DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

TURHAN BAYTOP

TÜRKİYE'DE BİTKİLER İLE TEDAVİ

ANKARA NOBEL TIP KİTABEVLERİ
2012

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://tanitey.com

Prof. Dr. Turhan BAYTOP

TÜRKİYE'DE BİTKİLER İLE TEDAVİ

Geçmişte ve Bugün

Gözden Geçirilmiş Üçüncü Baskı

Yayına Hazırlayan

Feza Baytop Günergun

ANKARA NOBEL TIP KİTABEVLERİ
2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

© 2021 Ankara Nobel Tıp Kitabevleri Ltd. Şti.

0533 511 65 31
Online Alışveriş
www.ankaranobel.com

TÜRKİYE'DE BİTKİLER İLE TEDAVİ GEÇMİŞTE VE BUGÜN

Üçüncü Baskı: 2021

YAZAR: Prof. Dr. Turhan BAYTOP
YAYINA HAZIRLAYAN: Feza BAYTOP GÜNERGUN

ISBN: 978-625-7146-86-9

Kitaptaki bölüm içeriklerinin sorumluluğu, yazarlarına aittir.

5846 ve 2936 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri yayım hükümleri gereğince herhangi bir bölümü, resmi veya yazısı, yazarların ve yayınlayıcısının izni alınmadan tekrarlanamaz, basılamaz, kopyası çıkarılamaz, fotokopisi alınamaz veya kopya anlamı taşıyabilecek hiçbir işlem yapılamaz.
Medikal bilgiler sürekli değişmekte ve güncellenmektedir. Standart güvenlik uygulamaları dikkate alınmalıdır. Yeni araştırmalar ve klinik tecrübeler ışığında, tedavilerde ve ilaç uygulamalarında değişiklikler yapılması gerekli olabilir. Okuyuculara, ilaçlar hakkında üretici firma tarafından sağlanan son bilgileri mutlaka kontrol etmeleri önerilir. Dozaj, uygulama şekilleri ve kontrendikasyonlar; güncel bilgiler ışığında sürekli olarak takip edilmelidir. Her hasta için en iyi tedavi şeklini, en doğru ilaçları ve dozları belirlemek; uygulamayı yapan hekim sorumluluğundadır. Yayıncı ve editörler bu yayından dolayı meydana gelebilecek hastaya ve ekipmanlara ait herhangi bir zarar veya hasardan sorumlu değildir.

Yayıncı : Ankara Nobel Tıp Kitabevleri
Yayın Koordinatörü : Mehmet Ali KARACA (mehmetalikaraca@ankaranobel.com)
Grafik Tasarım : Ankara Nobel Tıp Kitabevleri Grafik Birimi
Baskı ve cilt : Neyir Matbaacılık Tanıtım Hizmetleri
Matbaacılar Sitesi 1341. Cd. No: 62 İvedik OSB/ANKARA
Sertifika No : 49891
Baskı Tarihi : 2021, Ankara

MERKEZ
ANKARA NOBEL TIP KİTABEVLERİ
Adres: Sağlık 1 Sok. No: 17/D Sıhhiye / ANKARA
Tel: 0 312 434 10 87 - 0 312 434 05 17
Faks: 0 312 434 02 99
E-mail: info@ankaranobel.com

ŞUBE
ANKARA NOBEL TIP KİTABEVLERİ
Adres : Süleyman Sırrı Cad.
No: 16/1 Sıhhiye / ANKARA
Tel : 0 312 432 05 18
E-mail : info@ankaranobel.com

ŞUBE
İZMİR NOBEL TIP KİTABEVİ
Adres: Kazım Dirik Mah. 186/1 Sok. No: 3D
Bornova / İZMİR
Tel: 0 232 343 10 50 - 0 232 343 60 20
Faks: 0 232 343 30 60 • **E-mail**: info@ankaranobel.com

ANKARA NOBEL TIP KİTABEVLERİ
2012

ŞUBE
İSTANBUL NOBEL KİTABEVİ
Adres : Rasim Paşa Mah. Rıhtım Cad. Derya İş Mrk.
No: 28/18 Kadıköy / İSTANBUL
Tel : 0 216 550 09 07
E-mail : info@ankaranobel.com

Online Satış: www.ankaranobel.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ IX
ÜÇÜNCÜ BASKININ ÖNSÖZÜ XI
İKİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ XVI
BİRİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ XVIII

BÖLÜM 1
GİRİŞ 3
Gıda 4
Baharat 5
Boyar madde 5
İlaç 5
Büyü 7
Zehirli bitkiler 7

BÖLÜM 2
TARİH VE GELİŞİM 13
Tarih Öncesi Dönem 13
Mezopotamya Dönemi 13
Mısır Dönemi 14
Hitit Dönemi 14
Eski Yunan Dönemi 15
Roma ve Bizans Dönemi 16
İslam Dönemi 20
Selçuklu Dönemi 25
Osmanlı Dönemi 27

BÖLÜM 3
TIBBİ BİTKİLERİN TANINMASI 63
Tanılama yöntemleri 63
Bitki koleksiyonları 63

BÖLÜM 4
BİTKİ İSİMLERİ 67
Türkçe kökenli isimler 67
Farsça kökenli isimler 68
Arapça kökenli isimler 69
Avrupa kökenli isimler 69

BÖLÜM 5
TIBBİ BİTKİLERİN YARARLARI ve YETİŞTİRİLMESİ 73
Yararları 73
Yetiştirilmesi 74

BÖLÜM 6
DROGLARIN HAZIRLANMASI 79
Toplama 79
Kurutma 79
Saklama 82

BÖLÜM 7
TIBBİ BİTKİLERİN BİLEŞİMİ 85
Glikozitler 85
Organik asitler 85
Tanenler 85
Alkaloitler 85
Sabit yağlar 85
Uçucu yağlar (esanslar) 85
Reçineli bileşikler 86
Vitaminler 86
Antibiyotikler 86

BÖLÜM 8
ETKİ VE KULLANILIŞ 89
Drog (Drogue) 89
İlaç 89
Veriliş yolları 90
Etkili madde 90
Etki düzeni 90
Atılma 91
Tanı 91
Tedavi değeri 91

BÖLÜM 9
KULLANILIŞ ŞEKİLLERİ 95
Toz (Pulveres) 95
Hap (Pilulae) 95
İnfüzyon (Infusa) 95
Dekoksiyon (Decocta) 95
Merhem (Unguenta) 96
Tıbbi yağ (Olea medicata) 96
Kokulu yağ (Olea aromatica) 96
Tentür (Tincturae) 96
Hülasa (Extracta) 96

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BÖLÜM 10

TÜRKİYE FLORASININ OLANAKLARI.....99

Kuzey Anadolu bölgesi 99
Batı ve Güney Anadolu bölgesi..... 99
Orta ve Doğu Anadolu bölgesi 99

BÖLÜM 11

TÜRKİYE'DE BİTKİSEL DROGLARDAN HAZIR İLAÇLARA GEÇİŞ 103

Bitkisel drogları hazırlayan ve satanlar..... 103
Bitkisel drogların tedavide kullanımı 103
Hazır ilaçların gelişi ve üretimi..... 104

BÖLÜM 12

TÜRKİYE TIBBİ BİTKİLERİ ÜZERİNDE ARAŞTIRMALAR.....111

Araştırmaların başlangıcı ve ilk Farmakognozi hocaları 111
Morfolojik ve anatomik araştırmalar..... 114
Kimyasal araştırmalar..... 114
Farmakolojik araştırmalar..... 115
Folklor araştırmaları 115
Tıbbi bitkiler ile ilgili toplantılar..... 117
Bitkisel drog araştırma ve üretim merkezleri . 117

BÖLÜM 13

DROG TİCARETİ.....123

Drog ve baharat nakliyatı 123
Anadolu drogları 124
Ormanlarda yetişen bitkilerden drog elde edilmesi..... 126
Dışsatım için drogların hazırlanması 126

BÖLÜM 14

KATIŞTIRMA.....131

Mikroskopik inceleme 131
Kül miktar tayini..... 131
Su miktar tayini 131

BÖLÜM 15

TÜRKİYE'DE KULLANILAN TIBBİ BİTKİLER.....135

Abanoz odunu..... 135
Acıağaç odunu 136
Acıçiğdem tohumu..... 136
Acıkarpuz 138
Adaçayı yaprağı..... 139
Adamotu kökü 140
Adasoğanı 142
Akasma kökü..... 143
Akasya çiçeği 143
Akyıldız soğanı 143
Alıç meyvesi 143
Altınotu..... 144
Amber 145
Amberparis kökü..... 145
Anason meyvesi..... 145
Andız kozalağı 146
Andızotu kökü 147
Aptesbozanotu kabuğu 147
Arabistan zamkı..... 148
Ardıç kozalağı 148
Arpa..... 149
Aspir çiçeği..... 150
Asilbent..... 150
Atkestanesi kabuğu..... 150
Atkuyruğu otu..... 151
Avokado meyvesi..... 151
Ayçiçeği tohumu..... 151
Ayıfındığı tohumu 152
Ayrık kökü..... 152
Ayva çekirdeği..... 153
Azaron kökü..... 153
Badem yağı 153
Bakam odunu..... 154
Bakla çiçeği..... 154
Bal..... 154
Baldıran otu..... 156
Balıkotu meyvesi..... 157
Ballıbaba çiçeği 157
Bamya çiçeği..... 157
Banotu yaprağı..... 158
Basurotu kökü..... 159
Besbaye..... 159
Biberiye yaprağı 159
Binbirdelikotu 160
Bira mayası 161
Bitotu tohumu..... 162
Boğadikeni..... 163
Boyacı katırtırnağı..... 163
Boynuzlu gelincik 163
Boyotu tohumu..... 164
Böğürtlen yaprağı..... 164
Calapa yumrusu..... 165
Cavi reçinesi..... 165
Cedvar..... 165
Cehri..... 165
Cennet biberi 167

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Centiyane kökü ... 167
Ceviz yaprağı ... 168
Civanperçemi ... 169
Çadıruşağı ... 170
Çam terementisi ... 170
Çançiçeği soğanı ... 172
Çavdar ... 172
Çay yaprağı ... 172
Çayırsedefi kökü ... 173
Çekem ... 174
Çengel sakızı ... 174
Çınar kabuğu ... 174
Çiğdem yumrusu ... 175
Çilek kökü ... 176
Çiriş kökü ... 176
Çitlenbik yaprağı ... 178
Çivitotu ... 178
Çobanüzümü yaprağı ... 178
Çöpleme kökü ... 179
Çöplemecik kökü ... 180
Çörekotu tohumu ... 181
Çörtükotu ... 182
Çöven kökü ... 182
Çuhaçiçeği kökü ... 183
Dafne kabuğu ... 184
Dağ çayı ... 184
Darı ... 185
Defne yaprağı ... 186
Delice ... 186
Demirdikeni ... 187
Demirhindi ... 187
Denizkadayıfı ... 187
Denizüzümü ... 188
Dereotu meyvesi ... 188
Devedikeni ... 188
Dişotu meyvesi ... 189
Dövülmüşavratotu kökü ... 190
Dulavratotu kökü ... 190
Dut meyvesi ... 190
Duvarsarmaşığı ... 191
Ebegümeci yaprağı ... 191
Eğir kökü ... 192
Enginar yaprağı ... 193
Erik meyvesi ... 193
Erkek eğrelti kökü ... 194
Eşekhıyarı meyvesi ... 195
Fesleğen ... 195
Fındık yaprağı ... 196
Frenküzümü ... 196
Funda ... 197
Gelincik çiçeği ... 197
Geyikdili ... 198
Gıvışganotu ... 198
Gilaburu meyvesi ... 198
Ginseng ... 199
Göbektozu ... 199
Grindelya çiçeği ... 199
Gül çiçeği ... 200
Günlük ... 202
Güvercin kökü ... 203
Güveyfeneri meyvesi ... 203
Güzelavrat otu yaprağı ... 203
Halile ... 204
Hardal tohumu ... 205
Hasır otu kökü ... 205
Haşhaş başı ... 206
Hatmi çiçeği ... 209
Havacıva kökü ... 210
Havuç meyvesi ... 211
Havva ana eli ... 211
Hayıt meyvesi ... 212
Hıyar tohumu ... 212
Hindiba kökü ... 212
Hindiba yaprağı ... 213
Hint yağı ... 213
Hint reçinesi ... 214
Hodan ... 215
Hurma ... 215
Hünnap meyvesi ... 215
Ihlamur çiçeği ... 216
Isırgan yaprağı ... 216
Ispanak yaprağı ... 217
Itır yağı ... 217
İğde çiçeği ... 218
İnciçiçeği otu ... 219
İncir meyvesi ... 219
İpeka kökü ... 219
İsfendan yaprağı ... 220
İskorçina kökü ... 220
Kabak çekirdeği ... 222
Kâfur ... 222
Kahkaha tohumu ... 223
Kahve çekirdeği ... 223
Kakao yağı ... 225
Kakule meyvesi ... 225
Kamış kökü ... 226
Kanaryaotu ... 226
Kantaron çiçeği ... 226
Karabiber ... 227
Karaçalı meyvesi ... 227
Karanfil ... 228
Karatopalak ... 228
Kardelen ... 229
Kardeşkanı ... 229

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kargabüken tohumu ... 229
Kaşu ... 229
Katırtırnağı çiçeği ... 230
Katran ... 230
Kav mantarı ... 232
Kavak tomurcuğu ... 232
Kayışkıran kökü ... 232
Kebere ... 233
Keçiboynuzu ... 233
Kediotu kökü ... 234
Kekik ... 235
Keklikgözü otu ... 236
Keme ... 236
Kenevirotu ... 236
Kenger sakızı ... 240
Kepek ... 241
Kereviz tohumu ... 241
Kestane yaprağı ... 241
Keten tohumu ... 242
Kına yaprağı ... 242
Kınakına kabuğu ... 243
Kırkbaş yumrusu ... 244
Kırlangıçotu ... 244
Kırmız ... 244
Kırmızı biber ... 245
Kısamahmut otu ... 246
Kızılcık meyvesi ... 247
Kimyaotu ... 247
Kimyon ... 247
Kino zamkı ... 248
Kiraz sapı ... 249
Kişniş ... 249
Kitre zamkı ... 250
Kocayemiş yaprağı ... 251
Kokarağaç kabuğu ... 252
Komar yaprağı ... 252
Kökboya ... 252
Köknar sakızı ... 254
Köpeküzümü ... 254
Kroton tohumu ... 254
Kudrethelvası ... 255
Kudretnarı ... 256
Kurşunotu kökü ... 257
Kurtboğan yumrusu ... 257
Kurtpençesi kökü ... 257
Kuşkonmaz kökü ... 258
Kuşotu ... 258
Kuzukulağı ... 258
Küçük Hindistan cevizi ... 259
Ladenotu yaprağı ... 260
Lavanta çiçeği ... 260
Limon kabuğu ... 261
Limonotu yaprağı ... 263
Mahmude kökü ... 263
Maltaeriği yaprağı ... 265
Marulyaprağı ... 265
Mayasılotu ... 266
Maydanoz tohumu ... 266
Mekke pelesengi ... 266
Melekotu kökü ... 267
Menekşe ... 267
Mercanköşk ... 268
Mersin yaprağı ... 269
Meşe mazısı ... 270
Meyan kökü ... 272
Mısır püskülü ... 273
Mirra ... 274
Misk ... 274
Misvak ... 274
Mor salkım ... 275
Muşmula ... 275
Mübarekdikeni ... 275
Müdürmük tohumu ... 275
Mührüsüleyman kökü ... 276
Mürver çiçeği ... 276
Nanahan ... 277
Nane yaprağı ... 277
Nar ağacı kabuğu ... 280
Nergis çiçeği ... 281
Nezleotu kökü ... 281
Nişasta ... 281
Oğulotu yaprağı ... 282
Ödağacı ... 282
Ökaliptus yaprağı ... 283
Öksürükotu yaprağı ... 283
Ölmezçiçek ... 284
Pamuk ... 285
Panama kabuğu ... 285
Papatya çiçeği ... 285
Papatya çiçeği (Alman) ... 286
Pelemir tohumu ... 287
Pelinotu ... 288
Peru pelesengi ... 289
Peygamberağacı odunu ... 290
Peygamberçiçeği ... 290
Pıtrak yaprağı ... 291
Pireotu ... 291
Porsuk ağacı yaprağı ... 292
Prangos meyvesi ... 293
Ratanya kökü ... 293
Ravent kökü ... 293
Rezene meyvesi ... 294
Roka ... 295
Sabunotu kökü ... 295

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Safran 295
Sakal likeni 297
Sakız 297
Salep yumrusu 299
Sandolos sakızı 301
Santal odunu 301
Saparna kökü 301
Sarımsak 302
Sarısabır 304
Sarı salkım tohumu 305
Sater 305
Saz kökü 306
Sedefotu 306
Servi kozalağı 307
Sığırdili 307
Sığırkuyruğu çiçeği 307
Sığla yağı 308
Siklamen yumrusu 309
Sinameki yaprağı 310
Sinirliot yaprağı 311
Solucanotu 312
Somak yaprağı 312
Söğüt kabuğu 313
Sukaranfili kökü 313
Susam yağı 314
Suteresi 314
Sümbül soğanı 315
Süsen kökü 315
Sütleğenotu 316
Sütotu 317
Şahtereotu 317
Şakayık kökü 317
Şalgam tohumu 318
Şebboy çiçeği 319
Şeftali tohumu 319
Şeker ağacı 319
Şekerciboyası kökü 320
Şerbetçiotu çiçeği 320
Şeytantersi 321
Şimşir yaprağı 322
Taflan yaprağı 323
Tarçın kabuğu 323
Tatula yaprağı 324
Tavşanmemesi kökü 325
Tefarik yağı 326
Termiye tohumu 326
Tolu pelesengi 326
Turp 327
Tütün yaprağı 327
Üvez kurusu 329
Üzerlik tohumu 329
Üzüm 330
Vanilya meyvesi 330
Venüssaçı 331
Yalancı biber 331
Yapışkanotu 331
Yasemin çiçeği 331
Yasemin kökü 332
Yenibahar 332
Yerelması 333
Yenidünya pelesengi 333
Yılanyastığı yumrusu 333
Yulaf 334
Yüksükotu yaprağı 334
Zakkum yaprağı 336
Zambak soğanı 338
Zencefil kökü 338
Zeravent kökü 338
Zerdali tohumu 339
Zerdeçal 340
Zeytin yaprağı 340
Zift 340
Zivircik tohumu 341

BÖLÜM 16

ANADOLUDA YETİŞEN TIBBİ BİTKİLERİN LİSTESİ 363

BÖLÜM 17

BİTKİLERİN TEDAVİ ETKİLERİNE GÖRE SINIFLANDIRILMASI 373

BASİT DROGLAR 375
DROG KARIŞIMLARI 383

BÖLÜM 18

KAYNAKLAR 387

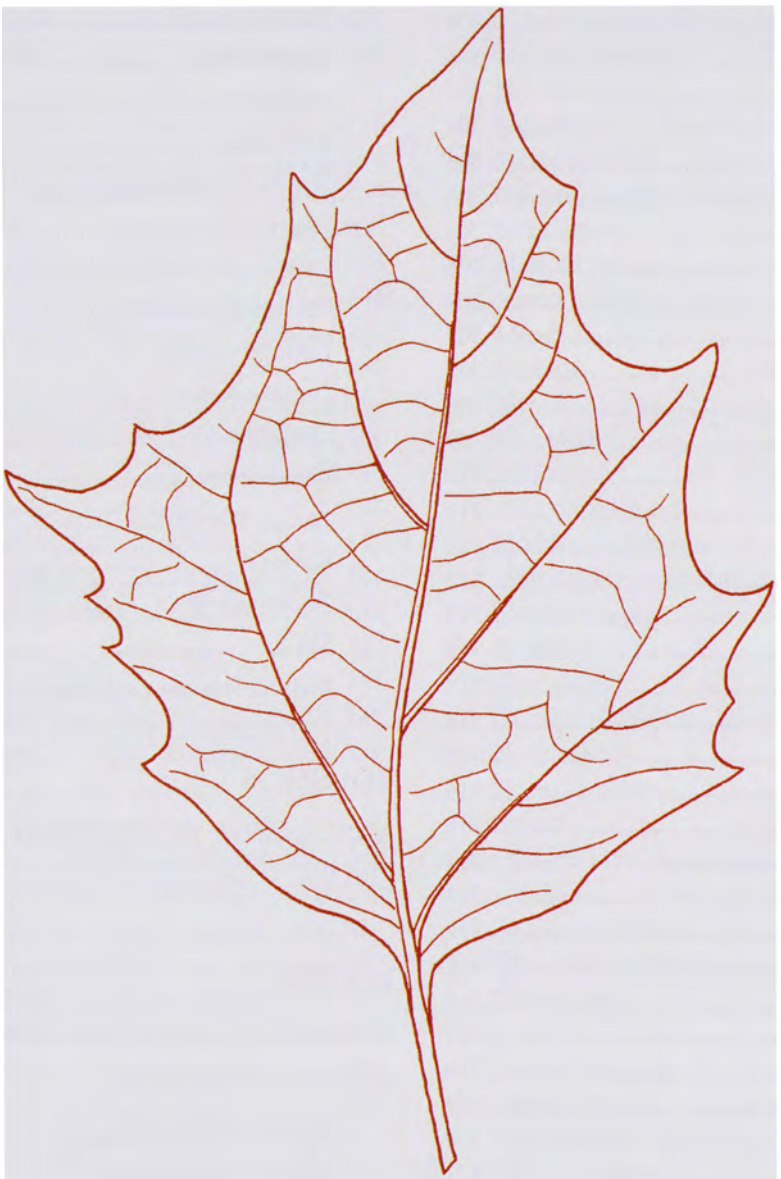
BÖLÜM 19

LATİNCE DİZİN 395

BÖLÜM 20

TÜRKÇE DİZİN 415

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Datura stramonium

(tatula)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SUNUŞ

Günümüzde bitkilerle tedavi, tüm dünyada artan bir önem kazanmış, tamamlayıcı ve alternatif (Complementary and Alternative Medicine-CAM) tedavinin en önemli kollarından birini oluşturmuştur. Dünya Sağlık Örgütü'nün raporlarına göre, bugün dünya nüfusunun % 80'i bitkilerle tedaviyi öncelikli tedavi yöntemi olarak kullanmaktadır. 90lı yılların öncesi ile kıyaslandığında, son 20-25 yıldır hızla yeni bitkisel ilaçların tedaviye girdiği ve bunların tüm dünyada ve ülkemizde de halk tarafından kullanımının çok yaygınlaştığı görülmektedir (örneğin, *Echinacea, Ginkgo biloba* ve *Hypericum perforatum* ekstreleri gibi). Yine son yıllarda yapılan çalışmalarda, bazı bitkisel ilaçların yıllardır bilinen etkilerinin yanında çok daha etkin ve farklı kullanımları ortaya konmaktadır. Buna iyi bir örnek olarak, kuşburnu meyveleri gösterilebilir. Kuşburnundan hazırlanan ekstrenin, antienflamatuvar etkisi ortaya konmuş ve romatizma tedavisinde önem kazanmış bir bitkisel ilaç olarak tedavide yerini almıştır. Bitkisel ilaçların tedavide kullanımına uzun yıllar olumsuz yaklaşan tıp doktorlarının da bugün artık bu yaklaşımlarının değişmekte olduğu ve bu ilaçların özellikle tamamlayıcı tıptaki kullanımına yer verdikleri görülmektedir. Bu olumlu yaklaşımın en büyük etkisi olarak, bitkisel ilaçlar üzerinde yapılan farmakolojik, toksikolojik ve klinik araştırmaların hızla artarak etkilerinin kanıtlanmış olması gösterilebilir.

Dünyada ve Türkiye'de eczacılık eğitiminin başladığı ilk zamanlarda, eğitimin en önemli bölümünü bitkisel kökenli ilaçlar oluşturmakta ve bu konu Farmakognozi derslerinin kapsamında verilmekte idi. İlaç olarak kullanılan tıbbi bitkilerin botanik yönünün tanıtılması, Farmasötik Botanik alanının konusu olmuştur. Türkiye'deki ilk müstakil eczacılık eğitim kurumu olan İstanbul Üniversitesi'nin Eczacı Okulunda (sonradan Eczacılık Fakültesi) Farmakognozi derslerini veren, ve öğrencisi olmaktan gurur duyduğum değerli hocam Prof. Dr. Turhan Baytop'un, Türkiye'de yetişen tıbbi ve zehirli bitkilerin tanıtılmasının önemini ortaya koyma amacı ile yazdığı *Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri* adlı kitabı, bu konuda yazılan ilk önemli eserlerden biridir. Hocamızın daha sonra yazdığı Farmakognozi ders kitaplarında da Türkiye'de kullanılan tıbbi bitkilere ait kısa bilgiler yer almıştır.

İlaç sanayiindeki gelişmeler, sentetik ilaçların üretilmesini hızlandırmış ve bitkisel kökenli ilaçlar ile ilgili bilgilerin eğitimdeki yerini de azaltmaya başlamıştır. Ancak daha sonraki yıllarda sentetik preparatların kullanımında yan etkilerin görülmesi sonucunda, doğaya dönüş felsefesinin de benimsenmesiyle, bitkisel ilaçların kullanımına ilgi ivme kazanmıştır. Buna paralel olarak da bitkisel ilaçlar üzerinde yapılan farmakolojik ve klinik çalışmalar hızla artmıştır. Bu gelişmeleri çok yakından takip eden ve halkın bitkileri hastalıkların tedavisinde yaygın bir şekilde kullanımının Türkiye'de hemen hemen hiç azalmadığını bilen Prof. Dr Turhan Baytop, 10.000'den fazla bitki türünün yetiştiği Türkiye'de binlerce yıldır halk arasında ilaç olarak kullanılan bitkiler hakkında bilgi toplamak amacıyla 55 yıldan fazla bir süre Anadolu'da bilimsel geziler yapmıştır. Bu geziler sonunda elde ettiği güncel bilgileri sadece bu konuda çalışan akademisyenlere değil, ilaç olarak kullanılan bitkilere ilgi duyan eczacılık ve tıp camiasına aktarmanın önemine inanarak, 1984 yılında *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi* isimli kitabını yazmıştır. *Anadolu Dağlarında 50 Yıl* isimli kitabı ise, Prof. Dr. Turhan Baytop'un bu geziler sonucu elde ettiği bilgileri toplamadaki emeğini anlatan, zevk ve ilgiyle okunan kitapların başında gelir. Turhan Baytop, Anadolu'nun bitkileri üzerindeki çok sayıda değerli araştırmaları nedeniyle çeşitli kurumlar tarafından ödüllere layık görülmüştür (OPTİMA 1986, TÜBİTAK Bilim Ödülü 1988, ECO (Economic Cooperation Organization, Tahran) 1991, Anadolu Üniversitesi Fahri Doktora, 1988).

Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi kitabına olan ilgi ve talebin hızla artması üzerine ilk baskısı kısa zamanda tükenmiş ve 1999 yılında 2. baskısı yapılmıştır. İkinci baskının da tükenmiş ve kitaba olan talebin artmış olması üzerine, özgünlüğünü ve en güvenilir kaynakların başında olma özelliğini hiçbir şekilde yitirmemiş olan kitabın yeni bir baskısının yapılmasını uygun görülmüş ve eserin gözden geçirilmiş 3. baskısı Turhan Baytop'un kızı, Prof. Dr. Feza Günergun tarafından hazırlanmıştır. Böylece bu değerli eser, tekrar Türk sağ-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lık camiasına sunulmuştur. Kitap, sadece ilaç olarak kullanılan her bir bitkiyi tüm ayrıntıları ile ele almakla kalmamış, tıbbi bitkilerin isimlendirilmesi, hazırlanması başta olmak üzere gerekli tüm genel bilgileri de içermesi bakımından tıbbi bitkiler üzerinde tüm çalışanlar için önemli bir kaynak eser niteliğine sahiptir.

Türkiye'de Eczacılık fakültelerinde sadece Farmakognozi alanında değil, kimya ile ilgili alanlarda da bitkiler üzerinde çalışmalar yapılmakta idi. Eczacılık fakültelerinde bitkiler üzerinde kapsamlı ilk çalışmalar alkaloitler, glikozitler ve uçucu yağlar başta olmak üzere kimyasal içerikleri üzerinde olarak saf madde izolasyonuna yoğunlaşmıştı. Ancak bu maddelerin tedavi değerinin ortaya konması ile ilgili farmakolojik ve toksikolojik çalışmalar yapılamamakta idi. Prof. T. Baytop, çalışmaların bu yönünün eksikliğini kitaplarında ve bilimsel toplantılarda sık sık dile getirmekte ve tıbbi bitkiler üzerindeki çalışmaların farmakolojik çalışmalarla etkilerinin ortaya konmasıyla bir değer kazanabileceğini vurgulamaktaydı. Nitekim, bitkilerle tedavinin gittikçe önem kazanması ile birlikte bugün tüm dünyada bitkiler üzerine yapılan araştırmaların biyoaktivite çalışmalarına yöneldiğini görülmektedir. Bu alandaki çalışmaların artarak önem kazanması Prof. Baytop'un görüşlerinin ne kadar isabetli olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye'de de Eczacılık fakültelerinde bitkiler üzerinde yapılan çalışmalar da artık biyoaktivite ağırlıklı olmaktadır. Özellikte başta antienflamatuar, antimikrobiyal, asetilkolinesteraz inhibitör ve antineoplazik etkileri başta olmak üzere çok sayıda biyoaktivite çalışmalarını içeren araştırmaların sayısı süratle çoğalmaktadır. Bu çalışmalar sadece Eczacılık fakültelerinde değil Tıp ve Fen fakültelerinde bitkiler üzerinde yapılan araştırmaların da konusunu oluşturmaktadır. Tıbbi bitkilerle yapılan bazı çalışmalarda üniversite-sanayi işbirliğinin de başlamış olduğu görülmektedir. Bu gelişmeler ileride Türkiye bitkilerinin ilaç olarak dünyada yerini alacağına dair umutları arttırmaktadır.

Türkiye'de yetişen tıbbi bitkilerin üzerinde yapılan gerek biyoaktivite içerikli gerekse etken madde izolasyonuna yönelik çalışmalarının hemen hemen tümünde Prof. Dr. T. Baytop'un yazdığı *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi* kitabı kaynak olarak gösterilmektedir. Bu atıflar, kitabın hiçbir zaman güncelliğini yitirmeyecek bir eser olarak bilimde yerini koruyacağının kanıtıdır. Bu büyük eseri bilim camiasına kazandırmış olan Prof. Dr. Turhan Baytop hocamı saygı ve minnetle anıyor, yeni bir baskısını yayına hazırlayan değerli bilim insanı kızı Prof. Dr. Feza Günergun'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Prof. Dr. Z. Günay Sarıyar
Kasım 2020

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÜÇÜNCÜ BASKININ ÖNSÖZÜ

Yıl 1941. Topçu Albay Mehmet Emin Baytop ile Emine Meliha Baytop'un oğlu **Ömer Turhan**, Erzurum Lisesinden mezun olur ve İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebine girer. 1943 yılı yaz tatilinde, Palandöken Dağları'ndan ilk bitki örneğini – bir çiğdem – toplar. Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn'dan gördüğü 'Nebat Biyolojisi' ve 'Farmakobotanik' dersleri, onun bitkilere olan ilgisini pekiştirir. Son sınıf öğrencisiyken, 'Farmakobotanik ve Genetik Enstitüsü'nde fahri olarak çalışmak için izin alır. Heilbronn, henüz son sınıftaki bu meraklı öğrencisine doktora tez konusunu vermekten çekinmez. Ömer Turhan 1945'te Eczacı Okulundan mezun olur. Anadolu'da askerlik hizmetini yaparken (1946-47) bitki toplar, bitkileri inceler ve yayın yapmaya başlar. 1948'de İ.Ü. Tıp Fakültesi Eczacı Okulu Farmakognozi Kürsüsüne asistan atanır. 1949'da doktora tezini[1] tamamlar. O tarihten sonra düzenli olarak Anadolu'ya giderek bitki toplar. 1951-52 yılları arasında Paris Eczacılık Fakültesinin Farmakognozi Kürsüsünde Prof. Dr. René Paris ile çalışır. 1952'de Anadolu'da yetişen meyan kökü ve meyan balı üzerindeki çalışmasıyla Farmakognozi dalında "Üniversite Doçenti" unvanını alır. 1963 yılında, İ.Ü. Tıp Fakültesi Eczacı Okulu Farmakognozi profesörlüğüne atanır. Aynı yıl, bir grup öğretim üyesiyle birlikte kuruluşunu gerçekleştirdiği İ.Ü. Eczacılık Fakültesinin ilk dekanı olarak göreve başlar. Turhan Baytop 80. yaşını aldığı 2000 yılına kadar yaklaşık 175 araştırma gezisi yapar, 11.000 kadar bitki örneği toplar. Bitki koleksiyonu ISTE'dedir. T. Baytop tarafından isimlendirilen yeni tür ve alttürlerin sayısı 8; topladığı ve bilim için yeni olan tür ve alttür sayısı 30'dur.

Yıl 1943. Doktor Mehmet Kâmil Berk ile Fatma Meliha Berk'in kızı **Ayşe Asuman**, İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebinden mezun olur. İlk ve orta öğrenimini Sainte-Pulchérie Fransız Kız Orta Okulunda, lise öğrenimini Şişli Terakki Lisesinde yapmıştır. Eylül 1943'te Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn'un yönetimindeki İ.Ü. Fen Fakültesi 'Farmakobotanik ve Genetik Enstitüsü'ne asistan alınır. 1947-49 yıllarında Zürih'te, Eidgenössische Technische Hochschule'nin (ETH) Eczacılık Enstitüsünde Prof. Dr. Hans Flück'ün yanında doktora yapar.[2] İlk bitki koleksiyonunu İsviçre'de doktora öğrencisiyken oluşturur. Haziran 1949'da yurda döner ve İ.Ü. Tıp Fakültesi Eczacı Okulu Farmakognozi Kürsüsüne asistan atanır. 1952'de, '*Helichrysum graveolens* M. B. Bitkisi Üzerinde Araştırmalar' başlıklı teziyle "Üniversite Doçenti" unvanını alır. 1963'te İ.Ü. Tıp Fakültesi Eczacı Okulu Farmakognozi profesörlüğüne atanır. Ertesi yıl, Eczacılık Fakültesi içinde kurulan Farmasötik Botanik Kürsüsü Direktörlüğünü üstlenir. 1943 yılında başladığı Anadolu ve Trakya gezilerinden (toplam 150 kadar) ve İstanbul yöresi gezilerinden topladığı bitki örneklerini (23.300) fakülteye getirir. Bu örnekler ile İ.Ü. Eczacılık Fakültesi Herbaryumunu (ISTE) kurup geliştirir, floristik araştırmalarını yayınlar. Bitki koleksiyonu ISTE içinde korunmaktadır. Trakya gezileri sırasında bilim için yeni olan 2 türün tipörneklerini toplar; Avrupa florasına 2 tür ilave eder; topladığı bitki örnekleriyle hem Trakya florası hem de Türkiye florasındaki boşlukların doldurulmasına katkıda bulunur. Anadolu'da sürdürdüğü geziler ve bilimsel araştırmalar sonucunda Türkiye florasına yeni 8 tür ve 3 alttür kazandırır.

1 *Ephedra campylopoda* C. A. Mey'in Morfolojik, Anatomik ve Kimyasal Karakterleri. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Eczacı Okulu, İstanbul, 1949.

2 Contributions à l'Étude pharmacognosique de 4 Espèces alpines d'Achillae. ETH, Zürih, 1949.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Asuman Baytop (1920-2015) ve Turhan Baytop (1920-2002)
Demirköy (Kırklareli), 1959. Fotoğraf: Cafer Türkmen

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Doğaya tutkun, Türkiye bitkilerine meraklı bu iki genç araştırmacının yolları, İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebinde / Okulunda öğrenci iken veya muhtemelen 1940'lı yılların ortasında A. Heilbronn'un yönetimindeki Farmakobotanik ve Genetik Enstitüsünde kesişmiş olmalıdır. Ömer Turhan 1948'de, Ayşe Asuman 1949'da Farmakognozi Kürsüsünde asistandır ve her ikisi de 1949'da doktoralarını bitirirler. Ortak araştırma konuları (Türkiye florası) onları, doçent olduktan sonra, 1953 yılında hayatlarını birleştirmeye sevk eder. O tarihten sonra, Ömer Turhan'ın 1982'de vefatına kadar hem mesleki alanda hem de özel hayatlarında birbirlerine sürekli destek olurlar. Birçok botanik araştırma gezisini birlikte gerçekleştirirler. Ortak hedefleri – Türkiye florasına katkı – doğrultusunda ömür boyu işbirliği yaparlar. Prof. P. H. Davis'in *Flora of Turkey*'in sekizinci cildini Asuman ve Turhan Baytop'a ithaf etmiş olması, bu işbirliğinin güzel bir ifadesidir.

A. Berk'in (Baytop) 1950'lere kadar olan yayınları bitkilerin uçucu yağları üzerine olup, Farmasötik Botanik kürsüsünün kurulmasıyla birlikte kendini tamamen floristik araştırmalara ve bitki toplamaya yöneltmiştir. T. Baytop'un araştırmalarının önemli bir kısmı, bitkilerin taşıdıkları tanen, alkaloit, uçucu yağ, heterozit gibi maddelerin teşhis ve tayini üzerinedir. Botanik gezilerinin amaçlarını beş madde altında toplamıştır:

1. Anadolu'da yabani olarak yetişen ve halk tarafından tedavi maksadıyla kullanılan türleri saptamak ve kullanılış alanları ve şekilleri hakkında bilgi toplamak,
2. P.H. Davis tarafından başlatılan *Flora of Turkey* projesine malzeme toplamak ve bu suretle Anadolu florasını tanıma çalışmalarına katkıda bulunmak,
3. Anadolu'nun soğanlı bitkilerini incelemek,
4. Anadolu halkının yabani bitkilere verdiği Türkçe adları saptamak,
5. Anadolu'nun zehirli bitkilerini tanımlamak.

T. Baytop'un yukarıdaki çok boyutlu program çerçevesinde topladığı bitkiler ve bilgiler, onun makale ve kitaplarının temelini teşkil eder. Bu kitaplardan birisi de, bugün gözden geçirilmiş üçüncü baskısını sunduğumuz *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi*'dir. Kitabın ilk baskısı 1984'te, ikinci baskısı 1999'da yapılmıştır. 2020 yılına gelindiğinde, hem kitabın piyasada tükenmiş olması hem de içerdiği bilgilerin bazı internet sitelerinde kaynak gösterilmeden yayınlanması, yeni bir baskıyı zorunlu kılmıştır. Ankara Nobel Tıp Kitabevleri'nden gelen teklif sayesinde, üçüncü baskıyı gerçekleştirmek mümkün olmuştur.

T. Baytop, bu kitabının baskılarını hazırlarken ne bilgisayarın ne de internetin imkânlarından yararlanmıştı. O yıllarda bu araçlar yaygın değildi. Hatta sonraki yıllarda, internete dayalı yayınlar çoğaldığında, "bu kitaba elektronik dokunmamıştır" anlamına gelen bazı ifadeler kullandığı, öğrencisi Prof. Dr. Nurhayat Sütlüpınar tarafından hatırlanmaktadır. Metni, mekanik daktilosunda yazar, paragraflar arasına yeni bilgiler eklemek istediği zaman, paragrafların arasını makas ile keser, başka bir kâğıda daktilo ettiği yeni paragrafı, eski paragraflar arasına UHU ile yapıştırırdı. Çalışma masası olarak kullandığı yemek masasının üzeri, bir veya birkaç cümle yazılı ince kâğıt şeritleriyle doluydu. Bugün bilgisayarda yapılan kes-yapıştır işlemini manuel olarak yapardı. Küçük silme işlemleri için ise o zamanlar "tipeks" olarak adlandırılan beyaz silici boyayı kullanırdı. Dolayısıyla metin düzenleme işi bugünkü gibi bilgisayar ortamında olmadığı ve matbaalar da bilgisayar kullanmadıkları için, her ne kadar peş peşe tashihler yapsa da, kitabın iki baskısı da hatalardan ârî değildi. Bu hataları kendisi de bilirdi ve bazı yayınlarda kendi kitabından yapılmış alıntılardaki hataları görünce, "yazar benim hatalarımı tekrarlamış" derdi (ref. N. Sütlüpınar). Üçüncü baskıyı hazırlarken, mümkün olduğu kadar dipnotlardaki bu tip hataları düzeltmeye çalıştık. Buna karşılık, metin içindeki bilgilerde hiç baskı hatası görmedik ve metne hemen hiç dokunmadık.

1984 ve 1999 baskılarının bir diğer özelliği de, Turhan Baytop'un kullandığı kaynakların tamamına yakınının ya Anadolu gezileri sırasında *Ece* cep ajandalarına yazdığı notlardan veya kişisel kütüphanesindeki kitaplardan ve ayrı baskılardan alınmış olmasıdır. 2020 yılında yeni baskının dipnot künyelerini düzenlerken, İstanbul Üniversitesi'nin bazı fakültelerindeki bina güçlendirme çalışmaları sebebiyle, bu fakülte kütüphanelerinden ve İ.Ü. Merkez Kütüphanesi'nden yararlanmak mümkün olmamıştır. Dolayısıyla T. Baytop'un kişisel kütüphanesi yanında internet kaynaklarına da başvurduk. Böylece, üçüncü baskıya elektronik bulaşmış oldu!

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Üçüncü baskıyı hazırlarken ilk iş olarak, T. Baytop'un, 'Düzeltmeli' olarak etiketlediği kişisel nüshasını (1999 baskısı) esas aldık. Hoca, el yazısı veya daktilo ile yazdığı bazı notları ve paragrafları içeren kâğıtları nüshasının ilgili sayfalarına yapıştırmıştı. Bunları metin içine aldık. Onun ilaveleri dışında, metnin içeriğine dokunmadık. Yalnızca dipnotları düzenledik ve bazı ilaveler yaptık. Metinde yer alan "bazı türler kimyasal ve farmakolojik olarak henüz araştırılmamıştır" şeklinde ifadeleri aynen bıraktık. Söz konusu araştırmalar 1999 sonrası yapılmış olabilir. Ancak biz, Türkiye'nin tıbbi bitkileri konusunda 1999 sonrası yapılmış yayınları bilinçli olarak yeni baskıya almadık. Zira bu yayınlara internet üzerinden ulaşmak mümkündü ve amacımız eksiksiz bir bibliyografya oluşturmak değildi.

İlk bölümlerdeki dipnotlara sadece, eczacılık ve botanik tarihi konusunda yapılan yeni çalışmaları ekledik. İlk iki baskıda, eczacılıkla ilgili yayınlardaki gösterim geleneğine uyarak, makalelerin yalnızca başlangıç sayfa sayıları kaydedilmişti. Dipnotlarda tarih konulu makaleler de yer aldığından, sosyal bilimlerde uygulanan gösterimlere uygun olarak, makalelerin başlangıç ve bitiş sayfalarını vermeye çalıştık. Diğer taraftan, okurların eski tarihli yayınlara ulaşmasının güç olabileceği düşüncesiyle, aynı yayının son yıllarda yapılmış yeni baskıları mevcut ise bunları da belirttik. Yine, bildiri özeti olarak verilen bazı künyelerin, daha sonra bildiri kitabı yayımlanmış ise, bildiri kitabındaki künyelerini verdik. Dipnotlarda, yazar önadlarını açık olarak yazmaya çalıştık.

1984 ve 1999 baskılarının elektronik şeklinin elde bulunmaması sebebiyle, üçüncü baskının hazırlanması, tahmin ettiğimizden daha uzun sürdü. Zira 1999 baskısının taranıp Word belgesine çevrilmesi ve ardından çevirme işlemlerinde otomatik olarak oluşan hataları düzeltmek başlı başına bir çalışmaydı. Ayrıca, ilk iki baskıda kullanılmış olan fotoğrafların orijinalleri, anlaşıldığı kadarıyla baskıdan sonra yazara geri dönmemişti. Üçüncü baskının kalitesinden ödün vermemek için, bitki fotoğraflarının orijinallerini bulmaya çalıştık. Bunun için Asuman ve Turhan Baytop'un dia koleksiyonuna başvurduk. T. Baytop'un dia koleksiyonunda (kendi ifadesiyle 4000 dia bulunmaktadır) ve A. Baytop'un koleksiyonundaki dialar (henüz sayılmamıştır) içinden ya söz konusu bitki fotoğrafının aynısını veya benzerini bulmaya çalıştık. Bu süreç aylar sürdüyse de, Turhan Baytop'un aynı pozdan birkaç tane çekmiş olması sayesinde, fotoğrafların pek çoğunu bulup çıkarabildik. Orijinal dialarını bulamadığımız az sayıdaki fotoğrafı yeni baskıya almadık.

Üçüncü baskıyı hazırlama çalışmaları sırasında Asuman ve Turhan Baytop'un eski öğrencileri (günümüzün profesörleri) ve meslektaşlarıyla iletişime geçmek benim için hem çok öğretici hem de çok keyifli oldu. Bu vesile ile bazı dipnotlardaki künyelerin eksiklerini tamamladığım gibi, eski olayları yeniden hatırlama, anılarımı tazeleme fırsatını buldum. Yeni baskının Sunuş'unu yazma davetimi kabul eden ve bu baskıya değer katan bir yazı hazırlayan Prof. Dr. Günay Sarıyar'a özellikle müteşekkirim. Prof. Dr. Bilge Şener, Prof. Dr. K. Hüsnü Can Başer, Prof. Dr. Ekrem Sezik, Prof. Dr. Nurhayat Sütlüpınar, Prof. Dr. Neriman Özhatay, Prof. Dr. Neşe Kırımer, Prof. Dr. Ulvi Zeybek ve Prof. Dr. Emine Bayram, özellikle künyelerin tamamlanması konusunda yardımcı olmuşlardır. Kendilerine teşekkür borçluyum. Turhan Baytop'un çok değer verdiği bir araştırmacı olan Dr.med. Şeref Etker'e de yeni baskıyı hazırlarken birçok kere başvurdum. Her zaman yaptığı gibi, faydalı fikirlerini benimle paylaştığı için kendisine müteşekkirim. Metin içinde geçen Farsça bitki adlarının okunuş ve Latin harfleriyle yazılışlarını danıştığım Hormoz Goodarzy'ye de katkıları için teşekkür ediyorum. İ.Ü. Eczacılık Fakültesi kütüphanesindeki bazı makalelerin kopyalarının temininde ve Farmakognozi Anabilim Dalı kitaplığındaki çalışmam sırasında bana yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Burcu Şen Utsukarçi ve Araş. Gör. Selin Tufan'a; İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü'nden Dr. Öğretim Üyesi Kaan Ata ve Araş. Gör. Özge Hazar'a; bazı yayınların doğru künyelerine ulaşmamı sağlayan Kemal Öztürk'e (İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Hulusi Behçet Kütüphanesi Müdürü) ve Dr. Öğr. Üyesi Can Besimoğlu'na (Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Kütüphanesi Müdürü) teşekkür borçluyum. Hiç şüphe yok ki, en içten teşekkürlerim, üçüncü baskının yapılmasını öneren ve yeni baskının gerçekleşmesini sağlayan Ankara Nobel Tıp Kitabevleri Müdürü Mehmet Ali Karaca ile dizgi ve mizanpaj çalışmalarını titizlikle yürüten Yasin Varışlı içindir. Kendilerinin yardımları olmadan bu baskı gerçekleşemezdi.

Son olarak, Binnaz Baytop Dinçer ve Doruk Dinçer'e candan teşekkür ediyorum. Dizgi bittikten sonra boş sayfaları, Asuman Baytop'un *Farmasötik Botanik Uygulamaları* adlı kitabındaki yaprak çizimleriyle

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

süslemek istedim. Binnaz ve Doruk, çizimleri elektronik ortama aktarıp renkli zemine yerleştirerek kitaba zarafet kazandırdılar.

T. Baytop, kitabının her iki baskısında da Türkiye bitkilerinden elde edilen yeni bileşiklerin, farmakolojik, toksikolojik ve klinik incelemelerinin yapılmamış olmasından dolayı, etkili madde olarak tedavi alanına girememiş olmasından yakınır. Diğer taraftan, bilimsel verilere dayalı bitkisel ilaç üretiminin yapılmamasından ve etkili maddelerin ithal edilmeyip yerli kaynaklardan karşılanması konusundaki çalışmaların bulunmamasından duyduğu üzüntüyü dile getirir. Acaba 1999 sonrasında (2. Bs.) anılan konuda bir gelişme olmuş muydu? T. Baytop'un bu değerlendirmesi düzeltmeli miydi? Danıştığım Eczacılık fakülteleri hocaları, morfin, gülyağı ve diğer uçucu yağların hammadde olarak üretimi dışında, maalesef ülkemizde bilimsel verilere dayalı bitkisel ilaç üretiminin henüz yapılmadığını söylediler. Bitkisel ilaç üreten firmaların bitki ekstrelerini ithal ettiğini bildirdiler. Dolayısıyla, T. Baytop'un değerlendirmesi 20 yıl sonra hâlâ geçerliydi.

Üçüncü baskının Türkiye'deki Eczacılık fakültelerinin genç mezunlarını Türkiye'nin tıbbi bitkilerini araştırmaya özendirmesi, bitkilerle tedavi ile ilgilenen meraklılara faydalı olması en içten dileğimdir. Ancak bu kitaptan faydalanan kişilerin T. Baytop'un aşağıdaki uyarılarını dikkate almaları gerektiğini hatırlatmak isterim:

"Bitkisel droglar ile genellikle hafif hastalıklar tedavi edilebilir veya tıbbi tedaviye yardımcı olunabilir. Ağır hallerde daima bir hekime başvurulmalıdır. Diğer taraftan bazı ciddi hastalıkların ilk belirtileri oldukça zayıftır. Bu nedenle bitkisel tedavi ile kısa zamanda iyileşmeyen arazlar (devamlı karın ağrıları, ishal, baş ağrıları, terleme, devamlı öksürük vs.) bulunduğunda hemen hekime müracaat edilmelidir. Zira bu arazlar, bazı ciddi hastalıkların ilk belirtileri olabilir."

Bu kitabın yazarı, kapağında da yazılı olduğu gibi Turhan Baytop'tur. Kendisi, 50 yıl kadar bir süre boyunca yaptığı botanik geziler sırasında Türkiye'nin tıbbi bitkileri konusunda elde ettiği bilgileri bu kitabında toplamıştır. Ancak bu kitabın bir de 'eş yazar'ı vardır. O da, Turhan hocanın Anadolu gezilerinden getirdiği bitki örneklerini dikkatle ve sabırla tayin eden eşi Asuman Baytop'tur. Her ne kadar T. Baytop, eşinin kitaba 'birinci derecede emeği' bulunduğunu ilk baskısının (1984) önsözünde ifade etmiş ise de Asuman hocanın bitki tayini dışında hem bu kitaba hem de eşinin birçok çalışmasına katkısı vardır. Dolayısıyla bu kitap, ömrünü Türkiye bitkilerini araştırmaya vermiş bir çiftin ortak ürünü olarak okunmalıdır. Bu sebeple, arka kapağa her ikisinin birlikte çekilmiş bir fotoğrafını koyarak, yaşamlarını bitkileri araştırmaya adamış bu iki bilim insanını bir arada anmak istedik.

Kitabın yeni baskısını hazırlamamı bana ilk öğütleyen Prof. Dr. Hüsrev Hatemi olmuştur. Kitaptaki bilgilerin genç nesillere ulaştırılması konusundaki duyarlılığı ve ince düşüncesi için kendisine müteşekkirim. Bu önerisini ancak on yıl sonra gerçekleştirebildim. Yeni baskıyı, anne ve babamın ortak doğum yıllarının 100. yıldönümü olan 2020'ye yetişmesini istememe rağmen, bu mümkün olmadı. Ders yükümden ve diğer yayın çalışmalarımdan kaynaklanan gecikmeye rağmen, kitabın 2021'de okuyucuyla buluşmuş olmasından mutluyum.

Prof. Dr. Feza Baytop Günergun
Şubat 2021

Kaynaklar

1. Baytop, Asuman. "Prof. Dr. Turhan Baytop'un (1920-2002) Araştırma Konuları ve Bilimsel Yayınları." *Turhan Baytop Anma Kitabı* içinde 135-150. İstanbul: Farmakognozi Anabilim Dalı, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 2004.
2. Baytop, Asuman. "Prof. Dr. Turhan Baytop'un (1920-2002) Araştırma Konuları ve Bilimsel Yayınları." http://www.bilimtarihi.org/bilimadamlari/turhanbaytop/yayinlistesi.htm
3. Baytop, Turhan. *Bir Bitki Avcısının Gözlemleri" Anadolu Dağlarında 50 Yıl,* İlaveli İkinci Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2001.
4. Günergun, Feza. "Turhan Baytop (1920-2002): Araştırarak, Toplayarak, Yazarak Geçen Bir Ömür." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 4, 1 (2002): 1-22. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/13328
5. Günergun, Feza. "Asuman Baytop'un Özgeçmişi, Botanik Gezileri, Bitki Koleksiyonu, Kitapları, Yayın Listesi." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 9, 1-2 (2010): 5-34. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/13156
6. Günergun, Feza. "Asuman Baytop'u [1920-2015] Sonsuzluğa Uğurladık." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 17, 1 (2015): 101-111. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/13435

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İKİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

Bitkisel etkili maddelerin (alkaloitler, glikozitler ve diğerleri) ve sentetik kimyasal bileşiklerin tedavi alanında kazandıkları büyük başarılara karşılık "Tıbbi bitkiler ile tedavi" (Phytothérapie) de halen bazı hastalıkların tedavisinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır.

Tıbbi bitkiler ile hazırlanan ilaçlar müshil, yumuşatıcı, hazmettirici, gaz söktürücü, yatıştırıcı, göğüs yumuşatıcı, safra ve idrar söktürücü gibi etkileri nedeniyle, bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de kullanılmaktadır.

1945 yıllarından önce tıbbi bitkiler 'ham halde' (toz halinde) veya 'galenik preparat' şeklinde (infusyon, dekoksiyon, tentür, ekstre gibi) yoğun bir şekilde kullanılıyordu. Bugün bu şekilde kullanılış önemli biçimde azalmıştır. Çağdaş tedavi alanında, galenik preparatlar yerine, bitkinin etkili maddesi olan saf bileşikler kullanılmaktadır. Hakikatte, iki yöntem arasında da etki bakımından büyük farklar yoktur, örneğin Sinameki yaprağı tozu ile bu drogdan elde edilen glikozitlerden üretilmiş bir 'hazır ilaç' arasında etki bakımından önemli bir fark bulunmamaktadır. Başlıca fark, kullanma kolaylığıdır.

Tıbbi bitkiler ile tedavi, bitkilerin yumuşak etkileri nedeniyle, bilhassa uzun süren hastalıklarda başarılı sonuçlar vermektedir.

Bu kitap bir derleme olmayıp alan çalışmalarına, yöresel gözlemlere ve özgün yayınlara dayanan bir araştırmadır. Kitabın hazırlanması için 1943 yılından itibaren Anadolu'da araştırma gezileri yapılmış, yöresel bilgiler ve bitki örnekleri toplanmıştır. 1945-1993 yılları arasında 160'tan fazla araştırma gezisi yapılmış ve 10.900 adetten fazla bitki örneği toplanmıştır. Toplanan bu örneklerden 30 tanesi bilim için yeni olarak yayınlanmıştır.

Oluşturulan koleksiyon halen İstanbul [Üniversitesi] Eczacılık Fakültesi Herbaryumu'nda (ISTE) muhafaza edilmektedir. Çift olan örneklerden bir bölümü Edinburgh (E) ve Kew (K) herbaryumlarına gönderilmiştir.

Bu çalışmalar, konu ile ilgili bilim çevrelerince, övgüye layık görülmüş ve yazarın OPTIMA (1983), TÜBİTAK Bilim Ödülü (1988), ECO Ödülü (Economic Cooperation Organization, Tahran) (1991) ve Anadolu Üniversitesi (Eskişehir) Fahri Doktora (1988) gibi 4 ödül kazanmasında etkili olmuştur.

Bu kitap 1984 yılında İstanbul [Üniversitesi] Eczacılık Fakültesi tarafından 3.500 adet olarak basılmış ve çok kısa bir süre içinde tükenmiştir. Yapılan fotokopileri halen 10 milyon lira (yarım Ata altını) karşılığında İstanbul sahaflarında pazarlanmaktadır. Kitaba hekim ve eczacılardan çok, halk ilgi göstermiştir. Bu ilginin başlıca nedeni kitabın özgün ve yöresel bilgi ve gözlemler taşımasıdır.

İkinci baskı, esas itibariyle birinci baskının aynıdır. Bazı düzeltmeler yapılmış ve 30 kadar yeni kaynağa dayanılarak, bazı bilgi ve bitkiler eklenmiştir. Kitabın yayın tarihi olan 1984 yılından itibaren geçen yaklaşık 15 yıl içinde Türkiye tıbbi bitkileri üzerinde pek çok botanik, kimyasal ve farmakognostik araştırma yayınlanmıştır. Bu yayınlardan ancak, halk sağlığını doğrudan ilgilendiren, araştırmalar kaynak olarak yeni baskıya alınmıştır.

1970 yılından itibaren Türkiye bitkileri üzerindeki kimyasal araştırmalar önem kazanmış ve 1977 yılından itibaren de yeni bileşikler (moleküller) elde edilip bunların yapılarının aydınlatılması düzeyine erişilmiştir.

1977-1992 yılları arasını kapsayan 15 yıllık dönem içinde kimyasal olarak incelenen 80 kadar Türkiye bitkisinden (Türkiye'de yetiştiği bilinen türlerin yaklaşık % 1 bölümü) 205 yeni bileşik elde edilerek yayınlanmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yazar, Mayıs 1995 tarihinde İzmir'de yapılan X. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı'na sunduğu bildiride elde edilen bu yeni moleküllerden hiçbirinin tedavi alanına geçirilememiş olmasının nedenini aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:

"Türkiye bitkilerinden elde edilen bu yeni 205 bileşikten hiçbiri bugüne kadar, etkili madde olarak, tedavi alanına girememiştir. Bu durumun başlıca nedeni bu yeni bitkisel moleküllerin tedavi özelliklerini saptayarak ilaç olarak kullanılmalarını sağlayacak olan farmakolojik, toksikolojik ve klinik inceleme ve tayinlerin henüz yapılmamış olmasıdır. Dileğimiz, yukarıda sayılan alanlardaki incelemelerin yapılarak, büyük emek ve harcamalar sonucu elde edilmiş olan bu yeni bitkisel bileşiklerin tedavi değerlerinin olup olmadığının saptanmasıdır."

Bu kitapta, Yontma Taş döneminden (yaklaşık 50.000 yıl önce) beri, Anadolu halkı tarafından tedavi amacıyla kullanılan, tıbbi bitkiler hakkındaki güncel bilgiler özetlenmiştir. Halk sağlığına ve Türkiye'nin tıbbi bitkileri üzerinde çalışanlara yardımcı olacağını ümit ederim.

Türkiye bitkileri üzerindeki araştırmalara Eylül 1943 tarihinde Palandöken dağına (Erzurum) yapılan bir gezi ile başlanmıştır. 16 Mayıs 1999 günü ayni bölgeye tekrar gidilmiş ve bu gezi ile de Anadolu dağlarında 56 yıl sürmüş olan inceleme ve toplama çalışmalarına, yaş haddi nedeniyle son verilmiştir.

Çalışmalarımız sırasında bize bilgi veren ve bitki örnekleri göndererek yardımcı olan İlhan Arslanyürek (Gaziantep), Prof. Dr. Hüsnü Can Başer (Eskişehir), Ecz. Servet Bilgihan (Van), Prof. Dr. Mehmet Koyuncu (Van), Prof. Dr. Ekrem Sezik (Ankara), Ecz. Müjgan Üçer (Sivas), Ecz. Dilaver Kadıoğlu (İstanbul) ve Ahmet Yılmaz'a (Trabzon) ve bitki örneklerini tayin eden eşim Prof. Asuman Baytop'a tekrar ve içtenlikle teşekkür ederim.

Kitabın 2. baskısını yayınlama zahmetini üstlenmiş olan Nobel Tıp Kitapevi sahibi Sayın Rıfkı Biroğlu'na da şükranlarımı sunarım.

Prof. Dr. Turhan Baytop

Temmuz 1999

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİRİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

Bitkiler binlerce yıldan beri tedavi amacıyla kullanılmaktadır. Bu nedenle tıbbi bitkiler ve bunların tedavi alanındaki kullanılışları ile ilgili pek çok eser yazılmıştır. Bununla beraber bu kaynak henüz tükenmekten uzaktır. Bugün de araştırma ve gözlemler devam etmekte, kitaplar yayınlanmaktadır.

Anadolu tıbbi bitkileri ile ilgili bilgilerimizin kaynakları çok eski tarihlere dayanmaktadır. Örneğin Hititler döneminde Anadolu'da bazı bitkisel drogların (Haşhaş başı, Mazı, Safran gibi) elde edilip dış ülkelere satıldığını biliyoruz.

Anadolu'yu gezmiş olmaları nedeniyle, Dioscorides ve İbn Baytar gibi ünlü yazarların eserlerinde Anadolu'da yetişen tıbbi bitkiler hakkında çok geniş bilgiler bulunmaktadır.

P. Belon, P. de Tournefort, G. A. Olivier ve nihayet İsviçreli ünlü botanik bilgini E. Boissier'nin eserlerinde ise Anadolu florası hakkında, gözlemlere dayanan, ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Anadolu tıbbi bitkileri üzerindeki ilk araştırmalar 19. yüzyılın ortalarından itibaren Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (École Impériale de Médecine de Constantinople) hocaları tarafından başlatılmıştır.

İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden Ord. Prof. Dr. A. Heilbronn, Türkiye'nin tıbbi bitkileri ile yakından ilgilenmiş ve bu alanda bir monografi serisinin yayınlanmasını sağlamıştır.

A. Heilbronn'un yanında çalışmaya başladığım 1944 yılından itibaren, Türkiye'nin tıbbi bitkileri ve bitkiler ile tedavi konuları ile yakından ilgilenmiş ve 1963 yılında *Türkiyenin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri* isimli bir kitapta Türkiye'nin tıbbi bitkileri üzerinde yapılan araştırmaların sonuçlarını biraraya toplama olanağı bulmuştum. Son yıllarda memleketimizde tıbbi bitkiler ile tedaviye karşı oluşan geniş ilgi, bu kitabın yazılmasına neden olmuştur.

Bu kitabın hazırlanmasının 4 nedeni bulunmaktadır:

1.Tıbbi bitkileri tedavi amacıyla kullananlara yardımcı olmak, yani hekimlere, eczacılara ve halka bitkisel drogların özellikleri, etkileri ve kullanılış şekilleri hakkında bilgi vermek.

2.Halen Türkiye'nin birçok bölgesinde kullanılan ve fakat kentleşme nedeniyle unutulmaya başlayan tıbbi bitkiler ve bunlarla yapılan tedavi yöntemleri hakkında bilgilerin yok olmasını önlemek.

3.Türkiye tıbbi bitkileri üzerinde araştırma yapanlara, bugüne kadar yapılmış olan araştırmaların sonuçlarını biraraya toplayarak, yardımcı olmak.

4.Türkiye'de kullanıldıkları halde, yayınlarda haklarında noksan, yanlış bilgi bulunan veya hiç bilgi bulunmayan droglar (beyaz sakız, çibritza, kefe kimyonu, poy, yakı sakızı gibi) hakkında, kişisel gözlem ve araştırmalarımıza dayanan bilgiler vererek bunların tanınmasını sağlamak.

Kitap bilhassa eczacılık öğrencileri ve halk için hazırlanmış olduğundan, ancak bunların yararlanabileceği bir düzeyde bilgi verilmiştir. Daha etraflı bilgi için, verilen kaynaklara başvurulabilir.

Genç araştırıcıların, her konuyu ilk defa kendilerinin incelediği düşüncesine kapılmalarını önlemek ve kendilerinden önceki araştırıcılar ve çalışmaları hakkında bilgi edinmelerini sağlamak amacıyla, 'Tarih ve Gelişim' bölümü oldukça geniş tutulmuş ve eski yayınlara mümkün olan genişlikte yer verilmiştir.

Türkiye florasının yaklaşık olarak 8.500 tür taşıdığı bilinmektedir. Buna karşılık ilâç, baharat ve sebze olarak kullanılan türevlerin miktarı hakkında kesin bilgimiz bulunmamaktadır. Kitabımızda tedavi amacıyla kullanıldığı bilinen 650 kadar türün ismi bulunmaktadır. Bu miktarın ileriki araştırma ve sonuçlar sonucu daha da artacağı şüphesizdir.

Kitabın hazırlanmasında ilk önce, Türkiye'nin tıbbi bitkileri ile ilgili araştırma ve yayınların sonuçlarına dayanılmıştır. Burada 1300 den fazla yayın kaynak olarak gösterilmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İkinci olarak, 1945 yılından beri Anadolu'da yaptığımız araştırma gezileri sırasındaki gözlemler ve toplanan materyelden faydalanılmıştır. Toplanan bitki örnekleri İstanbul [Üniversitesi] Eczacılık Fakültesi Herbaryumu'nda (ISTE) bulunmaktadır. Drog numuneleri ise aynı fakültenin Farmakognozi Anabilim Dalı Koleksiyonuna konulmuştur.

Üçüncü olarak, başta İstanbul olmak üzere, Anadolu'nun başlıca merkezlerindeki (Bursa Diyarbakır, Erzurum, İzmir, Kahraman Maraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Van gibi) aktarlarda araştırmalar yapılarak, bunlardan örnekler alınmış ve bu şekilde halk tarafından kullanılan drogların etkisi saptanmıştır.

Bu kitaptaki bitkilerin toplanmasında yüzlerce kişinin emek ve katkısı bulunmaktadır. Bunların isimlerini burada teker teker saymak olanağına sahip değilim. Hepsine birden en içten teşekkür ve şükranlarımı sunarım.

Katkısı büyük ve devamlı olan ve bu nedenle özel teşekkür etmek istediklerime gelince:

Türkiye'de yetişen tıbbi bitkilere ait örnekler genellikle eşim Prof. Dr. Asuman Baytop tarafından tayin edilmiştir. Bu nedenle bu kitapta birinci derecede emeği bulunmaktadır. İçten teşekkürlerimi burada da tekrarlarım.

Anadolu'da yaptığımız araştırma gezileri sırasında başvurduğumuz bütün eczacı meslekdaşlarımız, bize her konuda yardımcı olmuşlardır. Bu kitapta bulunan birçok yöresel bilgi onların yardımıyla toplanabilmiştir. Bu meslekdaşların arasından, büyük yardımlarından ötürü, Savaş Arpacıoğlu (Amasya), Servet Bilgehan (Van), Edip Bilir (Beyşehir), Mustafa Kılıçer (Kayseri), Mehmet Necef (Antalya), Neşet Uçkan (Urfa), Ali Yücesoy (Mardin) ve Dr. Talat Özbalcı'nın (Divriği) isimlerini buraya yazmaktan ve kendilerine tekrar teşekkür etmekten büyük bir zevk duyuyorum.

Ayrıca meslekdaşlarım Doç. Dr. Arslan Arsoy (Erzurum), Prof. Dr. Ekrem Sezik (Ankara) ve Prof. Dr. Necmettin Zeybek (İzmir) gezilerimiz sırasında bize yardımcı olmuş ve bölgelerindeki tıbbi bitkiler hakkında bilgi vermişlerdir.

Adana ve Mersin bölgesindeki araştırmalarımız, Sayın Mustafa Piyale'nin ilgi ve yardımları sayesinde başarılı ve verimli olmuştur.

İstanbul'da drog ticareti yapan eczacı Dilaver Kadıoğlu, halk arasında kullanılan droglar ve drog ticareti hakkında bize çok değerli bilgiler vermiştir.

Gaziantep'te Arslanyürek firmasının sahibi İlhan Arslanyürek, Güney Doğu Anadolu kökenli birçok tıbbi bitki ve drog hakkında bilgi vermiş ve örnekler sağlamıştır.

Anadolu'daki gezilerimizin bir kısmı, İstanbul [Üniversitesi] Fen Fakültesi Nebatat Bahçesi şefliğinden emekli değerli dostum Ahmet Attila ile birlikte yapılmıştır. Türkiye soğanlı bitkilerini tanıma ve yetiştirme alanındaki bilgisi ve gezilerdeki yardım ve arkadaşlığı ile araştırmalarımıza büyük katkısı olmuştur.

İstanbul Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Arslan Terzioğlu, 'Tarih ve Gelişim' bölümünün yazılması sırasında karşılaşılan birçok sorunun çözümünde ve ihtiyaç duyulan yayınların sağlanmasında bize yardımcı olmuştur.

Konumuz ile ilgili bazı nadir yazmaların bulunmasına yardımcı olan veya bunlardan yararlanmamızı kolaylaştıran İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Müdürü Erol Pakin, Süleymaniye Kütüphanesi Müdürü Muammer Ülker, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Müdürü Hasan Duman ve Atatürk Kitaplığı Müdürü Seyfi Akyıl'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

20 yıldan fazla bir süredir İstanbul [Üniversitesi] Eczacılık Fakültesi Farmakognozi laboratuvarından beraber çalıştığım Nadi Bilmenoğlu'na da teşekkür borçluyum. Birçok örneğin İstanbul aktarlarından sağlanması kendilerinin yakın yardımları ile gerçekleşmiştir.

Çalışmamız sırasında değerli yardımlarını esirgemeyen İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Anabilim Dalı öğretim elemanlarından Yard. Doç. Dr. Nurhayat Sütlüpınar, Dr. Semra Bingöl,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Dr. Baruyr Damadyan, Dr. Nüshet Güner ve Türkiye'de bulamadığım bazı yayınları Paris'teki kitaplıklardan sağlayan Yard. Doç. Dr. Afife Öztekin ve Mme [Dr.] Michèle Nicolas'ya tekrar teşekkür ederim.

Seyit Ünsal, 1964 ile 1982 yılları arasında İstanbul [Üniversitesi] Eczacılık Fakültesi Farmakognozi ve Farmasötik Botanik kürsüleri otolarının şöförlüğünü yapmıştır. Dikkatli, bilgili ve temkinli görev yapması nedeniyle, Anadolu dağlarında 18 yıl emniyet ve rahatlıkla araştırma yapma olanağı bulunmuştur. Kendilerine tekrar teşekkürü bir borç bilirim.

Anadolu dağlarında bilmediğimiz bölgelere gidebilmek ve istediğimiz bitkileri bulabilmek için ihtiyacımız olan rehberlik işini, her zaman büyük bir istek ve zevk ile yapmış olan köylü çocuklarına da teşekkür edeceğim. Genellikle 8-10 yaşlarında olan, iyi niyetli, dikkatli ve bölgelerini çok iyi tanıyan bu çocuklar, araştırmalarımızda bize büyük kolaylıklar sağlamışlardır. Bu gençlere bir armağan olarak, Kağızman lâlesini (*Tulipa kaghyzmanica*) bulmak için, 1982 ilkbaharında benimle beraber yağmur altında Kağızman dağlarını saatlerce gezmiş ve sonunda bu lâlenin bulunduğu yeri göstermiş olan üç çocuğun resmini aşağıya koyuyorum. Bu resim Anadolu dağlarını birlikte gezdiğimiz ve bitki örnekleri topladığımız, cesur ve becerikli köy çocuklarını bana büyük bir zevk ile hatırlatmaktadır. [Anılan resmin orijinali bulunamadığından, üçüncü baskıya alınamamıştır. FG]

Kitabın yazılmasına Mayıs 1981 tarihinde başlanmış ve 3 yıl içinde tamamlanmıştır. Basım işi ise Temmuz-Ekim 1984 tarihleri arasında yapılmıştır. Kitabın basım işimi büyük bir titizlik ile yürüten ve 4 ay gibi kısa bir sürede sonuçlandıran Sanal Basımevi (İstanbul) sahip ve çalışanlarına en içten teşekkürlerimi sunarım.

***Prof. Dr. Turhan Baytop*, 1984**

BİLMEDİĞİ OTU YİYEN KEÇİNİN KARNI AĞRIR

Ağrı Bölgesi Halk Deyimi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BÖLÜM 1
GİRİŞ

GIDA
BAHARAT
BOYAR MADDE
İLAÇ
BÜYÜ
ZEHİRLİ BİTKİLER

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Humulus lupulus
(şerbetçiotu)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GİRİŞ

Dünya üzerinde 750.000 ile 1.000.000 arasında bitki türünün bulunduğu tahmin edilmektedir. Bunlardan 500.000 kadarı tanımlanıp isimlendirilmiştir. Her yıl 2.000 kadar yeni tohumlu bitki türü tanımlanıp isimlendirilmektedir.[1]

Gıda elde etmek için yetiştirilen türler 3.000 civarındadır. Buna karşılık, gıda olarak kullanılan, yabani bitki türlerinin adedi 10.000 sayısının üzerindedir.[2]

Tedavi maksadıyla kullanılan bitkilerin miktarı, Antik Çağ'dan beri, devamlı bir artış göstermektedir. Mezopotamya uygarlığı döneminde kullanılan bitkisel drog miktarı 250 civarında idi. Grekler döneminde 600 kadar tıbbi bitki tanınıyordu.[3] Arap-Fars uygarlığı döneminde bu miktar 4.000 civarına kadar yükselmiştir.[4] On dokuzuncu asrın başlarında ise bilinen tıbbi bitki miktarı 13.000 sayısına erişmiştir.[5]

1979 yılında Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO) tarafından yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, farmakopelerde kayıtlı olan, beş ülkeden fazla ülkede kullanılan ve ticarette bulunabilen bitkisel drogların miktarı 1.900 olarak saptanmıştır.[6]

Aynı kurumun 91 ülkenin farmakopelerine ve tıbbi bitkileri üzerinde yapılmış olan bazı yayınlara dayanarak hazırladığı bir araştırmaya göre de tedavi amacıyla kullanılan tıbbi bitkilerin toplam miktarı 20.000 civarındadır.[7] Şüphesiz ki bu adet hakiki miktarı göstermekten çok uzaktır. Çünkü G. Penso araştırmasında Türkiye için 140 kadar tıbbi bitki kaydetmiştir.[8] Bunlar 1948 ve 1974 Türk kodekslerinde kayıtlı bitkilerden ibarettir. Halbuki halen Türkiye'de tedavi maksadıyla kullanılan tıbbi bitkilerin miktarı en az 500 civarındadır.[9] Bu örneğin diğer ülkeler için de geçerli olabileceği düşünülür ise, gerçekte kullanılan tıbbi bitki miktarının 100.000 civarında olması gerekir.

Son yıllarda tıbbi bitkiler ve bunlardan elde edilen aktif maddeler üzerindeki çalışmalar ve bunlara olan ilgi çok artmıştır. Bunun başlıca sebepleri şunlardır:[10]

1- Yeterli düzeyde bir kimya endüstrisine sahip bulunmayan kalkınma yolundaki ülkelerin, memleketlerindeki bitkilerden yararlanarak, kolay ve ucuz bir tedavi olanağı elde etme istekleri. Bu yolda Mısır, Hindistan ve Pakistan gibi ülkeler büyük gayretler sarf etmekte ve olumlu sonuçlar almaktadır.

2- Tedavi alanına sokulan yeni sentetik bileşiklerin bazılarında görülen tehlikeli yan etkiler. Bitkisel droglar çok uzun bir zamandan beri tedavide kullanıldıkları için yan etkileri iyi bilinmektedir. Buna karşılık tedaviye yeni sokulan sentetik maddeler, yeterli kontrol zamanına sahip olmadıklarından, bazı tehlikeli yan etkilere sahip bulundukları, ancak kullanılma alanına girildikten sonra anlaşılmakta ve bu durumda onarılması olanaksız zararlara sebep olmaktadır.

3- Bazı ilaç ilkel maddelerinin, bitkisel droglardan sentetik olanlardan daha ucuza ve daha kolaylıkla elde edilebilme imkânları. Steroit bileşikler, kınakına alkaloitleri, afyon alkaloitleri, çavdar mahmuzu alkaloitleri, Atropa alkaloitleri, Rauwolfia alkaloitleri, Strychnos alkaloitleri, Digitalis glikozitleri bu yöndeki uygulamalara örnek olarak verilebilir.

4- Bitkisel drogların diğer bir üstün yanı da birkaç etkiye birden sahip olmalarıdır. Sentetik bileşikler genellikle bir tek etkiye sahiptirler. Bunların bazıları ise, antibiyotikler gibi, yan etkilerini önlemek için diğer bazı ilaçlara ihtiyaç gösterirler. Bitkisel droglarda böyle bir durum yoktur.[11]

Yontma Taş (Paleolitik) çağından beri (İÖ 50.000-7.000 yılları) Anadolu'da yaşamakta olan[12] "Anadolu insanı" devamlı olarak çevresindeki bitkilerden yararlanmıştır. Bunları gıda, yakacak, silah, ilaç veya mesken yapımı için kullanmıştır. Hakkâri'nin hemen güneyinde yer alan Şânidâr mağarasında ortaya çıkartılan 50.000 yıllık Nean-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

derthal adamının mezarı içinde bulunan[13] ve halen de bölgede, tıbbi maksatlar için, kullanılan bitki örnekleri (*Alchemilla*, *Althaea*, *Centaurea*, *Ephedra* ve *Muscari* türleri) bu olgunun sağlam bir kanıtıdır. Bitkilerin hastalıklara karşı kullanılışı oldukça geç başlamıştır. Bütün topluluklarda olduğu gibi Anadolu halkı da ilk dönemlerde hastalıkların Tanrı işi olduğu inancına sahip bulunuyordu.[14] Hititler döneminde uygulanan dinsel törenler bu görüşün kanıtlarıdır.[15] Hastalıkların tedavisi için uzun süre sihirsel ve dinsel tedbirlerden fayda umulmuştur. Deneylere dayanan önlemler, yani ilaçlar ile tedavi yöntemleri, çok daha sonraları gerçek bir önem kazanmıştır. İlaç ile tedavide de uzun yıllar tıbbi bitkiler en önemli yeri almışlardır.[16]

Türk halkı, çoğunluğunun kırsal bölgede yaşaması nedeniyle, yabani bitkiler ile yakından ilgilidir. Halk yabani bitkilerin bir bölümünden gıda, baharat, boyar madde veya ilaç olarak yararlanmaktadır. Bazı bitkiler büyü yapmak maksadıyla kullanılır. Bir kısım bitki ise, zehirli bileşikler taşıması nedeniyle, halk ve hayvan sağlığı yönünden önem taşır.

Gıda

Yabani bitkiler, gıdasını avcılık ve toplayıcılık ile sağlayan tarih öncesi toplulukların yaşamında önemli bir yer alıyordu. Bitki ve hayvan yetiştirilmesine geçilmesi (Cilalı Taş Devri, İÖ 6000-7000 yılları) ile beslenmede yabani bitkilerin önemi azalmış ise de kıtlık dönemlerinde halk yabani bitkilerden yine de yararlanıyordu.[17] Örnek olarak Anadolu'da yaygın olarak yetişen yabani elma (*Malus sylvestris* Miller subsp. *orientalis* (A. Uglitzkich) Browicz; meyveleri Anadolu yabani bitkilerinin en büyük etli meyvesidir), çiriş otu (*Asphodelus aestivus* Brot.; yumruları kullanılır), ebegümeci (*Malva sylvestris* L.; pişirilerek yenir) ve meşe palamutu (meyveleri acı olmayan *Quercus* türleri; kavrularak yenir) türlerini vereceğiz. Anadolu'da yabani bitkilerin gıda olarak kullanılışı oldukça yaygındır. Birçok yabani bitkinin toprak üstü kısmı veya kökleri sebze olarak kullanılmaktadır. Bunlar çiğ veya pişmiş olarak yenilir.[18]

Çiğ olarak yenenler: Bunlar genellikle tuz ekildikten sonra yenilir. Çiğdem, ışgın, kuzukulağı ve yemlik bunların başında gelir.

Pişirildikten sonra yenenler: Bunlar önce suda haşlanır ve kaynatma suyu atılır (zararlı maddeler suya geçer). Kaynatılarak zararlı maddelerinden kurtarılmış olan bitki yağ, soğan ve yumurta ile karıştırılarak pişirilir. Bunlardan ayrıca pilav veya börek de yapılmaktadır. Kenger, evelik, madımak, ebegümeci, çiriş gibi bitkiler pişirilerek yenen bitkilerin başında gelir.

Halk ihtiyacını, civar dağ ve ormanlardan kendisi toplayarak karşılar. Bu iş ile bilhassa kadınlar ve çocuklar ilgilenmektedir. Bununla beraber bazı bölgelerde (bilhassa Batı ve Güney Anadolu), sebze olarak kullanılan yabani bitkiler, mevsimi geldiğinde, semt pazarlarına getirilerek satılır.[19]

Yabani bitkilerin sebze olarak kullanılışı yalnız kasabalarda değil, büyük kentlerde de devam etmektedir. 1984 yılı ilkbaharında İstanbul'un bazı pazarlarında (Çarşamba pazarı, Pendik pazarı gibi) yabani bitkilerin aşağıdaki isimler altında sebze olarak satıldığı görülmüştür: Çiğdem (bu isim altında *Ornithogalum sibthorpii* W. Greuter türü çiçekli ve yumrulu olarak satılmaktadır), ebegümeci (*Malva sylvestris* L.), evelik (*Rumex crispus* L.), gelincik (*Paparver rhoeas* L.), hindiba (*Taraxacum officinale* Weber), hodan (*Trachystemon orientalis* (L.) G. Don), ısırgan (*Urtica dioica* L.), kazayağı (delimaydanoz), kuşotu (*Stellaria media* (L.) Vill.), kuzukulağı (*Rumex tuberosus* L.), mındıkotu, rezene (arapsaçı) (*Foeniculum vulgare* Miller), turpotu.

16 Mayıs 1999 günü Erzurum sebze pazarını ziyaret ettiğimiz sırada bu pazarda, çevreden toplanmış, ışgın (*Rheum ribes* L.), iğdasor çirişi (*Eremurus spectabilis* Bieb.) ve çağsır (*Ferula rigidula* DC.) isimli yabani bitkilerin sebze olarak satıldığı saptanmıştır.

Yabani bitkilerin gıda olarak kullanılışı savaş dönemlerinde askeri birliklerin beslenmesi yönünden de büyük bir önem taşır. 1917'de Muş bölgesinde bulunmuş bir Türk subayı hatıralarında bu konuyu şöyle anlatmaktadır:[20]

"Yarın ot toplattırmak ve erlere, toplatılan otlardan yemek yaptırmak için subay adayı Cemal Efendi görevlendirilmiştir. Toplatılan otların pişirilmek üzere, bol miktarda mutfağa teslim edilmesine ve nöbetçi subayının da mutfak hizmet erlerine söz

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

konusu otlardan yedirilmemesine dikkat etmesini rica ederim".

Türkiye'de yabani bitkilerin gıda olarak kullanılışı oldukça yaygın olmasına karşılık, bu alandaki yayın ve araştırmalar ne yazık ki çok azdır.

Baharat

Yabani bitkilerin koku ve tat verici olarak kullanılışı da Anadolu'da oldukça yaygındır. Bazı türler (*Allium, Origanum, Mentha, Thymus* vs.) yemeklere koku ve tat vermek için kullanılır. Bazı türlerin (bilhassa *Salvia* ve *Sideritis* türleri) yaprakları veya çiçek durumları "adaçayı", "dağ çayı", "yaylaçayı" gibi isimler altında tanınmakta ve bunların sıcak suda haşlanması ile elde edilen hülasa, içecek olarak kullanılmaktadır. Bu şekilde kullanılış Batı ve Güney Anadolu'nun dağ köylerinde oldukça yaygındır.

Boyar madde

Eskiden kumaş veya dokumaların boyanmasında genellikle bitkisel kökenli boyar maddeler kullanılmakta idi.[21] On dokuzuncu yüzyılda boyar maddelerin sentetik olarak üretilmesi ve bunların ucuz olarak ticarete çıkartılması, bütün dünyada olduğu gibi, memleketimizde de sentetik boyar maddelerin geniş bir oranda kullanılmasına neden olmuştur. Bununla beraber Anadolu'nun bazı bölgelerinde halen de bazı bitkisel kökenli boyar maddeler kullanılmaktadır.[22] Son yıllarda bitkisel boyar maddelere karşı olan ilgi artmıştır. Bunun başlıca nedeni birçok bitkisel boyar maddenin renklerini ve parlaklıklarını uzun zaman korumaları yani özel deyimi ile haslıklarıdır.

Bitkisel boyar maddeler tek başlarına, birkaçı bir arada, mordan ile birlikte veya mordansız kullanılmaktadır.[23] Kullanılan genel yöntem şöyledir: 50 g toz hale getirilmiş boya bitkisi 15-20 g şap ile birlikte 500 g su içinde, yarı yarıya kalıncaya kadar kaynatılır. Elde edilen sulu hülasa süzülür. Boyanacak iplikler sıvı kısım içine konur ve yarım saat kaynatılır. Mordan olarak şap, mazı veya demir (paslı çivi veya demir parçalar) kullanılır.

Boyar madde olarak kullanılan bitkisel materyalin boyama özelliğini veren maddelerin kimyasal yapıları iyi bilinmektedir. Harald Böhmer, Anadolu halılarının boyanmasında kullanılan bitkisel boyar maddeleri, bu yönden, çok iyi bir şekilde incelemiştir.[24]

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde kumaş boyacılığı bilhassa Bursa'da ileri durumda idi. Bu şehirdeki boya sanatkârlarının tümü, Türk ve Müslüman idiler. 1641 yılından itibaren Hristiyanların da boyacılık sanatında çalışmalarına izin verilmiştir.[25] Bursa Mahkeme-i Şeriyye sicillerinden 1794 yılında Bursa'da çalışan bir sanatkârın dükkânında aşağıdaki malzeme ve aletlerin bulunduğunu öğreniyoruz.[26]

"Deli Yorgi dükkânında mevcut iki lop köy bezi ve bir köylü sarığı ve altı adet küp ve altı adet fıçı ve otuz kıyye üç adet köhne kazan ve bir miktar sarı ağaç boyası ve iki gözlü tekne ve on bir adet bakkam ağacı ve bir miktar ayı boyası ve sarı ot ve kök boyası ve elli adet sırık ve mengene ve yüz dirhem zaçıkıbrıs ve yüz dirhem zerdeçal ve iki yüz dirhem şap".

Bursa Mahkeme-i Şeriye sicillerindeki kayıtlardan; boyacılık sanatının Osmanlı Türklerinin başkenti Bursa'da ileri bir durumda ve teşkilatlı olduğunu, Türklerin bu sanatı bildiklerini, Hristiyanların ancak 1641 yılından sonra boyacılığa başladıklarını, Osmanlı Türklerinin boyacılık sanatını sonradan yerleştikleri yerlerde öğrenmeyip ana vatanları olan Orta Asya'dan, öz sanatları olarak, beraberlerinde getirdiklerini öğreniyoruz.[27]

İlaç

Anadolu halkının yabani bitkileri ilaç olarak kullanışı çok eski devirlere kadar uzanmaktadır. Hititler dönemi tıbbi tabletlerinde bulunan reçete formüllerinde kayıtlı bitki adları bunun bir kanıtıdır. Bu dönemlerde yabani bitkilerden yararlanıldığı gibi, bazı önemli tıbbi bitkiler, drog elde etmek için yetiştirilmekteydi. Ayrıca Hitit ve Bizans dönemlerinde, Anadolu'dan elde edilen bazı drogların dış ülkelere satıldığını da bilmekteyiz.[28]

Kırsal bölgelerde, ilaç hazırlamak için, genellikle çevrede yetişen veya yetiştirilen bitkiler kullanılmaktadır.[29] Şehirlerde ise droglar eczane veya aktarlardan sağlanmaktadır. Bunlar ekseriyetle çok tanınmış, yerli veya yabancı kökenli droglardır.[30]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tıbbi bitkiler ile tedavi bir kültür ve gelenek varlığına dayanmaktadır. Bu nedenle halk tababeti ancak eskiden beri mevcut şehir ve kasabalarda (Diyarbakır, Gaziantep, Erzurum, İstanbul, Kayseri, Sivas gibi) halen de sürmektedir Buna karşılık yeni yerleşim merkezlerinde (mesela Ankara) halk tababeti hemen hemen hiç bulunmamaktadır. Bu nedenle İstanbul'da halen de halk tababetinde kullanılan drogları satan özel bir çarşı (Mısır Çarşısı) ve 30'dan fazla dükkân var iken Ankara'da ancak 2 dükkân bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kullanılan Anadolu'nun tıbbi bitkileri ile ilgili yayın ve araştırmalar çok azdır. Bu durum Anadolu'nun ormanları, bitkileri, hayvanları ve madenleri gibi diğer konularda da aynıdır. Bunun başlıca nedeni, Osmanlı toplumundaki kıymet hükümlerinin bugünkünden çok farklı olması ve o dönemlerde bu konuların güncellik ve bir değer taşımamasıdır.

Anadolu ile doğrudan ilgili konular ancak Cumhuriyet döneminde güncellik kazanarak ön plana geçmiş ve bu nedenle de yukarıdaki konular üzerinde araştırma ve yayınlar başlamıştır. Bugün elimizde olan bilgilerin çoğu Cumhuriyet döneminde yapılmış olan araştırma ve çalışmaların sonuçlarıdır. Bu bilgiler arzu edilen miktar ve nitelikte değil ise bunun nedeni 50 yıl gibi çok kısa bir sürenin ürünleri olmalarıdır.

Anadolu halkının bilgi edinmek için başvurduğu kaynaklara gelince; bunlar genellikle meşhur hekimlerin akrabadinleridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde aşağıdaki eser bilhassa büyük bir önem kazanmıştır.

Ebubekir Nusret Efendi (ölm. İstanbul 1795) tarafından hazırlanıp, ilk baskısı 1268 (1852) yılında İstanbul'da yapılan *Mâ-hazar* (önceden hazır olan) veya 'Nusret Efendi Risalesi' ismi ile tanınan risale, uzun yıllar kullanılan (1852-1915 yılları arasında 14 baskı yapmıştır) popüler bir tedavi kitabı olmuştur.[31] İlk baskıları 94, sonraki baskıları 72 sayfa olan bu kitapçık, halkın anlayabilmesi için basit bir dille ve kolaylıkla okuyabilmesi için üstün ve esre ile işaretlenerek yazılmıştır. Kitabın ilk kısmı (s.1-42) sihir ve tılsıma dayanan tedavi yöntemlerine ayrılmıştır. İkinci kısma (s. 42'den sonra) ise maddi devalar (droglar ve terkipler) alınmıştır. İlaçlar içinde yağlar (kurşun yağı, fülfül yağı, ahirkarha yağı, kiremit yağı, sündürüs yağı, gül yağı, kirpit yağı, ferfiyon yağı, yumurta yağı), sular (nahve suyu, et suyu, oğulotu suyu) ve droglar (havlıcan, üzerlik tohumu, amber, misk, kunduz hayası) yer almaktadır. Halkın sık karşılaştığı hastalıkları, zamanın basit yöntemleri ile tedavi etmenin yollarını gösteren bu küçük kitap, Anadolu halkı tarafından çok tutulmuştur. Cumhuriyet döneminde bile gizlice basılan bu kitap, İstanbul sahaflarının söylediğine göre Süleyman Çelebi'nin Mevlidi'nden sonra Anadolu'da en çok satılan kitaptır. Bu kitap halkın anlayıp uygulayabileceği bir biçimde yazılmış olan kitapların kazanacağı başarıya bir örnek olduktan başka, 19. yüzyıldaki halk tababeti, inançları ve ilaçları hakkında bilgi edinilebilecek önemli bir kaynak niteliğindedir.

On dokuzuncu yüzyılın sonunda basılan bir başka tedavi kitabı da, Tarsusî el-Seyyid Osman Hayri Mürşid Efendi'nin *Kenzü's-Sıhhatü'l-Ebdâniyye* isimli eseridir.[32] Yaklaşık 600 sayfalık bu kapsamlı eser, 1298 (1880-81) yılında İstanbul'da basılmıştır. Tek baskı yaptığı bilinen bu eser, halen de halk tarafından aranmaktadır. Ayrıca, Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in (S.A.V.) sağlık ile ilgili hadislerini içeren *Tıbb-ı Nebevi* adlı eser, Anadolu'da sağlık konularında bir rehber görevini yapmıştır. *Tıbb-ı Nebevi*'nin Arapça birçok yazma ve basma nüshaları vardır. Latin harfleriyle de yayınlanmıştır.[33]

Halk için yazılmış tıbbi bitki kitapları 1960 yıllarına kadar çok azdır. Bununla beraber tıbbi bitkilerin kullanılışı, belirgin bir kesinti olmadan, devam etmiştir. Bazı şahısların, hastalıkların tıbbi bitkiler ile tedavisine ait olarak bastırdıkları birkaç sayfalık reçeteler çok ilgi çekicidir. Bu reçeteler gezici esnaf tarafından köy ve kasabalarda, küçük bir bedel ile halka satılmıştır. İlginç olan bu reçetelerde sayılan ilaçların hepsinin (sarımsak, elma, günlük, susam, meyan kökü, palamut, kereviz, incir yaprağı, soğan, üzerlik tohumu, ebegümeci yaprağı, nane yaprağı, ısırgan yaprağı, söğüt yaprağı, bakla çiçeği, muşmula tohumu gibi) Anadolu'da yetişen bitkilere ait olması ve belirgin bir tedavi etkilerinin bulunmasıdır.[34]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Büyü

Aktarlarda satılan drogların bazıları, tıbbi etkilerinden ziyade, büyü yapmak için kullanılmaktadır. Bu gibi droglar bilhassa kadınlar tarafından satın alınmaktadır. Büyü yapmak için kullanılan bitkisel veya hayvansal droglar, kullanılış şekilleri ve maksatları hakkındaki araştırma ve yayınların[35] azlığı nedeniyle bu alandaki bilgilerimiz oldukça noksandır.

Zehirli bitkiler

Tıbbi bitkilerin bazıları, belirli bir miktarın üzerinde kullanıldığı zaman zehirlenmelere sebep olmaktadır. Yanlışlıkla, gıda olarak kullanılan bazı zehirli bitkiler de halk sağlığı yönünden büyük bir tehlike yaratmaktadır. Bu nedenle bu kitapta, zehirli bileşikler taşıyan bitkilerin toksikolojik etkileri de açıklanmıştır. Türkiye'nin zehirli bitkileri üzerinde, özgün örneklere ve etkili madde tayinlerine dayanan ilk kapsamlı araştırma Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü öğretim üyelerinden Ali Rıza Gürgen (1900-1990) tarafından yapılmış ve 32 Türkiye bitkisinin etkili maddeleri tayin edilmiştir.[36] Daha sonraki yıllarda yapılan araştırmaların sonuçları T. Baytop ve arkadaşları tarafından hazırlanan çalışmada özetlenmiştir.[37] Türkiye'nin zehirli mantarları ve rastlanan mantar zehirlenmeleri ile ilgili özgün bir kitap Afife Mat tarafından yayınlanmıştır.[38]

***

Son yıllarda Avrupa[39] ve Amerika'da olduğu gibi memleketimizde de biyolojik kökenli ilaçlara olan ilgi artmıştır. Bunun sonucu olarak da birçok amatör değişik isimler altında, bitkiler ile tedavi veya tıbbi bitkiler konulu kitaplar yayınlamışlardır. Tıp veya eczacılık öğrenimi yapmamış yazarlar tarafından, çeviri veya derleme yoluyla, hazırlanan bu kitapların birçoğu ne yazık ki tedavi yönünden yararlanılabilecek bir nitelik taşımamaktadır

Tıbbi bitkiler ile tedavi alanındaki istekleri karşılamak amacıyla hazırlanmış olan bu kitaba Türkiye'de yetişen ve tedavi maksadıyla kullanılan bütün önemli bitkiler, Türkiye'de yetişmemesine karşılık halen de ilaç hazırlamakta kullanılan veya geniş bir kullanımı olmamakla beraber tarihi bir değeri olan bitki ve droglar alınmıştır.

Her tıbbi bitki veya drog için; tanıtıcı özellikler, dış görünüş, bileşim, etki ve kullanılış ve kullanılış şekli hakkında bilgi verilmiştir. Hekimlik veya eczacılık öğrenimi yapmamış olanların da kitaptan kolaylıkla yararlanmalarını sağlamak amacıyla hekimlik veya eczacılıkta kullanılan özel terimlerin kullanılmasından mümkün mertebe kaçınılmıştır. Bununla beraber kullanılması zorunlu olan bazı terimler kitapta ayrı bir bölümde açıklanmıştır.

Kitabın hazırlanmasında, konumuz ile ilgili kaynaklardan (bkz. bölümlerin dipnotları ve Bölüm 18), 1945-1998 yılları arasında Anadolu'da yaptığımız 160 civarındaki araştırma gezisi sırasında toplanmış olan malzemeden (10.000 kadar örnek) ve İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumu'nda (Kurucu: Prof. Dr. Asuman Baytop) bulunan örneklerden yararlanılmıştır.

Türkiye tıbbi bitkileri ve drogları üzerindeki araştırmalara 1945 yılı yazında, zamanın İstanbul Üniversitesi Farmakobotanik ve Genetik Kürsüsü Başkanı Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn'un (1885-l961) başkanlığında, Uludağ'a (Bursa) yapılan bir gezi ile başlanmıştır. Anadolu'da yaptığımız geziler sırasında toplanmış olan bütün bitki örnekleri İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumu'na (ISTE) verilmiştir. Toplanan örneklerin 30 kadarı Türkiye florası için yenidir.[40] Bunlar *Flora of Turkey*'de kayıtlıdır.[41] Örneklerin bir kısmı ise bilim için yenidir. Bilim için yeni olan tür ve alttürlerin isimleri ve yayınlandıkları yerler aşağıda gösterilmiştir:

Allium baytopiorum Kollmann et N. Özhatay - *Notes R.B.G. Edinb.* 41 (1983): 246.

A. eldivanense N. Özhatay - *Notes R.B.G. Edinb.* 44 (1986): 147.

A. stearnianum Koyuncu, N. Özhatay et Kollmann subsp. *vanense* Kollmann et Koyuncu - *Notes R.B.G. Edinb.* 41 (1983): 26.

Asphodeline tenuior (Fischer) Ledeb. var. *puberulenta* - E.Tuzlacı, *Notes R B.G. Edinb.* 41 (1983): 89.

Astragalus baytopianus Chamberlain et Matthews - *Notes R.B.G. Edinb.* 29, 3 (1969): 292.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Colchicum baytopiorum C.D. Brickell - *Notes R. B.G. Edinb.* 41, 1 (1983): 49.

C. burttii Meikle - *Curtis's Botanical Magazine* 181, 3 (1977): 134.

Crocus abantensis T. Baytop et B. Mathew - *Kew Bull.* 30, 2 (1975): 243.

C. adanensis T. Baytop et B. Mathew - *Kew Bull.* 30, 2 (1975): 245.

C. asumaniae B. Mathew et T. Baytop - *Notes R. B.G. Edinb.* 37, 3 (1979): 469.

C. cancellatus Herbert subsp. *lycius* B. Mathew - *The Crocus* (London: Batsford, 1982), 69.

C. flavus Weston subsp. *dissectus* T. Baytop et B. Mathew - *Kew Bull.* 30, 2 (1975): 241.

C. kotschyanus C. Koch subsp. *cappadocicus* B. Mathew - *Notes R.B.G. Edinb.* 38, 3 (1980): 393.

C. kotschyanus C. Koch subsp. *hakkariensis* B. Mathew - *Notes R.B.G. Edinb.* 38, 3 (1980): 393.

C. olivieri Gay subsp. *istanbulensis* B. Mathew - *The Crocus* (London: Batsford, 1982), 99.

C. pallasii Goldbach subp. *turcicus* B. Mathew - *Plant Syst. Evol.* 128 (1977): 98.

C. reticulatus Steven ex Adams subsp. *hititicus* (T. Baytop et B. Mathew) B. Mathew - *The Crocus* (London: Batsford, 1982), 72.

C. speciosus M. Bieb. subsp. *ilgazensis* B. Mathew - *The Crocus* (London: Batsford, 1982), 111.

Cyclamen cilicium Boiss. et Heldr. var. *intaminatum* Meikle - *Notes R.B.G. Edinb.* 36, 1 (1978): 2.

Galium baytopianum Ehrend. et Schönb.-Tem. - *Notes R.B.G. Edinb.* 37, 2 (1979): 254.

Gypsophila baytopiorum Kit Tan - *Notes R.B.G. Edinb.* 41, 1 (1983): 65.

Hypericum pamphylicum Robson et Davis - *Notes R.B.G. Edinb.* 38, 1 (1980) : 103.

Iris stenophylla Hausskn. et Siehe ex Baker subsp. *allisonii* B. Mathew - *The Garden* 106 (1981): 478.

I. xanthospuria B. Mathew et T. Baytop - *The Garden* 107, 11 (1982): 445.

Nepeta baytopii Hedge et Lamond - *Notes R.B.G. Edinb.* 38, 1 (1980):40.

Nonea pulla (L.) DC. subsp. *scabrisquamata* A. Baytop - *Notes R.B.G. Edinb.* 35 (1977): 299.

Scutellaria orientalis L. subsp. *porphyrostegia* Edmondson - *Notes R.B.G. Edinb.* 38, 1 (1980): 55.

Stachys baytopiorum Kit Tan et Yıldız - *Notes R. B.G. Edinb.* 45, 3 (1988): 450.

Sternbergia candida B. Mathew et T. Baytop - *The Garden* 104, 7 (1979): 302.

İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumu'nda (ISTE) bulunan bitki örneklerinin adları Asuman Baytop tarafından üç kitap halinde yayınlanmıştır.[42]

50 yıldan fazla bir süre içinde yapılan çalışma, araştırma ve gözlemlerin sonuçlarını taşıyan bu kitap aşağıdaki olanakların bir araya gelmesi ile hazırlanabilmiştir.

İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesinde 'Farmakognozi Enstitüsü'nün kurulması ve direktörlüğüne, araştırma ve çalışmaları içten destekleyen Prof. Dr. Sarım Çelebioğlu'nun getirilmesi;

Farmakognozi Enstitüsünde araştırmaların yapılabileceği bir araştırma laboratuvarı ve bitki örneklerinin saklanacağı bir 'Herbaryum'un kurulması;[43]

Enstitü, araştırma laboratuvarı ve 'Herbaryum' giderlerinin ve görevli gereksiniminin İstanbul Üniversitesi'nce karşılanması;

Bitki örnekleri ve bilgi toplamak için Anadolu'da yapılan araştırma gezilerinin masraflarının üniversite tarafından karşılanması ve bu araştırmalar için 2 arazi arabası ve şoför sağlanması;

Dış ülkelerde araştırmalar yapılabilmesi için gerekli iznin verilmesi ve giderlerin üniversite tarafından karşılanması;

Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun (TÜBİTAK) tıbbi bitkiler üzerinde yapılmak istenen araştırmalara ait projeleri maddi yönden desteklemesi.

Kitabın hazırlanması sırasında, Anadolu'ya has oldukları halde, kitaplarda haklarında bir bilgi bulunmayan droglar özellikle incelenmiş; bunların kökenleri, elde edildikleri bölgeler, etkileri, kullanıldıkları yerler ve kimyasal yapıları hakkında, kişisel araştırma ve gözlemlerimize ve özgün yayınlara dayanan bilgiler verilmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kaynaklar

1 Clive A. Stace, *Plant Taxonomy and Biosystematics* (London: Edward Arnold, 1980), 7.

2 Günther W. H. Kunkel, *Plants for Human Consumption. An Annotated Checklist of the edible Phanerogams and Ferns* (Koenigstein: Koeltz Scientific Books, 1984).

3 A. Hifny Saber, "Chronological Notes on Medicinal Plants," *Hamdard Medicus* 25, 1-4 (1982): 57-59.

4 Martin Levey, *Early Arabic Pharmacology* (Leiden: Brill, 1973), 173.

5 Georg Dragendorff, *Die Heilpflanzen der verschiedenen Völker und Zeiten* (Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, 1898) (Tıpkıbasım München: W. Fritsch, 1967), 2. Bu kitapta 12.705 tıbbi bitki ismi kayıtlı bulunmaktadır.

6 "Inventory of Medicinal Plants: Selection and Characterization," *WHO Chronicle* 33 (1979): 56.

7 "Inventory of Medicinal Plants", 56; Giuseppe Penso, *Index plantarum medicinalium totius mundi eorumque synonymorum* (Milano: O.E.M.F., 1983).

8 Penso, aynı yayın.

9 Turhan Baytop, *Anadolu Dağlarında 50 yıl (1944-1998) - Bir Bitki Avcısının Gözlemleri.* İlaveli 2. baskının yapıldığı 1999 yılında T. Baytop'un bu eseri henüz basılmamıştı. 2000 yılında İstanbul'da Nobel Tıp Kitabevleri tarafından basılacaktır.

10 Ahmed Ali Aboolenein, "Back to medicinal plants therapy," *Hamdard Medicus* 25, 1-4 (1982): 40-44)

11 Hakim Mohammed Said, "Medicinal and aromatic plants in history," *The History of Medicinal and Aromatic Plants* (Karachi: Hamdard Foundation Press, 1982) içinde, 13.

12 Bilge Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi 1* (İzmir: Ege Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Yayınları, 1982), 2.

13 Ralph Stefan Solecki, *Shanidar: The Humanity of Neandert-hal Man* (London: Allen Lane, 1972), 176; Turhan Baytop, "Tıbbi bitkiler ve kullanılışları hakkında Anadolu halkı arasındaki bilgilerin kaynakları," *Herba Medica* 1 (1996): 4-9; T. Baytop, "Tıbbi bitkiler hakkında Anadolu halkı arasındaki bilgilerin kaynakları," XII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı'na (Ankara, 1998) sunulan bildiri.

14 Orhan Acıpayamlı, "Türkiye folklorunda halk hekimliği ve özellikleri," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 26, 1- 2 (1969): 1-9.

15 Ahmet Ünal, "Hitit tıbbının ana hatları," *Belleten* 44, 175 (1980): 475-495.

16 René Paris, "Évolution de la Pharmacognosie," *Anais da Faculdade de Farmácia do Pôrto* 12 (1952): 1; Turhan Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c.1 (İstanbul: 1980), 7.

17 Pierre Lieutaghi, *La Plante Compagne – Pratique et Imaginaire de la Flore Sauvage en Europe Occidentale* (Arles: Actes Sud, 1998), 39.

18 Zeki Başar, "Erzurum ilinde halkın beslenmesinde yabani bitkilerin önemi," *Türkiye Tıp Akademisi Mecmuası* 8, 1-2 (1973): 26-30.

19 Ülker Kırzıoğlu, "Kars'ta yenen çeşitli bitkiler," *Türk Folklor Araştırmaları* 17, 326 (1976): 7774; Evelyn Lyle Kalças, *Food from the Fields,* 2 bs., Bornova: Bilgehan Matbaası, 1980.

20 Cemal Bakan, "Bir subayın kurtuluş savaşı anıları," *Milliyet,* 22 Haziran 2000, 4; Genel Kurmay Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı, bu gereksinimi görerek Prof. Hüsnü Demiriz hazırladığı "Müşkül Şartlar Altında Yenebilecek Yabani Bitkiler" adlı çalışmayı resimleriyle birlikte yayınlanmıştır (Ankara, 1969).

21 Naşid Baylav, "Türkiye'nin boya bitkileri ve Türkiye'de kullanılmış olan yabancı memleket boya bitkileri ve boyaları," *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri* 1 (1963): 732-744.

22 Üner Eyüboğlu, Füsun Ertuğ ve Itır Okaygün, *Doğal Boyalarla Yün Boyama: Uygulamalı ve Geleneksel Yöntemler* (İstanbul: Uygulamalı Eğitim Vakfı, 1983).

23 Nuri Refet Korur, *Türkiye'de Nebati Boyalar* (Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Çalışmaları Sayı 41, 1937).

24 Harald Böhmer, "Die chemische und botanische Untersuchungen der Farben in anatolischen Teppichen," *Teppiche der Bauern und Nomaden in Anatolien*, yay. haz. Werner Brüggemann und Harald Böhmer (Hannover: Verlag Kunst & Antiquitaten, 1980) içinde, 88-118.

25 Hasan Sabri, *Boyacılık Tarihinde Türkler,* "Türk Tarihinin Ana Hatları" Eserinin Müsveddeleri. Seri 11, No. 8/a (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1934).

26 Aynı yayın.

27 Aynı yayın.

28 Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1974).

29 Osman Bayatlı, *Bergamada Şifalı Otlar*, 3. Baskı (İstanbul, 1942).

30 Metine Belger, "Un aperçu des matières animales, végétales et minérales employées comme médicament par le peuple turc," *Liječički Vjesnik* 60, 9 (1938): 527-529; Mehpare Heilbronn (Başarman), "Eski Mısır Çarşısı hakkında," *Türk Eczacıları Birliği Mecmuası* 2 (1959): 10-17; Ayşegül Demirhan, "Mısır Çarşısı Drogları" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1975).

31 Ebubekir Nusret, *Risâle-i Nusret Efendi (Mâ-hazar),* (İstanbul: Tophane-i Amire İstihkâm Alayları Litografya Destgâhları, 1268/1852), 94 s. Değişik tarihlerde yapılan baskıları için bkz. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu,* c.4 (İstanbul: Nihal Kitabevi, 1977), 1479 (No. 16969).

32 Tarsusî Osman Hayri, *Kenzü's-Sıhhatü'l-Ebdâniyye* (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1298/1880-81), 14 + 594 s.

33 Mahmud Denizkuşları, *Peygamberimiz ve Tıp (Tıbb-ı Nebevi)* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1981).

34 İhsan Hınçer, "Bazı halk ilaçları," *Türk Folklor Araştırmaları* 5, 104 (1958): 1660-1661.

35 Müsahipzâde Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı III* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1946); Mehmet Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1947), 160 (2. Baskı, 1972); Zeki Başar, *Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları* (Ankara: Sevinç Matbaası,1972) (Doçentlik tezi, Atatürk Üniversitesi); Selçuk Aytar, "İstanbul Tıbbi Folkloru" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi, 1980); Bernhard Stern, *Medizin, Aberglaube und Geschechtsleben in der Türkei* (Türkiye'de tıp, batıl inançlar ve seksüel hayat) 2 cilt, (Berlin: H. Barsdorf, 1903); İsmet Zeki Eyüpoğlu, *Anadolu Büyüleri* (İstanbul: Seçme Kitaplar, 1978); İ. Z. Eyüpoğlu, *Cinci Büyüleri ve Yıldızname* (İstanbul: Seçme Kitaplar, 1978).

36 Ali Rıza Gürgen, *Türkiye Zehirli Nebatlarının En Ehemmiyetlileri Üzerinde Kimyevi Araştırmalar* (Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1943); A. R. Gürgen, *Türkiye'nin Önemli Zehirli Bitkileri.* İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1946).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

37 Turhan Baytop, Asuman Baytop, Afife Mat ve Sadi Sun, *Türkiye'de Zehirli Bitkiler, Bitki Zehirlenmeleri ve Tedavi Yöntemleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1989).

38 Afife Mat, *Türkiye'de Mantar Zehirlenmeleri ve Zehirli Mantarlar* (Ankara: TÜBİTAK, 1998).

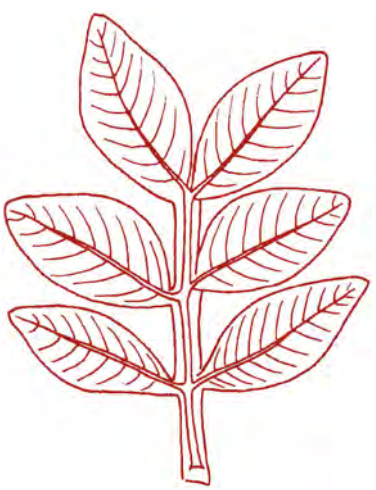
39 Edward Joseph Shellard, "Herbal remedies in Europe," *The Pharmaceutical Journal* 2, 2 212 (1974): 495-496; John David Phillipson, "The pros and corn of herbal remedies," *The Pharmaceutical Journal* 227(1981): 387; P. Maghami, "Production française des plantes medicinales destinées à l'herboristerie," *Bulletin de la Société de Pharmacie de Lille* 1-2 (1983): 5.

40 Asuman Baytop, "Prof. Dr. Turhan Baytop'un Türkiye tıbbi bitkileri ve Florası'nın tanınmasına katkıları," *Prof. Dr. Turhan Baytop, 75. Doğum Yılı Nedeniyle*, yay. haz. Doğan Üvey (İstanbul, 1995), 22-25.

41 Peter Hadland Davis, *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, 10 cilt (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1965-1988).

42 Asuman Baytop, *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumu'ndaki Türkiye Bitkileri I. Pteridophyta, Gymnospermae, Dicotyledones* (İstanbul: İ.Ü. Fen Fakültesi Prof. Dr. Nazım Terzioğlu Basım Atölyesi, 1984); A. Baytop, *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumu'ndaki Türkiye Bitkileri II. Monocotyledones* (İstanbul: İ.Ü. Fen Fakültesi Prof. Dr. Nazım Terzioğlu Basım Atölyesi, 1988); A. Baytop, *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumu'ndaki Türkiye Bitkileri III* (Ankara: TÜBİTAK Yayın-Dağıtım Daire Başkanlığı, 1992).

43 Günümüzde İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmasötik Botanik Anabilim Dalı içinde bulunan herbaryum (ISTE), 1945 yılında Eczacı Okulu'nun Farmakognozi Kürsüsü içinde kurulmuştur. Eczacı Okulu, 1963 yılında Tıp Fakültesinden ayrılarak Eczacılık Fakültesine dönüşünce, 1964 yılında bu fakültede bir Farmasötik Botanik Kürsüsü kurulmuş ve Farmakognozi Kürsüsündeki herbaryumun 7760 örneği bu yeni kürsüye devredilmiştir. 1964-1983 arasında yapılan çalışmaların sonucunda 52.000'den fazla örnek toplanmıştır. Bunların 23.000'i A. Baytop tarafından toplanmıştır. Asuman Baytop, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları* (Ankara: TÜBİTAK, 2004), 436-37. Mayıs 2020 itibariyle ISTE'de 117.000 civarı örnek bulunmaktadır. 2020 bilgisini bana ileten Prof. Dr. Neriman Özhatay'a teşekkür ederim. F. Günergun.

Pistacia lentiscus

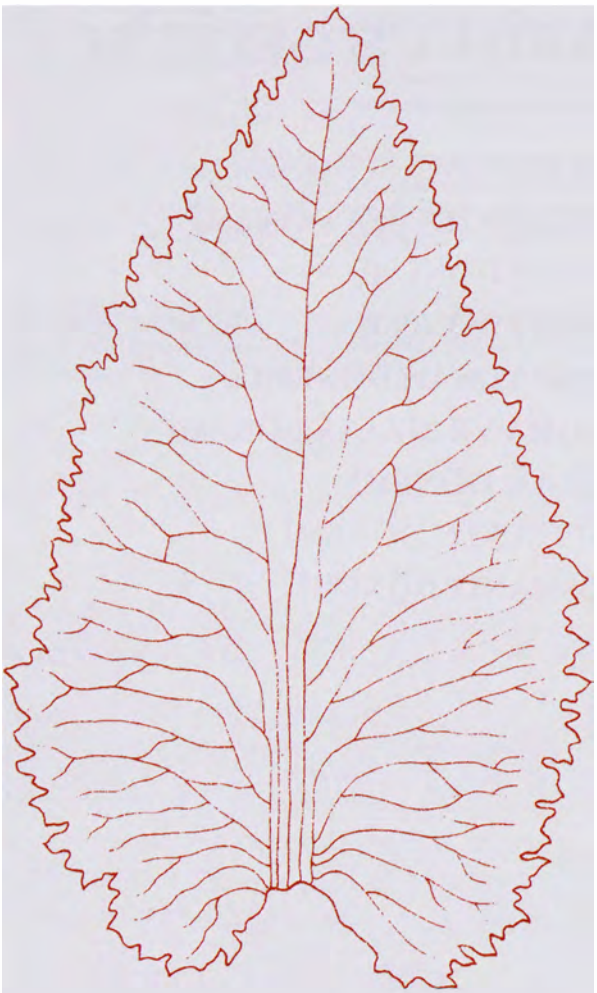
(sakız ağacı)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BÖLÜM 2
TARİH VE GELİŞİM

TARİH ÖNCESİ DÖNEM
MEZOPOTAMYA DÖNEMİ
MISIR DÖNEMİ
HİTİT DÖNEMİ
ESKİ YUNAN DÖNEMİ
ROMA VE BİZANS DÖNEMİ
İSLAM DÖNEMİ
SELÇUKLU DÖNEMİ
OSMANLI DÖNEMİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Papaver somniferum

(haşhaş)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TARİH VE GELİŞİM

Hastalık etkenlerinin insanlardan önce dünya üzerinde bulundukları düşünülmektedir. Ele geçen pek eski devir kemikleri ve bazı fosiller bu fikri kuvvetlendirmektedir.[1] Bu yüzden ilk insanların hastalıklara karşı bir korunma yöntemi olmalıdır. Zamanla tedavi dini inanışlara bağlanmıştır. Sümerliler Ay ve yıldızların hareketleri ile dünyada olup bitenler arasında bir ilişki bulunduğuna inanır ve hastalıkları da bu hareketlere bağlarlardı. Bu tip inanışlar insanları hastalıkların tedavisi için sihirden yardım aramaya kadar götürmüştür.[2]

Uzun ve bizce oldukça karanlık bir dönemden sonra insanlar yavaş yavaş etraflarındaki tabiat elemanlarını (su, toprak, bitkiler vs.) tedavi aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Bu döneme ait hiçbir önemli kaynağa sahip değilsek de atalarımızın, birçok acı deneyden sonra, bitkileri faydalı ve zehirli diye iki bölüme ayırmış oldukları kanısı kuvvetlidir.[3] Önceleri tuzak veya ok zehiri (halen Senegal ve Somali yerlilerinin kullandıkları bitkisel ok zehirleri gibi) olarak kullanılan bitkilerin tedavi amacıyla kullanılışı çok geç olmuştur.

Anadolu'da tedavi maksadıyla kullanılan bitkiler üzerindeki halk bilgilerinin kökenini anlayabilmek için yararlı ve ileriki araştırmalar için temel olması nedeniyle tıbbi bitkiler ile ilgili eski kaynaklar hakkında bilgi vermeyi faydalı ve zorunlu gördük. Bu bilgiler uygarlık dönemleri içinde açıklanmıştır.

Tarih Öncesi Dönem

Anadolu insanı Yontma Taş (Paleolitik) çağından (yaklaşık İÖ 50.000 yılları) beri bitkileri tedavi maksadıyla kullanmaktadır.[4] Hakkâri'nin hemen güneyinde yer alan Şanidar Mağarası'nda ortaya çıkartılan Neanderthal mezarlar içinde bulunan bitki örnekleri bu varsayımın sağlam kanıtlarıdır.[5]

Mezopotamya Dönemi

Sümer, Akkad ve Asur uygarlıklarını kapsar. İÖ 3000 yıllarına kadar uzanmaktadır. Ninova kitaplığında saklanmış olan tabletler[6] ve diğer tabletlerin bulunup okunması sonucu, bu uygarlık döneminde tedavinin rahip hekimler tarafından sihir ve ilaç yardımıyla yapılmakta olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz.[7]

İlaçların mühim bir kısmı bitkisel droglar ile hazırlanmaktadır. Hayvansal ve mineral kökenli droglar çok azdır. İlaç şekli olarak dekoksiyon, maserasyon, lapa, merhem, liniment, süppozituvar ve şurup gibi şekillere rastlanmaktadır. Sıvağ olarak bira, şarap ve tereyağı gibi maddeler kullanılmaktadır.[8]

Tabletlerde yazılı bitkisel drog isimlerinin hangi bitkilere karşılık olduğunu saptamakta büyük güçlüklerle karşılaşılmaktadır. Bununla beraber arkeolojik, linguistik, bitki morfolojisi ve bitki coğrafyası araştırmalarına dayanılarak,[9] reçetelerde bulunan, bitki isimlerinden bir kısmının karşılığı saptanabilmiştir.[10] Bir bölümü hakkında ise henüz bir bilgimiz bulunmamaktadır.

Bitkisel drogların bir kısmı yerli kaynaklardan bir kısmı ise diğer ülkelerden sağlanıyordu. Drog elde edilmesi için bitkilerin özel zamanlarda (gece, güneş doğmadan önce, güneş battıktan sonra gibi) toplanmasına ve bunların gölgede kurutulmasına özel bir önem veriliyordu.[11] Bugünkü bilgilerimize göre, Mezopotamya uygarlığı döneminde bilinen bitkisel drogların miktarı 250 civarındadır.[12] Bu döneme ait tabletlerdeki reçeteler adamotu, banotu, çöpleme, eğir kökü, haşhaş, hardal, kekik, kitre, meşe mazısı, nane, nar kabuğu, rezene, safran, terementi gibi bugün dahi tababette kullanılan, droglara sık sık rastlanmaktadır.[13]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Mısır Dönemi

Eski Mısır tababeti ve ilaçları hakkındaki bilgilerimiz uzun zaman yalnız Grek tarih yazarlarının (mesela Heredotos, İÖ 480-425) verdikleri bilgilere dayalı kalmıştır.[14] On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Eski Mısır dönemine ait tıbbi papirusların bulunması Mısır tıbbı ve ilaçları hakkındaki bilgilerimizi çok genişletmiştir. Elimize geçen Mısır papiruslarının yazılış tarihleri İÖ 1500-2000 yılları arasında olmakla beraber, bu papirusların daha eski eserlerden kopya edilmiş olmaları nedeniyle, taşıdıkları bilgilerin İÖ 3000 yıllarına kadar geri gittiği varsayılmaktadır.[15]

İlaçlar ve tedavi ile ilgili papirusların en önemlisi İÖ 1550 yıllarında yazıldığı tahmin edilen Ebers papirüsüdür. Teb kentindeki El-Assasif nekropolisinde bulunan mumyalardan birinin bacakları arasında bulunduğu söylenen 20 metrelik bu belge, 1872 yılında Alman Mısırbilim uzmanı Georg Ebers tarafından satın alınmış[16] ve 1875 yılında yayınlanmıştır.[17] Bu belge 110 sayfa ve 2289 satır olup 77 kadar bitkisel, hayvansal ve madensel drog ve 800'den fazla reçete taşımaktadır.[18] Reçetelerde en çok ismi geçen bitkisel droglar şunlardır: Acımarul, adasoğanı, ardıç meyvesi, banotu, çiğdem, hardal, hintyağı, incir, centiyane, keten tohumu, kişniş, mürver, nar kabuğu, pelinotu, safran, sakız, sarısabır, soğan, tarçın, terementi, üzüm.[19]

Değersiz maddelerden değerli madenler (altın, gümüş gibi) elde etmeyi amaçlayan simya ile ilgili ilk bilgi ve deneylerin kökeni de şüphesiz eski Mısır'dır.[20] Bu alanda yazılmış papirusların çoğu Romalılar tarafından yok edilmiştir. Buna sebep, Roma idaresi altında yaşayan halkın, bu papiruslardan yaralanarak değerli madenleri elde ederek zengin olmaları sonucunda Romalılara başkaldırmaları endişesidir.[21] Dioskorides'in kitabında Eski Mısırlılardan alınmış maddeler ile ilgili bazı bilgilerin bulunması, Eski Mısırlıların bu sanat ile İsa'dan önceki dönemlerde de ilgilendiklerini göstermektedir. Eski Mısırlılar kalay-bakır alaşımından kılıç ve zırh gibi harp aletleri, tekerlek, levye, makara ve çıkrık gibi eşya yapıyorlardı. Çimento ve alçı gibi yapı malzemelerini yapmayı, çanak çömlek gibi eşyayı çeşitli renklere boyamayı biliyorlardı. Tıbbi ecza ve boya yapımı gibi kimyanın sanayiye uygulama işinde ve kumaş boyama alanlarında çok ileri idiler.[22]

Hitit Dönemi

Hititler İÖ 1500 yıllarında Orta Anadolu'ya yerleşerek bir uygarlık kurmuşlardır. Hitit tıbbı ve ilaçları hakkındaki bilgilerimiz, Hitit devletinin başşehri olan Boğazköy'de (Hattuşaş) bulunmuş olan Hitit arşivindeki tabletlere dayanmaktadır.[23] Genel kanı Hitit tababetinin Mezopotamya tababetine benzer olduğu yöndedir.[24] Bununla beraber Hititlerin de bu tababete bazı katkıları olmuştur.[25] Hititler hastalığı Tanrıların insanları cezalandırması olarak kabul ediyorlardı. Bu nedenle tedavide sihir ve ilaç beraberce kullanılıyordu.[26] İlaçların çoğunu bitkisel droglar (Hititçe Waşşi) teşkil etmektedir. Tabletlerde ismi geçen bitkilerin karşılıkları henüz tam olarak bilinmemekle beraber Hititler devrinde kullanılan başlıca bitkisel drogların isimlerinin karşılığı saptanabilmiştir.[27]

Hitit tabletlerinde kayıtlı reçetelerde adamotu, alıç, aksırıkotu, arpa, badem, banotu, buğday, defne, dişotu, hardal, haşhaş, kayısı, köknar, mazı, mersin, meyan kökü, safran, sarımsak, sedir, selvi, soğan, üzüm, zeytin gibi Anadolu'da yetişen bitkiler yanında abanoz ağacı, myrrha, Mekke pelesengi, şeytantersi gibi dış ülkelerden getirilen droglara da rastlanmaktadır. Hititler bitkisel drogları yabani bitkilerden elde ettikleri gibi, bazılarını elde etmek için ekim yaptıklarını ve bunlardan bazılarını (safran, haşhaş, soğan, sarımsak vs.) dış ülkelere sattıklarını da biliyoruz. Reçetelerde birçok bitkisel drog bir arada kullanılmaktadır. Madensel maddelere çok nadir rastlanmaktadır. İlacın yapılması için kullanılacak drog miktarı ekseriya yazılmamıştır. Nadiren "biraz", "fazla" veya "yarım" kaydına rastlanmaktadır. İlacın ne zaman alınacağı "gece" veya "gündüz" şeklinde belirtilmiştir. İlacın hazırlanış şekli etraflı olarak anlatılmıştır. Haricen merhemler veya yağlı çözeltiler kullanılmıştır.

Tabletlerde bulunan her reçetenin sonu "Böylece hasta iyi olacaktır" cümlesi ile tamamlanır. İkinci reçete ise "Eğer iyi olmazsa" diye başlar ve diğer bir tertip verilir. Aynı şekilde birbirini takip eden tertiplerde, etkinin yükselmesi ile ilgili bir durum saptanamamıştır.[28]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hititler, Mısırlılar ve Asurlular ile yakın ilişkilere sahiptiler.[29] Bu nedenle kraliyet ailesine ait bazı hastaların tedavisi için Mısır ve Babil'den hekim ve ilaç getirildiğine dair yazılara da rastlanmıştır. Diğer önemli bir nokta da bazı önemli kişilerin (mesela kralların) hastalık nedenlerini anlamak[30] ve tedavi edecek hekimi seçmek için[31] fal yöntemine başvurulmasıdır.

Çok dindar olan Hitit toplumunda salgın hastalıkların (veba, kolera, tifo gibi) kızdırılan tanrılar tarafından halkı cezalandırmak için yaratıldığına inanılırdı. Böyle durumlarda salgını durdurmak için özel törenler düzenlenir ve dualar edilirdi. Hitit krallarından II. Murşiliş'in "veba duası" ismi verilen yakarışı buna bir örnek olarak gösterilebilir.[32]

Ey Hatti'nin fırtına tanrısı, benim Efendim.
Ve ey siz, benim efendim olan bütün tanrılar.
Doğrudur. İnsan günah işler.
Benim babam da günah işledi,
Hatti'nin fırtına tanrısının, benim Efendimin sözünü dinlemedi.
Ama ben, hiç günah işlemedim.
Doğrudur. Babanın günahı oğluna da geçer.
Bana da babamın günahı geçti.
Şu anda Hatti'nin fırtına tanrısına, benim Efendime,
Ve Efendim olan bütün tanrılara iletirim ki,
Doğrudur, biz bunu yaptık.
Ve şimdi ben babamın günahını doğruladığıma göre,
Ey Hatti'nin fırtına tanrısı, ey benim sahibim,
Ve ey benim sahibim olan bütün tanrılar.
Niyetiniz artık değişsin!
Artık! Benim için de yeniden dostça şeyler düşünün!
Ve anık vebayı Hani ülkesinden kovun!
Sizlere,
Ülkem için,
Ülkemi vebadan kurtarmanız için
Kefaret kurbanları sunuyorum.
Bu acıları çekip çıkarın yüreğimden benim,
Ruhumdan bu korkuları alın benim.

Eski Yunan Dönemi

Akdeniz'in Doğu kıyılarında ve Ege adalarında oluşmuş bir uygarlıktır. Mezopotamya ve Eski Mısır ile yakın ilişkileri ve temasları bulunduğundan bu uygarlıklardan etkilenmiştir. Bu dönemde tedavi ve bitkisel droglar hakkında çok önemli eserler yazılmış ve bu eserler yüzlerce yıl İslam ve Avrupa tababetini etkilemiştir. Tıbbi bitkiler ile ilgili en önemli şahıs ve eserler şunlardır:

Hippokrates (İÖ 460-377) İstanköy (Kos) adasında doğmuş, bu adada yaşamış ve Teselya'daki Larissa kabasında ölmüş olan ünlü bir Grek hekimidir. Osmanlı dönemi eserlerinde ismi "Bokrat" veya "İbokrat" olarak geçer. Hekimliğin babası olarak kabul edilir. Tababetin kurucusu değildir, ancak tababeti felsefe ve dinden ayırıp ilmi esaslara bağlamış, ilmi ve ahlâkı yüksek bir hekimdir.[33] Hekimlik ve sağlıkla ilgili 150 kadar eseri bulunmaktadır. Bunlar birçok dillere çevrilmiştir.[34] Hippokrates'in eserlerinde bulunan drogların miktarı 400 kadar olup bunların çoğunu bitkisel kökenli droglar oluşturmaktadır.[35] Hippokrates tedavide perhize çok önem verirdi. Müshil olarak mahmude, Hint yağı, Ebucehil karpuzu, çöpleme gibi kuvvetli müshilleri ancak mecbur oldukça, sütleğen, dafne, lahana ve kavun gibi hafif müshilleri ise daha sık kullanırdı. İdrar arttırıcı olarak sarımsak, soğan, pırasa, salatalık, kavun, karpuz, rezene; uyutucu olarak haşhaş, adamotu, afyon veya banotu tohumu; boğaz hastalıklarında kekik, nane, kereviz gibi bitkilerden hazırlanan gargaraları; çıbanları olgunlaştırmak ağrıyı dindirmek için merhemler veya kokulu bitkiler (Mersin yaprağı, gül çiçeği, ak zambak çiçeği) ile bir müddet maserasyona bırakılmış zeytinyağı kullanmıştır.[36] Kusturucu droglardan da yararlanmıştır.[37]

Hippokrates'in pek çok sözü hekimler ve halk arasında atasözü haline gelmiştir. Bunlardan birkaç örnek şunlardır.[38]

- Her şeyden önce hastaya zarar vermeyeceksin
- Ağrıyı dindireceksin.
- Hayat kısadır, sanat uzun, fırsat kaçıcıdır, deney emin değil, karar zordur.
- Hekimin görevi nadiren hastayı iyileştirmek, çok kere ağrısını dindirmek, fakat her zaman için teselli etmektir.
- Susan cahil, cahillerin filozofudur.

Teofrastos (İÖ 370-287), Midilli (Lesbos) adasının Eresos kasabasında doğmuş ve Atina'da ölmüştür. Botaniğin babası olarak isimlendirilir. Pek çok eser (240 kadar tahmin edilmektedir) yazmış olmasına karşılık bunlardan pek azı, zamanımıza kadar gelebilmiştir. Botanik ile ilgili iki eseri bilin-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mektedir. Bunlardan birincisi "Bitkiler hakkında incelemeler" ismini taşır, 9 kitaptan oluşmuştur ve pek çok bitki türünün tarifini içerir. İkincisi "Bitkilerin sebepleri" olup 6 kitaptır. Burada bilhassa cinsler arasındaki farklar incelenmiştir.[39] Teofrastos eserlerinde tıbbi bitkilerden ziyade bitkilerin beslenmesi, büyümesi, üremesi ve aralarındaki morfolojik farklar üzerinde durmuştur. Bununla beraber hekimlik de yapmıştır. Eğrelti otunun etkilerini bildiren ilk hekim olarak kabul edilir.[40]

Roma ve Bizans Dönemi

Roma ve Bizans uygarlığı dönemlerindeki tıp ve kullanılan bitkiler hakkında oldukça geniş bilgilere sahip bulunmaktayız.[41] Hristiyan inancına dayanan Bizans tababeti dünyadan ümidini kesmiş, hasta, günahkâr ve talihsizlere hitap eden dogmatik bir tababet idi. Hastalık ve ölüm genellikle Tanrı işi kabul edilirdi. Allah yapacağını bilirdi. Ölüm saçmışsa demek ki istediği öyle idi. Kul buna karşı gelme cesaretini nasıl gösterebilirdi? Bu nedenle bu dönemde hastalığın seyrini tetkik etmeye ve ilaçlara fazla önem verilmiyordu. Tıp ilminin ilerlemesine büyük bir önem vermeyen Bizans devleti buna karşılık, Tanrı'ya hoş görünmek için, memleketin değişik yerlerinde fakir çocukları barındırma yurtları, öksüzler evi, ihtiyarlar bakım evi gibi, genellikle manastırlara bağlı, sosyal ve hamiyet kurumlan açmıştı.[42] Buna rağmen Galenos ve Dioskorides'in eserleri kopyalanarak Bizanslı hekimler tarafından kullanılmış, İslam tıp eserlerinden Yunanca'ya çeviriler yapılmış, hastalık tanısı koyabilmek için idrarın niteliği hakkında bir eser kaleme alınmıştı.[43]

Bizans döneminde hakiki anlamda hastaneler çok azdı. Bunlar genellikle düşkünler evi biçiminde olup, kilisenin kontrolünde ve 30-40 yataklıdır. Bizans döneminin en büyük ve en meşhur hastanesi olan, İstanbul'daki Pantokrator manastırının yanındaki hastanenin 12. yüzyılda düzenlenmiş olan vakfiyesine göre hastanede 10 hekim, 20 kadar asistan-hekim ve 50 yatak bulunmaktaydı.[44] Bu dönemde Galenos'tan Dioskorides'ten ve İslam tıp eserlerinden alınan bilgilere göre tedavi yapan hekimler bulunsa da, tedaviye genellikle sihirbazlar, muskacılar, büyücüler ve efsuncular egemen olmuştur.

On birinci yüzyılda Anadolu'da elde edilen bitkisel drogların bir kısmı Bizanslı tacirler tarafından dış ülkelere (mesela Rusya) de satılıyordu.[45] Bu durum Anadolu'nun Eski Yunan uygarlığı devrinde başlamış olan bitkisel drog ticaretinin Bizanslılar döneminde de devam ettiğini göstermesi bakımından değerlidir. Roma-Bizans döneminde bitkisel drogları toplayan, satan ve bunlardan ilaç veya kozmetik preparatlar hazırlayan birçok meslek grupları bulunuyordu. Bunların en önemlileri şunlardı:[46]

Aromatarius (çoğul: Aromatarii): Kokulu maddeler satan, parfumeur.

Herbarius (çoğul: Herbarii) Otsu bitkileri toplayıp satan.

Pharmakopoeos (çoğul: Pharmakopoeoi): İlaçları hazırlayan, eczacı.

Pharmakopolos (çoğul: Pharmakopoloi): İlaç satıcısı.

Pharmakopolae circumforaneae: Seyyar ilaç satıcıları.

Pigmantarius (çoğul: Pigmentarii): Renkli kozmetik preparatlar, bitki usareleri ve merhemler hazırlayan ve satan.

Rhizomatos (çoğul: Rhizomatoi): Bilhassa yerli drogları toplayıp satan, kökçü.

Speciarius (çoğul: Speciarii): Yemeklere lezzet vermek için kullanılan maddeleri satan, baharatçı.

Unguentarius (çoğul: Unguentarii): Merhemleri yapıp satan.

Bizanslılar döneminde esnaf çok iyi bir şekilde sınıflandırılmıştı. Esnafın, dâhil oldukları gruplara göre satabilecekleri maddeler, satış yerleri, kâr hadleri gibi hususlar belediyece saptanırdı. Bir esnaf ancak kendi grubuna ait malları satabilirdi. Belediyece saptanan kurallara uymayanlara kırbaçlama, tıraş etme, sürgün ve loncadan çıkartma gibi cezalar verilirdi. Bizans imparatorlarından VI. Leon (saltanat yılları 886-911) tarafından İstanbul esnaf loncaları hakkında hazırlanmış olan emirnamede yukarıdaki hususlar çok etraflı bir şekilde belirtilmiştir.[47]

Bizans döneminde, aynı mesleği yapanlar şehrin belirli bir bölümünde ve bir arada bulunurlardı. İlaç hazırlanmasında kullanılan drog ve baharatı satan aktarlar Ayasofya mabedinin yakınındaki bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sokakta toplanmışlardı.[48] Kokulu drogları ve boyar maddeleri satanlar ise, bugünkü Sultanahmet Meydanı civarında bulunuyorlardı.[49]

Osmanlı hekimliğinin Bizans hekimliğine veya aksine Bizans hekimliğinin Osmanlı hekimliği ve ilaçlarına olan etkileri henüz araştırılmamıştır. Osmanlı tababeti ve ilaçlarının kökenleri hakkında doğru bilgilere sahip olabilmek için bu konunun aydınlatılması gerekmektedir.

Roma-Bizans döneminin tanınmış hekim-eczacıları şunlardır:

Eupator Mithridates VI (İÖ 132-63): Pontus kralı olup Romalılar ile yaptığı savaşlar kadar kendi ismini taşıyan antidot (panzehir) ile de meşhurdur. Mithridates küçük yaşta babasının hileli bir şekilde öldürülüşünü görmüş ye annesinin kendisini de öldüreceğinden korkarak Pontus dağlarına (Kuzey-Doğu Karadeniz bölgesi) kaçmıştır. Bu dağlarda yedi sene yaşayan Mithridates yabani zehirli bitkiler üzerinde pratik bilgiler edinmiştir. Pontus kralı olduktan sonra, zehirlenmeye karşı kendini korumak için, özel bir antidot hazırlamıştır. Mitridatikum denilen bu panzehirin terkibinde 48 drog bulunuyordu.[50] Sonradan, bilhassa Romalı hekimlerin etkisiyle, terkipte bazı değişiklikler yaparak yeni formüller ortaya atılmıştır. Bunlardan biri Theriaca (tiryak) ismiyle çok meşhur olmuştur, bu karışımın terkibinde de zamanla değişiklikler olmuştur. 1837 tarihli Fransız Kodeksinde verilen formülde 71 drog bulunmaktadır.[51]

İlk zamanlar panzehir olarak bilhassa zehirli hayvan sokmalarına karşı kullanılan tiryak zamanla, her derde deva bir ilaç olarak şöhret kazanmıştır. Avrupa'nın bazı şehirlerinde (Venedik, Napoli, Paris, Madrid ve diğerleri) senenin belli günlerinde özel törenler ile tiryak hazırlanır ve eczacılara devredilirdi. Venedik uzun zaman bu karışımın hazırlama yetkisini elinde bulundurmuş ve burada hazırlanan tiryak 'Theriaca Veneta' ismi altında birçok ülkeye ihraç edilmiştir. Paris'te de 17. yüzyılda Eczacı Okulunda, özel bir tören ile tiryak hazırlanır ve hazırlanan bu tiryak eczanelere devredilirdi.[52]

Osmanlı döneminde Topkapı Sarayı'nda Helvahane'de hazırlanan tiryak macunlarından bazılarının (örneğin Macun-i Tiryak-ı Faruk ve Macun-i Mesrititus, Mitridatikum) terkipleri "Helvahane Defteri"nde verilmiştir.[53] Tiryak, 19. yüzyılın ortalarına kadar (1835) gerek Mısır Çarşısı aktarlarında ve gerekse ordu eczanelerinde bulunuyor[54] ve Avrupa'dan getirtiliyordu.[55]

Manisa'da Kanuni Sultan Süleyman tarafından annesi Hafize Sultan için 1539 yılında yaptırılan darüşşifanın ilk başhekimi Merkez Efendi tarafından yapılıp halka dağıtılan macun (Mesir macunu) da bir nevi tiryak olup ilk formülünde 41 drog bulunmaktaydı. Bunların bir listesi A. S. Ünver tarafından verilmiştir.[56] Halen bu macunun 12-20 kadar drog ile yapıldığı söylenmektedir.

Dioskorides (İS 20-79?): Kozan ilçesinin kuzeyinde bulunan Anazarba şehrinde doğmuş bir Grek hekimidir. Pedanius takma adıyla da tanınır. Osmanlı dönemi kitaplarında adı "Skoridos" olarak geçer.[57] Dioskorides'in doğum yeri olan Anazarba, Ceyhan'ın kuzeyinde bir ilkçağ şehri olup halen yerinde Dilekkaya köyü bulunmaktadır. 1970 ve 1997 yıllarında yaptığımız ziyaretlerde ünlü Anazarba şehrinden geriye yalnız, görkemli ana giriş kapısının kalmış olduğu görülmüştür.[58]

İskenderiye ve Atina'da tıp öğrenimi yaptıktan sonra Neron (İS 54-68) ve Vespasien (İS 69) ordularında hekim olarak bulunmuş ve bu ordular ile Doğu ülkelerini ve Anadolu'yu gezmiştir. Bilhassa tıbbi bitkiler ile ilgilenmiştir. Grekçe olarak yazdığı 'Peri hyles iatrikes' (İlaçlar Bilgisi) isimli eseri Arapçaya 'Kitab al-Haşayiş', Latinceye 'Materia Medica' ismiyle çevrilmiştir.[59] Bu eser 1500 yıl kadar tedavi alanında ve tedavi kitapları yazarlarınca ana kaynak olarak kullanılmıştır.

Dioskorides'in eseri 5 kitaptan ibaret olup droglar aşağıdaki sıraya göre gruplandırılmıştır.

Kitap 1: Kokulu bitkiler, yağlar, merhemler ve ağaçlar; Kitap 2: Canlılar, süt ve süt mamulleri; Kitap 3: Kökler, usareler ve otlar; Kitap 4: Otlar ve kökler; Kitap 5: Şaraplar ve anorganik maddeler.

Bu eserde 500 kadar tıbbi bitkinin tarifi verilmekte ve tedavi özellikleri anlatılmaktadır. Kitapta ismi geçen bitkilerin önemli bir kısmı Anadolu ve Akdeniz bölgesi bitkileri olup halen de tedavi maksadıyla kullanılmaktadır. Bu kitap Anadolu tıbbi bitkileri hakkında bilinen en eski ve en önemli kaynaktır. Erken devirlerde (9. yüzyıl) Grekçeden Süryaniceye, Süryaniceden de Arapçaya çevrilmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İstanbul kütüphanelerinde birçok Arapça yazması bulunmaktadır. Bunlar A.S. Ünver tarafından iyi bir şekilde incelenmiş ve Süryaniceden Arapçaya birkaç defa çevrildiği sonuca varılmıştır.[60]

Kutsal Roma İmparatoru II. Maximilian'in hekimi, botanikçi Pietro Andrea Mattioli'nin (1500-1577) 1544 tarihli Latince çevirisi, 1184 (1770) yılında Belgratlı Osman bin Abdülmennan tarafından Türkçeye çevrilmiş ise de, bu çeviri ne yazık ki, bugüne kadar yayınlanamamıştır.[61]

Dioskorides'in eserinin orijinal yazması elde değildir. Grekçe olarak yazılmış en eski kopyası 'İstanbul kodeksi' (Constantinopolitan Codex) veya 'Viyana kodeksi' (Vienna Codex, Wiener Dioskurides-Kodex) ismiyle tanınan nüshadır.[62] Bu kopya 512 yılında Bizans imparatorlarından Anicius Olybrius'un kızı prenses Juliana Anicia adına hazırlanmıştır. Bu Bizans kopyası, Avusturya İmparatoru Ferdinand'ın Kanuni Sultan Süleyman nezdindeki sefiri Ogier Ghiselin de Busbecq'in (1522-1592) tavsiyesi üzerine, Kanuni Sultan Süleyman'ın başhekimi Musa bin Hamon'un (1490-1554) oğlundan, 100 duka altına satın alınarak Viyana'ya götürülmüştür. Eser, halen Avusturya Milli Kütüphanesi'nde (Österreichische Nationalbibliothek) muhafaza edilmektedir.

De Busbecq hatıratında bu kitap için şöyle demektedir:[63]

"İstanbul'da koca bir hazine bıraktım. Bu Dioscurides'in bir eseridir. Gayet eskidir, majüskül harflerle yazılmıştır. İçinde nebatat resimleri ile eğer yanılmıyorsam, bazı "Cratevas" parçaları ve kuşlar hakkında küçük bir eser de vardır. Kitap Hamon isimli bir Yahudinin oğluna aittir. Hayatında Süleyman'ın doktoru idi. Kitabı satın alacaktım. Fakat fiyatı beni korkuttu. Yüz düka altından bahsedildi. Buna benim kesemden ziyade imparatorun kesesi dayanabilir. İmparatoru, bu kadar muhterem bir muharriri böyle bir esaretten kurtarmak için teşvik etmekten geri kalmayacağım."

Bu nüshada Dioskorides ve Galenos'un eserlerinden ayrı olarak son kısmında kuşlara ait bir risale bulunmaktadır. 31x38 cm büyüklüğünde 984 parşömen (deri) sayfadan ibarettir. 392 tam sayfa ve 87 metin içinde olmak üzere 479 renkli bitki resmi taşımaktadır. Bu resimlerin bir kısmı İskenderiye devri eserlerinden diğer bir kısmı ise Pontus kralı VI. Mithridates'in hekimi Crateuas'ın eserindeki resimlerden istifade edilerek hazırlanmıştır. Bu resimler tıbbi bitkiler yönünden olduğu kadar sanat tarihi yönünden de önemlidir.

İstanbul'daki Prodromes Petra hastanesinden çıkma olan bu yazmanın, Avusturya Milli Kütüphanesi'ne gelmeden önce, değişik dil konuşan kişilerin malı olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişilerden bazıları elyazmada bulunan resimlerin kenarlarına, kendi dillerinde, o planştaki bitkiye verilen ismi yazmışlardır. Bitki resimlerinin kenarlarında Arapça, Farsça, İbranice Latince ve Türkçe bitki isimleri bulunmaktadır. Değişik dillerdeki bu bitki isimlerinin Latince karşılıkları K. J. Basmadjian (1864-1942) tarafından verilmiştir.[64]

Viyana'da bulunan elyazmanın ilk tıpkıbasımı, siyah beyaz olarak 1906 yılında yayınlanmıştır.[65] İkinci tıpkıbasım renkli olarak, H. Gerstinger'in Almanca bir açıklama cildi ile birlikte yapılmıştır.[66] O. Mazal, etraflı bir açıklama ile birlikte, Dioskorides'den seçtiği 26 planşı (Şekil 1) renkli olarak yayınlamıştır.[67] Bu kitap Dioskorides'in bilinen en eski elyazmasındaki resimler hakkında tam bir bilgi verecek niteliktedir. Viyana'da da bulunan elyazmasından yararlanılarak Dioskorides'in eserinin Almanca ve İngilizce çevrileri de yapılmış ve yayınlanmıştır.[68]

Galenos (Galen) (İS 130-201): İslam yazarları tarafından 'Calinos' ismiyle tanınan Romalı bir hekimdir. Bergama'da doğmuş, öğrenimini Bergama, İzmir ve İskenderiye'de yapmıştır. Bir müddet Bergama'da çalışmış, sonra Roma'ya giderek İmparator Marcus Aurelius Antonius zamanında (161-180) saray hekimi olmuştur. 192 yılında Bergama'ya dönerek 70 yaşlarında bu şehirde ölmüştür. Tedavi ilmine ait 50 kadar eser yazmıştır. Bunlar Süryaniceye, Arapçaya ve Latinceye çevrilmiştir. C. Daremberg, Galenos'un eserlerini toplu halde Fransızcaya çevirerek yayınlamıştır.[69]

Galenos, hekimliği kadar, yaptığı ve kullandığı ilaç tertipleri ile de tanınmıştır. Müshil tertipleri ve tiryak formülü çok meşhur olmuştur. Galenos, kullandığı ilaç tertiplerini kendi hazırlardı. Bu yüzden hekim olduğu kadar eczacı olarak da kabul edilmektedir. 500 kadar bitkisel, hayvansal ve mineral

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Şekil 1. Dioskorides'in eserindeki resimlerden bir örnek: Haşhaş (*Papaver somniferum*). Resmin üzerinde Arap harfleriyle 'Haşhaş' yazılıdır.

Dioskorides, Codex Aniciae Julianae picturis illustratus, nunc Vindobonensis Med. Gr. 1, phototypice editus (Lugduni Batavorum [Leiden]: A.W. Sijthoff 1906).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

drogun tarifini yapmış ve etkilerini belirtmiştir.[70] Galenos Roma'da çok meşhur olmuştur: İmparatorun kendisine verdiği bir madalyonun üzerinde "Romalıların imparatoru Antonius'dan hekimlerin imparatoru Galenos'a" yazılı olduğu rivayet edilir.[71] Galenos döneminden sonra Roma'da tababetin gerilemeye başladığı ve tedaviye, sihir ve şarlatanlığın hakim olduğu kabul edilir.

İslam Dönemi

Bu bölümde Arap veya Acem dili ile yazan Müslüman toplulukların meydana getirdikleri eserler konu alınmıştır. Bu diller ile kaleme alınan eserler 800-1100 yılları arasında en yüksek noktasına erişmiş ancak büyük kısmı 13. ve 14. yüzyıllardaki Moğol istilaları sonucu ortadan kaybolmuştur.[72]

Bu devirde Bağdat'taki ilk halifelerin himayesi altında Hippokrates, Galenos, Dioskorides ve diğer önemli tıp üstatlarının eserleri Grekçe asıllarından veya Süryaniceden Arapçaya çevrilmiştir. Bu çeviriler sayesinde, asılları kaybolmuş olan, birçok Grek ve Roma eseri zamanımıza kadar gelebilmiştir.[73] Arapçaya yapılan bu çevirilerin önemi hakkında, Ebu Reyhan Birûni'nin *Kitâb al-Saydala* isimli eserinin önsözünde yazmış olduğu cümleler, bilgi verecek durumdadır.[74]

"Dünyanın her tarafından Arapçaya kitaplar tercüme edilmiş ve ilimler bu dile çevrilmiş olmakla Arapça zenginleşmiş ve gönüllülerde yer bulmuş ve bu dilin güzelliği gönüllerden damarlara geçmiş ve işlemiş bulunmaktadır."

"Evvelce kitaplar ya Yunanca veya Süryanice idi ki bunlara Hristiyanlardan başka kimseler yol bulamıyorlardı. Bunlar Arapçaya çevrildikten sonra Müslümanlar da paylarını alarak ilerlemeye başladılar ve içlerinden seçkin adamlar yetiştirdiler."

Müslümanlar tarafından ilk hastane el-Velid bin Abdülmelik tarafından 706 (88 H.) yılında Dimaşk'da (Şam) kurulmuştur.[75] Sonradan Mısır, Suriye, Irak ve Anadolu'da birçok hastane yapılıp çalışmaya açılmıştır. Bütün bu hastanelerin kurulma ve işletilmelerinin başlıca nedeni fakir ve kimsesizleri tıbbi imkânlara kavuşturmaktır. Bunlar aynı zamanda iç hastalıkları ve göz hastalıkları hekimleri, cerrah ve eczacıların çalıştığı birer tıp merkezidir. Zamanla bu konuda öğretim de yapan müesseseler haline gelmişlerdir.[76]

İslam tababeti geniş bir biçimde Grek ve Hint tıbbına dayanmaktadır. İslam hekimleri bilhassa Galenos'un kitaplarından yararlanmışlardır. İslam âleminde, insan veya hayvan kadavralarında otopsi yapılması mutlak olarak yasaklandığından, anatomi bilgileri için de Galenos'un kitaplarına başvurulmuştur. Bununla beraber İslam tababetinin tıp ilmine katkısının yalnız eski bilgileri günümüze aktarmaktan ibaret olduğu da düşünülemez. İslam hekimleri, eserleriyle eski bilgileri günümüze aktarmakla kalmamış, kişisel görüş ve buluşlarıyla da tıp ilminin ilerlemesine yardımcı olmuşlardır.[77]

İslam hekimleri bitkisel droglar ile tedaviye büyük bir önem vermişlerdir.[78] F. N. Uzluk, bitkiler ile tedaviye önem veren hekimler ve kitapları hakkında değerli bir inceleme yayınlamıştır.[79] İslam tababetinin ilerlemesinde Türk kökenli hekimlerin (İbn Sina, el-Razi gibi) de büyük katkıları olmuştur. Bu büyük hekimlerin, zamanın usulüne uyarak, eserlerini Arapça veya Farsça yazmış olmaları bunların Arap veya Acem sayılmalarına sebep olmuştur.[80] Yukarıdaki düşünce Cumhuriyet dönemi ile birlikte birçok yerde ileri sürülmüş ise de bu alanda etraflı ve derinliğine araştırmaların yeteri kadar yapılamamış olması nedeniyle, yabancı araştırıcılar bugün bile bu tezi kabule yanaşmamaktadırlar.

Dineverî (Dinaverî) (Ebu Hanife Ahmed bin Davud) (820-895): Dinever'de (İran) doğmuş, Basra, Küfe ve İsfahan şehirlerinde yaşamış ansiklopedik bir âlimdir. Dil, din, astronomi, matematik ve botanik ile ilgili 20'den fazla eseri vardır.

Konumuz ile ilgili en önemli eseri *Kitab an-nabat* olup Birinci Dünya Savaşından önce Halep'teki bir kütüphanede bulunuyordu. Sonradan kaybolmuştur. Harp sırasında Hollandalı bir orientaliste satıldığı söylenmektedir. Bu kitabın kopyalarından 3. kısım Yale Üniversitesinde, 5. kısım ise İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır.[81] Bir botanik ansiklopedi olan bu eserde yalnız tıbbi bitkilere değil, bilhassa botanik ilmine yer verilmiştir. Bitkilerin sınıflandırılması, morfolojik özellikleri, yetişme şartları, faydalanma olanakları, fayda ve zararları gibi bölümler bulunmaktadır. Kitap bir sözlük bölümü ile tamamlanmıştır.[82] Diosko-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rides'in Arapçaya çevrilmesinden önce yazılmış olan bu eser, İslam âleminin orijinal bir çalışması olarak kabul edilebilecek niteliktedir. Üçüncü ve beşinci kısımlar B. Lewin tarafından incelenmiş ve kısmen yayınlanmıştır.[83] Muhammed Hamidullah, Dineverî'nin botanik kitabı ile yakından ilgilenmiş, yıllar süren titiz bir çalışma sonucu, yan kaynaklara dayanarak *Kitab an-nabat*'ı kısmen tamir etmeyi başarmış ise de yalnız 6. kısmı, Fransızca bir giriş ile yayınlanabilmiş[84] diğer kısımlar yayınlamadan kalmıştır. Dineverî'nin konumuz ile ilgili ikinci eseri *Kitab el-Bah* adını taşır ve cinsel gücü artırıcı maddelerden bahseden bir tıp kitabıdır. Doğu ülkelerinde pek meşhur olmuştur.

Ebu Reyhan Birûni (973-1051): Hive'de (Türkmenistan) doğup Gazne'de ölmüş olan bir tıbbi ilimler bilginidir. Uzun süre bugün Afganistan olan bölgede yaşamış ve Gazneli Mahmud'un Hindistan'ı zapt etmesinden sonra Hindistan'a gitmiş ve Hint ilmi ile geleneklerini incelemiştir. 100'den fazla eseri bulunmaktadır. Konumuz ile ilgili olan *Kitab al-Saydana fi al-Tıb* (Tıp müfredatı hakkında kitap) Birûni tarafından hayatının sonlarına doğru tamamlanmış olup eczacılık, droglar ve drogların muhtelif dillerdeki isimleri hakkında bilgiler bulunmaktadır.[85] Birûni'nin bu kitabında 200 kadar bitkisel drog kayıtlıdır. Bunlar arasında karabiber, keçiboynuzu, mahlep, meşe mazısı, oğulotu, sinameki, süsen kökü gibi bugün de Türkiye'de kullanılan droglar bulunmaktadır. Giriş kısmı A. S. Ünver tarafından Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.[86]

İbn Sina, Ebû Ali (öl. 1037): Buharalı büyük bir alim, filozof ve hekimidir.[87] Batı âleminde Avicenna ismiyle tanınmaktadır. Öğrencisi Abu Ubayd al-Cüzcanî'ye yazdırdığı biyografisi günümüze kadar gelmiştir. Bu biyografi, Yaltkaya tarafından Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.[88] W. E. Gohlman ve N. Keklik ise İstanbul kitaplıklarında bulunan İbn Sina biyografilerini inceleyerek karşılaştırmalı (tenkitli) bir biyografi yayınlamışlardır.[89] Biz bu biyografiler ve diğer yayınlardan[90] yararlanarak, İbn Sina'nın hayatını ve çalışmalarını özetledik. Son yıllarda İbn Sina ile ilgili iki Türkçe kitap yayınlanmıştır.[91] Bu kitaplarda tıbbi bitkiler ile tedavi konusunda bilgiler bulunmamaktadır. Buna karşılık İbn Sina'nın hayatı ve düşünceleri hakkında derleme bilgiler yer almaktadır.

Abu Ali al-Husayn ibn Abdallah ibn Sina yaklaşık 980 tarihinde Türkistan'da Buhara'nın 40 km. kadar kuzeyinde bulunan Efşene kasabasında doğmuştur. Vergi memuru olan babası Nuh İbn Mansur ile Efşene'de evlendiği Sitare hanımın iki çocuğundan ilkidir. Babası Balkh'lı olup, aile halen Tacikistan Cumhuriyetinin merkezi olan Duşanbe şehrinden gelmiştir. İbn Sina 5 yaşından 21 yaşına kadar Buhara'da yaşamıştır. Fevkalade zekâsı, hafızası ve öğrenme isteği sayesinde devrinin akli ve müspet ilimlerini çok kısa bir zamanda tamamen öğrenerek genç yaşta âlim olmuştur. On yaşlarında Kuran'ı hıfzetmiştir. Sonra felsefe, matematik, geometri, tıbbi ilimler ve metafizik dallarını hocalardan, kitaplardan ve bu kitapların şerhlerinden okuyarak öğrenmiştir. Daha sonra tıp ilmiyle ilgilenmiştir. Biyografisinde bu hususu şöyle açıklamaktadır: "Tıp, güç ilimlerden biri olmadığı için, çok kısa zamanda bu alanda o derece ilerledim ki zamanın seçkin hekimleri tıp ilmini benden tahsil etmeye başladılar."

O yıllarda İbn Sina 16 yaşlarında idi. 18 yaşına eriştiğinde devrin bütün ilimlerini öğrenmiş, 21 yaşında ise ilk önemli eseri olan *al-Hikma al-'Aruziya*'yı, Abu'l-Hüseyn al-Aruzi için yazmıştır. Bu büyük derlemede, matematik hariç, diğer bütün ilimler ile ilgili bilgileri bir araya toplamıştır.

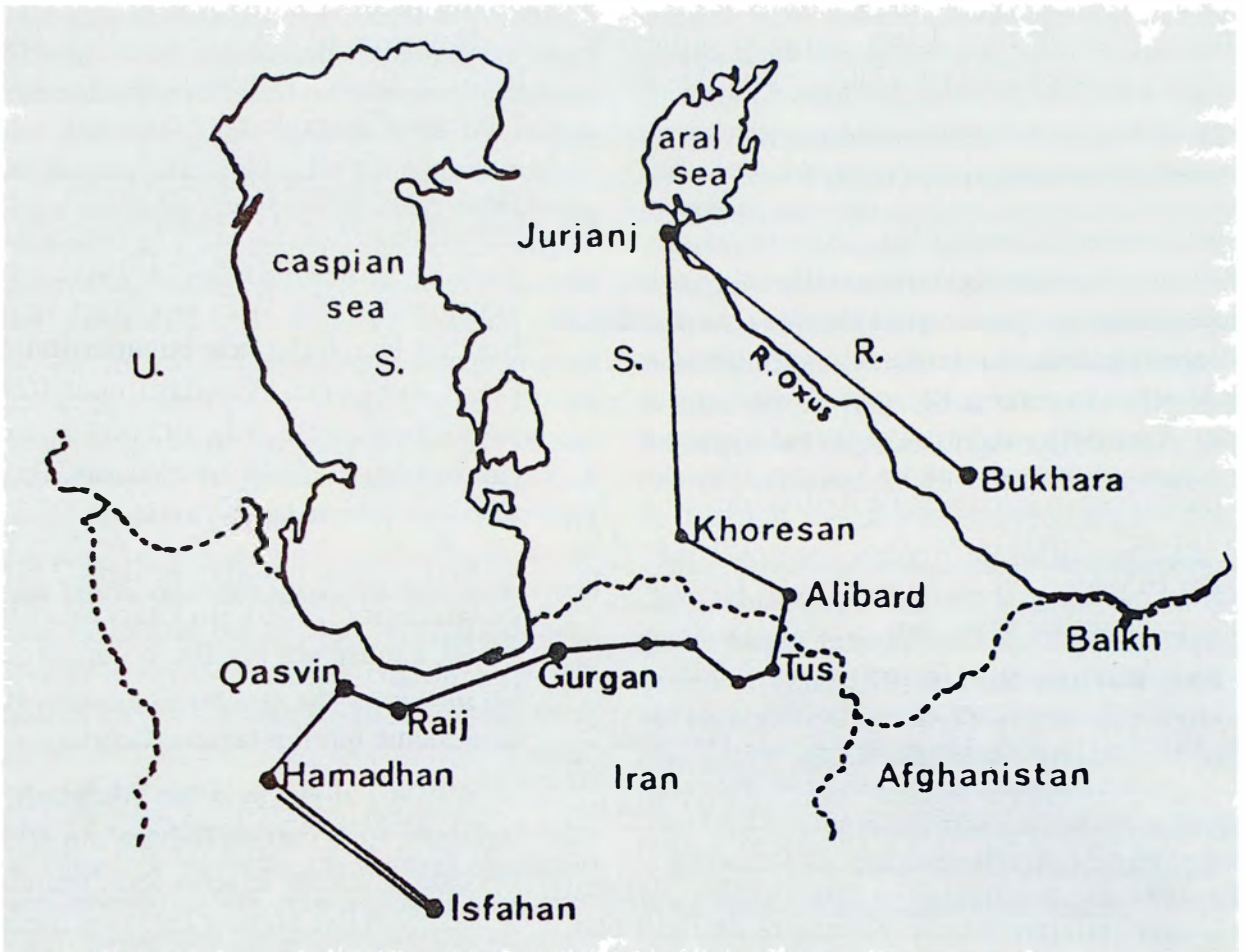
İbn Sina'nın yaşadığı bölgeye Sâmânîler ve Gazneliler hâkimdi. Devamlı olarak siyasal kargaşa ve harp içindeydi. Bu nedenle İbn Sina bir gezgin hayatı sürmek zorunluluğunda kalmıştır (Şekil 2). Buhara, Horasan, Hamedan ve İsfahan şehirleri arasında dolaşmış, hamilerinin evlerinde veya hükümdarların saraylarında yaşamış, vezir olmuş, hapse atılmış ve fakat, araştırmayı ve yazmayı terk etmemiştir. Durumu hakkında yazdığı kasidede, şehir şehir dolaşmak zorunda kaldığını belirten beyit, N. Keklik tarafından aşağıdaki şekilde Türkçe'ye çevrilmiştir:[92]

"Galiba yok, bana dar gelmeyecek bir belde;

Değerim çok, alacak müşteri bilmem nerede?"

Kitaplarını genellikle Arapça olarak yazmıştır. Gençlik döneminde büyük ilimleri derinliğine öğrenmiş olması nedeniyle, kitap yazarken hiçbir diğer kitaba bakmaya ihtiyaç görmez ve çok çabuk yazardı. Kitaplarının tam adedi bilinmemekle

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Şekil 2. İbn Sina'nın gezdiği ve yaşadığı yerler.
Edward J. Shellard, "Avicenna, 980-1037," *Pharmaceutical Journal* 225, 30 (1980): 234-236.

beraber 100'den fazla olduğu sanılmaktadır.[93] Konumuz ile ilgili en mühim eserleri *Şifâ* ve *Kânûn fi't-tıbb*'dır. *Şifâ*, 18 kitaptan ibaret olup ne yazık ki dilimize çevrilmemiştir. *Kânûn fi't-tıbb*, her biri ayrıca bölümlere ayrılmış 5 kitaptan oluşur. Birinci kitap ana kitap olup insan vücudunun tarifi, anatomisi, fizyolojisi ve diğer özelliklerine ayrılmıştır. İkinci kitap, basit ilaçlar (droglar), üçüncü kitap genel sağlık, dördüncü kitap hastalıkların tedavisi, beşinci kitap ilaç terkiplerini konu alır.

Konumuz bakımından önemli olan 2. kitapta 785 kadar bitkisel, hayvansal ve madensel drogun tarifi ve tıbbi kullanışları verilmiştir. Bu kitapta yazılı drogların çoğunluğu Dioskorides ve Galenos'da bulunan droglar olmakla beraber İbn Sina Arap ve Hint kökenli drogları da alarak kitabındaki drog listesini zenginleştirmiştir. Bunların ekserisi kuvvetli kokulu ve baharlı droglardır.[94] *Kânûn*'da ismi çok geçen droglar şunlardır: Afyon, banotu, demirhindi, kâfur, karabiber, kargabüken, kebabiye, kenevir, kurtboğan, mahmude, ravent, sakız, sarısabır, sığla yağı, tarçın. İlaç tertiplerine esas olarak Galenos tarafından verilen karışımlar alınmış ise de Galenos'un karışık ilaç tertipleri basitleştirilmiş ve bunlar alfabetik sıraya göre yazılmıştır.[95] *Kânûn*'da Mitridatikum ve tiryakın terkiplerinde bulunan drogların listesi de verilmiştir.[96]

Kânûn fi't-tıbb 12. yüzyılda Latinceye çevrilmiş (*Canon medicinae Avicennae*), 15. ve 16. yüzyıllarda 36 defa basılmış, 17. yüzyılın ortalarına kadar tıp okullarında ders kitabı olarak okutulmuş ve birçok hekim yazara kaynak olmuştur.[97] *Kânûn* birçok dillere (Fransızca, İngilizce, Rusça vs.) çevrilmiş ve pek çok defa yayınlanmıştır.[98] *Kânûn fi't-tıbb'ın* Türkçeye çevirisi Sultan III. Mustafa devrinde (1757- 1774) hekim Tokatlı Mustafa Efendi tarafından yapılmış ise de, basımı için 2018 yılını beklemek gerekmiştir.[99] *Kânûn fi't-tıbb'ın* edviye-i

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

müfredeyi (basit ilaçlar / droglar) konu alan ikinci cildinin renkli resimler taşıyan bir nüshası İstanbul'daki Süleymaniye Kütüphanesinde (Ayasofya 3748) bulunmaktadır (Şekil 3). Bu ciltteki resimler, İtalyan hekim Pietro Andrea Mattioli'nin Dioskorides'in eserine Latince yazdığı şerhten (*Commentarii, in libros sex Pedacii Dioskorides Anazarbei, de materia medica* (Venedik, 1554) alınmıştır.[100] Mattioli'nin anılan Latince eserinden bir nüsha İstanbul'daki Köprülü Kütüphanesinde (Fazıl Ahmet Paşa 371) bulunmaktadır. Mattioli'nin *Comentarii* adlı Dioskorides şerhi,Venedik'te basılışından yaklaşık 200 yıl sonra, 1770-1777 yılları arasında Osman bin Abdülmennan tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.[101]

İbn Sina eczacılık ve el-kimya (simya) ile de yakından ilgilenmiş ve bu alanlardaki düşüncelerini kitaplarında belirtmiştir. İlaçların yapılışı, muhafazaları ve etkileri hakkında etraflı bilgiler vermiştir. El-kimya alanında yaptığı incelemeler sonunda; bazı sanatkârların adi metallerden değerli metallere benzer metaller yapabileceklerini kabul etmekle beraber, adi metallerin değerli metallere (gümüş, altın) dönüştürülemeyeceği kanısına varmıştır.[102]

İbn Sina'nın kitaplığı ve eserlerinden bir kısmı Cibal Meliki Hasan bin Hüseyin'in 1150'de Gazne'yi alması sırasında yok olmuştur. Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-nâme*'sinde olayı şöyle anlatmaktadır:[103]

"Şeyh Hakim Ebu Ali bin Sina'nın bütün eserlerini ve kitaplarını ve mallarını aldılar, getirip o kitapları Gazne'nin kitab hâzinesinde sakladılar. O kitaplar Cibal Meliki Hasan bin Hüseyin'in Gazne'yi almasına kadar orada kaldı ve sonra o kitapların hepsi yakıldı."

Şekil 3. 1963 yılında Ayasofya Kütüphanesinde İbn Sina'nın resimli nüshasının (Ayasofya 3748) tetkiki sırasında Kütüphane bahçesinde çekilen bir resim. Soldan sağa: Kütüphane başmemuru Abdurrahim Alpsar, Turhan Baytop, Naşid Baylav, Asuman Baytop (İbn Sina'nın resimli yazma kitabı ile birlikte) (T. Baytop koleksiyonu).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İbn Sina'nın milliyeti çok tartışma konusu olmuştur. Eserlerini Arapça yazmasından dolayı Arap, İran'da yaşamış, babasının İsmailiye mezhebinden, anne adının Acemce kökenli olması nedeniyle de Acem olduğu öne sürülmüştür. Buna karşılık İbn Sina'nın yaşadığı yerlerde o dönemde Orta Asya Türklerinin çoğunlukta olduğu bilinmektedir. M. Ş. Günaltay, İbn Sina'nın ölümünün 900. yıldönümü nedeniyle 1937 yılında yapılan toplantıda, çok etraflı bir inceleme ve bulgulara dayanarak, İbn Sina'nın Türk ırkından olduğunu ortaya koymuştur.[104] İbn Sina'nın Hamedan'daki eski türbesindeki kemiklerin yeni anıtmezara nakli sırasında alınan kafatası fotoğraflarını inceleyen Ş. A. Kansu, İbn Sina'nın Ari (yani İranlı) bir ırktan değil Turani (yani Türk) ırkından olduğunu antropolojik verilere dayanak açıklamıştır.[105] İbn Sina, 21 Haziran 1037 tarihinde 57 yaşında Hamedan'da vefat etmiştir. Bu büyük âlimin anısına birçok anma töreni yapılmıştır.[106] Türkiye'deki ilk toplantı ölümünün 900. yılı münasebetiyle 21 Haziran 1937 tarihinde Türk Tarih Kurumu ve İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsünün yönetiminde yapılmış ve sunulan bildiriler bir cilt halinde yayınlanmıştır.[107] İkinci toplantı doğumunun 1000. yılı münasebetiyle 1-5 Haziran 1980 tarihinde İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü tarafından tertiplenmiş[108] ve aynı yıl, Türk Nümizmatik Derneği, bronz ve gümüş olarak iki tip İbn Sina madalyonu bastırmıştır.[109] Türkiye'deki üçüncü toplantı 17-20 Ağustos 1983 tarihinde Ankara'da yapılmıştır.[110] İbn Sina'nın doğumunun 1000. yıldönümü nedeniyle, 19-26 Eylül 1980 tarihinde Sovyetler Birliğinde bir haftalık bir kutlama etkinliği düzenlenmiş ve bu vesileyle Taşkent'de yapılan İbn Sina anıtı açılmıştır.[111]

Büyük âlim İbn Sina'nın adı bazı bitkilere verilmiştir. Bunlardan *Abutilon avicennae* Gaertn. (Syn: *A. theophrastii* Medik.) (Malvaceae) sarı çiçekli ve hatmi görünüşünde bir bitki olup Anadolu'da yetişmektedir. Bu büyük tıp üstadının da, diğer büyükler gibi birçok karşıtı ve düşmanı vardı. Ölümü üzerine, düşmanlarından birinin yazdığı mısralar, N. Keklik tarafından aşağıdaki şekilde Türkçeye çevrilmiştir.[112]

İbn-i Sina'ya bakın, herkese düşman olmuş.
Ölmüş artık, kötü bir illete kurban olmuş,
Olmamış hiç de Şifa'nın ona faidesi,
Ve Necat'ıyla bu dünya, ona zindan olmuş.

İbn Sina'nın ölümünün 900. yıldönümü nedeniyle 1937 yılında İstanbul'da yapılan toplantıdan sonra, ülkemizde bu büyük bilginin hayatı, şahsiyeti, ilmi ve eserleri hakkında araştırma ve yayınlar artmıştır. Bu alanda Türkiye'de yapılan yayınların bir listesi 1983 yılında Milli Kütüphane Bibliyografya Enstitüsü tarafından yayınlanmıştır.[113]

Al-Gafiki, Abu Cafer Ahmed bin Muhammed (öl. 1165): Devrinin en büyük eczacı ve nebatatçısıdır. Kordoba'da doğmuş ve Endülüs'te (İspanya) ölmüştür. İlaçları konu alan önemli eserinin (*Edviyetü'l-müfrede*) ne yazık ki yalnız birinci cildi günümüze kadar gelebilmiştir. Bu cilt A harfinden K harfine kadar olan kısmı kapsamaktadır. İbn Baytar eserini yazarken al-Gafiki'den geniş bir oranda yararlanmıştır. Malatya civarında görev yapan Yakubî piskoposu İbn al-İbrî (Gregorius, öl. 1286), *el-Müntehab* isimli Süryanice yazdığı kitapta al-Gafiki'nin eserini özetlemiştir. Kahire İslam Sanatı Müzesi'nde al-Gafiki'nin eserinin 990 hicri yılda kopya edilmiş olan bir nüshasının birinci cildi bulunmaktadır. Renkli resimler de taşıyan bu cilt H. A. Awad tarafından iyi bir şekilde incelenerek tanıtılmıştır.[114]

Al-Gafiki eserini, genellikle Dioskorides ve Galenos'tan alınmış bilgiler ile hazırlamıştır. Bununla beraber şahsi görüş ve buluşları da bulunmaktadır. Eserinin girişinde şöyle yazmaktadır·

"Kitabımı kendim için yazdım ve başlangıçta kopya edilmesini iki nedenle kabul etmedim: birinci, doğru ile yanlışı ayırt edemediklerinden kitabımı kötüye kullanabilecek, birçok cahil şahsın bulunması; ikincisi ise eserimin değerini küçültecek birçok kıskanç insanın varlığıdır. Fakat dostlarımdan birçoğu, kitabımın kopya edilmesine beni razı ettiler ve sonunda ben de yaptım".[115]

İbn Baytar (Ibn al-Baithar), Ziyaeddin (1190 civarı-1248): Endülüs'te Malaga şehrinde doğmuş ve Şam'da ölmüş olan Arap hekimdir. Afrika, İtalya, Yunanistan, Anadolu (Antalya, Antakya, Diyarbakır vs.) ve Suriye'yi gezmiş, Memluk saraylarında hekimlik yapmıştır.[116] Dioskorides, Galenos gibi tanınmış yazarlara ve kendi gözlemlerine dayanarak. Arapça olarak yazdığı *Kitab al-Cami li-Mufradat al-Adviya va'l-Agdiya* isimli tedavi kitabı (Baytar-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

name) çok meşhurdur. Yazar, kitabının önsözünde kaynaklarını şöyle anlatmaktadır:

"Burada basit ilaçlar ve günlük hayatta sürekli kullanılan yiyecekler üzerinde duracağım ve bunlara ilâveten insanlara dahilen ve haricen faydalı olan tüm şeyleri anlatacağım. Değerli Dioskorides'in kitabının 5 bölümünün ve ünlü Galenos'un ilaç olarak kullanılan bitkileri anlatan 6 kitabının içindekileri burada metne uygun ve eksiksiz olarak yazacağım. Hayvansal, mineral, bitkisel ilaçlar hakkında modern yazarların söylediklerini, yukarıdaki iki yazarın söz etmediklerine ilave edeceğim. Eskilerin bahsetmediklerini, güvene layık modern yazarlardan ve botanikçilerden ödünç alacağım. Bu ödünç alınan kısımlarda metinlere aralıksız olarak yazarların isimlerini iliştireceğim ve bu bilgilerin bana hangi yolla geldiklerini bildireceğim. Doğruluğunu garanti edebileceğim kendi kendime öğrendiğim şeyleri de özellikle belirteceğim."

Kitapta 150'den fazla yazar ismi geçmektedir, ismi en çok geçen yazarlar Dioskorides. Galenos, İbn Sina, Razi, Dineverî ve al-Gafiki gibi tıb üstadlarıdır.[117] M. Meyerhof, İbn Baytar'ın 12. asır İslam hekimleri arasında en büyük farmakoloji ve botanik alimi olduğunu, eserinin al-Gafiki'nin kitabına dayandığını ileri sürmektedir.[118] İbn Baytar'ın eserinde 200 defadan fazla al-Gafiki'nin ismi geçmektedir.

İbn Baytar'ın bu anıtsal eserinde 1400 kadar bitkisel, hayvansal ve mineral drog yer almaktadır. Bunlardan 300 kadarı daha önce yazılmış tedavi kitaplarında bulunmamaktadır. Her bir drog için Arapça ve Grekçe isimleri, özellikleri, etki ve kullanılış yerleri ile daha önceki yazarların bu droglar üzerindeki düşünceleri etraflı bir şekilde verilmiştir. Eser Arapça olarak 4 cilt halinde, 1291 (1874-75) yılında Kahire'de basılmıştır. 1840 yılında von Sontheimer tarafından Almancaya, 1877 yılında ise H. Leclerc tarafından Fransızca'ya çevrilerek yayınlanmıştır.[119]

Kitab al-Cami önceki yazarlara dayanmakla birlikte, İbn Baytar'ın kendi gözlemlerini de içerdiğinden, alanında önemli bir gelişme sağlamıştır. Eser, İslam hekimlerince geniş şekilde incelenmiş, yararlanılmış ve bu esere dayanılarak birçok tedavi kitabı hazırlanmıştır. Buna karşılık, Hristiyan Avrupa tababeti üzerinde önemli bir etkisi olmamıştır.[120] İlk Türkçe çevirisi 14. yüzyılda Aydınoğlu Umur Bey (öl. 1348) namına yapılmış olup çevireni bilinmemektedir.[121] Ibn Baytar'ın hastalıkları tanıttığı ve bunların tedavisinde kullanılan eczaları açıkladığı *Kitab al-Mughni fi al-Adviya al-Mufrada* adlı eseri ise, 17. Yüzyılın ikinci yarısında Hekim Mehmed Rindani (Dendani) tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır.[122] İstanbul kitaplıklarında bu çevirilerin birçok yazma nüshası bulunmaktadır.[123] İbn Baytar, Anadolu'yu da gezmiş olduğundan, eserleri Türkiye'nin tıbbi bitkileri için çok önemli bir kaynaktır. Özellikle *Kitab al-Cami*'si Osmanlı İmparatorluğu döneminde yazılmış olan birçok Türkçe tedavi kitabının ana kaynağı olmuştur.

Davud al-Antaki (Antakyalı Davud) (1541-1599): Antakya'da doğup Mekke'de ölmüş olan İslam tabip, âlim ve şairdir. Doğuştan veya sonradan görmez olduğu ve Grekçe bildiği rivayet edilir. Kısaca *Tezkîre* olarak bilinen eseri konumuz ile ilgili olup Yakın Doğu'da çok tanınmıştır. Bu eserin yazma nüshaları İstanbul kitaplıklarında bulunduğu gibi Mısır'da birçok defa basılmıştır. Ansiklopedik yapıda olan Antaki'nin bu eserinde 1700 kadar drog bulunmaktadır. Bilgiler genellikle İbn Baytar'dan alınmakla beraber, bazı ilavelerin de yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Antaki'nin hamamlar ve yıkanmanın fayda ve zararları hakkında da bir eseri bulunmaktadır.

Selçuklu Dönemi

Selçuklu dönemi, Anadolu'da 1071-1308 yılları arasında, yani iki yüzyıl kadar sürmüştür. Selçuklular bu kadar kısa bir sürede Anadolu'da büyük bir uygarlık meydana getirdikleri gibi hemen hemen her büyük şehirde, bimaristan, maristan, darül'afiye veya darüşşifa ismi verilen birer sağlık tesisi kurmuşlardır.[124] Bu sağlık kuruluşları sağlam binaları, yeterli hekim, eczacı ve sağlık kadrosu olan tam teşekküllü hastaneler durumunda idiler.

Selçuklular devrine ait eczaneler ve ilaçlar hakkında vesikalar çok az olmakla beraber O. Turan,[125] Selçuklu devri vakfiyelerine dayanarak aşağıdaki sonuca varmaktadır:

"Selçuklu Türkiyesi şehirlerinde tıbbi ecza satmaya mahsus dükkânlarda (eczahaneler) Hindis-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

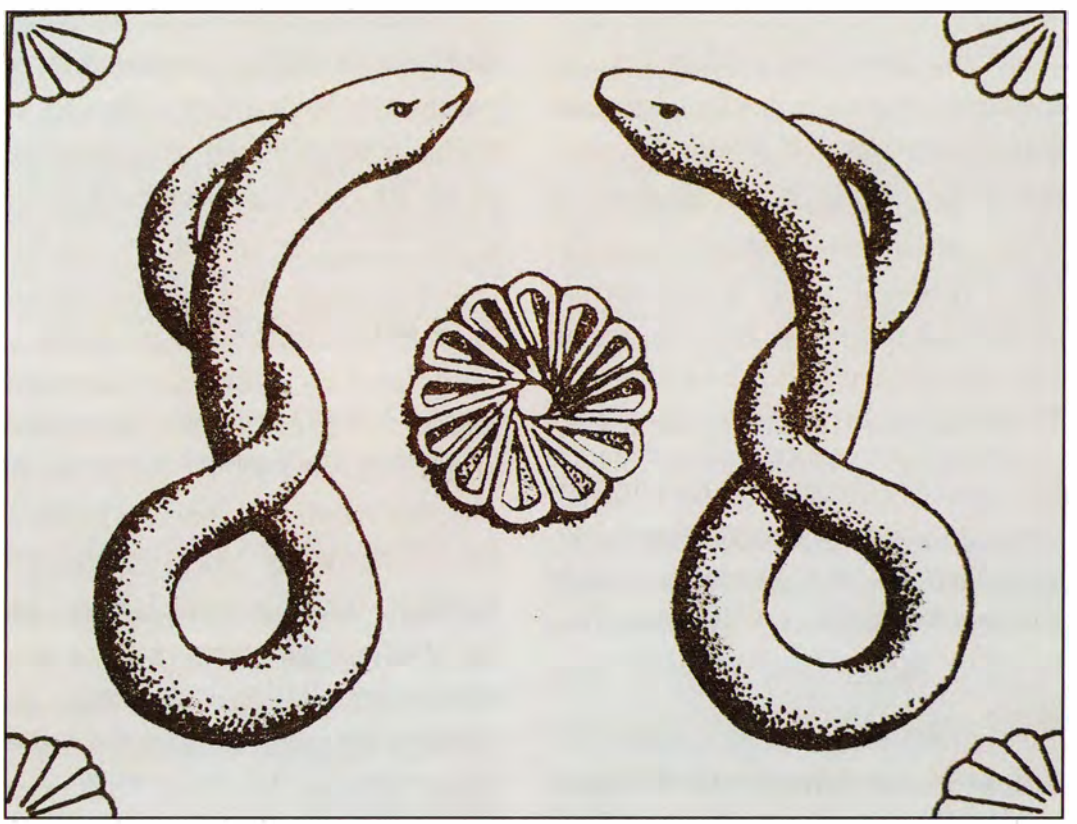
tan'dan bile tıbbi nebatlar (ilaçlar) getirilip satılıyordu. Hatta kervansaray hastanelerinde dahi, kendi ölçütlerinde, eczahaneler mevcut idi".

Selçuklular döneminde kullanılan bitkisel droglar ve ilaçlar hakkında özgün araştırmalar bulunmamaktadır. Bu alanda bize etraflı bilgi verecek olan en önemli kaynaklar Dineverî, Ebu Reyhan Birûni ve İbn Baytar'ın eserleridir.[126] Anadolu Selçukluları döneminde kullanılan eczacılık aletleri ve bronz dirhemler hakkında bazı bilgileri T. Baytop bir araya toplamıştır.[127]

Dokuzuncu yüzyılda, Yakub bin İshak el-Kindî tarafından yazılmış olan uçucu yağ taşıyan droglar ve uçucu yağlar hakkındaki kitabın[128] 1015 yılında kopya edilmiş bir nüshası İstanbul'daki Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır.[129] Bu kitabın baş sayfasındaki "Bu nüsha Şam'daki Bimaristan-ı Nuri'de aşşab Şeyh İshak'ın mülküne intikal etti. Kitap da kimya-yı ıtrîye aiddir" şeklindeki kayıt, bu eserin Selçuklular döneminde de kullanılmakla olduğunu gösterir.[130] Bu kitap uçucu yağlar, aromatik sular ve pomatların yapımı, bunların ve diğer kıymetli drogların (misk, amber, safran ve kâfur gibi) taklitlerinin hazırlanması için kullanılan yöntemleri vermesi bakımından çok ilgi çekicidir Aynı zamanda Selçuklar döneminde, uçucu yağlar hakkındaki bilgilerin sınırlarını göstermesi bakımından da değerlidir.

Anadolu Selçukluları devrinde meydana getirilen tıp medreseleri ve hastaneler (Kayseri'deki Gevher Nesibe Sultan Şifaiyesi, H. 602 / M. 1206, bunların ilkidir, Şekil 4)[131] ve Selçuklu ordularında kullanılan seyyar hastane sistemi,[132] devri için büyük yenilikler olup Avrupa tıbbını da etkilemiştir.[133]

Selçuklular devrinde Anadolu'da kurulmuş olan kervansaray ve hastanelerin binaları, taştan ve çok sağlam olarak yapılmış olmalarına karşılık, bugün genellikle harabe halindedir. Bununla başlıca sebebi harpler ve bazı isyanlar esnasında bu binaların sığınak olarak kullanılmaları ve galip gelenlerin, tekrar sığınak olarak kullanılmasını önlemek için, bunları yıktırmış olmalarıdır.

Şekil 4. 1206 yılında Kayseri'de Gevher Nesibe Sultan adına yaptırılmış olan Selçuklu Şifaiyyesi'nin giriş kapısındaki mermer kitabenin üstünde bulunan iki yılan kabartması.

Tevfik Elkovan, "Gevher Nesibe Şifaiyyesi'nin kapısında bulunan ve kaybolmakta olan yılan kabartması üzerine bir araştırma," *Erciyes Üniversitesi Tıp Fak. Dergisi* 5, 1 (1983): 1-3.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

O. Turan Konya-Aksaray yolu üzerinde bulunan Alaaddin Keykubat hanı hakkında anlattıkları yukarıdaki düşünceyi doğrular niteliktedir.[134]

"Anadolu'da zulmüyle meşhur olan, Moğol kumandanı İrincin kendisine karşı ayaklanan İlyas adlı bir Türk beyi ile mücadeleye girişti. İlyas İrincin'e karşı dayanamadığı için bu kervansaraya sığındı. Moğol kumandanı İlyas'ı teslim almak maksadıyla iki ay kadar kervansarayı muhasara etti. 20.000 kişilik okçu kuvvetler yanında zamanın taş atan (arrâde), ateş saçan (neffâte) ve mancınıklar gibi bütün muhasara silahları ile gece gündüz uğraştı ise de kervansarayı düşürmeye ve İlyas'ı elde etmeye bir türlü muvaffak olamadı".

Cumhuriyet döneminde bu tip binaların bir kısmı onarılmıştır. Bunlara en iyi örnek olarak Kayseri'deki Gevher Nesibe Sultan Darüşşifası gösterilebilir. Bu Selçuklu hastane ve medreseleri Kayseri Üniversitesi rektörlerinden Prof. Dr. Hüseyin Sipahioğlu'nun gayretleri ile "Kayseri Gevher Nesibe Tıp Tarihi Müzesi" haline getirilerek 11 Mart 1982 günü yapılan bir merasim ile açılmıştır.[135] 2010 yılında Kayseri Büyükşehir Belediyesi ve Vakıflar Kayseri Bölge müdürlüğü tarafından başlatılan yenileme çalışmalarının ardından, etnografik ve arkeolojik malzeme ilavesiyle 2014 yılında "Selçuklu Uygarlığı Müzesi"ne dönüştürülmüştür.

Osmanlı Dönemi

Osmanlı tababeti genellikle Selçuk ve dolayısıyla İslam tababetinin bir devamıdır.[136] Aradaki önemli fark kullanılan dilden ileri gelmektedir. Arapça veya Farsça yerine Türkçe kullanılmıştır. Osmanlı uygarlığının ilk dönemlerinde tıbbi bitkiler ile ilgili en mühim kaynak İbn Baytar'ın *Kitab al-Cami al-Müfredat al-Adviye ve'l-Agdiye* isimli eserinin Türkçe çevirileri olmuştur. Sonradan Hippokrates, Galenos (Calinos), İbn Sina, İbn Baytar ve Razi gibi yazarların eserlerinden yararlanılarak yazılan Türkçe kitaplar önem kazanmıştır.

Osmanlılar Anadolu'ya yerleştikten sonra Selçuklulardan kalma bütün tedavi ve yardım kurumlanın muhafaza etmekle beraber Anadolu ve Rumeli'de yeni tıbbi kurumlar ve hastaneler kurmuşlardır. Bunlar 1399 yılında Sultan I. Bayezid'in Bursa'da bir hastane yaptırması ile başlar.[137] Bu hastanede ilaçların yapılması, ilkel maddelerinin toplanması ve hazırlanmasında Şerbetyan, Saydelan ve Uşşahan olarak isimlendirilen şahısların görev aldığı 1399 (H. 802) tarihli vakfiyede kayıtlıdır.[138] Şerbetyan, isminden de kolaylıkla anlaşıldığı gibi şurup ve şerbetleri hazırlar. Uşşaban (Aşşab), tedavide kullanılan bitkileri tanıyan, bunları toplayan ve satın alarak hastanenin kilerine teslim eden kişidir. Macunları, hapları, dirhemleri, kursları yani esas ilaçları yapan ise Saydelan (eczacı)'dır.

Osmanlı Devletinin kuruluşundan II. Mehmet'in (Fatih) cülus tarihine (1451) kadar geçen bir buçuk asırlık zaman içinde müspet ilimler Osmanlı Türkleri arasında özel bir mevkie sahip olmamıştır.[139] Büyük ilerlemeler, Sultan II. Mehmed ile başlar. Sultan'ın ilme olan katkısına tanıklık eden abidelerin en önemlisi Fatih Camii etrafında yaptırdığı medreselerdir. Medreseler ile birlikte bir de darüşşifa bulunmaktadır. Fakat maalesef elimizdeki vakfiyelerde, bu darüşşifada tıp öğretimi de yapılacağına dair bir kayıt bulunmamakta[140] ise de usta-çırak usulü tıp eğitimi verilmiş olabilir. Çok yazık ki bugün darüşşifanın harabesi bile yerinde değildir. Arsası parsellenerek halka satılmıştır.[141]

Fatih döneminde bazı hekimler tıbbi bitkiler ile ilgilenmişlerdir. Bunların başında Sultan II. Mehmed'in hocası Ak Şemseddin gelir. Ak Şemseddin'in hekimlik yapmış olduğu ve tıbbi bitkiler ile yakından ilgilendiği bilinmektedir.[142]

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, konumuz ile ilgili ilk Türkçe eserler, 14. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanmıştır. Bunlar tercüme veya yarı toplama ve yarı telif sayılabilecek eserlerdir. Bildiğimiz ilk çeviri eser *Müfredat-ı İbn Baytar Tercümesi*'dir.[143] Çevireni bilinmeyen bu çeviri Aydınoğullarından Umur Bey (öl. 1348) namına yapılmıştır. Bundan sonra Türkçe olarak yazılmış olduğunu bildiğimiz en eski eser Geredeli **İshak bin Murad**'ın 1389-90 (H. 792) tarihli *Edviye-i Müfrede* isimli kitabıdır.[144] Sade bir Türkçe ile yazılmış olan bu eserde zamanında kullanılmakta olan droglar alfabetik bir sıraya dizilmiş ve her bir drogun özelliği, hangi hastalıklara iyi geldiği, zararları ve zararlarının giderilmesi yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir. Metnin sonunda Arapça, Farsça ve Türkçe bir terimler sözlüğü bulunmaktadır. Bu kitapta bulunan drogların Türkçe isimleri, Latin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

harflerine çevrilerek, N. Baylav tarafından yayınlanmıştır.[145] O. Spies, metinden parçalar vererek, kitabın etraflı bir tanımını yapmıştır.[146] M. Canpolat aynı şekilde ve fakat daha geniş ve sözlük kısmı ile birlikte, bir tanıtma yayınlamıştır.[147]

Yazar kitabının giriş kısmında eserini şöyle açıklamaktadır:[148]

"Ve şimdi, bu sahifelerin yazarı, değersiz kul İshak bin Murad, Allah'ın inayetine sığınarak bu kitabı yazmaya karar vermiştir. Burada basit tıbbi maddelerin bulunuş yerleri, Türkçe isimleri, özellikleri fayda ve zararları ile zararlarının giderilmesi hakkındaki bilgiler Türkçe olarak verilmiştir. Kitap kolay anlaşılabilmesi için alfabetik olmak düzenlenmiştir. Risale 792 hicri yılın Şaban ayı içinde Gerede kalesi yakınında Arkut dağı üzerinde bulunan Pınarüzeri'nde tamamlanmıştır. Kitap iki kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısımda bitkilerin tanıtılması yapılmıştır, ikinci kısmı biraz kısa tutulmuştur. Burada tıbbi kullanışlara yer verilmiştir".

A. Adıvar, bu kitapta bulunan bilgilerin büyük kısmının Zeynüddin İsmail b. Hasan el-Hüseyni el-Cürcanî'nin (öl.1137) eseri olan *Zahire-i Harzemşahî*'den ve İbn Sina'nın (öl. 1037) *Kânûn*'undan alınmış olduğunu bildirmektedir.[149]

Gerede kalesi üstündeki Arkut dağında[150] yazılmış olan bu kitaptaki drogların pek çoğunun, halk arasında bugün de aynı isimler ile tanınıp aynı maksatlar için kullanılmakta olması dikkate değer bir konudur. Bu dağ halen de aynı ismi taşımakta olup, Gerede halkı yazın yaylalarına gitmektedir. İshak bin Murad'ın kitabını tamamlamasından yaklaşık 600 yıl sonra, 9 Mayıs 1984 günü, Geredeli eczacı M. Ziya Çakmak'ın yardımıyla Arkut dağı üstünde bulunan Gerede kalesi (eski ismi: Carus Vicus) bölgesini gezdik. Kale bugün "Keçi kalesi" ismiyle tanınmakta olup yaklaşık 1750 m yükseklikte bir tepenin üzerinde ve tamamen bir taş yığını halindedir. İshak bin Murad'ın bahsettiği pınar halen de mevcut olup mesire yeri olarak kullanılmaktadır. Arkut dağı *Pinus sylvestris* L. (Sarıçam) ve *Abies nordmanniana* (Stev.) Spach subsp. *bornmuelleriana* (Mattf.) Coode et Cullen (Köknar) ormanlarıyla kaplıdır.

On beşinci yüzyılın ilk yarısında Amasya darüşşifasında başhekim olarak çalışmış olan **Şerefeddin bin İlyas Sabuncuoğlu**'nun (doğ. 1385-6) İsmail bin Hasan Cürcanî'nin (öl. 1137) *Zahire-i Harzemşahi* adlı Farşça eserinden çevirdiği ve iki bab ilave ettiği Akrabadin (*Tercüme-i Akrabadin-i Harzemşahi*)[151] 15. yüzyılda Anadolu'da kullanılan droglar hakkında etraflı bilgi taşımaktadır. Bu hekimin *Mücerrebname* (Deneyimler kitabı) isimli eseri ise kullanıldığı ilaçların etkileriyle ilgili deneyimlerini vermesi bakımından, çok ilgi çekicidir. Sabuncuoğlu kullandığı tiryakların yılan zehrine karşı etkili olup olmadığını saptamak için bir deneyde kendi parmağını, diğer bir deneyde bir horozun budunu yılana ısırtmış ve bundan sonra tiryak almış ve sonuçlarını *Mücerrebname*'de yazmıştır. Sabuncuoğlu, Tiryak-ı Faruk'un yılan zehrine karşı etkili olup olmadığını saptamak için horoz üzerinde yaptığı deneyi şöyle anlatmaktadır:[152]

"Bir gün gördüm, bir hâvi [yılan oynatıcısı] geldi. Bir iyi kuvvetli ef'î [engerek] yılanım vardır diye. Öyle olsa ol kişiye ettim. Benim kuvvetli bir tiryakım vardır, var ol ef'îni getir, ol tiryakı tecrübe edelim dedim. Ol kişi vardı. Ol yılanı getirdi. Gördüm ve sehimnâk [korkunç] ef'îdir. Şöyle ki zehiri dişlerinin dibinde eski inci tanesi gibi durur. Ol saat bir horoz hazır edip bir budunu yoldum. Yününü giderdim. O ef'îye ol horozu tutturdum, üç kere ısırdı. Bu tiryakdan bir pare ol horozun boğazından aşağı soktum. Ol horozu bir hücreye bıraktım. Bir zaman sonra geldim, horozu tuttum. Buduna nazar ettim, gördüm ki horozun ol yılan ısırdığı budu yeşil yaprağın rengine dönmüş, bu hali göricek şüpheye vardım ki tiryaki az vermişim, mukavemet etmedi diye. Öyle olsa ol horozu yine hücreye bıraktım. Ertesi gün geldim, gördüm, horoz banlar ve gezer, öyle olsa ol horozu tuttum. Ol yılanın urduğu buduna nazar ettim, gördüm, kim ol yeşillik gitmiş, ağarmış. Ama yılanın dişleri yeri kızılca olmuş. Andan sonra tiryakın baki tecrübelerinden dâhil ettim. Tiryak-ı Faruk'un mecmu faidesini bu terkibde buldum."

Sabuncuoğlu kişisel deneyim, gözlem ve ameliyatlara ait resimleri taşıyan ve Endülüslü hekim al-Zahravi'nin (11. yüzyıl) Arapça tıp eseri *et-Tasrif*'in cerrahlıkla ilgili bölümünü esas alarak hazırladığı *Cerrahiyetü'l-Haniyye* (Cerrahname) isimli

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

eseri ile de tanınmıştır. Bu eser resimleri ile birlikte Fransızca olarak da yayınlanmıştır.[153]

Aynı dönemlerde yaşamış olan Amasyalı hekim **Amirdovlat** (1415-1496) tarafından 1478 yılında yazılmaya başlanan ve 1482 yılında İstanbul'da tamamlanan tıbbi maddeler sözlüğü,[154] bu dönemde Anadolu'da kullanılan drogları ve bunların Ermenice, Grekçe, Arapça, Acemce ve Türkçe isimlerini vermesi bakımından önemlidir. Bu eserde 1400 kadar bitkisel, hayvansal ve madensel drog, galenik preparatlar, bitkisel usareler ve boyar maddeler ve bunların kullanılış alanları, etkileri ve kullanılan miktarlar hakkında etraflı bilgi bulunmaktadır. Amirdovlat'ın bu eseri K. J. Basmadjian tarafından, muhtelif kitaplıklardaki yazmalar karşılaştırılarak, paragraflar numaralanarak ve Fransızca bir giriş ve indeks ile birlikte hazırlanarak 1926 yılında Viyana'da yayınlanmıştır.[155] Amirdovlat'ın tıp ve eczacılığa ait 8 kadar eseri bulunmaktadır.[156]

Z. Önler, 5 tıp yazmasından yararlanarak, 14. ve 15. yüzyıllarda tedavi alanında kullanılan bitkilerin adlarını taşıyan bir liste (570 kadar isim) hazırlamıştır.[157] Bu liste bize 600 yıl kadar önce kullanılan Türkçe bitki adları (bir kısmı Arapçadan çeviri) hakkında sağlam bilgiler vermektedir. Bu adlardan önemli bir kısmı halen de Anadolu halkı tarafından kullanılmaktadır.

On yedinci yüzyılda konumuz ile ilgili en mühim eser Sultan IV. Murad'ın başhekimi **Emir Çelebi**'nin (Muhammed el-Hüseyni) *Enmûzecü't-tıb* isimli kitabıdır. Emir Çelebi bu eserini, kendinden önce yaşamış olan yazarlardan yararlanarak hazırlamış olmakla beraber, kendi deneyimlerinin sonuçlarını da bildirmiştir. Bunlardan bir tanesi, drogların etkisinin iklim ve kökene göre değişeceği düşüncesidir. Sakomonya'yı (Scammonium, mahmude) misal olarak almış ve "Antalya sakomonyası" ile "Basra sakomonyası"nın aynı etkide olamayacağını, bu nedenle de İstanbul'da Antalya sakomonyasının Basra sakomonyası miktarında vermenin yanlış olacağını açıklamıştır.[158]

Emir Çelebi, Kahire'de okumuş, Kalavun-Mansuriye Hastanesinde hekimlik yapmış ve sonra İstanbul'a gelerek Unkapanı'nda muayenehane açmıştır. Zamanla Padişah hekimliğine kadar yükselmiştir. Kendisinin bu yükselişini çekemeyen karşıtları padişaha afyon kullandığı hakkında ihbarlar yapmışlardır. Bağdat Seferi sırasında Nizip civarında Sultan IV. Murad, Emir Çelebi'nin üzerinde bulduğu afyonu zorla kendisine yutturmuş, öğrencilerinin kurtarma gayretlerine karşılık, afyon zehirlenmesi sonucu 1638'de feci şekilde ölmüştür.

Sultan IV. Mehmet (Avcı) ve II. Süleyman dönemlerinde hekimbaşı görevi yapmış olan **Hayatizade Mustafa Feyzi** Efendi'nin (öl. İstanbul 1691-92) tıp ve tedavi ile ilgili bazı eserleri vardır.[159] Konumuz ile ilgili olan *Risale-i Feyziyye fi Lugati'l-Müfredatı't- Tıbbiye* isimli eseridir.[160] B. Z. Aydın'ın araştırmalarına göre, bu eserin hakiki yazarı Tabib Ebulfeyz Mustafa Efendi (doğ. 1749) olmalıdır.[161] Eser, iki bölümdür: Birinci bölümde tıpta kullanılan bitkiler, o devirde kullanılan isimlerine (Arapça ve Türkçe) göre, alfabetik sıraya konulmuş ve diğer dillerdeki isimleri verilmiştir. İkinci bölümde, yine alfabetik sıra ile bitkilerin ve bazı hayvansal drogların etkileri ve kullanılış yerleri belirtilmiştir. Yazar önsözünde, eserini meydana getirmek için, kendinden önceki devirlerde yaşamış olan Grek, Arap ve Acem yazarlarının eserlerinden faydalandığını ve ayrıca kendi görüşlerini de eklediğini bildirmektedir.

Osmanlı dönemi farmakoloji eserlerinin tipik bir örneği olan bu eser, Hadiye Tuncer (öl. Ankara, 10 Nisan 1997) tarafından bugünkü Türkçeye çevrilmiştir. Birinci bölümü "Yabani Bitkiler Sözlüğü," 2. bölümü "Yabani Bitkilerin Tıbda İlaç Olarak Kullanışları" başlığını taşır.[162] Yayına, Bedevian'dan[163] alınmış olan bitki resimleri konulmuştur. Bedevian da kitabındaki bitki resimlerinin ekserisini H. Coste'dan[164] almıştır. Bu nedenle Tuncer'in çevirisindeki resimlerin kökeni H. Coste'un eseridir. Tuncer'in çevirisindeki resimlerin klişelerinin sıralanmasında bazı düzensizlikler yapılmıştır. Bunun sonucu olarak da resimler ile metni arasında pek çok uyumsuzluklar meydana gelmiştir. Yani birçok resim metinde anlatılan bitkiye değil, başka bir bitkiye aittir. Diğer taraftan metnin Türkçeleştirilmesi sırasında yapılan bazı okuma yanlışlıkları ve noksanlıklar metnin bazı kısımlarını anlaşılmaz bir duruma sokmuştur. Bu durum Gökyay tarafından etraflı bir şekilde açıklanmış ve sonuç olarak aşağıdaki kanıya varılmıştır:[165]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"Kitapta fotokopisi verilen on yaprağın her birinde irili ufaklı birçoklarıyla karşılaştığımız bu yanlışlarının sayısı altmışı bulmaktadır. Yanlış okuma ve bu yüzden yanlış yazma örnekleri küçümsenecek, azımsanacak çizginin çok ötesindedir. Kitabın bütününe vurunca bunların sayısı korkulacak bir toplama çıkacaktır."

Arap harflerini bilmeyenler için 17. yüzyılda kullanılan drog ve ilaçlar hakkında bilgi edinmelerini sağlayacak, Latin harfleri ile yazılmış, tek kaynak niteliğini taşıyan, bu yayın, yukarıda belirtilen nedenler yüzünden ne yazık ki güvenilir bir kaynak olma niteliğini kaybetmiştir.

Bir saray hekimi olan **Muhammed Mümin Hüseyni Tankabunî**, 1669 yılında Şah Süleyman (1666-1694) adına Farsça olarak *Tuhfetü'l-Müminîn* isimli bir tedavi kitabı yazmıştır. Bu kitap 1733 yılında hekimbaşı Ahmed Sânî ibn Hasan tarafından Farsça aslından Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa (1689-1757) için *Gunyetü'l-Muhassilin fi Tercemet-i Tuhfetü'l-Müminîn* ismiyle Türkçeye çevrilmiştir.[166] Eser 5 bölümden ibaret olup üçüncü bölümde droglar, alfabe sırasıyla, Arapça, Farsça, Sanskritçe ve Türkçe isimleri verilerek anlatılmaktadır. Bu kitabın İstanbul ve Avrupa kitaplıklarında Farsça ve Türkçe birçok kopyaları bulunmaktadır. 1850-1867 yılları arasında İran'da Farsça olarak 3 defa basılmıştır. Bu kitapta bulunan ilaç tertipleri Toulouse'lu Fransız rahibi Ange de la Brosse (P. Ange de Saint- Joseph de denir) (1636-1697) tarafından Latinceye çevrilerek *Pharmacopoea Persica ex Idiomate Persico in Latinum Conversa* ismi altında 1681 yılında Paris'te yayınlanmıştır.[167]

Tankabunî'nin eseri Osmanlı hekimlerince çok kullanılmıştır. Arapça, Farsça ve Süryanice 30-40 kadar eserden faydalanılarak hazırlandığı gerekçesiyle, zamanla İbn Baytar'ın eserinden de üstün tutulmuştur.[168] Çeviri bitkisel drogların Türkçe isimlerini taşıması nedeniyle, botanik yönünden de önemli bir kaynaktır.

Mehmet bin Ali'nin 1102 (1690-91) yılında tamamladığı *Terceme-i Cedide fi'l-Havassü'l-Müfrede* (Basit ilaçların özellikleri üzerine yeni çeviri) isimli eser[169] de konumuz ile yakından ilgilidir. Yazar kitabının giriş kısmında da belirttiği gibi eserini Batı kaynaklarından yararlanarak hazırlanmıştır. El yazması nüsha 91 sayfa olup, bahsedilen tıbbi bitkilerin 3- 4 renk ile yapılmış resimlerini taşımaktadır. Resimler gerçeğe çok yakın olup, Batı kaynaklarından yararlanılarak çizilmiştir. Yazar her bir tıbbi bitki için Latince, Arapça ve Türkçe (Frengi, Arabi ve Türki) isimler, özellikleri, yetiştiği yerler, etki ve kullanılış alanları hakkında etraflı bilgi vermektedir.[170]

On yedinci yüzyılın sonlarında, Osmanlı hekimliği Avrupa tababetinin etkileri altına girmeye başlamış ve Avrupalı hekimlerin eserlerinden çeviri veya yararlanma yoluyla birçok eser yazılmıştır. Bu dönem 'Tıbb-ı Cedid' (Yeni tababet) denilen dönemin başlangıcıdır. Fatih Darüşşifası'nda uzun süre başhekimlik yapmış olan Hekimbaşı Salih bin Nasrullah bin Sallum'un (öl. 1669) Paracelsus'dan (1493-1541) yararlanarak hazırladığı *At-Tıbb al-Cedid al-Kimyaî* (Yeni ve Kimyasal Tıp) isimli eser bu dönemin öncülerindendir.[171] On sekizinci yüzyıldan itibaren Batı hekimliğinin Osmanlı hekimliği üzerindeki etkileri genişlemiş Batı tıbbından yararlanılarak veya Türkçeye çevrilerek birçok kitap hazırlanmıştır.

Bursalı hekim **Ali Münşi** (öl. 1733): Bu hekim *Bizaat el-Mübtedi* ve *Kurazat el-Kimya* (*Krabadin Tercümesi* olarak da bilinir) adlı iki akrabadin yanında ipeka ve kınakına gibi tedavi alanına yeni girmiş olan droglar hakkında da monografiler hazırlamıştır.[172] Bu monografiler, Avrupa dillerinden çeviri olmakla beraber, bir tek drog hakkında etraflı bilgi veren ilk eserler olmaları yönünden ilgi çekicidir.[173]

Şânizâde Mehmet Ataullah'ın (1771-1826) 5 cilt olarak hazırlamış olduğu *Hamse-i Şanizâde* (Şanizâde Beşlisi) isimli eserin ilk dört cildi o hayattayken yayınlanmış ise de devâlardan bahseden 5. kitap (*Mîzânü'l-Edviye*) basılmamıştır. Bu eserin yazarın el yazısı ile olan birinci bölümü, F. N. Uzluk (1902-1974) tarafından bulunmuş ve Latin harflerine çevrilerek yayınlanmıştır.[174] On dokuzuncu yüzyıl başında bilinen ve kullanılan drogların kullanılış yerleri, şekilleri ve Türkçe isimlerini vermesi bakımından önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksükotu yaprağı (Folium Digitalis) hakkında ilk etraflı bilgi bu kitapta verilmiştir.

Şânizâde Mehmet Ataullah Efendi hekim olduktan başka mühendis, tarihçi ve şairdir. Bu konularda da kitaplar yazmıştır.[175] Hayatı ve eserleri hakkında etraflı bir inceleme yayınlamış olan F. N. Uzluk bu değerli hekimin ölümünü şöyle anlatmaktadır:[176]

"Sultan Mahmud Yeniçeriliği kaldırmak istiyordu. 1825 yılında Şani Zade'yi Vakanüvislikten azl ettirdiler. 1826 Haziranında malum hadiselerle Yeniçerilik top ateşleriyle tamamen kaldırıldı. Yeniçerilik Bektaşiliğe dayanıyordu, o halde Bektaşileri de bu fırsattan istifade ile kaldırmak lazımdı. Burada tafsil etmiyeceğim. Şani Zadeyi arpalığı olan Tire kazasına, Ferruh Efendi'yi Bursa'ya, Mahmud Babayı Kayseri'ye sürdüler. Sultan Mahmud böyle yedi dil bilen zamanın en büyük hekimi, mühendisi bir zatın Tire'ye haksız sürgün edilmesinden dem duymuş olacak ki affı için ferman yazdırdı. Tire'de halkın anlattığına göre fermanı getiren Çavuş kasabaya gece girmiş. Eskiden Padişah fermanları gürültü ile getirilirmiş. 1242 yılı Muharremin başlangıcı 1826 yılının Ağustos iptidasına rastlıyor. Tire'nin önde gelenlerinden Mihalzade Lütfullah Efendi'nin evinde misafir olan Şani Zade, diğer misafirler, ev sahibi ile birlikte akşam yemeğini yemiş, kahve-çubuk içiyorlar. Sakin, sakit bir gece, bu konağa doğru adamlar gürültü ile koşuyorlar. Orada Şani Zade'den başka menfi yok, bu muhakkak ona olacak. Yaralı kuş, kafesinde inleyen arslan birden irkiliyor. Ev sahibinden gelenin kim olduğunun sorulup anlaşılmasını rica ediyor.

Aşağıdan kaba bir ses yükseliyor: "Şani Zade Efendi'nin itlafına (öldürülmesine) ferman getirdim." Bu anda zavallı sürgün, talihsiz alim, canevinden vuruluyor, fincan bir yana, çubuk bir yana, kendisi de oracığa yığılıyor. Lütfullah Efendi, ne itlafı deyince aşağıdaki uğursuz ağız, bu defa aman efendim yanıldım, itlâkına (affına) ferman getirdim diyor, amma iş işten geçmiş, ok yaydan fırlamış, olacak olmuş, asırların seyrek yetiştirdiği büyük insan aldığı öldürücü haberle daha fazla yaşayamıyarak bir kaç gün sonra fani âleme veda ediyor.

Demek bütün çalışmaları, tıbbımızın varlığını Avrupalılara tasdik ettirmesi, 18 eseri, riyaziye bilgisi, ressamlığı, hattatlığı, Ayın, Güneşin tutulacağını vaktinden önce haber verişi, avcılığı, pek güzel tanbur çalışı, evet herşey meğer hiçmis. İstanbul'daki hekim arkadaşları nihayet bu merdce, insanca olmıyan oyunla onu arkasından vurdular.

Lütfullah Efendi'nin konağının ilerisindeki mezarlığa bir törenle gömüldü, kabri yine ev sahibi tarafından yaptırıldı. Bugün taşı Tire Müzesindedir."

Üç defa hekimbaşı olmuş ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane nazırlığı (dekan) yapmış olan[177] zamanının büyük hekimlerinden Abdülhak Molla, (1786-1853) Bebek'teki yalısında (Pembe Yalı) bulunan eczanesinin kapısının üstüne **"Ne aransa bulunur derde devadan gayrı"** yazısını taşıyan bir levha astırmış[178] olması ve aynı hekimin **"Elimizden ne gelir Hakk'a duadan gayrı"** mısraının sahibi bulunması[179] 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı hekimliğinin durumunu ve Abdülhak Molla'nın eleştirici gücünü göstermesi bakımından çok ilgi çekicidir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde tedavide kullanılan drog ve ilaçların özelliklerini ve etkilerini bildiren ve tertiplerini veren kitaplara Akrabadin (veya Krabadin) denilmiştir. On dördüncü yüzyıldan beri yazılmaya başlanmış olan bu tıp kitaplarının, en önemlilerinin kronolojik sıralanmış bir listesi Uzluk ve Şehsuvaroğlu tarafından verilmiştir.[180] Bu eserlerde Hippokrates (Bokrat), Galenos (Calinos), Dioskorides (Skoridos), İbn Sina ve İbn Baytar'dan alınmış bilgiler bulunmaktadır. Bazılarına yazarın veya çevirenin kişisel düşünceleri veya deneyimleri de eklenmiştir. İstanbul kitaplıklarında bu tipte birçok yazma bulunmaktadır.

Tedavi kitaplarında, genellikle eski yazarlardan alınmış, klasik bilgilerin bulunmasına karşılık, Anadolu'yu gezmiş olan araştırıcıların seyahatnamelerinde Anadolu'ya has droglar hakkında özgün bilgiler vardır. Anadolu'yu gezerek bitkisel droglar hakkında bilgi vermiş olan İslam yazarlarının başında İbn Batuta ve Evliya Çelebi gelmektedir.

İbn Batuta (1304-1369), Tancalı bir Arap gezgindir. 1330 yılından sonra Alanya'dan Anadolu'ya gelmiş ve birçok bölgeyi gezmiştir. Seyahatnamesinde yemekler, giyim kuşam ve gelenekler hakkında bilgi verdiği gibi bölgenin önemli droglarından da bahseder. Örneğin haşhaş (afyon) kullanılışı hakkında şöyle demektedir:[181]

"Bir defasında düşman gemileri Sinob limanını bastığında Gazi Çelebi hepsini bu şekilde batırmış

ve içindekileri esir almıştı. Adı geçen hükümdarın pek çok meziyetleri varsa da, çok haşhaş kullandığı ve bu yüzden öldüğü anlatılmaktadır. Rivayete göre bir gün fazla miktarda haşhaş aldıktan sonra ava çıkmış, bir ceylan kovalamaya başlamış, hayvan ağaçlık bir yere sığınmış, o da hızla buraya dalmış ve başını bir ağaca çarparak düşüp ölmüş. Bundan sonra Sultan Süleyman, Sinob'u ele geçirerek oğlu İbrahim Bey'i oraya tayin etmiştir. İbrahim Bey'in de selefi gibi haşhaş aldığı rivayet olunur. Gerçekten Anadolu halkı haşhaşın kullanılmasında bir sakınca görmezler. Nitekim bir gün Sinob camimin kapısından geçerken, ön taraftaki peykelerde oturan insanlar arasında ileri gelen askeri emirlerin de bulunduğunu gördüm. Önlerinde bir hizmetkâr elinde içi kınaya benzer madde dolu bir kapla durmakta ve emirler bundan kaşık kaşık alıp yemekte idiler. Yanımda bulunanlardan birine bunun ne olduğunu sorduğumda, bu haşhaştır, dedi".

Göynük'de safran elde edilip ticaretinin yapıldığı ile ilgili bilgi ise şöyledir:[182]

"Burada ne bağ ne de bahçe vardır. Safran'dan başka bir şey yetiştirilmez. Kadın bizi safran almaya gelen tüccarlardan zannederek bunlardan epeyce bir miktar getirdi".

İbn Batuta seyahatnamesini 1355 yılında tamamlamıştır. Bu seyahatname Damad Mehmed Şerif Paşa (1874-?) tarafından Fransızcadan Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır. Münir Çevik bu çeviriyi esas alarak, *Seyahatname*'yi Türkçeleştirmiş ve 1983 yılında tekrar yayınlamıştır.

Evliya Çelebi (1611-1681?), İstanbul'da doğmuş olan ünlü Türk gezginidir. Anadolu, Balkanlar, Doğu Avrupa, Suriye, Irak, İran, Mısır, Kafkasya, Kırım gibi ülkelerde yaklaşık 50 yıl seyahat etmiş ve 10 ciltlik bir seyahatname yazmıştır. İstanbul kütüphanelerinde elyazması nüshaları vardır. 1897 yılında, Arap harfleri ile basılmaya başlanmış ve 1938 yılında 10. cilt yayınlanarak basım işi tamamlanmıştır. Zuhuri Danışman 1969 yılında, *Seyahatname*'yi Türkçeleştirerek yayınlamaya başlamış ve 1971 yılında 15. cilt ile basım tamamlanmıştır.[183]

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Anadolu'da kullanılan birçok drog hakkında bilgi bulunmaktadır.[184] Bu bilgiler kitabımızın ilgili yerlerinde verilmiştir. Bu bilgiler hakkında bir fikir vermek için *Seyahatname*'den bazı bölümler aşağıya alınmıştır:

Belen kasabası civarından çiçek soğanı toplanıp satışı ile ilgili bilgi şöyledir:[185]

"Dağlarında olan sünbül ve müşk-i rûmisi, sahraları süsleyip "Bakras sünbülü ve müşk-i rûmisi" diye meşhurdur. Mevsiminde insanın damağını kokulandırır. Halkın işleri, bağ ve bahçe ve dağlarında çiçek soğanları çıkarıp İstanbul'a ve diğer şehirlere götürüp satmaktır."

Bingöl dağlarındaki tıbbi bitkiler: [186]

"Bingöl yaylasının ahalisi... Yaylanın mahsulleri, beşinci iklimdeki yirmi dokuz dağdan en verimlisi bu Bingöl dağıdır. Nice çeşit bitki ve otları olduğu gibi "kimya otu" dahi vardır. Nice kere binlerce koyunların dişleri altın ve gümüş gibi cilalanmıştır. Sarı tutya, kırmızı tutya, mor tutyalar var ki güzel kokusundan adamın damağı kokulanır. Bütün sürmeciler bu tutyaları toplayıp göz ağrılarına tutulanların gözlerine sürme ederler. Allah emriyle görme kuvveti ve uzağı görme hasıl olur. Yetmiş, seksen evli müşkü rûmi ve perçemli, beyaz, mavi sümbülleri, kırk, elli türlü yirmişer evli olur. Beyaz sarı ve kırmızı çeşitli menekşe, fesliğeni, erguvanı, dibası, gölleri içinde dahi çeşitli nilüferleri, meyveden her tanesi Arapkir dutu kadar lezzetli çileği olur. Çeşitli kefkeri, ekmeği, ravendi, sünbül-i rûmisi, asfuri, nergisi, hasılı hekimliğe ve hekimlere yarayan bitki ve çiçekleri olur ki hesabını Cenâb-ı bârî bilir."

Malatya'nın yiyecekleri ve meyveleri için şöyle yazmaktadır:[187]

"Dağlarında gerengu denilen kudret helvası olur. Allah emriyle gökten yağıp meşe ve pelit ağaçlarının yapraklarında olan bir müshil helvadır. Dağlarında mazı, sahralarında pazı, ıspanak ve lahanası ve diğer meyveleri boldur. Yedi türlü kayısısı, seksen türlü sulu armudu, sicillerde kayda geçmiştir. Yedi türlü ayvası ve yirmi türlü elması, üzümü, kirazının şöhreti dünyayı tutmuş olup aşağıda yazılıdır."

Hünnap suyunun etkisi hakkındaki bilgiler şöyledir:[188]

"Kara Biga toprağının vasıfları... Beğenilen şeylerinden bağ ve bahçelerinde unnab ağacı dünyayı tutmuştur. Unnab meyvesi gayet meşhurdur. Bu şe-

hir unnab suyu kullandıklarından hunnak ve diğer boğaz hastalığı olmazlar."

Anadolu'nun tıbbi bitkileri üzerinde yabancı araştırıcılar tarafından yapılan araştırma ve yayınlar 16. asrın ortalarından sonra başlamıştır. Bunlar arasında **P. Belon**,[189] **J. P. de Tournefort**,[190] ve **G. A. Olivier**'nin[191] seyahatnameleri büyük bir önem taşır.[192] Bu araştırıcıların Anadolu bitkileri hakkında verdikleri bilgiler diğer araştırıcıların dikkatini çekmiş ve Anadolu'ya, daha doğrusu Osmanlı İmparatorluğu bölgesine, bitki örnekleri toplamak için yapılan bilimsel geziler artmıştır. Yakın Doğu ülkelerine yapılan geziler sırasında toplanan bitki örneklerine dayanarak İsviçreli ünlü botanik bilgini **Edmond Boissier** (1810-1885) *Flora Orientalis* isimli dev eserini hazırlamıştır.[193] Bu eser Yunanistan ile Hindistan arasında kalan ülkelerin bitkileri için bir temel kaynaktır. *Flora Orientalis*'in yazılmasında kullanılan bitki örneklerinin ekserisi halen İsviçre'de, Cenevre Herbaryumu'nda (Conservatoire et Jardin Botaniques, Genève) saklanmaktadır.

Tıbbi bitkileri konu alan dersler, Sultan II. Mahmud'un Galata Sarayı'nda 1839 yılında öğrenime açtığı askeri tıp okulu Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane döneminden beri tıp ve eczacılık öğrenimi programlarında bulunmaktadır. Bu dönemde tıp mekteplerinde görevlendirilmiş olan nebatat (botanik) hocalarının tümü hekimdir: Dr. Karl Ambros [Charles Ambroise] Bernard (1808-1844),[194] Dr. Salih Efendi (1816-1895),[195] Dr. Mehmed Ali Paşa (1837-1914),[196] Dr. Esad Şerefeddin (Köprülü) (1866-1942)[197] ve Dr. Şerafettin Tevfik Tertemiz (1879-1957).[198]

Bu hocalar, 1839 yılından Atatürk Üniversite Reformu'na (1933) kadar tıp ve eczacılık öğrencilerine 'Tıbbi Nebatat' (Botanique médicale) dersleri vermişler ve ders kitapları yazmışlardır.[199] Bu kitaplar devrin Fransız yazarlarından çeviri yoluyla hazırlanmış genel tıbbi botanik kitaplarıdır. Tedavide kullanılan drogların elde edildiği bitkiler ve bu bitkilerin bağlı bulundukları familyalar hakkında bilgi verirler. **Anadolu'da halk tarafından tedavi amacıyla kullanılan yerli bitki veya droglar ile ilgili hiçbir özgün bilgi bu kitaplarda bulunmamaktadır.**

1909 yılında İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesine bağlı olarak kurulan Eczacı Mektebi öğretim programına, bitkisel drogları öğretmek amacıyla 'Farmakognozi' ismi altında bir ders konulmuştur.[200] Bu konu programa konmakla beraber öğretim kadrosunda bu dersi vermekle görevli bir öğretim üyesi bulunmuyordu. Ancak 1913 yılında bu ders için bir kadro açılmış ve Farmakognozi ve Toksikoloji dersleri vermek üzere bu kadroya Tabip Mehmet Akif (Aykut) Efendi atanmıştır.[201]

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Anadolu'da serbest hekimlik yapan şahıslar aynı zamanda eczacılık yaptıkları, yani hastaların ilaçlarını hazırlayıp verdikleri gibi, devlete ait sağlık kuruluşlarında da eczaneler ve eczacı kadroları bulunuyordu.

Hekimlerin kontrolü altında çalışan bu personele vakfiyelerde 'tabbah-ı eşribe' (şurup pişirici), 'hafız-ı eşribe' (şurupları koruyan/saklayan), 'edviyegu' (deva / ilaç yapan), 'aşşab' (şifalı bitki toplayıcısı) gibi isimler verilmiştir. İlaç hazırlamakta kullanılan droglar ise 'aktar' veya 'attar' (herboriste) denilen esnaf sınıfı tarafından satılmaktadır. Asırlar boyu drog ihtiyacı aktarlar tarafından sağlanmıştır. On dokuzuncu asrın ortalarında, yalnız İstanbul'da 500 civarında aktar bulunduğunu söylersek, bu esnafın sağlık hizmetindeki önemini belirtmiş oluruz.

Aktar ve eczacılar, kazanç vergisine esas olmak üzere, sınıflara ayrılırlardı. 1844 yılında hazırlanan deftere göre İstanbul'da bulunan 492 aktar 9 sınıfa ayrılmıştı. Sınıflara göre aktar miktarı şöyleydi: Birinci sınıf 35, ikinci sınıf 30, üçüncü sınıf 27, dördüncü sınıf 35, beşinci sınıf 35, altıncı sınıf 65, yedinci sınıf 65, sekizinci sınıf 100, dokuzuncu sınıf 100 aktar. Aynı yıl, İstanbul'da bulunan ispençiyar (eczacı) esnafı da 5 sınıfa ayrılmıştı.[202]

AKTAR (Attar) (Herboriste): İlaçların yapılmasında kullanılan bitkisel, hayvansal ve madensel ilkel maddeleri (drog) satanlar için kullanılan bir kelimedir. Bu kelimenin Arapça "attar" (güzel kokular satan) kelimesinden geldiği bazı sözlüklerde[203] kayıtlı ise de S. Ünver bunun doğru olmadığını, bu kelimenin "akkar" kelimesi ile ilgili olduğunu, aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:[204]

"Aktar tabiri Akkar'dan gelir. Tıpkı attar veznindedir. Akkar, devaların aslı ve kökeni anlamınadır.

Bunun cemi ise Akakir'dir. Akakir'in aslı ise Arapçaya Yunanca veya Süryanice gibi başka bir dilden girdiği zannolunur ve bugünkü anlamı (drog) mukabilidir."

Bizanslılar döneminde drog ticaretinin merkezi İstanbul idi. Bu şehirde drog ticaretiyle uğraşanlar, kokucular (bunlar koku, boyar madde ve baharat satma hakkına sahiptiler), aktarlar (eczaneler), baharatçılar ve kökçüler olarak sınıflandırılıyorlardı.[205] Bunların kâr hadleri devlet tarafından saptanıyordu. Saptanan kâr miktarı, diğer esnaftan daha yüksekti. Mesela baharatçılara tanınan kâr haddi %16 iken kasap, balıkçı, mezeci ve fırıncı gibi esnafın kâr haddi %4 idi.[206]

Osmanlı döneminde halkın ilaç gereksinmesi hekimler veya aktarlar tarafından hazırlanan tertipler ile karşılanıyordu. 1868 yılında İstanbul'da 45 eczaneye karşılık 2000 aktar bulunması, aktarların halk sağlığındaki önemini belirtecek bir kanıttır.[207]

Evliya Çelebi, 17. asrın ortalarında İstanbul'da sağlık ile ilgili maddeleri satan dükkânların miktarı hakkında aşağıdaki adetleri vermektedir:[208]

"Attar 2000; ilaç suları satan 500; macuncular 300; gülsuyucular 41; amberci 35; buhurcu 25; ilaç yağları 8."

Evliya Çelebi ayrıca bir de 'Ot bulucular esnafı' bulunduğunu bildirir. İstanbul'da aktarların, aşağıdaki şekilde, üç gruba ayrıldıklarını da kaydeder:

1- Üstad aktarlar (Esnaf-ı hâcegân-ı attaran).

2- Gezici aktarlar (Esnaf-ı attaran-ı seyyaran). Dükkânları yoktur.

3- Yahudi aktarlar (Esnaf-ı attaran-ı Yahudan). Dükkânları Tahtakale ve Mahmutpaşa semtlerindedir.

Ayrıca bir de 'İnce aktar' olarak isimlendirilen aktarlar vardır ki bunlar nadir drogları bulunduran aktarlardır. Ot bulucular (kökçüler) esnafı dağlardan topladıkları bitkisel drogları Beyazıt camii civarında satarlar ve ilaç yapmazlar.

On altıncı yüzyılda, İstanbul aktarlarında satılan başlıca droglar, Narh defterlerindeki kayıtlara göre,[209] aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

Amber

Anason

Balmumu (sarı)

Büber (karabiber)

Cebel-i Hindi

Cevz-i bevva (küçük Hindistan cevizi)

Cevz-i Hindi danesi (Hindistan cevizi)

Cevz-i Hindi lubbun (Hindistan cevizi içi)

Cub-i Çini (çöpüçini)

Çörekotu

Darçın

Dar-ı fülfül (uzun biber)

Dürd-i frengî (Şarap tortusu, Potasyum tartarat)

Dürd (İstanbul) (Şarap tortusu, Potasyum tartarat)

Dürd (Marmara) (Şarap tortusu, Potasyum tartarat)

Gülâb (gül suyu)

Günlük

Havlan-ı Mekki

Havlican

Hıyarşembe

Horasani

Kabili kurusu

Kâfur

Kahve

Kakule

Karanfil

Kardeşkanı

Kassab-ı zerire

Kibrit

Kimyon

Kiriş (hallaç)

Kiriş (yük)

Kitre

Kökboya (kırmızı)

Mazı (beyaz)

Mazı (siyah)

Merg-i mahi

Mevzek

Misk

Mürdeseng (kurşun oksit)

Nahve-i Hindi

Nurc

Rastıktaşı (Antimon sülfür)
Ravend-i Çini
Ravend-i Rumi
Sakız
Samg-ı Arabi (Arabistan zamkı)
Separine (Cezayir)
Separine (frengi)
Soğan tohumu
Şab (beyaz)
Şabb-ı ruh
Temr-i Hindi (demirhindi)
Tutkal (leş)
Tutkal (sarı)
Tutkal (siyah)
Türrübüd (türbit)
Üdülkahr
Za'feran (safran)
Za'feran (Viranşehir)
Zencefil
Zerdeçav
Zurumbat
Akide (ağız misi)
Akide (mümessek)
Akide (sade)
Anber sükkeri (şekeri)
Anison sükkeri
Darçın sükkeri
Frengi badem sükkeri
Saray badem sükkeri
Gül sükkeri
Karanfil sükkeri
Kişniş sükkeri
Peynir sükkeri

Evliya Çelebi aktarlar hakkında ayrıca şu bilgileri de vermektedir.[210]

"Pirleri Hazret-i Lokman'dır. Yeryüzünde bulunan bütün bitkilere Allah dil vermiş ve hepsi (Ben şu derde devayım) diye Lokman'a söylemiştir. Peygamber zamanındaki pirleri Zünnun el-Mısri'nin oğlu Hidayetullah'dır. Mezarı Hicaz dağlarındadır. Bitki toplarken yılan sokmuş, şehirden ilaç yetiştirinceye kadar vefat etmiştir."

İstanbul'da Bizanslılar döneminden beri ilaç hammaddeleri satarak ve ilaç hazırlayarak halk sağlığı üzerinde etkili olan aktarların çalışma şekilleri ve düşünce tarzları hakkında özgün ve kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır. Son yıllarda N. Baylav (1959), A. Demirhan (1975) ve M. Heilbronn (Başarman) (1959) tarafından yapılmış olan yayınlar, drog listeleri veren çalışmalardır. Prof. Dr. Ahmed Yüksel Özemre, sahibinin baba dostu olması nedeniyle, 50 yılı aşkın bir süre Üsküdar semtindeki bir aktar dükkânının müdavimi ve üç nesil boyunca da bu dükkânda çalışan aktarların dostu olmuştur. Özemre, Üsküdar semtine 75 yıl hizmet verdikten sonra 1991 yılında kapatılan bu aktar dükkânı ve içinde çalışan aktarlar hakkında yaptığı gözlemlerin sonuçlarını 1996 yılında yayınladığı *Üsküdar'da Bir Attar Dükkânı* isimli kitapta etraflı bir şekilde anlatmıştır.[211] Osmanlı döneminin önemli bir sağlık kuruluşu sayılan aktar dükkânlarını ve aktarların çalışma düzenleri ve zihniyetleri hakkında özgün bilgiler veren Özemre'nin bu eseri her türlü övgüye layıktır. Bir İstanbul (Üsküdar) aktarını tanıtmak için Özemre'nin kitabından bazı bölümler aynen aşağıya alınmıştır:

Attâr dükkânı: "Sâim Efendi'nin dükkânı, cephesi 3 metreyi bulmayan iki katlı kârgir bir yapıydı; derinliği de herhalde 5-6 metre vardı; taş olan zemini kaldırımdan birbuçuk veya iki karış kadar yüksekti. Buraya girenler, sıralarını camekânlı bir tezgâhın önünde beklerdi. Dükkânın harimine ise bu tezgâhın sağında, bir insanın ancak yan dönerek geçebileceği bir aralıktan duhul edilebilirdi. Bu aralık, tezgâhın kenarına menteşelerle rabtedilmiş olan ve onun uzantısını teşkil eden yatay bir kapakla kapanmış olurdu. Mevsimi ise, tezgâhın üstünde solda iki büyük sülük kavanozu bulunurdu. Sülüklerin sudaki ritmik hareketleri, cama yapışmaları, kavanozun temiz bir mermerşahi bezle kapatılıp sicimle bağlanmış ağzına doğru tırmanışları; hele Sâim Efendi Amca'nın onları teker teker çıkarıp biraz su ihtiva eden bir şişeye hapsederek müşterilere vermesi ne kadar da ilgimi çekerdi. Bu arada, zavallı sülükler şişenin dar boğazından geçmemek için Sâim Efendi Amca'nın baş ve işaret parmaklarını nasıl da yapışıp emerler, o da bunlardan ne kadar

zor kurtulurdu! Bütün bunları, tezgâhın arkasında sülük kavanozlarının hemen yanındaki arkalıksız, kısa, hasır iskemleden merakla seyrederdim.

Camekânlı tezgâhın içinde ise neler yoktu ki: kutulara sırayla dizilmiş çeşitli uzunluk ve kalınlıkta yasemin ağızlıklar ve zıvanaları, şimşir kaşıklar, çengelli iğneler, toplu iğneler, dikiş iğneleri, çuvaldızlar, çeşitli kalınlıkta yassı ve yuvarlak çamaşır lastikleri, sapan lastikleri, topaçlar, rengârenk teneke kumbaralar, açılır-kapanır tahta metreler, duvarcı şâkulleri, erkek ve kız bebekler için sübekler [bebeklerin çişlerini, altlarını ıslatmadan, beşiklerinin altındaki lazımlığa aktaran tahta boru], yün örmek için iğler, jiletler, tıraş makineleri, sabun ve fırçaları, diş fırçaları, misvâkler, Radyolin marka diş macunları, küçük yuvarlak "Krem Pertev" kutuları, nazar boncukları, üzerinde "Mâşâallah" yazılı nazarlıklar, katlanabilir makaslar, çakılar, bağ çakıları, fırdöndüler, ayakkabı çekecekleri, tencere kazımak için teller, gaz lambası fitilleri vesaire... Camekânın altındaki bölmede ise gaz lambası gömlekleri, ardıçkatranı ibriği ile zift ve balmumu blokları bulunurdu. Camekânın üstünde, ona paralel olarak tavana asılı bir sopadan da çeşit çeşit İngiliz sicimi yumakları sarkardı.

Tezgâh ile kapı arasında kalan duvarlar da lebâleb doluydu. Solda çeşitli uzunluk ve kalınlıkta çamaşır ipleri ve halatlar, mandal demetleri, elekler, köpekler ve koyunlar için tasmalar... vs. asılı olurdu. Sağda ise altta, camekânlı, dar, iki dolap vardı. Alttakinde hint yağı, sabunlar, tesbihler, haşarat ilaçları, elbise fırçaları bulunurdu. Üstteki ise nane ruhu, kekik yağı... vs. gibi tabii ıtrıyyata ve bir de gıdalarda kullanılan sun'i parfümlere hasredilmişti. Dolapların hemen yanında, müşteri kısmında, uçurtma yapmak için envai çeşit çıta, balık tutmakta kullanılan kamışlar ve incir toplamak üzere hazırlanmış kamış lâleler yer alırdı.

Bu tezgâhın arkasındaki bölümde duvarlar tavandan zemine kadar raflarla kaplıydı. Orta yerde dükkânın boyuna doğru yerleştirilmiş bir masanın üzerinde terazi, terazinin gramları, çeşitli ebatta kesilmiş küçük ambalaj kâğıtları yer almaktaydı. Masanın altındaki iki rafta Sâim Efendi Amca'nın kurşundan bizzat döktüğü envai çeşit balık zokaları, çeşitli boyda oltalar, mantarlar, misina makaraları ile büyük ambalaj kâğıtları, kese kâğıtları ve gerektiğinde kullanılmak üzere hassas bir el terazisi bulunurdu. Bir iki gramlık nesneler bununla tartılırdı. Sonraları bunların yerini daha hassas sabit teraziler alacaktı. Masanın tek çekmecesi ise kilidi olmayan bir kasa vazifesini görmekteydi. Fakat Aktar Hocalar biriken banknotları bu çekmecede değil de, iki veya üç ayrı kutu içinde saklarlardı. Raflardaki diğer kutular arasında yerleştirilen bu kutular, görünüş bakımından farklı olmadığından, kimsenin dikkatini çekmezdi. Dükkânın müdavimlerinin de ancak bir bölümü bunun farkındaydı".

Attarlık erkânı: "Sağdaki rafların önemli bir bölümü toz boyalara ve baharata hasredilmişti. Boya kutuları dört köşe olur ve üzerinde, genellikle, "Imperial Chemical Industries" ibaresinin baş harfleri olan kocaman bir ICI yazısı ile İngiltere kraliyk ailesinin armasındaki stilize aslan resmi bulunurdu. Boyalar iki çeşitti. Boya ile ne iş yapacağını ifade etmeden boya isteyen müşteriye, mutlaka ne için kullanacağı sorulur ve boya ona göre verilirdi. Eğer kumaş için boya isteniyorsa bu türden boyalar, genellikle, "anilin" boyalar olduklarından pasta ve sair gıdaların hazırlanmasında kullanılmazdı; çünkü anilin boyalar zehirli olurdu. İpeklilerin ve yünlülerin boyaları ise ayrıydı.

Bu türlü açık kumaş boyası alanlara -sormasalar bile- iyi sonuç alabilsinler diye boyanın nasıl kullanılacağı mutlaka tarif edilirdi. Boyalar da, baharat da ayrı tahta karşılıklarla alınıp tartılırdı. Anilin boyalar ile gıda nizamnamesine uygun boyaların kaşıkları da ayrı idi. Kokuları diğerlerininkine karışmasın diye, bazı baharat için de ayrı kaşıklar kullanılırdı. Boya ve baharat raflarının en altında üstü açık kutularda çeşitli eb'adda çiviler bulunurdu. Öküz çanlarının asılı olduğu yerden dükkânın dibine kadar olan raflarda da kutular içinde envai çeşit kapı mandalı, çengeller, sürgüler, kulplar, çeşitli boyda menteşeler, vidalar, tornavidalar, büyük makaslar ve ufak kavanozların içinde de bazı kimyevi maddeler vardı.

Baharat, genellikle, kapağı üzerinden geçmeli üstüvani teneke kutularda bulunurdu. 1980'li yıllarda bu tenekeler yerlerini özel cam kavanozlara terkedeceklerdi. Bunlar arasında Sâim Efendi Amca'nın bizzat hazırladığı dolma baharı, köfte baharı ve tarhana baharının terkibine giren baharatın oranları büyük bir sır olarak korunurdu. Bu

oranlar öylesine isabetli ve İstanbulluların damak zevkine o kadar uygundu ki, Şile'den Fatih'e kadar İstanbul'un dört bir bucağından ahali- sırf bunun için- Üsküdar'a, Aktar Hocalar'a akın ederdi.

Baharatı ve yemeklerin terkibine giren diğerlerini sıralarsak, yukarıda zikredilenlerden başka: toz ve tane karabiber (karabiberin "akbıyık" diye maruf olan türü pek aranırdı), yeni bahar, toz ve kabuk tarçın, toz ve kök zencefil, kimyon, kırmızı biber (bunlar çuvallarda bulunur ve acı, tatlı, pul biber olarak ayrılırdı), sumak, karanfil, havlican, kişniş, mahlep, salep, çörek otu (karacaot), susam, Hindistan cevizi, anason, dolma fıstığı, kuş üzümü, damla sakızı, rezene (raziyane, mayana yahut da şumra), karbonat, limon tuzu, nöbet şekeri ve kabartma tozunu sayabiliriz. Safran ise birer gramlık paketler halinde teneke bir kutuda saklanırdı. Bunların altındaki rafta da kitre ve üstübeç ile ismini şimdi hatırlayamadığım daha bir sürü maddenin kutuları bulunurdu.

Müşterinin hakkının geçmemesi için, malın ambalajlandığı kâğıdın aynısı terazinin ağırlık kefesine dara olarak konur ve -daha da garantili olsun diye, ayrıca- tartılan malın birkaç gram daha ağır çekmesine özen gösterilirdi. Aktar Hocalar'da herşeyin çok cüz'i bir kârla satılmasına rağmen, kul hakkına hürmet ve riayet titizliğinin lütfettiği bereket dolayısıyla bu dükkândan iki aile, yani cem an 9 kişi, kimseye muhtaç olmadan geçinirlerdi.

Dikkate değer bir başka husus da, müşterinin içinde baharat ve kokulu başka bir yahut da birden çok madde bulunan birkaç kalem nesne satın alması halinde, kokulu olanlarının, mutlaka, kokularını dışarıya vurmayacak ikinci bir kâğıtla ambalajlanması, ve bu türlü ambalajlanmış kokulu maddelerin bir arada ayrı, diğerlerinin de bir arada ayrı ambalajlandıktan sonra hepsinin beraberce paket edilmesiydi.

Soldaki rafların en üstü şahdere, kısamahmud otu, papatya ve benzeri şifalı kuru otlara hasredilmişti. Ayrıca şerbetçilerin pek itibar ettikleri demirhindi de satılırdı. Şifalı diğer bitkiler olarak hatmi çiçeği, adaçayı, kırmızı kantaron, sarı kantaron, kiraz çöpü, mısır püskülü, mürver çiçeği, karabaş otu, nane, kekik, ıhlamur, reyhan (fesleğen) ve sinamekiyi de zikretmek gerekir.

Attarlık, yalnızca bu maddeleri satmak değildir. Attarlık, aynı zamanda, şifa veren bitkiler aracılığıyla insanların rahatsızlıklarını gidermeyi hedef alan bir nevi pratik hekimliktir de... Kuru öksürükten, kabızlıktan, idrar tutukluğundan, halsizlikten, çıbanlardan, nefes darlığından, mide gazından, iştahsızlıktan, dolamadan, kapanmayan yaradan, adale ağrılarından ve daha pekçok illetten muzdarip olanlar, çareyi Attâr Dükkânı'nda ararlardı. Bunlar arasında doktora ve ilaca verecek parası olmayan fakirlerin, o zamanlarda, Sâim Efendi Amca'nın Attâr Dükkânı'ndan başka başvuracak yerleri yoktu. Filvaki, 1943 yılından itibaren Kırım Türklerinden Dr. Sıbgatullah Devletgeldi, Uncular Caddesinin girişinde, sağdaki ikinci binanın üst katında salı günleri sabah 8.00'dan akşam 20.00'ye kadar -fisebillillah- ücretsiz hasta bakacaktı ama millet ufak tefek rahatsızlıkları için gene de Attâr Dükkânı'na koşardı.

Sâim Efendi Amca, bu gelenlerin her birine, derdine derman olması umulan çarenin terkibine giren ot ve baharatı verirken bunların nasıl hazırlanacağını, ne miktarda, hangi zamanlarda ve ne kadar bir süre kullanılması gerektiğini de ayrı ayrı anlatır, ve hattâ hafızası zayıf olanlar için, inci gibi rık'a yazısıyla da tarifini kâğıda dökerdi. Bu reçetelerden şifa bulup da dükkâna kadar gelerek "Allah senden razı olsun. Sâim Hoca!" diyen nice insana şahid olmuşumdur.

Kol ve bacak kırıkları için de yağ mumu, havacıva ve muşamba satılırdı. Bu yağ mumu 30 cm kadar uzunlukta, bir ucu dört parmak kadar kırmızı boyalı, gerisi koyu portakal renginde vıcık vıcık görünümlü bir mum şeklindeydi. Bunları daha çok kırık-çıkıkçılar yahut da onlara gidecek olanlar alırdı. Muşambayla birlikte bunlar, usulüne göre hazırlanıp da kırığın etrafına sarıldı mıydı, bu tedbirin, kol veya bacağın alçıya konulmasına eşdeğer bir tedavi değeri olurdu.

Şahdere vesaire gibi otların altında, merdivene yakın raflarda ise dikdörtgen zarflar içinde hazır toz boyalar bulunurdu. Bu zarfların bir yüzü, içindeki boyanın rengini, numarasını ve firmanın alâmet-i farikasını taşırdı. Bu hazır boyaları iyi bilen müşteriler, boyayı rengi yerine numarasıyla isterlerdi. Müteredditi müşterilere ise seçimlerini isabetli yapabilsinler diye, boyaların kataloğu gös-

terilirdi. Boyanın zarfının arka yüzünde tarifnamesi bulunurdu. Müşteri -buna rağmen- boyayı nasıl kullanacağını sorarsa, Sâim Efendi Amca 'Tarifnamesi arkasında" diye asla başından savmaz, iyi sonuç alabilmek için yapılması gereken ameliyeleri sabırla ve ayrıntılarıyla izah ederdi. Eğer müşterinin muhatabı Bekir Efendi Amca ise işte o zaman Sâim Efendi ile Bekir Efendi arasındaki karakter farkı daha iyi anlaşılırdı. Hattâ, dükkânın müdavimi olan müşterilerden bazılarının Bekir Efendi Amcanın celâliyetine muhatab olmamak için, onun Gülfem Hatun Camii'ne namaza gitmiş olmasını kolladıkları bile görülürdü. Buna rağmen, müteşebbis bir kimse olan Bekir Efendi Amca'nın vara yoğa sinirlenen bir zat olduğu zannına da kapılmamak gerekir. Bekir Efendi Amca, ağabeyine kıyasla, zaman zaman daha az sabırlı ve daha çok aceleci olduğu içindir ki, celâlli görünürdü. Benim 10-13 yaşlarım arasında, bilhassa yaz aylarında, dükkânda çıraklık ettiğim zamanlar Bekir Efendi Amca bana, bütün kusurlarıma rağmen, çok nazik ve çok müşfik davranmıştır. Keza hemen hemen aynı yıllarda akranım Prof. Dr. Güngör Şatıroğlu'dan, Gülfem Hatun Camii'nde hem müezzinlere ve hem de camiin temizlik ve sair işlerinde kendisine yardım etmesini istemiş; ona da bu işlerinde çok nazik ve çok müşfik davranmıştır.

Söz konusu rafların altında da çuval içinde kına, ufak teneke bidonlarda açık çivit ve toz badana boyaları ve naftalin sıralanmıştı. Bu raflar ile camekânlı tezgâh arasında kalan diğer raflarda da çeşitli kilitler, pudra paketleri, jelatin tabakaları, el örgüsü yün çoraplar, rastık kutuları, şişeler içinde peynir mayaları, çeşitli büyüklükte keçeden kundura tabanlıkları, ayakkabı boyaları, fırçalar, madeni pulların ve kunduraların altına çakılan ve "kabara" tabir edilen özel çivilerin kavanozları, devrin meşhur "Öküzbaş" marka küçük paketli çivitleri, mumlar, kurşun kalemler, kalemtraşlar, defterler, silgiler, cetveller... vesaire bulunurdu.

Cenaze levazımı ise merdivenin yanındaki sandığın arkasındaki raflarda dururdu. Bu, genellikle, "Bir erkek takımı" ya da "Bir kadın takımı" diye talep edilirdi. Erkek takımı 10 kalemden, kadın lakımı ise 12 kalemden oluşurdu. Kefen iki parça olurdu; iç gömlek için 90 cm eninde 5 metre patiska, mevtayı sarmak için de 104 cm eninde gene 5 metre patiska gerekmekteydi. Gassâl, setir ve taharet bezlerini iç gömlek için ayrılan patiskadan yeterince keserek yapardı. Kefene ilaveten takımda bir şişe gül suyu, 150 gram kadar pamuk, bir kalıp sabun, 4 kâfuru tableti, 10 adet çengelli iğne, buhur ve günlük karışımı tütsü veya öd ağacı, 2 çift takunya, 2 maşrapa ve bir de tabut kapağını bağlamak ve tabutu kabire indirmek için yeterince uzun bir ip bulunurdu. Kadın takımında, bunlara ek olarak 2 tülbent ile 200 gram da kına vardı."

Anadolu aktarları hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. On dokuzuncu yüzyılda Erzurum'daki bir aktar dükkânının gravürü T. Deyrolle tarafından seyahatnamesinde verilmiştir (Şekil 5).

Gaziantep aktarlarının çalışma şekilleri ve düşünce tarzlarını belirten iki özgün yayın bulunmaktadır. Bu çalışmalar özetlenerek aşağıya alınmıştır. Gaziantep'in ünlü hekimlerinden Op. Dr. Mecit Barlas bu konuda aşağıdaki bilgileri vermektedir: [212]

"Hekim Şitilinoğlu: Amerikan hastanesinin ilk faaliyet devrelerinde yani 1880'den sonra şehirde Deli hekim, Artin hekim, Toros hekim ve Şitilinoğlu ve buna benzer birkaç ampirik hekim hem doktorluk hem eczacılık ederlerdi. Yani tedavi ettikleri hastalara ilaçlarını kendileri verirlerdi. (Hekimlik bir havan bin yalandan ibaret) sözü onlardan kalmadır. Şitilinoğlu için bir hikâye anlatırlar: **Bir hasta muayene olup ilaç almak için Şitilinoğlunun dükkânına gider. Kendisini bulamaz ayrılır, yolda Şitilinoğluna rastlar. Hasta: sana muayene olup ilaç almağa gelmiştim, seni bulamadım dönüyorum der. Şitilinoğlu niye ilaçlardan atıp içmedin? sözüne karşı hasta ben hangi ilacı alacağımı ne bileyim deyince Şitilinoğlu hepsi şifa gülüm, hangisini içsen olurdu der**! Bu tarihlerden biraz sonra Anteb'e Beyrut Tıbbiyesinden mezun 7-8 Ermeni doktor gelip icrayı sanata başladılar."

Mitat Enç, bir Gaziantep aktarının dükkânı ve çalışma şeklini aşağıdaki satırlar ile özetlemiştir:[213]

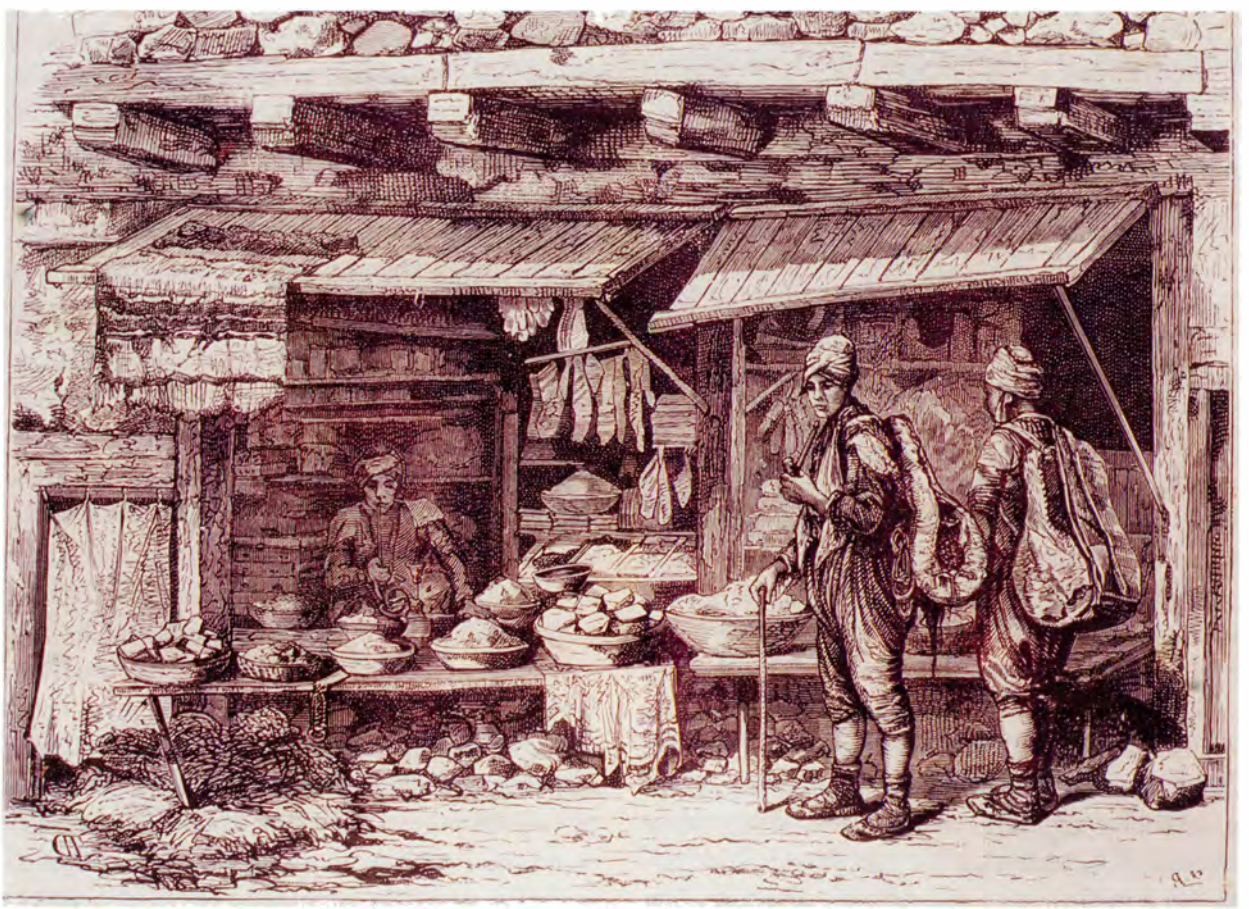
"**Aktar Musa Efendi**: O hiçbir yanıyla öteki çarşı esnafına benzemezdi. Her kıvrımı üzerinde titizlikle durulmuş sarı, ince ahmediye sarığından ayaklarındaki lapçinli mestlerine kadar kılığının tümü titiz, temizlik ve düzene düşkün bir çelebiyi andırırdı. Kaşları daima, iki iri uzatma işareti gibi

hayretle kalkmış, burnunun aşağısına doğru yerleştirdiği, teneke çerçeveli gözlüklerinin üstünden bakan kahverengi gözlerinde, masal dünyasını seyreden çocuksu bakışların duru hayranlığı ışıldardı. Soluk, ince uzun, sakalsız bir yüzü vardı. Kısa kırpılmış bıyıklarının altında, dudakları daima, derin düşüncelere dalmışçasına büzüşük dururdu. İnce narin parmaklarıyla, dükkânın arkasındaki tezgâh boyunca dizili ufak teneke ibriklerinden beyaz havanına niteliklerini ancak kendinin bildiği renk renk sıvılar aktarırken görünce onu, toprağı altına çevirmenin yollarını arayan ortaçağ simyagerlerinden sanılabilirdi.

Musa Efendi'nin mesleği de, hayatı da iki boyutluydu. Dükkânın ön tarafında aktarlık yapardı. Çarşıya bakan ön tezgâhın üstündeki camsız bölmelerde dikkatle dizilmiş ve her gün tozu alınan balmumu parçaları, her boyda çivi ve çuvaldızlar, sicim ve kaytan yumaklarından başka çiğ kahve, tarçın, zencefil gibi sıcak iklim ürünleri, kişniş şekeri parçaları görülürdü. Solundaki duvar boyunca tavana kadar yükselen raf dizilerindeyse, hazırol nizamında, denetimi bekleyen asker dizileri kadar düzenli, aynı boyda tahta kutular sıralanmıştı. Çirişle üzerlerine yapıştırılan, aynı boyuttaki etiketlerin tabandan yüksekliği ile kapağa olan uzaklıkları milimetre çapında bile değişkenlik göstermezdi. Gözü keskin olan okur-yazarlar bunların üzerinde "sinameki, hindiba, tenemezeki, miyan şekeri" gibi yazılar okurdu.

Dükkânın arkasındaki tezgâhla üstünde ve sağındaki raflarda kafa ve gönlünün tümünü adadığı gerçek mesleğiyle ilgili araç, gereçler sıralanmıştı, içindeki sapları daima aynı yöne çevrik ibrik dizilerinin solunda boy boy havanlar, bunların önünde de minik kefeli, duyarlı bir kuyumcu terazisi dururdu.

Musa Efendi, öteki esnaf gibi sağ ve soluyla yarenlik etmez, birbirlerine yaptıkları kaba saba şakalara, oyunlara hiç katılmaz, hatta gülümsemek

Şekil 5. Erzurum'da bir aktar dükkânı.
Théophile Deyrolle, *Voyage dans le Lazistan et l'Arménie*. Paris, 1869 (T. Baytop Koleksiyonu).

zahmetine bile katlanmazdı. Esasen gülümseme, yüksek sesle konuşma onun defterinde yoktu. Herkesin kasıklarına basarak katıldığı tuhaflıklara bile ancak alnını biraz daha kırıştırıp kaşlarının oluşturduğu açıları daraltarak tepki yapardı. Konuşurken sesinin gevşek ve bir çeşit güvenlik aşılayan tonu zerre kadar değişmez, her cümlenin başında uzunca bir "efendim" çekerdi.

Müşterisi olmadığı zamanlarda bile boş durmazdı. Ya kutu dizilerinin tozunu alır, etiket yazılanın tazeler ya da kendine sezdirmeden değiştirilen mum, kişniş şekeri parçalarını, çivilerini durmadan gereken yerlere yerleştirirdi. Buralarda el atması gereken bir bozukluk yoksa kahverengi aktar paket kâğıtlarından bir tabaka çeker, aynı boyda dikkatle bükerek keser, aynı titizlikle paket kâğıdı kutusuna yerleştirirdi.

Musa Efendi, bütün boş vakitlerini küçük dünyasının huzur bozan düzensizliklerini yoluna koymaya da harcamazdı. Öteki esnafın namaza gittiği ve çarşıya göreli bir durgunluğun çöktüğü saatlerde sağındaki kerevet minderine yerleşir, az ötedeki rafta dizili duran iri, el yazması ya da taş basması ciltlerden birini çekerdi. Gözlüğünü özenerek burun kemerine yerleştirdikten sonra sayfaları incitmekten çekiniyormuşçasına özenle çevirip okumaya dalardı.

Aktar Musa Efendi müşterileri arasında öyle çocuk, yetişkin, zengin, yoksul ayrımı yapmazdı. Topacı için bir kulaç kaytan almaya gelen oğlana da "Ne buyurdunuz efendim?" diye sorardı. Onu göre iki sınıf müşteri vardı. Birincisi ön tezgâhtaki mallardan alışverişe gelenlerdi. Ötekiler de kendilerinin ya da yakınlarının derdine deva arayanlardı. Müşteri birinci sınıftansa, siparişi ayakta alır, terazisini yormak istemiyormuşçasına eline aldığı parçayı avucunda tartar, istenene yaklaşık olduğu kanısına varınca kefenin üstündeki dört köşe paket kâğıdına yerleştirirdi. Terazinin iyice dengelenmesini sabırla bekler, kimsenin kimseye hakkı geçmediğine inanınca paket kâğıdını ikiye katlayıp kenarlarını özenle küçük, küçük burarak kapatmaya girişirdi. Bu tür müşterilerle ancak o sırada birkaç söz ederdi. Söyledikleri hiç alınıp satılanla ilişkili olmazdı. O sırada kafasını hangi bilimsel ya da felsefe sorununu uğraştırıyorsa ondan söz ederdi. Karşısındakinin ne demek istediğini anlayıp anlamayışının hiç önemi yoktu. Onunki konuşmaktan çok, düşüncelerine sesli olarak devam etmekti.

'Efendim, beşeri hayvanattan ayıran akıldır, akıl. Akılla insanoğlu her şeyin çaresini, her derdin devasını bulur. Bakın şu telgraf direklerine. Eskiden bir yere haber ulaştırmak gerektiğinde insanoğlu yemeniyi ayağına çeker yollara düşermiş. Derken taban aşındırmaktan yılmış, çare aramış. Al sana telgrafı bulmuş. Oturduğu yerde telin bir ucundan haberi koy, dilediğin yere alsın götürsün.'

Bazen edep, erkân bilmeyen saygısız bir dükkân komşusu, öğretip karşısına bir çocuk salardı:

"Emmi kırk paralık davul tohumu ya da minare gölgesi vermeliymiş." O bu sözleri kılı kıpırdamadan dinler, hiç renk vermeden de karşılığını söylerdi: "O aradığın şey bizde yok efendim... Öteki dükkânlara bir sor bakalım".

Onun önem verdiği asıl müşterileri derdine deva aramaya gelenlerdi. Gelen, kulunçtan, ince ağrıdan yakınmaya ya da ona doğru uzanıp fısıltıyla karısının kısırlığı veya belgüçsüzlüğünden dertlenmeye koyulunca hemen görünüşü değişiverirdi. Gözlerindeki donukluk ışıltıya dönüşür, ağır ve ölçülü hareketleri canlanır gibi olurdu.

"Buyur efendim... Hele şöyle bir otur" diye ön tezgâhın köşesindeki mindere ikramlardı. Kendi de bitişikteki kerevetine kurulunca: "Efendim anlatın bakalım şimdi, nedir derdiniz?"

Mal çeşidi ve stoklarıyla aktar olarak esnafın en alt basamağına bile sokulabilecek durumda değildi. Bütün geçimi buna dayansa, belki de açlıktan ölebilirdi. Fakat dizdiği merhemler, yuvarladığı haplar ve şuruplarının ünü sancağın hayli ötelerine kadar yayılmıştı. Besni, Malatya hattâ Sivas'tan gelen kervan sürücüleri bile ona devasız dertler için siparişler verirler, devayı alıp giderlerdi. Özel bir zambakyağı merhemi vardı. Kısır karıları kuluçka makinesine çevirirdi. Terkibini eski bir Hind kitabından bulduğu söylenen bel gücü hapının, iki kat olmuş kocaları bile ahırlanmış aygırlar gibi eşindirdiği anlatılırdı. İnce ağrıya tutulup kesik öksürünce ağzından kan gelenlere bir kınakına şurubu dizerdi ki, iki şişesini bitirenler, yeri göğü yeseler doymazdı. Birkaç ay içinde de bağ kütüklerine yapışıp kuzukulağı gibi sökecek duruma gelirdi. Fakat korku şurubunun ünü hepsinden baskındı. Bununla ilgili

özel bir kuramı da vardı. Günümüzün psikiyatri görüşlerinin henüz gelişmediği ve psikosomatik hastalıklar sözünün daha piyasaya çıkmadığı o günlerde, Musa Efendi, bütün dertlerin kökeninin korku olduğunu ileri sürerdi. Birden dili tutulan çocuktan gelinlik yaşına girdiği halde altına işeyen kıza, habire "başım, başım!." diye ovunan karıdan dert yananlara ilk sorduğu soru şuydu:

"Bir şeyden korktuğu oldu mu?"

Sarığı öne yıkıp ensesini kaşıyarak anılarını gözden geçildikten sonra "Yok efendi neden korksun elhamdülillah" diyenlere sanki acıyarak bakardı:

"İnsanoğlu uyuduğu yerde, düşünde bile korkar da haberi bile olmaz. Marazların çoğunun anası korkudur. Ona bir korku şurubu dizelim. Bir şişe içip denesin" diye açıklardı.

Çok önem verdiği başka bir şey de devanın kullanılış yoluydu. Bu, merhem ve şurupların yapısından da önemliydi. Bu yüzden devasını yerleştirdiği şişe, çanak ya da kutuyu teslim etmeden önce uzun, uzun bütün ayrıntılarıyla kullanış yöntemini anlatır, sonra müşteriye tekrarlatırdı:

"Efendim günde üç kez içecek. Birincisi güneşin yarısı ortaya çıkar çıkmaz, İkincisi güneş tam tepeye dikilince, üçüncü de tam yarısı dağın ardına girince..." Sol eline bir kaşık alırsın. Şişeye önce bir iyi çalkalar, ağzını açıp kaşığı silme doldurursun. Arkasından bismillahı çekip ağzına aktarırsın. De bakalım nasıl içilecek?"

Devanın kâr etmediği, hiçbir sonuç sağlamadığından yakınacak onlara daima şunu söylerdi:

"Efendim suret-i istimale dikkat edilmedi her halde. Herkese bire bir gelen sana yoksa neden şifa vermesin?"

Bazen Musa Efendi'nin devalarına biraz kattığı sıçanotu ve benzeri tehlikeli nesnelerin, eli titreyip dozunu hafitçe kaçırdığı da olurdu. Böyle olağan dışı durumlarda hasta hakkın rahmetine kavuşur da yakınıp dövünmeye kalkanlar olursa o gene aynı karşılığı verirdi: "Kabahat hapta değil. Suret-i istimali hatırda tutmamışsınız efendim." Bu yüzden birkaç kez başı derde girer gibi olmuştu. Kentte Ermeni doktor ve eczacılar bulunduğu halde, hasta bakımı henüz yasalarla onların tekeline verilmiş değildi. Bu sayede yakasını kanunun pençesinden kurtarabilmişti."

Lokman hekim, İslamiyetten önce yaşadığı kabul edilen bir hekimdir. Kur'an'da ismi geçer (31. Sure, 12. Ayet). Yedi kartal ömrü (560 yıl) yaşadığı, beslediği yedi kartaldan sonuncusu ölünce kendisinin de öldüğü söylenir.[214] Lokman hekim, hekimlerin atası olarak tanınmış olup, her derde deva bulduğu inancı yaygındır. Lokman hekim bitkilerin dilinden anlar ve bitkiler ona hangi dertlere deva olduklarını söylerlerdi, ölümsüzlük ilacını da bulmuş olduğu aşağıdaki şekilde anlatılır: "Çukurova'da birbiriyle konuşan çiçeklerden ölümsüzlük ilacının nasıl yapıldığını öğrenir. Fakat öğrendiklerini yazdığı kâğıt Ceyhan üzerindeki Misis köprüsünde (Yakapınar yakınında) elinden uçar ve böylece ölüm insanoğlunun çare bulamadığı felâketlerden biri olarak kalır.

Diğer bir inanış da şöyledir: "Lokman ölüme dahi çare bulup bunu kitabına yazmış ise de, bir gün eseri elinde Asi nehrinden geçerken, Cebrail kanadı ile vurup onu nehre düşürür, nehir taşar, arpa tarlalarını basar. O yıl mahsul çok bereketli olur." Hatay'dan akan nehre de, hayat veren manasına, Asi nehri denir. Mahsulü biçerken kitabı bulurlar, fakat ölüme çare yaprakları bulunmaz.[215] Lokman'a yakıştırılan birçok hikâye ve masal halen halk arasında bilinmektedir.[216]

Lokman'a izafe edilen bazı tedavi kitapları halen de halk hekimleri arasında kullanılmaktadır. Bunların en tanınmışları *Kitabü'l-Hikmet* ve *Hikmetü'l-Lokman* isimlerini taşmaktadır.[217] 20-22 Mayıs 1999 tarihinde Çukurova Üniversitesi (Adana) tarafından 'Lokman Hekim Toplantısı' düzenlenmiş ve bu toplantıda tıbbi bitkiler ile tedavi konusu tartışılmıştır.

Eskiden İstanbul esnafının çoğunluğu belirli bir semtte toplanırdı. İlaç yapımı ile ilgili maddeleri satan aktarlar Mısır Çarşısı'nda toplanmışlardı. Beyazıt'taki Sahaflar Çarşısı'nda da aktarlar vardı (Şekil 6). Kökçüler ise Beyazıt Camiinin güney duvarı çevresinde toplanmışlardı. Mahmut Paşa çarşısında da Yahudi aktar dükkanları bulunuyordu.[218] Sultan Beyazıt türbesi önündeki Okçular sokağından Kapalıçarşıya girilen taraftaki sıra dükkanlarda oturan aktar ve attarlara "Beyazıt aşşabları" denirdi.[219] Ali Rıza Bey İstanbul'daki kökçüleri şöyle anlatmaktadır:[220]

Şekil 6. İstanbul Sahaflar çarşısının Beyazıt kapısı dibindeki Nadir Efendi'nin aktar dükkânı, yıl 1940.
Naşid Baylav, "Attar, Attarlar." *İstanbul Ansiklopedisi*, c.3, yay. haz. R. E. Koçu ve M. A. Akbay, (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960), 1327.

"Beyazıt etrafındaki Kökçüler kapısı vaktiyle meşhurdu. Bu kökçüler, şimdiki eczacıların yerine geçerdi. Doktorlar ilaçlarını burada yaptırırlardı. Kökçüler kendilerine lazım olan otları İstanbul civarından, İzmit, Bursa ve diğer yerlerden getirirlerdi. Yaralar ve çıbanlar için türlü ilaç bulunurdu. İlaçları *Nüzhetü'l-Ebdan fi Tercüme-i Afiyet* kitabından yaparlarmış".

Mısır Çarşısı, İstanbul'un Eminönü semtinde bir kapalıçarşıdır. Bu çarşının yerinde Bizanslılar devrinde 'Makron Emvolos' ismiyle bilinen bir kapalıçarşı bulunuyordu ve semtte Yahudiler oturuyordu. Çarşının 17. yüzyılda yapılmasıyla Yahudiler buradan Balat semtine nakledilmişlerdir. Çarşı, Yenicami'nin (Valide camii) yapılışı sırasında bu camiye gelir getirmek amacıyla yapılmıştır. Caminin yapımı Sultan III. Murad'ın eşi (Sultan III. Mehmed'in annesi) Safiye Sultan tarafından başlatılmıştır. İnşaata 10 Muharrem 1006 (1597) tarihinde mimar Davud Ağa tarafından başlanmış ve uzun bir duraklamadan sonra Sultan IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan tarafından mimar Mustafa Ağa'ya tamamlattırılmıştır (1074 H, 1663/64). Çarşının hakiki mimarı Mustafa Ağa'dır.[221] Yenicami külliyesine dahil olan Mısır Çarşısı, sonradan ilave olmayıp, cami ile birlikte yapılmıştır. Hatice Turhan Sultan'ın Yenicami vakfiyesinde[222] bu çarşıdan bahsedilmiş ve çarşıyı koruyacak olan iki kapıcının görevleri ve alacakları ücret belirtilmiştir.[223]

Bina, önceleri medrese olarak kullanılmıştır. Burada yaşayan mollaların (öğrencilerin) ayaklanması üzerine çarşıya çevrilmiştir. Mısır Çarşısı, (L) biçiminde bir bina olup 6 kapısı vardır. İlk devirde çarşıya 'Valide Çarşısı' veya 'Yeni Çarşı' ismi verilmişse de, 18. yüzyılın ortalarından sonra Mısır Çarşısı ismiyle tanınmıştır. Buna sebep burada sa-

tılan drog ve baharatın genellikle Mısır yoluyla gelmekte olmasıdır.

Bina çarşı haline getirildikten sonra aktar ve pamukçulara tahsis edilmiştir. Altı kapısından 3 tanesi (Balıkpazarı, Hasırcılar ve Ketenciler) aktarlara, diğer 3 tanesi (Yenicami, Haseki ve Çiçekpazarı) pamukçulara ayrılmıştır. Bu dönemde çarşıda bulunan 100 dükkândan 49 tanesi aktarlara, geri kalanı ise pamukçu ve yorgancı esnafına verilmiştir.[224] Mısır Çarşısı'nda kapılara verilen isimler zamanla değişmektedir. Planda (Şekil 7) görüldüğü gibi bugün kapılara sırası ile Eminönü kapısı (Yenicami kapısı), Balıkpazarı kapısı (Tahmis kapısı, Hasırcılar kapısı), Ketenciler kapısı (Tahtakale kapısı), Çiçekpazarı kapısı, Yenicami kapısı (Yeni çiçekpazarı kapısı) ve Bahçe kapısı isimleri verilmektedir.[225] Bu binanın ilk resmi, Yenicami ile birlikte, yapılışından 17 yıl sonra G.J. Grelot tarafından yayınlanmıştır.[226]

Aktarlara ait olan dükkânlar iki kısımdan ibaretti. Önde ahşap peyke halinde satış yapmaya ve drog kaplarını sıralamaya yarayan bölüm, arkada ise depo ve imalathane olarak kullanılan kısım bulunuyordu. Geceleri dükkânların önleri ahşap kepenkler ile kapatılırdı. Dükkânların önlerinde ahşap süslemeler bulunur, droglar ise özel biçimli cam kavanoz, toprak çömlek, tahta veya teneke kutularda saklanırdı. Bazı dükkânların saçaklarında, dükkânın kolaylıkla tanınmasını sağlayan, bir sembol (yangın kulesi, küçük bir kayık, devekuşu yumurtası, makas, püskül gibi) bulunurdu.[227] Bu semboller yardımıyla halk istediği dükkânı kolaylıkla buluyor veya diğer bir kimseye tarif edebiliyordu.

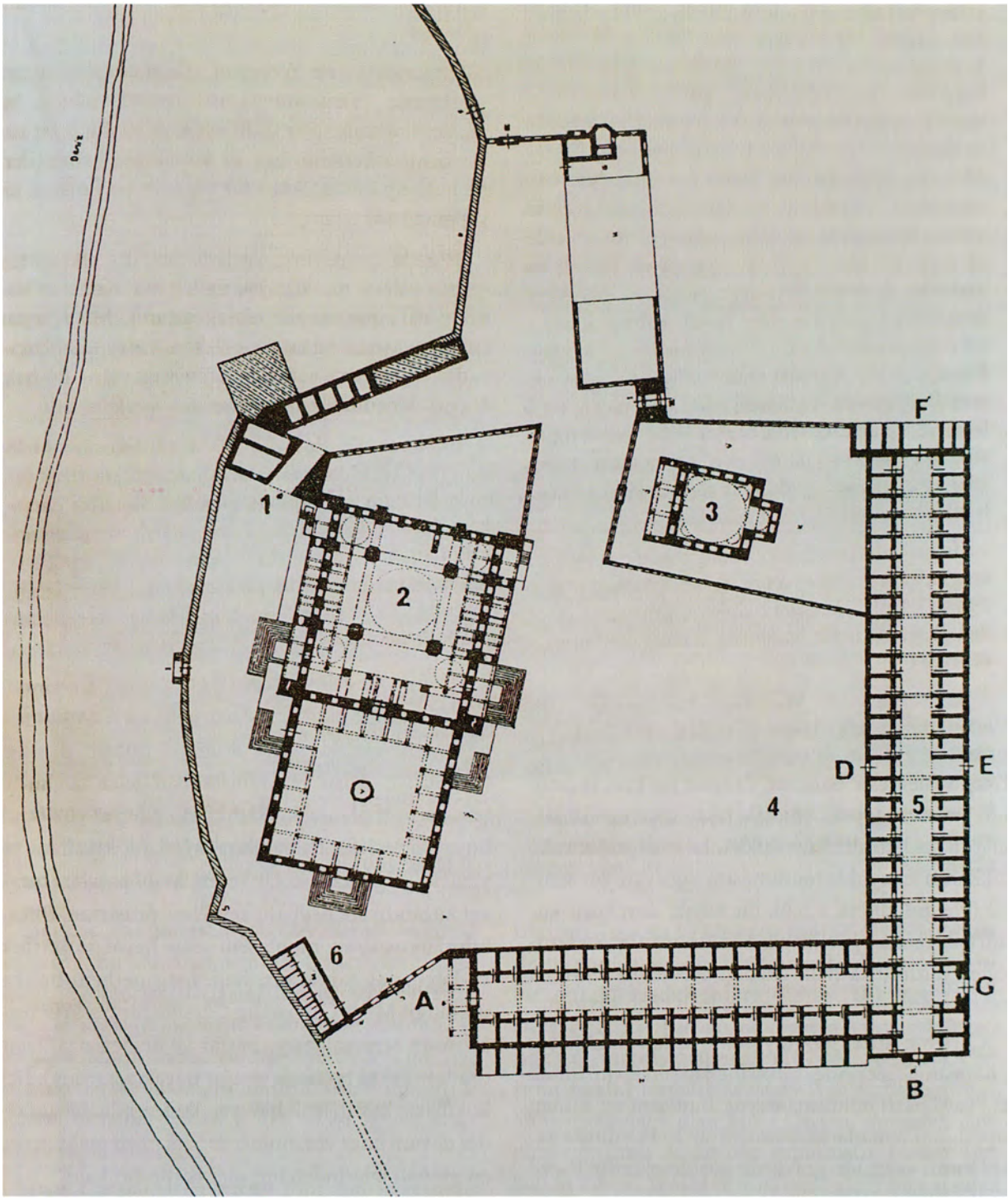
Çarşının kuzey-doğu yönüne açılan Balıkpazarı kapısının üzerinde, birbirine karşılıklı durumda iki "vav" harfi bulunmaktaydı. Bunların ne zaman yapıldığını tam olarak bilmiyoruz. 1844 yılında yayınlanmış olan bir gravürde görülmektedir (Şekil 8). Bu harfler 1940 yılında çıkan yangından sonra yapılan tamir sırasında ortadan kaldırılmıştır. Bu iki "vav" harfinin anlamına gelince; halk arasındaki söylenişe göre "İtteku'l-vavat" (vavlardan kaçının) sözünün sembolüdür. Yani "vav" ile başlayan bazı işleri yapmayın vekil, vasi, veli olmayın gibi bir anlam taşımaktadır. Charles White ise bunun dinsel bir sembol olduğunu ve Tanrı'yı temsil ettiği görüşünü ileri sürmektedir.[228] Evliya Çelebi ise V (vav) harfinin manalarını aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:[229] "V=vav", ved yani Allah sevgisi ile Vehud adına mazhar olmaktır. "V=vav", Vahdehu'dur, refah'dır. Yani ahdine, biatine ve ikrarına vefa etmektir." Bursa Ulucamii'nin duvarında bulunan 4 vav'dan yapılmış motif de bu açıklamanın geçerliliğine bir kanıt olarak kabul edilebilir.

İstanbul'a gelmiş olan yabancı araştırıcı ve yazarların ekserisi İstanbul çarşılarından ve bu arada Mısır Çarşısı ve droglarından bahsederler. Fransız şairi Lamartine de bunlar arasındadır. Haziran 1833 tarihinde, İstanbul'da bulunduğu esnada, pazarları gezmiş ve anlatmıştır.[230] Dünyaca tanınmış İtalyan edibi Edmondo de Amicis seyahatnamesinde Mısır Çarşısı'nın 1874 yıllardaki durumunu şöyle anlatmıştır: [231]

"Yola devam edince, kemerli ve asma dallarıyla tezyin edilmiş eski bir kapının altından geçilir ve ortasından uzun, düz, üstü örtülü, tıklım tıklım insan, sandık, sepet, çuval, eşya dolu loş dükkânlarla çevrilmiş bir yol geçen büyük kârgir bir binanın karşısına gelinir. İçeriye girer girmez, insanın burnuna öyle keskin bir nebat kokusu çarpar ki, neredeyse gerisin geriye dönülür. Burası, Hindistan, Suriye, Mısır ve Arabistan'dan gelen her türlü baharatın toplanarak, odalıkların ellerini yüzlerini boyayan, evlere, hamamlara, ağızlara, sakallara ve yemeklere güzel kokular veren, asabi paşalara kuvvet kazandıran, bedbaht zevceleri yatıştıran, tiryakileri uyuşturan, muhteşem şehre hayal, sarhoşluk ve keyif dağıtan esans, hap, toz, merhem haline döndüğü Mısır Çarşısı'dır. Çarşıda biraz yürüyünce insan sersemlemeye başlar ve hemen uzaklaşır oradan; fakat bu sıcak ve ağır havayla, sarhoş edici kokuların tesiri, açık havaya çıkınca bile, bir müddet devam eder ve zihninizde Şarkın en mahrem ve en manalı izlerinden biri olarak dipdiri kalır."

İngiliz diplomatı G. Young Mısır Çarşısı'nı ve droglarını anlattıktan sonra, çarşının başlıca çekiciliğinin kokular karışımı olduğunu ve insanın çarşıdan güzel kokulara bürünmüş olarak çıktığını kaydediyor.[232]

C. White ve E. Mamboury Mısır Çarşısı'nı tarif ederlerken burada ilaç hazırlamakta kullanılan her türlü bitkisel drog yanında sülük, yılan gömleği, kaplumbağa kabuğu, deniz hayvanları kabukları

Şekil 7. Yenicami külliyesi planı. 1-Hünkâr kasrı, 2-Yenicami, 3-Türbe (Hatice Turhan Sultan), 4- Çiçek pazarı, 5- Mısır Çarşısı, 6-Muvakkithane, A-Eminönü kapısı (Yenicami kapısı), B-Balıkpazarı kapısı (Tahmis kapısı, Hasırcılar kapısı), C-Ketenciler kapısı (Tahtakale kapısı), D-Çiçekpazarı kapısı, E-Yenicami kapısı (Yeni Çiçekpazarı kapısı), F-Bahçe kapısı.
İstanbul Yenicami ve Hünkar Kasrı (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1976), 18.

Şekil 8. Mısır Çarşısı Balıkpazarı kapısının 1844 yılındaki görünüşü.
Charles White, *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks,* c.1 (London: Henry Colburn, 1845), 176.

gibi hayvansal drogların ve ayrıca her türlü baharat ve boyanın satılmakta olduğu bildirmektedirler.[233]

Mamboury 1925 yılında çarşının yarısının mobilyacılar tarafından işgal edildiğini ve elektrik ile yapılan aydınlatmanın Mısır Çarşısı'nın Doğu'ya has özelliğini kaybettirdiğini kaydediyor.[234] Mısır Çarşısı eski görünüşünü 1940 yılında meydana gelen yangına kadar, az çok muhafaza etmiştir. Bu yangından sonra yapılan tamir ile tarihsel görünüşünü tamamen kaybederek, bugünkü duruma gelmiştir. Mısır Çarşısı ile Yenicami arasında eskiden tatil günlerinde 'Yenicami pazarı' ismiyle bilinen bir pazar kurulurdu. Her türlü eşyanın satıldığı bu pazar izinli askerlerin, işçi ve köylülerin hemşerileri ile buluşup konuştukları bir toplantı yeri olarak ün yapmıştır.[235]

Burada esnaf, drog ve baharatı, dış ülkelerden getiren Yahudi tüccarlardan toptan alır, halka ve küçük esnafa parenkende olarak satardı. Mısır Çarşısı esnafının ayrıca çiğ kahve, şeker ve kalayı ithalatçılardan alıp diğer esnafa satma imtiyazı vardı. Bu hak, değişik dönemlerde, fermanlar ile yenilenmiştir. Bu konu ile ilgili H. 1074 (1664), H. 1146 (1733) ve H. 1178 (1764) tarihli üç ferman 1969 yılında 500 lira karşılığında İstanbul Sahaflar Çarşısı'nda satışa çıkartılmıştır. Fermanların satışa çıkartıldığı İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesine ve İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Kürsüsüne bildirilmiş ise de, tahsisat yetersizliği nedeniyle bu değerli fermanlar İstanbul Üniversitesine mal edilememiştir.[236] Prof. Dr. Bedii Şehsuvaroğlu, bu fermanların resimlerini çektirerek İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü arşivine koymuştur.[237] Fermanlar bir Hollandalı tarafından satın alınmış olup halen nerede bulundukları bilinmemektedir.

2 Ocak 1691 gecesi Mısır Çarşısı'nda büyük bir yangın çıkmış ve 24 saat devam etmiştir. Yangın sırasında çarşıya girilemediğinden tek bir eşya bile kurtarılamamıştır. Zamanla, Mısır Çarşısı aktarlarının düzeni bozulmuş, esnaf ilaç yapımında kullanılan droglar yanında kendilerince hazırlanan bazı ilaçları (basur hapı, müshil hapı, öksürük hapı, pehlivan yakısı, yara merhemi, romatizma merhemi vs.), ak sülümen (Hydrargyri chloridum) ve sıçanotu (Arseni trioxidum) gibi öldürücü zehirleri (Semm-i kâtil), tıbbi müstahzarları,[238] afyon ve esrar gibi uyuşturucu maddeleri ve barut gibi patlayıcı ve yanıcı maddeleri de satmaya başlamışlardır. Daha 16. asırda bazı bilgisiz aktarların halka yanlış ilaç verdiği hakkında şikâyetler üzerine bunların aktarlık yapmalarını önlemek için yasaklar konulması düşünülmüştür.[239]

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında İstanbul'da azınlık ve yabancı uyrukların açtıkları eczanelerin çoğalması, tedavi alanına hazır ilaçların girmesi, bazı aktarların hazır ilaç satmaya başlamaları ve müslüman halkın aktarları tercih etmeleri gibi sebepler sonucu eczaneler ile aktarlar arasında büyük bir rekabet meydana gelmiştir. Eczacılar, kazançlarının azalmasına sebep olduklarına inandıkları aktarların rekabetinden kurtulmak için, bazı azınlık ve yabancı uyruklu hekimlerle de birlik olarak, aktarların halk sağlığı için bir tehlike oluşturduğunu ileri sürerek, işi İstanbul'daki bütün aktar dükkânlarının kapatılmasını istemeye kadar götürmüşlerdir. Bu dönemde, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye başkâtibi olan Mehmed Muhtar Efendi'nin şahsi gayretleri ile aktarlığın kaldırılması önlenmiştir.[240] Buna karşılık ilaç yapımı ve satışını yalnız eczanelere bırakmak amacıyla, 22 Receb 1302 (7 Mayıs 1885) tarihinde, "Attarlar ve Kökçüler Nizamnamesi" yayınlanmıştır. Bu nizamname ile aktarların zehirli drog ve bileşikleri, terkibi gizli ilaçları, tıbbi müstahzarları satmaları ve hekim reçetelerine göre ilaç hazırlamaları yasaklanmıştır. Bu nizamname uyarınca aktarların satmaları yasaklanan drog ve bitkisel maddeler şunlardır:[241]

Acı badem suyu ve esansı
Acıçiğdem ve preparatları
Adasoğanı ve preparatları
Afyon ve preparatları
Akonitin ve tuzları
Altınkökü
Apomorfin
Atropin ve tuzları
Balıkotu ve pikrutoksin
Baldıran ve preparatları
Banotu
Belladon ve preparatları
Beyaz çöpleme

Bitotu ve preparatları
Çavdarmahmuzu ve preparatları
Digitalin ve preparatları
Ebucehil karpuzu ve preparatları
Esrar ve preparatları
Haşhaş ve preparatları
Hint yağı tohumu
İnyas baklası
Jaborandi yaprağı ve pilokarpin
Kafein ve tuzları
Kalabar baklası
Kara ardıç
Kara çöpleme
Kargabüken ve preparatları
Katalomba
Kodein
Kroton tohumu ve yağı
Kurtboğan ve preparatları
Morfin ve tuzları
Papazotu
Podofilin
Santonin
Striknin, brusin, igazürin
Sedefotu
Taflan suyu ve esansı
Tatula ve preparatları
Yüksükotu ve preparatları

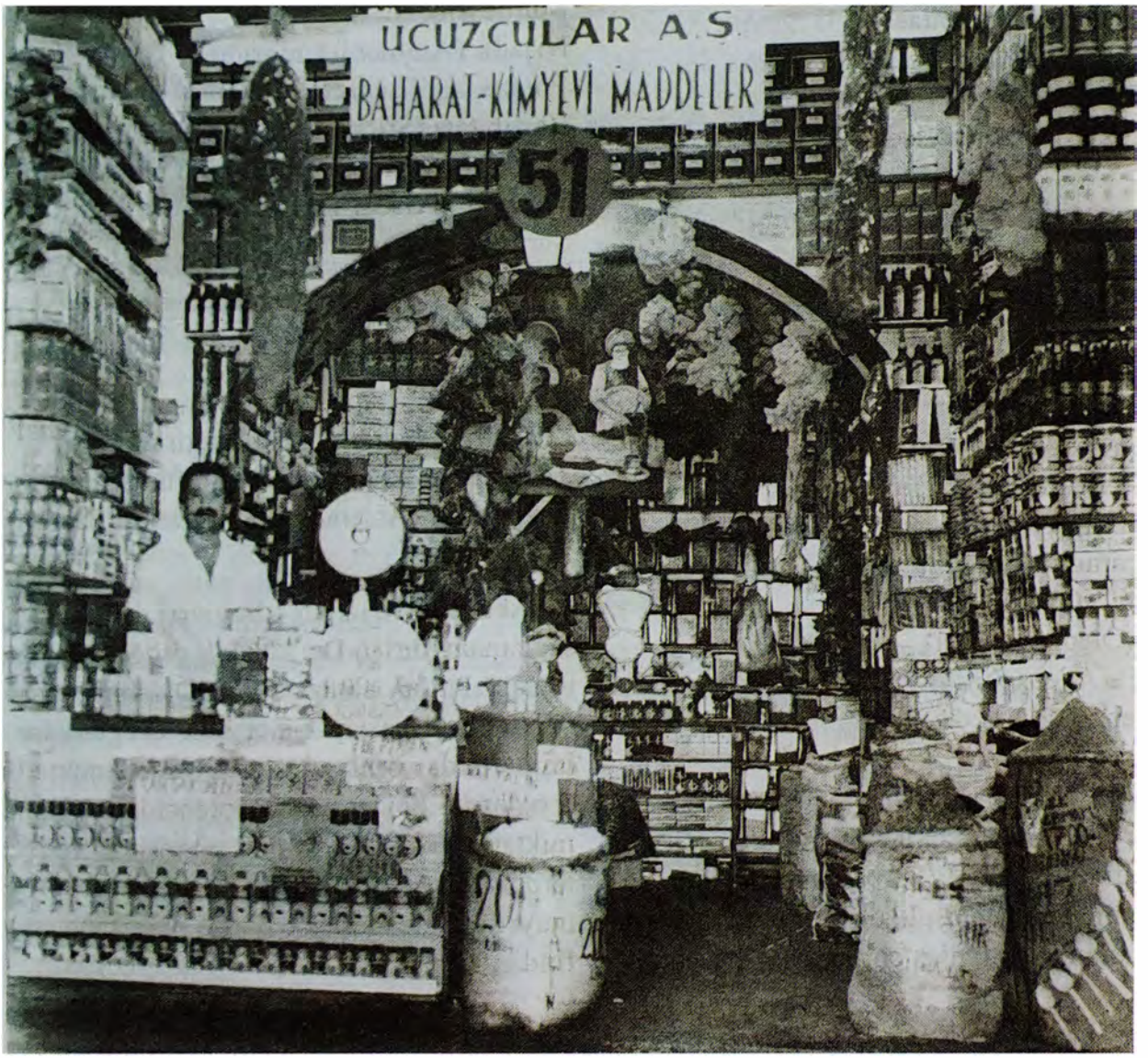
Kökçüler ise yukarıdaki drogları, ancak eczacılara satabileceklerdir. Birinci Dünya Harbi sıralarında, kontroller Belediye ve Sağlık Müdürlüğü tarafından sıklaştırılmış ve sonuç olarak Mısır Çarşısı 'İlaç pazarı' niteliğini tamamen kaybederek bir 'Baharat çarşısı' haline gelmiştir. 1940 yılında çıkan bir yangın sonucu Mısır Çarşısı büyük hasar görmüş ve eski görünümünü tamamen kaybetmiştir. Yapılan onarım ve değişikliklerden sonra çarşı 1943 yılında tekrar açılmış ve dükkânlar her çeşit esnafa kiralanmıştır. Bugün (1984) Mısır Çarşısı'nda yalnız 9 aktar dükkânı bulunmaktadır (Şekil 9). Bunlar da aktar olmaktan çok baharatçı dükkânı şeklindedir. Diğer dükkânlar kuyumcu, mobilyacı, kasap, bakkal, kuru yemişçi, tuhafiyeci, sepetçi, manifaturacı, börekçi vs. gibi çok değişik bir esnaf grubu tarafından işletilmektedir. Kalan bu son baharatçı dükkânlarının vitrinlerinde ise kına, defne yaprağı, kekik, ıhlamur çiçeği, kırmızı biber, karabiber, karanfil, tarçın, zencefil, kurkuma, anason vs. gibi drog ve baharat görülmektedir. Bu çarşıda aktar ve baharatçılar tarafından satılan drogların listesi, N. Baylav (1959), M. Heilbronn (1959) ve A. Demirhan (1975) tarafından yayınlanmıştır.[242]

Bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğunun baharat ve drog satış merkezi olan bu çarşı halen bu görevini tamamen yitirmiş, bitkiler ile tedaviye meraklı bir grup halk ile Doğu drogları ile ilgili yabancı turistlerin uğradığı bir çarşı haline gelmiştir. Son yıllarda bütün dünyada bitkisel maddelere karşı artan ilgi bu çarşının da bir miktar canlanmasına neden olmuştur. Eski aktarlar bugün genellikle "Baharatçı-Tohumcu" şekline dönüşmüştür. Dükkânlarında bilhassa baharat, sebze ve çiçek tohumları bulunmaktadır. Bununla beraber bazıları bilhassa tedavide kullanılan drogları bulundurmaktadırlar. Bunlara "İnce aktar" ismi verilir, 1983 yılında İstanbul'da çalışan bazı ince aktar dükkânlarında yapılan sayım sonunda bunların 200 kadar bitkisel drog bulundurdukları saptanmıştır. Ayrıca 50 kadar hayvansal ve anorganik kökenli drog da vardır.

İstanbul aktarlarında 1983 yılında satışa sunulan başlıca droglar şunlardır:

1- Bitkisel kökenli droglar

Acıağaç odunu (Lignum Quassiae)
Acı badem tohumu (Semen Amygdali amarum)
Adaçayı yağı (Oleum Salviae)
Adaçayı yaprağı (Folium Salviae)
Adasoğanı (Bulbus Scillae)
Akasya çiçeği (Flos Robiniae pseudoacaciae)
Ak günlük (Olibanum)
Ak sedefotu (Herba Polii)
Alman papatyası (Flos Chamomillae romanae)
Amber kabuğu (Cortex Cascarillae)
Anason (Fructus Anisi)
Anzarut (Sarcocolla)
Arap zamkı (Gummi Arabicum)
Ararot (Amylum Marantae)

Şekil 9. 1983 yılında İstanbul Mısır Çarşısı'nda bir aktar dükkânının görünüşü. (T. Baytop Koleksiyonu).

Ardıç tohumu (Fructus Juniperi)
Asilbent (Gummi Benzoe)
Atkestanesi tohumu (Semen Hippocastani)
Ayçiçeği tohumu (Semen Helianthi annui)
Ayrık kökü (Rhizoma Graminis)
Ayva çekirdeği (Semen Cydoniae)
Ayvadana (Herba Artemisiae)
Badem yağı (Oleum Amygdalae)
Baldıranotu (Herba Conii maculati)
Bamya çiçeği (Flos Hibisci)
Besbase (Macis)
Beyaz santal (Lignum Santali album)
Biberiye (Folium Rosmarini)
Bitotu (Semen Sabadillae)
Boruçiçeği (Flos Stramonii)
Boyacıkökü (Radix Rubiae tinctorum)
Böğürtlen yaprağı (Folium Rubi)
Buhur kabuğu (Cortex Thymiamatis)
Burçak tohumu (Semen Lathyri)
Cavi reçinesi (Resina Agathi)
Ceviz kabuğu (Cortex Juglandis regiae nucum)
Ceviz yağı (Oleum Juglandis regiae nucum)

Ceviz yaprağı (Folium Juglandis)
Çadıruşağı (Gummi Ammoniacum)
Çam katranı (Pix Liquida)
Çam sakızı (Terebinthina Communis)
Çekem tohumu (Fructus Visci albi)
Çemen tohumu (Semen Foenum graeci)
Çeşmezen (Fructus Paliuri)
Çibriska (Herba Saturejae)
Çiriş kökü (Radix Eremuri)
Çörekotu tohumu (Semen Nigellae sativae)
Çörekotu yağı (Oleum Nigellae sativae)
Çöven kökü (Radix Saponariae albae)
Dağ nanesi (Herba Sideritis)
Dardane darısı (Semen Panici miliacei)
Darıfülfül (Fructus Piperis longi)
Darı, Dağdağan darısı (Fructus Milii)
Defne tohumu (Fructus Lauri)
Defne yağı (Oleum Lauri)
Defne yaprağı (Folium Lauri)
Defneyezit kökü (Radix Gentianae)
Demirhindi (Pulpa Tamarindorum)
Deniz kadayıfı (Carrageen)
Devedikeni tohumu (Semen Cardui mariae)
Ebegümeci yaprağı (Folium Malvae)
Edrefil tohumu (Semen Amomi paradisi)
Eğir kökü (Rhizoma Calami)
Enginar tohumu (Semen Cynarae)
Ferfelek tohumu (Semen Arecae)
Fındık yağı (Oleum Coryli)
Gelincik çiçeği (Flos Rhoeados)
Gıcır
Gutalampa (Gummi Guttae)
Gül kurusu (Flos Rosae)
Gül suyu (Aqua Rosae)
Gül yağı (Oleum Rosae)
Hardal tohumu (Semen Sinapis)
Haşhaş tohumu (Semen Papaveris)
Hatmi çiçeği (Flos Althaeae)
Hatmi kökü (Radix Althaeae)
Havacıva kökü (Radix Alkannae)
Havlican (Rhizuma Galangae)
Havuç tohumu (Semen Dauci)
Hindiba kökü (Radix Cichorii)
Hint yağı (Oleum Ricini)
Hıyarşember (Fructus Cassiae fistulae)
Hünnap (Fructus Jujıibae)
Ihlamur çiçeği (Flos Tiliae)
Isırgan tohumu (Semen Urticae piluliferae)
İğde çiçeği (Flos Elaeagni)
İncir yaprağı (Folium Caricae)
Kabak çekirdeği (Semen Cucurbitae)
Kafur (Camphora)
Kafurotu (Herba Artemisiae camphoratae)
Kahve çekirdeği (Semen Coffeae)
Kakao yağı (Oleum Cacao)
Kakule meyvesi (Fructus Cardamomi)
Kantaron (Herba Centaurii)
Karabaldır (Herba Adianti)
Karabaşotu (Flos Lavandulae romanae)
Karabiber (Fructus Piperis nigri)
Kara dut yaprağı (Folium Mori nigri)
Karanfil (Carvophyllus)
Karaot kökü (Radix Hellebori)
Karatopalak (Tuber Cyperi)
Kardeşkanı (Sanguis Draconis)
Kargabüken tohumu (Semen Strychni)
Karnıyarık tohumu (Semen Psyllii)
Kasnı (Galbanum)
Kathindi (Catechu)
Kebabiye (Fructus Cubebae)
Kediotu kökü (Radix Valerianae)
Kefekimyonu (Fructus Laseri)
Kekik (Herba Origani)
Kekik yağı (Oleum Origani)
Kenevir tohumu (Semen Cannabis)
Kenger kökü (Radix Gundeliae)
Kengersakızı (Gummi Gundeliae)
Kereviz tohumu (Fructus Apii)

Keten tohumu (Semen Lini)
Kına (Folium Lawsoniae)
Kınakına kabuğu (Cortex Cinchonae)
Kırkkilitotu (Herba Equiseti)
Kırmızı biber (Fructus Capsici)
Kırmızı santal (Lignum Santali rubrum)
Kısamahmut otu (Herba Chamaedrys)
Kızılcık kurusu (Fructus Corni)
Kimyon (Fructus Cumini)
Kişniş (Fructus Coriandri)
Kitre zamkı (Gummi Tragacanthae)
Kodamanotu çiçeği (Flos Helichrysi)
Kozalak (Servi) (Fructus Cupressi)
Kökenfiye (Rhizoma Veratri albi)
Kudretnarı (Fructus Momordicae)
Kuşburnu (Fructus Cynosbati)
Küçük Hindistan cevizi (Fructus Myristicae)
Küçük Hindistan cevizi yağı (Oleum Myristicae)
Lavanta çiçeği (Flos Lavandulae)
Lif kabağı (Fructus Luffae cylindricae)
Limon kabuğu (Cortex Citri fructus)
Mahlep tohumu (Semen Pruni mahaleb)
Maydanoz tohumu (Fructus Petroselini)
Mazı (Gallae Quercinae)
Melisa yaprağı (Herba Lippiae)
Menekşe çiçeği (Herba Violae tricoloris)
Menekşe kökü (Rhizoma Iridis)
Mersin yaprağı (Folium Myrti)
Mevzek tohumu (Semen Staphisagriae)
Meyan balı (Succus Liquiritiae)
Meyan kökü (Radix Liquiritiae)
Mısır püskülü (Stylus Maydis)
Misvak (Stipites Salvadorae)
Nane yağı (Oleum Menthae)
Nane yaprağı (Folium Menthae)
Nar çiçeği (Flos Granati)
Nar kabuğu (Cortex Granati fructuum)
Nişasta (Amylum)
Oğulotu yaprağı (Folium Melissae)
Ödağacı (Lignum Aquilariae)
Ökaliptus yaprağı (Folium Eucalypti)
Palamut (Semen Querci)
Pamuk tohumu (Semen Gossypii)
Panama kabuğu (Cortex Quillajae)
Papatya çiçeği (Flos Chamomillae)
Papazotu tohumu (Semen Sabadillae)
Pelinotu (Herba Absinthii)
Raziyane (Rezene) (Fructus Foeniculi)
Ravend kökü (Rhizoma Rhei)
Reçine (Colophonium)
Reyhan tohumu (Semen Basilici)
Safran (Stigmata Croci)
Sakız (Gummi Mastix)
Sakız, kara (Resina Nigra)
Salep (Tubera Salep)
Santal odunu (Lignum Santali)
Saparna kökü (Radix Sarsaparillae)
Sarı halile (Fructus Myrobalani citrinae)
Sarısabır (Aloe)
Sedefotu (Herba Rutae)
Sığırdili (Herba Anchusae)
Sinameki yaprağı (Folium Sennae)
Sinirliot yaprağı (Folium Plantaginis)
Sumak yaprağı (Folium Rhois coriariae)
Susam (Semen Sesami)
Şahtere otu (Herba Fumariae)
Şalgam tohumu (Semen Rapae)
Şeftali çekirdeği (Semen Persicae)
Tarçın kabuğu (Cortex Cinnamomi)
Turunç kabuğu (Cortex Aurantii amarae)
Turunç yaprağı (Folium Aurantii amarae)
Üdülkahrı (Radix Pyrethri romani)
Üvez kurusu (Fructus Sorbi domesticae)
Üzerlik tohumu (Semen Pegani)
Vanilya (Fructus Vanillae)
Yabani hıyar (Fructus Elaterii)
Yapışkanotu (Herba Parietariae)
Yenibahar (Fructus Pimentae)
Zencefil (Rhizoma Zingiberis)

Zerdeçal (Rhizoma Curcumae)
Zulumba kökü (Rhizoma Zedoariae)

2- Hayvansal kökenli droglar

Ak amber (Ambra Grisea)
Alabalık yağı (Oleum Truttae)
Ayı yağı (Oleum Ursi)
Bal (Mel)
Balık nefsi (Cetaceum)
Balık tutkalı (Colla Piscum)
Balık yağı (Oleum Morrhuae)
Balmumu (Cera Flava)
Balmumu çamuru (Cera Flava)
Denizköpüğü (Ossa Sepiae)
Deve yağı (Oleum Cameli)
Domuz yağı (Adeps Suillus)
Misk (Moschus)
Sülük (Hirudo)
Şeytantırnağı (iblistırnağı) (Unguis Diaboli)
Tavşan yağı (Olcum Cuniculi)
Yılangömleği (yılanlıavı) (Serpentina Exuvia)

İlaç yapımında hayvansal kökenli droglar, bitkisel kökenli olanlara oranla, çok daha az kullanılmaktadır. Bu nedenle hayvansal droglar hakkında bilgi veren yayınlar da çok azdır.[243]

3- Diğer droglar [244]

Barut (Pulvis Fulminalis)
Beni İsrail zeytini (Lapis Judaicus)
Beyaz potas (Kalium Cyanatum)
Cıva (Hydrargyrum)
Çivit (Pigmentum Indicum)
Demirbozan (Stibin Minerali)
Güherçile (Kalium Nitricum)
Göztaşı (Cupri Sulfas)
İngiliz tuzu (Natrii Sulfas)
Kaya tuzu (Sal Gemmae)
Kırımtartar (Kalii Tartras)
Kilermeni (Bolus Armeniae)
Kükürt (Sulfur)
Mürdesenk (Lithargyrum)
Nişadır (Ammonii Chloridum)
Pomza taşı (Lapis Pumicis)
Rastık taşı (Stibium Sulphuratum nigrum)
Saçıkıbrıs (Ferrum Sulfuricum oxydulatum)
Sıçanotu (Arseni Trioxidum)
Sürür (Hydrargyri Oxidum rubrum)
Şap (Alumen)
Tenkar (Sodii Boras)
Tuz (Natrii Chloridum)
Yılancıktaşı (Lapis Ophites)
Zencefre (Hydrargyri Sulfidum rubrum)
Zırnık, kırmızı (Arsenium Sulfuratum rubrum)
Zırnık, sarı (Arsenicum Sulfuratum flavum)

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında eczanelerde kullanılan drogların adedi 200 civarındaydı. Maltepe (İstanbul) Askeri Hastanesinin kayıt defterinde yazılı 187 drogdan 125 tanesi bitkisel kökenliydi.[245]

Aktarlar sattıkları drogları değişik yerlerden sağlamaktadırlar. Dış kökenli droglar ithalatçı veya toptancılardan alınmaktadır. Dışalımı yasal olarak yapılmayan bazı yabancı ülke drogları ise küçük miktarlarda, özel şahıslarca getirtilmektedir. Yerli droglar üreticiden veya toptancıdan sağlanır. Satış miktarı az olan ve İstanbul çevresinde yetişen bitkilerden elde edilebilen bazı droglar ise drog toplamayı kendine meslek edinmiş olan, çingeneler tarafından toplanıp aktarlara getirilmektedir. Bir de Anadolu'da elde edilen bazı drogları, elde edildikleri yerlerden alıp aktarlara getiren, gezici esnaf vardır. Bunlar sattıkları drogları aldıkları bölgeleri bir sır olarak saklamaktadırlar.

Halen aktarlarda satılan drogların ekserisi hakkında kitaplarda yeterli bilgiler bulunmaktadır. Bununla beraber bazı droglar yalnız ismen tanınmakta, bunların kökenleri veya elde edildikleri yöreler hakkında tedavi ve botanik kitaplarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Biz Anadolu'ya has oldukları halde kitaplarda haklarında bir bilgi bulunmayan drogları özellikle inceleyerek kökenlerini, elde edildikleri bölgeleri ve kullanılış yerlerini saptamaya çalıştık.

On dokuzuncu asrın ortalarından itibaren, diplomalı eczacılar tarafından yönetilen eczanelerin çoğalması ve hazır ilaçların tedavi alanına girmeleri ile aktarlık mesleği eski önemini kaybetmeye başla-

mıştır. Bunun sonucu olarak da şehirlerdeki aktar dükkânlarının adedinde büyük bir azalma olmuştur. On yedinci asrın ortalarında, İstanbul'da, 2000 civarında aktar dükkânı bulunuyordu. 1844 yılında aktar dükkânı sayısı 492, eczane sayısı ise 52'dir.[246] 1983 yılında ise İstanbul'da yalnız 30 kadar aktar dükkânı çalışmaktadır.[247] Türkiye'nin diğer şehirlerinde de aynı şekilde azalmalar gözlenmektedir. Mesela Manisa'da 17. asır ortalarında 160 kadar aktar dükkânı bulunur iken bugün yalnız bir tek aktar dükkânı kalmıştır.[248] 1830 tarihinde nüfusu 23.000 civarında olan Ankara'da 58 aktar dükkânı[249] ve 3 hekim[250] bulunuyordu. Bugün ise Ankara'da 2 aktar dükkânı vardır. Sayıca azalmalarına rağmen, Anadolu'nun eski ve büyük şehirlerinde aktarlar halen de halk sağlığı üzerinde belirgin bir etkiye sahiptirler. 1999 yılında Erzurum'da 12, Gaziantep'te ise 14 aktar dükkânı bulunduğu saptanmıştır. Erzurum'da aktarlar Habib Baba semtinde toplanmış olup dükkânlarında Erzurum çevresinden toplanmış herhangi bir bitki bulunmamaktadır. İstanbul, İzmir, Hatay ve Aydın toptancılarından aldıkları drogları satmaktadırlar.

Osmanlı dönemi aktarlarında bulunan drogların çoğunluğunun adı Arapça kökenlidir. Arapça drog adlarının Latince karşılıklarını saptayabilmek için Wataru Miki'nin Kahire aktarlarından topladığı bilgilere dayanarak hazırladığı listeden yararlanılabilir.[251] Bugün de, aktarlarda satılan drogların ekserisi için Osmanlıca isimler (genellikle Arapça ve Farsça kökenli) kullanılmaktadır. Bu Osmanlıca isimlerin Latince karşılıklarını bulmak için *Pharmacopoca Castrensis Ottomana,*[252] *Düsturü'l-ediviye,*[253] *Türk Kodeksi*[254] ve *L'Officine* [255] gibi kaynaklara başvurulabilir.

K.H.C. Başer ve E. Sezik, Japon meslektaşları ile birlikte, İstanbul ve Anadolu aktarlarında satılan droglar üzerine yaptıkları araştırmalar sırasında elde ettikleri bilgi ve gözlemlerin sonuçlarını yayınlamışlardır.[256] Drogların Türkçe ve Latince adlarını, fotoğraflarını ve kullanılış şekillerini veren bu çalışma, Türkiye aktarlarında halen bulunan drogların bir demirbaş listesi niteliğindedir. Bu yayınlar, halen Türkiye aktarlarında bulunan droglar, bunların elde edildikleri bitkiler, kullanılış alan ve şekilleri ve halk tababetinin durumu hakkındaki bilgilerimize önemli katkılar getirmiştir. Türkiye tıbbi bitkileri ve bitkisel drogları üzerinde bölgesel çalışma yapan araştırıcılar tarafından örnek olarak alınmalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, insan sağlığı için kullanılan droglar, ilaçlar, aletler ve kitaplara ait örnekler, 1962 yılında İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi bünyesinde kurulan "Türk Eczacılık Tarihi Müzesi"nde bulunmaktadır.[257]

Osmanlı İmparatorluğu döneminde büyük evlerde "Mualece dolabı" (İlaç dolabı) denilen dolap veya sandıklar bulunurdu. Bu dolaplarda ilaç olarak kullanılacak yağlar, ruhlar (esanslar), macunlar, merhemler, haplar, tozlar ve bitkisel droglar şişe, kavanoz, kutu veya paketler içinde muhafaza edilirdi. A. S. Ünver 18. yüzyılın sonlarına doğru, bir ilaç dolabında bulunan ilaçların isimlerini ve kullanılış yerlerini gösteren bir listeyi yayınlamıştır.[258] Bu dolaptaki ilaçlar, hafif hastalıklar ve acil durumlarda, bir ilk tedavi aracı olarak kullanılırdı. Zamanın anlayışına uygun olarak, ilaçların büyük bir bölümü bitkisel kaynaklıydı. Hekim ve eczacısı bulunmayan küçük kasaba ve köylerde ise ecza sepeti denilen hasır sepetler bulunurdu. Bunlar içinde çeşitli bitkisel maddeler ve ilaçlar ile havan ve terazi gibi aletler muhafaza edilirdi.[259]

DEVÂHÂNE: 1556 yılında açılan Süleymaniye Külliyesi bünyesinde yer alan 'Darüşşifa' (hastane) içinde bir 'Devâhâne' (merkez eczanesi) ve bu eczaneye bağlı olarak da bir 'Darülakâkir' (drog deposu) bulunurdu. A. S. Ünver ve K. İ. Gürkan, Süleymaniye Külliyesi vakfiyesine dayanarak, bu kurumlar hakkında kısa bilgiler vermişlerdir.[260] Örneğin K.İ. Gürkan şöyle yazmaktadır: "Darülakâkir hiç bir yerle kıyas edilemeyecek derecede çok ilaçlar ile doludur. Orada macunların da envaı vardır."

Süleymaniye Darüşşifası'na bağlı olarak kurulmuş olan Devâhâne ve Darülakâkir kurumlarının derinliğine incelenerek değerlendirilmesi, on altıncı yüzyılda (Kanuni dönemi) hazırlanan Osmanlı ilaçları hakkında bize çok değerli bilgiler getirecektir. 1814 yılında, bir Rum tüccar Georgino N. tarafından Monsieur Cadet'ye yazılmış bir mektubun bir kısmı yayınlanmıştır. Mektuba göre, 1786 yıllarında bu kurumda tıp öğretimi yapılıyordu.[261] Bu konuda yaptığımız araştırmaların sonuçları henüz yayınlanmamıştır.[262]

Kaynaklar

1 Arturo Castiglioni, *Histoire de la Médecine* (Paris: Payot, 1931), 20.

2 Necdet Sevinç, "İslam öncesi Türk tababeti," *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 1, 2 (1979): 45-62.

3 Turhan Baytop, "Nebatların tedavideki rolü," *Konferanslar* ([İzmir]: Ege Üniversitesi Rektörlüğü, 1961): 123-127 (5 Mayıs 1961 tarihinde Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde verilen konferans); T. Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c. I (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1980), 7.

4 Ralph Stefan Solecki, *Shanidar: The Humanity of Neandert-hal Man* (London: Allen Lane, 1972), 176; Turhan Baytop, "Tıbbi bitkiler ve kullanılışları hakkında Anadolu halkı arasındaki bilgilerin kaynakları," *Herba Medica* 1 (1996): 4-9; T. Baytop, "Türkiye tıbbi ve kokulu bitkilerinin kullanılışına tarihsel bir bakış, "Workshop on Medicinal Plants" isimi toplantıda (Eskişehir 1993) sunulan bildiri. Bildiri, *Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Bülteni* 10 (1994): 24-27'de yayımlanmıştır.

5 Solecki, *Shanidar*, 176.

6 Bu şehrin arşivinde 300.000 kadar tablet bulunuyordu. Halen bu tabletlerin bir kısmı Amerika'da Pensilvanya Üniversitesinde, bir kısmı İngiltere'de British Museum'da ve çok az bir miktarı da İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır.

7 George Contenau, *La Médecine en Assyrie et en Babylonie* (Paris: Maloine, 1938); Galip Ata [Ataç], *Sümerlerde Hekimlik. Eski Mısır'da Hekimlik, İskitlerde Hekimlik*, "Türk Tarihinin Ana Hatları" Eserinin Müsveddeleri. Seri 1, No. 3 (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1932); Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1966), 411; A. Leo Oppenheim, "Mesopotamian medecine," *Bulletin of the History of Medicine* 36 (1962), 97-108.

8 Franz Köcher, *Keilschrifttexte zur assyrisch-babylonischen Drogen-und Pflanzenkunde* (Berlin: Akademie-Verlag, 1955); Dietlinde Goltz, "Mitteilungen über ein assyrisches Apothekeninventar," *Archives Internationales d'Histoire des Sciences* 21 (1968), 95-114.

9 Karl Hummel, "Die Identifizierung alter orientalischer Pflanzennamen," *Mitteilungen der Deutschen Pharmazeutischen Gesellschaft* 37, 6 (1967): 113-119.

10 Reginald Campbell Thompson, *The Assyrian Herbal, A Monograph on the Assyrian Vegetable Drugs* (London: Luzac & Co.,1924); R. C. Thompson, *A Dictionary of Assyrian Chemistry and Geology* (Oxford: Clarendon Press, 1936); R. C. Thompson, *A Dictionary of Assyrian Botany* (London: British Academy and Oxford University Press, 1949).

11 G. Friedlander, "Plantes médicinales du Proche-Orient dans l'ancien temps et de nos jours," *Folia Pharmaceutica* (İstanbul) 2 (1952): 87-106.

12 Köcher, *Keilschrifttexte.*

13 Köcher, *Keilschrifttexte*; Goltz, "Mitteilungen"; Henry Limet, "Pharmacopée et parfumerie sumériennes," *Revue d'Histoire de la Pharmacie* 25, 238 (1978): 147-159.

14 Herodotos, *Heredot Tarihi*, Türkçesi Müntekim Ökmen (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973), 129, 131.

15 Sayılı, *Mısırlılarda*, 115.

16 Halen Leipzig Üniversitesi kitaplığındadır.

17 Edward Kremers ve George Urdang, *History of Pharmacy* (Philadelphia, London, Montreal: Lippincott, 1945), 6 (Güncellenmiş 4. baskı: Madison, Wisconsin: American Institute of the History of Pharmacy, 1976); Georg Ebers, *Papyros Ebers, das hermetische Buch über die Arzeneimittel der alten Ägypter in hieratischer Schrift*, 2 c. (Lepzig: Verlag von Wilhelm Engelmann, 1875); Bendix Ebbell, *The Papyrus Ebers, the Greatest Egyptian Medical Document* (Copenhagen, London: Levin & Munksgaard, London 1937); Thierry Bardinet, *Les Papyrus médicaux de l'Égypte pharaonique* (Paris: Fayard, 1995).

18 Kremers ve Urdang, *History of Pharmacy*, 6.

19 15-19 Aralık 1980 tarihinde İskenderiye'de yapılmış olan "History of Medicinal and Atomatic Plants" toplantısında Eski Mısır uygarlığı döneminde kullanılan tıbbi bitkiler hakkında yapılan tebliğler *Hamdard* dergisinde [25, 1-4 (1982)] yayınlanmıştır.

20 Marcellin Berthelot, *Introduction à l'Étude de la Chimie des Anciens et du Moyen Âge* (Paris: Georges Steinheil, 1889), 4.

21 Marcellin Berthelot, *Les Origines de l'Alchimie* (Paris: Georges Steinheil, 1885), 72.

22 Celâl Saraç, "Eski Mısırda bilim ve teknik," *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 1, 15 (1943): 111; Ali Rıza Berkem, *Lavoisier, Lavoisier'e Kadar Kimya Tarihine Bir Bakış* (İstanbul: Nazım Terzioğlu Matematik Araştırma Merkezi,1983), 20.

23 Bunların miktarı 3000 civarında olup halen İstanbul Arkeoloji Müzesinde saklanmaktadır.

24 Hans G. Güterbock, "Hittite medicine," *Bulletin of the History of Medicine* 36 (1962): 109-113.

25 Cornella Burde, *Hethitische medizinische Texte* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 1974).

26 Ahmet Ünal, "Hitit tıbbının ana hatları," *Belleten* 44, 175 (1980): 475-495.

27 Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1974); Hans G. Güterbock, "Oil plants in Hittite Anatolia," *Journal of the American Oriental Society* 88,1(1968): 66-71.

28 Burde, *Hethitische medizinische Texte.*

29 Bilge Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi 1* (İzmir: Ege Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu, 1982), 50-73.

30 Ahmet Ünal, *Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 1983).

31 Elmar Edel, *Ägyptische Ärzte und ägyptische Medizin am hethitischen Königsdorf, Neue Funde von Keilschriftbriefen Ramses' II. aus Boğazköy* (Göttingen: Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften, 1967).

32 İlhan Akşit, *Hititler* (İstanbul: Sandoz, 1981), 79.

33 Ahmet Süheyl Ünver, *Tıb Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1943), 50.

34 Émile Littré, *Oeuvres complètes d'Hippocrate*, 10 c. (Paris: J.-B. Ballière, 1839-1861).

35 Kremers ve Urdang, *History of Pharmacy*, 11.

36 Patrice Boussel ve Henri Bonnemain, *Histoire de la Pharmacie, ou, 7000 Ans pour Soigner l'Homme* (Paris: Editions de la Porte Verte, 1977), 47.

37 Auguste Marroin, "État de la matière médicale et la thérapeutique au temps d'Hippocrate," *Gazette médicale d'Orient* 12 (1868-1869): 33-37.

38 Ahmet Süheyl Ünver, "Hippocrate'ın birkaç sözü," *Tıp Tarihimiz Yıllığı 1* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yay. No. 52, 1966) içinde, 6-7.

39 Theophrastus, *Enquiry into Plants*, İngilizceye çeviren Arthur Hort (London: William Heinemann, 1916).

40 Kremers ve Urdang, *History of Pharmacy*, 12.

41 Ünver, *Tıb Tarihi*, 62; Feridun Nafiz Uzluk, *Genel Tıp Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1958), 68; Bedii N. Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1970), 112; Arnold Reymond, *Histoire des Sciences exactes et naturelles dans l'Antiquité gréco-romaine* (Paris: Albert Blanchard, 1924), 204.

42 Emine Atabek, *Ortaçağ Tababeti* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, 1977), 6; Georges Androutsos, Marianna Karamanu, Aristomenis Matsaggas, "Les Institutions hospitalières de Byzance et l'Hôpital (Xénon) du Monastère du Christ Sauveur Pantocrator de Constantinople," *Presse médicale* 40 (2012): 68-73.

43 Petros Bouras-Vallianatos, "Bizanslı Hekimlerin Şifa Sanatı," *Hayat Kısa, Sanat Uzun, Bizans'ta Şifa Sanatı* (İstanbul: Pera Müzesi, 2015) içinde, 105-122.

44 Semavi Eyice, "Bizans devrinde İstanbul'da tababet, hekimler ve sağlık tesisleri," *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 21, 3 (1958): 657-686.

45 Mitrofan Vasilevic Levtchenko, *Bizans* (İstanbul: Milliyet Yayınları 1979), 266.

46 Hermann Schelenz, *Geschichte der Pharmazie* (Berlin: Julius Springer, 1904), 111, 140.

47 Jules Nicole, *Le Livre du Préfet ou l'Édit de l'Empereur Léon le Sage sur les Corporations de Constantinople* (Genève et Bâle: Georg & Co., l894), 41.

48 Muhammed et-Tancî, *İbni Batûta Seyahatnamesi*, c.1, sadeleştiren Mümin Çevik (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1983), 247; Raymond Janin, *Constantinople byzantine. Dévéloppement urbain et Répertoire topographique* (Paris: Institut français d'Études byzantines,1950), 96.

49 Nicole, *Le Livre du Préfet*, 41.

50 Nicolas Lemery, *Pharmacopée universelle*, 3. bs. (Paris: Chez Laurent D'Houry, 1734), 623.

51 *Codex, Pharmacopée française* (Paris: Béchet, 1837), 397.

52 François Dorvault, *L'Officine ou Répertoire général de Pharmacie pratique* (Paris: Labé / Ancienne Maison Béchet Jeune, 1944), 820.

53 Arslan Terzioğlu, *Helvahane Defteri ve Topkapı Sarayında Eczacılık* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 1992), 6-8.

54 Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, 103; Naşid Baylav, *Eczacılık Tarihi (*İstanbul: Yörük Matbaası,1968), 203.

55 Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, 269.

56 Ahmet Süheyl Ünver, "Mesir tarihimiz" *Tıp Tarihi Yıllığı II* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, 1983) içinde, 43-45.

57 Turhan Baytop, "Anazarbalı Dioskorides, I. yüzyılda yaşamış ünlü bir hekim," *Sandoz Dergisi* 1 (1997), 10-17.

58 Aynı yayın.

59 İlk Latince baskı 1478, ilk Yunanca baskı 1504 ve ilk resimli baskı 1543 yılında yapılmıştır (Frank J. Anderson, *An Illustrated History of the Herbals* (New York: Columbia University Press, 1977), 15.

60 Martin Lévy, *Early Arabaic Pharmacology* (Leiden: Brill, 1973), 101; Bedii N. Şehsuvaroğlu, "Dioskorides'in Materia Medica'sı ve tesirleri," *Eczacılık Bülteni* 3, 3 (1961): 37-45.

61 Osman b. Abdülmennan, *Kitab el-Nebat*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 1221.

62 Lévy, *Early Arabaic Pharmacology*, 101.

63 Ogier Ghiselin de Busbecq, *Türk Mektupları*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1939), 301 (notlandırılmış yeni baskı: İstanbul, Ötüken yay., 2018).

64 Karabed Jacob Basmadjian, "L'Identification des Noms des Plantes du Codex Constantinopolitanus de Dioscoride," *Journal Asiatique* 230 (1938), 577.

65 Pedanius Dioskorides, *Codex Aniciae Julianae picturis illustratus nunc Vindobonensis Med. Gr. 1, phototypice editus* (Lugduni Batavorum [Leiden]: A.W. Sijthoff, 1906.

66 Pedanius Dioskorides, *Codex Vindobonensis Med. Gr. 1 der Osterreichischen Nationalbibliothek* (Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1970) (800 adet basılmış olup 1983 yılındaki fiyatı 10.000 DM (Alman Markı)dır.1998'de, aynı yerde ve aynı yayınevi tarafından Otto Mazal'ın editörlüğünde 2 cilt olarak yeni baskısı yapılmıştır.

67 Otto Mazal, *Pflanzen, Wurzeln, Safte, Samen* (Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1981).

68 Mazal, *Pflanzen*; Robert T. Gunther, *The Greek Herbal of Dioskorides*, 2. bs. (London, New York: Hafner Publishing Company, 1968).

69 Charles Daremberg, *Oeuvres anatomiques, physiologiques et médicales de Galien*, 2 c. (Paris: J. B. Baillère, 1854-1856).

70 İlter Uzel, "Galen ve deneysel tıp," *Türk Tıp Tarihi Yıllığı I - Acta Turcica Historiae Medicinae I* (I. Uluslararası Tıp Tarihi ve Deontoloji Kongresine Sunulan Tıp Tarihi ile İlgili Bildiriler), yay. haz. Arslan Terzioğlu (İstanbul, 1994) içinde, 165-170; Turhan Baytop, *Eczacılığın Babası Bergamalı Galenos* (İstanbul: Wyeth, 1997).

71 Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, 118.

72 Levey, *Early Arabic Pharmacology*, 171; Joseph Nouridjan, *Aperçu historique sur la Médecine arabe* (Constantinople, 1876); Lucien Leclerc, *Histoire de la Médecine arabe*, 2 c. (Paris: Ernest Leroux 1876).

73 Sarım Çelebioğlu ve Turhan Baytop, *Ortaçağ Eczacılık Tarihine Kısa bir Bakış ve İlk Bitkisel Droglar* (İstanbul: [İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi] Farmakognozi Enstitüsü Yayınları, 1947).

74 Ahmet Süheyl Ünver, *Tıb Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1943), 72-74.

75 Ahmed Issa Bey, *Histoire des Bimaristans (Hôpitaux) à l'Époque islamique* (Cairo: Imprimerie Paul Barbey, 1928).

76 Ramazan Şeşen, *Selahaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti Hicri 569-589 (Miladi 1174-1193)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1983), 238.

77 Aldo Mieli, *La Science arabe et son Rôle dans l'Évolution scientifique mondiale* (Leiden: E. J. Brill, 1966), 25, 76.

78 Hakim Mohammed Said, "Medicinal and aromatic plants in history," *Medicinal and Aromatic Plants in History. Proceedings of the 2nd International Congress on the History of Medicinal and Aromatic Plants* (Alexandria, 15-19 December 1980) (Karachi: Hamdard Foundation Press,1982) içinde, 13-31; Georges C. Anawati, *Drogues et Médicaments dans l'Antiquité et le Moyen-Âge* (Le Caire, 1959).

79 Feridun Nafiz [Uzluk], "İslâm tababetinde farmakologi ve saydilani nebatlar," *Türk Tıp Tarihi Arkivi* 1, 1 (1935): 10-14.

80 Ahmet Süheyl Ünver, "İslâm tababetinde Türklerin mevkii hakkında," *Türk Tıp Tarihi Arkivi* 1, 3 (1935): 103-106.

81 Muhammed Hamidullah, *Dineveri ve Eseri (?-895)*, çev. Nihat Keklik, *Türk Biologi Dergisi* 13, 4 (1963): 113-124; M. Hamidullah, *Le Dictionnaire botanique d'Abû Hanifa ad-Dinawari (Kitab an- nabat)* (Le Caire: Institut français d'Archéologie orientale du Caire, 1973); M. Hamidullah, "Dîneverî, Ebû Hanîfe," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 9 (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1994), 356-358.

82 Bruno Silberger, "Das Pflanzenbuch des Abu-Hanife Ahmed ibn Da'ud ad-Dinawari," *Zeitschrift für Assyriologie* 24 (1910): 225-265 ve 25 (1911): 39-88; Ahmed Issa Bey, "Abou Hanifa el Dinawari et son 'Livre des Plantes'," *Bulletin de l'Institut d'Égypte* 16 (1934): 1-7.

83 Al-Dinawari, *The Book of Plants of Abu Hanifa ad-Dinawari: Part of the Alphabetical Section*, yay. haz. Bernhard Lewin (Uppsala: Lundequistska, 1953); Al-Dinawari, *The Book of Plants Part of the Monograph Section*, yay. haz. B. Lewin (Wiesbaden: Franz Steiner, 1974); Bernhard Lewin, "The Third Part of the Kitab an-Nabat of Abu Hanifa ad-Dinawari," *Orientalia Suecana* 9 (1960): 131-136.

84 Hamidullah, *Le Dictionnaire botanique*.

85 Bedii N. Şehsuvaroğlu, "Abu Rayhan Biruni ve Kitab al-Saydala," *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 22 (1959): 1010-1030.

86 Ahmet Süheyl Ünver, "Ebu Reyhan Birûninin farmakolojiye ait fikirleri," *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 1, 2 (1938): 233-238; A. S. Ünver, "Ebu Reyhan El-Beyrûni'nin farmakoloji ile ilgili görüşleri," *Beyruni'ye Armağan* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1974) içinde, 41-48.

87 Ünver, *Tıb Tarihi*, 87; Arslan Terzioğlu, "Büyük İslâm hekim ve filozofu İbn Sina," *Bifaskop* 2, 3 (1981): 26-30.

88 M. Şerafettin Yaltkaya, *İbn Sina'nın İbn Ebi Usaybia'nın Tabakat'ındaki Hal Tercemesi* (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1937).

89 William E. Gohlman, *The Life of Ibn Sina. A Critical Edition and Annotated Translation* (Albany, N.Y.: State University of New York Press, 1974); Nihat Keklik, "Türk İslâm filozofu İbn Sinâ (980-1037) hayatı ve eserleri," *Felsefe Arkivi* sayı 22-23 (1981): 2-44.

90 Soheil M. Afnan, *Avicenna, his Life and Work* (London: George Allen & Unwin Ltd., 1958); Edward Joseph Shellard, "Avicenna, 980-1037," *Pharmaceutical Journal* 225, 30 (1980): 234-236.

91 İbn Sina, *El-Kânûn fi't-Tıbb (Birinci kitap)*, der. Esin Kâhya (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1995); Arslan Terzioğlu, *Yeni Araştırmalar Işığında Büyük Türk-İslâm Bilim Adamı İbn Sina (Avicenna)*. İstanbul: 1998.

92 Keklik, "Türk İslam Filozofu İbn Sinâ."

93 Osman Ergin, *İbni Sina Bibliografyası* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1956).

94 Alexander Tschirch, *Handbuch der Pharmakognosie*, 3. Kısım (Leipzig: B. Tauchnitz 1933), 1363.

95 Schelenz, *Geschichte der Pharmazie*, 281.

96 Naşid Baylav, "İbn Sina ve eczacılık," *Doğumunun 1000. Yıldönümü Nedeniyle Milletlerarası İbn Sina Kongresi – Program ve Bildiri Özetleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1980), 30-31.

97 Arslan Terzioğlu, "İbn Sina'nın hekimliği ve dünya tababetine tesirleri," *Doğumunun 1000. Yıldönümü Nedeniyle Milletlerarası İbn Sina Kongresi – Program ve Bildiri Özetleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1980), 20-24.

98 O. Cameron Gruner, *A Treatise on the Canon of Medicine of Avicenna* (London: Luzac & Co., 1930).

99 *Kânûn fi't-tıbb*'ın elyazma nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi (İstanbul), Hamidiye 1015. T. Baytop, bu kitabını yayınladıktan (1984, 1999) sonra, *Kânûn fi't-tıbb*'ın iki Türkçe çevirisi yayınlamıştır: Ibn Sina, *El-Kânûn fi't-tıbb*, 6 cilt, çev. E. Kâhya (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2018); Tokadî Mustafa Efendi, *El-Kânûn fi't-tıbb Tercümesi / Tahbîzü'l-mathûn*, 6 cilt, yay. haz. M. Koç ve E. Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2018).

100 Naşid Baylav, "İbn Sina Kanunu'nun ikinci cildi olan Edviye-i Müfrede'sinin renkli resimlerle süslü ayrı bir nüshası," *Eczacılık Bülteni* 5, 4 (1963): 62-66.

101 Nüshaları için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar, Gülcan Gündüz ve Veysel Bulut. *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*, c.1 (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi / IRCICA, 2006), 137-139.

102 Ekmeleddin İhsanoğlu, "İbn Sina ve el-kimya hakkındaki görüşleri ile ilgili yeni bir değerlendirme," *Uluslararası İbni Sînâ Sempozyumu Bildirileri*, 17-20 Ağustos 1983, Ankara, yay. haz. Müjgân Cunbur ve Orhan Doğan (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Müdürlüğü, 1984) içinde, 105-115.

103 Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-nâme*, c.1, Türkçeye çev. Erdoğan Merçil (İstanbul: Tercüman, 1977), 15.

104 Mehmet Şemsettin Günaltay, *İbn Sina Milliyeti, Hayatı, Kültürü - Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sina Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler* (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1937).

105 Şevket Aziz Kansu, "İbn Sina'nın başının morfolojisi üzerine bir gözlem," *VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1979) içinde, 26-32.

106 Kâzım İsmail Gürkan, *Ebû Ali İbn-i Sinâ* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1954).

107 *Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sina: Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler* (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1937).

108 *Doğumunun 1000. Yıldönümü Nedeniyle Milletlerarası İbn Sinâ Kongresi (İstanbul, 1-5 Haziran 1980) – Bilimsel Toplantılar, Program ve Bildiri Özetleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi, 1980).

109 Güvendik Fişekçioğlu, "İbn Sina hatıra madalyonu (Avicenna)," *Yeni Kolleksiyon (Filateli-Nümizmatik Dergisi)* sayı 24 (1981): 48.

110 *Uluslararası İbni Sînâ Sempozyumu Bildirileri, 17-20 Ağustos 1983, Ankara*, yay haz. Müjgân Cumbur, Orhan Doğan (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Müdürlüğü, 1984).

111 Edward Joseph Shellard, "Avicenna anniversary celebrations," *Pharmaceutical Journal* (13 December 1980): 683.

112 Keklik, "Türk İslâm Filozofu İbn Sinâ," 11.

113 *İbn Sina Bibliyografyası (Yurtiçi Yayınları). İbn Sina Haftaları için Bibliyografik Hazırlık Çalışması* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Müdürlüğü, 1983).

114 Henri Amin Awad, "El-Ghafiqi: A Manuscript of El-Ghafiqi in the Islamic Art Museum (Cairo)," *Medicinal and Aromatic Plants in History. Proceedings of the 2nd Inter-*

national Congress on the History of Medicinal and Aromatic Plants (Alexandria, 15-19 Decembre 1980) (Karachi: Hamdard Foundation Press, 1982) içinde, 86-89.

115 Awad, "El-Ghafiqi," 86.

116 Ibn al-Baytar, *Traité des Simples par Ibn el-Beithar*, Arapçadan Fransızcaya çev. Lucien Leclerc, c.1 (Paris: Imprimerie nationale,1877), 19.

117 Levey, *Early Arabic Pharmacology*, 170.

118 Max Meyerhof, "Esquisse d'histoire de la pharmacologie et botanique chez les musulmans d'Espagne," *Al-Andalus* 3 (1935): 17; M. Meyerhof, "Un glossaire de matière médicale de Maimonide," *Mémoires présentés à l'Institut d'Egypte*, c. 41 (Caire: 1940) içinde, xxix ve xxxiv.

119 Ibn al-Baytar *Grosse Zusammenstellung über die Kräfte der bekannten einfachen Heil-und Nahrungsmittel von Ibn Baithar*, Arapçadan çeviren Joseph von Sontheimer, 2 c. (Stuttgart: Hallberger'sche Verlagshandlung, 1840-1842); Ibn al-Baytar, *Traité des Simples par Ibn el-Beithar*, Arapçadan Fransızcaya çev. Lucien Leclerc, *Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque nationale*, c. 23 (Paris, 1877), c. 25 (Paris, 1881), c. 26 (Paris, 1893). Bu eser, Institut du Monde Arabe (Paris) tarafından 1987 yılında tıpkıbasım halinde tekrar yayınlanmıştır.

120 Mieli, *La Science arabe*, 212.

121 A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1943), 3; *Müfredat-ı İbn Baytar Tercümesi*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 1204.

122 Hekim Mehmed Rindani (Dendani), *Mu'alecat-i İbn Baytar Tercümesi*, İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı Kitaplığı No. 4118.

123 Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar, Gülcan Gündüz ve Veysel Bulut, *Osmanlı Tıbbi Bilimleri Literatürü Tarihi*, c.1 (Istanbul: IRCICA, 2008) 290-91ve c. 3 (İstanbul: IRCICA, 2008), 1968-1969.

124 Ahmet Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1940); Şehabeddin [Uzluk], "Anadolu'da Selçukî hastaneleri," *Türk Tıp Tarihi Arkivi* 3, 12 (1939): 135-146; Şerare Yetkin, "Anadolu'da Selçuklu şifahaneleri," *Türk Kültürü* sayı 10 (1963): 23-31; Arslan Terzioğlu,. "Selçuklu tıp merkezleri ve Avrupa tababetine tesirleri." *Kayseri Üniversitesi Gevher Nesibe Bilim Haftası ve Tıp Günleri, 11-13 Mart 1982, Kayseri [Bildiriler]* (Ankara: [yayl.y.], 1982) içinde, 71-97; A. Terzioğlu, "Selçuklu hastaneleri ve Avrupa kültürüne tesirleri" *Malazgirt Armağanı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972) içinde, 55.

125 Osman Turan, "Selçuklu kervansarayları," *Belleten* 10, 39 (1946): 471-496; O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1958), 54.

126 Bernhard Lewin, *The Book of Plants of Abu Hanifa ad-Dinawari. Part of the Alphabetical Section* adlı eseri yayına hazırlarken el-Dineveri'nin *Kitabü'n-nebat* adlı eserinin sözlük kısmı olan beşinci cüzünden yararlanmıştır. Eserin sözlük kısmının bilinen tek yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No. 4716'de kayıtlıdır. Bkz. M. Hamidullah, "Dîneverî, Ebû Hanîfe," 356-358.

127 Turhan Baytop, "Selçuklular devrinde Anadolu'da eczacılık," *I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi (İstanbul, 14-18 Eylül 1981) Bildiriler*, c. 2 (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 1981) içinde, 183-190.

128 *Ya'qūb ben Ishāq Al-Kindî, Kitāb Kīmiyā'al-'Itr Wat-Taṣ'īdāt = Buch über die Chemie des Parfüms und die Destillationen: ein Beitrag zur Geschichte der arabischen Parfümchemie und Drogenkunde aus dem 9. Jahr. P.C.*, Arapçadan çev. Karl Garbers (Leipzig: Deutsche Morgenländische Gesellschaft, F. A. Brockhaus, 1948).

129 Al-Kindî, *Kitab kimiya al-ıtr wat-tas'idat*, Süleymaniye Kütüphanesi (İstanbul), Ayasofya 3594.

130 Ahmet Süheyl Ünver, "Kütüphanelerimizdeki eski yazma tıp kitapları üzerine nazarı dikkati celbe şayan bir eser," *Türk Tıb Tarihi Arkivi* 2, 6 (1937):61-62.

131 Kâzım İsmail Gürkan, "L'Hôpital-École de Kayseri," *Pagine di Storia della Medicine* 8, 6 (1964): 3-10.

132 Ahmet Süheyl Ünver, "Selçuklular zamanında seyyar hastanenin müessisi Melikşah," *Türk Tıp Tarihi Arkivi* 5, 18 (1940): 70-71.

133 Issa Bey, *Histoire des Bimaristans*; Arslan Terzioğlu, "Ortaçağ İslam-Türk hastaneleri ve Avrupa'ya tesirleri," *Belleten* 34, 133 (1970): 137.

134 Turan, *Selçuklu Kervansarayları*, 471.

135 Aydın Sayılı, "Certain aspects of medical instruction in medieval Islam and its influences on Europe," *Belleten* 45, 2 (1981): 9-21; Hüseyin Sipahioğlu, *Kayseri Gevher Nesibe Sultan Tıp Sitesi 1206* (Kayseri: Akın Matbaası, 1981); Tamara Talbot Rice, *The Seljuks in Asia Minor* (London: Thames & Hudson, 1961), 143; *Kayseri Üniversitesi Gevher Nesibe Bilim Haftası ve Tıp Günleri, 11-13 Mart 1982, Kayseri [Bildiriler]* (Ankara: [yayl.y.], 1982).

136 Osman Şevki [Uludağ], *Osmanlı Tababeti*. "Türk Tarihinin Ana Hatları" Eserinin Müsveddeleri Seri I, No. 25 (1932), Seri II, No. 16 (1934), Seri III, No. 11 (1936); Ahmet Süheyl Ünver, "Osmanlı Türklerinde hekimlik ve eczacılık," *Farmakoloğ* 21, 10 (1951): 365-372.

137 Osman Şevki Uludağ, "Eczacılığımız," *Farmakoloğ* 22, 1 (1952): 11; Atabek, *Ortaçağ Tababeti*, 27.

138 Atabek, aynı yayın, 27.

139 Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 16.

140 Aynı yayın, 32.

141 Ahmet Süheyl Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı* (İstanbul: İstanbul Üniveristesi, 1946), 225.

142 Aynı yayın, 224.

143 *Müfredat-ı İbn Baytar Tercümesi*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 1204.

144 Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 7; İshak bin Murad, *Ediye-i Müfrede*. Millet Kütüphanesi (İstanbul), Ali Emiri Tıp 109.

145 Baylav, *Eczacılık Tarihi*, 112.

146 Otto Spies, "Das türkische Drogen-und Medizinbuch des Ishaq bin Murad," *Wissenschaftliche Zeitschrift - Martin-Luther-Universität, Halle-Wittenberg* 17, 2-3 (1968): 185-192.

147 Mustafa Canpolat, "XIV. yüzyılda yazılmış değerli bir tıp eseri, Edviye-i Müfrede," *Dil ve Tarih Coğtafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 5, 1 (1973): 21-47.

148 Bugünkü dile çevrilerek.

149 Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 7.

150 Bazı yayınlarda ismi Erkut dağı olarak geçmektedir. Bu bir okuma hatası olmalıdır.

151 Türkiye kitaplıklarındaki yazma nüshalarından biri için bkz. Şerefeddin bin İlyas Sabuncuoğlu, *Tercüme-i Akrabadin-i Harzemşahi*, Süleymaniye Kütüphanesi (İstanbul), Fatih 3536. Ayrıca bkz. Sibel Murad, " 'Terceme-i Akrabâdîn'de terkipler ve adlandırılmaları," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12, 2 (2011): 81-94.

152 Ahmet Süheyl Ünver, "XV'inci asırda Türkiye'de tecrübi tababete ait iki misal," *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası* 12, 3 (1949): 359-362.

153 Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Kitabül Cerrahiyei İlhaniye: Cerrahname. 870-1465, Paris Millî Kütübhanesindeki nüshası resimlerini ihtiva eder*, der. Ahmet Süheyl Ünver (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1939); Pierre Huard ve Mirko Drazen Grmek, *Le premier Manuscrit chirurgical turc rédigé par Charaf ed-Din (1465)* (Paris: Les Éditions Roger Dacosta, 1960); İlter Uzel, *Şerefeddin Sabuncuoğlu – Cerrahiyetü'l Haniyye*, 2 c. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992).

154 Orijinal Ermenice başlığı: 'Tidak Berguna Bagi Orang Bodoh Atau Kamus Obat Obatan' (Cahillere Gereksiz: Tıbbi Maddeler Sözlüğü).

155 Amirdovlat d'Amasée, *Inutile aux Ignorants ou Dictionnaire des Substances médicales*, yay. haz. Karabed Jacob Basmadjian (Vienne: Imprimerie des P.P. Méchitaristes, 1926); Garabed M. Enézian, *Les Connaissances médico-pharmaceutiques de l'Antiquité et du Moyen-Âge à travers les Manuscrits arméniens* (Rheinfelden: Enézian, 1982), 78.

156 Enézian, *Les Connaissances*, 78.

157 Zafer Önler, "XIV. ve XV. yüzyıl Anadolu Türkçesi botanik terimleri," *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları* 14 (1990): 357- 391.

158 Emir Çelebi, *Enmûzecü't-tıb*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Tıp, No. 28, varak 5-9 (Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 107-108). Eserin aynı kütüphanedeki diğer nüshaları: TY 7043, TY 7044 ve TY 7054.

159 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.3, haz. İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1975), 207.

160 Konya'da İzzet Koyunoğlu Müzesi, İstanbul ve Ankara Üniversitelerinin Tıp Fakülteleri Deontoloji Anabilim Dalı kitaplıklarında yazma nüshalar bulunmaktadır.

161 M. Bedizel Zülfikar Aydın, "18. yüzyıla ait Türkçe 'Müfredat' kitapları ve Türk tarihindeki yeri," *Tıp Tarihi Araştırmaları* sayı 7 (1998): 55-168.

162 Hadiye Tuncer, *Yabani Bitkiler Sözlüğü*, 2 c. (Ankara: Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 1978).

163 Armenag K. Bedevian, *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names in Latin, Arabic, Armenian, English, French, German, Italian and Turkish Languages* (Cairo: Argus & Papazian Presses, 1936).

164 Hippolyte Coste, *Flore descriptive et illustrée de la France, de la Corse et des Contrées limitrophes*, 3 c. (Paris: P. Klincksieck, 1900-1906).

165 Orhan Şaik Gökyay, *Destursuz Bağa Girenler* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 188.

166 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, 198; Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 176.

167 Bu kitabın mikrofilmi 1982 yılında Bibliothèque nationale de France (Paris) getirtilmiş ve bir kopyası Süleymaniye Kütüphanesine (No.3032) verilmiştir. Mikrofilmi yaptırıp getiren Dr. Michèle Nicolas'ya (Institut d'Études turques, Paris) tekrar teşekkür ederim. T. Baytop.

168 Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, 304.

169 Feyzullah Doğruer, "Terceme-i Cedide fi'l-Havassü'l-Müfrede ve ondaki diş ilaçları," *Türk Tıb Tarihi Arkivi* 4, 16 (1940): 183-186.

170 Mehmed bin Ali, *Terceme-i Cedide fil-Havassi'l-Müfrede (1102/1690) Metin, Bitkiler, Sözlük, Sadeleştirilmiş Metin, Tıpkıbasım*, haz. Bülent Özaltay ve Abdullah Köse (İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2006).

171 Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, 296; Sabri Kolta, "Hekimbaşı Salih bin Nasrullah bin Sallum'un görüşüne göre Parcelsus," *Türk Alman Tıbbi İlişkileri Simpozyum Bildirileri, İstanbul, 18 ve 19 Ekim 1976*, haz. Arslan Terzioğlu (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1981), 93-100; Natalia Bachour, *Oswaldus Crollius und Daniel Sennert im frühneuzeitlichen Istanbul – Studien zur Rezeption der Paracelsismus im Werk des Osmanischen Artzes Salih b. Nasrullah ibn Sallum al-Halabi* (Freiburg: Centaurus, 2012); N. Bachour, "Iatrochemistry and Paracelsism in the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeeth Centuries," *Intellectual History of the Islamicate World* 6 (2018): 82-16; Feza Günergun, "Convergences in and around Bursa: Sufism, Alchemy, Iatrochemistry in Turkey, 1500-1750," *Entangled Itineraries – Materials, Practices and Knowledges across Eurasia*, yay. haz. Pamela H. Smith (Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 2019) içinde, 227-257.

172 Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, 303.

173 Feridun Nafiz Uzluk, "Die Monographie über die Chinarinde von Ali Münschi aus Bursa," *Acta Medicinae Turcica / Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 7 (1955): 67-91; F. N. Uzluk, *XVIII. Yüzyıl Türk Hekimlerinden Ali Münşi'nin İpecacuanha Monografisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1954); Feza Günergun ve Şeref Etker, "From quinaquina to 'Quinine Law': A bitter chapter in the westernisation of Turkish medicine," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 14 (2013): 41-68.

174 Şanizâde Ataullah, "El-Kitab-ül-Hamis fi Zikril Edviye," yay. Feridun Nafiz Uzluk, *Türk Tıb Tarihi Arkivi* 3, 12 (1939): 115-127; 4, 13 (1939):46-56; 4, 14 (1939): 89-96; 4, 16 (1940): 173-182; M. Bedizel Zülfikar, "Tabîp Şânî-zâde Mehmed Atâullah, hayatı ve eserleri," *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Anatomi* (İstanbul: Özel Yayınlar, 1991) içinde, 62-65.

175 Feridun Nafiz Uzluk, *Şanizade Mehmed Ataullah* (Ankara: Örnek Matbaası, 1951); Bedii N. Şehsuvaroğlu, "Hekim Şanizade Ataullah Efendi ve modern Türk tababeti," *Sağlık Dergisi* 26, 9 (1952): 528-537; Arslan Terzioğlu, "Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'un Türk ve kültür tarihine hizmetleri," *Tıp Dünyası* 53, 9-10 (1980): 195-200.

176 Uzluk, *Şanizade Mehmed Ataullah*.

177 Ahmet Süheyl Ünver, "Abdülhak Molla," *Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı* 10, 37 (1941): 54-59; Feridun Nafiz Uzluk, *Hekimbaşı Mustafa Behçet* (Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1954); F. N. Uzluk, "Hekimbaşı Yalısı," *Vakıflar Dergisi* sayı IX (1971): 251-259; Arslan Terzioğlu, "Hekimbaşı Abdülhak Molla," *Bifaskop* 5, 14 (1984): 13-17; Rengin Bütün, "Hekimbaşı Abdulhak Molla'nın Sultan II. Mahmud'a yazdığı iki reçete örneği," *Dirim* 56, 3-4 (1981): 104-108; Rengin Dramur, "Abdülhak Molla'nın Sultan II. Mahmud'a yazdığı reçeteler," *Tıp Dünyası*, 59, 3 (1986): 61-78.

178 İbnülemin Mahmud Kemal [İnal], *Son Asır Türk Şairleri*, c.1 (İstanbul: Türk Tarih Encümeni, 1930), 21.

179 Bütün, "Hekimbaşı Abdulhak Molla'nın," 13-17.

180 Şanizade Ataullah, "El-Kitab-ül-Hamis" *Türk Tıb Tarihi Arkivi*, 3, 12 (1939):115-127; Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, 280.

181 Muhammed et-Tancî, *İbni Batûta Seyahatnamesi*, c.1, 222.

182 Aynı yayın, c.1, 215.

183 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Türkçeleştiren Zuhuri Danışman, 15 cilt (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayunevi, 1969-1971); Seyahatname'nin yeni tarihli bir basımı için bkz. Günümüz Türkçesiyle *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, 2 cilt (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013).

184 Asuman Baytop, "Evliya Çelebi (1611-1682?) Seyahatnamesi'ndeki Türkiye bitkileri," A. Baytop, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, yay. haz. Feza Günergun (Ankara: TÜBİTAK, 2004) içinde, 34-60.

185 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Türkçeleştiren Zuhuri Danışman, c. 4, 243.

186 Aynı yayın, c.5, 119.

187 Aynı yayın, c.6, 105.

188 Aynı yayın, c.8, 157.

189 Pierre Belon, *Les Observations de Plvsievrs Singvlarites et Choses Memorables Trovvees En Grece, Asie, Iudee, Egypte, Arabie et Autres Pays Estranges, Redigees En Trois Liures, Revueuz de Nouueau et Augmentez de Figures* (Paris: G. Cavellat, 1555) (2. bs. Paris: J. de Marnef, 1588).

190 Joseph Pitton de Tournefort, *Relation d'un Voyage du Levant*, 3 cilt (Lyon: Anisson et Posuel, 1717).

191 Guillaume Antoine Olivier, *Voyage dans l'Empire Ottoman, l'Égypte et la Perse*, 2 cilt (Paris: H.Agasse, 1801-1807).

192 Turhan Baytop, *Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1963); Asuman Baytop, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, 1-13 (P. Belon), 14-22 (O. G. de Busbecq, W. Quackelbeen, H. Dernschwam), 23-29 (L. Rauwolff), 61-72 (G. Wheler), 73-90 (J. P. de Tournefort), 91-117 (G. A. Olivier).

193 Edmond Boissier, *Flora Orientalis*, 5 cilt ve Supplement (Basileae, Genevae: H. Georg, Eumdem, 1867-1888). Ayrıca bkz. Asuman Baytop, "Flora Orientalis'in yazarı Edmond Boissier," *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, 158-168.

194 Asuman Baytop, "Eczacılık öğretimimizde ilk botanik ders kitabı: Élémens de Botanique (C. A. Bernard)," *Acta Pharmaceutica Turcica* 31, 2 supl. (1989): 73-78. Ayrıca bkz. A. Baytop, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, 358-363; F. Günergun ve A. Baytop, "Türkiye'de modern botanik eğitiminin başlangıcı ve Dr. C. A. Bernard'ın katkıları," *Türk Tıp Tarihi Yıllığı II - Acta Turcica Historiae Medicinae II*, haz. Arslan Terzioğlu ve Erwin Lucius (İstanbul: 1995), 135-152.

195 Feza Günergun ve Asuman Baytop, "Hekimbaşı Salih Efendi (1816-1895) ve botanik ile ilgili yayınları," *Osmanlı Bilimleri Araştırmaları* 2 (1998): 293-317 ve 415-417; A. Baytop, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, 212-234.

196 Feza Günergun ve Asuman Baytop, "Mehmed Ali Paşa (1837-1914) ve botanik ile ilgili yayınları," A. Baytop, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, 262-275.

197 Feza Günergun ve Asuman Baytop, "Dr. Esad Şerafeddin Köprülü (1866-1942) ve botanikle ilgili çalışmaları," *Marmara Üniversitesi Eczacılık Dergisi* 12, 2 (1998): 97-115; A. Baytop, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, 276-291.

198 Asuman Baytop ve Feza Günergun, "Dr. Şerafettin Tevfik Tertemiz (1879-1957) ve botanik ile ilgili yayınları," *Osmanlı Bilimleri Araştırmaları* 2 (1998): 349-360 ve 420; A. Baytop, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, 292-301.

199 Asuman Baytop, "1839-1960 yılları arasında İstanbul'da basılmış farmasötik botanik ders kitapları," *Marmara Üniversitesi Eczacılık Dergisi* 6, 1 (1992): 65-84, ayrıca bkz. A. Baytop, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, 364-379; A. Baytop, "1960'dan bu yana Türkiye'de basılmış farmasötik botanik ders kitapları," *Herba Medica* sayı 2 (1997): 13-17, ayrıca bkz. A. Baytop, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, 380-388.

200 Malik Zafir, "Eczacı Okulu ders programına ilk defa analitik kimya ve farmakognozi derslerinin sokulması," *Eczacılık Bülteni* 3 (1961): 131-135.

201 Aynı yayın.

202 Ahmet Süheyl Ünver, "1260 (1844)'de İstanbul'da attar ve ispençiyarların sayısı," *Dirim* 21 (1946): 415-416.

203 "Aktar veya Attar," *İnönü [Türk] Ansiklopedisi*, c. 1 (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1943), 382; *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1966), 247.

204 Ahmet Süheyl Ünver, "Aktar – Akkar," *Dirim* 22, 9 (1947): 276.

205 André Guillou, *La Civilisation byzantine* (Paris: Arthaud, 1974), 306; Eugène-Humbert Guitard, "L'Évolution de la pharmacie et du pharmacien à la lumière des noms qu'ils ont portés," *Revue d'Histoire de la Pharmacie*, 195 (*1968*): 13

206 Guillou, *La Civilisation byzantine*, 306.

207 Turhan Baytop, *Osmanlı Döneminde Erzurum'da Eczacılık* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1999), 14 s.

208 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. 2, 283-284.

209 Mübahat Solmaz Kütükoğlu, "1009 (1600) tarihli Narh Deflerine göre İstanbul'da çeşitli eşya ve hizmet fiyatları," *Tarih Enstitüsü Dergisi* 9 (1978): 1-86; Yaşar Yücel, *1640 tarihli Es'ar Defteri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1982), 8; M. S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri* (İstanbul: Enderun Yayınları, 1983), 98.

210 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. 2, 228-229, 283-284.

211 Ahmet Yüksel Özemre, *Üsküdar'da Bir Attar Dükkânı* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1996).

212 Mecit Barlas, "Gaziantep'in son yüz yıllık sağlık durumu," *Gaziantep'i Tanıtıyoruz* sayı 4 (1962): 11.

213 Mithat Enç, *Uzun Çarşının Ululari* (Ankara: Meteksan,1993), 5.

214 Ahmet Cemil Akıncı, *Lokman Hekim* (İstanbul: Lokman Sağlık Yayınları, 1973), 8.

215 Edip Kızıldağlı, "Lokman Hekim'in kitabından birkaç örnek," *Türk Folklor Araştırmaları* 12, 249 (1970): 5586-5587.

216 Edip Kızıldağlı, "Lokman Hekim vasiyeti," *Türk Folklor Araştırmaları* 14, 286 (1973): 6656.

217 Edip Kızıldağlı, "Lokman Hekim'in kitabından"; E. Kızıldağlı, "Hatay'da Lokman Hekim efsaneleri Hikmet-ül Lokman kitapları," *Türk Folklor Araştırmaları* 13, 255 (1970): 5764 -5765.

218 Ahmet Süheyl Ünver, "Mehmed Vasih Efendi defterinde tıbbi ve sıhhi vesikalar," *Tıp Tarihimiz Yıllığı 1* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yay. No. 52, 1966) içinde, 45.

219 Ahmet Süheyl Ünver, "Akkar, aktar ve attarlık," *Tıp Tarihi Yıllığı II* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, 1983) içinde, 56-57.

220 Ali Rıza Bey [Balıkhane Nazırı], *Bir Zamanlar İstanbul* (İstanbul: Tercüman, 1973), 46.

221 Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, c.1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1962), 153; Orhan Erdenen, *İstanbul Çarşıları ve Kapalıçarşı* (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1965), 14; *İstanbul Yenicami ve Hünkar Kasrı* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1976); Mustafa Cezar, *Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction Systems* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1983), 130.

222 Hatice Turhan Sultan'ın Yenicami vakfiyesi halen İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde (No. 150) bulunmaktadır.

223 *İstanbul Yenicami ve Hünkâr Kasrı*, 82.

224 Aynı yayın, 18.

225 Aynı yer.

226 Guillaume Joseph Grelot, *Relation nouvelle d'un Voyage à Constantinople* (Paris: Veuve Damien Foucault/Pierre Rocolet, 1680).

227 Naşid Baylav, *Eczacılık Tarihi*, 18; Çelik Gülersoy, "Mısır Çarşısı," *Bifaskop* 2, 4 (1981): 33-34

228 Charles White, *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks*, c.1 (London: Henry Colburn, 1845), 172.

229 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. 2, 202.

230 Alphonse de Lamartine, *Voyage en Orient*, c. 2 (Paris: Ch. Gosselin, 1835), 216.

231 Edmondo de Amicis, *İstanbul (1874)*, çev. Beynun Akyavaş (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981), 103.

232 George Young, *Constantinople depuis les Origines jusqu'à nos Jours* (Paris: Payot, 1934), 226.

233 White, *Three Years in Constantinople*, 176; Ernest Mamboury, *Constantinople: Guide touristique* (İstanbul: Editions Rizzo & Son, 1925), 145.

234 Mamboury, *Constantinople*, 145.

235 Bertrand Bareilles, *Constantinople, ses Cités franques et levantines* (Paris: Editions Bossard, 1918), 243.

236 Fermanların satışa çıkarıldığını İstanbul Sahaflar Çarşısında "Bizim Kitabevi" sahibi Nizamettin Aktuç (1897-1977) Prof. Dr. Şehsuvaroğlu ve bana bildirmiş ve resimlerinin çekilmesine izin vermiştir. İstanbul Üniversitesi kitaplıklarına birçok değerli kitap ve dokümanın kazandırılmasında yardımı bulunan merhum N. Aktuç'u burada hürmet ve rahmet ile anarız; Arslan Kaynardağ, "Sahaflar Çarşısı ve diğer belgeler," *Milliyet*, 30 Mayıs 1983.

237 Mısır Çarşısı ile ilgili fermanların kopyalarını bize veren merhum Prof. Dr. Bedii Şehsuvaroğlu'nu (1914-1977) burada saygı ve rahmet ile anıyoruz.

238 "Acquittement d'un akhtar," *Revue médico-pharmaceutique* 3 (1890): 101; Démosthènes Kanacaris, "L'Exercise de la Pharmacie à Ghemlek," *Revue Médico-pharmaceutique* 5 (1892): 141-142.

239 Ahmed Refik *Altınay, On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı 1553-1591*(İstanbul: Devlet Basımevi, 1935), 62.

240 Ünver, "Akkar, aktar ve attarlık," 56

241 Baylav, *Eczacılık Tarihi*, 256-258.

242 Naşid Baylav, "Attar, Attarlar," *İstanbul Ansiklopedisi* c.3, yay. haz. Reşat Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960), 1326-1335; Mehpare Heilbronn, "Eski Mısır Çarşısı hakkında," *Türk Eczacıları Birliği Mecmuası* 2, 3 (1959): 10-17; Ayşegül Demirhan, "Mısır Çarşısı Drogları" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 1975).

243 Turhan Baytop, *Hayvani Droglar* (İstanbul: Eczacı Kütüphanesi Neşriyatı, 1953); T. Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c.2 (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1971), 305; Celaleddin İzmirli, *Hayvanlardan Elde Edilen İlaçlar - Farmakozooloji* (İstanbul, 1974); Atıf Şengün, *Eczacılar İçin Genel Zooloji* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1982)

244 Tedavide kullanılan anorganik bileşikler için bkz. Feza Günergun, "Osmanlı Yükseliş Devrinde (14.-17. yy.) Kullanılan Anorganik İlaçlar ve Elde Ediliş Metotları" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi, 1984).

245 Ahmet Süheyl [Ünver], "Tam bir asır evvel bizde eczanelerde bulunan ilaç listeleri," *Farmakoloğ* 4, 7-9 (1934): 48-50.

246 Ünver, "1260 (1884)'de İstanbul'da attar ve ispençiyarların sayısı," 415.

247 Bu bilgi halen Mısır Çarşısı'nda aktar dükkânı bulunan ve aktarlara toptan drog satışı yapan eczacı Dilaver Kadıoğlu tarafından verilmiştir.

248 Eren Akçiçek," Türkler'de ve Manisa'da attarlık," *İzmir Eczacı Odası Bülteni* 1, 1 (1983): 27-30.

249 Halit Ongan, "Ankara'nın eski esnafını açıklayan bir vesika," *Türk Etnografya Dergisi* 2 (1957): 56-61.

250 Musa Çadırcı, "1830 genel sayımına göre Ankara şehir merkezi nüfusu üzerinde bir araştırma," *Osmanlı Araştırmaları* 1 (1980): 109-132.

251 Wataru Miki, *Index of Arab Herbalist's Materials* (Tokyo: Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, 1976).

252 Karl Ambros Bernard, *Pharmacopoea Castrensis Ottomana* (Constantinople: Imprimerie de Henri Cayol, 1844).

253 Hüseyin [Sabri], *Düsturü'l-edviye* (İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, 1291/1874).

254 *Türk Kodeksi*, 1. bs. (İstanbul: T. C. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1930).

255 François Dorvault, *L'Officine ou Répertoire général de Pharmacie pratique* (Paris: Labé / Ancienne Maison Béchet Jeune, 1844).

256 K. Hüsnü Can Başer, Gisho Honda ve Wataru Miki, *Herb Drugs and Herbalists in Turkey* (Tokyo: Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, 1986); Mamoru Tabata, Gisho Honda ve Ekrem Sezik, *A Report on Traditional Medicine and Medicinal Plants in Turkey 1986* (Kyoto: Kyoto University Faculty of Pharmaceutical Sciences, 1988).

257 Marie-Louise Paris, "Souvenirs français au Musée d'Histoire de la Pharmacie d'lstanbul," *Revue d'Histoire de la Pharmacie* 20, 208 (1971): 314- 316. İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi binalarının 1999 yılında depremden zarar görmesi üzerine, o tarihte C Blok'ta bulunan Müze'nin içerdiği malzeme depolanmış, A Blok'u (Keçecizade Fuat Paşa Konağı) güçlendirme çalışması 2010 yılında tamamlandıktan sonra, Müze malzemesi A. Blok birinci katta bulunan iki salona taşınarak yeniden düzenlenmiş ve müze, 6 Haziran 2012 tarihinde ziyaretçilere açılmıştır.

258 Ahmet Süheyl Ünver, "Eski evlerimizde mualece dolapları, sandıkları ve ihtiva ettiği ilaçlara ait bir misal," *Türk Tıb Tarihi Arkivi* 4, 15 (1940): 120-124.

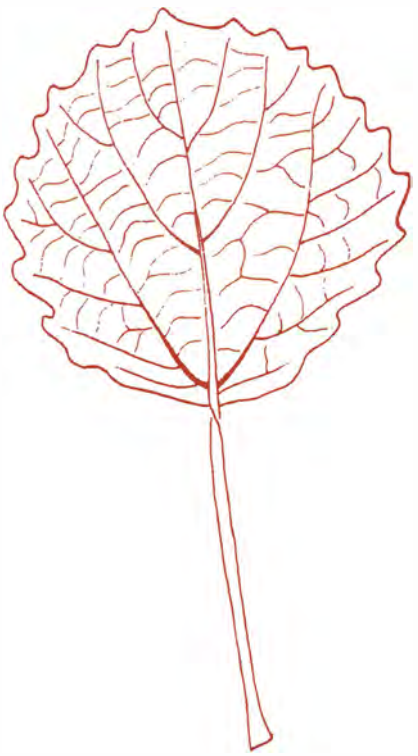
259 Ünver, aynı yayın.

260 Ahmet Süheyl Ünver, "Süleymaniye Külliyesinde Darüşşifa, Tıp Medresesi ve Darülakakir'e dair," *Vakıflar Dergisi*

sayı 2 (1942): 195-207; Kâzım İsmail Gürkan, *Süleymaniye Darüşşifası* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1966).

261 Cadet, "Médecine et Pharmacie turques," *Bulletin de Pharmacie* 6 (1814): 558-564.

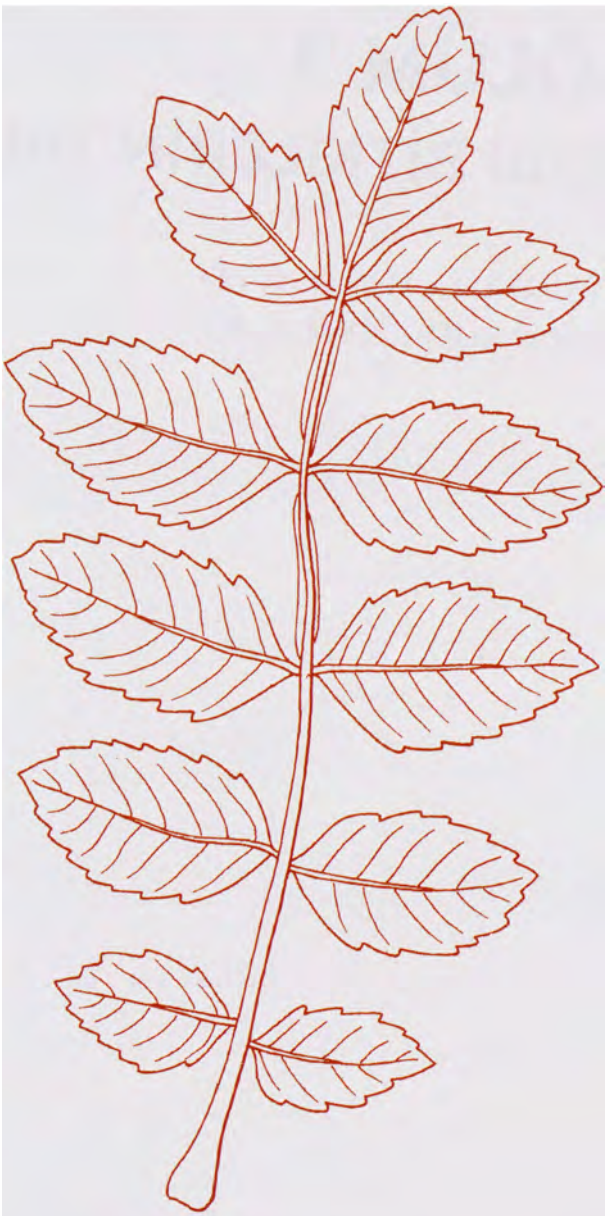
262 Turhan Baytop, "Süleymaniye Tıp Medresesi'nde yapılan eczacılık öğretimi hakkında," Ocak 1998 (yayınlanmamış çalışma).

Populus tremula
(titrekkavak)

BÖLÜM 3
TIBBİ BİTKİLERİN TANINMASI

TANILAMA YÖNTEMLERİ
BİTKİ KOLEKSİYONLARI

Rhus coriaria
(sumak)

TIBBİ BİTKİLERİN TANINMASI

Tanılama yöntemleri

İlaç yapımı için kullanılacak bitkisel materyalin (yaprak, kök, tohum vs) toplanması esnasında, istenen materyalin elde edileceği bitkinin çok iyi tanınması gerekmektedir. Aksi halde kolaylıkla yanlışlığa düşülür ve istenen materyal yerine etkisiz veya zehirli diğer bir materyal toplanır. Tecrübeli kişiler genellikle arzu ettiği materyali toplayacağı bitkiyi çok iyi tanımaktadır. Acemiler ise başlangıçta tecrübelilerin yanında çalışırlar ve zamanla, bitkileri tanımayı öğrenirler. Bununla beraber, resimli bir tıbbi bitkiler kitabı bu konuda toplayıcılara geniş oranda yardımcı olabilir. Şüpheli durumlarda bitkinin bir örneği (bu örnek mutlaka çiçekli olmalıdır) Eczacılık Fakültelerinden birine gönderilerek, numunenin arzu edilen bitki olup olmadığı sorulabilir.

Bitkilere bilimsel olarak Latince isimler verilmektedir. Her bir bitkinin Latince iki kelimeden yapılmış bir ismi bulunur. Mesela, Gelincik çiçeğinin ilmi Latince ismi *Papaver rhoeas*'dır. Ayrıca birbirine akraba olan bitkiler bir familya altında toplanır. Gelincik çiçeği ile Haşhaş bitkisi akrabadır. Bu nedenle "Gelincik" ve "Haşhaş" aynı familya altında bulunur. Bu familyanın adı da "Papaveraceae" familyasıdır. Kitapta bahsedilen her bitkinin Latince adı yanında ayrıca tırnak içinde bağlı olduğu familya da gösterilmiştir.

İsmi bilinmeyen ve çevrede tıbbi maksatlar için kullanılan bir bitkinin teşhisi için iki yol vardır. Bunlardan biri, teşhisi istenen bitkinin çiçekli bir örneğini gazete kâğıdı arasında kurutarak Eczacılık fakültelerinden birinin Farmasötik Botanik veya Farmakognozi dallarına yollamaktır. Bu kuruluşlarda, kurtulmuş bitki örnekleri ve drog koleksiyonları bulunduğu için, istenen bilgi kolaylıkla sağlanabilir. Memleketimizde bulunan Farmasötik Botanik dallarında en zengin bitki koleksiyonuna sahip olan İstanbul Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Farmasötik Botanik Anabilim Dalı'ndaki herbaryumdur (ISTE).[1]

Bitki koleksiyonları

Türkiye'de, bitki örneklerini taşıyan, ilk tabiat tarihi müzesi (Numunehane) 1839 yılında açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (Ecole impériale de Médecine de Constantinople) içinde kurulmuştur.[2] Bu müzede bitki örnekleri yanında, doldurulmuş halde memeli hayvan, kuş, balık ve sürüngenler, deniz hayvanları kabukları, fosiller, mineral örnekleri, kaya örnekleri, kristal modelleri gibi birçok materyal bulunuyordu. 11 Ekim 1848 tarihinde çıkan yangında müze büyük zarar görmüştür. Yangından kurtarılan örnekler ise bakımsızlık ve ilgisizlik nedeniyle zamanla bozulmuş ve yararlanılamayacak bir hale gelmiştir.[3]

1870 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane idaresi, yararlanılamaz durumda olan, müzenin düzenlenmesi ve zenginleştirilmesi için bir karar almış ve bu karar ile de Mekteb'in ilm-i arz ve maadin [jeoloji ve mineraloji] muallimi Doktor Abdullah Bey (Carl Eduard Hammerschmidt'i (1799-1874) görevlendirmiştir.[4] Bunun üzerine, Abdullah Bey müzeyi yeniden düzenlemiş, kendi koleksiyonlarını (bilhassa Uludağ'da topladığı bitki ve fosil örneklerini) müzeye vermiş ve Viyana'ya yaptığı iki aylık bir gezi sonunda Avrupalı dostlarının hibe ettiği veya satın aldığı koleksiyon ve kitapları İstanbul'a getirerek Tabiat Tarihi Müzesi'ni yeniden kurmuş ve yararlanılabilir bir duruma getirmiştir.[5] Bu müzedeki koleksiyonların bugün nerede bulunduğu hakkında bilgi sahibi değiliz.

Cumhuriyet dönemi ile birlikte birçok öğrenim kurumunda botanik, zooloji, mineraloji gibi konularda koleksiyonların yapılmasına başlamıştır. Halen üniversitelerin ekserisinin Fen ve Eczacılık fakültelerinin Anabilim dallarında konuları ile ilgili oldukça zengin koleksiyonlar bulunmaktadır. Ankara'da 1968 yılında kurulan MTA Tabiat Tarihi

Müzesi de fosil, mineral, kayaç ve maden örneklerinden oluşan güzel bir koleksiyona sahiptir.

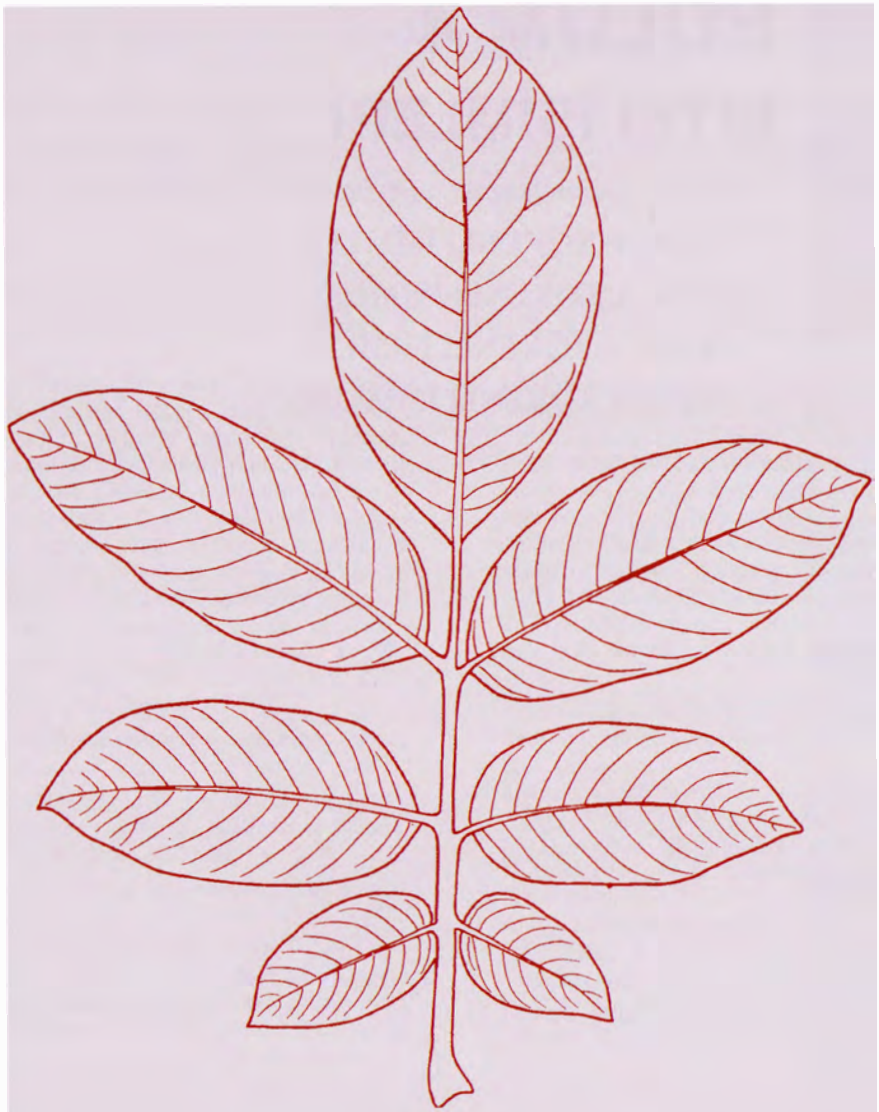
İkinci yol, eldeki bitki örneğini 'Flora' denilen kitaplar yardımıyla tayin etme yoludur. Bununla beraber *Flora*'lar yardımıyla bitki isimlendirmenin ancak bir uzmanlık işi olduğunu da unutmamak gerekir. Türkiye bitkilerinin teşhisi için; Prof. Dr. Peter Hadland Davis (1918-1992) tarafından 10 cilt halinde tertiplenmiş olan *Flora of Turkey and the East Aegean Islands* isimli flora kullanılabilir. Bu eser 25 yıllık bir emek ürünü olup 10 cilt halinde yayınlanmıştır.[6] İlk 7 cildin hazırlanması ve yayını için 500.000 İngiliz sterlini (2021'de 5.000.000 TL) civarında bir miktar sarfedilmiştir. Bu para Science Research Council (İngiltere) tarafından karşılanmıştır. Her bir ciltten yaklaşık olarak 1.500 adet basılmıştır.[7] Türkiye bitkilerinin yayılış alanlarını saptamak için de bu eser en güvenilir ve en geniş kaynaktır.

Kaynaklar

1. Asuman Baytop, "İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumundaki Türkiye Bitkileri," *Doğa Bilim Dergisi Seri A2 - Biyoloji)* 8, 1 (1984): 147-149; A. Baytop, *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumu'ndaki Türkiye Bitkileri I. Pteridophyta, Gymnospermae, Dicotyledones* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Prof. Dr. Nazım Terzioğlu Basım Atölyesi, 1984); A. Baytop, *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumu'ndaki Türkiye Bitkileri II. Monocotyledones* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Prof. Dr. Nazım Terzioğlu Basım Atölyesi, 1988); A. Baytop, *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumu'ndaki Türkiye Bitkileri III* (Ankara: TÜBİTAK Yayın-Dağıtım Daire Başkanlığı, 1992).
2. Turhan Baytop, "Türkiye'de ilk herbaryum," *Doğa Türk Eczacılık Dergisi* / Turkish Journal of Pharmacy 2 (1992): 1-5.
3. Turhan Baytop "Türkiye'de ilk herbaryum," 1-5; T. Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye - Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923)* (İstanbul: Bayer, 1995), 14.
4. Ekrem Kadri Unat, "Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki tıbbî zooloji ve parazitoloji hocaları," *Acta Neuro-Psychiatrica* (Eylül-Aralık 1959, Ocak-Aralık 1960): 505-520.
5. Abdullah [Hammerschmidt], "Le Musée d'Histoire naturelle de l'École impériale de Médecine de Constantinople," *Gazette médicale d'Orient* 16, 3-4 (1872): 33-42; Abdullah [Hammerschmidt], "Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane'nin 1870li yılların başındaki doğa tarihi koleksiyonu," çev. ve der. Feza Günergun, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 9, 1-2 (2009-2010), 237-344; F. Günergun, "On dokuzuncu yüzyıl İstanbul'unda iki doğa tarihi müzesi – Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane ve Darüşşafaka koleksiyonları," *Toplumsal Tarih* 311 (Kasım 2019): 48-51; Semih Çelik, "Galatasaray Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyyesi Nümunehanesi," *Toplumsal Tarih* 311 (Kasım 2019): 34-41 ; Ebru Aykut, "Mekteb-i Tıbbiye Nümunehanesi'ndeki anatomi koleksiyonları ve teratolojik numuneler," *Toplumsal Tarih* 311 (Kasım 2019): 42-47.
6. Peter Hadland Davis, *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, 9 cilt ve Supplement 1 (c.10) (Edinburgh: Edinburg University Press, 1965-1988). P. H. Davis'in ölümünden sonra aşağıdaki ek ve yayın yapılmıştır: P. H. Davis, *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, Supplement 2 (c.11), yay. haz. Adil Güner, Neriman Özhatay, Tuna Ekim, K. Hüsnü Can Başer (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000); P.H. Davis, *Resimli Türkiye Florası*, yay. haz. A. Güner (İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı / Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014).
7. 3 Ağustos 1982 günü Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Botanik Bölümünde yapılan toplantıda Prof. Dr. P. H. Davis tarafından verilen bilgilere göre.

BÖLÜM 4
BİTKİ İSİMLERİ

TÜRKÇE KÖKENLİ İSİMLER
FARSÇA KÖKENLİ İSİMLER
ARAPÇA KÖKENLİ İSİMLER
AVRUPA KÖKENLİ İSİMLER

Juglans regia
(ceviz)

BİTKİ İSİMLERİ

Orta Asya'da yaşayan Türk toplumlarının bir bölümü dağlık ve ormanlık bölgelere yerleşmiş olup avcılık ve ormancılık ile geçinirdi. Bunlar, bitkiler ile yakından ilgili olduklarından birçok Türkçe bitki ismine sahiptiler. Diğer bir bölüm ise steplerde hayvancılık ile geçinen göçebelerdi. Bunlar yazın yaylalarda, kışın ise kışlaklarda yaşar ve kışlaklar civarında bazı bitkileri (darı, arpa gibi) yetiştirerek ilkel bir biçimde tarım ile de uğraşırlardı. Bunların bitkiler ile ilgileri sınırlı olduğundan bildikleri bitki isimleri de çok azdı. On birinci ve on ikinci asırlarda Orta Asya'dan Anadolu'ya gelenler, geçimlerini hayvancılık ve ilkel bir tarım ile sağlayan bu ikinci bölüme dahil topluluklardı.[1]

Bugün de Anadolu'da bilhassa tarım ve hayvancılık ile ilgilenen halkın yabani bitki isimleri hakkındaki bilgileri çok sınırlıdır. Bunlar bitkileri ot, ağaç, çiçek, diken ve çalı gibi basit bir biçimde sınıflandırmaktadır. Buna karşılık dağ köylerinde yaşayan halk zengin bir bitki ismi hazinesine sahiptir. Bu yörelerde yaşayan halk bitkiler için, bunların dış görünüş ve özelliklerini belirten, çok anlamlı isimler kullanmaktadırlar.

Halen Türkiye'de kullanılmakta olan bitki isimlerinin kökenleri 4 grup altında toplanabilir:[2]

Türkçe kökenli isimler

Halen Türkiye'de kullanılan bitki isimlerinin büyük bir çoğunluğu Türkçe kökenlidir. Türkiye'de yetiştirilen tahıl, sebze ve yağ bitkileri ile meyve ve meyve ağaçlarına verilen Türkçe isimlerin kökenleri, B. Ögel tarafından iyi bir şekilde araştırılıp açıklanmıştır.[3] Bu çalışmanın sonuçlarına göre, kültür bitkileri için, halen Türkiye'de kullanılan isimlerin ekserisinin kökeni eski Türk dilinden (Göktürkçe, Oğuzca veya Uygurca) gelmektedir. Bir bölüm ismin kökeni ise Fars-Arap kültürüne bağlıdır.[4]

Türkiye'de yetişen tıbbi bitkiler için kullanılan Türkçe adların kökenlerini araştıran bir çalışma bulunmamakla beraber elde bulunan kaynaklardaki bilgilere göre bunlar için kullanılan Türkçe adlar da, kültür bitkilerinde olduğu gibi, genellikle Türkçe kökenlidir. Az bir kısmı Fars-Arap kaynaklarından alınarak Türkçeleştirilmiştir.

Uygur Türklerine ait eski tıbbi yazmaların incelenmesi, halen Anadolu'da kullanılan tıbbi bitki isimlerinden bir bölümünün Uygur Türkleri tarafından kullanılan kelimeler ile aynı olduğunu göstermektedir.[5]

Dünya üzerinde buzul devrinin sona ermesiyle (son buzul devrinin 50 bin yıl önce sona erdiği sanılmaktadır) Türklerin anayurdu olan Orta Asya'daki sulak ovalar kuruyarak barındırdığı halkı besleyemez bir duruma gelmiştir. Bu olayın sonucu olarak da bu bölgedeki Türkler dalgalar halinde göçlere başlayarak Güney ve Batı Asya'ya (Anadolu'ya kadar) yayılmışlardır.[6] Bu göçler sırasında Türkler kendilerine has kültürlerini de beraberlerinde götürmüşlerdir. Bu durum, halen Anadolu'da kullanılan bazı bitki isimlerinin Orta Asya kökenli olmasını çok iyi açıklar.

Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi'nde[7] birçok tıbbi bitkinin Türkçe isimleri bulunmaktadır. Bunların bir kısmı halen de Türkçede kullanılmaktadır. Bazılarının ise hangi bitki veya droga ait olduklarını saptamak, verilen bilginin azlığı nedeniyle, mümkün olmamaktadır. Bu sözlükte, konumuz ile yakından ilgili, başlıca Türkçe kelimeler şunlardır:

OD (OT) - Ateş. İlaç hazırlanmasında kullanılan madde (drog). Drogların ekserisinin acı ve yakıcı lezzetli olması nedeniyle.

OD (OT) YEM - Baharat (yakıcı yem). Baharat (karabiber, kimyon, tarçın gibi) lezzetinin genellikle yakıcı olması nedeniyle.

OTACI - Hekim, ilaç yapan.

EM - İlaç.

EMÇİ - İlaç hazırlayan (eczacı).

Diğer taraftarı halen Çin Halk Cumhuriyetinin kuzeyindeki Sincan bölgesinde yaşayan Türkler

için Arap harfleri ile Uygurca yazılmış tıbbi bitki kitaplarında[8] bulunan bitki isimlerinden birçoğu, bugün Anadolu'da kullanılan bitki isimleri ile aynıdır.

Uygur tababeti, eski Hint tababetinin etkisinde kalmış olduğundan H.W. Bailey'in yayınladığı Uygur Türkçesindeki tıbbi bitki isimleri listesinde[9] bulunan tıbbi bitki isimlerinin birçoğunun Sanskrit kökenli olduğu görülmektedir. Buna göre dikkatli bir inceleme yapılır ise bugün Anadolu'da kullanılan bazı tıbbi bitki isimlerinin Sanskritçe kökenli olabileceği de görülecektir.

Halen Anadolu'da halk tarafından bilinen tıbbi bitki isimlerinin çoğu 14. asırdan itibaren Arapçadan çevrilmiş olan İbn-Baytar'ın Türkçe çevirilerinde bulunmaktadır. Anadolu Türklerinin ilk Türkçe ilmî eserlerinden olan İbn Baytar çevirileri tıbbi bitkilerin kullanılış alanlarını ve Türkçe adlarını saptaması yönünden çok önemli bir kaynaktır.[10]

On beşinci asır şair ve tabiplerinden Şeyhî'nin (Hakîm Sinan) *Nazmü't-Tabayı* adlı eserinde bu dönemde kullanılan bitki, yemek ve içeceklerin tıbbi etkileri anlatılmakta ve Türkçe isimleri verilmektedir.[11] Burada kayıtlı olan isimlerin büyük bir kısmı halen de Türkçede kullanılmaktadır.

Ahmed Vefik Paşa, J.W. Redhouse, Şemseddin Sami, Şerafeddin Magmumi ve Handjeri sözlüklerinde[12] de Türkçe bitki isimleri ile ilgili etraflı bilgi bulunmaktadır. Ahmet Vefik Paşa'nın sebze bitkileri ve meyve ağaçlarına karşı özel bir merakının bulunması, sözlüğünün bu yönlerden, ayrıntılı bilgi taşımasına neden olmuştur. Şerafeddin Magmumi ise hekim ve botanik hocası idi. Bu nedenle bilhassa tıbbı bitkiler ile ilgilenmiş ve bunları sözlüğünde açıklamıştır. A. Handjeri'nin sözlüğü Türkçe isimlerin Fransızca, Arapça ve Farsça karşılıklarını da taşıdığından, kelimelerin kökenleri hakkında bilgi edinmek yönünden değerlidir.

Yakın ve Uzak Doğu'da 35 yıl hekimlik yapmış olan Dr. J.M. Honigberger'in kitabında bitkisel, hayvansal ve madensel drogların 4 Avrupa (Latince, İngilizce, Fransızca ve Almanca) ve 5 Doğu (Türkçe, Arapça, Farsça, Hint ve Keşmir) dilindeki isimleri, özellikleri ve etkileri etraflı olarak kaydedilmiştir.[13]

J. H. Haney 1976 yılında yayınladığı bir çalışmada, esas itibariyle Türkiye kökenli bahçe bitkilerini araştırma konusu yapmakla beraber, bu bitkilerin (230 bitki) sırasıyla İngilizce, Arapça, Farsça, Türkçe ve Latince adlarını içeren bir lügatçe de hazırlanmıştır. Osmanlı ve Avrupa kaynaklarına dayanılarak hazırlanmış olan bu çalışma[14] Türkiye bahçe bitkileri ve bunların Türkçe isimleri üzerinde çalışacaklar için yararlı bir kaynak olacak niteliktedir.

Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmış olan *Derleme Sözlüğü*[15] pek çok Türkçe bitki ismi taşımaktadır. Genellikle bu isimlerin Latince karşılıklarının verilmediği "Yemeği yapılan bir bitki", "Dağda yetişen bir ot" veya "Acı ve yapışkan bir ot" gibi tarifler ile yetinildiği için, sözlükte bulunan Türkçe isimlerin hangi bitkilere ait olduğunu saptamak olanağı bulunamamaktadır. Buna karşılık bu sözlük, yöresel bitki isimleri için, çok önemli bir kaynaktır.

On dokuzuncu asırda kullanılan tıbbi bitki ve drogların Türkçe isimleri Dr. Hüseyin Sabri tarafından H. 1291 (1874) yılında yayınlanan *Düsturü'l-edviye* isimli kitapta bulunmaktadır. Uzun zaman Osmanlı farmakopesi olarak kullanılan bu eser 1866 tarihli Fransız kodeksinin Türkçe çevirisidir ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane matbaasında basılmıştır.[16] Dr. K. A. Bernard (1806-1844) tarafından hazırlanıp yayınlanan askeri farmakopede,[17] o devirlerde kullanılan tıbbi bitki ve drogların Türkçe isimleri bulunmaktadır.

Tıbbi bitki ve drogların günümüzde kullanılan Türkçe isimleri ise A. Baytop ve T. Baytop'un yayınlarında[18] vardır. Türkçe bitki isimlerinin İngilizce karşılıklarını bulmak için ise A. Vahid Moran'ın sözlüğü[19] çok yararlıdır.

Farsça kökenli isimler

Türkler, Orta Asya'dan Anadolu'ya göç sırasında uzun zaman İran topraklarında kalmışlardır. Bu dönemde İran'da tarım, meyvecilik ve çiçekçilik çok ileri bir durumda idi. Bu nedenle Farsça kökenli birçok bitki ismi Türkçede yer almıştır. Bazı meyve ağaçları (armut, badem, dut, nar, şeftali, zerdali gibi), bazı süs bitkileri (lâle, nergis, sümbül, şebboy, yasemin, zambak gibi) ve bazı sebze (enginar, havuç, ıspanak, ışgın, karnıbahar, nohut,

patlıcan, ravent, rezene, şalgam gibi) isimlerinin kökenleri Farsçadır.

Arapça kökenli isimler

Yakın Doğu'da yetişen veya bu bölgedeki tüccarlar tarafından ticareti yapılan birçok bitkisel drog veya bitki isminin kökeni Arapçadır. Bu isimler bilhassa Osmanlı İmparatorluğu zamanında kullanılmış olmasına karşılık halen de Arapça kökenli kelimeler Türkçede kullanılmaktadır. Birkaç örnek olarak ceviz, harnup, haşhaş, kahve, kakule, safran, salep, susam ve zeytin gösterilebilir.

Bugün birçok Yakın Doğu ülkesi (İran, Irak, Mısır, Suriye gibi) pazar ve aktarlarında satılan drogların mühim bir kısmı için, söylenişe ait bazı küçük farklar dışında, aynı isimler kullanılmaktadır.[20] Bu isimler genellikle Arapça veya Arapçalaştırılmış Farsça isimlerdir. Halen memleketimizde de kullanılan bu drog isimlerinin kökenlerini belirtmek amacıyla Arapça karşılıkları da verilmiştir. Arapça kökenli drog adlarının Latince karşılıklarını saptayabilmek için Wataru Miki'nin Kahire aktarlarına dayanarak hazırladığı listeden yararlanılabilinir.[21]

Avrupa kökenli isimler

On dokuzuncu asırdan itibaren yazılan botanik ve tedavi kitaplarında, Avrupa kültürünün etkisi ile başta Fransızca olmak üzere Avrupa dillerinden çevrilerek meydana getirilmiş bitki isimlerine bol olarak rastlanmaktadır. Bu konu ile ilgili birkaç örnek vermek istenirse: Altın yağmuru (Pluie d'or), aslanağzı (Gueule de lion), binbirdelikotu (Mille-pertuis), çobançantası (Bourse à pasteur), eşekhıyarı (Cornichon d'âne), geyikdili (Langue de cerf), kardelen (Perce-neige), kartal eğreltisi (Fougère aigle), keçisedefi (Rue de chèvre) ve bunlara benzer yüzlercesi gösterilebilir.[22]

Bitki isimleri için hazırlanmış özel sözlüklerde[23] de Latince, Fransızca, Almanca veya İngilizceden çeviri yolu ile yapılmış, pek çok bitki ismi bulunmaktadır. Bu yol Türkçe ismi bulunamayan bitkilere Türkçe bir isim vermek için kullanılabilecek bir yöntem ise de ancak en son çare olarak başvurulmalıdır. Çünkü yabancı dillerden çeviri yoluyla elde edilen isimleri halk tanımamakta ve bu yüzden de pratikte bir önemi olmamaktadır. Çeviri yerine, mümkün olan her durumda, halk tarafından kullanılan ve bitkinin özelliğine uyan Türkçe bir ismin kabulü en sağlıklı yol olacaktır. Mesela *Fritillaria* türleri için 'damalı çiçekler' gibi tamamen çeviri bir isim yerine, halk tarafından kullanılan ve bitkinin özelliğine uyan 'ters lâle' (çiçekleri lâleye benzediği halde, toprağa dönük olması nedeniyle) isminin alınması çok daha uygun olacağı kanısındayız. Anadolu'da yapılacak kapsamlı incelemeler sonunda çok uygun Türkçe isimlerin bulunması mümkün olacaktır. Bu alanda ön çalışmalar yayınlanmaya başlamıştır.[24]

İsimler ile ilgili diğer bir konu da bölgelere göre değişen isimler konusudur. Bir isim, bölgelere göre, değişik bitki türlerine verildiği gibi aynı türe değişik bölgelerde değişik isimlerin verildiğine sık sık rastlanmaktadır. Bir örnek olarak devedikeni ismini alabiliriz. Bu isim, bölgelere göre *Acanthus*, *Carduus*, *Onopordon* veya *Picnomon* gibi dikenli bitki türlerine verilmektedir. Buna karşılık *Hyoscyamus niger* türüne, bölgelere göre, banotu, gavurhaşhaşı veya dağdağan ismi verilmektedir. Bu konu için pek çok misal verilebilir. Bu durum yalnız yöresel Türkçe isimler verilerek yapılan folklorik yayınlardan yararlanmayı son derece güçleştirmektedir. Bu nedenle yayınlarda bitkinin yöresel ismi ile beraber mutlaka Latince isminin de verilmesi lâzımdır. Bitki numunesi alındığı zaman, bunun Latince isminin, bir botanik enstitüsünde saptanması çok zor değildir. Bitkinin isimlendirilmesinde yalnız cins isminin saptanmasının da büyük bir yararı yoktur. İsimlendirme mutlaka tür seviyesine kadar gitmelidir. Bir misal vermek gerekir ise: Kayseri'nin Erciyes dağından toplanmış ve yöresel olarak 'boz geven' denilen bitkinin Latince isminin *Astragalus* olduğunu yazmak bu önem taşıyamaz. Çünkü halen Anadolu'da 350 kadar *Astragalus* türünün bulunduğu bilinmektedir. 'Boz geven' bunlardan hangisidir? İsimlendirilme tür seviyesine kadar gider ve 'boz geven' isimli bitkinin *Astragalus microcephalus* Willd. türü olduğu saptanır ise 'boz geven' için verilen bilgiler bir değer kazanmış olur.

Kaynaklar

1 Michèle Nicolas, "Les composantes du vocabulaire botanique turc," *Der Islam* 59, 1 (1982): 114-121.

2 Bedros Kerestedjian, *Quelques Matériaux pour un Dictionnaire étymologique de la Langue turque* (Londres: Luzac and Co., 1912).

3 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş II* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1978), 143.

4 Ahmad Parsa, *Flore de l'Iran*, c.7, fasikül 1 (Index des Noms Vernaculaires Locaux-Latins) (Teheran: Imprimerie Danech, H.1337-M.1959), 68; Gerard Clauson, *A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdi Xan*, faksimile (London: 1960); G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish* (Oxford: Oxford University Press, 1972); Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, 5 cilt, çev. Besim Atalay (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1939-1943).

5 Gabdul Ravid Rachmati [Reşit Rahmeti Arat], "Zur Heilkunde der Uiguren," *Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Philosophische-historische Klasse* 24 (1930): 451-473 ve 22 (1932): 401-448; Ahmet Süheyl Ünver, *Uygurlarda Tababet* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü ve Yeni Laboratuvar, 1936); Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (İstanbul: Türk Dil Kurumu, 1968).

6 Nizamettin Âli [Sav], *Türklerde Sanayi*. "Türk Tarihinin Ana Hatları" Eserinin Müsveddeleri Seri I, No. 33 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1932) ve Seri II, No. 24 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1934).

7 Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, 5 cilt, çev. Besim Atalay (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1939-1943)

8 *Sincan Çin'i Bitkisel Drogları* (Sincan: Halk Naşriyatı, 1978); *Uygur Milli Tababetinde Çok Kullanılan Droglar* (Sincan: 1980); Inayitulla Helimi, Yi Fu, Talat Sabit ve ark. *Chinese-Uighur-English Medical Dictionary (Tıbbi Lugat).* Xinjiang [Sincan]: Halk Sahhiya Naşriyatı, 1983).

9 Harold Walter Bailey, "Medicinal plant names in Uigur Turkish," *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı* (İstanbul: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1953) içinde, 51-58.

10 Hekim Mehmed Rindani (Dendani), *Mu'alecat-i İbn al-Baytar Tercümesi*, İstanbul Üniversitesi – İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı kitaplığı No. 4118.

11 Hasan Ali Yücel, *Bir Türk Hekimi ve Tıbba Dair Manzum Bir Eseri* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1937).

12 Ahmed Vefik, *Lehçe-i Osmanî*, 2. bs. (Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, H. 1306 / M. 1888); James William Redhouse, *A Turkish and English Lexicon* (Constantinople: A. H. Boyajian, 1890); Şemseddin Sami Bey Fraschery, *Dictionnaire Français-Turc*, 4. bs. (İstanbul: Mihran Matbaası, 1905); Şerafeddin Magmumi, *Kamus-ı Tıbbî (Dictionnaire Encyclopédique Médical Français-Turc)*, 2 cilt (Kahire: 1910-11); Alexandre Handjeri, *Dictionnaire Français – Arabe - Persan et Turc*, 3 cilt (Moscou: De l'Imprimerie de l'Université impériale, 1840-1841).

13 John Martin Honigberger, *Thirty-five Years in the East*, 2 c. (London: H. Baillière, 1852).

14 John H. Harvey, "Turkey as a source of garden plants," *Garden History* 4, 3 (1976): 21-42.

15 *Derleme Sözlüğü*, 12 cilt (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1963-1982).

16 Hüseyin [Sabri], *Düsturü'l-edviye* (İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, H. 1291 / M. 1874).

17 Karl Ambros Bernard, *Pharmacopoea Castrensis Ottomana* (Constantinople: Imprimerie de Henri Cayol, 1844).

18 Asuman Baytop, *Farmasötik Botanik* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1977); Turhan Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, 2 c. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1970-74); T. Baytop, "The Turkish names of plants," *Codex Vegetabilis* (Amsterdam: E. F. Steinmetz, 1957); T. Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1994, 1997, 2015).

19 A. Vahid Moran, *Türkçe-İngilizce Sözlük / A Turkish-English Dictionary* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1945).

20 H. A. Ducros, *Essai sur le Droguier populaire arabe de l'Inspectorat des Pharmacies du Caire*, Mémoires de l'Institut d'Egypte, c. 15 (Le Caire: Imprimerie de l'Institut français d'Archéologie orientale, 1930); David Hooper, *Useful Plants and Drugs of Iran and Iraq* (Chicago: Field Museum, 1937); Max Meyerhof, *Un Glossaire de Matière médicale de Maïmonide*, Mémoires de l'Institut d'Egypte, c. 41 (Le Caire: Imprimerie de l'Institut français d'Archéologie orientale, 1940); Ahmed Issa Bey, *Dictionnaire des Noms des Plantes en Latin, Français, Anglais et Arabe* (Le Caire: Ministère de l'Instruction publique d'Egypte, H.1349 / M.1930).

21 Wataru Miki, *Index of the Arab Herbalist's Materials* (Tokyo: Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, 1976).

22 Hüseyin [Sabri], *Düsturü'l-edviye*; Mehmed Ali, *İlm-i Nebatat-ı Tıbbiye*, 2 c. (İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, H.1291/M.1875); Esad Şerefeddin [Köprülü], *Nebatat-ı Saydelaniyye* (İstanbul: Kader Matbaası, H.1328/M.1912); Şerafettin Tevfik [Tertemiz], *Tıbbî Nebatlar / Botanique médicale*, 2. bs. (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1932).

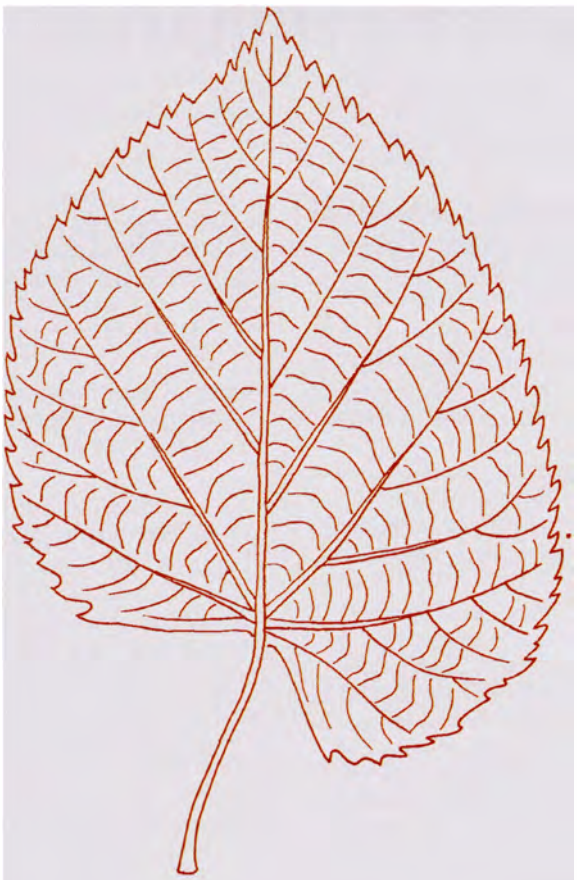
23 Armenag K. Bedevian, *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names* (Cairo: Argus & Papazian Presses, 1936); Şevki Akalın, *Büyük Bitkiler Kılavuzu*, 10 fasikül (Ankara, 1952); Sarım Hüsnü Çelebioğlu'nun Nebat Lugati, 16.517 nebatın Latince, Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca, İtalyanca, Arapça, Latin ve Arap harfleriyle) isimlerini ihtiva etmektedir. 30 yıllık (1927-1957) bir emek sonucu hazırlanmış olan bu sözlük, her bir tür için Gustav Hegi'den alınmış bir resim taşımaktadır. 10 cilt halinde daktilo edilmiş kopya, halen Çelebioğlu ailesinde bulunmaktadır: Gökhan Elçin, *Sözlük (Bitki Adları)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1980).

24 Şükrü Polat, "Suşehrinde bitki ve hayvan isimleri," *Türk Folklor Araştırmaları* 7, 149 (1961): 2502; Asuman Baytop, "Bitkilerimizin yerli adları," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 4 (1968): 55-58; A. Baytop, *Farmasötik Botanik* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1977), 323; Ekrem Sezik, "Muğla civarında salep elde edilen bitkilerin mahalli isimleri," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 5 (1970): 77-79; M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Halk takvimi. Çevre ağzı, yemiş, ağaç ve ot adları," *Türk Folklor Araştırmaları* 13, 262 (1971): 5950-5953; Ertan Tuzlacı, "Honaz dağının bitkileri II", *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 13 (1977): 47-61; Ahmet Şentürk, "Malatya'da hayvan yemleri ve ot adları," *Türk Folklor Araştırmaları* 18, 350 (1978) : 8433; Güldan Çakırer, "Sultandağları bitkilerinin yöresel adları," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 16 (1980): 88-90; Michèle Nicolas, "Les composantes," 59; Turhan Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü.*

BÖLÜM 5
TIBBİ BİTKİLERİN YARARLARI ve YETİŞTİRİLMESİ

YARARLARI

YETİŞTİRİLMESİ

Tilia argentea

(ıhlamur)

TIBBİ BİTKİLERİN YARARLARI VE YETİŞTİRİLMESİ

Yararları

Tıbbi bitkilerin ekimi tarihten evvelki devirlerden beri yapılmaktadır. Mısırlıların Taş Devri'nde bile keten ekimi yaptıklarını biliyoruz. Yine, bu devre ait göl evlerinde haşhaş tohumu bulunmuştur. Bugün bazı drogların (mesela ardıç meyvesi) yabani bitkilerden elde edilmesine karşılık drogların mühim bir bölümü yetiştirilen tıbbi bitkilerden elde edilmektedir. Buna sebep tıbbi bitki yetiştirilmesinin aşağıdaki faydalarıdır.[1]

1. Küçük bir araziden çok miktarda drog elde edilebilir.
2. Ürünün toplanması kısa bir sürede ve arzu edilen zamanda yapılabilir.
3. Toplamadan hemen sonra kurutmaya kolaylıkla geçilebilir.
4. Saf drog elde edilir.
5. Gerek verim ve gerekse etkili maddesi yüksek drog veren elverişli ırkların yetiştirilmesi mümkündür.

Tıbbi bitkilerin yetiştirilmesinde genel tarım usulleri uygulanır. Ekimde başarılı olmak için toprak, sulama şekli, tohum ve işçilik elde edilmek istenen droga uygun olarak seçilmelidir. İyi kaliteli, ucuz ve bol miktarda drog ancak tıbbi bitki yetiştirmekle elde edilebilir. Bazı Avrupa ülkelerinde tarım arazisinin azalması ve işçilik ücretinin çok yüksek olması nedeniyle tıbbi bitki yetiştirilmesi hemen hemen terkedilmiştir. Bu nedenle Avrupa ülkeleri drog ihtiyaçlarını dış ülkelerden ithalat ile karşılamaktadırlar.

Türkiye birçok kültür bitkisinin vatanı[2] ve eskiden beri ileri bir bitki yetiştirme tekniğine sahip[3] bir tarım ülkesi olmasına karşılık tıbbi bitki ziraatinde yeterli bir gelişme gösterememiştir. Anason, biber, boruçiçeği, çay, gül, haşhaş, kenevir, keten, şerbetçiotu, tütün ve yasemin gibi birkaç önemli bitki dışında, tıbbi ve endüstriyel bitki ekimi yapılmamaktadır. Drog elde edilen bitkilerin çoğu yabani türlerdir.[4]

Drog ve uçucu yağ elde edilen bitkilerin yetiştirilmesi için Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri bazı teşvik tedbirleri alınmışsa[5] da, memleketimizde tıbbi bitki kültürü istenen gelişmeyi gösterememiştir. Bitkisel drog ihracatçıları, bitki yetiştirip elde edilen drogu satma yerine, çok daha kolay ve masrafsız olan, yabani bitkilerden elde edip satma yoluna gitmektedirler. İleriyi düşünmeden yapılan söküm ve toplamalar sonucu yabani tıbbı bitkiler büyük zararlar görmüş ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya gelmişlerdir. Bu durumun en tipik örneği centiyane kökünün elde edildiği *Gentiana lutea* bitkisidir. Bu bitki İkinci Dünya Harbinden önce Batı Anadolu dağlarında (Uludağ, Bozdağ) oldukça bol miktarda bulunurken bugün hemen hemen hiç rastlanmamaktadır. Buna karşılık, son yıllarda yapılan, bazı tıbbi bitki kültür denemelerinin sonuçlarına[6] göre Türkiye'de birçok tıbbi bitkinin, verimli olarak yetiştirilmesi mümkün görülmektedir.

Tıbbi bitki yetiştirilmesi ve bunlardan drog elde edilmesi yolunun memleketimizde gelişmemiş olmasının başlıca nedeni ekonomiktir. Yüksükotu ve güzelavrat otu yetiştirmeye uygun mazisi olan bir çiftçi deneyiminin bulunmadığı, satış olanaklarını bilmediği ve yüksek gelir getireceği şüpheli olan bu tıbbi bitkiler yerine kolaylıkla yetiştirip satabileceği diğer bir bitkiyi, mesela tütün yetiştirmeyi tercih etmektedir. 2-3 yıl içinde mahsul veren tıbbi bitkilerin diğer kültür bitkileri ile rekabet etmeleri daha da zor olmaktadır. Bu durum çiçek soğanı yetiştiriciliğinde çok bariz olarak görülmektedir. Devletçe alınan bütün önlemlere karşılık yabani bitkilerden elde edilen soğan yerine yetiştirilen bitkilerden elde edilen çiçek soğanı satışı yeterince sağlanamamıştır. Bunun nedeni tamamen ekonomiktir. Çünkü tohumdan hareket edilerek yapılan bir yetiştirme sonucu, ancak 3-5 sene içinde, satışa

çıkartılabilecek büyüklükte soğan elde edilebilmektedir. Bu iş büyük emek ve yatırım istemekte ve sonuçta elde edilen soğanların maliyeti de çok yüksek olmaktadır. Bu nedenle soğan dışsatımı yapanlar az yatırım ve emek ile elde edilen yabani soğanların dışsatımını tercih etmektedirler. Bununla beraber bazı uygun türler (mesela *Cyclamen* türleri) tohumdan 2-3 yılda yetiştirilebilir. Uygun teknik ve yatırım ile birçok türlerin soğanlarını tohumdan yetiştirme ile elde etmek mümkündür. Yapılacak kültür denemeleri ile bölgelerde, ekonomik olarak, yetiştirilebilecek çiçek soğanı türleri saptanmalıdır. Bu memleketimiz çiftçisi için bir yan gelir kaynağı olabilecek bir alandır. Memleket florasının ve soğanlı bitkilerinin korunması da bu çiçek soğanı yetiştiriciliğine bağlıdır.

Yetiştirilmesi

Türkiye'de drog elde etmek için tıbbi bitki yetiştirilmesine henüz yeterli düzeyde geçilmemiş olmasına karşılık, bazı Avrupa ülkesinde droglar eskiden beri kültürü yapılan bitkilerden elde edilmektedir.[7] Bulgaristan, Macaristan, Romanya ve Yugoslavya gibi bazı ülkeler ise tıbbi bitki yetiştirmeye yeni başlamış iseler de Avrupa drog piyasasında önemli bir yer almışlardır. Bugün Bulgaristan'da yetiştirilen tıbbi bitki miktarının 70 civarında olması,[8] Türkiye'nin bu alanda ne kadar verimli olabileceğinin bir kanıtıdır.

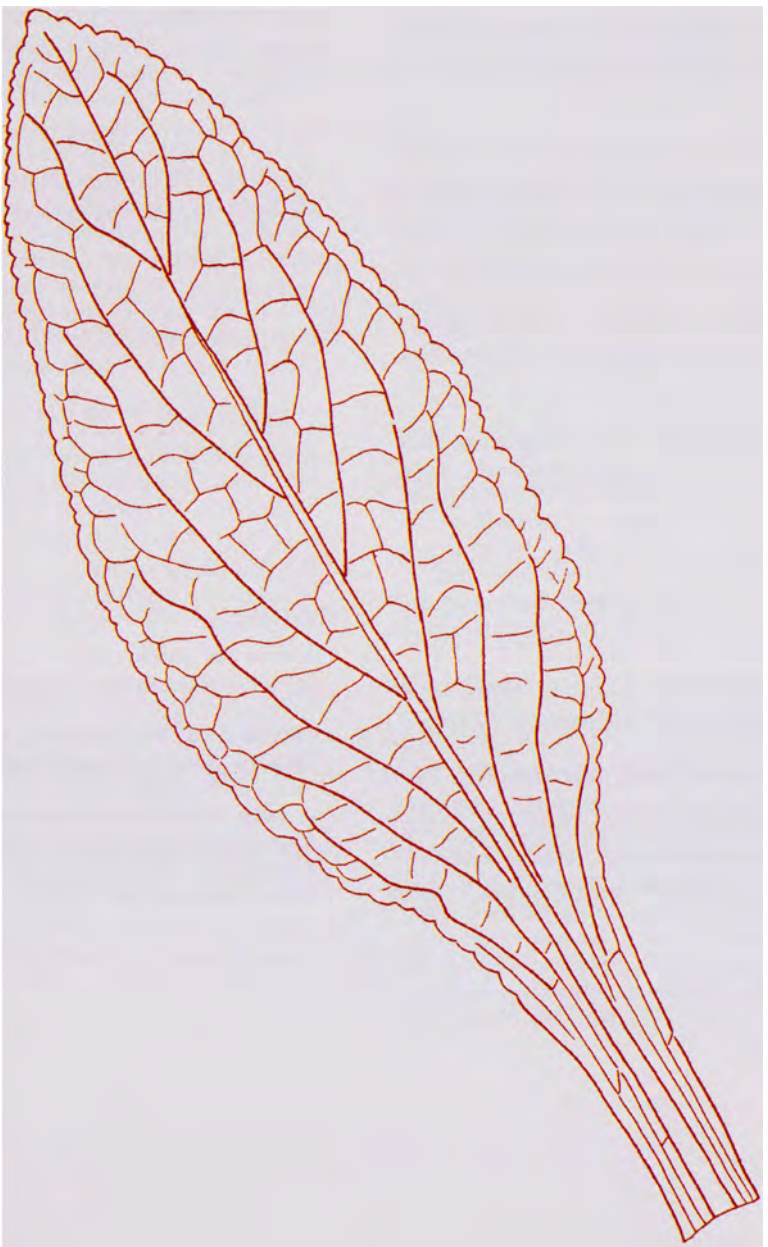
Dikkate alınması gereken diğer bir önemli konu da eczacıların ve aktarların, ihtiyaçları olan az miktardaki drogları elde etmek için, tıbbi bitki kültürü yapmaları konusudur. Küçük bir bahçede, az bir emek ile Alman papatyası, boruçiçeği, çörekotu, hatmi, kudretnarı, lavanta, menekşe, nane, oğulotu, pelinotu, reyhan, safran, sater, sedefotu ve yüksükotu gibi tıbbi bitkiler yetiştirilerek yüksek kaliteli, taze ve ucuz drog elde edilebilir.

On yedinci yüzyıl hekimbaşılarından Halepli Salih bin Nasrullah (öl. 1669), akrabadin kitabında, bir eczacıda aradığı özellikleri bildirirken bu konuyu da şöyle anlatıyor:9 "Eğer mümkün ise, dükkânı yakınında bostan edine ki, lâzım olan otlardan ve baklalardan bostanda ekip terkip iktiza ettikte taze ve lâtif otlarla yapıla". Drogların serin ve rutubetsiz yerlerde saklanması gereğine ise şöyle işaret ediyor: "Ve dükkânı geniş ve mutedil yerde ola ki, üzerine daima güneş ve lodoz dokunmaya".

Süheyl Ünver, 1950 yıllarında İstanbul'da bazı aktar ve kökçülerin, drog elde etmek için, tıbbi bitki yetiştirdikleri bahçelerinin bulunduğunu kaydetmektedir.[10] Halen İstanbul'da tıbbi bitki bahçesine sahip olan bir eczane veya aktar bulunmamaktadır.

Kaynaklar

1. Turhan Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c.1, 3.bs. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1980), 14.
2. Faik Kurtoğlu, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1938), 15; Ebbe Kjellqvist ve H. Ayla Sencer, "Medical plants with centre of origin extending into Turkey (Orijin merkezleri Türkiye'yi içine alan tıbbi bitkiler)," *Uluslararası Tıbbi Bitkiler Kollogiumu (İzmir, 16-21 Nisan 1974), Bildiriler* (İzmir: Ege Üniversitesi, 1975) içinde, 37-47; John H. Harvey, "Turkey as a source of garden plants," *Garden History* 4, 3 (1976): 21-42.
3. Sahibülreis Elhac İbrahim (İbnülhac Mehmet), *Revnak'ı Bostan*, Türkçeleştiren Hadiye Tuncer (Ankara: Tarım Bakanlığı, 1961); Abdi Özkök, *Güzel Bahçe (Revnak-ı Bostan)* (Ankara: T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı,1967); Harun Draman, "Orijinal bir Osmanlı tarım eseri Kitâb-ı Revnâk-i Bustân üzerine bazı notlar," *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri, 12-15 Nisan 1999*, der. Hidayet Y. Nuhoğlu (İstanbul: IRCICA, 2001) içinde, 401-415.
4. Naşid Baylav, "Memleketimizin tıbbi-nebati mahsulleri (drogları) hakkında birkaç söz," *CHP Konferanslar Serisi Kitap 22* (İstanbul: Cumhuriyet Halk Partisi, 1940) içinde, 31; Turhan Baytop, *Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1963); Vamık Tayşi, "Türkiye'de rastlanan ve yetiştirilen tıbbi, çeşni ve koku bitkileri," *Uluslararası Tıbbi Bitkiler Kollogiumu (İzmir, 16-21 Nisan 1974), Bildiriler* (İzmir: Ege Üniversitesi, 1975) içinde, 9-14.
5. Rengin Bütün [Dramur], "1906 senesinde Osmanlılarda bitkisel drog üretiminin teşviki," *Eczacılık Bülteni* 24, 2 (1982): 17-19.
6. Annelise Vömel ve Ayhan Ceylan, "Ege bölgesinde bazı tıbbi bitkileri yetiştirme denemeleri," *Doğa* 1, 3 (1977): 69-73; Vamık Tayşi, A. Vömel ve A. Ceylan, "Erfahrungen mit Arzneipflanzenanbau in der Türkei," *Deutsche Apotheker Zeitung* 118, 11 (1978): 399-403; A. Vömel ve A. Ceylan, "Ökologische Grundlagen zur Einfuhrung des Arzneiplanzenbaues in Ege-Gebiet der Türkei," *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, Vamık Tayşi Özel Sayısı* (1979): 63-106; Kamil İlisulu, "Bazı ilâç bitkilerinin ihtiva ettiği maddeler ve üretimindeki problemler," *IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, Eskişehir 27-29 Mayıs 1982, Bildiri Özetleri* (Eskişehir, 1982), 7; Menşure Özgüven, "Çukurova bölgesinde bazı tıbbi bitkilerin adaptasyonu üzerinde araştırmalar," *IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, Eskişehir 27-29 Mayıs 1982, Bildiri Özetleri* (Eskişehir: 1982) içinde, 19-20; K. İlisulu, "Bazı ilâç bitkilerinin ihtiva ettiği maddeler ve üretilmelerindeki problemler," *IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, Eskişehir 27-29 Mayıs 1982, Bildiriler,* yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No.1, 1983) içinde, 71-75; M. Özgüven, "Çukurova bölgesinde bazı tıbbi bitkilerin adaptasyonu üzerinde araştırmalar," *IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, Eskişehir 27-29 Mayıs 1982, Bildiriler,* yay. haz. K.H.C. Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No. 1, 1983) içinde, 119; Turhan Baytop, "Tıbbi bitkilerin yetiştirilmesi ile ilgili bazı teşvik uygulamaları," *VI. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Ankara 16-19 Mayıs 1986, Bildiri Kitabı*, yay haz. Bilge Şener (Ankara: Gazi Üniversitesi, 1987) içinde, 35-39.
7. Émile Perrot, *La Culture des Plantes Médicinales, Description, Culture, Préparation, Usages* (Paris: Presses universitaires de France, 1947); Parviz Maghami, *Culture et Cueillette des Plantes Médicinales* (Paris: Hachette, 1979).
8. P.A. Popov, "Schadinsekten der Arzneipflanzenkulturen in Bulgarien," *Pharmazie* 24 (1969): 344-349 ve 26 (1971): 424-431.
9. Ahmet Süheyl Ünver, "XVII'nci asırda Hekimbaşı Salih Efendi'nin eczacılarda aradığı vasıflar," *Tıp Tarihimiz Yıllığı 1* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstisüsü Yay. No. 52, 1966) içinde, 19-20; Naşid Baylav, *Eczacılık Tarihi* (İstanbul: Yörük Matbaası, 1968), 191; Salih bin Nasrullah, *Nüzhet al-Ebdan fi Tercemet-i Gayet al-İtkan.* Türkçe'ye çeviren Ebul Feyz Mustafa bin Mehmet. Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi No. 2819/4; Millet Kütüphanesi Ali Emiri Tıp No. 328; Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye No. 1035.
10. Ahmet Süheyl Ünver, *Türk Eczacılık Tarihine Bir Nazar* (İzmir: Karataş Eczacılık Özel Yüksek Okulu, 1971), 8.

Digitalis purpurea

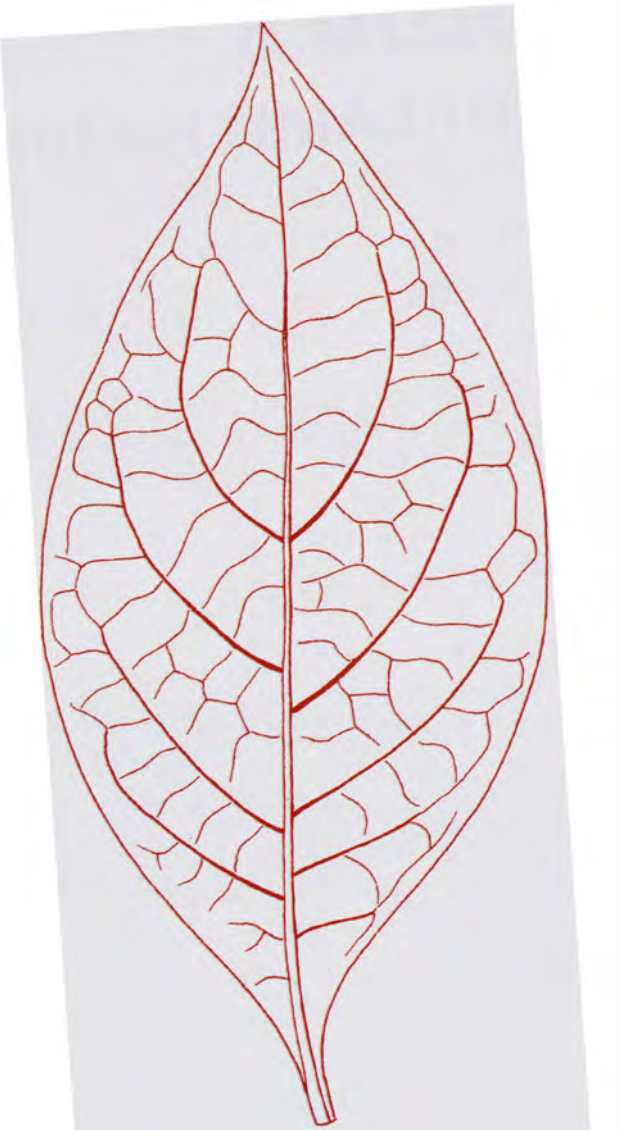
(mor çiçekli yüksükotu)

BÖLÜM 6
DROGLARIN HAZIRLANMASI

TOPLAMA

KURUTMA

SAKLAMA

Atropa belladonna
(güzelavrat otu)

DROGLARIN HAZIRLANMASI

Tıbbı bitkilerin drog olarak kullanılan kısımları (yaprak, çiçek, tohum, kök, kabuk vs.) içlerindeki etkili bileşikler nedeniyle hastalıkları iyi etmektedirler. Bitkilerdeki etkili bileşikler, bitkilerde belirli hayat devrelerinde üretilmekte ve miktarları da belirli bir zamanda en yüksek bir düzeye erişmektedir. Yani her bir bitkide, içindeki etkili bileşiğin en yüksek düzeyde bulunduğu bir dönem vardır. Drogun etkili bileşik bakımından, mümkün olduğu kadar, zengin olması istendiği için, drog etkili maddesinin en yüksek olduğu dönemde toplanmaktadır. Bu da her drog için özel bir toplama zamanı bulunduğunu gösterir.

Toplanan bitkisel materyal, nadiren taze halde kullanılır. Bitkisel materyalin bozulmasını önlemek ve her an kullanılır bir durumda muhafaza etmek için bunların kurutulması gereklidir. Kurutulmuş droglar, tedavi özelliklerini genellikle bir yıl muhafaza edebilmektedir. Bir yıldan sonra, drogdaki etkili bileşikler bozulmaya ve bunun sonucu olarak da, drogun etkisi azalmaya başlar. Bu nedenle toplama tarihi üzerinden bir yılı geçmiş olan droglar tedavi amacıyla kullanılmamalıdır. Bir yıllık zaman içinde de, etkisini kaybetmemesi için drog özel şartlarda saklanmalıdır. Aşağıda etkili bitkisel drog elde etmek ve bu drogları bozulmadan saklamak için gereken genel toplama, kurutma ve muhafaza koşulları anlatılmıştır.[1]

Toplama

Toplama genellikle elle veya küçük aletler (tırmık gibi) kullanılarak yapılmaktadır. Bazı materyalin (papatya, kuşburnu gibi) toplanması büyük oranda el emeğine ihtiyaç gösterir. El emeği pahalı olan ülkelerde bu işler için özel makinalar kullanılmaktadır. Bu makinalardan bazıları 100 işçinin yapabileceği kadar bir iş kapasitesine erişmektedir. Bununla beraber makina ile toplama ancak kültürü yapılan bitkilere uygulanabilecek niteliktedir.[2]

Drog hazırlanmasında kullanılacak materyal genel olarak aşağıdaki zamanlarda toplanmalıdır.

1. Yapraklar: Bitki çiçek açmaya başladığı zaman.
2. Çiçekler: Tamamen açılmadan evvel veyahut tomurcuk halinde.
3. Toprak altı kısımları: Bitkinin toprak üstündeki kısımları kuruduktan sonra.
4. Kabuklar: Bitki yapraklarını döktükten sonra.
5. Meyve ve tohumlar: Özel kayıtlar yoksa, olgunlaştıktan sonra.

Yaprak, çiçek ve otlar hiçbir zaman yağmurlu bir günde veya üzerlerinde çiy veya nem varken toplanmamalıdır. Zira böyle bir günde toplanmış olan ıslak ürünü kurutmak ve iyi kaliteli bir drog elde etmek imkânsızdır. Kabuklar ise bilâkis yağmurlu günlerden sonra toplanmalıdır. Zira bu zamanlarda gövde ve dallardan soyulmaları kolaydır. Kök, yumru ve rizomlar ise yağmurlardan sonra çıkartılmalıdır. Çünkü bu zamanlarda toprak yumuşak olduğundan topraktan çıkartmak kolay olmaktadır.

Kurutma

Taze materyal çok kısa bir zamanda bozulur. Bunları bozulmadan saklamanın en kolay yolu kurutmaktır. Kurutma işleri sırasında materyal ağırlığının ortalama %75 kısmını kaybettiği için kurutma materyalin taşınması ve depolanması yönünden de yararlıdır.

Kurutma, aşağıdaki usullerden biri takip edilerek yapılır. Seçilecek yol kurutulacak materyalin cinsine ve taşıdığı müessir maddelerin durumuna göre yapılır. Yalnız enzimlerin en tesirli olduğu ısının 35° - 50° arasında bulunduğunu düşünerek kurutma esnasında materyalin bu ısıda çok az bir zaman kalmasına bilhassa dikkat edilmeli ve kurutma bu derecelerin üstünde veya altında yapılmalıdır.

Güneşte kurutma

Bitkisel malzemenin doğrudan doğruya güneşe serilerek kurutulması yöntemidir. Güneşte yapılan kurutma, malzemenin taşıdığı su miktarına bağlı olarak, birkaç saat ile birkaç hafta arasında tamamlanır. Çok ekonomik ve kolay bir yöntem olmakla beraber, yalnız iklimi uygun olan bölgelerde ve güneşe dayanabilen malzeme için kullanılabilir. Çiçekler için bu yöntem uygun değildir. Çünkü güneş çiçeklerin rengini giderir ve soluk renkli bir drog elde edilir. Memleketimizde centiyane kökü, çöven kökü, mazı, meyan kökü, palamut ve salep gibi droglar güneşte kurutularak elde edilmektedir.

Gölgede kurutma

Malzemenin üzeri kapalı ve yanları açık çardak, sundurma veya hangarlar içinde kurutulması yöntemidir. Burada malzeme doğrudan güneş ile karşılaşmadan, açık havada, kurutulmuş olur. Malzeme demetler halinde asılır veya ince bir tabaka halinde yere veya kurutma rafları üzerine serilir. Küflenmeyi önlemek ve kurumayı çabuklaştırmak için malzeme sık sık alt üst edilir. İklimi uygun bölgeler için ekonomik ve kolay bir yöntemdir. Yaprak ve çiçek gibi, suyunu kolaylıkla kaybeden malzeme, bu yol ile iyi bir şekilde kurutulabilir. Memleketimizde çok kullanılan bir kurutma yöntemidir.

Camekân içinde kurutma

Yukarıda açıklanan iki usulde de malzemenin kurutulması uzun bir zaman alır. Kurutma ısısı yeterli derecede yüksek olmadığından, enzimlerin tesiri ile malzemedeki etkili maddelerin bir kısmı parçalanır. Kurulma süresini kısaltmak ve enzimlerin etkisini azaltmak için kurutma bir camekân içinde yapılabilir. Bu iş için kışın bitkilerin muhafazası için kullanılan bir camekân (sera) çok uygundur. Malzeme camekân içinde demetler halinde asılır veya kurutma raflarının üzerine ince bir tabaka halinde serilir.

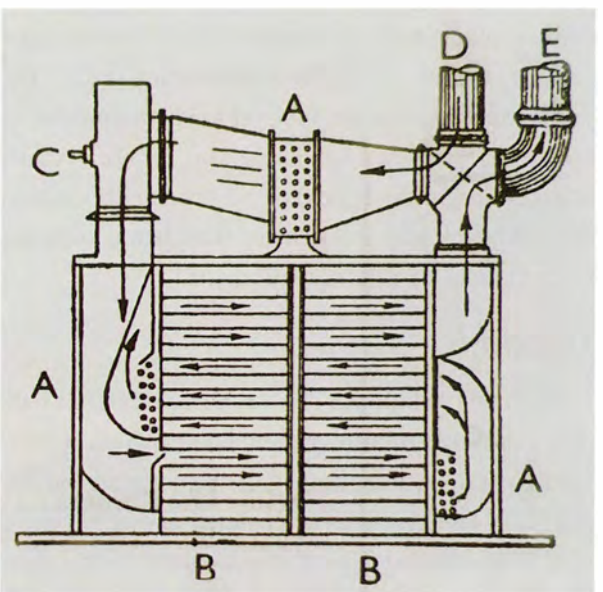
Bu yöntem İstanbul'da (Maltepe) denenmiş ve çok başarılı sonuçlar alınmıştır. Camekân içinde oluşan, su buharı ile doymuş havanın dışarı atılmasını sağlayan bir aspiratörün camekânın üst kısmına takılması ile çok daha iyi sonuçlar alınmaktadır. Bu yöntem ile bitkisel malzeme küflenmeden, rengi bozulmadan, temiz olarak ve kısa bir sürede kurutulabilir.

Sıcak hava ile kurutma

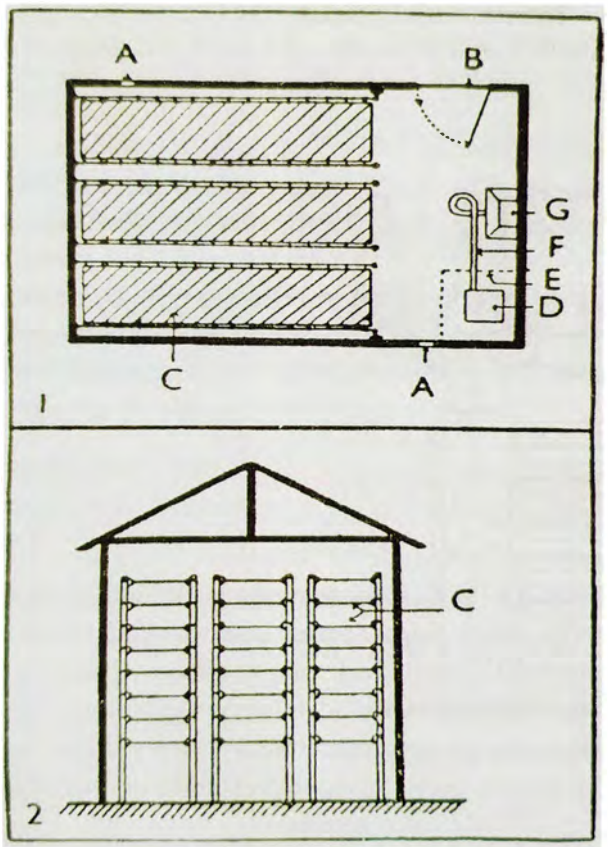
İklimi açık havada kurutma yapmaya uygun olmayan bölgelerde uygulanan bir usuldür. Masraflı olmasına karşılık iyi kaliteli bir drog elde edilir. Kurutulacak malzemenin miktar ve cinsine göre aşağıdaki usullerden bin seçilir.

Kurutma dolabı: Küçük miktarlarda malzemenin kısa bir sürede kurutulması için uygun bir yoldur. Malzeme, kurutma dolabının rafları üzerine ince bir tabaka halinde serilir ve bunların üzerine sıcak hava yollanır (Şekil 10). Burada materyalin dayanabileceği en yüksek ısının (50°-120°) kullanılmasında fayda vardır. Alçak derecelerde kurutma zamanı uzar, fermentasyon başlar ve malzemenin etkili maddesinde parçalanma ve bunun sonucunda da azalmalar olur. Kurutma dolaplarında sıcak havayı sağlayan radyatörler, su buharı veya elektrik ile ısıtılmaktadır. Bu yöntem ile kısa bir sürede iyi bir kurutma sağlanmaktadır.

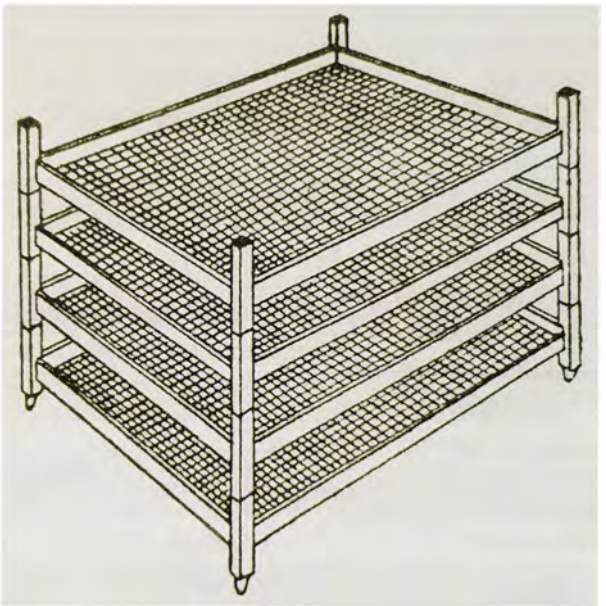
Kurutma odası: Çok miktarda malzemenin kurutulması için kullanılan bir yoldur (Şekil 11). Sıcak hava kurutma odasının girişine konan bir soba ile sağlanır. Su buharı ile doymuş havanın dışarı atılması için odanın yanlarında, içinde kuvvetli bir aspiratör olan, iki pencere bulunur. Malzeme

Şekil 10. Sıcak hava ile çalışan bir kurutma dolabının boyuna kesiti. A-Isıtma bölümleri, B-Kurutma rafları, C-Aspiratör, D-Hava girişi, E-Hava çıkışı.

Şekil 11. Kurutma odası (en 5 m, boy 7 m, yükseklik 5 m).[5] 1- Enine kesit, 2- Boyuna kesit, A- Hava pencereleri, B- Giriş kapısı, C- Kurutma rafları, D- Soba, E- Tel kafes, F- Soba borusu, G- Baca.

Şekil 12. Üst üste konulmuş kurutma rafları. Orta kısım sık örgülü tel kafesten yapılmıştır.

kurutma odası içine yerleştirilmiş olan kurutma raflarının (Şekil 12) üzerine ince bir tabaka halinde serilir. Malzemenin ara sıra alt üst edilmesi yararlıdır. Memleketimizde kolaylıkla uygulanabilecek bir metottur. Bilhassa ilkbahar ve sonbaharda toplanan malzemenin kurutulmasında fayda sağlar.[3]

Kurutma tüneli: Büyük miktarlardaki materyali kurutmak için özel olarak yapılmış kurutma tünelleri kullanılmaktadır. Kurutulacak materyal vagonlar içinde kurutma tüneline yollanır ve tünel içinde vagonların gelişinin aksi yönünde bir sıcak hava akımı sağlanır. Bu şekilde sıcak hava materyal ile iyi bir şekilde temas eder ve kurutma kısa bir zamanda yapılabilir.

Açık havada yapılan kurutmalarda hava, materyalin taşıdığı suyun %60 kadarını kısa bir zamanda alır. Geri kalan suyun alınması ise çok uzun bir zaman ister. Bu yüzden zamandan kazanmak istendiği vakit karışık kurutma denilen bir sistem uygulanmaktadır. Bu sistemde materyal önce açık havada kısmen kurutulur ve sonra ısıtılmış hava (soba, ocak vs. kullanılarak) yardımıyla tamamen kurutulur.

Bugün bilhassa tercih edilen usul açık havada ve gölgede kurutmadır. Bu usul ile uygun iklimlerde çabuk ve iyi kurutma yapılabilir. Materyali demetler halinde asarak veya dip kısmı kanaviçe veya kafes teli ile kaplı kasalar üzerine ince tabaka halinde (iyi havalandırma için) yayarak yapılır. Memleketimizde elde edilen hemen bütün droglaın kurutulması bu usul ile yapılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda bazı yaş materyalin 100 kısmının kurutulması sonunda elde edilen kuru miktarlar gösterilmiştir.

Tablo 1. Kurutma sonunda elde edilen drog miktarları[4]

Materyal	Kurutma sonunda kalan miktar (%)
Papatya çiçeği	15-33
Gül petali	10
Banotu yaprağı	14-20
Belladon yaprağı	15-25
Tatula yaprağı	30-33
Yüksükotu yaprağı	25-34
Belladon kökü	33-38
Centiyane kökü	23
Meyan kökü	30-33
Kediotu kökü	22-25
Eğrelti rizomu	30-32
Kediotu rizomu	22-25

Kurutma ameliyesinden önce materyali temizlemek, lâzımsa parçalamak veya kabuklarını soymak faydalıdır. Zira bu işlemleri drog kuruduktan sonra yapmak çok güçtür.

Saklama

Kurutulmuş olan materyalin, özelliklerini kaybetmeden, muhafaza edilebilmesi için bazı koşullara uyulması gerekmektedir. Saklama sırasında drogun bozulmasına sebep olan üç etken vardır. Rutubet, sıcaklık ve ışık. Bu etkenlerin tesirini önlemek için, genel olarak drogların serin, kuru ve karanlık bir yerde saklanması gerekir. Drog kese kâğıdı, bez torba, mukavva kutu, teneke kutu veya cam kavanoz içinde saklanmalıdır. Plastik torbalar drogların muhafazası için uygun değildir. Plastik torba içine konan droglar kısa zamanda küflenmektedir. Genellikle droglar ancak bir yıl saklanabilir. Toplanma tarihinden bir yıl sonra droglar etkilerinden mühim miktarda kaybetmeye başlarlar. Bu yüzden tedavi maksadıyla kullanılan drogların her yıl yenilenmesi gerekir.

Kaynaklar

1 Turhan Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c.1 (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1980), 20.

2 "Des cueilloirs pour les plantes médicinales" *Industrie Santé* sayı 86 (1983): 48.

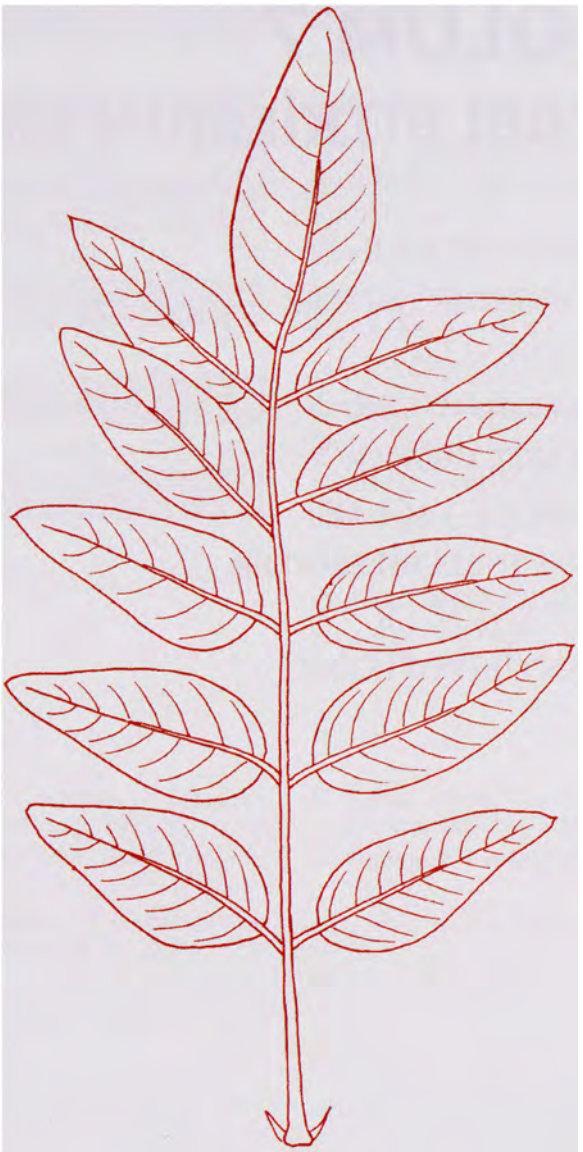
3 Tom Clifford Denston, *A Text-book of Pharmacognosy* (London: Sir Isaac Pitman and Sons, Ltd. 1945), 60.

4 George Edward Trease, *A Text-book of Pharmacognosy* (London: Ballière, Tindale and Cox, 1961), 79.

5 Denston, *A Text-book of Pharmacognosy*, 60.

BÖLÜM 7
TIBBİ BİTKİLERİN BİLEŞİMİ

GLİKOZİTLER
ORGANİK ASİTLER
TANENLER
ALKALOİTLER
SABİT YAĞLAR
UÇUCU YAĞLAR
REÇİNELİ BİLEŞİKLER
VİTAMİNLER
ANTİBİYOTİKLER

Glycyrrhiza glabra
(meyan)

TIBBİ BİTKİLERİN BİLEŞİMİ

Antoine Laurent Lavoisier (1743-1794) ve Carl Wilhelm Scheele (1742-1786) gibi alimlerin organik kimya alanındaki temel buluşlarından sonra[1] tıbbi bitkiler üzerinde yapılan deneysel araştırmalar, bitkisel droglarda bulunan bileşikler hakkındaki bilgilerimizi sağlamıştır.

Droglarda sellüloz, nişasta, pektin, protein, şeker vs. gibi tedavi yönünden etkisiz maddeler yanında, çok az miktarlarda bile, farmakolojik etkilere sahip bileşikler[2] de bulunmaktadır. Bu bileşiklere "etkili madde" (müessir madde) ismi verilmektedir. Droglara tedavi özelliğini veren bu maddeler, kimyasal yapılarına göre, aşağıdaki şekilde gruplandırılmaktadırlar.[3]

Glikozitler

Enzim veya seyreltik asitler etkisiyle şeker olmayan bir kısmı ile bir veya daha fazla şeker molekülüne ayrılan bileşiklerdir. Tedavi etkisi şeker olmayan kısma ait bulunmaktadır. Şeker kısmı bu maddenin suda çözünürlüğünü sağlar. Bitkilerde bulunan glikozitlerden pek çoğunun tedavi yönünden bir önemi bulunmamakla beraber bazıları yüksek farmakolojik etkiye sahiptirler. Mesela kalp kuvvetlendirici olarak kullanılan yüksükotu yaprağı glikozitleri (digitalin) gibi. İlk glikozit 1830 yılında Fransız eczacı Pierre-Joseph Leroux (1795-1870) tarafından söğüt kabuğunda keşfedilmiş ve 'Salicine' ismi verilmiştir.

Organik asitler

Bitkilerde karbonhidratların oksidasyonu ile meydana gelen asit reaksiyonlu organik bileşiklerdir. Bitkilerde serbest veya tuz halinde bulunurlar. Ekşi lezzetli sıvı veya katı maddelerdir. Önemli tedavi etkileri bulunmamaktadır.

Tanenler

Fenol yapısında katı bileşiklerdir. Suda çözünürler. Bitkiler aleminde çok yaygındırlar. Bilhassa kabuklarda bulunurlar. Meşe mazısı ve meşe palamutu, tanen bakımından çok zengin droglardır. Tedavi ve deri sanayiinde kullanılan tanen bu droglardan elde edilir. Tanenler antiseptik ve kabız etkilere sahip bileşiklerdir.

Alkaloitler

Yapılarında azot bulunan bazik karakterli bileşiklerdir. Katı ve genellikle renksiz maddelerdir. Asitler ile tuz meydana getirirler. Baz halde suda çözünmedikleri halde tuzları suda çözünür. İlk alkaloit 1803 yılında Fransız eczacı Jean François Derosne (1774-1855) tarafından elde edilmiş olan 'Morphine'dir. Alkaloitler küçük dozlarda kuvvetli etki gösteren bileşiklerdir. Halen tedavi alanında birçok alkaloit (morfin, kodein, kafein, atropin, kokain, vs.) kullanılmaktadır.

Sabit yağlar

Gliserin ile yağ asitlerinin esterleşmesi sonucu meydana gelmiş bileşiklerdir. Sıvı veya katı halde olup suda çözünmez, organik çözücülerde kolaylıkla çözünürler. Bilhassa meyve ve tohumlarda bulunurlar. Buradan sıkma veya organik çözücü ile tüketme yoluyla elde edilirler.

Uçucu yağlar (esanslar)

Esas itibariyle terpenlerden oluşan karışımlardır. Genellikle sıvı olup, kuvvetli kokulu ve uçucu maddelerdir. Su buharı ile sürüklenir. Suda çözünmez. Organik çözücülerde kolaylıkla çözünürler. Bilhassa çiçek ve meyvelerde bulunurlarsa da diğer organlarda da sık sık rastlanır. Su buharı destilasyonu, organik çözücüler ile tüketme veya sıkma yoluyla elde edilirler.[4]

Osmanlı döneminde, Türkiye'de elde edilen uçucu yağlar üzerinde yapılan yayınlar Asuman Baytop tarafından incelenmiştir.[5] Eskiden uçucu yağ veya esans karşılığı olarak "ruh" kullanılırdı. Nane ruhu (Nane esansı) gibi. Memleketimizde

halen yerli bitkilerden aşağıdaki uçucu yağlar elde edilip aktarlarda satılmaktadır: Defne yağı (Oleum Lauri), Acıelma yağı (O. Salviae), Gül yağı (O. Rosae), Kekik yağı (O. Origani), Lavanta yağı (O. Lavandulae), Limon yağı (O. Citri), Mersin yağı (O. Myrti), Nane yağı (O. Menthae) ve Portakal yağı (O. Aurantii).

Reçineli bileşikler

Karmaşık kimyasal yapılı katı veya sıvı maddelerdir. Suda çözünmezler, fakat organik çözücülerde kolaylıkla çözünürler. Belsemler bu gruba dahil olup tedavi maksadıyla kullanılan bileşiklerdir. Memleketimizde bu grup maddelerden Terementi (Kızıl çamdan) ve Sığla yağı (Sığla ağacından) elde edilip kullanılmaktadır.

Vitaminler

Genellikle insan vücudunda yapılmayan ve fakat insanın sağlıklı yaşaması için lüzumlu olan bileşiklerdir. Bitkiler veya hayvansal organlardan tüketilerek elde edilirler. Suda çözünenler (B grubu, C, P vitaminleri) ve yağda çözünenler (A grubu, D grubu, E, F, K vitaminleri) olmak üzere iki büyük gruba ayrılırlar. Noksanlıkları büyük sağlık sorunları meydana getirir. Vitamin noksanlığına bağlı hastalıklar memleketimizde bugün çok nadir olarak görülmektedir.

Antibiyotikler

Canlılar tarafından meydana getirilen ve çok seyrettik çözeltilerde bile bazı mikroorganizmaların üremelerini durduran veya onları öldüren bileşiklerdir. İlk antibiyotik 1940 yılında İngiliz hekimi Alexander Fleming (1881-1955) tarafından keşfedilmiş ve 'Penicillin' ismi verilmiştir. Mikroplar nedeniyle meydana gelen hastalıkların tedavisinde kullanılan bir madde grubudur. Türkiye'de tetrasiklin grubu antibiyotikler üretilmektedir.

Kaynaklar

1 Ali Rıza Berkem, *Lavoisier, Lavoisier'e Kadar Kimya Tarihine Bir Bakış* (İstanbul: Türkiye Kimya Derneği, 1983), 67-70, 75-133; A. R. Berkem, *Kimya Tarihine Toplu Bir Bakış* (İstanbul: Türkiye Kimya Derneği Merkezi, 1996), 49-56.

2 Joseph Herail, *Traité de Pharmacologie et de Matière médicale* (Paris: Baillère et Fils, 1901).

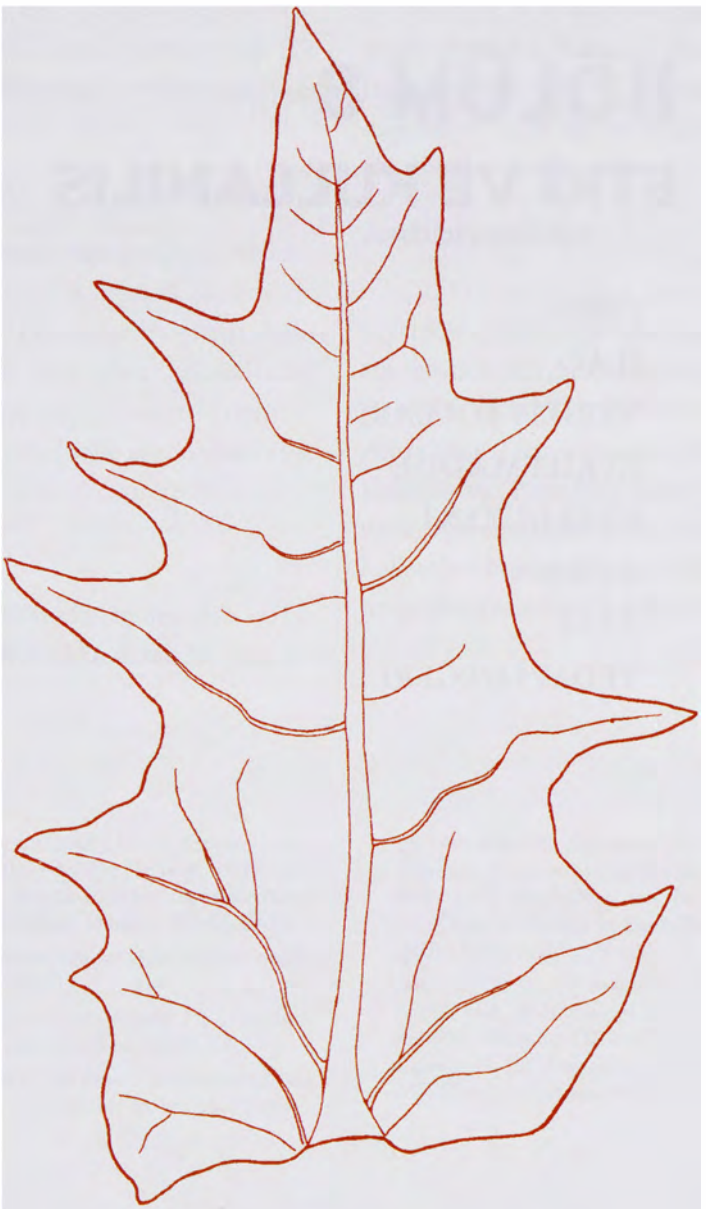
3 Turhan Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c.1 (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1980), 43.

4 Turhan Baytop ve K. Hüsnü Can Başer, "On essential oils and aromatic waters used as medicine in Istanbul between 17th and 19th centuries," *13th International Congress of Flavours, Fragrances and Essential Oils, Istanbul 15-19 October 1995, Proceedings*, yay. haz. K.H.C. Başer, c.2 (Istanbul: Gıda Aromaları ve Uçan Yağlar Sanayicileri Derneği / AREP,1995) içinde, 99-107.

5 Asuman Baytop, "Osmanlı yayınlarında uçucu yağlar," *Essential Oils, in Honour of Prof. Dr. K. Hüsnü Can Başer on his 50th Birthday (Uçucu Yağlar, Prof. Dr. K. Hüsnü Can Başer'e 50. Yaş Armağanı)*, yay. haz. Neşe Kırımer ve Afife Mat (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1999) içinde, 68-86.

BÖLÜM 8
ETKİ VE KULLANILIŞ

DROG
İLAÇ
VERİLİŞ YOLLARI
ETKİLİ MADDE
ETKİ DÜZENİ
ATILMA
TANI
TEDAVİ DEĞERİ

Hyoscyamus niger

(kara banotu)

ETKİ VE KULLANILIŞ

Bitkisel kökenli droglar çok eski devirlerden beri hastalıklara karşı kullanılmakla beraber etkili bileşikleri ve etki mekanizmaları hakkındaki bilgilere ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren, yani yaklaşık 100 seneden beri, sahip olmaya başladık. Tıbbi bitkilerin hastalıklara karşı etkilerini ve kullanma imkânları hakkında bir fikir verebilmek için, konumuz ile yakından ilgili, bazı farmakolojik bilgiler aşağıya toplanmıştır.

Drog (Drogue)

Kökeni Farsça olduğu sanılan bir kelimedir. Eczacılık, kimya ve boya endüstrisinde kullanılan bitkisel, hayvansal veya madensel ilkel maddelere verilen bir isimdir. Osmanlıcada "ecza" karşılığıdır.

Bilimsel yayınlarda drogların ismi Latince olarak yazılır. Mesela 'Ihlamur Çiçeği'nin Latince ismi 'Flos Tiliae'dir. İlk isim drogun bitkinin hangi kısmı (yaprak, çiçek, kabuk, kök, tohum vs.) olduğunu, ikinci isim ise hangi bitkiye ait bulunduğunu gösterir. Aşağıda droglar için kullanılan başlıca Latince isimler birer örnek ile gösterilmiştir.

İlaç

Hastalıkları iyi etmek veya belirtilerini ortadan kaldırmak için kullanılan, hastalar tarafından alınabilir şekle getirilmiş, drog veya drog karışımlarına ilaç (deva) denilmektedir. İlaçları gıda ve zehirlerden tam olarak ayırmak mümkün değildir. Tıbbi

Latince	Türkçe	Latince	Türkçe
Balsamum	Belsem	Balsamum Peruvianum	Peru belsemi
Bulbus (çoğul: Bulbi)	Soğan	Bulbus Scillae	Ada soğanı
Cera	Mum	Cera Flava	Sarı Bal mumu.
Cortex (çoğul: Corticis)	Kabuk	Cortex Cinnamomi	Tarçın kabuğu.
Flos (çoğul: Flores)	Çiçek	Flos Tiliae	Ihlamur çiçeği
Folium (çoğul: Folia)	Yaprak	Folium Althaeae	Hatmi yaprağı
Fructus	Meyve	Fructus Lauri	Defne meyvesi
Gummi	Zamk	Gummi Tragacanthae	Kitre zamkı
Herba (çoğul: Herbae)	Ot	Herba Artemisiae	Pelin otu
Lignum (çoğul: Ligna)	Odun	Lignum Juniperi	Ardıç odunu
Oleum (çoğul: Olea)	Yağ	Oleum Amygdalae	Badem yağı
Olea Aetherea, Olea Volatilia	Esanslar, Uçucu yağlar	Oleum Amygdalae aethereum	Acı badem tohumu esansı
Olea Fixa, Olea Pinguia	Sabit yağlar	Oleum Amygdalae	Badem tohumu yağı
Pix	Katran	Pix Juniperi	Ardıç katranı
Radix (çoğul: Radicis)	Kök	Radix Liquiritiae	Meyan kökü
Resina	Reçineli bileşikler	Resina Pini	Çam sakızı
Rhizoma	Rizom	Rhizoma Graminis	Ayrık rizomu
Semen (çoğul: Seminis)	Tohum	Semen Lini	Keten tohumu
Succus	Usare	Succus Citri	Limon usaresi
Tubera	Yumru	Tubera Salep	Salep yumrusu

miktarlarda ilaç etkisine sahip bir drog, bu miktar aşılınca öldürücü (zehir) olabilir.

Drog ve ilaçların sınıflandırılması

Droglar ve bunlardan hazırlanan ilaçların sınıflandırılması aşağıdaki üç özellik dikkate alınarak yapılmaktadır: 1- Kimyasal yapı, 2- Etki yeri, 3- Kullanma amacı. Bu özelliklerden biri dikkate alınarak sınıflandırma yapılır. Uygulamada elverişli olması nedeniyle, drogları kullanma amacına göre sınıflandırma en çok kullanılan sınıflandırma şeklidir. Bölüm 17'de bitkisel drogları kullanma amaçlarına göre sıralayan bir cetvel verilmiştir.

Veriliş yolları

İlaçların veriliş yolları çok değişiktir. Hastalığın cinsine ve istenilen etkiye göre değişik yollar kullanılır. Aşağıda, en çok kullanılan üç yol için kısa açıklamalar verilmiştir.

Sindirim sistemi yolu

Buna dahilen alma yolu da denilmektedir. Ağız veya rektal yolla verilir ve sindirim kanalı yoluyla kana geçer. Sindirim sistemi yolu bitkisel droglardan hazırlanan ilaçların verilmesi için en çok kullanılan yoldur.

Enjeksiyon yolu

Etkili bileşiğin uygun bir çözücüdeki çözeltisi deri altı, adale içi veya damar içine zerkedilir. Çok çabuk tesir gösteren bir yoldur.

Haricen kullanma yolu

Burada ilaç solunum, deri veya mukoza yoluyla verilir. Deri yolu mevzii deri hastalıklarının tedavisinde kullanılır. İlaç şekli olarak bilhassa merhemler tercih edilmektedir.

Etkili madde

Droglar taşıdıkları etkili maddeler nedeniyle tedavi alanında kullanılmaktadır. Bitkisel droglarda bulunan etkili maddeler hakkında Bölüm 7'de etraflı bilgi verilmiştir. Etkili maddeler bitkilerin muhtelif organlarında (yaprak, çiçek, meyve, tohum, kök gibi) bulunmaktadırlar. İlk zamanlar drogların etkili maddeleri hakkında bilgilerimiz bulunmadığı için doğrudan doğruya drog veya bundan hazırlanan hülasalar tedavi alanında kullanılmıştır. Drogların etkili maddelerinin öğrenilmesi ve bunların saf olarak elde edilmesinden sonra, tedavi alanında drog yerine, saf etkili maddelerden hazırlanan ilaçların kullanılmasına geçilmiştir. Bugün de bu usulde kullanılış devam etmektedir. Bu maddelerin çabuk etki göstermeleri, yan etkilerinin az olması, miktarlarının çok iyi şekilde hesaplanabilmesi gibi özellikleri nedeniyle tercihen kullanılmaktadır. Buna karşı saf etkili maddelerin memleketimizde elde edilmemekte olması,[1] fiyatlarının pahalı, zehirliliklerinin droglara oranla yüksek bulunması, etkilerinin kısa süreli olması gibi mahzurları da bulunmaktadır. Bu nedenlerle tedavide, hastanın durumuna göre, drog veya etkili maddeden hazırlanmış ilaç kullanılması en geçerli yol olmaktadır.

Etki düzeni

Bitkisel droglarda bulunan etkili bileşiklerin hastalıkları iyi etmekte gösterdikleri etki mekanizması çok değişik ve karmaşık olması nedeniyle henüz tam olarak bilinmemekle beraber bir fizikokimyasal olaylar topluluğu olduğu ve burada bilhassa enzim sistemlerinin rol aldığı anlaşılmıştır. Etki; drogun taşıdığı etkili maddeye, miktarına, alan şahsın fiziksel yapısına, etkili maddeye karşı olan tepkisine, ilaç şekline, verilme yoluna vs. bağlı olarak meydana gelmektedir. İstenen etkiyi elde etmek için genellikle küçük dozlardan başlamak, istenen etki elde edildiği zaman hastalık belirtileri kaybolunceya kadar devam etmek, kusma, ishal, baş dönmesi gibi zehirlenme veya yan etki belirtileri görülür görülmez ilacı kesmek uygulamada kullanılması uygun bir yoldur.

Etkili bileşik kan yoluyla dağılarak doku hücreleri ile temasa geçer. Hücre ile temasa geçen etkili bileşik tesirini hücre zarı veya içindeki enzimler üzerinde gösterir. Hücre fonksiyonları enzimlerin etkisi ile yürüdüğü için, enzimler üzerindeki etkiler sonuç olarak hücre fonksiyonları üzerinde ortaya çıkar. Etkili bileşik hücre fonksiyonunu arttırır veya azaltır. Hücre fonksiyonlarını artıran bileşiklere 'uyarıcı', azaltan bileşiklere ise 'yatıştırıcı' denilmektedir.

Organizmada meydana gelmiş olan patolojik bir fonksiyon değişikliğini, tekrar normal duruma döndürebilme yeteneğine etkili maddenin 'tedavi etkisi' denilir. Bu etki drogun belirli bir miktarı ile elde edilebilir. Bu miktara 'effektif doz' veya 'tedavi

dozu' denilir. Etkili bileşikten daha yüksek miktarlarda alındığında maddenin 'toksik etki'si görülmeye başlar. Toksik etkinin görülmesini meydana getiren miktarların üzerindeki dozlar ölüm meydana getirebilir. Ölüm meydana getiren miktara ise 'letal doz' denilmektedir.

Bitkisel droglarda, etkili saf bileşiklere oranla, 'effektif doz' ile 'letal doz' arasındaki mesafe oldukça geniştir. Bu nedenle bitkisel droglar ile zehirlenerek ölüm ihtimali saf etkili maddelere oranla çok daha azdır. Bu da halk arasında, etkili müessir madde yerine, bitkisel drogların kullanılmasının daha uygun olacağının bir nedenini ortaya koyar.

Atılma

Dahilen alınan droglardaki etkili maddeler, mide veya bağırsaklarda emilerek kan yolu ile hücrelere ulaşır. Bir müddet sonra bu etkili madde vücuda girdiği gibi, herhangi bir değişikliğe uğramadan, kimyasal bazı yapı değişikliklerine uğrayarak (oksidasyon, redüksiyon, hidroliz vs) veya başka maddeler ile birleşerek organizmadan dışarı çıkar. Bu çıkış en çok, böbrekler vasıtasıyla, idrar ile olur. Bazı bileşikler safra veya solunum ile de dışarı çıkartılmaktadır. Vücuda giren bileşiklerdeki kimyasal değişiklikler birçok dokuda olmakla beraber bilhassa karaciğer dokusunda meydana gelmektedir.

Tanı

Halk ilaçları ile tedavide göz önünde tutulması gereken en önemli husus tedavi edilmek istenen hastalığın teşhisidir. İshal, kabızlık, mide bulantısı, karın ağrısı, sinirlilik gibi bazı durumlar kolaylıkla fark edilebilirse de, bunların hangi sebeplerden ileri geldiğini ancak bir hekim saptayabilir. Bu nedenle herhangi bir hastalık arazı, bitkisel bir drog ile kısa bir sürede tedavi edilemez ise hemen bir hekime başvurarak, hastalığın teşhisi yoluna gidilmelidir. Bunda mutlak bir zorunluluk vardır. Teşhis yapılmadan, ilaçlar ile vakit kaybetmek, ilerde telafisi çok zor durumlar yaratabilir. Bu husus, bitkiler ve halk ilaçları ile tedavide daima ve dikkatle göz önünde tutulmalıdır.

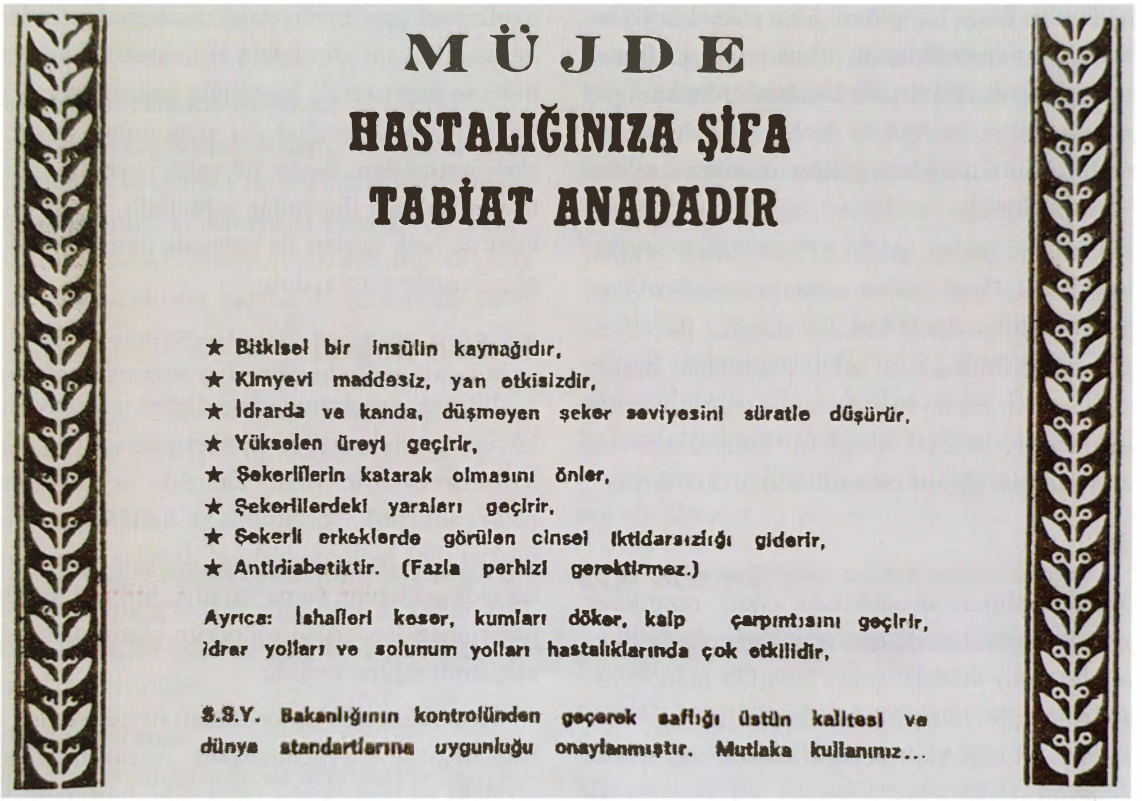
Tedavi değeri

Bitkisel drogların tedavi değeri bazı hekimlerce küçümsenmekte, halk tababetinde ise fazla değerlendirilmektedir. İshal, kabızlık, soğuk algınlığı, nezle, sinirlilik, yorgunluk ve hafif hazım bozuklukları gibi hallerde bitkisel droglar ile iyi sonuçlar elde edilebilir. Buna karşılık, bitkisel droglar ile hazırlanan ilaçlardan mümkün olanın üstünde bir etki ümit edilmemelidir.

Hastalığın ağırlığı belli olan her durumda mutlaka hekime başvurulmalıdır. Ancak bir hekimin mesleki ve ilmi bilgisi sayesinde, hastalığın teşhis ve tedavisi mümkün olabilir. Bazı hallerde bitkisel ilaçlar hekimin tedavisine yardımcı da olabilirler. Bu durumlarda da mutlaka hekimin görüş ve önerileri alınmalıdır.

Tıbbi bitkiler ile tedaviden, olumlu bir sonuç alabilmek için, tedaviye en az bir hafta muntazaman devam edilmelidir. Müzmin hastalıklarda bu süre üç dört haftayı bulur. Tıbbi bitkilerin etkileri nispeten yavaş ve fakat uzun sürelidir.

Yasalarca izin verilmemesine[2] karşılık, bazı bitkisel madde veya ilaçlar yapımcıları tarafından aşırı bir şekilde değerlendirilmektedir (Şekil 13). Bu drogları kullananlar, yukarıdaki bölümde belirtilen hususları dikkate alarak, bu gibi aşırı reklamlara itibar etmemelidirler.

Şekil 13. Bir bitkisel maddenin aşırı değerlendirilmesi.

Kaynaklar

1. Bu değerlendirme, *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi*'nin ilk baskısında (1984, s.98) yer almış ve 1999 baskısında (s. 92) tekrarlanmıştır. 2021 baskısını hazırlarken durumda bir değişme olup olmadığını belirleyebilmek için başvurduğumuz Prof. Dr. K. Hüsnü Can Başer'den 12.10.2020'de şu bilgiyi aldık: "Bitkisel droglardan, *Papaver somniferum* (Haşhaş) meyvelerinden morfin ve türevleri ile *Astragalus* (Geven) türlerinin köklerinden astragalozit IV elde edilip, ihraç edilmektedir. Ama yine de, bitki kimyasallarının endüstriyel üretimi konusunda dikkate değer başka bir başarı bulunmamaktadır." Kendisine teşekkürlerimi sunarım. F. Günergun.
2. İspençiyari ve Tıbbî Müstahzarlar Kanunu No. 1262, Madde 13. (4.1.1943-1348): Müstahzarları öğme yoluyla ve bunlara malik olmadıkları şifa hassaları atif veya mevcut şifai tesirleri büyütmek sureliyle sabit veya müteharrik sinema filimleri, ışıklı veya ışıksız ilân, radyo veya herhangi bir vasıta ile reklâm yapılması memnudur. Şu kadar ki tarifname ve gazetelerde "….. hastalıklarında kullanılması faydalıdır" şeklindeki ilânlara müsaade olunabilir. Ancak reçetesiz satılmasına müsaade edilmeyen müstahzarların tıbbi mecmualardan başka yerlerde reklâmları yapılamaz. Reklâm numunelerinin önceden Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletince tasvip edilmeleri lâzımdır. Bir müstahzarın ilmi vasıfları hakkında hazırlanmış olan filimler Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nin müsadesiyle ve tayin edeceği yerlerde gösterilebilir.

BÖLÜM 9
KULLANILIŞ ŞEKİLLERİ

TOZ
HAP
İNFÜZYON
DEKOKSİYON
MERHEM
TIBBİ YAĞ
KOKULU YAĞ
TENTÜR
HÜLASA

Laurocerasus officinalis

(taflan)

KULLANILIŞ ŞEKİLLERİ

Bitkisel droglar ilaç olarak alınabilmek için uygun bir şekle konulmalıdır. En basit yol drogu toz ederek olduğu gibi veya bir güllaç içinde almaktır. Bununla beraber alma şeklindeki kolaylık ve alınan miktarın saptanması bakımından hap, infüzyon ve dekoksiyon şekilleri de kullanılmaktadır. Bu ilaç şekillerinden başka tentür, hülasa, draje, tablet gibi şekiller de bulunmakta ise de bu şekiller ancak bir eczacı tarafından hazırlanabileceğinden burada bahsedilmemiştir.[1]

Toz (Pulveres)

Bitki parçalarının bir madeni havanda dövülmesi veya bir değirmende çekilmesi ile elde edilir. Parça büyüklüklerine göre kaba, orta ve ince olmak üzere üç kısma ayrılırlar. Hap veya güllaç içinde alınacak tozların ince olması tercih edilir. Tozların alınmasında kullanılacak olan en kolay yol, ince tozun yarım bardak kadar su içine dökülmesi ve karıştırıldıktan sonra karışımın içilmesidir.

Hap (Pilulae)

İnce toz halindeki drogun bir yardımcı madde (sıvağ) yardımı ile hap haline getirilmesi ile elde edilir. Hapların ağırlıkları 1-2,5 g arasında olmalıdır. Daha büyük hapların alınması güçtür. Sıvağ olarak bal, şeker şurubu, nişasta, leblebi unu, Arap zamkı, meyan balı gibi tedavi etkisi bulunmayan maddeler seçilmelidir. Drog tozu, uygun sıvağ maddesi ile hamur haline sokulur, bu hamur avuç arasında döndürülerek uygun uzunlukta bir çubuk yapılır, çubuk bir bıçak ile uygun büyüklükte parçalara bölünür ve her bir parça yuvarlanarak hap haline sokulur. Hapların birbirine yapışmaması için aralarına meyan kökü tozu veya talk tozu konulur.

İnfüzyon (Infusa)

Drogların ilaç olarak kullanılmasında en çok kullanılan bir şekildir. İnfüzyonu hazırlamak için ufalanmış bitki parçaları üzerine kaynar su dökülür ve karışım kapalı bir kapta, sık sık karıştırılarak, çok hafif ateş üzerinde 5 dakika tutulur, soğuduktan sonra ince bir tülbentten süzülür. Kullanılacak drog miktarı genellikle 100 gr su için 2 gr'dır. Bu kitapta miktarlar (%2), (%3), … (%10) şeklinde gösterilmiştir. Bu sırası ile 100 gr su için 2, 3, 4, … 10 gram drog alınacağını gösterir. Bazı droglar için (%1-5) şeklinde gösterilmiştir. Bu 100 gr su için, duruma göre 1, 2, 3, 4 veya 5 gram drog alınabileceğini göstermektedir.

İnfüzyonların hazırlanması için kolay olan diğer bir usul de şöyledir: Kaba toz haline getirilmiş drog üzerine kâfi miktar (örneğin %2 oranında bir infüzyon için 2 gram drog ve 100 gram su) soğuk su konur ve karışım kaynayıncaya kadar ısıtılır. Kaynamaya başlar başlamaz karışım ateşten çekilir, soğuduktan sonra hidrolif pamuk veya sık tülbentten süzülür. İnfüzyonlar her defasında taze olarak hazırlanır. Tatlandırıcı olarak içlerine bir miktar bal veya şeker konulabilir.

Dekoksiyon (Decocta)

Dekoksiyon hazırlamak için ufalanmış bitki kısımları üzerine kâfi miktar soğuk su konulur ve hafif ateş üzerinde, sık sık karıştırılarak yarım saat ısıtılır ve sıcak iken ince bir tülbentten süzülür. Dekoksiyonlarda kullanılacak drog miktarı genellikle 100 gr su için 2 gramdır. Bununla beraber kitapta her drog için kullanılacak miktar ayrıca yazılmıştır. Dekoksiyonlar da infüzyonlar gibi taze hazırlanarak kullanılmalıdır. Tatlandırmak için bal veya şeker kullanılabilir. Tıbbi bitkilerin ilaç haline getirilmesinde en çok kullanılan yol infüzyon veya dekoksiyon yollarıdır. Bu tip preparatların hazırlanması için, yukarıda bildirilen şekilden, tartı ve ölçü olanakları bulunmayan durumlarda, aşağıda bildirilen yollar ile kolaylıkla infüzyon veya dekoksiyon hazırlanabilir.

Çiçek, ince yaprak veya uçucu yağ taşıyan droglar

Kaba toz edilmiş drogdan bir çay kaşığı dolusu bir su bardağı içine konur ve üzerine kaynar su doldurulur. Üzeri kapatılır ve 5 dakika dinlenmeye bırakılır. Bu müddetin sonunda pamuktan süzülür.

Kaba yaprak veya yumuşak meyveler

Bir çay kaşığı dolusu drog, bir bardak su ile bir cezve içinde, 1-2 dakika kaynatılır. 5 dakika dinlendirilir ve sonra pamuktan süzülür.

Kök, kabuk, sert meyve ve tohum drogları

Bir çay kaşığı dolusu, kaba toz edilmiş drog, bir bardak su ile bir cezve içinde 3-5 dakika kaynatılır. 5 dakika dinlenmeye bırakılır ve sonra pamuktan süzülür.

Bir çay kaşığı dolusu miktar genellikle bir defada alınacak miktardır. Bir günlük (2-3 bardak) infüzyon veya dekoksiyon hazırlamak için bir çorba kaşığı miktarında drog ve yarım litre su kullanılır. Bununla beraber her sefer için yeni bir infüzyon veya dekoksiyon hazırlamayı tercih etmelidir. Durmuş preparatların zamanla koku ve lezzetleri değişir.

Merhem (Unguenta)

Katı yağ, sıvı yağ (zeytinyağı, badem yağı), lanolin ve vazelin gibi sıvağlar ile yapılan ve dışarıdan kullanılan ilaç şekilleridir. Merhem hazırlamak için, merhem içine konulacak madde veya maddeler önce havanda iyice toz edilir. Sonra az bir miktar sıvı yağ ile ezilir ve sonra sıvağ maddesi (genellikle eşit miktarlarda lanolin ve vazelin karışımı) azar azar etkili madde üzerine ilâve edilir ve havanda iyice karıştırılır. Merhemler kapalı kaplarda ve serin yerlerde saklanır. Merhemlere "pomat" ismi de verilmektedir.

Tıbbi yağ (Olea medicata)

Genellikle haricen kullanılan bir ilaç şeklidir. 10 kısım kuru drogun 100 kısım zeytinyağı veya haşhaş yağı içinde bir müddet (iki hafta kadar) güneşte tutulması ve sonra bezden süzülmesi ile elde edilir. Kantaron yağı, Sedefotu yağı, Papatya yağı, Kudretnarı yağı gibi yağlar bu yol ile elde edilir.

Kokulu yağ (Olea aromatica)

Kokulu çiçek veya bitki parçalarının 1-3 gün zeytinyağı veya susam yağı içinde tutulması ve sonra süzülmesi ile elde edilir. Genel elde ediliş yolu şöyledir. 500 gram kuru veya taze çiçek 2000 gram yağ içinde, adi ısıda, 1-3 gün bırakılır. Bu müddetin sonunda bezden süzülür. Sıvı kısım içine tekrar 500 gram çiçek konulur ve üç gün sonra bezden süzülür. Bu şekilde hazırlanan yağlar kuvvetli kokuludur. Romalılar devrinden beri Anadolu'da elde edilmekte olup haricen kullanılır.

Tentür (Tincturae)

Bitkisel materyalin su, alkol veya eter gibi çözücüler ile tüketilmesi sonucunda elde edilen sıvı preparatlardır. Tentürleri hazırlamak için genellikle şu yöntem kullanılır. 1 kısım kurutulmuş ve toz edilmiş drog 5 kısım alkol ile kapalı bir şişe içinde ve sık sık çalkalanarak. 10 gün tutulur ve sonra süzülür. Bekletme karanlık bir yerde ve normal sıcaklıkta yapılmalıdır. Etkisi kuvvetli olan droglar için, 1 kısım droga 10 kısım alkol hesap edilmelidir.

Hülasa (Extracta)

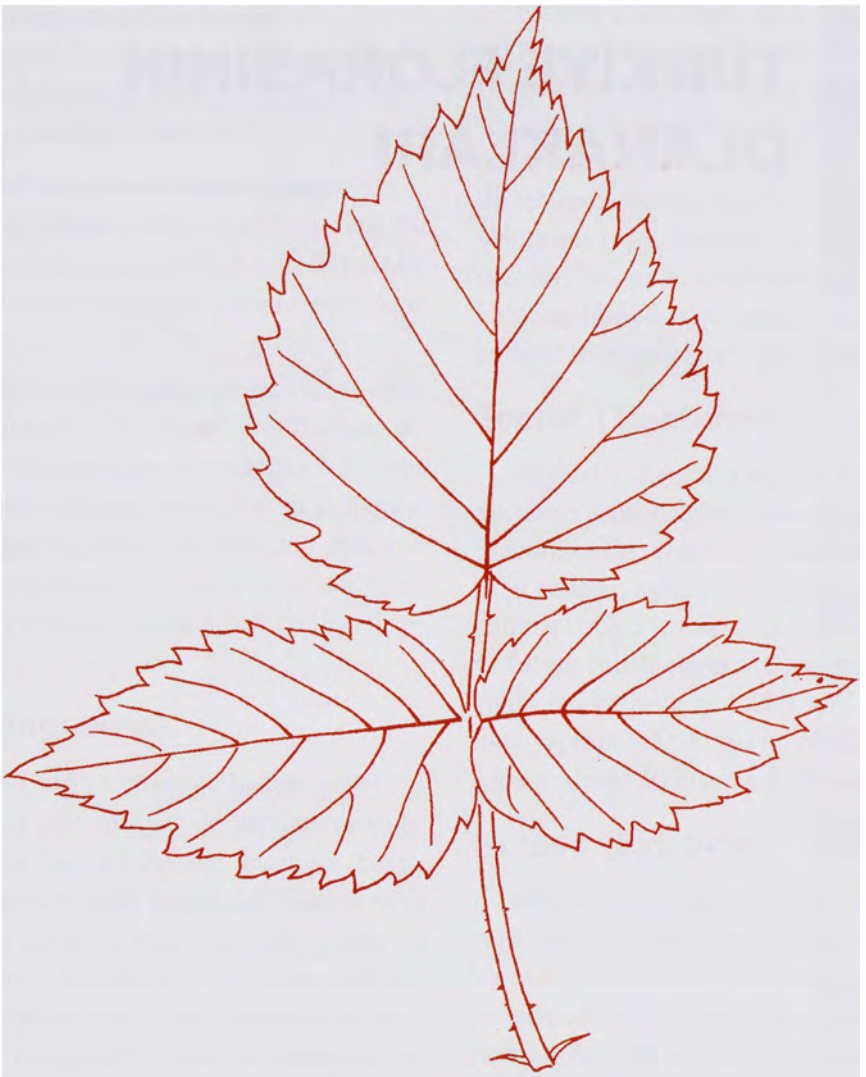
Bitkisel materyalin su, alkol veya eter gibi uçurulabilen çözücüler ile tüketilmesi sonucu elde edilen solüsyonun belirli bir orana kadar uçurulması ile elde edilen preparatlardır. Bunlar genellikle bal kıvamında veya toz halinde preparatlardır.

Toz, infüzyon, dekoksiyon, hap ve merhem gibi basit preparatlar drogu kullanan tarafından hazırlanabilir ise de tentür ve hülasa gibi preparatların hazırlanması için bir eczacıya müracaat etmek ve preparatı ona hazırlatmak çok daha yararlıdır.

Kaynak

1 Necmettin Rıfat Yarar, *Reçete Nasıl Yazılır*, 4. bs. (İstanbul, 1948).

BÖLÜM 10
TÜRKİYE FLORASININ OLANAKLARI

Rubus idaeus

(ahududu)

TÜRKİYE FLORASININ OLANAKLARI

Türkiye değişik iklim ve ortam koşullarına sahip olması ve üç floristik bölgenin birleştiği bir kesimde bulunması nedeniyle bitki türü bakımından Avrupa ülkelerinden daha zengindir. Tür sayısı yaklaşık olarak 10.000 civarında olup bitki örtüsü bakımından üç flora bölgesine ayrılabilir.[1]

Kuzey Anadolu bölgesi

Trakya'nın Karadeniz'e bakan bölümü (Belgrat ormanı, Istranca dağları) ve Anadolu'nun Karadeniz bölümünü kapsar. İklimi ılıman ve nemlidir. Yaprak döken ağaçların çoğunluğu meydana getirdiği ormanlar bulunur. Bu bölgede Avrupa-Sibirya florası bitkileri hâkim durumdadır. Avrupa'da yetişen tıbbi bitkilerin birçoğu bu bölgede de bulunur. Sık görülen tıbbi bitkiler şunlardır *Dryopteris filix-mas, Juniperus nana, Helleborus orientalis, Humulus lupulus, Frangula alnus, Rhamnus cathartica, Rhododendron ponticum, Vaccinium arctostaphylos, Vaccinium myrtillus, Atropa belladonna, Digitalis ferruginea, Verbascum* türleri, *Valeriana alliariifolia, Tussilago farfara, Colchicum speciosum* vs.[2]

Batı ve Güney Anadolu bölgesi

Trakya'nın güney bölgesi ile Anadolu'nun Ege ve Akdeniz bölümlerini kapsar. Yazın sıcak ve kuru, kışın ise yağışlıdır. Bu bölgede Akdeniz florası bitkileri hâkim durumdadır. Bilhassa reçine ve uçucu yağ taşıyan bitkiler görülür.[3] *Pinus brutia, Juniperus oxycedrus, Laurus nobilis, Myrtus communis, Salvia triloba, Lavandula stoechas, Lavandula cariensis, Origanum, Sideritis ve Thymus* türleri, uçucu yağ bakımından önemlidir. *Liquidambar orientalis, Ceratonia siliqua, Pistacia lentiscus, Rhus coriaria, Olea europea, Nerium oleander, Hyoscyamus aureus, Mandragora autumnalis* ve *Urginea maritima* gibi türler bu bölge için karakteristik bitkilerdir.

Orta ve Doğu Anadolu bölgesi

Orta ve Doğu Anadolu bölümünü kaplar. Kara iklimi hakimdir. Yüksek yaylalar ve dağlarda Türkiye için karakteristik pek çok tıbbi bitki yetişir. İran-Turan florası bitkileri bu bölgede hâkim durumdadır. *Astragalus* türleri, *Hyoscyamus reticulatus, Digitalis orientalis, Peganum harmala, Gypsophila* türleri, *Ferula* türleri, *Rheum ribes, Quercus infectoria, Berberis crataegina* gibi türler bu bölge için tipik tıbbi bitkilerdir.

Türkiye'de gıda, baharat veya ilaç olarak kullanılan yabani bitkilerin sayısı tam olarak bilinmemekle beraber bunun 500 civarında olduğu tahmin edilmektedir.[4] Bu miktar Avrupa ülkelerinde kullanılan tıbbi bitki miktarı ile karşılaştırılır ise oldukça düşük olduğu görülür. Misal olarak Fransa'da bilinen tıbbi bitki miktarı 1500 kadardır.[5]

Türkiye'de yetişmekte olan bitkilerin birçoğundan yalnız yöresel olarak faydalanılmaktadır. Bunlar önemli bir ekonomik değer taşımazlar. Ekonomik bir değer gösterecek miktarlarda elde edilip dış ülkelere satılan drogların miktarı ise 30 civarındadır. Son yıllarda bitkisel drog dışsatımında büyük bir ilerleme olmuştur. Eskiden beri elde edilip satılan drogların miktarlarında artmalar olmuş, satışı durmuş bazı drogların tekrar dış ülkelere satış olanakları sağlanmış ve bazı yeni drogların dış satımının yapılmasına başlanmıştır. Son yıllarda, klasik droglara ilâveten, dışsatımına başlanan drogların en önemlileri şunlardır:

Cortex Rhamni frangulae (barut ağacı kabuğu)

Herba Asperulae odoratae (kokulu yapışkan otu)

Herba Violae (menekşe çiçeği)

Folium Rubi (böğürtlen yaprağı)

Folium Rumicis (kuzu kulağı yaprağı)

Flos Helichrysi (ölmez çiçek)

Fructus Alkekengi (güveyfeneri meyvesi)

Fructus Berberidis (karamuk meyvesi)

Fructus Crataegi monogynae (alıç meyvesi)

Fructus Rhamni petiolari (cehri meyvesi)

Rhizoma Calami (eğir kökü)

Radix Gentianae (centiyane kökü)

Radix Mandragorae (adamotu kökü)

Radix Paeoniae (şakayık kökü)

Radix Primulae (çuha çiçeği kökü)

Semen Colchici (çiğdem tohumu)

Stipites Cerasi acidi (vişne sapı)

Stipites Visci (ökseotu)

Türkiye'de yetişen veya yetiştirilebilen tıbbi bitki türlerinin yüksek miktarda olmasına ve bunlardan yararlanılmasını öneren yayınların[6] bulunmasına karşılık, Türkiye'nin elde edip satışa çıkardığı drog miktarı ve adedi çok düşüktür. Bu durumun başlıca nedeni drogların genellikle yabani bitkilerden elde edilmesi ve drog elde etmek için tıbbi bitki yetiştirilmesine gidilmemesidir. Bu yüzden de ihtiyaçlar istenilen oranda karşılanamamaktadır.

Drog piyasasının istediği kalite ve miktarda drog ancak tıbbi bitki yetiştirmekle mümkündür. Memleketimizin gerek iklimi ve gerekse toprakları birçok tıbbi bitkinin yetiştirilmesi için uygun bulunmaktadır. Ayrıca Anadolu birçok tıbbi bitkinin vatanıdır.[7] Bütün bu elverişli olanaklara karşın Türkiye'nin drog dışsatımı ile elde ettiği gelir çok düşüktür. Bu geliri arttırmanın başlıca çareleri şunlardır:[8]

1. Dışsatımı yapılan drogların mühim bir kısmı yabani bitkilerden gelmekte ve bu nedenle de yeter miktarda ve iyi kaliteli drog elde edilememektedir. Bol miktarda, iyi kaliteli ve devamlı drog elde etmek için mutlaka tıbbi bitki kültürüne gidilmelidir.
2. Droglar ham drog halinde satıldığı için fiyatlar çok düşüktür. Ham drog yerine bitkisel mahsul (uçucu yağ, ekstreler, alkaloitler gibi) elde etme olanakları aranmalıdır. Halen bu yöntem haşhaş, meyan kökü, palamut, gül çiçeği, yasemin çiçeği gibi birkaç drog için uygulanabilmektedir.

Kaynaklar

1 Constantin von Regel, *Türkiye Flora ve Vegetasyonuna Genel Bir Bakış*, Almancadan çeviren Asuman Baytop ve Rahmiye Denizci (İzmir: Ege Üniversitesi Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Monografiler Serisi No. 1, 1963); Peter Hadland Davis, *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, c.1 (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1965), 1; A. Baytop, "Türkiyenin yerli tıbbi bitkileri ve bunların yayılışı," A. Baytop, *Farmasötik Botanik Ders Kitabı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1991) içinde, 269-279.

2 Turhan Baytop, "Doğu Karadeniz Bölgesi'nin tıbbı ve zehirli bitkileri," *Herba Medica* sayı 5 (1999): 3-11; Ekrem Sezik, "Traditional medicine in Turkey I. Folk medicine in Northeast Anatolia," *Journal of Ethnopharmacology* 35, 2 (1991): 191-196; E. Sezik, "Traditional medicine in Turkey II. Folk medicine in Kastamonu," *International Journal of Pharmacognosy* 30, 3 (1992): 233-239.

3 Asuman Baytop, "Güney-Batı Anadolunun yerli, kültür ve tıbbi bitkilerine kısa bir bakış," *Biyoloji Dergisi* 26 (1976): 17-27; Yusuf Vardar, "Aromatic plants, potential, economic importance and the characteristics of the Aegean Macchia of Turkey," International Meeting of Applied Botany, Parma, 3-6 October 1980; A. Baytop, "Türkiye'de kullanılan yabani ve yetiştirilmiş aromatik bitkiler," *Doğa Türk Eczacılık Dergisi / Turkish Journal of Pharmacy* 1, 2 (1991): 76-88.

4 Turhan Baytop, Türkiye'nin *Tıbbi ve Zehirli Bitkileri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1963).

5 Paul-Victor Fournier, *Le Livre des Plantes médicinales et vénéneuses de France*, 3 c. (Paris: Paul Lechevallier, 1947-1948).

6 Hakkı [Yeşilyurt], "Memleketimizin mahsulâtı nebatiyesine bir nazar," *Farmakoloğ* 1 (1931): 99, 136 ve 201; Naşid Baylav, "Memleketimizin tıbbi-nebati mahsulleri (drogları) hakkında birkaç söz," *CHP Konferanslar Serisi Kitap 22* (İstanbul: Cumhuriyet Halk Partisi, 1940) içinde, 31; Sarım Çelebioğlu, *Memleketimizin Bitkisel Drog Kaynakları* (İstanbul: Eczacı Kütüphanesi / Hüsnütabiat Matbaası, 1953); Constantin von Regel, "Probleme pflanzlicher Rohstoffe in der Türkei," *Zeitschrift für Pflanzenzüchtung* 40, 4 (1958): 346-352; Turhan Baytop, "Türkiye'nin tıbbi nebatları," *Konferanslar* (İzmir: Ege Üniversitesi Rektörlüğü, 1961) içinde, 77-80; Necmettin Zeybek, Levent Tuğrul ve Ulvi Zeybek, "Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında katkısı olabilecek bazı bitkisel hammadde kaynakları," TÜBİTAK V. Bilim Kongresi Tebliğleri (İzmir, 1975); N. Baylav, "Kimya sanayiinde tıbbi ve farmasötik bitkilerin rolü," *Kimya ve Sanayi* 27, 125-128 (1981): 44-59.

7 Vamık Tayşi, "Türkiye'de rastlanan ve yetiştirilen tıbbi, çeşni ve kokulu bitkileri," *Uluslararası Tıbbi Bitkiler Kollogiumu (İzmir, 16-21 Nisan 1974), Bildiriler* (İzmir: Ege Üniversitesi, 1975) içinde, 9-14; Ebbe Kjellqvist ve H. Ayla Sencer, "Medical plants with centre of origin extending into Turkey (Orijin merkezleri Türkiye'yi içine alan tıbbi bitkiler)," *Uluslararası Tıbbi Bitkiler Kollogiumu (İzmir, 16-21 Nisan 1974), Bildiriler* (İzmir: Ege Üniversitesi, 1975) içinde, 37-47.

8 Turhan Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c.1, 3. bs. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1980), 38; G. H. Mahran, "Industrialisation and production of drugs from medicinal plant in developing countries," *Hamdard* 25, 1-4 (1982): 105.

BÖLÜM 11
TÜRKİYE'DE BİTKİSEL DROGLARDAN HAZIR İLAÇLARA GEÇİŞ

Eucalyptus camaldulensis
(sıtma ağacı)

TÜRKİYE'DE BİTKİSEL DROGLARDAN HAZIR İLAÇLARA GEÇİŞ

Bitkisel drogları hazırlayan ve satanlar

Osmanlı tababeti ve eczacılığı, İslam tababet ve eczacılığının bir devamıdır. On üçüncü yüzyıldan itibaren Anadolu'da kurulan Selçuklu hastanelerinde eczane ve eczacılar bulunuyordu.[1] Ayrıca özel eczaneler de vardı. Bunlar yerli droglar yanında dış ülkelerden gelen drogları da bulunduruyorlardı.[2] Kullanılan ilaçların mühim bir bölümü bitkisel droglardan hazırlanmakta idi. Bunların yanında az miktarda hayvansal ve madensel droglar da kullanılmakta idi. Hekim ve eczacılar usta-çırak ilişkisi altında yetiştiriliyordu.

On yedinci yüzyıl hekimbaşılarından Salih bin Nasrullah akrabadininde eczacıyı şöyle tarif ediyordu:[3] "İspeçiyar (ispençiyar) diye dükkânında otlar, eczalar mevcut olup, tabibin ısmarladığı üzere, şerbetler, macunlar yapan kimseye derler." Bu tarifte de görüldüğü gibi ilaçların yapımında otlar (yani tıbbi bitkiler) kullanılır idi.

Memleketimizde bugünkü anlamda ilk eczaneler yabancı uyruklu kişiler tarafından, büyük şehirlerde (İstanbul, İzmir gibi) 19. asrın başından itibaren açılmaya başlamış ve kısa zamanda sayıları artmıştır. 1832 yılında İstanbul'da yalnız Galata ve Beyoğlu bölgelerinde 25 eczanenin bulunması[4] bu dönemdeki eczane bolluğu hakkında bir fikir verecek değerdedir. 1839 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de eczacı sınıfının açılarak[5] diplomalı eczacı yetiştirilmesine başlanması ve burayı bitirenlerin eczane açmaları, bilhassa büyük şehirlerde eczanelerin çoğalmasına sebep olmuş ve bunun sonucu da "Eczacı" ve "Aktar" arasında uzun yıllar sürecek tartışmalar başlamıştır. Sonunda aktarların ilaç satmaları yasaklanmış ise de tamamen önlenememiştir.[6]

Bitkisel drogların tedavide kullanımı

Kimya ve ilaç endüstrisinde meydana gelen ilerlemeler tedavide bitkisel ekstre veya droglar yerine saf etkili maddelerin, şahıslar için hazırlanan özel formüllerin yerine hazır ilaçların kullanılmasına sebep olmuş ve memleketimiz de bu akımın etkisinde kalarak tedavide saf etkili madde ve hazır ilaç kullanımı büyük bir gelişme göstermiş ve bitkisel drog kullanımı hekimler tarafından hemen hemen tamamen terkedilmiştir.[7]

Dr. Marc A. Picipio (Marko Paşa) 1861 yılında İstanbul'da yayınladığı bir yazısında özel olarak şöyle demektedir:[8]

"Kimya endüstrisinde meydana gelen ilerlemeler sonucu sayısız hazır ilaç tedavi alanına girmiştir. Bunların miktarı şaşırtıcı bir hızla artmaktadır. Ticarete çıkartılan her yeni hazır ilaç, diğerlerinde bulunmayan etkilere sahip olduğunu, yan etkilerinin ise diğerlerine oranla daha düşük bulunduğunu iddia etmektedir. Bu yeni ilaçlar etkili ve fakat ekseriyetle muhafazaları güç ve fiyatları çok yüksek maddelerdir. Bu yeni ilaçların etkisi sonucu hekimler eski tedavi hazinelerini unutmaya başlamışlardır. Hâlbuki bu eski ilaçlar yerli kaynaklardan elde edilen basit ve ucuz ilaçlardı. Hekimlerin sık sık yaptıkları şiddetli itirazlara rağmen, hekime gitme ve hazır ilaç alma olanağı bulunmayan veya yapılan tedavi ve aldığı ilaçlardan fayda göremeyen geniş bir halk kitlesi, halen de halk hekimliği ve ilaçlarına başvurmakta ve birçok hallerde de bundan fayda görmektedir. Bunun başlıca nedeni halk tababeti ve ilaçların etkisinin bilhassa hastanın maneviyatı üzerinde olmasıdır."

Aradan 100 yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına karşılık yukarıdaki düşünceler ve olaylar

bugün için de geçerlidir ve ilerisi için de geçerli olacağı kanısındayız. Buna karşılık birçok Avrupa ülkesinde bitkisel droglar ve bunlardan hazırlanan ilaçlar halen de farmakolojik ve ekonomik bir değere sahip bulunmaktadır.[9] Bitkisel droglara ve bunlar ile yapılan tedavi yollarına karşı olan ilgi, son yıllarda halk arasında, büyük bir oranda artış göstermiştir. Bunun bazı kanıtları olarak 1940 yıllarında çok azalmış olan bitkisel drog satan dükkânların adedinin devamlı olarak artması, tıbbi bitkiler ve bunlarla yapılan tedaviler ile ilgili yayınlara çoğalması ve bunlardan bazılarının 2. ve 3. baskılarını yapmaları gösterilebilir.

Bilhassa kırsal kesimdeki dar gelirli halkın ufak tefek rahatsızlıklara karşı halk ilaçlarını tercih etmesinin sebebi, bu ilaçların, hazır ilaçlara kıyasla, çok daha ucuz olmasıdır. Bir örnek vermek gerekir ise, müshil bir etki elde etmek için, kullanılan 10 gram sinameki yaprağı, aynı etkiye sahip olan ve sinameki yaprağının etkili maddesini (Sennozit'ler) taşıyan, bir hazır ilaçtan 10 defa daha ucuzdur. Buna karşılık etki her ikisinde de hemen hemen aynıdır. Sinameki yaprağı kullanıldığında ayrıca kasabaya gitmek için harcanacak zaman ve yol masrafından da tasarruf edilmiş olunacaktır. Son yıllarda memleketimizde bitkisel droglardan hazırlanan ilaçlara karşı artan ilginin sebepleri arasında yukarıdaki ekonomik nedenin de yer aldığı kanısındayız.

Dr. A. Süheyl Ünver 1983 yılında yayınlanan bir yazısında, tamamen haklı olarak, aşağıdaki sonuçlara varmaktadır:[10]

"...aktarlık bizde eski usûlde devam etmektedir. Hem buralardan bazı maddeleri eczanelerden daha ucuza temin etmek kolaylığından eski rağbetini muhafaza etmektedirler. Bu daha asırlarla bilhassa şarkta, aktarlık devam edecektir... Bunlar her ne kadar çoğalmıyorsa da yine birçok şehirlerde ihtiyaca göre eski sayılarını muhafaza etmektedirler... Şark memleketlerinde biraz da eski hekimlik kaidelerine uygun bu ihtiyaç da eski hızında olmamakla beraber devam edecektir."

Hazır İlaçların Gelişi ve Üretimi

Türkiye'de hazır ilaç (müstahzar), on dokuzuncu asrın sonlarına doğru kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde kullanılan hazır ilaçlar genellikle Batı Avrupa (Fransa, Almanya, İsviçre ve İngiltere) firmalarına aittir. Tıbbi dergi ve kitaplarda[11] bulunan hazır ilaç ilânlarında 1890 yıllarında Türkiye'de kullanılan başlıca hazır ilaçların miktarının 100 civarında olduğunu tahmin ediyoruz. Ayrıca, İstanbul'un bazı büyük eczanelerinin (Apéry, Meziki, Matcovich, Lefaki, Kastoriades eczaneleri gibi) diştozu, dişsuyu, krem, saçboyası, balıkyağı emülsiyonu, müshil hap, kabız hap, nasır ilacı gibi bazı basit preparatları laboratuvarlarında hazırlayıp, hazır ilaç biçiminde ticarete çıkarttıklarını görüyoruz. Bununla beraber bu dönemde ilaçlar genellikle, hekim reçetesine göre, her bir hasta için özel olarak hazırlanmakta idi.[12]

Türkiye'de bugünkü anlamda hazır ilaç yapımı, Eczacı Ethem Pertev'in (1871-1927) İstanbul'da (Aksaray) 1895 (H.1311) yılında "Pertev Müstahzarat İmalâthanesi" isimli müesseseyi kurması ile başlamıştır. Ethem Pertev Bey tarafından yapılarak 1895 yılında piyasaya çıkartılan Pertev Şurubu (Sirop Pertev)[13] Türk eczacıları tarafından hazırlanıp piyasaya çıkartılan ilk müstahzardır.[14] Bu hazır ilaçtan sonra, Haseki Hastanesi baş eczacısı Süreyya Bey (1857-1936) 1899 yılında İksir-i Süreyya (Elixir toni-digestif ferrugineux) ismini verdiği hazır ilacı piyasaya çıkarmıştır.[15] Bu iki müstahzar gerek hekimler ve gerekse halk arasında uzun zaman şöhretini muhafaza etmiştir. Pertev Şurubu'nun imalatı 1975, İksir-i Süreyya'nın imalatı ise 1968 yılında durdurulmuştur. Buna karşılık Pertev Müstahzarat Laboratuvarı, 1985 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür.

Ordunun ilaç ihtiyacının bir kısmı sivil imalâthanelerden temin ediliyor ve bir kısmı da (bilhassa komprimeler) Gülhane Tatbikat Hastanesinde kurulan imalâthanede hazırlanıyordu. 1907-1914 yılları arasında Gülhane Tatbikat Hastanesi müdürlüğünü yapmış olan Dr. Julius Wieting Paşa (1868-1922)[16] bu hastaneyi askeri hekimlerin staj yapabilecekleri bir kurum haline getirmişti. Ayrıca, hastanenin yakınındaki 'Dulhane' binasını onartarak üst katını 'Malzeme-i Sıhhiye-i Askeriye İmalathanesi' (Askeri Sağlık Malzemesi Üretim Laboratuvarı) haline getirmiş ve II. Meşrutiyet'te, muhtemelen 1909'da üretime geçilmişti.[17] Wieting Paşa, Almanya'dan getirttiği makineler (distile su

cihazı, komprime makinesi gibi) ile ordu ihtiyacı için komprime (Aspirin, Kinin, Dower, Opiata) imaline başlayarak[18] bugünkü 'Ordu İlaç İmalâthanesi'nin nüvesini kurmuştur. Burada ampul imalatı ve aşı (tifo ve kolera) üretimi de yapılmaktaydı. Üretimde kullanılan bütün malzeme ve etkili maddeler Almanya'dan getirtiliyordu. Yerli olarak yalnızca su ve el emeği kullanılmaktaydı.[19]

Pertev müstahzaratının kısa zamanda kazandığı büyük başarı diğer eczacıları da bu alanda çalışmaya yöneltmiştir. 1929 yılında Türkiye'de ilaç imal eden imalâthanelerin (bir kısmı eczane laboratuvarları olmak üzere) adedi 35 civarına yükselmiştir. Bu imalâthane ve laboratuvarlarda yapılan hazır ilaç sayısı ise 150 civarında idi.[20] Bu imalâthaneler küçük tesisler olup genellikle İstanbul'da bulunuyorlardı. Bununla beraber Akhisar, İzmir, Konya ve Manisa gibi şehirlerde müstahzar yapan eczacılar da vardı.

Bu dönemde müstahzar yapan eczacıların en önemli şikâyeti yabancı hazır ilaç rekabetidir. Eczacı Mehmet Daim tarafından 3. Milli Tıp Kongresi (1929) üyelerine yazılan açık mektupta aynen şöyle denilmektedir:

"Türk eczacısı milli müstahzaratı tıbbiyeyi çoğaltmak ve şeref-i milliye lâyık olan miktara iblağ edebilmek için yalnız himaye ve müzaheretinize muhtaçtır. Türk eczacısı meselâ dâhilde yapılan mükemmel, muntazam ve tanınmış bir kuvvet şurubunun ayda yalnız 500 şişe satmasına mukabil, Avrupa'dan gelen muadilinin 6000 şişe sarf etmesi gibi istatistikler karşısında ağlamaklıdır".

Bu dönemde yerli hazır ilaçlar sermaye, teknik ve bilgi yetersizlikleri nedeniyle yabancı hazır ilaçlar ile rekabet edememekte, yaşayabilmek için hekimlerin ve devletin korumasını istemektedir. Bu dönemde yapılmakta olan yerli hazır ilaçlardaki bitkisel drog veya ekstrelerin miktarı %40 civarındadır.

1950 yıllarında hazır ilaç imalâthaneleri ve eczanelere galenik preparat hazırlayan 8 mühim galenik preparat imalâthanesi (Türkiye Eczacıları, Merkez, Farma, Sarper, Ar, Galinos, Hema ve Esen laboratuvarları) bulunuyordu. Bunlar içinden Türkiye Eczacıları Laboratuvarı tesisleri ve yaptığı galenik preparatlar yönünden bilhassa dikkati çeker. Eczacı Hüsnü Arsan'ın (1898-1949) gayretleri ve eczacıların ortaklığı ile 1929 yılında kurulmuştur.[21]

Aradan yaklaşık 40 yıl geçtikten sonra, yani 1967 yılında ilaç imal eden kuruluşların adedi 70, yapılan hazır ilaçların sayısı ise 2150 civarına yükselmiştir. Bu hazır ilaçlardan drog veya drog ekstresi taşıyanların miktarı ise %8 civarına düşmüştür.[22]

İkinci Dünya Savaşının iktisadi durumda meydana getirdiği karışıklıklar yabancı kökenli hazır ilaçların Türkiye'ye gelişini sınırlamış ve yerli laboratuvarlar, savaş yıllarında, Türkiye'nin ilaç ihtiyacını başarı ile karşılamışlardır. Bu yıllarda elde edilen kazanç ile yerli laboratuvarlar müesseselerini genişletmiş ve modernleştirmişlerdir. 1950 yıllarında yerli ilaç yapımcıları altın çağlarını yaşamışlardır. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle, yabancı ilaç yapımcıları Türkiye'de laboratuvarlar kurmaya ve ana firmanın hazır ilaçlarını Türkiye'de yapıp piyasaya çıkartmaya başlamışlardır. Bu durum birçok küçük yerli laboratuvarın sonu olmuştur.

Antibiyotiklerin geniş oranda tedavi alanında yer alması hazır ilaç terkiplerinde değişiklikler meydana getirmiş ve Türkiye'de "saf etkili madde" kullanılma eğilimi başlamıştır. Hazır ilaçlara yapım ruhsatı veren Sağlık Bakanlığı, bünyesindeki 'Teknik Kurul'un etkisi ile hazır ilaç imali için ruhsat isteyen firmaların teklif ettikleri formüllerde bulunan drog veya ekstrelerinin "zayıf etkili, etkisiz, tedavi tesiri şüpheli, stabil kalmaz" gibi gerekçeler ve hattâ bazen hiçbir gerekçe göstermeden hazır ilacın terkibinden çıkartılması istenmiştir. Müstahzar imal eden laboratuvarların dosyaları, hazır ilaçlarda bulunan drog veya galenik preparatların çıkartılmasını isteyen bakanlık yazıları ile doludur. Birkaç örnek vermek gerekir ise:

1 - 'Ruhsatını haiz olduğunuz (.....) adlı müstahzara ait dosya ve fiyat beyannamesi incelendi. Formülden Cortex Rhamni frangulae ve Rhizoma Calami çıkarılmalıdır. Bu nedenle fiyat beyannamesi tetkike alınmadan ekte iade edilmiştir. Yeniden düzenlenecek formül ve prospektüslerin gönderilmesini rica ederim."

Burada açıkça görüldüğü gibi Bakanlık formülden iki drogun çıkartılmasını istiyor, fakat nedenini izah etmek zahmetine bile katlanmıyor.

2 - "Ruhsatını haiz bulunduğunuz (.....) adlı müstahzarınıza ait gönderilen fiyat beyannamesi ve dosya incelenmiş olup, 1. Kombinasyon uygun değildir. Succus Liquiritiae, Cortex Rhamni frangulae ve Rhizoma Calami formülden çıkartılmalıdır....."

3 - "Ruhsatını talep ettiğiniz (.....) adlı müstahzara ait ilgili dilekçeniz ve müstahzar dosyası Bakanlığımızda ve ilgili Teknik Kurulda tekrar incelenmiş olup "Tedavi tesiri şüphelidir, imaline lüzum yoktur kararı verilmiştir. Bilgilerinizi rica ederim."

"Tedavi tesiri şüphelidir" gerekçesi ile imaline müsaade edilmeyen formülde drog olarak Fructus Myrtilli'den elde edilen antosiyan karışımı bulunuyordu. Bu maddeyi taşıyan 10 preparat halen Fransa'da tedavi alanında kullanılmaktadır.[23]

4 – Aşağıdaki formüle sahip olarak ruhsatı alınan bu hazır ilaç sonraları, Bakanlığın isteği üzerine, içindeki Alcoolat de Crataegus ve Extrait mou de Salix alba çıkarılarak, sadece Extrait fluide de Passiflora ihtiva eder durumda bırakılmıştır. Bu çıkarılan iki drogun hiç mi etkisi yoktur?

Extrait fluide de Passiflora	10 gr
Alcoolat de Crataegus	20 gr
Extrait mou de Salix alba	5 gr
Sirop	100 gr

Hazır ilaçlarda bulunan drog ve galenik preparatları ayıklama gayreti yıllarca sürmüş ve bu uğraşın sonucu olarak Türkiye'de yapılan hazır ilaçlardaki bu tip maddeler en alt düzeye indirilmiştir. Halen Türkiye'de kullanılmakta olan yaklaşık 2500 preparat[24] üzerinde yapılan araştırma sonucu bunların yalnız 155 tanesinin bitkisel drog veya ekstresini ihtiva ettiğini, bunun da Türkiye'de kullanılan hazır ilaçların %6 bölümünü kapsadığını saptamış bulunuyoruz.

Türkiye,[25] Almanya,[26] ve Fransa'da[27] hazır ilaçlarda bulunan bitkisel droglardan en çok kullanılan 10 tanesi karşılaştırılırsa (Tablo 2), çok dikkat çekici bir durum görülmektedir. Türkiye genellikle kendi ülkesinde yetişmeyen bitkisel drogları, Almanya ise Türkiye'de yetişen drogları kullanmaktadır.

1979 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından kurulmuş olan 'Müstahzar İnceleme Bilimsel Kurulu'nun hazırladığı 1.6.1981 tarihli (2. baskı) "Müstahzar ilaç ruhsatı almak için Bakanlık inceleme komisyonuna sunulacak dosyalarda bulunması gerekli bilgiler' isimli broşürde yazılı prensip kararları arasında maalesef yerli ilkel maddelerin (bitkisel droglar veya bunların ekstreleri) hazır ilaçlarda kullanılmasını teşvik edecek hiçbir karar bulunmamaktadır. Buna karşılık hazır ilaç ruhsatı almak için konulan aşağıdaki iki prensip ancak yabancı ülkelerde keşfedilen ilaçlara ruhsat verilebileceği kanısını uyandırmaktadır.

Tablo 2. Hazır ilaçlarda bulunan droglar ve müstahzar adetleri

Türkiye		Almanya		Fransa	
F.Belladonnae	28	Fl., Fr., F. Crataegi	88	F. Belladonnae	143
S. Colae	19	S. Hippocastani	84	Fl., Fr., F. Crataegi	89
R.Ipecacuanhae	18	R. Valerianae	74	T. Aconiti	73
Opium	11	H. Thymi	61	F. Boldo	65
F. Laurocerasi	10	H. Chelidonii	49	F. Hammamelidis	64
Fr. Capsici	8	Fl. Chamomillae	48	S. Hippocastani	63
H. Passiflorae	8	Fr. Silybi mariani	47	F. Cynarae	56
F. Hyoscyami	7	Fl. Arnicae	44	F. Hyoscyami	51
R. Senegae	7	R. Liquiritiae	43	R. Valerianae	44
S. Strychni	7	Strobuli Lupuli	43	H. Passiflorae	40

Drogların karşısındaki rakamlar, o drogun ülkede kaç preparatın terkibine girdiğini göstermektedir.

1- Klinik kullanılmasına ait literatür, ilacın keşfedildiği ülke dışında, endüstrileşmiş en az üç ülkede daha yapılmış olmalıdır.

2- İlaç keşfedildiği ülkede ve endüstrileşmiş ülkelerin çoğunda piyasaya çıkartılmış olmalıdır.

Bu iki prensip kararı karşısında Türkiye'deki ilkel maddelerden ve Türkiye imkânları ile yapılacak olan bir hazır ilacın ruhsat almasına olanak bulunmadığı açıkça görülmektedir.

Bitkisel drog veya ekstrelerini taşıyan hazır ilaçların tedavi yönünden bir değeri bulunup bulunmadığı hakkında bir fikre sahip olmak için yukarıdaki prensip kararlarını alan 'Bilimsel Kurul'un prensip kararlarına dayanak olarak aldığı 'Endüstrileşmiş ülkelerden biri olan Federal Almanya'daki durumu saptamayı faydalı bulduk.

Federal Almanya'da yaklaşık 6000 hazır ilaç kullanılmaktadır.[28] Bu hazır ilaçlar üzerinde yaptığımız saptamalara göre, bunlardan 735 adedi bitkisel drog veya ekstresini taşımaktadır. Bu miktar Federal Almanya'da kullanılan bazı ilaçlardan %13'lük bir bölümünde bitkisel drog veya ekstresi bulunduğunu gösterir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde ise kullanılan ilaçların üçte birinden fazlası bitkisel kökenli olup, birçok sentetik ilacın ortaya atılmasına karşılık, bu oran yıllardır değişmemektedir.[29]

Bu durum karşısında cevaplandırılması gereken soru şudur: Hazır ilaçlarında %13 oranında bitkisel drog veya ekstresi bulunan bu "Endüstrileşmiş ülke" mi doğru yoldadır, yoksa hazır ilaçlarındaki bitkisel drog veya ekstresi oranını %6 düzeyine düşüren Türkiye mi?

Önerilerimize gelince:

1- Son yıllarda çekilen ilaç sıkıntısının ilaç hammaddesini dış ülkelerden getirecek dövizin bulunmaması nedeni ile meydana geldiği bilinen bir gerçektir. Hazır ilaçlardan, Türkiye'de yapılan veya elde edilen drog veya ekstreleri çıkartarak bunlar yerine Türkiye'de yapılmayan saf etkili maddeleri koymak için hazır ilaç yapımcılarını zorlamamış olsa idik, ilaçlarımızın bir kısmını, memleketimizde yapılan ilkel maddeler ile karşılar ve bu sıkıntıyı nispeten hafifletirdik. Çekilen ilaç sıkıntısında, hazır ilaçların terkiplerinden, drog veya ekstrelerini çıkartarak saf etkili maddeleri koyduranların, bir sorumlulukları olduğu kanısındayız.

2- Türkiye'nin ilaç ilkel maddesine ödediği dövizi bir miktar azaltmak ve Türkiye'yi kendi imkânları ile kendi ilacının, hiç olmazsa bir bölümünü, kendi ilkel maddesi ile karşılayabilmesini sağlamak için, mümkün olan her durumda, hazır ilaçlarda bitkisel drog veya ekstresinin kullanılması teşvik edilmelidir.

3- Drog veya ekstre, saf etkili maddeden çok daha ucuz olduktan başka Türkiye'de elde edilip yapılma olanağı vardır. Bu yola gidildiği takdirde tarımsal bir ülke olan Türkiye'de bitkisel drog eldesi ve bunlardan galenik preparatlar hazırlanması büyük bir gelişme gösterecektir. Türkiye'nin ihtiyacından fazlasını, dış ülkelere satmak kolaylıkla mümkündür.

4- Yukarıdaki önerilerin gerçekleşmesi büyük oranda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının alacağı prensip kararlarına bağlıdır. Türkiye'nin ilaç ilkel maddesi yönünden dışa bağlılığını azaltmak ve bu iş için harcanan dövizden tasarruf etmek için, mümkün olan her durumda, hazır ilaç yapımında yerli drog, ekstre veya ilkel maddenin kullanılması, ilaç yapımcılarına önerilmeli ve bu hususun gerçekleşebilmesi için Bakanlıkça özendirici kararlar alınmalıdır.[30]

Yukarıdaki satırlar 1984 yılında yazılıp yayınlanmıştır. Aradan 15 yıl gibi uzun bir süre geçmesine karşılık önerilerimiz, İlaç ve Eczacılık Genel Müdürlüğü tarafından, tartışma alanına alınmadığı gibi gereksinimin ithal etkili madde yerine yerli kaynaklardan karşılanması konusunda da hiçbir çalışma yapılmamıştır.

Kaynaklar

1 Bedii N. Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri* (İstanbul: Eczacılık Fakültesi, 1970), 235.

2 Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, 235; Osman Turan, *Türkiye Selçukları Hakkında Resmi Vesikalar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1958), 54; Turhan Baytop, "Selçuklu ve Bizans dönemlerinde Anadoluda tedavi ve eczacılık." *Kayseri Üniversitesi Gevher Nesibe Bilim Haftası ve Tıp Günleri, 11-13 Mart 1982, Kayseri [Bildiriler]* (Ankara: [yayl.y.], 1983) içinde, 98-102.

3 Ahmet Süheyl Ünver, "XVII'nci asırda Hekimbaşı Salih Efendi'nin eczacılarda aradığı vasıflar," *Tıp Tarihimiz Yıllığı 1* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yay. No. 52, 1966), 19-20.

4 Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, 253; Turhan Baytop, "Osmanlı döneminde Beyoğlu (Pera) eczaneleri."*III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 20-25 Eylül 1993, Bildiriler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 257-262.

5 Osman Şevki Uludağ, "İlk eczacımız," *Farmakoloğ* 22, 5 (1952): 213-215; Turhan Baytop, "XIX. yüzyılda İstanbul'da eczacılık," *Tarih Boyunca İstanbul Semineri, İstanbul 29 Mayıs - 1 Haziran 1988, Bildiriler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1989), 175-182; T. Baytop, "Sultan Mahmud II döneminde İstanbul'da eczacılık," *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 17-19 Şubat 1988, Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 141-148; T. Baytop, "Türkiye'de toplu eczacılık öğretiminin başlatılmasında Dr. C. A. Bernard'ın katkıları," *Türk Tıp Tarihi Yıllığı* II, yay. haz. Arslan Terzioğlu (İstanbul, 1995), 115-126; T. Baytop, "İstanbul tıbbiye mektepleri tarafından verilen tasdikname, mezuniyet tezkiresi ve icazetnemeler (1853-1909)," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* II (1998): 243-262; T. Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye, Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar* (1800-1923) (İstanbul: Bayer, 1998), 14-26; T. Baytop, *Eczacılık Tarihi Araştırmaları* (İstanbul: Abdi İbrahim İlaç Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2000), 50-57, 88-95.

6 Turhan Baytop, "Son 100 yılda Türk eczacılarının bazı sorunları," Eczacılık Günü nedeniyle 14 Mayıs 1982'de İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde yapılan açış konuşması (yayınlanmamıştır).

7 Turhan Baytop, A. H. Meriçli ve Afife Öztekin, "Türkiye'de yapılan ilaçlarda bitkisel drog veya ekstrelerinin kullanılmasının faydaları," *IV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Eskişehir 27-29 Mayıs 1982, Bildiriler*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No.1, 1983), 7-14.

8 Marc A. Picipio, "De quelques médicaments populaires," *Gazette médicale d'Orient* 5, 2 (1861): 17-21. Dr. Marc Picipio (Marko Paşa), Sultan Abdülaziz'in başhekimidir (serettiba-yı şehriyari / medecin-en-chef) ve 1861'de İstanbul'daki askeri hastaneler genel müfettişi ve Mekteb-i Tıbbiye nazırıdır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de 'Seririyat-ı Cerrahiye' ve 'Müfredat-ı Tıp ve Fenn-i Tedavi' muallimiği yapmıştır. Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin başkanlığında bulunmuştur.

9 Erendiz Atasü (Sayron) ve Muallâ Yenen, "Bitkisel drogların günümüzde tedavi amacıyla doğrudan kullanımı," *IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, Eskişehir 27-29 Mayıs 1982, Bildiriler,* yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No.1, 1983), 3-5; Ekrem Sezik, Akın Çubukçu, Erdem Yeşilada ve Nurten Ezer "Bazı Avrupa ülkelerinde droglar ve ekstreleri ile hazırlanan müstahzarlar ve bunların Türkiye'dekilerle karşılaştırılması I ve II," *IV. Bitkisel Hammaddeleri Toplantısı, Eskişehir 27-29 Mayıs 1982, Bildiriler*, yay. haz. K.H.C. Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No. 1, 1983), 29-36, 37-44; Norman Grainger Bisset, "Economic aspects of medicinal and aromatic plants," *IV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Eskişehir 27-29 Mayıs 1982, Bildiriler*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No. 1, 1983), 53-65.

10 Ahmet Süheyl Ünver, "Memleketimizde tıbbi folklor ve halk ilâçları," *Tıp Tarihi Yıllığı II* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, 1983), 68-69.

11 *Revue médico-pharmaceutique,* 1-24 (1888-1914); Pierre Apéry, *Annuaire oriental de Médicine et de Pharmacie* (Constantinople: A. Christidis et Cie Éditeurs, 1892).

12 Turhan Baytop, *Laboratuvar'dan Fabrika'ya (Türkiye'de İlaç Sanayii, 1833-1954)* (İstanbul: Bayer, 1997), 62-68.

13 Sirop iodo-tannique lacto-phosphaté (Laktofosfatlı iyodotanen şurubu).

14 İlhami Bekir Tez, *İlk Müstahzardan Bugüne Kadar Türk Tıbbi Müstahzaratçılığı* (İstanbul: Eczacı Kütüphanesi Neşriyatı, 1953), 8; Baytop, *Laboratuvar'dan Fabrika'ya*, 164-172.

15 Ahmet Süheyl Ünver, "Türk eczacılarının en yaşlı üstadı Süreyya ve tıb tarihimize ait hatıraları (1857-1936)," *Dirim* 12 (1937): 32-24.

16 Arslan Terzioğlu, "Türkiye'de görev yapmış olan Alman asıllı tıp ve deneysel bilim dallarındaki profesörlerin biyografileri," *Türk-Alman Tıbbî İlişkileri Simpozyum Bildirileri 18-19 Ekim 1976*, yay. haz. A. Terzioğlu (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi, 1981), 212.

17 Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, c.1 (İstanbul: Yörük Basımevi, 1976), 310 ve c. 2 (İstanbul: Yörük Basımevi, 1976), 240.

18 Feridun Frik, "Türkiye'de sağlık hizmetinde Alman ilaçları," T*ürk-Alman Tıbbî İlişkileri Simpozyum Bildirileri, İstanbul, 18-19 Ekim 1976*, yay. haz. Arslan Terzioğlu (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi, 1981), 79-82.

19 Turhan Baytop, "Gülhane Tababet-i Askeriye Tatbikat Mektebi Hastanesi'nde hazır ilaç üretimi," *Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları* (İstanbul: Abdi İbrahim İlaç Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2000), 236.

20 Nizamettin Talip ve Mehmet Daim, *Türk Tıbbi Müstahzaratı* (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1929).

21 Baytop, *Laboratuvar'dan Fabrika'ya,* 130-132; Remzi Kocaer, *Türkiye Eczacılar Almanağı 1949* (İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1949), 179.

22 Kemal Tellal, *Türkiye Spesiyal İlaçlar Derlemesi* (İstanbul: Tipo Neşriyat ve Basımevi, 1967).

23 Lucienne Bézanger-Beauquesne, M. Pinkas ve M. Torck, *Les Plantes dans la Thérapeutique moderne* (Paris: Maloine, 1975), 487.

24 Ertaç İlkay ve Vasil Tsiokonas, 1977 *Türkiye Beşeri İlaçlar Kılavuzu* (İstanbul: İnkilap Aka, 1977).

25 İlkay ve Tsiokonas, *1977 Türkiye Beşeri İlaçlar Kılavuzu.*

26 *Die Liste Pharmindex* (Neu-lsenburg, 1977). 1981 yılı *Pharmindex*'de de aynı droglar bulunmaktadır. Türkiye'ye ait rakamların 1977 yılına ait olması nedeniyle karşılaştırma 1977 yılının *Pharmindex*'i ile yapılmıştır.

27 Louis Vidal, *Dictionnaire Vidal* (Paris: Office de Vulgarisation pharmacetique, 1961).

28 *Die Liste Pharmindex* (Neu-lsenburg: 1977).

29 *Le Moniteur* (Paris) 36, 1502 (1982): 381.

30 Baytop, Meriçli ve Öztekin, "Türkiye'de yapılan ilaçlarda bitkisel drog veya ekstrelerinin kullanılmasının faydaları," 7-14.

BÖLÜM 12
TÜRKİYE TIBBİ BİTKİLERİ ÜZERİNDE ARAŞTIRMALAR

ARAŞTIRMALARIN BAŞLANGICI ve İLK FARMAKOGNOZİ HOCALARI

MORFOLOJİK VE ANATOMİK ARAŞTIRMALAR

KİMYASAL ARAŞTIRMALAR

FARMAKOLOJİK ARAŞTIRMALAR

FOLKLOR ARAŞTIRMALARI

TIBBİ BİTKİLER İLE İLGİLİ TOPLANTILAR

BİTKİSEL DROG ARAŞTIRMA VE ÜRETİM MERKEZLERİ

Ceratonia siliqua

(keçiboynuzu ağacı)

TÜRKİYE TIBBİ BİTKİLERİ ÜZERİNDE ARAŞTIRMALAR

Araştırmaların başlangıcı ve ilk Farmakognozi hocaları

Türkiye bitkileri ve florası üzerinde, bugünkü anlamda, ilk araştırmalar 1839 yılında İstanbul'da açılan Mekteb-ı Tıbbiye-i Şahane'de görev almış olan hocalar ile başlamıştır. Bunlardan bazılarının, örneğin eczacı Friedrich Wilhelm Noë'nin (1798-1858) Anadolu'da yaptıkları araştırma gezileri sonunda topladıkları bitki örnekleri, halen birçok Avrupa müzesinde bulunduğu gibi, E. Boissier'nin *Flora Orientalis* isimli eserinde de kayıtlıdır. Ayrıca bu dönem hocalarının, bitki toplamak için Anadolu'da yaptıkları gezilere ait izin belgeleri de arşivlerde bulunmaktadır. Örnek olarak, Muharrem 1262 (1845) tarihli bir belge "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane tabiplerinden doktor İnas Baylanocci'nin nebatat numuneleri tedariki için Anadoluya gitmesine" izin vermektedir.[1]

Türkiye'de ilk botanik bahçesi, 1839 yılında Galatasaray semtinde açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane bünyesinde, mektebin ilk müdürü Dr. Karl Ambros Bernard (1808-1844) ve ilk botanik bahçesi şefi Ecz. Friedrich Wilhelm Noë (1798-1858) tarafından oluşturulmuştur. Türkiye'nin ilk herbaryumu da "aynı mektepte "Herbier de l'Ecole Impériale de Médicine de Galata Sérai" adı altında F.W. Noë tarafından 1845 yılında kurulmuştur.[2] Ne yazık ki bu dönemde toplanan bitki, hayvan ve fosil örnekleri, bu askeri tıp okulunun 11 Ekim 1848 günü yanması ve sonra da birçok yer değiştirmesi nedeniyle günümüze kadar gelememiştir.

Türkiye'de kullanılan droglar üzerindeki ilk bilimsel araştırmalar ise 19. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır. Bu konu ile bilhassa eczacılar ilgilenmişlerdir. Yerli droglar üzerinde araştırmalar yaparak bunların sonuçlarını yayınlayanların başında Giorgio Della Sudda (Faik Paşa) (1831-1913) ve Pierre Apéry (1852-1918) gelmektedir.[3]

Bitkisel drogların öğretimi ile doğrudan ilgili olan Farmakognozi konusu, memleketimizde ilk defa 1909 yılında İstanbul'daki Darülfünun-i Osmani Tıp Fakültesi'ne bağlı olan Eczacı Mektebi'nin ders programına alınmıştır.[4] Buna karşılık, öğretim elemanı ve maddi olanakların hemen sağlanamaması nedeniyle Farmakognozi öğretimine ancak 1913 yılında başlanabilmiştir.

Dr. Mehmet Akif Aykut (1883-1939): Devrek hükümet tabibi iken girdiği müsabaka imtihanını kazanarak, Farmakognozi ihtisası yapmak için Osmanlı hükümeti tarafından Berlin'e gönderilmiştir. Berlin'de Farmakognozi enstitüsünden çok kadın-doğum kliniğine devam ederek bu alandaki bilgi ve görgüsünü arttırarak yurda dönmüştür. Dönüşünde, Farmakognozi dalında bilgi ve görgüsünü arttırmak amacıyla Almanya'ya gönderildiği dikkate alınarak İstanbul Eczacı Mektebi Farmakognozi ve Toksikoloji dersleri öğretim üyeliğine atanmış ve bu görevi, vefat tarihi olan 1939 yılına kadar aralıksız sürdürmüştür. Bu dönemde Farmakognozi dersi 2. sınıfta, Toksikoloji dersi ise 3. sınıfta verilmekteydi.[5]

1933 Üniversite Reformu ile Darülfünun kapatılmış ve İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Eczacı Mektebi de, Tıp Fakültesi'nden ayrılarak İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'ne bağlanmıştır. Darülfünun döneminde Eczacı Mektebi kadrosunda görev yapan 14 öğretim üyesinden yalnız Dr. M. Akif Aykut, profesör ünvanı ile Üniversite'de ve Eczacı Mektebi kadrosunda kalmıştır.[6] Prof. Dr. M. A. Aykut'un, 25 yıldan fazla bir süre, Eczacı Mektebi'nde Farmakognozi ve Toksikoloji öğretim üyesi olarak çalışmış olmasına karşılık, Farmakognozi ile ilgili bir araştırması veya yayını yoktur. Yalnız Toksikoloji ders kitabı yayınlamıştır.[7] A. Aykut 1933-1939

yılları arasında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Eczacı Mektebi Müdürlüğü görevini de yapmıştır.[8]

1933 Üniversite Reformu'nda, Eczacı Mektebi Farmakognozi ve Toksikoloji doçentliğine Ecz. Kim. Naşid Rifad Baylav (1903-1982) atanmıştır. N. Baylav 1944 yılında bu görevinden istifa ederek İstanbul Lisesi kimya öğretmenliğine geçmiştir. N. Baylav bilhassa eczacılık tarihi ile ilgilenmiş ve bu alanda geniş bir kitap yayınlamıştır.[9]

Prof. Dr. M. A. Aykut'un 1939'daki vefatı üzerine Farmakognozi derslerinin yürütülmesi görevi. Fen Fakültesi Farmakobotanik Enstitüsü direktörü Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn'a[10] verilmiştir. Kendisi 1945 yılına kadar bu görevi başarı ile yürütmüştür.

1945 yılında Eczacı Mektebi tekrar Tıp Fakültesi'ne bağlanmış, Eczacı Okulu adını almış ve öğretim programı yeniden düzenlenmiştir. Bu yıl, Eczacı Okulu'nda 'Farmakognozi Enstitüsü' ismiyle bir birim kurulmuş ve direktörlüğüne, Berlin Üniversitesi'nde Prof. Dr. Ernst Gilg'in (1867-1933) yanında doktorasını yapmış olan Dr. Hüsnü Sarım Çelebioğlu profesör unvanı ile atanmıştır.[11]

Prof. Dr. H. S. Çelebioğlu (1897-1982): 1922 yılında Darülfünun Tıp Fakültesi Eczacı Mektebi'nden mezun olmuş, aynı yıl Farmakognozi ve Toksikoloji asistanı olarak Prof. A. Aykut'un yanına tayin edilmiştir. 1927'de Almanya'ya giderek bir yıl Berlin Üniversitesi'nde çalışmıştır. 1931 yılında Alexander von Humboldt-Stiftung kurumundan aldığı bu burs ile tekrar Almanya'ya gitmiş ve doktora tezini Berlin Üniversitesi'nde tamamlayarak 1932 yılında Dr. Phil. ünvanını almıştır.[12] Kendileri, doktor payesi alan ilk Türk eczacısıdır.[13] 1933 Üniversite Reformu ile üniversite kadrosu dışında kalmış ve 1945 yılına kadar Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Biyoloji öğretmeni olarak çalışmıştır. Bu dönemde öğrenciler için, bilhassa Strasburger'den yararlanarak, bir ders kitabı yayınlamıştır.[14] 1945 yılında başkanlığına getirildiği Farmakognozi Enstitüsü'nü kısa bir zamanda kurarak öğretim ve araştırma yapar duruma getirmiştir. 1949 yılında ilk Türkçe Farmakognozi kitabını yayınlamıştır.[15] Prof. Dr. S. Çelebioğlu kurucusu olduğu Farmakognozi Enstitüsünü tanıtmak için "Farmakognozi Enstitüsü Yayınları" ismi altında bir seri yayın başlatmış ve bu seriden 12 yayın yapılmıştır.[16]

Prof. S. Çelebioğlu 1971 yılında, yaş haddini doldurarak, emekliye ayrılmış ve 1982 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.[17]

S. Çelebioğlu'nun 1971'de emekliye ayrılması ile boşalan İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Kürsüsü başkanlığına Prof. Dr. Turhan Baytop (1920-1982) getirilmiştir. T. Baytop bilhassa Türkiye'nin tıbbi bitkileri ile ilgilenmiş, bu alanda çalışmalar yapmış ve ders kitapları yayınlamıştır.[18]

1933 Üniversite Reformu'nda İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'ne iki botanik öğretim üyesi atanmıştır: Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn (1885-1961)[19] ve Ord. Prof. Dr. Leo Brauner (1898-1974).[20] Alfred Heilbronn, Fen Fakültesi kadrosunda tıp ve eczacı öğrencilerine Genel Botanik ve Farmasötik Botanik dersleri vermiştir. A. Heilbronn'un direktörlüğüne getirildiği enstitüye "Farmakobotanik ve Genetik Enstitüsü" (İspençiyari Nebatat ve Genetik Enstitüsü) ismi verilmiştir. A. Heilbronn bilhassa genetik ile ilgili olmakla beraber, tıbbi bitkiler ve droglarla da ilgilenmiş ve eczacı öğrencileri için bir ders kitabı hazırlayarak yayınlamıştır.[21] A. Heilbronn, Türkiye'de yaptırdığı doktora çalışmalarının ekserisinin konusunu Türkiye'nin tıbbi veya yerli bitkilerinden seçmiş ve bunları 'Türkiye Tıbbi Bitkilerinin Farmakognostik Monografileri' ismi altında yayınlatmıştır.[22] Bu nedenle, A. Heilbronn, Türkiye tıbbi bitkileri alanında ve bugünkü anlamda, farmakognostik araştırmaları başlatmak şerefine sahip bir hocadır.

Prof. A. Heilbronn ayrıca Uludağ (Bursa) florasını saptamayı öngören bir araştırma planlamış, Doç. Dr. Mehpare Başarman (Heilbronn) (1908-1993) ile Uludağ'a birçok gezi yapmış ve materyal toplamış ise de, bu konu maalesef tamamlanamadan kalmıştır. Prof. A. Heilbronn'un Türkiye'de yaptığı geziler sırasında topladığı bitkilerin bir kısmı *Flora of Turkey*'de kaydedilmiştir. A. Heilbronn, ayrıca, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Nebatat Bahçesi'nin de kurucusudur. Bahçenin kuruluşuna 1936 yılında başlanmış, dış ülkelerden bahçe uzmanları ve bitki örnekleri getirilerek kısa zamanda muntazam bir öğretim ve araştırma bahçesi kurul-

İLK FARMAKOGNOZİ HOCALARI

Mehmet Akif Aykut (1883-1939)

Naşid Baylav (1903 - 1982)

Alfred Heilbronn (1885- 1961)

Hüsnü Sarım Çelebioğlu (1897 - 1982)

muştur. 1956 yılında emekliye ayrılan A. Heilbronn 1960 yılında Almanya'ya dönmüştür.

Aynı enstitüde öğretim üyesi olan Prof. Dr. Nebahat Yakar (1915-1997) Prof. A. Heilbronn'un teşvikleri ile Türkiye'nin bazı tanınmış bitkilerinin renkli tablolarını yapmış ve sonradan bunları üç fasikül halinde yayınlamıştır.[23]

İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesinde 1964 yılında, tıbbi bitkiler üzerinde öğretim ve araştırma yapmak üzere, 'Farmasötik Botanik Kürsüsü' kurulmuş ve başkanlığına Prof. Dr. Asuman Baytop[24] (1920-2015) getirilmiştir. A. Baytop kürsüde, bilhassa Türkiye bitkilerini taşıyan, bir herbaryum (ISTE) kurmuştur. Bu koleksiyon 76.000 (1999 yılında) örnek ile Türkiye'nin en zengin herbaryumu haline gelmiştir. A. Baytop bu herbaryuma şahsen 23.300 örnek kazandırmıştır. Herbaryumda bulunan türlerin bir listesi A. Baytop tarafından yayınlanmıştır.[25] Tıbbi ve zehirli bitki örnekleri bakımından zengin olan bu koleksiyon, Anadolu'nun tıbbi ve zehirli bitkilerinin tayini için sağlam bir kaynaktır. A. Baytop, tıbbi bitkiler hakkında bilgi veren bir ders kitabı ve Türkiye'nin tıbbi bitkilerinin en önemlilerinin resimlerini taşıyan bir atlas yayınlamıştır.[26] A. Baytop'a, Anadolu florası ve Türkiye tıbbi bitkileri üzerinde yaptığı çalışmalar nedeniyle, Anadolu Üniversitesi tarafından fahri doktor ünvanı verilmiştir.[27]

Türkiye tıbbi bitkileri üzerinde Türkiye'de yapılan araştırmalar, konu bakımından 4 ana bölüm altında toplanabilir.[28]

Morfolojik ve anatomik araştırmalar

Ord. Prof. Dr. A. Heilbronn tarafından 1940 yıllarında başlatılmış olan[29] ve Türkiye tıbbi bitkilerinin morfolojik ve anatomik özelliklerini saptamayı amaç edinen çalışmalardır. Bu yöndeki araştırma ve yayınlar halen de devam etmektedir.

Kimyasal araştırmalar

Türkiye'nin tıbbi ve zehirli bitkileri üzerindeki kimyasal araştırmalar 19. yüzyılın ortalarından itibaren eczacı F. Della Sudda, eczacı G. Della Sudda ve eczacı P. Apéry tarafından başlatılmıştır.

Francesco Della Sudda (Faik Paşa) (1814- 1866), İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin (Askeri Tıbbiye) Eczacı Sınıfı'ndan mezun olmuştur. Ordu başeczacılığı ve Merkez Ecza Deposu müdürlüğü gibi devlet görevlerinde bulunmuş ve 1859 yılında "Faik Paşa" ismiyle liva (tuğgeneral) rütbesini almıştır.[30] Faik Paşa, yerli droglar ile yakından ilgilenmiştir. 1851 ve 1862 yıllarında Londra'da ve 1855 yılında Paris'te, 1863'te İstanbul'da açılan uluslararası sergilere Osmanlı İmparatorluğu'nda elde edilen ve kullanılan drog ve ilaçlardan yapılmış koleksiyonlar göndermiş ve bu nedenle madalyalar almıştır.[31] 1862 Londra sergisine yolladığı koleksiyonda 500 civarında örnek bulunuyordu.[32]

Giorgio Della Sudda (Faik Paşa) (1831-1913), Francesco Della Sudda'nın oğludur. İstanbul'da doğmuş ve Paris Eczacılık Okulu'ndan 1855 yılında mezun olmuştur. İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de (Askeri Tıbbiye) yarım yüzyıla yakın kimya hocalığı yapmıştır. 1887 yılında ferik (tümgeneral) paşa unvanını alan G. Della Sudda, o tarihten sonra Faik Paşa olarak anılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan droglar ve bilhassa afyonlar üzerinde çalışmıştır.[33] 1867'de Paris'te düzenlenen uluslararası sergiye yolladığı afyon ve drog koleksiyonu[34] çok ilgi görmüş ve kendisine Légion d'Honneur nişanı verilmiştir. Bu koleksiyon, Paris Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Kürsüsü'nün müzesinde (Musée de Matière Médicale de la Faculté de Pharmacie de Paris) uzun yıllar korunmuştur.[35] Günümüzde bu müzenin ismi "François Tillequin Tıbbi Bitkiler Koleksiyonları Müzesi (Musée François Tillequin: Collections de Matière Médicale) olarak değiştirilmiş olup, Della Sudda koleksiyonu halen bu müzededir. G. Della Sudda, Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin (Kızılay Derneği) kurucularındandır.[36]

Eczacı Pierre Apéry (1852-1918), eczacı Nikolaki Apéry'nin oğludur. 1872 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin (Askeri Tıbbiye) Eczacı Sınıfı'ndan mezun olmuştur. İstanbul'da Yüksek Kaldırım'da eczane ve analiz laboratuvarı açmıştır. Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti'nin (Société des Pharmaciens de l'Empire Ottoman) kurucularındandır. *Revue Medico-Pharmaceutique* isimli derginin kurucusu ve sahibidir. 1888-1914 yılları arasında kesintisiz olarak yayınladığı dergide, P. Apéry'nin

droglar ve ilaçlar hakkında birçok makalesi bulunmaktadır.[37]

1933 Üniversite Reformu'ndan sonra İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Eczacı Okulu'nda görev almış olan Ord. Prof. Dr. Leopold Rosenthaler (1875-1962),[38] ve Pierre Duquénois (1904-1986)[39] Türkiye bitkilerinin kimyası ile ilgilenip araştırmalar ve yayınlar yapmışlardır. Ankara Üniversitesi Yüksek Ziraat Enstitüsü öğretim üyelerinden Prof. Dr. A. Rıza Gürgen (1900-1990) de aynı yıllarda Türkiye'nin zehirli bitkileri üzerinde yayınlar yapmıştır.[40]

1945 yılından sonra, bu alandaki araştırmalar büyük bir hız kazanmış olup halen de genişleyerek sürdürülmektedir.[41] Önceleri yalnız bilinen maddelerin teşhis ve miktar tayini yönündeki çalışmaları içeren araştırmalar zamanla gelişmiş, fiziko-kimyasal yöntemler kullanılarak, bilim için yeni maddeler elde edip bunların yapılarının aydınlatılması aşamasına gelinmiştir.[42] Diğer taraftan, ilaç ilkel maddelerinin sentezinde kullanılabilecek bitkisel maddelerin araştırılmasına yönelik çalışmalara da başlanmıştır.[43] İstanbul Üniversitesi Eczacılık Okulu veya Fakültesinde doktora çalışmalarını yapmış olan elemanlardan bazıları halen Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi ve Ege Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde bitki kimyası üzerinde çalışmalar yapmaktadır.

Son yıllarda [1980lerde] yayınlanan kimyasal araştırmaların önemli bir bölümü tıbbi bir değeri bulunmayan bitkiler üzerinde yapılmıştır. Bu çalışmaların, bitki kimyası alanındaki bilgilerimize bazı katkıları bulunmakla beraber, tedavi yönünden hiçbir değeri yoktur. Bu nedenle de kitabımızda bu tip araştırma ve yayınlara yer verilmemiştir.

Farmakolojik araştırmalar

Türkiye'nin tıbbi ve zehirli bitkileri üzerindeki ilk farmakolojik araştırmalar İstanbul Üniversitesi Farmakodinami ve Tedavi Kliniği direktörü olan Ord. Prof. Dr. Akil Muhtar Özden (1877-1939) tarafından başlatılmıştır.[44] A. M. Özden bitkisel drog ve maddelerin etki ve kullanışlarını, en geniş bir biçimde açıklayan bir kitabın da yazarıdır.[45] Bu alandaki çalışmalara Ankara'da görev yapmış olan Alman hocaların (P. Pulewka, R. Stetter) da önemli katkıları olmuştur.[46] Halen bu sahada yapılmış olan araştırmalar maalesef çok azdır.[47] Halbuki, Türkiye'nin tıbbi bitkilerinin değerlendirilmesi için bilhassa farmakolojik araştırmalara ihtiyaç vardır. Son yıllarda [1980lerde] A. Akcasu ve arkadaşları, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde, halk arasında kullanılan bazı drogların farmakolojik etkilerim saptamayı amaçlayan araştırmalara başlamış ve ilk sonuçları da yayınlamışlardır.[48]

Folklor araştırmaları

Bitkisel drogların halk arasında kullanıldıkları hastalıklar, etkileri ve isimleri üzerindeki tıbbı folklor araştırmaları Cumhuriyet döneminden sonra ilgi çekmiş ve halen de artan bir şekilde devam etmektedir. Bu çalışmalarda genellikle bitkinin mahalli ismi, kullanılış yeri, etkileri ve kullanılış şekli hakkında bilgi verilmektedir. Üzerinde bilgi verilen bitkiler yeterli şekilde tarif edilmediği ve ilmi (Latince) ismi verilmediğinden bitkiyi kesinlikle tanımak olanağı ekseriya bulunmamaktadır.

Yukarıdaki sakıncayı önlemek ve verilen bilgilerin, bilimsel olarak, hakiki bir değerinin olabilmesi için bitki örneğini bir Eczacılık veya Fen Fakültesinin sistematik botanik ile ilgili bilim dalında tayin ettirmek, örneği bitkiyi tayin eden kurumun herbaryumuna koymak ve herbaryum numarasını almak çok yararlıdır. Yayın bitkinin bilimsel adı ve örneğin bulunduğu herbaryumdaki numarası ile yapılır ise bilimsel değer taşıyan bir folklor araştırması yayınlanmış olur. Tabiatıyla yukarıdaki isteği, bilhassa amatör araştırıcıların yerine getirmesi, çok kolay değildir. Üzücü olan, her türlü imkâna sahip yazarlardan bazılarının yukarıdaki ilkelere hiç uymadan yaptıkları yayınlardır.[49]

Halk arasında atasözü yerine geçen bir deyim vardır:[50]

- Doktor kim demişler? ve şu cevabı almışlar:

- Başından geçen.

Bu nedenle tıp folkloru bakımından bilhassa bir hastalığa (mesela şeker hastalığı) yakalananların, bunu tedavi etmek için kullandıkları ilaçları ve aldıkları sonuçlan açıklayan yazılarının[51] büyük bir önemi olduğu kanısındayız.

Folklor çalışmalarına dayanan yayınlar[52] ileriki bilimsel araştırmalara ışık tutacak ve fikir verecek

bir nitelikte olmalıdır. Tıbbi folklor araştırmaları sırasında ve bilhassa tıbbi bitkileri toplayıp bunlardan, kendi özel usullerine göre, ilaç hazırlayıp hayır için veya bir menfaat karşılığı halka verenlerin kullandıkları bitkileri veya ilaç hazırlama yöntemlerini öğrenirken çok dikkatli davranılmalıdır. Eğer bitkiyi toplayan veya ilacı yapan, verdiği bilgilerden sizin bir menfaat kazanacağınız veya ruhsatsız ilaç yaptığı için cezalandırılacağı kanısına kapılır ise size doğru bilgi vermekten kaçınır. Bu konuya, hazırladığı ilaç hakkında bilgi almak için İstanbul Eczacılık Fakültesi'nin ilgili dallarına başvuranlar ile yapılan konuşmalar sırasında da sık sık rastlanmaktadır. İlacı veya bitkiyi getiren şahıs bunların zehirli olup olmadıkları veya bir hastalığa (mesela kansere), karşı etkili olup olmadığı hakkında bir rapor ister. Fakat kazancının tehlikeye düşmesini önlemek için, genellikle ilacın terkibi veya bitkinin bulunduğu yer hakkında bilgi vermek istemez.

Dr. A. S. Ünver bu konuyu aşağıdaki biçimde açıklamaktadır:[53] "Onlardan malumat ve numuneler toplamalı ve tesirlerini de sorup kaydetmelidir. Başka türlü bunlar öğrenilemez, elde edilemez. Fakat onlarla konuşurken kendinizi emniyetli göstermelisiniz. Güya bir cezaya çarptırılacaklarmış gibi hissederlerse korktuklarından tam bilgi vermezler. Bu noktayı göz önünde bulundurmalı".

Tıbbi folklor ile ilgili bilgilerimizin bazıları çok eskidir. Mesela adamotu kökünün topraktan bir köpek yardımı ile çıkartılması ile ilgili bilgiler Dioskorides'in altıncı asrın başında yazılmış kopyasında bulunmaktadır.[54] Buna karşılık bir kısmı tamamen Anadolu'ya has ve yöreldir. Bunlara bir örnek olarak Konya yöresinde "Mamıza yalamak" olarak tanınan tedavi şekli gösterilebilir. M. Ataman Konya yöresindeki "Mamıza yalamak" âdetini şöyle anlatmaktadır:[55]

"Bu yazıya konu olarak alınan "Mamıza" da o tip başvurulan tedavi ümitlerinden biri idi. Lakin, derhal kaydetmeliyim ki, Konya şehri ve civar köyler halkı tarafından bir zamanlar bilinen ve bazılarınca rağbet olunan "Mamıza yalamak" 30-40 yıldan beri unutularak tarihe mal olmuştur.

"Mamıza" nedir, niçin ve hangi hallerde ona ihtiyaç duyulurdu, bu hususta biraz bilgi vermek isterim. "Mamıza" bir bitki çeşididir. Konya şehrinin kuzeyinden doğusuna doğru uzanan "Bozdağ" sırtlarında ve tepelerinde bulunur. 40-50 santim kadar boy atan, gövdesi kurşun kalemi kadar kalınlaşan, boz renkli, ufak çapta yaprakları olan bu bitki, davarlar tarafından yenildiği için, onu dağın her yerinde kolayca bulmak mümkün olmaz.

"Mamıza yalamak" isteyenler, ekseriya mide, bağırsak ve emsali iç rahatsızlıklarından muzdarip veya umumi zafiyete duçar olan kimselerdi. Bir aile efradı, yahut birkaç dost birleşip at arabası ile yanlarına aldıkları hafif yiyecekleri ve dağda kalacaklarsa gece örtünecekleri ile bir gün evvelinden yola çıkarlardı. Eğer Bozdağ yakınlarındaki Göçü, Divanlar, Yağlıbayat gibi köylerden birinde bir tanıdık var ise gece orada kalınırdı. Yoksa doğruca dağa çıkılır, kamp yeri seçilerek orada sabahlanırdı. Gece nerede geçirilirse geçirilsin, güneş doğmadan dağda Mamızayı arayıp bulmak lâzımdı. Çünkü üst kısmını davarların yediği bitki kolaycı bulunmazdı. Tesadüf edilenler ise taşlar arasında kaldığı için etrafını iyice açmak gerekirdi. Etrafı temizlenen bitkinin gövdesi bıçak ile daire halinde çizilince koyu bir süt çıkar, o süt, yere uzanılarak yalanıldı.

Sonra herkes bir kenara, kuytu yerlere çekilir, pantolonlar, şalvarlar çıkarılarak beklenildi ki aradan kısa bir zaman geçer geçmez mide ve bağırsaklarda gurultu, nihayet "ishal" başlardı. Kâfi görüldüğü vakit ishali durdurmak için gayet ekşi çorba içilir, pek hafif şeyler yenilirdi. Herşey öğleden evvel biter, sonra yola çıkılır, güle oynaya şehre gelinirdi. Bu suretle, bir takım iç rahatsızlıklarının geçeceği kanaati beslenirdi."

Anadolu halk tababeti ve ilaçları ile ilgili bilgilerin kökenleri araştırılınca bunların çok büyük bir bölümünün, Osmanlılar döneminde Dioskorides, İbn Sina ve İbn Baytar gibi bilginlerin eserlerinden derleme suretiyle hazırlanmış olan Türkçe tedavi kitaplarına dayandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle halkın kullandığı droglar, ilaçlar ve tedavi yöntemleri incelenerek tedavi ilmi için yenilikler getirme olanakları, sanılanın tersine, çok sınırlıdır.

Bugün kırsal bölgelerde kullanılan drogların pek çoğu yukarıda ismi verilen bilginlerin eserlerinde etraflı bir biçimde kayıtlıdır. Bu droglar, yıllardan beri yapılan araştırmalar nedeniyle, farmakolojik ve kimyasal yönleri ile çok iyi tanınmaktadır. Bu yüzden bu alanda yapılan çalışmalar genellikle zaman, para ve enerji kaybından başka bir

yarar sağlayacak bir nitelikte olmayacaktır. Yalnız bu alanda çalışanlar "Araştırma yaptım" diye kendilerini kandıracaklardır. Halk tababeti ve drogları üzerindeki çalışmalar, Anadolu'ya has (endemik) bitkiler üzerinde yapıldığı zaman, bilime hakiki bir katkı söz konusu olacaktır. Diğerleri bilinen meselelerin tekrar incelenmesinden ileriye gitmeyecek, uygulama alanı bulamayacak ve küçük araştırmalar halinde dergilerde kalacaklardır.

Tıbbi bitkiler ile ilgili toplantılar

Tıbbi bitkilerin kullanılış alanları, yararlanma olanakları, kimyasal yapıları, farmakolojik etkileri, tarihleri, ekonomik değerleri gibi konulan kapsayan pek çok uluslararası toplantı yapılmış ve halen de yapılmaktadır. Bunlardan bazıları doğrudan doğruya Türkiye bitkileri ile ilgilidir.[56] Türkiye'nin tıbbi bitkilerinden yararlanma olanaklarını araştırmak ve bu alanda yapılan çalışmaları tanıtmak amacıyla 1976 yılından beri "Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı" (BİHAT) ismi altında ve iki yılda bir olmak üzere memleketimizde ulusal bir toplantı da yapılmaktadır. Türkiye'deki Eczacılık Fakültelerinin Farmakognozi Anabilim Dalları tarafından düzenlenen BIHAT toplantılardan, bugüne kadar 23 tane yapılmıştır:

I. Bitkisel İlaç İlkel Maddeleri Toplantısı, İstanbul, 17-18 Mayıs 1976.

II. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Ankara, 25-27 Mayıs 1978.

III. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, İzmir, 26-28 Mayıs 1980.

IV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Eskişehir, 27-29 Mayıs 1982.

V. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Ankara, 15-27 Kasım 1984.

VI. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Ankara, 16-19 Mayıs 1986

VII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Ankara, 31 Mart 1988

VIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, İstanbul, 19-21 Mayıs 1989

IX. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Eskişehir, 16-19 Mayıs 1991

X. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, İzmir, 20-23 Mayıs 1993

XI. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Ankara, 22-24 Mayıs 1996

XII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Ankara, 20-22 Mayıs 1998

XIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, İstanbul, 20-22 Eylül 2000

XIV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Eskişehir, 29-31 Mayıs 2002

XV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Antalya, 6-9 Ekim 2004

XVI. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Erzurum, 28-30 Haziran 2006

XVII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Kuşadası, 26-29 Ekim 2007

XVIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, İstanbul, 22-24 Ekim 2008

XIX. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Mersin, 27-30 Ekim 2010

XX. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Antalya, 10-13 Ekim 2012

XXI. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Nevşehir, 28 Mayıs – 01 Haziran 2014

XXII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Trabzon, 31 Ağustos-5 Eylül 2016

XXIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Antalya, 9-12 Nisan 2018

Ankara'da 3-6 Haziran 2020'de yapılacak olan XXIV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Covid-19 Pandemisi dolayısıyla ileri bir tarihe ertelenmiştir.

Bu toplantılar, Türkiye tıbbi bitkileri üzerindeki bilgilerimizin artması ve bu alanda çalışan araştırıcılar arasında temas sağlama yönlerinden faydalı olmuştur.

Bitkisel drog araştırma ve üretim merkezleri

Türkiye tıbbi ve zehirli bitkilerin üzerinde sistematik, morfolojik, farmakolojik, kimyasal ve tarımsal araştırmalar ve drog üretimi yapmak amacıyla İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Kürsüsü'ne bağlı bir "Bitkisel Drog

Araştırma ve Üretim Merkezi"nin kurulması 1973 yılında tarafımızdan İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne teklif edilmiştir. Bu istek zamanın rektörü Prof. Dr. Nazım Terzioğlu (1912-1976) tarafından uygun bulunmuş ve İstanbul Üniversitesi'nin gelişme alanı olan Avcılar kampüsünde 10 dönümlük bir alan bu iş için ayrılmıştır. Bu işe inanmış olan Rektörün görevden ayrılması, gerekli ödenek ve elemanların sağlanamaması gibi nedenlerle bu proje gerçekleştirilememiştir. Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde de bu yönde bazı girişimler olmuş ve fakat başarılı bir sonuç alınamamıştır.

Buna karşılık 1982 yılından itibaren, tıbbi bitkiler ve bitkisel droglar üzerinde araştırmalar yapmak amacıyla, üniversite rektörlüklerine bağlı olarak üç araştırma merkezi kurulmuştur:

1- Anadolu Üniversitesi Tıbbi Bitkiler Araştırma Merkezi (TBAM). Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi (Eskişehir) içinde 1982 yılında kurulmuştur. Kurucu müdürü (1982-2002) Prof. Dr. K. Hüsnü Can Başer'dir. Süreli yayını *Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Bülteni*'dir.[57]

2- İstanbul Üniversitesi Geleneksel İlaçlar Araştırma ve Uygulama Merkezi. İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi içinde 1983 yılında kurulmuştur. Kurucu müdürü Prof. Dr. Bayhan Çubukçu'dur (1934-2021). Süreli yayını *Geleneksel ve Folklorik Droglar Dergisi*'dir.

3- İstanbul Üniversitesi Bitkisel İlaçlar Araştırma ve Uygulama Merkezi. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi içinde 1995 yılında kurulmuştur. Kurucu müdürü Prof. Dr. Gülsel Malkoç Kavalalı'dır (1936-2020). Süreli yayını *Herba Medica*'dır.

Bu üç araştırma merkezinden yalnız "Anadolu Üniversitesi Tıbbi Bitkiler Araştırma Merkezi" kısa bir sürede büyük bir gelişme göstererek özel bir bina (3 katlı, 2500 m^2 kapalı alan), pilot üretme tesisi, analiz merkezi, kitaplık ve araştırıcı kadrosuna (30 araştırıcı) sahip olarak uluslararası düzeyde araştırmalar (15 yılda 300 adedin üzerinde) yapmakta, uluslararası toplantılar düzenlemekte ve Türk ilaç sanayii çalışmalarına katkılarda bulunmaktadır. İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulan diğer iki araştırma merkezi, bu kitabın ikinci baskısının yapıldığı 1999 yılında henüz bu düzeye erişememiştir.

Kaynaklar

1 Ahmet Süheyl Ünver, "Mehmed Vasih Efendi defterinde tıbbi ve sıhhi vesikalar," *Tıp Tarihimiz Yıllığı I* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yay. No. 52,1966) içinde, 46.

2 Turhan Baytop, "Türkiye'de ilk herbaryum" *Doğa Türk Eczacılık Dergisi* 2 (1992):1-5 (Bu yazı, A. Baytop'un *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları* (Ankara: TÜBİTAK, 2004) adlı kitabının 478-481. sayfalarında da yayınlanmıştır.

3 Turhan Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye – Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923)* (İstanbul: Bayer, 1995), 96-99.

4 Osman Ergin, *İstanbul Tıp Mektepleri, Enstitüleri ve Cemiyetleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1940), 34; Malik Zafir, "Eczacı Okulu ders programına ilk defa Analitik Kimya ve Farmakognozi derslerinin sokulması," *Eczacılık Bülteni* 3 (1961): 131-135.

5 Zafir, aynı yayın.

6 Naşid Baylav, *Eczacılık Tarihi* (İstanbul: Yörük Matbaası, 1968), 330.

7 Akif Aykut, *Kimyevi Toksikoloji*, 2. bs. (İstanbul: Arkadaş Basımevi, 1937). İlk baskı 1920 tarihlidir.

8 Bedii N. Şehsuvaroğlu, "Anadolu Türklerinde eczacılık öğretimine bir bakış ve İstanbul Eczacılık Fakültesi," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 1 (1965): 90-107.

9 Turhan Baytop, "Eczacı hocalar," *Türkiye Eczacıları Almanağı*, yay. haz. Remzi Kocaer (İstanbul, 1966), 40-64; T. Baytop, "Nâşid Baylav (1903-1982)," *Pharmacia* 4, 7 (1982): 21.

10 Asuman Baytop, "Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn'un (1885-1961) İstanbul Üniversitesi'ndeki bilimsel faaliyetleri," A. Baytop, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları* (Ankara, TÜBİTAK, 2004) içinde, 316-333.

11 Sarım Çelebioğlu, *Eczacı Kimyager Prof. Dr. Sarım Çelebioğlu ve Hayatı* (İstanbul, 1972).

12 Hüsnü Sarım (Çelebioğlu), *Über die Opiumgewinnung in der Türkei und die Entwicklung der Milchsaftschläuche bei Papaver somniferum* (Berlin: E. Ebering, 1932).

13 "İlk farmakolog doktorumuz," *Farmakoloğ* 2, 9-10 (1932): 545-546.

14 Hüsnü Sarım Çelebioğlu, *Botanik 1 (Morfoloji)* (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1944); H. S. Çelebioğlu, *Botanik 3 (Çiçeksiz Bitkiler)* (İstanbul: Pulhan Matbaası, 1945).

15 Sarım Çelebioğlu, *Farmakognozi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1949).

16 Bu seriden yapılan yayınlar şunlardır: Sarım Çelebioğlu, *Farmakognozi ve Yurdumuz İçin Büyük Faydası* (İstanbul: Farmakognozi Enst. Yay. No.1, 1947); S. Çelebioğlu, *Farmakognozinin Gayesi ve Tetkik Konuları* ((İstanbul: Farmakognozi Enst. Yay. No.2, 1947); S. Çelebioğlu ve T. Baytop, *Ortaçağ Eczacılık Tarihine Kısa Bir Bakış ve İlk Bitkisel Droglar* (İstanbul: Farmakognozi Enst. Yay. No.3, 1947); S. Çelebioğlu, *Farmakognozi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1949); Vedia Göksu, *Bazı Önemli Drogların Tanıma Yolları* (İstanbul: Farmakognozi Enstitüsü Yay. No.5, 1947); S. Çelebioğlu, *Naylon ve Önemi* (İstanbul: Farmakognozi Enstitüsü Yay. No.6, 1948); S. Çelebioğlu ve T. Baytop, *Penicillin'in Kimyasal Karakterleri* (İstanbul:

Farmakognozi Enstitüsü Yay. No.7, 1948); T. Baytop, *Izgın ve Burç Hakkında* (İstanbul: Farmakognozi Enstitüsü Yay. No.8, 1948); T. Baytop, *Terkos Gölü Civarında Toplanan Tıbbi Bitkilerin Listesi* (İstanbul: Farmakognozi Enstitüsü Yay. No.9, 1949); S. Çelebioğlu ve T. Baytop, *Bitkisel Drogların Tetkiki İçin Yeni Bir Reaktif* (İstanbul: Farmakognozi Enstitüsü Yay. No.10, 1949); S. Çelebioğlu, *Drog Tozlarının Analizi* (İstanbul: Farmakognozi Enstitüsü Yay. No.11, 1950); Asuman Baytop, *Drog Tozlarının Mikroskopik-Kantitatif Analizi (Likopodium Metodu)* (İstanbul: Farmakognozi Enstitüsü Yay. No.12, 1951).

17 Turhan Baytop, "Prof. Dr. Sarım Çelebioğlu," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 8 (1972):1-2; T. Baytop, "Prof. Dr. Sarım Çelebioğlu aramızdan ayrıldı," *Havan Eczacılık Dergisi* sayı 15 (1982): 36-39.

18 Turhan Baytop, *Türkiye'nin Tıbbı ve Zehirli Bitkileri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1963); T. Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c.1 (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1970, 1972, 1980, 1986), c.2 (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1971, 1974, 1983); Feza Günergun, "Turhan Baytop (1920-2002): Araştırarak, toplayarak, yazarak geçen bir ömür," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 4,1 (2002): 1-22; Asuman Baytop, "Prof. Dr. Turhan Baytop'un (1920-2002) araştırma konuları ve bilimsel yayınları," *Turhan Baytop Anma Kitabı*, yay. haz. İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Anabilim Dalı (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 2004) içinde, 135-150. Ayrıca bkz. "Turhan Baytop'un Yayın Listesi," http://www.bilimtarihi.org/bilimadamlari/turhanbaytop/yayinlistesi.htm

19 Turhan Baytop, "Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn (1885-1961)," *Eczacılık Bülteni* 3 (1961): 32; Asuman Baytop, "Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn'un (1885-1961) İstanbul Üniversitesindeki bilimsel faaliyetleri," *Marmara Üniversitesi Eczacılık Dergisi* 10, 1 (1994): 51 -66. Ayrıca bkz. A. Baytop, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, 316-333.

20 Asuman Baytop, "Atatürk'ün Üniversite Reformu ile Türkiye'ye gelen Ord. Prof. Dr. Leo Brauner'in İstanbul Üniversitesi'ndeki bilimsel çalışmaları," *Türk Tıp Tarihi Yıllığı IV / Acta Turcica Historiae Medicinae IV*, yay. Arslan Terzioğlu ve Erwin Lucius (İstanbul, 1997): 102-113. Ayrıca bkz. A. Baytop, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, 334-344.

21 Alfred Heilbronn, *İspençiyari Nebatat (Pharmakobotanik). Angiospermlerin (Bilhassa Tıbbi Nebatların Sistematiği)*, çev. Sâra Akdik (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1940).

22 Franz Weiling, "Pharmakognostische Monographien türkischer Arzneipflanzen herausgegeben von Dr. Heilbronn," *Die Pharmazie* 8 (1953): 94-98.

23 Nebahat Yakar, *Renkli Türkiye Bitkileri Atlası*, Fasikül 1, 2, 3 (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1964, 1965, 1966); Asuman Baytop, "Prof. Dr. Nebahat Yakar (1915-1997) ve botanikle ilgili çalışmaları," *IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı, İstanbul 4-5 Haziran 1998, Bildiriler*, yay. haz. Emre Dölen (İstanbul: Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 2000) içinde, 219-228.

24 Feza Günergun, "Asuman Baytop'un özgeçmişi, botanik gezileri, bitki koleksiyonu, kitapları, yayın listesi," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 9, 1-2 (2009-2010):5-34.

25 Asuman Baytop, *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumu'ndaki Türkiye Bitkileri I, II, III* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1984; İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1988; Ankara: TÜBİTAK, 1992); A. Baytop, "İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumundaki Türkiye Bitkileri I," *Doğa Bilim Dergisi* (Seri A2 - Biyoloji) 8, 1 (1984): 147-149; A. Baytop, "İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Herbaryumundaki Türkiye Bitkileri II," *Doğa Tıp ve Eczacılık Dergisi* 12, 3 (1988): 212-213.

26 Asuman Baytop, *Farmasötik Botanik Ders Kitabı*, 6. bs (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1996, 315 s.; A. Baytop, *Tıbbi Bitkiler Atlası*, 2. bs. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi,1985), 168 s.; *Farmasötik Botanik Uygulamaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi,1993), 222 s.

27 *Prof. Dr. Asuman Baytop Onuruna Bilimsel Toplantı*, yay. haz. K. H. C. Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1991).

28 Turhan Baytop, "Present status and development trends in the research of medicinal plants in Turkey," *Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 2, 1 (1972): 55-59.

29 Nebahat Yakar, "Türkiye tıbbi nebatlarının farmakognostik monografileri I – Digitalis ferruginea L. – D. aurea Lindl.'nin morfolojik ve anatomik karakterleri," *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası* (Seri B) 9 (1944): 134-170.

30 "Variétés," *Gazette médicale d'Orient* 2, 11 (1859): 226.

31 Francesco Della Sudda, "Collection de matière médicale offerte à l'École Supérieure de Pharmacie de Paris," *Journal de Pharmacie et de Chimie* 29 (1856): 306-311.

32 Salaheddin Bey, *La Turquie à l'Exposition Universelle de 1867* (Paris : Librairie Hachette et Cie, 1867), 20.

33 Giorgio Della Sudda, "Note sur les opiums employés à Constantinople pour les préparations pharmaceutiques," *Gazette médicale d'Orient* 7 (1864) : 167- 169; Fayk Bey (G. Della Sudda), *Monographie des Opiums de l'Empire Ottoman Envoyés à l'Exposition Universelle de Paris* (Paris: Imprimerie Poitevin, 1867), 23 s.

34 Salaheddin Bey, *a.g.e.*, 47; Fayk Bey (G. Della Sudda), *Notice sur les Scammonées de l'Empire Ottoman Envoyées à l'Exposition Universelle de Paris* (Paris: Imprimerie Poitevin, 1867), 16 s.

35 René-Raymond Paris, Hélène Moyse ve Marie-Louise Paris, "Le Musée de Matière Médicale de la Faculté de Pharmacie de Paris," *Revue d'Histoire de la Pharmacie* 22, 224 (1975): 299-306.

36 Turhan Baytop, *Eczahane'den Eczane'ye* (İstanbul: Bayer, 1995), 98-99.

37 Pierre Apéry ve Charles Bonkowski, "Falsification de Lycopode," *Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople* 1 (1879): 203-205; P. Apéry, "Le tabac, étude au point de vue historique, médical et social [I-IV]," *Revue médico-pharmaceutique* 25, 11-14 (1912): 123-125, 135-137, 147-148, 159-160.

38 Turhan Baytop, "Ord. Prof. Dr. Leopold Rosenthaler (1875-1962)," *Eczacılık Bülteni* 4 (1962): 169-171; Leopold Rosenthaler, "Notiz über Pontakonitin," *Pharmaceutica Acta Helvetiae* 17 (1942): 194-195; L. Rosenthaler, "Türkischen Drogen," *Schweizer Apotheker-Zeitung* 85 (1947): 761; L. Rosenthaler ve Kemal Erali, "Türkiye'de mevcut nebatların kimyevi muayeneleri," *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesinin Yeni Enstitülerinin Temel Atma Merasimi Dolayısıyla Neşredilen Travaylar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1948) içinde, 141-143.

39 Turhan Baytop, "Eczacı hocalar," *Türkiye Eczacıları Almanağı*, yay. haz. Remzi Kocaer (İstanbul, 1966) içinde, 47.

40 Ali Rıza Gürgen, *Türkiye Zehirli Nebatlarının En Ehemmiyetlileri Üzerinde Araştırmalar* (Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Sayı 138, 1943).

41 Turhan Baytop ve Bayhan Çubukçu, "Recherches phytochimiques sur quelques plantes de la Turquie méridionale," *Plantes Medicinales et Phytothrapie* 2 (1968): 177-180; T. Baytop, Günay Özcöbek ve Gülsüm Alpuğan, "Recherches phytochimiques sur les plantes de la Turquie II," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 6 (1970): 27-34; T. Baytop, "1923-1973 yılları arasında İstanbul Üniversitesinde eczacılık öğretimi, araştırmaları ve yayınları," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 9, 1 (1973): 1-22.

42 Turhan Baytop, Günay Sarıyar ve Afife Mat, *Türkiye'de Farmakognozi Araştırmalarının Eriştiği Düzey* (Bornova-İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1993), 231 s.

43 Ningur Noyanalpan, "Anadolu'da doğal olarak yetişen ya da kültüre alınabilen bazı bitkilerin sapogenollerinin steroid ilâçların sentez başlangıcı maddesi olarak kullanılabilirliğine ilişkin çalışmalar," *IV. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, 27-29 Mayıs 1982 Eskişehir, Bildiriler,* yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No. 1, 1983), 85-90.

44 Reşat Garan, "Digitalis ferruginea'ya dair farmakodinamik incelemeler," *Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı Dergisi* 9 (1939):160 ve 10 (1943):99.

45 Akil Muhtar Özden, *Tıp Müfredatı, Farmakodinami ve Tedavi Dersleri,* 5. bs. (İstanbul: Maarif Basımevi, 1943).

46 Nurettin Ökten, *Türkiye'de Kullanılan Ev İlaçları ile Bunların Farmakolojik Tesirleri ve Tedavice Ehemmiyetleri* (Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Çalışmaları No. 67, 1939) (Yalnız veteriner hekimliğinde kullanılan ilâçlar alınmıştır); Paul Pulewka, "Tatula (Datura stramonium) ile vukua gelmiş nadir bir halk zehirlenmesinin farmakolojik açıklanması," *Türk Ijiyen ve Tecrübi Bioloji Dergisi* 8, 2 (1948): 123-129; P. Pulewka, "Andromedotoxine ihtiva eden bal ve bunun zehirliliğini tayin için biyolojik bir metot hakkında," *Türk İjiyen ve Tecrübi Bioloji Dergisi* 9, 3 (1949): 7-17; P. Pulewka, "Türk kenevirlerinin nisbi müessiriyeti üzerinde tecrübeler," Türk İjien ve Tecrübi Bioloji Dergisi 10, 3 (1950): 281-292 (Bu dergi günümüzde 'Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi' adı ile yayınlanmaktadır).

47 M. Şahin Akman, *Aydın ve Muğla İllerinde Yetişen Tıbbı ve Zehirli Bitkilerin en Önemlilerinin Farmakolojik - Toksikolojik Etkileriyle Bunlardan Hazırlanacak Galenik Preparatların Yabancı Memleket Müstahzarları ile Mukayeseleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yay. No. 35, 1952); Mustafa Güley, *Samsun ve Trabzon Bölgesi ve Tıbbi ve Zehirli Bitkilerinin Başlıcalarının Farmakodinamik Etkileri ve Tedavideki Önemleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yay. No. 49, 1953); İzzet Kantemir, "Türk tıbbı folkloru ve bazı tıbbi bitkiler," *Türkiye İjien ve Tecrübi Bioloji Dergisi* 21 (1961): 136-145; İ. Kantemir ve Esin Temelli, "Helleborus orientalis bitkisi ile mukayeseli araştırmalar," *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 16 (1963): 25-36.

48 Alaeddin Akcasu ve Gülsel Kavalalı, "Urtica dioica L. bitkisinin antikoagulan etkisi," *Turkish Journal of Pharmacology and Clinical Research* 1, 2 (1983): 103-110; A. Akcasu ve G. Kavalalı, "A study on pharmacological activities of a new natural choline derivative isolated from the leaves of Apium graveolens L.," *Topics in Pharmaceutical Sciences 1983: Proceedings of the 43rd International Congress of Pharmaceutical Sciences of F.I.P, Montreux, 5-9 September 1983,* yay. haz. D. D. Breimer ve P.P. Speiser (Amsterdam: Elsevier, 1983), 302.

49 Eriş Asil ve Osman Soner, "Erzincan ve Elazığ yöreleri halk ilâçları üzerinde incelemeler 1," *Ankara Eczacı Odası Bülteni* 4, 3 (1981): 9-14.

50 Selçuk Es, "Konya'da şeker hastalığı sağlatma ilâçları," *Türk Folklor Araştırmaları* 18, 359 (1979): 8685.

51 S. Es, aynı yayın; İhsan Hınçer, "Şeker hastalığını iyileştiren halk ilâçları," *Türk Folklor Araştırmaları* 18, 348 (1978): 8382-8383.

52 Müşfika Abdülkadir [İnan], "Maraş'ta halk adetleri," *Halk Bilgisi Haberleri* 1 (1930): 123-125; Şevket, "Trabzon'da toplanmış halk hikayeleri," *Halk Bilgisi Haberleri* 5 (1930): 77-78; Hikmet Turhan, "Isparta'da halk hekimliği," *Halk Bilgisi Haberleri* 2 (1931): 134-136; Mehmet Ali, "Tıbbi ve sınai nebatlarımız," Farmakoloğ 2 (1932): 551-552; Sabri Şakir, "Gaziantep'de halk ilâçları," *Halk Bilgisi Haberleri* 3 (1933): 221-223; Mehmet Şakir [Ülkütaşır], "Sinop ve çevresinde sıhhat hakkında inanmalar," Halk Bilgisi Haberleri 4 (1934): 141-142; Talat Mümtaz [Yaman], *Kastamonu Halk İnanmaları.* (İstanbul: Bürhanettin Basımevi, 1934; Hamza Orhan, "Anamur'da halk tedavilerine ait misaller," *Türk Tıp Tarihi Arkivi* 1 (1935): 46-48; Hüsnü Aydıner, "Pîrlerkondu'da halk tababeti," *Türk Tıp Tarihi Arkivi* 2 (1937): 29-31; Naci Ayral, "İstanbul'da tedavi usulleri," *Halk Bilgisi Haberleri* 6 (1937): 237-238; Metine Belger, "Un aperçu des matières animales, végétales et minérales employées comme médicament par le peuple turc," *Revue médicale Croate* (Yougoslavie) 60 (1938): 527-530; Osman Bayatlı, *Bergama'da Şifalı Otlar,* 3.bs. (İstanbul: Vakit Matbaası, 1942); Orhan Aydemir, "Sıradan'da hastalıkların tedavi yolları" *Türk Folklor Araştırmaları* 8, 164 (1963): 3016; Münevver Alp, "İstanbul Folkloru: Eski İstanbul'da halk ilaçları," *Türk Folklor Araştırmaları* 9, 186 (1965): 3637-3638; Muzaffer Batur, "Halk hekimliği ve tedavisi," *Türk Folklor Araştırmaları* 10, 208 (1966): 4240-4241; Seyit Küçükbezirci, "Konya ve dolaylarında halk ilâçları," *Türk Folklor Araştırmaları* 10, 213 (1966): 4394; Ahmet Şentürk, "Yeşilyurt'ta bazı hastalıkların tedavileri," *Türk Folklor Araştırmaları* 12, 238 (1969): 5288; Kemal Işıkoğlu, "Urfa'da hastalıkların tedavi şekilleri," *Türk Folklor Araştırmaları* 13, 259 (1971): 5869; Ahmet Şentürk, "Malatya'da ot, çiçek ve meyvelerden yapılan ilâçlar," *Türk Folklor Araştırmaları* 13, 270 (1972): 6196; Ayşegül Demirhan, "İzmir'in Urla ilçesinde ilâç yapımı ve kullanımı üzerine bir araştırma," *Türk Folklor Araştırmaları* 14, 283 (1973): 6564-6565; Edip Kızıldağlı, "Hatay'da halk ilaçları ve inançları," *Türk Folklor Araştırmaları* 14, 275)1972): 6330-6331; Selçuk Aytar, "Akbaba köyünde halk tedavi usulleri," *Türk Folklor Araştırmaları* 15, 297 (1974): 6952-6953; Nuri Taner, "Ağrı bölgesinde halk ilaçları ve şifalı otlar," *Türk Folklor Araştırmaları* 15, 301 (1974): 7069-7070; Enise Cereboğlu, "Hatay'da halk hekimliğine ait notlar," *Türk Folklor Araştırmaları* 18, 344 (1978): 8255-8256; İhsan Hınçer, "Şeker hastalığını iyileştiren halk ilâçları," *Türk Folklor Araştırmaları* 18, 348 (1978): 8382-8383; Ayşegül Demirhan, "Urfa folklorik tıbbından örnekler ve modern tıp açısından incelenmesi," *Türk Folklor Araştırmaları* 18, 353 (1978): 8509-8510; Selçuk Es, "Konya'da şeker hastalığı sağlatma ilaçları," *Türk Folklor Araştırmaları* 18, 359 (1979): 8685; A. Demirhan, "Ağız ve diş hastalıklarının tedavi yolları," *Türk Folklor Araştırmaları* 19, 362 (1979): 8775-8777. Ayrıca bkz. Ali Abbas Çınar, "Türk halk hekimliği ve veterinerliği üzerine kısa bir bibliyografya denemesi," *Kebikeç* sayı 12 (2001): 249-284.

53 Ahmet Süheyl Ünver, "Mahallerinde tıbbi nebatları öğrenmek," *Tıp Tarihimiz Yıllığı* 1 (İstanbul: 1966), 51-52.

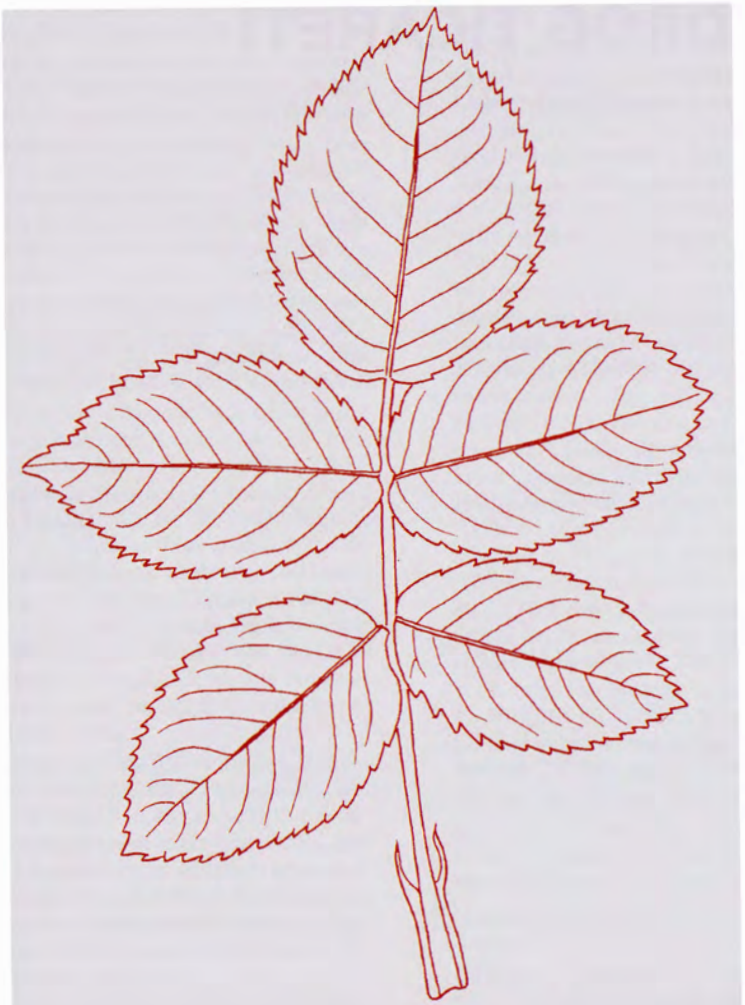
54 Robert T. Gunther, *The Greek Herbal of Dioscorides* (London - New-York: Hafner Publishing, 1968), 662.

55 Mustafa Ataman, "Mamıza yalamak üzerine," *Türk Folklor Araştırmaları* 15, 290 (1973): 6742.

56 Fédération Internationale Pharmaceutique, Section des Plantes Médicinales İnceleme Gezisi. İstanbul, 28 Mayıs - 8 Haziran 1972. Bu topluluğun 2. gezisi 17-27 Mayıs 1987 tarihinde Batı Anadolu, 3. gezisi ise 27 Temmuz - 17 Haziran 1999 tarihinde Doğu Karadeniz bölgesine yapılmıştır; CENTO Panel on Natural Drugs and Their Commercial Exploitation, Peshawar, 11-13 Aralık 1972; Uluslararası Tıbbi Bitkiler Kollegiumu, İzmir, 16-21 Nisan 1974; The 2nd CENTO Panel on Natural Drugs and their Commercial Exploitation. İstanbul, 11-13 Haziran 1974.

57 TBAM'nin Kasım 2002 tarihine kadar süren 16 yıllık faaliyeti için bkz. K. Hüsnü Can Başer, "Yaşamına Doyamayan Bir Araştırma Merkezi: TBAM," *VII. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı, 27-28 Mayıs 2005 – Ankara, Özet ve Bildiri Kitabı* (Ankara: Gazi Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 2005), 13. Bu toplantıda yapılan sunumda, Merkez'in kuruluş ve gelişimi, eğitim programları, yaptığı uluslararası işbirliği anlaşmaları, yürüttüğü araştırma projeleri, düzenlediği konferans, seminer, inceleme gezileri, yayınları, aldığı ödüller ve kapanış öyküsü ayrıntılı biçimde açıklanmıştır: https://khcbaser.wordpress.com/2018/11/18/tbam/

BÖLÜM 13
DROG TİCARETİ

Rosa damascena

(Isparta gülü, Şam gülü, yağ gülü)

DROG TİCARETİ

Baharat ve drog ticareti çok kazançlı bir iş olduğundan eskiden beri ülkelerin dikkatini çekmiş ve aralarında rekabetlere ve harplere sebep olmuştur. Milattan 4000 yıl önce yazıldığı kabul edilen kil tabletlerden, bu dönemde, Babil ve Ninova'nın Uzak Doğu ve Afrika drog ve baharat ticaretinin merkezleri olduğunu öğreniyoruz. Drog ve baharat eşek kervanları, deniz veya nehir yolu ile bu şehirlere gelir ve depolanırdı. Tüccarlar, bu merkezlerden aldıkları drog ve baharatı o devrin en önemli ticaret limanı olan Sur (Tyrus) şehrine taşırlar, Fenikeli denizciler de Avrupa ülkelerine naklederlerdi. Drog ticareti uzun zaman bu şekilde devam etmiştir. Zamanla drog ticaretine, ticaret merkezlerine ve yollarına sırasıyla Eski Yunanlılar, Romalılar, Bizanslılar ve nihayet Araplar hâkim olmuşlardır.

Orta Çağ'da Uzak Doğu ülkelerinden gelen drog ve baharatın ticareti Bizanslılar, Araplar, Venedikliler ve Cenovalıların elindeydi. 12 Eylül 1492 tarihinde üç harap gemi ile çıktığı gezide Amerika'yı (Cuba, Haiti) keşfeden Christoforo Colombo 4 Mart 1497 tarihinde İspanya'da döndüğünde birçok bitkisel drogu (tütün, mısır, manihot, kakao, kopahu ve diğerleri) da beraberinde getirmiştir. Böylece, drog ve baharat temini için yeni bir kaynak bulunmuş, yeni ticaret yolları doğmuş oluyordu. Bu tarihten sonra Avrupa ülkeleri (İspanya, Portekiz, Hollanda, İngiltere ve Fransa) sömürge elde etme siyasetine başlamış, sömürgeleri ve kurdukları ticari şirketler yardımıyla Uzak Doğu, Afrika ve Amerika gibi bölgelerin drog ve baharat ticaretini tamamen ellerine geçirmişlerdir.

Yirminci asrın başlarına kadar drog ticaretinin merkezi Londra ve Amsterdam idi. Bu şehirlerdeki büyük firmalar drogları üretici ülkelerden alır ve ihtiyaç sahiplerine devrederlerdi. Son 50 yıldır meydana gelen sosyal ve iktisadi değişiklikler bu şehirlerin önemini azaltmıştır. Bugün büyük miktarda drog kullanan kurumlar ihtiyaçları olan drogları doğrudan doğruya üretici ülkeden sağlamaktadır. Küçük ihtiyaçlar ise New York, Londra, Amsterdam, Hamburg ve Marsilya şehirlerinde bulunan toptancı firmalar aracılığıyla karşılanmaktadır.

Bitkisel droglar halen eczacılık sanayiinde galenik preparatlar (tentür, ekstre, şurup vs.), tedavide kullanılan saf etkili maddeler (alkaloitler, glikozitler, saponinler vs.), bazı bileşiklerin sentezinde kullanılan ilkel maddelerin (diosgenin gibi) hazırlanmasında, gıda, baharat, içki ve parfümeri endüstrilerinde ilkel madde olarak ve halk ilaçlarının yapımı gibi birçok değişik alanda kullanılmaktadır. Bu nedenle oldukça geniş ve sabit bir ticaret alanına sahiptir. Bitkisel drogların başlıca alıcıları Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa (Almanya, Fransa, İngiltere ve İsviçre) ve Japonya'dır. Bu ülkelerin yıllık toplam drog alımları 44-67 milyon dolar arasında değişmektedir.[1] Türkiye'nin dışsatım ve dışalımını yaptığı başlıca drogların özellikleri, Fransızca ve Türkçe isimleri ve gümrük tarife numaraları Pertev Duru tarafından Léon Massinon'un eserinden yararlanılarak yayınlanmıştır.[2]

Anadolu, Hititler döneminden beri, drog ve baharat ticareti yönünden, büyük bir öneme sahip bulunmaktadır. Anadolu'nun drog ve baharat ticareti yönünden taşıdığı önem iki bölümde toplanabilir.

Drog ve baharat nakliyatı

Anadolu Uzak Doğu ülkeleri ile Avrupa arasında bir köprü durumunda olduğundan, drog ve baharat nakliyatında, daima önemli bir rol oynamıştır.

Bizanslılar döneminde, 6. yüzyıldan itibaren. İstanbul baharat ve drog ticaretinin merkezi durumuna gelmiştir.[3] Uzak Doğu'nun drog ve baharatı (biber, karanfil, küçük Hindistan cevizi, kâfur, misk, sarısabır, tarçın, zencefil vs.) kervanlar ile Antakya, İskenderun veya Trabzon şehirlerine gelir, buradan da gemilerle İstanbul'a nakledilirdi.[4] Korsanların denizlere hâkim olduğu dönemlerde

nakliyat karadan, eşek veya katır kervanları ile yapılırdı.

Halil Sahillioğlu, 16. yüzyılda, kervanlarla yapılan drog ve baharat taşınması ile ilgili etraflı bilgi vermektedir. Onun çalışmasından, Bağdat ile Basra arasında yapılan kervan nakliyatının şeklini ve taşınan drog ve baharatın cinsini öğreniyoruz.[5] Bunlar yukarıda belirtilen droglar ile aynıdır. Hititler devrinden beri Anadolu'da kullanılan eşek veya katır kervancılığı, yakın zamanlara kadar, Anadolu'da mal naklinde kullanılan bir yöntemdir. Ahmet Şentürk, Malatya ile Halep arasında yakın zamanlara kadar yapılmış olan katır kervancılığının tehlike, zorluk ve kârlılığını çok iyi bir şekilde belirtmiştir.[6]

Latinlerin İstanbul'a geliş tarihine kadar Bizans ile İtalya arasında ticarete Venedikliler hâkim bulunuyorlardı. Bizans İmparatorları Venedik tüccar ve gemilerine özel haklar tanımışlardı.[7] Haçlı seferleri sonunda Venediklilerin yanında Cenevizliler ve Pizalılar da Yakın Doğu ticaretinde önemli bir rol oynamaya başlamışlardır. Bunlar Güney Anadolu ve Lübnan sahillerinde birçok ticaret kolonilerine sahip olmuşlardır.[8]

Anadolu, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de baharat ve drog nakliyatındaki önemini korumuştur. Yeni yollar ve kervansaraylar yapılmış ve bunların korunmasına önem gösterilmiştir. Kral yolu ve İpek yolu gibi isimler verilen yollar Batı Anadolu limanları ile Doğu ülkelerini birbirine bağlıyordu. Bununla beraber deniz yolu taşımacılığı daima tercih edilmiştir. Doğu malları kervanlar ile İran üzerinden Trabzon veya İskenderun limanlarına getirilir ve bu limanlardan da, Avrupa'nın merkezine gönderilmek üzere, Genova veya Venedik limanlarına taşınırdı.[9]

Anadolu drogları

Anadolu'da Hititler döneminden beri afyon, balmumu, kitre, mazı, meyan kökü, kara günlük, günlük yağı, palamut kadehi, salep gibi droglar elde edilmektedir. Bunlar her zaman Doğu ve Batı ülkelerine satılmıştır. Bugün de Türkiye'nin en mühim drogları bunlardır.

On dokuzuncu asrın başlarında (1816) İstanbul'dan ak günlük, asilbent, Arap zamkı, çadıruşağı, darıfülfül, ebucehil karpuzu, kasnı, mürrisafi, sakız ve sinameki gibi drogların dış ülkelere satıldığı gümrük defterlerinde kayıtlı[10] ise de bunların hiçbiri Anadolu'da elde edilmemektedir. Bunlar o devirde Osmanlı İmparatorluğuna bağlı ülkeler ile Uzak Doğu ülkelerinden İstanbul'a getirilmekte ve buradan Avrupa memleketlerine satılmakta idiler. Tıpkı 10. asırda Bizanslıların yaptığı ticaret gibi.

On dokuzuncu asırda, Avrupa ülkelerinden başka Amerika'ya da drog satışı yapmaktaydı. Amerika ile yapılan ticarette kuru incir ve kuru üzüm yanında Amerikalı tüccarlar Osmanlılardan afyon, gülyağı, zeytinyağı, şimşir ağacı,[11] balmumu[12] ve meyan kökü[13] de almakta idiler. 1825 yılında Amerika'nın Osmanlı İmparatorluğundan yaptığı ithalatın toplamı 498.533 dolar tutuyordu. Bunun 308.738 doları yalnız afyona aitti.[14] Amerikalı tüccarlar İzmir'den aldıkları afyonun mühim bir kısmını Çin'e (Kanton) naklediyorlardı.[15]

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Avrupa ülkelerine (bilhassa Fransa ve İngiltere) ve Amerika'ya 19. yüzyılın ortalarında satılmakta olan başlıca droglar şunlardı: Afyon, ağaç zamkı, anason, balmumu, cehri, gülyağı, keten tohumu, kenevir tohumu, kimyon, kitre zamkı, kökboya, mahmude, mazı, meyan kökü, meyan balı, palamut, palamut kadehi, safran ve tedavide kullanılan diğer kökler.[16] Bu droglar uzun zaman Türkiye'nin dışsatımını yaptığı başlıca droglar olarak kalmışlardır. Ancak son yıllarda bunlara bazı yeni droglar eklenebilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde drog dışsatımı bilhassa İstanbul, İzmir ve Trabzon limanlarından yapılmaktaydı. Drog dışsatımında en önemli liman İzmir olmuştur.[17] Bu şehirden Orta ve Batı Anadolu'da elde edilen afyon, cehri, kökboya, mahmude, meyan kökü ve palamut kadehi gibi droglar ihraç edilirdi. Eczacı Faik Paşa (Francesco Della Sudda) Osmanlı İmparatorluğunda elde edilip kullanılan bitkisel drogların bir listesini 1856 yılında yayınlamıştır.[18]

Halil Sahillioğlu, Hollanda sefaret tercümanlarından Rodulpho Bragiotti'nin elyazması bir eserine dayanarak 1763 yılında İzmir limanından ihraç edilen malların bir listesini yayınlamıştır.[19] Bu liste 18. asırda ihraç edilen drogları saptaması yanında bu dönemde droglara verilen Türkçe isimleri

de bildirmesi bakımından değerlidir. İzmir bölgesi aynı zamanda yabani tıbbi bitkiler bakımından da zengin bir bölgedir.[20] Bu nedenle İzmir limanı uzun zaman drog dışsatımında önemini korumuştur. Trabzon limanı ise bilhassa Doğu Anadolu ve İran'da elde edilen drogların dışsatımının yapıldığı bir merkez olmuştur.[21]

Türkiye eskiden beri 30 kadar bitkisel drogu büyük miktarlarda elde edip dışsatımını yapmaktadır.[22] Bitkisel droglar Dış Ticaret Yıllık İstatistiklerinin 9., 12., 13., 32. ve 33. fasıllarında yer almaktadır. Bu droglardan bazıları ilaç ilkel maddesi olduğu kadar gıda, boya ve dericilik endüstrilerinde de kullanılmaktadır. Bu nedenle dışsatımı yapılan droglardan ne miktarının yalnız tıbbi maksatlar

Tablo 3. Türkiye'nin Dışsatımını Yaptığı Başlıca Droglar[23]

Madde	Miktar (Kg)	Değer (TL)
Adaçayı (Folium Salviae)	664.106	148.788.957
Anason (Fructus Anisi)	1.850.337	429.299.393
Çöven kökü (Radix Saponariae albae)	391.534	80.442.437
Defne yağı (Oleum Lauri)	138.647	89.059.625
Defne yaprağı (Folium Lauri)	1.989.747	492.067.473
Gül suyu (Aqua Rosae)	18.528	4.563.683
Gül yağı (Oleum Rosae)	4.445	975.339.274
Haşhaş kellesi (Fructus Papaveris)	8.000	3.136.000
Haşhaş tohumu (Semen Papaveris)	1.874.820	501.253.898
Ihlamur (Flos Tiliae)	99.230	70.688.649
Keçiboynuzu (Fructus Ceratoniae)	4.882.658	233.724.063
Kekik (Herba Origani)	2.259.149	791.450.673
Kendir tohumu (Fructus Cannabis)	96.850	16.494.581
Kelen tohumu (Semen Lini)	302.000	43.152.663
Kırmızı biber (Fructus Capsici)	620.860	150.956.810
Kimyon (Fructus Cumini)	16.568.023	4.436.099.315
Kitre zamkı (Tragacantha)	176.837	710.282.498
Mahlep (Fructus Mahaleb)	439.262	1.408.804.528
Mazı (Gallae)	1.091.943	491.544.406
Meyan kökü (Radix Liquiritiae)	3.274.874	551.609.150
Meyan balı (Succus Liquiritiae)	412.000	218.003.525
Palamut kadehi (Valonea)	107.420	5.741.050
Palamut tırnağı (Trillo)	19.020	1.148.713
Sığla yağı (Styrax Liquidus)	17.030	27.211.594
Somak (Folium Rhois coriariae)	1.821.013	298.038.672
Terementi esansı (Oleum Terebinthinae)	9.500	8.879.055
Diğerleri	519.429	107.177.547
Toplam		12.294.958.232

için kullanıldığını tam olarak saptamak olanağı bulunmamaktadır.

Büyük miktarlarda dışsatımı yapılan bitkisel drogların cins ve miktarları Tablo 3'de gösterilmiştir. Bu tabloya göre 1983 yılında, bitkisel drog dışsatımı ile elde edilen gelir 12 milyar TL civarındadır.

Bu miktar Türkiye gibi tıbbi bitkileri bol ve iklim koşulları uygun bir ülke için çok düşüktür. Bunun sebebi tıbbi bitki kültürü yapılarak drog üretimine geçilmemiş ve drog dışsatımı öneminin henüz tam olarak anlaşılamamış olmasıdır. Drog elde etmek için tıbbi bitki kültürüne geçilir ve bu alana gerekli yatırım yapılabilir ise Türkiye'de daha çok drog elde edilip dışsatımı yapılabilir. Dışsatımı olumsuz yönde etkileyen ikinci faktör ise elde edilen drogların dış piyasaların istediği kalite ve standarda ulaşamamış olmasıdır. Yabani bitkilerden elde edilen droglarda her zaman istenen kalite ve standarda erişmek mümkün değildir. Bu nedenle mutlaka tıbbı bitki kültürüne geçilmelidir.[23]

Afife Mat, Hüsnü Başer ve Neriman Özhatay ve arkadaşları 1992-97 yıllarında ilaç veya alkollü içki yapımında kullanılan veya ihraç edilen başlıca Türkiye droglarının listelerini yayınlamışlardır.[24]

Ormanlarda yetişen bitkilerden drog elde edilmesi

Ormanlardan elde edilen ürünlerden, kereste ve odun dışında kalanlara, "orman yan ürünleri" denilmektedir. Bunların başlıcaları şunlardır: Cehri, çam fıstığı, çam yağı, defne yaprağı, defne yağı, günlük, ıhlamur, keçiboynuzu meyvesi, kestane, kitre, mahlep, mantar, mazı, meyan kökü, palamut kadehi, palamut tırnağı, reçine, salep, sığla yağı, sumak.[25]

Yukarıda sayılan ürünlerin, orman ürünlerinin ihracatına katılma payı 1974-75 yıllarında 7.048.871 Amerikan doları ile %59.53 gibi çok yüksek bir düzeyde idi.[26] Yani ormanlarımızdan elde edilen ürünlerin dışsatımı ile elde edilen her 100 Amerikan dolarının yaklaşık 60 doları orman yan ürünlerinin, 40 doları ise ana ürünlerinin satışı ile elde edilmektedir. Dış satım veya iç tüketim için ormanlardan yan orman ürünlerinin toplanması 6831 sayılı Orman Yasasının 37. maddesi uyarınca izne tabidir:

"Madde 37 - Devlet ormanlarından çıkarılan kerestelik, direklik ve mahrukattan başka diğer her nevi orman mahsullerini tayin edebilecek mıntıka ve müddetler içinde toplayıp çıkarmaları için 31.'nci maddede yazılı yerler (Devlet ormanları içinde veya ormana 10 km. mesafede bulunan köyler) halkına tarife bedelini ödemek şartıyla izin verilir.

Halkın rağbet etmemesi veya iş güçlerinin kâfi gelmemesi hallerinde bu mahsuller orman idaresince istihsal olunup satılır.

Orman idaresince kıymetlendirilemeyen artıklar ile ormana zararlı ağaççıkların ve köklerin orman idaresinin belli edeceği şartlar dahilinde sökülerek ve diğer mazı kozalağı, palamut ve tıbbi - sınai nebatlar gibi mahsulat ile meyvelerin toplanarak çıkarılması için isteklilere izin verilebilir.

Bunları toplayanlar kim olursa olsun para alınmaz."

Yan orman ürünlerinin toplanabilmesi için mahalli orman idaresinden izin istenmesi, tarife bedelinin ödenmesi ve elde edilen ürünün ormandan çıkartılabilmesi için nakliye teskeresi alınması gereklidir. Dış satışlarda gümrük idaresi, çıkış işlemlerine müsaade vermek için, nakliye teskeresini de islemektedir.

Dışsatım için drogların hazırlanması

Dışsatımı yapılacak drogların temizlik, şekil ve kalite yönünden bazı standartlara uydurulması gereklidir. Türkiye'de elde edilen bazı drog ve baharatın standartları Türk Standartları Enstitüsü[27] tarafından saptanmaktadır. Şimdiye kadar da bazı drog ve baharatın standartları yayınlanmıştır.[28]

Temizlik

İlaç veya baharat olarak kullanılacak droglar %99-99.5 saflıkta olmalı ve içinde hayvan pisliği (fare pisliği, gübre gibi), böcek, kurt, küf, taş parçaları, çamur, tel ve ip parçaları, yabancı bitki parçaları, zehirsiz bile olsa yabani tohum ve meyveleri taşımamalı veyahut bunların miktarları mevcut yönetmeliklerce kabul edilen oranları aşmamalıdır.[29]

Sınıflandırma

Drog piyasasında fiyatlar drogun kalitesine göre değişmektedir. Bu nedenle her bir drog için bir sınıflandırma sırası bulunmaktadır. Memleketimizde genellikle aşağıdaki şekilde bir sınıflandırma yapılmaktadır.

1- Ekstra

2- Birinci

3- Sıramalı

4- Kalburaltı

Türk Standartları Enstitüsü, bitkisel drog ve baharatı ekstra, 1. sınıf, 2. sınıf ve 3. sınıf gibi sınıflara ayırmaktadır. Bu sınıflandırma ürünün içindeki yabancı madde (kül ve yabancı madde) ve bozuk (böcekler tarafından yenilmiş, rengi veya görünüşü bozulmuş) drog miktarına göre yapılmaktadır. Ürünlerde TSE markasını kullanılabilmek için 'Türk Standardına Uygunluk Belgesi" alınması gerekmektedir. Bu belgenin alınabilmesi için üreticinin üretiminin her safhasında standarda uygunluk sağlamak üzere sistemlerinin ve kontrol laboratuvarının olması ve ürünün sürekli olarak kalite kontrolüne tabi tutulması aranır.

Avrupa piyasasında ise drogun farmakopelere uygunluğu, taşıdığı en az % etkili madde miktarı, eczane veya endüstride kullanılıp kullanılmayacağı gibi özellikler de dikkate alınarak, aşağıdaki şekilde bir sınıflandırma yapılmaktadır.

1- Kodeks (uygun bulunduğu kodeksin ismi ve taşıdığı en az % etkili madde miktarı kaydedilir)

2- Ekstra

3- Eczane malı

4- Sıramalı

5- Ekstraksiyon malı

6- Endüstri malı

Avrupa piyasasında droglar, hazırlanış biçimlerine göre, aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır.

Totus	-Tam
Concisus	- Kıyılmış
Concisus grossus	- Kaba kıyılmış
Minute concisus	- İnce kıyılmış
Pulvis	- Toz
Pulvis grossus	- Kaba toz
Pulvis subtilis	- İnce toz
Contusus	- Ezilmiş
Mundatus	-Temizlenmiş (Mesela kabuğu soyulmuş)
Siccatus	- Kurutulmuş

Avrupa piyasasında drogların fiyatları, işleniş şekline göre, büyük değişiklikler göstermektedir. Bir misal olarak tanınmış bir Alman drog satıcısı firmanın, drogun işleniş şekline göre 1983 yılında saptamış olduğu satış fiyatları şöyledir: Radix Liquiritiae naturalis (kabuğu soyulmamış meyan kökü): Tota (tam) 1,95 DM; Concisa (kıyılmış) 3,60 DM; Minuta concisa (ince kıyılmış) 6,00 DM; Radix Liquiritiae mundata (kabuğu soyulmuş meyan kökü): Tota (tam) 4,60 DM.

Bu nedenle, dışsatım için drogların önceden temizlenmesi ve piyasaca istenen şekle getirilmesi 'parçalanması, kıyılması veya toz haline getirilmesi), dışsatım fiyatı bakımından çok elverişli olmaktadır. Bitkisel drogların dış ticareti ile ilgili etraflı bilgiler Prof. Hüsnü Başer'in yayınında bulunmaktadır.[30]

Kaynaklar

1 *Markets for Selected Medicinal Plants and Their Derivatives* (Geneva: International Trade Centre UNCTAD/CATT, 1974).

2 Léon Massinon, *Mal ve Tarife Bilgisi*, çev. Pertev Duru (İstanbul: Z. Zeliç Basımevi, 1946).

3 Louis Brehier, *La Civilisation byzantine* (Paris: Albin Michel, 1950), 184.

4 Wilhelm von Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975) 59, 60; André Guillou, *La Civilisation byzantine* (Paris: Arthaud, 1974), 308.

5 Halil Sahillioğlu, "Bir tüccar kervanı," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 9, 3 (1968): 63-69.

6 Ahmet Şentürk, "Malatya'da unutulan bir meslek: Katırcılık," *Türk Folklor Araştırmaları* 18, 344 (1978): 8275-8276.

7 Heyd, *Yakın-Doğu*, 105, 118, 122, 130.

8 Heyd, *Yakın-Doğu*, 135; A. A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire byzantin*, c. 2 (Paris: Picard, 1939), 227.

9 Afet İnan, *Aperçu général sur l'Histoire économique de 1'Empire turc – ottoman* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976), 76.

10 Metine Belger, "Tarihte ilâç nakliyatında Türkiyenin ehemmiyeti," *Pratik Doktor* 2, 12 (1937): 6-11.

11 A. Üner Turgay, "Ottoman - American trade during the nineteenth century," *Osmanlı Araştırmaları* 3 (1982): 199-200.

12 Aynı yayın, 215.

13 Aynı yayın, 231.

14 Aynı yayın, 199.

15 Aynı yayın, 195.

16 Bernard Camille Collas, *La Turquie en 1861* (Paris: Librairie A. Franck 1861), 170-179; B. C. Collas, *La Turquie en 1864* (Paris: E. Dentu, 1864), 217-227; "1895-97 yılları ticari istatistikler," *Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople* 15, 756 (1899): 206 ve devamı ve 16, 815 (1900): 262 ve devamı; David Urquhart, *La Turquie, ses Resources, son Organisation municipale, son Commerce suivis de Considérations sur l'État du Commerce anglais dans le Levant*, c. 2 (Bruxelles: Société Belge de Librairie, 1837), 247; Salgur Kançal, "La Conquête du Marché interne ottoman par le Capitalisme industriel concurrentiel (1838-1881)," *Economie et Sociétés dans l'Empire ottoman* (Colloques internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique No. 601) (Paris CNRS, 1983), 355.

17 "Marché de Smyrne," *Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople* 18, 888 (1902): 10.

18 Francesco Della Sudda, "Collection de Matière médicale offerte à l'École Supérieure de Pharmacie de Paris," *Journal de Pharmacie et Chimie* 29 (1856): 306-311.

19 Halil Sahillioğlu, "1763'de İzmir limanı ihracat gümrüğü ve tarifesi," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 8 (1968): 53-57.

20 William Chassaud, "Topographie médicale de Smyrne," *Gazette médicale d'Orient* 3 (1859): 148-164.

21 Collas, *La Turquie en 1861*, 170-179; Collas, La Turquie en 1864, 217-227.

22 Hasbi Ateş, *Türk İhraç Malları (Tarım ve Orman Ürünleri)* (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 1963).

23 Turhan Baytop, "Türkiye'nin bitkisel drog dışsatımını arttırma olanakları", *V. Bitkisel İlâç Hammaddeleri Toplantısı, 15-17 Kasım 1984, Ankara, Bildiri Kitabı*, yay. haz. Ekrem Sezik ve Erdem Yeşilada (Ankara: Güven Yayıncılık, 1987) içinde, 7-9.

24 Afife Mat, "Türkiye droglarının dışsatımında görülen gelişmeler," *Marmara Üniversitesi Fen Fakültesi Dergisi* 8, 2 (1992): 129-134; K. Hüsnü Can Başer, *Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin İlaç ve Alkollü İçki Sanayilerinde Kullanımı* (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 1997); Neriman Özhatay, Mehmet Koyuncu, Sema Atay ve Andrew Byfield, *Türkiye'nin Doğal Tıbbi Bitkilerinin Ticareti Hakkında Bir Çalışma* (İstanbul: Doğal Hayatı Koruma Derneği, 1997).

25 Ali Kemal Yiğitoğlu, *Türkiye İktisadiyatında Ormancılığın Yeri ve Ehemmiyeti* (Ankara: Ziraat Vekâleti, 1941); Adnan Berkel, *Orman Mahsullerinden Faydalanma Bilgisi* (İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1948); Yılmaz Bozkurt, Faik Yaltırık ve Metin Özdönmez, *Türkiye'de Orman Yan Ürünleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi, 1982).

26 Metin Özdönmez ve Aytuğ Akesen, "Orman ürünlerinin dış ticaretimizdeki yeri," *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi* (Seri B) 28, 2 (1978): 95-114.

27 Necatibey cad. 112, 06100 Bakanlıklar, Ankara.

28 *Türk Standartları Kataloğu 1983* (Ankara: Türk Standartları Enstitüsü, 1983), 403, 409.

29 *American Spice Trade Association, Cleanliness Specifications for Unprocessed Spices, Seeds and Herbs (Foreign and Domestically Produced)* (Englewood Cliffs. N.J.: The Association, 1971).

30 Başer, *Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin*, 17.

BÖLÜM 14
KATIŞTIRMA

MİKROSKOPİK İNCELEME
KÜL MİKTAR TAYİNİ
SU MİKTAR TAYİNİ

Platanus orientalis

(doğu çınarı)

KATIŞTIRMA

Katıştırma (tağşiş), birçok maddelerde olduğu gibi droglarda da görülmektedir. Droglarda rastlanan katıştırma çeşitleri iki grup altında toplanabilir:

1. Bir drog yerine, bilerek veya bilmeyerek, diğer bir drog veya bitkisel materyalin verilmesi. Bir örnek olarak; tıbbi papatya (*Matricaria chamomilla* L.) çiçeği yerine beyaz papatya (*Anthemis chia* L.) çiçeğinin verilmesi gösterilebilir. Bu tip katıştırmalar drogun makroskopik karakterlerine dayanılarak anlaşılabilir. Yukarıdaki örnekte, Tıbbi papatya çiçek durumunun içinin boş, beyaz papatyanınkinin ise dolu olması özelliğine dayanılarak iki papatya birbirinden ayırt edilebilir.
2. Drogların ağırlığını arttırmak için içine yabancı maddeler ilâvesi. Bu tip katıştırma genellikle toz halde satılan droglarda (çiriş, kimyon, kırmızı biber, salep ve tarçın gibi) yapılmaktadır. Bu tip katıştırmalar iki yöntem ile kolaylıkla ortaya çıkartabilir.

Mikroskopik inceleme

Toz drog, uygun bir belirteç içinde, mikroskopta incelenir. Katkı maddeleri nişasta ve kristal şekilleri, tüyler ve doku yapıları yardımıyla açığa çıkartabilir.[1]

Kül miktar tayini

Bazı droglara kum, alçı veya talk gibi, ağırlığı arttırıcı, anorganik maddeler ilâve edilmektedir. Bu durum kül miktar tayini[2] ile açığa çıkartabilir. Saf droglarda kül oranı %3-12 arasında değişmektedir. Buna karşılık, ticarette bulunan bazı bitkisel droglar, katkı maddesi nedeniyle, yüksek kül miktarları vermektedir. Örnek olarak bazı drogların katkılı ve saf hallerinde taşıdıkları kül miktarları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Katkılı ve saf droglarda % kül oranları[3]

Drog adı	Katkılı	Saf
Çiriş	37-51	4-5
Karabiber	10-20	5-7
Kimyon	10-20	8-9
Kına	20-38	7-10
Kırmızı biber	10-30	7-8
Kişniş	10-20	5-7
Salep	10-15	3-4
Tarçın	10-20	5-6

Su miktar tayini

Bazı droglar, iyi kurutulmamaları veya rutubetli yerlerde tutulmaları nedeniyle hadden fazla su taşırlar. İyi kurutulmuş ve saklanmış droglarda su miktarı genellikle %1-5 arasındadır. Su miktarını tayin etmek için, 2-5 gr toz edilmiş drog, 100-105 derecelik bir etüvde sabit ağırlığa gelinceye kadar tutulur. Soğuduktan sonra tartılır ve ağırlık kaybından % su miktarı hesaplanır.[4]

Sabit ve uçucu yağlar da, içlerine ucuz yağların katılması yoluyla, tağşiş edilmektedir. Badem ve çörekotu yağları genellikle çiçekyağı ile katıştırılır. Bazen bu yağlar yerine saf çiçek yağı satılmaktadır. Bu gibi katıştırmalar ancak kimyasal analizler sonucu meydana çıkartılabilir.[5] Türk Standartları Enstitüsü drog ve baharatın kontrol ve analizinde kullanılacak olan analiz metotlarının tekniklerini yayınlamıştır.[6]

Kaynaklar

1. Asuman Baytop, *Bitkisel Drogların Anatomik Yapısı*, 8. bs. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1992).
2. Turhan Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c.1 (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1980), 223.
3. T. Baytop, Yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.
4. Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c.1, 149.
5. Aynı yayın, c.1, 220.
6. Türk Standardı 2109, 2110, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135 ve 2136.

Cannabis sativa

(kenevir)

BÖLÜM 15
TÜRKİYE'DE KULLANILAN TIBBİ BİTKİLER

Mandragora autumnalis
(adamotu)

TÜRKİYE'DE KULLANILAN TIBBİ BİTKİLER

Dünya üzerinde bulunan bitkilerden yaklaşık 20.000 türün tıbbi maksatlar için kullanıldığı bilinmektedir.[1] Türkiye'de yetişmekte olan 10.000 kadar türden ise ancak 500 kadarı tedavide kullanılmaktadır.[2] Kitaba alınan bitkilerin önemli bir bölümü Anadolu'nun yerli bitkileridir. Bunlardan bazıları (*Alchemilla, Althaea, Centaurea, Ephedra* ve *Muscari* türleri gibi) 50.000 yıldan beri Anadolu'da tedavi amacıyla kullanılmaktadır.[3] Kitabımıza yalnız belirgin tıbbi etkileri bulunan ve oldukça yaygın bir şekilde kullanılan bitkiler alınmış ve bunlar hakkında, önemlerine uygun olarak bilgi verilmiştir. Bunlar üç grup altında toplanabilir:

1- Halen önemli bir miktarda kullanılmakta olan drogları veren bitkiler. Bunların tanımı, bileşim, etki ve kullanılış alanları ile kullanılış şekilleri hakkında bilgi verilmiştir.

2- Türkiye'de nadiren kullanılmakta olmakla beraber, tarihi bir önemi olan drogları veren bitkiler. Bunların tanımı, bileşimleri ve etkileri hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

3- Türkiye'de yetişmekle beraber tıbbi maksatlar için çok az kullanılan bitkiler. Bunların yalnız isimlerini ve kullanılış alanlarını gösteren bir liste hazırlanmıştır.

Bitkilerin Latince isimlerinin seçilmesinde *Flora of Turkey*[4] ve *Flora Europaea*[5] tarafından kabul edilen isimlere öncelik verilmiştir. Bununla beraber tedavi kitaplarında eskiden beri kullanılan bazı isimler, bu floralar tarafından geçerli olarak kabul edilmemiş olsalar bile, tarafımızdan esas isim olarak kullanılmış ve bu floralar tarafından kabul edilen isimleri de ayrıca gösterilmiştir. Bu şekilde eski tedavi kitaplarında kullanılmış olan tıbbi bitki isimlerinin, bugünkü geçerli isimleri hakkında da bilgi verilmek istenmiştir. Drogların Latince isimleri için G. Arends'in eserindeki[6] isimler esas olarak alınmış ve gerekli durumlarda modern farmakopelerce verilen isimler de gösterilmiştir.

Türkçe isimler; genellikle kitaplarda kayıtlı olanlar alınmıştır. Bununla beraber, yöresel de olsa, halk arasında kullanıldığı saptanan hemen bütün isimlerin gösterilmesine gayret edilmiştir. Bu kısım henüz tam olmaktan uzaktır. Memleketimizde pek çok bitki ismi yöresel olarak kullanılmaktadır. Bunların çoğu henüz saptanamamıştır. Bu alanda, araştırıcılar için, pek çok olanak bulunmaktadır. Ana konumuz bitkisel droglar olmakla beraber misk, bal, balmumu gibi birkaç hayvansal drog da, halkın büyük ilgisini çekmesi nedeniyle, kitaba alınmıştır. Osmanlı döneminde tıbbi bitkiler üzerinde yapılan araştırmalar için T. Baytop'un derlemesine[7] bakınız.

ABANOZ ODUNU

Lat. Lignum Ebeni; Alm. Ebenholz; Fr. Bois d'ébène; İng. Ebony

Diospyros ebenum Koen. (Ebenceae) ve diğer *Diospyros* türlerinin dal ve gövde odunudur. Bu türler Hindistan ve Seylan'da yetişen büyük ağaçlardır.

Dış görünüş: Siyahımtrak renkli, çok sert, özel kokulu ve lezzetsiz bir odundur.

Bileşim: Rezin ve uçucu yağ taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Abanoz ağacından hazırlanan infüzyonlar (%5) haricen antiseptik (bilhassa göz hastalıklarında) ve yara iyi edici olarak kullanılmaktadır. Bu odun çok sert olması nedeniyle mobilya, kutu ve süs eşyası yapımında geniş oranda kullanılmaktadır.

D. lotus L. (karahurma): 10-15 m yükseklikte, basit yapraklı, kırmızımtırak veya yeşilimtırak beyaz renkli çiçekli ve kışın yapraklarını döken bir ağaçtır. Meyvesi 15 mm kadar çapta, sarımsı veya mavimsi siyah renkli, küremsi şekilli bir drupadır. Yenilebilir meyvesi için bilhassa Kuzey Anadolu'da (Artvin, Yusufeli) yetiştirilmektedir.

Meyve kurusu bilhassa Yusufeli (Artvin) bölgesinde elde edilir ve Doğu illerinde (Erzurum, Kars) şeker yerine (çayı tatlandırmak için) kullanılır.[8] Odunu (Lignum Guaiaci patavii) kan temizleyici olarak, dekoksiyon (%2) halinde, kullanılır. Olgun meyveleri kurutulmuş halde veya reçel yapılarak yenilir. Kabız etkilidir.

Diğer isimler: Hırnık (Kars), hurma eriği, Yahudi hurması.

D. kaki L. (Trabzon hurması): 15 m kadar yükselebilen, meyvesi parlak turuncu renkli olan ve kışın yapraklarını döken bir ağaçtır. Vatanı Çin ve Japonya olmakla beraber, meyvesi için, bilhassa Kuzey Anadolu'da yetiştirilir. Meyveleri tanen taşır ve bu nedenle de kabız bir etkiye sahiptir.

ACIAĞAÇ ODUNU

Lignum Quassiae

Ticarette iki tip acıağaç odunu (Lignum Quassiae) bulunmaktadır. Bunların etkileri aynı olup bir fark gözetilmeksizin biri diğeri yerine kullanılır.

JAMAİKA ACIAĞACI (L. Quassiae jamaicense): *Picrasma cxcelsa* Lindley (Simaroubaceae) türünün kurutulmuş odunudur. Bu tür 10-15 m yükseklikte bir ağaç olup bilhassa Antil adalarında yetişir. Bugün ticarette bulunan drog genellikle bu türden elde edilendir. Yalancı acıağaç ismiyle de tanınır.

SURİNAM ACIAĞACI (L. Quassiae surinamense): *Quassia amara* L. (Simaroubaceae) türünün kurutulmuş odunudur. Bu tür tropikal Amerika'da (Venezuela, Brezilya ve diğerleri) yetişen kırmızı çiçekli küçük bir ağaçtır. Hakiki acıağaç ismiyle de tanınmaktadır.

Dış görünüş: Sarımsı beyaz renkli ve hafif bir odundur. Kokusuz ve çok acı lezzetlidir.

Bileşim: Rezin, acı maddeler ve uçucu yağ taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: İştah açıcı, kuvvet verici, kurt ve ateş düşürücü etkilere sahiptir.

Kullanılış şekli: Drogdan hazırlanan infüzyon çok acı lezzetli olduğundan alınması zordur. Bu nedenle 5 g yonga halindeki acıağaç 1000 g su ile 4 saat maserasyona bırakılır. Bu müddetin sonunda süzülür ve bu hülasadan günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Acıodun, acı tahta, acıyonga, kuasya.

ACIÇİĞDEM TOHUMU

Lat. Semen Colchici; Alm. Herbstzeitlosensamen; Fr. Semence de colchique; İng. Colchicum seed

Colchicum autumnale L. (Liliaceae) türünün kurutulmuş olgun tohumlarıdır. Bu tür 10-30 cm yükseklikte, otsu ve yumrulu bir bitkidir. Çiçekler sonbaharda, yaprak ve meyveler ise ilkbaharda meydana gelir. Çiçekler 6 parçalı, morumsu pembe renkli, erkek organlar 6 tane (*Crocus* cinsinden farkı), meyve 3 gözlü ve çok tohumlu bir kapsüldür. Avrupa'nın sulak çayırlarında bol olarak yetişir. Türkiye'de bulunmamaktadır.

Dış görünüş: 2-3 mm çapında, küre biçiminde, kırmızımtırak esmer renkli, sert, kokusuz ve acı lezzetli tanelerdir.

Bileşim: Sabit yağ, şekerler, tanen ve alkaloitler (%0,30-1,2) taşımaktadır. Alkaloitlerin tedavine kullanılanları kolşisin ve demekolsin'dir.

Etki ve kullanılışı: Tohumlar ve yumru (Bulbus Colchici) idrar arttırıcı, terletici, müshil ve romatizma ağrılarını dindirici (bilhassa gut hastalığında) etkilere sahiptir. Alkaloitlerin çok yüksek olan zehirliliği sebebiyle bu droglar dahilen ancak hekim kontrolü altında kullanılabilir. Eskiden, halk arasında, romatizma ağrılarını dindirici olarak haricen kullanılırdı. Bir tutam acıçiğdem tohumu 2-3 diş sarımsak ile havanda iyice dövülür. Elde edilen sulu kısım bir tülbente emdirilir ve bu tülbent ağrıyan kısma sarılır. Bu pansuman her gün yenilenmelidir. Halen İstanbul aktarlarında acıçiğdem tohumu bulunmamaktadır.

Diğer isimler: Bitkinin Latince ismi olan *Colchicum*, "Colchis" (Kolkhis) kelimesinden gelmektedir. Bu isim Doğu Karadeniz ile Güney Kafkasya arasındaki bölgenin (şimdiki Batum ile Poti havalisi) eski ismidir. Bu bölgede *Colchicum speciosum* Steven türü bol olarak yetişmektedir. Bu bölge aynı zamanda efsanevi büyücü rahibe Medeia ile Pontus kralı Eupator Mithridates VI'nın da vatanıdır. Medeia, Kolkhis kralı Aietes'in kızı olup erkek kardeşini, kayınpederini ve çocuklarını öldürmekle meşhur bir büyücü kadındır. Vatanından kaçtıktan

sonra bir müddet İstanbul'da kaldığı, Tarabya'da bir tıbbı bitkiler bahçesi kurarak halkı tedavi ettiği ve bölgenin de bu nedenle Tarabya (Grekçe Therapia - tedavi) ismini aldığı söylenmektedir.[9] Eupator Mithridates VI ise Romalılar ile yaptığı savaşlar ve kendi ismini taşıyan bir panzehir (Antidotum Mithridaticum) ile meşhurdur.

Acıçiğdem, Osmanlı dönemi kitaplarında mahrut veya sürincan (Farsça kökenli) ismiyle geçer. Sonbaharda çiçek açan türlere halk arasında güzçiğdemi, kalkgit, vargit ve morca gibi isimler verilmektedir. Bu isimler bitkinin sonbaharda çiçek açması (güz çiğdemi), çiçekler görününce yayladan inme zamanının geldiği (kalkgit, vargit) veya çiçek rengi (morca) ile ilgilidir. Ayrıca cambırt (Bulancak), çomağ, galeden (Yusufeli), itboğan, mahmurçiçeği, zehirliçiğdem gibi isimler de kullanılmaktadır.

Toksikolojik etki: *Colchicum* türleri zehirli alkaloitler taşımaları[10] nedeniyle insanlar ve hayvanlar için tehlikelidir. İnsanlarda zehirlenmeler daha ziyade kolşisin taşıyan ilaçların tıbbı miktarların üzerinde alınması ile görülür. Zehirlenme belirtileri, kusma, salya akması, ağrılı ve kanlı ishaller ile başlar. Ölüm genellikle 1-2 gün içinde meydana gelmektedir. Memleketimizde bilhassa hayvanlarda zehirlenmeler görülür. Hayvanlar, yeşil yaprakları ve çiçekleri yemezler ise de kuru ot içinde bulunan acıçiğdem yaprağı bilhassa genç hayvanlarda (buzağılarda), ishal ile başlayan, ağır zehirlenmeler meydana getirir.

Memleketimizde çiğdem (*Crocus*) yumruları çiğ, külde pişirilmiş veya yemek içine konulmuş (çiğdem pilavı) halinde çok kullanılmaktadır. Yanlışlıkla çiğdem yumrusu yerine acıçiğdem yumrusunun yenilmesi bazen çocuklarda tehlikeli zehirlenmelere sebep olmaktadır. Çiğdem yumrusunu acıçiğdem yumrusundan ayırmak için gövdenin yumrudan çıkış yerine dikkat edilmelidir. Çiğdem türlerinden gövde yumrunun tam ortasından, acıçiğdem türlerinde ise yumrunun yan tarafından çıkar.

Türkiye'de *Colchicum autumnale* türünün bulunmamasına karşılık 25 kadar *Colchicum* türü memleketimizde yetişmektedir. Bunların ekserisi yumru ve tohumlarındaki alkaloit miktarı bakımından incelenmiş ve hepsinde de kolşisin bulunduğu gösterilmiştir.[11]

C. baytopiorum C. H. Brickell: Çiçekleri morumsu pembe renkli, yaprakları genellikle 3 adet, dar uzun ve açık yeşil renkli olan bir türdür. Antalya bölgesinde (Termessos, Kemer, Manavgat) çam ormanları altında yetişir. Tohumlarında ortalama %0,068 kolşisin ve %0,469 oranında demekolsin saptanmıştır.[12] Demekolsin yönünden Türkiye'de yetişen türlerin en zenginidir.

Colchicum baytopiorum C. H. Brickell

C. macrophyllum B. L. Burtt: Çiçekleri pembemsi mor, parke biçiminde lekeli (tesellat) olan bir türdür. Yaprakları 30-35 cm uzunlukta, tüysüz, sivri uçlu ve boyuna kuvvetli katlıdır. Güney Ege Adaları (Girit, Rodos) ve Muğla bölgesinde (Bozburun, Datça) yetişir. Tohumlarında %0,016 oranında kolşisin bulunduğu saptanmıştır.[13] Kolşisin miktarının düşük olmasına karşılık tohumlarının çok büyük olması nedeniyle tohum verimi bakımında ilgi çekici bir türdür.

C. speciosum Steven (çomak, kalkgit, vargit): Çiçekleri soluk veya koyu morumsu pembe renkli, periantın boğaz kısmı bazen beyaz ve anterleri turuncu-sarı renkli olan bir türdür. Yapraklarının genişliği (18-25 mm) ve küt uçlu, çiçeklerinin büyük (periant parçalarının boyu 2-3 cm) olması ile *C. autumnale* türünden ayrılır. Kuzeydoğu Anadolu, Kafkasya ve Kuzay İran'da yaygın bir türdür. Tohumlarında %0,02 oranında kolşisin bulunduğu saptanmıştır.[14] Halen Kuzeydoğu Anadolu bölgesi dağlarında (bilhassa Zigana dağları) yetişen bitkilerden elde edilen tohumlar dış ülkelere satılmaktadır. Türkiye'de tohumu toplanıp satışı yapılan yegâne türdür.

Colchicum speciosum (acıçiğdem)

Diğer İsimler: Likoser (Trabzon: Çaykara).

C. turcicum Janka (Türk acıçiğdemi): Dış görünüş bakımından *C. autumnale* L. türüne çok yakındır. Trakya ve Marmara bölgesinde yetişir. Tohumlarında kolşisin (%0,07) ve demekolsin (%0,07) bulunduğu gösterilmiştir.[15]

C. variegatum L. (güz acıçiğdemi, sürincan): Çiçekleri belirgin bir biçimde parke gibi lekeli (tesellat), yaprakları grimsi yeşil renkli ve dalgalı olan bir türdür. Ege Adaları, Batu ve Güneybatı Anadolu'da yaygındır. Anadolu kökenli tohumlarda %0,15 oranında kolşisin bulunduğu saptanmıştır.[16] Bu türün yumruları (Bulbus Colchici variegati) eski kitaplarda "Hermodactylus" ismi altında geçen drog olmalıdır.[17] Memleketimizde çok yaygın olmasına karşılık tohumlarının toplanması ve satışı yapılmamaktadır.

ACIKARPUZ

Lat. Fructus Colocynthidis; Alm. Koloquinten; Fr. Fruit de coloquinte; İng. Colocynth apple

Citrullus colocynthis (L.) Schrader (Cucurbitaceae) türünün kurutulmuş meyveleridir. Bu tür karpuz görünüşünde, çok yıllık, sürünücü bir bitkidir. Çiçekler yeşilimsi sarı renkli, yapraklar derin parçalıdır. Meyve küçük bir portakal biçiminde, sarı veya yeşil renkli olup genellikle üzeri lekeli veya çizgilidir. Lezzeti acı olup çok adette tohum taşır. Kuzey Afrika ülkelerinde yaygındır. Memleketimizde Mersin bölgesinde denize yakın kumluklarda yabani olarak yetişir.

Dış görünüş: Açık sarı renkli, çok tohumlu (200'den fazla), kokusuz ve acı lezzetli bir meyvedir. Ticarette kabuğu soyulmuş veya soyulmamış halde bulunur. Kıbrıs kökenli droglar ticarette "Türk acıkarpuzu" ismiyle tanınmaktadır.

Bileşim: Müsilaj, erzin, acı maddeler ve glikozitler (kolosintin ve diğerleri) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Eskiden beri tedavide kullanılan bir drogdur. Dioskorides ve İbn Baytar'da etraflı bilgi bulunmaktadır. Tıbbi miktarlarda müshil ve idrar arttırıcı etkilere sahiptir. Afyonkeşlerde görülen kabızlığa karşı başarı ile kullanılır. Arap hekimler yılan sokmasına ve tümörlere karşı da kullanmışlardır. Yüksek miktarlarda alındığı zaman kanlı ve ağrılı ishal, kusma ve idrar tutulması ile kendini gösteren ve genellikle ölümle sonuçlanan zehirlenmeler yapar. Son yıllarda kısırlığa karşı kullanılışı, Güney Anadolu bölgesinde, yaygınlaşmışsa da bu yönde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Bugün müshil olarak bilhassa veteriner hekimliğinde kullanılmaktadır.

Citrillus colocynthis (acıkarpuz)

Kullanılış şekli: 0,05 – 0,10 g drog taşıyan haplardan günde birkaç tane, 3-5 g drogun 200 g su ile yapılan dekoksiyonundan günde 1-2 bardak alınır. Bu miktarların üzerinde çok tahriş edici olduğundan dikkatle kullanılmalıdır.

Diğer isimler: Acıelma, Ebucehil karpuzu, hanzal, şenhıyar, şingiyar.

C. melo L. (kavun): Sarı çiçekli bir yıllık, sürünücü ve otsu bir bitkidir. Birçok kültür formu, yenilen meyvesi için, Anadolu'da yetiştirilmektedir.[18] Güney Anadolu'da yabani bir tür (*C. trigonus* Roxb.) yetişmektedir. Bu türde meyveler 2-4 cm uzunlukta, yumurta biçiminde ve acı lezzetlidir.

Kavun meyvesi (Fructus Cucumeris melo) idrar arttırıcı, yumuştıcı ve gıda olarak, tohumları (Semen Cucumeris melo) ve kökü ise kusturucu olarak kullanılmaktadır.

C. melo L. var. Dudaim Naudin (misk kavunu, şamama): Bkz. Hıyar tohumu.

C. trigonus Roxb. (şalkabağı, yabani kavun): Bir yıllık, otsu, sürünücü ve sarı çiçekli bir bitkidir. Meyve yumurta biçiminde ve 2-4 cm uzunluktadır. Küçük bir kavuna benzer, Güney Anadolu bölgesinde (İçel, Kahramanmaraş) yetişmektedir. Meyveler müshil etkiye sahiptir.

C. lanatus (Thunb.) Matsum et Nakai (Syn: *C. vulgaris* Schrader) (karpuz): Bir yıllık, sürünücü, otsu, yumuşak tüylü ve sarı çiçekli bir kültür bitkisidir. Yenilen meyvesi için, birçok kültür formu, Anadolu'da yetiştirilmektedir. Meyvesinin idrar arttırıcı, tohumların ise yumuşatıcı bir etkisi bulunmaktadır.

ADAÇAYI YAPRAĞI

Lat. Folium Salviae officinalis; Alm. Salbeiblatt; Fr. Feuille de sauge; İng. Sage leaf

Salvia officinalis L. (Labiatae) türünün çiçek açma zamanında toplanıp gölgede kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 50-100 cm yükseklikte, morumsu mavi çiçekli, basit yapraklı, çok yıllık ve çalımsı bir bitkidir. Orta Avrupa ve Batı Balkanlarda yabani olarak bulunur. Türkiye'de nadiren bahçelerde yetiştirilmektedir.

Dış görünüş: 3-8 cm uzunluk ve 1-4 cm genişlikte, kenarları hafif dişli, her iki yüzden de sık tüylü ve gümüşî renkli, basit yapraklardır.

Bileşim: Tanen, acı madde ve uçucu yağ (%1-2,5) taşımaktadır. Uçucu yağda tuyon (%30-50), sineol (%15) ve borneol (%10) bulunmaktadır.

Etki ve kullanılış: Gaz söktürücü, antiseptik (boğaz ve burun hastalıklarında), kuvvet verici ve uyarıcı etkilerden dolayı dahilen ve haricen kullanılır.

Kullanılış şekli: İnfüzyon (%l-5) dahilen veya gargara halinde.

Yetiştirme: Ege bölgesinde (İzmir) yapılan yetiştirme denemelerinde; 1. yılda 315 kg/da, 2. yılda 450 kg/da ve 3. yılda 374 kg/da gibi yüksek kuru yaprak verimi elde edilmiştir. Uçucu yağ miktarı %2 civarında bulunmuştur.[19]

Diğer isimler: Dişotu, tıbbi adaçayı.

Adaçayı yaprakları, ilk çağlardan beri, tedavi alanında kullanılmaktadır. Kullanılışı en yaygın olanı, tıbbi adaçayı türünün yaprağıdır. Orta Çağ'da bu drog "Her derde deva" bir ilaç olarak kabul ediliyordu. Anadolu'da 90 kadar adaçayı (*Salvia*) türü bulunmaktadır. Bunlardan bazıları taşıdıkları uçucu yağ ve bu yağlarda bulunan terpenik bileşikler yönünden incelenmiştir.[20] Tedavi alanında kullanılan ve Türkiye'de yetişen türler şunlardır:

S. fruticosa Miller (Syn: *S. triloba* L. fil.) (Anadolu adaçayı): 120 cm yüksekliğe kadar erişebilen, çalı görünümünde, çok yıllık bir bitkidir. Dalları yatık ve beyaz renkli tüylere kaplıdır. Yapraklar saplı, basit veya 1-2 kulakçıklı, grimsi beyaz renkli ve kuvvetli kokuludur. Çiçekler 2-6 tanesi bir arada ve leylak renklidir. Batı ve Güneybatı Anadolu'da bol olarak yetişmektedir. Uçucu yağ (%3),[21] triterpenler[22] ve flavon türevleri[23] taşımaktadır. Yaprakları (Folium Salviae trilobae) kimyasal yapı ve tedavi etkisi bakımından tıbbi adaçayı yaprağına benzemektedir. Memleketimizde, tıbbi adaçayı yerine, bu türün yaprakları kullanılmaktadır. Batı ve Güney Anadolu'da, bu türün yapraklarından hazırlanan infüzyonlar, çay yerine geniş mikyasta kullanılmaktadır. Türkiye'nin bir ihraç ürünüdür.

Diğer isimler: Elma çalbası.

ELMA YAĞI (Oleum Salviae trilobae): *S. fruticosa* Miller türünün yapraklı ve çiçekli dallarından su buharı distilasyonu ile elde edilen uçucu yağdır. Memleketimizde bilhassa Muğla ve Fethiye bölgelerinde elde edilmektedir. Damıtma ile %3 civarında uçucu yağ elde edilir. Sarımsı veya renksiz, özel kokulu ve yakıcı lezzetli bir sıvı olup %60 kadar sineol taşımaktadır.[24] Gaz söktürücü, midevi, ter kesici ve idrar arttırıcı etkileri vardır. Dahilen küçük miktarlarla (günde 3-5 damla), bir fincan suya damlatılarak içilir. Yüksek miktarlarda zararlıdır. Haricen yara iyi edici ve antiseptik olarak kullanılmaktadır. Bu uçucu yağa "Elma yağı" denilmesinin sebebi, bu yağın elde edildiği *S. triloba* türünün bazı dalları üzerinde, küçük bir elmayı andıran, esmer yeşil renkli mazıların bulunmasıdır.

Diğer isimler: Acıelma yağı.

S. aethiopis L. (yünlü adaçayı): 30-100 cm yükseklikte, dalları yünlü gibi beyaz tüylü, kuvvetli gövdeli ve beyaz çiçekli bir bitkidir. Yapraklar saplı, dişli kenarlı ve genç iken yünlü gibi tüylüdür. Türkiye'de yaygın bir türdür. Yaprakları ve çiçek durumları midevi ve uyarıcı olarak kullanılmaktadır. Antik dönemden beri tanınan bir türdür.

S. dichroantha Stapf (kutnu): 25-50 cm yükseklikte, tüylü ve çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar 4-8 cm uzunlukta ve 1-3 cm genişlikte, saplı, sık tüylü, alt yüzde grimsi renkli ve kenarları kırtıklı. Çiçeklerin 2-6 tanesi bir arada. Batı ve Orta Anadolu'da oldukça yaygın bir türdür. Çiçek durumları %0,2 oranında uçucu yağ taşımaktadır.[25] Yapraklarından hazırlanan infüzyon, Niğde bölgesinde, haricen yara ve çıbanların tedavisinde kullanılmaktadır.

S. forskahlei L. (şalba): Taze yaprakları pazarlarda (İnebolu, Kastamonu) satılır ve et dolması yapımında kullanılır.

Diğer isimler: Müsellin (Kastamonu: Azdavay, Daday).

S. multicaulis Vahl (Kürt reyhanı): 15-50 cm yükseklikte, çok yıllık ve mor çiçekli bir türdür. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde bol olarak yetişir. Yaprakları, Doğu Anadolu'da, haricen yara iyi edici olarak kullanılmaktadır.

S. sclarea L. (ayıkulağı, misk adaçayı, tüylü adaçayı): 100 cm kadar yükselebilen iki veya çok yıllık, leylak veya soluk mavi renkli çiçekleri olan bir bitkidir. Yapraklar saplı, kalp biçiminde ve tüylüdür. Türkiye'de yaygın bir türdür. Çiçekli dalları (Herba Salviae sclareae) tanen, rezin, acı madde ve uçucu yağ (%0,3-0,9) taşımaktadır.[26] Çiçekli dallar veya yapraklar midevi, kabız, terlemeyi azaltıcı ve yatıştırıcı olarak, infüzyon (%5) halinde, kullanılmaktadır.

S. tomentosa Miller (büyük çiçekli adaçayı): 100 cm kadar yükseklikte çalı görünüşünde bir bitkidir. Çiçekler leylak renkli, korolla 25-30 mm uzunlukta. Yapraklar saplı, uzun oval biçiminde ve dip kısmı yuvarlak veya kalp biçiminde. Anadolu'nun bilhassa dış kısımlannda yetişir. Yapraklar tıbbi adaçayı yaprağı yerine kullanılır.

S. verbenaca L. (yabani adaçayı): 100 cm kadar yükselebilen iki veya çok yıllık, çiçekleri morumsu mavi renkli olan bir bitkidir. Yapraklar basit, saplı, tüylü, uzunca oval veya kalp biçimindedir. Anadolu'da yaygın bir türdür. Yaprakları misk adaçayı gibi kullanılırsa da kokusu ve etkisi daha zayıftır. Tohumları bol miktarda müsilaj taşır. Bu müsilajın Doğu ülkelerinde göz hastalıklarına karşı kullanıldığı kayıtlıdır.[27]

S. virgata Jacq. (yılancık): 80-100 cm yüksekliğe erişebilen çok dallı ve çok yıllık otsu bir türdür. Çiçekler koyu mor renkli, yapraklar dip kısımda ve rozet biçiminde bir araya toplanmış, saplı, uzunca yumurta biçimindedir. Türkiye'de yaygın bir bitkidir. Çiçek durumlarında %0,3 oranında uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır.[28] Yapraklar haricen yara iyi edici olarak kullanılır.

S. viridis L. (Syn: S. *horminum* L.) (yeşil adaçayı): 40 cm kadar bir boya erişebilen bir yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar basit, saplı, dişli kenarlı ve gövdenin dip kısmında rozet biçiminde bir arada. Çiçekler morumsu veya beyaz renklidir. Anadolu'nun dış kısımlarında ve Trakya'da bulunur. Etkisi ve kullanılışı misk adaçayı gibidir.

ADAMOTU KÖKÜ

Lat. Radix Mandragorae; Alm. Alraunwurzel; Fr. Racine de mandragore; İng. Mandrake root

Mandragora autumnalis Bertol. (Solanaceae) türünün kurutulmuş köküdür. Bu tür toprak üstüne yatık rozet biçiminde yaprakları olan (yapraklar kışın ölür) mavimsi mor çiçekli, kazık köklü, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Meyveler erik görünüşünde, özel ve hoş kokulu, sarı renkli ve çok tohumludur. Akdeniz ülkeleri ve Türkiye'nin Batı ve Güney bölgelerinde (Muğla, Antalya, İçel) boş tarlalar ve taşlık sırtlarda yetişmektedir.

Mandragora autumnalis (adamotu), çiçek

Mandragora autumnalis (adamotu), meyve

Türkiye'de 2 türün yetiştiği bilinmektedir.[29]

- Korolla 2-5 cm'den daha uzun değil, yeşilimsi beyaz renkli, meyve küremsi şekilli ve hoş kokulu *M. officinarum* L.

- Korolla 3-4 cm uzunlukta, menekşe renkli, meyve elipsoit şekilli ve hafif kokulu *M. autumnalis* Berthol.

Köklerini topraktan çıkaranın sağır olduğu ve cin çarpması ile kısa zamanda öldüğü inancı yaygın olduğundan bu bitkinin kökleri bir köpeğe çıkartılır. Önce kökün kenarı iyice açılır. Sonra bir ip köke bağlanır ve ipin ucu da köpeğin tasmasına takılır. Bundan sonra aç köpeğe bir yiyecek gösterilir. Köpek yiyeceğe doğru hamle edince, kökü de topraktan çıkarır.[30] Bu esnada kökün bağırdığı ve bu sesi işitenin kulaklarının sağır olduğu inancında olanlar, davul veya teneke çalarak, sesin duyulmasını önlerler. Bütün bunlar kök çıkartıcıların, başkalarının da kök çıkarmasını önlemek için yaydıkları rivayetlerden ibarettir.

Dış görünüş: Açık esmer renkli ve dallı bir köktür. Dallanma şekli bir insana benzetildiği için bu bitkiye eski devirlerden beri "adamotu" ismi verilmiştir.

Bileşim: %0,3 civarında alkaloit taşır. Alkaloitlerin başlıcaları hiyosiyamin ve skopolamindir.

Etki ve kullanılış: Ağrı kesici, uyutucu, yatıştırıcı ve cinsel kudreti arttırıcı etkilerinden dolayı pek eski devirlerden beri haricen ve dahilen kullanılmaktadır. Eski yazarlar kök kabuklarının şarap içinde tutulması ile elden edilen hülasaların, cerrahi müdahalelerde uyutucu ve ağrı kesici olarak kullanıldığını kaydetmektedirler. Ağrı kesici olarak kullanılan ilk droglardan biridir. Batı Anadolu bölgesinde (Aydın: Efes), olgun meyvelerinden hazırlanan hoşafın, cinsel gücü arttırıcı bir etkiye sahip olduğu iddia edilmektedir. Orta Çağ'da büyük bir şöhret kazanmış ve büyücülerin tılsımlı ilâcı haline gelmiştir.

Kullanılış şekli: İnfüzyon (%1) günde 1-2 bardak, toz bir defada 0,20 g hap halinde, günde üç defa alınır. Zehirli alkaloitler taşıdığından dikkatle kullanılmalıdır.

Mandragora autumnalis (adamotu), kök

Diğer isimler: Abdüsselamotu, ademotu, atelması (Silifke), hacılarotu, ittaşağı (Silifke), insanotu, kankurutan, toskafakavunu (Silifke), yerelması (Side).

Toksikolojik etki: Taşıdığı alkaloitler nedeniyle bütün bitki ve bilhassa kökler zehirlidir. Meyveleri, hoş kokulu olması nedeniyle, bazen çocuklar tarafından yenilmektedir. Meyveleri yiyenlerde baş dönmesi ve sarhoşluk ile belirlenen zehirlenmeler görülür. Bu nedenle Anadolu'nun bazı bölgelerinde (Silifke) bu bitkiye "toskafakavunu" ismi verilmektedir. İstanbul'un semt pazarlarında bazen adamotu kökü yerine *Tamus communis* L. (Dioscoreaceae) veya *Ecballium elaterium* L. (Cucurbitaceae) türünün kökleri satılmaktadır. Bu kökler, birincisinde iğne biçiminde kristaller bulunması, ikincisinin ise

alkaloit taşımaması ile hakiki adamotu kökünden kolaylıkla ayrılabilir.[31]

ADASOĞANI

Lat. Bulbus Scillae albus; Alm. Meerzwiebel; Fr. Bulbe de scille; İng. Squill root

Urginea maritima (L.) Baker (Syn: *Scilla maritima* L.) (Liliaceae) türünün sonbaharda toplanıp, dilimler halinde kesildikten sonra, kurutulmuş soğan yapraklarıdır. Bu tür 50-150 cm yükseklikte, sonbaharda beyaz renkli ve altı parçalı çiçekler açan, çok yıllık ve soğanlı bir bitkidir. Güney Anadolu bölgesinde (Antalya civarında yaygındır) kumluk, kayalık ve kurak yerlerde yetişir.

Dış görünüş: 1 cm kadar genişlikte, 3-5 cm uzunlukta, sarımsı veya pembemsi renkli parçalardır. Hemen hemen kokusuz, keskin ve acı lezzetlidir.

Urginea maritima (adasoğanı)

Bileşim: Şekerler, tanen, organik asitler ve glikozitler (%0,3) taşımaktadır. Tedavide bilhassa sillaren-A kullanılmaktadır.

Etki ve kullanılış: Eski Mısırlılar döneminden beri tedavide kullanılan bir drogdur.[32] Bilhassa idrar arttırıcı ve kalp kuvvetlendirici olmak kullanılır. Zehirli bir drog olduğundan ancak hekim tavsiyesine göre kullanılmalıdır. Taze drog tahriş edicidir ve dahilen alındığı zaman kusma ve ishal yapar.

Kullanılış şekli: Toz, 0,1 g, günde 3 defa hap veya güllaç halinde alınır.

Diğer isimler: Aksoğan, ayısoğanı, beyaz soğan, loteşirsoğanı, nuteşirsoğanı, ölüsoğanı, şalgaba (Mersin: Silifke).

Toksikolojik etki: Glikozitler nedeniyle kuvvetli bir kalp zehiridir. Tahriş edici etki kalsiyum oksalat kristallerinden ileri gelir. Hayvanlar yaprak ve soğanlarını yemezler. İnsanlarda zehirlenmeler genellikle adasoğanı preparatlarının tıbbi miktarın üzerinde alınması ile görülür. Kuzey Afrika'da yetişen ve "kırmızı varyete" denilen varyetenin soğanları (Bulbus Scillae rubrae) taşıdığı sillirozit isimli glikozit nedeniyle çok zehirlidir. Bu nedenle bu varyetenin soğanlarından fare mücadelesinde kullanılan preparatlar yapılmaktadır.

Pancratium maritimum L. (Amaryllidaceae) (kumzambağı): Beyaz çiçekli, büyük soğanlı ve geniş yapraklı bir bitkidir. Deniz kenarındaki kumluklarda yetişir. Çiçekler ilkbaharda meydana gelir. Anadolu sahillerinde (Şile, Alanya) yaygın bir bitkidir. Soğanları bazen yanlışlıkla, adasoğanı yerine, kullanılmaktadır. Soğanların kusturucu bir etkisi bulunmaktadır.

Pancratium maritimum (kumzambağı)

AKASMA KÖKÜ

Radix Bryoniae albae

Bryonia alba L. (Cucurbitaceae) türünün taze veya kurutulmuş köküdür. Bu tür yeşilimsi sarı çiçekli, dioik, tırmanıcı, otsu ve çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar kalp biçiminde, uzun saplı ve 5-7 loblu. Meyve 7-8 mm çapında ve olgunlukta siyah renkli. Trakya, Kuzey Anadolu ve İç Anadolu'da, orman altlarında ve çit kenarlarında, yetişir.

Bileşim: Kökler nişasta, şekerler, rezin, alkaloitler ve glikozitler (bryonin ve diğerleri) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Dahilen idrar arttırıcı ve kuvvetli müshil etkilere sahiptir. Toz (günde 0,5-3 g) alınabilir. Taze kökler haricen romatizma ağrılarına ve basur memelerine karşı kullanılmaktadır. Bazan bu drog yerine *Tamus communis* L. türünün köklerinin satıldığına da rastlanmaktadır.[33] Her iki kök de aynı etkilere sahip bulunmaktadır.

Diğer isimler: Beyaz yaban kabağı, binkulaç, itkabağı, semizkabak, şeytanşalgamı, ülüngür.

Anadolu'da, dört *Bryonia* türü bulunmaktadır. Bunlar henüz kimyasal ve farmakolojik olarak incelenmemiştir.

AKASYA ÇİÇEĞİ

Flos Robiniae pseudoacaciae

Robinia pseudoacacia L. (Leguminosae) türünün kurutulmuş çiçekleridir. 25 m kadar yükselebilen ve kışın yapraklarını döken bir ağaçtır. Vatanı Kuzey Amerika olmakla beraber Türkiye'de parklarda ve yol kenarlarında bol olarak yetişmektedir. Çiçekler kelebek biçiminde, beyaz renkli, hoş kokulu ve birçoğu bir aradadır. Uçucu yağ ve alkaloit (robinin) taşır. Yatıştırıcı, kabız ve safra arttırıcı etkileri vardır, infüzyon halinde (%2-3) kullanılır. Yaprakları ve gövde kabuğu da aynı etkilere sahiptir. Yüksek miktarlarda alındığında hafif zehirlenmeler yapar.

Diğer isimler: Salkım çiçeği.

AKYILDIZ SOĞANI

Bulbus Ornithogali

Ornithogalum umbellatum L. (Liliaceae) ve bunu benzer diğer türlerin taze yumrusudur. Bu tür 20-30 cm yükseklikte, beyaz çiçekli, otsu ve çok yıllık bir bitkidir. Çiçekler gövdenin ucunda ve 8-20 tanesi bir arada bulunur. Anadolu'da yaygın bir türdür. Yumruları Dioskorides döneminden beri kusturucu ve çıban açıcı olarak tanınmıştır. Taze veya pişmiş yumru çıban üzerine sarılır ve çıbanın olgunlaşıp açılması sağlanır.

Anadolu'da 30 kadar *Ornithogalum* türü bulunmaktadır. Bunlardan aşağıdaki türler sebze olarak kullanılır.

O. comosum L. - Bitki sebze olarak kullanılır.

O. lanceolatum Labill. - Yaprakları Güney Anadolu'nun dağ köylerinde sebze olarak kullanılmaktadır.

O. latifolium Baker - Yaprakları sebze olarak yenir.

O. pyrenaicum L. - Yaprakları sebze olarak yenir.

O. sibthorpii W. Greuter (Syn: *O. nanum* Sibth. et Sm.) - Çiçekli ve yumrulu bitki, ilkbaharda İstanbul pazarlarında "çiğdem" ismi altında satılır ve sebze olarak kullanılır.

Ornithogalum türlerinin, bilhassa soğanlarında, kalbe etkili bazı zehirli bileşikler (konvallatoksin ve diğer glikozitler) ve saponinler taşıdığı bilinmektedir. Bu nedenle yumruların yüksek miktarlarda yenilmesi bazı zararlı etkiler meydana getirebilir.[34] Kurutulmuş akyıldız soğanı, Anadolu'nun bazı bölgelerinde (Konya) toz edildikten sonra, salep yerine, dondurma yapımında kullanılmaktadır. Bu bitkinin yumruları müsilaj taşıdığından dondurmaya kıvam vermektedir. Akyıldız yumrusu tozu bol miktarda iğne şeklinde kristaller ve az miktarda, çapları 18-28 mikron arasında değişen, nişasta taneleri taşıması nedeniyle diğer bitkisel droglardan mikroskobik analiz sonucu kolaylıkla ayrılabilir.

Diğer isimler: Köpeksoğanı, tükrükotu.

ALIÇ MEYVESİ

Fructus Crataegi

Crataegus (Rosaceae) türlerinin olgun meyvesidir. Türkiye'de 20 kadar *Crataegus* türü bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının olgun meyveleri, genellikle çocuklar tarafından yemiş olarak yenilir. Kasaba pazarlarında, sonbaharda ipe dizilmiş olarak, satılmaktadır. Meyvelerin kabız ve idrar artı-

rıcı etkileri bulunduğu söylenmektedir. Aktarlarda bulunmaz. Meyveleri yenilen veya tedavide kullanılan başlıca türleri şunlardır:

C. monogyna Jacq. (Syn: *C. oxyacantha* L.) 10 m kadar yükselebilen, dikenli, beyaz veya pembe çiçekli bir ağaççıktır. Meyve 6-10 mm çapında, 1-3 tohumlu, esmer-kırmızı veya kırmızı renklidir. Batı ve Güney Anadolu'da yaygın bir bitkidir.

Bileşim: Aminler, tanen, vitamin C, triterpen türevleri, flavon türevleri ve acı maddeler taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Yirminci yüzyılın başından beri çiçeklerinden (Flos Crataegi) hazırlanan hülasalar yatıştırıcı ve tansiyon düşürücü olarak kullanılmaktadır. Etkili maddesi tam olarak bilinmemekte ve aminler olduğu sanılmaktadır. *Türk Kodeksi*'nde (1948) kayıtlı olmakla beraber, halk arasında bir kullanılışı bulunmamaktadır. Yalnız meyveleri yenilir.

Sinir sistemini yatıştırıcı, spazmları azaltıcı, kalp atış hızını yavaşlatıcı, tansiyon düşürücü, idrar söktürücü ve kabız gibi etkileri vardır. Bilhassa kalp üzerine olan etkisi nedeniyle, Avrupa'da yapılan, birçok hazır ilacın terkibine girmiştir. Zehirli bileşikler taşımadığı için, kalp hareketlerini yatıştırıcı ve düzenleyici olarak, tehlikesizce uzun zaman kullanılabilir.[35]

Kullanılış şekli: Toz, günde 2-5 g, infüzyon (%2), günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Beyazdiken, ekşi muşmula, edran, geviş, yemişen.

C. pentagyna Waldst.: 3-8 m yükseklikte, dikenli, küçük bir ağaçtır. Meyvelerinin siyah veya kırmızımtırak siyah renkli ve 3-5 çekirdekli olması ile yukarıdaki türden ayrılır. Kuzey Anadolu bölgesi ormanlarında yetişmektedir. Çiçekleri yukarıdaki tür gibi kullanılır.

C. orientalis Pallas ex Bieb. (geyikdikeni): 3-5 m yükseklikte küçük bir ağaçtır. Yaprakları 3-7 loblu ve yatık tüylü. Meyve 2 cm kadar çapında, 4-5 çekirdekli ve kırmızımtırak turuncu renkli. Bütün Anadolu'da yaygın bir türdür.

C. tanacetifolia (Lam.) Pers. (kuşyemişi): 8-10 m yükseklikte bir ağaçtır. Meyve, 2 cm çapında, 5 çekirdekli ve sarı renklidir. Bilhassa Kuzey Anadolu bölgesinde yaygındır. Meyveleri yemiş olarak yenilir.

Pyracantha coccinea Roemer (ateşdikeni, kuşalıcı, tavşanelması): 3 m kadar bir boya erişebilen, dikenli ve beyaz çiçekli bir ağaççıktır. Meyveler, 5-7 mm çapında kırmızı veya turuncu renklidir. Anadolu'da yaygın bir bitkidir. Avrupa ülkelerinde meyveleri kalp yatıştırıcı olarak kullanılmaktadır.

Crataegus monogyna (akdiken), meyve

ALTINOTU

Lat. Herba Ceterachi; Alm. Milzfarn; Fr. Ceterach officinal; İng. Miltwaste

Ceterach officinarum DC. (Syn: *Asplenium ceterach* L.) (Aspleniaceae) türünün toprak üstü kısımlarıdır. Bu tür 5-20 cm yükseklikte, çok yıllık, çiçeksiz ve otsu bir bitkidir. Yapraklar genç iken kendi üzerine sarılmış ve saplı. Lamina parçalı, üst yüz çıplak ve yeşil renkli, alt yüz ve sap pas renkli pullar ile kaplıdır. Rizom kısa ve küçük. Kayalar ve taş duvarlar üzerinde yetişir. Kuzey ve Batı Anadolu'da yaygın bir bitkidir.

Dış görünüş: Yapraklar 5-20 cm uzunlukta, üst yüz çıplak, alt yüz ve yaprak sapı pullar ile kaplı. Kızılımsı renkli, kokusuz ve biraz acımsı lezzetlidir.

Bileşim: Uçucu yağ, tanen ve müsilaj taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: İdrar söktürücü ve kabız etkilere sahiptir. Memleketimizde haricen bilhassa basura karşı kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli: İnfüzyon (%5-10) günde 2-3 bardak içilir. Basur memeleri bu infüzyon ile yıkanır ve pansuman yapılır.

Diğer isimler: Dalakotu.

AMBER

Lat. Ambra Grisea; Alm. Ambergris; Fr. Ambre gris; İng. Ambergris

Physeter macrocephalus L. (Physeteridae) isimli hayvandan (kaşalot balığı) elde edilen bir maddedir. Bu maddenin meydana gelişi hakkında birçok görüş vardır. Bunlar arasında, Amber denilen maddenin kaşalot balığının gıdası olan Kefalopod (*Cephalopoda*) türlerinin iyi hazmedilmemiş artıkları olduğu düşüncesi çok yaygındır. Çin ve Japon denizleri ile Uzak Doğu'nun tropikal denizlerinin kenarlarındaki sahillerden toplanır. Kül renginde, balmumu kıvamında ve içinde sarımsı lekeler bulunan bir maddedir. Suda çözünmez, organik çözücülerde çözünür. Dumanlı bir alev ile yanar, kokusu hafif, tadı ise acımsıdır.

Amberin denilen bir kolesterol türevi taşır. Kalp kuvvetlendirici, iştah açıcı ve cinsel arzuyu arttırıcı olarak eskiden pek çok kullanılırdı. Bugün bilhassa parfümeri endüstrisinde koku verici ve sabitleştirici olarak kullanılmaktadır. Türkiye'de hakiki amber bulunmamaktadır. Aktarlarda "amber" adı altında satılan madde bir Haifa (İsrail) firması tarafından "Ambregris Synth" ismiyle ticarete çıkartılan bir karışımdır. Bu karışım halen koku yapımında kullanılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde üzerlerinde yazılar ve dekoratif şekiller bulunan amber tabletleri ticarete çıkartılmıştır.[36] Bu tabletlerden bazılarının üzerinde şunlar yazılıdır: "Gıda ola muhabbetine. Ola ruyu esfer"; "Dilşad idsun, Hadi'nin buyu amber"; "Sıhhat bat, Afiyet bat"; "Allah, Maşallah".

Diğer isimler: Anber, ak amber.

AMBERPARİS KÖKÜ

Lat. Radix Berberidis; Alm. Sauerdorn; Fr. Racine de berberis; İng. Berberis

Berberis vulgaris L. (Berberidaceae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 2 m kadar bir yüksekliğe erişebilen, çalı görünüşünde, dikenli ve sarı çiçekli bir ağaççıktır. Meyvesi olgunlukta kırmızı renkli olarak kalır. Gövde ve kökün iç kısmı parlak sarı renklidir. Kuzey Anadolu bölgesinde yetişir.

Bileşim: Alkaloitler (berberin, columbamin, jatrorrhizin, palmatin ve diğerleri) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Amberparis[37] kökü veya kök kabuğu (Cortex Berberidis radicis) iştah açıcı, ateş düşürücü ve kuvvet verici etkilere sahiptir. İnfüzyon (%2), günde 2-3 bardak içilir.

B. crataegina DC. (karamukdikeni,[38] dikenüzümü): 2 m kadar yükselebilen, çalı görünüşünde, sarı çiçekli bir bitkidir. Meyveler olgunlukta siyah bir renk alır. Anadolu'da yaygın bir türdür. Bu türün kökleri yukarıdaki türün kökleri yerine kullanılabilir. Meyveleri (Fructus Berberidis crataeginae) tanen, organik asitler (malik, tartrik, sitrik) ve C vitamini taşımaktadır.

İdrar arttırıcı ve balgam söktürücü olarak, infüzyon halinde, kullanılır. Türkiye'nin bir ihraç ürünüdür. Sivas bölgesinde, taze veya kuru meyvelerinden hazırlanan hoşaf, şurup veya garaş (kara aş) ismi verilen tatlı halinde gıda olarak kullanılmaktadır.[39] Meyvelerin ekşi lezzetli olması bu tatlılara mayhoş bir lezzet verir. Bu türün yaprakları (Folium Berberidis crataeginae) meyveler gibi kullanıldıktan başka, bulgur pilavı ve çorba gibi yemeklere ekşi lezzet vermek için katılır (Konya bölgesi). Kökleri, taşıdığı sarı boyar maddeden dolayı kumaş boyamakta kullanılır. Elde edilen sarı renk zamanla esmerleştiği için makbul bir boyar madde değildir. Ancak çadır, çuval gibi materyalin boyanmasında kullanılır.

Diğer isimler: Kadıntuzluğu, karamuk ağacı, sarı ağaç, sarı çalı, sarı odun.

ANASON MEYVESİ

Lat. Fructus Anisi vulgaris; Alm. Anissaat; Fr. Graine d'anis vert; İng. Anis seed

Pimpinella anisum L. (Umbelliferae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür 30-70 cm yükseklikte, tüylü, beyaz çiçekli, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Memleketimizde bilhassa Antalya, Aydın, Balıkesir, Burdur, İzmir ve Muğla illerinde yetiştirilmektedir.[40]

Dış görünüş: 5-6 mm uzunluk ve 1-3 mm genişlikte, armut biçiminde, yeşilimsi gri renkli ve üzeri tüylü tanelerdir. Kuvvetli ve özel bir kokusu ve baharlı bir lezzeti vardır.

Bileşim: Sabit yağ ve uçucu yağ (%2-4) taşımaktadır.[41] Uçucu yağ içinde bilhassa anethol bulunmaktadır. Türkiye'de yetişen bazı Pimpinella türleri, taşıdıkları uçucu yağlar ve bu yağlarda bulunan ana bileşikler yönünden Nevin Tanker tarafından incelenmiştir.[42]

Etki ve kullanılışı: Gaz söktürücü, iştah açıcı, süt arttırıcı ve uyku verici gibi etkileri bulunmaktadır. Uygulamada bilhassa gaz söktürücü olarak kullanılmaktadır. Bazı içkilerin (rakı, anizet gibi) yapımında kullanılmaktadır. Sezai Deymer rakıda anason esansının miktar tayini için kolay bir metot tarif etmiştir.[43] Toz 0,5-1 g günde bir iki defa, infüzyon (%1-2), günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Enison, mesirotu (Burdur, Karamanlı), raziyane-i rumi.

ANASON ESANSI (Oleum Anisi): Anason veya yıldız anasonu meyvelerinden su buharı distilasyonu ile elde edilen bir uçucu yağdır. Anason esansı renksiz veya soluk sarı renkli, özel ve kuvvetli kokulu bir sıvıdır. Bilhassa anetol (%75-90) taşımaktadır. Anason esansı bir sinir sistemi uyarıcısıdır. Birçok ilacın içine koku verici olarak konulur. Anason esansı günde 2-10 damla, bir şeker parçası üzerine damlatılarak, alınır. Daha yüksek miktarlarda önce hafif bir sarhoşluk ve sonra uyku meydana getirir.

Anadolu'da 20'den fazla *Pimpinella* türü yabani olarak yetişmektedir. Bunlar henüz, kimyasal yapıları ve farmakolojik etkileri yönünden, incelenmemiş iseler de bazıları halk arasında tedavi maksadıyla kullanılmaktadır.

P. anisetum Boiss. et Bal. (iki yıllık anason): 50 cm kadar yükselebilen, iki yıllık, beyaz çiçekli ve otsu bir bitkidir. Meyveleri adi anason meyvesinden daha küçüktür. Orta Anadolu'da yaygın bir türdür. Kayseri, Sivas, Tokat ve Erzincan bölgelerinde güzlük olarak ekildiği kaydedilmiştir.[44] Meyveleri yüksek oranda (%8,3-8,5) uçucu yağ taşıdığı ve bu yağda %30 anetol bulunduğu gösterilmiştir.[45] Meyveleri adi anason meyvesi gibi kullanılır.

P. saxifraga L. (taş anasonu): 60 cm kadar yükselebilen, çok yıllık, beyaz çiçekli ve otsu bir bitkidir. Meyve 2,5 mm uzunlukta ve tüysüz Kuzey ve Doğu Anadolu bölgesinde yetişir. Kökleri uçucu yağ (%0,3-0,5) taşımaktadır. Balgam söktürücü ve hazmettirici olarak, köklerden (Radix Pimpinellae albae) hazırlanan dekoksiyon (%5), dahilen kullanılmaktadır.

YILDIZ ANASONU (Fructus Anisi stellati): *Illicium verum* Hooker fil. (Magnoliaceae) türünün kurutulmuş meyveleridir. Bu tür 3-5 m yükseklikte ve beyaz çiçekli bir ağaççıktır. Vatanı Güney Çin (Tonkin, Koşinşin, Yunnan) olmakla beraber Japonya ve Doğu Hint adalarında da yetiştirilir. Meyve 6-9 parçadan yapılmış ve yıldız biçimdedir. Her bir parça kayık şeklinde, 12-17 mm uzunlukla, esmer kırmızı renkli, tek tohumlu ve anason kokuludur.

Uçucu yağ (%4-5) taşır. Bu uçucu yağda bilhassa anetol bulunmaktadır. Adi anason gibi gaz söktürücü, midevi ve süt artırıcı olarak dekoksiyon (%0,5) halinde dahilen kullanılır. Aktarlarda nadiren bulunmaktadır. Halen bilhassa uçucu yağ üretilmesinde kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Badiyane, Çin anasonu.

ANDIZ KOZALAĞI

Fructus Juniperi drupaceae

Juniperus drupacea Lab. (Cupressaceae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür, kışın yapraklarını dökmeyen, dioik bir ağaçtır. Kozalak küremsi biçimli ve 20-25 mm çapında, önce yeşil, sonra esmer renklidir. Toros ve Amanos dağlarında yetişir. Dağ köylerinde genç kozalakların su ile kaynatılması sonucu "Andız pekmezi" denilen bir ekstre elde edilir. Bu ekstre taşıdığı şekerler ve vitaminler[46] nedeniyle kuvvet verici ve afrodizyak olarak kullanılmaktadır. Toz edilmiş kozalak, bal ile karıştırılarak dahilen kurt düşürücü olarak alınır.

ANDIZ KATRANI (Pix Juniperi drupaceae): *J. drupacea* Lab. türünün dal ve gövde parçalarının yakılması ile elde edilen katrandır. Toros dağlarının dağ köylerinde (Akseki köyleri) elde edilmektedir. Siyah renkli, şurup kıvamında, özel ve keskin kokulu bir sıvıdır. Dahilen solunum ve idrar yolları hastalıklarına karşı tek başına veya çörekotu yağı ile karıştırılarak, hap halinde alınır. Haricen hay-

vanlardaki deri hastalıklarına karşı kullanılır. Arı kovanlarında meydana gelen bazı mantar hastalıklarına karşı, yanmış bir tezek parçasına damlatılması ile elde edilen duman, tütsü olarak kullanılır.

Juniperus drupacea (andız), kozalak

Kimyasal yapı bakımından ardıç katranına (Pix Juniperi oxycedri) en yakın olan bir katrandır.[47] Bu nedenle bu katran ardıç katranı yerine kullanılabilir. Türkiye'de elde edilen katranların en kıymetlisidir. 1983 yazında kilosunun fiyatı 8.000 lira civarında idi (Bkz. Katran). Andız ağacının kokusu hoş olduğundan, odunundan Güney Anadolu bölgesinde ağızlık ve sandık yapılmaktadır.

ANDIZOTU KÖKÜ

Lat. Radix Helenii; Alm. Alant; Fr. Aunée; İng. Elecampane

Inula helenium L. (Compositae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 1-2 m yükseklikle, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar gövdenin üst kısmında sapsız, diptekiler 10-15 cm uzunluğunda saplı, lamina tam, kenarları dişli, üst yüzü biraz pürtüklü, alt yüzü yünlü gibi beyaz tüylü. Çiçekler sarı renkli ve dalların ucundaki büyük kapitulum durumlarda toplanmış. Hendek ve çit kenarları ile sulak yerlerde yetişir. Anadolu'da birçok alttürü bulunmaktadır. Bunlar Kuzey ve Doğu Anadolu'ya yayılmışlardır. Parlak sarı renkli çiçekleri nedeniyle Avrupa'da bahçelerde süs bitkisi olarak ve drog elde etmek için yetiştirilmektedir. Düzce ve Artvin bölgelerinden toplanan, subsp. *orgyalis* (Boiss.) Grierson kökleri, İstanbul aktarlarında satılmaktadır.

Dış görünüş: 1-3 cm çapında, üzeri buruşuk, açık esmer veya esmer sarımtırak renkli ve kolaylıkla kırılabilen çubuklar halindedir. Menekşeye benzer kokulu, acı ve batıcı lezzetlidir.

Bileşim: İnulin (%40-45) ve uçucu yağ taşımaktadır. Uçucu yağda alantolakton ve türevleri bulunur.

Etki ve kullanılış: Eskiden çok kullanılan bir drog idi. Bu nedenle eski tedavi kitaplarında ismi çok geçer. Safra söktürücü, idrar arttırıcı, öksürük kesici, göğüs yumuşatıcı, kuvvet verici ve kurt düşürücü etkileri vardır. Zehirli bileşikler taşımaması ve kabız etkisinin olmaması nedeniyle tehlikesiz bir drogdur. İnfüzyon (%2-5) günde 2-3 bardak veya toz günde 2-10 g hap halinde alınır.

Diğer isimler: Andız kökü, anduz kökü, indus kökü.

Memleketimizde yetişen aşağıdaki *Inula* türleri de tedavi maksadıyla kullanılmaktadır:

I. dysenterica L. (Syn: *Pulicaria dysenterica* (L.) Bernh.): 30-75 cm yükseklikte, dallı, tüylü ve kalın köklü bir türdür. Bilhassa Kuzey ve Doğu Anadolu'da bulunur. Çiçekli dalları ve kökü dizanteriye karşı kabız olarak infüzyon veya dekoksiyon (%3) halinde kullanılır. Zehirli bileşikler taşımadığından tehlikesiz bir drogdur.

I. heterolepis Boiss. (kaya andızı): 15-40 cm yükseklikte, yünlü gibi sık tüylü, yapraklar tam ve saplı, çiçekler sarı renkli. Çok yıllık otsu bir bitkidir. Bilhassa kireçli kayalar üzerinde bulunur. Anadolu'nun Batı ve Güneyinde yaygındır. Yapraklı dalları infüzyon halinde (%3) iştah açıcı ve basura karşı kullanılır.

I. viscosa (L.) Alton (yapışkan andız): 1-2 m yükseklikte, çalı görünüşünde, sarı çiçekli, yapışkan ve özel kokulu bir bitkidir. Yol, bataklık ve hendek kenarlarında bulunur. Bilhassa Güney ve Batı Anadolu'da yaygındır. Taze yaprakları yara üzerine konularak, yara iyi edici olarak kullanılır.

Türkiye'de doğal olarak yetişen bazı *Inula* türleri taşıdıkları uçucu yağlarda bulunan bileşikler yönünden incelenmiştir.[48]

APTESBOZANOTU KABUĞU

Cortex Poterii spinosi

Sarcopoterium spinosum (L.) Spach (Syn: *Poterium spinosum* L.) (Rosaceae) türünün kurutulmuş dal ve gövde kabuğudur. Bu tür 75 cm ve daha da yüksek bir boya erişebilen dikenli bir çalıdır. Tür-

kiye'nin Ege ve Akdeniz bölgelerinde çok yaygındır. Kabuklarda bir saponin karışımı bulunur ve infüzyon (%5) halinde şeker hastalığına karşı kullanılır.[49] Toprak üstü kısmı (Herba Poterii spinosi) ve kökleri (Radix Poterii spinosi) de aynı maksatlar için kullanılır.

Diğer isimler: Abdesbozanotu, çakırdikeni, gerendikeni.

ARABİSTAN ZAMKI

Lat. Gummi Arabicum; Alm. Arabisches Gummi; Fr. Gomme arabique; İng. Acacia gum

Acacia senegal Willd. (Syn: *A. verek* Guill, et Perr.) ve buna yakın türlerin dallarının yaralanması sonucu meydana gelen bir zamktır. Arabistan zamkı ağacı 2-6 m yükseklikte, pennat yapraklı, sarı çiçekli ve dikenli bir ağaç olup bilhassa Kuzeydoğu Afrika'da (Sudan bölgesi) yetiştirilmektedir.

Dış görünüş: Beyazımtrak sarı renkli, dış yüzü donuk, çatlaklı, iç yüzü parlak ve şeffaf, az çok yuvarlak şekilli parçalardır. Kokusuz ve yavan lezzetlidir. İki kısım suda, yavaş yavaş ve fakat tamamen erir.

Bileşim: Arabik asidin kalsiyum, magnezyum ve potasyum tuzundan (Arabin) yapılmıştır.

Etki ve kullanılış: Tedavi etkisi zayıftır. Göğüs yumuşatıcı, koruyucu ve karın ağrılarını dindirici olarak kullanılır. Dahilen 5-10 g Arabistan zamkının 200 ml suda eritilmesi ile elde edilen emülsiyon verilir. Eczacılık, kumaş, boya ve matbaacılık alanlarında önemli bir maddedir. Yapıştırıcı madde olarak da kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Arap zamkı.

SAMAK (Succus Acaciae): *A. senegal* Willd. türünün yeşil meyvelerinin ezilmesi ile elde edilen usarenin uçurulması sonucu meydana gelen mahsuldür. Eskiden kabız olarak (günde 1-4 g) kullanılırdı. Bugün bu drog yerine kathindi (catechu) kullanılmaktadır.

ARDIÇ KOZALAĞI

Lat. Fructus Juniperi; Alm. Wacholderbeere; Fr. Baie de genièvre; İng. Juniper berry

Juniperus communis L. (Cupressaceae) türünün olgun kozalaklarıdır. Bu tür 1-7 m yükseklikte, kışın yaprağını dökmeyen bir ağaççıktır. Yapraklar dar, sivri uçlu ve 6-18 mm uzunlukta. Meyve, 6-9 mm büyüklüğünde, 3 tohumlu, önce yeşil ve olgunlukta parlak mavimsi siyah renklidir. Üzerinde ince bir mum tabakası bulunur. Orta Avrupa'da yaygın bir bitkidir. Memleketimizde yalnız Trakya'da ve az miktarda bulunur.[50]

Dış görünüş: 5-8 mm çapında, küre biçiminde ve siyahımsı mor renklidir. Kokusu reçinemsi, tadı ise baharlıdır.

Bileşim: Şekerler (glikoz, sakkaroz), organik asitler, reçineli bileşikler, acı madde ve uçucu yağ (%0,5-2) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Orta Çağ'da her derde deva bir ilaç olmak bilinirdi. İdrar arttırıcı, terletici, midevi ve antiseptik özellikleri vardır. Dahilen yüksek miktarlarda veya uzun süre alındığında böbrekleri tahriş eder ve kanlı idrar gelmesine neden olur. Halen bilhassa kozalak kullanılmaktadır. Eskiden odunu ve uçucu yağı da kullanılırdı. Meyvelerinin suda ezilerek fermentasyonu sonucu elde edilen karışımın distilasyonu sonucu "Gin" (Türkçe cin) denilen içki hazırlanır. Bu içki halen bilhassa kuzey ülkelerinde (İngiltere) kullanılmaktadır. Ardıç meyvesi alındığında idrar menekşe kokusu kazanır. Bu nedenle eskiden Romalı kadınlar tarafından çok kullanılırdı.

Kullanılış şekli: İnfüzyon (%1-2), günde 2-3 bardak içilir. Uçucu yağ, haricen romatizma ağrılarını dindirici olmak, 10 g uçucu yağın 100 g zeytinyağındaki karışımı ile ağrıyan yer ovulur. Uçucu yağ dahilen günde 2-6 damla, suya veya kesme şekere damlatılmak, alınır.

Diğer isimler: Ardıç tohumu, cücek (Kayseri: Develi ve Adana: Belen köy, Bican).

J. nana Willd. (Syn: *J. communis* subsp. *nana* Syme) (cüce ardıç): Meyvelerinin büyük (7-12 mm çapında) olması ile yukarıdaki türden ayrılabilir. Kuzey Anadolu dağlarında, 1000 metrenin üstündeki yüksekliklerde bol olarak yetişmektedir. Olgun kozalaklarında %1,45 oranında uçucu yağ bulunmaktadır.[51] Bu türün yaprak ve meyvelerinden elde edilen uçucu yağın ana bileşikleri Nevin Tanker tarafından incelenerek yayınlanmıştır.[52] Bu türden elde edilen meyveler, memleketimizde çok nadir olan *J. communis* türünün meyveleri yerine kullanılabilir.[53]

Juniperus communis subsp. *nana* (cüce ardıç)

Katıştırma: Halen aktarlarda bu drog yerine *J. oxycedrus* L. (katran ardıcı) türünün kozalakları satılmaktadır. Bu türün kozaklarının olgunlukta 8-12 mm çapında (tıbbi olarak kullanılan drogdan daha büyük) ve kızılımsı kahve renkli olması ile tıbbi ardıç meyvesinden kolaylıkla ayırt edilebilir.

ARDIÇ ESANSI (Oleum Juniperi oxycedri): Katran ardıcı dalları ve meyvelerinin su buharı distilasyonu sonucu elde edilir. Toplam oranı %2 civarındadır. Haricen romatizmaya karşı kullanılır.

ARDIÇ KATRANI (Pix Juniperi oxycedri): *J. oxycedrus* L. (katran ardıcı) türünün dal, gövde ve kök odununun kuru kuruya yakılması ile elde edilen bir katrandır. Bu tür 1-9 m yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen, dioik bir ağaççıktır. Yapraklar dar ve batıcı uçlu. Meyve 8-12 mm çapında, küremsi şekilli. Önce yeşil sonra kızılımsı kahve renkli, özel kokulu ve reçinemsi lezzetlidir. Anadolu'da yaygın bir bitkidir.[54]

Juniperus oxycedrus (katran ardıcı)

Elde ediliş: Eskiden, Toros Dağları ve Batı Anadolu dağlarında bulunan köylerde, bitkinin gövde ve dallarının büyük küpler içinde yakılması ve elde edilen ürünün süzülmesi ile elde edilirdi.[55] Halen Anadolu'da ardıç katranı eldesine rastlanmamaktadır.

Dış görünüş: Şurup kıvamında, kırmızımtırak siyah renkli, keskin ve özel kokulu, baharlı ve yakıcı lezzetli bir sıvıdır.

Bileşim: Uçucu yağ, rezin, kadinen ismi verilen bir triterpen ve fenol türevleri (guaiakol ve krezol türevleri) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: İnsan ve hayvanlarda görülen bazı deri hastalıklarının (uyuz gibi) tedavisinde haricen kullanılır. Halen memleketimizde, bu katran yerine, andız katranı, çam katranı veya sedir katranı kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli: Katran doğrudan deriye sürülür veya merhem halinde (1 K. katran ve 9 K. vazelin karışımı) kullanılır.

KARA ARDIÇ YAPRAĞI (Herba Sabinae): *J. sabina* L. (kara ardıç) türünün kurutulmuş yapraklı dallarıdır. Bu tür 1-4 m yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen, bir ağaççıktır. Yapraklar pul biçiminde, açık yeşil renkli, dal üzerine yatık. Meyve küre biçiminde, 4-5 mm çapında, etli, olgunlukta mavimsi siyah renklidir. Bitki hoş olmayan bir kokuya sahiptir. Anadolu'da Karadeniz bölgesi dağlarında yetişmektedir.

Bileşim: Bir uçucu yağ (%1-5), reçineli bileşikler ve tanen taşımaktadır. Uçucu yağ içinde bilhassa sabinol bulunur.

Etki ve kullanılış: Eskiden adet söktürücü, çocuk düşürücü ve idrar arttırıcı olarak dahilen kullanılırdı. Toz edilmiş drog günde 0,3-0,6 g arasında alınabilir. Bunun üstündeki miktarlar tehlikelidir.

Toksikolojik etki: Hayvanlar tarafından yenilmez. Drog ve uçucu yağı adet söktürücü ve çocuk düşürücü olarak kullanıldığı için zehirlenmeler bu tür kullanışlar sonucu meydana gelmektedir. Zehirlenmeler genellikle ölüm ile sonuçlanır. Özel bir panzehiri bulunmamaktadır. Anadolu dağlarında (Orta ve Batı) oldukça yaygın olan *J. foetidissima* Willd. (kokar ardıç, yağ ardıcı) türü de yukarıdaki türe benzer tıbbi ve toksikolojik özelliklere sahiptir.

ARPA

Fructus Hordei, Semen Hordei

Hordeum distichon L. (iki sıralı arpa), *H. vulgare* L. (çok sıralı arpa) ve bunlara yakın diğer türlerin (Gramineae) kabuğu soyulmuş meyvesidir.

Arpa tanesi %55-65 arasında nişasta taşımaktadır. Dahilen infüzyon halinde (%2) yumuşatıcı ve bilhassa idrar arttırıcı olarak kullanılır. Çimlendirilmiş tanelerinde elde edilen malt hülasası, taşıdığı karbonhidratlar ve enzimler nedeniyle çok iyi bir gıda meydana getirir. Bilhassa hastalıklardan sonra kuvvet verici olarak kullanılır. Malt hülasası bira yapımında kullanılan bir ilkel maddedir ve halen memleketimizde bol miktarda elde edilmektedir. Arpa, viski eldesinde de bir ilkel maddedir. Kavrulmuş arpa tanesi kahve yerine kullanılır.

ASPİR ÇİÇEĞİ

Lat. Flos Carthami; Alm. Saflor; Fr. Safran bâtard; İng. Safflower

Carthamus tinctorius L. (Compositae) türünün kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür 20-50 cm yükseklikte, sarı çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar sapsız, kenarları ince dişlidir. Orta ve Batı Anadolu'da (Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Eskişehir) eskiden beri ekimi yapılmaktadır.[56]

Bileşim: Çiçekleri boyar maddeler, meyvesi ise bilhassa sabit yağ (%28-40) taşımaktadır.[57]

Etki ve kullanılış: Çiçekler boyar madde olarak ve safran tağşişinde önemlidir. Tohum dahilen, dekoksiyon (%10) halinde, müshil olarak kullanılır. Tohumlardan elde edilen yağ da müshil etkiye sahiptir. Fakat lezzeti çok acı olduğundan dahilen kullanılması güçtür. Haricen romatizma ağrılarına karşı, ağrıyan yere sürülür. Boya sanayiinde ve kandil yağı olarak da kullanılmaktadır.

Çiçekler bazı yemeklere (örneğin Gaziantep bölgesinde "Orman" isimli yemeğe) renk vermek için de kullanılır.

Diğer isimler: Aspir, aspur (Arapça asfur kelimesinden), boyacı aspiri, dikenli haşhaş (Eğridir: Gelendost), kırsafranı, kurtum, yalancı safran, zaferan-ı kâzib. Meyvelerine papağan yemi denilir.

C. lanatus L. (yünlü aspir): Çiçekleri altın sarısı renkli, yaprakları derin parçalı ve örümcek ağı gibi tüylüdür. Anadolu'da yabani olarak yetişir. Bu türün çiçekli dalları, infüzyon (%5) halinde dahilen terletici, kurt düşürücü ve adet getirici olarak kullanılmaktadır.

ASİLBENT

Gummi Benzoe, Resina Benzoe

Muhtelif *Styrax* (Styracaccae) türlerinden (*S. benzoin* Dryander, *S. tonkinensis* Craib. ve diğerleri) elde edilen bir belsemdir. Bu drogu veren bitkiler büyük ağaçlar olup Sumatra, Siyam, Laos gibi Uzak Doğu ülkelerinde yetişmektedirler. Ticarette Siyam asilbenti (Resina Benzoe Siam) ve Sumatra asilbenti (Resina Benzoe Sumatra) olmak üzere iki cins asilbent bulunmaktadır. Siyam asilbenti damla, Sumatra asilbenti ise mermere benzer parçalar halindedir. Siyam asilbentinin fiyatı Sumatra asilbentinin fiyatından iki misli daha yüksektir.

Bileşim: İki cinsin bileşimleri aynı olmamakla beraber, birbirine oldukça yakındır. Reçineli bileşikler, organik asitler (benzoik. sinnamik) ve uçucu yağ taşır.

Etki ve kullanılış: Haricen merhem halinde, antiseptik ve yara iyi edici olarak, dahilen, veteriner hekimliğinde, solunum sistemi hastalıklarına karşı kullanılır. Ortodoks kiliselerinde buhur olarak yakılmaktadır.

Diğer isimler: İstanbul aktarlarında Sumatra asilbendi "Cavi" ismi altında satılmaktadır.

ATKESTANESİ KABUĞU

Lat. Cortex Hippocastani; Alm. Rosskastanien Rinde; Fr. Écorce de maronnier d'Inde; İng. Horse-Chesnut bark

Aesculus hippocastanum L. (Hippocastanaceae) türünün kurutulmuş gövde ve dal kabuklarıdır. Bu tür 25 m kadar yükselebilen, yaprakları 5-7 yaprakçıklı, çiçekleri beyaz ve nadiren kırmızı renkli olan bir ağaçtır. Meyve 1-3 tohumlu bir kapsüldür. Vatanı Asya (Hindistan) olmakla beraber Türkiye ve Avrupa'da süs bitkisi olarak yetiştirilir. Avrupa'ya (Fransa) 18. yüzyıl başlarında İstanbul'dan götürülmüştür.

Dış görünüş: 10-15 cm uzunluk ve 3-4 cm genişlikte, düz veya hafif oluk biçiminde parçalardır. Kokusuz ve hafif buruk lezzetlidir.

Bileşim: Kateşik tanen, saponinler, flavon ve kumarin türevleri taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Kabız, kan kesici, ateş düşürücü ve basur memelerini küçültücü etkileri vardır. Çiçek (Flos Hippocastani) ve yaprakları (Folium Hippocastani) da kabukların etkisine sahip bulunmaktadır.

Kullanılış şekli: Toz 1 g, günde birkaç defa. İnfüzyon (%5), günde birkaç bardak içilir.

ATKESTANESİ TOHUMU (Semen Hipocastani): Atkestanesi ağacının olgun tohumlarıdır. Tohumlar nişasta, şekerler, sabit yağ, flavon türevleri ve glikozitler (aeskulin, aescin) taşımaktadır.[58] Atkestanesi tohumlarından hazırlanan birçok müstahzar damar daraltıcı ve kılcal damarların çatlamasını önleyici olarak kullanılmaktadır. Tohumlardan ve kabuklardan hazırlanan infüzyonlar benzer etkilere sahiptir. Atkestanesi tohumundan hazırlanmış birçok hazır ilaç tedavide kullanılmaktadır.

ATKUYRUĞU OTU

Lat. Herba Equiseti; Alm. Schachtelhalm; Fr. Herbe de prêle, İng. Shavergrass

Equisetum arvense L. veya *E. telmateia* Ehrh. (Equisetaceae) türlerinin kurutulmuş verimsiz dallarıdır. Bu türler, 100 cm kadar yükselebilen, çok yıllık, otsu çiçeksiz bitkilerdir. Gövde silindir biçiminde, dallı veya dalsız, yeşil veya esmer yeşil renkli, sert ve içi boş. Yapraklar çok küçük, pul biçiminde ve sivri uçlu. Spor ile çoğalır. Spor keseleri verimli gövdelerin uçlarında başak şeklinde toplanmıştır. Su kenarları, sulak çayırlar ve orman açıklıklarında yetişir. Türkiye'de 7 kadar tür bulunmaktadır. Bunlardan *E. telmateia* Ehrh. (Karadeniz bölgesi), *E. ramosissimum* Desf. (Orta ve Doğu Anadolu) ve *E. arvense* L. (Kuzey ve Doğu Anadolu) türleri en yaygın olanlarıdır.

Bileşim: Saponin, silisilik asit, tanen ve az miktarda alkaloitler (palustrin, nikotin ve diğerleri) taşımaktadır.[59]

Etki ve kullanılış: İdrar söktürücü, taş ve kum düşürücü, iç kanamaları (mide kanaması) durdurucu ve yara iyi edici etkileri vardır.

Kullanılış şekli: İnfüzyon (%1-5) halinde kullanılır. Dahilen günde 2-3 bardak içilir. Haricen yaraların yıkanması ve temizlenmesinde kullanılır.

Toksikolojik etki: Genç sürgünleri yiyen hayvanlarda, kan işemesi ile belirlenen, zehirlenmeler görülür. Bilhassa sığır ve atlar bu bitkiye karşı duyarlıdır. Kurutma ile zehirlilik etkisi azalmaz. İnsanlarda da aynı şekilde zehirlenme belirtileri görülmektedir. Bu nedenle dikkatle kullanılması (tıbbi miktarların üzerinde alınmaması) gereken bir drogdur.

Diğer isimler: Kırkkilitotu

AVOKADO MEYVESİ

Fructus Perseae gratissimae

Persea gratissima Gaertner (Lauraceae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür vatanı Amerika olan bir ağaçtır. Memleketimizde Akdeniz bölgesinde (Adana, Alanya, Antalya) bahçelerinde yetiştirilir.

Bileşim: Avokado meyvesinde sabit yağ ve vitaminler (A, D ve E) bulunmaktadır. Adana bölgesinde yetiştirilen ağaçlardan elde edilen meyvelerde %27 oranında sabit yağ bulunduğu gösterilmiştir.[60]

Meyveler gıda olarak (meze) yenilir. Sabit yağ kozmetik sanayiinde kullanılmaktadır. Yaprakları taşıdıkları tanen nedeniyle kabız etkiye sahiptirler.

Yaprak ve meyvelerden yapılan sulu hülasaların hipotansif bir etkiye sahip bulundukları saptanmıştır.[61] Meyvelerden elde edilen yağ cilt bakımında kullanılan merhemlerin terkibine girmektedir. Yapraklarının (Mersin kökenli) %3 oranında uçucu yağ taşıdığı saptanmıştır.[62]

Diğer isimler: Avukat armudu.

AYÇİÇEĞİ TOHUMU

Semen Helianthi annui

Helianthus annuus L. (Compositae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür bir yıllık, sarı çiçekli, otsu bir kültür bitkisidir. Memleketimizde bilhassa yağ elde etmek için yetiştirilmektedir. Meyvelerde %35-50 arasında sabit yağ bulunmaktadır.[63] Bu yağ "çiçek yağı" ismi altında yemeklik olarak kullanılır.

Etki ve kullanılış: İdrar arttırıcı ve göğüs yumuşatıcı etkilere sahiptir. Haricen lapa halinde, çıbanları olgunlaştırmakta kullanılır. Soğuk algınlıklarına ve solunum sistemi hastalıklarına karşı aşağıdaki preparat başarı ile kullanılır. 50 g ayçiçeği

meyvesi 500 g su ile 350 g kalıncaya kadar kaynatılır, bezden süzülür. Sıvı kısmın üzerine 150 g cin ve 150 g şeker ilave edilir. Bu karışımdan günde 3-4 defa 1-2 çay kaşığı içilir. Çiçek ve yapraklar ateş düşürücü ve balgam söktürücü bir etkiye sahiptirler.

Diğer isimler: Gündöndü, günebakan.

AYIFINDIĞI TOHUMU

Semen Styrax officinale

Styrax officinalis L. (Styracaceae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür 2-5 m yükseklikte, kışın yapraklarını döken, küçük bir ağaççıktır. Yapraklar kısa saplı, tam kenarlı, üst yüz yeşil, alt yüz sık tüylü ve beyazımtırak renkli. Çiçekler 3-6 tanesi bir arada, beyaz renkli ve hoş kokulu meyve 1,2-1,4 cm çapında, üzeri sık tüylü ve 1-2 tohumlu. Tohum 8-12 mm çapında, küremsi şekilli, sert, parlak ve açık kahve renklidir. Bilhassa Batı ve Güney Anadolu bölgelerinde yetişmektedir.[64]

Styrax officinale (ayı fındığı)

Tohumları %40-45 arasında sabit yağ taşımaktadır. Taşıdığı yağ nedeniyle İzmir limanından dış ülkelere ihraç edilmektedir. Eski kitaplarda bu türden bir belsem elde edildiği kayıtlıdır.[65] Yapılan yeni araştırmalara göre ise bu tür bir belsem taşımamaktadır[66] ve ticarette de bu bitkiden elde edilmiş bir belsem bulunmamaktadır. Tohumlardan tesbih yapılır.

Diğer isimler: Çakıldak, tesbih ağacı, tesbihlik, yabanayvası.

Koelreuteria paniculata Laxm. (Sapindaceae) (tesbih ağacı): Bu tür, vatanı Çin olan sarı çiçekli bir ağaçtır. Yapraklar tüysü. Meyve kese biçiminde, 3 parça ile açılır ve genellikle 3 tohumludur. Tohumlar siyah renkli ve bezelye büyüklüğündedir. Tohumlar taze iken iğne ile delinerek ipe dizilir ve tesbih yapılır, İstanbul'da bazı bahçe ve parklarda süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

AYRIK KÖKÜ

Lat. Rhizoma Graminis; Alm. Queckenwurzel; Fr. Rhizome de chiendent; İng. Couch grass root

Agropyron repens (L.) Beauv. (Syn: *Triticum repens* L., *Elymus repens* (L.) Gould (Gramineae) türünün kurutulmuş toprak altı kısımlarıdır. Bu tür 30-120 cm yükseklikte, çok yıllık otsu bir bitkidir. Boş tarlalar ve yol kenarlarında bulunur. Sarımsı renkli, parlak, 2-3 mm çapında, silindir biçiminde, içi boş, boyuna çizgili, değişik uzunlukta parçalar halindedir.

Bileşim: Müsilaj, karbonhidratlar, kalsiyum ve potasyum tuzları taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Halk arasında çok tanınmış bir idrar artırıcı ve taş düşürücüdür. Etkisi oldukça zayıf olup taşıdığı potasyum tuzlarından ileri gelir.

Kullanılış şekli: Dekoksiyon (%2-5), günde 2-3 bardak içilir. Tadı hoş olmadığından dekoksiyona bal veya limon ilavesi uygundur. İdrar arttırıcı olarak mısır püskülü ve arpa ile beraber kullanılır ise daha etkili sonuç alınır. Bunun için 30 g ayrık kökü, 30 g arpa ve 30 g mısır püskülü bir litre suda beraberce 10 dakika kaynatılır, soğuduktan sonra süzülür, bal veya pekmez ile tadlandırılır ve günde 3-4 bardak içilir. Bu karışım etkili ve zararsız bir idrar söktürücüdür.

BÜYÜK AYRIK KÖKÜ (Rhizoma Graminis italici): *Cynodon dactylon* (L.) Pers. (Gramineae) türünün kurutulmuş rizomlarıdır. Bu tür 30 cm kadar yükseklikte, çok yıllık otsu bir bitkidir. Güney Avrupa ve Türkiye'de, boş tarlalarda yetişir. Rizomunun daha kalın olması ve nişasta taşıması ile yukarıdaki türden ayrılır. Bu drog infüzyon (%2-5) halinde idrar arttırıcı ve müshil olarak kullanılmaktadır.

A. cristatum (L.) Gaertner (otlak ayrığı) türünün rizomları da aynı maksatlar için kullanılmaktadır.

AYVA ÇEKİRDEĞİ

Semen Cydoniae

Cydonia oblonga Miller (Syn: *C. vulgaris* Pers.) (Rosaceae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür meyve elde etmek için yetiştirilen bir ağaçtır.

Ayva çekirdeği sabit yağ ve müsilaj (%20) taşımaktadır. Dahilen dekoksiyon halinde (%2-3) çocuk ishallerine karşı, haricen gargara halinde boğaz hastalıklarında ve deri üzerine tatbik edilerek yumuşatıcı olarak kullanılır. Ayva meyvesi (Fructus Cydoniae) dahilen kabız olarak etkilidir. Komposto halinde veya taze ayvanın sıkılması ile elde edilen usarenin bal ile tatlandırılarak alınması şeklinde kullanılır. Etkili ve zararsız bir kabızdır. İshallerde başarı ile kullanılır. Ayva yaprağı (Folium Cydoniae), dekoksiyonu (%3) uykusuzluk ve sinirlilik hallerinde yatıştırıcı olarak etkilidir. Zayıf bir ateş düşürücü özelliği de vardır. Kumaş boyamakta da kullanılmaktadır.

AZARON KÖKÜ

Rhizoma Asari

Asarum europaeum L. (Aristolochiaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür çok yıllık, sürünücü ve otsu bir bitkidir. Yapraklar uzun saplı, kalp veya böbrek biçiminde. Çiçekler tek başlarına ve siyahımtırak kırmızı renklidir. Bitki ezildiği zaman kuvvetli baharlı bir koku duyulur. Kuzey Anadolu bölgesinin orman kenarlarındaki gölgelik yerlerde yetişmektedir.

Acı madde, rezin, tanen, organik asitler ve uçucu yağ (%1 civarında) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Kusturucu, balgam söktürücü, idrar artırıcı, ateş düşürücü, müshil ve adet söktürücü etkilere sahiptir. İpeka kökünün tedaviye girmesinden önce kusturucu olarak çok kullanılırdı. Kusturucu bir etki elde etmek için 1-2 g toz haline getirilmiş kök bir bardak sıcak su içinde içilir. Eskiden fazla içki alanları kusturmak için meyhaneciler tarafından kullanıldığı için, bu droga "meyhaneciotu" ismi de verilmiştir. Etkisini çabuk kaybeder. Bu nedenle mümkün olduğu kadar taze drog kullanılmalıdır. Yapraklar da aynı etkilere sahiptir. Kökler koku vermek için çeyiz sandıklarına da konur (Bursa).[67]

Diğer isimler: Avşarotu, çetükotu, çobandüdüğü, kediotu, meyhaneciotu.

BADEM YAĞI

Lat. Oleum Amygdalae; Alm. Mandeloel; Fr. Huile d'amande; İng. Almond oil

Amygdalus communis L. (Syn: *Prunus amygdalus* Batsch) (Rosaceae) türünün acı (var. *amara* DC.) veya tatlı (var. *dulcis* DC.) varyetelerinin olgun tohumlarından soğukta sıkma ile elde edilen bir sabit yağdır. Badem ağacı 8 m kadar yükselebilen, dikensiz, pembe veya beyaz çiçekli bir bitkidir. Birçok kültür formları, çok eski tarihlerden beri. Anadolu'da yetiştirilmektedir.

Dış görünüş ve bileşim: Soluk sarı renkli, hafif kokulu ve ceviz tadında bir sabit yağdır. Badem tohumu protein, sellüloz ve sabit yağ (%55) taşımaktadır.[68]

Etki ve kullanılış: Dahilen müshil (bilhassa bebeklerde), haricen yumuşatıcı ve yara iyi edici olarak kullanılır. Eczacılık tekniğinde bazı preparatların hazırlanmasında da kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli: Haricen yara ve yanıklara sürülür. Bebeklere müshil olarak vermek için, eşit miktarda, bal ile karıştırılır ve karışım kahve kaşığı ile verilir.

Memleketimizde badem yağı genellikle çiçek yağı ile karıştırılmakta ve hatta bazen badem yağı ismi altında saf çiçek yağı satılmaktadır.[69]

ACI BADEM TOHUMU (Semen Amygdali amarum): *A. communis* L. var. *amara* DC. (Syn: *Prunus amygdalus* Batsch) (acı badem ağacı) türünün kurutulmuş olgun tohumlarıdır. Acı badem tohumları dış görünüş bakımından tatlı badem tohumlarından farksızdır. Fark, lezzetinin acı olması ve ezildiğinde özel bir kokunun açığa çıkmasıdır.

Sabit yağ ve bir glikozit (amigdalin) taşır. Bu glikozitin parçalanması ile çok zehirli bir bileşik olan, siyanhidrik asit meydana gelir. Tohumlara zehirliliği veren bu bileşiktir. Dahilen yumuşatıcı, öksürük kesici, idrar artırıcı ve kurt düşürücü olarak etkilidir. Kurt düşürücü olarak günde 4-6 tohum yenilebilir. Yüksek miktarlarda tehlikelidir. 8-10 tohum ile zehirlenme belirtileri görülür, öldürücü miktar 20 tohum civarındadır. Zehirlenme belirti-

leri görülür görülmez şahsın kusturulması gerekir. Yağ elde edildikten sonra kalan acı badem küspesi de hayvanlar için zararlıdır. Zerdali ve şeftali tohumları da, amigdalin taşıdıklarından, aynı zehirli etkiye sahiptirler. Konya'da şeker hastalığına karşı kullanılır. Bunun için üç tane sabahları ve üç tane de akşamları aç karnına yenilir.[70] Tohumlardan su buharı distilasyonu ile acı badem suyu (Aqua Amygdalae amarae) hazırlanır. Bu su koku verici ve öksürük kesici olarak taflan suyu gibi kullanılmaktadır.

BAKAM ODUNU

Lignum Campechianum, Lignum Haematoxyli

Haematoxylum campechianum L. (Leguminosae) türünün gövde odunudur. Bu tür 7-15 m yükseklikte, pennat yapraklı ve sarı çiçekli bir ağaçtır. Vatanı Orta Amerika olmakla beraber bütün tropikal Amerika ve Batı Hindistan'da yetiştirilmektedir. Drog, ticarette küçük parça veya yongalar halinde bulunur. Dış yüzü esmer kırmızıdır (siyah bakam ismi buradan gelir.) İç kısmı sarımtırak kırmızıdır. Kokusuz ve buruk lezzetlidir.

Tanen, rezin, uçucu yağ, hematoksilin (hematin) ve hematein isimli kırmızı renkli boyar maddeler taşımaktadır. Tedavide nadiren kabız olarak kullanılır. Kırmızı boyalar ve mürekkep yapımında kullanılır. Rengi dayanıklı olmadığından ancak ucuz kumaşların (yazma gibi) boyanması için uygundur. Buna karşılık fiyatı, diğer iyi kaliteli boyalara göre çok ucuz olduğundan, boyacılar tarafından tercih edilmektedir. Osmanlılar döneminde "Edirne kadifesi" gibi değerli kumaşların boyanmasında kullanılan "Lök" ve "Gövez" boyaları yerine, bakam odunundan elde edilen boya ile boyanmaları yasaklanmıştır.[71] Kırmızı boyar madde taşıyan aşağıdaki drogların da bakam odunu yerine kullanılabileceği eski kitaplarda yazılı ise de halen İstanbul piyasasında yalnız yukarıda anlatılan drog bulunmaktadır.

Diğer isimler: Bakkam, mor bakam, siyah bakam.

KIRMIZI BAKAM ODUNU (Lignum Pernambuci): *Caesalpinia echinata* L. (Leguminosae) ve buna yakın diğer bazı türlerin odunudur. Bu tür Güney Amerika'da (Brezilya) yetişen bir ağaçtır. Drog dış yüzü esmer kırmızı, içi kırmızı renkli, kokusuz, sert ve ağır parçalar halindedir. Bazen yonga halinde de bulunur.

Tanen ve boyar madde olarak bilhassa brasilein taşımaktadır. Bazı galenik preparatların (tentür, dişmacunu gibi) boyanmasında ve sanayide boyar madde olarak kullanılır. Kabız bir etkisi de bulunmaktadır.

Diğer isimler: Al bakkam.

HİNDİSTAN BAKAM ODUNU (Lignum Sappan): *Caesalpinia sappan* L. (Leguminosae) türünün odunudur. Bu tür Hindistan ve Java'da yetişen bir ağaçtır. Drog kırmızımtırak renkli ve kokusuzdur. Tanen ve hematoksiline benzer bir boyar madde taşımaktadır. Adet getirici ve kabız etkileri vardır. Bugün bilhassa boyar madde olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Yalancı santal odunu.

BAKLA ÇİÇEĞİ

Flos Fabae

Vicia faba L. (Syn: Faba vulgaris Moench) (Leguminosae) türünün çiçekleridir. Bu tür 50-100 cm yükseklikte, yaprakları tüysü, çiçekleri beyaz renkli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Sebze olarak geniş mikyasta yetiştirilir.

Bakla çiçeği, infüzyon (%5) halinde böbrek taşlarının düşürülmesinde kullanılır. Taze meyve (taze bakla) aynı etkilere sahiptir. Dekosiyon (%25) halinde idrar artırıcı, böbrek ve mesane taşlarını düşürücü olarak kullanılır. Zehirli bileşikler taşımadıklarından tehlikesiz bir ilaçtır. Günde 2-3 bardak infüzyon veya dekoksiyon içilir.

Bakla tohumu (Semen Fabae) kuvvet verici, idrar artırıcı ve balgam söktürücü özelliklere sahiptir. Üstündeki derimsi kabuk çıkarıldıktan sonra haşlanır ve püre halinde yenilir.

BAL

Lat. Mel; Alm. Honig; Fr. Miel; İng. Honey

Apis mellifera L. (Apidae) (Bal arısı) tarafından çiçeklerden alınarak peteklerde biriktirilen bir maddedir. Amele arılar tarafından çiçeklerden alınan nektarda bulunan şekerler arının bal torba-

sında, arının türküğünde bulunan invertaz tesiri ile inverti şeker haline geçer. Peteklerde toplanan bal, petekten tazyik veya santrifüj etkisi ile (süzme bal) veya eritilerek (eritilmiş bal) ayrılır.

Dış görünüş: Açık sarıdan esmer sarıya kadar değişken renkli, özel kokulu (genellikle arıların en çok nektar aldıkları çiçeklerin kokusunu taşır), tatlı lezzetli, taze iken şurup kıvamında ve yarı saydam bir maddedir. Su ve etanolde çözünür. Eterde çözünmez.

Bileşim: Glikoz ve levüloz (%70-75), sakkaroz (%2-3), dekstrin ve vitaminler taşır. Bileşimi elde edildiği bölgeye göre değişiklik göstermektedir.[72]

Etki ve kullanılış: Halk tababetinde çok eski devirlerden beri tedavi edici ve tatlandırıcı olarak geniş mikyasta kullanılan önemli bir drogdur.[73] Müshil (bir defada 50-100 g), midevi, besleyici ve kuvvet verici etkilere sahiptir. Mikrop üremesini önleyici[74] ve yara iyi edici özellikleri de vardır. Boraks (sodyum borat, tenkâr) ile bal karışımı (10 K. Boraks, 20 K. Su ve 80 K. Bal) çocuklarda sık görülen ağız iltihaplarına (aft, ağız ağısı) karşı başarı ile kullanılır. Bitkisel infüzyonların tatlandırılması için infüzyon içine %15 oranında bal konulur.

ANZER BALI: Anzer yaylasında (Rize, İkizdere) bulunan 2 köyde (Çiçekliköy ve Ballıköy) elde edilen bir bal çeşididir. Çevre halkı bu balın özelliklerini ve kokusunu, arıların bal yapmak için bölgede bol olarak yetişen ve "beyaz komar" olarak adlandırılan bir bitki türünden (*Rhododendron caucasicum* Pallas) yararlanmasına bağlamaktadır. Beyaz komar çiçeği kuvvetli kokulu olup bölge halkı tarafından kuvvet verici olarak çiğ halde yenmektedir.

1999 yılında, Anzer balının bölgedeki kilo fiyatı yaklaşık 50 milyon TL idi (2019-20 sezonu kilo fiyatı 1000 TL civarındadır). Türkiye'de Anzer balı adı altında satılan bal miktarı, bölgede elde edilen Anzer balı miktarının en az yüz katıdır.

Anzer balı bilhassa yanık yaralarının tedavisinde, merhem halinde yara üzerine sürülmek suretiyle kullanılmakta ve çok başarılı sonuçlar alınmaktadır. N. Ülker Türkiye ballarını antibakteriyel faktör bakımından incelemiş ve bu balların bakterisit ve bakteriyostatik tesirini saptamıştır. Bal ile 24 saat temas eden mikropların artık üremediğini ve en hassas deney hayvanlarında enfeksiyon yapamadığını göstermiştir. Balın bu etkisi kaynatılmaya dayanamayan ve diyalize olabilen bir faktörden ileri gelmektedir. Bu faktör serum karşısında da ortadan kalkmaktadır. Antibakteriyel tesir bakımından petek balları sızma ballardan ve Türk sızma balları Alman sızma ballarından üstündür.[75]

Diğer isimler: Asel.

DELİ BAL: Doğu Karadeniz bölgesinde elde edilen ve çok eski devirlerden beri bilinen[76] bir bal çeşididir. Atinalı Ksenofon, İÖ 400 yıllarında bu bölgeden geçen Grek ordusundaki askerlerden birçoğunun bu baldan zehirlendiğini *Anabasis* (Sefer) isimli eserinde ayrıntılı olarak anlatmaktadır:[77]

"Bu köylerde onları şaşırtan bir tek şeyle karşılaştılar: Birçok kovan vardı ve bu kovanlardaki peteklerden bal yiyen askerler kustular, ishal oldular ve içlerinden hiç biri ayakta duramıyordu; az yiyenler körkütük sarhoş olmuş insanlara, çok yiyenlerse azgın çılgınlara, hatta can çekişen insanlara benziyorlardı. Bu durumda birçoğu bir bozgun sonrasındaymış gibi yere serilmiş büyük bir umutsuzluk başlamıştı. Ertesi gün kimsenin ölmediği görüldü ve sarhoşluk yaklaşık olarak bir gün önce başladığı saatte geçti. Üçüncü ve dördüncü gün müshil almış gibi bitkin düşmüş halde ayaklandılar."

Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u zaptetmek için, bu bölgeye gelen (1461) ordusundaki askerlerden bazılarının bu balı yiyerek zehirlendiği de rivayet edilmektedir. [78]

Bu baldan yiyenlerde bulantı, kusma, iştahsızlık, halsizlik ve ishal gibi belirtiler gösteren zehirlenmeler meydana gelir.[79] Zehirlenmenin şiddeti yenilen bal miktarına bağlıdır. Az miktarda (50-100 g) yenilmiş ise zehirlenme belirtileri kısa zamanda ortadan kalkar. Çok miktarda yiyenlerde ölüm meydana geldiği görülmüştür.[80] Balın zehirliliği, taşıdığı andromedotoksin grubu bileşiklerden ileri gelmektedir. Bu bileşik bölgede bol olarak yetişen *Rhododendron* türlerinin çiçeklerinde bulunmaktadır.[81] Bu bölgede *R. ponticum* L. (komar, kara ağu) ve *R. luteum* Sweet (zifin, sarı ağu) türleri yaygındır.

N. Sütlüpınar ve arkadaşları yayınladıkları bir araştırmada[82] deli bal zehirlenmelerinin tedavisi konusunda, 1983-1988 yılları arasında Kartal İşçi

Sigortası Hastanesi'nde yatan, 11 hastaya uygulanan tedavi yöntemine dayanarak bilgi vermektedirler. Hastalar glikoz serumu ve atropin (l mg i.v.) verilerek tedavi edilmişlerdir.

Bilhassa taze bal zehirlenme yapmaktadır. Eskimiş veya kaynatılmış ballarda zehirlenme görülmemektedir. Deli bal, taşıdığı *Rhododendron* poleninin, mikroskopik bir araştırma ile saptanması sonucu kolaylıkla diğer ballardan ayrılabilir.[83] Hemşin (Rize) bölgesinde deli bal çok olmaktadır. Yöre halkı bu balın kestane çiçeğinden oluştuğunu söylemektedir. Bu tip ballarda T. Baytop'un 1983'te yaptığı mikroskopik incelemelerde çok miktarda kestane çiçeği polenine rastlanmıştır.

Diğer isimler: Acı bal, tutar bal.

BALMUMU (Cera Alba, Cera Flava): *A. mellifera* L. türünün yaptığı peteklerin, balının boşaltılmasından sonra, su banyosu üzerinde eritilmesi ile elde edilen mumdur. Esmer, esmer sarı veya yeşilimtırak renkli, 62- 65 °C sıcaklıkta sıvı hale gelen, bal kokulu ve özel lezzetli bir kütledir. Rengine göre ticarette "sarı balmumu" ve "esmer balmumu" olmak üzere iki kaliteye ayrılır. Sarı balmumu daha değerlidir. Bilhassa melissil alkolün stearik ve palmitik asitler ile yaptığı esterleri taşımaktadır.

Eskiden dahilen, emülsyon halinde, yatıştırıcı olarak kullanılırdı. Bugün bilhassa merhem ve kozmetik preparatların hazırlanmasında kullanılmaktadır. Yakıların ve cilaların terkibine girer. Türkiye'nin çok eski bir dışsatım ürünüdür. Osmanlı İmparatorluğu döneminde bilhassa Trabzon, İstanbul ve İzmir limanlarından dış ülkelere ihraç edilirdi. 1859 yılında yalnız Fransa'ya 98.623 kg balmumu satılmış olması[84] bu maddenin önemini gösterir.

Balmumu çamuru: Balmumu elde etmek için, balı alınmış, peteklerin eritilmesi sırasında dibe çöken ve yabancı maddeler ile karışık kısma verilen isimdir. İstanbul aktarlarında satılmaktadır.

BALDIRAN OTU

Lat. Herba Conii maculati; Alm. Giftschierling; Fr. Herbe de ciguë; İng. Hemlock leaves

Conium maculatum L. (Umbelliferae) türünün kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 50-250 cm yükseklikte, 2 yıllık otsu bir bitkidir. Gövde tüysüz, çok dallı, içi boş ve üzeri esmer lekeli. Yapraklar koyu yeşil renkli, parçalı, parçaların kenarları dişli. Çiçekler 10-20 dallı şemsiye durumlarda toplanmış. Kaliks belirsiz. Korolla beyaz renkli. Meyve küçük (genişliği 3 mm'den az), tüysüz, iki yarım meyveden yapılmış. Her bir yarım meyvede 5 omurga bulunur. Yapraklar ezildiği zaman, hoş olmayan ve kedi idrarını andırır bir koku duyulur.

Genellikle gölgeli ve rutubetli yerlerde (viranelikler, bahçeler, duvar dipleri, yol, hendek ve su kenarları) bulunur. Bütün Türkiye'de yetişmektedir.

Bileşim: Piperidin türevi alkaloitler (koniin, konisein, konhidrin vs.) taşımaktadır. Otsu kısım alkaloit bakımından oldukça fakirdir. %0,05-0,20 arasında alkaloit taşır. Meyvelerde ise alkaloit miktarı %1 civarındadır.[85]

Etki ve kullanılış: Eski Yunanlılar döneminden beri tanınan bir bitkidir. Meyveleri ağrı kesici bir etkiye sahiptir. Fakat çok zehirli olduğundan bugün dahilen kullanılışı terkedilmiştir.

Diğer isimler: Ağu, yılanotu.

Toksikolojik etki: Bütün bitki zehirlidir. Bununla beraber çiçek durumu ve meyvelerin zehirlilik etkileri diğer kısımlardan daha fazladır. Öldürücü miktar insanlarda 6 g (yaprak), at ve sığırlarda ise 2-5 kg civarındadır. Kuruma ile zehirlilik azalmakla beraber, baldıran karışmış kuru ot yiyen hayvanlarda da zehirlenmeler görülmektedir.

Bilinen zehirli bitkilerin en eskilerinden biridir. İÖ 4. yüzyılın başlarında ünlü Yunan filozof Sokrates'in Atina Halk Meclisi tarafından baldıran usaresi içmeye mahkûm edildiği ve bu zehirli usareyi içerek öldüğü hemen bütün toksikoloji kitaplarında kayıtlıdır.

SUBALDIRANI KÖKÜ (Radix Cicutae virosae): *Cicuta virosa* L. (Umbelliferae) tülünün kurutulmuş köküdür. Bu tür 100-120 cm yükseklikte, çok senelik otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalı, parçalar dişli kenarlı ve tüysüz. Çiçek durumu 10-20 dallı. Çiçekler küçük ve beyaz renkli. Meyve küre biçiminde 1,5-2 mm çapında tüysüz. Kökünün içi boş ve bölmeli olması ile diğer türlerden kolaylıkla ayrılır. Sulak çayır ve bataklıklarda yaşar. Türkiye'de yalnız Erzurum bölgesinde bulunmaktadır.

Toksikolojik etki: Sikutoksin isimli zehirli bir bileşik taşır. Yaprakları (Folium Cicutae virosae) haricen lapa halinde, yatıştırıcı olarak kullanılmaktadır. Kök ve meyveleri (Semen Cicutae virosae) çok zehirli olduğundan dahilen kullanılmaz. Bütün bitki ve bilhassa toprak altı kısmı zehirlidir. Memleketimizde insanlarda zehirlenme yaptığına rastlanmamıştır. Bilhassa hayvanlarda zehirlenme yapmaktadır.

BALIKOTU MEYVESİ

Lat. Fructus Cocculi indici; Alm. Kokkelskoerner; Fr. Coque du Levant; İng. Indian berries

Anamirta cocculus (L.) Wight et Amott (Menispermaceae) türünün olgun meyveleridir. Bitki Hindistan ve Doğu Hint adalarında yetişen tırmanıcı bir ağaççıktır.

Dış görünüş: 7-10 mm uzunlukta, yassı veya böbrek şeklinde tanelerdir. Kabuk sert ve siyahımtrak gri renklidir. Kokusuz ve çok acı lezzetlidir.

Bileşim: Sabit yağ, rezin, acı maddeler (pikrotoksin) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Dahilen tenya ve kurt düşürücü ve sara nöbetlerini azaltıcı olarak kullanılmışsa da, çok zehirli olması nedeniyle, halen dahilen kullanılışı terkedilmiştir. Zehirlenmeler genellikle ölüm ile sonuçlanır.[86] Halen memleketimizde, göl ve derelerde, balık avlamak için kullanıldığına rastlanmaktadır. Tohumlar solucan ve ekmek içi ile ezilir ve bu hamur yem olarak balıklara atılır. Bunu yiyen balıklar sersemleyerek su yüzüne çıkar ve toplanır. Toplanan balıkların karınları açılarak hemen temizlenmelidir. Zira zehirli bileşik balığın etine geçer ve bunu yiyen şahıslarda da zehirlenme yapar. Küçük balık yavrularını da zehirleyip balık sürülerinin yokolmasına sebep olduğundan, bu yol ile balık avlama zararlıdır. 16. asrın başından itibaren bu drog ile balık avlama Avrupa ülkelerinde yasaklanmıştır.

Kullanılış şekli: Kurt ve şerit düşürücü olarak toz, 0,02-0,05 g, hap halinde, günde 2-3 hap alınır. Tehlikeli bir drogdur. Bkz. Sığırkuyruğu çiçeği.

BALLIBABA ÇİÇEĞİ

Flos Lamii albi

Lamium album L. (Labiatae) (Beyaz ballıbaba) türünün kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür 15-50 cm yükseklikte, beyaz çiçekli ve çok yıllık otsu bir bitkidir. Gövde dört köşeli ve tüylü, yapraklar saplı ve karışıklı. Bitkinin kuvvetli ve özel bir kokusu vardır. Tadı biraz acımsıdır. Kuzey ve Doğu Anadolu dağlarında yetişir.

Tanen, müsilaj ve uçucu yağ taşır. Kabız ve kuvvet verici olarak, infüzyonu (%2), günde 2-3 bardak içilir.

L. maculatum L. (lekeli ballıbaba) ve *L. purpureum* L. (kırmızı ballıbaba) türleri de Türkiye'de yetişir ve yukarıdaki tür gibi kullanılır.

Diğer isimler: Ballıkotu.

Wiedemannia orientalis Fisch. et Mey.: 10-35 cm yükseklikte, bir yıllık, morumsu kırmızı çiçekli, yumuşak tüylü ve otsu bir bitkidir. Türkiye'de yaygın bir türdür. Tarlalar, yol kenarları ve bağlarda bol olarak yetişir. Bu türün çiçekleri, Anadolu'nun birçok bölgesinde Ballıbaba çiçeği yerine kullanılmaktadır. Tohumlarında %42 oranında sabit yağ bulunduğu saptanmıştır.[87]

BAMYA ÇİÇEĞİ

Flos Hibisci

Hibiscus esculentus L. (Syn: *Abelmoschus esculentus* (L.) Moench) (Malvaceae) türünün kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür 2 m kadar bir yüksekliğe erişebilen, az çok tüylü, bir yıllık otsu bir bitkidir. Çiçekler parlak sarı renkli, koyu kırmızı lekeli. Yapraklar kalp biçiminde ve uzun saplıdır. Meyveler uzun, sivri uçlu ve köşeli bir kapsüldür. Meyveleri için yetiştirilir.

Çiçek ve meyveler bilhassa müsilaj taşımaktadır. Çiçeklerden veya kökünden (Radix Bamiae) hazırlanan infüzyon (%5) dahilen göğüs yumuşatıcı, lapa halinde haricen çıbanları olgunlaştırıcı olarak kullanılır. Genç meyvelerinden hazırlanan yemekler müshil ve yumuşatıcı bir etkiye sahiptir. Kabızlığa karşı etkili ve zararsız bir drogdur. Tohumları kavrulup toz edilerek kahve yerine kullanılır.

H. abelmoschus L. (amberçiçeği, amber hatmisi): Bir metre kadar yükseklikte sarı çiçekli, otsu bir bitkidir. Vatanı Hindistan'dır. Tohumları (Semen Abelmoschi) misk kokulu bir uçucu yağ taşır. Dekoksiyon halinde iştah açıcı ve yatıştırıcı olarak kullanılmaktadır.

H. rosa-sinensis L. (Çin gülü): 3-4 m yükseklikte bir ağaççıktır. Yapraklar koyu yeşil renkli, tüysüz ve dişli kenarlı. Çiçekler büyük, tek başına, koyu kırmızı renkli ve çabuk solar. Vatanı Çin ve Japonya'dır. Güney Anadolu'da bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Çiçekleri (Flos Hibisci rosa-sinensis) halk arasında adet söktürücü ve çocuk düşürücü olarak kullanılmaktadır.

H. sabdariffa L. (Afrika bamyası, karabamya çiçeği): 1,5-2 m yükseklikte, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Çiçekler pembe veya beyaz renklidir. Çiçeklenme mevsiminin sonunda kaliks etlenir. Kaliks kısmı etli, parçalı, ekşi lezzetli ve koyu kırmızı renklidir. Tedavide bu kısım kullanılır. Vatanı Batı Afrika olmakla beraber halen bütün tropik bölgelerde yetiştirilmektedir. Kaliks kısmında organik asitler, boyar madde, müsilaj ve tanen bulunmaktadır.[88]

Yapraklar hafifçe ekşi lezzetlidir. Ispanak gibi sebze olarak kullanılır. Kaliks kısmı (Flos Hibisci sabdariffae) ismi altında kabız, safra artırıcı, kuvvet ve koku verici olarak tanınmıştır. Reçel veya şurup halinde kullanılır. Çay yerine de kullanılmaktadır. Suudi Arabistan'da çalışan Türk işçileri tarafından son yıllarda memleketimize getirilmiş olan bu drogdur.

H. syriacus L. (Ağaç hatmi): 2-3 m yükseklikte, çok dallı bir ağaççıktır. Yapraklar kısa saplı, tüylü, 3 loblu ve dişli kenarlıdır. Çiçekler 5 cm kadar çapta, kırmızı, beyaz veya leylak renklidir. Orta kısmında koyu kırmızı bir leke bulunur. Vatanı Güney Asya olup memleketimizde park veya bahçelerde süs bitkisi olarak bol miktarda yetiştirilmektedir. Çiçekleri, İstanbul aktarlarında, beyaz hatmi çiçeği ismi altında satılmakla ve hatmi çiçeği yerine kullanılmaktadır.

BANOTU YAPRAĞI

Lat. Folium Hyoscyami nigri; Alm. Bilsenkraut; Fr. Feuille de Jusquiame ; İng. Henbane leaf

Hyoscyamus niger L. (Solanaceae) türünün çiçekli iken toplanıp gölgede kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 25-80 cm yükseklikte, sarımsı mor çiçekli, olgunlukta bir kapak ile açılan meyvesinde çok adette küçük tohum taşıyan, bir veya iki yıllık ve otsu bir bitkidir. Avrupa ve Türkiye'de, bilhassa viranelik yerler ve tarla kenarlarında, bol olarak yetişir.

Hyoscyamus niger (banotu), meyve

Dış görünüş: 30 cm kadar uzunluk ve 8-10 cm genişlikle, kenarları derin dişli, kısa saplı veya sapsız, koyu yeşil renkli yaprak veya parçalarından ibarettir. Kokusu bulandırıcı ve ağır, tadı acımsıdır.

Hyoscyamus niger (banotu), çiçek

Bileşim: Alkaloitler (%0,04-0,20) taşımaktadır.[89] Başlıca alkaloitler hiyosiyamin ve skopolamindir.

Etki ve kullanılış: Kuvvetli bir sinir sistemi yatıştırıcısıdır. Yatıştırıcı ve ağrı kesici olarak haricen ve dahilen kullanılır. Zehirli alkaloitler taşıdığı için, dahilen ancak hekim kontrolü altında kullanılmalıdır. Haricen, sinir sistemi yatıştırıcısı ve ağrı kesici olarak, dekoksiyonu (%5) ağrıyan yere sürülme biçiminde kullanılır. Nefes darlığına karşı, kurutulmuş yaprak tütüne karıştırılmakta ve bu karışım sigara halinde içilmektedir. Tohumları (Semen Hyoscyami) ve toprak üstü kısmı (Herba Hyoscyami) de aynı etkilere sahiptir ve aynı maksatlar için kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Batbatotu (Erzurum), bengildek, berç, benk (Arapça Beng'den), dağdağan, deli batbatotu, gavurhaşhaşı, siyah banotu.

Toksikolojik etki: Doğu Anadolu bölgesinde, bu bitkinin tohum veya köklerini yeme sonucu, bilhassa çocuklarda zehirlenmeler görülmektedir.[90] Zehirlenmeler baş dönmesi, sarhoşluk hali ve göz bebeklerinin büyümesi (atropin etkisi) gibi arazlar ile meydana çıkar. Ekseri hallerde semptomatik tedavi ile iyileşme elde edilir.

Türkiye'de *H. albus* L (beyaz banotu), *H. aureus* L. (altınrenkli banotu, sarı banotu), *H. leptocalyx* Stapf (Mardin banotu), *H. niger* L. (siyah banotu). *H. pusillus* L. (cüce banotu) ve *H. reticulatus* L. (morçiçekli banotu) olmak üzere 6 banotu türü yetişmektedir.[91] Bu türlerin hepsi de hiyosiyamin grubu alkaloitler taşıdığından[92] insan ve hayvanlar için zehirlidirler.

H. muticus L. (Mısır banotu): Vatanı Mısır olan bir türdür. Yüksek alkaloit oranı nedeniyle sanayide alkaloit eldesinde kullanılmaktadır. İsrail'den getirilen tohumlar ile İstanbul (Maltepe) da yetiştirilen bitkilerin kurutulmuş yapraklarının %0,8 oranında alkaloit taşıdıkları saptanmıştır.[93]

BASUROTU KÖKÜ

Radix Ficariae

Ranunculus ficaria L. (Ranunculaceae) türünün taze kökleridir. Bu tür parlak sarı çiçekli, 10-20 cm yükseklikte, yaprakları kalp biçiminde ve saplı, kökleri parmak gibi etli olan çok yıllık otsu bir bitkidir Kuzey, Batı ve Güney Anadolu'da yaygındır. Etkili maddesi, doymamış lakton türevleridir (ranunkulin, protoanemonin). Bu maddeler yakıcı olduklarından taze drog tahriş edicidir. Kabız ve yara iyi edici etkiye sahiptir. Haricen merhem halinde basur memelerine karşı kullanılır.[94] Günde iki defa kullanmak ile iyi sonuçlar alınmaktadır. Basurotu merhemi şöyle hazırlanır: Basurotu hülasası (5 g) ile kavak merhemi (50 g) bir havanda iyice karıştırılır. Dahilen kullanılışı zararlıdır.

Diğer isimler: Basurotu, yağlıçiçek.

BESBAYE

Rhizoma Polypodii

Polypodium vulgare L. (Polypodiaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür, kayalar ve duvarlar üzerinde yaşayan, çiçeksiz ve otsu bir bitkidir. Yapraklar derimsi ve 20-40 lobludur. Kuzey Anadolu bölgesi dağlarının orman altlarında bulunur. Toprak altı kısım saponin, uçucu yağ ve tanen taşımaktadır. Müshil, safra söktürücü, balgam çıkartıcı ve kurt düşürücü etkilere sahiptir. Köklerden hazırlanan dekoksiyon (%2-5), bal ile tatlandırılarak, günde bir bardak içilir.

Diğer isimler: Basfayic, besfayic, bespaye (Farsça baspayak: çok ayaklı kelimesinden gelir), kaya eğreltisi.

P. australe Fée: Doğu Karadeniz bölgesi ve Güney Anadolu'da yetişmekte olup rizomları yukarıdaki tür gibi kullanılır.

BİBERİYE YAPRAĞI

Lat. Folium Rosmarini; Alm. Rosmarinblätter; Fr. Feuille de romarin; İng. Rosemary leaf

Rosmarinus officinalis L. (Labiatae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür, 50-100 cm yükseklikte, çalı görünüşünde, kışın yapraklarım dökmeyen, çiçekleri soluk mavi renkli, çok yıllık bir bitkidir. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Güney Anadolu'da (Tarsus. Adana, İskenderun) yabani olarak da yetişmektedir.

Dış görünüş: 2-3,5 cm uzunluk, 2-4 mm genişlikte, dil biçiminde, alt yüzü açık, üst yüzü koyu yeşil renkli basit yapraklardır.

Bileşim: Tanen (%8), acı madde ve uçucu yağ (%1-2) taşımaktadır. Güney Anadolu (Mersin) bölgesinde elde edilen kurutulmuş yapraklarda %1,7 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır.[95]

Rosmarinus officinalis (biberiye)

Etki ve kullanılış: Dahilen kabız, hazım sistemi uyarıcısı, safra arttırıcı ve idrar söktürücü olarak, haricen ise cerahatli yaraların tedavisinde kullanılır.

Kullanılış şekli: İnfüzyon (%5-10) dahilen günde 2-3 bardak içilir. Haricen bu infüzyon ile yaralar yıkanır ve pansuman yapılır.

Diğer isimler: Hasalban (Arapça hassâ lubân), kuşdili.

BİBERİYE ESANSI (Oleum Rosmarini): *R. officinalis* L. türünün çiçekli dallarından subuharı distilasyonu ile elde edilen renksiz veya açık sarı renkli, baharlı acı ve serinletici lezzetli, kâfur veya ökaliptus esansına benzer kokulu bir sıvıdır. Sineol (%15-30), borneol esterleri vs. taşımaktadır. Haricen romatizma ağrılarını dindirici olarak kullanılır ve romatizmaya karşı kullanılan bazı terkiplerin (Opodeldok gibi) içine girer.

Diğer isimler: Biberiye yağı.

BİNBİRDELİKOTU

Lat. Herba Hyperici; Alm. Johanniskraut; Fr. Herbe de millepertuis; İng. St. John's wort

Hypericum perforatum L. (Guttiferae) ve buna yakın diğer türlerin kurutulmuş veya taze çiçekli dallarıdır. Bu tür 30-80 cm yükseklikle, tüysüz, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar karşılıklı ve sapsız. Çiçekler parlak sarı renkli, dalların ucunda ve 5 parçalıdır. Avrupa ve Anadolu'da yaygın bir türdür.

Dış görünüş: Çiçekli ve yapraklı dallardan ibarettir. Çiçekler 5 parçalı, korolla altın sarısı renkli ve kenarları siyah renkli guddeli tüyler ile çevrili. Petal boyu 8-15 mm. Erkek organlar çok adette ve 3 demet halinde bir araya toplanmış. Yapraklar ışığa karşı tutulduğunda, yağ guddeleri, parlak noktacıklar halinde kolaylıkla görülür. Bitkiye binbirdelik otu denmesi bu özellikten ileri gelmektedir.

Bileşim: Tanen, uçucu yağ, flavon türevleri ve hipericin taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Dahilen antispazmotik, kabız, yatıştırıcı ve kurt düşürücü, haricen ise antiseptik ve yara iyi edici olarak kullanılır. Bilhassa yanık yaralarının tedavisinde çok etkilidir.

Hipericin ışığa duyarlılık yapan bir bileşiktir. Bu bitkiyi yiyen hayvanlardan (koyun, sığır, at) yalnız beyaz tüylü olanlarda bazen ölümle sonuçlanan, deri hastalıkları meydana gelir. Siyah tüylü hayvanlarda bu tip bir duyarlılık meydana gelmemektedir.

Kullanılış şekli: Dahilen infüzyon (%1) haricen ise binbirdelikotu yağı (Oleum Hyperici) halinde kullanılmaktadır. Binbirdelikotu yağı (veya sarı kantaron yağı) iki şekilde hazırlanabilir:

1- 100 g çiçek 250 g zeytinyağı taşıyan bir şişenin içine konur. Bu karışım, ara sıra çalkalanarak. 15 gün güneşte bırakılır. Bu müddetin sonunda pamuktan süzülür. Bu hazırlama şekli memleketimizde çok kullanılmaktadır.

2- 100 g çiçek 1000 g zeytinyağı içine konulur. Karışım zaman zaman karıştırılarak, iki saat subanyosunda tutulur. Bu sürenin sonunda süzülür. Bu usul çabuk olarak sarı kantaron yağı hazırlamak için uygundur. Memleketimizde nadiren kullanılır.

Her iki şekil için taze veya kurutulmuş çiçek kullanılabilir. Yanık yaraları veya çıbanlar bu yağ ile pansuman yapılır.

Diğer isimler: Kanotu, kılıçotu, koyunkıran, kuzukıran, mayasılotu, sarı kantaron, yaraotu.

Türkiye'de 70 kadar *Hypericum* türü bulunmakla ve bunlardan aşağıdaki türler tedavi maksadıyla kullanılmaktadır:

H. calycinum L. (Büyük çiçekli binbirdelikotu): 20-60 cm boyunda, büyük çiçekli (petallerin boyu 2,5-4,5 cm) bir türdür. Bilhassa Kuzey Anadolu bölgesinde bulunur. Koyunlarda zehirlenme yapmaktadır.[96]

H. empetrifolium Willd. (püren, sarı püren): 20-60 cm boyunda, dik, dallı ve küçük çiçekli (petal boyu 5-10 mm) bir türdür. Bilhassa Batı Anadolu bölgesinde bulunur. Çiçekleri Batı Anadolu'da, kumaşları sarıya boyamak için kullanılmaktadır.

H. scabrum L. (mayasılotu, kepirotu): 15-45 cm yükseklikte, gövdesi genellikle pürtüklü olan bir türdür. Çiçekler gövdenin ucunda birçoğu bir arada bulunur. Anadolu'da yaygın bir türdür. Kayseri ve Yozgat bölgelerinde, çiçekli dallarından hazırlanan infüzyon (%1), dahilen basura karşı ve kabız olarak kullanılmaktadır.

H. tetrapterum Fries: 10-130 cm yükseklikte, gövdesi 4 kanatlı ve küçük çiçekli bir türdür. Kuzey ve Güney Anadolu bölgesinde yaygındır. Binbirdelikotu gibi kullanılır.

H. triquetrifolium Turra: 20-50 cm yükseklikte, küçük çiçekli (petal boyu 5-7 mm) bir türdür. Anadolu'da yaygın bir bitkidir. Binbirdelikotu gibi etkilidir. Gaziantep bölgesinde ocak tutuşturmak için kullanılmaktadır.

BİRA MAYASI

Lat. Faex Medicinalis; Alm. Hefe; Fr. Levure de bière; İng. Yeast

Saccharomyces cerevisiae Meyer (Saccharomycetaceae) mantarının özel vasatlarda üretilmesi ile elde edilen bir mayadır. Bira elde edilmesi sırasında yan ürün olarak da meydana gelir.

Dış görünüş: Sarımsı renkli bir hamur (taze maya) veya beyazımtırak renkli toz veya parçalar halinde (kuru maya) bulunmaktadır. Kokusu özel, tadı ise acımtıraktır. Mikroskopta yumurta biçiminde taneler halinde görülür. Bu tanelerin boyları 2- 12 mikron arasında değişmektedir.

Bileşim: Protein (%50), karbonhidrat (%30), yağ (%2-3), steroller, enzimler ve B grubu vitaminleri taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Protein ve vitamin bakımından zengin bir gıdadır. Kansızlık, zafiyet ve bağırsak bozukluklarına karşı kullanılır. Lezzetinin acı olması nedeniyle taze maya nadiren kullanılır. Kuru mayadan günde 3 kahve kaşığı güllaç içinde veya hap yapılarak alınabilir. Ticarette, acılığı alınmış ve kısmen hidrolize edilmiş, birçok preparatı bulunmaktadır. Bunlar bilhassa perhizi olan yaşlılar tarafından kullanılır.

KEFİR (Kephir): Kefir kuru iken kirli beyaz renkli, kıkırdak görünüşünde ve muntazam olmayan parçalar halindedir. Taze halde parlak beyaz renkli, bezelye veya nohut büyüklüğünde, az çok küremsi taneler halindedir. Buna kefir tanesi veya kefir yumrusu adı verilir. Kefir içinde birçok mikroorganizma, bulunmaktadır. Bunların en önemlileri *Saccharomyces kefir*, *Bacillus kefir* ve *Bacillus acidi lactici* türleridir.

Kefir çok eski dönemlerden beri. Orta Asya'da yaşayan halk tarafından, kısrak sütünü fermente ederek, "Kımız" denilen içkiyi hazırlamakta kullanılmıştır. Sonradan kefir dünyanın diğer bölgelerine de yayılmıştır. Halen bilhassa "Kefir sütü" hazırlanmasında kullanılmaktadır. Kefir sütü hafif ekşi lezzetli, fermente edilmiş bir süttür. Bugün bilhassa inek, koyun veya keçi sütünden hazırlanmaktadır. Eskiden deve ve eşek sütünden de hazırlanıldı.

Kefir hazırlamak için birçok yol bulunmaktadır. En basiti şöyledir: Yarım litrelik bir şişe su ile doldurulur ve bunun içine 5-6 g kuru kefir konulur ve kefirin yumuşaması (veya aktive olması) için bir gece bekletilir. Ertesi sabah şişedeki su, kefir dipte kalmak şartıyla, yavaşça aktarılır. Şişenin içine, dörtte üç kısmına kadar, kaynatılmamış taze süt konulur, ağzı bir mantar ile sıkıca kapatılır ve mayalanmaya bırakılır. Şişenin bulunduğu yerin sıcaklığının 20 °C civarında olması uygundur. Mayalanma 1-3 gün içinde tamamlanır. Şişeden süzülerek alınan kefir sütü hemen kullanılmalıdır. Diple kalan kefir tanelerinin üzerine tekrar kaynatılmamış taze süt konularak kefir sütü elde edilmeye devam edilebilir.

Kefir mayalanması sırasında sütte bulunan yağ, tuzlar ve su oranında bir değişiklik olmaz. Laktoz

miktarı azalır ve buna karşılık laktik asit miktarı çoğalır. Kazein kısmen parçalanır. Bu nedenle de süt daha kolaylıkla hazmedilir bir duruma gelir. Alkol miktarı %0,5-1 arasındadır. Ayrıca karbondioksit ve fermentler meydana gelir.

BİTOTU TOHUMU

Halen Türkiye'de bitotu ismi altında iki drog kullanılmaktadır.

PAPAZOTU TOHUMU (Semen Sabadillae): *Schoenocaulon officinale* A. Gray (Syn: *Sabadilla officinale* Brandt et Ratzeb.) (Liliaceae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür Meksika, Guatemala ve Venezüella gibi ülkelerde yetişen çok yıllık, 1-2 m yükseklikte, soğanlı, sarı çiçekli ve otsu bir bitkidir. Tohumlar 4-8 mm uzunluk ve 2 mm çapında, köşeli, bir ucu sivri, siyahımsı veya esmer renkli, kokusuz ve çok acı lezzetli taneler halindedir. Alkaloitler (veratrin ve diğerleri, %2-5) taşımaktadır.[97]

Eskiden siyatik, romatizma ve nikris ağrılarına karşı ve felçlerde uyarıcı olarak dahilen kullanılırdı. Yüksek zehirliliği nedeniyle dahilen kullanılışı terk edilmiştir. Soğuk kanlı hayvanlara karşı çok zehirlidir. Bugün sinir ağrılarını (nevralji) yatıştırıcı ve baş bitlerini yok edici olarak kullanılmaktadır Veteriner hekimliğinde, hayvanların vücut parazitleri ile mücadelede, haricen kullanılmaktadır. Veratrin eldesinde bir ilkel maddedir. Toz veya tentür, vücut parazitlerine karşı, deriye veya kıllı deriye (saçlara) sürülür.

Diğer isimler: Bitotu, karabitotu.

MEVZEK TOHUMU (Semen Staphisagriae): *Delphinium staphisagria* L. (Ranunculaceae) türünün kurutulmuş olgun tohumlarıdır. Bu tür 100-150 cm yükseklikte, 1-2 yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar 5-9 loblu, yumuşak tüylü, uzun saplı ve kuvvetli kokuludur. Çiçekler morumsu mavi renklidir. Meyve tüylü bir kapsüldür. Tohumlar 3-5 mm çapında, grimsi esmer veya siyahımtırak renkli, 3 yüzlü, üzeri ağımsı biçimde pürtüklüdür. Anadolu'da Ege ve Akdeniz bölgelerinin denize yakın yerlerinde yetişir. Dağlarda bulunmaz. Sabit yağ ve alkaloitler (%1) taşımaktadır. Ana alkaloitler delfinin ve stafisagrin'dir.

Eskiden yatıştırıcı (kuduz, tetanos, sara), müshil ve kusturucu olarak kullanılırdı. Yüksek zehirliliği nedeniyle dahilen kullanılışı terkedilmiştir. Bugün romatizma ve siyatik ağrılarını yatıştırıcı ve vücut parazitlerini yok edici olarak haricen kullanılmaktadır. Toz, infüzyon (%1-3) veya merhem (10 g tohum tozu, 200 g eritilmiş lanolin içinde bir müddet tutulur ve sonra sıcak iken süzülür) vücuda veya başa sürülür. Haricen bile tehlikeli bir drogdur. Bu nedenle dikkatli kullanılmalıdır. Aşağıdaki zehirlenme arazlarından biri görülür görülmez kullanmayı kesmelidir.

Delphinium staphisagria (kokarot)

Toksikolojik etki: Tohumlar çok zehirlidir. Kusma, ishal, kasılma, felç ve nefes darlığı ile başlayan ve bazen ölümle sonuçlanan zehirlenmeler yapar. Tohumların dahilen öldürücü miktarı 4-5 g arasındadır. Zehirlenmeler genellikle tohumların, vücut parazitlerine karşı, kullanılması sırasında meydana gelir.[98]

Diğer isimler: Kokarot, kokarotu, mezevek, mezvek, müzüdek.

Anadolu'da 20 kadar *Delphinium* türü yetişmektedir. Bunlar henüz kimyasal veya toksikolojik yönden incelenmemiştir. Ekserisi zehirli bitkilerdir.

D. ajacis L. (Syn: *Consolida orientalis* (Gay) Schröd.) ve *D. consolida* L. (Syn: *Consolida regalis* S.F. Gray subsp. *regalis)* türlerinden elde edilen tohum-

lar da parazitlere karşı bitotu tohumu gibi kullanılır. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen türlere hezaren veya sarayçiçeği ismi verilir.

BOĞADİKENİ

Herba Eryngii

Eryngium campestre L., *E. maritimum* L. (Umbelliferae) ve bunlara yakın diğer türlerinin kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Boğadikeni türleri iki veya çok yıllık, yaprakları parçalı, parçalarının uçları dikenli, çiçekleri beyaz veya yeşilimsi renkli olan otsu bitkilerdir. Saponin ve tanen taşımaktadırlar.

Öksürük kesici, idrar arttırıcı, iştah açıcı, uyarıcı ve afrodizyak olarak, infüzyon halinde (%5), kullanılır. Kökler (Radix Eryngii) de aynı etkilere sahiptir.

Diğer isimler: Deveelması, devecidikeni, devedikeni, gözdikeni, tengeldikeni.

Türkiye'de 20 kadar *Eryngium* türü bulunmakta ve bunlar bir ayırım yapılmadan yukarıdaki şekilde kullanılmaktadır.

Eryngium türlerinden gövdesi mavimtırak olan türlerin (*E. maritimum* L.) dalları, nazara karşı, ev ve oda kapılarının üstüne konulmaktadır. Gözdikeni ismi de bu kullanıştan ileri gelmektedir.

E. billardieri Delar.: 40-75 cm yükseklikte, yaprakları parçalar, parçaların uçları dikenli, çiçek durumları mavimtırak renkli olan çok yıllık bir bitkidir. Doğu Anadolu'da yaygındır. Genç bitkilerin gövdesi, kabuğu soyulduktan sonra, yenilir (Başkale, Van). Reçinemsi bir tadı vardır.

BOYACI KATIRTIRNAĞI

Lat. Herba Genistae tinctoriae; Alm. Färberginsterkraut; Fr. Genêt des teinturiers; İng. Dyer's broom

Genista tinctoria L. (Leguminosae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 30-200 cm yükseklikte, dikensiz bir çalıdır. Yapraklar basit, 1-5 cm uzunlukta. Çiçekler dalların ucunda toplanmış. Korolla kelebek biçiminde, tüysüz ve altın sarısı renkli. Meyve dar, uzun biçimli birçok tohumlu bir legümen. Trakya ve Karadeniz bölgesinde yetişmektedir.

Bileşim: Alkaloitler (cytisin, anagyrin ve diğerleri) taşımaktadır. Çiçeklerde sarı renkli glikozitler (luteolin ve genistein) bulunur.

Etki ve kullanılış: Çiçekler (Flos Genistae tinctoriae) veya çiçekli dallar tedavide idrar artırıcı, terletici ve müshil olarak kullanılmaktadır. Çiçekleri yün ve keten liflerini sarıya veya yeşile (önce maviye boyanır) boyamak için kullanılmıştır. Çok dayanıklı bir renk verir.

Kullanılış şekli: İnfüzyon (%1-2), günde 3-4 bardak içilir. Daha fazla miktarlar kusma ve ishal yapmaktadır. Aynı maksat için *G. lydia* Boiss. türü de kullanılmaktadır.

Toksikolojik etki: Bilhassa tohumları zehirlidir. Çiçekler acı bir madde taşır. Zehirliliği katırtırnağı bitkisininkine benzer. Anadolu'da yaygın olan ve yukarıdaki türe şeklen çok benzeyen *G. lydia* Boiss. türü de yukarıda bahsedilen türe yakın bir zehirliliğe sahiptir.

BOYNUZLU GELİNCİK

Lat. Herba Glaucii; Al. Hornmohnkraut; Fr. Herbe de pavot cornu; İng. Horned poppy herb

Glaucium corniculatum (L.) Rud. (Papaveraceae) türünün kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 30-40 cm yükseklikte bir veya iki yıllık bir bitkidir. Yapraklar parçalı, parçaların kenarları dişli. Çiçekler büyük, tek başına. Kaliks 2 parçalı, yeşil renkli ve tüylü. Korolla 4 parçalı, parçalar parlak sarı, turuncu veya kırmızı renkli. Ovariumun üzeri kıllı. Meyve 10-20 cm boyunda, çubuk şeklinde, çok tohumlu bir kapsül. Türkiye'de yaygın bir bitkidir. Boş tarlalar ve yol kenarlarında yetişir.

Bileşim: Bitkide alkaloitler (protopin, sanguinarin, glausin ve diğerleri), tohumlarda ise sabit yağ (%30-35) bulunmaktadır.

Etki ve kullanılış: Yatıştırıcı, öksürük kesici ve uyuşturucu bir etkiye sahiptir. Nadiren uyutucu olarak infüzyon (%1) halinde kullanılır. Çocuklarda kullanılışı tehlikelidir. Yapraklardan hazırlanan ekstrenin böcek öldürücü olduğu ve kalp üzerinde yavaşlatıcı etkisinin varlığı gösterilmiştir.[99]

Toksikolojik etki: Halk arasında zehirli olarak tanınmaktadır. Bununla beraber önemli zehirlenmeler yapmaz. Zira keskin lezzetli bir usare taşı-

maktadır. Bu nedenle taze bitki insanlar ve hayvanlar tarafından yenilmez.

Diğer isimler: Boynuzlu haşhaş, gülfatma.

Türkiye'de 7 *Glaucium* türü bilinmekte olup T. Gözler ve arkadaşları bunlardan bir kısmının alkaloitlerini saptamışlardır.[100]

G. flavum Crantz (sarı boynuzlu gelincik): 30-50 cm yükseklikte, iki veya çok yıllık, otsu bir bitkidir. Çiçekler genellikle sarı ve nadiren kırmızı renkli. Ovariumun üzeri kabarcıklı ve fakat kıllı değil. Gövde yaprakları loblu, dişli kenarlı ve gövdeyi sarmış durumda. Anadolu'nun sahil bölgelerinde (bilhassa Trakya ve Karadeniz bölgesi) denize yakın kumluk yerlerde yetişir. Çiçeklerinde hazırlanan ekstrelerin kalp üzerinde yavaşlatıcı etkisinin bulunduğu gösterilmiştir.[101]

BOYOTU TOHUMU

Lat. Semen Foenu-graeci; Alm. Bockshornsamen; Fr. Graine de fenugrec; İng. Fenugreek seed

Trigonella foenum-graecum L. (Leguminosae) türünün olgun tohumudur. Bu tür 10-50 cm yükseklikte, çiçekleri sarımsı-beyaz, bazen hafif pembe renkli. Meyve düz veya biraz kıvrık, 5-11 cm uzunlukta ve 10-20 tohumludur. Orta ve Güneydoğu Anadolu'da, tohumları için yetiştirilir.

Dış görünüş: 3-5 mm uzunlukta, sert, köşeli, üzeri ince pürtüklü, esmer kırmızı veya sarımsı esmer renkli, kokusuz ve hoş olmayan lezzetlidir. Tohumlar toz edilince kuvvetli ve özel bir koku duyulur.

Bileşim: Sabit yağ, müsilaj, fosforlu organik bileşikler (fitin), kolin, trigonellin ve hidroliz sonucu diosgenin veren bir saponin taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Göğüs yumuşatıcı, balgam söktürücü ve müshil etkileri vardır. Eski devirlerden beri kullanılan bir kuvvet verici ve cinsel arzuyu arttırıcıdır. Pastırmanın üzerine sürülen "çemen" isimli karışımın ana maddesini oluşturur. Bazı baharatın terkibine girer. Konya'da şeker hastalığına karşı kullanılır. Bunun için çemen tohumu toz edilir ve bu tozdan, sabah ve akşam aç karnına, iki kahve kaşığı bir bardak su ile içilir.[102] Tohumlardan hazırlanan lapa haricen çıbanların olgunlaştırılmasında kullanılır. **Kullanılış şekli:** Toz 0,5-1 g, günde birkaç defa, hap halinde. Dekoksiyon (%5) günde 2-3 bardak.

Diğer isimler: Buyotu, çemenotu.

POY: Tohum alındıktan sonra geriye kalan meyve parçalarının toz edilmesi ile elde edilen bir üründür. Halen bilhassa İnegöl ve Karacabey köylerinde elde edilmektedir. Açık sarı renkli, hafif kokulu ve lifli bir tozdur. İstanbul ve Bursa bölgelerinde baharat olarak kullanılır. Kullanılışı Bulgar göçmenleri tarafından başlatılmış ve zamanla yaygınlaşmıştır.

BÖĞÜRTLEN YAPRAĞI

Lat. Folium Rubi; Alm. Brombeerblätter; Fr. Feuille de ronce; İng. Blackberry leaf

Rubus caesius L. (Rosaceae) ve buna yakın diğer türlerin kurutulmuş yaprağıdır. Bu tür çalı görünüşünde, beyaz çiçekli, dikenli ve çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar 3 yaprakçıklı. Yaprakçıklar alt yüzde tüylü ve dişli kenarlı. Meyve önce yeşil, sonra kırmızı ve olgunlukta siyahımsı renklidir. Türkiye'de yaygın bir bitkidir. Bilhassa yol ve hendek kenarlarında yetişir. Yapraklar tanen, organik asitler ve şekerler taşımaktadır.

Dahilen, infüzyon veya dekoksiyon (%5) halinde, kabız, kuvvet verici, idrar söktürücü ve şeker hastalığına karşı kullanılır. Bademcik iltihaplarında dekoksiyonu gargara halinde kullanılmaktadır Yara iyi edici olarak, kurutulmuş yaprak ince toz haline getirilir ve bu toz yara üzerine ekilir. Meyvenin ezilmesi ile elde edilen usare de kabız etkiye sahiptir. Dahilen veya gargara halinde kullanılır.

R. sanctus Schreber (Syn: R. *anatolicus* Focke) (Anadolu böğürtleni): Çiçeklerdeki filamentlerin tüylü olması ile yukarıdaki türden kolaylıkla ayrılabilir. Anadolu'da yaygın bir türdür. Yaprakları yukarıdaki tür gibi kullanılmaktadır. Böğürtlen kökü de aynı maksatlar için kullanılmaktadır.

AHUDUDU YAPRAĞI (Folium Rubi idaei): *R. idaeus* L. türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 1-2 m yükseklikte, ince dikenli, beyaz çiçekli ve çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar 3-7 yaprakçıklı. Yaprakçıkların kenarları dişli ve alt yüzleri, keçe gibi, tüylüdür. Meyve olgunlukla kırmızı renkli, hoş kokulu ve mayhoş lezzetlidir. Karadeniz bölge-

si ormanlarında yabani olarak bulunursa da bilhassa bahçelerde yetiştirilmektedir.

Yapraklar tanen, organik asitler ve C vitamini taşır. İnfüzyon (%5) halinde kabız olarak kullanılır. Meyveleri (Fructus Rubi idaei) organik asitler, şekerler ve C vitamini taşır. İştah açıcı, idrar söktürücü ve kuvvet verici olarak, taze halde kullanılır.

Diğer isimler: Ağaççileği, sultanböğürtleni.

CALAPA YUMRUSU

Tuber Jalapae

Exogonium purga Bentham (Convolvulaceae) türünün kurutulmuş yumrularıdır. Bu tür tırmanıcı, otsu, çok yıllık ve kırmızı çiçekli bir bitkidir. Meksika'nın dağlık bölgelerinde (And dağları) yabani olarak yetişmektedir. Yumru 3-15 cm uzunlukta, iğ, küre veya armut biçiminde, sert, ağır, üzeri buruşuk ve esmer renkli parçalar halindedir. Hafif kokulu, önce tatlı ve sonra keskin lezzetlidir. Nişasta, şekerler, zamk ve etkili madde olarak da bir rezin (konvolvulin ve jalapin karışımı) taşımaktadır.

İnce bağırsağa etkili kuvvetli bir müshildir. Tozu hap halinde, günde 0,3-1,5 g miktarlarda, müshil olarak alınır. Bilhassa afyon kullananlarda görülen kabızlık ile mücadelede eski devirlerde bu drog veya bundan elde edilen rezina (Resina Jalapae) geniş miktarda kullanılmıştır. Bir kısım mahmude kökü ve bir kısım calapa yumrusu tozu karışımının alkol ile tüketilmesi sonucu elde edilen tentür "Alman rakısı" ismiyle tanınır ve müshil olarak kullanılır. Ticarette Brezilya calapası (Tuber Jalapae brasilensis) ve Meksika calapası (Tuber Jalapae mexicanae) olmak üzere iki cins calapa yumrusu bulunur. Meksika kökenli drogların fiyatı iki misli daha pahalıdır.

CAVİ REÇİNESİ

Resina Agathis

Agathis australis Salisb. (Pinaceae) türünden meydana gelmiş ve zamanla fosilleşmiş bir oleoresinadır. Bu tür 25-35 m yükseklikte, yaprakları mızrak biçiminde, gövdesi bol reçineli ve kışın yaprak dökmeyen gösterişli bir ağaçtır. Yeni Zelanda'da ormanlar meydana getirir. Bu ormanlarda meydana gelmiş olan oleoresina uzun zaman toprak altında kalarak fosilleşmiştir. Halen toprak kazılarak, 7-8 kg ağırlığında parçalar halinde dışarı çıkartılmaktadır.[103]

Soluk sarı veya yeşilimsi sarı renkli, donuk, üzeri topraklı, terementi kokulu ve değişik büyüklük ve biçimde parçalardır. Kaynar alkolde tamamen çözünür. Uçucu yağ, rezin, reçine asitleri, acı maddeler ve diğer bileşikler taşımaktadır. Boya, cila ve muşamba endüstrisinde mühim bir ilkel maddedir. Halen İstanbul aktarlarında Cavi reçinesi yerine Sumatra asilbendi (Resina Benzoe Sumatra) verilmektedir.

Diğer isimler: Kovri, kauri.

CEDVAR

Lat. Rhizoma Zedoariae; Alm. Zittwerwurzel; Fr. Rhizome de zédoaire; İng. Zedoary root

Curcuma zedoaria Roscoe (Zingiberaceae) türünün tam halde veya dilimler halinde kesildikten sonra güneşte kurutulmuş rizomudur. Bitki Hindistan, Çin ve Doğu Hint adalarında yetiştirilir.

Dış görünüş: Bitki yuvarlak ve uzun olmak üzere iki değişik biçimde rizom meydana getirir. Bu nedenle ticarette "yuvarlak cedvar" ve "uzun cedvar" olmak üzere iki çeşit cedvar bulunur. Genellikle 4 cm kadar uzunlukta muntazam olmayan parçalar veya 1-2 cm kalınlıkta dilimler halindedir. Rengi grimsi sarıdır. Kokusu baharlı olup zencefili andırır. Lezzeti biraz acıdır.

Bileşim: Uçucu yağ ve rezin taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: İştah açıcı, uyarıcı, idrar arttırıcı, balgam ve gaz söktürücü etkilere sahiptir. Halen bilhassa baharat olarak kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli: Toz 0,5-1 g, günde birkaç defa alınır. Dekoksiyon (%2-5) günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Ceduvar, zidvar, zalumba kökü, zurumbaz.[104]

CEHRİ

Lat. Fructus Rhamni petiolari, Grana Flava; Alm. Gelbbeeren; Fr. Graine jaune; İng. Yellow berry

Rhamnus petiolaris Boiss. (Rhamnaceae) türünün yeşil iken toplanıp kurutulmuş meyveleridir. Bu tür 3 m kadar yükselebilen dikenli bir ağaççıktır. Kışın yapraklarını döker. Meyveler 6-7 mm çapında, esmer yeşil renkli, tüysüz ve iç kısmı parlak sarı renkli taneler halindedir. Orta Anadolu bölgesinde yaygın olup eskiden bilhassa Ankara, Kayseri, Antep ve Maraş bölgelerinde yetiştirilirdi. Halen kültürü yapılmamakla beraber, eskiden kalmış kültür bakiyelerine, tarla kenarlarında sık olarak rastlanmaktadır.

Dış görünüş: 6-7 mm çapında, dış yüzü esmer yeşil, içi parlak sarı renkli, kokusuz ve lezzetsiz tanelerdir.

Bileşim: Sabit yağ, antrasen ve flavon türevleri taşımaktadır. Kayseri bölgesinde yetişen bitkilerin meyvelerinde %4 sabit yağ ve %0,08-0,15 arasında serbest antrasen türevi bulunduğu saptanmıştır.[105] En önemli flavon türevi ksantoramnin'dir.

Etki ve kullanılış: Meyveleri eskiden müshil olarak kullanılırdı. Halen bu şekilde kullanılışı terk edilmiştir. Taşıdığı sarı renkli boyar madde (ksantoramnin) nedeniyle eskiden beri kumaş (ipekli kumaşlar, yazma, yün) ve yağların boyanmasında kullanılmaktadır.[106] Taşıdığı az miktarda antrasen türevi nedeniyle son yıllarda bazı Avrupa ülkelerinde gıda maddelerinin boyanmasında kullanılışı yasaklanmıştır.

Anadolu'da iyi kaliteli cehri, Kayseri bölgesinde elde edilmektedir, ihracat bilhassa İzmir ve Samsun limanlarındım Amerika, Fransa ve İngiltere'ye yapılırdı.[107] On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Anadolu'da elde edilen Cehri miktarı yaklaşık 10.000 ton civarına erişiyordu.[108] Bugün Anadolu'da cehri ekimi yapılmamaktadır. Sınırlı olan tüketim, eski kültür bakiyelerinden karşılanmaktadır. Avrupa'da yetişen *R. infectorius* L. ile *R. tinctorius* Waldst. et Kit. türlerinden elde edilen meyveler de eskiden boyar madde olarak kullanılmıştır. Bugün ticarette yalnız Anadolu'dan elde edilen ürün bulunmaktadır.

Diğer isimler: Altın ağacı, alacehri, boyacı dikeni cehni, cehre, çehri.

Anadolu'da 20'den fazla *Rhamnus* türü bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının meyve ve kabukları tedavi alanında kullanılır. Genellikle müshil bir etkiye sahiptirler. Anadolu'da yetişen türlerin ekserisi antrasen ve flavon türevleri yönünden incelenmemiştir.

AKDİKEN MEYVESİ (Fructus Rhamni cathartici maturi): *Rhamnus catharticus* L. türünün olgun meyveleridir. Bu tür 2-6 m yükseklikte, kışın yapraklarını döken, dikenli bir ağaçtır. Meyve 6-8 mm çapında, olgunlukla siyah renkli, 4 çekirdekli, kokusuz, biraz mayhoş ve acı lezzetlidir. Kuzey Anadolu dağlarında yetişir. Meyve şekerler, organik asitler, flavon ve antrasen türevleri (emodin, frangulin ve diğerleri) taşımaktadır.

İdrar arttırıcı ve müshil bir etkiye sahiptir. Etkisi kalın bağırsak üzerinedir. Taze meyvelerin sıkılması ile elde edilen usarenin şeker ile karıştırılması ile hazırlanan şurup, kuru meyveden hazırlanan toz, 2-5 g, günde birkaç defa veya kuru meyvelerden hazırlanan dekoksiyon (%10), günde bir iki bardak, içilerek kullanılır. Zehirli bileşikler taşımadığı için zararsız bir müshildir. Gövde ve dal kabukları (Cortex Rhamni cathartici) da aynı etkilere sahiptir.

Diğer isimler: Acı cehre (Van, Edremit), geyikdikeni ağacı.

BARUT AĞACI KABUĞU (Cortex Rhamni frangulae): *R. frangula* L. (Syn: *Frangula alnus* Miller) türünün kurutulmuş dal kabuğudur. Bu tür 2-6 m yükseklikte, dikensiz ve kışın yapraklarını döken bir ağaççıktır. Meyve 6-10 mm çapında ve olgunlukta siyah renklidir. Kuzey ve Orta Anadolu dağlarında yetişir.

Trabzon bölgesi dağlarında yetişen ağaçlardan elde edilen kabuklar dış ülkelere satılır. Kabukları alınmış dallar ise fasulye sırığı olarak kullanılır. Kabuklar tanen (%10), saponin, şekerler, acı madde ve antrasen türevleri (glikofrangulin, frangulin ve diğerleri) taşımaktadır.

Müshil ve midevi etkilere sahiptir. Toz 0,5-1 g, günde birkaç defa hap halinde veya dekoksiyon (%10), günde 2-3 bardak içilmek suretiyle kullanılır. Taze kabuklar tahriş edici özelliğe sahip bulunduklarından iyice kurutulmuş ve eskitilmiş (bir yıllık) kabukların kullanılması tercih edilmelidir.

Diğer isimler: Erkek akdiken.

R. alaternus L. (Yalancı akdiken): 1-5 m yükseklikte, kışın yaprak dökmeyen, dikensiz bir ağaççıktır. Meyve olgunlukta siyah renklidir. Anadolu'nun

Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinin kıyı kısımlarında yetişir. Meyve ve kabuğu müshil etkilidir. Kökü sarılığa karşı kullanılır.

R. oleoides L. subsp. *graecus* (Boiss. et Reut.) Holmboe (Kördiken): 2 m kadar yükseklikte, kışın yapraklarını döken, dikenli ve çalı görünüşünde bir bitkidir. Meyve 5-6 mm çapında sarımtırak veya siyahımsı renklidir. Bilhassa Güney Anadolu'nun kıyı bölgelerinde bulunur. Kabuklarında, serbest ve glikozit halinde, antrasen türevleri (emodin, fiskiyon ve krisofanol) bulunduğu gösterilmiştir.[109] Kök kabukları dahilen sarılığa ve vücutta su toplanmasına karşı, suyu boşaltıcı olarak kullanılır.

CENNET BİBERİ

Lat. Fructus Amomi, Semen Amomi paradisi; Alm. Paradieskörner; Fr. Graine de paradis; İng. Grain of paradise

Amomum granum paradisi L. veya *A. meleguetta* Roscoe (Zingiberaccae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu türler Batı Afrika'nın tropikal bölgelerinde bol olarak yetişmektedir.

Dış görünüş: 2-4 mm çapında, az çok piramit biçiminde, esmer kırmızımtırak renkli, parlak, derimsi ve sert tanelerdir. Ezilince baharlı bir kokusu olduğu hissedilir. Lezzeti çok acıdır.

Bileşim: Uçucu yağ (%0,30-0,75), sabit yağ ve rezin taşır.

Etki ve kullanılış: İştah açıcı ve midevi etkilere sahiptir. Bugün daha çok baharat olarak kullanılır. Bazen toz karabibere katıştırılır. Bazı alkollü içkilere, keskinlik vermek için, katılır.

Diğer isimler: Edrefil, ıtrıfil, tıfıl.

CENTİYANE KÖKÜ

Lat. Radix Gentianae luteae; Alm. Enzianwurzel; Fr. Racine de gentiane; İng. Gentian root

Gentiana lutea L. (Gentianaceae) türünün sonbaharda toplanıp güneşte kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür 100-120 cm yükseklikte, sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir dağ bitkisidir. Orta Avrupa dağlarında yaygındır. Türkiye'de nadir olarak bulunur (Bursa-Uludağ, Ödemiş, Bozdağ). Daima 1500 m yüksekliğin üstünde rastlanır. Çok toplama nedeniyle bu tür memleketimizde çok azalmıştır.

Dış görünüş: 10-20 cm ve bazen daha uzun, 1-3 cm çapında, silindir biçimli parçalar halindedir. Dış yüzünde esmer sarı renkli ince bir mantar tabakası bulunur. Hoş ve özel kokulu, önce tatlımsı, sonra acı lezzetlidir.

Gentiana lutea köklerinin kurutulması

Gentiana lutea (centiyane)

Bileşim: Yağ, pektin, tanen ve acı glikozitler (gentiopikrin) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Zehirli olmayan çok iyi bir acı ilaçtır. Sindirim sistemi sinirlerinin uçlarını uyararak ifrazatı arttırır ve iştahı açar. Eskiden ateş

düşürücü olarak da kullanılmıştır. Haricen yara iyi edici olarak kullanılır. Alyuvarları arttırıcı bir etkisi olduğu gösterilmiştir.

Kullanılış şekli: Toz 0,2-1 g, günde 2-3 defa, hap halinde. İnfüzyon (%2-5), günde 2-3 bardak. Daima yemeklerden önce alınmalıdır. Haricen cerahatli yaralar koyu dekoksiyon (%10) ile yıkanır.

1945 yıllarında, Uludağ'da yetişen bitkilerin köklerinden bir sulu hülasa hazırlanarak ticarete çıkartılmıştır.[110] Bugün böyle bir üretim yoktur. Az miktarda centiyane kökü İzmir'den dış ülkelere satılmaktadır.

Diğer isimler: Centiyan (Arapçadan), cintiyâne, defneyezit, güşadotu (Farsçadan), kantaron-ı kebir (büyük kantaron), sarı gentiyan, sivri kökü (Bozdağ)

Aşağıda isimleri yazılmış olan türlerin toprak üstü kısımları, centiyane kökü gibi, iştah açıcı ve ateş düşürücü olarak kullanılmaktadır:

G. asclepiadea L. (mavi centiyan, sütlü güşadotu): 100 cm kadar yükselebilen, mavi çiçekli bir türdür. Çiçekler genellikle 5 loblu. Korolla mavi veya koyu mavi renkli. Yapraklar sivri uçlu. Bilhassa Kuzey Anadolu bölgesi dağlarında bulunur.

G. cruciata L.: 50 cm kadar yükseklikte, mavi çiçekli bir türdür. Yapraklarının küt olması ile yukarıdaki türden ayrılabilir. Korolla genellikle 4 lobludur. Kuzey ve İç Anadolu'da yetişmektedir.

G. olivieri Griseb. (Afat): 20-30 cm yükseklikte, mavi çiçekli bir türdür. Korolla genellikle 5 loblu, dış kısmı mavi iç kısmı beyazımsı renkli. İç ve Doğu Anadolu'da yaygın bir türdür.[111] Çiçekli dalları Doğu Anadolu bölgesi (Gaziantep, Erzurum, Urfa) aktarlarında demetler halinde satılır. Doğu Anadolu'da infüzyon (%2-3) halinde iştah açıcı ve ateş düşürücü olarak geniş mikyasta kullanılmaktadır.

Menyanthes trifoliata L. (acıyonca, suyoncası): Yaprakları üç yaprakçıklı, çiçekleri soluk pembe renkli olan bir su bitkisidir. Bataklık yerler ve göl kenarlarında yetişir. Kuzey (Bolu: Abant Gölü) ve Doğu Anadolu'da göl kenarlarında bulunmaktadır. Yaprakları (Folium Menyanthidis) Avrupa'da kuvvet verici, iştah açıcı ve ateş düşürücü olarak kullanılır. Anadolu'da kullanılışına rastlanılmamıştır. Acı maddeler (menyantin, gentianin) taşımaktadır.

CEVİZ YAPRAĞI

Lat. Folium Juglandis; Alm. Walnussblätter; Fr. Feuille de noyer; İng. Walnut leaf

Juglans regia L. (Juglandaceae) türünün kurutulmuş yaprağıdır. Bu tür 25-30 m yüksekliğe kadar ulaşabilen, kışın yaprak döken, gösterişli bir ağaçtır. Yapraklar tek tüysü, yaprakçıklar tam kenarlı ve kuvvetli kokuludur. Kuzeydoğu ve Doğu Anadolu'da yabani olarak yetiştiği gibi, bahçelerde de yetiştirilmektedir. Drog elde etmek için yapraklar haziran-temmuz aylarında toplanır, havadar ve gölgelik bir yere serilerek kurutulur.

Dış görünüş: 20-30 cm uzunlukta bileşik bir yapraktır Her bir yaprakta 7-9 yaprakçık bulunur. Yaprakçıklar yumurta biçiminde, tam kenarlı, 6-15 cm uzunlukta, koyu yeşil renkli ve derimsi görünüştedir. Taze iken özel ve kuvvetli bir kokusu bulunur. Lezzeti acı ve buruktur.[112]

Bileşim: Tanen, uçucu yağ ve acı lezzetli bir boyar madde (juglon) taşımaktadır. Bu maddenin redüklenmiş türevi taze yapraklarda glikozit halinde bulunur.

Etki ve kullanılış: Çok kullanılan bir halk ilacıdır. İştah açıcı, kabız, kan şekerini düşürücü, kuvvet verici etkileri vardır. Deri hastalıklarında, antiseptik olarak, haricen kullanılır. Ceviz yaprağı veya taze meyvenin üzerindeki yeşil kabuk ile yün, pamuk veya ipek iplikler kahverengine boyanabilir. Birinci Dünya Savaşı arasında Türk ordusundaki askerlerin çadırları ve ebiseleri ceviz yaprağı ve soğan kabuğu karışımından elde edilen bir hülasa ile boyanmıştır.[113]

Taze yaprakların kuru yapraklardan daha etkili olduğu sanılmaktadır. Yaprak yerine taze ceviz meyvesinin üzerindeki kabuk (ceviz kapçığı) (Pericarpium Juglandis nucum) da kullanılabilir. Dahilen infüzyon (%2), haricen (gargara) ise dekoksiyon (%5) halinde kullanılmaktadır.

CEVİZ YAĞI (Oleum Juglandis regiae nucum): *J. regia* L. meyvesinin iç kısmının önce soğukta ve sonra sıcakta sıkılması ile elde edilen koruyucu bir sabit yağdır. Açık sarı renkli ve tatlımsı lezzetlidir. Anadolu cevizlerinin %70 civarında yağ taşıdığı saptanmıştır.[114] Ceviz yağı tedavide müs-

hil ve safra arttırıcı olarak kullanılmaktadır. Ceviz meyvesi şeker hastalarına gıda olarak verilir.

J. nigra L. (karaceviz ağacı): Yapraklarının 11-23 yaprakçıklı, yaprakçıkların sivri uçlu ve dişli kenarlı olması ile yukarıdaki türden kolaylıkla ayırt edilir. Vatanı Kuzeydoğu Amerika'dır. Odunu için Avrupa ülkelerinde bol miktarda yetiştirilir. Memleketimizde bazı şehirlerde (İstanbul, Ankara) bahçelerde yetiştirildiğine rastlanmaktadır. Yaprakları ceviz yaprağı gibi kullanılır.

CİVANPERÇEMİ

Lat. Herba Millefolii; Alm. Schafgarbenkraut; Fr. Herbe de millefeuilles; İng. Yarrow herb

Achillea millefolium L. (Compositae) türünün kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür, 10-100 cm yükseklikte, yünlü gibi tüylü, parçalı yapraklı, beyaz çiçekli, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Bilhassa Kuzey ve Doğu Anadolu'da yetişmektedir.

Dış görünüş: Yapraklı ve çiçekli dallardan ibarettir. Yapraklar parçalı, parçalar dar, yünlü gibi tüylü. Çiçek durumunda 50-150 kapitulum bulunur. Dil şeklindeki çiçekler beyaz renkli. Özel ve kuvvetli bir kokusu ve acımtırak bir lezzeti vardır.

Bileşim: Mavimtırak renkli bir uçucu yağ taşır. Uçucu yağın bileşim ve miktarı bitkinin varyetesine ve elde ediliş zamanına ve yöresine göre çok değişmektedir. Herba kısmında genellikle %0,2-0,4 arasında uçucu yağ bulunmaktadır. Bu uçucu yağda azulen, limonen, borneol, pinenler, seskiterpenler vs. vardır.[115]

Etki ve kullanılışı: İdrar arttırıcı, iştah açıcı, gaz söktürücü, adet söktürücü ve yara iyi edici (bilhassa basurda) etkilere sahiptir.

Kullanılış şekli: Dahilen infüzyon (%5) günde 2-3 bardak içilir. Yara iyi edici ve basur ağrılarını dindirici olarak, taze yaprağın sıkılması ile elde edilen usare, bir tülbent ile yaranın veya basur memelerinin üzerine konur ve pansuman günde 2-3 defa değiştirilir. Etkili ve zararsız bir ilaçtır.

Diğer isimler: Akbaşlı, barsamaotu, beyaz civanperçemi, binbiryaprakotu, kandilçiçeği, marsamaotu.

Türkiye'de 40 kadar *Achillea* türü bulunmakta ve bunların birçoğu tedavi amacıyla, yukarıdaki tür yerine kullanılmaktadır. Bunların başlıcaları şunlardır:

A. aleppica DC. (yılançiçeği): 5-60 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar tüylü, parçalı, parçalar iplik şeklinde. Çiçekler fildişi beyazı, soluk sarı ve altın sarısı renklidir. Orta ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaygın bir türdür.

A. armenorum Boiss. et Haussk. (baytaran): 10-25 cm yükseklikte, yünlü gibi tüylü, beyaz çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Kahramanmaraş bölgesindeki dağlarda (Berit dağı) yetişir.

A. biebersteinii Afan. (Syn: *A. micrantha* Willd.) (pireotu, sarı civanperçemi): 10-100 cm yükseklikle, çok tüylü, sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir Batı Anadolu hariç, Anadolu'nun diğer bölgelerinde yaygındır. Çiçek durumlarında %0,45 uçucu yağ bulunmaktadır. Bu uçucu yağda %49 sineol bulunduğu saptanmıştır.[116] Çiçek durumları iştah açısı ve Elazığ bölgesinde pirelere karşı kullanılmaktadır.

A.kotschyi Boiss: 15-40 cm yükseklikte, yünlü gibi tüylü, parçalı yapraklı, beyaz çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Orta ve Doğu Anadolu'da bulunan bir türdür.

A. multifida (DC.) Boiss. (ebulmülük): 10-30 cm yükseklikte, yeşil yapraklı, beyaz çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Memleketimizde yalnız Uludağ'da (1700-2550 m) bulunmaktadır.

A. nobilis L. (ayvadana, ayıdanası, kurtotu): 15-70 cm yükseklikte, sık tüylü, soluk sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Memleketimizde 4 alttürünün bulunduğu bilinmektedir. Bu alttürlerden en yaygın olanı subsp. *neilreichii* (Kerner) Formanek alttürüdür. Bu alttüre ait çiçekli dallar İzmir aktarlarında "ayvadana" ismi altında satılmaktadır. Aynı bitki Bursa'da "ayıdanası" ismiyle tanınmaktadır.

A. setacea Waldst. et Kit. (tilkikuyruğu, yılandili): 10-80 cm yükseklikte, sık tüylü, parçalı yapraklı, beyaz çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Doğu bölgesi hariç, Anadolu'da yaygın bir türdür. Torul (Gümüşhane) bölgesinde, yapraklarının ezilmesi ile elde edilen lapa, haricen yara iyi edici olarak kullanılmaktadır.

A. wilhelmsii C. Koch: 10-30 cm kadar yükselebilen, parlak sarı çiçekli bir türdür. Bilhassa Doğu ve Güney Anadolu bölgelerinde yetişir. Erzurum

(Ilıca) bölgesinde çiçekli dalları böcek kaçırtıcı ve öldürücü olarak kullanılır. Çiçekli dallarında %0,7 oranında uçucu yağ ve bu yağda da kâfur ve borneol bulunduğu saptanmıştır.[117]

ÇADIRUŞAĞI

Gummi Ammoniacum

Dorema ammoniacum Don (Umbelliferae) türünden elde edilen bir oleogummirezinadır. Bitki Orta ve Doğu İran'ın çöl bölgelerinde yetişmektedir. Drog sarımsı veya tarçın renkli, 0,5-3 cm çapında az çok yuvarlak biçimli parçalar halindedir. Hemen hemen kokusuz ve acı lezzetlidir. Uçucu yağ, rezin ve zamk taşır. Uyarıcı, afrodizyak, balgam ve idrar söktürücü özellikleri vardır. Bilhassa balgam söktürücü olarak hap halinde (günde 0,5-2 g) kullanılmaktadır. Mabetlerde tütsü olarak da yakılmaktadır.

Diğer isimler: Uşak ağacı.

ÇAM TEREMENTİSİ

Lat. Terebenthina Communis; Alm. Terpentin; Fr. Térébenthine; İng. Turpentine

Değişik *Pinus* (Çam) türlerinin (Pinaceae) gövdesine yapılan yaralamalar sonucu elde edilen bir maddedir. Türkiye'de *P. brutia* Ten. türünden ve bilhassa Muğla bölgesinde elde edilmektedir.[118]

Dış görünüş: Bal kıvamında, soluk sarı veya soluk yeşilimsi renkli, özel balsam kokulu ve acı lezzetli bir maddedir. Suda çözünmez. Organik çözücülerde kolaylıkla çözünür.

Bileşim: Rezin (%0-90) ve uçucu yağ (%10- 28) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Solunum ve idrar yolları hastalıklarında kullanılan etkili bir antiseptiktir. Tahrip yaptığından böbrek rahatsızlıkları olanlarda kullanılmamalıdır. Haricen kullanılışı tahriş edici özelliğine dayanır. Boya ve kâğıt endüstrilerinde çok kullanılan bir katkı maddesidir.

Kullanılış şekli: Dahilen günde 0,5-2 g hap halinde alınır. Bazı yakıların (Kantarit yakısı gibi) terkibine girer.

Diğer isimler: Çam sakızı, Reçine, terebantin, terebentin.

Pinus brutia'dan çam sakızı elde edilişi

Türkiye'de, yabani olarak, aşağıdaki beş *Pinus* türü yetişmektedir.[119]

P. brutia Ten. (kızıl çam)

P. halepensis Miller (Halep çamı)

P. nigra Arn. subsp. *pallasiana* (Lamb.) Holmboe (karaçam, Toros çamı)

P. pinea L. (fıstık çamı)

P. sylvestris L. (sarı çam)

Bu türlerden elde edilen aşağıdaki droglar halen tedavi alanında kullanılmaktadır.

ÇAM FISTIĞI (Semen Pinearum, S. Pini pineae): *P. pinea* L. türünün kurutulmuş olgun tohumlarıdır. Bu tür 30 m kadar yükselebilen ve taç kısmı şemsiye şeklinde olan gösterişli bir ağaçtır. Bütün Akdeniz bölgelerinde yetişir veya yetiştirilir. Memleketimizde bilhassa Batı Anadolu bölgesinde (Ayvalık, Aydın, Muğla) ormanlar oluşturmaktadır. Tohum 1,5 cm kadar uzunlukta, iğ biçiminde, süt beyazı renkli ve yağlımsı lezzetlidir. Halen Kuzeybatı Anadolu (Kozak tipi), Aydın ve Antalya (Aydın tipi) ve Maraş (Maraş tipi) bölgelerinde elde edilmektedir. Sabit yağ (%46 civarında), protein ve

sellüloz taşır. Bal ile ezilmesi ile elde edilen macun kuvvet verici olarak kullanılmaktadır. Bazı yemeklerin içine girer. Türkiye'nin dışsatım ürünlerindendir.[120]

ÇAM KABUĞU (Cortex Pini): Muhtelif *Pinus* türlerinden elde edilen kurutulmuş gövde kabuğudur. Tanen taşıması nedeniyle deri endüstrisinde sepileyici madde[121] ve tedavide kabız olarak kullanılır. Kabız etki elde etmek için, kabuklardan hazırlanan infüzyon (%5), günde 2-3 bardak içilir.

ÇAM KATRANI (Pix Liquida): Muhtelif Pinus türlerinin dal ve gövde parçalarının kapalı fırınlarda yavaş yavaş yakılması sonucu elde edilen katrandır. Halen Güney Anadolu dağlarında bilhassa *P. brutia* Ten. ve *P. nigra* Arn. subsp. *pallasiana* (Lamb.) Holmboe türlerinin odunundan elde edilmektedir.[122] Siyah veya koyu esmer renkli, özel kokulu ve acı lezzetli ve kıvamlı bir sıvıdır. Fenol türevleri ve reçine asitleri taşır.

Dahilen solunum sistemi ve idrar yolları hastalıklarında antiseptik olarak, hap halinde, günde 1-1,5 g alınır. Aynı miktar süt içinde eriterek de kullanılabilir. Haricen birçok cilt hastalığına karşı merhem halinde kullanılmaktadır. Bugün bilhassa hayvanlarda görülen cilt hastalıklarına karşı haricen kullanılır. Bu drog yerine bazen andız veya sedir katranı kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Bitkisel katran, kara katran, kalın katran.

KATRAN RUHU (Oleum Fagi): *Fagus sylvestris* L. (Fagaceae) türünün odunundan distilasyon sonucu elde edilen bir sıvıdır. Bilhassa fenol türevleri (gaiakol, kresol) taşır. Eskiden dahilen ve haricen antiseptik olarak kullanılırdı.

ÇAM REÇİNESİ (Colophonium, Resina Colophonia, Resina Solida): Çam terebentininin distilasyonu sonucu elde edilen bir rezinadır. Açık veya koyu sarı renkli, parlak, kolaylıkla kırılabilir bir maddedir. Suda çözünmez, organik çözücülerde kolaylıkla çözünür. Yakı hazırlanmasında kullanılır. Boya ve kâğıt endüstrisinde önemli bir ilkel maddedir.

ÇAM POLENİ (Sporae Pini): Değişik *Pinus* (Çam) türlerinin (Türkiye'de bilhassa P. *brutia* Ten.) olgun sporlarıdır. Bu drog açık sarı renkli, hafif ve kaygan bir toz halindedir. Bu sporlardan hazırlanan hülasalar ile yapılan müstahzarlar, vitaminler ve enzimler taşımaktadır. Dahilen kuvvet verici, vücudun mukavemet ve kudretini arttırıcı olarak, son yıllarda, kullanılmaya başlanmıştır.

ÇAM SOYMUĞU: Yapraklarda meydana gelen özsuyun bitkinin diğer organlarına taşınmasını üstlenmiş olan boruların bulunduğu tabakaya verilen isimdir. Bu tabakaya ayrıca floem ismi de verilmektedir. Çam soymuğunun kuvvet verici ve bilhassa verem hastalığını iyi edici olduğu kanısı halk arasında yaygındır. Bu nedenle ormanlık bölgelerde, soymuğu alınarak yenmek için, her yıl binlerce ağaç yaralanmaktadır.

Diğer isimler: Saymuk, yalamık.

ÇAM TEREMENTİ ESANSI (Oleum Terebinthinae): Terebentin veya çam odununun distilasyonu ile elde edilen bir uçucu yağdır.[123] Terebentin esansı, özel kokulu, renksiz ve yakıcı lezzetli bir sıvıdır. %90 kadar pinen taşır. Haricen romatizma ağrılarına karşı, cilde kan toplayıcı olarak ve veteriner hekimliğinde haricen ağrı kesici olarak kullanılmaktadır. Neft yağı ismiyle de tanınır. Ham petrolün damıtılması sırasında elde edilen bazı karışımlara da "neft" ismi verilmektedir. Petrolden elde edilen neft, kokusunun benzin veya gaz yağına benzemesi ile çam türlerinden elde edilen neft yağından kolayca ayrılabilir. Petrolden elde edilen yağ bilhassa boya endüstrisinde kullanılmaktadır.

ÇAM TOMURCUĞU (Turiones Pini): *P. sylvestris* L. (sarı çam) bitkisinin kurutulmuş genç tomurcuklarıdır. Sarı çam, Avrupa ve Kuzey Anadolu dağlarında yetişen bir orman ağacıdır. İlkbaharda (şubat-mart) dal uçlarında meydana gelen tomurcuklar, dal ucu ile birlikte kesilerek alınır. Havadar ve gölgeli bir yere ince bir tabaka halinde serilerek kurutulur. Kurutma 1-2 ay sürer. İyi kurutulmamış tomurcuklar değersizdir. Genellikle 5-6 tomurcuk kısa bir dal parçasına bağlı olarak bir arada bulunur. Tomurcuklar koni biçiminde ve 2-3 cm uzunluktadır. Ortadaki tomurcuk diğerlerinden daha büyüktür. Koku ve lezzeti reçineyi andırır.

Reçineli maddeler, uçucu yağ (%1-2), acı madde taşır. Zehirli madde taşımayan, hafif bir idrar söktürücüdür. Solunum sistemi hastalıklarında yumuşatıcı ve balgam söktürücü olarak kullanılır. İnfüzyon (%2-3), günde bir su bardağı içilir.

BALSIRA TOMURCUĞU: Ege ve Akdeniz bölgelerinde Sarı çam tomurcuğu yerine *P. nigra* Arn. subsp. *pallasiana* (Lamb.) Holmboe türünün tomurcukları kullanılmaktadır. Bu tür Batı ve Güney Anadolu dağlarında bol olarak bulunur. Tomurcuklarının reçine ile kaplı olmasından dolayı Ege bölgesinde (Manisa) "balsıra çamı" olarak isimlendirilmektedir. Bkz. Kudrethelvası.

ÇAM YAPRAĞI ESANSI (Oleum Pini, O. Templini): Değişik çam türlerinin yapraklı dal uçlarından su buharı damıtması ile elde edilen hoş kokulu, keskin lezzetli, renksiz ve akıcı bir sıvıdır. Avrupa'da *Pinus mugo* Turra (Syn: *P. pumilo* Haenke) ve *P. sylvestris* L. türlerinden elde edilmektedir.[124] Pinenler, silvestren, kadinen, terpineol ve bornil asetat gibi bileşikler taşımaktadır.

Dahilen göğüs nezlesine karşı, balgam söktürücü, yatıştırıcı ve antiseptik (belsoğukluğunda) olarak, günde 1-3 damla (bir kesme şeker üzerine damlatılarak) alınır. Haricen, merhem halinde romatizmaya karşı, ağrıyan yere sürmek suretiyle kullanılır. Çam yaprağı esansı halen memleketimizde elde edilmemektedir. Bunun yerine tedavide terementi esansı (neft yağı) kullanılmaktadır.

Güney Anadolu dağlarında yetişen *P. brutia* Ten. türünün yaş yapraklı dal uçlarında %0,64, kurutulmuş yapraklı dal uçlarında ise %4,20 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır.[125] Bu durum bu türün yapraklarından iktisadi olarak uçucu yağ elde edilebileceğini göstermektedir.

ÇANÇİÇEĞİ SOĞANI

Bulbus Leucoji, Radix Violae albae

Leucojum aestivum L. (Amaryllidaceae) türünün yumrusudur. Bu tür 30-60 cm yükseklikte, soğanlı bir bitkidir. Soğan 25-40 mm çapında. Çiçekler gövdenin ucunda, sarkık, çan biçiminde, beyaz renkli, 2-5 tanesi bir arada bulunur. Kuzey Anadolu'nun sulak çayırlarında yetişmektedir. Ayrıca süs bitkisi olarak da yetiştirilir. Bütün bitki ve bilhassa yumruları alkaloitler (galantamin ve diğerleri) taşımaktadır.

Taze yumru kusturucu etkiye sahiptir. Haricen çıbanların olgunlaştırılması ve açılmasında kullanılır. Taze yumru ezilir ve bir tülbent içinde çıban üzerine sarılır. Yumrular galantamin eldesi için bir ilkel maddedir. Bu bileşik son zamanlarda çocuk felci hastalığı sonucu meydana gelen arazların tedavisinde kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Akçabardak, çayırsümbülü (Edirne: Keşan).

ÇAVDAR

Semen Secalis

Secale cereale L. (Gramineae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür bütün Avrupa ve Anadolu'da yetiştirilen bir kültür bitkisidir. Meyveler bilhassa nişasta (%60) ve sellüloz taşımaktadır. Meyvelerin öğütülmesi ile elde edilen un dahilen yumuşak bir müshil olarak "çavdar ekmeği" halinde kullanılır.

ÇAVDAR MAHMUZU (Secale Cornutum): *Claviceps purpurea* Tulasne (Hypocreaceae) isimli mantarın çavdar başakları üzerinde meydana getirdiği bir oluşumdur. Bu mantar bilhassa Orta Avrupa bölgesinde yaygın bulunmaktadır. Çavdar mahmuzu 1-4 cm uzunlukta. 2-7 mm genişlikte, az çok kıvrık, siyahımsı mor renkli, kolayca kırılabilen, özel kokulu, silindirik çubuklar halindedir. Sabit yağ (%30 kadar) ve ergolin iskeletine sahip alkaloitler taşımaktadır.

Çavdar mahmuzu ekstreleri eskiden kan kesici olarak kullanılırdı. Bugün bu maksat için bilhassa alkaloitleri (ergometrin) kullanılmaktadır. Son yıllarda uyuşturucu madde olarak çok kullanılan LSD (lysergsaure-diaethylamid) çavdar mahmuzunda bulunan lisergik asidin bir türevidir.

ÇAY YAPRAĞI

Lat. Folium Theae nigrae; Alm. Tee blatt; Fr. Feuille de thé; İng. Tea leaf

Camelia sinensis (L.) O. Kuntze (Syn: *Thea sinensis* L.) (Theaceae) türünün, fermente edildikten sonra, fırınlarda kurutulmuş yaprağıdır. Bu tür kışın yaprağını dökmeyen, beyaz çiçekli bir ağaççıktır. Vatanı Çin olmakla beraber, Kuzeydoğu Anadolu'nun sahil bölgelerinde (Rize, Hopa) bol miktarda yetiştirilmektedir. Rize bölgesinde çay eldesi 1939 yılında başlamıştır. Burada ilk tesis 1945 yılında "Rize Çay Fabrikası" ismiyle kurulmuştur. Bu fabrika halen de çalışır durumdadır. Bölgede bugün çay elde eden 40'dan fazla tesis bulunmaktadır.[126]

Dış görünüş: Az çok burulmuş, siyah renkli, özel kokulu ve buruk lezzetli parçalar veya kaba toz halindedir.

Bileşim: Kafein (%l-4), tanen (%10-25), enzimler ve uçucu yağ taşımaktadır.[127] Tohumlarında sabit yağ (%23-29)[128] ve saponinler[129] bulunmaktadır.

Thea sinensis (çay) yaprakları

Etki ve kullanılış: Midevi, kuvvet verici, idrar artırıcı ve kabız etkilere sahiptir. Taşıdığı tanenden dolayı alkaloit zehirlenmelerinde panzehir olarak kullanılır. Kafein elde edilmesinde bir ilkel maddedir.[130] Tohumlarında bulunan yağ sanayide ve temizlendikten sonra gıda olarak kullanılabilir.[131]

Kullanılış şekli: İnfüzyon (%5), günde 3-4 bardak içilir.

Memleketimizde çay yetiştirilmesi için ilk girişimler 1888 ve 1892 yıllarında yapılmıştır. Japonya'dan getirilen tohumlar Bursa bölgesinde ekilmiş ve fakat Bursa ikliminin çay bitkisi üretimi için yeterli rutubete sahip olmaması nedeniyle bu girişim başarıya ulaşamamıştır. Rize bölgesinde çay üretimi, Batum'da çalışan Rizeli işçilerin, çay fidanlarını Batum'dan getirerek kendi bölgelerinde yetiştirmeleri ile başlamıştır. İlk çay fidanlarının Batum'dan Rize'ye ne zaman getirildiğini tam olarak bilmiyorsak da, Rize bölgesinde yetiştirilen fidanlardan vergi alınmamasını isteyen 22 Haziran 1879 tarihli bir vesikanın bulunması,[132] bu bölgede çay fidanı yetiştirilmesinin Bursa'da yapılan girişimden önce başladığını göstermektedir.

Çay toplama makası ile çay hasadı

ÇAYIRSEDEFİ KÖKÜ

Rhizoma Thalictri

Thalictrum flavum L. (Ranunculaceae) ve buna yakın diğer türlerin kurutulmuş kök ve rizomudur. Bu tür 100 cm kadar yükseklikte, sarı çiçekli, parçalı yapraklı, rizomlu, otsu ve çok yıllık bir bitkidir. Bataklık kenarları ve sulak çayırlarda yetişir. Memleketimizde bilhassa Kuzey ve Doğu Anadolu'da bulunmaktadır. Acı madde, flavon türevleri ve alkaloitler (berberin, palmatin, jatrorrhizin, magnoflorin ve diğerleri) taşımaktadır.

Müshil ve idrar arttırıcı etkilere sahiptir. Müshil etki için 25 g drog 300 g suda kaynatılır ve elde edilen dekoksiyon içilir. Zayıf bir zehirlilik özelliği vardır. Toprak üstü kısımlarını hayvanların yemesi zararsız ise de kökleri hayvanlar için tehlikelidir.

Anadolu'da 9 kadar *Thalictrum* türü yetişmektedir. Bunlar arasında *T. lucidum* L., *T. foetidum* L., *T. aquilegifolium* L. ve *T. minus* L. türleri taşıdıkları kuaterner alkaloitler yönünden incelenmiş ve dördünün de palmatin, jatrorrhizin, berberin ve magnoflorin taşıdığı saptanmıştır.[133] *T. minus* L. var. *microphyllum* Boiss. türü de yukarıdaki alkaloitleri ve ayrıca 25 kadar alkaloit taşımaktadır.[134]

ÇEKEM

Fructus Visci albi

Viscum album L. (Loranthaceae) türünün kurutulmuş meyveleridir. Bu tür, ağaçlar (bilhassa elma ve armut) üzerinde parazit olarak yaşar. Kışın yapraklarını dökmez. Taze meyveler bezelye büyüklüğünde ve parlak beyaz renklidir. Yapışkan bir madde taşır. Bu madde çubuklar üzerine sürülür. Bu şekilde küçük kuşları yakalamak için "ökse" yapılır. Bu nedenle bu bitkiye "ökseotu" ismi de verilmektedir.[135] Çekem halen Siirt ve Mardin (Derik) bölgelerinde elde edilmektedir.

Kuru meyveler siyahımtırak renkli, üzeri buruşuk, kokusuz ve tadsız taneler halindedir. Tedavide kurutulmuş meyveler veya yapraklı dallar kullanılmaktadır.

Bitki rezin, saponinler, organik asitler ve alkaloitler taşımaktadır.

Meyve ve yapraklı dalların (Herba Visci albi) kabız, idrar arttırıcı, kusturucu, kuvvet verici ve tansiyon düşürücü etkileri vardır. Bilhassa infüzyon (%1-2, günde 2-3 bardak) halinde kullanılır. Bu bitkinin hülasasını taşıyan ve tansiyon düşürücü olarak kullanılan birçok müstahzar bulunmaktadır. Meyvelerin yakı sakızı ile ezilmesi sonucu elde edilen karışım, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Gaziantep, Urla, Van) yakı halinde romatizma ağrılarının giderilmesinde kullanılmaktadır. Etkili ve zararsız bir ilaçtır. Ezilmiş meyveler çıban üzerine konarak çıbanın açılması ve cerahatin dışarı çıkması sağlanır.

Diğer isimler: Burç, çekem tohumu, gevele, gökçe, göyelek, güvelek, ökseotu.

ÇENGEL SAKIZI

Gummi Chondrillae

Chondrilla juncea L. (Compositae) türünün köklerinden elde edilen bir sakızdır. Bu tür 40-100 cm yükseklikte, iki yıllık, alt kısmı tüylü ve otsu bir bitkidir. Alt yapraklar parçalı ve dişli kenarlı. Üst yapraklar tam. Çiçekler koyu sarı renkli ve dalların ucunda küçük kapitulumlarda toplanmıştır. Trakya ve Anadolu'da yaygın bir bitkidir.

Sakız elde etmek için ilkbaharda gövde toprak hizasından kesilir. Meydana gelen süt bıçak ile kazınarak alınır, 2 cm kadar uzunlukta ve silindirik parçalar haline getirilir ve sertleşmemesi için su içinde saklanır. Midevi olarak çiğnenir. Haricen yara iyi edici olarak da kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Akhindiba, çengelotu, cenger, çenger, karakavut.

ÇINAR KABUĞU

Cortex Platani

Platanus orientalis L. (Platanaceae) türünün kurutulmuş gövde ve dal kabuklarıdır. Çınar yaprakları 5-7 parçalı, çiçekleri küremsi durumlarda toplanmış, çok gösterişli ve büyük bir ağaçtır. Batı Anadolu'da yabani olarak yetiştiği gibi, park ve bahçelerde ve yol kenarlarında yetiştirilir. Bazı ağaçlar çok yaşlı olup bir kısmı tarihe geçmiştir. Bazıları ise tabiat abidesi olarak muhafaza edilmektedir. Bunlar arasında en tanınmışı İstanbul'un Büyükdere çayırında yetişmiş olan "Büyükdere çınarı"dır. Bu çınar dünyanın tanınmış ağaçlarından biri olup 4000 yıl kadar yaşadığı tahmin edilmektedir. Alt taraftan birbirleriyle birleşmiş 3 grup halinde 9 büyük (sonraları 7) gövdesi bulunuyordu. Kapladığı sahanın çevresi 112 metre kadardı. Bu çınara Türkler "yedi kardeşler", Rumlar "hepta adelphia" Avrupalılar ise "Platane de Godefroy" ismini vermişlerdir. Çınarın Avrupalılarca "Godefroy çınarı" olarak isimlendirilmesine sebep; birinci haçlı orduları 1096'da İstanbul'a geldiğinde, ordu kumandanı Godefroy de Bouillon'un karargâhını bu ağacın altında kurmuş olmasıdır.

Kabuk ve yapraklar tanen taşır. Bu nedenle dahilen kabız ve ateş düşürücü, haricen ise antiseptik olarak dekoksiyon (%5) halinde kullanılır Göz hastalıklarında dekoksiyon ile göz banyoları yapılır. Yanık yaraları ve cerahatli çıbanlar dekoksiyon ile yıkanır ve pansuman yapılır. Kökleri eskiden yılan sokmasına karşı kullanılırdı. Halen bu şekildeki kullanılışı terkedilmiştir.

On yedinci asırdan itibaren "Büyükdere çınarı"nın bulunduğu çayır "Kırkağaç" ismiyle tanınmaya başlamış ve Osmanlı padişahları bu çayırda av eğlenceleri tertip etmişlerdir. Ecnebiler ise burada sportif oyunlar (bilhassa polo) yaparlardı. II. Mah-

mud bu çınarın bulunduğu çayıra sık sık gider, yaz günlerinde burada dinlenir ve yeniçeriler tarafından yapılan oyunları (tokmak oyunu) seyrederdi. Bu çınar altında II. Mahmud bazı resmî merasimler de tertiplemiştir. Mesela, 1829 yılı Kurban Bayramı merasimi bu çayırda yapılmış ve aynı sene İngiliz elçisi sultana burada takdim edilmiştir.

Çınarın bulunduğu mahal "Çayırbaşı" ismiyle Birinci Dünya Savaşı başlarına kadar bir mesire yeri olarak kalmıştır. Bu sıralarda çınarın gövdesinin oyuğunda bir kahve ocağı bulunuyordu. Bu ocaktan çıkan bir yangın sonunda çınar kısmen harap olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında çınarın bulunduğu mıntıka asker tarafından işgal edilmiş ve burada barakalar inşa edilmiştir. Bu esnada da çınarda bazı hasar meydana gelmiştir. Nihayet Cumhuriyet devri başlarında çınarın bulunduğu saha hangar yapılmak üzere bir İtalyan deniz uçakları ortaklığına devredilmiş ve bu idarenin baraka ve hangar inşaatı esnasında asırlık çınardan geriye kalan birkaç gövde de ortadan kaldırılmıştır. Halen (1984) eski çınarın bulunduğu yerde askerî depo olarak kullanılan barakalar bulunmakta ve bu barakalar etrafında da sonradan dikilmiş 8-10 genç çınar görülmektedir.[136]

Diğer isimler: Kavlan.

ÇİĞDEM YUMRUSU

Bulbus Croci

Crocus cancellatus Herbert (Iridaceae) ve buna yakın diğer türlerin taze yumrusudur. Bu tür 4-7 yapraklı, sonbaharda çiçek açan, çok yıllık otsu bir bitkidir Çiçekler mavimsi leylak renkli, 6 parçalı, stamen 3 tane, stilus çok parçalı. Yumrunun üstü koyu kahve renkli ve kafes görünüşünde bir kabuk ile kaplıdır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaygın bir türdür. Nişasta ve şekerler taşımaktadır.

Anadolu'da 40 kadar *Crocus* türünün yetiştiği bilinmektedir.[137] Bunlardan sonbaharda çiçek açan türlerin (bilhassa *C. cancellatus* Herbert ve *C. kotschyanus* C. Koch) yumruları ilkbaharda topraktan çıkartılarak çiğ veya külde pişirildikten sonra gıda olarak yenilmektedir. *C. cancellatus* türünün yumruları ilkbaharda Güneydoğu Anadolu (Gaziantep) kasabalarının pazarlarında demetler halinde satılmaktadır.

Asuman ve Turhan Baytop'un Anadolu çiğdemleri üzerinde yaptıkları çalışmalar nedeniyle, Denizli civarında (Honaz dağı) yetişen bir çiğdem türüne *Crocus baytopiorum* (Baytopların çiğdemi) adı verilmiştir.[138]

Diğer isimler: Çidem, gözenek (Kayseri: Bünyan).

Crocus baytopiorum

Anadolu'nun bazı bölgelerinde ilkbaharın gelişi, çocuklar tarafından "çiğdem pilavı" pişirilerek kutlanmaktadır.[139] Baharın müjdecisi olan çiğdemler açınca, mahallenin çocukları, maniler söyleyerek, evleri kapı kapı dolaşırlar. Her eve bir demet çiğdem çiçeği vererek karşılığında pilav yapmak için yağ, bulgur, tuz gibi şeyleri alırlar. Kasabanın dışında uygun bir yerde toplanan çocuklar topladıkları bulgura, çiğdem yumrularını katarak "Çiğdem pilavı" hazırlarlar ve hep birlikle eğlenerek yerler. Söylenen maniler bölgelere göre değişmektedir. Bir örnek olarak Amasya bölgesinde söyleneni vereceğiz.

"Çiğdem çicecük,
Ebem küçücük.
Verenin oğlu olsun,
Vermeyenin kızı olsun…"

Halen de devam etmekte olan bu baharı karşılama şenliği, Hititler devrinde Anadolu'da yapılmakta olan "Bahar Bayramı"nın[140] bir devamı olarak görülmektedir. Aynı biçimde navruz (nevruz) çiçeği (*Iris persica* L.) de ilkbaharın müjdecisi sayılır.

Orta Anadolu'da (Kayseri yöresi) "Navruz kavuşturmak" diye bir adet bulunmaktadır. Karların eriyip baharın gelmesi ile çocuklar çıplak ayak dağlara gider ve ilk açan navruz çiçeklerini toplayıp evlere getirirler. Toplanan bu navruz çiçekleri, geçen yıl toplanmış olan ve bir dini kitabın sayfaları arasında bulunan navruz çiçeklerinin yanına konur (kavuşturmak). Dualar okunur, sağlıkla bahara eriştirdiği için Tanrıya şükredilir. Bu şekilde, kitabın sayfaları, her sene yeni gelen, navruz çiçekleri ile dolar.[141]

ÇİLEK KÖKÜ

Radix Fragariae

Fragaria vesca L. (Rosaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür otsu, çok yıllık ve beyaz çiçekli bir bitkidir. Yaprakları saplı ve üç yaprakçıklıdır. Meyve kırmızı renkli ve çok tohumludur. Kuzey Anadolu ormanlarının rutubetli bölgelerinde yetişir ve meyveleri için yetiştirilir. Tanen (%10), şekerler ve triterpenler taşımaktadır.

İnfüzyon veya dekoksiyon (%3-5) halinde kabız, iştah açıcı ve idrar arttırıcı olarak kullanılır. Tehlikesiz ve etkili bir drogdur.

Diğer isimler: Çilek sapı.

ÇİRİŞ KÖKÜ

Radix Eremuri

Eremurus spectabilis Bieb. (Liliaceae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 100-200 cm yükseklikte, rozet yapraklı, tüysüz, sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Kökler parmak biçiminde şişkin ve sarı renklidir. Doğu ve Güney Anadolu dağlarında yetişmektedir. Bol olarak bulunduğu yerlere "çirişlik" denir.

Bugün memleketimizde çiriş Doğu Anadolu (Bingöl, Kığı, Tekman, Çat) bölgesinde elde edilmektedir. Çiriş elde etmek için aşağıdaki yol kullanılır:

Çirişotunun yaprakları sarardıktan sonra (ağustos) kökleri topraktan çıkartılır ve güneşe serilerek, kemik sertliği alıncaya kadar, kurutulur. Kurutulan kökler su değirmenlerinde toz edilir ve ihtiyaç bölgelerine toz halinde yollanır. Ticaret merkezi İstanbul'dur. Arap ülkelerine de dışsatım yapılmaktadır. On yedinci yüzyıl ortalarında İstanbul piyasasında Divriği çirişi, Kayseri çirişi ve Bursa çirişi olmak üzere 3 cins çiriş bulunuyordu. Bunlar içinde en değerli olanı Divriği çirişi idi.[142]

Dış görünüş: Açık esmer renkli, kokusuz ve tatsız bir tozdur. Suda çözünmez.

Eremurus spectabilis (çiriş), çiçek

Bileşim: Müsilaj, glikoz ve fruktozdan yapılmış bir oligosakkarit taşımakta olup, ticarette genellikle alçı ile tağşiş edilmiş halde bulunduğundan piyasada satılan çirişlerde kül miktarı %37-51 arasında değişmektedir; saf çirişte kül miktarı ise %4 civarındadır.[143] Bu durum, piyasada satılan çirişlerin yaklaşık yarı yarıya alçı ile karıştırıldıklarını göstermektedir.

Etki ve kullanılış: Eskiden kökten hazırlanan merhemler, bilhassa Arap hekimler tarafından, uyuz ve frengi tedavisinde kullanılırdı. Halen çirişin su ile karıştırılması ile elde edilen hamur yapıştırıcı madde (bilhassa ayakkabı ve kesekâğıdı yapımında) ve ihramların üretildiği yün ipliğine apre vermek için kullanılmaktadır. Genç yapraklar, pişirildikten sonra, Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerinde (Göksün, Tercan gibi) sebze olarak yenmektedir. Genç rozet yaprakları Erzurum pazarlarında

gulik veya gülük adı altında satılır ve pişirilerek sebze olarak yenir. Erzurum sebze pazarında 16 Mayıs 1999 günü, "İğdasor çirişi" adı altında, rozet yapraklarının kilosu 100.000 liradan satıldığı görülmüştür.[144]

Eremurus spectabilis (çiriş), kök

Eremurus spectabilis (çiriş) satılan tezgâh. Erzurum 1999.

Çiriş, sarısabır ve limon tuzunun (tartrik asit, sitrik asit veya limon suyu) karıştırılması ve su ile hamur yapılması ile elde edilen karışım 4-5 mm kalınlık ve 10-15 cm uzunlukla çubuklar haline getirilip kurutulduktan sonra aktarlarda "çiriş" ismi altında satılmaktadır. Bu çubuklar, rahime sokularak, çocuk düşürücü olarak kullanılır. Etki, karışımın taşıdığı sarısabırın tahriş edici özelliğinden ileri gelmektedir. Çiriş çubukları bugün de İstanbul aktarlarında satılmaktadır.

Diğer isimler: Gulik, gülük, sarı çiriş.

Asphodelus aestivus Brot. (Syn: *A. microcarpus* Viv.): 100-150 cm yükseklikte, rozet yapraklı, beyaz veya pembemsi renkli çiçekleri olan, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Kökler parmak biçiminde, şişmiş ve yumru görünümü almıştır. Anadolu'da oldukça yaygın bir türdür. Köklerinin (Radix Asphodeli) tedavide kullanılışı eski yazarlar (Dioskorides, İbn Baytar gibi) tarafından tarif edilmiştir. Bir zamanlar bu türün köklerinin toz edilmesi ile elde edilen drog "çiriş" yerine kullanılmıştır. Müsilaj ile glikoz ve fruktozdan yapılmış bir oligosakkarit taşır.[145] Nişasta ve dekstrin bulunmaz.

Asphodelus aestivus (beyaz çiriş otu)

Kök yumruları, Yontma Taş Devri'nden beri (yaklaşık İÖ 50.000 yılları), Anadolu halkı tarafından gıda olarak kullanılmaktadır. Dahilen idrar artırıcı olarak etkilidir. İslam tababetinde, merhem halinde, haricen yara tedavisinde kullanılmıştır. Adana bölgesinde yetişen bitkilerin kökleri kullanılarak biyogaz elde edilebileceği gösterilmiştir. [146]

Diğer isimler: Beyaz çiriş, yalancı çiriş.

ÇİTLENBİK YAPRAĞI

Folium Celtis

Celtis australis L. (Ulmaceae) türünün yapraklarıdır. Bu tür 20 m kadar yükselebilen ve kışın yapraklarını döken bir ağaçtır. Yapraklar 5-10 cm uzunlukta, sivri uçlu, dişli kenarlı ve alt yüzden tüylüdür. Meyve 10-12 mm çapında, küre biçiminde, siyahımsı esmer renkli, kokusuz ve tadsızdır. Güney ve Kuzey Batı Anadolu'da yaygın bir türdür. Yapraklar ve genç sürgünler tanen taşır ve kabız olarak kullanılır. Meyvesi yenilebilir, fakat lezzetsizdir. İnfüzyon (%5) günde 2-3 bardak içilir.

C. glabrata Steven ex Planchon (gilikşeker): 3-5 m yükseklikte, kışın yapraklarını döken bir ağaççıktır. Yapraklar 3-8 cm uzunlukta, sivri uçlu, dişli kenarlı ve genellikle tüysüzdür. Meyve bezelye büyüklüğünde, turuncu renkli ve tatlı lezzetlidir. Orta ve Doğu Anadolu'da yaygın bir bitkidir. Olgun meyveleri dövüldükten sonra, Konya bölgesinde, kavut[147] olarak yenilir.

Diğer isimler: Çıtlık.[148]

ÇİVİTOTU

Herba Isatis

Isatis tinctoria L. (Cruciferae) türünün yapraklı dallarıdır. Bu tür 50-100 cm yükseklikte, tüylü veya tüysüz, parlak sarı çiçekli, 2 veya çok yıllık, otsu bir bitkidir. Birçok alttürü bulunmaktadır. Eskiden boyar madde elde etmek için Anadolu'da yetiştirilir ve ihraç edilirdi.[149] Halen bu bitkinin kültürü tamamen terkedilmiştir. Yabani olarak rastlanmaktadır. Türkiye'de 25 kadar *Isatis* türü yetişmektedir.

Yapraklar, sarı renkli bir glikozit olan, indikan taşımaktadır. Bu glikozitin hidrolizi ve hidroliz ürünün oksidasyonu sonucu, mavi renkli bir boyar madde olan indigo meydana gelir. Bu bitkiden elde edilen usare uzun zaman yün ipliğini mavi renge boyamak için kullanılmıştır.[150] Eski yayınlarda bitkinin yaş yapraklarının ezilmesi ile elde edilen usare ile yün ipliklerin parlak mavi bir renge boyandığı kayıtlıdır. 1880 yılında indigo boyar maddesinin sentez yolu ile elde etme yolunun bulunması sonucu, bu bitki boyar madde olarak önemini kaybetmiştir. Son yıllarda bitkisel boyar maddelerin önem kazanması üzerine bu bitkiden elde edilen usareler ile yapılan boyama denemeleri, eskiden kullanılan usare hazırlama yönteminin ve fermentasyon koşullarının bilinmemesi nedeniyle, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu yüzden bugün de, halı ipliğini mavi renge boyamak için memleketimizde sentetik indigo kullanılmaktadır.[151]

Bitki yara iyi edici ve kabız etkilere sahiptir.

ÇİVİT (Pigmentum Indicum, Indicum): *Indigofera tinctoria* L. (Leguminosae) türünden elde edilen, mavi renkli bir boyar maddedir. Bu tür 2 m kadar yükseklikte bir ağaççıktır. Afrika, Hindistan ve Hint adalarında yetiştirilir. Çivit elde etmek için dal ve yapraklar suda fermentasyona bırakılır. Ayrılan sıvı kısım sopalar veya pervaneler ile karıştırılır. Zamanla çivit dibe çöker. Süzülerek alınır. Çivit bitkide bulunan indikan isimli glikozitin hidrolizi ve meydana gelen aglikonun oksidasyonu sonu oluşan indigo ve diğer boyar maddelerin bir karışımıdır. Çivit eskiden dahilen sinir hastalıklarına karşı, haricen ise yara iyi edici olarak kullanılırdı. Bugün hemen hemen yalnız boyar madde olarak bir öneme sahiptir. Halen çivit sentetik olarak da yapılmaktadır. Bitkisel çivit yalnız elde edildiği ülkelerde kullanılır.

Diğer isimler: Bitkisel çivit, Lahur çivit.

ÇOBANÜZÜMÜ YAPRAĞI

Folium Myrtilli

Vaccinium myrtillus L. (Ericaceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 30 cm kadar yükseklikte, kışın yapraklarını döken küçük bir bitkidir. Yapraklar 1-3 cm uzunluk ve 1-2 cm genişlikte, kenarları dişli. Meyve bezelye büyüklüğünde koyu kırmızı renkli. Kuzey Anadolu dağlarının ormanlarında yetişir. Yapraklar tanen, glikozitler (arbutin), organik asitler ve C vitamini taşımaktadır. Meyvelerde şekerler, organik asitler, tanen ve delfinidin türevi renk maddeleri bulunmaktadır.

Kabız, antiseptik, kuvvet verici ve şeker hastalığına karşı infüzyon (%5) halinde kullanılmaktadır. Meyveler yenilir. Tıbbi olarak yapraklar ile aynı etkilere sahiptirler.

Diğer isimler: Yaban mersini.

AYIÜZÜMÜ YAPRAĞI (Folium Arctostaphyli): *V. arctostaphylos* L. (ayıüzümü) türünün kuru-

tulmuş yapraklarıdır. Bu tür 1-6 m yükseklikte bir ağaççıktır. Kışın yapraklarını döker. Yapraklar 4-10 cm uzunluk ve 2-3 cm genişlikte, kenarları dişli. Meyve kırmızımtırak siyah renkli. Kuzey Anadolu bölgesi dağlarının orman açıklarında yetişir. Yapraklar tanen, organik asitler ve glikozitler (arbutin) taşımaktadır.[152]

Kabız özelliğe sahiptir. Dahilen infüzyonu (%5) günde 2-3 bardak içilir. Tehlikesiz ve etkili bir drogdur. Taze yaprakların elle büküldükten sonra kurutulması ile elde edilen ürün eskiden ""Trabzon çayı" veya "Sapanca çayı" ismiyle çay yerine kullanılır veya çayın içine ilâve edilirdi.[153]

Diğer isimler: Anadoluotu, avcıüzümü, çayüzümü, çay yapraklı Anadoluotu, likaba.

V. vitis-idaea L. (kırmızı meyveli ayıüzümü): Kışın yapraklarım dökmeyen, 25 cm kadar yükseklikte, çalımsı bir bitkidir. Meyvelerinin kırmızı renkli olması nedeniyle diğer türlerden kolaylıkla ayrılabilir. Kuzeydoğu Anadolu dağlarında (Kaçkar dağları) yetiştiği kaydedilmiştir.

Yaprakları hidrokinon glikozitleri (arbutin) ve tanen taşır. Bu nedenle antiseptik ve idrar söktürücü etkilere sahiptir. Romatizma, nikris ve idrar yollan iltihaplarına karşı, dahilen infüzyon veya dekoksiyon (%5-10) halinde, tavsiye edilmektedir. Bu tür memleketimizde çok nadir olduğundan bunun yerine yukarıdaki türlerin yaprakları kullanılmaktadır.

ÇÖPLEME KÖKÜ

Lat. Rhizoma Veratri albi; Alm. Weisse Nieswurz; Fr. Racine d'ellébore; İng. White hellebore root

Veratrum album L. (Liliaceae) türünün kurutulmuş rizom ve kökleridir. Bu tür 50-100 cm yükseklikte, yeşilimsi-beyaz çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar büyük, boyuna belirgin damarlı, katlı ve sivri uçludur, Kuzeydoğu Anadolu dağlarının (Zigana dağları) orman açıklıklarındaki çayırlarda yetişir. Rizomlar sonbaharda sökülür, tam halde veya ortalarından boyuna ikiye ayrıldıktan sonra, güneşte kurutulur.

Dış görünüş: 5-10 cm uzunlukta, küçük bir havuç biçiminde, 1,5-2 cm çapında, üzeri soluk siyah renkli ve kök kalıntıları ile kaplıdır. Tadı acı olup tozu şiddetle aksırtır.

Veratrum album (beyaz çöpleme)

Bileşim: Alkaloitler (jervin. protojervin, veratridin ve diğerleri) taşımaktadır. Anadolu menşeli köklerde ortalama olarak %0,50 oranında alkaloit bulunduğu saptanmıştır.[154]

Etki ve kullanılış: Aksırtıcı, kızartıcı ve ishal yapıcı etkilere sahiptir. Çok tahriş edici olduğundan halen drog dahilen kullanılmamaktadır. İnfüzyon (%0,5) haricen bazı deri hastalıklarına ve vücut parazitlerine (uyuz) karşı kullanılmaktadır.

Memleketimizde bugün bilhassa, nezle sonucu meydana gelen tıkanıklıklarda burnu açmak için, enfiye şeklinde kullanılmaktadır Rizomun iç kısmı bir çakı ile kazınır ve elde edilen toz buruna çekilir. Bu nedenle drog İstanbul aktarlarında "kökenfiye" veya "suut kökü" (Arapça suut: enfiye) ismiyle satılmaktadır. Dioskorides döneminden beri Doğu ülkelerinde kullanılan bir drogdur. Bazı yayınlarda bu drogun *Achillea ptarmica* L., *Cyperus longus* L.,

Delphinium veya *Helleborus* türlerinden elde edildiği kayıtlı[155] ise de, halen İstanbul aktarlarında satılan drog, bu türlerden hiçbirine ait değildir.

Veratrum album (beyaz çöpleme), kök

Toksikolojik etki: Bütün bitki zehirlidir, insanlarda zehirlenme nadir görülür. Bu da kökünün ilaç olarak kullanılması sırasında, tıbbi miktarın üstündeki miktarlarda drog alınmasına bağlıdır. Öldürücü doz 1-2 g arasında değişmektedir. Karın ağrısı, ishal ve kusma ile kendini gösteren bir zehirlenme yapar, ölüm kalp durması ile meydana gelir. Memleketimizde bilhassa genç hayvanlarda (kuzu, buzağı, tay) ishal ile meydana gelen öldürücü zehirlenmeler yapmaktadır.

Diğer isimler: Akçöpleme, beyaz çöpleme, beyaz harbak, dokuztepeli, harbak-ı ebyaz, kunduz kökü, kökenfiye, suut kökü.

ÇÖPLEMECİK KÖKÜ

Lat. Radix Hellebori orientalis; Alm. Christwurz ; Fr. Racine de rose de Noël, İng. Christmas-rose root

Helleborus orientalis Lam. (Ranunculaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır.[156] Bu tür 60 cm'ye kadar yükselebilen, gövdesi yapraksız, çok yıllık otsu bir bitkidir. Kışın yapraklarını dökmez. Yapraklar 7-10 parçalı, parçaların kenarları testere gibi dişli. Çiçekler yeşilimsi beyaz renkli. Meyve 2-2,5 cm uzunlukta ve çok tohumlu. Karadeniz bölgesi dağlarında bol olarak yetişmektedir.

Dış görünüş: 3-5 cm uzunluk ve 0,5-1 cm çapında, etrafı kökler ile kaplı, siyah renkli parçalardan ibarettir.

Helleborus orientalis (boynuzotu)

Bileşim: Saponinler ve glikozitler (hellebrin ve diğerleri) taşımaktadır.[157]

Etki ve kullanılış: Çok tahriş edici olduğundan dahilen kullanılışı bulunmamaktadır. Haricen bilhassa veteriner hekimliğinde hayvanların derilerinde bulunan parazitlere karşı kullanılır. Memleketimizde bu drog sancılanan hayvanları iyi etmek için geniş mikyasla kullanılmaktadır Sancılanan hayvanın kulağı bir bıçak ucu ile delinir ve meydana gelen yara içine bir kök parçası sokulur.[158] Hararet yükseltici bir etkisi olduğu gösterilmiştir.[159]

Kullanılış şekli: Haricen dekoksiyon (%1).

Toksikolojik etki: Dahilen çok tahriş edicidir. Bu drog ile zehirlenmelerde baş dönmesi, kulak uğuldaması, göz bebeklerinin genişlemesi, nabız yavaşlaması, kalp zayıflaması, ishal, kusma gibi belirtiler görülür. Bu bitki ile insanlarda zehirlenme çok nadirdir. Buna karşılık hayvan zehirlenmelerine sık rastlanmaktadır.[160]

Diğer isimler: Bohçaotu, boynuzotu, danabağırtan, danakıran, karacaotu, karaot, karaca kökü, kara çöpleme, siyah harbak.

H. vesicarius Aucher (patlakotu): 60 cm kadar yükselebilen çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Gövdesinin yapraklı ve meyvelerinin şişkin olması ile yukarıdaki türden kolaylıkla ayırt edilir. Güneydoğu Anadolu bölgesi (Antakya, Gaziantep, Kahramanmaraş, Seyhan) dağlarında yetişmektedir. Tedavi amacıyla kullanılmaz. Hayvanlarda zehirlenmeler yapar.

Helleborus vesicarius (patlakotu)

ÇÖREKOTU TOHUMU

Lat. Semen Nigellae; Alm. Schwarzkuemmel; Fr. Semence de nigelle; İng. Nigella seed

Türkiye'de 12 kadar *Nigella* (çörekotu) türü yetişmektedir. Bunların ekserisi henüz kimyasal ve farmakolojik olarak incelenmemiştir. Halen aşağıdaki türlerin tohumları tedavi alanında ve baharat olarak kullanılmaktadır.

ADİ ÇÖREKOTU TOHUMU (Semen Nigellae sativae): *Nigella sativa* L. (Ranunculaceae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 20-30 cm yükseklikte, az çok tüylü, bir yıllık otsu bir bitkidir. Çiçek 5 parçalı, mavimtırak renkli olup involukrum taşımaz. Meyvede karpeller uç kısımda birleşmiştir. Tohum elde etmek için memleketimizde (Afyon, Burdur, Isparta) ekilmektedir.

Dış görünüş: Üç yüzlü, siyah renkli, 1,5-2 mm uzunlukta, acımsı lezzetli ve özel kokulu tanelerdir. Koku tohum ezilince kolayca hissedilir.

Bileşim: Sabit yağ (%30-45), uçucu yağ, acı madde ve saponinler taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: İdrar ve süt arttırıcı, iştah açıcı ve adet söktürücü etkilere sahiptir. Yakın Doğu'da, ekmek ve çörekler üzerine konularak, kullanılan bir baharattır.

Kullanılış şekli: İnfüzyon (%2-5) günde 2-3 bardak içilir. Nazara karşı tütsü halinde kullanılışı çok yaygındır.

Diğer isimler: Çörekotu, ekilen çörekotu, kara çörekotu, siyah kimyon.

ÇÖREKOTU YAĞI (Oleum Nigellae sativae): *N. sativa* L. türünün olgun tohumlarının sıkılması ile elde edilen, kırmızımtırak kestane renkli ve sıvı bir sabit yağdır. Ticarette, kirli sarı renkli bir yağ, küçük şişeler içinde çörekotu yağı ismiyle satılmaktadır. Bu görünüşteki yağlar genellikle çiçek yağı karıştırılmış olup tamamen etkisizdir. Saç dökülmesi ve kepeğe karşı, başa sürülerek kullanılır.

Diğer isimler: Çöğre yağı, karacaot yağı.

ŞAM ÇÖREKOTU TOHUMU (Semen Nigellae damascenae): *N. damascena* L. türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 20-50 cm yükseklikte, bir yıllık otsu bir bitkidir. Çiçek 5 parçalı, açık mavi renkli olup çok parçalı bir involukrum taşır. Meyvede karpeller uç kısımda birleşmiştir. Trakya ve Kuzey Anadolu'da yabani olarak yetişir. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirildiğine de rastlanmaktadır.

Tohumlar sabit yağ (%30-35), uçucu yağ (%0,5) ve alkaloitler (damascein) taşımaktadır. Kuvvet verici, uyarıcı, idrar arttırıcı ve adet söktürücü özellikleri vardır. Damascein uyuşturucudur. Uçucu yağ, çilek kokulu olup parfümeri sanayiinde kullanılır.

YABANİ ÇÖREKOTU TOHUMU (Semen Nigellae arvensis): *N. arvensis* L. türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 20-50 cm yükseklikte, bir yıllık otsu bir bitkidir. Çiçekler 5 parçalı, kirli beyaz, yeşilimsi veya mavimsi renklidir. İnvolukrum bulunmaz. Meyvede karpeller uç kısımda birleşik değildir. Türkiye'de çok yaygın olan bir türdür. Tohumlarda sabit yağ ve alkaloitler (damascein) bulunur. İdrar arttırıcı olarak kullanılmaktadır.

ÇÖRTÜKOTU

Herba Echinophorae

Echinophora (Umbelliferae) türlerinin çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Anadolu'da iki tür kullanılmaktadır:

E. tenuifolia L. subsp. *sibthorpiana* (Guss.) Tutin (Syn: *E. sibthorpiana* (Guss.) Tamamsch.) (çörtük, tarhanaotu): 20-50 cm yükseklikte, çalı görünüşünde, dikensiz, yumuşak tüylü, iki veya çok yıllık bir bitkidir. %0,20-0,95[161] veya %1,3[162] oranında uçucu yağ taşıdığı bildirilmiştir. Uçucu yağın bileşimi K.H.C. Başer ve ark. tarafından incelenmiştir.[163] Bu tür, İzmir bölgesinde, tarhana hazırlanmasında koku verici olarak kullanılır. Evelyn Lyle Kalças *Hippomarathrum cristatum* (DC.) Boiss. (Syn: *Cachrys echinophora* Guss.) türünün de aynı maksat için kullanıldığını kaydetmektedir.[164]

E. tournefortii Jaub. et Spach (Syn: *E. anatolica* Boiss. et Heldr.) (dikenli çörtük): 20-40 cm yükseklikte, çalı görünümünde, dikenli ve çok yıllık bir bitkidir. %0,04-0,05 arasında uçucu yağ taşıdığı saptanmıştır.[165] Her iki tür çörtük, yara iyi edici etkiye sahiptir. Dahilen infüzyon (%5) halinde mide ülserine karşı kullanılır. Turşulara koku vermek için yaprakları turşu kavanozları içine konulmaktadır.

Diğer isimler: Çördük, çövürdük, çöyürotu.

ÇÖVEN KÖKÜ

Lat. Radix Saponariae albae; Alm. Seifenkrautwurzel (weisse); Fr. Racine de saponaire blanche; İng. Soapwort root (white).

Bazı *Gypsophila* türlerinin (Caryophyllaceae) ilkbaharda topraktan çıkartılıp güneşte kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Anadolu'da çöven elde edilen türler çok yıllık, kalın köklü, basit yapraklı ve küçük çiçekli bitkilerdir. Çiçekler 5 parçalı beyaz veya pembe renkli ve saplıdır. Anadolu'da 50 kadar *Gypsophila* türünün bulunduğu bilinmektedir.[166] Buna karşılık, aşağıda belirtilen, 5 türden çöven elde edilmektedir.[167]

G. arrostii Guss. var. nebulosa (Boiss. et Heldr.) Bark.: İç - Batı Anadolu bölgesinde (Afyon, Antalya, Burdur, Konya) yetişir.

G. bicolor (Freyn et Sint.) Grossh.: Doğu Anadolu bölgesinde (Artvin, Van) yetişir.

G. eriocalyx Boiss.: Orta Anadolu bölgesinde (Ankara, Eskişehir, Kayseri, Niğde) yetişir.

G. perfoliata L.: Orta Anadolu bölgesinde (Ankara, Denizli, Kayseri, Konya, Sivas) yetişir.

G. venusta Fenzl: Orta ve Doğu Anadolu bölgesinde (Ankara, Çankırı, Erzurum, Kayseri, Konya, Malatya) yetişir.

Çöven kökü eskiden Orta Anadolu bölgesinde (Beyşehir, Konya) tarlalarda yetişen türlerden (*G. arrostii* Guss. ve *G. venusta* Fenzl) elde edilirdi. Bu bölgede traktör kullanımının yaygınlaşması ve tarlaların derin sürülmesi sonucu, çöven elde edilen bitkiler çok azalmıştır.

Halen çöven bilhassa Van gölü çevresinde *G. bicolor* (Freyn et Sint.) Grossh. türünden elde edilmektedir. Erken ilkbaharda toprak kürek ile bir metre derinliğe kadar açılarak kökler toplanır. Van gölü çevresindeki tarlaların toprağı kumluk olduğundan bu iş kolaylıkla yapılmaktadır. Kökler toplayıcı tarafından yaş halde aracıya satılır. 1984 yılında yaş çövenin kilosu 40 liradan satılmıştır. Aracı aldığı kökleri bir yere toplar, güneşte kurutur ve kuru halde toptancı veya ihracatçıya devreder.

Gypsophila bicolor (çöven) köklerinin kurutulması

Dış görünüş: Elde edilen türe göre değişmekte[168] olmasına karşılık, genellikle 20-30 cm uzunluk ve 3-5 cm kalınlıkta silindirik parçalar halindedir. Dış yüzü beyaz veya sarımtırak beyaz renkli. Kolaylıkla kırılır. Kırılma yüzü düzgündür. Kokusuz veya hafif kokulu ve acımsı lezzetlidir. Su ile çalkalanır ise kalıcı bir köpük verir.

Bileşim: Şekerler, rezin ve triterpen sınıfı saponinler (albosaponin) taşımaktadır. Anadolu kökenli çövenlerdeki ham saponin miktarı %10-25 arasında değişmektedir. E. Sezik ve arkadaşları Anadolu çövenlerinin saponinleri ve bunların etkileri üzerinde araştırmalar yapmışlardır.[169]

Etki ve kullanılış: İdrar ve balgam söktürücü etkilere sahipse de tedavi alanında nadiren kullanılır. İnfüzyon (%1), günde 20-100 ml alınabilir. Ham saponositlerin antiviral bir aktiviteye sahip olduğu gösterilmiştir.[170] Antifungal etki zayıftır.[171] Memleketimizde bilhassa tahin helvası yapımında ve yünlü kumaşların temizlenmesinde kullanılır. Değerli bir dışsatım ürünüdür.

Diğer isimler: Çevgen, çövenotu, dişi çöven, helvacı çöveni, şark çöveni, tarla çöveni, çöğen.

Katıştırma: Doğu Anadolu'da yetişen bazı bitkilerin kökleri toplanıp ikinci kalite çöven olarak satılmaktadır: *Acantholimon* türlerinin (pişik geveni), *Astragalus* türlerinin (geven), *Scorzonera rigida* Aucher'in (dağ çöveni) ve *Onobrychis cornuta* (L.) Desv.'nun kökleri gibi. En yaygın satılanı geven köküdür. Doğu Anadolu'da geven, traktör arkasına takılan bir tırmık yardımıyla topraktan sökülmekte, üst kısmı yakacak olarak kullanılmakta ve kökü ise bazı tüccarlar tarafından ticarete çıkarılmaktadır. Geven kökü İstanbul'daki bazı aktarlar tarafından da çöven kökü yerine satılmaktadır. Geven kökü, dış görünüş bakımından, çöven köküne benzerse de etkili madde olan saponinleri taşımadığı için çöven kökü yerine kullanılamaz. Çöven kökünü geven kökünden ayırt edebilmek için küçük bir kök parçası toz edilir ve bir şişe içinde su ile kuvvetle çalkalanır. Su üstünde kalıcı ve bol bir köpük meydana gelir ise numune çöven köküdür. Geven kökü bu deney ile kalıcı bir köpük vermez.

ÇUHAÇİÇEĞİ KÖKÜ

Lat. Radix Primulae; Alm. Primelwurzel; Fr. Racine de primevère; İng. Primrose root

Primula veris L. (Syn: *P. officinalis* (L.) Hill) (Primulaceae) türünün ilkbahar veya sonbaharda toplanıp kurutulmuş kökleridir. Bu tür 10-50 cm yükseklikte, yaprakları tabanda rozet şeklinde toplanmış, çiçekleri altın sarısı renkli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Bilhassa sulak çayırlarda görülür. Memleketimizde Doğu Anadolu (Ağrı, Erzurum, Kars) dağlarında yetişmektedir.

Dış görünüş: 10-12 cm uzunluk ve 5-6 mm kalınlıkta, etrafı ince kök parçaları ile kaplı, dış kısmı esmer, iç kısmı sarımsı renkli parçalar halindedir. Hafif kokulu ve anasonu andırır lezzettedir.

Primula elatior (tutya çiçeği)

Bileşim: Bitki uçucu yağ, saponin glikozitleri ve flavon türevleri taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Taşıdığı saponin glikozitleri nedeniyle balgam söktürücü, idrar arttırıcı ve hafif yatıştırıcı etkiye sahiptir. Bilhassa balgam söktürücü ve göğüs yumuşatıcı olarak kullanılır. Çiçekleri (Flos Primulae), Doğu Anadolu'da (Kağızman) süs çiçeği olarak pazarlarda satılır. Terletici, yatıştırıcı ve balgam söktürücü etkilere sahiptir. Taze yaprakları çıban tedavisi için, çıbanın üzerine sarılır ve sık sık diğer bir taze yaprakla değiştirilir. Eskiden bilhassa göz hastalıklarına karşı kullanılırdı. Evliya Çelebi, Bingöl dağlarında yetişen *Primula* türleri için şöyle yazmaktadır.[172]

"Sarı tutya,[173] kırmızı tutya, mor tutyalar vardır ki güzel kokusundan adamın damağı kokulanır. Bu tutyaları toplayıp göz ağrısına tutulanların gözüne sürme ederler. Allah'ın emriyle görme kuvveti ve uzağı görme hâsıl olur."

Kullanılış şekli: Dekoksiyon (%2-3), günde 3 bardak içilir.

Diğer isimleri: Ayıkulağı, tutya çiçeği (Erzurum ve Kağızman bölgesi), evvel baharotu, felçotu. Çiçekleri mor renkli olan *Primula* türlerine Doğu Anadolu'da "suçiçeği" ismi verilir.

Anadolu'da yaygın olan *P. elatior* (L.) Hill (çiçekleri soluk sarı veya erguvan renkli) ve *P. vugaris* Huds. (çiçekleri sarı, mor veya beyaz renkli ve bitki gövdesiz) türlerinin kök ve çiçekleri de yukarıdaki tür gibi kullanılır.

DAFNE KABUĞU

Cortex Mezerei

Daphne mezereum L. (Thymelaeaceae) türünün kurutulmuş kabuklarıdır. Bu tür, 50-150 cm yükseklikte, çalı görünüşünde, çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar kısa saplı, 3-9 cm uzunlukta, tam kenarlı ve tüysüz. Çiçekler 3-6 tanesi bir arada, koyu veya açık pembe renkli ve kuvvetli kokulu. Meyve bir bezelye büyüklüğünde ve kırmızı renklidir. Kuzeydoğu Anadolu (Artvin, Trabzon) dağlarında yetişmektedir. Tanen, yağ, kumarin türevleri ve etkili madde olarak bir rezin taşımaktadır. İdrar arttırıcı, terletici ve müshil etkilere sahiptir. Taşıdığı rezin çok tahriş edici olduğundan dikkatle kullanılmalı ve tıbbi miktarları aşmamalıdır. Dekoksiyon (%1) bal ile tatlandırıldıktan sonra günde bir iki bardak içilir.

Diğer isimler: Mezeriyon, yabani taflan (Trabzon).

Anadolu'da 7 *Daphne* türü yetişmektedir. Bunlar taşıdıkları tahriş edici rezin sebebiyle tehlikeli bitkilerdir. Bilhassa meyvelerini yiyen çocuklarda zehirlenmeler görülür. 10-12 meyve ile öldürücü zehirlenmelere rastlanmıştır. Bu nedenle bu türlerin dahilen kullanılmasından çekinilmelidir.

D. oleoides Schreber (havadana, develikotu): 20-60 cm yükseklikte, genç dalları tüylü, çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar hemen hemen sapsız, derimsi, genç iken tüylü, oval biçimde ve 1-2,5 cm uzunlukta. Çiçekler süt beyazı renkli, kuvvetli kokulu. Meyve yumurta biçiminde. 4-6 mm uzunlukta, turuncu-kırmızı renkli. Anadolu dağlarının yaygın bir bitkisidir. Orta Anadolu (Konya) köylerinde bu türün taze dalları, ağır yük taşımaktan topal olmuş, hayvanların tedavisinde kullanılmaktadır. Tedavi için, Güneş doğmadan bu bitkiden alınan bir dal, hasta hayvanın göğüs derisinde açılan bir deliğe sokulur. Bir müddet sonra, dal sokulan delikten sarı renkli bir sıvı akmaya başlar ve genellikle hayvan iyileşir. Bu etkinin kabuklarda bulunan tahriş edici rezinden ileri geldiğini düşünmekteyiz.

D. pontica L. (kurtbağı, sırımağu, sırımbağı): 50-100 cm yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen, tüysüz, sarımsı-yeşil ve küçük çiçekli, çok yıllık bir bitkidir. Meyve 7-8 mm uzunlukta ve siyah renklidir. Kuzey Anadolu bölgesinde, orman açıklıklarında, bol olarak bulunur. Dafnin ve dafnetin taşır.[174] Memleketimizin zehirli bitkilerinden biridir.

DAĞ ÇAYI

Memleketimizde, bilhassa köylerde, bazı *Sideritis*, *Stachys* ve *Phlomis* (Labiatae) türlerinin çiçek durumları veya yaprakları, iştah açıcı ve midevi olarak geniş mikyasta kullanılmaktadır. Kullanılan türler genellikle uçucu yağ, tanen ve acı madde taşımaktadır. Kimyasal yapıları henüz etraflı bir şekilde incelenmemiştir. [175]

Uyarıcı, gaz söktürücü, iştah açıcı ve mide ağrılarını kesici özelliklere sahiptirler. İnfüzyon (%1-5) halinde kullanılmaktadır. Pratikte bu bitkilerden infüzyon hazırlamak için şöyle hareket edilir: Bir bardak sıcak su içine çiçekli bir dal veya birkaç yaprak atılır. Bardaktaki suyun rengi sarımsı oluncaya kadar beklenir. Sonra atılan drog parçası dışarı alınır. Elde edilen infüzyon biraz şeker ile tatlandırılarak içilir.

Kullanılan türler ve bu türlere verilen isimler yörelere göre çok değişmektedir. Memleketimizde çok kullanılan türler ve isimler şunlardır:

I- *Stachys* türleri

S. lavandulifolia Vahl - Konya ve K. Maraş (Ahırdağ) bölgesi.

S. recta L. - Antalya bölgesi.

II - *Sideritis* türleri:

S. arguta Boiss. et Heldr. (dağ çayı, yayla çayı) - Antalya bölgesi.

S. argyrea P. H. Davis (eşekçayı) - Antalya bölgesi

S.bilgerana P. H. Davis – Konya Bölgesi

S. congesta P. H. Davis et Hub.-Mor. (dağ çayı, yayla çayı) – Antalya bölgesi

S. hispida P. H. Davis – Konya bölgesi

S. libanotica Labill. (dağ çayı)- Güney Anadolu bölgesi

S. perfoliata L. (dağ çayı) , Güney Anadolu bölgesi (Alanya).

S. pisidica Boiss. et Heldr. (çay çalbası) – Muğla, Antalya.

S. syriaca L. – Güneydoğu Anadolu bölgesi, Antalya.

S. tmolea P. H. Davis (balbaşı, sivri çayı) – Ödemiş, İzmir bölgesi.

III – *Phlomis* türleri: "ballıkot", "çalba", "şalvarotu" veya şalba" ismiyle tanınır ve adaçayı yaprağı gibi uyarıcı olarak kullanılır. Başlıca türleri şunlardır:

P. armeniaca Willd. – Orta Anadolu bölgesi.

P. lunariifolia Sibth. et Sm. – Güney Anadolu (Antalya) bölgesi.

P. lycica D. Don – Batı ve Güney Anadolu (Aydın, Muğla, Antalya) bölgeleri.

IV- *Thymbra* türleri:

T. spicata L. (karabaş kekik, sater, zater) - Güneydoğu Anadolu bölgesi (Gaziantep).

V- *Dorystoechas* türleri:

D. hastata Boiss. et Heldr. ex Bentham (esas çalba, gerçek çalba)-Güneybatı Anadolu (Antalya).

Bu türlerden elde edilen droglar ancak yöresel olarak kullanılmaktadır. İstanbul aktarlarında yukarıdaki türlerden elde edilmiş droglar satılmamaktadır.

DAĞ REYHANI (Herba Ziziphorae): Bazı *Ziziphora* (Labiatae) türlerinin kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Tedavide kullanılan türler (*Z. capitata* L., *Z. taurica* Bieb. ve *Z. tenuior* L.) bir yıllık, kuvvetli kokulu ve otsu bitkilerdir. Çiçekler iki dudaklı, morumsu kırmızı renkli. Yapraklar kısa saplı, dar uzun, derimsi ve tüylüdür. Anadolu'da yaygın türlerdir. Kurak sırtlar ve yol kenarlarında yetişirler.

Z. taurica Bieb. subsp. *taurica* türünün toprak üstü kısmı "Nane ruhu" ismi altında çay yerine ve karın ağrılarına karşı, Isparta, Denizli ve Aydın yörelerinde kullanılmaktadır. Bu tür bir uçucu yağ taşır. Uçucu yağ içinde en çok pulegon bulunmaktadır.[176] İnfüzyon halinde (%2) dahilen midevi, haricen yara iyi edici olarak kullanılmaktadır. Türkiye'de bulunduğu bilinen 5 tür ile 2 alttür, taşıdıkları, uçucu yağ miktarları ve uçucu yağlar içindeki bileşikler yönünden K.H.C. Başer ve arkadaşları tarafından incelenmiştir.[177]

DARI

Fructus Milii, Semen Milii

Panicum miliaceum L. (Graminae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür 50-100 cm yükseklikte, tüylü, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Çiçek durumu dağınık. Meyve sarımsı beyaz renkli, küçük, sert ve parlak. Akdeniz bölgesi ülkeleri ve Anadolu'da meyvesi için yetiştirilir. Darı unu göğüs hastalıkları, ateş ve ishale karşı kullanılmaktadır. İdrar arttırıcı bir etkisi de vardır. Memleketimizde halen bilhassa boza yapımında kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Boza darısı, dağdağan (dağınık) darısı, kum darı, saçak darı.

Diğer darı çeşitleri:

Setaria italica (L.) Beauv. (kirpi darısı, konak darısı, kuş darısı, kuş yemi): Anadolu'da yetiştirilir ve taneleri kuş yemi olarak kullanılır.

Sorghum bicolor (L.) Moench (ak darı): Taneleri yukarıda bahsedilen türlerden daha büyük olup hayvan yemi olarak kullanılır.

S. technicum (Koernicke) Roshev (süpürge darısı): Çiçek durumu dallarından süpürge yapılır. Meyveleri hayvan yemi olarak kullanılır.

Avrupa'da ve memleketimizde küçük kuşların (kanarya, saka gibi) beslenmesinde kullanılan "kuşyemi", Anadolu'nun Akdeniz bölgesinde yetiştirilen *Phalaris canariensis* L. (Gramineae) türünün taneleri / meyveleridir.

DEFNE YAPRAĞI

Lat. Folium Lauri; Alm. Lorbeerblatt; Fr. Feuille de laurier; İng. Laurel leaf

Laurus nobilis L. (Lauraceae) türünün gölgede kurutulmuş yaprağıdır. Bu tür 3-10 m yükseklikte, kışın yaprağını dökmeyen, sarı çiçekli, dioik bir ağaç veya ağaççıktır. Meyve küçük bir zeytin tanesi biçiminde olup olgunlukta (sonbaharda olgunlaşır) parlak siyah renklidir. Memleketimizde bilhassa Ege, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinin sahil kısımlarında bulunur.

Dış görünüş: 5-10 cm uzunluk ve 2-5 cm genişlikte, derimsi, sert, kenarı dalgalı ve kısa saplı yapraklardır. Sarımsı yeşil renkli. Özel kokulu ve baharlı lezzetlidir.

Bileşim: Tanen, acı madde ve uçucu yağ (%1-4) taşımaktadır. Uçucu yağ içinde bilhassa (%35- 50) sineol bulunur.[178]

Etki ve kullanılış: Terletici, antiseptik ve midevi etkilere sahiptir. Çok kullanılan bir baharattır. Bazı likörlerin terkibine girer. Türkiye'nin ihraç ürünlerinden biridir.

Kullanılış şekli: İnfüzyon (%5-10), günde 2-3 bardak içilir. Aşağıdaki şekil kolay içimi ve kuvvetli etkisi bakımından tavsiye edilir.

Defne yaprağı	4 g
Kurutulmuş portakal kabuğu	8 g
Kaynar su	200 gr

15 dakika sonra bezden süzülür ve bal ile tatlandırılır. Bu karışım hazımsızlık, iştahsızlık ve müzmin bronşite karşı faydalıdır.

Diğer isimler: Tehnel yaprağı.

DEFNE MEYVESİ (Fructus Lauri): *L. nobilis* L. türünün olgun meyveleridir. Meyveler zeytin tanesi biçiminde, 1,5 cm kadar çapta, parlak siyah renkli, tek tohumlu, acı lezzetli ve baharlı kokuludur. Uçucu yağ, sabit yağ (%25-30) ve nişasta taşır.[179] İdrar arttırıcı olarak ve romatizmaya karşı dahilen dekoksiyon (%5-10) halinde kullanılmaktadır.

DEFNE YAĞI (Oleum Lauri expressum): *L. nobilis* L. türünün olgun meyvelerinden elde edilen sabit yağdır. Avrupa'da kurutulmuş ve toz edilmiş meyvelerin sıcakta sıkılması ile elde edilir. Memleketimizde ise meyveleri su ile kaynatılarak elde edilmektedir. Kullanılan yol özet olarak aşağıdaki şekildedir:[180]

Olgun meyveler bir kazanda, meyvelerin üçte biri kadar su ile 2-3 saat kaynatılır. Bu esnada çekirdekler meyvenin etli kısmından ayrılır. Etli kısım su içinde pelte haline gelir. Çekirdekler dipte toplanır. Aktarılarak alınan yağ, meyvenin etli kısmı ve su karışımı süzülerek su ve yağlı kısım posa kısmından ayrılır. Su yağ karışımı dinlenmeye terkedilir. Yağ kısmı sudan biraz daha ağır olduğundan kabın dibine çöker. Üstte kalan sulu kısım süzülerek yağ kısmından ayrılır. Defne yağı tenekeler içinde ticarete çıkartılmaktadır. Halen memleketimizde defne yağı üretimi Antalya, Silifke ve Sinop köylerinde yapılmaktadır.[181]

Defne meyvesi yağı tereyağı kıvamında, yeşilimsi renkli, özel ve kuvvetli kokulu bir sabit yağdır. Haricen merhem halinde (10 g defne yağı, 100 g eritilmiş iç yağı ile karıştırılır) romatizma ağrılarını dindirici ve vücut parazitlerini öldürücü olarak kullanılır. Veteriner hekimliğinde haricen ağrı kesici ve hayvanları sineklerden koruyucu olarak (hayvanın derisine sürmek yoluyla) kullanılmaktadır. Güney Anadolu'da (Antakya) bu yağ, prina yağı ile karıştırılarak, "defne sabunu" denilen kirli sarı renkli bir sabun yapılmakta ve bu sabun cilt hastalıklarına ve saç dökülmesine karşı kullanılmaktadır.

DELİCE

Lat. Fructus Lolii; Alm. Taumelloch; Fr. Ivraie; İng. Bearded darnel

Lolium temulentum L. (Gramineae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür 20-100 cm yükseklikte, bir yıllık otsu bir bitkidir. Başak 5-40 cm uzunlukla olup 10-20 başakçık taşır. Olgun meyveler 4-7 mm uzunluktadır. Akdeniz bölgesi ülkelerindeki ekin tarlalarında (bilhassa arpa) yabani ot olarak yetişir. Yağ, tanen, nişasta ve alkaloitler (temulin, loliin vs.) taşımaktadır. Halen tıbbi bir kullanılışı yoktur. Zehirliliği yönünden bir önem taşır.

Toksikolojik etki: İlk çağlardan beri zehirliliği bilinen bir bitkidir. Buğday ununa yanlışlıkla karışması sonucu insanlarda tehlikeli zehirlenmeler görülür. Müzmin zehirlenmelere de rastlanılmak-

tadır. Etkisi sinir ve sindirim sistemi üzerindedir. Zehirlenmelerde baş dönmesi, kulak uğuldaması, dil titremesi, konuşma güçlüğü, görme bozukluğu, uyuşukluk, sendeleme, kusma ve idrar etme arzusu gibi arazlar görülür. Güney Anadolu'da (Silifke) bu belirtiler ile meydana gelen zehirlenmeye "erez tutması" denilir. Zehirlenmeleri önlemek için un yapılacak hububat içinde, delice taneleri iyi bir şekilde ayıklanır.

Delicenin hayvanlardaki zehirliliği değişiktir. At, sığır, koyun ve deve gibi hayvanlar deliceye karşı çok hassastır. Buna karşılık domuz, ördek ve tavuklarda belirgin bir bağışıklık bulunmaktadır.

Zehirli etkinin delicenin kendisinden veya üzerinde parazit olarak yaşamakta olan *Chaetomium* cinsine ait bir mantardan ileri geldiği meselesi henüz tam olarak çözümlenmemiştir. Taneleri suda kaynatmak veya pişirmekle zehirlilik etkisi ortadan kalkmaz. Yarı uyku ve uyuşukluk yapma etkisinden yararlanarak, Selçuklular döneminde, ameliyatlarda uyuşturucu olarak kullanılmıştır.[182]

Diğer isimler: Buğday delicesi, erez (Silifke), zivan (Arapça).

DEMİRDİKENİ

Fructus Tribuli

Tribulus terrestris L. (Zygophyllaceae) türünün kurutulmuş meyveleridir. Bu tür bir yıllık otsu bir bitkidir. Toprak üzerine yatık olarak bulunur. Yaprakları bileşik, 10-16 yaprakçıklı. Çiçekler küçük ve açık sarı renkli. Meyve 10 mm kadar çapında, boynuz şeklinde sivri uçlara sahip. Türkiye'de oldukça yaygındır. Sabit yağ, rezin ve alkaloitler taşır.[183] İnfüzyon (%5) halinde taş düşürücü, idrar söktürücü ve kuvvet verici olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Çarıkdikeni, çobançökerten, deveçökerten.

DEMİRHİNDİ

Lat. Pulpa Tamarindorum; Alm. Tamarinden fruchtmark; Fr. Pulpe de tamarin; İng. Tamarind pulp

Tamarindus indica L. (Leguminosae) meyvelerinin kısmen kurutulmuş etli kısmıdır. Bu tür 20-25 m yükseklikte, pennat yapraklı ve beyaz çiçekli bir ağaçtır. Meyveleri keçiboynuzu ağacının meyvelerine benzer. Vatanı Afrika olmakla beraber, eskiden beri bütün tropikal bölgelerde (bilhassa Hindistan ve Mısır) yetiştirilmektedir.

Dış görünüş: Siyahımsı esmer renkli, yumuşak ve biraz yapışkan bir kütledir. İçinde bir miktar çekirdek ve meyvenin zarımsı kısımlarından parçalar bulunur. Kokusu özel, lezzeti ekşidir.

Bileşim: Serbest veya potasyum tuzu halinde organik asitler (bilhassa tartarik ve malik asit), şekerler ve pektin taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Müshil ve müleyyin bir etkiye sahiptir. Hiçbir tahriş etkisi olmadığı için tehlikesizce ve kolaylıkla kullanılabilir. 20-60 g müshil olarak tesir eder. Çocuklara yaş başına 1-2 g verilebilir. Ekseriya müshil macun halinde kullanılır.

Kullanılış şekli: Demirhindi, sabahları aç karnına, 20-60 g alınır. Demirhindi macunu: Papatya tozu 3 g, sinameki meyvesi tozu 30 g, demirhindi 50 g, kâfi miktarda şeker şurubu ile karıştırılır. Müshil etki için, yatmadan önce bu macundan bir kahve kaşığı alınır.

Diğer isimler: Temirhindi.

DENİZKADAYIFI

Carrageen

Chondrus crispus (L). Stackh. ve *Gigartina mamillosa* Agardh. (Gigartinaceae) isimli alglerin kurutulmuş gövdeleridir. Bu bitkiler Atlantik Okyanusu sahillerinde (İngiltere ve Amerika) kayalar üzerinde ve deniz suyu içinde yetişmektedirler. Denizin çekildiği zamanlarda toplanır, yıkanarak temizlenir ve güneşte kurutulur.

Sarımsı beyaz renkli, dar şeritler halinde ve tel kadayıfı görünüşünde parçalar halindedir. Tuzlu lezzetli ve deniz kokuludur. Kaynar suda bir pelte vererek yumuşar. Müsilaj (%20-30), karbonhidratlar (carrageenin'ler) ve az miktarda iyot ve brom taşımaktadır. Halk arasında, dahilen dekoksiyon halinde (%1-2), çok kullanılan bir göğüs yumuşatıcı ve öksürük kesicidir.

DENİZÜZÜMÜ

Herba Ephedrae

Ephedra major Host (Syn: *E. nebrodensis* Tineo) (Ephedraceae) türünün kurutulmuş dallarıdır. Bu tür 1-2 m yükseklikte, dik dallı, dalları yeşil renkli, yapraklar pulsu ve kın halinde dalları sarmış, çalı görünüşünde ve çok yıllık bir bitkidir. Meyvesi (etli kozalak) bezelye büyüklüğünde, kırmızı ve nadiren sarı renklidir. Bu tür bilhassa İç Anadolu'da yaygındır.

Dallar, efedrin grubu alkaloitler (bilhassa psödoefedrin) taşımaktadır.[184] Dallardan hazırlanan infüzyon (%5) terletici, romatizma ve nikris ağrılarını dindirici olarak, günde iki bardak içilir. Meyveleri astmaya karşı kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Alyanak.

E. campylopoda C. A. Meyer: Dallarının aşağıya doğru sarkık olması ile yukarıdaki türden kolaylıkla ayrılır.[185] Batı ve Güney Anadolu'da yetişir ve dalları aynı maksatlar için kullanılır.

Ephedra campylopoda (denizüzümü)

DEREOTU MEYVESİ

Fructus Anethi

Anethum graveolens L. (Umbelliferae) türünün kurutulmuş olgun meyveleridir. Bu tür 60 cm kadar yükselebilen, tüysüz, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Çiçekler şemsiye durumlarda toplanmış ve sarı renkli. Yapraklar çok parçalı. Meyve 3-4 mm uzunlukta, koyu esmer renkli ve üzeri tüysüzdür. Bahçe ve bostanlarda çeşni bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

Meyveler tanen, rezin, sabit yağ ve uçucu yağ (%3-4) taşımaktadır. Uçucu yağ içinde bilhassa karvon bulunmaktadır. Meyvelerden hazırlanan infüzyon (%2-5) yatıştırıcı, gaz söktürücü ve hazmettirici olarak kullanılmaktadır. Taze yaprakları salata ve yemeklere koku ve tad vermek için kullanılır.

Diğer isimler: Durakotu, tereotu, turakotu.

DEVEDİKENİ

Herba Cardui mariae

Silybum marianum (L). Gaertner (Syn: *Carduus marianus* L.) (Compositae) türünün çiçekli dallarıdır. Bu tür 30-100 cm yükseklikte, gövdesi köşeli, seyrek tüylü, 1-2 yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar soluk yeşil renkli, beyaz damarlı, kenarları derin dişli ve dikenli. Çiçekler baş şeklinde bir arada, mor (nadiren beyaz) renkli. Meyve 7 mm kadar uzunlukta, esmer renkli, uç kısmında 15 mm kadar uzunlukta, düşücü ve beyaz, renkli bir tüy demeti bulunur. Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde yaygın bir türdür. Yol ve tarla kenarları ve boş tarlalarda yetişir.

Bitki tanen, rezin, uçucu yağ ve acı maddeler taşımaktadır. Meyvede sabit yağ (%25-30), nişasta, tanen ve flavono-lignan türevi bileşikler (silibin, silidianin, silikrislin ve diğerleri) bulunmaktadır.[186] Toprak üstü kısmı idrar arttırıcı, ateş düşürücü, romatizma ağrılarını azaltıcı, yatıştırıcı ve iştah açıcı olarak etkilidir. İnfüzyonu (%5) yemeklerden önce bir bardak içilerek kullanılır.

Meyveleri, aktarlarda "devedikeni tohumu" (Semen Cardui mariae) ismi altında satılmaktadır. Karaciğer hastalıklarına karşı ve safra arttırıcı olarak tozu bal ile karıştırılarak veya meyvelerden hazırlanan dekoksiyon (%5) kullanılmaktadır. Son yıllarda silymarin (flavo-lignan karışımı) taşıyan hazır ilaçlar, dış ülkelerde, fazla alkol kullanmaktan ileri gelen karaciğer hastalıklarına karşı kullanılmaya başlanmıştır. Gövdesi kabuğu soyulduktan sonra, taze olarak yenir. Bkz. Kenger sakızı.

Diğer isimler: Akkız, devedikeni, devekengeri, kengel, kıbbun (Antakya), Meryemana dikeni, sütlükengel, şevkülmeryem, uslu kenger.

Onopordon tauricum Willd. (eşekdikeni): Meyveler aktarlarda "devedikeni tohumu" ismi altında satılır ve karaciğer hastalıklarına karşı kullanılır.

O. acanthium L. (kocabaş): Çiçekli dallar ve kökü idrar arttırıcı, ateş düşürücü, midevi ve iştah açıcı olarak, dekoksiyon halinde (%2-5), kullanılmaktadır.

Scolymus hispanicus L. (altındikeni, sarıdiken): Toprak üstü kısımları ve kökü, idrar arttırıcı ve taş düşürücü olarak, infüzyon halinde (%2-5) kullanılmaktadır. Anadolu'da yaygın olan *S. maculatus* L. türü de aynı maksatlar için kullanılmaktadır.

LİTYAZOL CEMİL: Dr. Cemil Şener (1897-1978), Manisa'da çalıştığı sırada çevre halkının bir bitkiyi taş ve kum düşürücü olarak kullandığını gözlemiş ve bu bitkiden hazırladığı bir hazır ilacın yapım ruhsatını 1934 yılında almıştır.[187] Bu hazır ilacın tarifnamesinde etkili maddenin *Carduus marianus* L. (Syn: *Silybum marianum* (L.) Gaertner) bitkisinden hazırlanan sıvı hülasa olduğu kayıtlıdır. Bu ilaç zamanla halk arasında, taş düşürücü olarak belirgin bir üne kavuşmuştur.

1979 yılında yaptığımız bir incelemeyi açıklığa kavuşturmak amacıyla bu müstahzar ilacın hazırlandığı bitkinin bir örneğini istedik. Dr. Cemil Şener Laboratuvarı tarafından gönderilen örnek (İSTE 43.448) Prof. Dr. Asuman Baytop tarafından *Scolymus hispanicus* L. olarak tayin edilmiştir.[188] Bu durum ilk tayinin hatalı olduğunu ve ilacın yanlış bir bitki adıyla tedavi alanına çıkartıldığını göstermektedir. Etkili hülasanın elde edildiği bitki yanlış isimlendirilmiş olsa da bu müstahzar, yerli bir bitkiden hazırlanan ve 60 yıl süreyle tedavi alanında kalan nadir bitkisel yerli ilaçlardan biridir.[189] Manisa'da bir laboratuvar (Dr. Cemil Şener Laboratuvarı) kurarak, hakiki yerli bir bitkisel müstahzar hazırlayarak, halk sağlığına yardım etmiş olan Dr. Cemil Şener'i saygı ile anıyoruz. Bkz. Halile.

Atractylis gummifera L. (Syn: *Carlina gummifera* (L.) Less.) (beyaz devedikeni): Kökler inulin ve atractilin isimli bir glikozit taşır. Bu glikozitte şeker olarak glikoz bulunur. Aglikon kısmı diterpen yapısındadır. Bu türün kökleri (Radix Carlinae gummiferae) eskiden Arap hekimleri tarafından, bilhassa haricen, yara iyi edici olarak kullanılırdı. Dahilen kullanılamaz, çünkü çok zehirlidir. Yanlışlıkla yenmesi sonucu bazı zehirlenmelere rastlanılmaktadır.

Diğer isimler: Beyaz kurtluca

DİŞOTU MEYVESİ

Lat. Fructus Ammi visnagae; Alm. Zahnstocher-Ammei; Fr. Herbe aux cure-dents; İng. Tooth-pick

Ammi visnaga (L.) Lam. (Umbelliferae) türünün kurutulmuş olgun meyveleridir. Bu tür 40-100 cm yükseklikte, tüysüz, parçalı yapraklı, beyaz çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Yakın Doğu ülkeleri ve Türkiye'de yabani olarak bol miktarda bulunur. Memleketimizde yetiştirilmesi de kolaylıkla mümkündür.[190]

Dış görünüş: 2 mm kadar uzunlukta, sivri oval biçimli, esmer renkli ve ekseriya iki parçaya ayrılmış tanelerdir. Özel ve kuvvetli bir kokusu ve acımsı bir lezzeti vardır.

Bileşim: Sabit yağ (%20), rezin ve kromon türevleri (visnagin, kellin vs.) taşımaktadır. Türkiye'de yetişen bitkilerin meyvelerindeki kellin miktarı %1,10-1,68 arasında değişmektedir.[191]

Ammi visnaga (dişotu)

Etki ve kullanılış: Asırlardan beri, Yakın Doğu ülkelerinde, mesane taşlarını düşürmek için kullanılan bir drogdur. Mısırlı araştırıcılar sayesinde kalp damarlarını genişletici bir etkisinin de olduğu ortaya çıkartılmıştır. Drogun idrar arttırıcı, öksürük kesici, gaz söktürücü, taş ve kurt düşürücü etkileri vardır.[192] Kellin, spazmları çözücü bir özelliğe sahiptir. Meyve durumunun sapları Orta ve Yakın Doğu ülkelerinde diş temizliği için kürdan olarak kullanılır. Bitkinin ismi de bu kullanılış ile ilgilidir.

Kullanılış şekli: İnfüzyon veya dekoksiyon (%5-10), günde 2-3 bardak içilir. Kellin, ağız yolu veya adele içine zerk suretiyle kullanılır. Bazı yan etkilerinin bulunması nedeniyle, halen kalp damarları spazmlarına karşı kullanılışı azalmıştır.

Diğer isimler: Dişhilâli, hıltan, kılır, köşni (Muğla), kürdanotu, Mısır anasonu.

YALANCI DİŞOTU MEYVESİ (Fructus Ammi majus): *A. majus* L. türünün olgun meyveleridir. Bu tür, 25-100 cm yükseklikte, beyaz çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Meyveler 1,5-2 mm uzunlukta ve kokusuzdur. Anadolu'da ve Yakın Doğu'da yaygın bir bitkidir. Meyve zamanında çiçek durumu saplarının kalınlaşmaması ve demet halinde bir araya gelmemesi ile *A. visnaga* türünden kolaylıkla ayrılabilir.

Sabit yağ, acı madde, rezin ve furokumarin türevleri (%1) taşır. Eski Mısırlılar döneminden beri gaz söktürücü ve iştah açıcı olarak tanınan bir drogdur. Tohumlardan hazırlanan infüzyon (%5) günde 2-3 bardak içilir.

Furokumarin türevlerinin bazı deri hastalıklarının (sedef hastalığı gibi) tedavisinde yararlı olduğu saptanmıştır.[193]

DÖVÜLMÜŞAVRATOTU KÖKÜ

Radix Tami, Radix Bryoniae nigrae

Tamus communis L. (Dioscoreaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür çok yıllık, otsu, tırmanıcı ve toprak altında bilek kalınlığında silindir biçiminde kökü bulunan bir bitkidir. Çiçekleri beyazımsı yeşil renklidir. Meyve kırmızı renkli, yaklaşık 1 cm çapında, üzeri tüysüz ve 2-3 tohumludur. Türkiye'de Kuzey Anadolu bölgesi dağlarının ormanlarında bulunur. Genç sürgünler semt pazarlarında satılır.

Kökler nişasta, müsilaj ve saponin taşımaktadır. Dahilen kusturucu, müshil ve idrar arttırıcı olarak infüzyon (%2-3) halinde kullanılır. Haricen romatizma ağrılarına karşı kullanılır. Bunun için taze köklerden kesilen bir dilim ağrıyan yere kuvvetlice sürülür. Bu şekilde deride kızartı ve ağrılarda azalma meydana gelir. Bu etki drogun taşıdığı kalsiyum oksalat kristallerinin deride yaptığı tahriş sonucu meydana gelmektedir. Taze drogun dahilen kullanılması tehlikelidir. Dahilen ancak kurutulmuş drog kullanılır.

Batı Anadolu bölgesinde (Muğla) yapraklarının ezilmesi ile elde edilen usare, cilt lekelerini giderici olarak deriye sürülür. Şeklen biraz benzerliği sebebiyle, bu drog bazen adamotu kökü yerine satılmaktadır. Etki bakımından adamotu kökünün etkisine benzer bir etkiye sahip değildir.

Diğer isimler: Karaasma.

DULAVRATOTU KÖKÜ

Radix Lappae

Arctium tomentosum Miller (Syn: *Lappa tomentosa* (Miller) Lam.) (Compositae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 30-60 cm yükseklikte, çok yıllık, kırmızı çiçekli ve otsu bir bitkidir. Kuzey Doğu ve Doğu Anadolu'nun gölgelik ve rutubetli yerlerinde bulunur. Kökler uçucu yağ ve tanen taşır. İdrar verici ve nikris hastalığına karşı infüzyon (%5) halinde kullanılır. Kuzey ve Orta Anadolu'da yetişmekte olan *A. minus* (Hill) Bernh. türünün kökleri de aynı maksat için kullanılır.

Diğer isimler: Uluavratotu.

DUT MEYVESİ

Lat. Fructus Mori nigri; Alm. Maulbeere; Fr. Baie de mûrier; İng. Mulberry

Morus nigra L. (Moraceae) (karadut ağacı) türünün taze meyveleridir. 2-3 cm uzunlukta, kırmızımtırak siyah renkli ve ekşi lezzetli bir meyvedir. Karadut ağacı Güney Avrupa ve Türkiye'de yetiştirilir. Bileşiminde, şekerler, organik asiller (Tartarik ve sitrik asitler) ve boyar maddeler taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Meyvelerden hazırlanan şurup gargara halinde ağız ve boğaz hastalıklarında (özellikle çocuklarda sık rastlanan pamukçukta) kullanılır. Karadut ağacı kökü veya kök kabuğu (Cortex Mori radicis) müshil ve tenya düşürücü etkilere sahiptir. Yapraklar şeker hastalığına karşı kullanılır.

Kullanılış şekli: Tenya düşürücü olarak 15 g kök kabuğu 250 g suda kaynatılır, süzülür ve sabahları aç karnına içilir. Bu kullanmaya birkaç gün devam edilmelidir. Müshil tesir için 5-10 g kök kabuğu yarım litre suda kaynatılır, süzülür sıvı kısmı bal ile tatlandırılır ve içilir. Karadut şurubu şöyle hazırlanır: 500 g taze karadut meyvesi 500 g toz şeker ile birlikte bir taşım kaynatılır ve sıcak iken bezden süzülür.

DUT YAPRAĞI (Folium Mori albi): *M. alba* L. (beyaz dut ağacı) türünün taze veya kurutulmuş yaprağıdır. Bu tür büyük bir ağaç olup meyvesi için bütün Anadolu'da yetiştirilmektedir. Yapraklardan hazırlanan infüzyon (%5) ateş düşürücü ve idrar arttırıcı etkilere sahiptir. Bu ağacın yaprakları ipekböceği yetiştirilmesinde büyük bir öneme sahiptir.

DUVARSARMAŞIĞI

Herba Hederae helicis

Hedera helix L. (Araliaceae) türünün kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür yaprak dökmeyen sarılıcı bir bitkidir. Gövde yaprakları saplı, 3-5 loblu, üst yüz koyu, alt yüz açık yeşil renkli, sert ve derimsi. Çiçekler birçoğu bir arada, küremsi durumlar halinde. Çiçek küçük. Korolla 5 parçalı yeşilimsi-sarı renkli. Meyve bezelye tanesi büyüklüğünde, etli, sarı veya morumsu-siyah renklidir. Bilhassa Karadeniz bölgesi ormanlarında bulunur ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Bitki glikozitler (hederin ve diğerleri) taşımaktadır. Dahilen infüzyon (%1) halinde müshil, âdet getirici, kurt düşürücü ve terletici olarak kullanılır. Haricen, taze yaprak, çıbanı olgunlaştırmak için çıban üzerine konulur. Her gün yeni bir yaprak ile pansuman değiştirilir. Bilhassa taze bitki zehirlenmeler yaptığı için, bugün dahilen kullanılışı hemen hemen terkedilmiştir.

İyi bir nasır sökücüdür. Nasır sökmek için taze yapraklar 3 gün sirke içinde bırakıldıktan sonra yayılarak nasır üzerine konur ve sıkıca bağlanır. Pansuman 3 gün sonra açılır. Nasır kolaylıkla ayrılmıyor ise pansuman işi taze yaprak ile tekrarlanır.

Diğer isimler: Orman sarmaşığı.

Toksikolojik etki: Yapraklar ve meyveler zehirlidir. Sindirim sistemi bozuklukları ve kanlı ishal yapar. Yanlışlıkla meyvelerini yiyen çocuklarda ölüm ile sonuçlanan zehirlenmeler görülmüştür.[194]

H. colchica (C. Koch) C. Koch (Kafkas duvarsarmaşığı): Yapraklarının büyük (10-25 cm uzunlukta) ve meyvesinin siyah renkli olması ile yukarıdaki türden ayrılır. Kuzey Anadolu bölgesinde yetişir. Yukarıdaki tür gibi kullanılır. Zehirli bir bitkidir.

EBEGÜMECİ YAPRAĞI

Lat. Folium Malvae; Alm. Malvenblatt: Fr. Feuille de mauve; İng. Mallow leaf

Malva sylvestris L. (büyük ebegümeci) veya *M. neglecta* Wallr. (Syn: *M. rotundifolia* L.) (karagöz ebegümeci, küçük ebegümeci) (Malvaceae) türünün taze veya gölgede kurutulmuş yapraklarıdır. Her iki tür de çok yıllık, otsu ve mor çiçekli bitkilerdir. Bu türler, çiçeklerindeki korolla boyu ile birbirinden kolaylıkla ayırt edilebilir. *M. sylvestris* türünde korolla uzunluğu 14-25 mm olduğu halde *M. neglecta* türünde en fazla 18 mm olmaktadır. Her iki tür de Anadolu'da yaygın olarak yetişmektedir.

Dış görünüş: Yeşil renkli, tüylü ve uzun saplı yapraklardır. Yaprak ayasının biçimi elde edildiği türe göre değişir. *M. sylvestris* türünde yaprak lobları sivri, *M. neglecta* türünde ise loblar küttür. Hafif kokulu ve yavan lezzetlidir.

Bileşim: Müsilaj (%15-20), glikoz ve pektin taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Taşıdığı müsilaj nedeniyle, diğer müsilajlı droglar gibi, koruyucu ve yumuşatıcı bir etkiye sahiptir. Solunum ve sindirim sistemi tahrişleri ve iltihaplarında koruyucu olarak çok kullanılır. Taze yapraklarından hazırlanan lapa, cilt üzerindeki çıban ve yaraların ağrılarını dindirmek için, tülbent arasında, deri üzerine konulur. Genç bitkiler sebze olarak kullanılır.[195]

Memleketimizin kırsal bölgelerinde, taze ebegümeci dalı çocuk düşürücü olarak kullanılmak-

tadır. Yaprakları alınmış olan taze dal rahim içine sokulur. Ebegümeci dalı yumuşak lifli olduğundan rahmi delmez. Meydana gelen mekanik etki ve oluşan enfeksiyon nedeniyle gebelik önlenebilir, özel bir etkisi bulunmamaktadır. Bu husus sıçanlar üzerinde yapılan deneyler ile gösterilmiştir.[196]

Memleketimizde ebegümeci dalının çocuk düşürücü olarak kullanılışı oldukça yaygındır. Hattâ kış aylarında ihtiyaç olduğundan taze ebegümeci dalı bulmak olanağı olmadığı düşünülerek ebegümeci dallarını tuzlu suda muhafaza eden şahıslar bile vardır. Enfeksiyonu önlemek için kullanmadan önce taze dal kaynar suya veya alkole batırılmalıdır. Ebegümeci dalının rahme konması ile meydana gelen enfeksiyon bazen kullanan şahsın hayatını tehlikeye sokacak bir nitelik kazanır. Bu nedenle ebegümeci dalı ile çocuk düşürmeye teşebbüs edilmemesi tavsiye edilir.

Kullanılış şekli: İnfüzyon veya dekoksiyon. Dahilen kullanmak için (%1-3), haricen gargara halinde kullanmak için ise (%5) oranında hazırlanır. Lapa taze yapraklardan yapılmalıdır.

Diğer isimler: Ebegümeci.

EBEGÜMECİ ÇİÇEĞİ (Flos Malvae): Ebegümeci yaprağı ekle edilen türlerin gölgede kurutulmuş çiçeğidir. Çiçekler mor renkli, büyük ve 5 parçalıdır. Özel bir kokusu veya tadı yoktur. Ebegümeci yaprağı gibi kullanılır. Bazı ülkelerde çiçekler yapraktan daha çok kullanılmaktadır. Anadolu'da 8 *Malva* türü yetişmekte olup bunların çiçek ve yaprakları, bir ayırım yapılmaksızın, "Ebegümeci" olarak kullanılmaktadır.

Abutilon avicennae Gaertn. (Syn: *A. theophrastii* Medik.) (sarı hatmi): 50-100 cm yükseklikte, tüylü, sarı çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Avrupa ve Kuzey Anadolu'da yabani olarak yetişir. Yaprakları ve kökü Ebegümeci gibi kullanılmaktadır.

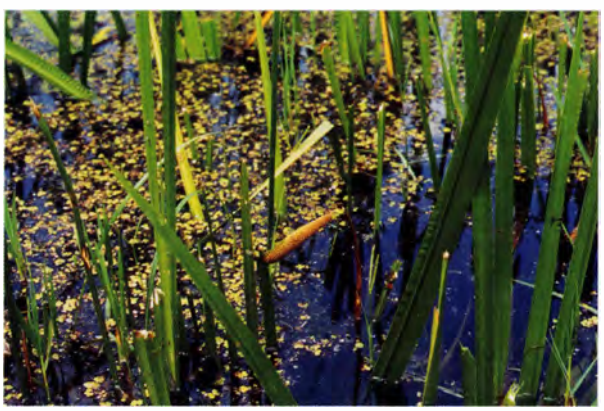
EĞİR KÖKÜ

Lat. Rhizoma Calami aromatici; Alm. Kalamuswurzel; Fr. Racine d'acore odorant; Calamus root

Acorus calamus L. (Araceae) türünün kurutulmuş rizomlarıdır. Bu tür 50-125 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yaprakları şerit biçiminde, yüzeyi bazen kırışık, kokulu ve boyuna çizgilidir. Çiçekler 5-9 cm uzunlukta bir başak durumunda toplanmışlardır. Dere ve durgun su kenarlarında yetişir. 1550 yıllarında Türkiye'den Avrupa'ya tıbbi bitki olarak götürülmüş[197] ve bu şekilde Avrupa'ya yayılmıştır. Anadolu'da Sapanca, Yeniçağa[198] ve Beyşehir göllerinin kenarlarında yetiştiği bilinmektedir.

Dış görünüş: Rizomlar sonbaharda toplanır. Kök ve yaprak bakiyelerinden temizlenir. Dış kabuğu soyulduktan sonra veya soyulmadan güneşte kurutulur. Eğir kökü 0,5-1,5 cm çapında ve 5-20 cm uzunlukta çubuklar halindedir. Soyulmamış drogların dış yüzü esmer renkli olup kök ve yaprak bakiyelerini taşır. Soyulmuş drog sarımsı beyaz renklidir. Üzerinde kök izleri görülür. Kokusu baharlı ve hoş, lezzeti ise acı ve batıcıdır.

Bileşim: %1,5-3,5 arasında uçucu yağ taşır. Bu yağda asamil alkol, ögenol ve asaron bulunmaktadır. Türkiye'de yetişen (Sapanca ve Yeniçağa gölleri) bitkilerden elde edilen rizomlarda %2,4-2,7 arasında uçucu yağ bulunmaktadır.[199] Bu uçucu yağda bulunan monoterpenik hidrokarbonlar da incelenmiştir.[200]

Acorus calamus (eğir)

Etki ve kullanılış: Gaz söktürücü, terletici ve antispazmotik etkilere sahiptir. Memleketimizde dahilen prostat hastalıklarına karşı, haricen ise romatizma ve bazı deri hastalıklarının tedavisinde kullanılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli bir tedavi aracı idi. Evliya Çelebi seyahatnamesinde bu drog için şunları yazmıştır.[201]

"Kâğıthane mesiresi denilen ferah verici gezinti yerinde baruthane çarhlarını çeviren suyun geldiği

yer ki (Cendere boğazı) demekle meşhurdur. Orada bir çeşit eğir kökü çıkar ki, Azak'ta ve Gerede şehirlerinde çıkanlardan çok daha şifalıdır. Yiyeni bin kere geğirtir. Tuhaf hassası vardır. Fakat çok azdır. Çoğu zaman su kaplumbağası onu yiyip yağlanır. Galata'dan frenk tayfaları gelip adı geçen kaplumbağaları avlayıp bütün çeşitli hastalıklar için ilaç ederler. Doğrusu bin kere şifası görülmüştür."

Halen, kereviz kökü ile birlikte, prostat büyümesine karşı aşağıdaki şekilde kullanılmaktadır:

1 - Eğir kökü (kaba toz edilmiş, 50 g) ve su (500 g) beş dakika süreyle kaynatılır ve soğuduktan sonra bezden süzülür.

2 - Kereviz kökü (parçalar halinde dilinmiş, 50 g) ve su (500 g) beş dakika süreyle kaynatılır ve soğuduktan sonra bezden süzülür.

Hazırlanan bu iki dekoksiyon karıştırılır ve günde 2-3 bardak, bal ile tatlandırılarak içilir. Karışım serin yerde (mümkün ise buzdolabında) saklanır. Uzun zaman dayanmaz, bozulur. Tehlikesiz bir ilaçtır. Kereviz kökü yerine kereviz tohumu da kullanılabilir.

Orta Anadolu bölgesinde (Konya) bilhassa süt çocuklarında görülen bağırsak gazlarına karşı kullanılmaktadır. Kuru kökten ince bir dilim kesilir, süt içine konur, çalkalanır ve bu süt çocuğa içirilir.

Kullanılış şekli: Kuru kök toz veya infüzyon halinde günde 1-3 g alınır. Haricen kökten elde edilen uçucu yağ, kökten hazırlanan infüzyon veya kökün bir müddet zeytinyağında bırakılması ile elde edilen hülasa deriye sürülür.

Diğer isimler: Azakeğeri, hazanbel, hazambel, kurtluca.

YALANCI EĞİR KÖKÜ (Rhizoma Iridis pseudacori): *Iris pseudacorus* L. (Iridaceae) (bataklık süseni) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür sarı çiçekli, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Akarsu ve bataklık kenarlarında bol olarak yetişir. Rizomları idrar arttırıcı ve kusturucu, tohumları (Semen Iridis pseudacori) ise gaz söktürücü, kabız ve midevi etkilere sahiptir. Kavrulduktan sonra öğütülen tohumlar bazen kahve yerine de kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Kâzip eğir, sarı süsen.

ENGİNAR YAPRAĞI

Folium Cynarae scolymi

Cynara scolymus L. (Compositae) türünün yapraklarıdır. Bu tür 50-100 cm boyunda, çok yıllık otsu bir bitkidir. Çiçekler mor renkli ve birçoğu bir arada, büyük bir baş halinde toplanmıştır. Yapraklar grimsi yeşil renkli, dikenli ve parçalıdır. Türkiye'de bol miktarda yetiştirilmekte ve çiçek durumu sebze olarak yenmektedir.

Yapraklar tanen, inulin, acı madde (sinarin) ve flavon türevleri taşımaktadır. İnfüzyon halinde (%2-3) iştah açıcı, idrar ve safra söktürücü olarak kullanılır. Taze yapraklardan hazırlanan hülasalar karaciğer hastalıklarına karşı kullanılmaktadır. Enginar yaprağı hülasası taşıyan bazı müstahzarlar halen karaciğer ve safra kesesi hastalıklarının tedavisinde kullanılır. Zehirli bileşikler taşımayan iyi bir iştah açıcı ve idrar söktürücüdür. Bazen bu bitkinin kökleri de aynı maksatlar için kullanılmaktadır. Enginar eskiden beri afrodizyak olarak tanınmıştır.

ENGİNAR TOHUMU (Semen Cynarae Scolymi): *C. scolymus* L. türünün olgun tohumlarıdır. Enginar yaprağı gibi kullanılır.

C. cardunculus L. (diken enginarı, yabani enginar): Yaprak loblarının kuvvetli dikenler taşıması ile yukarıdaki türden ayrılır. Yaprakları enginar yaprağı gibi kullanılmaktadır. Kabuğu soyulduktan sonra gövdesi sebze olarak yenilir.

ERİK MEYVESİ

Lat. Fructus Pruni domesticae; Alm. Pflaume; Fr. Prune; İng. Plum

Prunus domestica L. (Rosaceae) türünün taze veya kurutulmuş olgun meyveleridir. Bu tür 10 m kadar yükselebilen, dikensiz veya seyrek dikenli ve beyaz çiçekli bir bitkidir. Meyve küremsi veya yumurta biçiminde yeşil, sarımsı, kırmızı veya mor renklidir. Birçok kültür formu memleketimizde yetiştirilmektedir. [202]

Bileşim: Meyveler şeker, organik asitler, sellüloz, pektin vs. taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Dahilen besleyici ve hafif müshil olarak kullanılmaktadır. Erik ve buna ben-

zer meyveler (kayısı, zerdali, şeftali gibi) memleketimizde hoşaf olarak geniş bir şekilde kullanılmaktadır. Bu tip meyveler ile hoşaf hazırlarken kalayı bozulmuş bakır tencereler kullanılmamalıdır. Meyvelerde bulunan organik asitler (mallik asit, sitrik asit, tartarik asit gibi) kaynatma sırasında bakır ile birleşerek çok zehirli bileşikler meydana getirmektedir. Bu nedenle, kalayı bozulmuş tencerelerde hazırlanan hoşafların yenilmesi sonucu meydana gelen zehirlenmelere memleketimizde sık rastlanmaktadır.[203]

Anadolu'da 5 kadar *Prunus* türü bulunmaktadır. Bunların meyveleri yöresel olarak meyve olarak yenir. Bazılarının çekirdeklerinden tesbih yapılmaktadır.

P. spinosa L. (çakal eriği): Dikenli, genç dalları tüylü, yaprakları saplı ve beyaz çiçekli bir ağaççıktır. Meyve 10-15 mm çapında küremsi şekilli ve siyahımtırak mor renklidir. Kuzey, Batı ve Güney Anadolu'da bulunur. Çalılıklar ve orman açıklıklarında yetişir. Türkiye'de subsp. *dasyphylla* (Schur) Domin alttürü vardır. Yapraklar kabız, çiçekler idrar arttırıcı ve kurt düşürücü, meyve (Fructus Pruni spinosae) ise müshil etkiye sahiptir.

ERİK ZAMKI: Bkz. Kiraz zamkı.

ERKEK EĞRELTİ KÖKÜ

Lat. Rhizoma Filicis maris; Alm. Wurmfarnwurzel; Fr. Rhizome de fougère mâle; İng. Male fern root

Dryopteris filix-mas (L.) Schott (Aspidiaceae) türünün taze veya kurutulmuş rizomudur. Bu tür 150 cm kadar yükselebilen, çiçeksiz, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalıdır. Soruslar yaprak loblarının altında iki sıra halinde ve böbrek biçimindedir. Bilhassa Kuzey Anadolu dağlarında yetişmektedir.

Dış görünüş: 10-30 cm uzunluk ve 5-6 cm çapta, esmer kahve renkli parçalar halindedir. Üzerinde yaprak sapı ve kök bakiyeleri bulunur. Kokusu özel, tadı ise buruktur.

Bileşim: Şekerler, nişasta, organik asitler, uçucu yağ, tanen (%5-10) ve etkili madde olarak ham filisin ismi verilen bir floroglusin türevleri karışımı taşımaktadır. Kuzey Anadolu dağlarında (Zigana Dağı) yetişen bitkilerin köklerinden elde edilen hülasalarda %24-28 ham filisin bulunmaktadır.[204]

Etki ve kullanılış: Teofrastos döneminden (İÖ 3. yüzyıl) beri bağırsak parazitlerine karşı kullanılan bir drogdur. Omurgasız hayvanların kaslarını felç eden bir etkiye sahiptir. Bu nedenle bazı bağırsak parazitlerinin düşürülmesinde kullanılır. Bilhassa *Tenia* türleri üzerinde etkilidir. Bağırsak solucanları bu droga karşı bir dirence sahiptirler.

Kullanılış şekli: Eterli hülasa (4-8 g) veya taze rizom toz halinde, 12-15 g (bal ile karıştırılarak) alınabilir. Dekoksiyon halinde de kullanılmaktadır. 15-50 g taze drog bir litre suda kaynatılır. Kaynatılarak sıvı kısmı yarı yarıya azaltılır. Elde edilen bu yoğun hülasa, sabah aç karnına, bir defada içilir. Drogun alınmasından bir saat kadar sonra, tenyaları dışarı atmak için, bir müshil (15-30 g İngiliz tuzu -sodyum sülfat- 400 g suda eritilir) alınmalıdır. Yağlı müshiller (mesela Hint yağı) uygun değildir.

Tenya düşürmek için kullanılan miktar, bünyesi hassas olan bazı kişilerde, ciddi zehirlenmeler yapabilir. Bu nedenle bu drog ancak hekim kontrolünde kullanılmalı, karaciğer ve kalp hastalığı bulunan kişilere verilmemelidir.[205]

Pteridium aquilinum (L.) Kuhn (Hypolepidaceae) (kartal eğreltisi): 50-200 cm yükseklikte, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar uzun saplı, lamina 3 defa parçalı. Üst yüz çıplak, alt yüz tüylü. Spor keseleri yaprakların kenarında bir çizgi halinde toplanmıştır. Çiçeksiz bir bitkidir. Anadolu sahillerinde ve bilhassa orman açıklıklarında bol olarak bulunur. Memleketimizde "eğrelti" ismi genellikle bu tür için kullanılmaktadır. Tıbbi bir etki ve kullanılışı bulunmamaktadır. Taze yapraklar kavun ve karpuz sergilerinde yatak olarak kullanılır. Kuru yapraklar ise Karadeniz bölgesinde hayvanlara yem olarak verilmektedir.

Toksikolojik etki: Kuvvetli bir zehirliliğe sahip değildir. Taze bitkiyi yaşlı hayvanlar yemez. Genç hayvanlarda, bu bitkiyi yeme sonucu ciddi zehirlenmeler görülür ve 3-4 gün içinde hayvan genellikle iç kanama ile ölür. Doğu Karadeniz bölgesinde kurutulmuş bitki, hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Bu şekilde beslenen hayvanlarda tümörler (safra kesesi, bağırsak, mide) meydana gelmekte-

dir. Bu nedenle bu bitkide kanserojen bir madde olduğu düşünülmektedir.[206]

Diğer isimler: İfteri (Karadeniz bölgesi), kartal eğreltisi (yaprak sapı kesitinde, iletme demeti topluluğunun, bir kartalı andırması nedeniyle).

KRAL EĞRELTİSİ KÖKÜ (Rhizoma Osmundae): *Osmunda regalis* L. (Osmundaceae) türünün sonbaharda toplanıp kurutulmuş rizomlarıdır. Bu tür 1,5 m kadar yükseklikte çok yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalı, loblar oval biçimli ve tam kenarlıdır. Avrupa ve Kuzey Anadolu'nun nemli çayırları ve su kenarlarında yetişir. İdrar söktürücü, kabız ve kuvvet verici özelliklere sahiptir. İnfüzyon (%1-2) halinde kullanılır. İnfüzyondan günde 2-3 bardak içilir. Tropikal orkidelerin saksılarda yetiştirilmesinde çok kullanılan bir malzemedir.

EŞEKHIYARI MEYVESİ

Lat. Fructus Elaterii, F. Ecballii; Alm. Springgurke; Fr. Fruit de concombre purgatif; İng. Elaterium fruit

Ecballium elaterium A. Richard (Cucurbitaceae) bitkisinin olgun meyveleridir. Bu tür sarı çiçekli, tüylü, çok yıllık, otsu ve sürünücü bir bitkidir. Şehir ve kasaba yakınlarındaki viraneliklerde yetişir. Güney Avrupa ve Türkiye'de yaygındır.

Dış görünüş: Meyve 4-5 cm uzunlukta, oval biçimli, üzeri pürtüklü ve yeşil renklidir. Olgunlukta renk sarımsı yeşile döner ve meyve saptan kolaylıkla ayrılır. Bu şekilde meyvenin dip kısmında açılan delikten tohumlar ve usare dışarı fışkırır. Bu usare bilhassa gözler için çok tahriş edicidir.

Bileşim: Meyve ve köklerde, etkili madde olarak, elaterin ve türevleri bulunmaktadır.

Etki ve kullanılış: Eski Mısırlılar döneminden beri tanınan bir drog olup birçok hastalıklara karşı kullanılmıştır. Bütün bitki (bilhassa meyve ve kök) idrar arttırıcı ve müshil etkiye sahiptir. Dahilen alındığında, yüksek miktarlarda, bilhassa kalın bağırsağı tahriş eder ve bunun sonucu kanlı ishaller görülür. Halen tedavide, meyve usaresinden elde edilen ve Elaterium ismiyle tanınan madde, dahilen müshil olarak kullanılmaktadır.

Meyvelerinin sıkılması ile elde edilen taze usare, buruna çekilmek yoluyla, sinüzite karşı kullanılması Anadolu'da yaygındır. Klinik deneysel araştırmalar ile usarenin sinüzitte, bir miktar, iyileşme sağladığı saptanmıştır.[207]

Köklerden hazırlanan lapa ve merhemler eskiden haricen tümörlere ve kronik cilt yaralarına (egzama gibi) karşı kullanılırdı. Bugün de aynı maksatlar için, taze kökler İstanbul semt pazarlarında satılmaktadır.[208] Kökün iç kısmı bir bıçak ile kazınarak elde edilen usare ağrı kesici ve yara iyi edici olarak cildin üzerine sarılır.

Ecballium elaterium (eşekhıyarı)

Kullanılış şekli: Elaterium küçük miktarlarda (bir defada 5-6 mg) hap halinde müshil olarak kullanılır. Taze usarenin dahilen kullanılması, karın ağrıları ile beliren, zehirlenmeler yapar. Bu nedenle taze usare dahilen kullanılmamalıdır.

Kökleri kullanmak için aşağıdaki hazırlama biçimi uygundur: 15 g kuru kök, 1,5 litre suda 10 dakika kaynatılır, sıcak iken süzülür, elde edilen sıvı kısım kaynatılarak yarıya indirilir. Müshil etki elde etmek için bu hülasadan günde 2-3 bardak içilir. Bu miktarın üzerindeki miktarlar tehlikelidir. Kanlı ishal ile beliren tehlikeli zehirlenmeler yapar.

Diğer isimler: Acıdülek, acıdüvelek, acıkavun, cırtlak, cırtatan, hıyarcık, kargadüveleği, şeytankeleği, yabanihıyar, ithıyarı.

FESLEĞEN

Lat. Herba Basilici; Alm. Basilienkraut; Fr. Herbe de basilic; İng. Basil herb

Ocimum basilicum L. (Labiatae) türünün yapraklı ve çiçekli dallarıdır. Bu tür 10-40 cm yüksek-

likte, beyaz veya pembe çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Vatanı Hindistan olmakla beraber, bugün bütün Akdeniz bölgesi ülkelerinde ve Türkiye'de (Güney Anadolu) yetiştirilmektedir.

Dış görünüş: Çiçekli ve yapraklı dallardan ibarettir. Yapraklar basit, saplı, 2-6 cm uzunlukta, oval biçiminde, kenarları seyrek dişli, özel kokulu ve baharlı lezzetlidir.

Bileşim: Uçucu yağ (%0,2-0,4) taşımaktadır. Uçucu yağ içinde estragol, ögenol, sineol vs. bulunur.

Etki ve kullanılış: Yatıştırıcı, midevi, idrar arttırıcı ve gaz söktürücü etkilere sahiptir. Baharat olarak da kullanılır. Tohumları da aynı etkilere sahiptir. Güney Anadolu (Antalya) pazarlarında demetler halinde satılır. Nane gibi yemeklere lezzet ve koku vermek için kullanılır.

Kullanılış şekli: İnfüzyon (%1-2), günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Fesliyen, peslan, reyhanotu.

O. minimum L. (küçük fesleğen, saksı fesleğeni): Yapraklarının küçük (1-2 cm uzunlukta) olması ile yukarıdaki türden ayrılır. Bu tür memleketimizde bilhassa saksılarda yetiştirilir ve saksı pencere önüne konulur. Penceresinde fesleğen saksısı bulunan evde "Gelinlik çağında bir kız" olduğu anlaşılır. Yaprakları koku verici olarak kullanılır.

FESLEĞEN ESANSI (Oleum Basilici, O. Ocimi): *O. basilicum* L. türünün çiçekli dallarından su buharı distilasyonu ile elde edilen uçucu yağdır. Bilhassa estragol (%60 kadar) taşımaktadır. İdrar yolları antiseptiği, midevi ve gaz söktürücü etkilere sahiptir. Bir şeker parçasına 5-6 damla konularak alınır.

FESLEĞEN TOHUMU (Semen Basilici): *O. basilicum* L. türünün olgun tohumlarıdır. Dahilen infüzyon (%2-3) halinde öksürük kesici olarak kullanılır.

Diğer isimler: Reyhan tohumu.

FINDIK YAPRAĞI

Folium Coryli

Corylus maxima Miller (Corylaceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 10 m kadar yükseklikte ve kışın yaprağını döken bir ağaççıktır. Yapraklar kısa saplı (1,5-2 cm), tam ve dişli kenarlıdır. Karadeniz bölgesinde 100-1000 m yüksekliklerde bol olarak yetiştirilmektedir. Meyve şekline (tombul, sivri ve badem) göre isimlendirilen varyetelere ayrılmaktadır.[209]

Yapraklar, diğer idrar arttırıcı droglar ile birlikte, infüzyon halinde (%2-5) idrar arttırıcı olarak kullanılır. Tohum, sabit yağ (%52),[210] protein, şekerler, fosfor, kalsiyum vs. taşır. Toz haline getirilip bal ile karıştırıldıktan sonra elde edilen macun eskiden beri kuvvet verici ve cinsel gücü arttırıcı olarak kullanılmaktadır.

Karadeniz bölgesinde yabani olarak yetişen *C. avellana* L. ve *C. colurna* L. türlerinden elde edilen yapraklar da yukarıdaki türün yaprakları gibi kullanılmaktadır.

FINDIK YAĞI (Oleum Coryli): *C. maxima* Miller türünün olgun tohumlarından soğukta sıkma ile elde edilen soluk sarı renkli, bir sabit yağdır. Kırılma indisi 0.9150. Bu yağ -20 °C de katılaşır. Gıda sanayiinde ve tedavide zeytinyağı yerine kullanılır. Halen memleketimizde elde edilir.

FRENKÜZÜMÜ

Fructus Ribis nigri

Ribes nigrum L. (Grossulariaceae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür 1-2 m yüksekliğinde, dikensiz, kışın yapraklarını döken, yeşilimsi kırmızı çiçekli, bir bitkidir. Meyve 10 mm kadar çapta ve siyah renkli. Meyveleri için yetiştirilir. Meyveler organik asitler ve şekerler taşır, midevi ve gıda olarak kullanılır. Yapraklar (Folium Ribis nigri) idrar verici ve terleticidir. Aynı maksatlar için kırmızı frenküzümü, mercanüzümü (*R. rubrum* L.) ve doğu frenküzümü (*R. orientale* Desf.) türünün yaprakları da kullanılmaktadır.

BEKTAŞİÜZÜMÜ (Fructus Ribes uva-crispae): *R. uva-crispa* L. türünün olgun meyveleridir. Bu tür 1-1,5 m yükseklikte, dikenli bir çalıdır. Meyveler 10 mm kadar çapta, yumurta biçiminde, kırmızımsı yeşil renkli ve hafif tüylüdür. Türkiye'de bahçelerde yetiştirilir. Meyveler organik asitler, madensel tuzlar ve vitaminler (A, B, C) taşımaktadır. Müshil, idrar verici, midevi ve iştah açıcı etkilerinden dolayı taze olarak kullanılır.

FUNDA

Herba Ericae

Calluna vulgaris (L.) Hull (Syn: *Erica vulgaris* L.) (Ericaceae) türünün çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 1 m kadar yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen, sonbaharda pembe renkli çiçekler açan, çalı görünüşünde bir bitkidir. Silisli toprakları sever. Yapraklar küçük, karşılıklı, dip kısımları iki kulakçıklı. Çiçekler 4 parçalı, kaliks korolladan daha büyük. Trakya (Belgrat ormanı) ve Kuzey Anadolu bölgesi dağlarında yetişir.

Tanen (%7), uçucu yağ, glikozitler (arbutin, erikolin) ve şekerler taşımaktadır. İdrar yolları dezenfektanı, idrar sökürücü ve kabız etkilere sahip bulunmaktadır.[211] İnfüzyon (%5) günde 2-3 bardak içilir. Mümkün olan hallerde taze drog kullanılmalıdır. Çünkü taze drogun etkisi daha kuvvetlidir.

Erica türleri (funda, piren, süpürgeçalısı): Yapraklarının kulakçıksız ve çiçeklerde korollanın kaliksten daha büyük olması ile *C. vulgaris* türünden kolaylıkla ayrılırlar. Memleketimizin sahil bölgelerinde yaygın bitkilerdir. Memleketimizde *E. arborea* L. (ağaç fundası) ve *E. manipuliflora* Salisb. (Syn: *G. verticillata* Forskal) türlerinin çiçekli ve yapraklı dalları da yukarıdaki tür gibi kullanılmaktadır. *Erica* türlerinin kökü, yanmaya karşı dayanıklı olduğundan, pipo yapımında kullanılmaktadır.

GELİNCİK ÇİÇEĞİ

Lat. Flos Rhoeados, Flos Papaveris rhoeados; Alm. Acker-Mohnblüte; Fr. Fleur de coquelicot; İng. Red poppy petal

Papaver rhoeas L. (Papaveraceae) ve buna yakın diğer türlerin kurutulmuş petalleridir. Bu tür 20-90 cm yükseklikte, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalı. Çiçekler kırmızı renkli, petallerin dip kısmı siyah lekeli veya lekesiz. Meyve tüysüz ve fıçı biçiminde, çok tohumlu bir kapsüldür. Anadolu'da yaygın bir türdür. Yol kenarları ve ekin tarlaları içinde bol olarak yetişir.

Papaver rhoeas (gelincik)

Türkiye'de 16 kadar tek yıllık *Papaver* türü yetişmekte[212] ve bunların petalleri, birbirinden ayrılmaksızın, halk arasında gelincik çiçeği olarak kullanılmaktadır.

Dış görünüş: Oval şekilli, 5 cm kadar genişlikte ve 6 cm kadar uzunlukta, morumsu kırmızı renkli, dip kısmında genellikle siyah bir leke bulunan, çok ince parçalar halindedir. Kokusu özel ve hafif, tadı ise acımtıraktır.

Bileşim: Müsilaj, renk maddeleri ve alkaloitler (roeadin) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Yatıştırıcı, öksürük kesici, göğüs yumuşatıcı ve hafif uyutucu etkilere sahiptir. Kurutulmuş gelincik meyvesi toz edilip bal ile karıştırılarak öksürük kesici olarak kullanılmaktadır. Yaprak rozetleri İstanbul ve Anadolu kasabaları pazarlarında sebze olarak satılmaktadır.

Kullanılış şekli: İnfüzyon (%1) günde 2-3 bardak içilir. Zayıf etkilidir. Daha çok şurup şekli kullanılmaktadır. Gelincik şurubu aşağıdaki formüle göre hazırlanır:

Gelincik çiçeği (kuru)	100 g
Kaynar su	500 g
Şeker	2.000 g

Gelincik çiçeği üzerine kaynar su konur ve kapalı bir kapta 6 saat bekletilir. Bu sürenin sonunda karışıma şeker ilâve edilir, bir taşım kaynatılır ve bezden süzülür.

Gelincik şurubundan erginler, günde birkaç defa 30-60 g, çocuklar ise yaşlarına göre aşağıdaki

miktarlarda alabilirler: 1,5 yaş 5 g, 3 yaş 10 g, 5 yaş 20 g, 10 yaş 30 g. Şurup etkili ve zararsız bir öksürük kesici ve göğüs yumuşatıcıdır. Haşhaş, kısamahmut, nane, nergis, menekşe, mersin, oğulotu, ökaliptus ve pelin şurupları da aynı yol ile hazırlanabilir.

Diğer isimler; Aşotu (Gaziantep).

GEYİKDİLİ

Herba Scolopendrii

Scolopendrium officinale (L.) Lam. et DC. (Syn: *Phyllitis scolopendrium* (L.) Newm.) (Aspleniaceae) türünün kurutulmuş toprak üstü kısmıdır. Bu tür 20-50 cm yükseklikte, çiçeksiz, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar 40-50 cm uzunlukta, kısa saplı, lamina tam, şerit biçiminde, açık yeşil renkli, alt yüzünde spor keselerini taşıyan, çizgiler halinde, esmer lekeler görülür. Kuzey ve Batı Anadolu'nun sahil kesimlerinde kalkerli kayalıklarda ve orman altlarında bulunur.

Tanen, müsilaj ve C vitamini taşımaktadır. İdrar söktürücü, göğüs yumuşatıcı, hafif kabız ve yara iyi edici özelliklere sahiptir. Kurutulmuş yapraklardan hazırlanan infüzyon (%3-6), bal ile tatlandırıldıktan sonra, günde 1-2 bardak içilir. Zararsız bir drogdur.

GIVIŞGANOTU

Herba Silene vulgaris

Silene vulgaris (Moench) Garke (Caryophyllaceae) türünün çiçekli dallarıdır. Bu tür 80 cm kadar yükselebilen, otsu ve çok yıllık bir bitkidir. Çiçekler 5 parçalı, korolla beyaz renkli, kaliks şişkindir. Yapraklar karşılıklı ve sapsızdır. Memleketimizde 3 varyetesi bilinmektedir. Anadolu'da yaygın bir bitkidir.

Saponin taşır. Kökleri ve toprak üstü kısımları, infüzyon halinde (%5), idrar kesesi ve yolları hastalıklarında kullanılmaktadır. Güney Anadolu dağ köylerinde (Akseki, Elmalı), çiçek açmadan önce, yaprakları toplanır ve pişirilerek yenilir. Bu bölgede aşağıdaki deyim yaygındır.

Etler içinde keklik eti.

Otlar içinde gıvışgan otu.

Diğer isimler: İbiş-gıbış (Yaprakları ezildiğinde bir ses vermesinden ötürü bu isim verilmiştir).

S. pendula L. (nahil çiçeği, nakil çiçeği): 50 cm kadar yükselebilen, bir yıllık, kırmızı çiçekli ve otsu bir bitkidir. Güney Anadolu bölgesinde yabani olarak bulunur ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

GİLABURU MEYVESİ

Lat. Fructus Viburni opuli; Alm. Wasser-Schneeballfrucht; Fr. Fruit de boule de neige; İng. Water-Elder fruit

Viburnum opulus L. (Caprifoliaceae) türünün kurutulmuş olgun meyveleridir. Bu tür 2-4 m yükseklikte, kışın yapraklarını döken, beyaz çiçekli bir ağaççıktır. Yapraklar 3-5 parçalı, yeşil renkli. Bu renk sonbaharda kırmızıya döner. Çiçek durumu 5-10 cm çapında. Dışta steril, içte ise fertil çiçekler bulunur. Kuzey ve Orta Anadolu'da orman kenarlarında bulunur. Bahçelerde süs bitkisi olarak da yetiştirilmektedir (Kayseri).

Dış görünüş: Meyveler toparlak, kırmızı renkli, tek tohumlu ve 8 mm kadar boyda, kokusuz ve lezzetsizdir.

Bileşim: Renk maddeleri, tanen ve organik asitler (izovalerian asidi) taşımaktadır.

Etki ve kullanılışı: İdrar arttırıcı, müshil ve yatıştırıcı etkilere sahiptir. Safra ve karaciğer hastalıklarına karşı, Orta Anadolu bölgesinde, meyvelerin usaresi kullanılmaktadır. Meyveler yemiş olarak da yenilmektedir. Avrupa ülkelerinde bilhassa çiçekleri veya gövde kabuğu kabız, idrar arttırıcı ve yatıştırıcı olarak kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli: Meyvelerden hazırlanan infüzyon (%2-3) günde 2-3 bardak içilir. Orta Anadolu bölgesinde (Kayseri) taze meyvelerin sıkılması ile elde edilen usare veya meyvelerin bir ay kadar suda bırakılması ile elde edilen, meyve turşusu kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Dağdığan ağacı.

V. opulus L. var. *sterilis* DC. (kartopu): Bütün çiçekler sterildir. Meyve vermez. Bahçe ve parklarda süs bitkisi olarak kullanılmaktadır.

V. lantana L. (germişek): Meyveleri olgunluktu siyah renklidir. Ünlü Sivas ağızlıkları bu türün dal-

larından yapılmaktadır. Ağızlık yapımında kullanılan dallar Tokat ve Niksar bölgelerindeki ormanlardan elde edilmektedir.[213] Taze dal kabukları haricen kızartıcı ve ağrı kesici olarak kullanılmaktadır.

GİNSENG

Radix Ginseng, Radix Panax ginseng

Panax ginseng C. A. Meyer (Araliaceae) türünün kökleridir. Bu tür 100 cm kadar kazık köklü, otsu ve çok yıllık bir bitkidir. Uzak Doğu ülkelerinde (Çin, Japonya, Kore vs.) yabani olarak bulunur ve aynı zamanda yetiştirilir. 10 yıldan daha yaşlı kökler ilaç elde etmekte kullanılır. Kökler çatallı ve etlidir.

Bileşim: Glikozitler (panaksozid'ler), saponinler ve (D grubu vitaminler ve hormona benzer maddeler) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Kalp kuvvetlendirici ve yorgunluğu giderici özellikleri vardır. İki bin yıldan beri Çin'de cinsel yetmezliğe karşı kullanılmaktadır. Köklerden hazırlanan müstahzarlar bugün Avrupa'da bilhassa gençliği muhafaza edici ve cinsel kudreti arttırıcı olarak geniş mikyasta kullanılmaktadır. Memleketimizde henüz tanınmamakla beraber. Avrupa'dan özel olarak getirtilen, ginseng müstahzarları meraklılarca kullanılmaktadır. Toz halinde, yemeklerden hemen sonra bir defada 1 g olarak kullanılır.

GÖBEKTOZU

Lat. Lycopodium; Alm. Baerlappsamen; Fr. Lycopode; İng. Lycopodium

Lycopodium clavatum L. (Lycopodiaceae) türünün kurutulmuş olgun sporlarıdır. Bu tür çok yıllık, otsu sürünücü ve çiçeksiz bir bitkidir. Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon, Rize, Çoruh) dağlarının nemli kısımlarında (orman açıklıkları) yetişir.[214] Göbektozu elde etmek için, tam olgunluktan biraz önce, başaklar toplanır, ufalanır ve açığa çıkan sporlar kıl eleklerden elenerek ayrılır. Bitki Anadolu'da yetiştiği halde memleketimizde göbektozu elde edilmemekte ve ihtiyaç ithalat yoluyla karşılanmaktadır.

Dış görünüş: Çok ince, soluk sarı renkli ve hareketli bir tozdur. Suya atılınca batmaz ve su yüzünde yüzer. Ateşe tutulduğunda parlak bir alev ile yanar. Tatsız ve kokusuzdur.

Bileşim: Sabit yağ (%50 civarında), mum ve şekerler taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Deri hastalıklarında ve bilhassa çocuklarda rastlanan pişiklerde yatıştırıcı olarak kullanılmaktadır, iyi bir yara kurutucudur. Eczacılıkta hapların kaplanmasında kullanılırdı. Bugün memleketimizde bunun yerine meyan kökü tozu kullanılmaktadır.

Katıştırma: Göbektozuna bazen çam poleni, talk, nişasta veya dekstrin katılmaktadır.[215] Bu gibi haller kül miktarı tayini veya mikroskobik inceleme ile kolayca meydana çıkarılabilir.

KİBRİTOTU (Herba Lycopodii): *L. clavatum* L. türünün kurutulmuş toprak üstü kısımlarıdır. Alkaloitler taşır. İnfüzyon halinde idrar arttırıcı, yatıştırıcı ve romatizma ağrılarını dindirici olarak kullanılır.

Diğer isimler: Kurtayağı, kurtpençesi.

26 Nisan 1999 günü, bu bitkinin kurutulmuş dallarının, "ağrı kesici, hepatit B ve kansere karşı" etiketi ile Mısır çarşısı civarında dükkanı olan "deneyimsiz" bir aktar tarafından satışa sunulduğu görülmüştür.

Lycopodium clavatum (kibritotu)

GRİNDELYA ÇİÇEĞİ

Herba Grindeliae

Grindelia squarrosa (Pursh) Dunal (Compositae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 100 cm kadar yükseklikte, dallı, çiçek durumları yapışkan ve sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitki-

dir. Vatanı Kuzey Amerika olmakla beraber memleketimizde bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir (İstanbul, Adana).

Uçucu yağ, rezin ve saponinler taşımaktadır. Toz veya dekoksiyon (%5) halinde balgam söktürücü, öksürük kesici, bronşit, boğmaca ve anfizemde yatıştırıcı olarak dahilen alınır. Aynı maksatlar için, boru çiçeği ile karıştırılarak, sigara halinde de kullanılmaktadır.

GÜL ÇİÇEĞİ

Lat. Flos Rosae; Alm. Rosenblüte; Fr. Fleur de rose rouge; İng. Rose petal

Rosa gallica L. (Rosaceae) türünün tomurcuk halinde iken toplanıp gölgede kurutulmuş çiçekleridir. Bu gül türünün birçok bahçe formu (yalınkat veya katmerli) memleketimizde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

Dış görünüş: Çiçek tomurcukları veya petallerden ibarettir. Koyu kırmızı renkli ve özel gül kokuludur.

Bileşim: Uçucu yağ ve tanen (%15) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Kabız bir etkiye sahiptir. Dahilen (çay halinde) bilhassa çocuklarda kabız olarak kullanılır. Haricen gargara halinde boğaz hastalıklarına karşı verilmektedir. Zehirli bileşikler taşımadığı için tehlikesizce kullanılabilir.

Gül çiçeği ve şeker ile hazırlanan, macun kıvamındaki bir gül reçeli eskiden Mısır çarşısı aktarlarında "Gülbeşeker" ismi altında satılır ve kuvvet verici olarak kullanılırdı.

Bu drog halen Türkiye'de elde edilmemektedir. İran'dan getirilen gül kurusu Doğu illerinde (Gaziantep, Erzurum) aktarlarda satılmaktadır.

Kullanılış şekli: İnfüzyon (%2), günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Gül kurusu.

Türkiye'de 25 kadar yabani gül türü bulunmaktadır. Bunlar bitki sistematiği yönünden iyi bir şekilde incelenmiştir.[216] Buna karşılık bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen, çiçeklerinden uçucu yağ elde edilen veya reçel yapılan kültür varyete ve melezleri henüz botanik özellikleri ve uçucu yağları bakımından incelenmemiştir. Türkiye'de süs bitkisi olarak bilhassa aşağıdaki türlerin kültür varyete ve melezleri yetiştirilmektedir:[217] *R. alba* L. (beyaz gül, sakız gülü), *R. banksiae* Ait. f. (menekşe gülü), *R. centifolia* L. (Van gülü, sadberk gülü, katkatı gülü), *R. damascena* Miller (kırmızı gül, Şam gülü), *R. gallica* L. (Frenk gülü) ve *R. moschata* J. Herrmann (misk gülü).

GÜL YAĞI (Oleum Rosae): *R. damascena* Miller var. *trigintipetala* (Dieck) Keller (Isparta gülü, Şam gülü, yağ gülü) türünün taze çiçeklerinden su buharı distilasyonu ile elde edilen bir uçucu yağdır.[218] Bu tür çok dikenli, az katmerli ve pembe çiçekli bir bitkidir. Melez bir tür olup hakiki vatanı ve kökeni tam olarak bilinmemektedir. Batı Anadolu bölgesinde (Isparta, Burdur) gül yağı elde etmek için yetiştirilmektedir.[219]

Gül yağı ticareti Osmanlı İmparatorluğu döneminde oldukça önem kazanmıştır. Gül yağı miktarını arttırmak için gül yetiştiriciliği teşvik edilmiş, birçok bölgelerde (Diyarbakır, Trabzon, Adana, Kastamonu, Edirne, Aydın, Bursa, Konya, Ankara gibi) bedelsiz gül fidanı dağıtımı yapılmıştır.[220] Buna karşılık üreticinin elinde yeterli miktarda kaliteli imbik bulunmaması nedeniyle başarılı bir sonuç alınamamıştır.

Rosa damascena (Şam gülü, Isparta gülü, yağ gülü)
Isparta 1986

Su buharı distilasyonu ile gül yağı elde etmek için memleketimizde aşağıdaki iki usul kullanılmaktadır.[221]

1 - Gül çiçekleri 75-100 litrelik bakır imbiklerde su ile açık ateş üzerinde kaynatılır. Elde edilen distilasyon ürünü tekrar distile edilir ve ayrılan gül yağı alınır. Bu usul ile elde edilen yağa "köylü tipi"

ismi verilir. İkinci kalite bir üründür. Bu tip gül yağının elde edilişi gittikçe azalmaktadır.

2- Gül çiçekleri, su buharı ile ısıtılan, çift çeperli distilasyon kazanlarında (2000 litrelik) distile edilir ve ayrılan gül yağı alınır. Bu yöntem ile elde edilen yağa "fabrika tipi" ismi verilmektedir. Birinci kalite bir üründür. 1980li yıllarda, Isparta ve Keçiborlu bölgesinde kooperatif veya özel teşebbüse ait olmak üzere, fabrika tipi yağ elde eden, 10 kadar tesis bulunmaktaydı.

Rosa damascena'dan "köylü tipi" gül yağı eldesi

Su buharı distilasyonu ile ortalama olarak 3500-4000 kg çiçekten 1 kg gül yağı elde edilmektedir. Gül yağı (gül esansı) soluk sarı renkli, gül kokulu ve keskin lezzetli bir sıvıdır. İçinde kokulu madde olarak bilhassa geraniol ve sitronellol bulunmaktadır.[222] Koku verici olarak kullanılır. Türkiye'nin bir dışsatım ürünüdür. Eskiden ticarette "Türk geranium esansı" ismiyle de tanınmaktaydı.

Diğer isimler: İnce gül yağı, ıtırşahi yağı.

KALIN GÜL YAĞI (Concrète): Gül çiçeğinin bir organik çözücü (memleketimizde heksan kullanılır) ile tüketilmesi ve sonra organik çözücünün alçak basınçta uzaklaştırılması ile elde edilir. Kırmızımtırak renkli tereyağı kıvamında, gül, kokulu bir karışımdır. İçindeki alkollerin %75 kadarını feniletil, alkol, teşkil eder. Türkiye'nin bir ihraç ürünüdür. Parfümeri endüstrisinde kullanılır.

Diğer isimler: Katı gül yağı.

GÜL SUYU (Aqua Rosae): Gül yağı elde edilmesi sırasında, yan ürün olarak, elde edilen bir mahsuldür. Özel gül kokulu ve renksiz bir sıvıdır. Bilhassa feniletil alkol taşır. Antiseptik bir etkiye sahiptir. Haricen ve bilhassa göz hastalıklarında, antiseptik olarak kullanılır.

Gül suyu çok eski dönemlerden beri İran ve Anadolu'da elde edilip kullanılıyordu.[223] Anadolu'da elde edilen gül suyu hakkında elimizdeki en eski bilgi ünlü gezgin İbn Batuta'nın (1304-1369) *Seyahatname*'sinde bulunmaktadır. 1330 yıllarında Mardin bölgesini gezen bu araştırıcı, Nusaybin (Mardin) çevresinde elde edilen, gül suyu hakkında şu satırları yazmıştır:[224] "Bu beldede imal edilen gül suyunun, rayiha ve nefaset bakımından, bir benzeri yoktur".

Gül yağının Anadolu'da ilk defa hangi tarih ve bölgede elde edilmeye başladığına dair elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Evliya Çelebi (1611-1682?) *Seyahatname*'sinde Edirne'de elde edilen gül suyu için şöyle yazmaktadır: "Gül suyu yeryüzünde yoktur. Gül ve güllükleri cihanı bezetmiştir". Aynı yazar Edirne'de elde edilen gül suyunun bakır kazanlar içinde İstanbul'a getirildiğini ve satışı ile Edirne'de hatunların ilgilendiğini kaydetmektedir.[225] Kâtip Çelebi (1608-1657) de, 17. yüzyılın başlarında Edirne civarında geniş gül bahçelerinin bulunduğunu ve burada gül suyu elde edildiğini bildirmektedir.[226]

Agop Zakaryan[227] gül yağı elde edilen iller arasında Edirne'yi de saymaktadır. P. İ. Orozoff da gül yetiştirme ve yağ elde etme yöntemlerinin Bulgaristan'a Türkler tarafından 17. yüzyılın sonlarında getirildiğini kaydetmektedir.[228] Bu bilgilere göre; Osmanlı döneminde ilk gül yağı üretiminin 17. yüzyılın ortalarında Edirne'de başlamış ve Edirne'li göçmenler ile birlikte Bulgaristan'a (Karlova, Kızanlık ve Zağra bölgeleri) geçmiş olduğunu kabul etmek gerekir.[229]

1877-78 Balkan savaşı (93 harbi) sonunda Anadolu'ya dönen Bulgaristan göçmenlerinin beraberlerinde getirdikleri gül fidanları ve teknik ile Anadolu'da (İstanbul, Bursa, İzmir, Burdur, Isparta bölgelerinde) ikinci gül bahçeleri kurma ve gül yağı elde etme dönemi başlamıştır. Bu dönemde hükümet yetiştiricilere fidan, imbik ve kredi sağlayarak gül yağı üretimini teşvik etmiştir. Halen Burdur ve Isparta bölgelerinde yapılan üretim bu ikinci dönemin bir devamıdır.

İkinci dönem gül yağcılığı için gül bahçeleri tesisine Bursa ve İstanbul bölgelerinde 1880 yıllarında başlanmış ve 1885-86 yıllarında bu bölgelerde ticari miktarlarda gül suyu ve gül yağı üretimi yapılmıştır.[230] Bu nedenle Türkiye'de gül yağı sanayiinin 1894 yılında başlamış olduğuna dair yabancı kaynaklar[231] tarafından verilen bilgiler doğru değildir. 1885-86 yıllarında yapılan üretim hakkında, en doğru bilgiler, Charles Bonkowski Paşa (1841-1905) tarafından yayınlanmıştır.[232]

1895-1908 yılları arasında Orman, Maadin ve Ziraat nazırlığı yapan Selim Melhame Paşa (1851-1937), Türkiye'de yağ gülü yetiştiriciliği ve gül yağı eldesinin geliştirilmesi için büyük bir gayret göstermiştir. Köylüye bedava gül fidanı ve ariyet imbik dağıtılmıştır.[233] Bu imbiklerden bir kısım halen de Bursa köylerinde görülmektedir. Asuman Baytop, Osmanlı döneminde, yerli uçucu yağlar üzerinde yapılmış olan çalışmaların sonuçlarını açıklayan, bir inceleme yayınlamıştır.[234] Burdur bölgesinde son yıllarda, (1985) gül yağı elde etmek için uygulanan yerel yöntem hakkında, İlhame Öztürk etraflı bir inceleme yapmıştır.[235]

KUŞBURNU (Fructus Cynosbati, Fructus Rosae caninae): *R. canina* L. (yabani gül) türünün kurutulmuş olgun meyveleridir. Bu tür 1,5-3,5 m yükseklikte, dalları sarkık, çalı görünüşünde, dikenli bir ağaççıktır. Yapraklar bileşik, 5-7 yaprakçıklı; yaprakçıklar yeşil veya koyu yeşil renkli ve dişli kenarlıdır. Çiçekler yalın kat, beyaz veya pembe renklidir. Orman açıkları, yol ve hendek kenarlarında yetişir. Anadolu'da yaygın bir türdür.

Dış görünüş: 1-2,5 cm uzunlukta, yumurtamsı biçimli, turuncu kırmızı veya kırmızı renkli, uç kısmında kaliks ve erkek organ parçaları bulunan taneler halindedir. İçinde beyaz renkli, üzeri tüylü, çekirdekler (meyve) bulunur. Sonbaharda olgunlaşır. Kuşburnu ticarette çekirdekli (Fructus Cynosbati cum semine) veya çekirdeklerinden kurtarılmış (Fructus Cynosbati sine semine) olarak bulunur. Çekirdekleri (Semen Cynosbati) yatıştırıcı etkiye sahiptir.

Bileşim: Şekerler, organik asitler, tanen ve vitaminler (A, B, C) taşımaktadır. Bilhassa, C vitamini bakımından zengindir. 100 g kuru kuşburnu meyvesi 500-1700 mg arasında C vitamini taşır.[236]

Rosa canina (kuşburnu) kokocu

Etki ve kullanılış: Kabız ve kuvvet verici etkilere sahiptir. Halk arasında şeker hastalığına karşı da kullanılmaktadır. Tavşanlar üzerinde yapılan deneylerde kan şekerini düşürücü bir etkisinin bulunmadığı gösterilmiştir.[237] Anadolu'da bilhassa ezme şeklinde kullanılır. Meyveler suda kaynatılır, ezilir ve kurutulur (kuşburnu kokocu, Erzurum) veya çekirdeklerinden kurtarılmak için elekten geçirilir, sulu kısım, hafif ateş üzerinde, bulama kıvamına kadar yoğunlaştırılır. Reçel gibi ekmek üzerine sürülerek yenir. Bir ihraç ürünüdür.

Kullanılış şekli: İnfüzyon (%5) veya toz (günde 0,5-1 g) halinde kullanılmaktadır.[238]

Diğer isimler: gülburnu, gülelması, itburnu, köpek gülü meyvesi, şillan (Pötürge), yaban gülü meyvesi.

Anadolu'da doğal olarak yetişen 7 *Rosa* türünün meyvelerinde bulunan C vitamini (askorbik asit) miktarları M. Coşkun ve arkadaşları tarafından saptanarak yayınlanmıştır.[239]

GÜNLÜK

Memleketimizde "ak günlük" ve "kara günlük" ismi verilen iki drog kullanılmaktadır.

AK GÜNLÜK (Olibanum, Gummi Olibanum): *Boswellia* (Burseraceae) türlerinin kabuklarından elde edilen bir usaredir. *Boswellia* türleri küçük ağaçlar olup Kuzey Afrika (*B. carteri* Birdw. ve *B. frereana* Birdw.) ve Hindistan'da (*B. serrata*

Roxb.) yetişmektedir. Ak günlük elde etmek için ağaçların gövdeleri çizilir, meydana gelen süt zamanla sertleşir. Kuzey Afrika (Arabistan, Somali) kökenli droglar damla veya ceviz biçiminde, Hindistan kökenli olanlar ise reçine görünüş ve kokusundadır.

Zamk, organik asitler ve uçucu yağ taşır. Alkolde kısmen çözünür. Su ile ezildiği zaman süt renkli bir emülsiyon verir. Parlak bir alev, hoş kokulu ve beyaz renkli bir duman vererek yanar. Hippokrates döneminden beri tanınan bir drogdur. Dahilen hap halinde (günde 1-4 g) kuvvet verici, yatıştırıcı, kabız, idrar arttırıcı, adet söktürücü, adet getirici ve romatizma ağrılarını dindirici olarak kullanılmaktadır. Bugün bilhassa mabetlerde tütsü olarak kullanılır.

KARA GÜNLÜK (Cortex Styracis, C. Thymiamatis): *Liquidambar orientalis* Miller (Hamamelidaceae) türünün gövde kabuklarından sığla yağı elde edildikten sonra geriye kalan kabuklardır. Şerit veya ince levhalar halinde, kızılımsı esmer renkli, özel ve kuvvetli kokulu parçalar halindedir. Dumanı antiseptik etkiye sahiptir. Mabetlerde tütsü olarak kullanılır. Türkiye'nin ihraç maddelerindendir. Bilhassa Orta Doğu ülkelerine ihraç edilmektedir.

Diğer isimler: Buhur kabuğu, günnük, Yahudi günlüğü.

GÜVERCİN KÖKÜ

Lat. Radix Colombo; Alm. Kolombowurzel; Fr. Racine de Colombo ; İng. Colombo root

Jatrorrhiza palmata Lam. (Menispermaceae) türünün dilimler halinde kesildikten sonra kurutulmuş köküdür. Bitkinin vatanı Doğu Afrika sahilleri olup tropikal bölgelerde yetiştirilir.

Dış görünüş: 2-8 cm çapında ve 0,5-2 cm kalınlıkta dilimler halindedir. Dış yüzü buruşuk ve sarımsı esmer renkli, orta kısmı ise sarı renklidir. Kolaylıkla kırılabilir. Hafif kokulu ve acımsı lezzetlidir.

Bileşim: Nişasta (%30), müsilaj, acı maddeler ve alkaloitler (%2-3) (kolumbamin, jatrorrhizin, palmatin vs.) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: İştah açıcı ve ishali önleyici etkilere sahiptir. Bilhassa dizanteriye karşı kullanılır. Toz 0,5-1 g, hap halinde günde birkaç defa veya dekoksiyon (%2-5) günde 2-3 bardak, şeklinde kullanılır.

GÜVEYFENERİ MEYVESİ

Fructus Alkekengi

Physalis alkekengi L (Solanaceae) türünün kurutulmuş olgun meyveleridir. Bu tür 30-60 cm yükseklikte, beyaz çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Meyve portakal renkli, 10-17 mm çapında ve çok tohumludur. Bilhassa Kuzey ve Güney Anadolu'da bulunur. Dere kenarları ve orman altlarında yetişir. Bahçelerde süs bitkisi olarak da yetiştirilmektedir.

Meyvelerde acı maddeler, organik asitler, renk maddeleri, tanen ve müsilaj bulunmaktadır. Eskiden beri idrar artırıcı, ateş düşürücü ve yatıştırıcı olarak dekoksiyon (%5) halinde kullanılmaktadır.

Physalis alkekengi (güveyfeneri)

Diğer isimler: Fenerçiçeği, gelinfeneri, kambelotu, kambilotu, kandilotu.

GÜZELAVRAT OTU YAPRAĞI

Lat. Folium Belladonnae; Alm. Tollkirschenblatt; Fr. Feuille de belladone; İng. Belladonna leaf

Atropa belladonna L. (Solanaceae) türünün, çiçekli iken toplanıp, gölgede kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 100-150 cm yükseklikte, tüylü, otsu ve çok yıllık bir bitkidir. Çiçekler tüp biçiminde ve esmerimsi mor renkli. Meyve nohut tanesi büyüklüğünde ve parlak siyah renklidir. Kuzey Anadolu dağlarının, gölgeli orman açıklıklarında yetişmektedir.[240]

Dış görünüş: 5-20 cm uzunluk 2,5-10 cm genişlikte, saplı, sivri uçlu ve tam kenarlı bir yapraktır. Çok gevrek olduğundan ticarette parçalar halinde bulunur.

Bileşim: Alkaloitler (%0,15-0,80) taşır.[241] Başlıca alkaloitleri atropin, hiyosyamin ve skopolamindir. Köklerde alkaloit miktarı daha yüksektir (%0,8).[242] Ağrı kesici, spazm giderici, ter, süt ve mide salgısını azaltıcı etkilere sahiptir.

Toksikolojik etki: Bütün bitki zehirlidir. Bazı hayvanlar diğerlerinden daha mukavimdir (tavşan, keçi), insan için zehirliliği yüksektir. 10 kadar meyve veya 1 g kuru yaprak, tehlikeli zehirlenmeler yapar. Bitki alındıktan 15-30 dakika sonra boğazda kuruluk, susuzluk hissi, göz bebeği genişlemesi, baş ağrısı, baş dönmesi (sarhoşluk), sayıklama, taşkınlık ve hiddet görülür. Zehirlenmeler genellikle, ilaç olarak kullanılan güzelavrat otu preparatlarının,[243] tıbbı miktarın üzerinde alınması veya yanlışlıkla meyvelerinin yenmesi (bilhassa çocuklarda) ile meydana gelmektedir. Diğer zehirli Solanaceae cinslerinin (*Hyoscyamus, Datura*) alınması sonunda da aynı toksikolojik arazlar görülür.

Atropa belladonna (güzelavrat otu)

Yetiştirme: Güzelavrat otu bitkisi Kuzey Anadolu dağlarında oldukça yaygın olduğundan küçük ihtiyaçlar yabani bitkilerden karşılanmaktadır. Geniş oranda üretim ve ihracat için bitkinin yetiştirilmesi gerekir. İzmir bölgesinde yapılan yetiştirme denemelerinin sonuçlarına göre bu bölgede yüksek alkaloit verimli (%0,8 kadar) bol mahsul alınabileceği anlaşılmaktadır.[244]

Diğer isimler: Botanik kitaplarında kayıtlı olan "Güzelavrat otu" adı İtalyanca "Bella donna" (Güzel kadın) isminin Türkçe'ye çevrisi ile elde edilmiştir. İtalyanca adın kökeni muhtemelen Roma döneminde bu otun gözbebeğini genişleten (ve bu yol ile hanımları güzelleştiren) sürmelerin yapımı (atropin etkisi) ile ilgilidir. Güzelavrat otu adı, bitkinin yetiştiği bölgelerin, yöre halkı tarafından bilinmemektedir. Belirlenen yöresel adlar şunlardır: Ayı çileği (Trabzon: Hamsiköy), kurt böğürtleni (Kastamonu: Azdavay).

HALİLE

Fructus Myrobalani, Fructus Terminaliae

Doğu Hindistan'da yetişen muhtelif *Terminalia* (Combretaceae) türlerinin kurutulmuş meyvesidir. Halen ticarette iki cins halile bulunmaktadır.

KARA HALİLE (Fructus Myrobalani nigrae): *Terminalia chebula* Retz (Syn: *Myrobalanus chebula* Gaertn.) türünün olgunlaşmadan önce toplanıp kurutulmuş meyvesidir. 1-3 cm uzunlukta, iğ biçiminde, siyah renkli, sert ve kokusuz, tanelerdir.

Diğer isimler: Küçük halile.

SARI HALİLE (Fructus Myrobalani citrinae): *Terminalia citrina* Roxb. (Syn: *Myrobalanus citrina* Gaertn.) türünün kurutulmuş meyveleridir. Erik biçiminde 3-5 cm uzunlukla, sarımtırak esmer renkli, sert ve kokusuz tanelerdir.

Etki ve kullanılış: Yüksek oranda tanen (%20-40) ve müshil etkisi olan bir bileşik taşımaktadır. Bu nedenle alınan miktara bağlı olarak müshil veya kabız etki gösterir. Memleketimizde sarı halile müshil, kara halile ise kabız olarak kullanılmaktadır. Kabız etki için günde 2-4 g toz veya hap halinde alınmalıdır.[245] Haricen yara iyi edici olarak %20 halile tozu taşıyan merhemler kullanılmaktadır. Bu merhemler taşıdıkları tanen nedeniyle antiseptik

ve yara kapatıcı etkilere sahiptir. Kara halile infüzyon (%5) halinde dahilen basura karşı, günde 2-3 bardak içilerek kullanılır.

Pierre Apéry 1886 yılında halile hülasasından, ishale karşı kullanılmak üzere, "Pilules Apéry aux Myrobalans" adını verdiği bir müstahzar ilacı sağlık alanına sunmuştur. Bu müstahzar İstanbul'da yapılan ilk bitkisel ilaçlardan biridir.[246] (Bkz. Lityazol Cemil).

HARDAL TOHUMU

Lat. Semen Sinapis nigrae; Alm. Schwarzer Senfsamen; Fr. Graine de moutarde noire; İng. Black mustard seed

Brassica nigra (L.) Koch (Syn: *Sinapis nigra* L.) (Cruciferae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 100-150 cm yükseklikte, sarı çiçekli ve bir yıllık bir bitkidir. Avrupa ve Türkiye'de yetiştirilir.

Dış görünüş: 0, 5-1 mm çapında, küre biçiminde, esmer kırmızıdan siyahımsı gri arasında değişen renkli tanelerdir. Tam halde kokusuzdur. Ezilince özel hardal kokusu meydana çıkar. Tadı önce yavandır. Sonra keskin bir lezzet alır.

Bileşim: Sabit yağ (%20-30), müsilaj (%30) ve sinigrin ismi verilen bir glikozit taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Dahilen nadiren iştah açıcı olarak kullanılır. Haricen hardal lapası, hardal yakısı veya hardal banyosu şeklinde, kanı cilde toplamak ve ağrı kesmek için kullanılır. Sofra hardalı olarak bilinen baharatın terkibine girer.

Kullanılış şekli: Toz, dahilen günde birkaç defa 0,05-0,10 g hap halinde alınır. Daha yüksek miktarlar sindirim sistemini tahriş ederek tehlikeli zehirlenmelere sebep olur. Hardal banyosu: 25-50 g hardal tohumu tozu, bir tülbent torba içinde, 5 litre ılık su içine konur ve bu su ile ayaklar banyo yapılır. Ayaklarda kızartı meydana gelince banyoya son verilir. Hardal lapası: önce cilt üzerine keten tohumu lapası konur, üzerine hardal tohumu tozu serpilir ve sarılır. Hardal yakısı: yakı cilt üzerine yapıştırılır. Hardal yakısı ve lapası cilt üzerinde 10-15 dakikadan fazla (kızarıklık meydana gelinceye kadar) tutulmamalıdır. Unutularak uzun zaman cilt üzerinde kalır ise deride yaralar meydana gelir.

Diğer isimler: Eşek hardalı, kara hardal, siyah hardal.

BEYAZ HARDAL TOHUMU (Semen Sinapis albae): *Sinapis alba* L. (Cruciferae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 20-50 cm yükseklikte, sarı çiçekli, parçalı yapraklı, genellikle tüylü, bir yıllık otsu bir bitkidir. Batı Anadolu'da nadiren yabani olarak rastlanmaktadır. Tohumlar 1,5-2 mm çapında (siyah hardal tohumundan daha büyük), kırmızımtırak sarı renkli (beyaz değil), üzeri balmumu görünüşünde olan tanelerdir. Ağızda çiğnendiği zaman hafif batıcı bir tat hissedilir, fakat yakıcı değildir.

Sabit yağ (%30 civarında), müsilaj (%25) ve sinalbin denilen kükürtlü bir glikozit taşımaktadır. Tedaviden ziyade sofra hardalı yapımında kullanılmaktadır. Genç bitki, Ege bölgesinde "turpotu" ismi altında, sebze olarak da kullanılmaktadır.[247]

Diğer isimler: Deve tüyü hardal.

S. arvensis L. (yabani hardal): Yukarıdaki türe benzerse de meyve tepesinin konik biçimli olması ile ayrılır. Yol kenarlarında ve boş taraflarda bol olarak bulunur. Tohumları (Semen Sinapis arvensis) yukarıdaki tür gibi kullanılırsa da etkisi daha zayıftır.

HASIR OTU KÖKÜ

Rhizoma Typhae

Muhtelif *Typha* (Typhaceae) türlerinin kurutulmuş köküdür. Bilhassa Anadolu'da yaygın olan *T. domingensis* (Pers.) Steudel (Syn: *T. australis* Schumacher) ve *T. laxmannii* Lepechin türlerinden elde edilmektedir. Hasır otu kökü eskiden idrar arttırıcı ve idrar yolları antiseptiği (bilhassa belsoğukluğunda) olarak, infüzyon (%2) halinde, kullanılırdı. Bugün tedavideki kullanılışı hemen hemen tamamen terkedilmiştir.

Çiçek durumu "semerci kozalağı" ismi altında tanınır. Çiçek durumunu acımış yağ ile ezerek hazırlanan merhem eskiden yanıklara ve fıtığa karşı kullanılırdı. Bu şekildeki kullanılış Dioskorides ve İbn Baytar'da kayıtlıdır. Kurutulmuş yapraklarının örülmesi ile hasır ve zembil (hasır torba) yapılmaktadır. Evliya Çelebi, Manyas gölü kenarlarındaki bitkilerden hasır yapıldığını aşağıdaki şekilde

belirtmektedir:[248] "Bu Manyas gölünün kenarında uzun sazlar hâsıl olur. Bu göl etrafındaki reâyâ ve berâyâ o sazları mevsiminde koparıp terbiye ettikten sonra çeşit nakışlı hasır seccadeler, oturacak şeyler, döşemeler dokurlar ki insan hayran olur."

Diğer isimler: Semercisazı,semer otu, su kamışı, zembil otu. Bazı botanik kitabı ve sözlüklerinde zembil otu karşılığı olarak Briza (Gramineae) türleri gösterilmektedir. Bu isim yalnız kitaplarda yazılı olup halk tarafından kullanılmamaktadır.

HAŞHAŞ BAŞI

Lat. Fructus Papaveris immaturi; Alm. Mohnköpfe; Fr. Tête de Pavot; İng. Poppy head

Papaver somniferum L. (Papaveraceae) türünün, olgunlaşmadan az önce, toplanıp güneşte kurutulmuş ve tohumları çıkartılmış kapsülüdür. Bu tür 30-100 cm yükseklikte, hemen hemen tüysüz, sütlü, bir yıllık ve otsu bir kültür bitkisidir. Yapraklar dişli kenarlı. Çiçekler büyük, dalların ucunda tek başına, beyaz veya mor renkli. Meyve küre veya fıçı biçiminde, çok tohumlu, stigmanın altında delikler ile açılır (açık haşhaş) veya açılmaz (kör haşhaş). Tohumlar küçük, böbrek biçiminde, üzeri ağımsı, deve tüylü veya mor renkli. Birçok alttür ve kültür formu bulunmaktadır. Memleketimizde afyon elde etmek için kör haşhaş ekimi yapılır.[249] Eskiden haşhaş ekimi bütün Anadolu'da yapılıyordu. Bugün yalnız Orta Anadolu'da yetiştirilmektedir.

Papaver somniferum (haşhaş), baş ve çiçek

Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu'nun (24 Haziran 1938, No. 3491) 18. maddesi (18.8.1971 tarih ve 1470 sayı ile değişik) uyarınca Türkiye'de haşhaş ekimi izne bağlıdır: "Tesbit ve ilân edilen yerler dışında tohum, süs bitkisi ve ham afyon üretimi maksadıyla haşhaş ekilmesi yasaktır. Bu yasaklara aykırı hareketlerin takibi, kontrolü ve kovuşturması mahalli idare amirliklerince yapılır."

Dış görünüş: Küre veya fıçı biçiminde, soluk sarı renkli, 4-5 cm çapında, tepesinde 10-20 ışınlı (stigma) bir tabla bulunan bir kapsüldür. Kolaylıkla kırılır, hafiftir, içi bölmeli ve çok tohumludur. Taze iken özel bir kokusu ve tadı vardır. Kurutma ile özel kokusunu kaybeder.

Bileşim: Afyon alkaloitlleri (morfin, kodein, nurkolin, papaverin ve diğerleri) taşımaktadır. Olgun kapsüllerdeki (Fructus Papaveris maturi) morfin miktarı %0,20-0,40 arasında değişmektedir.

Etki ve kullanılış: Haşhaş başında hafif bir ağrı kesici ve uyutucu etki bulunmaktadır. Bu nedenle dekoksiyonu (%2-5), gargara halinde, diş ağrılarına karşı ve diş çekildikten sonraki ağrıları dindirmek için kullanılır. Anadolu'nun bazı bölgelerinde haşhaş başından hazırlanan dekoksiyonlar çocukları uyutmak için kullanılmaktadır. Bu şekilde kullanılış, bilhassa küçük çocuklarda, çok tehlikelidir. Ölüm ile sonuçlanan zehirlenmeler yapabilir. Aynı maksat için İstanbul aktarlarında, eskiden, afyon ile hazırlanmış bir macun "çocuk macunu" ismi altında satılırdı. Bu macun da haşhaş başı gibi ölümle sonuçlanan zehirlenmelere sebep olabilir.[250]

Diğer isimler: Haşhaş kabuğu.

AFYON (Opium, Succus Papaveris): *P. Somniferum* L. Türünün taze kapsüllerinin çizilmesi ve çıkan usarenin kurutulması ile elde edilen bir maddedir. Haşhaş, Hititler döneminden (İÖ 2000 yılları) beri, Orta Anadolu'da ekimi yapılmakta olan bir bitkidir. Bu maddenin Hitit dilinde karşılığı olan "Haşşikka" kelimesinin bugün kullanılan haşhaş kelimesi ile olan yakınlığı çok ilgi çekicidir. Ayrıca bu kelime Hititçe'de "uyumak" ve teskin olmak" kelimeleriyle de alakalıdır.[251]

Dioskorides, birinci yüzyılda, tedavide kullanılan haşhaş türleri, afyon elde edilişi, afyonun ağrı kesici ve uyutucu etkileri hakkında bugünkü bilgilerimize çok yakın bilgiler vermektedir.[252] Dioskorides'ten yaklaşık 12 yüzyıl sonra hazırlanmış olan İbn Baytar'ın eserinde ise Dioskorides'teki bilgiler hemen hemen aynen tekrar edilmektedir.[253] Daha sonraki yıllarda afyon ile ilgili bazı özel risaleler[254]

hazırlanmışsa da bunlardaki bilgilerde de hiçbir yenilik bulunmamaktadır.[255]

Dış görünüş: Ham afyon esmer renkli, özel kokulu, acı lezzetli topak ve parçalar halindedir. Taze iken yumuşaktır. Zamanla kurur ve sertleşir. Bileşiminde, rezin, kauçuk, müsilaj, organik asitler ve tuzlar yanında, etkili maddeler olarak alkoloitler taşımaktadır. Alkoloit miktarı %10-20 arasında değişmektedir. Alkoloitlerin adedi 30 kadar olup iki grup altında toplanırlar:

1- İzokinolein türevi alkolitler: Narkotin, papaverin, narsein ve diğerleri.

2- Fenantren türevi alkolitler: Orfin, kodein, tebain ve diğerleri.

Anadolu afyonu üzerindeki ilk kimyasal araştırmalar 1864-67 yıllarında Faik Paşa (Giorgio Della Sudda) tarafından yapılmış ve istihsal bölgelerine göre morfin miktarında büyük değişiklikler (%2,1 ile %21,3 arasında) bulunduğu saptanmıştır.[256] Bunun başlıca nedeni, bu dönemde bazı bölgelerde afyona birçok yabancı maddenin katılmakta olmasıdır.

Türkiye haşhaşları üzerinde, bugünkü anlamda, ilk ilmi araştırmalar 1932 yıllarında Berlin Üniversitesinde Hüsnü Sarım (Çelebioğlu) tarafından yapılmış ve *P. Somniferum* türünde süt borularının teşekkülü araştırılmıştır.[257] Berlin Üniversitesi'nde doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışma Türkçe olarak da yayınlanmıştır.[258]

Etki ve kullanılış: Mezopotamyalılar döneminden (İÖ 3000 yılları) beri ağrı kesici uyutucu ve kabız olarak kullanılan bir drogdur. Ağrı kesici etkisi, taşıdığı morfinden ileri gelir. Alışık olmayanlarda 0,02-0,05 g ağrı kesici, 0,05-0,10 g uyutucu, 0,12 g miktar ile de zehirlenme görülür. Bu drogun tedavi etkisi ile zehirlilik yapan miktarlar arasındaki mesafe çok dar olduğundan ancak hekim nezaretinde ve tavsiyelerine göre kullanılmalıdır.

Osmanlılar döneminde çok kullanılan bir ağrı kesici idi. Afyon ruhu (Laudanum de Sydenham: Tinctura opii crocata) İstanbul evlerindeki ilaç dolaplarının baş ilacı olmuştur. Keyif verici madde olarak kullanılışı Osmanlı İmparatorluğu döneminde oldukça yaygın idi.[259] İstanbul'da afyon içicilerin (afyonkeşler) topladığı kahvehaneler bulunuyordu. Burada, özel olarak hazırlanmış afyon, çubuk veya kabak denilen aletlerde yakılır ve meydana gelen duman çekilirdi. Hattâ İstanbul'da uyuşturucu maddeleri satan 'Tiryaki Çarşısı' ismi verilen özel bir çarşı bile bulunuyordu. Çarşı, Mimar Sinan tarafından 1550-57 yılları arasında yapılmış olan Süleymaniye külliyesine ait dükkânlarda kurulmuştu. Süleymaniye camiinin karşısında bulunan bu dükkânların bir bölümü halen "Süleymaniye Dispanseri" olarak kullanılmaktadır. Eskiden bu çarşıda tiryakilerin ihtiyaçları olan bazı maddeler (tiryak macunu, afyon, esrar gibi) satılırdı.

Afyon, uzun süre panzehir ve her derde deva olarak kullanılmış olan Tiryak Macunu (Theriaca) adı verilen karışımın başlıca etkili maddesidir. Bu karışım 50-70 kadar bitkisel, hayvansal ve madensel maddeyi taşımakta olup birçok değişik formülleri vardı.[260] Sıvağ olarak beyaz bal kullanılır, 4 g tiryak 0,05 g ham afyon taşırdı. Günde alınacak miktar 1-4 g arasındadır. Eskiden pek geniş bir kullanılışı olan bu macun halen tedavide kullanılmamakta ve ticarette de bulunmamaktadır.

Afyon kullanma alışkanlığı Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine kadar devam etmiştir. Dr. Zambako Paşa (1831-1913), Atina'da 1882 yılında düzenlenen tıp kongresine sunduğu bir bildiride,[261] o yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda afyon kullanılışının oldukça yaygın olduğunu belirtmiş; genellikle hap halinde ve günde 1-3 g alındığını anlattıktan sonra, haftada 9-10 dirhem (yaklaşık 30 g) gibi korkunç bir miktara erişen 85 yaşında bir ihtiyar tanıdığını bildirmiştir.[262]

Ticaret: Afyon, Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli bir dışsatım ürünü idi.[263] Dışsatım İstanbul veya İzmir limanlarından yapılırdı. Anadolu afyonunun başlıca alıcıları Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa olmuştur. 1858 yılında İzmir limanından İngiltere'ye 41.130 kg, Amerika Birleşik Devletleri'ne ise 40.800 kg afyon dışsatımı yapılmıştır.[264] Amerikan tüccarları İzmir'den aldıkları afyonun mühim bir kısmını Çin'e (Kanton) naklediyorlardı.[265]Osmanlı İmparatorluğu döneminde, sıkı bir denetleme yapılmaması nedeniyle Anadolu afyonu ticarete genellikle katkılı olarak çıkartılırdı.[266] Bu nedenle de bu dönemlerde Anadolu afyonlarında morfin miktarı çok değişiktir.[267]

Papaver somniferum'dan afyon elde edilişi

Osmanlı imparatorluğu topraklarında elde edilen afyon çeşitlerini taşıyan bir kolleksiyon Faik Paşa (G. Della Sudda) tarafından hazırlanmış ve 1867 Paris Uluslararası sergisinde Osmanlı İmparatorluğu pavyonunda sergilenmiştir. Bu afyon koleksiyonu halen Paris Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Kürsüsü Müzesi'nde (bugünkü ismiyle "François Tillequin Tıbbi Bitki Koleksiyonları Müzesi) bulunmaktadır. Prof. Dr. Sarım Çelebioğlu Anadolu'da afyon elde etmek için kullanılan, çizgi ve algı bıçaklarından ibaret zengin bir kolleksiyonu 1951 yılında bu müzeye hediye etmiştir.[268]

Cumhuriyet döneminde de Anadolu'da afyon eldesi devam etmiştir. 1933 yılından beri Türkiye'de haşhaş ekimi devlet kontrolü altında yapılmaktadır. Ekim alanları kontrollü olarak daraltılmıştır. 1954 yılında 35 ilde haşhaş ekimi yapılır iken 1970 yılında yalnız 7 ilde ekime müsaade edilmiştir. 1952-1972 yılları arasında Türkiye'nin yıllık afyon üretimi en yüksek 469 ve en düşük 60 ton olarak gerçekleşmiştir.[269]

1972 yılından itibaren Türkiye'de afyon eldesi yasaklanmıştır.[270] Haşhaş ekimi yalnız kapsül ve tohum elde etmek için Orta Anadolu'nun yedi ilinin (Afyon, Burdur, Denizli, Isparta, Konya, Kütahya ve Uşak) sınırları içinde yapılmaktadır. Haşhaş kapsüllerinden afyon alkaloitleri elde etmek için Toprak Mahsulleri Ofisi Bolvadin'de bir Afyon Alkaloitleri Fabrikası kurmuş ve 1983 yılında alkaloit (morfin) üretimine başlamıştır.

Halen memleketimizde afyon elde edilişi ve kullanılışı tamamen yasaklanmıştır. Bu nedenle afyon kullananlar çok azalmıştır. Buna karşılık yarı sentetik ve kuvvetli uyuşturucu etkili afyon alkaloitleri (eroin gibi) kullanılışında belirgin bir artma görülmektedir.

Toksikolojik etki: Zehirli alkaloitler bilhassa meyvelerde bulunmaktadır. Zehirlenmeler genellikle kapsül veya bundan elde edilen afyonun tıbbi dozların üzerinde alınması ile meydana gelmektedir. 0,20 g üzerindeki miktarlarda, derin bir uyku ile belirlenen, tehlikeli zehirlenmeler görülür. Alışık olmayanlarda 1-1,5 g miktarlar ölüm ile sonuçlanan zehirlenmeler yapar. Memleketimizde sık görülen bir zehirlenme, küçük çocuklara uyutmak için, afyon başının suda kaynatılması ile elde edilen hülasanın verilmesi ile meydana gelmektedir.

HAŞHAŞ YAĞI (Oleum Papaveris): Haşhaş tohumlarının soğukta sıkılması ile elde edilen sabit yağdır. Haşhaş yağı soluk sarı veya altın sarısı renkli, tatlı lezzetli ve koruyucu bir yağdır. Haşhaş yağı eczacılıkla bazı preparatların hazırlanmasında kullanılır. Bilhassa Orta Anadolu'da yemek yağı olarak sarf edilmektedir.[271]

HAŞHAŞ YAPRAĞI (Folium Papaveris); Haşhaş bitkisinin kurutulmuş yaprağıdır. Haşhaş başı gibi afyon alkaloitleri taşır ve bilhassa haricen, ağrı dindirici olarak kullanılan ilaçların terkibine girer. Genç yaprakları, salata halinde sebze olarak kullanılır.

HAŞHAŞ TOHUMU (Semen Papaveris): Haşhaş bitkisinin olgun tohumlarıdır. Tohumlar küçük, esmer sarı veya mavimsi renkli ve üzerleri ağımsı pürtüklü tanelerdir. Sabit yağ taşırlar. Tohumlarda afyon alkaloitleri bulunmamaktadır. Türkiye'de elde edilen tohumlardaki yağ miktarı %47-51 arasında değişmektedir.[272]

Haşhaş yağı ve tohumu ile Orta Anadolu'da bazı özel yemek, ekmek ve tatlı çeşitleri (Haşhaşlı bükme, Haşhaş ekmeği, Haşhaş helvası, Haşhaşlı pide vs.) yapılmaktadır. Tohumlar bazı çörek ve ekmek çeşitlerine lezzet vermek için kullanılır.[273] Hititlerin zengin ekmek çeşitleri arasında haşhaş tohumlu ballı bir ekmek çeşidi de bulunmaktadır.[274] Yaklaşık İÖ 2000 yıllarında yapılan haşhaşlı ekmeğin bugün de Anadolu'da (Eskişehir) yapılıp tüketilmesi çok ilgi çekici bir durumdur.

Türkiye'de yaklaşık olarak 30 *Papaver* türü bulunmaktadır. Bunların yarısı bir yıllık, diğer yarısı ise iki veya çok yıllıktır.[275] Bu türlerden bilhassa

aşağıda yazılı olanların genç meyveleri halk tarafından çiğ olarak yenilmektedir. Genç meyvelerin zehirliliği düşük olmakla birlikte, çok yenilen durumlarda, baş dönmesi, kusma ve uyku hali ile belirlenen zehirlenmelere rastlanılmaktadır. Çok yıllık türler morfin taşımadıklarından uyuşturucu bir etkiye sahip değildirler.[276]

Türkiye'de yetişen Papaver türlerinin alkaloitleri Prof. Dr. G. Sarıyar tarafında etraflı bir şekilde incelenmiş ve yayınlanmıştır.[277]

P. macrostomum Boiss. et Huet ex Boiss. (adam haşhaşı): 30-40 cm yükseklikte, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Meyve 1-1,5 cm uzunlukta ve silindirik biçimlidir. Orta ve Doğu Anadolu'da yetişir. Van bölgesi köylerinde adam haşhaşı ismiyle tanınır ve meyveleri yenilir.

P. orientale L. (doğu haşhaşı): Çok yıllık otsu bir bitkidir. Çiçekler büyük, tek başına ve tuğla kırmızısı renkli. Petal 4, lekesiz. Tomurcuk aşağı doğru sarkık olup tabanında bir brakte bulunmaz. Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum, Artvin, Kars ve Ağrı illeri) yetişmektedir. Genç meyveleri yenilir.

P. pseudo-orientale (Fedde) Medv. (yabani haşhaş): Çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Çiçekler büyük ve tuğla kırmızısı renkli. Petal adedi genellikle 6'dır. Petallerin dip kısmında siyah bir leke bulunur. Tomurcuk dik durumda olup tabanında parçalı bir brakte vardır. Orta ve Doğu Anadolu bölgesinde (Niğde, Kayseri, Sivas, Tunceli, Gümüşhane, Artvin, Kars, Ağrı, Van ve Hakkâri illeri) yetişir. Genç meyveleri yenilmektedir.

Papaver pseudo orientale (yabani haşhaş)

HATMİ ÇİÇEĞİ

Lat. Flos Althaeae; Alm. Eibischblueten; Fr. Fleur de guimauve; İng. Marshmallov flower

Althaea officinalis L. (Malvaceae) türünün kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür 2 m kadar yükselebilen, yumuşak tüylü, çok yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar tam veya üç loblu. Çiçekler pembemsi beyaz renkli ve küçüktür. Anadolu'da oldukça yaygındır. Sulak yerler, dere kenarları ve tarla kenarlarında bulunur.

Dış görünüş: Kaliks 5 parçalı ve tüylü, korolla 5 parçalı pembemsi beyaz renkli, erkek organlar çok adette. Hafif kokulu ve tadsız.

Bileşim: Müsilaj, uçucu yağ ve sabit yağ taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Göğüs yumuşatıcı ve tahrişleri giderici etkilere sahiptir. Bu drogu veren bitki memleketimizde yabani olarak bulunmasına karşılık pratikte bu drog yerine bilhassa gül hatmi çiçeği kullanılmaktadır. İnfüzyon (%5), bal ile tatlandırıldıktan sonra içilir veya gargara yapılır.

Althea officinalis (tıbbi hatmi)

Diğer isimler: Tıbbi hatmi çiçeği.

HATMİ YAPRAĞI (Folium Althaeae): *A. officinalis* L. türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Hatmi çiçeği gibi kullanılır. Anadolu'da tıbbi hatmi (*A. officinalis* L.) yetişmesine karşılık, bu türden elde edilen droglar ticarette bulunmamaktadır. Bunun yerine *Althaea cannabina* L., *Alcea pallida* Waldst. et Kit., *A. setosa* (Boiss.) Alef. ve *Hibiscus syriacus* L. gibi türlerden elde edilen çiçekler "hatmi çiçeği" ismi altında satılmaktadır.

HATMİ KÖKÜ (Radix Althaeae): *A. officinalis* L. türünün kurutulmuş köküdür. En az 2 yıllık olan bitkilerin kökleri sonbaharda topraktan çıkartılır, su ile yıkanarak temizlenir, dış kabuğu soyulur, tam olarak veya parçalara bölündükten sonra güneşte kurutulur. Yabani bitki Türkiye'de az olduğundan, bol drog elde etmek için ekim yapılmalıdır. Sulak ve kumluk topraklarda tohum ile üretilir.

Dış görünüş: Sarımsı beyaz veya grimsi renkli çubuklar veya silindir biçiminde parçalar halindedir. Tam olanların boyu 20-25, çapı ise 0,5-2 cm arasında değişir. Kolaylıkla kırılır. Kırılma yüzü liflidir. Kokusu hafif, lezzeti tatlımsıdır. Ticaretle kabuğu soyulmamış (Radix Althaeae naturalis) ve kabuğu soyulmuş (Radix Althacae mundata) olmak üzere iki tip hatmi kökü bulunmaktadır. Kabuğu soyulmuş köklerin fiyatı diğerlerinin iki mislidir.

Alchea pallida (yabani hatmi)

Bileşim: Müsilaj (%15-30).

Etki ve kullanılış: İdrar söktürücü, yumuşatıcı ve koruyucu. Mide, bağırsak, ağız ve boğaz ülserlerinde, öksürükten ileri gelen solunum yolu tahrişlerinde ve cilt yaralarında yumuşatıcı, koruyucu ve yara iyi edici olarak kullanılır. Kök (ince toz halinde) günde üç defa 2-5 g, dekoksiyon (%10) bal ile tatlandırılarak, günde 1 su bardağı içilir. Solunum yolu tahrişlerinde gargara şeklinde kullanılır.

GÜLHATMİ ÇİÇEĞİ (Flos Althaeae roseae): *Alcea rosea* L. (Syn: *Althaea rosea* (L.) Cav.) türünün kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür 3 m kadar yükselebilen, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Çiçekler büyük, genellikle pembe veya mor renkli. Yapraklar uzun saplı, hafifçe 3 veya 5 lobludur. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Bu türe çok yakın olan *A. lavateriflora* (DC). Boiss. türü Trakya ve Batı Anadolu'da bulunmaktadır.

Renk maddeleri, uçucu yağ ve müsilaj taşımaktadır. Göğüs yumuşatıcı, koruyucu ve idrar arttırıcı etkileri nedeniyle geniş mikyasta kullanılan bir drogdur. Hiçbir zararlı madde taşımadığından tehlikesiz bir ilaçtır. Bilhassa infüzyon (%5) halinde kullanılır.

Diğer isimler: Mor hatmi çiçeği.

A. setosa (Boiss.) Alef.: Yukarıdaki türe çok yakın bir türdür. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirildiği gibi Kuzey Anadolu bölgesinde yabani olarak da rastlanır. Çiçekleri, İstanbul aktarlarında, hatmi çiçeği olarak satılmaktadır.

HAVACIVA KÖKÜ

Lat. Radix Alkannae; Alm. Rotwurzel; Fr. Racine d'orcanette; İng. Alcanna root

Alkanna tinctoria (L.) Tausch (Boraginaceae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür mavi çiçekli, sık tüylü, çok senelik, 10-30 cm yükseklikte, otsu bir bitkidir. Akdeniz bölgesi ve Batı Anadolu'da yetişmektedir.

Dış görünüş: 10-25 cm uzunluk, 0,5-1,5 cm çapında, koyu kırmızı renkli parçalar halindedir. Kabuk kısmı kolaylıkla soyulur. Odun kısmının içi beyazımtırak renklidir. Kokusuz ve yavan lezzetlidir.

Bileşim: Mum, tanen ve %5-6 oranında, kırmızı renkli bir boyar madde olan, naftokinon türevleri (başlıcası alkannin) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Kabız ve yara iyi edici özellikleri vardır. Köklerden elde edilen boyar madde,

eczacılık endüstrisinde, merhem, dudak boyası ve yağların boyanmasında kullanılır. Gıda maddelerinin boyanmasındaki kullanılışı terkedilmiştir. Kırmızı rengi, güneş ışığında koyulaşıp mat bir görünüş aldığından kumaş boyası olarak değersizdir.[278] İnfüzyon (%2-5) şeklinde kullanılır.

Diğer isimler: Eğlik kökü (Gaziantep), kızılencik, tüylüboya, yerineği.

SARI HAVACIVA KÖKÜ (Radix Alkannae orientali): *A. orientalis* (L.) Boiss. türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 30-50 cm yükseklikte, sık tüylü, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Çiçeklerinin sarı renkli olması ile yukarıdaki türden kolaylıkla ayrılabilir. Orta ve Doğu Anadolu'da yaygındır. Köklerinde kırmızı renkli bir boyar madde bulunur. Dahilen, infüzyon halinde, âdet kesici olarak kullanılır.

Diğer isimler: Kanburuyan (Gümüşhacıköy), kurbağaotu.

Arnebia densiflora (Nordm.) Ledeb. (Syn: *Macrotomia cephalotes* (DC.) Boiss): 20-40 cm yükseklikte, sarı çiçekli, yaprakları kadife gibi tüylü, kalın köklü, çok yıllık, gösterişli bir bitkidir. Orta Anadolu bölgesinde yetişir. Bu türün kökleri de havacıva kökündekine benzer boyar maddeler taşır ve onun gibi kumaş boyamakta kullanılır.[279]

HAVUÇ MEYVESİ

Fructus Dauci carotae

Daucus carota L. subsp. *sativus* (Hoffm.) Arc. (Umbelliferae) türünün olgun meyveleridir. Bunlara halk arasında tohum denilir. Havuç kazık köklü, iki yıllık, otsu bir kültür bitkisidir. Yapraklar parçalı, yumuşak ve tüylü. Çiçekler beyaz veya pembe renkli, birçoğu bir arada ve umbella durumda. Meyve uzunca yumurta biçiminde, 2-4 mm uzunlukta, kostaların üzeri dikenli. Birçok kültür formu Anadolu'da yetiştirilmektedir.[280]

Uçucu yağ (%0,5-1,6), sabit yağ ve rezin taşımaktadır. Midevi, gaz söktürücü, idrar arttırıcı, kurt düşürücü, adet getirici, gebeliği önleyici (Diyarbakır bölgesi) ve cinsel kudreti arttırıcı olarak kullanılmaktadır. Kökü çok tanınmış bir sebzedir. Yabani bitkilerin genç sürgünleri de sebze olarak yenilir. İnfüzyon (%5) günde 2-3 bardak içilir. Meyvenin dövülmesi ile elde edilen toz, hap halinde, günde 1-3 g alınır.

Diğer isimler: Havuç tohumu, yeregeçen, keşür (Diyarbakır yöresi), pörçüklü (Erzurum).

HAVVA ANA ELİ

Herba Anastaticae

Anastatica hierochuntia L. (Cruciferae) bitkisinin kurutulmuş meyveli halidir. Bu tür küçük beyaz çiçekli, basit ve saplı yapraklı, bir yıllık bir bitkidir. Meyveli halde dallar üst üste gelerek bitki küremsi bir biçim alır. Suya konduğunda, dallar su alarak, yavaş yavaş etrafa doğru açılırlar. Kuzey Afrika ve Batı Asya (Filistin, Suriye) ülkelerinin kurak yerlerinde yabani olarak yetişir.

Eskiden, bitkiden hazırlanan sulu hülasalar, adet söktürücü olarak kullanılırdı. Bugün bu şekilde kullanılışı terkedilmiştir. Halen Anadolu'nun bazı bölgelerinde (Samsun, Sivas gibi) doğumu kolaylaştırıcı olarak kullanılmaktadır. Bitki, doğum yapacak olan kadının yanında, bir kap içinde suya konulur. Dalların açılması ile doğumun da kolaylaşacağı kadına anlatılır ve bitkinin içinde bulunduğu sudan doğum yapacak kadına içirilir. S. Arısoy bu bitkinin doğumda kullanılış şeklini şöyle anlatmaktadır:[281]

"Bu dal insan eli şeklinde ve uçlarında parmaklar gibi tali dallar vardır. Mekke'den geldiği söylenir. Dağ tepelerinde kurakçıl bir çalı bitkisidir. Kuru halde büzülerek içeri doğru kıvrılmış ve kapanmıştır. Hamile kadının doğum sancısı çekme anında dal, içinde su bulunan yaygın bir kaba atılır. Suyu emen dal yavaş yavaş el gibi açılır. Bu esnada doğumun kolaylaşmasına yardım eden, aynı zamanda ebe kadın: "Bak kızım Havva Anamızın eli açılıyor, kısmet kapıların da bununla beraber açılacak ve o zaman sen de yavrunu doğurmuş olacaksın"der. Ayrıca Kur'andan bazı dualar ve bu arada Kulhüvallahü vs. okunur ve kabın içindeki sudan ayrıca hamile kadına içirilir. Doğumdan sonra sihir dalının işi bitince bir çiviye asılarak kurumaya bırakılır, kuruyan dal tekrar büzülür, içine doğru kapanır. Derlemeyi yaptığım Aşağı Çinik köyünde Emine Altınbaş her doğum esnasında çağırılır. O da dalı ile doğuma koşar. Bu dal ona babasından kalmıştır. Ortalama 65 yıllık dal olduğu söylenmektedir."

Görüldüğü gibi dal 65 yıl boyunca ve yüzlerce doğumda kullanılmıştır. Bu nedenle dalın şişmesi için içine konduğu suyun hamile kadına içirilmesinin herhangi bir ilaç etkisi olamaz. Ancak manevi bir yardımının olduğu düşünülebilir.

Diğer isimler: Havva Ana'nın eli, Mercan Ana, Meryem Ana, Fadime Ana otu, Filistin gülü.

HAYIT MEYVESİ

Fructus Agni-Casti

Vitex agnus-castus L. (Verbenaceae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür, yaprakları el biçiminde parçalı, mavimsi renkli çiçekli, çalı görünüşünde bir ağaççıktır. Meyve küre biçiminde, 3 mm kadar çapında, sert, özel kokulu ve hafif acımsı lezzetlidir. Bir Akdeniz bitkisi olup Anadolu'da çok yaygındır.

Uçucu yağ ve rezin taşır. İzmir civarından toplanmış olan materyelde (yaprak, çiçek, mevye karışımı) %0,75 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır.[282] Meyveler infüzyon (%2-5) halinde, idrar arttırıcı, gaz söktürücü ve yatıştırıcı olarak kullanılır. Diyarbakır (Siverek) bölgesinde meyvelerden hazırlanan infüzyonun doğumu önleyici etkisi bulunduğu iddia edilmektedir.

Batı Anadolu bölgesinde (Muğla) çiçek durumlarının distilasyonundan elde edilen uçucu yağ, kekik yağı yerine, kullanılmaktadır. Meyve veya yaprak tozunun, yünlü kumaşları güvelere karşı koruduğu söylenmektedir. Dalları sepet örmekte ve kumaşları sarı renge boyamakta kullanılır.

Diğer isimler: Ayıd, ayıt, beşparmakotu, hayıt tohumu.

HIYAR TOHUMU

Semen Cucumeris sativi

Cucumis sativus L. (Cucurbitaceae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür bir yıllık otsu bir bitki olup meyvesi (hıyar, salatalık) için bütün Avrupa ve Türkiye'de yetiştirilir. Tohumları yağlar, azotlu bileşikler ve karbonhidratlar taşır. Kabak çekirdeği gibi kurt düşürücü olarak kullanılmaktadır.

C. dudaim L. (Syn: *C. odoratissimus* Moench) (şamama, misk kavunu): Genel görünüşü kavuna benzeyen bir yıllık otsu ve sürünücü bir bitkidir. Meyve küçük bir portakal büyüklüğünde, basık şekilli, üzeri sarımsı turuncu renkli, soluk kırmızı lekeli ve boyuna çizgili, etli kısım sarımsı beyaz veya gül renkli, hafif tatlı lezzetli, kuvvetli kavun kokulu. Yendikten sonra ağızda acımsı bir tat bırakır. Memleketimizde bilhassa Batı Anadolu'da yetiştirilmektedir. Kuvvetli kokusu nedeniyle bilhassa Müslüman ülkelerde (İran, Mısır, Kuzey Afrika) meyvesi çok sevilir.

Diğer isimler: Yaylagıç.

C. flexuosus L. (acur, ancur): Sarı çiçekli, sürünücü, otsu ve bir yıllık bir bitkidir. Meyvesi silindir şeklinde, genellikle yılanvari kıvrık ve olgunlukta 100 cm kadar uzunluktadır. Meyvenin dış yüzü sarımtırak, yeşil veya sarı üzerine yeşil lekelidir. Batı ve Güney Doğu Anadolu'da yetiştirilir. Kahramanmaraş bölgesinde 'tüylü acur' ve 'hıta acur' olarak isimlendirilen iki formu yetiştirilmektedir. Tüylü acur, üzerinin tüylü, renginin koyu yeşil ve kirli beyaz lekeli olması ile diğerinden ayrılır.

Acur tohumunda (Kahramanmaraş kökenli) %45-47 oranında sabit yağ bulunmuştur.[283] İç kısmında ise %5,98 şeker (sakkaroz, glikoz, früktoz) saptanmıştır.[284]

Acur meyvesi genç iken salatalık gibi yenilir. İçi oyulduktan sonra iplere asılarak kurutulan meyvelerden dolma yapılır. Kahramanmaraş bölgesinde turşu ve yemeği yapılmaktadır.

HİNDİBA KÖKÜ

Radix Cichorii

Yabani hindiba (*Cichorium intybus* L. – Compositae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür, 20-100 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu, tüylü ve acı lezzetli bir bitkidir. Rozet yaprakları loblu ve dişli kenarlı. Çiçekler dil biçiminde ve mavi renkli. Anadolu'da yaygın bir bitkidir. Tarla ve yol kenarlarında ve çayırlıklarda yetişir.

İtalyan botanikçi Giuseppe Clementi (1812-1873), İstanbul civarından topladığı örneklere *Cichorium byzantinum* adını vermiştir.[285] Osmanlı dönemi kitaplarında İstanbul hindibası (Cichorium Constantinopolis), Avrupa hindibası (Hindiba-i efrenc) ve Büyük hindiba (Hindiba-i kebir) adı verilen hindiba çeşitlerinin İstanbul civarında yetiştiği kayıtlıdır.[286]

Kökler inülin, uçucu yağ, acı maddeler ve glikozitler taşır. İdrar arttırıcı, müshil, terletici, midevi, iştah açıcı, kuvvet verici ve safra söktürücü etkileri nedeniyle infüzyon halinde (%1-5) dahilen kullanılır. Otsu kısmı (Herba Cichorii) ve çiçekleri (Flos Cichorii) de aynı etkilere sahiptir. Kavrulmuş köklerinin toz edilmesi ile elde edilen ürün, Avrupa'da kahve yerine kullanılmaktadır.[287]

Diğer isimler: Hindiba-i berri, güneyik, gün çiçeği (çiçeklerinin sabah açıp, öğle üzeri kapanması nedeniyle).

KARAHİNDİBA KÖKÜ (Radix Taraxaci): *Taraxacum officinale* Weber[288] (Compositae) grubuna dahil bitkilerin kurutulmuş köküdür. Bu türler sarı çiçekli, çok yıllık, süt taşıyan küçük bitkilerdir. Yapraklar rozet halinde tabanda toplanmış olup, kenarları derin loblu ve dişlidir.

Karbonhidratlar, müsailaj ve acı maddeler taşımaktadır. Hafif müshil, idrar ve safra söktürücü etkileri nedeniyle dahilen, infüzyon halinde (%5), kullanılmaktadır. Aynı etkiler için taze bitkiden hazırlanan dekoksiyon da kullanılabilir. Rozet yaprakları, ilkbaharda İstanbul pazarlarında, sebze olarak satılmaktadır. Ege bölgesinde de sebze olarak kullanılır.[289]

Diğer isimler: Arslandişi, karakavuk (kapanmamış çiçeklerin Osmanlı kavuğuna benzemesi sebebiyle), radika (Rumca).

HİNDİBA YAPRAĞI

Folium Cichorii endivae

Bahçe hindibası (Cichorium endivia) , C. *endivae* L. türünün taze yapraklarıdır. Bir yıllık, tüysüz, yapraklarının hemen hemen tam kenarlı ve hafif acı lezzetli olması ile yabani hindibadan ayrılır. Osmanlı döneminde İstanbul ve Bursa bahçelerinde yetiştirilir ve yaprakları salata halinde kullanılırdı. Halen yetiştirilmesi terkedilmiştir.

Gaz söktürücü ve idrar arttırıcı özellikleri nedeniyle, infüzyon (%1) halinde dahilen kullanılır. Eskiden tedavide çok önemli bir drog idi. Dioskorides döneminden beri tedavi kitaplarında kayıtlıdır. İbn Sina bu bitkinin yapraklarının yıkanmadan ve soğuk su ile yapılan hülasalarının kullanılmasının gerektiğini savunan özel bir kitapçık hazırlamıştır. 'Hindiba Risalesi' adlı bu kitapçığın yazma nüshaları İstanbul kütüphanelerinde bulunmaktadır. A. Süheyl Ünver bunlardan birini Türkçe'ye çevirerek yayınlamıştır. [290]

İslam inancına göre hindiba yaprakları yıkanmadan yenilmelidir. Çünki "hindiba üzerine cennet çisintisinden damlar."

Diğer isimler: Bostan hindibası, endiv, Frenk salatası.

HİNT YAĞI

Lat. Oleum Ricini; Alm. Rizinusöl; Fr. Huile de Ricin, İng. Castor oil

Ricinus communis L. (Euphorbiaceae) türünün tohumlarından soğukta sıkma ve temizleme sonucu elde edilen sabit yağdır. Hint yağı ağacı, vatanı Hindistan olmakla beraber, Akdeniz bölgesi ve iklimi uygun diğer bölgelerde yetiştirilir. Güney Anadolu sahillerinde yabanileşmiş bitkilere rastlanmaktadır.

Ricinus communis (Hint yağı bitkisi)

Dış görünüş: Renksiz veya soluk sarı renkli, kıvamlı ve hafif kokulu bir yağdır. Alkolde kolaylıkla çözünür.

Bileşim: Bilhassa bir oksi yağ asidi olan ricinoleik asit taşır.

Etki ve kullanılış: İnce bağırsak üzerinde etki gösteren ve tahriş yapmayan bir müshildir. 15-30 gramlık bir miktar, 6-10 saat sonra, sancısız 1-2 amel verir. Bu etki, duodenumda açığa çıkan ricinoleik asitten ileri gelir. Tahriş yapmadığından gebelere de verilebilir.

Kullanılış şekli: Yumuşatıcı olarak bir defada 2-10 g, orta bir etki için 15-20 g, tam bir etki için 30-40 g alınır. Alınabilecek en yüksek miktar 50-60 gramdır. Çocuklarda yaş başına 2 g verilir. Hoş olmayan tadını örtmek için kahve, limon veya portakal suyu veya bira içerisinde alınabilir.

Kesif sülfat asidinin Hint yağına etkisi ile "Türkiye kırmızısı yağı" (Sodyum sulforicinoleat) ismiyle tanınan değerli bir bileşik elde edilir. Bu madde kökboya ve alizarin ile yapılan boyama ve baskılarda çok kullanılır.

Türkiye'de Hint yağı bitkisi ziraatinin oldukça eski olması muhtemeldir. Malatya, Diyarbakır ve Güney Anadolu mıntıkalarında tarla kenarlarında veya doğrudan doğruya tarlaya ekilmekte ve tohumlarından elde edilen yağ ekseriya aydınlatma maksadıyla kandillerde yakılmaktadır.[291] 1850 yıllarında, Adana ve Tarsus bölgelerinden elde edilen tohumlar Avrupa ülkelerine ihraç ediliyordu.[292]

HİNT YAĞI TOHUMU (Semen Ricini): R. *communis* L. türünün olgun tohumlarıdır. Tohumlar 8-18 mm uzunluk ve 4-12 mm genişlikte, köpek kenesi biçiminde, üzeri parlak ve esmer lekeli taneler halindedir.

Sabit yağ, ricin, alkaloitler ve fermentler taşımaktadır. Anadolu'da yetiştirilen bitkilerden elde edilen tohumlarda ortalama %50 sabit yağ bulunduğu saptanmıştır.[293] Dahilen bazen müshil olarak kullanıldığına rastlanmaktadır. Taşıdığı ricin'den dolayı çok zehirli olduğundan dahilen kullanılışı tehlikelidir. Ancak Hint yağı eldesinde kullanılan bir ilkel maddedir.

İstanbul'da bazı aktarlar bu tohumu habb el-müluk (Semen Crotonis) yerine satmaktadırlar.

Diğer isimler: Dedemene, genegerçekotu, harrâ tohumu, hırva (Arapça), Hint baklası, Hintçiçeği ağacı, keneotu, kenetohumu.

Toksikolojik etki: Zehirlenmeler tohumların yanlışlıkla yenmesi (bilhassa çocuklar tarafından) veya müshil etki için kullanılması sonucu meydana gelir. Tohumların lezzetinin fena olmaması, yanlışlıkla veya oyun için çocuklar tarafından kolayca alınmasına sebep olmaktadır. 2-3 tohum bir çocuğun, 10-20 tohum ise yetişkin bir insanın, ölümle sonuçlanan, zehirlenmesine sebep olur. Zehirlenmeler kusma, ağrılı ve kanlı ishal ve tansiyon düşüklüğü ile kendini gösterir. Ricin'in toksik etkisi, kuvvetli bir zehir olan, striknin alkaloidinden daha yüksektir.

HİNT REÇİNESİ

Gutti, Gummi Gutti

Garcinia hanburyi Hooker f. ve diğer *Garcinia* (Guttiferae) türlerinin gövdelerine yapılan yaralamalar sonunda elde edilen usarenin kurutulması ile elde edilir. Bu türler Hindistan, Hindiçini, Seylan ve Hint adalarında yetişen 10-15 m yükseklikte ağaçlardır.

Hint zamkı, kırmızımsı veya yeşilimsi sarı renkli, acımsı lezzetli, kokusuz, kolayca kırılabilen, 3-7 cm kalınlık ve 15-20 cm uzunlukla çubuklar veya parçalar halindedir Suda kısmen çözünür. Zamk (%20), rezin (%70), boyar maddeler ve az miktarda nişasta taşımaktadır.

Tahriş edici bir müshil ve kurt düşürücüdür. Genellikle diğer müshiller ile birlikte (mesela sarısabır) alınır. Alınacak günlük miktarı, 0,10 g Hint zamkı taşıyan haplardan 2-4 tanedir. Daha yüksek miktarlarda tehlikelidir. 2 g civarındaki miktarlar ile ölüm görülmüştür. Bu yüzden bugün daha ziyade veteriner hekimliğinde kullanılır. Sarı renginden dolayı boyar madde olarak bir önem taşımaktadır. Memleketimizde limonatalara renk ve lezzet vermek için de kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Batalumba, batalomba, katalomba, kutalampa, zamk-ı noktî.

HODAN

Herba Boraginis

Borago officinalis L. (Boraginaceae) türünün çiçekli dal ve yapraklarıdır. Bu tür 30-60 cm yükseklikte, sert tüylü, açık mavi çiçekli, bir yıllık, otsu bir bitkidir. İstanbul civarı ve Kuzey Anadolu bölgesinde yetişmektedir.

Tanen, uçucu yağ, nitrat tuzları, müsilaj, saponin ve rezin taşımaktadır. İdrar arttırıcı, terletici, kan temizleyici, yumuşatıcı ve ateş düşürücü etkilere sahiptir. Dahilen infüzyon (%5) halinde kullanılır. Yapraklar sebze olarak kullanılır.

Diğer isimler: Sığırdili, zembilçiçeği.

Trachystemon orientalis (L.) G. Don (acı hodan, doğu hodanı): 30-40 cm yükseklikle, toprak altında siyah renkli ve yumru biçiminde rizomu bulunan, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Çiçekler kırmızımtırak mavi renkli. Yapraklar sert tüylü, tabandakiler uzun saplı, gövdedekiler sapsız. İstanbul civarında ve Kuzey Anadolu bölgesinde, kayın ormanları altında yetişir.

Etkisi yukarıdaki tür gibidir.

Erken ilkbaharda, çiçek tomurcuklu ve yapraklı gövdeleri İstanbul'un semt pazarlarında (Çarşamba, Pendik gibi) sebze olarak satılmaktadır. Fiyatı ıspanak fiyatı ile aynıdır. Yumurta veya pastırma ile birlikte yağda kavrularak yemek yapılır.

Sultan II. Abdülhamid döneminde Yıldız sarayında baş bahçıvan olarak çalışmış bulunan Charles Henry bu bitkinin İstanbul'da ıspanak gibi kullanıldığı hakkında etraflı bilgi vermiştir.[294]

Diğer isimler: Hodan, ıspıt, kaldıran.

HURMA

Fructus Dactylus

Phoenix dactylifera L. (Palmae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür 15-30 m yükseklikle, dioik bir ağaçtır. Afrika'da yabani olarak bulunur. Pek eski dönemlerden beri Kuzey Afrika (Mısır, Cezayir, Tunus) ve Güneybatı Asya'da kültürü yapılmaktadır. Anadolu'nun Akdeniz sahillerinde süs bitkisi olarak park ve bahçelerde yetiştirilir. Bunlar meyve vermektedir.

Hurma meyvesi şekerler (sakkaroz, glikoz toplam olarak %60-70) ve az miktarda da protein, yağ ve vitaminler (A, B ve C) taşımaktadır. Şeker bakımından zengin bir gıdadır. Göğüs yumuşatıcı, cinsel kudreti arttırıcı ve kuvvet verici özelliklere sahiptir. Kuzey Afrika'da, meyvelerin fermantasyonu ile özel bir içki (hurma şarabı) hazırlanır. Göğüs yumuşatıcı olarak, meyvelerden hazırlanan dekoksiyon (%10) kullanılmaktadır

P. canariensis hort. ex Chabaud: Anadolu'nun Batı ve Güney bölgelerindeki park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Meyveleri yenilmez.

P. theophrasti W. Greuter: Girit adası ve Datça sahillerinde yabani olarak yetişir. Meyveleri olgunlukta sarı renkli ve zeytin tanesi büyüklüğünde olup yenilmez. Bu tür Datça yarımadasının güneyinde, Kurucabük ile Lindos arasındaki "Hurmalık" mevkiinde bol olarak yetişmektedir. Bölgede "deli hurma" ismiyle tanınır. Bu tür Marmaris-Datça yoluna uzak, deniz kenarındaki vadilerde yetiştiği için, topluluklara ancak deniz yoluyla kolaylıkla ulaşılabilir.

HÜNNAP MEYVESİ

Fructus Jujubae

Zizyphus jujuba Miller (Rhamnaceae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür 2-8 m yükseklikte, dikenli bir ağaçtır. Meyvesi 1,5-3 cm uzunlukta, olgunlukta koyu kırmızı veya siyahımtırak renkli ve tatlı lezzetlidir. Yenilen meyvesi için bilhassa Batı ve Güney Anadolu'da yetiştirilmektedir.

Meyveler şekerler, müsilaj, C vitamini ve pektin taşır. Bilhassa Arap hekimleri tarafından göğüs yumuşatıcı, öksürük kesici müshil ve kan temizleyici olarak kullanılmış olan bir drogdur. Anadolu'nun bazı bölgelerinde (Kayseri) şeker hastalığına karşı da kullanılmaktadır. Dal kabuğu ve yaprakları kabız ve midevi etkilere sahiptir.

Evliya Çelebi, Karabiga toprağının vasıflarından bahsederken, bu bölgede yetişen hünnap ağacından şöyle bahsetmektedir:[295] "Beğenilen şeylerden bağ ve bahçelerinde unnap ağacı dünyayı tutmuştur. Unnap meyvesi gayet meşhurdur. Bu şehir unnap suyu kullandıklarında hunnak (boğmaca) ve diğer boğaz hastalığı olmazlar."

Z. lotus (L.) Lam. (yabani hünnap ağacı): 1-1,5 m yükseklikte, dikenli ve zigzag dallı bir çalıdır. Meyve boyu 10 mm kadardır. Bu türün vatanı Cezayir olmakla beraber Adana bölgesinde bol olarak bulunmaktadır. Meyveleri yukarıdaki tür gibi kullanılır.

IHLAMUR ÇİÇEĞİ

Lat. Flos Tiliae; Alm. Lindenblüte; Fr. Fleur de Tilleul; İng. Lime flower

Değişik *Tilia* (Tiliaceae) türlerinin kurutulmuş çiçek durumlarıdır. Farmakopelerde ıhlamur çiçeğinin, Avrupa'da yaygın olan, *T. cordata* Miller veya *T. platyphyllos* Scop. türlerinden elde edilebileceği kayıtlıdır. *Tilia* türleri 15-40 m boya erişebilen ve kışın yaprağını döken, çiçekleri sarımsı beyaz renkli ve hoş kokulu olan ağaçlardır. Memleketimizde bilhassa Kuzey Anadolu dağlarında yetişmektedir.

Farmakopeler tarafından kabul edilen türlerden *T. cordata* (Küçük yapraklı ıhlamur) memleketimizde çok nadirdir. Buna karşılık aşağıdaki türler Kuzey Anadolu dağlarında bol olarak yetişmekle ve ıhlamur çiçeği de bu türlerden elde edilmektedir.

T. argentea Desf. (Syn: *T. tomentosa* Moench) (gümüşî ıhlamur): Yapraklarının alt yüzü gümüşî-beyaz, yıldız tüylü. Halen İstanbul aktarlarında yalnız bu türün çiçekleri satılmaktadır.

Tilia argentea (ıhlamur)

T. platyphyllos Scop. (büyük yapraklı ıhlamur): Yaprakların alt yüzü mavimsi-yeşil, basit tüylü.

T. rubra DC. (Kafkas ıhlamuru): Yapraklar her iki yüzde de yeşil renkli ve hemen hemen tüysüz.

Dış görünüş: Çiçekler 5 parçalı, sarımsı renkli, özel ve kuvvetli kokulu ve hafif baharlı lezzetlidir. Çiçek durumları ilkbaharda el ile toplanır ve gölgede kurutulur. Ticarette başlıca iki tip bulunmaktadır:

1-Çiçek ıhlamur: Yalnız çiçek durumlarından ibarettir. İçinde ancak %1 oranında çiçek yaprağı (brakte) bulunabilir. Birinci kalite olarak kabul edilir. (Flos Tiliae sine bractea); 2- Yapraklı ıhlamur: Çiçek durumları, çiçek yaprağı (brakte) ile birlikle toplanmıştır. İkinci kalite olarak kabul edilir (Flos Tiliae cum bractea).

Bileşim: Müsilaj, tanen, şekerler, saponin ve bir uçucu yağ (%0,4-0,5) taşımaktadır. Uçucu yağ içinde farnesol bulunmaktadır.[296]

Etki ve kullanılış: İdrar arttırıcı, terletici, yatıştırıcı, uyutucu ve göğüs yumuşatıcı etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler taşıdığı müsilaj ve uçucu yağdan ileri gelmektedir. Bilhassa infüzyon (%l) halinde kullanılmaktadır. İnfüzyon içine bir miktar portakal çiçeği ilâvesi içimi kolaylaştırır.

IHLAMUR KABUĞU (Cortex Tiliae): Değişik *Tilia* türlerinden elde edilen kurutulmuş dal ve gövde kabuğudur. Kabuklar yaprak ve çiçekler gibi müsilaj taşır ve bu nedenle de yumuşatıcı ve koruyucu etkilere sahiptir. Ayrıca yatıştırıcı ve safra söktürücü olarak da kullanılmaktadır. Bilhassa dekoksiyon (%1-5) halinde kullanılır.

ISIRGAN YAPRAĞI

Lat. Folium Urticae; Alm. Brennesselblatt; Fr. Feuille d'ortie; İng. Common nettle

Bazı *Urtica* (Urticaceae) türlerinin kurutulmuş veya taze yapraklarıdır. Memleketimizde aşağıdaki türlerin yaprakları kullanılmaktadır:

U. dioica L. (büyük ısırganotu): Çok yıllık, dioik ve otsu bir bitkidir. Boyu bazen bir metreyi geçer. Yapraklar koyu yeşil renkli, saplı, dişli kenarlı ve yakıcı tüylüdür. Yaygın bir türdür.

U. urens L. (küçük ısırganotu): Bir yıllık, monoik ve otsu bir bitkidir. Boyu 60 cm kadar olabilir. Yapraklar açık yeşil renkli, saplı, dişli kenarlı ve yakıcı tüylüdür. Duvar kenarları ve harabeliklerde bol olarak görülür.

Dış görünüş: Yapraklar 2-4 cm uzunlukta, oval veya kalp biçiminde, kenarları derin dişli, tüylü ve koyu yeşil renkli. Taze iken deri ile temas edince deride kızartı ve yanma yapar.

Bileşim: Potasyum tuzları, organik asitler (formik asit), histamin, asetilkolin, C vitamini taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Yaprak veya kök dahilen kan temizleyici, idrar arttırıcı ve iştah açıcı olarak kullanılır. Taze bitki, romatizma ağrılarını gidermek için, ağrıyan yerlere sürülerek tahriş yapılır ve kan toplanması sağlanır. Bitkiden elde edilen bazı fraksiyonların antikoagülan bir etkiye sahip bulunduğu gösterilmiştir.[297]

Isırganın deride meydana getirdiği yakıcı etkinin, eskiden tüylerde bulunan serbest formik asitten ileri geldiği sanılırdı. Halen bu etkinin tüylerde bulunan histamin ve asetilkolin nedeniyle oluştuğu anlaşılmıştır.

Kullanılış şekli: Yapraktan hazırlanan infüzyon (%2-5) veya kök dekoksiyonu (%3-4), yemek aralarında olmak üzere, günde 2-3 bardak içilir.

Yukarıdaki türlerin meyveleri aktarlarda "yeşil ısırgan tohumu" ismi altında satılmaktadır. Açık yeşil renkli bir toz olan bu drog ısırgan yaprağı gibi kullanılır. *U. dioica* L. türünün yapraklı dalları ilkbaharda İstanbul pazarlarında satılmakta ve sebze olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Dızlağan (Kayseri), dikenli ısırgan.

ISIRGAN TOHUMU (Fructus Urticae piluliferae): *U. pilulifera* L. türünün olgun meyveleridir. Bu tür 30-100 cm yükseklikte, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar dişli kenarlı ve saplı. Dişi çiçekler 1-1,5 cm çapında, küremsi şekilli ve uzun saplı durumlar meydana getirir. Türkiye'de oldukça yaygın bir bitkidir. Yol ve duvar kenarlarında ve bahçelerde yetişir. Meyveler 3 mm kadar uzunlukta, yumurta biçiminde, parlak esmer renkli ve keten tohumuna benzer taneler halindedir. Suya konulduğunda üzerinde bir müsilaj tabakası oluşur.

Sabit yağ ve müsilaj taşımaktadır.[298] Dioskorides döneminden beri tedavide kullanılan bir drogdur. Romatizma ağrılarını dindirici, idrar arttırıcı, müshil, adet söktürücü, kurt ve ateş düşürücü etkileri bulunmaktadır. Eski yazarlar cinsel gücü arttırıcı bir özelliğinin bulunduğunu da belirtmektedirler. Isırgan tohumu havanda dövülür, bal ile karıştırılarak macun yapılır ve günde 2-3 çay kaşığı alınır. Bir günde alınan ısırgan tohumu miktarı 8-10 gramı geçmemelidir. Halen Kuzey Afrika ülkelerinde de aynı maksat için kullanılmaktadır.[299]

Halk arasında kansere karşı kullanılmakta ise de bu tohumun kanser tedavisinde etkili olduğunu gösteren hiçbir bilimsel yayın yoktur. Eski yazarlar da bu bitkinin yaprak ve tohumlarım kansere karşı tavsiye etmektedirler.[300] Türkiye'deki kullanılış muhtemelen bu bilgilere dayanmaktadır. Türkiye'de aktarlarda "ısırgan tohumu" ismi altında yalnız bu drog satılmaktadır.

Diğer isimler: Kara ısırgan tohumu.

ISPANAK YAPRAĞI

Folium Spinaciae oleraceae

Spinacia oleracea L. (Chenopodiaceae) türünün taze yapraklarıdır. Bu bitki sebze bitkisi olarak memleketimizde bol olarak yetiştirilmektedir. Vatanı İran olup ancak 11. asırda Araplar tarafından Avrupa'ya (İspanya) götürülmüştür.

Yapraklar nitrat, fosfat ve oksalat tuzlan, lesitin, şekerler, klorofil, yağ, müsilaj, saponin, demir tuzları, iyot ve vitaminler (B, C, P) taşımaktadır. Besleyici bir sebzedir. Tedavi alanında idrar arttırıcı, müshil, kuvvet verici olarak, haşlama halinde kullanılır. Taşıdığı yüksek orandaki tuzlar (bilhassa oksalatlar) nedeniyle idrar yolları, böbrek, hazım sistemi ve karaciğer hastalıkları olanlar ile şeker hastalığı bulunanlara tavsiye edilmez. Tohumlarının kalp kuvvetlendirici ve yatıştırıcı özellikleri vardır. İnfüzyon (%5) halinde kullanılır.

ITIR YAĞI

Oleum Pelargonii, Oleum Geranii

Pelargonium graveolens L'Hér. et Aiton, *P. roseum* Willd. (Geraniaceae) ve bunlara yakın diğer türlerden elde edilen uçucu yağdır. Bu türler halen bilhassa Hindistan ve Kuzey Afrika'da (Fas, Cezayir) yetiştirilmektedir. Uçucu yağ su buharı distilasyonu ile elde edilir. Verim, %0,1 civarındadır.

Renksiz ve kuvvetli gül kokulu bir sıvıdır. Geraniol, citronellol ve feniletil alkol taşır. Sabun ve

parfümeri sanayiinde önemli bir koku verici maddedir. Fiyatı düşük olduğundan gül yağının tağşişinde de kullanılmaktadır. Bu yağ eskiden, hacılar aracılığıyla, Arabistan'dan getirilirdi. Halen bu yağ yerine gül yağı kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Itırşahi yağı.[301]

Orta ve Doğu Anadolu dağlarında yetişen *P. endlicherianum* Fenzl. türünün çiçekleri Anadolu'da kurt düşürücü olarak kullanılmaktadır (Bkz. Elbistan solucanotu). Güney Afrika kökenli bazı *Pelargonium* türlerinin melezleri ve kültür formları bütün dünyada süs bitkisi olarak kullanılmaktadır. Memleketimizde bilhassa yetiştirilen türler şunlardır: *P. peltatum* (L.) L'Hér. (sakız sardunyası), *P. radicula* (Cav.) L'Hér. (ıtır) ve *P. hybridum* (L.) L'Hér. (sardunya). *P. odoratissimum* Ait. türü limon kokulu bir bitkidir. Taze yaprakları ıtır adı altında İzmir bölgesinde, sütlü tatlılara, koku vermek için kullanılır. [302]

İĞDE ÇİÇEĞİ

Flos Elaeagni

Elaeagnus angustifolia L. (çiçek iğdesi, yabani iğde) (Elaeagnaceae) türünün kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür 7 m kadar boya erişebilen, dikenli ve kışın yaprak döken bir ağaççıktır. Yapraklar gümüşî renkli, dar uzun. Çiçekler 4 parçalı, sarımsı-beyaz renkli, hoş ve kuvvetli kokulu. Meyve tek tohumlu, dar uzun, 2 cm kadar uzunlukta ve sarımsı esmer renkli. Türkiye'de yaygın bir bitkidir. Su kenarlarında çok görülür. Orta Anadolu'da tarla kenarlarına çit olarak dikilir.

Çiçekler ve yapraklar, infüzyon halinde (%5) idrar verici ve ateş düşürücü olarak kullanılmaktadır.

Bu türün bir varyetesi (*E. angustifolia* L. var. *orientalis* (L.) Kuntze) Orta ve Doğu Anadolu'da meyvesi için yetiştirilir. Bu varyetenin meyveleri zeytin tanesi büyüklüğünde, kırmızımtırak esmer renkli, gümüşî pullu, iç kısmı unlu gibi ve tatlı lezzetlidir. Vatanı Orta Asya olduğu sanılan bu bitkinin meyveleri "iğde" ismiyle çerez olarak yenilir. Yaprak ve çiçekleri yukarıdaki tür gibi kullanılır.

Hippophae rhamnoides L. (yalancı iğde) (Elacagnaceae): 3-10 m yükseklikte, kışın yapraklarını döken, dikenli bir ağaççıktır. Yapraklar dar, sapsız, 3-6 cm uzunlukta, grimsi renkli. Meyve 3-7 mm boyda, portakal sarısı renkli, tek tohumlu, ekşi lezzetli. Kuzey ve Doğu Anadolu'da dere ve yol kenarlarındaki kumluklarda sık görülür ve tarla kenarlarında çit olarak yetiştirilir. Anadolu'da subsp. *caucasica* Rousi alttürü yetişmektedir.

Meyveleri organik asitler (malik asit), vitaminler (B grubu, E ve C) ve flavon glikozitleri taşımaktadır. Kabız, kuvvet verici ve antiseptik etkileri vardır. Taşıdığı yüksek oranda C vitamini nedeniyle grip ve soğuk algınlığına karşı koruyucu olarak kullanılır. İnfüzyon (%5), şurup veya reçel halinde alınmaktadır. Etkili ve zararsız bir drogdur. Kurutulmuş meyveleri, Avrupa firmaları tarafından büyük miktarlarda istenmesine karşılık, toplayıcı bulunmadığından, dışsatımı gerçekleştirilememektedir.

Diğer isimler: Cıcılık, çıçırgan, çişkan (Erzurum bölgesi).

Elaeagnus angustifolia (iğde)

Hippophae rhamnoides (yalancı iğde)

İNCİÇİÇEĞİ OTU

Lat. Herba Convallariae majalis; Alm. Maigloeckchenkraut; Fr. Herbe de muguet de mai; İng. Lily of the valley herb

Convallaria majalis L. (Liliaceae) türünün çiçeklerini taşıyan toprak üstü kısımlarıdır. İlkbaharda toplanır ve gölgede kurutulur. Bu bitki Avrupa ormanlarında boldur. Türkiye'de bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. 10-30 cm yükseklikte, iki yapraklı bir bitkidir. Çiçekler beyaz renkli ve çan şeklinde. Meyve küçük, küre biçiminde ve kırmızı renklidir.

Dış görünüş: Kurutulmuş yaprak ve çiçek karışımıdır. Yapraklar 20 cm kadar uzunlukta ve 4 cm kadar genişliktedir. Drog kokusuz ve çok acı lezzetlidir.

Bileşim: Saponinler ve glikozitler (konvallatoksin) taşır.

Etki ve kullanılış: İdrar arttırıcı ve kalp kuvvetlendirici etkilere sahiptir. Taze çiçeklerin etkileri daha fazladır. Hafif kalp zayıflamalarında başarıyla kullanılır.

Kullanılış şekli: İdrar arttırıcı olarak infüzyon (%1-3) günde 2-3 bardak içilir. Kalp kuvvetlendirici olarak çiçeklerden yapılan infüzyon (%5), iki saatte bir çorba kaşığı içilir.

İNCİR MEYVESİ

Lat. Fructus Caricae; Alm. Feigen; Fr. Figue; İng. Fig

Ficus carica L. (Moraceae) türünün kurutulmuş meyveleridir. Bu tür genellikle 10 m kadar yükseklikte bir ağaçtır. Yapraklar saplı, 3-5 loblu ve üzeri pürtüklü. Meyve küremsi veya armut biçimindedir. Meyve şekli ve rengine göre birçok kültür formlarına ayrılmaktadır. Türkiye'de çok tanınmış olanlar şunlardır:[303]

1. forma *grasse* (lop incir, sultan inciri): Meyvesi soluk sarı renkli olup kurutmaya elverişlidir.

2- forma *violette* (kavak inciri, patlıcan inciri): Meyvesi morumsu siyah renkli olup, taze halde meyve olarak kullanılır. Türkiye'de bilhassa Ege bölgesinde yetiştirilmektedir.

Dış görünüş: Kuru incir kirli sarı renkli, armut veya küre biçiminde, çok tohumlu, tatlı lezzetli ve özel kokulu bir meyvedir.

Bileşim: Şekerler (%30-40) ve vitaminler (A, B, C) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Meyvelerden hazırlanan infüzyon veya şurup bilhassa çocuklarda tehlikesizce kullanılabilen bir müshildir. İncir sütü haricen siğillere karşı etkilidir. Siğil üzerine hergün taze süt sürülür ise siğil zamanla kaybolur. Taze yaprak lapa halinde haricen çıbanların olgunlaştırılması ve delinmesi için kullanılır. Kuru incir ezmesini bir müddet suda bırakarak fermente edilmesi sonunda elde edilen usare %3-4 oranında alkol taşır. Bu usarenin bakır imbikte distilasyonu sonucu "incir rakısı" elde edilir.

Kullanılış şekli: Dekoksiyon (%10) ve şurup halinde kullanılır. İncir şurubu şöyle hazırlanır: 120 g kuru incir parçalanır, 600 g su içinde 3 saat tutulur ve hafif sıkılarak bezden süzülür. Elde edilen sıvı kısım üzerine 400 g toz şeker ilave edilir ve bir taşım kaynatılır.

Diğer isimleri: Ballıdarı, bardacık.

İNCİR YAPRAĞI (Folium Caricae): *Ficus carica* L. (Moraceae) türünün kurtulmuş yaprakları-dır. Yumuşatıcı ve yatıştırıcı etkileri vardır. Yapraklardan hazırlanan dekoksiyon (%5) haricen basur memelerini ve çıbanları açmak için kullanılır. Bu maksat için dekoksiyon ile ıslatılan bir tülbent parçası basur memeleri veya çıban üzerine konulur ve sarılır. Dahilen basura karşı, dekoksiyondan günde 2-3 bardak içilir.

İPEKA KÖKÜ

Lat. Radix Ipecacuanhae; Alm. Ruhrwurzel; Fr. Racine d'ipéca; İng. Ipecacuanha root

Uragoga ipecacuanha Baillon ve diğer *Uragoga* türlerinin (Rubiaceae) kurutulmuş kökleridir. Bu bitki Brezilya'da yetişir. Çok yıllık, küçük bir bitkidir.

Dış görünüş: 5-15 cm uzunlukta 3-4 mm çapında silindirik biçimli çubuklar halindedir. Dış kısım esmer, iç kısım ise sarımtırak renklidir. Kolaylıkla kırılır, kokusuz ve acı lezzetlidir.

Bileşim: Nişasta (%30-40) ve alkaloitler (%2- 3) taşımaktadır. Başlıca alkaloit emetin olup ayrıca bunun türevleri de bulunur.

Etki ve kullanılış: Küçük miktarlarda (0,05-0,30 g) balgam söktürücü, yüksek miktarlarda (1,5-2 g) kusturucu olarak tesir eder. Kusturmak için 1-2 g ipeka tozu biraz su ile verilir. 15-60 dakika sonra kusma ve bazen de ishal görülür. Amipli dizanteriye karşı, şu formül kullanılır: İpeka kökü tozu (2 g) ve su (150 g) birlikte 15 dakika kaynatılır, süzülür ve sulu kısma 30 g şeker şurubu ilave edilir. Bu şuruptan saatte bir çorba kaşığı olmak üzere, üç gün içilir. İlk gün kusma ve ishal artışı görülürse de sonradan iyileşme başlar.

Eski bir Amerikan drogudur. 1672 yılında Avrupa'ya getirilmiştir. İstanbul'da ise 1686 yılından itibaren kullanılmaya başlanmıştır.[304]

Kullanış şekli: Drogdan hazırlanan toz, hap halinde (0,05-0,30 g) balgam söktürmek için günde birkaç defa alınır. Memleketimizde "poudre de Dover" komprimesi halinde kullanılmaktadır.

Toksikolojik etki: Yüksek miktarlarda kusma ve sindirim sistemi tahrişleri ile beliren zehirlenmeler yapar.

Diğer isimler: Altınkökü.

İSFENDAN YAPRAĞI

Folium Aceris pseudoplatanus

Acer pseudoplatanus L. (Aceraceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 30-40 m yüksekliğe erişebilen, çınar ağacı görünüşünde bir ağaçtır. Avrupa dağlarında yetişir. Memleketimizde yalnız Trakya (Demirköy) bölgesinde bulunmaktadır. Yapraklar infüzyon (%5) halinde kabız olarak kullanılır.

Diğer isimler: Dağ akçaağacı, İsfendan çınarı.

Anadolu'da oldukça yaygın olan *A. tataricum* L. (Tatar akçaağacı, keleve) türünün dalları sigara ağızlığı yapımında da kullanılmaktadır.

İSKORÇİNA KÖKÜ

Radix Scorzonerae

Scorzonera hispanica L. (Compositae) türünün köküdür. Bu tür 30 cm kadar yükseklikte, sarı çiçekli, çok yıllık otsu bir bitkidir. Kökü kalın, silindirik ve esmer siyah renklidir. Bu nedenle bu türün köklerine 'kara iskorçina' ismi verilir. Türkiye'de yabani olarak bulunmaz. Nadiren sebze olarak yetiştirilmektedir. Terletici, göğüs yumuşatıcı ve idrar verici etkilere sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında yılan sokmasına karşı kullanılmıştır. Halen Avrupa'da bilhassa sebze olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler: İskorçine, kara iskorçina.

Doğu Anadolu'da yetişen bazı *Scorzonera* türlerinin kök ve taze sürgünleri 'yemlik' ismi altında taze veya pişmiş olarak yenilmektedir. Yemlik, Doğu Anadolu'da sevilen ve çok kullanılan bir sebzedir. Bilhassa yumurta ile birlikte pişirilerek yenilir. Yemliğin tıbbi özellikleri siyah iskorçina kökünün özelliklerine benzer. Halen damar sertliği, tansiyon yüksekliği, romatizma, böbrek hastalıkları, nikris ve şeker hastalığına karşı özel bir gıda olarak kullanılmaktadır. Yemlik ancak genç iken (5-6 yapraklı) kullanılır. Kocamış veya çiçek açmış olan bitkiler kullanılmaz.[305]

Türkiye'de 40 kadar *Scorzonera* türü bulunmaktadır. Bunlardan bilhassa aşağıdaki türler sebze olarak kullanılır:

S. mollis Bieb. (goftigoda): 15-30 cm yükseklikte, kökü silindir biçiminde, sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Gümüşhane bölgesinde goftigoda ismiyle tanınır ve kökleri yenilir.

S. suberosa C. Koch (yabani havuç): 5-20 cm yükseklikte, kökü yumru biçiminde, çiçekleri leylak renkli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Kökleri yenilir. Bu türün kökleri şeklen az çok *Euphorbia apios* L. (bırçalık) türünün yumrularına benzer. Bu sonuncunun yumruları ishal ve kusma ile belirlenen zehirlenmeler yapar.

Diğer isimler: Burçalak, parçalak, pürçelik (hamamözü).

YAKI SAKIZI (Latex Scorzonerae latifoliae): *Scorzonera latifolia* (Fisch. et Mey.) DC. ve buna yakın diğer *Scorzonera* türlerinin köklerinden elde edilen sütün kurutulması sonucu meydana gelen bir sakızdır. Bu tür 50-60 cm kadar yükseklikte, çok yıllık, sarı çiçekli ve otsu bir bitkidir.[306] Yapraklar mızrak biçiminde, 7-15 cm uzunlukta, tüylü ve kenarları dalgalı. Kök silindir biçiminde, beyaz sütlü ve yaklaşık 5 cm çapında. Doğu Anadolu (Erzu-

rum, Muş, Bitlis ve Van) dağlarında, tarla kenarları, tepe yamaçları ve vadilerde yetişir.

Yakı sakızı hafif kokulu, lezzetsiz ve siyah renkli bir kitledir. Elde etmek için kök üst kısımdan kesilir veya çizilir. Meydana gelen beyaz renkli süt teneke kaplarda toplanır ve güneşte kurutulur. Kurutma sırasında sakız önce kahverengi olup sonra siyah bir renk alır. Sakız yumuşak iken kalıplarda şekil verilir. Kalıp olarak küçük bir tabak kullanılır. Bir ipe dizilerek kolaylıkla taşınması için, kalıpta daire şekli verilen sakızın ortasına bir delik açılır. Bu nedenle ticarette sakız daire biçiminde ve ortası delik parçalar halinde bulunur.

Latex Scorzonerae latifolia (yakı sakızı)

Etki ve kullanılış: Haricen yakı halinde ağrı dindirici ve kısırlığa karşı, dahilen ise kurt düşürücü olarak kullanılmaktadır. Yakı hazırlamak için 100 g yakı sakızı 10 g çekem ile birlikte iyice dövülür (çekiç ile demirci örsü üzerinde), meydana gelen yapışkan kitle bir beze sürülür. Bu bez, ağrıyan yere veya çocuğu olmayan kadınların karnına sarılır ve bir hafta kadar cilt üzerinde tutulur. Yakı sakızı Gaziantep, Urfa ve Van bölgesinde geniş bir şekilde kullanılmaktadır.

Scorzonera latifolia (yakı sakızı bitkisi)

Diğer isimler: Beniş (Van), çingenesakızı, kandilsakızı, karasakız, markosakızı, selsepetsakızı, yerlemesakızı.

SARI İSKORÇİNA KÖKÜ (Radix Tragopogoni): *Tragopogon porrifolius* L. (Compositae) türünün köküdür. Bu tür 120 cm kadar yükseklikte, iki yıllık otsu bir bitkidir. Çiçekler mor veya erguvan renklidir. Türkiye'de nadir olarak bulunur. Sebze bitkisi olarak Avrupa'da yetiştirilir. Köklerinin grimsi sarı renkli olması nedeniyle 'sarı iskorçina' veya 'beyaz iskorçina' ismi verilir. Tedavi özellikleri 'kara iskorçina'nınkine benzer. Sebze olarak da kullanılmaktadır. Anadolu'da yetişen *T. pratensis* L. ve *T. dubius* Scop. (Syn: *T. majus* Jacq.) türlerinin kök

ve yaprakları da sebze olarak kullanılır. Bu iki tür sarı çiçeklidir.

Diğer isimler: Salsifi, tekesakalı.

KABAK ÇEKİRDEĞİ

Lat. Semen Cucurbitae; Alm. Kürbiskerne; Fr. Graine de courge; İng. Courd seed

Bazı *Cucurbita* türlerinin (Cucurbitaceae) olgun ve taze tohumudur. Türkiye'de aşağıdaki türlerin tohumları kullanılmaktadır.[307]

C. maxima Lam. (helvacı kabağı, kestane kabağı): Meyvesi küremsi veya basık küremsi, üzeri dilimli, pürtüklü veya düz, kirli sarı veya kırmızımtırak renkli. Etli kısmı sarı-turuncu renklidir. Memleketimizde yaygın olarak yetiştirilir. Genellikle tatlı yapılarak yenir.

C. moschata (Lam.) Poiret (bal kabağı): Meyvesi kalın ve silindir biçiminde, üzeri genellikle düzgün, etli kısım sarı-turuncu renklidir. Anadolu'da az miktarda yetiştirilir.

C. pepo L. (sakız kabağı): Meyvesi silindirik, beyazımtırak, etli kısım beyazımsı renklidir. Anadolu'da çok miktarda yetiştirilir ve sebze olarak kullanılır.

Kabak çekirdekleri, 18-20 mm uzunluk ve 8-12 mm genişlikte, beyaz ve sert kabuklu, oval biçimli tanelerdir. Çekirdeğin iç kısmında rezin, sabit yağ (%45-50), steroller ve etkili madde olarak kukurbitin isimli bir aminoasit bulunmaktadır. Bu bileşiğin miktarı, türe ve varyeteye bağlı olarak, %0,5-2 arasında değişmektedir.

Etki ve kullanılış: İnsanlarda zehirliliği bulunmayan bir kurt ve şerit düşürücüdür. Yakın Doğu'da tenya düşürücü olarak geniş bir şekilde kullanılmaktadır. Bilhassa çocuklarda rahatlıkla kullanılabilir. Dış kabuğu (beyaz renkli ve sert olan kısmı) soyulmuş taze tohumdan (Semen Cucurbitae excorticatum) çocuklara 30-40 g, yetişkinlere 50-100 g, bir defada ve aç karnına, verilir. Kolaylıkla alınmasını sağlamak için kabuğu soyulmuş tohumlar bir havanda ezilir, bal veya şeker ile karıştırılarak macun haline getirilir. Bağırsak parazitlerini kolaylıkla dışarı atmak için, çekirdekler alındıktan bir saat sonra, bir müshil (yetişkinler için 30-40 g Hint yağı) verilebilir.

LİF KABAĞI (Fructus Luffae): *Luffa cylindrica* (L.) M. J. Roemer (Cucurbitaceae) türünün olgun meyvesidir. Bu tür koyu sarı çiçekli, bir yıllık, kuvvetli ve tırmanıcı bir bitkidir. Meyve silindir biçiminde olup olgunlukta kurur ve içi liflidir. Vatanı Mısır veya Arabistan olup memleketimizin güney bölgelerinde bahçelerde yetiştirilir. Olgun meyvelerden elde edilen lifli kısım, "bitkisel sünger" ismi altında, temizlik aracı olarak kullanılmaktadır.

L. vulgaris türünün bir varyetesi (var. *cylindrica* Kobiak)[308] asma kabağı ismiyle tanınır ve Anadolu'da bostanlarda yetiştirilir. Meyvesi silindirik şekilli ve 50-150 cm uzunluktadır. Sebze olarak yenilir.

SU KABAĞI ÇEKİRDEĞİ (Semen Lagenariae): *Lagenaria vulgaris* Ser. (Syn: *L. siceraria* (Molina) Standley) (Cucurbitaceae) türünün kurutulmuş olgun tohumlarıdır. Bu tür, vatanı Hindistan olmakla beraber bütün Akdeniz bölgesi ülkelerinde ve memleketimizde de Güney Anadolu'da yetiştirilir. Bir yıllık, tırmanıcı ve otsu bir bitkidir. Çiçekler beyaz renkli ve uzun saplıdır. Meyve şekli çok değişiktir. Memleketimizde meyvesi testi biçiminde olan varyete bilhassa yetiştirilmektedir. Tohumları saponin ve sabit yağ taşır. Dahilen idrar arttırıcı, müshil ve ateş düşürücü olarak kullanılır. Kurumuş meyveleri, içi boşaltıldıktan sonra, su kabı olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Kantar kabağı, testi kabağı.

KÂFUR

Lat. Camphora; Alm. Kampfer; Fr. Camphre; İng. Camphor

Cinnamomum camphora T. Nees et Ebermaier (Lauraceae) türünün odunundan su buharı distilasyonu ile elde edilen uçucu yağdan kristallendirme ile ayrılan bir bileşiktir. Bitki 20-40 m yüksekliğinde, kışın yapraklarını dökmeyen, çok uzun ömürlü (tahminen 2000 sene) bir ağaçtır. Vatanı Japonya ve Güney Çin olmakla beraber, iklimi uygun bölgelerde de yetiştirilmektedir. Bilhassa Formoza adasında elde edilmektedir. Kâfur ağacı soğuğa oldukça dayanıklıdır. Akdeniz bölgesi ülkelerine (Cezayir, İtalya, Mısır) getirilmiş ve bu bölgeye çok iyi uyum sağlamıştır. İstanbul'da da bazı bahçelerde

(Emirgân korusu) süs bitkisi olarak yetiştirilmekte olduğu görülmektedir.

Dış görünüş: Renksiz, beyaz ve kristalize, özel ve kuvvetli kokulu ve yakıcı lezzetli bir kütledir. Adi sıcaklıkta uçucudur. Bu nedenle kapalı kaplarda ve serinde saklanmalıdır. İsli bir alev ile yanar, organik çözücüler ve yağlarda (zeytinyağı) kolaylıkla çözünür. Ticarette değişik şekilli parçalar halinde bulunmaktadır.

Bileşim: Terpen yapısında bir ketondur.

Etki ve kullanılış: Sinir sistemi, solunum merkezi ve kalp üzerinde uyarıcı bir etkiye sahiptir. Haricen kan toplayıcı, ağrı kesici ve antiseptik özellikleri vardır. Çok eskiden beri tanınan ve tedavide kullanılan bir bileşiktir. Halen bilhassa haricen bazı cilt hastalıklarına, kaşıntılara ve yerel ağrılara (romatizma gibi) karşı kullanılmaktadır. Eskiden cenazelerin hazırlanması sırasında, amber, ödağacı ve üzerlik tohumu ile birlikte koku verici olarak kullanılırdı.[309]

Kullanılış şekli: Haricen alkoldeki çözeltici (10 g kâfur 100 g alkolde eritilerek hazırlanır) veya yağdaki çözeltisi (10 veya 20 g kâfur 100 g zeytinyağında eritilerek hazırlanır) kullanılır. Bazen toz haline getirilmiş olan kâfur doğrudan doğruya bir gazbezi ile deri üzerine konulur.

Terementi esansında bulunan pinen isimli bileşikten hareket edilerek sentetik kâfur da yapılmaktadır. Tedavi özelliği bakımından sentetik kâfur ile tabii kâfur arasında bir fark bulunmamaktadır. Sellüloid denilen ve sanayide, çok kullanılan maddenin imalinde bilhassa sentetik kâfur kullanılmaktadır.

Camphorosma monspeliaca L. (kâfurotu, yeşilkâfur): 20-60 cm yükseklikte, kuvvetli kâfur kokulu, küçük ve sert yapraklı ve çok yıllık bir bitkidir. Tuzlu ve kumluk topraklarda yetişir. Memleketimizde Orta Anadolu'nun tuzlu steplerinde bulunmaktadır. İdrar arttırıcı, terletici, uyarıcı ve astım nöbetlerini yatıştırıcı etkilerinden ötürü dahilen, infüzyon (%2-5) halinde kullanılmaktadır.

KAHKAHA TOHUMU

Semen Ipomoeae

Bazı *Ipomoea* (Convolvulaceae) türlerinin tohumudur. Bu türlerin kökeni tropikal Amerika olmakla beraber bazı türler (*I. acuminata* (Vahl) Roemer et Schultes, *I. purpurea* Roth ve diğerleri) Avrupa ve Türkiye'de süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Bu türler bir veya çok yıllık, sarılıcı tırmanıcı ve otsu bitkilerdir. Yapraklar genellikle kalp biçiminde ve saplıdır. Çiçekler huni şeklinde, beyaz, mavi, pembe veya morumsu renklidir. Meyve bezelye büyüklüğünde ve genellikle 4 tohumlu bir kapsüldür. Tohumlar siyah renkli ve üç yüzlüdür.

I. violacea L. ve diğer bazı türlerin tohumlarında, çavdar mahmuzunda bulunan lisergik asit türevi alkaloitlerin yapısına benzer alkaloitler bulunmaktadır. Bu alkaloitler L.S.D. gibi halüsinogen bir etkiye sahip olduklarından, bu türlerin tohumları eski çağlardan beri Meksika'da uyuşturucu madde olarak kullanılmaktadır. Tohumlardaki alkaloit miktarı çok düşüktür. Bu nedenle 200-500 mikrogram L.S.D. etkisi elde etmek için 200-500 adet tohum yemek gerekmektedir.[310] Türkiye'de süs bitkisi olarak yetiştirilen tür ve varyetelerin halüsinojen alkaloitler taşıyıp taşımadıkları henüz araştırılmamıştır. Güney Anadolu bölgesi (Antalya, İçel, Adana) sahil kumluklarında yetişen *I. stolonifera* (Cyr.) J.F. Gmelin türü lisergik asit türevleri yönünden incelenmelidir.

Diğer isimler: Boruçiçeği.

KAHVE ÇEKİRDEĞİ

Lat. Semen Coffeae; Alm. Kaffeebohne; Fr. Graine de café; İng. Coffee seed

Coffea arabica L. veya *C. liberica* Hiern (Rubiaceae) türünün kurutulmuş tohumudur. Bu tür 5-8 m yükseklikte, basit yapraklı, kışın yapraklarını dökmeyen, beyaz çiçekli ve kirazı andırır kırmızı meyveli bir ağaççıktır. Anayurdu Güney Etiyopya ve Sudan olmakla beraber halen bilhassa tropikal Afrika ve Güney Amerika'da (Brezilya) yetiştirilmektedir. Brezilya dünyanın en büyük kahve yetiştiricisidir. Kahve, ağacı, sıcaklığın +5 °C sıcaklığa düştüğü bölgelerde yaşayamamaktadır. Bu nedenle kahve ağacı yetiştirmek için Güney Anadolu'da

(Alanya) yapılan denemeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Dış görünüş: 8-12 mm uzunluk ve 6-8 mm genişlikte, sert, soluk yeşil veya sarımsı yeşil renkli, bir tarafı düz, sırt kısmı ise kabarık tanelerden ibarettir. Kokusu hafif, tadı acımsıdır.

Bileşiminde tanen, uçucu yağ (%0,15), sabit yağ (%15), şekerler ve kafein (%0,6-2,5) yer almaktadır. Kafein, drogun etkili maddesi olarak kabul edilir. Yeşil kahve tanesi eskiden romatizma, nikris ve böbrek taşlarına karşı ve ateş düşürücü olarak kullanılmıştır. Bu tip kullanılışlar için yeşil kahve toz edilir ve güllaç içinde alınırdı. Halen tedavide yalnız kavrulmuş kahve (Semen Coffeae tostum) kullanılmaktadır. Kavrulmuş ve toz edilmiş kahve ile hazırlanan infüzyon (%15), uyku giderici, baş ağrılarını azaltıcı, kalp kuvvetlendirici, hazmettirici ve alkaloit zehirlenmelerinde (bilhassa afyon ile meydana gelen zehirlenmelerde) panzehir olarak kullanılmaktadır.

Halen kahve bilhassa keyif verici içecek olarak geniş bir şekilde kullanılmaktadır Kahvenin -- çiğ tohumları yiyerek -- kullanılışının Etiyopya'da başlamış olduğu zannedilmektedir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında kahve, Osmanlı İmparatorluğu'nun ithal ettiği maddelerin başında geliyordu. Bu dönemde kahve ithali için yılda yaklaşık bir milyon lira (altın) ödenmekteydi. Dış ülkelere ödenen miktarı azaltmak için, Yemen'de kahve yetiştirilmesini teşvik için bazı girişimler olmuştur.[311] Memleketimize kahvenin ne zaman girdiği kesin olarak bilinmemekle beraber bunun birinci Sultan I. Selim (1466-1520) döneminin sonlarına doğru hacılar eliyle Yemen'den getirilmeye başlandığı kanısındayız. Ticari miktarda ilk kahve Sultan I. Süleyman (Kanuni, 1520-1566) döneminde (1551 yılında) İstanbul'a getirilmiş ise de, verilen fetva uyarınca, kahveyi getiren gemiler, Tophane önünde dipleri delinerek yükleri ile birlikte batırılmışlardır.

İlk kahvehanenin İstanbul'un Tahtakale semtinde 1553 veya 1554 yılında açıldığı sanılmaktadır. Bu tarihi belirten beyit şöyledir: "Zuhuru kahve be diyarı Rum" (962 Hicri/1554 Miladi). Süheyl Ünver, kahve ve kahvehaneler ile ilgili geniş bir araştırma yayınlamıştır.[312] Daha sonraları kahvehaneler, bir öğrenci ve asker muhiti olan Süleymaniye çevresinde çoğalmıştır.[313] Osmanlı İmparatorluğu döneminde kahve ve kahvehane büyük bir önem kazanmış ve kahvehaneler birer sosyal kurum haline gelmiştir. Halk arasında kahve ile ilgili pek çok deyiş vardır. Birkaçını buraya alıyoruz.

Gönül ne kahve isler ne kahvehane.
Gönül sohbet ister kahve bahane.

Kahvelerim pişti gel.
Köpükleri taştı gel.
Eyi günüm dostları.
Kötü günüm geçti gel.

Ehli keyfe taze kahve verse tazeler.
Ehli keyfin keyfini yelpazeler.

Kahve, fiyatı oldukça yüksek, bir ithal malı olduğundan eskiden beri diğer bitkisel maddeler ile katıştırılmakta veya yokluğunda bazı bitkisel ürünler, kavrulduktan sonra, kahve yerine kullanılmaktadır. Memleketimizde kahve yerine bilhassa arpa, nohut, çitlenbik ve kenger tohum veya meyveleri kavrulduktan sonra yalnız başına veya kahveye karıştırılarak kullanılmaktadır. Kuru incirin bazı Avrupa ülkelerinde (Avusturya, Macaristan, Yugoslavya, Bulgaristan) kullanıldığı bilinmekte ise de incir kahvesi memleketimizde tutunmamıştır.[314]

Osmanlı İmparatorluğunda bazı dönemler kahvehaneler "dedikodu yeri" olarak kabul edilerek bunların kapatılması için Emir-i Şerif'ler çıkartılmıştır. Kahvehanelerin kapatılması için Ankara kadısına yollanan bir emrin özeti şöyledir:[315]

"Dedikodu mahalli olan kahvehanelerin kapatılması evvelce de emredilmiş iken Ankara'da tekrar açılmış olduğu ve kahve alış verişi yapıldığı öğrenilmiştir. Bütün kahvehanelerin kapatılması, kahvehane işletenlerin haklarından gelinmesi. Şaban 991 [Ağustos 1583]".

Bütün yasaklama ve kapatma emirlerine karşın, tütünde de olduğu gibi, kahve alışkanlığı da önlenememiş ve bütün Osmanlı ülkesinde kahve kullanılışı artarak sürmüştür. Tanınmış İtalyan edibi Edmondo de Amicis, *Costantinopoli* isimli seyahatnamesinde yüz yıl kadar önce İstanbul'daki kahvehaneleri ve kahve içme usulünü şöyle anlatıyor:[316]

"Bulunduğumuz kahve, duvarları adam boyunda tahtayla kaplanmış, çepeçevre alçacık bir peykesi olan bembeyaz, bir odaydı. Bir köşede ocak vardı, koca burunlu bir Türk, ocağın üstünde küçük bakır cezveler içinde yaptığı kahveyi minnacık fincanlara, şekeri de kendisi koyarak azar azar boşaltıyordu; zira, İstanbul'un her tarafında, kahve, çok şekerli olarak hazır bulundurulur ve bir bardak suyla getirilir. Türkler fincanı ağızlarına götürmeden evvel suyu içerler. Duvarlardan birine küçük bir ayna asılmıştı, aynanın yanında ustura dolu raf gibi bir şey vardı; çünkü Türk kahvelerinin çoğu aynı zamanda berber dükkânıdır ve kahvecinin hem dişçi hem cerrah olduğu ve öteki müşteriler kahvelerini yudumlarken, kurbanlarına onların yanında işkence ettiği görülmemiş şeylerden değildir. Karşı duvara başka bir raf asılmıştı, bunun da içinde yılan gibi kıvrılıp bükülmüş uzun hortumlu billur nargilelerle, kiraz ağacından yapılmış toprak lüleli çubuklar vardı. Nargile içerek hayale dalmış beş Türk, peykenin üstüne oturmuştu, sırtını duvara dayamış, ağzında çubuk olan diğer üçü arkalıksız alçak hasır sandalyelere yanyana çömelmiş, kapının önüne yerleşmişlerdi; kahveci çırağı bir aynanın önünde, deve kılından yapılmış bir harmaniye giymiş iri bir dervişin kafasını tıraş ediyordu. İçeriye girip oturduğumuz zaman kimse bize bakmadı, kahveciyle çırağı hariç kimse konuşmuyordu, kimse kıpırdamıyordu. Kedi mırıltısına benzeyen nargile suyunun sesinden başka bir ses duyulmuyordu. Herkes, hiçbir ifadesi olmayan bir çehreyle önüne sabit bakışlarla bakıyordu. Burası küçük bir mumyalar müzesi gibiydi."

KAKAO YAĞI

Oleum Cacao, Oleum Theobromatis

Theobroma cacao L. (Sterculiaceae) ve buna yakın türlerin tohumlarından elde edilen bir sabit yağdır. Tohumlardan sıkma veya bir organik çözücü ile tüketme yoluyla elde edilir. Kakao ağacı 10-15 m yükseklikte bir bitkidir. Vatanı Orta Amerika olmakla beraber halen Brezilya ve Batı Afrika (Nijerya, Altın Sahili) ülkelerinde yetiştirilmektedir. Meyve küçük bir topatan kavunu biçiminde olup ağacın ana gövdesi üzerinde meydana gelir. 20-25 tohum taşır. Tohumlar 2-3 cm uzunluk ve 1,5 cm kadar genişlikle ve kestane renklidir. Tohumlar %50 civarında sabit yağ (Oleum Cacao), tanen, nişasta, şekerler, alkaloitler (teobromin, kafein) taşır.

Tohumların (Hint bademi) besleyici ve idrar söktürücü etkileri vardır. Kakao yağı beyaz veya sarımsı renkli, özel kokulu ve 30-35 °C sıcaklıkta sıvı haline geçen bir yağdır. Zamanla hoş kokusunu kaybeder ve acımsı koku kazanır. Basur memelerini, kadınların göğüslerindeki yara ve çatlakları yumuşatmak için haricen kullanılır. Bu maksatlar için yağ hafifçe ısıtılarak sıvı haline getirilir ve bir pamuk ile istenilen yere sürülür. Vücut ısısında sıvı halinde geçtiği için eczacılık tekniğinde süpozituvar (şaft) hazırlanmasında kullanılır.

KAKULE MEYVESİ

Lat. Fructus Cardamomi; Alm. Kardamom; Fr. Cardamome; İng. Cardamom

Eletteria cardamomum Maton (Zingiberaceae) türünün olgunlaşmadan önce toplanıp güneşte kurutulmuş meyveleridir. Bu tür 3-5 m yükseklikte, büyük yapraklı, çok yıllık bir bitkidir. Güney Hindistan'ın bataklık ormanlarında yabani olarak yetişir veya Malabar bölgesinde yetiştirilir. Bu nedenle de bu droga "Malabar kakulesi" ismi de verilmektedir.

Dış görünüş: 10-20 mm uzunlukta, üzeri boyuna çizgili, soluk sarı, soluk yeşil veya kirli beyaz renkli, 3 gözlü bir kapsüldür. Her bir gözde 5-7 adet tohum bulunur. Tohumlar böbrek biçiminde, köşeli, buruşuk yüzlü, kırmızımtırak esmer renkli, kuvvetli hoş kokulu ve baharlı lezzetlidir.

Bileşim: Rezin, sabit yağ ve uçucu yağ (%2-8) taşır. Uçucu yağ içinde terpineol, terpinilasetat ve sineol bulunmaktadır.

Etki ve kullanılış: İştah açıcı, midevi ve gaz söktürücü etkilere sahiptir. Çin'de, her derde deva olarak, geniş mikyasta kullanılmaktadır. Avrupa'da yapılan bazı likörlerin terkibine girer. Halen bilhassa baharat ve koku verici olarak önemlidir. Yakın Doğu ülkelerinde kakule tohumu kahve tohumu ile birlikte toz edilerek "kakuleli kahve" hazırlanmaktadır. Kakule tohumu (Semen Cardamomi) toz 0,3-0,5 g, günde birkaç defa ve hap halinde alınır. Dekoksiyondan (%2-5) günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Hil (Farsça), kakule (Arapça), küçük kakule.

Kitaplarda bazı *Elettaria, Amomun* ve *Aframomun* türlerinin meyveleri da kayıtlı bulunmakla[317] beraber İstanbul piyasasında yalnız yukarıdaki kakule tipi bulunmaktadır.

KAMIŞ KÖKÜ

Radix Phragmites communis

Phragmites australis (Cav.) Trin. (Syn: *P. Communis* Trin., *Arundo phragmis* L.) (Gramineae) türünün kurutulmuş rizomlarıdır. Bu tür 1-4 m yükseklikte, yaprakları şerit biçiminde, mavimsi yeşil renkli ve 1-3 cm genişlikte, gövde çapı 0,5-1,2 cm, çiçekleri gövde ucunda morumsu esmer başaklarda toplanmış, çok yıllık bir su bitkisidir. Bataklıklar, göl ve akarsu kenarlarında yetişir. Anadolu göllerinde sık rastlanan bir türdür. Rizomlarında karbonhidratlar bulunmuştur. İdrar attırıcı, terletici ve kan temizleyici özellikleri vardır. İdrar yolları hastalıklarında, gut ve romatizmada başarı ile kullanılır. Aşağıdaki formülün alınması kolaydır: dekoksiyon yapılır ve günde 1-2 bardak içilir.

Kamış kökü 30 g

Meyan kökü 20 g

Su 500 g

Gövde ve yapraklarından sellüloz elde etmek için kâğıt fabrikalarında (Kütahya) kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Beyaz kamış, süpürge kamışı.

Arundo donax L. (kargı): Gövdesi 5-6 m yüksekliğe ve gövde çapı 3-3,5 cm erişebilen, çok yıllık ve rizomlu bir bitkidir. Güney ve Batı Anadolu'da, tarla kenarlarında, çit olarak bol miktarda yetiştirilir. Gövdesi sepet ve nefesli sazlar (kaval, ney gibi) yapımında kullanılır. Rizomlarda uçucu yağ ve acı maddeler bulunmaktadır. Dahilen, dekoksiyon (%5) halinde, idrar arttırıcı ve iştah açıcı olarak veya yukarıdaki tür yerine kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Masura kamışı.

KANARYAOTU

Herba Senecio vulgaris

Senecio vulgaris L. (Compositae) türünün kurutulmuş toprak üstü kısımlarıdır. Bu tür 50 cm kadar yükseklikte, sarı çiçekli, genellikle bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Kumluk yerler ve boş tarlalarda bol olarak bulunur. Türkiye'de Trakya ve Anadolu'nun sahil bölgelerinde yetişmektedir. Bütün bitki ve bilhassa kökler az miktarda alkaloit taşımaktadır. Avrupa'da *Senecio* türlerinden hazırlanan galenik preparatlar (ekstre, tentür gibi) adet söktürücü olarak kullanılmaktadır. *Senecio* türleri Türkiye'de çok yaygın olmasına karşılık tıbbi bir kullanılışına rastlanmamıştır. Kanaryalara yeşil yem olarak verilir. Koyun, keçi ve sığırlar tarafından yenilmemektedir. *S. jacobaea* L. (Yakupotu) türü de aynı maksatlar için kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Küllüceotu.

KANTARON ÇİÇEĞİ

Lat. Herba Centaurii minoris; Alm. Tausendgüldenkraut; Fr. Herbe de petite centaurée; İng. Centaury

Erythraea centaurium Pers. (Syn: *Centaurium erythraea* Rafn.) (Gentianaceae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 10-50 cm yükseklikte, karşılıklı yapraklı, kırmızı çiçekli, iki yıllık otsu bir bitkidir. Avrupa ve Türkiye'de yaygındır.

Dış görünüş: Çiçekli ve yapraklı dallardan ibarettir. Yapraklar karşılıklı ve sapsız, korolla 4-5 loblu, pembe veya kırmızı renkli. Kokusuz ve acı lezzetlidir.

Bileşim: Uçucu yağ, rezin ve acı maddeler (glikozitler) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Taşıdığı acı maddeler nedeniyle, hazmı kolaylaştırıcı ve iştah açıcı özelliklere sahiptir. Ateş düşürücü etkisi çok zayıftır. Bu sebepten bugün yalnız iştah açıcı ve hazmı kolaylaştırıcı olarak kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli: Toz (günde 0,5-2 g) veya infüzyon (%2-5). Günde iki defa, öğle ve akşam yemeklerinden önce alınmalıdır.

Diğer isimler: Küçük kantaron,[318] kantarion, kırmızı kantaron. *Hypericum* türlerine de kantaron ismi verilmektedir.

Anadolu'da yaygın olarak yetişmekte olan *E. ramosissima* (Vill.) Pers. (Syn: *C. pulchellum* (Swartz) Druce) ile *E. spicata* (L.) Pers. (Syn: *C. spicatum* (L.) Fritsch) türlerinin çiçekli dalları da yukarıdaki tür gibi kullanılmaktadır.

KARABİBER

Lat. Fructus Piperis nigri; Alm. Schwarzer Pfeffer; Fr. Poivre noir; İng. Black pepper

Piper nigrum L. (Piperaceae) türünün olgunlaşmadan önce toplanıp kurutulmuş meyveleridir. Vatanı Hindistan'dır. Doğu Hint adalarında geniş mikyasta yetiştirilir.

Dış görünüş: 4-6 mm çapında, küremsi şekilli, üzeri buruşuk ve siyahımsı renkli tanelerdir. Kokusu özel ve aksırtıcı, tadı yakıcı ve acı.

Bileşim: Nişasta, uçucu yağ (%1-2) ve rezin (%10) taşımaktadır. Yakıcı lezzeti rezin içinde bulunan bileşiklerden (en mühimi piperin) ileri gelir.

Etki ve kullanılış: İştah açıcı olarak kullanılmıştır. Bugün bilhassa baharat olarak bir önemi bulunmaktadır.

Kullanılış şekli: Toz günde 0,05-2 g hap halinde alınır.

BEYAZ BİBER (Fructus Piperis albi): *P. nigrum* L. bitkisinin olgun meyveleridir. Olgun meyveler birkaç gün su içinde tutulur ve yumuşayan dış kısım yıkanarak ayrılır. İç kısım güneşte kurulutur. Sarımsı beyaz veya grimsi beyaz renkli olması ile karabiberden ayrılır. Bilhassa baharat olarak kullanılmaktadır.

KEBABİYE (Fructus Cubebae): *P. cubeba* L. türünün kurutulmuş meyveleridir. Bitki Doğu Hint adalarında yetiştirilir. Meyveler 4-5 mm çapında, siyahımtırak renkli ve üzeri buruşuk. Meyvesinin dip kısmı uzayarak 6-8 mm uzunluğunda bir sap haline gelmiştir. Bu nedenle bu bibere "kuyruklu biber" ismi de verilmektedir. Uçucu yağ (%10-18) taşır. Uzun zaman iştah açıcı, idrar yolları (bilhassa belsoğukluğunda) ve solunum sistemi antiseptiği olarak kullanılmıştır. Toz 0,5-1 g hap halinde günde birkaç defa veya dekoksiyon (%5), günde 2-3 bardak şeklinde kullanılır.

Diğer isimler: Kübabe, kuyruklu biber.

DARIFÜLFÜL (Fructus Piperis longi): *P. longum* L. türünün kurutulmuş meyvesidir. Bu tür, tırmanıcı bir bitkidir. Doğu Hint adalarında yabani olarak yetişmekte olup bilhassa Sumatra adasında yetiştirilmektedir. Meyveler 4-6 cm uzunluk ve 6-7 mm çapta, koni biçiminde, açık esmer renkli, yakıcı ve keskin lezzetlidir. Tam halde kokusuz olmalarına karşılık, ezildikleri zaman özel bir koku meydana çıkar, Rezin, uçucu yağ ve piperin isimli bir acı madde taşımaktadır. Midevi, iştah açıcı ve baharat olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Uzun biber.

KARAÇALI MEYVESİ

Fructus Paliuri

Paliurus spina-christi Miller (Rhamnaceae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür 2-4 m yükseklikte, çok dikenli bir çalıdır. Yapraklar oval şekilli, çıplak ve saplı. Meyve 2-2,5 cm çapında, disk biçiminde, esmer renkli ve kenarları kanallıdır. Anadolu'da yaygın bir türdür. Sabit yağ, tanen ve alkaloitler (paliurin) taşımaktadır. Dahilen kabız, idrar arttırıcı ve taş düşürücü olarak kullanılmaktadır.[319] Eskiden göz hastalıklarına karşı çok kullanılırdı. Halk arasında "Dişe kerpeten, göze çeşmezen" deyimi halen de kullanılmaktadır. Genellikle dekoksiyon veya infüzyon (%5) halinde kullanılır. Taze yaprakları, çıban açıcı olarak, çıbanların üzerine sarılmaktadır.

Diğer isimler: Çalıdikeni, çalıtohumu, çatlıdikeni, çeşmezen (çeşm Farsça göz anlamınadır), İsadikeni, karadiken, kunar, sincandikeni.

Paliurus spina-christi (karaçalı)

KARANFİL

Lat. Caryophyllus, Flos Caryophylli; Alm. Gewürznelken; Fr. Clou de girofle; İng. Clove

Eugenia caryophyllata Thunb. (Syn: *Jambosa caryophyllus* Niedenzu) (Myrtaceae) türünün kurutulmuş çiçek goncasıdır. Bu tür, 10-20 m yüksekliğinde kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaçtır. Vatanı Molluk adaları olup bugün bilhassa Zengibar ve civar adalarda yetiştirilmekte ve üretimin büyük bir kısmı bu bölgeden elde edilmektedir.

Dış görünüş: 10-17 mm uzunlukta, siyahımtırak renkli, çivi biçiminde bir çiçek tomurcuğudur. Kuvvetli kokulu, yakıcı ve baharlı lezzetlidir.

Bileşim: Uçucu yağ (%15-20), sabit yağ ve tanen taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Uyarıcı, midevi ve antiseptik etkilere sahiptir. Çok tanınmış bir baharattır.

Kullanılış şekli: Toz, 0,l-0,5 g, hap halinde, günde birkaç defa; infüzyon (%2-5), günde 2-3 bardak.

Diğer isimler: Kuru karanfil.

KARANFİL ESANSI (Oleum Caryophylli): *E. caryophyllata* Thunb. türünün çiçek tomurcuklarından su buharı distilasyonu ile elde edilen uçucu yağdır. Ögenol (%75-95) taşımaktadır. Dişhekimliğinde antiseptik ve ağrı kesici olarak kullanılır. Dahilen gaz söktürücü olarak, yemekler arasında, 1-2 damla alınır. Eczacılık tekniğinde bazı preparatların içine koku verici olarak girer.

Diğer isimler: Karanfil yağı.

KARANFİL ÇİÇEĞİ (Flos Tunicae hortensis): *Dianthus caryophyllus* L. (bahçe karanfili, bostan karanfili) türünün çiçekleridir. Bu türün birçok kültür formu süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Çiçeklerin kokusu karanfile benzer. Çiçeklerin balgam söktürücü veya öksürük kesici olarak infüzyon (%5) veya şurup (gelincik şurubu gibi hazırlanır) halinde kullanılır. Zararsız bir drogdur.

KARANFİL KÖKÜ - Bkz. Sukaranfili kökü.

HÜSNÜYUSUF ÇİÇEĞİ (Flos Dianthi barbati): *D. barbatus* L. (hüsnüyusuf) türünün kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür 60 cm kadar boyda, çok yıllık otsu bir bitkidir. Çiçekler kırmızı renkli olup birçok çiçek bir arada bir baş durumu meydana getirir. Bu bitki memleketimizde yabani olarak yalnız Trakya bölgesindeki (Kırklareli) kayın ormanlarının altında bulunmaktadır. Bahçelerde süs bitkisi olarak bol miktarda yetiştirilir. İnfüzyon halinde (%5) terletici, idrar arttırıcı, yatıştırıcı ve kalp kuvvetlendirici olarak kullanılır. Günde 2-3 bardak içilir. Osmanlı İmparatorluğu devrinde hanımlar bu bitkinin çiçekleri ile hazırlanan merhemleri yüz ciltlerine renk vermek için kullanırlardı. Orta Çağ'da ise merhem halinde göz hastalıklarının tedavisinde kullanılmıştır. Zararsız bir drogdur.

Diğer isimler: Çin karanfili (İstanbul Çiçek Pazarı'nda).

KARATOPALAK

Tuber Cyperi rotundi

Cyperus rotundus L. (Cyperaceae) türünün kurutulmuş yumrularıdır. Bu tür 10-50 cm yükseklikte, gövdesi üç köşeli, köklerinde 10-15 mm uzunlukta, zeytin tanesi biçiminde esmer renkli yumrular bulunan, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Karatopalak siyah renkli, üzeri buruşuk taneler halindedir. Toz edildiği zaman sakızı andırır bir koku duyulur. Nişasta, şekerler, alkaloitler, uçucu yağ (%1,5), sabit yağ ve zamk taşımaktadır.[320] İdrar arttırıcı, kuvvet verici (bilhassa veremde), adet söktürücü, terletici, midevi, kurt düşürücü, kabız, gaz söktürücü ve uyarıcı etkileri vardır. Taze halde yenir veya infüzyon (%2) halinde, kullanılır. Haricen, merhem halinde, yara iyi edici olarak kullanılır. Parfümeri endüstrisinde koku verici olarak önemlidir.

Diğer isimler: Gecebiten (Bursa, Karacabey), su'd kökü, topalak.

C. esculentus L. (Syn. *C. aureus* Ten.) (fındıkotu): 10-60 cm yükseklikte, çok yıllık otsu bir bitkidir. Toprak altında 15 mm kadar uzunlukta, oval biçimli yumruları vardır. Akdeniz bölgesi bitkisidir. Karadeniz bölgesinde (Trabzon, Rize'de yetişmekte olup yumruları çiğ olarak yenir. Yumrular rezin, şekerler nişasta ve sabit yağ taşır ve gıda olarak kullanılır. Göğüs yumuşatıcı, hafif müshil ve cinsel arzuyu arttırıcı etkileri vardır. Baş ağrısı, idrar yolları hastalıkları, safra kesesi hastalıkları ve egzamaya karşı eski dönemlerde kullanılmıştır.[321] Bir kültür çeşidi İspanya, İtalya ve Mısır'da yetiştirilir, yumruları abdülleziz, habbülleziz (tatlı tane) veya yerbademi adıyla tanınır ve yenir.

KARDELEN

Lat. Herba Galanthi nivalis; Alm. Schneeglöckchen; Fr. Herbe de perce-neige; İng. Snowdrop

Galanthus nivalis L. (Amaryllidaceae) ve buna yakın türlerin toprak üstü kısmıdır. Bu tür erken ilkbaharda beyaz renkli, sarkık ve çan seklinde çiçekler açan yumrulu bir bitkidir. Kuzey Anadolu bölgesinde yetişmektedir.

Bileşim: Yumrularda galantamin isimli bir alkaloit bulunmaktadır. Türkiye'de yetişen bazı türlerin alkaloitleri Ulvi Zeybek ve arkadaşları tarafından incelenerek yayınlanmıştır.[322] Anadolu'da yetişen Galanthus türleri, Necmettin Zeybek ve Erhard Sauer tarafından incelenerek, yeni alttürler ile birlikte yayınlanmıştır.[323]

Etki ve kullanılış: Otsu kısım kalp kuvvetlendirici, midevi ve adet söktürücü etkilere sahiptir Yumru lapa halinde çıbanları olgunlaştırıcı olarak kullanılır. Yumrulardan elde edilen galantamin son yıllarda adale uyarıcısı (çocuk felcinde) olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Kullanılış şekli: Yumruların dahilen kullanılışı tehlikelidir. Kusma ve ishal yapar. Haricen, taze yumrular ezilerek, lapa halinde kullanılır. Anadolu'da yetişen bazı türlerin (*Galanthus elwesii* Hooker fil., *G. latifolius* Rupr. vs.) soğanları süs bitkisi soğanı olarak dış ülkelere satılmaktadır. Kardelen soğanı, Türkiye'nin ihraç ettiği soğanlarının başında gelir.[324]

Diğer isimler: Aktaş.

KARDEŞKANI

Sanguis Draconis

Calamus draco Willd. (Syn: *Daemonorops draco* Blume) (Palmae) isimli palmiyeden elde edilen bir rezindir. Bu bitki Doğu Hint adalarında yetiştirilmektedir. Drog kırmızı renkli, kolaylıkla kırılabilen çubuklar veya taneler halindedir. Rezin, organik asitler, flavon türevi boyar maddeler taşır. Eskiden kabız ve antiseptik olarak haricen ve dahilen kullanılırdı. Bugün bilhassa cila endüstrisinde boyar madde olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler: İkikardeşkanı.[325]

KARGABÜKEN TOHUMU

Lat. Semen Strychni; Alm. Brechnüsse; Fr. Noix vomique; İng. Nux vomica

Strychnos nux vomica L. (Loganiaceae) türünün kurutulmuş olgun tohumlarıdır. Bitki 10 m kadar yükselebilen bir ağaçtır. Çiçekler 5 parçalı, beyaz veya sarımsı renkli. Meyve 1-12 tohumlu ve küçük bir portakal şeklinde. Vatanı Hindistan ormanlarıdır. Birçok tropikal ülkede yetiştirilir. Drog bilhassa Madras bölgesinden (Hindistan) ticarete çıkartılmaktadır.

Dış görünüş: 1-3 cm çapında, düğme biçiminde, gri veya yeşilimsi renkli, sert, üzeri parlak bir tüy tabakası ile örtülü taneler halindedir. Kokusuz ve çok acı lezzetlidir.

Bileşim: Sabit yağ, alkaloitler (striknin, brusin, vomisin vs.) ve glikozitler (loganin) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: İştah açıcı, kuvvet verici ve afrodizyak etkilere sahiptir. İçindeki alkaloitler çok zehirli olduğu için tıbbi miktarların üzerinde, kusma ve kasılmalar ile beliren tehlikeli zehirlenmeler yapar.

Kullanılış şekli: Toz, 0,03-0,05 g, hap halinde, günde 2-3 defa.

Diğer isimler: Cevz-i mukayyi (kusturucu cevz).

Zararlı hayvanların (karga, fare, köpek vs.) yok edilmesinde bu drogun başlıca alkaloidi olan striknin kullanılmaktadır. Bu madde çok zehirli olduğundan (insan için öldürücü miktar 75 mg civarındadır) çok dikkatle kullanılmalıdır.[326]

KAŞU

Catechu, Gummi Catechu

Ticarette "Kaşu" ismi altında muhtelif bitkilerden elde edilen, tanence zengin hülasalar bulunmaktadır. Bunlar aynı şekilde elde edilen ve tanen yönünden zengin olan "Kino" hülasalarından tükrüğü kırmızıya boyamamaları ile kolayca ayırt edilebilir. Başlıca kaşu cinsleri şunlardır:

SARI KAŞU (Gambir, Gambir-Catechu): *Uncaria gambir* (Hunter) Roxb. (Rubiaceae) türünün yaprak ve tomurcuklarından, su ile tüketme yöntemiyle elde edilen bir hülasadır. Drogu veren bitki Doğu Hint adalarında yetişir ve yetiştirilir. Drog

3-4 cm çapında, küp biçiminde, dış yüzü koyu esmer, iç kısmı tarçın renkli, hafif, kokusuz ve kuvvetli buruk lezzetli parçalardan ibarettir. Kateşik tanen (%60) civarında taşımaktadır. Dahilen kabız, antiseptik ve kan kesici olarak kullanılır. 0,5-1 g'lık miktarlarda, hap halinde, günde 2-3 defa alınır. Boğaz ve diş hastalıklarında 5 g kaşunun 100 g suda çözündürülmesi ile elde edilen karışımı ile günde birkaç defa gargara yapılır. Zararsız ve etkili bir drogdur. Deri, boya ve balık ağlarının hazırlanmasında kullanılan önemli bir maddedir.

SİYAH KAŞU (Catechu, Catechu nigrum, Acacia-Catechu): *Acacia catechu* Willd. (Leguminosae) ve buna yakın türlerin odunundan, su ile tüketilerek elde edilen bir hülasadır. Bitki 10-20 m yükseklikte, pennat yapraklı ve sarı çiçekli bir ağaçtır. Hindistan ve Doğu Hint adalarında yetişir. Drog dış kısmı siyahımtırak, iç kısmı parlak ve esmer kırmızımtırak renkli, kokusuz, buruk lezzetli, kolayca kırılabilen ve muntazam olmayan parçalar halindedir. Kateşik tanen (%25-50) taşımaktadır. Dahilen ve haricen sarı kaşu gibi kullanılır. Memleketimizde halen nadir olarak bulunmaktadır.

Diğer isimler: Kadıhindi, kathindi, ketirhindi.

SEYLAN KAŞUSU (Areca-Catechu): *Areca catechu* L. (Palmae) türünün tohumlarından elde edilen bir hülasadır. Drogu veren bitki Hindistan, Seylan ve Doğu Hint adalarında yetişen 10-20 m yükseklikte bir ağaçtır. Seylan kaşusu halen önemli bir drog değildir. Memleketimizde de bulunmamaktadır.

FELFELEK TOHUMU (Semen Arecae): *A. catechu* L. türünün olgun tohumlarıdır. Tohumlar yumurta biçiminde, 2 cm kadar uzunlukta, üzeri tarçın renkli, hafif kokulu, buruk ve acımsı lezzetlidir. Sabit yağ (%10-15), tanen (%15-25) ve alkaloitler (arekolin ve diğerleri) taşımaktadır. Felfelek tohumu eskiden insanlarda kurt düşürücü (günde 2-4 g alınır) olarak kullanılırdı. Bugün Avrupa'da yalnız köpeklerde tenya düşürücü olarak kullanılmaktadır. Arekolin bromhidrat elde etmek için bir ilkel maddedir.

Diğer isimler: Cevz-i fülfül, ferfelek tohumu.

KATIRTIRNAĞI ÇİÇEĞİ

Flos Spartii juncei

Spartium junceum L. (Leguminosae) türünün kurutulmuş çiçeğidir. Bu tür 1-3 m yüksekliğinde, çok yıllık, dikensiz, dalları yeşil ve silindirik olan bir çalıdır. Yapraklar basit, 1,5-2,5 cm uzunlukta. Çiçekler 5-20 tanesi bir arada. Korolla kelebek biçiminde ve parlak altın sarısı renkli. Meyve 6-9 cm uzunlukta, tüysüz ve 12-20 tohumlu bir legümen. Karadeniz, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yaygındır. Denize yakın fundalıklarda bol olarak bulunur. Renk maddeleri ve alkaloitler (sitisin ve diğerleri) taşımaktadır. Katırtırnağı çiçeği hafif uyuşturucu ve idrar söktürücü etkileri nedeniyle, infüzyon (%1) halinde kullanılır.

Toksikolojik etki: Bütün bitki, bilhassa çiçek ve tohumlar, zehirlidir. Tatlı lezzetine aldanarak çiçekleri yiyen çocuklarda ve olgun meyvelerini yiyen hayvanlarda zehirlenmeler görülür. Zehirlenmeler sıkıntı, baş ağrısı ve ishal ile kendini gösterir.

Diğer isimleri: Adi katırtırnağı.

S. scoparium L. (Syn: *Cytisus scoparius* (L.) Link, *Sarothamnus scoparius* (L.) Wimmer ex Koch) (Süpürge katırtırnağı): Yukarıdaki türden yapraklarının 3 yaprakçıklı ve gövdesinin 5 köşeli olması ile ayrılır. Bir Avrupa bitkisidir. Türkiye'de yalnız Trakya'da (Terkos gölü civarı) bulunmuştur. Tohumları yukarıdaki türe benzer, fakat çok daha hafif zehirlenmeler yapar. Türkiye'de çok nadir olduğu için zehirli bitki yönünden önemsizdir.

KATRAN

Lat. Pix; Alm. Teer; Fr. Goudron; İng. Tar

Güney Anadolu dağlarında yetişen bazı ağaç türlerinden Dioskorides döneminden beri katran elde edilmektedir.[327] İstihsal bilhassa Toros dağlarının yaylalarında yapılmaktadır. Katran elde edilmesine yaylalarda karın erimesiyle başlanır ve tekrar kar yağıncaya kadar devam edilir.[328] Katran elde eden şahıslara "katrancı" ismi verilir. Katran elde edilmesi ile tanınmış bazı dağlara da "Katran dağı" ismi verilmiştir. Katran eldesi Osmanlı İmparatorluğu döneminde günümüze göre daha yüksek idi. 1913 yıllarında yalnız Seyhan ve İçel vilâyetlerinde elde edilen katran miktarı, yarısı sarı katran

olmak üzere, 2830 kentali buluyordu.[329] Bugün elde edilen miktarın, eski yıllara göre çok düşük olmasının başlıca nedeni, katran elde etmenin ormanlarda yaptığı tahribat ve yangınlara sebep olması gibi nedenlerle katran elde etmenin Orman İdaresi tarafından sınırlandırılmış olmasıdır.[330] 6831 sayılı Orman yasasının 18. maddesi uyarınca, katran ocağı yakılmasına ancak, orman sınırının 4 km uzaklıktaki yerlerde müsaade edilmektedir.

Katran eldesi: Eskiden katran eldesi 80-150 kantar[331] kadar odun alacak büyüklükteki sabit fırınlarda yapılırdı. Kullanılan odunun reçine zenginliğine göre, elde edilen katran miktarı, sedir odununda %8-10, çam odununda ise %16 oranındadır.[332] Bugün daha küçük ocaklar kullanılarak katran eldesi aşağıdaki yol ile yapılmaktadır:[333]

Toprak içinde 30-50 cm çapında ve 20-30 cm derinliğinde bir çukur açılır, çukurun içi çamur ile iyice sıvanır. Bu çukurun yanına daha küçük ve fakat daha derin bir çukur açılır ve bunun da içi çamur ile sıvanır. Bu iki çukur dip kısımdan bir boru ile birbirine bağlanır. Kırılmış çıralı kök ve gövde parçaları büyük çukura doldurulur ve üzeri çamur ile sıvanır. Bu sırada küçük bir yakma deliği bırakılır. Sıvanan kısmın üzerine bir naylon parçası örtülür ve üzeri tekrar çamur ile sıvanır. Sıvama işi tamamlanınca, fırındaki odun parçaları, yakma deliğinden tutuşturulur. Odun parçaları yavaş yavaş yanar ve meydana gelen katran dipteki boru yardımıyla küçük çukur içinde toplanır. Bu yol ile halen Toros dağlarında 3 cins bitkisel katran elde edilmektedir.[334]

KARA KATRAN (çam katranı, kalın katran, bise, püse): *Pinus brutia* Ten. (kızıl çam) veya *P. nigra* Arn. subsp. *pallasiana* (Lamb.) Holmboe (kara çam) türünün çıralı kök ve gövde parçalarının yakılması ile elde edilir. Siyah renkli, bal kıvamında, özel ve kuvvetli kokulu, kalın bir sıvıdır. Ciltte meydana gelen yaraların, hayvanların (keçi, deve gibi) derilerindeki hastalıkların tedavisinde çok kullanılan bir katrandır. Arpa veya leblebi unu ile hap yapılarak dahilen mide hastalıklarına karşı da kullanılmaktadır.

SARI KATRAN (ince katran): Güney Anadolu dağlarında yetişen *Cedrus libani* A. Rich. (sedir ağacı, katran ağacı, kamalak) türünün çıralı kök ve gövde odunundan elde edilen bir katrandır (Pix Cedria). Kırmızımtırak esmer renkli, şurup kıvamında, özel ve kuvvetli kokulu, akıcı bir sıvıdır. Haricen hayvanların deri hastalıklarında ve derilerinde bulunan bazı parazitlerin (kene, bit, sinek gibi) temizlenmesinde kullanılır. Küçük miktarlarda arı kovanlarına konarak kovan güvesi ile mücadele edilir. Kara katrandan daha değerli bir katrandır.

ANDIZ KATRANI: Güney Anadolu dağlarında yetişen *Juniperus drupacea* Lab. (andız ağacı) türünün kök ve gövde odununun yakılması ile elde edilen bir katrandır. Siyahımtırak kırmızı renkli, hoş kokulu ve akıcı bir sıvıdır. Andız ağacı memleketimizde, diğer katran elde edilen türlere göre, daha az olduğundan bu türden katran eldesi kaçak olarak yapılmaktadır. Bu nedenle de fiyatı diğerlerine göre daha yüksektir. 1983 yılında, elde edildiği yerde, kilogram fiyatı 8.000 TL idi.

Leblebi unu ile hap yapılarak dahilen ülser ve basura karşı kullanılır. Kömür ateşi üzerine damlatılması sonucu meydana gelen duman, körük ile kovana üflenerek, arı kovanlarının dezenfeksiyonu sağlanır. Halen bilhassa bu maksat için kullanılmaktadır.

Katranların birbirinden ayrılması: Ticarette sarı katran ve andız katranlarının kara katrandan daha değerli olması nedeniyle katranların birbirinden ayrılması pratik bir önem taşımaktadır. Renk, koku ve yoğunluk yönünden bu katranlar arasında bazı küçük ayırt edici farklar varsa da, bu ayrım her zaman kolaylıkla ve tam olarak yapılamamaktadır. Bu nedenle kimyasal tanıma deneylerine başvurmak gerekmektedir.

Kara katranı diğerlerinden ayırmak için, bakır asetat ile verdiği renkten yararlanılabilir. Katranın petrol eterindeki çözeltisine bakır asetat çözeltisi ilâve edilir. Meydana gelen yeşil renk (abietik asit nedeniyle) kara katran (çam katranları) için özeldir.[335] Sarı katran ve andız katranı bakır asetat çözeltisi ile yeşil renk vermezler. Sarı katran ile andız katranını birbirinden ayırmak için ise ince tabaka kromatografisi yönteminden yararlanılabilir. Meydana gelen lekelerin miktarı, yerleri ve renklerine göre bu iki katran cinsi birbirlerinden kolaylıkla ayrılabilir.[336]

KATRAN KÖPÜĞÜ: Çam katranının bir miktar su ile karıştırıldıktan sonra kuvvetle çalkalanması sonucu karışımın üstünde meydana gelen köpüktür. Bir kaşık ile karışımdan ayrılarak kullanılır. Katran köpüğü, İslam tababetinde çok kullanılan bir ilaçtır. Eski tedavi kitaplarında ismi çok geçer. Haricen ve dahilen kullanılmaktadır. Dahilen karaciğer ve akciğer hastalıklarına (siroz, verem) karşı ve romatizma, siyatik gibi hastalıklarda ağrı dindirici olarak, haricen ise uyuza ve saç kepeklenmesine karşı ve yaraların temizlenmesinde başarı ile kullanılmaktadır.

KAV MANTARI

Lat. Fungus Ignarius; Alm. Wundschwamn; Fr. Amadou; İng. German tinder

Polyporus fomentarius Fr. (Polyporaceae) türünden elde edilir. Bu tür kayın, meşe, ıhlamur, kavak ve söğüt gibi ağaçların gövdesi üzerinde meydana gelen, at tırnağı biçiminde bir mantardır. Kav mantarı elde etmek için mantar sonbaharda toplanır. Dışındaki sert kabuk soyulur. İç kısım bir süre suda bırakılarak yumuşatılır ve sonra ince bir levha haline gelinceye kadar, tahta bir tokmak ile dövülür.

Dış görünüş: İnce, esmer kırmızımtırak renkli ve yumuşak levhalar halindedir. Özel bir koku ve lezzeti yoktur.

Bileşim: Yağ, tanen, kitin taşır.

Etki ve kullanılış: Kesik ve sıyrıklar sonucu deride meydana gelen yaralardaki kanamayı durdurmak için kullanılır.

Kullanılış şekli: Kanayan yer üzerine bir parça mantar konur ve sıkıcı bağlanır.

Çakmaklarda kullanılan kav da aynı mantardan ve yukarıdaki şekilde elde edilir. Kolaylıkla tutuşması için mantar, potasyum nitrat çözeltisi ile ıslatıldıktan sonra kurutulur ve şeritler halinde kesilir.

Diğer isimler: Ağaç mantarı.

KAVAK TOMURCUĞU

Lat. Gemmae Populi; Alm. Pappelknospen; Fr. Bourgeon de peuplier; İng. Poplar bud

Populus nigra L. (Salicaeae) ve buna yakın diğer türlerin, erken ilkbaharda toplanıp kurutulmuş tomurcuklarıdır. Bu tür 30-35 m yükseklikte bir ağaçtır. Yaşlı gövdelerin kabuğu çatlaklı ve siyah renklidir. Anadolu'da bahçelerde oldukça bol olarak yetiştirilmektedir.

Dış görünüş: 1-3 cm uzunluk ve 5-8 mm genişlikte, koni biçiminde, parlak kestane renkli tomurcuklardır. Kokusu reçinemsi, tadı baharlıdır.

Bileşim: Uçucu yağ, rezin ve glikozitler (populin ve salisin) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Dahilen kabız, idrar arttırıcı, terletici, yatıştırıcı ve balgam söktürücü, haricen basur ve yanıklarda ağrı kesici ve iyi edici olarak eskiden geniş mikyasta kullanılıyordu.[337] Dahilen infüzyon (%5), haricen ise kavak merhemi halinde kullanılır. Bu merhem basur memeleri içi zararsız ve etkili bir ilaçtır.

Diğer isimler: Kara kavak tomurcuğu.

TİTREK KAVAK KABUĞU (Cortex Populi tremulae): *P. tremula* L. türünün kurutulmuş gövde ve dal kabuklarıdır. Bu tür 25 m kadar yükselebilen ve kışın yaprak döken bir ağaçtır. Gövdesinin pürüzsüz ve yeşilimsi renkli olması ile yukarıdaki türden kolayca ayrılır. Anadolu dağlarında yaygın bir ağaçtır. Tanen ve glikozitler (populin ve salisin) taşır. Kabuklardan hazırlanan infüzyon (%5) kabız ve ateş düşürücü olarak kullanılmaktadır. Anadolu'da yabani olarak yetişen 4 kavak türü bulunmaktadır. Bunların kabukları, bir fark gözetilmeksizin, yukarıdaki tür gibi kullanılabilir.

KAYIŞKIRAN KÖKÜ

Radix Ononidis, R. Arestae bovis, R. Urinaria

Ononis spinosa L. (Leguminosae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 30-60 cm yükseklikle, kuvvetli köklü, dikenli, pembe çiçekli, odunlu ve çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar tek veya 3 yaprakçıklı. Yaprakçıklar dişli kenarlı. Boş tarlalar, tarla kenarları, taşlık sırtlar ve bağlarda yetişir. Anadolu'da yaygın bir bitkidir.

Şekerler, tanen, organik asitler, uçucu saponin ve flavon türevleri taşımaktadır. Pek eski devirlerden beri idrar arttırıcı ve taş düşürücü olarak kullanılan bir drogdur. Haricen antiseptik ve yara iyi edici etkilerinden ötürü, egzama ve buna benzer deri hastalıklarının, tedavisinde kullanılmaktadır. Çok kullanılan şekil dekoksiyondur (%2-5). Dahi-

len günde 2-3 bardak içilir. Yara iyi edici etki için dekoksiyon ile yaralı yerler yıkanır ve bu dekoksiyona batırılmış bir tülbent yara üzerine sarılır ve sık sık yenisi ile değiştirilir. Zararsız ve etkili bir drogdur.

Diğer isimler: Kayık çiçeği, yandak (Düzce, Bolu), yantak.

Türkiye'de iki alttür bilinmektedir: subsp. *antiquorum* (L.) Briq. (meyvesinin üzeri kabarcıklı); subsp. *leiospernum* (Boiss.) Sirj (meyvesinin üzeri düzgün). Bir ayırım yapılmaksızın, her iki alttürden elde edilen kökler, tedavi amacıyla kullanılır.

KEBERE

Gemmae Capparidis

Capparis spinosa L. veya C. *ovata* Desf. (Capparidaceae) türlerinin çiçek tomurcuklarıdır. Bu türler beyaz çiçekli, dikenli, genellikle yere yatık, çalı görünüşünde bitkilerdir. Anadolu'da oldukça yaygın türlerdir. Tomurcuklar flavon türevleri (rutin) taşımaktadır.[338] Çiçek tomurcukları, meyvesi ve kök kabuğu idrar söktürücü, kabız ve kuvvet verici olarak tanınmıştır. Memleketimizde yalnız çiçek tomurcukları ve meyvesi kullanılmaktadır. Dekoksiyon veya infüzyon (%1-3) halinde alınır.

Çiçek tomurcuklarında meze olarak kullanılan ve "kebere turşusu" ismi verilen bir turşu hazırlanmaktadır. Bu turşuyu hazırlamak için, mümkün olduğu kadar küçük tomurcuklar toplanır. 1 kilo tomurcuğa 1 litre sirke konur ve 3 ay kapalı kaplarda bekletilir. Kuraklığa dayanıklı olması nedeniyle son yıllarda, toprak kaybını önlemek amacıyla, kıraç arazide yetiştirilmektedir.

Diğer isimler: Gebre, kapari, keditırnağı (Alanya).

Capparis spinosa (kebere)

KEÇİBOYNUZU

Lat. Fructus Ceratoniae; Alm. Karoben; Fr. Fruit de caroube; İng. Carob

Ceratonia siliqua L. (Leguminosae) türünün kurutulmuş olgun meyveleridir. Bu tür 10 m kadar yükselebilen ve kışın yaprak dökmeyen bir ağaçtır. Yapraklar 3-5 çift yaprakçıklı. Çiçekler küçük ve yeşil renkli. Meyve esmer renkli ve sarkıktır. Akdeniz ülkeleri ve Kuzey Afrika'ya yayılmıştır. Memleketimizde, Akdeniz bölgesinde, yabani olarak yetiştiği gibi aşılama yoluyla kültürü de yapılmaktadır. Yabani formda meyve ince ve donuk kahve renklidir. Aşı ile elde edilen kültür formunda ise meyve kalın, parlak ve siyahımsı kahve renklidir.[339]

Dış görünüş: Kültürü yapılan ağaçlardan elde edilen meyve boynuz biçiminde, 10-20 cm uzunlukta, 0,5-1 cm kalınlıkta, parlak siyahımsı kahve renkli, 10-15 tohumlu, özel kokulu ve tatlı lezzetlidir.

Bileşim: Karbonhidratlar (%60-70), şekerler (sakkaroz %30, glikoz %18), sellüloz, azotlu bileşikler, tanen ve sabit yağ taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Taze meyvelerin idrar artırıcı ve müshil etkileri vardır. Kuru meyvelerden hazırlanan bazı preparatlar ise çocuk ishallerine karşı kullanılmaktadır. Meyveler çerez olarak yenilir. Aynı zamanda iyi bir hayvan yemi ve dışsatım ürünüdür. Bitkinin yaprakları ve dal kabukları da kabız etkiye sahiptir. Dekoksiyon (%5), yemekler arasında, günde 3-5 bardak içilir. Zararsız ve etkili bir drogdur.

Diğer isimler: Harnup (Arapçadan).

Ceratonia siliqua (keçiboynuzu)

KEÇİBOYNUZU TOHUMU (Semen Ceratoniae): Keçiboynuzu meyvelerinden elde edilen olgun tohumlardır. Kurutulmuş olgun meyvelerden %10 civarında tohum elde edilebilmektedir. Keçiboynuzu tohumu genellikle yabani bitkilerin (deli keçiboynuzu) meyvelerinden elde edilir. Birleşiminde karbonhidratlar (%60), azotlu bileşikler (%14) ve sabit yağ bulunmaktadır.

Tohumların kaynar su ile tüketilmesi ve ayrılan sıvı kısmın suyunun uçurulması ile %20 civarında bir zamk elde edilir. Keçiboynuzu zamkı denilen bu karışım bilhassa galakto-mannan yapısında bir karbonhidrat taşır. Beyaz renkli bir toz olup ılık suda kolaylıkla şişer. Keçiboynuzu zamkı kozmetik, kâğıt ve kumaş endüstrisinde, fiyatının ucuz olması nedeniyle, kitre zamkı yerine kıvam verici, süspansiyon yapıcı ve yapıştırıcı olarak geniş mikyasta kullanılmaktadır. Memleketimizde henüz keçiboynuzu zamkı elde edilmemektedir. Yalnız tohum dışsatımı yapılır.

Keçiboynuzu tohumu eskiden kuyumculukta ağırlık birimi olarak kullanılmıştır. Bugün elmas, zümrüt vs. gibi değerli taşların ölçülmesinde kullanılan "Kırat" tabiri, bu tohuma verilen isimden (Arapça kırat, eski Yunanca keration) gelmektedir. Ağırlığı miskalin dörtte biri olup, halen 0,2 g olarak kabul edilmektedir.

KEDİOTU KÖKÜ

Lat. Radix Valerianae ; Alm. Baldrianwurzel ; Fr. Racine de valériane; İng. Valerian root

Valeriana officinalis L. (Valerianaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür 1,5 m yüksekliğe kadar erişebilen, beyaz çiçekli, çok senelik ve otsu bir bitkidir. Avrupa ve Doğu Anadolu'da rutubetli çayırlarda yetişmektedir. Türkiye'de 10 kadar *Valeriana* türü bulunmaktadır:[340]

Dış görünüş: Rizom 5 cm kadar uzunluk ve 2-3 cm çaptadır. Etrafında 2-3 mm kalınlık ve 10 cm kadar uzunlukta kökler bulunur. Üzeri sarımsı esmer bir kabukla kaplıdır. Lezzeti baharlı, kokusu şiddetli ve özeldir. Bu kokuyu kediler çok sever. Botanik bahçelerinde, etraftan gelen kediler bu bitkinin kökünü kazıp kökü dışarı çıkardıklarından, bu bitki bir tel kafes ile korunur. Bitkiye "Kediotu" denmesinin sebebi budur.

Valeriana officinalis (kediotu)

Bileşim: Kurutulmuş kök ve rizomlarda nişasta, tanen, şekerler ve uçucu yağ (%0,5-2) bulunmaktadır. Uçucu yağ içinde valerianik asit vardır ve köklere özel kokuyu veren bu bileşiktir. Taze köklerde valepotriat ismi verilen bir grup madde vardır. Bu grup maddelerin en önemlisi valtrat olup, miktarı *V. officinalis* köklerinde %0,5-1 kadardır. Kuzey Anadolu dağlarında (Zigana dağları) yetişmekte olan *V. alliariifolia* Vahl köklerinde %2,5, Güney ve Batı Anadolu'da yaygın olan *V. dioscoridis* Sm. köklerinde ise %0,3-0,5 arasında valtrat bulunduğu saptanmıştır.[341]

Etki ve kullanılış: Eski çağlardan beri sinir sistemi yatıştırıcısı ve spazmları giderici olarak kullanılmaktadır. Histeri ve nevrastenide iyi bir ilaçtır. Sinirsel uykusuzluklar ve çarpıntılara iyi gelir. İnfüzyon (%2-6) dahilen günde 3 bardak yemeklerden önce alınır. Haricen yara tedavisinde kullanılır; infüzyon ile yaralar yıkanır ve pansuman yapılır.

KIRMIZI KEDİOTU (Herba Centranthi rubri): *Centranthus ruber* (L.) DC. (Syn: *Valeriana rubra* L.) (Valerianaceae) türünün çiçekli dallarıdır. Bu tür 50-80 cm yükseklikte, kırmızı çiçekli, tüysüz, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Kokusu kediotu türünün kokusuna benzer. Kuzeybatı Anadolu'da nadir olarak bulunmaktadır. Toprak üstü kısmı ve kökleri, taze veya kurutulmuş halde, kediotu kökü gibi yatıştırıcı ve uyutucu olarak kullanılmaktadır. Anadolu'da oldukça yaygın olan *C. longiflorus* Stev. (Syn: C. *angustifolius* Bieb.) türünün kök ve çiçekli dalları da yukarıdaki türün yerine kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Kırmızı kantaron, kırmızı mahmuzçiçeği.

KEKİK

Lat. Herba Thymi; Alm. Thymian Kraut; Fr. Herbe de thym; İng. Thyme herb

Thymus (Labiatae) türlerinin kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. *Thymus* türleri pembe veya beyaz çiçekli, küçük yapraklı, kuvvetli kokulu, çok yıllık bitkilerdir. Kurak tepe ve sırtlarda kümeler halinde bulunur.

Bileşim: Uçucu yağ (%0,5-3,5), acı madde ve tanen taşımaktadır. Uçucu yağ içinde timol (%20-50) ve karvakrol bulunur.

Etki ve kullanılış: Midevi, yatıştırıcı, antiseptik, kurt düşürücü ve kan dolaşımını uyarıcı etkileri vardır. Halen bilhassa baharat olarak da kullanılmaktadır. Adapazarı bölgesinde kekik tozunun bal ile karıştırılması sonucu elde edilen macun sedef hastalığına karşı satılmaktadır. Bu karışımın sedef hastalığına karşı etkili olup olmadığı henüz bilimsel olarak saptanmamıştır. Toz veya infüzyon (%1-1,5) şeklinde kullanılır.

Diğer isimler: Nemamulotu, sater.

Halen memleketimizde "kekik" ismi altında genellikle *Origanum* türlerinden elde edilen drogun satışı yapılmaktadır. *T. longicaulis* C. Presl ile *T. praecox* Opiz türlerinin çiçekli dalları Türkiye'de sater, satir, zahter, zatrin, yabani kekik veya yabani sater isimleri altında kekik yerine kullanılmaktadır.

KEKİK YAĞI (Oleum Thymi): Bazı *Thymus* (Labiatae) türlerinin çiçekli dallarından su buharı distilasyonu ile elde edilen uçucu yağdır. Timol ve karvakrol taşımaktadır. Dahilen safra arttırıcı ve kurt düşürücü, haricen ise antiseptik olarak kullanılır. Dahilen günde 2-3 damla, bir şeker parçası üzerine damlatılarak alınır.

Türkiye'de ticarette bulunan ve "kekik yağı" ismi altında satılan yağlar *Origanum* türlerinden (bilhassa *O. onites* L. ve *O. vulgare* L.) elde edilmektedir. Bu tip yağ eskiden beri[342] Güney (Alanya) ve Güneybatı (Fethiye) Anadolu yaylalarında elde edilmektedir. Bu yağlar antiseptik fenol bileşikleri (bilhassa karvakrol) taşıdıklarından hakiki kekik yağı yerine kullanılabilir.[343]

Türkiye'de 40 kadar *Thymus* (kekik) türü bulunmakla olup bunlar birbirlerinden ayrılmadan tedavi alanında kullanılmaktadır. Ayrıca kokusu az çok kekiği andıran birçok bitki türü de "kekik" olarak isimlendirilmekte ve tedavide kullanılmaktadır. Bunların bazıları, uçucu yağları yönünden, incelenmiştir.[344]

KEKİK SUYU: Batı ve Güneydoğu Anadolu yaylalarında yetişen bazı *Origanum* türlerinin çiçekli dallarından su buharı distilasyonu ile elde edilir ve az miktarda fenolik bileşikler (karvakrol, timol) taşır.[345] Osmanlı döneminde seyyar satıcılar tarafından İstanbul sokaklarında satılır ve dahilen öksürük kesici ve balgam söktürücü olarak kullanılırdı.

BEYAZ KEKİK (Herba Thymi capitati): *Thymus capitatus* (L.) Hoffmans et Link (Syn: *Coridothymus capitatus* (L.) Reichb. fil.) (Labiatae) türünün kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 20-50 cm yükseklikte, tüylü ve kırmızı çiçekli bir bitkidir. Batı ve Güney Anadolu'da kurak yerlerde yetişir. Uçucu yağ (%0,4-1) taşır. Uçucu yağ içinde bilhassa karvakrol (%60) bulunmaktadır. Kekik gibi kullanılır.

İSTANBUL KEKİĞİ (Herba Origani heracleotici): *Origanum heracleoticum* L. (Syn: *O. hirtum* Link, *O. vulgare* L. subsp. *hirtum* (Link) Ietswaart (Labiatae) türünün kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 60 cm kadar bir boya erişebilen, çalımsı görünüşlü, beyaz çiçekli, çok yıllık bir bitkidir. Trakya ve Ege bölgesinde yetişmektedir. Uçucu yağ (%4-5) taşır. Bu uçucu yağda fenol türevi olarak bilhassa karvakrol bulunur. Kekik yerine baharat olarak kullanılmaktadır. Bu tülden elde edilen uçucu yağ da kekik yağı yerine kullanılır.

İZMİR KEKİĞİ (Herba Origani smyrnaei): *Origanum onites* L. (Syn: *O. smyrnaeum* L., *Majorana onites* (L.) Bentham) (Labiatae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 60 cm yüksekliğe kadar erişebilen, beyaz çiçekli, sık tüylü, çok yıllık bir bitkidir. Bir Akdeniz bitkisi olup Batı Anadolu bölgesinde bol olarak yetişir. Yapılan kültür denemelerinde İzmir bölgesinde, verimli bir şekilde yetiştirilebileceği de gösterilmiştir.[346]

Uçucu yağ (%2-3) taşımaktadır. Bu yağda fenol türevi olarak bilhassa karvakrol bulunmaktadır. [347] Memleketimizde "kekik" ismi altında baharat olarak kullanılmaktadır. Su buharı distilasyonu ile elde edilen uçucu yağ (Oleum Origani smyrnaei) da ke-

kik yağı yerine kullanılır. Türkiye'nin bir dışsatım ürünüdür. Eskiden Yunanistan'a ihraç edilir ve bu ülkede işlendikten sonra Avrupa veya Amerika'daki alıcı firmalara sevk edilirdi. Halen bu yöntem terkedilmiştir. Ürün doğrudan doğruya bu droga gereksinim duyan ülkelere yollanmaktadır.

Diğer isimler: Peynir kekiği, akkekik.

KARA KEKİK (Herba Thymbrae): *Thymbra spicata* L. (Labiatae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 50 cm kadar bir boya erişebilen, tüylü, pembe çiçekli, çalı görünüşünde ve çok yıllık bir bitkidir. Trakya, Batı ve Güney Anadolu'da bol olarak yetişir. Uçucu yağ taşımaktadır. Edremit civarından toplanan örneklerde %1,2-1,5,[348] Trakya bölgesinden (Tekirdağ) toplanan örneklerde ise %1,8 oranında uçucu yağ saptanmıştır.[349] Uçucu yağda bilhassa karvakrol bulunmaktadır. Kurutulmuş yaprak ve çiçek durumları Güneydoğu Anadolu'da (Gaziantep) "sater" veya "zater" ismiyle tanınmakta olup infüzyon halinde dahilen antiseptik ve uyarıcı olarak kullanıldıktan başka kahvelerde ve halk arasında çay yerine de içilmektedir. Batı Anadolu bölgesinde kekik yerine kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Karabaş kekik, zahter.

KEKLİKGÖZÜ OTU

Herba Adonis

Adonis aestivalis L. veya *A. annua* L. (Ranunculaceae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 10- 50 cm yükseklikte, kırmızı çiçekli, dallı, tüylü, parçalı yapraklı, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Anadolu'da ekin tarlaları ve kenarlarında bol olarak bulunur. Kanavcıotu ismiyle de tanınır. Glikozitler (cymarin) taşıdığı gösterilmiştir.[350]

Adonis annua (keklikgözü otu)

Zayıf bir kalp kuvvetlendirici ve idrar arttırıcıdır. İnfüzyon (%2) günde 2-3 bardak içilir. Bugün tedavide, kalp kuvvetlendirici olarak kullanılan *A. vernalis* L. türü (çok yıllık ve sarı çiçekli bir tür) memleketimizde bulunmamaktadır. Buna karşılık, yine çok yıllık ve sarı çiçekli olan, diğer iki tür *A. wolgensis* Stev. ex DC. (Erzurum, Kars, Tortum) ve *A. cyllenea* Boiss. (Gümüşhane) Anadolu'da yetişmektedir. Morfolojik olarak tıbbi türe yakın olan bu türlerin farmakolojik ve kimyasal olarak incelenmesi ilgi çekici sonuçlar verebilir.

KEME

Bazı *Tuber* türlerinin (Tuberales) toprakaltı kısmından ibarettir. Bunlar yumru biçiminde ve kahverengi olup yağmurlardan sonra toprak üstüne çıkan mantarlardır. Orta ve Güney Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerinde (Konya, Mardin) yetişmekte ve gıda olarak kullanılmaktadır. Taze mantarın sıkılması ile elde edilen usare göz hastalıklarına karşı kullanılır. Bilhassa mikrobik göz hastalıklarına karşı iyi gelmekte olduğu eski yazarlarca (İbn Baytar) kaydedilmektedir. Etki mekanizması henüz incelenmemiştir.

Diğer isimler: Arap mantarı, domalan (Konya), kemi (Mardin), domuzelması (eski kitaplarda), tomalan.

KENEVİROTU

Lat. Herba Cannabis indicae; Alm. Indischer Henf; Fr. Chanvre indien; İng. Indian hemp

Cannabis sativa L. (Cannabinaceae) bitkisinin kurutulmuş çiçekli dal uçlarıdır. Bitki memleketimizde lif ve tohum elde etmek için ekilmektedir. 1-3 m yüksekliğinde otsu ve dioik bir bitkidir.

Dış görünüş: Yaprak, dal ve çiçek parçalarından ibarettir. Bazen bir miktar tohum da bulunur. Yapraklar 7-9 parçalı, parçalar dişli kenarlıdır. Çok özel bir kokusu vardır. Lezzeti hafif acıdır.

Bileşim: Rezin ve az miktarda uçucu yağ taşır. Rezin içinde drogun etkili maddesi olan tetrahidrokannabinol ve türevleri bulunur. Bu bileşiğin miktarı yetiştirilen bitkinin ırkına, yetişme şartlarına ve iklime bağlı olarak büyük değişiklikler göstermektedir.[351]

Etki ve kullanılış: Ağrı dindirici bir etkiye sahiptir. Afyon gibi kabız etkisi yoktur. Sindirim sistemi, baş ve romatizma ağrılarında kullanılmıştır. Alışkanlık yaptığı gerekçesiyle halen bu drogun tedavi alanında kullanılışı terkedilmiştir.[352] Ağrı kesici ve keyif verici etkilen eski Mısırlılar döneminden beri bilinen bir bitkidir. Bilhassa Yakın ve Uzak Doğuda kullanılmış ve sonradan Avrupa ve Amerika'ya yayılmıştır.[353] Toz olarak (günde birkaç defa 0,2 – 0,5 g) kullanılır. Kendir gövdesinden elde edilen lifler ile kınnap, urgan ve halat gibi malzeme yapılır. Kaba lifler ise "Kıtık" ismini alır. Kıtık yastık, semer, hamut gibi eşyanın yapımında dolgu malzemesi olarak kullanılmaktadır. Memleketimizde, beyaz renkli ve dayanıklı olması nedeniyle, Tire urganları tanınmış ve şöhret kazanmıştır.[354]

Diğer isimler: Kendir, kınnapotu, deligonca, gonce.

ESRAR (Summitates Cannabis, Haschisch): *Cannabis sativa* L. bitkisinin dişi çiçek durumunun kurutulup toz edilmesi ile elde edilir. Yeşil renkli ve özel kokulu bir tozdur. Genellikle levha ve çubuk halinde bulunur. Esrar elde etmek için, dişi çiçekler tamamen açıldıktan sonra, bitkiler dip kısımlarından kesilerek yan yana bir araya yığılır ve birkaç gün bu şekilde bırakılarak kurutulur. Kurutma çiçeklerin el ile kolayca ufalanabilir hale gelinceye kadar devam eder. Bitkiler kâfi derecede kuruduktan sonra çiçekler el veya süpürge ile ufalanır ve ince bir elek veya tülbentten geçirilir. Elde edilen ince toz toplanır, sıcak bir yerde, yumuşayıp bir kitle meydana getirinceye kadar yoğrulur ve sonra levha veya çubuk haline getirilir.

Cannabis sativa (kenevirotu), çiçek

Cannabis sativa (kenevirotu), tarlada kurutulması

Şekline veya saflık derecesine göre esrara değişik isimler verilmektedir. Toz halindeki esrar "Kubar" ismini alır. Toz edilen çiçek durumu ve dal uçlarının elenmesi sonucu elde edilen ilk ürüne "Birinci mal" veya "Kaynar mal" denir. Eleğin üstünde kalan parçaların elle ufalanmasından sonra, ikinci defa elenmesi sonucu elde edilen kısma "Kaba keyif' adı verilir. Geri kalan kısım tekrar ufalanır ve elenir. Bu şekilde elde edilen düşük kaliteli esrar "Paspal" ismini alır. İsimler bölgelere göre değişmektedir. Bazı bölgelerde birinci kalite ürüne "Sıyırma" ismi verilmektedir.[355]

12.6.1932 tarih ve 2313 sayılı "Uyuşturucu Maddelerin Mürakabesi Hakkında Kanun"un 23. maddesi uyarınca, esrar eldesi için kenevir ekimi yasaklanmıştır. Ekenlere 1 aydan 6 aya kadar hapis cezası verilir.[356] Türkiye'de esrar imali, satışı ve kullanılışı yasaktır. Esrar imal eden veya satışını yapanlara, Türk Ceza yasasının 403. maddesi uyarınca, 10 yıldan az olmamak üzere hapis cezası verilir. Esrar kullananlar veya kullanmak maksadıyla yanında bulunduranlar, aynı yasanın 404. maddesi uyarınca, 3 yıldan 5 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Uyuşturucu maddeler ve bu arada esrar imal, ithal ve ihraç edenler ile bu maddeleri kullanan şahıslara verilecek cezalar ile ilgili Türk Ceza Kanunu'nun 403. ve 404. maddelerinde yazılı hükümler aynen aşağıya çıkartılmıştır:

Madde 403 - 1. Uyuşturucu maddeleri ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak imal, veya ihraç veyahut bu fiillere teşebbüs edenler on seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası ile birlikte istihsal mıntıkaları dışında ve polis teşkilâtı bulunan kaza merkezlerinden birinde infaz edilmek ve bu

müddet içinde emniyeti umumiye nezareti altında bulundurulmak üzere üç seneden beş seneye kadar sürgün ve uyuşturucu maddenin her gram veya küsuru için on lira ağır para cezası ile cezalandırılır. Şu kadar ki hükmedilecek para cezası 1000 liradan aşağı olamaz.

2. Yukarki bentte gösterilen uyuşturucu madde eroin, kokain, morfin veya esrar ise faile müebbet ağır hapis cezası verilir.

3. Uyuşturucu maddeleri memleket içinde ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak satanlar veya satışa arzedenler veya satın alanlar veya yanında yahut başka bir yerde bulunduranlar veya bu maddeleri parasız devredenler veya bu suretle devralanlar veya sevk veya nakledenler veya bunların alınıp satılması veya devrine veya her ne suretle olursa olsun tedarikine vasıta olanlar, beş seneden az olmamak üzere ağır hapis cezasıyla birlikte istihsal mıntıkaları dışında ve polis teşkilâtı bulunan kaza merkezlerinden birinde infaz edilmek ve bu müddet içinde emniyeti umumiye nezareti altında bulundurulmak üzere iki seneden beş seneye kadar sürgün ve uyuşturucu maddenin her gram veya küsuru için 10 lira ağır para cezasiyle cezalandırılır. Şu kadar ki hükmedilecek para cezası 500 liradan aşağı olamaz.

4. Eğer geçen bentteki fiil eroin, kokain, morfin veya esrara taallûk ederse ağır hapis cezası on seneden ve ağır para cezası 1000 liradan ve sürgün cezası üç seneden eksik olamaz.

5. Yukarki bentlerde yazılı cürümleri işlemek maksadiyle teşekkül vücuda getirenlerle bu teşekkülleri idare edenlere veya bunlara dahil olanlara beş seneden az olmamak üzere ağır hapis cezası verilir.

İki ve daha ziyade kimselerin bu cürümleri işlemek için anlaşmaları teşekkül sayılır. Cürmün; teşekkül vücuda getirenlerle idare edenler veya bu teşekküle dahil bulunanlar tarafından işlenmesi halinde birinci, üçüncü ve dördüncü bentlerde yazılı cezalar bir misli artırılarak hükmolunur. İkinci bentteki halde faillere idam cezası verilir.

6. Birinci, üçüncü ve dördüncü bentlerde yazılı cürümler bu cürümleri meslek, sanat veya maişet vasıtası haline getirenlerle aralarında anlaşma ve irtibat olmaksızın iki veya daha ziyade kimseler tarafından toplu olarak işlenirse hükmolunacak cezalar yarı nisbetinde arttırılır. İkinci bentte gösterilen halde idam cezası verilir.

7. 18 yaşını bitirmeyen küçükleri veya ceza ehliyetini haiz bulunmayanları birinci, üçüncü ve dördüncü bentlerde yazılı cürümleri işlemekte kullanan kimseler hakkında asıl fail için tertip olunacak ceza altıda bir nisbette arttırılır ve ikinci bentteki halde idam cezası verilir. Birinci, ikinci bentlerde beşinci, altıncı ve yedinci bentlerin idam cezası tertip veya bu cezalar yerine başka bir ceza tâyin olunduğu hallerde failin bilcümle menkûl ve gayrimenkul mallarının müsaderesine dahi hükmolunur (Ağır Ceza).

Madde 404 - 1. Mahsus bir yer tedariki ile veya başka surette bir veya daha ziyade kimseleri celbederek uyuşturucu maddelerin kullanılmasını kolaylaştıranlarla bu maddeleri 18 yaşını bitirmeyen küçüklere veya görülür şekilde aklen malûl olanlara veya müptelâlarına verenler hakkında 403'üncü maddenin 3 ve 4'üncü bentlerinde yazılı cezalar altıda bir nisbetinde artırılarak hükmolunur (Ağır Ceza).

2. Uyuşturucu maddeleri kullananlar bu maksatla yanında bulunduranlar üç seneden beş seneye kadar hapis ve 100 liradan 1000 liraya kadar ağır para cezasına mahkûm edilirler (Asliye).

Kenevir bitkisine ait tomurcuk, çiçek, yaprak ve dal ucu parçaları, esrarda bulunan uyuşturucu etkiye sahip bileşikleri taşıması nedeniyle, Adlî Tıp Kurumu ilgili dairesince, T.C.K.'nun 403. ve 404. maddelerinde yazılı uyuşturucu maddelerden "esrar" olarak mütalaa edilmektedir. Bu yüzden kenevir bitkisine ait yukarıda yazılı bitki parçalarını bulundurmak veya kullanmak da kanun açısından "esrar" bulundurmak veya kullanmak olarak kabul edilerek suç sayılmaktadır. Kenevir tohumu, uyuşturucu etkiye sahip bileşikleri taşımadığından. T. C.K.'nun 403. ve 404. maddelerinde yazılı hükümler dışında kalmaktadır.

Kenevir bitkisi veya parçalarının esrar veriminin saptanması adli bakımdan önemlidir. Zira verilecek para cezası uyuşturucu madde miktarı ile orantılıdır (Türk Ceza Kanunu, madde 403). Kenevir bitkisi veya bitki parçalarının esrar verimini her materyalde özel olarak saptamak en doğru

yol olmakla beraber, materyalin yokluğu halinde, aşağıdaki rakamlar verim miktarını yaklaşık olarak saptamada yararlanılabilecek niteliktedir.

Esrar verimini saptamak için, materyal bir havanda iyice toz edilir ve 3 No. bir elekten (göz açıklığının çapı 0,200 mm) elenir ve alta geçen ince toz tartılır. Çiçekli dal uçlarında verim yaklaşık olarak %30 civarındadır. Tohumlu olan materyalde ise verim daha düşüktür. Bitki başına esrar verimi, yetişme koşullarına, toprağa ve suya bağlı olarak çok değişmekle birlikle, bir kök kenevir bitkisinden, en az 3,5 g iyi kaliteli toz esrar elde edilmektedir.[357]

Yapılan bütün kovuşturma ve verilen çok ağır cezalara karşılık, memleketimizde esrar üretimi ve kullanımı önlenememiştir. Halen memleketimizde birçok yörede esrar üretimi yapılmakla beraber Balıkesir, Bursa, Gaziantep. İzmir ve Kocaeli bölgelerinde elde edilen ürün makbul sayılmaktadır.[358]

Esrar veya *C. sativa* bitkisine ait parçalar taşıdıkları koni biçiminde, sivri uçlu ve dip kısmında kalsiyum karbonat kristali bulunan örtü tüyleri yardımıyla mikroskopik olarak kolayca tanımlanabilir.[359] Esrar veya bitki parçalarında bulunan rezin için karakteristik renk reaksiyonları (Duquénois, Beam reaksiyonları) ile de tanımlama yapılabilir.[360] Esrar veya bitki parçalarında bulunan etkili maddeyi ince tabaka kromatografisi ile ayırarak etkili maddeyi renk reaksiyonu ile saptayan metotlar da bulunmaktadır.[361] Bu yollardan birisi kullanılarak, eldeki maddenin esrar veya *C. sativa* bitkisine ait parçalar olup olmadığı tam olarak saptanabilir.

Esrardaki etkili maddenin miktar tayını için R. Hisar ve Ş. Edesen kolorimetrik bir metot teklif etmişlerdir.[362] Burada kloroform ile elde edilen ekstrenin sülfat asidi ile verdiği rengin belirli konsantrasyonda iyot çözeltisinin rengi ile karşılaştırılmasına dayanılmaktadır. Çok hassas sonuçlar, materyalden ince tabaka kromatografisi ile ayrılan etkili maddenin belirli bir belirteç ile verdiği rengin, şahitler ile elde edilen renk ile karşılaştırılmasına dayanan, kromatografik metotlar ile elde edilebilir.

Esrarın etkili maddesi, taşıdığı rezinin içinde bulunmaktadır. Rezin ve etkili madde miktarı, esrarın elde edildiği bitkinin ırkına, yetiştiği yere ve elde ediliş zaman ve şekline göre büyük değişiklikler göstermektedir.[363] Uyuşturucu etkiye sahip bileşik fenolik yapıda olup tetrahidrokannabinol (THC) ismini alır. Birçok izomerleri vardır ve sentez yoluyla elde edilmiştir. Havada kolaylıkla bozulur ve etkisiz hale geçer. Bu nedenle saf etkili maddenin pratikte kullanma olanağı bulunmamaktadır.

Ağrı kesici, uyuşturucu, uyutucu, afrodizyak ve keyif verici etkilere sahiptir. Eskiden tababette ağrı kesici (baş ve sindirim sistemi ağrılarına karşı) olarak kullanılırdı. Alışkanlık yaptığı gerekçesiyle, bu şekildeki kullanılış terkedilmiştir. Esrarın fiziksel bağımlılık yapma kudreti önemsiz derecededir. Deney hayvanlarında THC vermek suretiyle, fiziksel bağımlılık ve yoksunluk belirtileri oluşturulmuştur.[364] Ancak esrar kullanan kişilerde fiziksel bağımlılık gelişmesi tartışma konusudur.[365] C. Özen ve H. Sözen esrarın kullanılış şekilleri, etkileri ve zehirliliği hakkında çok etraflı bilgi vermektedirler.[366] Bu araştırıcılara göre, alınan miktar ve şekle bağlı olarak, esrar öldürücü zehirlenmeler yapabilir. Ölüm solunum ve kalp durması sonucu meydana gelmektedir.

Memleketimizde kullanılan uyuşturucu maddelerin başında gelir.[367] Avrupa ve Amerika'daki kullanılışı da son yıllarda büyük bir artış göstermektedir. Esrar, tütün veya tömbeki gibi maddelere karıştırılarak sigara gibi veya kabak veya nargile ile içilmektedir. Bazen bal, lokum, reçel gibi tatlı maddelerin içine konularak yutulur. Esrar alındığında ilk devresi ekseriya zevkli bir sarhoşluk halinde olur. Sonra hayaller devresi başlar. Hayaller bazen hoş, bazen de korkunçtur. Bu dönemi uyku dönemi takip eder. Esrar kullananlarda kan şekeri düşer. Bu yüzden esrarkeşler esrar içtikten sonra, şekerli maddeler (helva, lokum gibi) yerler. Esrarkeşler arasında buna "Cilalama" tabir edilir.[368] Esrara karşı alışkanlık çok çabuk meydana gelir. Müzmin zehirlenmeler genellikle erken bunama veya delilik ile son bulur.[369]

Keyf için esrara oldu müptelâ.

Etti tamamile şuurin heba.

Atâi Ali Çelebi (öl.1438).

Uyuşturucu ve sarhoş edici maddeler ilk uygarlık dönemlerinden beri kullanılmaktadır. Bu ilk uygarlık dönemi insanları, ekmek ve su yanında uyuşturucu ve sarhoş edici maddeleri de yaşam

için vazgeçilmez maddeler olarak kabul ediyorlardı. Sümerliler döneminde günlük ihtiyaç maddesi olarak, bir miktar hububat ve bir miktar da içki kabul edilmiştir. Bu dönemde kullanılan başlıca uyuşturucu madde kenevir (esrar) idi.[370]

Esrar Osmanlı İmparatorluğu döneminde de kullanılan uyuşturucu maddelerdendir. Kullanılışı zaman zaman yasaklanmış[371] ve kullananların öldürülmesine izin veren fetvalar alınmış[372] olmasına karşılık eldesi ve kullanılışı önlenememiştir. L. Mongéri, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, esrar hazırlanışı, cinsleri, kullanılış şekli ve İstanbul esrarkeş kahvehaneleri hakkında etraflı bilgi vermektedir.[373] P. Brotteaux ise bundan sonraki dönemi anlatmıştır.[374]

Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul'da "Esnafı benkçiyan" (esrar satıcıları) ismi verilen bir esnaf sınıfı bulunur ve bunlar Sülemaniye'deki "Tiryakiler Çarşısı"ndaki dükkânlarında esrarlı preparatlar (macun ve diğerleri) hazırlayıp ihtiyaç sahiplerine satarlardı. Evliya Çelebi bu çarşıda 16 dükkânın bulunduğunu ve 60 kişinin çalıştığını kaydetmektedir.[375] Osmanlı döneminde esrar, esrar takımı, esrar sigarası, esrarkeşler, esrar dalgası ve meşhur esrarkeşler gibi konularda, gözlem ve deneyime dayanan bilgiler, Muallim Şövalye Hasan Bahri'nin 1915 yılında yayınladığı *Esrarkeşler* isimli kitabında bulunmaktadır. Osmanlılarda esrar ve esrarkeşleri arşiv belgelerine dayalı olarak inceleyen bir yüksek lisans tezi 2020 yılında yayınlanmıştır. [376]

Diğer isimler: Beng (Farsça), haşiş (Arapça), duman, keyf, nefes, vs. Bunlardan başka içiciler arasında kullanılan daha birçok isim bulunmaktadır.[377] Batı ülkelerinde kullanılan hachich, hashish veya haschisch isimlerinin kökeni, Arapça ot anlamına gelen "haşiş" kelimesidir.

KENEVİR MEYVESİ (Fructus Cannabis): *C. sativa* L. türünün olgun meyveleridir. Halk arasında tohum olarak adlandırılır. Grimsi yeşil renkli, küremsi biçimli, 4-5 mm çapında taneler halindedir. Sabit yağ (%35 civarında), rezin vs. taşır. Tohumlarda uyuşturucu veya keyif verici bileşikler bulunmamaktadır. Kuvvet verici, müshil ve âdet söktürücü olarak dahilen kullanılır. Tanınmış bir kuş yemidir. Tohumların sıkılması ile elde edilen sabit yağ sabun yapımında kullanılmaktadır. Nadiren, idrar tutukluklarına karşı, hap halinde kullanılır. Kavrulmuş tohumlar çerez olarak yenir.

Diğer isimler: Kenevir tohumu, çedene, çetnevir (Konya).

YALANCI KENEVİR (Herba Datiscae): *Datisca cannabina* L. (Datiscaceae) türünün kurutulmuş çiçek durumu ve yapraklarıdır. Bu tür 1-2 m yükseklikte, tüysüz, parçalı yapraklı, çok yıllık ve genel görünüşü keneviri andıran bir bitkidir. Vatanı Güneybatı Asya olmakla birlikte Anadolu'da yaygın olarak yetişmektedir. Müshil ve idrar arttırıcı etkilere sahip olmakla beraber bugün Anadolu'da bilhassa kumaşları sarı renge boyamakta kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Cebel-i hindi, gence, geneç.

KENGER SAKIZI

Gummi Gundeliae

Gundelia tournefortii L. (Compositae) türünün köklerinden elde edilen bir sakızdır. Bu tür 30-100 cm yükseklikte, sütlü, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar tüylü veya çıplak, parçalı ve parçaların uçları batıcı dikenlidir. Bütün Doğu Anadolu'da bol olarak bulunur.

Gundelia tournefortii (kenger)

Kenger sakızı elde etmek için, bitkinin üst kısmı tamamen kuruduktan sonra (ağustos sonlarında)

kökünün etrafındaki toprak açılır. Açığa çıkan kökün baş kısmı keskin bir bıçak ile çizilir. Meydana çıkan süt görünüşündeki sakız, bir gün içinde koyulaşır ve fındık büyüklüğünde olur. Toplanan sakızlar sıcak su ile yıkanarak temizlenir. Bu esnada yumuşamış olan parçaların birkaç tanesi bir araya getirilerek 2-2.5 cm çapında ve 3-4 mm kalınlığında ve disk biçiminde kütleler yapılır. Bunlar bir ipe dizilir ve su içinde muhafaza edilir. Diş etlerini kuvvetlendirici ve iştah açıcı olarak çiğnenmektedir. Kullanılışı bilhassa Doğu Anadolu'da (Diyarbakır, Erzurum) yaygındır.

Genç sürgünler ilkbaharda toplanarak sebze olarak yenilir. Sürgünleri topraktan çıkartmak için kullanılan demir alete "Kengerhan", sürgünler ile yapılan yemeğe ise "Boranı" denir. Güney Anadolu bölgesinde (Karaman, Mut, Gülnar, Silifke) meyvelerin kavrulduktan sonra taş dibeklerde dövülüp elenmesi ile elde edilen ürün "Kenger kahvesi" ismiyle kahve yerine kullanılır.[378] Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerinde (Erzurum, Erzincan) kengerin toprak üstü kısmı kurutulup ezildikten sonra, kış aylarında, hayvan yemi olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Enger, kengel, kengiotu, kengir.

Bkz. devedikeni.

KEPEK

Furfur

Triticum aestivum L. (Gramineae) (Buğday) meyvelerinin öğütülmesi ile elde edilen unun elenmesi sonucu ayrılan ve elek üstünde, kalan kısımdır. Genellikle 100 çuval buğdaydan 30 çuval kepek elde edilir. Yağlar (%4), azotlu maddeler (%13-14), azotsuz bileşikler (%60-65), anorganik maddeler (kül) (%5) ve vitaminler (B grubu, D ve E) taşımaktadır. Anorganik bileşikler içinde bilhassa demir ve fosfor bulunur.

Tedavide bilhassa müzmin kabızlıkların tedavisinde kullanılmaktadır. Etkisi mekanik olup kalın bağırsağı tahriş etmesi sonucu meydana gelir. Taşıdığı demir tuzları nedeniyle, kansızlığa karşı da kullanılmaktadır. Etkili ve zararsız bir drogdur. Hayvan beslenmesinde gıda olarak geniş mikyasta kullanılır. Kabızlığa karşı yemeklerden önce 1-2 çorba kaşığı su ile karıştırılarak alınmalıdır.

KEREVİZ TOHUMU

Fructus Apii graveolentis

Apium graveolens L. (Umbelliferae) türünün kurutulmuş olgun meyvesidir. Bitki 30-60 cm yükseklikte, çok yıllık ve otsu bir türdür. Bir sebze bitkisi olarak yetiştirilir. Çiçekler sarı renkli, yapraklar bileşik, 3-7 yaprakçıklı, özel kokulu. Meyve 1,5-2 mm uzunlukta, tüysüz, parlak esmer renkli ve özel kokulu. Meyveler sabit yağ, uçucu yağ ve apiin isimli bir bileşik taşır. Dahilen infüzyon (%5) halinde gaz söktürücü, idrar artırıcı ve uyarıcı olarak kullanılır.

Kereviz kökü (Radix Apii graveolentis) idrar arttırıcı, uyarıcı ve iştah açıcı etkilere sahiptir. Eğir kökü ile birlikte kaynatılarak prostat hastalıklarına ve idrar tutulmasına karşı kullanılmaktadır. Memleketimizde çok kullanılan bir sebzedir.

A. nodiflorum (L.) Lag. (tatlı kerdeme): 10-50 cm yükseklikte, beyaz çiçekli, çok yıllık otsu bir bitkidir. Kuzey ve Batı Anadolu'da bataklık yerler ve su kenarlarında bulunur. Yapraklı dalları taze halde sebze olarak yenir. İdrar arttırıcı ve adet söktürücü özelliklere sahiptir.

Bkz. Yabani kereviz.

KESTANE YAPRAĞI

Folium Castaneae sativae

Castanea sativa Miller (Syn: *C. vulgaris* Lam.) (Fagaceae) türünün gölgede kurutulmuş yaprağıdır. Bu tür 25-30 m kadar boylanabilen, basit yapraklı bir ağaçtır. Kuzey Anadolu'nun dağ ormanlarında bulunur ve meyvesi için yetiştirilir (Bursa). Tedavi alanında yaprak ve dal kabukları kullanılmaktadır. Yaprak ve kabukta gallik tanen (kabukta %7-8) bulunmaktadır. Yaprak ve kabuktan hazırlanan infüzyon (%5) kabız ve tansiyon düşürücü olarak, günde 2-3 bardak, içilir. Meyveleri gıda olarak kullanılır. Yabani ağaçlardan elde edilen meyveler küçük olup "kuzu kestanesi" ismini alır. Bu meyveler, ipe dizilerek. Kuzey Anadolu kasabalarının pazarlarında satılmaktadır. Kestane adı muhtemelen Kastamonu şehrinin isminden gelmektedir.[379]

KETEN TOHUMU

Lat. Semen Lini; Alm. Leinsamen; Fr. Semence de lin; İng. Linseed

Linum usitatissimum L. (Linaceae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 30-60 cm kadar yükseklikte, mavi çiçekli ve bir yıllık bir kültür bitkisidir. Memleketimizde tohum elde etmek için yetiştirilir. 4-6 mm uzunlukta, yumurta biçiminde, yassı, parlak, kırmızımtırak esmer renkli, kokusuz ve yağlı lezzetli tohumlardır. Müsilaj (%10), sabit yağ (%27-41)[380] ve bir glikozit olan linamarin taşırlar.

Etki ve kullanılış: Eski Mısırlılar zamanından beri tanınıp kullanılan bir drogdur. Dahilen mekanik müshil olarak tesir eder. Buna sebep keten tohumu müsilajının su alarak bağırsakta şişmesidir. İnfüzyon halinde, sindirim sistemi iltihapları ve tahrişlerine karşı, koruyucu olarak kullanılır. Haricen lapa halinde yumuşatıcı ve ağrı azaltıcı olarak etkilidir. Dahilen müshil olarak, yemeklerden önce bir çorba kaşığı tohum tozu, bir bardak su ile alınır. Sindirim sistemi koruyucusu olarak infüzyon (%1-5) halinde kullanılır. Haricen kullanılan keten tohumu tozu kâfi miktar su ile lapa kıvamında pişirilir. Lapa sıcak iken, tülbent arasında, ağrıyan yere sarılır. Öksürük kesmek için lapa göğüs üzerine konulur.

Satıcıların keten tohumu tozu yerine bazen keten tohumu küspesi (köftün) verdiklerine rastlanmıştır. Küspe yağ miktarının çok düşük (%1-7) olması ile hakiki keten tohumu tozundan kolaylıkla ayırt edilebilir.[381] Küspe ile hazırlanan lapanın etkisi zayıftır. Antiseptik bir çözeltiye (mesela %8 gümüş nitrat çözeltisi) batırıldıktan sonra kurutulmuş olan keten tiftiği (charpie de lin) eskiden çıban ve yaraların tedavisinde pansuman malzemesi olarak kullanılırdı.

Diğer isimler: Kirbâs tohumu, siyelek, zeyrek tohumu.

BEZİR YAĞI (Oleum Lini): Kavrulduktan sonra öğütülüp sıkılan keten tohumundan elde edilen, kızılımsı esmer veya yeşilimsi esmer renkli, özel kokulu ve havada kolaylıkla kuruyan bir yağdır. Bilhassa doymamış yağ asitleri (linoleik, linolik ve oleik asitler) taşır.

Haricen yara ve yanık tedavisinde kullanılır. Yanık tedavisinde kireç linimenti halinde kullanılması daha faydalıdır. Bu liniment şöyle hazırlanır: Bir şişe içine bir kısım bezir yağı konur, üzerine bir kısım kireç suyu ilâve edilir ve kuvvetle çalkalanır. Meydana gelen beyaz renkli merhem yanıklar üzerine sürülür. Bezir yağı veteriner hekimliğinde müshil olarak kullanılır. Boya ve muşamba imalinde önemli bir ilkel maddedir.

IZGIN YAĞI (Oleum Erucae): İç Anadolu'da elde edilen keten tohumları genellikle *Eruca cuppadocica* Reut. (Cruciferae) (ızgın) tohumları ile karışıktır.[382] Izgın tohumu yağı, düşük iyot indisi ve yüksek viskozitesi nedeniyle, keten tohumu yağını boyacılıkla kullanılmaz hale getirir. Izgın tohumları %24-36 arasında sabit yağ taşır. Bu yağ halen cam macunu yapımında, araba tekerleklerini ve hayvanları (manda) yağlamakta ve nadiren de yemek yağı olarak kullanılmaktadır.[383] Tohumların idrar arttırıcı ve uyarıcı etkisi vardır.

E. sativa Miller (Roka): Bir kültür bitkisidir. Tohumları hardal tohumu gibi haricen kızartıcı olarak kullanılır. Yaprakları iştah açıcı olarak salata halinde yenir. I. C. Hedge *E. cappadosica* ile *E. sativa* türlerini konspesifik olarak kabul etmektedir.[384] E. Boissier ise bunların 2 ayrı tür olduğu kanısındadır.[385] Bu konu bu 2 bitkinin morfolojik özellikleri ve tohum yağlarının terkibi dikkate alınarak yeniden incelenmelidir.

Bkz. Roka.

KINA YAPRAĞI

Lat. Folium Lawsoniae, Folium Hennae; Alm. Henna; Fr. Feuille de henné; İng. Henna

Lawsonia inermis L. (Syn: *L. alba* Lam.) (Lythraceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür beyaz çiçekli, basit yapraklı, çalı görünüşünde, dikenli bir bitkidir. Vatanı Kuzeydoğu Afrika olmakla beraber bugün bütün Kuzey Afrika, Hindistan, Pakistan ve Seylan gibi ülkelerde yetiştirilmektedir. Güney Anadolu (Alanya, Silifke) bazı meraklılar bu bitkiyi bahçelerinde az miktarda yetiştirmektedir.[386]

Dış görünüş: Yapraklar kısa saplı, sivri uçlu 2-3 cm uzunluk ve 5-25 mm genişlikte, tam kenarlı, esmer yeşil renkli, kokusuz ve buruk lezzetlidir.

Ticarette bugün "yaprak kına" bulunmamaktadır, Yaprak veya kaba toz halinde ithal edilen drog değirmenlerde çok ince toz haline getirildikten sonra ticarete çıkartılır.

Bileşim: Reçineli bileşikler, tanen ve naftakinon türevi boyar maddeler (başlıcası lavson) taşımaktadır.

Kına genellikle bazı bitki yaprakları (ceviz, sumak, incir, palmiye ve diğerleri) veya kum ile katıştırılır. Saf bir kınada kül miktarı %10 oranını geçmez. İstanbul piyasasında satılan kınalardaki kül oranının %10-38 arasında olduğu saptanmıştır. Türkiye'de elde edilen kına yapraklarında ise kül mikarı %6,7 olarak bulunmuştur.[387]

Etki ve kullanılış: Boyar madde özelliği eski Mısırlılar devrinden beri bilinmektedir. Yakın Doğu memleketlerinde saç, sakal ve parmakları boyamakta kullanılır. Haricen bazı deri hastalıklarında derinin mukavemetini arttırıcı etkisi bulunmaktadır. Kına ve lavson'un dermatofit mantarların üremesini önleyici bir etkiye sahip bulunduğu gösterilmiştir.[388] Bazı araştırıcılar ise etkisiz olduğunu öne sürmektedirler.[389] Dahilen kabız ve kurt düşürücü olarak kullanılır.

Kullanılış şekli: İnfüzyon (%1). Kına ile el, ayak veya avuç boyamaya "kına yakmak" denilir. Bunun için kına tozu su ile hamur haline getirilir. Bu hamurdan bir parça boyanmak istenen yere konulur, üzeri ince bir bez ile sarılır ve sabaha kadar böyle bırakılır. Bu şekilde boyanmak istenen yer koyu kızıl bir renk alır. Ağarmış saçlar da bu şekilde koyu kızıl renge boyanabilir. Bilhassa parmaklara kına yakmak Anadolu'da hâlâ yaygın bir adettir. Eskiden kına hamuru karmak için evlerde bakırdan yapılmış süslü küçük taslar bulundurulurdu. Bunlara "Kına tası" denilir.

Türkiye kına ihtiyacını Pakistan ve Hindistan'dan ithal yolu ile karşılamaktadır. Ticarette "Esmer kına" ve "Yeşil kına" olmak üzere iki tip kına bulunmaktadır. Doğal olan esmer renklidir. Yeşil kına, ithal edildiği memlekette, özel bir boya ile canlı yeşil renge boyanmaktadır.

KINAKINA KABUĞU

Lat. Cortex Chinae, Cortex Cinchonae; Alm. Chinarinde; Fr. Écorce de quinquina; İng. Peruvian bark

Cinchona (Rubiaceae) (Kınakına ağacı) türlerinin kurutulmuş dal, gövde veya kök kabuğudur. Bu bitkinin vatanı Güney Amerika (Peru ve Bolivya)'dır. Peru'ya Avrupalıların giriş tarihi olan 1513 yılından sonra kınakına kabuğu Avrupa'ya getirilmiştir. 1884 tarihinden beri, Hollandalıların gayreti sayesinde, eski Hollanda müstemlekeleri olan Doğu Hint Adalarında yetiştirilmekte ve drogun mühim bir kısmı bu bölgeden gelmektedir. Drog elde edildiği türe göre değişik isimler alır: Kırmızı kınakına (*C. succirubra* Pavon), sarı kınakına (*C. calisaya* Wedd.), esmer kınakına (*C. officinalis* L.). Ticarette daha başka türlerden elde edilen kabuklar da bulunmaktadır. Tedavide kırmızı kınakına kabuğu (Cortex Chinae succirubrae) kullanılır. Bunun fiyatı diğerlerinin iki mislidir.

Dış görünüş: Kınakına kabuğunun şekli ve görünüşü elde edildiği bitki türüne ve elde edildiği organa (dal, gövde veya kök) göre çok değişir. Ticarette genellikle genç dallardan elde edilen kabuklar makbuldür. Bunlar boru veya oluk biçiminde, 2-5 mm kalınlıkta dış yüzü gümüşî esmer, iç yüzü esmer kırmızı renkli ve boyuna çizgili parçalardır. Hafif kokulu ve acı lezzetlidir.

Bileşim: Tanen, rezin ve alkaloitler (%2-15) taşımaktadır. En mühim alkaloitler kinin ve kinidin'dir.

Etki ve kullanılış: Midevi, kuvvet verici ve iştah açıcı etkilere sahiptir. Kinin tuzları (bilhassa sülfat tuzu) sıtmaya karşı ve gripal enfeksiyonlarda mukavemeti artırıcı, kinidin tuzları ise kalp yatıştırıcı olarak kullanılır.

Kullanılış şekli: Toz 0,50 g, kaşe içinde, günde 3 defa. Kınakına şarabı, günde 15-30 g iştah açıcı ve kuvvet verici olarak çok kullanılan bir terkiptir. Aşağıdaki şekilde hazırlanır:

Kınakına (kaba toz edilmiş)	50 g
Alkol	100 g
Su	30 g
Kırmızı şarap	1000 g

Kınakına tozu, alkol ve su bir şişeye konur ve 24 saat bekletilir. Sonra karışım üzerine kırmızı şarap ilâve edilir ve sık sık çalkanarak 10 gün bekletilir. Bu müddetin sonunda sık bir bezden süzülür ve şişelere taksim edilir. Bu preparat iyi bir iştah açıcı ve kuvvet vericidir.

Kınakına kabuğu bir Güney Amerika drogudur. On yedinci asrın ortalarından itibaren Avrupa'da geniş bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye'ye gelişi tam olarak belli değildir. On sekizinci yüzyıl Türk hekimlerinden Bursalı Ali Münşi'nin (ölümü 1733), kınakına kabuğunun tıbbi özellikleri hakkında, Avrupa kaynaklarından yararlanarak hazırlamış olduğu bir monografisi vardır.[390]

Piyasada bazen alkaloit miktarı çok düşük olan kınakına kabuklarına da rastlanmaktadır. Bu kabuklar, lezzetlerinin çok hafif acı olması ile iyi kaliteli kabuklardan kolaylıkla ayrılabilir.[391]

KIRKBAŞ YUMRUSU

Tubera Leontici

Leontice leontopetalum L. (Berberidaceae) türünün yumrularıdır. Bu tür 10-80 cm yükseklikte, büyük yumrulu, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar mavimsi yeşil renkli, üç yaprakçıklı, yaprakçıklar parçalı, gövde üzerinde ve tabanda. Çiçekler çok çiçekli durumlarda toplanmış ve sarı renkli. Meyve 2-3 cm uzunlukta ve şişkin. Batı, Güney ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan yaygın bir bitkidir. Yumruda saponinler ve alkaloitler (leontisin, petalin, tapsin vs.) bulunmaktadır. Sinir sistemi uyarıcısıdır. Yumruların sıkılması ile elde edilen usare sara hastalığına karşı kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Arslanayağı, arslankulağı, patlangaç.

Bongardia chrysogonum (L). Spach (çatlakotu, patpatı): 30-50 cm yükseklikte, büyük yumrulu, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar yalnız tabanda, uzun saplı ve tüysü. Çiçek durumu az çiçekli, çiçekler sarı renkli. Meyve 1 cm kadar uzunlukta. Bilhassa Doğu Anadolu'da bulunan bir bitkidir. Bu türün yumruları, Gaziantep bölgesinde, dekoksiyon (%2-3) halinde dahilen idrar yolları hastalıklarına, basur ve prostata karşı kullanılmakta ve çok etkili olduğu ileri sürülmektedir.

KIRLANGIÇOTU

Lat. Herba Chelidonii; Alm. Schoellkraut; Fr. Herbe de chélidoine; İng. Greater celandine

Chelidonium majus L. (Papaveraceae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 30-70 cm yükseklikte, sarı çiçekli, çok senelik ve otsu bir bitkidir. Avrupa ve Kuzey Anadolu'da, gölgelik ve rutubetli yerlerde, yetişir. Sarı renkli bir sütü vardır.

Dış görünüş: Yapraklı ve çiçekli dallardan ibarettir. Çiçekler küçük, petaller 4 adet ve sarı renkli, yapraklar parçalı, parçaların kenarları loblu. Meyve 3-4 cm uzunluk ve 2-3 mm çapta bir kapsüldür.

Bileşim: Alkaloitler (kelidonin ve türevleri %0,31) taşımaktadır.[392]

Etki ve kullanılış: Toprak üstü kısmı ve usaresi idrar ve safra arttırıcı, müshil, yatıştırıcı ve uyutucu etkilere sahiptir. Göz hastalıklarına karşı da kullanılmaktadır. Yüksek miktarları zehirlidir. Hayvanlarda ölümle sonuçlanan, zehirlenmeler yapar. Taze sütü, haricen siğillere karşı kullanılır (Trabzon). Bu bitkinin antitümör etkisi incelenmelidir.

Kullanılış şekli: İnfüzyon veya dekoksiyon (%1-3) dahilen yemeklerden önce bir bardak, haricen göz banyosu. Taze bitkiden elde edilen süt, günde 2-3 defa siğiller üzerine sürülür.

Diğer isimler: Temreotu (Bolu, Trabzon: Hamsiköy).

KIRMIZ

Grana Kermes, Grana Chermes, Grana Tinctorum)

Quercus coccifera L. (Kermes meşesi) (Fagaceae) türünün dalları üzerinde yaşayan *Coccus ilicis* Fab. (Coccidae) isimli böcekten elde edilen bir boyar maddedir. Kermes meşesi kışın yapraklarını dökmeyen bir tür olup bütün Akdeniz bölgesi ülkelerinde yaygındır. Kırmız elde etmek için, dişi böcekler kabuklu iken toplanır. Üzerlerine sirke dökülerek öldürülür ve güneşte kurutulur. Eskiden bilhassa İspanya ve Portekiz'de elde edilirdi. Kırmız bezelye büyüklüğünde, parlak ve kırmızı renkli taneler halindedir. Uzun zaman kumaş (bilhassa ipekli kumaşlar), gıda ve ilaçların kırmızı renge boyanmasında kullanılmıştır. Aynı rengi veren ve

çok daha ucuz olan koşnil böceğinin ticarete çıkartılması ile önemini kaybetmiştir. Halen ticarette bulunmamaktadır. Şekerciboyası (*Phytolacca americana* L.) bitkisinin kurutulmuş meyvelerinin bu drog yerine satıldığına rastlanmıştır. Halen bu drog yerine koşnil böceği kullanılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde çok kullanılan ve tanınan bir karışım olan "Kırmız" isimli ilacın yapımında da kullanılırdı. "Kırmız" baharat taşıyan bir karışımdır. Terkibi için birçok formül vardır. İstanbul'da bilhassa Saray'da yapılan "Kırmız", büyük bir şöhrete sahip idi. İstanbullular, Saray'a mensup dostları sayesinde, bu "Saray kırmızı"ndan temin edebilirlerdi.[393]

Basit bir kırmız formülü şöyledir: Bir litrelik bir cam kavanoz içine aşağıdaki maddeler konulur.

Gelincik çiçeği	50 g
Limon suyu	15 limonun suyu
Kırmız	1 g
Yasemin çiçeği	2 g
Gül çiçeği	2 g
Besbase	2 g
Tarçın kabuğu	2 g
Kakule	2 g
Yenibahar	2 g
Karanfil	2 g
Bal (süzme)	50 g
Şeker	300 g
Gül suyu	100 g

Kavanozun ağzı sıkıca kapatılır ve bir ay kadar güneşte tutulur. Sonra tülbentten süzülür ve bir şişe içinde saklanır. Kırmız daima ilkbaharda hazırlanır. Halk arasında her derde deva olduğu söylenmekte ise de şüphesiz doğru değildir. Buna karşılık etkili bir uyarıcı ve terleticidir. Romatizma ağrılarına, soğuk algınlığına ve iktidarsızlığa karşı kullanılır. Alınacak miktar günde 1-2 fincandır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu preparatın yapılması için gerekli olan kırmız Mora'dan tedarik edilmekte idi. Batı Anadolu'da (Gördes) da bulunduğu bilinmektedir.[394]

Diğer isimler: Bitkisel kermes, çiçek boyası,[395] kermes, kırmız tohumu.

KOŞNİL BÖCEĞİ (Coccus, Coccionella): *Coccus cacti* L. (Syn: Dactylopius coccus Costa) (Coccidae) isimli böceğin genç larvalarını taşıyan dişilerinin kurutulmuş gövdesidir. Bu böcek Güney Amerika ve Kuzey Afrika'da yetiştirilen bazı kaynanadili türleri (bilhassa *Opuntia coccinellifera* Steud.) üzerinde yaşar. Buradan süpürülerek toplanan böcekler su buharı, eter veya kükürt dumanı ile öldürüldükten sonra güneşte veya fırınlarda kurutulur. 3-6 mm uzunluk ve 4-5 mm genişlikte, üzeri gri çizgili veya siyah, içi erguvan renkli taneler halindedir.

Ticarette gümüşî koşnil (Grana grisea) ve siyah koşnil (Grana negrilla) olmak üzere iki cins koşnil böceği bulunmaktadır. Bu renk farkı drogun eldesi esnasında kullanılan sıcaklık derecesine bağlıdır. 65 °C civarında kurutulmuş böceklerde üst kısımdaki mum tabakası erimez ve böcekler gümüş renklidir. 106 °C üstünde yapılan kurutmalarda mum tabakası erir ve drog siyahımsı renkli taneler görünümünü alır. Boyar madde olarak karminik asit (%10 kadar) taşımaktadır. Kumaş (bilhassa halı ipliği), gıda ve kozmetik endüstrisinde uzun zaman boyar madde olarak kullanılmıştır. Sentetik boyaların bulunması ile önemi azalmıştır. Halen kırmız boyası yerine bu drog kullanılmaktadır.

MADENSEL KIRMIZ (Oxydum stibii sulphuratum rubrum): Antimon hidrosülfat yapısında, esmer kırmızı renkli bir tozdur. Suda çözünmez. Asitlerde çözünür. Renginden dolayı kırmız ismini almıştır. Yukarıdaki kırmızlar yerine kullanılmaz. Bu bileşik dahilen küçük dozlarda (günde 0,10- 0,50 g) balgam söktürücü ve terletici olarak kullanılmıştır. Ticarette 'Kermès vétérinaire' ismi altında bulunan madde yaklaşık olarak yukarıdaki bileşiğin yapısına sahipse de, genellikle arsenik bileşikleri taşıdığından, ancak veteriner hekimlikte kullanılabilir.[396]

KIRMIZI BİBER

Lat. Fructus Capsici; Alm. Spanischer Pfeffer; Fr. Fruit de capsicum; İng. Red pepper

Capsicum annuum L. (Solanaceae) türünün kurutulmuş olgun meyveleridir. Bu türün birçok kül-

tür formları meyvesi için yetiştirilmektedir. Drog bilhassa Kahramanmaraş, Kayseri ve Bursa illerinde elde edilir. Elde edildiği kültür formuna göre, değişik biçimde, parlak kırmızı renkli, özel batıcı kokulu ve çok acı lezzetli meyvelerdir. Bileşiminde uçucu yağ, sabit yağ ve acı madde olarak kapsaisin (%2) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Dahilen iştah açıcı, idrar arttırıcı ve uyarıcı, haricen ise kızartıcı ve kan toplayıcı olarak etkilidir. Baharat olarak ve pastırma üzerine sürülen çemenin hazırlanmasında da geniş miktarda kullanılmaktadır. Dahilen, günde 1-2 g hap halinde veya toz bal ile karıştırılarak alınır. Haricen romatizma ağrılarına karşı, 10 g kırmızı biber tozunun 60 g alkol (%50)'deki karışımı, deriye sürülür.

Diğer isimler: Hint biberi, isot (Urfa), Macar biberi, Türk biberi.

KISAMAHMUT OTU

Lat. Herba Chamaedrys, Herba Teucrii chamaedrys; Alm. Edel-Gamander; Fr. Herbe de germandrée; İng. Germander

Teucrium chamaedrys L. (Syn: *T. officinale* Lam.) (Labiatae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 10-50 cm yükseklikte, çok yıllık, tüylü, çalı görünüşünde ve otsu bir bitkidir. Yapraklar genellikle 2 cm kadar uzunlukta, dişli veya loblu kenarlı, kısa saplı, üst yüzü parlak yeşil renklidir. Şeklen küçük bir meşe yaprağına benzer. Bu nedenle bitkiye Meşecik veya Yermeşesi isimleri verilmektedir. Çiçekler kırmızımtırak renkli ve dalların ucunda, birçoğu bir aradadır. Çok polimorf bir türdür. Anadolu'da 6 kadar alttürü bilinmektedir.

Dış görünüş: Çiçekli ve yapraklı dallardan ibarettir. Çiçekler morumsu kırmızı renkli ve tek dudaklıdır. Gövde dört köşeli ve tüylü. Yapraklar karşılıklı, tüylü, kısa saplı ve yeşil renklidir. Hafif kokulu ve acımsı lezzetlidir.

Bileşiminde tanen, acı madde, rezin, saponinler ve uçucu yağ (%0,06 civarında) taşımaktadır.

Etki ve kullanılışı: İştah açıcı, mide ağrılarını kesici, uyarıcı ve kuvvet verici etkilere sahiptir. Memleketimizde mide hastalıklarına ve şeker hastalığına karşı çok kullanılan bir drogdur. Zehirli bileşikler taşımadığından tehlikesizdir. İnfüzyon (%1), günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Dalakotu, erkurtaran, kısacıkmahmut, kumacıotu, meşecik, yermeşesi, yerpalamudu.

Anadolu'da 30 kadar *Teucrium* türü yetişmektedir. Bunlardan bazılarının çiçekli dalları yukarıdaki tür yerine kullanılmaktadır. Bunlar genellikle uçucu yağ ve acı madde taşırlar. Etkileri yukarıdaki türe yakındır:

T. divaricatum Sieber (kırmızı çiçekli kısamahmut): Alt kısmının tamamen çalımsı olmasıyla yukarıdaki türden ayrılır. Anadolu'da 3 alttürü bilinmektedir. Batı ve Güney Anadolu'da yayılmıştır.

T. flavum L. (sarı çiçekli kısamahmut): Çiçeklerinin sarı renkli ve kokulu olması ile tanınır.

T. montanum L. (dağ kısamahmudu) 5-10 cm yükseklikte, yere yatık ve çiçekleri soluk sarı renkli olan bir türdür. Kuzey ve Güney Anadolu dağlarında yetişmektedir.

T. polium L. (tüylü kısamahmut): 10-40 cm yükseklikte, yatık veya dik, gri veya beyaz tüylü, çok yıllık bir türdür. Çiçekler beyazımtırak renklidir. Kurak yerler, kayalıklar ve tarla kenarlarında yetişir. Anadolu'da çok yaygındır. Ankara civarında yetişen bitkilerin toprak üstü kısımlarında %0,04-0,06 oranında uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır.[397] Toprak üstü kısımları (Herba Polii), *T. chamaedrys* türününki gibi kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Acı yavşan, aksedefotu, anababa kekiği, anababa kokusu, cadı, mayasılotu, meryemotu, peryavşan, sancıotu, yayla yavşanı.

T. scordium L. (kurtluca): 10-75 cm yükseklikte, kısa tüylü, taze iken sarımsak kokulu, çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar karşılıklı, dişli kenarlı ve sapsızdır. Çiçekler leylak renkli. Anadolu'da bilhassa subsp. *scordioides* (Schreber) Maire et Petitmengin alttürü yaygındır. Bataklık yerler, su kenarları ve orman altlarında yetişir. İnfüzyon (%5) halinde kuvvet verici ve uyarıcı olarak kullanılır.

Diğer isimler: Susarımsağı.

Ajuga chamaepitys (L.) Schreber (Syn: *Teucrium chamaepitys* L.) (yerçamı): 5-20 cm yükseklikte, limon sarısı renkli çiçekleri olan, sarımsak kokulu (Türkçe ismi buradan gelir), otsu bir bitkidir. Po-

limorf bir türdür. Anadolu'da birçok alttürü saptanmıştır. Toprak üstü kısmı (Herba Chamaepitys, Herba Ajugae chamaepitys) uçucu yağ, rezin ve acı madde taşır. Orta Çağ'dan beri idrar arttırıcı, kuvvet verici, terletici, adet söktürücü, yara iyi edici ve zehirli hayvan (akrep, yılan) sokmalarına karşı panzehir olarak büyük bir üne sahip bulunmaktadır. Halen ancak halk arasında, lapa halinde, haricen yara iyi edici olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Bodurot, mayasılotu, yerselvisi.

KIZILCIK MEYVESİ

(Fructus Corni maris)

Cornus mas L. (Cornaceae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür 3-5 m yükseklikte, sarı çiçekli bir ağaççıktır. Meyveler oval biçimli, 12-15 mm uzunlukta ve olgunlukta kırmızı renklidir. Kuzey Anadolu ormanlarında yabani olarak yetiştiği gibi, meyvesi için Anadolu'nun birçok bölgesinde bahçelerde yetiştirilmektedir. Meyvede organik asitler (malik asit ve sitrik asit), müsilaj ve şekerler bulunmaktadır.[398]

Cornus mas (kızılcık)

Taze veya kuru meyve suda haşlanarak dahilen kabız olarak kullanılmaktadır. Etkili ve zararsız bir ishal kesicidir. Gövde ve dal kabukları (Cortex Corni) tanen taşır, dahilen infüzyon halinde (%5) kabız, ateş ve kurt düşürücü olarak kullanılır. Kızılcık yaprağı, kurutulup toz edilir ve bu toz kurutucu ve iyi edici olarak yara ve çıbanlar üzerine konur.

Diğer isimler: Erkek kızılcık, kızılcık kurusu.

C. sanguinea L. (dişi kızılcık): 4-5 m yükseklikte beyaz çiçekli bir ağaççıktır. Meyve küremsi. 5-8 mm çapında, kırmızımtırak siyah renkli. Karadeniz bölgesi ormanlarında bulunur. Meyveleri boyar madde olarak kullanılır. Meyve çekirdeğinden elde edilen sabit yağ sabun yapımında ve aydınlatma yağı olarak bir öneme sahiptir.

C. cilicica Wangerin: Tarsus, Çamlıyayla bölgesinde 'demircik' adı ile tanınır ve meyveleri kabız olarak kullanılır.

KİMYAOTU

Değersiz metalleri altın veya gümüşe çevirme özelliği olduğu sanılan kimya taşı veya filozof taşı (Lapidis Philosophorum) denilen taş gibi, hayvanların dişlerini altın ve gümüşe çevirdiği sanılan bir ota verilen isimdir. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde bu ot ile ilgili aşağıdaki bilgi bulunmaktadır: "... bu Bingöl dağıdır. Nice çeşit bitki ve otları olduğu gibi kimya otu dahi vardır. Nice kere binlerce koyunların dişleri altın ve gümüş gibi cilalanmıştır".[399]

Doğu Anadolu yaylalarında otlayan bazı koyunların dişlerinin altın sarısı renk aldığı birçok defa görülmüştür. Bu olaya neden olan ve Adana bölgesinde "altınotu" denilen ottan bir örnek elde edilemediği için, konu bugüne kadar aydınlatılamamıştır.[400]

KİMYON

Lat. Fructus Cumini; Alm. Kreuzkümmel, Römischer Kümmel; Fr. Semence de cumin; İng. Cumin seed.

Cuminum cyminum L. (Umbelliferae) türünün, tam olgunlaşmadan önce toplanıp kurutulmuş meyvesidir. Bu tür 50 cm kadar yükseklikte, beyaz veya pembe çiçekli, parçalı yapraklı, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Vatanı Mısır'dır. Akdeniz ülkeleri ve Türkiye'nin Orta Anadolu bölgesinde (Eskişehir, Sivrihisar, Polatlı, Konya) yetiştirilir.

Dış görünüş: 5-6 mm uzunlukta, iğ biçiminde ve sarımsı esmer renkli taneler halindedir. Genellikle iki yarım meyveye ayrılmıştır. Her bir yarım meyvede, kolaylıkla görülen, sarı renkli, 5 adet kaburga bulunur. Kaburgaların arası kahve renklidir. Üzeri seyrek tüylüdür. Tüyler 30 defa büyütme ile kolaylıkla görülebilir. Kuvvetli kokulu ve özel lezzetlidir.

Bileşim: Sabit yağ, uçucu yağ (%1,5-4), rezin vs. taşımaktadır. Uçucu yağ içinde bilhassa kuminal (%50) bulunmaktadır.

Etki ve kullanılış: Midevi, gaz söktürücü, uyarıcı, idrar söktürücü ve terletici etkilere sahiptir. Romalılar döneminden beri baharat olarak kullanılmaktadır. Türkiye'nin bir dışsatım ürünüdür. Toz 0,5-1 g hap halinde günde birkaç defa. İnfüzyon veya dekoksiyon (%2-5) günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Avcar, Acem kimyonu, kemmon, zira (Eskişehir: Sivrihisar).

FRENK KİMYONU (Fructus Carvi): *Carum carvi* L. (Umbelliferae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür 100 cm kadar yükseklikte, beyaz veya pembe çiçekli, parçalı yapraklı, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Memleketimizde ekimi yapılmamaktadır. Avrupa'da geniş ölçüde yetiştirilmektedir. Doğu Anadolu'nun sulak çayırlarında yabani olarak bulunmaktadır.

Dış görünüş: 4-6 mm uzunlukta, esmer veya parlak sarımsı esmer renkli ve tüysüz tanelerdir. Genellikle yarım meyvelere ayrılmış durumdadır. Her bir yarım meyvede açık sarı renkli 5 kaburga görülür. Kuvvetli kokulu ve baharlı lezzetlidir.

Bileşiminde sabit yağ, uçucu yağ (%3-9), rezin vs. taşır. Uçucu yağ içinde bilhassa karvon (%60) bulunmaktadır. Gaz söktürücü, süt arttırıcı ve adet getirici etkileri vardır. Avrupa'da baharat olarak kullanılır. İnfüzyonu veya dekoksiyonu (%2-5), günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Karaman kimyonu, keraviye, kimyon-ı berrî, Ermeni kimyonu, Nemse kimyonu.

Bu drog bir Doğu ülkeleri ürünü değildir. Eski kitaplarda kullanılan "Freng kimyonu" ismi de bunu göstermektedir.[401] Bazı kitaplarda[402] rastlanan "Karaman kimyonu" isminin Karaman şehri ile bu ilgisi yoktur.[403] Halen İstanbul piyasasında "Karaman kimyonu" isimli bir drog bulunmamaktadır. Nadiren dış ülkelerden getirilmekte ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde cinsel gücü arttırıcı olarak kullanılmaktadır.

KARAMAN KİMYONU: Anadolu'nun bazı bölgelerinde (Kayseri, Konya) *Zygophyllum fabago* L. (Zygophyllaceae) tohumlarına 'Karaman kimyonu' adı verilmektedir. Bitki ve tohumlar kurt düşürücü ve müshil olarak kullanılır.

KEFE KİMYONU (Fructus Laseri): *Laser trilobum* (L.) Borkh. (Umbelliferae)[404] türünün olgun meyveleridir. Bu tür 50-120 cm yükseklikte, tüysüz, beyaz çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar geniş parçalı, parçalar 3 lobludur. Meyve 7-10 mm uzunluk ve 3-4 mm genişlikte, esmer sarı renkli ve genellikle iki parçaya ayrılmış durumdadır. Her bir parçada 5 primer, 4 sekonder kosta bulunur. Kimyonu andırır bir kokusu vardır. Lezzeti reçinemsi ve baharlıdır. Bitki, Trakya ve Anadolu'da oldukça yaygındır. Drog bilhassa Kastamonu, Zonguldak, Eskişehir, Konya ve Adana illerinde elde edilmektedir.

Mersin kökenli meyvelerde sabit yağ (%25) ve uçucu yağ (%4,5) saptanmıştır.[405] Uçucu yağ içinde bilhassa limonen bulunmaktadır. Kefe kimyonu veya dağ kimyonu ismi altında baharat olarak kullanılmaktadır. Dekoksiyonu (%2) sivilcelere karşı deri üzerine sürülür (Adana). Adana Toroslarında (Çamlıyayla, Fındıkpınar) yetişen bitkilerden elde edilen olgun meyveler 'sıra' adıyla tanınır. Adana, Tarsus ve Mersin bölgelerinde baharat olarak kullanılır.

KİNO ZAMKI

Kino Malabaricum

Pterocarpus marsupium Roxb. (Leguminosae) türünün gövdesine yapılan yarıklardan akan usarenin kurutulması ile elde edilen bir drogdur. Bu tür, vatanı Hindistan olan büyük bir ağaçtır. Nohut tanesi büyüklüğünde, köşeli, esmer kırmızı renkli ve hafif buruk lezzetli parçalar halindedir. Ağızda çiğnendiği zaman tükürüğü kırmızıya boyar.

Bilhassa tannik asit türevleri taşır. Bu nedenle dahilen, kaşu gibi, kabız ve kan kesici olarak kullanılır. 0,5-1 g'lık miktarlarda, hap halinde, günde birkaç defa alınır. Kabız olarak diş sularının terkibine girer. Ticarette diğer bazı bitkilerden elde edilen zamklara da "kino" ismi verilmekte ise de en tanınmışı yukarıda bahsedilen türden elde edilenidir.

Diğer isimler: Hindistan kinosu, zamk-ı çinî (Çin zamkı).

KİRAZ SAPI

Lat. Stipites Cerasorum, Pedunculi Cerasi; Alm. Sauerkirschenstiele; Fr. Queue de cerise; İng. Cherry stalk

Cerasus avium (L.) Moench (Syn: *Prunus avium* L.) (kiraz) veya *C. vulgaris* Miller (Syn: *P. cerasus* L.) (vişne) türlerinin kurutulmuş meyve sapıdır. Her iki tür de memleketimizde, meyvesi için, bol miktarda yetiştirilmektedir.

3-4 cm uzunlukta esmer renkli çöpler halindedir. Özel bir tadı ve kokusu bulunmamaktadır. Potasyum tuzları ve tanen taşımaktadır. İdrar arttırıcı, kabız ve kuvvet verici olarak etki eder. İnfüzyon (%2-3) halinde kullanılır.

Diğer isimler: Kiraz çöpü.

Kiraz ağacı kabuğu (Cortex Cerasi) kabız ve ateş düşürücü, yaprakları (Folium Cerasi) müshil ve çiçekler (Flos Cerasi) göğüs yumuşatıcı etkilerinden dolayı halk arasında kullanılmaktadır.

KİRAZ ZAMKI (Gummi Cerasi, Gomma Turca, Karaman zamkı, Türk zamkı): Erik, kiraz, badem, kayısı ve şeftali gibi ağaçların gövde ve dallarında meydana gelen bir zamktır. Kirli sarı renkli, az çok saydam, değişik şekilli parçalardan oluşur. Suda kısmen çözünür. Acımsı ve buruk lezzetlidir. Hidroliz sonunda şekerler (arabinoz, ksiloz, galaktoz, mannoz) ve glikuronik asit meydana gelir.

Öksürük kesici ve bağırsak iltihaplarını iyi edici olarak şaraptaki çözeltisi (5 g zamk, 100 g beyaz şarapta çözülür) kullanılmaktadır. Kumaş ve şapka endüstrisinde kullanılan bir yapıştırıcıdır. Arap zamkının tağşiş edilmesinde de kullanılmaktadır. Eskiden dış ülkelere çok miktarda satılırdı. 1862 yılında Fransa ve İngiltere'ye, toplam olarak 250.000 kg kadar zamk satılmıştır.[406] Halen de dışsatımı yapılmakla beraber miktar daha düşüktür.

Diğer isimler: Ağaç balı, ağaç pisi, ağaç püsü, ağaç zamkı, kedibalı, kitre feskân.

Türkiye'de 10 kadar *Cerasus* türü bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının meyveleri yenilir: *C. avium* (L.) Moench (kiraz); *C. microcarpa* (C. A. Meyer) Boiss. (yabani kiraz); *C. padus* (L.) DC. (kuşkirazı); *C. vulgaris* Miller (vişne).

MAHLEP TOHUMU (Semen Pruni mahaleb): *C. mahaleb* (L.) Miller (Syn: *Prunus mahaleb* L.) (İdris ağacı) (Rosaceae) türünün kurutulmuş olgun tohumlarıdır. Bu tür 10 m kadar yükselebilen, beyaz çiçekli bir ağaçtır. Türkiye'de yaygın olarak yetişmektedir. Mahlep tohumu elde etmek için olgun meyveler sıyrılarak alınır. Güneşte kurutulur. Silindirler arasında geçirilerek çekirdek kırılır ve elenerek çekirdek tohum kabuğundan ayrılır. Halen memleketimizde mahlep Tokat, Niksar, Zile, Amasya, Çorum ve Mardin bölgelerinde elde edilmektedir. Mardin bölgesi ürünü beyaz renkli ve hafif kokulu olduğundan piyasada fazla tutulmamaktadır.

Bileşiminde sabit yağ (%27-40) ve kumarin taşımaktadır. Mahlep tohumu yağında %39 kadar eleostearin asidi vardır ve bu yağ boya endüstrisinde kullanılır.[407] Mahlep tohumu kuvvet verici, cinsel gücü kuvvetlendirici, balgam söktürücü, idrar arttırıcı, nefes darlığına (astım) karşı ve prostat büyümesini önleyici olarak kullanılmaktadır. Ayrıca şeker hastalığına karşı da tavsiye edilmektedir. Tavşanlar üzerinde yapılan deneylerde kan şekerini düşürücü bir etkiye sahip bulunmadığı gösterilmiştir.[408] Genellikle toz edilir ve bal ile karıştırılarak macun şeklinde alınır. Tehlikesiz ve etkili bir drogdur.

İdris ağacı dalları, kabuklarında kumarin bulunduğu için, hoş kokuludur. Bu nedenle eskiden İdris ağacının dallarından tütün içmekte kullanılan çubuklar yapılırdı. Mahlep tohumu Türkiye'nin bir dışsatım ürünüdür.

Diğer isimler: Melem (Tunceli: Ovacık).

KİŞNİŞ

Lat. Fructus Coriandri; Alm. Koriandersaat; Fr Semence de coriandre; İng. Coriander fruit

Coriandrum sativum L. (Umbelliferae) türünün kurutulmuş olgun meyveleridir. Bu tür 20-60 cm yükseklikte, tüysüz, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalı, çiçekler beyaz veya pembe renklidir. Bütün bitki özel bir kokuya sahiptir. Anadolu'da yabani olarak rastlandığı gibi, meyveleri için ekimi (bilhassa Konya ve Burdur yörelerinde) de yapılmaktadır.

Meyve esmer sarı renkli, küre biçiminde, 2-7 mm çapında, özel kokulu, baharlı, tatlımsı ve yakıcı lezzetlidir. Bileşiminde uçucu yağ (%0,3-0,4),

tanen, rezin ve şekerler taşımaktadır. İştah açıcı, gaz söktürücü ve hazmettirici olarak kullanılmaktadır. Baharat olarak ve bazı içkilerin (likörler) hazırlanmasında da kullanılır. İnfüzyon (%3) olarak günde 2-3 bardak içilir. Üzeri şeker ile kaplanmış şekli "kişniş şekeri" ismiyle tanınır ve bu şekilde de kullanılır.

Diğer isimler: Kara kimyon.

Bifora radians Bieb. (küçük kişnişotu, yabani kişnişotu): 10-80 cm yükseklikle, tüysüz, parçalı yapraklı, beyaz çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Özel ve kuvvetli bir kokusu vardır. Anadolu'da yaygın bir türdür. Özel kokulu bir uçucu yağ taşır. Midevi ve gaz söktürücü etkilere sahiptir. Doğu Anadolu'da (Van ve Doğubeyazıt) yemeklere (bilhassa çorbalara) tat vermek için kullanılır.

Diğer isimler: Aşuti.

Anadolu'da bulunan diğer tür (*B. testiculata* (L.) Sprengel ex Schultes) de aynı etkilere sahiptir ve aynı maksatlar için kullanılmaktadır. Anadolu'da yetişen bu türler henüz kimyasal ve farmakolojik olarak incelenmemiştir.

KİTRE ZAMKI

Lat. Tragacantha, Gummi Tragacanthae, Alm. Traganthgummi; Fr. Gomme adragante, İng. Tragacanth gum

Bazı *Astragalus* (Leguminosae) (geven) türlerinin gövdesinde meydana gelen bir zamktır. Halen bilhassa Türkiye, İran, Kafkasya ve Afganistan'da elde edilmektedir. Türkiye'de 380 kadar *Astragalus* türü bulunmaktadır. Kitre zamkı bilhassa *A. aureus* Willd., *A. brachycalyx* Fischer, *A. gummifer* Lab., *A. kurdicus* Boiss., *A. microcephalus* Willd. türlerinden elde edilmektedir. Kitre zamkı elde edilen *Astragalus* türleri çok yıllık, dikenli ve pennat yapraklı bitkilerdir. Çiçekler kelebek biçiminde sarı, beyaz veya pembe renklidir. Yastık biçiminde kümeler yaparlar. 850-3000 m yüksekliklerde bulunurlar.

Üretim Muğla ilinden başlayarak Hakkâri iline kadar uzanan geniş bir bölgenin dağlarında yapılmaktadır.[409] Elde edilen zamkın özellikleri bitkiye, bölgeye ve elde ediliş yöntemine bağlı olarak büyük değişiklik göstermektedir. Halen Türkiye'de iki cins kitre zamkı elde edilmektedir:

I- Yaprak kitre: 1-3 cm uzunlukta, en az 0,5 cm genişlikte, donuk beyaz veya sarımsı renkli şeritler halindedir. Gövdeye yapılan yaralamalar sonucu elde edilir. Piyasada iyi kaliteli kitre olarak kabul edilir. Bu tip kitrenin Kayseri bölgesinde elde ediliş yolu aşağıda özetlenmiştir:[410]

Mayıs ayı sonlarında, geven köklerinin etrafındaki toprak açılarak gövdeler kolayca çalışılabilecek bir hale getirilir; Temmuz ortalarından sonra geven gövdeleri, özel bir bıçak ile eğri olarak ve 1-2 yerinden yaralanır. Yaralama öz hizasına kadar yapılır; Yaralamadan 10 gün sonra toplama işlemi başlar. İlk toplanan zamklar beyaz renkli ve yarı şeffaftır. İkinci defa toplanan ürün sarımsı renkli ve kalındır. Toplama el ile yapılır ve bir işçi günde 1-2 kilo kadar kitre toplayabilir. Toplanan mal tüccar tarafından temizlenip kalitesine göre ayrıldıktan sonra ihraç limanlarına sevk edilir.

II -Tragakanton (firde): Değişik şekilli tane, çubuk veya ince şeritler halindedir. Rengi beyaz veya sarımsıdır. Gövde ve dallarda meydana gelen delik veya çatlaklardan dışarı çıkarak katılaşmış olan zamkın toplanması ile elde edilir. Düşük kaliteli bir ürün olarak kabul edilir ve ancak sanayide (boya, kumaş vs,) kullanılır. 1900 yıllarında İstanbul borsasında kitre zamkı için kabul edilen sınıflar ve uygulanan fiyatlar (okka başına kuruş olarak) aşağıya çıkartılmıştır:[411]

Beyaz, ekstra	Blanche extra	30-32
Beyaz, birinci	Blanche premier	27-29
Beyaz, ikinci	Blanche secondaire	23-25
Beyaz, tabii	Blanche naturelle	21
Beyaz, biando	Blanche biando	19-20,5
Sarı, seçilmiş	Jaune de choix	16-18
Sarı, ikinci	Jaune secondairc	14-15
Sarı, calo	Jaune djalo	10-12
Sarı, hurda	Jaune refus	6-7

Bugün ise kitre tipleri aşağıdaki şekilde saptanmaktadır (Türk standardı 523):

Sınıf A

Birinci fiyor: Yaralamadan sonra toplanan ilk üründür. İnce, beyaz, yarı şeffaf ve lekesiz şeritler halindedir. Eczacılık tekniğinde bu kalite kullanılır.

İkinci fiyor: Beyaz renkte.

Birinci beyaz: Donuk beyaz renkli.

Sınıf B

İkinci beyaz: Krem renkte.

Birinci piyanto: Açık sarı renkle.

İkinci piyanto: Koyu sarı renkte.

Sınıf C

Calo: Kirli kahve renkte. Yağmurdan sonra toplanmış olan bir ürün olup üzerinde çok miktarda siyah veya esmer lekeler bulunur.

Çamurlu: Siyahımtırak renkli. Yağmurdan sonra toplanmıştır.

Firde (Tragakanton) cinsi kitre de, rengine ve temizliğine göre, yukarıdaki şekilde sınıflandırılır.

Bileşim: Kitre, bir polisakkarit karışımıdır. Suda çözünen kısmı tragakantin, suda çözünmeyip şişen kısmı ise bassorin ismini alır. Asit hidroliz sonunda monosakkaritler ve uron asitlerine ayrılır. Monosakkaritler kitrenin elde edildiği bitki türüne göre değişiklik göstermektedir.[412]

Etki ve kullanılış: Mukoza üzerinde koruyucu bir etkisi vardır. Bu nedenle boğaz hastalıkları ve iltihaplarında, bir parça zamk ağıza alınarak emilir. Meydana gelen müsilaj yara üzerini örterek koruyucu bir tesir yapar. Bu etkisi nedeniyle ağızda eritilerek alınan birçok pastilin terkibinde kitre zamkı bulunur. Eczacılık tekniğinde emülsiyon, süspansiyon, pastil ve tablet gibi preparatların yapılmasında kullanılır. Boya ve kumaş endüstrisinde de kullanılmaktadır. Türkiye'nin ihraç maddesidir. Türkiye'de elde edilen kitre zamkı dış ülkelerde Anadolu kitresi, İzmir kitresi veya Türk kitresi isimleriyle tanınmaktadır.

Kitre elde etmek için köylüler civarlarındaki gevenlikleri aralarında bölüşürler ve her aile kendisine düşen bölgede kitre elde eder. Toplanan kitre köylere gelen aracılara satılır. Bunlar da topladıkları malı, Türkiye'de kitre ticaretinin merkezi olan Burdur'daki toptancılara devrederler. Halen (1999), isteğin azalması sonucu, fiyatlar çok düşmüş ve bu nedenle de dağ köylüleri kitre eldesini terketmeye başlamışlardır. Türkiye'nin kitre üretimi son yıllarda çok azalmıştır.

Geven'in toprak üstü kısmı Orta ve Doğu Anadolu'da yakacak maddesi ve hayvan yemi olarak geniş bir oranda kullanılmaktadır. Gevenin her türü, bir ayırma yapılmadan hayvanlara yem olarak verilmektedir. Yem olarak kullanılmak için geven önce harlı bir alevde yalazlanarak dikenleri yakılır, sonra ezilip kıyılır ve akşamdan üzerine yeteri kadar serpilen tuzlu su ile ıslatılarak sabaha kadar yumuşaması sağlanır ve ondan sonra hayvanlara verilir.[413]

Diğer isimler: Geven balı, püs. Kitre zamkı elde edilen geven türlerine ise ak geven, püs geveni veya zamk geveni gibi isimler verilmektedir.

ANZARUT (Sarcocolla): *A. sarcocolla* Dymock türünün dallarından elde edilen bir zamktır. Bu tür bilhassa İran'da yetişmektedir. Anzarut, sarımsı beyaz veya esmer renkli ve muntazam olmayan parçalar halindedir. Lezzeti acımsıdır. Suda az çözünür. Zamk ve karbonhidratlar taşır. Doğu ülkelerinde, çıbanların tedavisinde kullanılan merhemlerin ve bazı güzellik preparatlarının terkibine girer.

Diğer isimler: Anzerut, anzarot, enzerot.

KOCAYEMİŞ YAPRAĞI

Folium Arbuti

Arbutus unedo L. (Ericaceae) türünün yapraklarıdır. Bu tür 3-6 m yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen, sonbaharda beyaz yeşilimsi çiçekler açan bir ağaççıktır. Meyveleri 1-2 cm çapında, kırmızı renkli ve küremsi biçimlidir. Sonbaharda olgunlaşır. Bir Akdeniz bitkisidir. Anadolu'nun Akdeniz ve Ege denizi bölgelerinde bol olarak yetişir. Yapraklar tanen (%36-37), arbutin isimli bir glikozit ve fenol türevleri taşımaktadır. Kabız ve antiseptik etkilere sahiptir. İdrar yolları hastalıklarında, infüzyon (%1) halinde kullanılır. Zehirli bileşikler taşımadığından zararsız bir drogdur. Meyveleri şeker (%14) ve yüksek miktarda (150-280 mg) C vitamini taşımaktadır.[414] Kabız ve idrar söktürücü etkiye sahiptir. Yemiş olarak yenilir.

Diğer isimler: Hocayemişi.

A.andrachne L. (sandal ağacı): Gövde ve dal kabuklarının kırmızı renkli, yapraklarının tam olması ve ilkbaharda çiçek açması ile yukarıdaki türden kolaylıkla ayrılır. Anadolu'nun sahil bölgelerinde yaygın bir ağaçtır. Yapraklar ve dal kabuklarında

arbutin ve kateşin türevleri bulunur.[415] Yaprakları yukarıdaki tür gibi kullanılır. Meyvesi yenmez.

Arbutus unedo (kocayemiş)

KOKARAĞAÇ KABUĞU

Cortex Ailanthi

Ailanthus glandulosa Desf. (Simaroubaceae) türünün kurutulmuş dal ve gövde kabuğudur. Bu tür büyük bir ağaç olup vatanı Kuzey Çin'dir. Türkiye'nin sahil bölgelerinde yabanileşmiş olarak bulunur. Yapraklar bileşik, 15-41 yaprakçıklı ve fena kokuludur. Bu nedenle bitkiye "Osuruk ağacı" ismi de verilmektedir.

Kabuklar tanen, sabit yağ ve acı madde (ailantin) taşımaktadır. Kabız, antispazmotik, yatıştırıcı, kurt düşürücü, ateş düşürücü ve kusturucu etkilerinden dolayı infüzyon (%2) halinde kullanılmaktadır. Yüksek miktarlarda alındığı zaman zehirlenmeler yapar.

Yapraklardan hazırlanan sulu hülasalar haşere öldürücü olarak kullanılmaktadır. Bu biçimde kullanılış zirai mücadelede bir önem taşır: Taze kokarağaç yaprağı (500 g) 25 litre kaynar su içine atılır ve suda 24 saat bırakılır. Diğer taraftan Arap sabunu (500 g) 25 litre suda eritilir. İki karışım karıştırılır ve püskürtülerek haşerelere karşı kullanılır.

Bu türün gövde kabukları, İstanbul aktarlarında, "simaruba kabuğu" ismi altında satılmaktadır.

Diğer isimler: Aylandız ağacı, yabani ceviz (Edirne: Enez).

KOMAR YAPRAĞI

Folium Rhododendri pontici

Rhododendron ponticum L. (Ericaceae) türünün taze veya kurutulmuş yaprağıdır. Bu tür 10 m'ye kadar yükselebilen, kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaçtır. Yapraklar kısa saplı, eliptik biçimde, 10-20 cm uzunlukta, derimsi ve serttir. Çiçekler 5-20 çiçekli durumlarda toplanmıştır. Korolla çan biçiminde mavimsi-mor renklidir. Meyve 2-3 cm uzunlukta, çok tohumlu bir kapsül şeklindedir. Kuzey Anadolu dağlarında yaygındır.

Yapraklar tanen, uçucu yağ, erikolin, arbutin ve andomedol türevleri (andromedotoksin = grayanotoksin-I ve diğerleri) taşımaktadır. Ağrı kesici etkisinden dolayı dahilen, infüzyon (%2) halinde (günde 2-3 bardak), idrar söktürücü ve romatizma ağrılarını dindirici olarak kullanılırsa da taşıdığı andromedol türevleri nedeniyle tehlikelidir.

Toksikolojik etki: *Rhododendron* türlerinin yaprak ve çiçekleri zehirli bileşikler (andromedotoksin ve diğerleri) taşımaktadır. Memleketimizde insanların bitki ile zehirlenmesi nadirdir. Genç yaprak sürüngünlerini veya çiçekleri yiyen koyun ve keçilerde tehlikeli zehirlenmeler görülür. Doğu Karadeniz bölgesinde yetişen *Rhododendron* türleri (bilhassa *R. luteum* ve *R. ponticum*) nektarlarından arılarca alınan usare ile yapılan bala bu bölgede "deli bal" ismi verilir.

Türkiye'de, hepsi de Karadeniz bölgesinde yetişmekte olan, 6 kadar *Rhododendron* türü bulunmaktadır.

R. luteum Sweet (Syn: *R. flavum* G. Don, *Azalea pontica* Stevenson) (zifin): Kışın yapraklarını döken, sarı renkli çiçekleri olan bir türdür. Kuzey ve Batı Anadolu bölgesi dağlarında bulunur.

R. caucasicum Pallas (beyaz komar): Kışın yapraklarını dökmez, çiçekler sarımsı beyaz renkte ve kuvvetli kokuludur. Kuzeydoğu Anadolu'da (Rize) orman kenarlarında yetişmektedir.

Bkz. Anzer balı.

KÖKBOYA

Lat. Radix Rubiae tinctorum; Alm. Krappwurzel; Fr. Racine de garance; İng. Madder root

Rubia tinctorum L. (Rubiaceae) türünün kurutulmuş toprak altı kısımlarıdır. Bu tür 1-2 m uzunluğunda, gövdesi köşeli ve sert dikenli, çok yıllık tırmanıcı bir bitkidir. Çiçekler küçük ve soluk sarı renkli. Güneybatı Avrupa'dan Batı Himalaya bölgesine kadar yayılmıştır. Bu tür, boyacılıkta kullanılan kökleri nedeniyle, eskiden hemen bütün Anadolu'da yetiştirilmekte idi. Halen eski kültürden kalan bakiyelere, tarla kenarlarında sık sık rastlanmaktadır.

Dış görünüş: 10-15 cm uzunluk ve 0,5-1 cm çapta, dış kısmında, kolayca soyulabilen, esmer kırmızı renkli bir kabuk bulunan çubuklar halindedir. Kokusuz ve hoş olmayan lezzetlidir.

Bileşim: Boyar madde veren glikozitler taşır. Bu glikozitlerin en önemlisi ruberitrik asit olup, enzimler ile hidroliz sonucu, kökün boyar maddesi olan alizarin'i verir.

Etki ve kullanılış: İdrar ve safra arttırıcı ve müshil etkilere sahiptir. Bilhassa infüzyon (%3) veya toz (günde 2-5 g) halinde kullanılır. Bu drogu kullananların idrarı kırmızıya boyanır. Bugün tedavi alanından ziyade boyar madde olarak kullanılmaktadır. Eski Mısırlılar devrinden beri bilinen bir boyar maddedir. Köklerden elde edilen boyar madde uzun zaman 'Türk kırmızısı' veya 'Edirne kırmızısı' ismi altında kumaş boyası olarak kullanılmıştır. 1700 yıllarında Türkiye, tek başına, dünya kökboya ihtiyacının üçte ikisini sağlıyordu. Kökboyanın boyar maddesi olan alizarin'in 1869'da sentez yolu ile üretilme tekniğinin bulunması ile kökboya ticareti kısa zamanda önemini kaybetmiştir.

Kökboya, boyar maddesinin renginin çok dayanıklı olması nedeniyle, bilhassa halı ve diğer değerli dokumaların yapımında kullanılan yün ipliklerin boyanmasında kullanılmıştır. Halen de Anadolu'da, az miktarda olmakla beraber, halı ipliği hazırlanmasında, boyar madde olarak kullanılmaktadır.[416] Dokumaları Türk kırmızısı denilen renge boyamak için, eskiden Anadolu'da kullanılan teknik, bugün tam olarak bilinmemektedir. Kesin olarak bilinen, boyanacak olan dokumayı, sırayla yağ, mazı suyu, şap, kireç ve kökboya banyolarından geçirmek olduğudur.[417]

Bugün kökboya ile kumaş boyamak için genellikle aşağıdaki yol kullanılmaktadır. Boyanacak kumaş veya iplik önce pamuk yağı veya sut kostik (sodyum hidroksit) çözeltisine batırılır. Sonra kökboyadan hazırlanmış sulu hülasa içine konulur. Buradan alınan materyal kurutulur. Kurumuş kumaş veya iplik sabunlu suya daldırılır, sonra şap çözeltisi ile yıkanır. Yıkanmış olan kumaş veya iplik açık havada kurutulur. Bu şekilde yapılan boyama ile morumsu kırmızı bir renk elde edilmektedir.

Kökboya, tohum veya fide ile yetiştirilir. Köklerin sökümü, ekimden 3-4 yıl sonra, yaz aylarında yapılır. Kökler güneşte veya fırınlarda kurutulur. En iyi kaliteli kökboya Kırkağaç yöresindeki Bakır çayı ovasında elde edilir ve buna "Bakır" ismi verilirdi. Anadolu'nun değişik bölgelerinden elde edilen kökboya genellikle İzmir'e yollanır, burada harman edilir ve sonra 6-7 kantarlık (yaklaşık 350-400 kg), dikdörtgen biçiminde balyalar haline getirilirdi. İhracat İzmir limanından bilhassa İngiltere'ye yapılmakta idi. Kökboya yetiştirilmesi 19. yüzyılın ortalarında en yüksek miktara ulaşmıştır. Bu yıllarda yıllık dışsalım 5-10 milyon kg arasında değişiyordu.[418] Halen Anadolu'da kökboya ekimi yapılmamaktadır. Buna karşılık bazı bölgelerde, tarla kenarlarında, eskiden yapılmış olan ekimden kalmış bitkilere rastlanmaktadır. Bugün kullanılan kökler, yabanileşmiş olan bu kültür artıklarından elde edilmektedir (Kayseri bölgesi). Osmanlı imparatorluğu döneminde bu bitki bilhassa Manisa, Kırkağaç, Karaman ve Suriye bölgelerinde de yetiştirilmekte idi.[419]

Diğer isimler: Bostanotu (Şarkışla), boya kökü, boyacı kökü, boya pürçü, boya çili, çubuk boya, kırmızı kök, kızıl boya, kızıl kök, kızıl boya otu, yumurta boyası.

R. peregrina L. (yabani kökboya): Kuzey Batı Anadolu bölgesinde yabani olarak yetişen bir tür olup, yapraklarının tek damarlı olması ile yukarıdaki türden ayrılabilir. Bu türün kökleri de boyar madde olarak kullanılmakta ise de boyama özelliği yukarıdaki türden daha zayıftır. Aynı maksat için Ege bölgesinde *Sherardia arvensis* L. (Rubiaceae) türü de kullanılmaktadır. Bu türün ismi 1702-1715 yılları arasında İzmir'de İngiliz konsolosu olarak çalışmış bulunan, İngiliz botanik bilgini W. Sherard (1659-1728) hatırasına verilmiştir. W. Sherard İzmir'de bulunduğu sırada İzmir yakınındaki (Seyidköy) evinin bahçesinde Anadolu bitkilerinden iba-

ret bir kolleksiyon meydana getirmiş ve 10.000'den fazla örnek bulunan bir herbaryum yapmıştır. Halen W. Sherard'ın bahçesinin yerinde Cengiz Han İlkokulu (Seydiköy) bulunmaktadır.[420]

KÖKNAR SAKIZI

Resina Abies cilicica

Abies cilicica (Ant. et Kotschy) Carr. (Pinaceae) türünün kozalakları üzerinde meydana gelen bir rezinadır. Bu tür 30 m kadar yükselebilen ve kışın yaprak dökmeyen bir ağaçtır. Toros ve Antitoros dağlarında yetişmektedir. Köknar sakızı halen Kahramanmaraş'ın Andırın bölgesindeki ormanlarda elde edilmektedir. Sonbaharda kozalaklar dağılır ve köknar sakızı, kozalak pulları ile birlikte ağaçların altına dökülür. Sakız pullardan ayrılarak toplanır.

Haricen antiseptik ve çıban iyi edici olarak, yakı veya merhem halinde kullanılmaktadır. Köknar sakızı çıbanı işletir ve iltihabı dışarı çıkartarak çıbanın iyileşmesini sağlar.

Diğer isimler: Köknar reçinesi, mezda, mezdeği.

A. nordmanniana (Stev.) Spach (Senaver): Kuzey Anadolu bölgesi dağlarında yetişen bir türdür. Kozalakları ve gövdesi üzerinde meydana gelen sakız, antiseptik ve yara iyi edici olarak kullanılmaktadır (Artvin: Ormanlı). Yaprakları balgam söktürücü ve kabız etkiye sahiptir.

KÖPEKÜZÜMÜ

Lat. Herba Solani nigri; Alm. Schwarzer Nachtschattenkraut; Fr. Herbe de morelle noire; İng. Hound's berry herb

Solanum nigrum L. (Solanaceae) türünün çiçekli iken toplanıp kurutulmuş dallarıdır. Bu tür 20-50 cm yükseklikte, bir yıllık, otsu ve beyaz çiçekli bir bitkidir. Yapraklar saplı, tüylü, dişli ve dalgalı kenarlıdır. Meyve bezelye büyüklüğünde olup önce yeşil, olgunlukta ise siyah renklidir. Yol kenarları, boş tarlalar ve su kenarlarında yetişir. Türkiye'de yaygın bir bitkidir.

Dış görünüş: Çiçekli, yapraklı ve genç meyveli dallardır. Hafif kokulu ve acımsı lezzetlidir.

Bileşiminde tanen, saponin ve gliko-alkaloitler (solanin vs.) taşımaktadır. Haricen ve dahilen yatıştırıcı ve ağrı kesici olarak kullanılmaktadır. İnfüzyon (%1) olarak günde 2-3 fincan içilir. Haricen, ağrı kesici olarak kullanılır: İnfüzyon ile yaralar ve basur memeleri yıkanır veya taze yaprakların ezilmesi ile elde edilen lapa basur memeleri üzerine konulur.

Diğer isimler: İtüzümü, tilkiüzümü.

Toksikolojik etki: Halk arasında zehirli olarak tanınmakta ise de kuvvetli bir zehirli etkisi bulunmamaktadır. Bunun sebebi etkili bileşiklerin kolaylıkla parçalanmasıdır. Zehirlenme belirtileri, sindirim sistemi bozuklukları, bol terleme ve halsizlik ile kendini gösterir. Aynı tip zehirlenmeler çimlenmiş patates (*S. tuberosum* L.) veya yaban yasemini (*S. dulcamara* L.) yenmesi sonucu da görülür.

Anadolu'da yaygın olan ve olgun meyvelerinin sarı-turuncu renkli olması ile yukardaki türden kolaylıkla ayrılabilen *S. alatum* Moench (hemen hemen tüysüz bir bitki) ve *S. luteum* Miller (sık tüylü bir bitki) türleri de aynı zehirlilik etkisine sahiptir. Buna karşılık *S. lycopersicum* L. (domates, Frenk patlıcanı) ve *S. melongena* L. (patlıcan) türlerinin kültür formlarının meyveleri sebze olarak kullanılmaktadır.

YABANYASEMİNİ (Stipites dulcamarae): *S. dulcamara* L. (yabanyasemini) türünün kurutulmuş dallarıdır. Bu tür çok yıllık, tırmanıcı ve mor çiçekli bir bitkidir. Bilhassa gölgelik ve sulak yerlerde ve çit kenarlarında yetişir. Anadolu'da yaygın olmakla beraber bilhassa Kuzey Anadolu bölgesinde bulunur. Gliko-alkaloitler (Solanin ve diğerleri) taşımaktadır.[421] İdrar arttırıcı, hafif uyutucu ve ağrı kesici, terletici, balgam söktürücü ve hafif müshil etkilere sahiptir. İnfüzyon (%1-3) şeklinde günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Kıryasemini, sofur, tilkiüzümü, yabanasması.

KROTON TOHUMU

Semen Crotonis, Semen Tiglii

Croton tiglium L. (Euphorbiaceae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür bilhassa Hindistan'da yetişen küçük bir ağaçtır. Tohumları şeklen Hint yağı bitkisinin tohumlarına benzer. Tohumları, Hint

yağı tohumu gibi silindirik olmayıp üç yüzlü olması sebebiyle Hint yağı tohumundan ayrılabilir.

Tohumlar sabit yağ (%50-60) ve rezin taşımaktadır. Kroton yağı, haricen tahriş yapıcı olarak kullanılır. Bunun için tohum ezilir ve tahriş yapmak istenen deri üzerine sürülür. Kısa zamanda kızartı ve tahriş meydana gelir.

Diğer isimler: Habb el-selatin (Sultanların tohumu), habb el-müluk (Meliklerin tohumu).

KROTON YAĞI (Oleum Crotonis): *C. tiglium* L. türünün olgun tohumlarının soğukta sıkılması ile elde edilen bir sabit yağdır. Kroton yağı esmerimsi sarı renkli, kıvamlı, özel ve hoş olmayan kokulu ve yakıcı lezzetli bir sıvıdır.

Tahriş yapan kuvvetli bir müshildir. Bir damlası (bir fincan zeytinyağı içine damlatılarak alınır), yarım ile bir saat sonra, az çok sancı ve yanma hissi ile birlikte, 5-10 amel verir. Daha yüksek miktarlarda ölüm ile sonuçlanan zehirlenmeler görülür. Kroton yağı çok kuvvetli tahriş edici özelliğinden ötürü dahilen kullanılması terkedilmiştir. Haricen, kanı deriye toplayarak, romatizma ve siyatik ağrılarını gidermek veya deride tahriş yapmak (mesela saçkırana karşı) için kullanılmaktadır. Deriye sürüldüğünde önce sürülen yeri kızartır, sonra kabarcıklar meydana gelir. Bu nedenle dikkatli bir şekilde kullanılmalıdır.

AMBER KABUĞU (Cortex Cascarillae): *C. eluteria* Bennet türünün genç dallarının kurutulmuş kabuğudur. Bu tür Küba, Meksika ve Peru'da yetiştirilen küçük bir ağaçtır. Kabuk 5-10 cm uzunluk ve 1 mm kadar kalınlıkta, dış yüzü beyazımsı yeşil renkli ve benekli, iç yüzü ise esmer renkli parçalar halindedir. Kokulu, keskin ve acı lezzetlidir. Uçucu yağ (%1-3), rezin, acı madde ve tanen taşımaktadır. İştah açıcı, kabız ve koku verici olarak, infüzyon (%5) halinde kullanılır. Koku verici olarak yakılmaktadır.

KUDRETHELVASI

Lat. Manna, Manna Siciliana; Alm. Manna; Fr. Manne; İng. Manna

Fraxinus ornus L. (Oleaceae) ve buna yakın diğer türlerin gövdesine yapılan yaralamalar sonucu meydana gelen usarenin kurutulması ile elde edilir. Bu tür 20 m kadar yükselebilen bir ağaçtır, Yapraklar 5-9 yaprakçıklı, yaprakçıklar saplı. Çiçekler beyaz renkli, yapraklar ile birlikte oluşur, korolla 4 parçalı. Kuzeybatı ve Batı Anadolu'da yaygın bir bitkidir. Bitkinin Anadolu'da bulunmasına karşılık bu drug memleketimizde elde edilmemektedir. Halen bilhassa Sicilya'da elde edilir.[422] İstanbul aktarlarında Avrupa'dan getirtilmiş olan drog satılmaktadır.

Dış görünüş: Dış kısmı soluk sarı, iç kısmı beyaz renkli, hafif bal kokulu ve tatlı lezzetli parçalar halindedir. Suda tamamen çözünür.

Bileşim ve kullanılış: Mannitol (%30-80), şekerler (glikoz, levüloz) ve rezin taşımaktadır. Hafif ve zararsız bir müshildir. Bilhassa çocuklarda kullanılır. Günde 5-30 g süt içinde eritilerek verilir.

Diğer isimler: Çiçekli dişbudak, kudrethelvası dişbudağı.

F. excelsior L. (dişbudak ağacı): 40 m kadar yükselebilen gösterişli bir ağaçtır. Yapraklar 7-13 yaprakçıklı, yaprakçıklar sapsız. Çiçekler esmer renkli, yapraklardan önce oluşur, korolla yoktur. Kuzey Anadolu dağlarında yetişir. Yapraklar, infüzyon halinde (%2), idrar ve süt arttırıcı ve müshil, kabuklar ise kabız, ateş düşürücü ve kuvvet verici olarak kullanılır.

ACEM KUDRETHELVASI (Manna Alhagi, Taranjabin): *Alhagi pseudalhagi* (Bieb.) Desv. (Syn: *A. camelorum* Fisch.) veya *A. mannifera* Desv. (Syn: *A. maurorum* Medic.) (Leguminosae) türünden İran ve Afganistan'da elde edilir. *Alhagi* türleri kırmızı çiçekli, dikenli ve çalı görünüşünde bitkilerdir. Anadolu, İran, Afganistan, Kuzey Afrika ve Suriye bölgelerinde bulunur ve "deve dikeni" ismiyle tanınır.

Acem kudrethelvası esmer renkli ve tatlı lezzetli bir kütledir. Ağızda acımsı bir lezzet bırakır. Hemen hemen tamamen mellitoz isimli şekerden yapılmıştır. Tat verici, müshil ve kurt düşürücü olarak Yakın Doğu ülkelerinde kullanılmaktadır. Acem kudrethelvasını veren bitkilerin Anadolu'da yetişmesine karşılık, bu bitkilerden kudrethelvası elde edilip edilmediği bilinmemektedir. *Alhagi* türlerinin yaprakları idrar arttırıcı, balgam söktürücü ve müshil etkilere sahiptir.

MEŞE KUDRETHELVASI (Manna Quercina): Doğu Anadolu'da (Erzurum, Diyarbakır ve Siirt

bölgeleri) yetişen bazı meşe (*Quercus libani* Olivier, *Q. persica* Jaub. et Spach, *Q. vallonea* Kotschy ve diğerleri) türlerinin yaprakları üzerinde meydana gelen usarenin toplanması ile elde edilir.

Tatlı lezzetli ve açık yeşil renkli parçalar halindedir. Sakkaroz ve glikoz taşır.[423] Tat verici ve müshil olarak kullanılmaktadır. Zararsız bir müshildir. Orta Çağ'dan beri tanınmaktadır.[424] Evliya Çelebi, Malatya bölgesinde elde edilen kudrethelvası için şöyle yazmaktadır:

"Dağlarında gerengu denilen kudrethelvası olur. Allah'ın emriyle gökten yağıp meşe ve pelit ağaçlarının yapraklarında olan bir müshil helvadır".[425]

Türk kudrethelvası, Diyarbakır kudrethelvası veya gezengevi isimleriyle tanınır. Bu sonuncu isim Farsça Gaze-elefî kelimesinden gelir. Bkz. Balsıra tomurcuğu.

Cotoneaster nummularia Fisch. et Mey. (dağ muşmulası): 2-3 m yükseklikte, kışın yaprağını döken, beyaz çiçekli bir ağaççıktır. Meyve 6-8 mm uzunlukta ve kırmızı renklidir. Batı bölümü hariç hemen bütün Anadolu'ya yayılmış bir bitkidir. Meyveleri iştah açıcı, midevi ve balgam söktürücü olarak kullanılır. Bu bitkiden İran'da "şirkhişt" denilen bir nevi kudrethelvası elde edilmektedir.[426] Glikoz ve sakkaroz taşıyan bu şekerli maddenin Anadolu'da da elde edilip edilmediği bilinmemektedir.

KUDRETNARI

Lat. Fructus Momordicae charantiae; Alm. Balsamgurken; Fr. Concombre balsamine; İng. Balsam cucumber)

Momordica charantia L. (Syn: *M. balsamina* Descourt.) (Cucurbitaceae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür sarı çiçekli, parçalı yapraklı, tırmanıcı ve bir yıllık otsu bir bitkidir. Vatanı Hindistan olmakla beraber bütün tropikal Asya ve Afrika'da bulunur. Türkiye'de bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

Dış görünüş: 10-15 cm uzunlukta, iğ biçiminde, üzeri pürtüklü, önce yeşil ve sonra parlak sarı veya turuncu renkli bir meyvedir. Olgunlukta yarılır ve içinden, üstü kırmızı bir arillus ile kaplı tohumlar görülür. Tohumlar 1 cm kadar uzunlukta, böcek biçiminde, üzerleri desenli ve kenarları kırtıklıdır.

Momordica charantia (kudretnarı)

Bileşiminde rezin, müshil etkiye sahip bir bileşik (momordicin) taşımaktadır. Midevi, yumuşatıcı, yara iyi edici ve müshil etkilere sahiptir. Kullanılışı şöyledir: Olgun meyve, bir şişe içinde, bir miktar zeytin veya badem yağı ile 15 gün kadar güneşte tutulur. Bu müddetin sonunda meyve, içinde bulunduğu yağ ile ezilir. Elde edilen karışım (kudretnarı yağı) yara, çıban veya egzamalı kısımlar üzerine günde iki defa sürülür.[427] Olgun meyvelerin bal ile ezilmesi ile elde edilen macun mide ve bağırsak ülserlerine karşı dahilen kullanılmaktadır. Fareler üzerinde yapılan deneyler böyle bir kullanılışın yararlı olduğunu doğrulamıştır.[428]

Diğer isimler: Acayip elması, mucize elması, papara.

KURŞUNOTU KÖKÜ

Radix Plumbaginae, Radix Dentelariae

Plumbago europea L. (Plumbaginaceae) türünün kurutulmuş köküdür. Bu tür 30-100 cm yükseklikte, çok yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar kısa saplı, iki kulakçıklı ve pürtüklü. Çiçekler küçük, birkaç tanesi bir arada, morumsu kırmızı renkli. Kaliks 5 dişli, üzeri yapışkan gudde tüyleri ile kaplı. Orta Avrupa'dan İran'a kadar yayılmıştır. Anadolu'da bol olarak bulunur.

Kökler tanen ve naftokinon türevleri taşımaktadır. Bütün bitki ve kökler, bilhassa taze iken, tahriş edici, yakıcı ve kusturucu etkilere sahiptir. Bu nedenle dahilen kullanılışı uzun zamandır terkedilmiştir. Zeytinyağında kaynatılması ile elde edilen lapa haricen uyuza karşı kullanılmıştır. Bir kök parçasının ağızda çiğnenmesi ile diş ağrılarının hemen kesildiği iddia edilmektedir. Dişotu ismi, bu kullanılış şeklinden ileri gelir. Anadolu'da yöresel olarak boyar madde şeklinde kullanılır.

Ciltte morumsu lekeler, kızartı ve yara yapma etkisinden istifade ederek bazı şahısların düşmanlarını suçladıkları görülmüştür. Bunun için şahıs, cildinin üstüne, bu bitkinin kıyılması ile elde ettiği lapayı sarar ve kısa zamanda meydana gelen kızartı, morarma ve yarayı ilgili şahıslara ve hekime göstererek kendisinin dövüldüğünü iddia eder. Dövenotu ismi bitkiye bu kullanılış nedeniyle verilmiştir.

Diğer isimler: Dişotu, dövenotu, kuduzotu, seçilerotu, sıtmaotu.

KURTBOĞAN YUMRUSU

Lat. Tuber Aconiti napelli; Alm. Wolfsturmhut; Fr. Racine d'aconit; İng. Aconite root

Aconitum napellus L. (Ranunculaceae) türünün kurutulmuş yumrularıdır. Bu tür, 50-150 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar el biçiminde parçalı, çiçekler dalların ucunda, mor veya morumsu mavi renkli. Meyve çok tohumlu bir kapsül. Kök havuç biçiminde, siyahımtırak renkli. Bir Avrupa bitkisidir. Anadolu'da bulunmaz.

Bileşiminde alkaloitler (%0,18-2,9) taşımaktadır. Başlıca alkaloit akonitindir. Ağrı kesici bir etkiye sahip bulunmaktadır. Çok zehirli olduğundan ancak hekim kontrolü altında kullanılabilir. Halen drog satıcılarında bulunmamaktadır. Preparation eczanelerden temin edilebilir.

Toksikolojik etki: Bu bitki halen zehirliliği bakımından bir öneme sahiptir. Bütün bitki ve bilhassa kökler zehirlidir. Ölüm kalp durması sonucu meydana gelir. Öldürücü miktar kök için 2-4 g arasında değişmektedir. Zehirlenmelerde, kusturma veya mide yıkama yoluyla, hemen mide boşaltılmalıdır.

Diğer isimler: Boğanotu, Kaplanboğan yumrusu.

Türkiye'de aşağıdaki 5 *Aconitum* türü yabani olarak yetişmektedir:[429]

1- *A. anthora* L.: Çiçekler sarı renkli. Artvin.

2- *A. cochleare* Woroschin: Çiçekler mor-mavi renkli, sepal ve çiçek sapı tüylü - Van bölgesi dağlarında yetişir.

3- *A. nasutum* Fisch. ex Reichb.: Çiçekler mor-mavi renkli, sepal ve çiçek sapı tüysüz - Trabzon ve Çoruh bölgesi dağlarında yetişir.

4 - *A. orientale* Miller: Çiçekler soluk sarı renkli, sepal ve çiçek sapı tüylü - Rize ve Çoruh bölgesi dağlarında yetişir.

5 - *A. ponticum* (Rapaies) Hand.-Mazz.: Çiçekler kirli mor renkli. Trabzon: Hamsiköy, Zigana dağları.

Doğu Anadolu'da yetişen bu türler bilhassa hayvanlarda ağır zehirlenmelere sebep olmaktadırlar. Henüz alkaloitleri[430] ve toksikolojik etkileri bakımından iyi bir şekilde incelenmemişlerdir.

KURTPENÇESİ KÖKÜ

Radix Polygoni bistortae

Polygonum bistorta L. (Polygonaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür 20-50 cm yükseklikte, koyu veya açık pembe çiçekli, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Bilhassa Kuzey Anadolu'nun sulak dağ çayırlarında yetişir. Nişasta, antrasen türevleri ve tanen (%15-20) taşımaktadır. Kabız, antiseptik ve idrar arttırıcı özellikleri vardır. Dekoksiyon (%3) ağız hastalıklarında gargara halinde, kabız ve iç kanamaları durdurucu olarak, dahilen günde 4-5 bardak içilir.

Diğer isimler: Çıyancık, çıyanotu, yılankökü.

P. aviculare L. (kuşekmeği, kadımalak): Beyaz veya pembe çiçekli, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Bilhassa Kuzey Anadolu bölgesinde bulunur. Toprak üstü (Herba Polygoni avicularis) tanen ve flavon türevleri taşır. Tanenden dolayı kabız ve kan dindirici özelliklere sahiptir. Dahilen infüzyon (%5) halinde kullanılır. Taşıdığı flavon türevleri nedeniyle boyar madde olarak da kullanılmaktadır. Bu drog ile iplikler sarı renge boyanabilir. Aynı maksat için *P. bellardii* All. (potuk) türü de kullanılmaktadır.

P. cognatum Meissn. (madımak): Gövdesi toprak üstüne yatık, pembe çiçekli, çok yıllık bir bitkidir. Yaprak kını gövdeyi sarar ve zarımsıdır. Yapraklar elips biçiminde, kısa saplı ve ekseriya sivri uçludur. Çiçekler yaprakların koltuğunda kümeler halinde, pembemsi renkli ve 4-5 mm boyundadır. Yol ve tarla kenarlarında görülür. Oldukça yaygın bir bitkidir. Yapraklı genç sürgünleri ilkbaharda toplanarak sebze olarak yenilir. Semizotuna benzer bir lezzete sahiptir. İdrar arttırıcı ve şeker hastalığına karşı, infüzyon (%5) halinde kullanılır.

Diğer isimleri: Çobanekmeği (Van).

P. orientate L. (hanımsallandı): Vatanı Uzak Doğu olan bir yıllık otsu bir türdür. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Ekşi lezzetli olan genç sürgünleri sebze olarak yenir.

KUŞKONMAZ KÖKÜ

Lat. Radix Asparagi; Alm. Spargelwurzel; Fr. Racine d'asperge; İng. Asparagus root

Asparagus officinalis L. (Liliaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür dikensiz ve otsu bir bitkidir. Yapraklar (dallar) demet şeklinde ve iplik biçimindedir. Meyve nohut büyüklüğünde ve kırmızı renklidir. Avrupa ve Türkiye'de sebze olarak yetiştirilir. Kök ve rizomlar, parmak kalınlığında, esmer renkli ve özel kokulu parçalar halindedir. Şekerler, saponin, uçucu yağ ve asparagin taşır. İdrar söktürücü ve kum düşürücü etkilere sahiptir. Genç sürgünleri eski Mısırlılar döneminden beri sebze olarak kullanılmaktadır. Dekoksiyonu (%5), günde 3-4 bardak içilir.

YABANİ KUŞKONMAZ KÖKÜ (Radix Asparagi acutifolii): *Asparagus acutifolius* L. (Liliaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomudur. Bu tür 2 m kadar bir boya erişebilen, odunsu, dalları dikenli ve daima yeşil kalan, çok yıllık bir bitkidir. Meyveler nohut büyüklüğünde ve siyah renklidir. Bütün Akdeniz bölgesinde yabani olarak yetişmektedir. Kökleri idrar söktürücü ve kabız olarak dekoksiyon veya infüzyon (%5) halinde kullanılır. Bu türün genç sürgünleri Batı Anadolu pazarlarında demetler halinde satılır ve sebze olarak yenir. Yöresel olarak "tilkişen" (Marmaris) veya "acıot" (İzmir) ismi verilmektedir.

KUŞOTU

Herba Stellariae mediae

Stellaria media (L.) Vill. (Caryophyllaceae) türünün yapraklı dallarıdır. Bu tür 10-40 cm kadar yükseklikte, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar oval şekilli, karşılıklı ve hemen hemen sapsızdır. Çiçekler dalların uçlarında, küçük ve beyaz renklidir. Yol kenarları, duvar dipleri ve bahçelerde bol olarak bulunur. İstanbul civarı ve Anadolu'da yaygın bir türdür. Potasyum tuzları, organik asitler ve saponinler taşır. İdrar arttırıcı ve balgam söktürücü etkilere sahiptir. Dahilen infüzyon (%5) halinde kullanılır. Haricen yara iyi edici olarak tanınmıştır. İlkbaharda İstanbul pazarlarında satılmakta ve sebze olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Serçedili, serçeotu (serçe ve diğer kuşların bu otu severek yemelerinden bu isim verilmiştir).

KUZUKULAĞI

Lat. Herba Rumicis acetosellae; Alm. Kleiner Sauerampfer; Fr. Petite oseille; İng. Sheep sorrel

Rumex acetosella L. (Polygonaceae) ve buna yakın türlerin kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 20-50 cm yükseklikte, kırmızımtırak gövdeli, çiçekleri pembe renkli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar tüysüz, ok biçiminde ve ekşi lezzetlidir. Anadolu'da yaygın bir bitkidir.

Yapraklar, potasyum tuzu halinde oksalik asit, kökler ise tanen taşımaktadır. Yapraklar ekşi lezzetleri nedeniyle salata halinde sebze olarak yenilir. Lapa halinde çıbanları olgunlaştırmak için çıban üzerine sarılır. Romatizma, nikris veya böbrek hastalığı olanların dahilen kullanmaları zararlıdır. Kökler infüzyon (%5) halinde dahilen idrar arttı-

rıcı, safra söktürücü ve ateş düşürücü olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Ekşikulak (Muğla), ebemekşisi (Gaziantep).

Anadolu'da yaygın olan *R. scutatus* L. ve *R. tuberosus* L. (Yumru köklü kuzukulağı) türlerinden elde edilen yapraklar da yukarıdaki türün yaprakları gibi kullanılmaktadır. *R. tuberosus* L. türüne ait genç bitkiler ilkbaharda İstanbul pazarlarında kuzukulağı ismi altında sebze olarak satılmaktadır.

LABADA KÖKÜ (Radix Patientiae, R. Lapathi): *R. patientia* L. (büyük labada) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 1-2 m yükseklikte, kazık köklü, çok yıllık otsu bir bitkidir. Bilhassa köyler ve ağıllar civarında yetişir.

Köklerinde antrasen türevleri ve tanenler bulunmaktadır. Türkiye'de yetişen bazı *Rumex* (Labada) türlerinin kökleri üzerinde yapılan araştırmalar sonunda bunların %0,2-1,7 arasında antrasen türevi ve %6-12 arasında kateşik tanen taşıdığı saptanmıştır.[431]

Labada kökü, ravend kökü gibi, kabız ve müshil etki gösterir. Müshil etki taze köklerde, kurutulmuş köklerden daha kuvvetlidir. Bu drog kuvvet verici, kan temizleyici, hazmettirici ve müshil olarak dekoksiyon (%5) veya toz (günde 1-3 g) halinde dahilen kullanılmaktadır. Zehirli bir madde taşımadığından tehlikesiz bir drogdur. Taze yaprakları sebze olarak yenilir. Haricen lapa halinde çıbanları olgunlaştırmak ve egzama yaralarını iyileştirmek için de kullanılmaktadır.

Türkiye'de yetişen aşağıdaki türlerin kökleri de aynı maksatlar için kullanılmaktadır. *R. alpinus* L. (dağ labadası), *R. conglomeratus* Murray (çayır labadası), *R. crispus* L. (kıvırcık labada), *R. obtusifolius* L. (yabani labada), *R. pulcher* L. (güzel labada). *R. crispus* türünün yaprakları Anadolu'da 'evelik' ismi altında, sebze olarak veya et dolması yapılarak, yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Yaprak ve dalların, saç örgüsü gibi örülmesi ile elde edilen demetler, kurutulmuş halde Doğu Anadolu kasabalarında satılmaktadır.

KÜÇÜK HİNDİSTAN CEVİZİ

Semen Myristicae; Alm. Muskatnüsse; Fr. Noix de muscade; İng. Nutmeg

Myristica fragrans Houtten (Myristicaceae) türünün kurutulmuş olgun tohumlarıdır. Bitki, Doğu Hint adalarında yetiştirilen, 10-20 m yüksekliğinde ve kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaçtır. Tohumlar, 2-3 cm uzunlukta, grimsi renkli, çukur kısımları kireç ile dolu (tohumlar muhafaza amacıyla kireç sütüne batırılmış olduğu için), oval şekilli tanelerdir. Kokusu kuvvetli ve özel, tadı keskin ve baharlıdır.

Bileşiminde sabit yağ (%30-40), uçucu yağ (%5-15) ve rezin bulunur. Gaz söktürücü, iştah açıcı ve antiseptik özelliklere sahiptir. Memleketimizde bilhassa karın ağrılarına karşı kullanılır. Çok tanınmış bir koku verici ve baharattır. Bazı içkilerin terkibine girer. Yüksek dozlarda tehlikelidir. Baş ağrısı, susuzluk ve sersemlik belirtileri ile zehirlenmeler yapar. Toz (0,5 g) günde üç defa, hap halinde veya dekoksiyon (%5-10) günde 1-2 bardak kullanılır. İbn Sina döneminden beri bilinen bir drogdur.[432]

Diğer isimler: Cevizbevva, cevz-i bevva.

BESBASE (Macis): Küçük Hindistan cevizi meyvesi üzerinde bulunan derimsi kabuk (arillus) dur. Besbase, sarımsı turuncu veya kırmızımtırak renkli, kalınca (1-2 mm), parlak, dalgalı, dallı, kırılmadan eğilip bükülebilen parçalar halindedir. Kokusu özel ve kuvvetli, tadı baharlı ve yakıcıdır. Uçucu yağ (%8) taşır ve küçük Hindistan cevizi tohumu gibi kullanılır.

Diğer isimler: Pespase, Hindistan cevizi çiçeği.

KÜÇÜK HİNDİSTAN CEVİZİ YAĞI (Oleum Myristicae): Küçük Hindistan cevizi tohumlarından, sıcakta sıkma yöntemi ile elde edilen sabit bir yağdır. Sarımsı renkli olup içinde kırmızımtırak renkli parçalar bulunur. Adi hararette tereyağı kıvamındadır. Kokusu özel ve kuvvetli, tadı baharlı ve yakıcıdır. Haricen romatizmaya karşı merhem halinde kullanılır.

Diğer isimler: Hindistan koza yağı.

KÜÇÜK HİNDİSTAN CEVİZİ UÇUCU YAĞI (Oleum Aethereum myristicae): Küçük Hindistan cevizi tohumlarından, su buharı distillasyonu ile elde edilir. Renksiz veya sarımsı renkli, küçük

Hindistan cevizi kokusunu andırır özel ve kuvvetli kokulu ve yakıcı lezzetli bir sıvıdır. Dahilen küçük Hindistan cevizi gibi, haricen ise antiseptik olarak kullanılır. Dahilen bir defada 1-2 damla, bir şeker parçasına damlatılarak alınır. Bu miktarda günde 2-3 defa alınabilir. Yüksek miktarlarda zararlıdır.

LADENOTU YAPRAĞI

Herba Cisti

Cistus creticus L. veya *S. salviifolius* L. (Cistaceae) türünün kurutulmuş yapraklı dallarıdır. Bu türler 30-100 cm yükseklikle, basit, tüylü ve genellikle yapışkan yapraklı, pembe (*C. creticus*) veya beyaz (*C. salviifolius*) çiçekli bitkilerdir. Bütün Akdeniz ülkelerinde ve Anadolu'nun Kuzey, Batı ve Güney bölgelerindeki makilerde bol olarak yetişmektedir. Yapraklar rezin, uçucu yağ ve tanen taşır. İnfüzyon halinde (%5) kabız, uyarıcı ve balgam söktürücü olarak kullanılmaktadır.

LADEN (Ladanum, Resina Ladani): Girit ve Kıbrıs adalarından *Cistus creticus* L., İspanya'da ise *C. ladanifer* L. türünün yapraklarından elde edilen bir oleorezinadır. Bu drog çok eski dönemlerde, ladenler arasında otlayan keçilerin tüylerinin taranması ile elde edilirdi. Sonraları ladenler arasında bir sırığa bağlanmış kayış şeritler geçirmek ve kayışlara yapışan ladeni bıçaklar ile kazıyarak elde edilmeye başlanmıştır.[433] Bu şekilde çok saf laden elde edilir. Kıbrıs ve İspanya'da laden otu dallarının suda kaynatılması ve dibe çöken rezinin toplanması yoluyla da elde edilmektedir. Bu şekilde ikinci kaliteli bir ürün elde edilir. Laden çok tağşiş edilen bir drogdur. Halen ticarette nadiren bulunmaktadır.

Saf laden esmer renkli, ak amberi andıran hoş kokulu ve parmaklar arasında kolaylıkla ezilerek yumuşayan parçalar halindedir. Tadı acımsı ve yakıcı olup kolaylıkla yanıcıdır. Rezin ve uçucu yağ taşır.[434] Eskiden çok tanınan ve kullanılan bir drog idi. Dahilen yatıştırıcı, balgam söktürücü ve kabız olarak verilir. Bugün bilhassa tütsü olarak yakılmakta ve parfümeri endüstrisinde koku verici olarak kullanılmaktadır.

Türkiye'de *C. creticus* türünün bol olarak yetişmesine karşılık Anadolu'da laden elde edildiğine dair bir bilgi veya bulgu yoktur. Osmanlı döneminde, saç ve kaş boyamakta kullanılan, siyah renkli bir macunun hazırlanmasında yararlanılırdı.

C. laurifolius L. (ildon): 1-3 m yükseklikte ve beyaz çiçekli bir bitkidir. Batı Anadolu'da, bilhassa çam ormanlarının açıklıklarında, çok yaygındır. Yaprakları, infüzyon halinde (%2) şeker hastalığına karşı ve yün boyamakta kullanılır.

Diğer isimler: Tavşancıl (Konya: Doğanhisar).

LAVANTA ÇİÇEĞİ

Lat. Flos Lavandulae; Alm. Lavendelblüten; Fr. Fleur de lavande; İng. Lavender flower

Lavandula angustifolia Miller (Syn: *L. spica* L.) (Labiatae) türünün kurutulmuş çiçeğidir. Çiçeklerin tamamen açılmadan önce (tomurcuk halinde) toplanması gerekir. Bu tür 100 cm kadar yükseklikte, çalı görünüşünde, yapraklar gümüşî, çiçekleri ise koyu mor renkli bir bitkidir. Akdeniz bölgesi ülkeleri ve Türkiye'de (İstanbul) süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Dış görünüş: Kaliks mavimsi gümüşî renkli, tüp biçiminde, 5 mm kadar uzunlukta, 5 dişli, dişlerden bir tanesi diğerlerinden daha uzun. Korolla koyu mor renkli ve tüylü. Kuvvetli özel kokulu ve acı lezzetlidir.

Bileşim: Bir uçucu yağ (%0,5-1) taşımaktadır.[435]

Etki ve kullanılış: İdrar arttırıcı ve romatizma ağrılarını dindirici özelliklere sahiptir. Eczacılıkla bazı preparatlara koku vermede ve parfümeri sanayiinde kullanılır.

Kullanılış şekli: İnfüzyon (%4-5), günde 3-4 bardak içilir. Uçucu yağ günde 3-4 damla, bir şeker parçası üzerine damlatılarak, alınır.

Türkiye'de yetişen *Lavandula* türleri taşıdıkları uçucu yağ miktarları ve bu uçucu yağlarda bulunan ana bileşikler yönünden Engin Şarer tarafından incelenmiştir.[436]

KARABAŞ LAVANTA ÇİÇEĞİ (Flos Lavandulae romanae): *L. stoechas* L. (karabaşotu) türünün kurutulmuş çiçek durumlarıdır. Bu tür 45-50 cm yükseklikte, tüylü, kuvvetli kokulu, çalı görünüşünde ve çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar dar uzun, kenarları biraz alta doğru kıvrık. Çiçekler siyahımsı mor renkli, dalların ucunda silindir şeklindeki durumlarda toplanmıştır. Batı Anadolu'nun maki

bölgelerinde yaygın bir türdür. Çiçek durumu sapının boyuna göre iki alttüre ayrılmaktadır: subsp. *stoechas* (çiçek durumunun sapı 0,5-2,5 cm, durumdan daha kısa) ve subsp. *cariensis* (çiçek durumunun sapı 5-20 cm, durumdan daha uzun).

Lavandula angustifolia (karabaş lavanta otu)

Bir glikozit, saponinler ve uçucu yağ taşımaktadır. İstanbul civarından toplanmış olan örneklerde %0,5 oranında uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır.[437]

Eski yazarlar tarafından çok önem verilen bir drogdur.[438] Ağrı kesici, antiseptik, yara iyi edici, yatıştırıcı (sara ve astımda), balgam söktürücü, idrar yolları iltihaplarını giderici, egzama yaralarını iyi edici, sinir ve kalp kuvvetlendirici gibi etkileri nedeniyle geniş bir kullanılış alanı bulmuştur. Etkileri taşıdığı uçucu yağdan ileri gelir. Zararsız ve etkili bir drogdur. Genellikle infüzyon (%2-5) halinde haricen ve dahilen kullanılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de önemli bir drog idi. Keşiş dağında bulunan karabaşotunun kolera hastalığı tedavisinde kullanılması ve eczanelerde sattırılması ile ilgili, 1848 tarihli bir padişah emri vardır.[439]

Diğer isimler: Gargan (Muğla), keşişotu.

KARABAŞ UÇUCU YAĞI (Oleum Lavandulae romanae): Karabaşotu bitkisinin toprak üstü kısımlarından su buharı distilasyonu ile elde edilen bir uçucu yağdır. Kâfur kokulu, yakıcı lezzetli ve açık sarı renkli bir sıvıdır. Kâfur, fenkon, borneol, terpinol, sineol gibi bileşikler taşımaktadır. Etkisi karabaşotu gibidir. Haricen ve dahilen antiseptik olarak kullanılır. Yara iyi edici olarak aşağıdaki merhem kolaylıkla hazırlanır ve iyi bir antiseptiktir:

Karabaşotu esansı	3 g
Lanolin	10 g
Vazelin	30 g

Kokusu hoş olmadığından karabaşotu esansı parfümeri endüstrisinde kullanılmamaktadır. Dahilen yüksek miktarlarda alınması zararlıdır.

LİMON KABUĞU

Lat. Cortex Citri, Pericarpium Citri; Alm. Zitronenschalen; Fr. Écorce de citron; İng. Lemon peel

Citrus limon (L.) Burm. fil. (Syn: *C. limonum* Risso) (Rutaceae) türünün olgun meyvelerinin taze kabuğudur. Limon ağacı 3-5 m yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen, beyaz çiçekli bir ağaçtır. Vatanı Hindistan olup bugün bütün Akdeniz ülkelerinde yetişmektedir.

Dış görünüş: 2 cm kadar genişlikte, 2-3 mm kalınlıkta, dış yüzü soluk sarı, iç yüzü beyaz renkli şeritler halindedir. Kokusu özel ve kuvvetli, tadı aromatik ve acıdır.

Bileşim: Uçucu yağ (%0,30-0,35)[440] ve flavon türevleri taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Uyarıcı ve koku verici olarak kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli: İnfüzyon (%5) ve limon tentürü. Koku verici olarak çok kullanılan limon tentürü şöyle hazırlanır: Taze limon kabuğunun dış kısmı alınır. 50 g kabuk 100 g alkol ile kapalı bir kap içinde 8 gün, zaman zaman çalkalayarak, temasta bırakılır. Bu sürenin sonunda sıkılır ve süzülür.

LİMON ESANSI (Oleum Citri, O. Limonis): Taze limon kabuklarının sıkılması ile elde edilen bir uçucu yağdır. Limon esansında %9 kadar limonen ve %4-5 arasında citral bulunur. Halen limon esansı uyarıcı ve koku verici olarak kullanılmaktadır. Parfümeri sanayiinde bileşik limon tentürü (veya Eau de Cologne) denilen kokunun hazırlanmasında kullanılır. Bu kokunun terkibi ve yapılışı şöyledir.

Limon esansı	10 g
Portakal esansı	10 g
Bergamot esansı	10 g
Portakal çiçeği esansı	2 g
Biberiye esansı	2 g
Alkol (90 derece)	1000 g

Beraberce çalkalanır ve süzülür.

LİMON SUYU (Succus Citri): Olgun limon meyvesinin sıkılması ile elde edilen usaredir. Uzun zaman saklanmaz. Çabuk bozulur. Bileşiminde organik asitler (bilhassa sitrik asit), şekerler, pektin ve C vitamini (100 g usarede 60-65 mg) bulunmaktadır.[441] Limon usaresi, şeker ile tatlandırıldıktan sonra, dahilen yorgunluk giderici ve gripal enfeksiyonlarda dayanıklılık verici olarak kullanılır. Haricen antiseptik bir etkiye sahiptir. Bilhassa gargara halinde boğaz iltihaplarında (bademcik gibi) kullanılan zararsız bir ilaçtır.

TURUNÇ KABUĞU (Cortex Aurantii): *C. aurantium* L. (turunç ağacı) türünün taze veya kurutulmuş meyve kabuğudur. Bu tür, yaprak dökmeyen bir ağaç olup bütün Akdeniz bölgesi ülkelerinde, bu arada Türkiye'de de yetiştirilmektedir.

Dış görünüş: Dış yüzü esmerimsi sarı veya esmerimsi yeşil, iç yüzü beyaz renkli olan, helezon şeklinde şeritler veya muntazam olmayan parçalar halindedir. Kokusu hoş, tadı çok acıdır.

Bileşim: Uçucu yağ (%1-2.5), pektin, rezin, acı madde ve flavon türevi glikozitler taşımaktadır.[442]

Türkiye'de yetişen bitkilerin meyve kabuklarından elde edilen uçucu yağın %93.79 limonen taşıdığı saptanmıştır.[443]

Etki ve kullanılış: İştah açıcı, midevi, lezzet ve koku verici olarak kullanılır. Safra söktürücü etkisi de vardır.

Kullanılış şekli: Toz 1-2 g hap halinde, günde birkaç defa, infüzyon (%5-10) günde 2-3 bardak. Koku ve tat vermek için kullanılan turunç şurubu şöyle hazırlanır:

Kurutulmuş turunç kabuğu gayet ince doğranır, 1 kısım kabuk 1 kısım alkol (70 derece) ile kapalı bir kapta 12 saat tutulur. Bu müddetin sonunda karışıma 10 kısım sıcak su (kaynar değil) ilâve edilir ve aynı kapta 6 saat daha bekletilir. Bu müddetin sonunda bezden süzülür. Sıvı kısım alınır, bunun her 10 kısmı için 18 kısım şeker ilâve edilir, karışım hafifçe ısıtılarak (kaynatılmaz) şeker eritilir, süzülür ve kapalı şişelerde muhafaza edilir.

Taze turunç kabuğu bulunmayan durumlarda, bunun yerine, taze portakal (*C. sinensis* (L.) Osbeck) meyvesinin kabuğu kullanılabilir. Güney Anadolu (Mersin) kökenli portakalların kabuğunda %1,3-1.5 arasında uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır.[444]

İstanbul sokaklarında bir çiçek suyu satıcısı
Andreas Magnus Hunglinger von Yngue, *Abbildungen herumgehender Krämer von Constantinopel*. Wien: Albertischen Schriften, 1800.

ÇİÇEK SUYU: *C. aurantium* L. türünün taze çiçeklerden su buharı distilasyonu ile turunç çiçeği suyu (Aqua Flos Aurantii) veya kurutulmuş çiçeklerden yapılan infüzyon (%1-4) yatıştırıcı, midevi, terletici, ateş düşürücü ve uyutucu olarak çok kullanılır. Turunç çiçeği suyundan, yatmadan önce 2-10 g infüzyondan ise bir bardak içilir. Zararsız ve etkili bir drogdur. Osmanlı döneminde seyyar satıcılar tarafından İstanbul sokaklarında satılırdı.

TURUNÇ YAPRAĞI (Folium Aurantii): *C. aurantium* L. türünün taze veya kurutulmuş yapraklarıdır. Yapraklar uçucu yağ, rezin ve acı maddeler taşımaktadır. İnfüzyon (%5) halinde kuvvet verici, yatıştırıcı, iştah açıcı ve midevi olarak, günde 2-3 bardak içilir. Zehirli madde taşımayan iyi bir iştah açıcı ve yatıştırıcıdır.

C. medica L. (ağaçkavunu): Akdeniz bölgesi ülkelerinde (Korsika, İtalya, Kuzey Afrika) eskiden beri yetiştirilmekte olan kısa dikenli küçük bir ağaçtır. Türkiye'nin güneyinde bazı bahçelerde nadiren rastlanır. Meyve limon sarısı renkli, hoş kokulu, 10-20 cm uzunlukta, kalın kabuklu ve oval şekillidir. Etli kısmı, varyeteye göre, ekşi veya tatlı lezzetlidir.

Meyve gıda olarak kullanılır. Çekirdekleri, emülsiyon halinde, midevi, acı ilaç ve kurt düşürücü olarak kullanılır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde tanınmış bir drog idi. Halen yalnız meyve olarak bir öneme sahiptir.

LİMONOTU YAPRAĞI

Herba Lippiae

Lippia triphylla (L'Hér.) O. Kuntze (Syn: *L. citriodora* (Lam.) O. Kuntze) (Verbenaceae) türünün çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 3-6 m yükseklikte, kışın yapraklarını döken bir ağaççıktır. Yapraklar 3 parçalı, ovuşturulunca limon kokusu duyulur. Çiçekler leylak renkli ve birçoğu bir aradadır. Vatanı Şili olmakla beraber Akdeniz ülkeleri ve Türkiye'de süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Yapraklar uçucu yağ (%0,1-0,2) taşımaktadır. Uçucu yağ içinde limonen, sitral, sineol vs. bulunmaktadır. İştah açıcı, yatıştırıcı ve şeker hastalığına karşı infüzyonu (%2-3), günde 2-3 bardak içilir. Zararsız bir drogdur. İstanbul piyasasında "hakiki melisa otu" ismiyle tanınmaktadır. Bkz. Oğulotu yaprağı.

Lippia triphylla (limonotu)

MAHMUDE KÖKÜ

Lat. Radix Scammoniae; Alm. Skammoniumwurzel; Fr. Racine de scammonée; İng. Scammony root

Convolvulus scammonia L. (Convolvulaceae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 50-100 cm boyunda, çiçekleri huni biçiminde, soluk sarı veya süt renkli, beyaz sütlü, tırmanıcı, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Suriye, Kuzey Irak ve Anadolu'da oldukça yaygındır.

Convolvulus scammonia (mahmude otu)

Dış görünüş: 20-60 cm uzunluk, 1-4 cm çapta, silindir biçiminde çubuklardır. Ekseriya kendi ekseni etrafında bükük olup üst yüzü esmer veya kırmızımtırak renklidir. Kokusuz, önce tatlımsı ve sonra acı lezzetlidir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Nişasta, zamk, şekerler ve etkili madde olarak bir rezin (%8-13) bulunmaktadır. Bu rezin glikozit yapısına sahiptir. Etkisi ince bağırsak üzerine olan, tahriş yapıcı bir müshildir. Toz, günde 0,50-1g hap halinde alınır.

Diğer isimler: Mahmudiye,[445] mahmuze, skamonya kökü.

MAHMUDE (Scammonium): *C. scammonia* L. türünün köklerinden elde edilen kurutulmuş usaredir. Mahmude elde etmek için iki yol kullanılmaktadır:

1- Etrafı açılan kök bir çakı ile çizilir. Çizginin altına bir midye kabuğu konulur. Bir gün içinde kabukta ve kök üzerinde toplanan usare alınır ve güneşte kurutulur. Bu şekilde saf mahmude elde edilir.[446]

2- Kökler parçalar halinde kesilir ve parçalar sıkılır. Bu şekilde elde edilen usare güneşte kurutulur. Bu yöntem ile ikinci kalite mahmude elde edilir. Genellikle içinde kök parçaları bulunur.[447]

Mahmude esmerden siyaha kadar değişen renkli, hafif kokulu ve özel lezzetli parçalar halindedir. Eskiden Anadolu (Amasya, Ankara, Antalya, Bursa, Geyve, Gülnar, İskilip, İzmir, İzmit, Kütahya, Muğla) ve Suriye (Halep) ve Irak'ta (Bağdat) elde edilirdi.[448] Ticarette İzmir mahmudesi (Scammonium Smyrnense) ve Halep mahmudesi (Scammonium Aleppense) olmak üzere iki tip mahmude bulunurdu. Halep mahmudesi birinci kalite olarak kabul edilir. İzmir mahmudesi genellikle tağşiş edilmiş bir halde bulunurdu.

Osmanlı imparatorluğu döneminde mahmude kökü ve mahmude bir dışsatım maddesi idi. 1857 yılında yalnız İngiltere'ye 9.419 kg mahmude kökü dışsatımı yapılmıştı. Bu dönemde mahmude üretimi ise 400 kg kadar idi.[449] Halen ticarette mahmude kökü ve mahmude nadir olarak bulunmaktadır. Bu drogların eldesi hemen hemen tamamen terkedilmiştir.

Mahmude nişasta, zamk ve rezin (%60-85) taşımaktadır. Müshil etkisi nedeniyle, dahilen günde 0,30- 0,60 g hap halinde alınmaktadır.

Diğer isimler: Mahmudiye, mahmuze.

Halen ticarette hakiki mahmude köküne çok nadir olarak rastlanmaktadır. Şimdi bu drog yerine Meksika'da And dağlarında yetişen *Ipomoea orizabensis* Ledanois (Convolvulaceae) türünden elde edilen kökler Meksika mahmudesi (Radix Scammoniae Mexicanae veya R. Ipomoeae) ismi altında kullanılmaktadır. Bu drog kimyasal özellikleri bakımından mahmude köküne benzer ve onun gibi müshil etkiye sahiptir.

Dikkate değer husus, mahmude kökünün vatanı olan memleketimizde de mahmude kökü yerine Meksika mahmudesinin kullanılmaya başlanmış olmasıdır. Son yıllarda İstanbul aktarlarında mahmude kökü yerine, Avrupa'dan toz halinde getirilmiş, Meksika mahmudesi "mahmude kökü" diye satılmaktadır. Bunun sebebi, memleketimizde mahmude kökü eldesinin hemen hemen terkedilmiş olmasıdır.

Türkiye'de 30 kadar *Convolvulus* türü yetişmektedir.[450] Bunlardan bazılarının kökleri veya sütleri müshil olarak kullanılmakta ise de henüz, kimyasal veya farmakolojik olarak incelenmemişlerdir.

C. arvensis L. (kuzu sarmaşığı): Boyu 3 m kadar olabilen, tırmanıcı, beyaz sütlü, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar mızrak veya ok biçiminde, çıplak veya tüylü. Çiçekler genellikle tek başlarına, huni biçiminde, beyaz veya pembe renkli, 15-25 mm boyunda. Anadolu'da çok yaygın bir türdür. Deniz düzeyinden 3000 m yüksekliğe kadar olan, tarlalar ve taşlık sırtlarda yetişir. Küçükbaş hayvanlar tarafından yenilmektedir.

Convolvulus arvensis (kuzu sarmaşığı)

Köklerde nişasta, şekerler ve etkili madde olarak mahmude kökündekine benzer bir rezin bulunmaktadır. Konya (Karapınar) bölgesinden toplanmış olan bitkilerin kurutulmuş köklerinde, etanol ile tüketilerek, %14,8 oranında rezin bulunduğu saptanmıştır.[451] Bu türün toprak üstü kısımları ve kökleri Avrupa ülkelerinde müshil ve safra söktürücü olarak kullanılmaktadır.[452]

Memleketimizde ise Orta Anadolu bölgesinde (Konya, Niğde) bu bitkinin taze sütü müshil, safra söktürücü ve kurt düşürücü olarak kullanılmaktadır. Bu şekildeki kullanılışa "mamıza yalamak" denilir. M. Ataman Konya bölgesindeki kullanılış yolunu etraflı bir biçimde anlatmıştır.[453]

Bitkiyi bulup tayin etmek ve halen kullanılıp kullanılmadığını saptamak için Konya bölgesine yaptığımız bir gezide (Haziran 1983) bitkinin ve kullanılış biçiminin Konya bölgesinin bazı kasaba ve köylerinde (Karapınar, Cumhuriyet, Yağlıbayat) bugün de bilinmekte olduğunu gördük. Kullanılış iki şekilde yapılmaktadır:

Güneş doğmadan önce bitkinin kök kısmının etrafı açılır. Bir çakı ile kökün üst kısmı çizilir ve akan beyaz renkli süt yere yatılarak yalanır. Buna "mamıza yalamak" denilir. Kısa bir süre sonra kuvvetli bir ishal meydana gelir. Bağırsalar boşalır ve bu arada da bağırsakta bulunan kurtlar dışarı atılmış olur. Çizilen kökten akan süt bir kesme şeker parçasına emdirilir ve bu şeker parçası yenilir. İki şeker parçasının emdiği süt, etki için yeterlidir.

Bölgede koyun miktarının çok artması ve aşırı otlatma sonucu bu bitkinin bulunması çok zorlaşmıştır. Karapınar bölgesindeki Karadağ sırtlarında (1250 m) bu bitkiye ait, üst kısımları koyunlar tarafından yenilmiş, bazı örnekler bulabildiysek de Yağlıbayat köyü üzerindeki sırtlarda, bütün aramamıza karşılık, bir tek bitkiye bile rastlayamadık. Bu durum, yani bitkinin bulunmasındaki güçlük, bitkinin tıbbi maksatlar için kullanışını büyük oranda önlemekte ve bu değerli bitki unutulmaya mahkûm olmaktadır. Yağlıbayat köyünde bitkiyi, kullanılışını ve etkilerini ancak yaşlılar bilmektedir. Gençlerin bu hususta bir bilgileri bulunmuyor. 5-10 yıldan beri de "mamıza yalamak" için köye veya civardaki dağlara kimsenin gelmediği söylenmektedir.

Diğer isimler: Çadırçiçeği, kaplumbağaotu, mamıza (Konya, Mersin: Civanyaylağı), mamuza (Konya),[454] tarla sarmaşığı.

C. sepium L. (Syn: *Calystegia sepium* (L.) R. Br.) (çit sarmaşığı): Tırmanıcı, beyaz sütlü, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar ok veya kalp biçiminde, tüysüz ve uzun saplı. Çiçekler beyaz renkli. Çit kenarları ve hendeklerde, etrafındaki diğer bitkilere sarılmış olarak, bulunur. Bilhassa Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde bulunur. Mahmude kökünde bulunana benzer bir rezin taşımaktadır. Çiçekli dalları ve bilhassa kökü safra söktürücü ve müshil olarak kullanılmaktadır.

C. soldanella L. (Syn: *Calystegia soldanella* (L.) R Br.) (denizsarmaşığı, kumsarmaşığı): Çok yıllık, sürünücü, beyaz sütlü ve otsu bu bitkidir. Yapraklar saplı, kalp biçiminde ve tamamen tüysüzdür. Çiçekler huni biçiminde, pembe renkli ve uzun saplıdır. Türkiye'nin sahil bölgelerinde ve kumluk yerlerde yetişir. Bitki etkili madde olarak bir rezin taşımaktadır. Bilhassa kökü müshil ve kurt düşürücü olarak kullanılmaktadır.

MALTAERİĞİ YAPRAĞI

Folium Eriobotryae

Eriobotrya japonica (Thunb.) Lindley (Rosaceae) türünün yapraklarıdır. Bu tür 10 m kadar yükselebilen, kışın yapraklarını dökmeyen, yaprakları ve çiçek durumları kırmızımtırak-esmer tüylü olan bir ağaçtır. Meyvesi 3-6 cm uzunlukla, olgunlukta sarı renkli, tatlı lezzetli ve 1-2 çekirdeklidir. Yenilen meyveleri için Akdeniz ülkelerinde, memleketimizde ise bilhassa Batı ve Güney Anadolu sahil şeridinde yetiştirilmektedir. Yaprakları tanen taşır. Bu nedenle kabız özelliğe sahiptir. Taze veya kurutulmuş yapraklardan hazırlanan infüzyon (%2-5), ishallere karşı, günde 2-3 bardak içilir. Tehlikesiz ve etkili bir drogdur.

Diğer isimler: Yenidünya.

MARULYAPRAĞI

Herba Lactucae sativae

Lactuca sativa L. (Compositae) türünün yapraklarıdır. Bu tür 30-100 cm yükseklikte, tamamen tüysüz, sarı çiçekli, beyaz sütlü, iki yıllık ve otsu bir

kültür bitkisidir. Birçok kültür formları, çok eski zamanlardan beri Anadolu'da yetiştirilmektedir.

Yapraklar (taze) baş ağrılarını kesici, süt arttırıcı, cinsel arzuyu yatıştırıcı, hafif müshil ve idrar arttırıcı etkilere sahiptir. Sebze olarak da kullanılır. Marul tohumu (günde 5-6 g) yatıştırıcı, uyutucu, hafif müshil ve süt arttırıcı olarak kullanılır.

Diğer isimler: Bostan marulu.

L. serriola L. (Syn: *L. scariola* L.) (yabani marul): 50-150 cm yükseklikte, gövdenin alt kısmı batıcı tüylü, sarı çiçekli, beyaz sütlü, 2 yıllık ve otsu bir bitkidir. Anadolu'da yaygın olup yol kenarları ve kayalık sırtlarda bulunur. Bostan marulunun bu türden elde edildiği sanılmaktadır. Çiçekli dalları (Herba Lactucae serriolae) idrar arttırıcı, antispazmotik ve yatıştırıcı etkilere sahiptir. Kurutulmuş sütü Avrupa ülkelerinde "Lactucarium", memleketimizde ise "marul yağı" ismiyle tanınır.[455] Uyuşturucu ve uyutucu etkilere sahiptir. Hap halinde günde 1 grama kadar (bu miktarı geçmek tehlikelidir) alınabilir.

Diğer isimler: Acı marul, eşek marulu, has marul, yağ marulu.

Scariola viminea (L.) F. W. Schmidt (Syn: *L. viminea* (L.) J. et C. Presl): 30-130 cm yükseklikle, tüysüz, parçalı yapraklı, sarı çiçekli, beyaz sütlü, 2 yıllık ve otsu bir bitkidir. Anadolu'da yaygın bir türdür. Yol ve tarla kenarlarında bulunur. Doğu Anadolu'da (Van bölgesi) kökünün kesilmesi ile elde edilen süt "dağ sakızı" ismiyle tanınmakta ve midevi olarak kullanılmaktadır. Marul türlerinden elde edilen süt Dioskorides döneminden beri afyonun katıştırılmasında kullanılmaktadır.[456] Etkisi nedeniyle bu drog 18. yüzyılın sonlarında "marul afyonu" olarak isimlendirilmiştir.[457] Anadolu'da 10 kadar *Lactuca* türü bulunmaktadır. Bunlar kimyasal ve farmakolojik olarak (sütlerinin uyutucu ve uyuşturucu etkisi) henüz incelenmemiştir.

MAYASILOTU

Ciltte kaşıntı, sulanma ve kabuk bağlama gibi belirtiler ile kendini gösteren ve bulaşıcı olmayan bir deri hastalığına halk arasında "mayasıl" ismi verilmektedir. Bu isim tıp dilindeki "egzama" karşılığıdır. Bazı yörelerde basur hastalığına da mayasıl denilmektedir. Yukarıda tarif edilen deri hastalığına karşı kullanılan bitkilere genellikle "mayasılotu" ismi verilir. Bu isim bilhassa *Ajuga, Hypericum, Digitalis, Teucrium* türleri için kullanılmaktadır.

MAYDANOZ TOHUMU

Lat. Fructus Petroselini; Alm. Petersiliensaat; Fr. Fruit de persil; İng. Parsley seed

Petroselinum crispum (Miller) A.W. Hill (Syn: *P. sativum* Hoffm.) (Umbelliferae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 50-80 cm yükseklikte, iki yıllık, tüysüz, yeşilimtırak renkli çiçekleri olan, özel kokulu bir bitkidir. Baharat bitkisi olarak yetiştirilir.

Dış görünüş: 2,5-3 mm uzunlukta, armut biçiminde, esmer renkli ve özel kokulu tanelerden ibarettir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Uçucu yağ (%2-3), sabit yağ ve flavon glikozitleri taşımaktadır. İdrar ve safra arttırıcı, adet söktürücü etkilere sahiptir. Kök (Radix Petroselini) ve yapraklar (Herba Petroselini) da aynı şekilde etkilidir. Memleketimizde yaprakları yemeklere lezzet vermek için kullanılmaktadır. İnfüzyon (%2-5) şeklinde günde 2-3 bardak içilir.

Taze maydanoz yaprağı tavşanlar tarafından sevilerek yenmesine karşılık tavuklar, papağan ve diğer kuşlar için tehlikeli bir bitkidir.

MEKKE PELESENGİ

Balsamum Meccae, B. Gileadense

Commiphora opobalsamum Engl. (Syn: *Balsamodendrum gileadense* Kunth) (Burseraceae) türünün gövde ve dallarının yaralanması ile elde edilen bir belsemdir. Bu tür Kızıldeniz'in Afrika ve Asya kıyılarında (Somali ve Yemen bölgeleri) yetişen ve kışın yapraklarını dökmeyen, küçük çiçekli bir ağaçtır.

Bu belsem taze iken şurup kıvamında olup zamanla sertleşir. Rengi beyazımsı sarıdır. Hoş kokulu ve acı lezzetlidir %30 kadar uçucu yağ taşır. Midevi, balgam söktürücü ve koku verici olarak kullanılır. Kullanılışı bilhassa İslam ülkelerinde yaygındır.

Diğer isimler: Doğu pelesengi (Balsamum Orientale), hakiki pelesenk (B. Verum), İstanbul pelesengi (B. Constantinopolitanum), Kabe pele-

sengi (B. Meccae), Mısır pelesengi (B. Aegyptiacum), Suriye pelesengi (B. Syriacum), Yahudi pelesengi (B. Judaicum).

MELEKOTU KÖKÜ

Lat. Radix Angelicae sylvestri; Alm. Brustwurz; Fr. Racine d'angélique sauvage; İng. Wild angelica root.

Angelica sylvestris L. (Umbelliferae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 1-2 m yükseklikte, pembemsi beyaz çiçekli, tüysüz ve çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar çok defa parçalı. Yaprakçıkların kenarları dişli. Meyve 5-6 mm uzunlukta ve kanatlıdır. Su kenarları ve sulak çayırlarda yetişir. Kuzey (Bursa, Bolu, Trabzon: Hamsiköy)[458] ve Güneydoğu (Hatay, Maraş) Anadolu dağlarında bulunmaktadır.

Dış görünüş: 5-6 cm kadar çapta, etrafı köklerle kaplı, esmer renkli parçalardır. Tadı buruk, kokusu hafif ve özeldir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Tanen ve uçucu yağ taşımaktadır. Kabız, sinir sistemini kuvvetlendirici ve yatıştırıcı (astımda) etkilere sahiptir. İnfüzyon (%5-10) olarak günde 2-3 bardak içilir. Toz 0,5-10 g günde üç defa hap halinde. Tozu infüzyondan daha etkilidir. Bu bitkinin gövdelerinden Bursa'da (bitki Uludağ'm eteklerinde yetişir) özel bir reçel (melekotu reçeli) yapılmaktadır. Hoş kokulu olması ile tanınır.

Diğer isimler: Avrupa'da yetişmekte ve kökleri tedavide kullanılmakta olan *Angelica archangelica* L. türüne de Türkçede "melaike otu" veya "melekotu" ismi verilmektedir, iki türü birbirinden ayırmak için, Fransızcada olduğu gibi, Türkiye'de yetişen *A. sylvestris* türüne "yabani melekotu" demek daha uygundur.

MENEKŞE

Lat. Herba Violae tricoloris; Alm. Stiefmütterchenkraut; Fr. Herbe de pensée sauvage; İng. Pansy herb

Viola tricolor L. (Violaceae) (hercai menekşe) türünün, çiçek açma zamanında toplanıp, gölgede kurutulmuş toprak üstü kısımlarıdır. Bu tür bir senelik, otsu bir bitki olup Avrupa ve Anadolu'da yabani olarak yetiştiği gibi birçok kültür formu süs bitkisi olarak da yetiştirilmektedir.[459]

Viola tricolor (hercai menekşe)

Dış görünüş: Gövde parçaları köşeli, içleri boş. Yapraklar sapsız, kulakçık büyük ve parçalı. Çiçekler uzun saplı sarımsı veya açık mor renkli. Meyve hemen hemen 3 köşeli ve tüysüz bir kapsül. Hafif kokulu ve yavan lezzetlidir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Saponinler, antosiyan ve flavon türevleri taşır.

İdrar söktürücü, yumuşatıcı ve kan temizleyici etkilere sahiptir. Deri hastalıklarına karşı kullanılır. İnfüzyonu (%10), günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Benefşe, menevşe.

KOKULU MENEKŞE (Herba Violae odoratae): *V. odorata* L. (kokulu menekşe) türünün gölgede kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür çok yıllık, 10 cm kadar yükseklikte, mor renkli ve kokulu çiçekli, otsu bir bitkidir. Yapraklar uzun saplı ve kalp biçiminde. Anadolu'da nadir olarak bulunur. Süs bitkisi olarak da yetiştirilmektedir.

Dahilen terletici, haricen lapa veya gargara halinde, yumuşatıcı olarak kullanılır. Aktarlarda bu drog yerine "hercai menekşe" satılmaktadır.

Anadolu'da 20 kadar *Viola* türü bulunmaktadır. Bunlar henüz kimyasal veya farmakolojik yönden incelenmemiştir. İstanbul aktarlarında süsen kökü (Rhizoma Iridis), menekşe kokulu olmasından dolayı, "menekşe kökü" adıyla satılmaktadır. Bkz. Süsen kökü.

MERCANKÖŞK

Lat. Herba Majoranae; Alm. Majoran; Fr. Herbe de marjolaine; İng. Marjoram

Origanum majorana L. (Syn. *Majorana hortensis* Moench) (Labiatae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 20-80 cm yükseklikte, çalı görünüşünde, yaprakları tüylü, çiçekleri beyaz veya pembe renkli bir bitkidir. Kaliks bir dudaklı olup, alt dudak bulunmamaktadır. Kuru sırtlar, kayalık yerler ve orman açıklıklarında yetişir. Anadolu'da nadir bir bitkidir. Yalnız Güney Anadolu'da (Alanya, Anamur, Mersin) bulunmaktadır.

Dış görünüş: Yapraklar karşılıklı, saplı veya sapsız, 1,5-2 cm uzunlukta, küt uçlu, beyazımtırak tüylü ve kuvvetli kokuludur. Gövde tüylü ve dört köşeli. Çiçekler çok küçük, genellikle beyaz renkli.

Bileşim: Uçucu yağ (%0,3-0,6 taze bitkide), tanen ve acı madde taşımaktadır. Uçucu yağda terpenler ve ketonlar bulunur. Anadolu kökenli kurutulmuş bitkilerde %1,7 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır.[460]

Etki ve kullanılış: Yatıştırıcı, midevi, idrar arttırıcı, gaz söktürücü, terletici ve kabız özellikleri vardır. Romalılar döneminden beri, bilhassa Orta Avrupa'da, baharat olarak kullanılmaktadır. Aynı maksat için uçucu yağı (Oleum majoranae) da kullanılır.

Kullanılış şekli: Toz veya infüzyon (%5) halinde kullanılır. Uçucu yağı bir damla bir şeker parçası üzerine damlatılarak alınmaktadır.

Diğer isimler: Macuranotu, mercengüş (Farsça mezengüş'den).

Anadolu'da 20 kadar *Origanum* türü bulunmaktadır. Bunlardan bazıları tedavi amacıyla veya baharat olarak kullanılmaktadır.

O. dictamnus L. (Girit kekiği): Bu tür 20 cm kadar yükseklikle, beyaz tüylü, pembe çiçekli ve çok yıllık bir bitkidir. Girit adasında yetişmektedir. Türkiye'de bulunduğu şüphelidir. Uçucu yağ taşır. Uçucu yağda bilhassa karvakrol bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Girit adasından getirtilir ve infüzyon (%5) halinde, uyarıcı, midevi, gaz söktürücü ve kuvvet verici olarak kullanılırdı. Bugün piyasada bulunmamaktadır.

O. heracleoticum L. (Syn: *O. vulgare* L. subsp. *hirtum* (Link) Ietswaart) (İstanbul kekiği): Sık tüylü, çok yıllık, beyaz veya pembe çiçekli ve kuvvetli kokulu bir bitkidir: Kaliks tüp biçiminde, 5 dişli ve tüylü. Trakya, Batı ve Güney Anadolu'da yaygın bir türdür. Kuru bitki %4 -5 uçucu yağ taşır. Bu uçucu yağda bilhassa karvakrol bulunmaktadır. Yapraklı çiçek durumları ticarette "kekik" ismi altında satılır ve kekik yerine baharat olarak kullanılır.

O. onites L. (Syn: *O. smyrnaeum* L.) (İzmir kekiği): 50-60 cm kadar yükselebilen, tüylü, beyaz çiçekli, kuvvetli kokulu ve çok yıllık bir bitkidir. Kaliks tek dudaklı olup alt dudak bulunmamaktadır. Batı ve Güney Anadolu'da bol olarak yetişir. Kuru bitki %2-3 oranında uçucu yağ taşır. Bu uçucu yağda bilhassa karvakrol bulunmaktadır.

Yapraklı çiçek durumları ticarette "kekik" ismi altında satılır ve kekik yerine baharat olarak kullanılır. Yukarıdaki iki türün yapraklı ve çiçekli dallarından su buharı distilasyonu ile elde edilen uçucu yağ, "kekik yağı" (Oleum Origani smyrnaeum) ismi altında ticarete çıkartılmaktadır. Bu uçucu yağ sarımsı-kırmızı renkli, özel ve kuvvetli kokulu ve yakıcı lezzetli bir sıvıdır. Bilhassa karvakrol taşır. Kekik yağına benzer etkilere sahiptir. Genellikle kekik yağı yerine kullanılır.

O. sipyleum L. (tahtacıotu): 80 cm kadar yükselebilen, alt kısmı tüylü ve üst kısmı tüysüz, pembe çiçekli ve çok yıllık bir bitkidir. Kaliks iki dudaklı ve pembe renklidir. Batı, Orta ve Güney Anadolu'da yaygın olarak bulunur. İdrar arttırıcı ve hazmettirici olarak, çay halinde kullanılmaktadır.

O. vulgare L. (güveyotu, keklikotu (Bursa), fudeng): 100 cm kadar yükselebilen, pembe veya beyaz çiçekli, otsu ve çok yıllık bir bitkidir. Kaliks tüp biçiminde, hemen hemen birbirine eşit uzunlukta 5 dişli. Kurak tepeler, taşlık sırtlar ve orman açıklıklarında yetişir. Anadolu'da yaygın bir bitkidir. Memleketimizde 4 alttürünün (subsp. *gracile*, subsp. *hirtum*, subsp. *viride* ve subsp. *vulgare*) yetiştiği bilinmektedir. Bunlar tüylenme şekilleri ve çiçek renklerine göre birbirinden ayrılır.

Uçucu yağ (%0,1-0,2, taze bitkide) taşımaktadır. Uçucu yağda bilhassa karvakrol bulunur. Terletici, idrar arttırıcı, gaz söktürücü ve yatıştırıcı olarak,

infüzyon (%2) halinde kullanılır. Kekik yerine baharat olarak da kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli: Toz, günde 3-5 g yemeklerden önce, infüzyon (%2-3) haricen veya dahilen kullanılır. Mersin suyu, taze yaprakların su buharı distilasyonu sonucu elde edilir. Bilhassa haricen antiseptik ve koku verici, dahilen ise kabız olarak kullanılır.

Memleketimizde yetiştiği bilinen 4 alttür, uçucu yağları ve uçucu yağların bileşimi yönünden, karşılaştırılmalı olarak henüz incelenmemiştir. Bkz. Kekik suyu.

MERSİN YAPRAĞI

Lat. Folium Myrti; Alm. Myrtenblætter; Fr. Feuille de myrthe; İng. Myrtle leaf

Myrtus communis L. (Myrtaceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 1-3 m yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaççıktır. Çiçekler beyaz renkli, 5 parçalı, erkek organlar çok adettedir. Meyve nohut büyüklüğünde, siyahımsı mor renkli, çok tohumlu bir bitkidir. Akdeniz ve Ege bölgesi dağlarında bol olarak yetişir. Meyveleri beyaz renkli olan varyete (var. *leucocarpa* DC.) Fethiye bölgesinde "aşılı mersin" ismiyle tanınır ve süs bitkisi olarak kullanılır.

Myrtus communis (mersin), çiçek

Dış görünüş: Yapraklar 1-3 cm uzunluk ve 0,5-1 cm genişlikle, tam kenarlı, sivri uçlu, tüysüz, derimsi, özel ve kuvvetli kokuludur.

Bileşim, etki ve kullanılış: Tanen (%14-19),[461] uçucu yağ (%0,3- 0,5) ve acı maddeler taşımaktadır. Yaprak ve meyveler kabız, mikrop öldürücü, iştah açıcı ve kan dindirici etkileri nedeniyle dahilen ve haricen kullanılmaktadır. Dahilen kabız, idrar yolları hastalıklarında mikrop öldürücü ve göğüs hastalıklarında antiseptik, haricen yara iyi edici olarak kullanılmaktadır.

Yapraklar baharat olarak da bir öneme sahiptir. Yapraklı dallar, taşıdığı tanen nedeniyle, eskiden beri Anadolu'da mazı ile birlikte derilerin tabaklanmasında kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Bahar, murt (Arapçadan).

MERSİN ESANSI (Oleum Myrti): *M. communis* L. türünün yaş yapraklarından su buharı distilasyonu ile elde edilir. Hemen hemen renksiz, akıcı, özel kokulu ve yakıcı lezzetli bir sıvıdır. Memleketimizde Güney Anadolu'da elde edilmektedir. Yaklaşık olarak 100 kg yapraktan 300 g esans elde edilir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Mirtenol, terpenler ve sineol taşımaktadır. Gıda (bazı salçaların terkibine girer) ve parfümeri sanayiinde önemli bir ilkel maddedir. Antiseptik, kan kesici ve yatıştırıcı etkileri nedeniyle dahilen bronşit, verem ve belsoğukluğu gibi hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır. Memleketimizde şeker hastalığına karşı da kullanılmaktadır. Alınacak miktar günde 10 damla civarındadır. Yüksek miktarlarda kullanılması tehlikelidir. Solunum sistemini tahriş eder ve kanamalar yapar. Rahmin kasılmasına ve gebelerde çocuk düşüklerine neden olur. Esans elde edilmesi sırasında ele geçen "mersin suyu" meyve sularına koku vermek için kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Mersin yağı.

MERSİN MEYVESİ (Fructus Myrti): *M. communis* L. türünün, kurutulmuş veya taze, olgun meyveleridir. Mersin meyvesi oval şekilli, önce yeşil, olgunlukta siyahımsı mor renkli, ucunda 5 parçalı kaliks bakiyesi bulunan taneler halindedir. Çok miktarda beyaz renkli, sert ve küçük tohum taşır. Lezzeti buruktur. Güneşte kolaylıkla kurutulabilir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Meyve uçucu yağ, tanen, şekerler ve organik asitler (sitrik ve malik) taşımaktadır. Mersin meyvesi memleketimizde, yemiş olarak, bilhassa çocuklar tarafından kullanılmaktadır.[462] Tıbbi özellikleri yaprağınkine benzer. Meyvelerden hazırlanan infüzyon (%2-3) kabız ve antiseptik olarak günde 2-3 bardak içilir. Bu infüzyonların lezzeti yaprağınkinden daha az acı olduğundan tercihen kullanılmaktadır.

Myrtus communis (mersin), meyve

MEŞE MAZISI

Lat. Gallae Quercinae, Gallae Turcicae; Alm. Gallæpfel; Fr. Noix de galle; İng. Nutgall, Gallnut

Quercus infectoria Olivier (Fagaceae) türünün dalları üzerinde mazı sineği tarafından meydana getirilen mazıdır. Sinek mazıyı delip dışarı çıkmadan önce, toplanıp fırınlanmış olması lâzımdır. Sineğin mazıyı delip dışarı çıkması drogun kalitesini düşürür. Mazı meşesi Yunanistan, İran ve Türkiye'de yabani olarak yetişmektedir. Mazıdağı'ndan (Mardin) elde edilir.

Quercus infectoria (mazı meşesi)

Dış görünüş: 1-2,5 cm çapında, küre biçiminde, sarımsı veya grimsi esmer renkli, sapsız veya kısa saplı, üzeri pürtüklü taneler halindedir. Ekseriya üzerinde, mazı sineğinin çıkış yeri olan, bir delik bulunur. Kokusuz ve buruk lezzetlidir.

Ticarette mazı, rengine ve taşıdığı tanen miktarına göre, aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır (TS 1001):

Çivit mazı (kara mazı): Mazılar 1,5 cm çapa gelince toplanmıştır. Petrol yeşili renkte olup üzerinde böceğin çıkış deliği (uçma deliği) bulunmaz. Tanen miktarı en az %69 olmalıdır. Bilhassa Güneydoğu Anadolu bölgesinde elde edilir.

Yeşil mazı: Görünüşü yukarıdaki tipe benzer. Tanen miktarı en az %67 olmalıdır.

Beyaz mazı (ak mazı): Soluk sarı renkli olup genellikle üzerinde böceğin çıkış deliği bulunur. Tanen miktarı en az %67 olmalıdır. Ege bölgesinde elde edilen mazılar bu tipe dahildir.

Kırmızı mazı: Geç toplanmış ve yağmur almış bir üründür. Rengi sarımsı kırmızı ile açık kahve rengi arasında değişir. Üzerinde böceğin çıkış deliği bulunur. En az %50 tanen taşımalıdır. Ekonomik değeri düşük bir tiptir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Anadolu'dan elde edilerek dış satımı yapılan mazılar iki grup altında toplanırdı: Güneydoğu ve Doğu Anadolu ürünü olan Halep mazısı (Gallae Halepensis, G. Nigrae, G. Turcicae) ve Batı Anadolu ürünü olan İzmir mazısı (Gallae Smyrnensis).

Bileşim, etki ve kullanılış: Gallik tanen (%50-70) taşımaktadır. Dahilen kabız olarak (tannik asit) bilhassa veteriner hekimliğinde kullanılmaktadır. Nadiren kan kesici olarak da kullanılır. Tannik asit eldesinde bir ilkel maddedir. Boya endüstrisinde ve derilerin tabaklanmasında[463] kullanılır. Türkiye'nin bir dışsatım ürünüdür. Toz 0.5-1 g günde birkaç defa hap halinde, infüzyon (%5), ishal ve kanamalara karşı, günde 2-3 bardak içilir.

Meşe mazısı Hititler döneminden beri Anadolu'da elde edilip kullanılan ve dış ülkelere satılan bir üründür. Meşe mazısı ve palamut kadehi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de mühim bir dışsatım ürünü idi. 1862 yılında yalnız İngiltere'ye 207.810 kg meşe mazısı ve 25.729.699 kg palamut kadehi satışı yapılmıştır.[464]

PAMUK MAZISI (eldiven mazısı): Batı Anadolu (İzmir, Uşak) bölgesinde yetişen bazı *Quercus* türlerinin dalları üzerinde *Andricus quercusramuli* L. isimli böceğin meydana getirdiği mazıdır. Pamuk mazısı 1,5-2 cm çapında, pamuk topağı biçiminde, devetüyü renginde, yumuşak ve kokusuz taneler halindedir.

Pamuk mazısının %22 gallik tanen taşıdığı, deri tozu metodu ile saptanmıştır.[465] Haricen, yaraların üzerine sarılarak, kan dindirici ve antiseptik olarak kullanılır. Bu etkileri, taşıdığı tanenden ileri gelmektedir.

MEŞE KABUĞU (Cortex Querci): *Q. robur* L. (Saplı meşe) ve diğer meşe türlerinin[466] genç dallarından alınıp kurutulmuş kabuklardır. Meşe kabuğu 1-3 mm kalınlıkta, oluk veya boru biçiminde, dış yüzü gri, iç yüzü esmer tarçın renkli, kokusuz, acımsı ve buruk lezzetli parçalardır.

Bileşim, etki ve kullanılışı: Gallik tanen (%10-20), gallik asit, renk maddeleri, acı maddeler vs. taşımaktadır. Kabız, kuvvetlendirici ve antiseptik etkilere sahiptir. Dahilen kabız olarak 0,5 g günde birkaç defa hap halinde veya infüzyon (%3-6) şeklinde kullanılır. Haricen, boğaz hastalıklarında, infüzyon ile gargara yapılır. Bazı maddeler (alkaloitler, bakır ve kurşun tuzları) ile zehirlenmelerde, hastaya meşe kabuğu veya mazı ile hazırlanmış infüzyonların içirilmesi çok faydalıdır. Bu droglardaki tanen, zehirli madde ile birleşerek onun kana geçmesini önler.

Aynı maksatlar için kabukları kullanılan diğer türler şunlardır:

Q. coccifera L. (kermes meşesi, kırmız meşesi): 10 m kadar yükselebilen, kışın yapraklarını dökmeyen, bir çalı veya bodur ağaçtır. Yapraklar sert, 4 cm'ye kadar uzunlukta, kenarı dişli, dişlerin uçları batıcı, her iki yüzde de tüysüz. Batı ve Güney Anadolu'da yaygın olan bir türdür.

Bu türün dalları üzerinde yaşayan bir böcek (*Coccus ilicis* Fab.) türünden elde edilen meşe kırmızı (Grana Kermes, G. Tinctorum) denilen madde eskiden kırmızı boya olarak büyük bir öneme sahipti. Koşnil böceği (*Coccus cacti* L.) türünden elde edilen boyar maddenin (*Coccus, Coccionella*) bol miktarda ticarete çıkması ile önemini kaybetmiştir. Halen ticarette bulunmamaktadır.

Q. ilex L. (pırnal meşesi): 10-15 m yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaççıktır. Yapraklar sert, 4 cm'ye kadar uzunlukta, dişli kenarlı, dişlerin uçları batıcı, yaprağın üst yüzü çıplak, alt yüzü ise sık tüylüdür. Batı ve Kuzey Anadolu'da bulunan bir türdür.

Q. vulcanica (Boiss. et Heldr.) Kotschy (kasnak meşesi): 25-30 m yüksekliğe erişebilen, gövde çapı yaklaşık 1,5 m'yi bulan ve kışın yapraklarını döken bir türdür. Güneybatı ve Orta Anadolu'nun bazı bölgelerinde (Kütahya, Konya, Afyon, Eğridir) küçük topluluklar halinde bulunur. Dal kabukları, dekoksiyon halinde (%5), kabız olarak kullanılmaktadır. Odunu hafif ve işlemesi kolay olduğundan eskiden şarap fıçısı ve kasnak yapımında kullanılırdı. Bugün bilhassa mobilya yapımında kullanılmaktadır.

PALAMUT (Semen Querci): Türkiye'de 20 kadar *Quercus* (meşe) türü bulunmaktadır.[467] Bunların meyveleri, ayrım yapılmaksızın "palamut" ismi altında toplanmaktadır. Bununla beraber tedavide bilhassa *Q. cerris* L. (Türk meşesi), *Q. ithaburensis* Decne subsp. *macrolepis* (Kotschy) Hedge et Yalt. (palamut meşesi) ve *Q. robur* L. (saplı meşe) türlerinin meyveleri kullanılmaktadır. Palamut meşesinin meyveleri 3 cm kadar uzunlukta, silindir şekilli, açık kahve renkli ve buruk lezzetlidir.

%10 civarında gallik tanen taşır. Bu nedenle taze veya kavrulmuş meşe palamudundan (Semen Quercus tostum) hazırlanan dekoksiyon (%5-10) dahilen kabız olarak kullanılır. Batı Anadolu bölgesinde hayvan yemi olarak da kullanılmaktadır.

Kabuğu soyulduktan sonra kavrulmuş olan palamudun toz edilmesi ile palamut kahvesi (Café de glands) elde edilir. 15 g palamut kahvesinin 1 litre suda kaynatılıp süzülmesi ile elde edilen hülasa, bal veya şeker ile tatlandırıldıktan sonra, midevi ve kabız (bilhassa çocuk ishallerine karşı) olarak kullanılır. Günde 2-3 bardak içilebilir. Palamut, Yontma Taş döneminden beri (Milattan 50.000 yıl önceleri), insan ve hayvan gıdası olarak kullanılmaktadır.[468]

Diğer isimler: Palıt, palut, pelit.

PALAMUT KADEHİ (Valenea): *Q. ithaburensis* Decne subsp. *macrolepis* (Kotschy) Hedge et Yalt (Syn: *Q. aegilops* Willd., *Q. macrolepis* Kotschy) (palamut meşesi) türünün kurutulmuş meyve ka-

dehidir. Palamut meşesi 5-10 m yükseklikte, kışın yapraklarını döken bir ağaçtır. Yunanistan ve Türkiye'nin bilhassa Ege bölgesinde yetişmektedir.

Dış görünüş: Palamut kadehi, 4-6 cm çapında, üzeri tırnak denilen pullarla kaplı ve yarım küre biçimindedir. Tadı buruk, kokusu yoktur.

Bileşim, etki ve kullanılış: Dahilen infüzyon halinde kabız olarak kullanılmaktadır. Asıl önemi bir sepi maddesi olmasındadır. Antik devirden beri dericilik ve boyacılıkta kullanılan bir ilkel maddedir. Memleketimizin yıllık palamut eldesi 60 ton civarında olup bir kısmıyla da palamut özü (Extractum Valoneae) hazırlanmaktadır. Bu preparat dericilikte değerli bir sepileyici madde teşkil etmektedir. [469] İnfüzyon (%2-5) şeklinde kullanılır.

Quercus macrolepis (palamut meşesi)

G. A. Olivier, seyahatnamesinde,[470] Karaman (Konya) bölgesinde, kadehi palamut meşesi kadehinden daha küçük ve daha kıymetli bir meşe türü olan *Q. infectoria* kadehinin de dericilik ve boyacılıkta kullanılmakta olduğundan bahsetmektedir.

MEYAN KÖKÜ

Lat. Radix Liquiritiae ; Alm. Suessholzwurzel; Fr. Racine de réglisse, İng. Liquorice root

Glycyrrhiza glabra L. (Leguminosae) türünün soyulmadan veya kabuğu soyulduktan sonra güneşte kurutulmuş kökleridir. Bu tür 30-60 cm yükseklikte, tüysü yapraklı, mavimsi mor çiçekli, çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar 5-9 yaprakçıklıdır. Çiçekler 5-15 cm uzunlukta olan seyrek durumlarda toplanmış. Meyvenin üzeri çıplak veya guddeli, fakat dikenli değildir. Anadolu'da yaygın bir türdür. Bilhassa dere ve nehir kenarlarındaki kumluklarda yetişir.

Anadolu'da iki varyete bulunmaktadır: 1) Meyvesi çıplak olan var. *glabra;* 2) Meyvesinin üzerinde saplı veya sapsız guddeler bulunan var. *glandulifera* (Waldst. et Kit.) Boiss.

Eskiden bilhassa Ege bölgesinde (ticaret merkezi İzmir) elde edilirdi. Bu bölgedeki üretim çok azalmıştır. Halen üretim bilhassa Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yapılmaktadır.

Dış görünüş: 0,5-2,5 cm çapında, 15-50 cm uzunlukta, silindrik çubuklar halindedir. Soyulmuş olanlarda (Memleketimizde elde edilmemektedir) dış kısım sarı renklidir. Soyulmamış olanların dış kısmında esmer renkli ve boyuna çizgili bir kabuk bulunur. Kırıldığı zaman kırılma yüzü lifli ve sarı renklidir. Kokusu özel, tadı önce tatlı ve sonra acımsıdır.

Avrupa piyasasında kabuğu soyulmamış meyan kökü (Radix Liquiritiae naturalis) ve kabuğu soyulmuş meyan kökü (Radix Liquiritiae mundata) olmak üzere iki cins meyan kökü bulunmaktadır. Kabuğu soyulmuş drogun fiyatı, kabuğu soyulmamış olanın fiyatının hemen hemen iki mislidir. Memleketimiz piyasasında yalnız kabuğu soyulmamış meyan kökü bulunmaktadır.

Bileşim: Nişasta, şekerler, zamk, rezin, flavon türevleri ve glycyrrhizin (glycyrrhizik asit) taşımaktadır. Bu sonuncu madde glikozit yapısında bir bileşik olup tadı şekerden 50 defa daha tatlıdır. Köklerdeki miktarı, kökün elde edildiği bölgeye bağlı olarak, %5-13 arasında değişir. Drogun etkili maddesi olarak bilinmektedir.

Etki ve kullanılış: Göğüs yumuşatıcı, balgam söktürücü, idrar arttırıcı, tat düzeltici gibi etkilere sahiptir. Toz halinde eczacılıkta hapların hazırlanmasında, kıvam ve şekil vermek için kullanılır. Sigara, bira ve plastik sanayiinde mühim bir ilkel maddedir. Kola ismi altında hazırlanan alkolsüz içkilerin terkibine de girer. Türkiye'nin mühim bir ihraç maddesidir.

Kullanılış şekli: Toz 0,5-1 g, hap halinde, günde birkaç defa. İnfüzyon veya dekoksiyon (%5) günde 2-3 bardak.

Diğer isimler: Piyan (Aydın).

G. echinata L. (acı meyan, dikenli meyan): 1-2 m yükseklikle, beyazımsı mor çiçekli, tüysüz yapraklı ve çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar 4-8 çift yaprakçıklıdır. Meyvenin üzeri sık dikenlidir. Anadolu'da yaygın olmakla beraber bilhassa Batı Anadolu'da yetişmektedir. Kökleri acı maddeler taşıdığından makbul değildir. Buna karşılık toplanıp "meyan kökü" ile karıştırılarak ticarete çıkartılmaktadır.

MEYAN BALI (Succus Liquiritiae): *G. glabra* L. türünün taze veya kuru köklerinden kaynar su ile tüketmek ve sonra alçak basınçta yoğunlaştırmak yoluyla elde edilen bir hülasadır. Ticarette toz, silindir şeklinde çubuklar veya dört köşeli bloklar halinde bulunur. Parlak siyah renkli, özel ve tatlı lezzetli bir kütledir. Suda kolaylıkla erir. Sudaki çözeltisi çalkalandığı zaman kalıcı bir köpük verir. Memleketimizde meyan balı elde eden tesisler bulunmaktadır (İzmir, Söke, Bitlis). Terkibi meyan kökünün terkibine benzerse de glycyrrhizin miktarı daha yüksektir. Memleketimizde elde edilen hülasalardaki glycyrrhizin miktarı %20 civarındadır.[471]

Göğüs yumuşatıcı, öksürük kesici, mukozayı koruyucu ve yara iyi edici etkileri vardır. Bu nedenle bazı pastillerin terkibine girer. Mide hastalıklarında (ulkus, gastrit) faydalıdır. Hap halinde veya bir parça meyan kökünün ağızda emilmesi şeklinde kullanılır. Günde alınacak miktar 1 gr'dır. Memleketimizin eski bir ihraç ürünüdür.

Diğer isimler: Meyan kökü özü.

MEYAN ŞERBETİ: Meyan kökünün su ile tüketilmesi sonucu elde edilen bir hülasadır. Diyarbakır, Mardin ve Urfa bölgesinde bol miktarda elde edilip kullanılmaktadır.

Urfa bölgesinde meyan şerbeti elde etmek için aşağıdaki yol kullanılmaktadır:

Taze kökler su ile yıkanarak temizlenir. Temizlenmiş kökler güneş altında kurutulur. Kurumuş kökler dövülerek lif haline getirilir. Lif bir miktar karbonat ile yoğrulur. Koku vermek için biraz tarçın tozu ilâve edildikten sonra bir tekneye doldurulur. Üzerine su konulur. Teknenin dibindeki delikten alınan su tekrar lifin üzerine dökülerek devamlı bir tüketme yapılır. Sulu kısım istenilen renk ve tadı alınca ayrılarak satışa sunulur.

Meyan şerbeti esmer renkli ve tatlı lezzetli bir sıvıdır. Buz ile soğutulduktan sonra, Güneydoğu bölgelerinde içki olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Göğüs yumuşatıcı, balgam söktürücü ve öksürük kesici etkileri bulunmaktadır. Meyan şerbeti elde edilmesinden geriye kalan lifler bölgede yakacak olarak kullanılır.

MISIR PÜSKÜLÜ

Lat. Stylus Maydis; Alm. Maisgriffel; Fr. Style de maïs; İng. Corn silk flower

Zea mays L. (Gramineae) türünün kurutulmuş stigmalarıdır. Bir kültür bitkisidir. Bütün dünyada yetiştirilir. Dişi çiçeklerden alınan püsküller, ince bir tabaka halinde, gölgelik bir yerde kurutulur.

Dış görünüş: Açık esmer veya kırmızı esmerimsi renkli, hafif ve özel kokulu, tatsız, 1 mm kadar genişlikte, uzun liflerden ibarettir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Karbonhidratlar, potasyum, sodyum ve kalsiyum tuzları taşır. İdrar söktürücü ve taş düşürücü olarak kullanılır. İnfüzyon veya dekoksiyon (%3-10), günde 3 bardak veya daha fazla içilir.

MISIR YAĞI (Oleum Maydis): Mısır nişastası elde edilmesi esnasında ayrılan mısır embriyonunun sıkılması ile elde edilen bir sıvı yağdır. Doymuş yağ asidi miktarının düşük olması nedeniyle, damar sertleşmesi olan hastalara, yemek yağı olarak tavsiye edilmiştir.

MISIR KARASI: Mısır koçanında urlar meydana getiren *Ustilago maydis* (DC.) Corda (Ustilaginaceae) isimli mantarın sporlarıdır. Sporlar siyah renkli ve kömür tozu görünüşünde olup mısır taneleri yerinde oluşan urların içinde bulunur. Halk

arasında haricen kan kesici olarak kullanılmaktadır. Çavdar mahmuzuna (Secale Cornutum) benzer bir etkisi olduğu bilinmektedir.

Diğer isimler: Mısır kömürü, mısır yanığı.

MİRRA

Gummi Myrrhae, Myrrha

Commiphora myrrha Engl. (Syn: *Balsamea myrrha* Baill.) ve diğer *Commiphora* türlerinin (Burseraceae) gövdelerinin yaralanması ile elde edilen bir usaredir. Drogu veren bitkiler Arabistan, Somali ve Habeşistan dağlarında yetişen küçük ağaçlardır. Halen Mirra bilhassa Somali bölgesinde elde edilmektedir.

Dış görünüş: Değişik şekil ve büyüklükte, sarımsı, kırmızı veya esmer renkli taneler veya parçalar halindedir. Özel kokulu ve acımsı lezzetlidir. Su ve alkolde kısmen çözünür.

Bileşim, etki ve kullanılış: Rezin (%30-40), uçucu yağ (%2-10), zamk, acı madde vs. taşır. Antiseptik ve uyarıcı etkilere sahiptir. Bilhassa solunum sistemi hastalıklarına karşı kullanılır. Toz veya hap halinde günde 0,5-1 g alınır. Yakılması ile elde edilen duman tütsü olarak kullanılır. Parfümeri endüstrisinde, koku verici olarak, bazı terkiplerin içine girer.

Diğer isimler: Mirrisafi, mürrüsafi.

MİSK

Moschus

Moschus moschiferus L. (Cervidae) isimli hayvanın genital organlarının yanında bulunan bir guddenin salgısıdır. Misk keçisi Tibet, Moğolistan ve Tonkin dağlarındaki ormanlarda yaşar. Ortalama 60 cm yükseklikte olup, esmer renkli, gri veya beyaz lekelidir. Tüyleri uzun ve dalgalıdır. Başı küçük, kulakları tavşan kulağı biçiminde ve boynuzsuzdur. Üst çenesindeki dişlerden iki tanesi çok büyük olup, dudaklardan aşağı doğru sarkar. Erkek keçinin göbeği ile genital organları anısında 5-6 cm uzunluk ve 3-4 cm genişlikte bir salgı bezi bulunur. Bu gudde, kokulu ve kıvamlı bir madde ile doludur. Keçiler avcılar tarafından özel tuzaklar ile yakalanır ve salgı bezi alınır. Kışın avlanan hayvanlardan elde edilen misk, yazın avlanan hayvanlardan elde edilen miskten daha iyi kalitelidir.

Misk esmer renkli, kıvamlı bir kitledir. Acımsı lezzetli ve özel kokuludur. Az bir kül bırakarak yanar. Eter ve etanolde kolaylıkla çözünür. Rezin, kollesterin, sabit yağ ve uçucu yağ taşır. Uçucu yağda başlıca kokulu bileşik olarak muskon bulunur.

Yatıştırıcı bir etkiye sahiptir. Toz, hap veya tentür halinde kullanılır. Bugün bilhassa parfümeri endüstrisinde koku verici olarak kullanılmaktadır. Eskiden cinsel arzuyu arttırmak için çok kullanılırdı: "Miski ban yağı ile karıştırıp başa sürseler nezleyi men eder ve dimağa kuvvet verir. Eğer şebboy yağıyla karıştırıp fallusun başına sürseler cinsi münasebette kuvvet verir. Doğurmayan kadınlar kendilerine ilaç ettiklerinde içine misk de katsalar gebe kalmalarına yardımcı olur".[472]

MİSVAK

Stipites Salvadorae

Salvadora persica L. (Salvadoraceae) türünün kurutulmuş gövde, dal veya kök parçalarıdır. Bu tür dikensiz küçük bir ağaçtır. Yapraklar karşılıklı, tam kenarlı ve derimsi, çiçekler 4 parçalıdır. Meyve küçük bir kiraz biçimindedir. Bitki Kuzey Afrika, İran ve Hindistan'da yetişir.

Misvak parmak kalınlığında, 10-20 cm boyda, gümüşümsü esmer renkli çubuklar halindedir. Yakın Doğu ülkeleri Müslüman halkı tarafından diş temizliği için kullanılır.[473] Misvak diş temizliği için şöyle hazırlanır: Çubuğun bir ucundan kabuk bir cm kadar uzunlukta soyulur. Bu kısım 24 saat kadar suda bırakılarak yumuşatılır. Sonra hafifçe dövülerek uç kısımdaki lifler meydana çıkartılır. Bu şekilde elde edilen fırça ile dişler fırçalanır. Misvaktan yapılan fırça ile dişlerin temizlenmesinde hem liflerin etkisi ve hem de misvakta bulunan bileşiklerin antiseptik ve temizleyici özelliği etkili olmaktadır. Misvak (Arapça Arak) dallarının iyi bir diş temizleyici olduğu İbn Baytar'da kayıtlıdır.[474] Misvak bitkisinin yaprakları kuvvet verici, ateş düşürücü ve yatıştırıcı, meyveleri ise gaz söktürücü ve idrar arttırıcı olarak, bitkinin yetiştiği ülkelerde, yerli halk tarafından kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Arak (Arapça), dişpaklayıcı, mosfak (Farsça).

MOR SALKIM

Wisteria sinensis (Sims) Sweet (Leguminosae), 20 metreye kadar uzayabilen, çok yıllık ve sarılıcı bir bitkidir. Yapraklar bileşik, 7-13 yaprakçıklı. Yaprakçıklar basit, tam kenarlı ve sivri uçlu. Çiçekler 15-30 cm uzunlukla olan salkımlarda toplanmış. Korolla kelebek biçiminde, morumsu-mavi renkli. Meyve bakla biçiminde ve çok tohumludur. Vatanı Çin'dir. Türkiye'de, bilhassa Batı Anadolu'da, bahçe ve parklarda süs bitkisi olarak bol miktarda yetiştirilmektedir.

Bileşim: Glikozitler (vistarin ve diğerleri) taşımaktadır.

Toksikolojik etki: Bütün bitki ve bilhassa dal ve gövde kabuğu zehirlenmeler yapmaktadır. Zehirlenme karın ağrısı, ishal, yüz kızarması, baş dönmesi, uyku hali ve göz bebeklerinin genişlemesi ile kendini gösterir. Memleketimizde nadir olarak zehirlenmelere sebep olan bir bitkidir.

MUŞMULA

Fructus Mespili

Mespilus germanica L. (Rosaceae) türünün taze meyveleridir. Bu tür yabani halde 2-3 m yükseklikle, dikenli bir ağaççıktır. Yetiştirilen kültür formu dikensiz olup boyu 6 m'ye kadar yükselebilir. Yapraklar basit, alt yüzde tüylü, tam veya dişli kenarlı, çiçek beş parçalı ve beyaz renklidir. Meyve esmer renkli, küremsi şekilli, genellikle 5 çekirdekli ve buruk lezzetli. Kuzey Anadolu dağlarında yabani olarak yetişir. Çok eski tarihlerden beri Anadolu'da, meyvesi için yetiştirilmektedir.

Bileşim: Şekerler, organik asitler ve tanen taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Bağırsak hastalıklarında (dizanteri, kolit vs.) iyi bir kabız ve düzenleyicidir. Zehirli bileşikler taşımadığı için tehlikesizce kullanılabilir. Alınacak günlük miktar 100-200 g.

Kullanılış şekli: Çekirdeği çıkartılmış olan ham meyveler bir havanda ezilir, süt veya şeker ile karıştırıldıktan sonra yenir. Kolaylıkla alınabilecek olan bir şekil ise şöyle hazırlanır: 100 g ham muşmula parçalanır ve 500 g su ile 15 dakika kaynatılır, soğuduktan sonra süzülür. Sulu kısım biraz şeker ile tatlandırıldıktan sonra içilir. Çekirdeği (Semen Mespili) idrar arttırıcı etkiye sahip olup, infüzyon (%5) halinde, böbrek ve mesane taşlarının düşürülmesinde kullanılır.

Diğer isimler: Beşbıyık, döngel.

MÜBAREKDİKENİ

Herba Cardui benedicti

Cnicus benedictus L. (Syn: *Carduus benedictus* Auct.) (Compositae) türünün çiçekli dallarıdır. Bu tür 50 cm kadar bir boya erişebilen, tüylü, sarı çiçekli, bir yıllık otsu bir bitkidir. Gövde yaprakları sapsız, dişli kenarlı, dişlerin uçları dikenli, damarlar beyaz, yumuşak ve soluk yeşil renklidir. Anadolu'da yaygın bir bitkidir. Yol kenarları ve kurak sırtlarda yetişir.

Tanen, acı madde ve uçucu yağ taşımaktadır. İştah açıcı, idrar arttırıcı, ateş ve tansiyon düşürücü ve yatıştırıcı etkilere sahiptir. Anadolu'da şeker hastalığına karşı da kullanılmaktadır. Dekoksiyon (%5), günde iki bardak içilir. Zararsız bir drogdur.

Diğer isimler: Bostanotu, şevketibostan, şevketotu, şevkülmübarek.

MÜDÜRMÜK TOHUMU

Semen Lathyri

Lathyrus sativus L. (Leguminosae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 30-60 cm yükseklikte, bir yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar 2 yaprakçıklı ve sülüklü, hemen hemen tüysüzdür. Gövde kanatlı, çiçekler kelebek biçiminde, tek başına, uzun saplı, beyaz, pembemsi veya mavimsi renklidir. Meyve 3 cm kadar uzunlukta, tüysüz, saplı, sırtı iki kanatlı, 3-5 tohumlu bir legümendir. Tohumlar köşeli, 6-10 mm çapında, üzeri düzgün, beyazımtırak, sarımtırak veya esmer renklidir. Hayvan yemi olarak yetiştirilir. Tarlalarda yabani ot olarak da rastlanmaktadır.

Bileşim, etki ve kullanılış: Tohumlar nişasta (%30), şekerler (%3) ve yağ (%2) taşımaktadır. Zehirli etkiye sahip olan bileşikler bazı özel amino asitler (bilhassa nitriller)'dir. Eski yazarlar tarafından çok kullanılan bir drogdur. Dahilen idrar söktürücü, idrar yolları iltihaplarını giderici, cinsel gücü arttırıcı, kuvvet verici, sarada yatıştırıcı, sarılığı geçirici ve kuvvet verici olarak kullanılmıştır.

Toz edilen tohumlar bal ile karıştırılarak macun şeklinde alınır. Kavrulmuş tohumlar, toz edildikten sonra, nohut kahvesi yerine kullanılır. Otsu kısım değerli bir hayvan yemidir.

Diğer isimler: Burçak tohumu, külür.

Toksikolojik etki: *L. sativus* L., *Vicia ervilia* (L.) Willd. (burçak) ve *V. sativa* L. (fiğ) tohumlarının uzun zaman ve çok miktarda yenmesi insanlarda lathyrismus ve vicismus (veya fabismus) denilen hastalıkları meydana getirmektedir. Bu şekil zehirlenmelerde sinir sistemi bozukluğu ve buna bağlı olarak da adele zayıflığı ve felçler meydana gelir. Felçler bilhassa bacaklarda meydana gelmekte olduğundan, şahıslarda yürüme güçlükleri görülür. Bu tip zehirlenmeler kıtlık yıllarında ve fakir halk arasında görülmektedir. Zira bu dönemlerde una bir miktar burçak veya müdürmük tohumu unu katılmaktadır. Eskiden Türkiye'nin Akdeniz bölgesinde (Anamur civarı) bu tip zehirlenmelere rastlanılmakta idi.[475] Halen burçak zehirlenmesi bilhassa Hindistan'da görülmektedir.[476]

Tohuma kaçmış *L. sativus* L. veya Türkiye'de çok yaygın olan *L. cicera* L. (çiçekleri tuğla kırmızısı veya nadiren pembe renklidir) türlerini yiyen hayvanlarda da tehlikeli zehirlenmeler görülmektedir.

L. odoratus L. (kokulu bezelye çiçeği, ıtırşahi): 50-200 cm yükseklikte, bir yıllık, otsu, yaprakları tüysü, çiçekleri kırmızı renkli (beyaz, pembe, mor, mavi veya alaca renkli kültür formları vardır) ve kuvvetli kokulu olan bir türdür. Vatanı Güney Avrupa (İtalya, Sicilya) olmakla beraber süs bitkisi olarak memleketimizde de yetiştirilir.

L. tuberosus L. (koşkoz, yumrulu bezelye): 30-80 cm yükseklikte, otsu, çiçekleri parlak kırmızı veya pembe renkli, tırmanıcı bir bitkidir. Tarla kenarlarında ve sulak çayırlarda yetişir. Orta ve Doğu Anadolu'da (Pasinler) yaygın bir türdür. Yumru kökleri (Glandes Terrestres) fındık lezzetinde olup gıda olarak yenir. Aynı zamanda kabız etkisinden dolayı ishallere karşı da kullanılmaktadır.

MÜHRÜSÜLEYMAN KÖKÜ

Lat. Rhizoma Sigilli salomonis, Rhizoma Polygonati; Alm. Salomonssiegelwurzel; Fr. Racine de sceau de Salomon; İng. Salomon's seal root

Polygonatum multiflorum (L.) All. (Liliaceae) ve buna yakın diğer türlerin kurutulmuş rizomudur. Bu tür 30-80 cm yükseklikte, tüysüz, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar 5-15 cm uzunlukta, tam, tüysüz, sapsız veya çok kısa saplı. Çiçekler yeşilimsi beyaz renkli, 2-6 tanesi bir arada ve kokusuz. Meyve, bezelye tanesi büyüklüğünde, parlak mavimsi siyah renkli ve 3-6 tohumludur. Kuzey Anadolu bölgesinde orman ve çalılıklar altında bulunmaktadır.

Dış görünüş: Üzerinde gövde ve kök izleri bulunan, boğumlu çubuklar halindedir. Eski yıllara ait dal izleri bir mührü andırır. Bu nedenle bitkiye Süleymanın mührü isini verilmiştir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Şekerler, tanen, saponin ve müsilaj taşımaktadır. Hafif kabız, romatizma ve gut ağrılarını giderici etkilere sahiptir. Dahilen alındığında kandaki şeker miktarını düşürdüğü görülmüştür. Bu nedenle şeker hastalığına karşı kullanılır. Memleketimizde cinsel gücü arttırıcı olarak tanınmıştır. Haricen, dekoksiyon (%5) veya taze köklerin ezilmesi ile elde edilen lapa, çıbanların olgunlaştırılıp açılmasını sağlamak amacıyla pansuman halinde kullanılır. Toz veya infüzyon (%1-3) halinde verilir. Tehlikesiz bir drogdur.

Diğer isimler: Boğumlucaotu.

Türkiye'de 5 kadar *Polygonatum* türü yetiştirilmektedir. Bunların rizomları bir ayrım yapılmadan tedavide kullanılmaktadır.

MÜRVER ÇİÇEĞİ

Lat. Flos Sambuci nigrae; Alm. Holunderblüten; Fr. Fleur de sureau; İng. Elder flower

Sambucus nigra L. (Caprifoliaceae) türünün gölgede kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür 10 m kadar yükseklikte, beyaz çiçekli bir ağaççık olup memleketimizde bahçelerde yetiştirilir.

Dış görünüş: Krem renkli çiçek ve çiçek parçalarından ibarettir. Çiçekler küçük ve 5 parçalıdır. Kuvvetli kokulu, önce tatlımsı, sonra acı lezzetlidir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Uçucu yağ (%0,3), müsilaj, rezin, tanen ve sambunigrin isimli bir glikozit taşır. Rize ve Zonguldak bölgelelerinden toplanan materyal rutozit ve antosiyanlar yönünden incelenmiştir.[477] İdrar söktürücü, terletici ve müshil

etkileri vardır. Yaprak ve gövde kabukları da aynı maksat için kullanılmaktadır. İnfüzyon veya dekoksiyon (%4-8) günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Kara mürver.

CÜCE MÜRVEROTU (Herba Ebuli): *S. ebulus* L. türünün çiçekli dallarıdır. Bu tür 60- 200 cm yükseklikte, beyaz çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Meyveler küremsi şekilli, siyah ve parlak renklidir. Türkiye'de yaygın bir türdür. Bilhassa tarla ve hendek kenarlarında yetişir. Bitki tanen, uçucu yağ, acı maddeler, organik asitler ve boyar maddeler taşımaktadır. Meyve, yaprak veya kökleri infüzyon halinde (%5), müshil, idrar arttırıcı ve terletici olarak kullanılmaktadır. Meyveler müshil etki için, günde 4-5 g biraz bal ile ezilerek, alınır. Yüksek miktarlarda, bilhassa çocuklar için tehlikelidir. Meyvelerden mor renkli bir boyar madde elde edilmektedir.

Diğer isimler: Azıotu, yabani mürver, yer mürveri.

Sambucus ebulus (cüce mürver)

NANAHAN

Lat. Fructus Ajowan; Alm. Ägyptischer Kümmel, Fr. Fruit d'ajowan; İng. Ajowan fruit

Carum copticum Bentham et Hooker fil. (Syn: *Trachyspermum ammi* (L.) ex Turrill) (Umbelliferae) türünün olgun meyveleridir. 40-70 cm yükseklikte, parçalı yapraklı, beyaz çiçekli, tüysüz ve bir yıllık bir bitkidir. Türkiye'de Birecik (Urfa) bölgesinde yetiştirilmektedir.[478]

Dış görünüş: Meyveler 2 mm kadar büyüklükte, esmer renkli ve kekik kokuludur.

Bileşim, etki ve kullanılış: Birecik kökenli örnekler %3,4 oranında uçucu yağ taşımaktadır. Bu yağ içinde, timol üzerinden hesaplanmış, %42,8 oranında fenolik bileşikler saptanmıştır.[479] Meyve ve meyvelerden elde edilen uçucu yağ, bilhassa doğu ülkelerinde (İran, Hindistan) gaz söktürücü, kabız, cinsel gücü arttırıcı, kurt düşürücü ve idrar arttırıcı olarak kullanılmaktadır. Timol elde edilen önemli ve ilkel maddedir.[480] Gaziantep ve Urfa bölgelerinde aktarlarda satılır ve süt arttırıcı olarak kullanılır. Mısır anasonu adıyla da tanınan bu meyveler, Urfa bölgesinde, ekmek hamuruna katılır ve bu şekilde özel kokulu bir ekmek hazırlanır.

NANE YAPRAĞI

Lat. Folium Menthae piperitae; Alm. Pfefferminzblatt; Fr. Feuille de menthe poivrée; İng. Peppermint leaf

Mentha piperita L. (bahçe nanesi) (Labiatae) türünün gölgede kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür bir kültür bitkisi olup *M. aquatica* L. ile *M. spicata* L. türlerinin bir melezidir. 30-90 cm yükseklikte, kuvvetli kokulu, hemen hemen tüysüz, gövde ve dalları genellikle kırmızımtırak renkli, çok yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar dişli kenarlı, üzeri buruşuk, saplı ve koyu yeşil renklidir. Çiçekler erguvani renkli olup dalların ucunda birçoğu bir arada toplanmıştır. Sulak ve gölgelik yerleri sever. Tohum vermediği için ancak rizomları ile üretilebilir.

Dış görünüş: 3-8 cm uzunlukta, oval biçimli, sivri uçlu, kısa saplı, kenarları dişli, çıplak ve hafif tüylü ve koyu yeşil renkli basit yapraklardır. Kokusu özel ve kuvvetli, tadı ise baharlı ve serinleticidir.

Bileşim: Rezin, tanen ve uçucu yağ (%0,5-1) taşımaktadır. Uçucu yağ miktarı yetiştirilen ırka ve yetişme koşullarına göre büyük değişiklikler gösterir. Anadolu kökenli (Ankara) bitkilerin kurutulmuş dal ve yapraklarında %0,51 uçucu yağ bulunduğu gösterilmiştir.[481] İstanbul civarında yetişen bitkilerin taze yapraklarında %0,8, kurutulmuş yapraklarında ise %3,25 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır.[482] Türkiye'de yetişen bazı *Mentha* türleri uçucu yağları Semra Kurucu tarafından incelenerek yayınlanmıştır.[483] Uçucu yağ içinde terpenler, serbest ve ester halinde mentol (%40-60), menton (%8-10) ve mentofuran bulunmaktadır.

Etki ve kullanılış: Bilhassa sinirsel kökenli mide bulantılarını kesici, gaz söktürücü ve koku verici olarak kullanılmaktadır. İnfüzyon (%4-5) sabah akşam birer bardak, nane suyu günde 20-80 g alınır. Nane suyu şöyle hazırlanır:

Nane esansı	1 g
Talk	10 g
Su	1000 g

Yukarıdaki karışım ara sıra hafifçe çalkalanarak, birkaç gün bırakılır ve sonra filtre kâğıdından süzülür. Nane kokulu ve lezzetli berrak bir sıvıdır. Serin yerde muhafaza edilir.

Yetiştirme: Nane memleketimizde halen bahçe ve bostanlarda küçük miktarlarda yetiştirilmektedir. Uçucu yağ elde etmek için lüzumlu olan materyal, ancak geniş oranda ve yüksek verimli çeşitlerin yetiştirilmesi ile elde edilebilir. Yabancı kökenli anaçlar ile İzmir bölgesinde yapılan kültür denemeleri memleketimizde yüksek uçucu yağ verimli (%3 ,8 oranına kadar) bir mahsulün alınabileceğini göstermiştir.[484] İzmir'de yetiştirilen bitkilerden elde edilen uçucu yağda menton oranının Avrupa'da yetiştirilen bitkilerden daha yüksek olduğu gösterilmiştir.[485] Uçucu yağdaki mentol-menton oranı ortama (iklim, toprak) bağlı olarak geniş bir şekilde değişmektedir.

Diğer isimler: Biber nane, fülfüli nane, İngiliz nanesi, misk nanesi.

NANE ESANSI (Oleum Menthae piperitae): *M. piperita* L. türünün çiçekli ve yapraklı dallarından su buharı distilasyonu ile elde edilen bir uçucu yağdır. Nane esansı renksiz, özel ve kuvvetli kokulu ve yakıcı lezzetli bir sıvıdır. Bilhassa mentol (kökenine göre %40-90) taşımaktadır.

Hafif antiseptik, ferahlatıcı, koku verici ve mide bulantılarını kesici olarak kullanılır. Alınacak miktar günde 2-10 damladır. Bir şeker parçası üzerine damlatılarak alınır.

Anadolu'da eskiden beri bahçelerde yetiştirilen veya yabani olarak yetişen *Mentha* türlerinden, basit distilasyon yöntemi ile nane esansı elde edilip kullanılmaktadır.[486] Maraş bölgesinde yetiştirilen bahçe nanesi (*M. piperita*) üzerinde yapılan uçucu yağ tayinlerinde, bu bölge nanesinin kurutulmuş yapraklarının %3 oranında uçucu yağ taşıdığı saptanmıştır.[487] Memleketimizde yetiştirilen bahçe nanesi uçucu yağ miktarı bakımından uygun olduğu halde, ekiminin çok az olması nedeniyle, fiyatı çok yüksektir (1982 yılında Maraş'da 750 g taze nanenin fiyatı 50 liradır). Bu nedenle elde edilen uçucu yağın fiyatı ithal edilen uçucu yağdan daha yüksek olmakta, bu husus da memleketimizde geniş mikyasta nane esansı elde edilmesini olanaksız kılmaktadır.

NANE SUYU: Güney Anadolu (Muğla, Antalya) yaylalarında yetişen bazı *Mentha* türlerinin (bilhassa *M. pulegium* L.) çiçekli dallarından su buharı distilasyonu ile elde edilir. Bilhassa mentol ve türevlerini taşımaktadır. Osmanlı döneminde seyyar satıcılar tarafından İstanbul sokaklarında satılır ve dahilen mide bulantısını kesmek için kullanılırdı.

Anadolu'da 7 kadar *Mentha* türü yetişmektedir. Bunların bir kısmı halk arasında "yabani nane" ismi altında kullanılmaktadır. Başlıcaları şunlardır:

M. aquatica L. (su nanesi): 20-90 cm yükseklikte, ekseriya kırmızımtırak renkli, az veya çok tüylü, yaprakları saplı ve kuvvetli kokulu, çiçekler dalların ucunda küremsi başlar halinde bir arada toplanmış, çiçekleri leylak renkli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Anadolu'da yaygın bir türdür. Su kenarlarında ve bazen suyun içinde yetişir. Kurutulmuş toprak üstü kısımlarında %0,3-0,4 arasında uçucu yağ bulunmaktadır.[488] Uçucu yağ içinde %5-37 arasında mentol bulunduğu saptanmıştır.[489]

M. longifolia (L.) Hudson (Syn: *M. incana* Willd., *M. sylvestris* L.) (tüylü nane): 40-120 cm yükseklikte kuvvetli bir türdür. Yapraklar hemen he-

men sapsız ve seyrek veya beyazımtırak sık tüylü, çiçekler erguvan veya beyaz renkli. Bilhassa Kuzey ve Kuzeydoğu Anadolu'da yaygındır. Bazı alttür ve varyeteleri yayınlanmıştır. Kurutulmuş toprak üstü kısımlarında %0,2-0,55 arasında uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır.[490] Uçucu yağ %15-29 arasında mentol taşır.[491]

M. pulegium L. (yarpuz): 10-40 cm yükseklikte, çok yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar kısa saplı az veya çok tüylü. Çiçekler yaprakların koltuğunda toplanmış ve leylak renkli. Kaliks dişlerinin birbirine eşit olmaması ve tüp kısmının boğazının içi tüylü olması ile Anadolu'da yetişen diğer *Mentha* türlerinden kolaylıkla ayrılabilir. Sulak çayırlarda bol olarak bulunmaktadır. Akdeniz bölgesi kasabalarının pazarlarında "nane" yerine satılmaktadır.

İstanbul civarından toplanan örneklerde %0,15 uçucu yağ, bu uçucu yağ içinde de %60 pulegon olduğu saptanmıştır.[492] Eski çağlardan beri tanınıp kullanılan bir nane türüdür. Toprak üstü kısımları (Herba Menthae pulegii) infüzyon halinde hazırlanarak günde 2-3 bardak içilir. Kuvvet verici, hazmettirici, balgam ve safra söktürücü ve adet getirici etkilere sahiptir.

Memleketimizde basit yöntemler ile bu türden uçucu yağ elde edilir. Filiskin yağı (Oleum Menthae pulegii) ismiyle tanınan bu yağ, bitkinin taşıdığı özelliklere sahiptir. Bir şeker parçası üzerine damlatılarak günde 2-10 damla alınabilir.

Diğer isimler: Filiskin, nene (Manavgat), pülüskün.

M. spicata L. subsp. *spicata* (Syn: *M. viridis* L., *M. crispa* L.) (kıvırcık nane): 30-100 cm yükseklikte, kuvvetli kokulu, çıplak veya grimsi tüylü, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar sivri uçlu, hemen hemen sapsız. Çiçekler soluk mavi renkli, dalların ucunda uzun ve dar başak durumlarda toplanmış. Sulak yerler veya su kenarlarında yetişir. Bilhassa Kuzey ve Batı Anadolu'da yaygındır. Yaprakları Folium Menthae crispae veya F. Menthae viridis ismi altında ticarette bulunur. Bitki bilhassa uçucu yağ elde edilmekte kullanılmaktadır.

Bu tür %1-5 arasında uçucu yağ taşımaktadır. Su buharı distilasyonu ile elde edilen uçucu yağ Oleum Menthae viridis ismi altında tanınır. Bu yağ içinde bilhassa karvon (%40-70) bulunmaktadır. Diş macunları ve çikletlerin içine koku verici olarak konulmaktadır. Gaziantep kökenli bitkide %1,2-1,3 oranında uçucu yağ ve bu yağda da %68-69 karvon ve %4- 6 limonen saptanmıştır.[493] Gaziantep bölgesinde yetiştirilen bu alttür çevrede yemeklik nane olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Antep nanesi, Rumi nane, yeşil nane.

M. suaveolens Ehrh. (Syn: *M. rotundifolia* Auct.): 40-100 cm yükseklikte, hoş kokulu, gövdesi seyrek veya sık ve yumuşak tüylü, çok yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar sapsız, küt uçlu, kenarları dişli, üst yüz buruşuk ve soluk yeşil renkli, alt yüz gri veya beyaz renkli ve yünümsü gibi tüylüdür. Yazın kuruyan sulak yerlerde bulunur. Batı Anadolu'da yaygındır. Sebze bahçelerinde de yetiştirilir.

Kurutulmuş toprak üstü kısımlarında %0,14 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır.[494] Türkiye'de yetişen *Mentha* türleri taşıdıkları uçucu yağ miktarı ve bu yağ içinde bulunan etkili bileşikler (mentol) yönünden büyük değişiklikler göstermektedir. Bu değişiklikler ekolojik koşullar,[495] *Mentha* türlerinin birbirleriyle kolaylıkla melezleşmeleri ve birçok kimyasal ırkın bulunması gibi nedenlerle açıklanabilir.

DAĞ NANESİ (Folium Calaminthae niveae): *Cyclotrichium niveum* (Boiss.) Manden. et Scheng. (Syn: *Calamintha nivea* Boiss.) türünün yapraklarıdır. Bu tür 20-50 cm yükseklikte, sık beyaz tüylü, kuvvetli nane kokulu, leylak renkli çiçekli, çok yıllık otsu bir bitkidir. Anadolu'ya has bir tür olup Doğu Anadolu (Malatya, Sivas, Erzincan)'da kayalık sırtlarda yetişir.

Kurutulmuş yapraklarında %5,6 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır. Bu yağda %26-28 oranında mentol üzerinden hesaplanmış alkol bulunmaktadır.[496] Uçucu yağ verimi bakımından çok ilgi çekici bir türdür.

KEDİ NANESİ (Herba Nepetae): *Nepeta cataria* L. (Labiatae) türünün kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 50-100 cm yükseklikte, tüylü, beyaz (mavimsi-mor lekeli) çiçekli, yaprakları saplı, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Orta ve Doğu Anadolu'da yetişmektedir.

Taze bitkide %0,2-0,7 arasında uçucu yağ bulunur. Bu yağda karvakrol ve timol vardır. Toprak

üstü kısımları, infüzyon (%2-3) halinde, midevi ve uyarıcı olarak kullanılır. Kediler bu bitkinin kokusunu sever. Bu nedenle bitkiye "cataria" (Catus: kedi) ismi verilmiştir.

Diğer isimler: Nezleotu.

N. mussinii Sprengel ex Henckel (arıotu): Mavi çiçekli bir bitkidir. Vatanı Kafkasya ve Hazar Denizi bölgesi olmakla beraber Avrupa ve Anadolu'da bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Ankara'da yetiştirilen bitkilerde %0,4-0,45 oranında uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır.[497]

TAŞ NANESİ (Herba Micromeriae): *Micromeria fruticosa* (L.) Druce subsp. *serpyllifolia* (Bieb.) P.H. Davis (Labiatae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 10-50 cm yükseklikte, çok yıllık ve tüylü bir bitkidir. Yapraklar 5-10 mm uzunlukta, tüylü, grimsi yeşil renkli, alttakiler oval biçimde, üsttekiler dar, kuvvetli nane kokulu ve baharlı lezzetli. Bitki genellikle taşlık yerlerde yetişir. Memleketimizde Erzurum (Tortum) bölgesinde 'taş nanesi' ismiyle tanınmakta olup, kurutulmuş yaprakları, nane yerine kullanılmaktadır. Kurutulmuş yapraklarda %3 oranında uçucu yağ vardır. Bu uçucu yağda mentol eser miktardadır. %60 pulegon ve %20 menton taşımaktadır.[498]

Diğer isimler: Kaya yarpuzu (Gaziantep).

M. myrtifolia Boiss. et Hohen. (dağ çayı, topuk çayı): 10-40 cm yükseklikte, çalı görünüşünde, tüylü, kırmızı çiçekli, çok yıllık bir bitkidir. Çiçekli dalları, Güney Anadolu bölgesinde (Alanya, Anamur, Kaş) çay halinde iştah açıcı, gaz söktürücü ve uyarıcı olarak kullanılmaktadır.

KIR NANESİ (Herba Ziziphorae): *Ziziphora clinopodioides* Lam. (Labiatae) türünün çiçekli dallarıdır. Bu tür kekik görünüşünde, tüylü, pembe çiçekli, özel ve kuvvetli kokulu bir bitkidir. İç ve Güney Anadolu dağlarının (Antalya) kurak ve çıplak tepelerinde yetişir. Uçucu yağ taşımaktadır. İştah açıcı, gaz söktürücü ve antiseptik olarak kekik yerine kullanılır. İnfüzyon (%2) günde 2-3 bardak içilir.

NAR AĞACI KABUĞU

Lat. Cortex Granati; Alm. Granatbaumrinde; Fr. Écorce de grenadier; İng. Pomegranate bark

Punica granatum L. (Punicaceae) türünün kurutulmuş kök, gövde veya dal kabuklarıdır. Bu tür dikenli bir çalı veya dikensiz küçük bir ağaç halindedir. Yapraklar basit ve tam. Çiçekler koyu kırmızı veya nadiren beyaz renkli. Meyve 5-8 cm çapında, küremsi şekilli ve üzeri kırmızımtırak sarı renkli kabukludur. Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde (örneğin Artvin) yabani olarak bulunur. Meyveleri için bahçelerde yetiştirilir.

Dış görünüş: 5-10 cm uzunluk ve 1-3 cm genişlikte, değişik şekilli parçalar halindedir. Kokusuz ve hafif acı lezzetli olup çiğnendiği zaman tükürüğü sarıya boyar.

Bileşim: Tanen (%20) ve alkaloitler (pelletierin ve diğerleri) taşımaktadır. Tenyalar üzerinde etkili madde pelletierin'dir.

Etki ve kullanılış: Nar ağacı kabuğu eskiden beri bağırsak şeritlerine (Tenia) karşı kullanılmaktadır. Pelletierin şeritler için özel bir öldürücü etkiye sahiptir. İnsanlar için de zehirli olduğundan saf halde kullanılamaz.

Kullanılış şekli: 60 g nar ağacı kabuğu toz edilir ve 750 g su ile 6 saat bekletilir. Bu müddetin sonunda, hafif ateş üzerinde, 250 g kalıncaya kadar ısıtılır. Süzülür, sıvı kısım bal veya şeker ile tatlandırıldıktan sonra, yarımşar saat ara ile 2 veya 3 defada içilir. Hülasanın içimi tamamlandıktan 2 saat sonra bir müshil, 30 g Hint yağı veya 30 g sodyum sülfat (İngiliz tuzu) 400 g suda eritilerek alınır.

Bu drog bazı şahıslarda kusma, baş dönmesi ve görme bozuklukları ile meydana gelen zehirlenmeler yapabilir. Bu nedenle ancak hekim kontrolünde kullanılmalıdır. Drog halen aktarlarda bulunmamaktadır. Nar kabuğu denildiği zaman "Nar meyvesi kabuğu" anlaşılmaktadır.

NAR KABUĞU (Cortex Granati fructuum): *P. granatum* L. türünün meyve kabuğudur. Taze veya kurutulmuş halde kullanılır. Nar meyvesi kabuğu tanen ve triterpenler[499] bakımından zengindir. Çok düşük bir oranda alkaloit de taşımaktadır. Kabız özelliği nedeniyle, ishale karşı infüzyon halinde. (%5) kullanılmaktadır. İnfüzyondan günde 2-3 bardak içilir. Tehlikesiz ve etkili bir ilaçtır. Aynı maksat için nar çiçeği (Flos Granati, Flos Balustiae) ve nar tohumlarının sıkılması ile elde edilen nar suyu da kullanılmaktadır.

Eski yayınlarda "ekşi nar" ve "tatlı nar" olmak üzere iki çeşit nar kayıtlıdır. Bu deyimler meyvenin olgunluk derecesine bağlıdır. Ham meyveler "ekşi nar", olgun meyveler ise 'tatlı nar" ismini alır. Ekşi nar kabuğu veya meyve suyu kabız ve midevi, tatlı nar suyu ise idrar arttırıcı, midevi ve kuvvet verici olarak kullanılmaktadır.

Taze veya kurutulmuş nar meyvesi kabuğu ile kullanılan mordana bağlı olarak, yün iplikler sarı, esmer sarı veya siyaha boyanmaktadır. Çiçeklerinden de boyar madde olarak yararlanılmaktadır.

Diğer isimler: Ekşi nar kabuğu.

NERGİS ÇİÇEĞİ

Flores Narcissi tazettae

Narcissus tazetta L. (Amaryllidaceae) türünün kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür Avrupa ve Anadolu'da yetişen, 20-80 cm yükseklikte, soğanlı bir bitkidir. Çiçekler kuvvetli kokulu, 2-10 tanesi bir arada ve beyaz renklidir. Her bir çiçeğin ortasında sarı renkli bir taç bulunur.

Bitki zehirli alkaloitler (narcissin) taşır. Kusturucu ve ishal vericidir. Kurutulmuş çiçekler yatıştırıcı, müshil ve ateş düşürücü olarak infüzyon (%1-2) halinde kullanılır. Eski devirlerde, Ege bölgesinde geniş mikyasta yetiştirilir ve çiçeklerinden esans elde edilirdi. *Narcissus* türleri, süs bitkisi olarak büyük bir değere sahiptir. Aşağıdaki türler memleketimizde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir:[500]

N. jonquilla L. (fulya)

N. papyraceus Ker-Gawler (beyaz nergis)

N. poeticus L. (zerrinkadeh) – Van.

N. pseudonarcissus L. (yabani zerrin)

Halk arasında *Calendula officinalis* L. (Compositae) türüne de "nergis" adı verilmektedir.

NEZLEOTU KÖKÜ

Radix Pyrethri romani

Anacyclus pyrethrum DC. (Syn: *Anthemis pyrethrum* L.) (Compositae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür pembe çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Kuzey Afrika (Fas, Tunus, Cezayir) dağlarında yabani olarak yetişmektedir. Drog 1-2 cm çapında, 5-15 cm uzunlukta, üzeri esmer kırmızımtırak renkli ve boyuna çizgili çubuklar halindedir. Kokusu hafif, lezzeti acı ve batıcıdır.

Uçucu yağ, rezin, zamk, inulin, tanen ve etkili madde olarak doymamış amidler (pellitorin ve anacyklin) taşımaktadır. Haricen (bilhassa %5 dekoksiyon halinde) romatizma ve sinir ağrılarına, gargara halinde boğaz hastalıkları ve dil felcine karşı kullanılmaktadır. Tahriş yapıcı bir etkiye sahip bulunduğundan dahilen kullanılması sakıncalıdır. Kusma ve ishal yapar. İthal edilen bir drog değildir. Suudi Arabistan'dan hacılar tarafından getirilerek ihtiyacı olanlara dağıtılmaktadır.

Diğer isimler: Akırkarha, üdülkahrı (Arapça akir karha ve üd al-karh kelimelerinden).

NİŞASTA

Amylum

Muhtelif tohum, meyve veya köklerden elde edilen karbonhidrat yapısında bir maddedir. Nişasta beyaz renkli, kokusuz, lezzetsiz bir tozdur. Soğuk suda çözünmez, sıcak suda kısmen çözünür ve bir pelte meydana getirir. İyot çözeltisi ile maviye boyanır. Mikroskop tetkiki ile hangi bitkiye ait olduğu saptanabilir. Çünkü nişasta tanelerinin şekli elde edildiği bitkiye göre özeldir.

Nişasta glikozdan yapılmış bir polisakkarittir. Asit veya fermentler ile hidroliz sonucu glikoz elde edilir. Nişasta elde etmek için materyal un haline getirilir. Bu un su ile karıştırılır. Dinlenmeye bırakılır. Üstteki sulu kısım aktarıldıktan sonra dipte toplanan nişasta alınır ve fırınlarda kurutulup toz edilir.

Nişasta bir gıda maddesidir. Eczacılık endüstrisinde dolgu maddesi (komprimelerin yapımında) olarak kullanılır. Dekstrin, glikoz ve amil alkol eldesinde bir ilkel maddedir. Halen memleketimizde bilhassa mısır nişastası elde edilmektedir. Eczacılık ve tedavi alanında kullanılan başlıca nişasta cinsleri ve mikroskobik özellikleri aşağıya çıkartılmıştır.

ARAROT NİŞASTASI (Amylum Marantae): Güney Amerika'da yetiştirilmekte olan *Maranta arundinacea* L. (Marantaceae) bitkisinin köklerinden elde edilir (Antil ararotu). Mikroskobik özellikleri patates nişastasına çok benzer.[501] Yalnız

tanelerin çapları daha küçüktür (genellikle 30-40 mikron). Memleketimizde üretilmemekte, yerine patates nişastası kullanılmaktadır.

BUĞDAY NİŞASTASI (Amylum Tritici): *Triticum aestivum* L. (Syn: *T. sativum* Lam., *T. vulgare* Viil.) (Gramineae) (ekmeklik buğday) tanelerinden elde edilir. Yuvarlak şekilli küçük (2-9 mikron) ve büyük (15-45 mikron) tanelerden ibarettir.

MISIR NİŞASTASI (Amylum Maydis): *Zea mays* L. (Gramineae) (mısır) türünün tanelerinden elde edilir. Taneler çok köşeli, 10-25 mikron çapındadır. Memleketimizde elde edilen başlıca nişastadır.

PATATES NİŞASTASI (Amylum Solani): *Solatium tuberosum* L. (Solanaceae) (patates) türünün yumrularından elde edilir, yumurta veya armut biçiminde ve genellikle 70-100 mikron büyüklüğünde tanelerden yapılmıştır. Bilhassa Avrupa ülkelerinde elde edilip kullanılır.

PİRİNÇ NİŞASTASI (Amylum Oryzae): *Oryza saliva* L. (Gramineae) (pirinç) tanelerinden elde edilir. Çok köşeli, tek başına veya birçoğu bir arada, genel olarak 4-5 mikron çapında taneler halindedir. Genellikle pirinç unu, pirinç nişastası ismi altında satılmaktadır. Aktarlarda "kola" ismi altında satılan ve gömleklerin kol ve yakalarını sertleştirmekte kullanılan madde, nişastanın su ile kaynatılması ve meydana gelen karışımın kurutulması ile elde edilir.

OĞULOTU YAPRAĞI

Lat. Folium Melissae; Alm. Melissenblætter; Fr. Feuille de mélisse; İng. Balm leaf

Melissa officinalis L. (Labiatae) türünün taze veya kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 20-150 cm yükseklikte, tüylü, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar basit, saplı ve dişli kenarlı. Çiçekler iki dudaklı, beyaz sarımsı veya kırmızımtırak renklidir. Anadolu'nun dış kısımlarında ve Akdeniz bölgesinde bol olarak bulunmaktadır. Yaprak ve gövdedeki tüylerin şekillerine ve cinslerine göre, Türkiye'de 3 alttür saptanmıştır. Bunlardan yalnız subsp. *officinalis* limon kokulu olup tedavide kullanılır. Diğer iki alttür kokusuz veya fena kokulu olduklarından tedavi alanında kullanılmaz. Tıbbi olan alttür Avrupa'da geniş bir şekilde yetiştirilmektedir.

Dış görünüş: Oval veya kalp biçiminde, uzun saplı, 3-5 cm uzunluk ve 3 cm kadar genişlikte, kenarları dişli ve her iki yüzde de seyrek tüylü yapraklardır. Limon kokusunu andırır kokulu ve baharlı lezzetlidir.

Bileşim: Tanen ve uçucu yağ taşımaktadır. Uçucu yağ içinde bilhassa sitral, sitronellal, sitronellol ve linalol bulunmaktadır. Anadolu kökenli bitkilerde %0,1-0,015 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır.[502]

Etki ve kullanılış: Yatıştırıcı, midevi, gaz söktürücü, terletici ve antiseptik etkilere sahiptir. İnfüzyon (%2-5), yemeklerden önce veya sonra bir fincan içilir. Bu drogun yatıştırıcı olarak kullanılan en tanınmış şekli "Mürekkep melisa alkolası"dır. Sinir yatıştırıcı ve hafif mide bozukluklarında başarı ile kullanılan bu terkip aşağıdaki şekilde hazırlanır:

120 g oğulotu yaprağı (mümkün ise taze), 30 g taze limon kabuğu, 30 g küçük Hindistan cevizi, 30 g kişniş, 15 g karanfil, 15 g tarçın, parçalanmış halde sekiz gün 2000 g alkol içinde bırakılır. Bu müddetin sonunda süzülür ve şişelere doldurulur. Günde 5-20 g alınır.

Diğer isimler: Kovanotu, limon nanesi, melisaotu. Bkz. limonata yaprağı.

M. officinalis inodora L. subsp. (Bornm.) Bornm. (turunca, turunçotu): Yapraklarının kokusuz olması ile tanınır ve infüzyon halinde kalp yetmezliğine karşı kullanılır (Merzifon). Yapraklarında %0,099 oranında uçucu yağ saptanmıştır.[503]

ÖDAĞACI

Agallochum officinale, Lignum Aloes, Lignum Agallochi verum, Lignum Aquilariae

Aquilaria agallocha Roxb. (Syn: *Aloexylum agallochum* Lour.) ve diğer *Aquilaria* türlerinin (Thymelaeaceae) odunudur. Bu türler Hindiçini ve Doğu Hint adalarında yetişen büyük ağaçlardır. Ödağacı ticarette esmer renkli, testere ile kesilmiş, kesit yüzleri düzgün, rezinli ve bazen beyaz lekeli parçalar halinde bulunmaktadır. Kokusu kuvvetli, baharlı ve reçinemsidir. Uçucu yağ ve rezin taşır.

Tütsü halinde antiseptik olarak kullanılmaktadır. Dini törenlerde tütsü olarak çok kullanılan bir drogdur.

Diğer isimler: Hindistan ödağacı, ud hindî.

ÖKALİPTUS YAPRAĞI

Lat. Folium Eucalypti globuli; Alm. Eucalyptusblætter; Fr. Feuille d'eucalyptus, İng. Eucalyptus leaf

Eucalyptus globulus Labill. ve buna yakın diğer türlerin (Myrtaceae) yaşlı dallarından toplanıp gölgede kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür, vatanı Avustralya olan, büyük bir ağaçtır. Halen dünyanın sıcak ve sulak olan bütün bölgelerinde yetiştirilmektedir. Memleketimizde bu tür yetişmemektedir. Güney Anadolu'da yetiştirilen ağaçlar *E. camaldulensis* Dehnh. türüne ait olup memleketimizde "Adana ökaliptusu" ismiyle tanınmaktadır.

Dış görünüş: 15-30 cm uzunluk ve 2-5 cm genişlikte, tam kenarlı, orak biçiminde, sert, gevrek ve sarımsı yeşil renkli yapraklardır. Kâfura benzer kokulu, baharlı ve acımsı lezzetlidir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Uçucu yağ (%3-5) tanen, acı madde ve rezin taşır. Kabız, antiseptik ve balgam söktürücü olarak kullanılır. Şeker hastalığına karşı da tavsiye edilmiştir. İnfüzyon (%2) bal ile tatlandırılarak günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Sıtma ağacı.

ÖKALİPTUS ESANSI (Oleum Eucalypti): *E.globulus* Labill. ve buna yakın türlerin taze yapraklarından su buharı distilasyonu ile elde edilen uçucu yağdır. Renksiz veya hafif sarı renkli, kâfura benzer kokulu ve serinletici lezzetli bir sıvıdır. %60-90 arasında ökaliptol (sineol) taşır. Haricen deri üzerine sürmek veya buğu şeklinde antiseptik olarak kullanılır

Batı ve Güney Anadolu'da bol miktarda yetiştirilen *E. camaldulensis* Dehnh. (Syn: *E. rostrata* Schlecht.) türünün yapraklarında %2 civarında uçucu yağ bulunur. Bu uçucu yağ, ökaliptol miktarının çok düşük olması[504] nedeniyle, tıbbi maksatlar için kullanılamaz.[505]

ÖKSÜRÜKOTU YAPRAĞI

Lat. Folium Farfarae; Alm. Huflattichblatt; Fr. Feuille de tussilage; İng. Coltsfoot leaf

Tussilago farfara L. (Compositae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Kuzey Anadolu'da rutubetli sırtlar ve yol kenarlarında görülür. Çiçek durumları yapraklardan önce (mart-nisan) meydana gelir.

Dış görünüş: 8-15 cm çapında, yürek biçiminde ve uzun saplı yapraklardır. Üst yüz koyu yeşil, alt yüz ise sık ve beyaz renkli tüylerle örtülüdür. Hemen hemen kokusuz ve hafif acı lezzetlidir.

Tussilago farfara (öksürükotu)

Bileşim, etki ve kullanılış: Müsilaj ve acı maddeler (glikozit yapısında) taşımaktadır. Öksürük kesici ve göğüs yumuşatıcı etkilere sahiptir. Çiçekleri (Flos Farfarae) de aynı maksat için kullanılmaktadır. İnfüzyon (%3-6), günde 2-3 bardak, yemekler arasında içilir. Zararsız bir drogdur.

Diğer isimler: Farfaraotu, kavalak (Bolu), sulandıkotu (Tekirdağ).

ÖLMEZÇİÇEK

Lat. Flos Helichrysi; Alm. Strohblume; Fr. Fleur d'immortelle; İng. Everlasting flower

Değişik *Helichrysum* (Compositae) türlerinin kurutulmuş çiçekli gövdeleridir. *Helichrysum* türleri basit ve tüylü yapraklı, parlak sarı çiçekli, çiçekler küçük başlar (kapitulum) halinde biraraya toplanmış, çiçek durumları bozulmadan uzun zaman saklanabilen, özel ve hafif kokulu, çok yıllık ve otsu bitkilerdir.

Avrupa'da *H. stoechas* (L.) Moench, *H. arenarium* (L.) Moench ve *H. italicum* (Roth) D. Don türlerinden elde edilen çiçek durumları kullanılmaktadır (bilhassa Almanya, Rusya ve Polonya'da). Türkiye'de de bu türler kullanılmakla beraber *H. graveolens* (Bieb). Sweet, *H. orientalis* (L.) DC. ve *H. plicatum* DC. türlerinden elde edilen çiçekler de halk arasında kullanılır.

Dış görünüş: Çiçek durumu, yaprak ve gövde parçalarından ibarettir. Çiçek durumları parlak sarı renkli, yaprak ve dallar tüylüdür. Özel kokulu ve acımsı lezzetlidir. Genellikle demetler halinde satılır.

Bileşim, etki ve kullanılış: Uçucu yağ, rezin, acı madde, kumarin, serbest veya glikozit halinde flavon türevleri taşımaktadır. İdrar ve safra söktürücü ve kum dökücü olarak kullanılmaktadır. Bu etkiler drogun taşıdığı flavon türevlerinden ileri gelmektedir. İnfüzyon veya dekoksiyon (%3) yemeklerden önce bir fincan içilir. Bu şekildeki kullanılışa 10 gün devam edilir. 10 gün aradan sonra tekrar 10 gün daha kullanılır.

Diğer isimler: Altınçiçeği, altınotu, arıçiçeği, güveotu, haşişe-yi lâyemut, herdemtaze, kovanotu, mantuvar çiçeği, sarıçiçek, yaylaçiçeği, yalınçiçeği.

Türkiye'de 15'den fazla *Helichrysum* türü yetişmektedir. Bunların çiçek durumları, aralarında bir fark gözetilmeksizin, tedavi alanında kullanılmaktadır. Kullanılan başlıca türler şunlardır:

H. arenarium (L.) Moench (ölmezçiçek, güneşçiçeği): 10-40 cm yükseklikte, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar her iki yüzde de keçe gibi beyaz tüylü. Kapitulumların etrafındaki brakteler sarı veya şeftali renkli. Doğu Anadolu dağlarında yaygın bir türdür.

H. armenium DC. : 20-50 cm yükseklikte çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar yeşilimsi renkli ve tüylü. Kapitulumun etrafındaki brakteler sarı veya saman sarısı renkli. Doğu Anadolu dağlarında yaygın bir türdür. Çiçek durumlarının yüz gramının 0,02 ml uçucu yağ taşıdığı saptanmıştır.[506]

H. graveolens (Bieb.) Sweet (kokulu ölmezçiçek): 10-35 cm yükseklikte, seyrek tüylü, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar tüylü ve yeşil renkli. Kapitulumun etrafında bulunan brakteler altın sarısı renkli. Kuzey ve İç Anadolu dağlarında yaygın bir türdür. Bu türün çiçeklerinde %0,07 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır.[507]

H. italicum (Roth) D. Don (İtalyan ölmezçiçeği): Çalımsı görünüşte çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar az tüylü ve yeşil renkli. Kapitulumun etrafındaki brakteler sarı renkli. Batı Anadolu bölgesinde (Bursa, İzmir) bulunmaktadır.

H. orientale (L.) DC. (solmazçiçek, solmaz sarıçiçek): 10-60 cm yükseklikte, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar her iki yüzde de keçe gibi beyaz tüylü. Kapitulumun etrafındaki brakteler parlak sarı renkli. Batı Anadolu bölgesinde yaygındır. İzmir ve Marmaris pazarlarında küçük demetler halinde satılmaktadır. Bu örneklerin çiçek durumlarının yüz gramının 0,02 ml uçucu yağ taşıdığı saptanmıştır.[508]

H. plicatum DC.: 10-40 cm yükseklikte, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar az tüylü ve yeşil renkli. Kapitulum etrafındaki brakteler sarı veya sarımtırak beyaz renkli, Anadolu'da yaygın bir türdür. Anadolu'da 3 alttürü bilinmektedir. Bunlardan subsp. *polyphyllum* Kahramanmaraş köylerinde "çıngır çiçeği" ismiyle tanınıp kullanılmaktadır.

H. sanguineum (L.) Kostel. (kırmızı guddemeçiçeği): Sık tüylü, otsu ve çok yıllık bir bitkidir. Çiçek durumlarının koyu kırmızı renkli olması ile diğer *Helichrysum* türlerinden kolaylıkla ayırt edilebilir. Türkiye'de yalnız Antakya bölgesinde yetişmektedir. Yaprak ve çiçeklerinde flavonlar ve antosiyaninler bulunduğu gösterilmiştir.[509] Çiçekli dalları Antakya bölgesinde idrar ve safra arttırıcı olarak kullanılır.

H. stoechas (L.) Moench (altınçiçeği, guddemeçiçeği): Anadolu'da subsp. *barrelieri* (Ten.) Nyman (Syn: *H. siculum* (Sprengel) Boiss.) bulunmaktadır.

Bu alttür 10-40 cm yükseklikte, çalımsı bir bitkidir. Yapraklar az tüylü ve yeşil renkli. Kapitulumun etrafındaki brakteler sarı renkli. Batı ve Güney Anadolu'da (Antakya) yaygın bir türdür. İstanbul aktarlarında da genellikle bu türün çiçekleri satılmaktadır.

Kuzeydoğu ve Doğu Anadolu dağlarında bulunan *Antennaria dioica* (L.) Gaertner (Syn: *Gnaphalium dioicum* L.) (kediayağı) türünün çiçekleri (Flos Gnaphalii, Flos Pedis cati) de ölmezçiçek drogu gibi kullanılmaktadır.

PAMUK

Lat. Pilii Gossypii; Alm. Baumwolle; Fr. Coton hydrophile; İng. Cotton

Değişik *Gossypium* türlerinin (Malvaceae) tohumları üzerindeki tüylerdir. Memleketimizde bilhassa *Gossypium hirsutum* L. türünün muhtelif çeşitleri, Batı ve Güney Anadolu'da yetiştirilmektedir. Bu türün çiçekleri beyaz veya krem renkli olup kapsülleri olgunlukta açılır.

Dış görünüş: Şerit biçiminde liflerden yapılmıştır. Yerli pamuklarda lif boyu 18-27 mm arasında değişir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Ham pamuk sellüloz (%90), yağ ve su taşımaktadır. Tedavide hidrofil pamuk (Gossypium depuratum) kullanılır. Bu adi pamuğun taranması, kalevi ile yağının alınması ve yıkanması ile elde edilir. Temizlenmiş haldedir, fakat steril değildir. Bu pamuk sterilize edildikten sonra kan kesici ve yaralarda pansuman malzemesi olarak kullanılır.

Hidrofil pamuğu ham pamuktan ayırmak için, bir parça pamuk kaynatılmış su üzerine atılır. Hidrofil pamuk su çekerek hemen suyun dibine batar. Ham pamuk ise suyun üzerinde yüzer. Taşıdığı yağ, suyu emmesini önler. Dokuma ve sentetik ipek endüstrisinde önemli bir ilkel maddedir. Türkiye'nin mühim bir ihraç ürünüdür.

PAMUK YAĞI (Oleum Gossypii): Pamuk tohumlarından sıkma yoluyla elde edilir. Yerli pamuk tohumlarında %30-40 arasında yağ bulunur.[510] Pamuk yağı donuk sarı renkli, kokusuz ve tatlımsı lezzetli bir sıvıdır. Saflaştırıldıktan sonra gıda olarak kullanılır. Pomat ve liniment gibi preparatların terkibine girer.

PANAMA KABUĞU

Cortex Quillajae

Quillaja saponaria Molina (Rosaceae) ve diğer *Quillaja* türlerinin dış kısmı soyulduktan sonra kurutulmuş olan gövde ve dal kabuğudur. Değişik uzunlukta (bazen 1 metre kadar), 10-15 cm genişlikte ve 0.5-1 cm kalınlıkta, sarımsı esmer veya kırmızımtırak renkli parçalar halindedir. Drogu veren bitki bilhassa Şili, Bolivya ve Peru'da yetişmektedir.

Nişasta, şekerler ve saponin (%10 kadar) taşımaktadır. Balgam söktürücü ve göğüs yumuşatıcı bir etkisi varsa da yüksek miktarlarda alınması tehlikelidir. Kusma ve ishal yapar. 2-3 g kabuğun 1 litre sudaki dekoksiyonundan iki saatte bir 1 kahve kaşığı içilir.

Diğer isimler: Panama kışrı.

PAPATYA ÇİÇEĞİ

Lat. Flos Chamomillae vulgaris; Alm. Echte Kamillen; Fr. Fleur de camomille; İng. Camomile

Matricaria chamomilla L. (Compositae) türünün gölgede kurutulmuş çiçek durumlarıdır. Bu tür 20-50 cm yükseklikte, çok dallı, yaprakları parçalı, tüysüz, çiçekleri küçük başlar (kapitulum) şeklinde, bir yıllık otsu bir bitkidir. Türkiye'de, yol kenarları ve boş tarlalarda bol miktarda yetişir. Avrupa'nın bazı ülkelerinde ekimi de yapılmaktadır.

Matricaria chamomilla (mayıs papatyası)

Meyvenin tepesinde taç (korona) bulunup bulunmadığına göre birbirinden ayrılan 3 varyetenin Türkiye'de bulunduğu bilinmektedir.

var. chamomilla - Yalnız dil şeklindeki çiçeklerin meyvelerinde korona vardır.

var. pappulosa Margot et Reuter - Dil ve tüp şeklinde olan çiçeklerin meyvelerinde korona vardır.

var. recutita (L.) Grierson - Meyvelerin hiçbirinde korona yoktur.

Dış görünüş: Çiçek durumu 5-10 mm çapında, dil şeklindeki çiçekler beyaz renkli, bir sıra ve 12-20 tane. Tüp şeklindeki çiçekler sarı renkli, çok adette ve kapitulumun ortasında. Çiçek tablası az çok koni biçiminde, üzeri çıplak ve içi boş (diğer papatyalardan farkı). Kokusu özel ve kuvvetli, tadı acımsıdır.

Toplama ve kurutma: Çiçek durumları sabahları el veya taraklı faraşlar ile toplanır ve çok ince bir tabaka halinde yayılarak gölgede kurutulur.[511]

Bileşim: Uçucu yağ (%0,2-1), rezin, acı madde ve fenolik bileşikler (flavonlar, kumarin) taşımaktadır. Uçucu yağ içinde kamazulen (chamazulen), terpenik ve seskiterpenik (bisabolol, bisabololoksit, bisabolonoksit gibi) bileşikler bulunmaktadır. Bu bileşiklerin Anadolu'da yetişen *M. chamomilla* varyetelerinde de bulunduğu gösterilmiştir.[512] Ege bölgesinden elde edilen materyaldeki uçucu yağ miktarı %0,75 oranındadır.[513] Anadolu kökenli bazı materyalin uçucu yağında kamazulen bulunmadığı görülmüştür.[514] Türkiye kökenli droglar bisabololoksit ve bisabolonoksit yönünden zengindir.[515] Almanya'dan getirilen tohumlar ile İzmir (Bornova) bölgesinde yetiştirilen bitkilerin çiçeklerindeki uçucu yağdaki kamazulen miktarının Almanya'da yetiştirilen bitkilerdekine yakın olduğu saptanmıştır.[516] Dış pazarlar kamazulen taşımayan drogları satın almamaktadır. Bu nedenle, dış ülkelere papatya satışı yapabilmek için, kamazulen miktarı yüksek, çiçek açma süreci kısa ve hastalıklara mukavim türlerin tohumlarının dış ülkelerden getirtilerek Ege bölgesinde yetiştirilmesi dışsatım yönünden yararlı olacaktır.[517]

Etki ve kullanılış: İdrar çoğaltıcı, iştah açıcı, yatıştırıcı, gaz ve safra söktürücü etkileri bulunmaktadır. Haricen infüzyon boğaz iltihaplarına karşı gargara halinde, iltihaplı yaralara (basur gibi) karşı ise pansuman halinde, ağrı kesici ve yara iyi edici olarak kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli: Toz, 1-2 g günde birkaç defa, infüzyon (%1) sabahları aç karnına bir bardak içilir. Haricen yaralar veya basur memeleri bu infüzyon ile yıkanır ve pansuman yapılır. Basur memelerinde, ağrı kesici ve tedavi edici diğer bir kullanılış şekli şöyledir: Bir oturak içine bir miktar kaynar su konulur, içine iki üç tutam papatya çiçeği atılır ve sıcak iken üzerine oturulur. Bu şekil sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa tekrar edilir.

PAPATYA YAĞI (Oleum chamomillae): 25 g kuru papatya çiçeği 250 g zeytinyağı içinde, su banyosu üzerinde 2 saat ısıtılır, süzülür ve küçük şişeler içinde saklanır. Ateş ve güneş yanıkları üzerine sürülerek kullanılır. Olumlu sonuçlar alınmaktadır.

Diğer isimler: Adi papatya, babunç, mayıs papatyası, tıbbi papatya.

PAPATYA ÇİÇEĞİ (ALMAN)

Lat. Flos Chamomillae romanae; Alm. Römische Kamillen; Fr. Fleur de camomille romaine; İng. Roman camomile

Anthemis nobilis L. (Syn: *Chamaemelum nobile* (L.) All.) (Compositae) türünün kurutulmuş çiçek başları (kapitulumları)'dır. Bu tür yabani olarak Orta Avrupa'da yetişmektedir. Drog yabani türden değil, halen Almanya, Belçika, İngiltere ve Fransa'da yetiştirilmekte olan, hemen hemen yalnız dil biçimindeki çiçeklerden oluşan kapitulumlara sahip, bir kültür formundan elde edilmektedir.

Anthemis nobilis (Alman papatyası)

Dış görünüş: Çiçekler 12-20 mm çapında, hemen hemen yalnız dil biçimindeki çiçeklerden yapılmış, beyaz veya krem renkli, çiçek tablası yarım

küre biçiminde ve içi dolu. Özel, kuvvetli kokulu ve acı lezzetlidir.

Bileşim ve kullanılış: Uçucu yağ (%0,4-1), müsilaj, rezin taşımaktadır. İnfüzyon (%0,5-2) şeklinde kullanılır. Etki ve kullanılışı adi papatya gibidir. Bilhassa saç şampuanı olarak kullanılmaktadır.

Memleketimizde Alman papatyası adi papatyadan üstün tutulmaktadır. Türkiye'de bu tür yabani olarak yetişmediği ve ekimi de yapılmadığı için ihtiyaç tamamen ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Bu türün Türkiye'de yetişme imkânlarını saptamak amacıyla 1969 yılında Fransa'dan getirtilen çelikler ile İstanbul'da (Maltepe ve Samandıra'da) iki yıl deneme ekimi yapılmış ve iyi sonuçlar alınmıştır. Elde edilen drog Türk kodeksinin istediği şartlara uygun bulunmuştur. Bu sonuçlara göre bitkiyi Türkiye'de yetiştirmek ve uygun kaliteli drog elde etmek mümkündür.[518]

Diğer isimler: Alman papatyası, Rumî papatya.

Anadolu'da 50 kadar *Anthemis* türü bulunmaktadır. Bunlardan aşağıda isimleri yazılı türlerin çiçek durumları, papatya çiçeği ismi altında, tedavide veya boyar madde olarak kullanılmaktadır.

A.altissima L. ve *A. hyalina* DC. (yoğurt çiçeği): Gaziantep bölgesinde Alman papatyası yerine kullanılır.

A. arvensis L. (yabani papatya, öküzgözü, sığırgözü, sığır papatyası): 30-40 cm yükseklikte, seyrek tüylü, bir yıllık otsu bir bitkidir. Dil biçimindeki çiçekler 12-15 tane, 0,75-1 cm uzunluktadır. Yol kenarları ve boş tarlalarda yetişir. Trakya ve Kuzey Anadolu'da bulunur. Oldukça nadir bir türdür. Çiçekler adi papatya yerine kullanılır.

A. auriculata Boiss. (İzmir papatyası): 20-50 cm yükseklikte, yatık tüylü, bir yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar 2-3 defa parçalı. Çiçekler baş (kapitulum) biçiminde toplanmış. Dil şeklindeki çiçekler beyaz, 0,5-1,25 cm uzunlukta. Kireçli sırtlar, boş tarlalar ve çam ormanı altlarında yetişir. Batı Anadolu'da yaygın bir türdür. Çiçekleri adi papatya yerine kullanılmaktadır.

A.chia L. (beyaz papatya): 10-30 cm boyunda, seyrek tüylü, bir yıllık otsu bir bitkidir. Çiçekler baş biçiminde bir araya toplanmıştır. Kenarda dil şeklinde beyaz renkli çiçekler bulunur. Bunların uzunluğu 0,75-1,5 cm arasındadır. Orta yerde sarı renkli ve tüp şeklinde çiçekler vardır. Çiçek tablası yassı ve içi doludur. Yapraklar 2 defa parçalıdır. Trakya, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yaygın bir türdür. Bu türün çiçekleri, İstanbul aktarlarında, adi papatya yerine satılmaktadır. Çiçekler adi papatyadan daha büyük ve daha gösterişli ve kolayca dağılmaması nedeniyle halk tarafından tercih edilmekte ve adi papatya yerine kullanılmaktadır.

Kurutulmuş çiçeklerinde %0,35 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır. Bu uçucu yağın özellikleri şöyledir: Dansite 0,9633, refraksiyon indisi 1.482, optik çevirme – 1,7, asitlik derecesi 3,7, ester indeksi 151,4, asetil indeksi 39,4. Koyu yeşil renkli ve hoş olmayan kokuludur. Kamazulen taşımaz.[519]

Bu türün çiçekleri, İstanbul'da çiçekçiler tarafından, süs bitkisi olarak satılmaktadır. Yabani bitkilerden toplandığı için ucuz olması ve vazolarda uzun süre dayanması nedeniyle halk tarafından çok tutulan bir süs bitkisidir. Kumaşları sarı renge boyamak için de kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Margariti, eşek papatyası.

A. cotula L. (Köpek papatyası): 20-50 cm yükseklikte, fena kokulu, otsu ve bir yıllık bir bitkidir. Yapraklar çok parçalı. Çiçekler 15-25 mm çapında ve baş biçiminde (kapitulum). Çiçek tablasının içi dolu. Yol kenarlarında, boş tarlalarda ve bilhassa kumluk topraklarda yetişir. Doğu Anadolu hariç, Türkiye'de yaygın bir türdür. Az miktarda uçucu yağ, organik asitler, glikozitler ve bir uçucu alkaloit taşımaktadır. Çiçekleri dahilen infüzyon halinde (%2) uyarıcı, âdet getirici ve gaz söktürücü olarak kullanılmaktadır.

A. tinctoria L. var. *tinctoria* (boyacı papatyası, sarı papatya): Grimsi yeşil renkli, 20-50 cm yükseklikte, sarı çiçekli ve çok yıllık bir türdür. Bütün Anadolu'da yaygındır. Flavon türevleri taşır. Bu nedenle de kumaşları sarı renge boyamakta kullanılmaktadır.

PELEMİR TOHUMU

Semen Cephalariae syriacae

Cephalaria syriaca (L.) Schrader (Dipsacaceae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür 1 m kadar yükseklikte, bir yıllık, gövdesi tüylü bir bitkidir. Çiçek-

ler mavimsi renkli. Bilhassa Orta Anadolu'da tarlalarda çok görülür.

Pelemir tohumu protein (%14-20) ve sabit yağ (%21-26) taşır. Tohumlar Orta Anadolu'nun bazı bölgelerinde (Kayseri, Erzincan, Diyarbakır) iyi kaliteli ekmek elde etmek için, ekmek ununa karıştırılır, hayvanlara yem olarak verilir ve yağ elde edilir.[520] Pelemir tohumu yağı zor kuruyan bir yağdır. Bu yağ dericilikte, hayvanları yağlamakta ve bezir yağının tağşişinde kullanılır.

Diğer isimler: Acımık.

PELİNOTU

Lat. Herba Absinthii; Alm. Wermutkraut; Fr. Herbe d'absinthe; İng. Common wormwood

Artemisia absinthium L. (Compositae) türünün kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 40-120 cm yükseklikte, az çok tüylü, kuvvetli kokulu, çok yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalı, grimsi veya beyazımsı yeşil renkli. Çiçekler küçük durumlarda toplanmış ve yeşilimsi renklidir. Kuzey, İç ve Güney Anadolu'da yabani olarak yetişmektedir.

Artemisia absinthium (pelinotu)

Dış görünüş: Yaprak, çiçek ve gövde parçalarından ibarettir. Özel kokulu ve çok acı lezzetlidir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Uçucu yağ (%0,5-1,3),[521] acı maddeler (artabsin, absintin) ve flavon türevleri taşımaktadır. Midevi, kuvvet verici, iştah açıcı, ateş düşürücü ve idrar arttırıcı olarak kullanılır. Kurt düşürücü ve adet getirici etkileri de vardır. Fakat bu etkiler ancak yüksek dozlarda meydana gelir. Bu dozlarda da, taşıdığı uçucu yağdan dolayı, tehlikeli zehirlenmeler yapar. Eskiden pelinotundan Avrupa ülkelerinde bazı alkollü içkiler yapılırdı. Fakat bu içkileri kullananlarda müzmin zehirlenmeler ve sinir bozuklukları görülmesi üzerine, 1908 yılından başlamak üzere, bu bitkinin içkilerin içine konulması yasaklanmıştır. Toz günde 1-2 g (çok acı olduğu için kaşe içinde alınmalıdır), infüzyon (%0,5-3) bal ile tatlandırıldıktan sonra, günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Acı pelin, ak pelin, büyük pelin.

HORASANİ (Flos Cinae, Santonica, Semen Contra): *A. cina* Berg. ve santonin taşıyan diğer *Artemisia* türlerinin çiçek tomurcuğudur. Bu tür, çalı görünüşünde, çok yıllık, küçük bir bitkidir. Türkistan steplerinde yetişir.

Dış görünüş: 1-4 mm uzunlukta, sarımsı esmer veya yeşilimsi esmer renkli tanelerdir. Kâfura benzer kokulu ve acı lezzetlidir.

Bileşim: Uçucu yağ (%2-3), rezin, artemisin ve santonin taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: İyi bir kurt düşürücüdür. Bilhassa bağırsak solucanlarına ve kurtlarına karşı etkilidir. Yassı bağırsak parazitlerine (şerit) etkisi çok zayıftır. Bu drog bağırsak parazitlerini ekseriya öldürmez ve fakat adelelerini felç ederek hareketsiz bırakır. Bu nedenle hareketsiz kalan parazitleri dışarı atmak için bir müshil (Hint yağı) verilmelidir. Tesir 3 gün sonra görülür. Baş ağrısı ve kusma gibi zehirlenme belirtileri görülünce, drogun alınması bırakılmalıdır.

Kullanılış şekli: İnfüzyon (%1) günde 3 bardak içilir ve buna 3 gün devam edilir. Toz erginlerde günde 1-5 g çocuklarda, 5-10 yaş arasındakilere günde 2-3 g verilir, iki yaşından küçük çocuklara verilmez. Lezzeti hoş olmadığından bal veya reçel ile karıştırılarak alınır. Çocuklar için şu formül uygundur: İnce toz halindeki Horasani (3 g), bal (30

g) ile karıştırılır ve elde edilen karışımdan üç gün kahvaltıdan sonra birer çay kaşığı alınır. Drogun etkili olabilmesi için taze olması gerekmektedir. Hekimin tavsiyesine uyularak ve kontrolü altında kullanılması gereken droglardan biridir.,

Diğer isimler: Şeyhhorasani, Halep horasanisi, Doğu horasanisi.

TARHUN (Herba Dracunculi): *A. dracunculus* L. türünün kurutulmuş veya taze yapraklı dallarıdır. Bu tür 60-120 cm yükseklikte, kuvvetli kokulu, tam kenarlı ve tüysüz yaprakları olan çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Vatanı Orta Rusya'dır. Türk göçleri ile Yakın Doğuya (İran, Anadolu) ve Haçlılar ile de Avrupa'ya yayılmıştır. Türkiye'nin bazı kısımlarında (Ankara, Erzurum, Gaziantep, Urfa) baharat bitkisi olarak yetiştirilir. Kültür bitkisi tohum vermez. Bu nedenle çelik veya köklü dalların ayrılması yöntemiyle çoğaltılır.

Bileşim, etki ve kullanılış: Bitki uçucu yağ (%0,4-0,8), acı madde ve tanen taşımaktadır. İştah açıcı, hazmettirici, idrar ve gaz söktürücü, adet getirici, kurt düşürücü ve kabız etkileri nedeniyle Orta Çağ'da geniş bir kullanılış alanına sahip olmuştur. Halen bilhassa iştah açıcı ve hazmettirici olarak infüzyon (%2) halinde kullanılmaktadır. Anadolu'nun bazı köylerinde toz edilmiş kuru tarhun tuz ile birlikte ekmek üzerine konarak, iştah açıcı olarak yenilir. Genç dalları taze halde yemeklere koku ve tat vermek için kullanılır, ilkbahar mevsiminde demetler halinde sebze pazarlarında satılmaktadır. Zararsız ve etkili bir iştah açıcıdır.

Kurutulmuş yaprak ve dal karışımı aktarlarda (Erzurum) satılmaktadır. Tarhun ismi Farsça kökenli olup Arapçada da aynen kullanılmaktadır. *Artemisia* (yavşan) türleri[522] Eski Mısırlılar döneminden beri tedavide kullanılmaktadır. Anadolu'da 20 kadar *Artemisia* türü yetişmekte ve bunların bir kısmı, değişik adlar altında tedavi amacıyla kullanılmaktadır.

Acıpelin adı verilen bazı *Artemisia* türlerinin çiçekli dalları Antalya ve Kütahya bölgelerinde, acı lezzetinin kınakına kabuğuna benzetilmesi nedeniyle, sıtmaya karşı toz halinde (acı lezzetini saklamak için sigara kâğıdına sarılarak) dahilen kullanılmaktadır.

A. abrotanum L. (kâfurotu, erkek pelin, misk otu, kara pelin): 60-120 cm yükseklikte, yaprakları parçalı ve alt yüzde tüylü, limon kokulu, çalımsı görünüşte, çok yıllık bir bitkidir. Uçucu yağ ve acı madde taşır ve pelinotu gibi kullanılır.

A. annua L. (Peygamber süpürgesi): 50-150 cm yükseklikte, tüysüz, kuvvetli ve hoş kokulu, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Uçucu yağ ve rezin taşır. Dahilen dizanteri ve vereme karşı, infüzyon (%2-3) halinde, haricen ise çıbanları iyileştirici olarak kullanılmıştır.

A. campestris L. (kara yavşan): 20-150 cm yükseklikte, hemen hemen tamamen kokusuz, yaprakları genellikle tüysüz, çalı görünüşünde, çok yıllık otsu bir bitkidir. Uçucu yağ (%0,5) taşır. Bu yağda pinen, sineol, tüyon, tuyil alkol ve geraniol saptanmıştır. [523] Çiçek durumları Horasani gibi kurt düşürücü olarak kullanılır.

A. santonicum L. (Syn: *A. fragrans* Willd., *A. maritima* L. subsp. *monogyna* (Waldst. et Kit.) Gams) (deniz yavşanı, kokulu yavşan): 60 cm kadar yükseklikle, yaprakları tüylü, çalı görünüşünde, çok yıllık bir bitkidir. Deniz kenarlarındaki kumluklarda ve tuzlu topraklarda bol olarak yetişir. Kuzeybatı ve Orta Anadolu'da bulunur.

Uçucu yağ, rezin ve santonin taşır. Uçucu yağ miktarı bitkinin yetiştiği bölgeye ve toplama tarihine göre değişmektedir. Kayseri civarından toplanan bitkilerde %1,5,[524] Ankara civarında yetişen bitkilerde ise %0,6[525] uçucu yağ saptanmıştır. Bazı ırklar santonin taşırken, bazıları taşımamaktadır. Çiçek durumları, infüzyon (%2-3) halinde, iştah açıcı, kuvvet verici, kurt düşürücü ve şeker hastalığına karşı kullanılmaktadır.

A. vulgaris L. (ayvadana): 50-200 cm yükseklikte, koyu yeşil renkli, hafif kokulu, tüysüz, çalı görünüşünde ve çok yıllık bir bitkidir. Kuzey ve Doğu Anadolu'da yetişir. Etkisi pelinotununkine benzerse de daha zayıftır.

PERU PELESENGİ

Balsamum Peruvianum

Myroxylon pereirae Klotzsch (Syn: *Toluifera pereirae* Baill.) (Leguminosae) bitkisinin gövdesine yapılan yaralamalar sonucu elde edilen bir belsem-

dir. Bu belsem koyu kahve renkli, bal kıvamında, vanilya kokulu, yapışkan olmayan, yakıcı lezzetli bir sıvıdır. Suda çözünmez, 1 kısım etanolde tamamen çözünür.

Sinnamik ve benzoik asitlerin benzil alkol ile yaptıkları esterleri, serbest organik asitler, vanillin vs. taşımaktadır. Haricen merhem halinde antiseptik ve antiparaziter (bilhassa uyuza karşı) kullanılır. Dahilen balgam söktürücü olarak verilir. Parfümeri sanayiinde de kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Peru balsamı, Peru belsemi.

PEYGAMBERAĞACI ODUNU

Lignum Guaiaci

Guaiacum officinale L. (Zygophyllaceae) türünün kurutulmuş odunudur. Bu tür 10-15 m yükseklikte, kışın yaprağını dökmeyen, bileşik yapraklı ve soluk mavi renkli çiçekli bir ağaçtır. Antil adaları (Küba, Jamaika) ve Venezuella'da yetişir ve yetiştirilir. Peygamberağacı odunu sert, ağır, esmer yeşil renkli, hafif kokulu, acı ve reçinemsi lezzetlidir. Ticarette genellikle yonga veya talaş halinde bulunur.

Bileşiminde rezin (Resina Guaiaci), uçucu yağ ve saponinler taşımaktadır. Dekoksiyon (%5) halinde terletici ve uyarıcı olarak kullanılır. Eskiden frengiye karşı yaygın olarak kullanılmıştır.

Diğer isimler: Gayak odunu, peygamberağacı.

G. sanctum L. türünden elde edilen odunda (Lignum Sanctum) peygamberağacı odunu gibi kullanılır. Bu tür bilhassa Florida ve Bahama adalarında yetişmektedir. Odunu yukarıdaki türün odunundan daha açık renklidir.[526]

Bazı eski kaynaklar peygamberağacı odununa "pelesenk odunu" demektedir. Bu odunun kuru distilasyonu sonucu elde edilen sıvı maddeye pelesenk yağı (Oleum Guaiaci) ismi verilmektedir. Bu yağ haricen romatizma ağrılarını dindirici olarak kullanılır. Hakiki pelesenk odunu (Lignum Dalbergiae) değişik *Dalbergia* türlerinin (Leguminosae) dal ve gövde odunudur. Bu türler Hindistan, Amerika ve Honduras'ta yetişmekte olan büyük ağaçlardır. Pelesenk odunundan hazırlanan infüzyonlar dahilen ağrı kesici ve antiseptik olarak, haricen ise romatizma ve siyatik ağrılarına karşı kullanılır. Morumsu renkli ve çok sert olan bu odun halen bilhassa mobilya yapımında kullanılmaktadır. Pelesenk veya peleseng ismi eskiden "Belsem"ler (Balsamum) için kullanılırdı.

PEYGAMBERÇİÇEĞİ

Flos Cyani

Centaurea cyanus L. (Compositae) türünün kurutulmuş çiçek durumlarıdır. Bu tür 20-60 cm yükseklikle, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar tüylü, diptekiler parçalı. Çiçekler mavi renkli, dalların ucunda kapitulumlarda toplanmış. Batı ve Güneybatı Anadolu'da yaygındır.

Bileşiminde renk maddeleri, acı maddeler, sabit ve uçucu yağ taşır. İshal kesici, kuvvet verici, iştah açıcı ve göğüs yumuşatıcı etkileri nedeniyle, infüzyon halinde (%5) dahilen kullanılır. Haricen saç kepeklenmesine ve göz hastalıklarına karşı kullanılmaktadır. İnfüzyon ile baş yıkanır ve gözler banyo yapılır.

C. behen L. (ak behmen, zerdali dikeni): 50-150 cm yükseklikte, çok yıllık, tüysüz ve otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalı. Çiçekler sarı renklidir. Doğu Anadolu'da bulunmaktadır. Çiçekler midevi ve âdet getirici olarak kullanılır.

C. calcitrapa L. (çobankaldıran, timurdikeni): 20-80 cm yükseklikle, bir veya iki yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalı, parçaların kenarları dişli. Çiçekler soluk pembe renkli ve birçoğu bir arada bir kapitulumda toplanmıştır. Kapitulumun brakteleri diken halinde, ince, uzun ve batıcıdır. Kuzeybatı Anadolu'da yetişen bir bitkidir. Acı maddeler taşımaktadır. İnfüzyon halinde (%2-6) dahilen ateş düşürücü olarak kullanılır. Anadolu'da yaygın ve yukarıdaki türe çok yakın olan *C. iberica* Trev. ex Sprengel türü de aynı maksatlar için kullanılmaktadır.

C. jacea L. (çayır peygamberçiçeği): 30-90 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar tam, sapsız veya kısa saplı. Çiçekler morumsu kırmızı renkli. Çayırlarda yetişir. Kuzeydoğu Anadolu'da bulunmaktadır. Bitki ateş düşürücü, adet getirici, kabız ve iştah açıcı olarak kullanılmaktadır.

PITRAK YAPRAĞI

Folium Xanthii spinosi

Xanthium spinosum L. (Compositae) türünün yapraklarıdır. Bu tür 15-100 cm yükseklikte, gövdesi sarı dikenli, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar sapsız, parçalı, üst yüzde yeşil, alt yüzde beyaz renklidir. Meyve 10-15 mm uzunlukta, üzeri çengel biçiminde ve sarı renkli dikenler ile kaplıdır. Anadolu'da çok yaygın bir bitkidir. Yaprakları idrar arttırıcı, terletici ve yatıştırıcı etkilere sahiptir. Fethiye bölgesinde meyveleri ezilip kahve veya rakının içine konulur. Bu şekilde sarhoşluğu arttırdığı ileri sürülmektedir.

Diğer isimler: Dikenli sıracaotu.

X. strumarium L. (büyük pıtrak): Bir yıllık, gövdesi dikensiz, otsu bir bitkidir. Yapraklar uzun saplı, dişli kenarlı ve her iki yüzde de yeşil renklidir. Meyve 10-30 mm uzunlukta ve üzeri çengel biçiminde dikenlerle kaplıdır. Yaprakları yukarıdaki tür gibi kullanılır.

PİREOTU

Flos Pyrethri rosei

Tanacetum coccineum (Willd.) Grierson (Syn: *Pyrethrum roseum* (Adams) Bieb.) (Compositae) türünün kurutulmuş çiçek durumlarıdır. Bu tür 25- 50 cm yükseklikte, parçalı yapraklı, soluk pembe veya morumsu pembe renkli çiçekli, otsu bir bitkidir. Kafkasya ve Kuzeydoğu Anadolu dağlarında yabani olarak yetişmektedir. Türkiye'de subsp. *chamaemelifolium* (Somm. et Lev.) Grierson alttürü yetişmektedir.

Dış görünüş: Kurutulmuş kapitulumlar (çiçek durumu) veya esmer sarımsı renkli bir toz halindedir. Kapitulumun kenarında 20-30 kadar, pembe renkli, dil şeklinde çiçek bulunur. Özel ve kuvvetli kokulu ve acımsı lezzetlidir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Uçucu yağ (%0,5) ve böcek öldürücü bileşikler (piretrinler) taşımaktadır. Nadiren bağırsak parazitlerine karşı kullanılmış ise de halen bu yöndeki kullanılışı terkedilmiştir. Halen böcek öldürücü olarak kullanılmaktadır. Bu bitkinin çiçekleri Erzurum'un Olur kazası civarındaki dağlardan toplanıp kurutulduktan sonra taş değirmenlerde çekilerek toz haline getirilmektedir. Eskiden bilhassa Oltu kazasından ticarete çıkarıldığı için "Oltu tozu" ismiyle, tanınmaktadır.[527] Toz halinde, böcek ve pireler ile mücadele edilecek yerlere ekilir.

Tanacetum coccineum (oltuotu)

DALMAÇYA PİREOTU (Flos Pyrethri dalmatini): *T. cinerariifolium* (Trev.) Schultz Bip. (Syn: *Pyrethrum cinerariifolium* Trev.) türünün kurutulmuş çiçek durumlarıdır. Bu tür gümüşî renkli ve parçalı yapraklı, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Çiçek durumlarındaki dil şeklindeki çiçekler beyaz renklidir. Yugoslavya ve Arnavutluk'ta yabani olarak bulunmaktadır. Çiçek durumları için halen birçok ülkede yetiştirilmektedir. Türkiye'de de yetiştirme denemeleri yapılmış ve çok iyi sonuçlar alınmış[528] ise de geniş oranda yetiştirilip böcek öldürücü bileşikler elde etme olanakları bulunamamıştır.

Tanacetum cinerariifolium (Dalmaçya pireotu)

SOLUCANOTU (Herba Tanaceti): *T. vulgare* L. (solucanotu) türünün çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 60-120 cm yükseklikte, parçalı yapraklı, sarı çiçekli otsu bir bitkidir. Avrupa ile Orta ve Kuzeydoğu Anadolu'da yabani olarak yetişir.

Dış görünüş: Yaprak, çiçek ve dal parçalarından ibarettir. Hafif kokulu ve acı lezzetlidir.

Bileşim, etki ve kullanılışı: Tanen, rezin ve uçucu yağ taşır. Uçucu yağ içinde bilhassa tüyon bulunur. Kuvvet verici, iştah açıcı ve kurt düşürücü (şeritlere etkisizdir) olarak tanınmıştır. Tıbbi dozların üzerinde zehirlenmeler yaptığı için tehlikeli bir drogdur. Çocuklara verilmemelidir. İnfüzyon (%1) halinde günde 2-3 bardak içilir.

T. balsamita L. (marsuvanotu): 80 cm kadar bir boya erişebilen, çok yıllık, rizomlu ve otsu bir bitkidir. Çiçekler çok adette. Kapitulumda dil şeklinde beyaz renkli çiçekler var (subsp. *balsamitoides*) veya yok (subsp. *balsamita*). Bilhassa Kuzey Anadolu bölgesinde yetişir. Tedavide subsp. *balsamitoides* (Schultz Bip.) Grierson (Syn: *Chrysanthemum balsamita* L.) alttürünün çiçekli dalları kullanılmaktadır. Çiçekli dalları idrar arttırıcı, gaz söktürücü, midevi ve safra kesesi taşlarını düşürücü olarak, infüzyon (%2) halinde kullanılmaktadır.

T. parthenium (L.) Schultz Bip. (gümüşdüğme): 20-60 cm yükseklikle, kuvvetli kokulu ve otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalı, parçalar seyrek tüylü. Kapitulumlar dalların ucunda 5-30 çiçekli kümeler halinde toplanmış. Kapitulumlar 13-22 mm çapında, kenardaki çiçekler dil biçiminde ve beyaz, ortadakiler tüp şeklinde ve sarı renkli. Trakya, Kuzey ve Doğu Anadolu'da yetişmektedir.

Çiçek durumlarında az miktarda uçucu yağ (%0,05) ve acı madde bulunmaktadır. Kuvvet verici, uyarıcı, ateş düşürücü, adet getirici ve böcek öldürücü etkileri vardır. Çiçek durumlarından hazırlanan dekoksiyon (%2-5), günde 2-3 bardak içilir. Adet söktürmek için, adetin başlamasından 3-4 gün önce, dekoksiyondan her gün 2-4 bardak içilmelidir. Lezzeti çok acı olduğundan bal ile tatlandırılır.

Son zamanlarda bu türün taze yaprakları Avrupa ülkelerinde, yarım baş ağrısına (migren) karşı kullanılmaktadır. Günde 2-3 taze yaprak ekmek içine konularak veya bal ile ezilerek yenilir. Tedaviye bir ay kadar devam edilmelidir. Daima taze yaprak bulmak için 5-10 bitki saksı içinde yetiştirilir.

PORSUK AĞACI YAPRAĞI

Folium Taxi baccatae

Taxus baccata L. (Taxaceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 20 m kadar bir yüksekliğe erişebilen, kışın yapraklarını dökmeyen, çok uzun ömürlü bir ağaçtır. Yapraklar çok kısa saplı, tam, dar uzun biçimli, üst yüz koyu yeşil, alt yüz daha açık yeşil renkli. Meyve (kozalak) tek tohumlu, dış kısmı etli ve kırmızı renklidir. Kireçli toprakları sever. Yabani olarak bilhassa Karadeniz bölgesi ormanlarında bulunur. Süs ağacı olarak park ve bahçelerde de yetiştirilmektedir.[529]

Bileşim, etki, kullanılış: Alkaloitler (taksin türevleri), uçucu yağ, acı madde ve tanen taşır. Nurgün Erdemoğlu, Rize bölgesinde yetişen ağaçların, gövde ve dal kabuğu ve odun kısmında bulunan alkaloitler üzerinde kapsamlı bir çalışma yapmıştır.[530] Yatıştırıcı, adet getirici, midevi ve gaz söktürücü etkilere sahipse de çok zehirli olduğundan nadiren kullanılır.

Toksikolojik etki: Bütün bitki ve bilhassa yaşlı yapraklar zehirlidir. İnsanlar ve hayvanlarda ölüm ile sonuçlanan zehirlenmeler yapmaktadır. Öldürücü doz insanlarda 2-5 g hayvanlarda (koyun, keçi, inek) ise kilo başına 10-12 gramdır. Atlar bilhassa bu bitkiye karşı çok duyarlıdır. Kilo başına 2 g yaprak, bir atın ölüm ile sonuçlanan zehirlenmesine sebep olmaktadır. İneklerde döl atımına sebep olur. Öldürücü etkinin, kalp üzerinde, yüksükotu yaprağı glikozitlerine benzer bir etki sonucu meydana geldiği sanılmaktadır. Bu bitki ile zehirlenerek ölmüş hayvanların etleri, pişirildikten sonra bile tehlikelidir.

Diğer isimler: Akri (Artvin), kadım ağacı, püren ağacı (Bolu).

T. brevifolia Nutt.: Bir Kuzey Amerika bitkisidir. Gövde ve dal kabuklarından elde edilen bir alkaloit olan taxol (paclitaxel) halen yumurtalık, meme ve akciğer kanserlerine karşı başarı ile kullanılmaktadır.[531]

PRANGOS MEYVESİ

Fructus Prangi pabulariae

Prangos pabularia Lindl. (Umbelliferae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür 50-60 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar parçalı, parçalar iplik biçiminde. Meyveli umbella 12-20 kollu, çiçekler küçük ve sarı renkli. Meyve 5-15 mm uzunlukta ve kanatlıdır. Kireçli topraklar ve kayalık sırtlarda yetişir. Bilhassa Orta ve Doğu Anadolu'da bulunmaktadır. Meyveler uçucu ve sabit yağ taşımaktadır. Dahilen infüzyon halinde (%2) uyarıcı ve gaz söktürücü olarak anason meyvesi yerine kullanılmaktadır. Anadolu'da 10 kadar *Prangos* türü bulunmakta olup bunlar henüz kimyasal ve farmakolojik olarak incelenmemiştir.

RATANYA KÖKÜ

Radix Ratanhiae

Muhtelif *Krameria* (*K. triandra* Ruiz et Pavon, *K. ixina* Triana, *K. argentea* Mart. vs.) (Leguminosae) türlerinin kurutulmuş kökleridir. Bu türler 20-40 cm yükseklikle, basit yapraklı, kırmızı çiçekli ağaççıklar olup Peru, Bolivya ve Şili dağlarında yabani olarak yetişmektedir.

Ratanya kökü 3-5 cm çapında, dallı, 20-30 cm uzunlukta, esmer kırmızı kabuklu, kokusuz ve buruk lezzetli parçalar halindedir. Nişasta, şekerler ve kateşik tanen (%10-15) taşımaktadır. İyi bir kabızdır. Kanamalara ve ishale karşı infüzyon (%1-3) veya dekoksiyon (%5) halinde dahilen veya gargara halinde kullanılmaktadır.

RAVENT KÖKÜ

Lat. Rhizoma Rhei sinensis; Alm. Chinesische Rhabarberwurzel; Fr. Racine de rhubarbe de Chine ; İng. Chinese rhubarb root

Rheum officinale Baillon ve buna yakın diğer *Rheum* türlerinin (Polygonaceae), kabuğu soyulduktan sonra kurutulmuş olan rizomlarıdır. Ravent elde edilen türler 1-2 m yükseklikte, büyük yapraklı, beyaz, çiçekli, çok yıllık otsu bitkilerdir. Kuzey Çin ve Tibet bölgeleri dağlarında yabani olarak yetişir veya yetiştirilir.

Dış görünüş: Yassı, silindir veya koni biçiminde, 7-10 cm uzunluk ve 3-6 cm kalınlıkta, sert, ağır, kırmızımtırak sarı veya kırmızımtırak esmer renkli parçalardır. Kokusu ve tadı hafif özeldir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Etkili madde olarak tanen (%5) ve antrasen türevleri (%3-5) taşımaktadır. Çok eski dönemlerden beri tedavide kullanılan bir drogdur. Etkisi, alınan miktara bağlıdır. Küçük miktarlarda (0,10 g civarında) midevi ve kabız, daha yüksek miktarlarda (0,50-2 gr) müshil olarak etki gösterir. Bu miktarlarda alındığında 5-10 saat içinde, ağrısız veya hafif ağrılar ile ishal meydana getirir. Tesirinin yumuşak olması ve tahriş yapmaması nedeniyle ihtiyarlar ve çocuklarda başarı ile kullanılır. Basuru olanlarda ve gebe kadınlarda kullanılması zararlıdır.

Kullanılış şekli: Tozu hap halinde veya güllaç içinde alınır. İnfüzyon (%1) günde 2-3 bardak içilir. Ravent şurubu, müshil etki için, günde 1-2 çorba kaşığı verilir. Bilhassa çocuklarda müshil olarak kullanılmaktadır. Bu şurup şöyle hazırlanır: 90 g parçalanmış ravent kökü, 500 ml suda 12 saat tutulur. Bu müddetin sonunda bezden süzülür. Ayrılan sıvı kısma ağırlığının iki misli şeker konulur, bir taşım kaynatılır ve sıcak iken bezden süzülür.

Eskiden Çin ravendi Avrupa'ya deniz yolu veya kervanlar ile kara yolundan gelirdi. Kervanlar Avrupa'ya gelmek için Rusya, İran, Suriye veya Türkiye üzerinden geçerlerdi. Bu nedenle bir zamanlar Avrupa piyasasında, ravendin geliş yolunu bağlı olarak, Rus ravendi, İran ravendi, Suriye ravendi veya Türkiye ravendi gibi isimler kullanılırdı. Bugün bu biçimde bir ayrım yapılmamaktadır.

On yedinci yüzyılın başlarında İstanbul aktarlarında Râvend-i Çini (Çin ravendi) ve Ravend-i Rûmi (Anadolu ravendi) olmak üzere iki cins ravent bulunuyordu. 1640 tarihli Narh Defterinde Râvend-i Rûmi'nin Keşiş dağları (Uludağ)'dan geldiği kayıtlıdır.[532] Bu bölgede herhangi bir *Rheum* türü yetişmediğine göre bu isim altında satılan drogun bir *Rumex* (Labada) türünün kökleri olduğu kanısındayız. Hekimbaşı Mustafa Feyzi Efendi de, bu drogun labada kökü olduğunu kaydetmektedir.[533]

Diğer isimler: Ravend rizomu.

IŞGIN KÖKÜ (Rhizoma Rhei ribi): *Rheum ribes* L. (Polygonaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür 40 cm kadar yükseklikte, küçük çiçekli, kazık köklü, çok yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar 2-5 tane, uzun saplı, böbrek biçiminde ve kenarları dişlidir. İran, Filistin, Lübnan ve Doğu Anadolu (Ağrı, Bingöl, Elazığ, Hakkâri, Kars ve Van bölgeleri) dağlarında bol olarak yetişmektedir.

Rheum ribes (ışgın), çiçekli bitki

Işgın kökü bilhassa tanen (%8) bakımından zengindir. Antrasen türevlerinin miktarı (%0,025) çok düşüktür.[534]

R. ribes türü Arap yazarlar tarafından 'Ribas' ismi altında tanınmaktadır. İbn Baytar bu bitkinin Suriye ve civar ülkelerdeki karlı dağlarda yetiştiğini, yaprak ve çiçek durumu sapının ekşi lezzetli olduğunu, mideyi kuvvetlendirdiğini, kusmayı önlediğini ve kabız etkiye sahip olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca hülasasının (mürebba) basura, kızamık ve çiçek hastalığına karşı iyi geldiğini, kan ve safrayı temizlediğini ve görüşü kuvvetlendirdiğini İbn Sina, el-Razi ve el-Basri gibi yazarlara dayanarak bildirmektedir.[535] Halen Anadolu'da önemli bir tıbbi kullanılışı yoktur. Genç gövdeleri ve yaprak sapı ilkbaharda toplanır ve kabuğu soyulduktan sonra taze olarak yenilir.

Diğer isimler: Uçgun.

Rheum ribes (ışgın)

REZENE MEYVESİ

Lat. Fructus Foeniculi; Alm. Fenchelsaat; Fr. Fruit de fenouil; İng. Fennel seed

Foeniculum vulgare Miller (Umbelliferae) türünün olgun meyvesidir. Bu tür 1-1,5 m yükseklikte, sarı çiçekli, yaprakları iplik biçiminde parçalı, çok senelik otsu bir bitkidir. Kuzey Anadolu bölgesinde yabani olarak bulunmaktadır. Meyveleri tatlı lez-

zetli olan subsp. *vulgare* (Syn: *F. dulce* Miller) yetiştirilir ve drog bu alttürden elde edilir.

Dış görünüş: 6-10 mm uzunlukta ve 1,5-4 mm genişlikte, silindir biçiminde, çok defa biraz kıvrık, tüysüz, genellikle saplı, esmerimsi yeşil veya yeşilimsi sarı renkli tanelerdir. Baharlı kokulu ve hafif yakıcı lezzetlidir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Sabit yağ ve uçucu yağ (%3 -7) taşımaktadır. İstanbul aktarlarında satılan meyvelerde %1-1,2 oranında uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır.[536] Midevi, gaz söktürücü ve süt arttırıcı etkilere sahip bulunmaktadır. Yaprağı yara iyi edici, kökü ise idrar arttırıcı olarak kullanılmaktadır. Tozu, 0,5-1 g hap halinde, günde birkaç defa; infüzyon (%2) halinde günde 2-3 bardak alınır. Bu şekil bilhassa süt çocuklarında gaz oluşmasını önlemek yönünden etkilidir. Avrupa ülkelerinde, anasona tercihen kullanılmaktadır. Bitkinin yapraklı genç gövdeleri, bilhassa Ege bölgesinde gıda olarak kullanılmaktadır.[537]

Diğer isimler: Arapsaçı, irziyan, mayana, raziyane (Farsça raziyana kelimesinden), tatlı rezene.

ROKA

Herba Erucae

Eruca sativa Miller (Cruciferae) türünün taze yapraklarıdır. Bu tür 1-2 yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar loblu ve dişli kenarlı ve tüylü. Çiçekler sarımtırak veya beyazımtırak renkli esmer veya morumsu çizgili. Sebze olarak bahçelerde yetiştirilir.

Yapraklar bir glikozitin parçalanma ürünü olan yakıcı lezzetli bir uçucu yağ ve C vitamini taşımaktadır. C vitamini miktarı oldukça yüksek olup 100 g taze yaprakla 150 mg miktarını bulur. Taze yapraklar uyarıcı, kuvvet verici ve öksürük kesici olarak, bilhassa salata halinde kullanılmaktadır. Tohumları (Semen Erucae) da aynı etkilere sahiptir.

Bkz. Keten tohumu.

SABUNOTU KÖKÜ

Radix Saponariae rubrae

Saponaria officinalis L. (Caryophyllaceae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 30-70 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu ve pembe çiçekli bir bitkidir. Karadeniz bölgesi ormanlarında yetişir. Kökler saponinler (%5 civarında) taşımaktadır. Terletici, safra ve idrar söktürücü etkileri vardır. Dekoksiyon (%6) günde iki bardak içilir. Aynı maksat için *S. vaccaria* L. (Syn: *Vaccaria pyramidata* Medik.) (inek sabunotu) türü de kullanılabilir. Anadolu'da yaygın bir bitkidir.

SAFRAN

Lat. Crocus, Stigmata Croci; Alm. Safran; Fr. Safran; İng. Saffron

Crocus sativus L. (Iridaceae) türünün kurutulmuş stigmasıdır. Bu tür 20-30 cm boyunda, sonbaharda yapraklar ile birlikte mor renkli çiçekler veren, soğanlı bir kültür bitkisidir. Melez kökenli olduğundan tohum vermez. Yumruları ile üretilir. Halen Türkiye'de (Safranbolu) az miktarda yetiştirilmektedir.

Crocus sativus (safran bitkisi)

Dış görünüş: Kırmızımtırak turuncu renkli, kolaylıkla kırılabilen, bir uçları biraz daha geniş iplikçikler halindedir. Tam olanlar uçta üç parçalıdır. Acımsı lezzetli, kuvvetli ve özel kokuludur.

Bileşim: Uçucu ve sabit yağ, acı madde (pikrokrosin) ve kırmızı renkli boyar maddeler (krosin) taşımaktadır.

Etki ve kullanılış: Sinir sistemi uyarıcısı, iştah açıcı, adet söktürücü, koku ve renk verici olarak kullanılmaktadır. Çok eskiden beri (Dioskorides'te kayıtlıdır) tedavi edici, boyar madde ve koku verici olarak kullanılmaktadır. Değerli bir baharattır. Zerde'nin terkibine girer.

Crocus sativus çiçeklerinden safran eldesi

Crocus sativus stigmaları (safran) Ahmet Attila bahçesi, Samandıra, İstanbul.

Adet söktürmek için, genellikle pelin ve papatya tozu ile karıştırılır ve bu karışımdan hazırlanan güllaçlardan günde 2-6 tane alınır. Bir güllaç için uygun karışım şöyledir: Toz safran (0,25 g) ve toz tıbbi papatya (0,30 g).

Zehirliliği düşük bir drogdur. Toz halinde, iştah açıcı ve midevi olarak 0,2-0,5 g miktarları günde birkaç defa alınır. Yatıştırıcı miktarı günde 1-1,5 g arasındadır. Daha yüksek miktarlar adet söktürücü olarak tesir eder.

Diğer isimler: Zağferan (Arapçadan).

Yetiştirme: Safran, Hititler döneminden beri Anadolu'da bilinen[538] ve ilaç olarak kullanılan bir drogdur. Hititler safran için Akkadca 'safran bitkisi' anlamına olan azupiru kelimesini kullanmışlardır. Grekler döneminde de Batı Anadolu'da (İzmir bölgesi) elde edilen ve ticareti yapılan bir maldır. Teofrastos bu drogu "drogların kraliçesi" olarak isimlendirmiştir. Safran, Osmanlılar döneminde de önemini korumuştur. 1858 yılında, yalnız İngiltere'ye 9.705 kg safran satılmış olması[539] bu drogun 19. yüzyıl ortalarındaki önemini gösterir. Yirminci yüzyılın başlarında, işgücü yetersizliği ve ekonomik güçlükler nedeniyle, Anadolu'da safran ekimi ve eldesi çok gerilemiştir. 1913 yılında yalnız Safranbolu ve Urfa illerinde ekim yapılıyordu. Elde edilen safran miktarı ise 500 kg civarındadır.[540] Bu miktar memleketin gereksinmesini karşılamadığı için 1923 yıllarından itibaren Avrupa ülkelerinden (bilhassa Fransa'dan) safran dışalımına başlanmıştır. Halen de ihtiyaç dışalım ile karşılanmaktadır.

Bugün safran ekimi Safranbolu ilçesinin yalnız iki köyünde (Akveren ve Davutobası) yapılmakta ve az miktarda safran elde edilmektedir. Elde edilen safran da balmumu ile tağşiş edildiği için, bu safran düşük kalitelidir.[541]

Safran elde etmek için bitki yumrular ile üretilir. Yumrular, ağustos sonu ile eylül başlarında tarlaya (safranlık) dikilir ve ekim başında çiçekler meydana gelir. Çiçekler sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa toplanır ve stigmalar, stilusun üç parçaya ayrıldığı noktanın hemen altından, elle kopartılarak çiçekten ayrılır. Ayrılan stigmalar, ince bir tabaka halinde, bir elek üzerine konur ve hafif kömür ateşi üzerinde kurutulur.

Bir safranlıktan ancak 3 yıl yüksek verim alınabilir. Bir hektarlık bir safranlıktan birinci yıl 15 kg, ikinci yıl 30 kg üçüncü yıl ise 20 kg kuru safran elde edilebilir. 100.000 ile 140.000 çiçek bir kilo kuru safran vermektedir.

Anadolu'nun iklimi safran elde etmek için uygundur. Piyasanın isteği ve satış fiyatı daimi olarak artmaktadır. Bu nedenle memleketimizde safran üretimi, işçilik ücreti düşük yerler ve kalabalık aileler için, bir yarı kazanç ürünü olarak çok yararlıdır.

Romalılar döneminde en iyi safran Cehennem mağarası (Silifke) dibindeki çalılıklarda yetiştirilen bitkilerden elde edilir idi.[542] Cehennem mağarası civarında halen de safran elde edilip edilmediğini saptamak amacıyla 3-4 Mayıs 1995 tarihinde bölgeye yaptığımız gezideki gözlemlerimize göre yörede safran elde edilmediği gibi yerli halkı (Yörükler) ünlü safran tatlısı zerdeyi tanımamaktadır.[543]

Ticaret: Eskiden Anadolu'da safran ticaretinin büyük bir önemi vardı. Bu nedenle bazı şehirlerde Zağferan Hanı (Ankara), Büyük Safran Hanı, Küçük Safran Hanı (İstanbul, Kapalıçarşı, Örücüler kapısı, Yağlıkçılar sokağının iki yanında) gibi safran ismi taşıyan hanlara rastlanmaktadır.[544]

Mardin'in doğusunda bulunan, Süryanilere ait, Deyrüzzaferan (Zaferan manastırı) manastırının ismini binanın yapılışı sırasında harcına safran katılmasından aldığı söylenmektedir. İnanışa göre, Manastırın yapılışı sırasında bu yere gelen bir kervan sahibi, manastırdaki din adamlarının etkisinde kalarak bu manastırda yaşamaya karar verir. Bu nedenle kervanın yükünü meydana getiren safranı, yapılmakta olan sıvanın harcına katar. Babasına da, Süryani dinine geçtiğini ve kendisini Zaferan manastırında bulabileceği haberini yollar.

On dördüncü yüzyılın başlarında Anadolu'nun bazı bölgelerinde çok miktarda safran elde edilirdi. İbn Batuta seyahatnamesinde Göynük bölgesi için şöyle denmektedir: "Burada ne bağ ne de bahçe vardır. Safran'dan başka bir şey de yetiştirilmez. Kadın bizi safran almaya gelen tüccarlardan zannederek bunlardan epeyce bir miktar getirdi".[545]

On yedinci yüzyılın başlarında İstanbul piyasasında 'Viranşehir safranı' ve 'diğer safran' olmak üzere iki tip safran bulunuyordu. Viranşehir safranı, diğer safrandan da kıymetli idi. 1600 yılında Viranşehir safranının dirhemine 3 akçe, diğer safranın dirhemine ise 2 akçe fiyat konulmuştu.[546]

Halen safran İspanya, Yunanistan, İran ve Hindistan'da elde edilmektedir. Türkiye ihtiyacını İspanya ve İran'dan karşılamaktadır. İspanya'dan gelen safran ucuz olmakla beraber düşük kalitelidir. İran kökenli safranlar çok iyi kaliteli olmakla beraber fiyatları da yüksektir. Bazı İranlı üreticiler stilusu dip kısmından keserek toplamakta ve bunları 5 gramlık demetler halinde ticarete çıkartmaktadırlar. Bir çiçek görünüşünde olan bu tip safran İstanbul'da normal safranın iki misli bir fiyat ile satılmaktadır.

Türkiye'nin yıllık yaklaşık ihtiyacı 1000 kg civarında olup bu gereksinmenin hemen tamamını dış ülkelerden karşılamaktadır. Safranbolu bölgesinde elde edilen ürün ancak yöresel olarak kullanılmakta ve İstanbul piyasasında bulunmamaktadır.

Katıştırma: Çok değerli bir drog olması nedeniyle eskiden beri geniş bir şekilde katıştırılmaktadır. 1984 yılında İstanbul piyasasında 1 g safran 150 liraya satılmaktadır.[547] Ağırlığını arttırmak için, mum, yağ, şurup ve bal gibi maddeler emdirilmektedir.[548] Bazen safran yerine, rengi az çok safrana benzeyen, aspir bitkisi (*Carthamus tinctarius* L.'nin çiçekleri satılmaktadır. Bu katıştırmalar mikroskopik ve kimyasal araştırmalar ile kolayca meydana çıkanılabilir.[549] Bkz. Aspir çiçeği.

SAKAL LİKENİ

Herba Musci arborei

Usnea barbata L. (Lichenes) türünün kurutulmuş gövdesidir. Bu liken uzun, grimsi-yeşil renkli ve dallı iplikler halindedir. Karadeniz bölgesi ormanlarında bilhassa kayın ve köknar türlerinin dalları üzerinde yaşar.

Usnik asit (%4 kadar) taşımaktadır. Bu bileşik bakterilerin üremesini önleyici bir etkiye (antibiyotik etki) sahiptir. Haricen yara iyi edici ve kan kesici olarak kullanılır. Bir miktar liken kanayan yer üzerine konur ve sıkıca sarılır.

Evernia prunastri (L.) Ach. (meşe likeni): Tallus kısmı yapraksı, dallı ve çatallı olan bir likendir. Orta kısım ile bulunduğu yere bağlanır, diğer kısımları serbesttir. Üst yüz sarımtırak yeşil, alt yüz ise beyazımtırak renklidir. Karadeniz bölgesi ormanlarında bol olarak bulunur. Bilhassa meşe, akçaağaç, kayın, gürgen ve karaağaç türleri üzerinde yetişmektedir. Gövdesi, meşe likeni (Lichen Quercus) ismi altında parfümeri sanayiinde fiksatör olarak kullanılmaktadır. Türkiye'nin bir dışsatım ürünüdür. Türkiye'de yetişen likenler, bunların kullanılış alanları ve kimyasal yapıları hakkındaki bilgilerimiz çok azdır.[550]

SAKIZ

Lat. Gummi Mastix; Alm. Mastix; Fr. Mastic; İng. Mastic

Pistacia lentiscus L. var. *latifolius* Coss. (Syn: *P. lentiscus* var. *chia* Duham.) (Anacardiaceae) türünün dal ve gövdesine yapılan yaralamalar sonucu elde edilen bir rezinadır. Bu tür 10 m kadar yükselebilen ve kışın yaprak dökmeyen bir ağaçtır. Yapraklar çift tüysü ve 2-4 çift yaprakçıklıdır. Halen

bilhassa Sakız adasında ve İzmir'de Çeşme yarımadasının uç kısımlarında yetişmektedir.[551]

Dış görünüş: Soluk sarı renkli, kolaylıkla kırılabilen parça veya damlalar halindedir. Özel bir kokusu ve tadı bulunmaktadır. Eter ve etanolde kolaylıkla çözünür.

Bileşim, etki ve kullanılış: Rezin ve uçucu yağ (%1-2) taşımaktadır. Eskiden balgam söktürücü olarak kullanılmıştır. Diş etlerini kuvvetlendirmek ve ağız kokusunu yok etmek için çiğnenir. Sığla yağı, zift, çam sakızı ve diğer maddeler ile birlikte Mısır'da mumyaların hazırlanmasında kullanılmıştır. Sanayide yapıştırıcı ve cila verici olarak, organik çözücülerdeki çözeltileri kullanılır.

Türkiye'de kullanılan sakızın hemen tümü Yunanistan'dan (Sakız Adasından) getirilmektedir. Buna karşılık gereksinimimiz olan sakızı elde etmek için sakız veren *Pistacia* varyetesini Batı Anadolu'da yetiştirmek mümkündür. Diğer taraftan Türkiye'de bulunan diğer *Pistacia* türlerinden de sakız elde etmek olanakları araştırılmalıdır. A.K. Yiğitoğlu 1941 yılında bu konuda şunlan yazmıştır: "... sakız ihtiyacımızın yurt ormanlarından karşılanması imkânları mevcuttur Türkiye'de büyük kıymetler kazandıracak olan sakız istihsali üzerinde ormancılığımızın durması lâzımdır".[552]

Diğer isimler: Damla sakızı, mezeke sakızı, mesteki, sakızlık.

BEYAZ SAKIZ: *P. atlantica* Desf. subsp. *mutica* (Fisch. et Mey.) Rech. Fil. türünün dal ve gövdelerine yapılan yaralama sonucu çıkan usarenin temizlenmesi ile elde edilen bir sakızdır. Bu tür 6-7 m yükseklikte, sık yapraklı bir ağaçtır. Yapraklar tek tüysü ve 5-11 yaprakçıklı. Yaprakçıklar küt uçlu, 2,5-8 cm uzunlukta, üst yüz koyu yeşil, alt yüz açık yeşil renklidir.[553] Anadolu'da yol ve tarla kenarları ve mezarlıklarda yetişmektedir.

Sakız elde etmek için, yaralama sonucu meydana gelen ham sakız su ile kaynatılır, yabani maddeler dibe çöker, suyun soğuması ile katılaşan sakız ayrılır.[554] Bu sakız bilhassa İran ve Irak'da elde edilmekte[555] ve memleketimize İran'dan gelmektedir. Beyaz renkli, sıcakta yumuşayan, özel ve kuvvetli kokulu bir sakızdır. Midevi ve ağız kurumasını önleyici olarak, damla sakız gibi, çiğnenir. Eskiden çöllerde yapılan geziler sırasında, ağız kuruluğuna karşı, bu sakız çiğnenirdi. Bu türün meyveleri İran ve Irak'da yerli halk tarafından yenir. Yüksek yağ verimi (fıstıkta %57, kabukta %30)[556] nedeniyle yağ elde edilmesinde ve sabun yapımında kullanılır.

FISTIK SAKIZI: *P. vera* L. türünün dal ve gövdesinde meydana gelen bir sakızdır. Özel kokulu, açık sarı renkli ve taze iken bal kıvamındadır. Zamanla sertleşir. Gaziantep ve Urfa bölgelerinde elde edilir.

Asit ve nötral triterpen türevleri taşımaktadır.[557] Urfa bölgesinde, dahilen (ağızda emilerek) mide ağrılarına, haricen ise basura karşı merhem halinde kullanılır. Basura karşı kullanılan merhem şöyle hazırlanmaktadır: Havacıva kökü su ile kaynatılır ve süzülür. Elde edilen sulu hülasa, fıstık sakızı ve balmumu ile hafifçe ısıtılarak merhem haline getirilir.

MENENGİÇ SAKIZI (Terebinthina Chia, T. Cypria): *P. terebinthus* L. (menengiç) ağacının dallarından sızan bir sakızdır. Kendi kendine meydana geldiği gibi, dallara yapılan yaralamalar sonunda da elde edilir.[558] Bal kıvamında, esmer sarı veya yeşilimsi gri renkli, özel ve hoş kokulu bir maddedir. Halen memleketimizde elde edilmediği için bunun yerine sakız kullanılmaktadır. Dahilen idrar ve solunum yolları antiseptiği olarak kullanılır. Günde 3-4 defa 0,2-0,5 g hap halinde verilir. Olgun meyvelerinin sıkılması ile sıvı bir yemeklik yağ elde edilir.[559]

Diğer isimler: Çitlenbik ağacı, çitlangıç ağacı, Terebentin sakızı ağacı.

MENENGİÇ MAZISI (Caruba di Guiden): *P. terebinthus* L. (menengiç) bitkisinin yapraklarında, bir yaprak bitinin (*Pemphigus corniculanus* Pass.) meydana getirdiği bir mazıdır. Bu mazı 30-40 cm boyunda, siyahımtırak renkli ve boynuz görünüşündedir.

Tanen (%60 civarında) taşımaktadır. Kabız, kronik bronşit ve astmada öksürük nöbetlerini kesici etkilere sahiptir. Kabız olarak dahilen günde 2-3 defa 0,5 g alınır. Astmaya karşı sigara halinde içilir. Yaprak ve genç sürgünleri, şap ile birlikte, kumaşları sarı renge boyamak için kullanılmaktadır.

MENENGİÇ MEYVESİ (Fructus Pistaciae terebinthinae): *P. terebinthus* L. türünün kurutulmuş olgun meyveleridir. Bu tür 5-6 m yükseklikte, kışın

yapraklarını döken, dioik bir ağaçtır. Yapraklar tek tüysü, 7-11 yaprakçıklı, yaprakçıklar tüysüz, parlak ve reçine kokuludur. Meyve 5-6 mm uzunlukta, hemen hemen küremsi, önce kırmızı, sonra kahve renklidir. Bu renk zamanla mavimsi yeşil bir renge döner. Akdeniz bitkisi olup bilhassa Marmara bölgesinde yaygındır. Bir alttürü (subsp. *palaestina* (Boiss.) Engler) Kuzey ve Güney Anadolu'da yetişir.

Meyveler rezin, uçucu ve sabit yağ taşımaktadır. Anadolu kökenli (Gaziantep) meyvelerde yağ oranı, tüm meyvede %42, iç kısımda ise %59 olarak saptanmıştır. Bu yağda bilhassa palmitik, stearik, oleik ve linoleik asitlerin trigliseritleri bulunur.[560]

Meyveler idrar söktürücü ve kuvvet verici etkilere sahiptir. Meyve toz edilir ve bal ile karıştırılarak günde 10-20 g alınır. Olgun meyvelerin sıkılması ile elde edilen yağ, bazı bölgelerde, yemeklik yağ olarak kullanılmaktadır. Meyvelerin kavrulduktan sonra ezilmesi ile elde edilen sıvı, Gaziantep bölgesinde "menengiç kahvesi" ismi altında, kahve yerine kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Yabani fıstık ağacı.

ANTEP FISTIĞI (Semen Pistaciae verae): *P. vera* L. türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 10 m yüksekliğe kadar erişebilen ve kışın yapraklarını döken bir ağaçtır. Yapraklar 3 yaprakçıklı veya tek tüysü. Yaprakçıklar koyu yeşil renkli ve tüysüzdür. Meyve uzunca yumurta biçiminde, kırmızımtırak renklidir. Tohumda yeşil renkli ve yenebilen kotiledonlar bulunur. Gaziantep, Kahramanmaraş, Mardin ve Urfa bölgelerinde yetiştirilmektedir.

Dış görünüş: 2-2,5 cm boyunda, uzunca oval şekilli olup dış kısmında kırmızımtırak bir kabuk bulunur. Kotiledonlar yeşil renklidir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Protein ve sabit yağ (%45-59) taşımaktadır.[561]

Eskiden şamfıtığı şurubu halinde balgam söktürücü olarak kullanılırdı. Bu şurup kabuğu soyulmuş tohumların havanda su ile ezilmesi ve bıı karışıma şeker şurubu ilâvesi ile elde edilir. Bugün bilhassa çerez olarak yenilir ve cinsel kudreti arttırıcı karışımların terkibine girer. Bu maksatla çok kullanılan bir karışımın terkibi şöyledir: Antep fıstığı (1 kısım), çam fıstığı (1 kısım) ve çekirdeksiz üzüm (1kısım) bir havanda macun kıvamına kadar ezilir ve bu karışımdan sabahları 20-30 g yenilir. Tehlikesiz ve etkili bir karışımdır.

Diğer isimler: Fıstık, Şamfıstığı.

P. khinjuk Stocks (Buttum ağacı): 7-8 m kadar yükselebilen ve kışın yapraklarını döken küçük bir ağaçtır. Yapraklar tek tüysü, 5-9 yaprakçıklı. Meyve 4-6 mm çapında, yuvarlak, basık, donuk tarçın renkli taneler halindedir. Ekim ayında olgunlaşır ve toplanır. Güneydoğu Anadolu bölgesinde (bilhassa Siirt çevresi) kayalık sırtlarda yabanı olarak yetişir.

Tüm meyve %40, meyve içi ise %57 sabit yağ taşır. Bu yağda palmitik, stearik, oleik ve linoleik asitlerin trigliseritleri saptanmıştır.[562] Siirt bölgesinde, bu türün meyve kabuğu ve küçük meyvelerinin, öğütüldükten sonra sıkılması ile bir sabit yağ elde edilir. Buttum yağı, yeşilimsi esmer renkli, hafif belsem kokulu ve zeytinyağı kıvamında bir yağdır. Bu yağ derilerin parlatılmasında ve sabun yapımında kullanılır. Bu yağ ile elde edilen sabun 'bıttım sabunu' ismiyle tanınmaktadır. Saç bakımında, yağlanma ve kepeklenmeye karşı kullanılır. Buttum ağacının meyveleri Antep fıstığı gibi yenilmektedir.

Diğer isimler: Bıdım yağı, bıtım yağı, bıdım sabunu, gizven (Mardin).

SALEP YUMRUSU

Lat. Tubera Salep; Alm. Salepknollen; Fr. Tubercule de salep; İng. Salep root

Değişik *Orchis, Ophrys, Dactylorhiza* ve diğer cinslere ait türlerin (*Orchidaceae*) çiçek açma mevsiminde toplanıp, haşlandıktan sonra güneşte kurutulmuş yumrularıdır. Salep elde edilen türler yumrulu, çiçekleri böcek biçiminde, çok yıllık otsu bitkilerdir. Bilhassa kireçli topraklarda yetişir.

Salep Anadolu'da genellikle yumrusu toparlak olan türlerden (*Orchis* ve *Ophrys* türleri) elde edilmekte ise de Doğu Anadolu'da yumrusu dallı olan türlerden (*Dactylorhiza* türleri) de yararlanılmaktadır. Salep elde etmek için Muğla bölgesinde bilhassa *Orchis anatolica* Boiss. ve *O. italica* Poiret, Kastamonu bölgesinde ise *O. mascula* L. ve *O. purpurea* Hudson türlerinin yumruları toplanmaktadır.[563]

Orchis purpurea ve Orchis mascula yumrularının (salep) kurutulması

Salep Türkiye ve İran'da, az miktarda da, bazı Avrupa ülkelerinde (Fransa, Yunanistan) elde edilmektedir. Türkiye'de bilhassa Güneybatı (Muğla, Milas, Isparta, Antalya) ve Kuzey (Kastamonu, Taşköprü, Safranbolu) Anadolu bölgelerinde elde edilmektedir. Türkiye'de salep elde edilen türler ve salep elde etme yöntemi Prof. Dr. Ekrem Sezik tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenerek yayınlanmıştır.[564]

Salep yumrusu elde edilen bazı bölgelerde (örneğin Taşköprü) toplayıcılar, yumrusunu aldıkları bitkiyi, söktükleri yere tekrar dikmekte ve bu şekilde diktikleri bu bitkiden gelecek yıl tekrar yumru aldıklarını söylemektedirler. Bu yöntemin yumrusu alınmış bitkiye yaşama olanağı sağlayıp sağlamadığını saptamak için saksıda yetiştirilen bitkiler üzerinde denemeler yapılmıştır. 1983 ilkbaharında saksı içinde yetiştirilen *Orchis simia* Lam. türü, yumruları alındıktan sonra tekrar saksıya dikilmiş ve bu bitkilerin yaşamaya devam ettikleri görülmüştür. Bu bitkilerin bazıları 1984 ilkbaharında çiçek açmışlardır.[565]

Yukarıda anlatılan gözlem, yumru elde edildikten sonra, bitkinin tekrar eski yerine dikilmesinin, gelecek yıllarda aynı bitkiden yumru elde etmede yararlı olduğunu göstermektedir. Yumru elde etmek için bazı kültür denemeleri yapılmış ise de başarılı sonuçlar alınamamıştır.[566] Halen Türkiye'de salep yumrusu yalnız yabani bitkilerden elde edilmektedir. Türkiye'de yetişen Orchidaceae türlerini korumak amacıyla 1974 yılından itibaren "Salep" dışsatımı yasaklanmıştır.

Salep elde etmek için, yumrular bitki çiçekli iken toplanır. Yalnız yan yumru alınır. Gövdeyi taşıyan ana yumru alınmaz. Toplanan yumrular su ile yıkanarak temizlendikten sonra, bir sepet içinde 10 dakika kadar kaynar suda tutularak haşlanır ve sonra güneşe serilerek kurutulur. Bazı bölgelerde, yumrular ipe dizilmekte ve bundan sonra haşlama ve kurutma işlemi yapılmaktadır. Kurutulan yumrular değirmende toz edildikten sonra kullanılır.[567]

Dış görünüş: Genellikle küremsi şekilli, bazen diş şeklinde dallı, 1-4 cm uzunlukta, yarı şeffaf, kirli beyaz renkli, üzeri pürtüklü, kokusuz ve lezzetsiz parçalar halindedir. Bazen ipe dizilmiş halde bulunur.

Bileşim, etki ve kullanılış: Nişasta (%8-30), şekerler (glikoz, fruktoz), azotlu maddeler ve glikomannan yapısında bir musilaj (%11-44) taşımaktadır.[568] Eski dönemlerde cinsel arzuyu arttırıcı (afrodizyak) olarak kullanılmıştır. Bugün bilhassa kuvvet verici, çocuk ishallerini kesici ve gıda olarak kullanılmaktadır. Türkiye'nin bir ihraç ürünü idi. 5-10 g toz salep 100 g su veya süt ile kaynatılır ve elde edilen karışım bir defada içilir.

Katıştırma: Salep oldukça yüksek değerli bir drog olması nedeniyle, toz halde iken, içine birçok katkı maddesi ilâve edilmektedir. En çok konulan katkı maddeleri buğday unu veya nişastasıdır. Bu gibi katkı maddeleri mikroskopik analiz sonunda kolaylıkla ortaya çıkartılabilir. İstanbul piyasasında hakiki salep yanında aşağıdaki isimler altındaki maddeler de satılmakta ve salep yerine kullanılmaktadır.

ADİ SALEP: Kütahya bölgesinden gelir. Beyaz renkli bir tozdur. Bol miktarda nişasta taşımasıyla (45-55 mikron çapında) mikroskopta kolayca tanınır.

SUN'İ SALEP: Beyaz renkli ve çok ince bir tozdur. Nişasta ve kristal taşımaz. Suda kolaylıkla şişerek müsilajımsı bir kitle vermektedir. Avrupa'dan (Almanya) ithal edilmektedir. Eczacılık sanayiinde stabilizator olarak kullanılan bir bileşiktir.

ARPACIK SALEBİ: *Ranunculus ficaria* L. (Ranunculaceae) türünün kurutulmuş yumrularıdır. Kahramanmaraş (Andırın) bölgesinde elde edilir.[569]

Diğer isimler: Çöp malı, çöp salebi, Maraş salebi, şehriye salebi (Kahramanmaraş).

DELİ SALEP: *Colchicum cilicicum* (Boiss.) Dammer (Liliaceae) türünün kurutulmuş yumrularıdır. Kahramanmaraş (Göksun) bölgesinde elde edilir.[570]

KONYA SALEBİ: Orta Anadolu'da (Konya) salep yerine bazı *Ornithogalum* (akyıldız) türlerinin kurutulmuş ve toz edilmiş yumruları, bilhassa dondurma yapımında kullanılmaktadır. Bu türlerin yumruları iğne biçiminde kristaller ve az miktarda, küçük taneler halinde (çapları 18-28 mikron) nişasta taşımaktadır. Müsilaj taşıması nedeniyle dondurmaya iyi bir kıvam verir.

SANDOLOS SAKIZI

Sandaraca, Gummi Sandarac

Thuya articulata Desf. (Syn: *Callitris quadrivalvis* Vent.) (Cupressaceae) ve diğer türlerden elde edilen bir oleorezinadır. Bu tür bilhassa Kuzey Afrika'da (Fas, Cezayir) yetişir ve drog bu ülkelerde elde edilir. Bitki, 5-6 m yükseklikte küçük bir ağaçtır. Rezina gövde ve dallardan kendi kendine veya yapılan yaralardan akarak sertleşir. Sandalos açık sarı veya beyazımsı renkli, üzeri tozlu bir tabaka ile kaplı, kolaylıkla kırılan ve sıcakta sakız gibi yumuşayan özel ve kuvvetli kokulu taneler halindedir.

Uçucu yağ (%1 civarında), rezin, acı maddeler ve organik asitler taşımaktadır. Haricen (bilhassa yakı halinde) ve dahilen romatizma ağrılarını dindirici olarak kullanılır. Birçok preparatın içine koku verici olarak girer. Tütsü olarak kullanılır. İyi bir cila maddesidir. Zeytinyağındaki çözeltisi, Sandalos yağı ismi altında haricen romatizma ve siyatik ağrılarına karşı kullanılır.

Diğer isimler: Sandalus, sandarak, sandarus.

SANTAL ODUNU

Lignum Santali

Halen ticarette iki cins santal odunu bulunmaktadır:[571]

BEYAZ SANTAL ODUNU (Lignum Santali album): *Santalum album* L. (Santalaceae) türünden elde edilen odundur. Bu odunu veren bitki 10 m kadar yükseklikte bir ağaç olup Hindistan ve Doğu Hint adalarında yetişmektedir. Drog 15-20 cm çapında, değişik boyda, sarımsı renkli parçalardan ibarettir. Hoş ve kuvvetli bir kokusu ve acımsı bir lezzeti vardır.

Uçucu yağ (%2-5) ve rezin taşımaktadır. İnfüzyon (%5) halinde dahilen idrar yolları antiseptiği olarak kullanılır. Tütsü olarak da kullanılmaktadır. Bu drogdan elde edilen uçucu yağ (Oleum Santali albi) antiseptik bir etkiye sahip olup eskiden dahilen belsoğukluğu tedavisinde kullanılırdı. Bugün koku verici olarak önemlidir.

Diğer isimler: Ak santal, sarı santal.

KIRMIZI SANTAL ODUNU (Lignum Santali rubrum): *Pterocarpus santalinus* L. fil. (Leguminosae) türünün odunudur. Bu drogu veren ağaçlar Hindistan ve Doğu Hint adalarında yetişmektedir. Kırmızı santal odunu, 10-15 cm çapında ve değişik boyda parçalar veya yonga halindedir. Üst kısmı siyahımtırak yeşil, iç kısmı ise kan kırmızısı renklidir.

Rezin, tanen ve renk maddeleri taşır. Halen bilhassa sanayide boyar madde olarak kullanılmaktadır. Tedavide kuvvet verici ve kabız olarak, bilhassa Hindistan'da kullanılır.

SAPARNA KÖKÜ

Lat. Radix Sarsaparillae; Alm. Sarsaparillewurzel; Fr. Racine de salsepareille; İng. Sarsaparilla root

Muhtelif *Smilax* türlerinin (*S. febrifuga* Kunth, *S. medica* Schlecht. et Cham., *S. ornata* Lam. ve diğerleri) güneşte veya hafif ateş üzerinde kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu türler dikenli ve tırmanıcı bitkiler olup bilhassa Orta Amerika, Meksika ve Brezilya'nın bataklık ormanlarında yetişmektedirler. Halen Avrupa drog piyasasında Honduras, Jamaika ve Veracruz olmak üzere 3 cins saparna bulunmaktadır. Fiyatları hemen hemen birbirine eşittir.

Dış görünüş: Genellikle kalem kalınlığında, üzeri boyuna buruşuklu, grimsi esmer veya sarımtırak kırmızı renkli çubuklar veya parçalar halindedir. Üzerlerinde yan köklerin artıkları azdır. Kokusuz ve hafif acı lezzetlidir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Nişasta, rezin ve saponin türevleri (sarsaponinler) taşımaktadır. Terle-

tici, idrar arttırıcı, kuvvet verici ve kan temizleyici özellikleri bulunmaktadır. Eskiden frengiye karşı kullanılırdı. Bugün bu şekildeki kullanılışı terkedilmiştir. İnfüzyon (%2-5) halinde günde 3 bardak içilir. Daha yüksek miktarlarda kusma ve ishal yapar.

S. aspera L. (özdikeni, dikenli sarmaşık): 15 m kadar yükselebilen dikenli, tırmanıcı ve kışın yapraklarını dökmeyen bir bitkidir. Yapraklar ok veya mızrak biçiminde, derimsi, kısa saplı, kenarları dikenli. Meyve bir bezelye büyüklüğünde, olgunlukta kırmızı veya siyah renkli ve 3 tohumludur. Köklerinde nişasta, şekerler, tanen ve bir saponin bulunmaktadır. Bu türün körpe sürgünleri Batı ve Güney Anadolu'da sebze olarak kullanılmaktadır. Genç sürgünler ilkbaharda toplanır ve demetler halinde pazarlarda satılır. Haşlandıktan sonra yumurta ile pişirilerek yenilmektedir. Bu sebzeye Balı Anadolu'da "silcan" veya "sircan" ismi verilmektedir.

S. excelsa L. (Anadolu saparnası): 20 m kadar bir boya ulaşabilen çok yıllık, dikenli ve tırmanıcı bir bitkidir. Yapraklar yuvarlak veya kısmen kalp biçiminde. Dikensiz veya kenarları küçük dikenli. Meyve 3 tohumlu ve kırmızı renklidir. Anadolu ve Balkanlarda yaygın bir türdür. Köklerinde bir saponin ve tanen bulunmaktadır.[572] Tohumlarının üzerinde bulunan zar (arillus) "gıcır" ismiyle tanınan ve elastikiyet vermek için sakız ile birlikte çiğnenen maddeyi verir. Körpe sürgünleri İstanbul pazarlarında satılır ve sebze olarak kullanılır.

Diğer isimler: Dikenotu, mehrocan, melevcan.

ÇÖPİÇİNİ (Radix Chinae ponderosae): *S. china* L. türünün kurutulmuş rizomlarıdır. Bu tür Çin, Japonya ve Hindistan'da yetişen çok yıllık bir bitkidir. Drog dış yüzü grimsi-kırmızı ve parlak, iç kısmı ise pembemsi renkli olan, çok sert parçalar halindedir. Kokusuz ve hafif lezzetlidir.

Nişasta, rezin ve saponinler taşımaktadır. Romatizma ve nikriste ağrı dindirici, egzama ve sifiliste kan temizleyici olarak büyük bir şöhrete sahiptir. Genellikle dekoksiyon (%5) halinde kullanılır. Bugün Türkiye'de nadiren bulunan bir drogdur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde çok kullanılan bir ilaç ilkel maddesi idi.[573]

Diğer isimler: Çin saparnası.

SARIMSAK

Lat. Bulbus Allii sativi; Alm. Knoblauch; Fr. Ail; İng. Garlic

Allium sativum L. (Liliaceae) türünün soğanıdır. Bu tür 25-100 cm yükseklikte, yeşilimsi beyaz veya pembe çiçekli, otsu bir kültür bitkisidir. Nadir olarak tohum bağlar. Bu nedenle soğancıkları (diş) ile üretilir. Memleketimizde "beyaz sarımsak" ve "siyah sarımsak" olmak üzere başlıca iki çeşit yetiştirilmektedir.[574] Tedavide beyaz sarımsak kullanılır. Vatanının Orta Asya stepleri olduğu sanılmaktadır.

Dış görünüş: Soğan, beyaz veya pembemsi renkli, az adette soğancıktan (diş) meydana gelir. Soğancıkların hepsi bir arada bir kabuk tarafından sarılmışlardır. Çok kuvvetli ve keskin bir kokusu ve yakıcı bir lezzeti vardır.

Bileşim: Karbonhidratlar (sakkaroz, glikoz), vitaminler (A, B ve C) ve kükürtlü bir uçucu yağ (%0,10-0,20) taşımaktadır. Uçucu yağda bilhassa allil disülfür bulunmaktadır. Bu bileşik kükürtlü bir amino asit olan alliin'in alliinaz isimli ferment etkisiyle parçalanarak aliicin'i vermesi, allicin'in de, su buharı veya su karşısında, allil disilfür'e dönüşmesi sonucu meydana gelir. Sarımsağa özel koku ve lezzeti veren taşıdığı kükürtlü uçucu yağdır. Türk sarımsak soğanları taşıdıkları alliin, aliicin ve uçucu yağ yönünden N. Başoğlu ve M. Pala tarafından incelenmiş ve %0,4 oranında uçucu yağ taşıdığı gösterilmiştir.[575]

Etki ve kullanılış: Eski çağlardan beri bilinen ve kullanılan bir drogdur. Orta Çağ'da bilhassa salgın hastalıklar (kolera, veba) ile mücadelede kullanılmıştır. Antiseptik, idrar arttırıcı, solucan düşürücü (bilhassa askarit ve oksiyürlere karşı), iştah açıcı ve tansiyon düşürücü etkilere sahiptir. Antiseptik etki taşıdığı allicinden ileri gelmektedir. Bu etki Eski Mısırlılar döneminden beri bilinmektedir.[576] Orta Çağ'da hekimler, bulaşıcı hastalıklardan korunmak için, yüzlerine taktıkları maskeyi sarımsak usaresi ile ıslatırlardı. İkinci Dünya Savaşı sırasında, yaralandıkları zaman yaralarının mikroplanmasını önlemek için, ezerek yaranın üzerine konmak üzere Rus askerlerine sarımsak verilmiştir.[577]

Kullanılış şekli: Kurt düşürücü olarak, kabuğu soyulmuş olan bir sarımsak dişi bir ekmek kabu-

ğu parçasına kuvvetle sürülür ve çıkan esansı emmiş olan ekmek parçası yenilir. Aynı maksat için sarımsak şurubu da kullanılır. 100 g parçalanmış sarımsak, 200 g su ve 200 g şeker ile bir müddet bekletilir, süzülür ve elde edilen şuruptan günde 2-3 çorba kaşığı içilir. Haricen, yara iyi edici olarak, taze sarımsak lapa halinde yara üzerine konur. Aynı maksat için sarımsak usaresi de kullanılır. Usare hazırlamak için bir miktar sarımsak havanda ezilir, sıkılarak alınan usarenin 1 g miktarı 10 g su ile sulandırılır ve bu karışım içine, usarenin bozulmasını önlemek için, 10 damla kadar alkol konulur. Bu usare haricen bilhassa saç hastalıklarının (saçkıran vs.) tedavisinde saçlı deri kısmına sürülür. Tansiyon düşürücü olarak 10 g sarımsak başı ezilir, üzerine 10 g alkol konur, karışım bir gün bekletildikten sonra bezden süzülür. Elde edilen hülasadan günde 3 defa 15-30 damla alınır.

PIRASA TOHUMU (Semen Allii porri): *A. porrum* L. (Pırasa) türünün tohumlarıdır. Bu tür Türkiye'de sebze olarak yetiştirilen bir bitkidir. Eskiden tohumlarından hazırlanan macunlar cinsel gücü arttırmak için kullanılırdı. Bitkinin balgam söktürücü, idrar arttırıcı, hazmettirici ve uyarıcı etkileri vardır. Beyaz renkli olan kısmı (soğanı) pişirilmeden salata halinde yenildiği zaman etkilidir.

SOĞAN (Bulbus Allii cepae): *Allium cepa* L. (Liliaceae) türünün taze soğandır. Bu tür 60-100 cm yükseklikte, soğanlı ve otsu bir bitkidir. Yapraklar boru biçiminde, içi boş, mavimsi yeşil renkli. Çiçekler beyaz veya pembe renkli, birçoğu bir arada, küre biçiminde bir durumda toplanmış. Tohumlar siyah renkli, köşeli ve küçük. Birçok kültür çeşidi memleketimizde yetiştirilmektedir.[578]

Soğan çok eski devirlerden beri tanınan bir bitkidir. Sümerliler döneminden (4000 yıl önce) beri yetiştirildiği ve kullanıldığı bilinmektedir. Vatanı tam olarak bilinmemekle beraber Batı Asya ülkeleri (Belücistan veya Afganistan) olduğu sanılmaktadır.

Dış görünüş: Değişik biçimli, üzeri zar biçiminde bir kabuk ile kaplı, yakıcı lezzetli ve özel kokulu bir soğandır. Kültür çeşidine göre biçimi ve büyüklüğü değişir.

Bileşim: Karbonhidratlar (sakkaroz, fruktoz, glikoz), yağ, organik asitler, vitaminler (A, B ve C) ve alliin türevleri (metilalliin veya propilalliin) taşır. Soğanın yakıcı etkisi, bilhassa allil-propil disülfür taşıyan, uçucu yağdan ileri gelmektedir.[579]

Etki ve kullanılış: İdrar arttırıcı, müshil, kan şekerini düşürücü, hazmettirici (mide asiditesini arttırır), antibakteriyel (ağızdaki mikropların çoğalmasını önler), yara iyi edici, tansiyon düşürücü, kalp kuvvetlendirici, bağırsak hareketlerini arttırıcı gibi pek çok ve değişik etkileri bulunmaktadır. Bu nedenle pek eski devirlerden beri gıda ve ilaç olarak geniş bir kullanılış alanına sahip olmuştur.[580] Soğanın antibakteriyel etkisinden istifade ederek salgın hastalıklar ile mücadele etme yolu eski devirlerde de bilinmekte idi.

Heredot, kitabında, İÖ 2800 yıllarında yapılmış olan Mısır'daki Keops piramidinin üzerindeki bir kitabede, piramidin inşasında çalışan işçilere 1600 gümüş talentlik değerde soğan, turp ve sarımsak dağıtıldığının yazılı olduğundan bahseder. Evvelce bu kadar soğan, turp ve sarımsağın piramid inşasında çalışan işçilere dağıtılmasının manası bilinmiyordu. Bugün bunun o inşaatta çalışan pek çok sayıdaki işçileri salgın hastalıklara karşı koruyucu mahiyette kullanıldığı anlaşılmıştır.[581]

Yumuşak ve yakıcı lezzetinin az olması nedeniyle tedavide ekseriya kırmızı soğan (Tatlı mor-kırmızı soğan, Lakerda soğanı) kullanılır. Bu soğanın şekli yuvarlak ve basıktır. Kabuğunun rengi mor-kırmızıdır. Etinin rengi açık mor ve lezzeti tatlıdır. Bu nedenle çiğ olarak kolaylıkla yenebilir. Dokusu gevşek olduğundan uzun zaman dayanmaz. Az miktarda Bandırma, Kapıdağ yarımadası ve Adapazarı civarında yetiştirilmektedir. Diğer soğanlardan daha pahalı olarak satılmaktadır.[582] Soğan tohumu (karaca, karatohum), cinsel kudreti arttıran bazı macunların terkibine girer. Soğan kabuğu, yün ipliklerin boyanmasında halen de kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli: Haricen, çıbanları olgunlaştırmak için, külde pişirilmiş soğan ezilerek çıbanın üzerine sarılır. Dahilen taze ve çiğ olarak yenir (günde 2-6 baş). Kolaylıkla alınması için şaraplı bir preparat hazırlanır. 300 g soğan başı rendelenir, 600 g şarapta ezilir, üzerine 100 g bal ilave edildikten sonra, her gün bir miktar içilir.

Türkiye'de 100'den fazla *Allium* (yabani soğan) türü bulunmaktadır.[583] Bunlardan bazıları körmen,

kömüren, köpek sarımsağı, köpek soğanı gibi isimlerle tanınmakta ve sebze olarak kullanılmaktadır. En önemlileri aşağıya çıkartılmıştır:

A. akaka Gmelin: Doğu Anadolu dağlarında yetişir. Yaprakları ve yumrusu Erzurum ve Van bölgelerinde soğan yerine kullanılır.

A. atroviolaceum Boiss. (sirmo): Doğu Anadolu bölgesinde yetişir ve Van'da yapılan otlu peynirin içine girer.

A. ampeloprasum L. (kaya sarımsağı): Genç yaprakları sarımsak yerine kullanılır.

A. macrochaetum Boiss. et Haussk n. (kaya sarımsağı): Adana ve Maraş bölgelerinde soğanları sarımsak yerine kullanılmaktadır.

A. macrochaetum Boiss. et Haussk n. subsp. *tuncelianum* Kollm.: Tunceli ile Ovacık arasındaki dağ ormanlarında yetişir. Yumruları sarımsak yerine kullanılmaktadır.

A. rotundum L.: Adana, Antalya, Mersin ve Sivas bölgelerinde 'körmen' ismiyle tanınır ve kullanılır.

A. schoenoprasum L.: Van ve Hakkâri dağlarında yetişir ve yaprakları soğan yerine kullanılır.

A. scorodoprasum L. (taş sarımsağı): Genç yaprakları soğan yerine kullanılır.

A. subhirsutum L.: Batı Anadolu (Marmaris) bölgesinde 'körmen' ismiyle tanınır. Genç yaprak ve gövdeleri börek yapımında kullanılır. Bu bölgede 'körmenli börek' çok meşhurdur.

A. trifoliatum Cyr.: Batı Anadolu'da 'keçi körmeni' ismiyle tanınır. Pazarlarda satılır (İzmir) ve yaprakları soğan yerine kullanılır.

A. vineale L.: Van bölgesinin sulak çayırlarında yetişir. "Sirmo" ismiyle tanınır ve bu bölgede yapılmakta olan otlu peynirin içine konulur.

A. zebdanense Boiss. et Noë: Toros dağlarında yetişir. 'Geyik körmeni' ismiyle tanınır ve yaprakları soğan yerine kullanılır.

SARISABIR

Lat. Aloe; Alm. Aloesaft; Fr. Suc d'aloès; İng. Aloes

Muhtelif *Aloe* (Liliaceae) türlerinin yapraklarından çıkartılan usarenin, güneşte veya ısıtılarak yoğunlaştırılması ile elde edilen bir maddedir. Aloe türleri genellikle Afrika'da yetişen çok yıllık ve yaprakları dikenli bitkilerdir. Sarısabır bilhassa *A. vera* L., *A. ferox* Miller, *A. africana* Miller ve *A. spicata* Thunb. türlerinden elde edilmektedir. Memleketimizin güneybatı bölgesinde (Demre), Romalılar döneminde yapılan kültürden kalma, yabanileşmiş *A. vera* L. türü yetişmektedir. Bu bitki çevrede zehirli olarak tanınır.

Aloe vera (sarısabır)

Dış görünüş: Koyu kahve renkli, parlak veya mat görünüşlü, özel kokulu ve acımsı lezzetli parçalar veya kütleler halindedir. Suda kısmen, alkolde ise tamamen çözünür. Dış görünüşü elde ediliş şekline bağlıdır.

Halen ticarette *Aloe hepatica (Aloe Curacao, Aloe barbadensis)* ve *Aloe lucida (Aloe ferox, Aloe capensis)* olmak üzere iki cins sarısabır bulunmaktır. *A. hepatica* cinsinin fiyatı diğerinin iki mislidir.

Bileşim etki ve kullanılış: Serbest veya glikozit halinde antrasen türevleri, uçucu yağ ve rezin taşır. Antrasen türevlerinden en mühimi Aloin

(Barbaloin) isimli glikozittir. Kalın bağırsağa etkili bir müshildir. Ağrı ve sonradan kabız yapmaz. Bu nedenle müzmin kabızlarda başarı ile kullanılır. Süt emziren kadınlara verilirse süt ile çocuğa da geçer ve çocukta ishal yapar. Çiriş ve limon tuzu ile birlikte rahime konularak çocuk düşürmek için de kullanılmaktadır (Bkz. Çiriş). Hap halinde kullanılır, günlük doz 0,15-1 g arasındadır.

Diğer isimler: Öd ağacı, sarısabur.

Aloe vera (L.) Burm. fil.: Sarı çiçekli bir türdür. Romalılar döneminde Antalya bölgesine getirilmiş olup halen de bu bölgede Kale'de (Demre) Myra harabeleri üzerinde yetişmekte ve bölge halkı tarafından zehirli olarak bilinmektedir. Yapraklarında %0,32 oranında antrakinon ve antrol türevleri bulunduğu saptanmıştır.[584] Yöresel adı: Ağu (Antalya: Kale).

Bazı *Aloe* türleri memleketimizde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Bunların başında *A. arborescens* Miller (Testere bitkisi) gelir. Bu tür 3 m'ye kadar yükselebilen yaprakları grimsi yeşil ve dişli kenarlı, çiçekleri mercan kırmızısı renkli olan bir bitkidir. Bilhassa Batı ve Güney Anadolu'nun sahil bölgelerinde yetiştirilir. Bu türün yaprakları kurutulup toz edildikten sonra bal ile karıştırılarak, günde bir kaşık olmak üzere, mide, bağırsak ve karaciğer kanserlerine karşı kullanılmaktadır. Yugoslav muhacirlerinin etkisi ile bu şekildeki kullanılış İstanbul çevresine yayılmıştır. Olumlu bir etkisinin bulunduğuna dair ciddi bir araştırma bulunmamaktadır.

SARI SALKIM TOHUMU

Semen Laburni anagyroidis

Laburnum anagyroides Medicus (Syn: *Cytisus laburnum* L.) (Leguminosae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 6 m boya kadar erişebilen bir ağaççıktır. Yapraklar 3 yaprakçıklı, uzun saplı. Yaprakçıklar basit, sivri uçlu, üst yüz koyu yeşil ve çıplak, alt yüz daha açık renkli ve yatık tüylü. Çiçekler uzun salkım durumlarda toplanmış, durumun sapı tüylü. Korolla kelebek biçiminde, altın sarısı renkli. Meyve bakla biçiminde, çok tohumlu ve üzeri tüylüdür. Türkiye'de bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

Alkaloitler (silisin ve diğerleri) taşımaktadır. Eskiden boğmaca ve astım krizlerini geçirici olarak kullanılırdı. Çok zehirli olduğundan dikkatle kullanılmalıdır. Çiçekleri kusturucu, müshil ve safra söktürücü etkilere sahiptir.

Diğer isimler: Altınyağmuru.

Toksikolojik etki: Bütün bitki zehirlidir. Zehirlenmeler bilhassa çocukların meyve ve tohumlarını yemesi ile meydana gelir. Bazı hayvanlara (mesela keçi) bu bitki zehir etkisi göstermez. Buna karşılık, bu bitkiyi yiyen hayvanların et ve sütleri zehirlidir. Türkiye'de nadir bir bitki olduğundan memleketimizde bu tür ile zehirlenmelere çok az rastlanır (Bkz. Mor salkım).

SATER

Lat. Herba Saturejae hortensis; Alm. Bohnenkraut; Fr. Sariette; İng. Savory herb.

Satureja hortensis L. (Labiatae) türünün kurutulmuş, çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 10-30 cm yükseklikte, beyaz veya pembe çiçekli, kekik kokulu, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Akdeniz bölgesinde yabani olarak yetişir ve bahçelerde yetiştirilir.

Dış görünüş: Yapraklı ve çiçekli dallardan ibarettir. Yapraklar 1-3 cm uzunluk ve 0,5 cm kadar genişlikte, sapsız ve tüylüdür. Korolla iki dudaklı, beyaz veya pembe renkli. Kaliks 5 sivri dişli, dişler hemen hemen tüp kısmına eşit boyda. Drog satıcılarda genellikle toz edilmiş halde bulunmaktadır.

Bileşim: Uçucu yağ (kuru drogda %0,3-2 arasında) taşır. Uçucu yağda fenol türevi olarak bilhassa karvakrol (%20-30) bulunmaktadır.

Etki ve kullanılış: Gaz söktürücü, terletici, iştah açıcı, idrar arttırıcı, midevi, uyarıcı ve cinsel gücü arttırıcı etkileri vardır. Halen bilhassa baharat olarak kullanılmaktadır. Bulgar muhacirleri tarafından Trakya'ya getirilmiş ve baharat olarak kullanılışı bu bölgede yayılmıştır. Yemeklere ve bilhassa kuru fasulyeye tat vermek, muhafazasını kolaylaştırmak ve gaz yapıcı etkisini azaltmak için konulur. Tuz ile karıştırılıp ekmek üzerine serpilerek veya yağ sürülmüş ekmek dilimi üzerine konularak, bilhassa çocuklarda, iştah açıcı olarak kullanılır. Yün-

lü kumaşların güvelerden korunması için, tülbent torbalar içinde dolaplara konulur.

Kullanılış şekli: İnfüzyon (%1-3) halinde günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Çibriska, çubriza (bu isimler drogun Bulgarca adı olan çubritsadan gelmektedir), geyikotu, zater (Arapça sâter kelimesinden). Sâter ismi eski yayınlarda kekik (Thymus) karşılığı olarak da kullanılmaktadır.

Anadolu'da 14 kadar *Satureja* türü bulunmaktadır. Bunlardan bazıları kekik yerine kullanılır:

S. cuneifolia Ten. (dağ kekiği): 20-30 cm yükseklikte çalı görünüşünde, tüylü ve beyaz çiçekli bir bitkidir. Batı ve Güney Anadolu dağlarında bulunur. Şeker hastalığına karşı kullanılır.

S. spicigera (C. Koch) Boiss. (zımbara): Beyaz çiçekli bir bitkidir. Gövdesinin karşılıklı iki yüzünün tüylü olması ile diğerlerinden ayrılır. Doğu Karadeniz bölgesinde (Trabzon) yetişir ve yaprakları kekik yerine (Trabzon kekiği) kullanılır.[585]

S. thymbra L. (Girit sateri): Grimsi renkli, tüylü, çalı görünüşünde, pembe çiçekli, kekik kokulu, çok yıllık bir bitkidir. Girit adası, Güneybatı ve Güney Anadolu'da bol olarak bulunur. Sater gibi kullanılır.

SAZ KÖKÜ

Rhizoma Scirpi

Scirpus lacustris L. (Cyperaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür 1-3 m yükseklikte, kalın rizomlu, çok yıllık ve otsu bir su bitkisidir. Gövde yeşil renkli, silindir şeklinde ve içi sünger gibidir. Yapraklar dip kısımda ve gövdeyi sarmış bir durumdadır Anadolu'nun göl ve dere kenarlarındaki kumluklarında bol olarak bulunur.

İnfüzyon (%2-5) halinde idrar arttırıcı ve şeker hastalığına karşı kullanılır. İnfüzyondan günde 2-3 bardak içilir. Zehirsiz bir drogdur. Kurutulmuş gövdeler ile iskemle ve sandalyelerin oturulacak yerleri örülür.

SEDEFOTU

Lat. Herba Rutae graveolentis; Alm. Gartenraute; Fr. Herbe de rue; İng. Rue herb

Ruta graveolens L. (Rutaceae) türünün kurutulmuş veya taze çiçekli dallarıdır. Bu tür 50 cm kadar yükselebilen, yaprakları tüysüz, özel kokulu, çiçekleri sarı renkli, çok yıllık ve çalı görünüşünde bir bitkidir. Türkiye'de yabani olarak bulunmaz. Bahçelerde yetiştirilir.[586]

Dış görünüş: Çiçekler sarı renkli, yapraklar parçalı ve tüysüz, grimsi yeşil renkli, özel kokulu, acımsı ve hoş olmayan lezzetli.

Bileşim, etki ve kullanılış: Uçucu yağ (%0,1), rezin ve flavon türevleri (rutin) taşımaktadır. Uçucu yağ içinde bilhassa metilnonilketon bulunur. Dahilen terletici, iştah açıcı, yatıştırıcı (histeri ve sarada) ve adet söktürücü olarak tesir eder. Bazen çocuk düşürücü olarak da kullanılır. Bu etkisi şüphelidir. Ancak tehlikeli zehirlenmelerden sonra çocuk düşer ve ekseriya kadın daha evvel ölür. Haricen taze drog lapa halinde romatizmaya karşı kullanılır. Çok tahriş edici olduğundan, deride kızartı meydana gelince lapa kaldırılmalıdır.

Kullanılış şekli: Toz (âdet getirmek için) 0,20-0,80 g hap halinde (günde 1 gramlık miktar geçilmemelidir). İnfüzyon (terletici, yatıştırıcı, iştah açıcı) (%1) halinde günde 1-2 bardak. Sedefotu uçucu yağı, günde 1-5 damla, şeker parçası üzerine damlatılarak alınır. Haricen lapa yapmak için, taze yapraklı ve çiçekli dallar havanda lapa kıvamına kadar dövülür ve elde edilen lapa, tülbent arasında ağrıyan yere sarılır. Tehlikeli bir drogdur. Verilen miktarların üzerine çıkılmamalıdır.

Diğer isimler: Bahçe sedefotu.

SEDEFOTU YAĞI (Oleum Rutae): 10 g kurutulmuş sedefotu yaprağı 100 g zeytinyağı içinde, ara sıra karıştırılarak bir müddet güneşte tutulur. Bu yağ karın ağrılarına karşı, bir pamuk ile karın üzerine sürülür. Anadolu'da bilhassa çocuklarda görülen karın ağrılarına karşı kullanılmaktadır. Fazla kullanıldığı zaman deride kızartılar ve kabarcıklar meydana getirir.

SEDEFOTU UÇUCU YAĞI (Oleum Aethereum rutae): *R. graveolens* L. türünün yapraklı dallarından su buharı distilasyonu ile elde edilen bir uçucu yağdır. Küçük miktarlarda (günde 1-5 damla) yatıştırıcı ve gaz söktürücü etkileri vardır. Yüksek miktarlarda alındığı zaman sarhoşluk ve ishal ile kendini gösteren tehlikeli zehirlenmeler yapar.

Anadolu'da yabani olarak yetişen aşağıdaki türlerin yaprakları da aynı amaçlar için kullanılabilir.[587]

R. chalepensis L. (büyük sedefotu): 80 cm kadar yükselebilen, sarı çiçekli, çalımsı ve çok yıllık bir bitkidir. Petal kenarlarının, kirpik gibi parçalı olması ile diğer türlerden ayrılır. Kuzey ve Güney Anadolu'da, kayalık sırtlarda yetişir.

R. montana L. (dağ sedefotu): 50 cm kadar yükselebilen, sarı çiçekli, otsu ve çok yıllık bir bitkidir. Yapraklarının ince parçalı olması ile yukarıdaki türlerden ayrılır. Petaller tam ve küt uçludur. Kuzey ve Batı Anadolu'da taşlık sırtlarda yetişir.

SERVİ KOZALAĞI

Lat. Fructus Cupressi; Alm. Zypressenæpfel; Fr. Cône de Cyprès ; İng. Cypress fruit

Cupressus sempervirens L. (Cupressaceae) türünün yeşil iken (kış aylarında) toplanıp kurutulmuş kozalaklarıdır. Olgunlaşmış kozalaklar etkisizdir. Bu tür, dalları dört köşeli olan ve kışın yaprak dökmeyen bir ağaçtır. Toros dağlarında (Antalya, İçel) doğal olarak yetişir. Mezarlıklar ve bahçelerde yetiştirilir. Dalların dik (var. *pyramidalis*) veya yayık (var. *horizontalis*) olmasına göre iki varyeteye ayrılmaktadır.

Dış görünüş: Parlak gri renkli, 2-4 cm çapında, küremsi şekilli bir kozalaktır. Reçine kokulu ve buruk lezzetlidir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Tanen ve uçucu yağ (%0,4) taşımaktadır. Kabız, ateş düşürücü, terletici, idrar arttırıcı ve kan kesici etkileri bulunmaktadır. Haricen basura ve kokulu ayak terlemelerine karşı kullanılmaktadır. Eskiden beri, çocukların gece işemesine karşı kullanılır. Yeni araştırmalar da bu etkinin varlığını doğrulamıştır.[588]

Kullanılış şekli: Dahilen dekoksiyon (%2-3) halinde, yemekler arasında bir fincan içilir. Basura karşı servi kozalağı hülasası ile hazırlanmış merhem veya süppozituvarlar kullanılır veyahut servi kozalağı dekoksiyonu ile basur memeleri pansuman yapılır. Kokulu ayak terlemelerine karşı, ayaklar servi kozalağı dekoksiyonu (%5) ile yıkanır ve ayaklar bir müddet bu dekoksiyon içinde tutulur. On yaşından büyük çocukların gece işemelerini kesmek için, altı gün süreyle öğle ve akşam yemeklerinde çocuğa 30-40 damla servi kozalağı tentürü, bir fincan suya damlatılarak içirilir.

Diğer isimler: Selvi ağacı

SIĞIRDİLİ

Herba Anchusae, Herba Buglossi

Anchusa officinalis L. (Boraginaceae) türünün yapraklı ve çiçekli dallarıdır. Bu tür 30-60 cm yükseklikte, tüylü, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Yapraklar basit, sapsız, kenarları hafif ondulat ve kıllı gibi tüylüdür. Çiçekler dalların uçlarında ve genellikle koyu mavi renklidir. Kuzeybatı Anadolu bölgesinde bulunur. Orman ve tarla kenarlarında yetişmektedir.

Bitki nitrat tuzları ve az miktarda alkaloitler taşımaktadır. Yaprak veya çiçekli dalları idrar arttırıcı ve terletici etkilere sahiptir. Bilhassa dekoksiyon veya infüzyon (%2) halinde kullanılmaktadır. Anadolu'da 15 kadar *Anchusa* türü yetişmekte olup bunlar henüz kimyasal ve farmakolojik olarak incelenmemiştir

SIĞIRKUYRUĞU ÇİÇEĞİ

Lat. Flos Verbasci; Alm. Königskerzenblüten; Fr. Fleur de bouillon blanc; İng. Mullein flower

Bazı *Verbascum* (Scrophulariaceae) türlerinin, stamenleri ile birlikte toplanıp gölgede kurutulmuş korollasıdır. Bu drog bilhassa *Verbascum phlomoides* L., *V. densiflorum* Bertol. (Syn: *V. thapsiforme* Schrader) ve *V. thapsus* L. türleri ile bunların grubunda bulunan diğer türlerden elde edilir. Bu türler 50-200 cm yükseklikte, parlak sarı çiçekli, büyük ve tüylü yapraklı ve iki yıllık bitkilerdir. Dağlar ve yol kenarlarında bol olarak bulunur.

Dış görünüş: 1,5-4 cm çapında, 5 parçalı, altın sarısı renkli ve 5 stamenlidir. Stamenlerden 2 tanesinin filamenti hemen hemen tüysüzdür. Özel hafif kokulu ve yavan lezzetlidir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Müsilaj, uçucu yağ ve flavon glikozitleri taşır. Balgam söktürücü ve göğüs yumuşatıcı etkilere sahiptir. İnfüzyon (%2) halinde kullanılır. Aşağıdaki karışım ile yapılan infüzyon daha etkilidir.

Sığır kuyruğu çiçeği	20 gr
Gelincik çiçeği	20 gr
Ebegümeci çiçeği	10 gr
Su	1000 gr

İnfüzyon sık bir bezden süzülür ve biraz bal ile tatlandırılarak günde 2-3 bardak içilir.

Verbascum olympicum (sığırkuyruğu)

Bazı sığırkuyruğu türlerinin (Türkiye'de yaygın olan *V. sinuatum* L. türü gibi) tohumları, taşıdıkları bir saponinden dolayı, balıklar için zehirlidir. Bu türlerin tohumları biraz et ile ezilerek balıklara yem olarak atılır ve uyuşmuş olan balıklar el ile toplanır. Bu usul balık yavrularının toplu halde ölmesine sebep olduğu için çok zararlı bir balık avlama yöntemidir. Bazı *Verbacum* türleri Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde (örneğin Ardahan) balıkotu adıyla tanınır ve meyveli dalları göl ve dere sularına atılarak balıkların öldürülüp yakalanmasında kullanıldığı görülmüştür (1997). Bkz. Balıkotu meyvesi.

SIĞIRKUYRUĞU YAPRAĞI (Folium Verbasci): *Verbascum* türlerinin kurutulmuş yaprağıdır. Drog grimsi yeşil renkli, sık tüylü, kokusuz ve lezzetsiz parçalar halindedir. Saponinler, müsilaj, rezin ve acı maddeler taşımaktadır. İnfüzyon (%2) halinde terletici, balgam söktürücü, yatıştırıcı, idrar arttırıcı ve kabız olarak kullanılır.

Aktarlarda, sığırkuyruğu çiçeğinden daha çok, yaprağı bulunmaktadır. Her iki drog da hemen hemen aynı etkilere sahiptir. Bu nedenle biri diğeri yerine kullanılabilir. Zararsız ve etkili bir drogdur.

Türkiye'de 230 kadar *Verbascum* türünün bulunduğu bilinmektedir.[589] Bunlardan birçoğu Anadolu'ya has bitkilerdir. Henüz kimsayal yapıları ve farmakolojik etkileri karşılıklı olarak incelenmemiştir.

Diğer isimler: Ayıkulağı yaprağı, devedili.

SIĞLA YAĞI

Lat. Styrax Liquidus; Alm. Räucherstyrax; Fr. Styrax liquide; İng. Styrax

Liquidambar orientalis Miller (Hamamelidaceae) türünün gövdesinden elde edilen bir balsamdır. Bu tür 20 m yüksekliğe kadar erişebilen çınar görünüşünde bir ağaçtır. Muğla ilinin muhafazalı ve sulak bölgelerinde (Köyceğiz, Marmaris, Fethiye, Milas) küçük topluluklar meydana getirir.[590] Sığla yağı elde etmek için ilkbaharda (Nisan başı) gövdeler yaralanır. Temmuz ayından itibaren gövde özel bıçaklar ile kazınarak balsam ve kabuklar alınır, bunlar 10-30 dakika kaynar suda tutulur, sıkılarak balsam kabuklarından ayrılır. Balsamı alınmış olan kabuklara "günlük" ismi verilir.[591]

Dış görünüş: Grimsi esmer renkli, bal kıvamında, hoş kokulu ve acı lezzetli bir maddedir. Zamanla biri açık, diğeri ise koyu renkli iki tabakaya ayrılır.

Bileşim, etki ve kullanılış: Uçucu yağ, rezin, serbest ve ester halinde sinnamik asit (%45 civarında) taşımaktadır.[592] Antiseptik, yara iyi edici, antiparaziter (bilhassa uyuz böceğine karşı) ve balgam söktürücü etkilere sahiptir. Dahilen nadiren balgam söktürücü ve belsoğukluğunu iyi edici

olarak kullanılır. Haricen vücut parazitlerine karşı merhem halinde kullanılır. Uçucu yağı, parfümeri endüstrisinde önemlidir.

Liquidambar orientalis (sığla ağacı), yaprak

Liquidambar orientalis (sığla ağacı), gövde

Sığla yağı çok eski devirlerden beri tanınan bir balsamdır. Ticareti Finikeliler tarafından yapılıyordu. Eski Mısırlılar bu balsamı mumyaların hazırlanmasında kullanmışlardır. Sünnet operasyonundan sonra, yaranın çabuk iyileşmesi için, sığla yağı ve bal karışımı emdirilmiş bir bez sünnet yarası üzerine sarılırdı. Türkiye'nin bir ihraç ürünüdür.

Kullanılış şekli: Dahilen hap halinde, 0,5-1 g günde birkaç defa alınır. Haricen merhem (%30) halinde kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Amber ağacı, günlük ağacı, Mia pelesengi, Miai sail ağacı, revgan-ı suğla, sığla yağı.

KARA BUHUR (Styrax Solidus, Storax): Sığla yağı içine reçine, benzoe, çadıruşağı gibi rezinlerin konması ile elde edilen bir karışımdır. Siyahımtırak renkli, az kokulu ve alkolde tam olarak çözünmeyen bir kitle halindedir.[593] Eski bir drog olup halen ticaretle bulunmamaktadır.

BUHUR (Cortex Thymiamatis): Bkz. Günlük.

SİKLAMEN YUMRUSU

Tubera Cyclaminis

Cyclamen coum Miller (Primulaceae) ve diğer türlerin taze veya güneşte kurutulmuş yumrusudur. Bu türler ilkbahar veya sonbaharda pembe renkli çiçekler açan, çok yıllık, otsu ve yumrulu bitkilerdir.

Yumrular nişasta, zamk, organik asitler ve saponin sınıfı glikozitler taşımaktadır.[594] Kusturucu, müshil ve uyarıcı etkilere sahiptir. Taze yumrulardan hazırlanan infüzyondan (%5) 1- 2 bardak, kuru yumrudan bir defada 0,5 g alındığı zaman orta şiddette bir ishal meydana getirir. Tıbbi miktarların üstündeki miktarlar kusma ve kuvvetli amel ile beliren tehlikeli zehirlenmeler yapar.

Yumrusu domuzlar tarafından aranan bir yiyecektir. Anadolu dağlarında, *Cyclamen* yetişen yerlerin domuzlar tarafından kazılarak yumruların toplanmış olduğuna sık olarak rastlanılır. Bu nedenle eski devirlerden beri yumrulara domuz ve ekmek ile ilgili isimler verilmektedir. Latince Panis porcinus (domuz ekmeği, hınzır ekmeği) droguna eski kitaplarda çok rastlanır. Osmanlı devrine ait yazmalarda ismi, Arapçada olduğu gibi, buhurumeryem olarak geçmektedir.

Cyclamen hederifolium (domuzturpu)

Tütün ekicileri, tütün fidelerine musallat olan solucan ve diğer kurtlar ile mücadele için, fideleri *Cyclamen* yumruları ile hazırladıkları infüzyon ile sulamaktadırlar. Sulamadan az sonra solucanlar toprak üzerine çıkar ve elle toplanır.[595]

Güney ve Batı Anadolu'da (Kuşadası, Alanya, Antakya) yabani olarak yetişmekte olan *C. persicum* Miller türünün kültür formları süs bitkisi olarak büyük bir önem taşımaktadır. Bu türün yaprakları Batı Anadolu'da, haşlandıktan sonra, et dolması yapımında kullanılmaktadır.

On sekizinci yüzyılın başlarından itibaren, Topkapı Sarayında 'buhursuyu' ismi verilen bir kokulu su hazırlanıp, Ramazan ayında, başta padişah olmak üzere devlet ileri gelenlerine dağıtılmaya başlanmıştır. Bu su, sarı santal, buhurumeryem, ödağacı ve asilbent isimli drogların kaynar su ile tüketilmesi ile elde edilir ve 'gül suyu' gibi koku verici olarak kullanılırdı.[596]

Diğer isimler: Alayaprak, buhurumeryem, danagöbeği, devetabanı, domuzağırşağı, domuzekmeği, domuzelması, domuzturpu, kırmenekşesi, kızılmenekşe, köstüköpeği, kuskusa, tavşankulağı, topalak, yersomunu.

Türkiye'de 10 kadar *Cyclamen* türünün bulunduğu bilinmektedir.[597] Bunların yumruları, aralarında bir fark gözetilmeksizin, tedavi maksadıyla kullanılmaktadır.

SİNAMEKİ YAPRAĞI

Lat. Folium Sennae; Alm. Sennesblätter; Fr. Feuille de séné ; Ing. Senna leaf

Bazı *Cassia* (Leguminosae) türlerinin kurutulmuş yaprakçıklarıdır. Bu türler genellikle 60-100 cm yükseklikte, sarı çiçekli, çift tüysü yapraklı ve çalı görünüşünde ağaççıklardır. Kuzeydoğu Afrika ve Arabistan bölgesinin yarı çöl ve dağlarında yabani olarak yetişmektedir. Drog halen aşağıdaki iki türden elde edilmektedir:

C. acutifolia Del.: Sudan ve Kartum bölgesinde yabani olarak yetişir. Bu türden elde edilen drog İskenderiye sinamekisi (Folium Sennae alexandrinae) ismini alır. Yaprakçıklar 2-4 cm uzunluk ve 0,5 cm kadar genişlikle, grimsi yeşil renkli ve her iki yüzde de ince tüylüdür. Bu tip drog genellikle yaprak parçalarından ibarettir.

C. angustifolia Vahl.: Arabistan ve Somali'de yabani olarak bulunur. Halen bilhassa Hindistan'da yetiştirilmektedir. Bu türden elde edilen drog Hindistan sinamekisi (Folium Sennae tinnevelly) ismini alır. Yaprakçıklar 3-5 cm uzunluk ve 0,7-0,8 cm genişlikte, sarımsı yeşil renkli ve hemen hemen tüysüzdür. Drog genellikle tam yapraklardan meydana gelir. Türkiye piyasasında bu tip sinameki yaprağı bulunmaktadır.

Bileşim: Sinameki yaprağı rezin, flavon türevleri ve etkili madde olarak da serbest veya glikozit halinde antrasen türevleri (Sennozit A ve B) taşımaktadır. Antrasen türevlerinin miktarı %2-3 arasındadır.

Etki ve kullanılış: Kalın bağırsak üzerinde etkili, kuvvetli bir müshildir. Tıbbi dozlarda, karın ağrısı yapmasına karşılık, mide bulantısı ve kusma yapmaz 1-2 g 6 saat sonra, sancı ile amel verir. 4-5 g ilk ikisi katı ve diğerleri sıvı olmak üzere birkaç ishal verir. Daha yüksek miktarlarda (10 g) bulantı ve kusma yapar. Memleketimizde çok kullanılan etkili bir müshildir.

Kullanılış şekli: Toz bir defada 0,5-1 g, günde bu miktardan 2-3 defa alınır. İnfüzyon: 5-10 g sinameki yaprağı 200 g su ile beş dakika kaynatılır, soğuduktan sonra süzülür. Önce infüzyonun yarısı içilir. Beklenen tesir başlamaz ise diğer yarısı da içilir. İyi bir formül de söyledir: 50 g sinameki yaprağı

ile 8 g zencefil kökü 500 g kaynar su içine atılır, bir saat beklenir ve tülbentten süzülür. Sıvı kısmından bir su bardağı içilir. Beklenen tesir bir müddet sonra görülmez ise geri kalan kısım da içilir.

Diğer isimler: Yaprak sinameki

YABANİ SİNAMEKİ (*Cassia corymbosa* Lam. (*C. floribunda* Hort.): 1-3 m boyunda, ağustos-eylül aylarında sarı renkli çiçekler açan bir ağaçtır. İstanbul bahçelerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Vatanı, Meksika ve Arjantin'dir. Yaprakları 6 yaprakçıklıdır. Halk arasında 'yabani sinameki' adı altında müshil olarak kullanılır.

SİNAMEKİ MEYVESİ (Fructus Sennae): Sinemaki yaprağı elde edilen *Cassia* türlerinin kurutulmuş meyvesidir. Meyve, 3-6 cm uzunluk ve 2-2,5 cm genişlikte olup 6-10 tohum taşır. Esmer veya yeşilimsi esmer renklidir. Bileşimi sinameki yaprağınınkine benzer. Müshil etki için infüzyonu (%2-5) 2-3 su bardağı içilir.

Diğer isimler: Alman sinamekisi, erkek sinameki, kara sinameki.

YALANCI SİNAMEKİ (Folium Coluteae): *Colutea arborescens* L. (Leguminosae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür sarı çiçekli, 5 m kadar yükselebilen, tek tüysü yapraklı ve çalı tipinde bir bitkidir. Yapraklar 3-5 çift yaprakçıklıdır. Meyve şişkin, kısa saplı, zarımsı ve sivri uçludur. Orta ve Güney Avrupa'da yaygın bir bitkidir. Türkiye'de bulunduğu şüphelidir. Bir varyetesi (var. *melanotricha* Freyn et Sint.) (Syn: *C. cilicica* Boiss. et. Bal.) Anadolu'da yaygındır. Bu varyete çiçeklerinde korolla'nın 20-22 mm boyunda ve kanatçıkların daima kayıkçıktan uzun olması ile *C. arborescens* L. türünden ayrılır.

Yapraklar müshil etkiye sahiptir. İnfüzyon (%3-10) halinde kullanılır. Tadı iyi olmadığından infüzyonun içilmesi zordur. Avrupa sinameki yaprağının tağşişinde kullanılır. Tohumları zehirli ve kusturucu bir etkiye sahiptir.

Diğer isimler: Patluk

HİYARŞEMBER (Fructus Cassiae fistulae): *Cassia fistula* L. türünün olgun meyveleridir. Bu tür, sarı çiçekli, pennat yapraklı, büyük bir ağaçtır. Vatanı Güney Asya (Hindistan) olmakla beraber bütün tropikal bölgelerde yetiştirilir. Meyve silindir biçiminde, 30-50 cm uzunlukta ve 3 cm kadar çapta, çukulata renkli, iç kısmı bölmeli ve 25-100 tohumludur.

Şekerler, pektin, müsilaj ve antrasen türevleri (%1-3) taşımaktadır. Ağrısız olarak etki gösteren hafif bir müshildir. 5-10 gramlık bir miktar müleyyin, daha yüksek miktarlar müshildir. Genellikle infüzyon (%5) halinde alınır. Yumuşak bir müshil olduğundan bilhassa çocuklarda kullanılır. Ticarette özü (Pulpa Cassiae fistulae) de bulunmakta ve meyve gibi kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Hint keçiboynuzu, hiyarşembe (Arapçadan), hıyarışember.[598]

SİNİRLİOT YAPRAĞI

Lat. Folium Plantaginis; Alm. Breitwegerichkraut; Fr. Feuille de plantain; İng. Plantain

Bazı *Plantago* (Plantaginaceae) türlerinin taze veya kurutulmuş yaprağıdır. Bu türler 90 cm kadar yükselebilen, çok yıllık ve otsu bitkilerdir. Çiçekler küçük ve 4 parçalı, gövdenin ucunda başak durumlarda toplanmışlar. Yapraklar belirgin damarlı olup tabanda rozet şeklinde bulunurlar.

Kullanılan başlıca türler şunlardır.

P. coronopus L. (kargaayağı): Yapraklarının derin parçalı, dişli ve yatık tüylü olması ile tanınır. Türkiye'de iki alttürü (subsp. *coronopus* ve subsp. *commutata* (Guss.) Pilger) bilinmektedir. Bilhassa Kuzey Anadolu'da yetişir.

P. lanceolata L. (daryapraklı sinirliot): Yapraklar dar uzun, mızrak biçiminde, tüylü ve çıplak. Çiçekler esmer renkli. Türkiye'de yaygın bir bitkidir.

P. major L. (büyük sinirliot): Yapraklar oval biçimli, kısa saplı, kenarları dişli veya dalgalı. Çiçek grimsi veya esmer kırmızımtırak renklidir. Türkiye'de iki alttürü (subsp. *major* ve subsp. *intermedia* (Gilib.) Lange) bulunur. Her ikisi de Türkiye'de yaygındır.

P. media L. (beyaz sinirliot): Genel görünüş bakımından yukarıdaki türe benzer. Çiçeklerinin parlak gümüş renkli olması ile tanınır, Anadolu'da dağlık bölgelerin kurak çayırlarında yetişmektedir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Müsilaj, tanen, pektin ve organik asitler (sitrik asit) taşımaktadır. Dahilen kabız, göğüs yumuşatıcı, balgam ve idrar arttırıcı olarak etkilidir. Etkisi taşıdığı tanen ve mü-

silajdan ileri gelir. Haricen, bilhassa taze yaprak, yara iyi edici ve çıban açıcı olarak kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli: İnfüzyon veya dekoksiyon (%5-10), günde 2-3 bardak içilir. Zararsız bir drogdur. Haricen taze yaprak, bir müddet sıcak su içinde bırakılarak yumuşatıldıktan sonra, yara veya çıbanın üzerine konmaktadır.

Diğer isimler: Ateş yaprağı, bağa yaprağı (Sivas), sinirli yaprak.

KARNIYARIK TOHUMU (Semen Psyllii): *P. psyllium* L. (Syn: *P. scabra* Moench, *P. arenaria* Waldst. et Kit.) türünün veya buna yakın diğer türlerin kurutulmuş olgun tohumudur. Bu tür 10-40 cm yükseklikte, alttan itibaren dallı, gövde ve yaprakları tüylü, bir yıllık otsu bir bitkidir. Anadolu'da oldukça yaygındır. Karnıyarık tohumu 2-3 mm uzunlukta, esmer veya koyu esmer renkli, kayık biçiminde, tatsız ve kokusuz tanelerdir.

Sabit yağ ve müsilaj taşımaktadır. Dahilen müshil olarak etkilidir. Bu etkiyi elde etmek için 15-45 g tohum su ile karıştırılarak içilir. Etkisi tohumların taşıdığı müsilajın, su alarak bağırsakta şişmesi sonucu meydana gelir. Zehirsiz ve tehlikesiz bir müshildir.

Avrupa piyasasında siyah karnıyarık tohumu (Semen Psyllii nigrum) (*P. psyllium* L. türünden elde edilir) ve sarı karnıyarık tohumu (Semen Psyllii flavum) (*P. ovata* Forskal türünden elde edilir) olmak üzere iki cins karnıyarık tohumu bulunmaktadır. Türkiye'de yalnız siyah karnıyarık tohumu kullanılmaktadır.

P. afra L.: Genel görünüş bakımından yukarıdaki türe çok yakındır. Gövdesinin alt kısmının gudde tüylü olması ile tanınır. Batı ve Güney Anadolu'da yaygın bir türdür. Tohumları karnıyarık tohumu gibi kullanılır.

SOLUCANOTU

Herba Pelargonii

Pelargonium endlicherianum Fenzl (Geraniaceae) türünün çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 15- 35 cm yükseklikte, yuvarlak yapraklı, morumsu kırmızı çiçekli, çok yıllık otsu bir bitkidir. Orta ve Doğu Anadolu'nun dağlarında yetişir.

Uçucu yağ, tanen, şekerler ve sabit yağ taşımaktadır. Etkili maddesi henüz bilinmemektedir. Bilhassa Malatya ve Maraş bölgesinde, bağırsak kurtlarına karşı, geniş bir şekilde kullanılmaktadır.[599] Taze çiçekli dallar yaz başında kasaba pazarlarında demetler halinde satılmaktadır. Yazın taze çiçekli dallardan 100 g kadar yenilir. Kış mevsiminde ise kurutulmuş drog kullanılır. Kuru drog havanda toz edilir, tülbentten elenir, ince kısmı pekmez ile karıştırılır ve bu karışımdan sabahları, aç karnına, bir tatlı kaşığı alınır.[600]

Bilhassa yuvarlak bağırsak parazitlerine (askarit, oksiyür) karşı etkili ve tehlikesiz bir drogdur. Çocuklarda da başarı ile kullanılabilir. Taze drogun, kuru drogdan, daha etkili olduğu söylenmektedir.

Diğer isimler: Elbistan solucanotu.

SOMAK YAPRAĞI

Lat. Folium Rhois coriariae; Alm. Sumachblætter; Fr. Feuille de sumac des corroyeurs; İng. Sumach leaf

Rhus coriaria L. (Anacardiaceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 3 m kadar bir yükseklige erişebilen ve kışın yapraklarını döken bir ağaççıktır. Yapraklar tek tüysü, meyve tek tohumlu, üzeri tüylü ve esmer kırmızı renklidir. Anadolu'da yaygın bir bitkidir.

Rhus coriaria (somak)

Dış görünüş: 5-21 yaprakçıklı bir bileşik yapraktır. Yaprakçıklar 5-6 cm uzunlukta, dişli kenarlı, kalın ve her iki yüzden de tüylüdür. Kokusuz ve buruk lezzetlidir.

Bileşim: Tanen, şekerler, mum ve flavon türevi sarı renk maddeleri (mirisetin) taşımaktadır. Anadolu kökenli yapraklarda %21,7 tanen bulunduğu saptanmıştır.[601] G. Schmaus ve arkadaşları yerli somak yapraklarında %15-20 arasında polifenolik bileşikler bulunduğunu göstermişlerdir.[602]

Etki ve kullanılış: Kabız, kan kesici ve antiseptik etkilere sahip bir drogdur. Derilerin tabaklanmasında ve yünlü kumaşların boyanmasında da kullanılmaktadır. İnfüzyon (%5-10) halinde dahilen veya boğaz ve diş etleri hastalıklarında gargara halinde kullanılır. Türkiye'nin dışsatım ürünlerinden biridir.[603]

Diğer isimler: Debbağ sumağı, derici sumağı, sumak, tatari (Gümüşhane), tekri ağacı, tetri, tirimli.

SOMAK MEYVESİ (Fructus Rhois coriariae): *R. coriaria* L. türünün kurutulmuş olgun meyveleridir. Meyve esmer kırmızı renkli, tek tohumlu, üzeri tüylü ve küremsi şekilli taneler halindedir.

Tanen (%4), uçucu yağ, organik asitler (sitrik, tartrik ve malik) ve bunların tuzlarını taşımaktadır. Bu nedenle ekşi lezzetlidir. Baharat (sumak ekşisi) olarak bilhassa Güney Anadolu'da bol miktarda kullanılmaktadır. Sulu ekstreleri üzerinde yapılan farmakolojik deneyler sonucu, bu ekstrelerin kasıcı bir etkiye sahip bulundukları ve bunun da taşıdığı tannik asitten ileri geldiği gösterilmiştir.[604]

BOYACI SOMAĞI YAPRAĞI (Folium Rhois cotini): *Cotinus coggyria* Scop. (Syn: *Rhus cotinus* L.) (Anacardiaceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 5 m kadar yükselebilen bir ağaççıktır. Yapraklar basit, tam kenarlı, 4-7 cm uzunlukta ve tüysüz. Güney Avrupa ve Anadolu'da yaygındır.

Yapraklar tanen ve flavon türevleri (fisetin) taşımaktadır. Antiseptik, kabız, kan kesici ve ateş düşürücü etkilerinden ötürü, dahilen infüzyon halinde (%5) kullanılmaktadır. Tehlikesiz ve etkili bir drogdur. Odunu 'Sarı kök' veya 'Sarı odun' (Lignum Flavum) ismi altında eskiden beri deri ve kumaş boyamakta kullanılmaktadır. Verdiği renk açık sarı olup zamanla koyulaşır ve sabit kalır.[605] Ticarette "kabuklu" veya "kabuğu çıkarılmış" olarak bulunur.[606]

Diğer isimler: Sarıboya ağacı, sarıcan (K. Maraş bölgesi).

SÖĞÜT KABUĞU

Lat. Cortex Salicis; Alm. Weidenrinde; Fr. Écorce de saule; İng. Willow bark

Salix alba L. (Salicaceae) ve buna yakın diğer türlerin kurutulmuş dal kabuklarıdır. Söğüt türleri kışın yaprağını döken ağaç veya ağaççıklardır. Genellikle akarsu kenarlarında yetişmektedirler. Türkiye'de 25 kadar *Salix* türünün bulunduğu bilinmektedir. Bunlar arasından, Anadolu'da yaygın olan, *S. alba* L. (ak söğüt), *S. babylonica* L. (ağlar-ağaç, salkım söğüt). *S. caprea* L. (keçi söğüdü), *S. cinerea* L. (boz söğüt), *S. excelsa* J. F. Gmelin (yüksek söğüt), *S. fragilis* L. (gevrek söğüt), *S. purpurea* L. (erguvani söğüt) ve *S. viminalis* L. (bağ söğüdü, sepetçi söğüdü, sorkun, sorgun) türlerinin dal kabukları, kökleri ve yaprakları tedavi alanında kullanılmaktadır.

Dış görünüş: 1-2 cm genişlik ve 1-2 mm kadar kalınlıkta şerit veya parçalar halindedir. Dış yüz kül renkli, iç yüz grimsi tarçın renklidir. Kokusuz ve acımsı lezzetlidir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Tanen (%15 civarında) ve etkili madde olarak bir glikozit (salisin) taşımaktadır. Dahilen yatıştırıcı, kuvvet verici, ateş düşürücü, kabız ve romatizma ağrılarını giderici etkilere sahiptir. Zehirli bileşikler taşımaması nedeniyle iyi bir halk ilacıdır. Günde toz 1-2 g dekoksiyon (%5-10) 2-3 bardak alınır. Aynı maksatlar için söğüt yaprağı (Folium Salicis) ve söğüt kökü de (Radix Salicis) kullanılmaktadır.

SUKARANFİLİ KÖKÜ

Radix Gei urbani, Radix Caryophyllatae

Geum urbanum L. (Rosaceae) türünün kurutulmuş köküdür. Bu tür 20-50 cm yükseklikte, parçalı yapraklı, sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Ormanlarda, akarsu ve göl kenarlarında bulunur. Kurutulmuş kökü karanfil kokuludur. Bu iki özelliği nedeniyle 'sukaranfili' ismi verilmektedir. Türkiye ve Avrupa'da yaygın bir bitkidir.

Köklerde tanen (%30 civarında), acı madde ve geozit isimli bir glikozit bulunmaktadır. Bu glikozitin parçalanması sonucu ögenol açığa çıkar. Kurutulmuş köklere karanfil kokusunu veren bu bileşiktir.[607]

Kökler infüzyon halinde (%6) kabız, midevi ve kuvvet verici olarak kullanılır. Yüksek miktarlarda alındığı zaman mide bulantısı ve kusma yapmaktadır. Toprak üstü kısımları (Herba Gei urbani) da aynı etkilere sahiptir ve aynı amaçlar için kullanılır. *G. rivale* L. türünün kökleri de aynı maksatlar için kullanılmaktadır.

KARANFİL KÖKÜ (Radix Orthuri): *Orthurus heterocarpus* (Boiss.) Juz. (Syn: *Geum heterocarpum* Boiss. (Rosaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomudur. Bu tür 15-45 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar tek tüysü, yumuşak tüylü, yaprakçıklar 3-5 çift, yaprakçıkların kenarı dişli. Çiçekler soluk sarı renkli ve 3-10 çiçekli durumlarda toplanmış. Batı, Güney ve İç Anadolu dağlarında yetişen oldukça yaygın bir türdür.

Kökler tanen, rezin, acı maddeler ve uçucu yağ taşır, Gaziantep kökenli bir örnekte %0,3 uçucu yağ bulunduğu saptanmıştır.[608] Bilge Şener köklerde %1,1 uçucu yağ ve bu yağda da, ana bileşik olarak ögenol (%87) bulunduğunu bildirmiştir.[609]

Kabız, ateş düşürücü ve antiseptik özellikleri nedeniyle dahilen infüzyon halinde (%2-3) kullanılmaktadır. Gaziantep bölgesinde 'zencefil kökü' ismiyle tanınır. Toz halde, karabiber yerine, köfteye ve yemeklere konulur. Koku ve lezzeti nedeniyle çay yerine de içilmektedir. Tehlikesiz ve etkili bir drogdur.

Diğer isimler: Yelliceotu (Elazığ), zencefil kökü (Gaziantep).

SUSAM YAĞI

Lat. Oleum Sesami; Alm. Sesamœl; Fr. Huile de sésame; İng. Sesame oil

Sesamum indicum L. (Pedaliaceae) türünün olgun tohumlarından sıkma yoluyla elde edilen bir sabit yağdır. Susam bitkisi vatanı Hindistan olmakla beraber Asya, Avrupa ve Türkiye'de, çok eski devirlerden beri yetiştirilmektedir. Tohumlardan %50 civarında susam yağı elde edilebilir.[610]

Dış görünüş: Soluk sarı renkli, hemen hemen kokusuz, alkolde az, eter ve petrol eterinde kolaylıkla çözünen bir sıvıdır.

Bileşim, etki ve kullanılış: Oleik, stearik, palmitik, linoleik ve miristik asitler taşır. Dahilen müshil, haricen ise bazı preparatların hazırlanmasında, zeytinyağı gibi, eskiden beri çözücü olarak kullanılmaktadır.[611]

Türkiye'de yemek yağı olarak da önemlidir. Konya bölgesinde şeker hastalığına karşı kullanılır. Bunun için sabahları aç karnına bir kahve kaşığı susam yağı içilir.[612] Müshil olarak, bir defada 50 g verilir.

Kabukları soyulmuş susam tohumlarının ezilmesi ile tahin elde edilir. Bu madde tahin helvası hazırlanmasında kullanılmaktadır.[613]

Diğer isimler: Şirik yağı, şırlan yağı, şırlağan yağı.

SUTERESİ

Herba Nasturtii aquatici

Nasturtium officinale R. Br. (Cruciferae) türünün taze veya kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür beyaz çiçekli, yaprak tek tüysü, 3-7 çift yaprakçıklı, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Su kenarlarında yetişir. Özel bir kokusu ve batıcı bir lezzeti vardır. Anadolu'da yaygın bir bitkidir. Antalya ve Mersin bölgelerinde yetiştirilir.

Glikonasturtiin ismi verilen kükürtlü bir glikozit, vitaminler (A, C ve D) ve keskin lezzetli bir uçucu yağ taşımaktadır. Kuvvet verici, vitamin noksanlıklarını giderici, idrar arttırıcı ve iştah açıcı gibi özelliklerinden dolayı eski çağlardan beri sebze ve ilaç olarak kullanılmaktadır.

Taze yapraklar salata halinde veya sıkılarak elde edilen usare (günde 250 gr) tedavide kullanılır. Taze bitki kıyılır, yufka arasına konularak börek yapılır. Doğu Karadeniz bölgesinde bu bitki 'kardomot' ismiyle tanınmaktadır. Bu bölgede kurutulmuş bitki ince toz edildikten sonra süt veya bal ile karıştırılarak, dahilen ekzema gibi cilt hastalıklarına karşı kullanılmaktadır. Zehirli bileşikler taşımayan tehlikesiz bir drogdur.

Diğer isimler: Acı gerdeme, gerdeme, kerdeme, sukerdemesi, sumancası, suteresi.

Lepidium sativum L. (tere, kerdeme, cırcır): 20-50 cm yükseklikte, beyaz veya erguvanî renkli çiçekli, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Meyvelerinin tek tohumlu olması ile suteresinden kolaylıkla ayrılabi-

lir. Anadolu'da yabani olarak bulunmakla beraber bilhassa bahçe ve bostanlarda yetiştirilmektedir.

Bitkide bulunan bir glikozitin parçalanması sonucu meydana gelen kükürtlü ve yakıcı lezzetli bir uçucu yağ taşır. Toprak üstü kısmı (Herba Lepidii sativi) tedavide suteresi gibi kullanılır. Halen memleketimizde, bilhassa salata halinde, iştah açıcı olarak kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Gerdeme (Antakya bölgesi).

L. vesicarium L. (çakçakotu): 20-70 cm yükseklikte, beyaz çiçekli, çok dallı, yaprakları iplik gibi parçalı, bir yıllık otsu bir bitkidir. Nodus kısımlarının şişkin olması ile kolaylıkla tanınabilir. Doğu Anadolu'da yaygın bir türdür. Ağrı dağının eteğinde ve Türk-İran sınırında geniş alanlar kaplar. Hayvanlar için zehirli olduğu söylenmektedir.

SÜMBÜL SOĞANI

Bulbus Hyacinthi

Hyacinthus orientalis L. (Liliaceae) türünün taze soğanıdır. Bu tür 15-20 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Çiçekler 6 parçalı, kuvvetli kokulu, açık veya koyu mavi renkli ve kısa saplıdır. 5-15 çiçek gövde üzerinde seyrek bir salkım yapar. Güneydoğu Anadolu dağlarında yabani olarak yetişir. Birçok bahçe çeşitleri süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

Yumruları haricen yumuşatıcı ve çıban açıcı olarak kullanılır. Soğan ezilir, sütte pişirilir ve elde edilen merhem çıban üzerine sürülür. Tohumları eskiden iştah açıcı, sarılık ve belsoğukluğunu tedavi edici olarak dahilen kullanılırdı.

Evliya Çelebi, Belen (Antakya) dağlarında yetişen sümbüller hakkında şöyle yazmaktadır:[614] "Dağlarında olan sümbül ve müşk-i rûmisi, sahraları süsleyip (Bakras sümbülü ve müşk-i rûmisi)[615] diye meşhurdur. Mevsiminde insanın dimağını kokulandırır. Halkın işleri, bağ ve bahçe dağlarında çiçek soğanları çıkarıp İstanbul'a ve diğer şehirlere götürüp satmaktır."

Osmanlılar döneminde çok sevilen bir süs bitkisi idi. Bu dönemde yetiştirilen sümbül çeşitlerinin renkli resim ve isimlerini taşıyan bir elyazması Topkapı Sarayı Kütüphanesinde bulunmaktadır.[616]

SÜSEN KÖKÜ

Lat. Rhizoma Iridis; Alm. Himmelslilienwurzel; Fr. Rhizome d'iris; İng. Flag root

Iris germanica L. (Mor süsen) (Iridaceae) ve buna yakın diğer türlerin soyulmadan veya kabuğu soyulduktan sonra güneşte veya fırınlarda kurutulmuş rizomudur. Yaprakları kılıç biçiminde[617] çiçekleri 6 parçalı, büyük ve mor renkli olan, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Memleketimizde, park ve bahçelerde ve mezarlıklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Dış görünüş: 5-10 cm uzunlukta ve 2-4 cm genişlikte, sert, ağır, kabuğu soyulmuş veya soyulmamış parçalar halindedir. Kokusu menekşe kokusunu andırır. Lezzeti biraz baharlıdır. Ticarette kabuğu soyulmamış (Rhizoma Iridis naturale) ve kabuğu soyulmuş (R. Iridis mundatum) olmak üzere iki cins süsen kökü bulunur. Kabuğu soyulmuş olanın fiyatı diğerinin iki mislidir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Nişasta ve uçucu yağ taşır. Uçucu yağ içinde droga menekşe kokusunu veren iron isimli bir keton bulunmaktadır. İdrar söktürücü ve safra arttırıcı etkilere sahiptir. Koku verici olarak geniş bir şekilde kullanılır. Avrupa piyasasında çocuklar için özel olarak hazırlanmış bir cins süsen kök (Radix Iridis pro infantibus) bulunmaktadır. Bu cins 4-8 cm uzunlukta, üzeri torna edilmiş parçalardır. Diş çıkaran çocuklara verilir. Çocuklar bu parçaları ağızlarında geveleyerek diş etlerinin kaşıntısını giderirler.

Kullanılış şekli: Diş tozları, pudralar ve talk tozuna menekşe kokusu vermek için, süsen kökünün ince tozu bu preparatlara bir miktar katılır. Dahilen toz halde 0,25-2 g veya infüzyon (%1-5) halinde günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: İris kökü, menekşe kökü, mezarlık süseni, susam kökü. Bazı bölgelerde bitkiye zambak ismi de verilmektedir.

Iris pseudacorus L. (sarı süsen): Sarı çiçekli bir bataklık bitkisidir. Anadolu'da yaygındır. Kökleri (Rhizoma Pseudacori) safra söktürücü ve müshil bir etkiye sahiptir.

Diğer isimler: Bataklık süseni, kelbaş (Isparta: Şarki Karaağaç).

Bkz. Eğir kökü.

SÜTLEĞENOTU

Herba Euphorbiae

Bazı *Euphorbia* (Euphorbiaceae) türlerinin (*E. aleppica* L., *E. amygdaloides* L., *E. chamaesyce* L., *E. peplis* L. ve diğerleri) taze yapraklı dallarıdır.[618] *Euphorbia* türleri bir veya çok yıllık, beyaz sütlü bitkilerdir. Türkiye'de 80 kadar *Euphorbia* türünün bulunduğu bilinmektedir.

Süt içinde rezin, kauçuk, nişasta ve enzimler bulunur. Tohumları bir sabit yağ taşımaktadır. *Euphorbia* türlerinin sütü tahriş edici ve kuvvetli bir müshil etkiye sahiptir. Tohumlarında bulunan yağ da müshil özelliktedir. Bu nedenle eskiden bu bitkilerin sütü veya yağı müshil olarak kullanılırdı. Çok tahriş edici olduğundan günümüzde dahilen kullanılışı terkedilmiştir. Haricen sütü siğillere karşı kullanılmaktadır. Taze bitkiden elde edilen süt her gün bir defa siğil üzerine sürülür. Bir hafta içinde siğillerin kaybolduğu görülmektedir.

Taze dalların veya tohumlarının ekmek içi veya kıyma ile ezilmesi ile elde edilen karışım, göl veya derelerde, balık avlamak için kullanılmaktadır. Zararlı bir usuldür. Zira bu karışımı yiyen yavruların da yok olmasına sebep olur.

Diğer isimler: Neblulotu, sütlüceotu, şebrem.

E. apios L. (bırçalık (Sungurlu), burçalak (Antalya), fıçıotu): 5-20 cm yükseklikte, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Kökleri 2-7 cm uzunlukta ve turp biçimindedir. Kökler müshil etkiye sahiptir. Yüksek miktarlarda yendiği zaman, kusma ve ishal ile belirlenen zehirlenme yapar.

Diğer isimler: Deli pürçek, deli havuç (Sivas: Divriği).

E. biglandulosa Desf.: Bu türün çiçek durumları Anadolu'da yün ipliğini sarı renge boyamak için kullanılmaktadır.

E. helioscopia L. (sarı sütleğen, seherotu): 10-50 cm yükseklikte, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Türkiye'de yaygın bir türdür. Sütü rezin, kauçuk ve nişasta taşımaktadır. Kuvvetli müshil etkiye sahiptir. Çok tahriş edici olduğundan ancak haricen kullanılmalıdır. Anadolu'nun bazı yörelerinde sütü bal veya incir içinde, bir defada 2-3 damla süt olmak üzere, dahilen müshil olarak alınmaktadır. Çok tahriş edici olması nedeniyle bu şekilde kullanılışı tehlikelidir. Haricen siğillere karşı ve romatizma ağrılarında kızartıcı ve ağrı giderici olarak kullanılabilir.

E. hierosolymitana Boiss. (ağaç sütleğeni): 3 m kadar yükseklikte, dikensiz, çalı görünüşünde bir bitkidir. Güney ve Batı Anadolu'nun deniz, kenarlarındaki kayalıklarında yetişir. Kökleri eskiden beri müshil olarak kullanılmaktadır.[619]

E. lathyris L. (Hubbüsselâtin, müshil ferbiyon): 1-1,5 m yükseklikte, iki yıllık, otsu bir bitkidir. Kuzey Anadolu bölgesinde bulunur. Tedavide tohumları ve bunlardan elde edilen yağ müshil olarak kullanılır. Hint yağının tedaviye girmesinden önce mühim bir drog idi. Çok tahriş edici olması nedeniyle bugün kullanılışı azalmıştır. Toz haline getirilmiş 6-12 tohum dahilen alındığı zaman kuvvetli bir ishal görülür. Tohum yağı, hap yapılarak alınır. Bir defalık miktar 0,30-1 g arasındadır. Bu miktarların üstünde kanlı ishaller yapar. Tehlikeli bir drogdur.

E. macroclada Boiss. (Syn: *E. tinctoria* Boiss. et Huet ex Boiss.): 70 cm kadar yükselebilen, çok dallı, yaprakları uzunca oval şekilli, çok yıllık, otsu bir türdür. Orta ve Güney Anadolu'da yaygın bir bitkidir. Sütü kuvvetli müshil etkiye sahiptir. Kırsal bölgelerde müshil olarak kullanılmaktadır.[620]

FERBİYON (Euphorbium, Gummi Euphorbiae): *E. resinifera* Berg. türünün kurutulmuş sütüdür. Bu tür 1-2 m yükseklikte, gövdesi dikenli, köşeli ve yeşil renkli, çok yıllık bir bitkidir. Kuzey Afrika'nın Fas bölgesindeki dağlarda yabani olarak yetişir. Drog, bitkinin dal ve gövdesi üzerine yapılan yaralardan çıkan sütün güneşte kurutulması ile elde edilmektedir.

Ferbiyon 1-3 cm boyda, açık sarı veya kirli sarı renkli, kokusuz ve çok yakıcı lezzetli parçalar halindedir. Parçaların içinde, çiçek sapı, meyve veya diken artıkları görülebilir. Su ve etanolde kısmen çözünür. Kuvvetli ishal verici ve tahriş edici özelliklere sahiptir. 0,01-0,05 g miktarlarda (hap halinde alınır) kuvvetli bir amel verir. Çok tahriş edici olduğundan dahilen kullanılışı hemen hemen terkedilmiştir. Haricen, merhem veya yakı halinde, kızartıcı ve yakıcı olarak, bilhassa veteriner hekimliğinde, kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Farbium, farbiyun, ferbiyum, ferbiyon ratineci

SÜTOTU

Herba Polygalae vulgaris

Polygala vulgaris L. (Polygalaceae) türünün kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Bu tür 30 cm kadar yükseklikte, çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar tam kenarlı ve kısa saplı. Çiçekler mavi, mor veya beyaz renkli. Trakya ve Kuzey Anadolu bölgelerinde yetişmektedir.

Golterin ve saponinler taşımaktadır. Balgam söktürücü, göğüs yumuşatıcı, süt arttırıcı, terletici ve kuvvet verici etkilere sahiptir. Dekoksiyon (%20) günde 1-2 bardak içilir. Yüksek miktarları kusturucudur.

Anadolu'da 11 kadar *Polygala* türü yetişmektedir. Bunların ekserisi, aralarında bir fark gözetilmeksizin, yukarıdaki tür yerine kullanılmaktadır.

Memleketimizde yetişen türler arasında, Anadolu'da yaygın olmaları bakımından *P. anatolica* Boiss. et Heldr. ve *P. pruinosa* Boiss. türlerine ait köklerin, tıbbi sütotu kökü (Radix Senegae) yerine kullanılabileceğine dikkat çekilmişti.[621] Ekrem Sezik tarafından *P. pruinosa* Boiss. subsp. *pruinosa* üzerinde yapılan fitokimyasal bir araştırmada bu türün köklerinin %6 oranında ham sapozonit taşıdığı saptanmış ve memleketimizde elde edilmeyen, tıbbi sütotu kökü yerine kullanılabileceği sonucuna varılmıştır.[622]

ŞAHTEREOTU

Lat. Herba Fumariae; Alm. Erdrauchkraut; Fr. Herbe de fumeterre; İng. Fumitory herb

Fumaria officinalis L. (Papaveraceae) ve buna yakın diğer *Fumaria* türlerinin gölgede kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür 20-40 cm yükseklikte, parçalı yapraklı, pembe çiçekli, otsu ve çok yıllık bir bitkidir. Avrupa ve Türkiye'de, boş tarlalar içinde yetişir.

Dış görünüş: Yapraklı ve çiçekli dallardan ibarettir. Yapraklar 2-4 defa parçalı, tüysüz, çiçekler birçoğu bir arada ve zigomorf, korolla pembe renkli, meyve küçük, üzeri pürtüklü ve küremsi biçimlidir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Tanen, potasyum tuzları, fumarik asit ve izokinolein sınıfı alkaloitler (fumarin ve diğerleri) taşımakadır.[623] İdrar arttırıcı, yatıştırıcı, zayıflatıcı ve tansiyon düşürücü[624] etkilere sahip bulunmaktadır. Dioskorides döneminden beri tedavide kullanılan bir drogdur.[625] İnfüzyon (%5) günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Tilki kişnişi, şahtere (Farsça "şah-tara": sebzelerin şahı) kelimesinden gelir.

ŞAKAYIK KÖKÜ

Lat. Radix Paeoniae; Alm. Pfingstrosenwurzel; Fr. Racine de pivoine; İng. Paeony root

Paeonia mascula (L.) Miller (Syn: *P. officinalis* var. *mascula* L.), *P. peregrina* Miller (Syn: *P. decora* Anders.) ve bunlara yakın diğer türlerin kurutulmuş kökleridir. Bu türler kırmızı renkli ve büyük çiçekli, parçalı yapraklı, kökleri yumru biçiminde, çok yıllık bitkilerdir. Genellikle dağ ormanlarında bulunurlar.

Paeonia mascula (şakayık)

Dış görünüş: Kökler iğ biçiminde, esmer renkli, hafif kokulu ve lezzetsiz parçalar halindedir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Tanen, uçucu yağ, bir alkaloit ve paeonol taşımaktadır.[626] Yatıştırıcı ve kabız özelliklere sahiptir. Sara nöbetleri ve öksürüğe karşı yatıştırıcı olarak kullanılmaktadır. Doğu ülkelerinde (bilhassa Mısır) bu bitkinin kökü, hastanın göğsü üzerinde, haç şeklinde gezdirilerek sara illetine karşı kullanılmaktadır. Bu nedenle Mısır'da bu droga 'haçotu' ismi verilmektedir. Eski yayınlarda sara hastalığına karşı, bu bitkinin meyveleri ile tütsü yapılması veya kökünün hastanın boynuna asılmasının faydalı olduğu kayıtlıdır. Fareler üze-

rinde yapılan deneyler sonucu antienflamatuar bir etki saptanmamıştır.[627] İnfüzyon (%5) olarak günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Ayıgülü, bocur, eşekgülü.

Anadolu'da 5 *Paeonia* türü bulunmaktadır. Bunlar kimyasal ve farmakolojik olarak henüz araştırılmamıştır. Kök ve çiçekleri Doğu ülkelerine ihraç edilmektedir. Büyük ve canlı renkli çiçekleri nedeniyle, birçok kültür çeşidi, bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

ŞALGAM TOHUMU

Semen Rapae

Brassica rapa L. subsp. *rapa* (Cruciferae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 100-150 cm yükseklikte, alt yaprakları parlak yeşil renkli ve ipek gibi tüylü ve çiçekleri sarı renkli bir bitkidir. Yumrusu ve tohumları için yetiştirilir. Şalgam tohumu, turp tohumu gibi, idrar yolları hastalıklarında idrar arttırıcı olarak kullanılır. Cermen kanaryalarını beslemekte kullanılan başlıca yemdir. Aşağıdaki türler, tohumlarının sabit yağ taşıması bakımında, önemlidir:[628]

B. rapa L. subsp. *oleifera* DC. (yağ şalgamı): Kökünün yumru biçiminde olmaması ve tohumlarının kırmızımtırak esmer renkli olması ile adi şalgamdan kolaylıkla ayrılır. Tohumlarından yağ elde etmek için bilhassa Avrupa ülkelerinde ekilmektedir. Tohumları sabit yağ (ortalama %33) taşımaktadır.

B. napus L. subsp. *oleifera* DC. (kolza, rapistra, rapiska): 150 cm kadar yükselebilen, sarı çiçekli, bir yıllık otsu bir bitkidir. Memleketimizde bilhassa Trakya ve Bursa bölgesinde, tohumlarından yağ elde etmek için ekilmektedir.[629] Tohumlar sabit yağ (ortalama %40) taşımaktadır. Bu yağ (Oleum Napi) yumuşatıcı ve müshil etkilere sahiptir. Erüsik asit yüzdesi düşük olan yağlar ise gıda olarak kullanılmaktadır.

LAHANA YAPRAĞI (Folium Brassicae oleraceae): *Brassica oleracea* L. (Cruciferae) türünün taze yapraklarıdır. Bu tür tüysüz, iki veya çok yıllık, sarı çiçekli ve otsu bir bitkidir. Batı Akdeniz'in sahil bölgelerinde yabani olarak yetişir. Birçok kültür varyetesi ve formu sebze olarak yetiştirilmektedir. Tedavide bilhassa aşağıdaki varyeteler kullanılmaktadır:

B. oleracea L. var. *capitata* DC. (başlı lahana)

B. oleracea L. var. *acephala* DC. (kara lahana)

Lahana azotlu bileşikler (%1,6-3,7), yağlar (%0,20-0,47) ve karbonhidratlar (%6,6-7,1) taşımaktadır.[630] Terkibi varyeteye göre değişir. Ayrıca A, B ve C vitaminleri de içerir. C vitamini miktarı %0,05-0,08 arasında bulunmaktadır.

Lahana Hippokrates döneminden beri tedavide kullanılan bir bitkidir. Dahilen yumuşatıcı, hazmettirici, balgam söktürücü gibi özellikleri nedeniyle dekoksiyon halinde kullanılır.

Kırmızı lahana yapraklarının usaresi ile elde edilen şurup, öksürük ve bronşite karşı faydalıdır. Bu şurubu hazırlamak için kırmızı lahana yaprakları kıyılır, bir presle sıkılır, elde edilen usare ağırlığı kadar bal veya ağırlığının iki misli şeker ile karıştırılır ve bir taşım kaynatılır. Kırmızı lahananın sıkılması ile elde edilen usare, çocuklar için iyi bir solucan düşürücüdür. Bir defada 20-30 g usare verilir. Sonbaharda lahana gövdesi üzerine bıçak ile yapılan çiziklerden akan usare, iyi bir müshildir. Siğiller üzerine sürülür ise siğiller kısa bir sürede kaybolur.[631]

Lahana Romalılar döneminden beri alkolün zararlı etkilerini ve sarhoşluk belirtilerini gideren bir ilaç olarak tanınmaktadır. Bu etki için bir bardak lahana usaresi içilir veya bir miktar kıyılmış lahana yenilir. Kırmızı lahananın yeşil lahanadan daha etkili olduğu ileri sürülmektedir. Laboratuvar hayvanları üzerinde yapılan deneylerde kırmızı lahananın sulu hülasasının, düz adaleli organlar üzerinde, kasıcı bir etkiye sahip bulunduğu gösterilmiştir.[632]

Haricen iyi bir yara iyi edici ve ağrı kesicidir. Çıbanları ve cerahatli yaraları iyileştirmek için, bir şişe ile bastırılarak yumuşatılmış lahana yaprağı yara üzerine sarılır ve pansuman günde iki defa taze yaprak ile değiştirilir. Romatizma ve nikris ağrılarına karşı, bir ütü ile ısıtarak yumuşatılmış lahana yaprağı ağrıyan yere bir tülbent ile sarılır. 10-12 saatte bir, yaprak yeni bir yaprak ile değiştirilmelidir. Kara lahananın çiçek tomurcuklu ve yapraklı dalları, ilkbaharda İstanbul pazarlarında "kara la-

hana çiçeği" ismi altında satılmakta ve sebze olarak kullanılmaktadır.

LAHANA TOHUMU (Semen Brassicae oleraceae): Başlı lahananın olgun tohumlarıdır. Dahilen kurt düşürücü, cinsel gücü arttırıcı ve idrar söktürücü olarak kullanılır.

ŞEBBOY ÇİÇEĞİ

Flos Cheiranthi cheiri

Cheiranthus cheiri L. (Cruciferae) türünün kurutulmuş çiçekleridir. Bu tür 50 cm kadar yükseklikte, dar yapraklı, turuncu sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Çiçekler 4 parçalı ve kuvvetli karanfil kokuludur. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Çiçekler uçucu yağ (%0,06 civarında) taşımaktadır. Uçucu yağda bilhassa nerol, geraniol, linalol ve esterler bulunur. Ayrıca flavon türevi bir boyar madde (izoramnetin) vardır. Tohumlar sabit yağ (%25 civarında) ve kalp üzerine etkili bazı bileşikler taşımaktadır.

Eskiden çiçekler veya tohum, kalp yatıştırıcısı, idrar ve adet söktürücü olarak kullanılırdı. Kalp üzerine etkili bileşikler nedeniyle dahilen dikkatle kullanılması gereken bir drogdur. Çiçeklerden elde edilen uçucu yağ (Oleum Cheiranthi) parfümeri alanında koku verici olarak kullanılır.

Matthiola incana (L.) R. Br. (bahçe şebboyu): 80 cm kadar yükselebilen, tüylü yapraklı, kokusuz ve mor renkli çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Tıbbi bir etkisi bulunmamaktadır.

M. longipetala (Vent.) DC. (gece-gündüz çiçeği): 50 cm kadar yükselebilen, sarımsı mor çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Anadolu'da iki alttürü (subsp. *longipetala* ve subsp. *bicornis*) yetişmektedir. Süs bitkisi olarak kullanılır Çiçeklerinin kokusu bilhassa geceleri belirgindir. Bu nedenle Gaziantep bölgesinde bu bitkiye "gece-gündüz çiçeği" ismi verilmektedir.

Anchonium elichrysifolium (DC.) Boiss.: 40 cm kadar yükselebilen çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Çiçekler sarı renkli ve çok kuvvetli kokuludur. Doğu Anadolu bölgesi dağlarında yetişen 6 alttürü bilinmektedir. Subsp. *glandulosum* Cullen et Coode Hakkâri dağlarının yaylalarında bol olarak yetişmektedir Kuvvetli kokusu ve sarı çiçekleri nedeniyle bu bitkiye bölgede 'sarı nergis' ismi verilmektedir. Çiçekleri iplik boyamakta boyar madde olarak kullanılmaktadır.

ŞEFTALİ TOHUMU

Semen Persicae, Semen Persicarum

Persica vulgaris Miller (Syn: *Amygdalus persica* L., *Prunus persica* (L.) Batsch) (Rosaceae) türünün olgun tohumlarıdır. Şeftali ağacı 8-10 m yükseklikte, pembe çiçekli bir ağaççıktır. Birçok kültür çeşidi Türkiye'de yetiştirilmektedir.

Şeftali tohumu sabit yağ ve amigdalin isimli bir glikozit taşır. Halk arasında karın ağrısı ve şeker hastalığına karşı zerdali veya acı badem tohumu yerine kullanılmaktadır. Günde 3 taneden fazla alınmamalıdır. Taşıdığı siyanogenetik glikozitte (amigdalin) bulunan siyanhidrik asit nedeniyle tehlikelidir. 20 kadar tohum yiyenlerde ağır zehirlenmeler görülmüştür. Zehirlenme belirtileri görülen hasta hemen kusturulmalıdır.

Yaprakları ekmek içi ile birlikte ezilerek hap yapılır ve derelere atılarak balıklar sersemletilir ve sonra sersemlemiş (zehirlenmiş) balıklar el ile tutulur. Bu usul balıkotu ile yapılan avlama gibi zararlı bir yoldur. Zehirli yemi yiyen bütün yavru balıklar da ölür.

Diğer isimler: Şeftali çekirdeği.

ŞEKER AĞACI

Fructus Hoveniae

Hovenia dulcis Thunb. (Rhamnaceae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür 8-10 m yükseklikte bir ağaçtır. Kışın yapraklarını döker. Çiçekler küçük, 5 parçalı ve yeşilimsi beyaz renklidir. Meyve 3 gözlü küçük bir kapsüldür. Çiçek sapları, meyvenin olgunlaşması sırasında kalınlaşır ve tatlı bir lezzet alır. Esas yayılış alanı Himalayalar ile Japonya arasında olmakla beraber, birçok ılıman bölgede, süs bitkisi olarak yetiştirilir. Memleketimizin Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde (Rize, Hopa) ve Muğla bölgesinde park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Bunların Kafkasya'dan getirilmiş olması pek muhtemeldir.[633]

Meyveleri Hindistan ve Çin'de sarhoşluğa karşı kullanılır. Memleketimizde çiçek sapları, tatlı ve hoş lezzeti (kuru üzümü andırır) nedeniyle yenilmektedir.

Diğer isimler: Japonüzümü ağacı, hurma (Muğla).

ŞEKERCİBOYASI KÖKÜ

Lat. Radix Phytolaccae decandrae; Alm. Kermeswurzel; Fr. Racine de phytolaque; İng. Pokeweed root

Phytolacca americana L. (Syn: *P. decandra* L.) (Phytolaccaceae) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 2-3 m yükseklikte, çıplak, gövdesi genellikle kırmızımtırak renkli olan çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar saplı, tam, çıplak ve yeşil renkli. Meyve kırmızımtırak siyah renkli ve bir nohut büyüklüğündedir. Vatanı Kuzey Amerika olmakla beraber Avrupa ve Türkiye'de oldukça yaygındır.

Dış görünüş: Genellikle ikiye bölünmüş parçalardır. Kokusu ve tadı zayıftır.

Bileşim, etki ve kullanılış: Saponinler, rezin ve şekerler taşımaktadır. Tahriş edici, kusturucu ve ishal yapıcı etkilere sahiptir. Olgun meyvelerin sıkılması ile elde edilen usare bazı gıda maddelerinin (şeker, şarap gibi) boyanmasında kullanılır. Meyvelerin aynı zamanda müshil etkisi de bulunmaktadır. Ticarette meyvelerin kırmız (Grana Kermes) yerine satıldığına da rastlanılmıştır. Kök tozu, tahriş edici olarak 0,05-0,30 g, kusturucu olarak ise 0,5-2 g alınır.

P. pruinosa Fenzl (Toros şekerciboyası): Çiçeklerinin tek cinsli olması ile yukarıdaki türden ayrılır. Toros dağları, Kıbrıs ve Batı Suriye'de yetişmektedir. Yukarıdaki tür gibi kullanılır. Bu tür üzerinde henüz kimyasal veya farmakolojik bir çalışma yapılmamıştır.

ŞERBETÇİOTU ÇİÇEĞİ

Lat. Flos Humuli lupuli, Strobuli Lupuli; Alm. Hopfenblüthen; Fr. Fleur de houblon; İng. Hop flower

Humulus lupulus L. (Cannabaceae) türünün kurutulmuş dişi çiçek durumlarıdır. Bu tür tırmanıcı, çok yıllık, dioik ve otsu bir bitkidir. Yapraklar tam veya parçalı, kenarları dişli, saplı ve karşılıklı. Çiçekler yeşilimsi renkli. Kuzey Anadolu bölgesinde nadir olarak bulunur. Yol ve çit kenarlarında ve gölgeli çalılıklarda yetişir. Halen Türkiye'de (Bilecik, Bursa), dişi çiçek durumlarını elde etmek için ekimi de yapılmaktadır.[634]

Humulus lupus (şerbetçiotu)

Dış görünüş: Koni biçiminde, sarımsı yeşil veya sarımsı esmer renkli, kozalak görünüşünde ve 3-4 cm uzunlukta, dişi çiçek durumlarıdır.

Bileşim, etki ve kullanılış: Uçucu yağ, rezin, mum, tanen ve acı maddeler (a ve b acı asitler: humulon ve lupulon türevleri)[635] taşımaktadır. Türkiye'de yabani olarak yetişen formların kimyasal yapısı henüz araştırılmamıştır. İştah açıcı, idrar arttırıcı, terletici, ateş düşürücü ve yatıştırıcı etkilere sahiptir. Etkili ve zararsız bir drogdur. Halen bilhassa bira imalinde kullanılmaktadır. İştah açıcı ve idrar söktürücü olarak %1-2'lik infüzyondan; yatıştırıcı olarak ise %5'lik infüzyondan günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Biraçiçeği, mayaotu, ömerotu, sarı sarmaşık (İstanbul).

LUPULİN (Lupulinum, Glandulae Lupuli): Kurutulmuş şerbetçiotu dişi çiçek durumlarının dövülmesi, elenmesi ve su ile yıkanarak, kum ve taş parçası gibi yabancı kısımlardan ayrıldıktan sonra, kurutularak elde edilen, esmer sarı veya sarı renkli bir tozdur. Salgı tüylerinden meydana gelir. Mikroskopta armut biçiminde ve 160-300 mikron uzunluğunda taneler biçiminde görülür. Tüylerin içi esmer renkli bir rezina ile doludur.

Uçucu yağ (%1-2) ve acı maddeler taşımaktadır. Etkisi şerbetçiotu çiçeğinin etkisine benzemekle beraber daha kuvvetlidir. Bilhassa, yüksek olan cinsel arzuyu yatıştırmak için kullanılır. Günde 0,50-2 g kaşe içinde veya hap şeklinde alınır.

ŞEYTANTERSİ

Lat. Gummi Asa foetida; Alm. Teufelsdreck; Fr. Ase fétide; İng. Asafetida

Ferula assa-foetida L. (Umbelliferae) ve buna yakın diğer türlerin köklerinden elde edilen bir usaredir. Bu usarenin elde edildiği türler, 2 m boya kadar yükselen, kalın köklü, parçalı yapraklı, sarı çiçekli bitkilerdir. İran ve Batı Afganistan dağlarında yetişirler.[636] Drog Türkiye'ye İran'dan gelir.

Dış görünüş: Tane veya parçalar halindedir. Sarımsı veya esmer kırmızımtırak renkli, sıcakta yumuşayan, soğukta sertleşen, sarımsağı andırır kuvvetli kokulu, acı ve batıcı lezzetlidir.

Bileşim: Uçucu yağ, rezin, zamk ve organik asitler taşır.

Etki ve kullanılış: Sinir sistemi yatıştırıcısı (bilhassa histeriye karşı), hazmı kolaylaştırıcı, gaz söktürücü ve kurt düşürücü etkileri vardır. İran, Hindistan, Pakistan ve bunlara yakın ülkelerden baharat olarak (sarımsak yerine) yemeklerde çok kullanılır. Bu bileşik bütün ifrazlar (ter, solunum, idrar ile dışarı atılır. Bu nedenle bunu yemiş olanlar etraflarına çok fena bir koku yayarlar. Kokusundan dolayı bu droga Avrupalılar Stercus Diaboli (Şeytan kazuratı) ismini vermişlerdir. Doğu ülkelerinde ise Cibus Deorum (Cennet yemeği) ismi verilir. Güneydoğu Anadolu'da, kurt düşürücü olarak, sığırlara verilir.

Kullanılış şekli: Günde 0,5-1 g toz, hap halinde verilir.

Diğer isimler: Haltis, haltit, hiltit (Arapça al-hiltit kelimesinden), şeytanpisliği (Stercus Diaboli).

ÇAKŞIROTU KÖKÜ (Radix Ferulae meifoliae): *F. elaeochytris* Korovin (Syn: *F. meifolia* (Fenzl) Boiss.) türünün kurutulmuş kökleridir. Bu tür 1-2 m yükseklikte, sarı çiçekli, çok yıllık bir bitkidir. Adana, İçel ve Hatay bölgesi dağlarında yetişmektedir.

Ferula elaeochytris (çakşırotu)

Kökler nişasta, kateşik tanen, saponin, alkaloit, rezin ve uçucu yağ (%0,6-0,8) taşımaktadır.[637]

Bu bitkinin kökleri toz edilip bal ile karıştırıldıktan sonra cinsel kudreti arttırıcı olarak kullanılmaktadır. Antakya bölgesinde bu drogun kısırlığa karşı iyi geldiği ve bunun yapraklarını yiyen hayvanların (keçi) ikiz doğurduğu iddia edilmektedir. Bu bölgede halk bitkiyi erkek (çiçek durumu

meydana getirmiş) ve dişi (çiçek durumu meydana getirmemiş, rozet yapraklı) olmak üzere iki çeşide ayrılmaktadır.[638]

Ferula türleri Dioskorides döneminden beri tedavide kullanılan bitkilerdir. Anadolu'da 17 kadar *Ferula* türü bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının (*F. communis* L., *F. orientalis* L., *F. rigidula* DC. gibi) yaprakları, suda haşlanmak acılıkları giderildikten sonra, bilhassa Doğu Anadolu'da gıda olarak kullanılmaktadır. Yumurta ile pişirilerek yenir veya turşusu yapılır.[639]

Ferula türlerinin yaprakları, kurutulduktan sonra, 'Heliz' veya 'Helizan' ismi altında, Doğu Anadolu bölgesinde, hayvan yemi olarak da kullanılmaktadır.

F. rigidula DC. (siyabu): 70-120 cm yükseklikte, yaprakları çok parçalı ve tüysüz, çiçekleri sarı renkli, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Orta ve Doğu Anadolu dağlarında yetişir. Yaprakları Van bölgesinde hazırlanan ve 'Otlu peynir' denilen peynirin içine konulmaktadır. Bu türün taze yaprakları ilkbaharda (mayıs) Erzurum sebze pazarında 'çağşır' adı altında satılmaktadır. Yapraklar tuzlu suda salamura halinde saklanır ve sebze olarak kullanılır.

Diğer isimler: Çağşır, çâşır, çaşur, çavşır.[640]

KASNI: Bazı *Ferula* türlerinden elde edilen bir üründür. Ticarette 'erkek' ve 'dişi' olmak üzere iki cinsi bulunmaktadır.

KASNI (Erkek) (Galbanum, Gummi Galbanum): *F. galbaniflua* Boiss. et Buhse ve diğer bazı *Ferula* türlerinden elde edilen bir oleo-gumi-rezina'dır. Drog İran ve Afganistan'da elde edilmektedir. Genellikle donuk, kirli sarı renkli, değişik büyüklük ve biçimde parçalar veya kitle halindedir. Taze iken macun kıvamında olup zamanla sertleşir. İçinde genellikle bitki parçalarına rastlanır. Kokusu baharlı, lezzeti acı ve hoş değildir.

Uçucu yağ (%4-10), rezin ve zamk taşımaktadır. Şeytantersi'ninkine benzer yatıştırıcı bir etkiye sahiptir. Yatıştırıcı ve midevi olarak kullanılır. Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvân-ı Lûgat-it-Türk* adlı eserinde, kasnı için şu kayıt bulunmaktadır: "Çocukları semirtmek için bir kese içine konularak ağızlarına verilen deva".[641]

KASNI (Dişi) (Sagapenum, Gummi Sagapenum): *F. persica* Willd. türünden elde edilen bir oleogummirezinadır. İran, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da elde edilmektedir. Kırmızımtırak sarı renkli, yarı saydam, yumuşak, kuvvetli kokulu bir kitledir. İçinde bitki parçaları bulunmaz.

Uçucu yağ (%5), zamk ve rezin taşımaktadır. Etkisi ve kullanılışı şeytantersi gibidir.

Diğer isimler: At kasnısı.

SİVAS KASNISI: *Ferula szowitsiana* DC. türünün gövde parçalarıdır. Bu tür 30-70 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu, özel kokulu, parçalı yapraklı ve sarı çiçekli bir bitkidir. Orta Anadolu dağlarında yetişir. Gövdesi, haziran ayının sonlarında, Sivas pazarlarında satılır ve kabuğu soyulduktan sonra çiğ olarak yenir.[642] İştah açıcı ve kuvvet verici olduğu söylenmektedir.

ŞİMŞİR YAPRAĞI

Folium Buxi

Buxus sempervirens L. (Buxaceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür kışın yapraklarını dökmeyen, çiçekleri küçük ve sarı renkli, odunu sarımsı renkli ve çok sert olan 1-5 m yükseklikte, küçük bir ağaçtır. Avrupa'nın güneyinden Hindistan'a kadar yayılmıştır. Türkiye dağlarında (bilhassa Karadeniz bölgesi) oldukça yaygındır.

Yapraklar, kök ve kök kabuğu rezin, uçucu yağ, zamk ve buksin grubu alkaloitler taşımaktadır. Yapraklar ve kök kabuğu idrar arttırıcı, safra söktürücü, ateş düşürücü, terletici ve kurt düşürücü etkilere sahiptir. Dekoksiyon (%3-6), her yemekten önce, bir bardak olmak üzere içilir. Taşıdığı alkaloitler zehirli olduğundan yüksek miktarlarda kullanılması kusma, ishal ve solunum bozuklukları ile meydana çıkan zehirlenmeler yapar. Zehirlenmelerde mide yıkanmalı ve bitkisel kömür verilmelidir. Hayvanlarda da zehirlenmeler yaptığı görülmüştür.

Şimşir odunu, şimşir yongası ismi altında, haricen dekoksiyon (%2) halinde saç çıkartıcı olarak kullanılmaktadır. Hazırlanan dekoksiyon yatmadan önce başa sürülür. Şimşir bitkisinin odunu sert olduğu için bazı ev eşyası (kaşık, tuzluk, havan, ağızlık gibi) ile süs eşyası (bilezik, kolye gibi) yapımında kullanılmaktadır. Şimşir odunu eskiden beri dış ülkelere ihraç edilmektedir.[643]

TAFLAN YAPRAĞI

Lat. Folium Laurocerasi; Alm. Kirschlorbeerblaetter; Fr. Feuille de lauriercerise; İng. Cherry-Laurel leaf

Prunus laurocerasus L. (Syn: *Laurocerasus officinalis* Roemer) (Rosaceae) türünün taze ve genç yapraklarıdır. Bitki, Kuzey Anadolu bölgesinde yabani olarak yetişen, 2-6 m yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaçtır. Çiçekler beyaz renkli. Meyve 8-12 mm çapında, kiraz görünüşünde, parlak, koyu kırmızı veya siyah renklidir.

Prunus laurocerasus (taflan)

On altıncı asır ortalarında İstanbul'dan Avrupa'ya götürülmüş olup halen park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Anadolu'yu gezmiş olan Fransız hekimi Pierre Belon (1518-1564) bu bitkiye *Cerasus trapezuntina* (Trabzon kirazı) ismini vermiştir.[644]

Dış görünüş: 12-15 cm uzunluk ve 4-6 cm genişlikle, derimsi, kısa saplı, üst yüz parlak, alt yüz açık yeşil renkli ve donuk, tüysüz. Yaprak parmaklar arasında ezildiği zaman özel bir koku duyulur.

Bileşim: Tanen, emulsin isimli bir ferment ve prunasin isimli bir glikozit taşımaktadır. Bu glikozitin parçalanması ile çok zehirli bir bileşik olan siyanhidrik asit açığa çıkar.

Etki ve kullanılış: Yapraklar yalnız taflan suyu (Aqua Laurocerasi) elde etmekte kullanılır. Taflan suyu yatıştırıcı bir etkiye sahiptir. Öksürük kesici, bulantı ve karın ağrılarını yatıştırıcı olarak kullanılır. Fazla miktarda alındığı zaman baş dönmesi, kusma ve karın ağrıları ile meydana çıkan bir zehirlenme yapar. Bazı ilaçlara tat ve koku vermek için de kullanılır. Meyveleri yenebilir. Taflan suyu, günde 1-8 g miktarında kullanılır.

Diğer isimler: Lazkirazı ağacı, lazüzümü, karayemiş ağacı.

Toksikolojik etki: Yapraklar siyanhidrik asit veren bir glikozit taşımaları nedeniyle zehirlidir. Bu yüzden yaprakların baharat olarak kullanılması tehlikelidir. Taflan bitkisinin meyveleri Karadeniz bölgesinde 'Karayemiş' veya 'Lazkirazı' ismiyle tanınır.[645] Taze meyveler pazarlarda satılmakta ve meyve olarak yenilmektedir. Fırınlarda kurutulmuş meyveden elde edilen tohumlar dahilen, acı badem tohumu gibi, şeker hastalığına karşı kullanılır. Tohum toz edilir ve sabahları aç karnına 1-2 kahve kaşığı alınır. Taze meyvelerin idrar arttırıcı ve taş düşürücü özellikleri vardır.

TARÇIN KABUĞU

Lat. Cortex Cinnamomi; Alm. Zimt; Fr. Cannelle; İng. Cinnamomum

Bazı *Cinnamomum* (Lauraceae) türlerinin kurutulmuş kabuğudur. Ticarette başlıca iki cins tarçın kabuğu bulunmaktadır.[646]

ÇİN TARÇINI KABUĞU (Cortex Cinnamomi cassiae): *C. cassia* (Nees) Blume türünün kurutulmuş dal kabuklarıdır. Bu tür 10-12 m yükseklikte ve kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaçtır. Doğu Çin ve Doğu Hint adalarında yetiştirilir.

Dış görünüş: 30-50 cm boyunda, 1-3 mm kalınlıkta, boru veya oluk biçiminde parçalardır. Dış kısmında mantar bulunur ve grimsi esmer renklidir. İç kısmı sarımsı esmer renklidir. Kokusu kuvvetli ve özel, tadı tatlımsı ve batıcıdır.

Bileşim, etki ve kullanılış: Tanen ve uçucu yağ (%1-2) taşımaktadır. Seylan tarçını gibidir. Bilhassa baharat olarak kullanılır.

Diğer isimler: Darçın.

SEYLAN TARÇINI KABUĞU (Cortex Cinnamomi zeylanici): *C. zeylanicum* Nees türünün dallarının kurutulmuş iç kabuğudur. Bu tür kışın yapraklarını dökmeyen küçük bir ağaçtır. Bilhassa Hindistan ve Doğu Hint adalarında yetiştirilir.

Kabuklar genç dallardan elde edilir. Dış kısmı soyulduktan sonra, güneşte kurutulur. Drog, 0,2-1 mm kalınlıkta, açık kahve renkli, boru şeklinde

kıvrılmış ve birçoğu iç içe geçirilmiş kabuk parçalarından ibarettir. Üst yüzde mantar görülmez, özel kokulu ve tatlımsı baharlı lezzetlidir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Tanen ve uçucu yağ (%1-2) taşımaktadır. Kabız, gaz söktürücü ve antiseptik özelliklere sahiptir. Baharat ve koku verici olarak çok kullanılır. 0,05-0,30 g toz hap halinde günde birkaç defa veya infüzyon (%5) olarak günde 2-3 bardak kullanılır.

TARÇIN ÇİÇEĞİ (Flos Cinnamomi): *C. cassia* (Nees) Blume türünün olgunlaşmadan önce toplanıp güneşte kurutulmuş meyveleridir. Yanlış olarak çiçek ismi verilmektedir. 7-10 mm uzunlukta, çivi biçiminde, esmer renkli bir kaliks ve içinde, daha açık renkli, bir meyveden yapılmıştır. Baharlı lezzetli ve kuvvetli tarçın kokuludur. Tarçın yerine kullanılır ve bazı likörlere koku vermek için terkiplerine konulur.

Halen İstanbul piyasasında nadir olarak bulunmaktadır. Şeklen az çok benzemesi nedeniyle bazı aktarlar bu drog yerine kebabiye (Fructus Cubebae) vermektedir. Kebabiyenin tarçın kokusu taşımaması nedeniyle, tarçın çiçeğinden, kolaylıkla ayrılabilir.

Diğer isimler: Tarçın tohumu.

TARÇIN ESANSI (Oleum Cinnamomi): *C. ceylanicum* Nees türünün kabuk ve kabuk parçalarından su buharı distilasyonu ile elde edilen bir uçucu yağdır. Sarımsı renkli, kuvvetli tarçın kokulu, baharlı lezzetli bir sıvıdır. Eskimiş esanslarda renk esmerleşir.

Sinnamik aldehit (%60-75) ve ögenol taşımaktadır. İştah açıcı ve midevi olarak, bir şeker parçası üzerine 2-5 damla konularak alınır. Daha yüksek miktarlarda hazım sistemini tahriş ettiği için zararlıdır. Halen bilhassa gıda ve parfümeri sanayiinde koku verici olarak kullanılmaktadır.

TATULA YAPRAĞI

Lat. Folium Stramonii; Alm. Stechapfelblaetter; Fr. Feuille de stramoine; İng. Stramonium leaf

Datura stramonium L. (Solanaceae) türünün, çiçek açma döneminde toplanıp, gölgede kurutulmuş yaprağıdır. Bu tür 50-200 cm yükseklikte, beyaz çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Meyve, ceviz büyüklüğünde ve üzeri dikenli bir kapsüldür. Tohumlar böbrek biçiminde ve siyah renklidir. Türkiye'de yaygın bir bitkidir. Yol kenarlarında, viranelik ve çöplüklerde yetişir.

Dış görünüş: 10-25 cm uzunluk ve 7-15 cm genişlikle, saplı, kenarları derin dişli yapraklardır. Hafif bulandırıcı kokulu ve acı lezzetlidir.

Bileşim: Alkaloitler (%0,1-0,6) taşımaktadır. Başlıca alkaloit hiyosiyamin olup az miktarda atropin ve skopolamin taşımaktadır.[647]

Anadolu'da yetişen *Datura* türlerinin yaprak ve tohumlarında bulunan bütün alkaloit miktarları[648]

Tür	Yaprak	Tohum
D. arborea	0.02	-
D. innoxia	0.05	0.17
D. metel	0.31	0.56
D. stramonium	0.13	0.12
D. tatula	0.08	0.24

Etki ve kullanılış: Spazmları çözücü etkisinden dolayı astma, öksürük ve kramplara karşı kullanılan bir drogdur. Bütün bitki zehirli alkaloitler taşıdığından ancak hekim tavsiyesine göre kullanılır. Bazen sigara halinde astmaya karşı kullanılmaktadır.

Bu drogun sersemletici ve uyuşturucu etkilerinden de istifade edilmektedir. H. Leclerc Osmanlı İmparatorluğu döneminde kocalarına sadık olmayan ve haremin kapalılığından sıkılan bazı hanımların, kocalarını uyutarak ve dikkatlerini azaltarak haremden çıkabilmek için, bu bitkiden hazırlanan bir iksiri kocalarına içirdiklerini kaydetmektedir.[649] Bazı Avrupalı yazarlar ise Osmanlı ordularındaki askerlerin harplerdeki korkusuzluğu, muharebelerden önce, bu bitkinin tohumlarının bal ile karıştırılması ile elde edilen bir macunu yemeleri sonucu meydana gelen sarhoşluğa bağlamaktadırlar. Fransa'da bazı hırsızların, soymak istedikleri şahıslara tatula yaprağı karıştırılmış tütün içirdikleri veya şaraplarına tatula tohumlarından hazırladıkları dekoksiyonu koyarak uyuttukları kaydedilmiştir.[650]

Tohumlar (Semen Stramonii) da aynı etkilere sahiptir. Anadolu'nun bazı bölgelerinde (Aydın,

Bigadiç, Çanakkale) tatula tohumu uyuşturucu madde olarak kullanılmaktadır. Bu etkiyi elde etmek için tatula tohumu, tütün ile karıştırılarak, sigara halinde içilir. Bu işi adet edinenlere halk 'tatalacı' adını vermektedir. Bigadiç köylerinde *Datura* tohumu yiyenlerde halüsinojen etkiler görüldüğü (ocaktaki koru kiraz diye almak, ortada fare yokken fare kovalamak, kavak ağacı üzerinde balık görmek gibi) ve bu duruma bilhassa çocuklarda rastlandığı bildirilmiştir.[651]

Diğer isimler: Abızambak, abuzambak (Gaziantep), boruçiçeği, büyüotu, cevzi masil, sehharotu, sihirbazotu, şeytanelması, tatala.

Toksikolojik etki: Güzelavrat otu gibidir. Tohumları da zehirlidir.[652]

Türkiye'de, yukarıdaki türden ayrı olarak, 3 tür daha bulunmaktadır.[653] Bunlar da yukarıdaki tür gibi zehirlidir.

D. arborea L. (Syn: *Brugmansia candida* Pers.) (ağaç tatulası): 150-200 cm yükseklikte, büyük (30-40 cm uzunlukta) ve beyaz çiçekli bir türdür. Güney ve Batı Anadolu'da, bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

D. innoxia Miller (tüylü tatula): 30-200 cm yükseklikte, çok tüylü bir türdür. Çiçekler beyaz renkli. Meyve küremsi, üzeri dikenli, sarkık. Tohumlar böbrek biçiminde ve esmer renkli, 4,5-5 mm çapında. Vatanı Orta Amerika olup Akdeniz bölgesine yayılmıştır. Türkiye'de Batı (İzmir) ve Güney Anadolu'da (Dörtyol, İskenderun, Karataş) bulunur.

Datura innoxia (tüylü tatula)

D. metel L. (boruçiçeği): 50-200 cm yükseklikte, hemen hemen tüysüz bir türdür. Meyvelerinin üzerinde diken bulunmaz. Çiçek elde etmek için Gönen (Balıkesir) de yetiştirilmektedir. Çiçekleri (Flos Daturae metel) demetler halinde kurutulur. Bu çiçekler 'boruçiçeği' ismi altında, nefes darlığına karşı, sigara halinde kullanılır.

Datura metel (boruçiçeği)

TAVŞANMEMESİ KÖKÜ

Lat. Radix Rusci aculeati; Alm. Maeusedornwurzel; Fr. Racine de petit-houx; İng. Butcher's broom

Ruscus aculeatus L. (Liliaceae) türünün sonbahar veya ilkbaharda toplanıp kurutulmuş kök veya rizomlarıdır. Bitki 30-100 cm yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaççıktır. Yapraklar (dallar) oval biçiminde, ucu dikenli, 1-4 cm uzunlukta. Meyve nohut büyüklüğünde ve parlak kırmızı renklidir.

Dış görünüş: 5-10 cm uzunlukta, 1 cm'ye yakın çapta, üzeri sık halkalı, esmer sarı renkli ve kök artıkları taşıyan parçalar halindedir. Hafif reçine kokulu, önce tatlımsı ve sonra yakıcı lezzetlidir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Uçucu yağ, saponin ve rezin taşır. İdrar arttırıcı, kum dökücü, iştah açıcı, ateş düşürücü ve terletici etkilere sahiptir. Meyveleri kurutulup kavrulduktan sonra kahve yerine kullanılır. Dekoksiyon (%2-5) halinde, günde 2-3 bardak içilir. Lezzeti acı olduğundan bal ile tatlandırılmalıdır.

Diğer isimler: Dişi kuşkonmaz, enir, faredikeni, sıçandikeni (Trabzon), yaban mersini.

R. hypoglossum L. (Atdili, derekirazı, gelinküpesi, yalovamercanı): Akdeniz bölgesinde yetişir. Yapraklarının 5-10 cm uzunlukta olması ile yukarıdaki türden ayrılır. Kökleri tavşanmemesi kökü gibi kullanılır.

R. colchicus P.F. Yeo (zirmek): Borçka havalisinde yetişir. Yeşil dal ve yaprakları, taze halde, süt arttırıcı olarak ineklere yedirilir.

TEFARİK YAĞI

Oleum Patchouli

Pogostemon patchouly Pellet. (Syn: *P. heyneanus* Benth.) (Labiatae) türünün kısmen kurutulup fermente edilmiş yapraklarından elde edilen uçucu yağdır. Bu uçucu yağ veren bitki 60-100 cm yükseklikte, büyük yapraklı ve beyaz çiçekli bir türdür. Doğu Hint adalarında bol miktarda yetiştirilir. Kıvamlı, sarımsı yeşil renkli ve kuvvetli özel kokulu bir sıvıdır.

Böcek kaçırıcı ve antiseptik özellikleri vardır. Halen bilhassa parfümeri endüstrisinde kullanılır. Bitkinin kurutulmuş ve toz edilmiş yaprakları, elbiseleri böceklerden (güve gibi) korumak için, keseler içinde sandık ve dolaplara konulmaktadır.

Diğer isimler: Tefarük yağı.

TERMİYE TOHUMU

Lat. Semen Lupini; Alm. Lupinensamen, Fr. Graine de lupin; İng. Lupin seed

Lupinus albus L. subsp. *albus* (Syn: *L. temis* Forssk.) (Leguminosae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 100 cm kadar yükselebilen, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar el şeklinde, 5-15 yaprakçıklıdır. Yaprakçıklar iki yüzde de tüylü, çiçekler kelebek biçiminde, beyaz ve uç kısımları mavi renklidir. Meyve önce tüylü, sonra tüysüz ve sarımsı renklidir. Türkiye'de yabani olarak bulunduğu gibi ekimi de yapılmaktadır.

Dış görünüş: 8-15 mm çapında, üzeri düzgün ve genellikle acı lezzetlidir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Sabit yağ ve alkaloitler (lupinin, spartein ve diğerleri) taşımaktadır. İdrar arttırıcı, kurt düşürücü ve kuvvet verici etkilere sahiptir. Acı lezzetli ve zehirli olan alkaloitlerden kurtulmak için tohumlar kaynar suda haşlanır, haşlama suyu atılır ve kabuğu soyulduktan sonra yenilir. Kavrulmuş tohumlar bazen kahve yerine de kullanılmaktadır.

Termiye Konya'da şeker hastalığına karşı da kullanılmaktadır. Bir miktar termiye kahve tavasında kavrulur, değirmende çekilir ve elde edilen tozdan, sabahları aç karnına, bir kahve kaşığı alınır. Kan ve idrarda şekerin normale döndüğü iddia edilmektedir.[654]

Kullanılış şekli: Dekoksiyon (%2) halinde günde 2-3 bardak içilir. Termiye tohumunun "Tatlı" (alkaloit miktarı düşük) ve "Acı" (alkaloit miktarı yüksek) olmak üzere iki varyetesi vardır. Kuvvet verici olarak tatlı varyetenin kullanılması uygundur.

Toksikolojik etki: Bitki veya tohumlarının yenmesi, sarılık arazları ile belirlenen, tehlikeli zehirlenmeler yapmaktadır. Hayvanlarda da zehirlenmeler görülür. Koyunların bu bitkinin zehirli bileşiğine karşı özel bir dayanıklılığı bulunmaktadır. Tohumlar kaynar suda haşlandıktan veya kavrulduktan sonra yenildiğinde zehirlilik etkisi görülmemektedir.

Diğer isimler: Acıbakla, delicebakla, gavurbaklası, lupen, kurtbaklası, Mısır baklası, termiye, tirmis, yahudibaklası gibi isimler, yetiştirilen veya yabani *Lupinus* türlerine verilen isimlerdir.

TOLU PELESENGİ

Balsamum Tolutanum

Myroxylon toluiferum H. B. et K. (*Toluifera balsamum* L.) (Leguminosae) türünün dal ve gövdelerinin yaralanması ile elde edilen bir belsemdir. Bu tür Kolombiya, Venezuela ve Küba'da yetiştirilen büyük bir ağaçtır. Tolu pelesengi sarımsı esmer renkli, vanilya kokulu ve baharlı lezzetli parçalar

halindedir. Suda çözünmez. Etanolde tamamen çözünür.

Benzoik ve cinnamik asitlerin benzil alkol ile esterleri, serbest organik asitler, rezin, vanilin taşımaktadır. Hafif antiseptik, balgam söktürücü ve göğüs yumuşatıcı olarak dahilen toz 0,1-0,3 g hap halinde günde birkaç defa veya tolu şurubu halinde kullanılır. Zehirli bileşikler taşımayan iyi bir göğüs yumuşatıcıdır.

Diğer isimler: Kabak pelesengi, tolu balsamı.

TURP

Memleketimizde birçok turp çeşidi yetiştirilmekte ve sebze olarak kullanılmaktadır.[655] Tedavi yönünden aşağıdaki çeşitler önemlidir.

TURP TOHUMU (Semen Raphani): *Raphanus sativus* L. (Cruciferae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür sarı çiçekli ve bir yıllık bir bitkidir. Birçok çeşitleri kökü veya tohumu için yetiştirilir. Tohumlar sabit yağ (%35-50) ve glikorafanin ismi verilen kükürtlü bir glikozit taşır. Bu glikozit hidroliz sonunda, mikrop öldürücü etkiye sahip bir hardal esansı verir.

Turp tohumu, Avrupa'da pek tanınmamasına karşılık, Osmanlı tababetinde geniş bir kullanılış alanı bulmuştur. Birçok terkibin (macun) içinde turp tohumu bulunur. Uyarıcı, iştah açıcı, safra söktürücü ve mikropların üremesini önleyici etkileri vardır. Turpun salgın hastalıkları önleyici etkisi pek eski devirlerden beri bilinmektedir. Mısır'da Keops piramidinin yapımı sırasında, salgın hastalıklardan korumak için, işçilere soğan ve sarımsak ile birlikte turp yedirildiğini biliyoruz.[656]

KARATURP KÖKÜ (Radix Raphani nigri): *R. sativus* L. var. *niger* türünün taze köküdür. Kökler genellikle yumruk büyüklüğünde, üzeri siyahımsı ve iç kısmı ise beyaz renklidir. Hardal esansı ve C vitamini taşır. İştah açıcı, idrar söktürücü, karaciğeri kuvvetlendirici ve safra söktürücü etkilere sahiptir. Köklerin sıkılması ile elde edilen usare (Kara turp suyu) içilir veya kökler salata halinde taze olarak yenilir.

KIRMIZI TURP KÖKÜ (Radix Raphani radiculae): *R. sativus* L. var. *radicula* türünün taze köküdür. Bu varyetenin kökleri fındık veya ceviz büyüklüğünde olup parlak kırmızı renklidir. Hardal esansı ve C vitamini taşımaktadır. Kuvvet verici, iştah açıcı, idrar arttırıcı ve balgam söktürücü etkilere sahiptir. Taze olarak kullanılır.

Diğer isimler: Fındık turpu.

YABANİ TURP KÖKÜ (Radix Raphani raphanistri): *R. raphanistrum* L. türünün taze köküdür. Bu tür 20-50 cm yükseklikte, az çok tüylü, sarı çiçekli, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Bütün Avrupa ve Anadolu'da yabani olarak yetişir. Kökü ve yaprakları hardal esansı taşır ve iştah açıcı olarak kullanılır. Tohumlarından elde edilen yağdan sabun yapılmaktadır.

TÜTÜN YAPRAĞI

Lat. Folium Nicotianae; Alm. Tabakblaetter; Fr. Feuille de tabac; İng. Tobacco leaf

Nicotiana tabacum L. (Solanaceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür l m kadar yükseklikte, pembe, yeşilimsi beyaz çiçekli, bir yıllık otsu bir kültür bitkisidir. Vatanı Amerika olup İspanyollar tarafından Avrupa'ya getirilmiş ve 17. yüzyılın başından beri de Türkiye'nin muhtelif bölgelerinde yetiştirilmektedir.

Dış görünüş: 20-30 cm uzunlukta, tam kenarlı, saplı veya sapsız yapraklardır. Özel ve kuvvetli bir kokusu, acı ve yakıcı bir lezzeti vardır.

Bileşim: Alkaloitler (%0,40-4,5) taşımaktadır.[657] Alkaloitler içinde miktarı en yüksek olan nikotindir. Bu alkaloit fena kokulu bit sıvıdır. Tohumlar %35-44 arasında sabit yağ taşır.[658]

Etki ve kullanılış: Tütün yaprağından hazırlanan infüzyon (%1) haricen vücut parazitlerine karşı, vücuda sürülmek suretiyle kullanılır. Nikotinin sülfat tuzu, tarımsal mücadelede, böcek öldürücü olarak geniş mikyasta kullanılmıştır. Zehirliliği yüksek olan bir maddedir. Çok dikkatle kullanılmalıdır.

Tütün, Osmanlı İmparatorluğuna 1605 yılında Hollandalı ve Venedikli tacirler tarafından getirilmiş ve kullanılışı kısa sürede yayılmıştır.[659] Tütün içmeyi yasaklayan fetvalara ve Sultan IV. Murad döneminde uygulanan ölüm cezasına (1635) rağmen kullanılmasının önüne geçilememiştir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde tütün içenler dumandaki zararlı maddelerin bir kısmını tutmak için uzun "çubuk"lar kullanırlardı. Tütün çubukları yasemin, kiraz, mahlep, gül ve fındık gibi az çok kokulu bitkilerin dallarından yapılırdı. Aynı amaç için Yakın Doğu'da, tütün dumanını sudan geçirerek, zararlı maddelerinden kurtarmak için nargile denilen cihazlar kullanılırdı.[660]

Tanınmış İtalyan edibi Edmondo de Amicis, seyahatnamesinde,[661] tütün için kahve, afyon ve şaraptan sonra "şehvet çadırının dördüncü direği" veya "zevk ve sefanın dördüncü minderidir" dedikten sonra yüz yıl kadar önce tütün satıcılarının İstanbul'da, Mısır Çarşısı ile Balık Pazarı arasında, dar bir sokakta toplanmış olduklarını bildirerek çarşıyı şöyle tarif etmektedir:

"Bir zamanlar, kahve gibi, sultan fermanları ve şeyhülislâm hükümleriyle yasak edilen ve iştahı daha da arttırmaktan başka bir şeye yaramayan işkence ve azabın sebebi olan tütün. Bütün sokak tütün tüccarlarının işgali altındadır. Rafların üzerinde, üstüne bir limon konmuş ehram veya değirmen taşı şeklinde tütün mostraları görülür. Antakya'nın Lazkiye tütünü, sarı ve ipek gibi ince Saray tütünü, sigara yahut çubuk tütünü, Galata'daki iri kıyım hamalın içtiği tütünden saray bahçelerindeki köşklerde odalıkların efkârını dağıtan tütüne kadar her çeşnide ve her sertlikte tütün yığınları vardır. Ağıza nargile suyu ile temizlenmiş dumanı gelmese, en eski tiryakinin bile başını ağrıtacak çok sert bir tütün olan tömbeki ilaç gibi cam kavanozların içinde saklanır. Tütün tüccarlarının hemen hepsi kibar görünmeye çalışan calî tavırlı Rumlarla Ermenilerdir, alıcılar bunlarla şundan bundan konuşarak uyuşmaya çalışırlar. Hariciye nezareti ile Serasker kapısı memurları burada görülürler, bazen mühim birisiyle selâmlaşılır. Siyasetten bahsedilir, havadis toplanır, olan biten anlatılır, bu, dinlendirici ve sadece içinden geçerken bile, gevezelik etme ve tütün içme zevkini hissettiren kendine mahsus ve asaleti olan ufak bu çarşıdır."

Bugün memleketimizde çubuk ile tütün içme âdeti tamamen terkedilmiştir. Nargile ise meraklıları tarafından bilhassa Batı Anadolu (İzmir) bölgesinde halen de kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Duhan (Arapçadan).

Toksikolojik etki: Bitki taşıdığı alkaloitler nedeniyle çok zehirlidir. Bir damla nikotin dil üzerine konulduğu zaman ölüm ile sonuçlanan kuvvetli bir zehirlenme meydana getirir. Tütün yapraklarından hazırlanan hülasalar (%l) haricen vücut parazitlerine, ziraatte ise haşere öldürücü olarak kullanılır.

Bu şekilde kullanılış bazı kaza zehirlenmelerine sebep olmaktadır. Nikotinin sülfat tuzu da ziraatte haşere öldürücü olarak kullanılır. Bu bileşiğin zehirlilik etkisi de çok yüksektir. Kaza sonucu dahilen alınması ile öldürücü zehirlenmeler meydana gelir. Bitki ile meydana gelen zehirlenmeler memleketimizde çok nadirdir. Tütün ile zehirlenerek ölmüş hayvanların etleri de zehirlidir.

N. glauca R. Graham (yabani tütün: 200-300 cm yükseklikte, çok senelik bir bitkidir. Yapraklar mavimsi-yeşil renkli, uzun saplı. Çiçekler sarı renkli ve 3-4 cm uzunlukta. Vatanı Amerika olmakla beraber Ege ve Akdeniz bölgelerinde (İzmir, Aydın, Antalya, Mersin) yabani olarak rastlanmaktadır. Alkaloit olarak nikotin ve anabasin taşır. Bu nedenle çok zehirlidir. Yapraklarından su ile hazırlanan hülasalar tarımda haşere ilacı olarak kullanılmıştır.

N. rustica L. (deli tütün, Hasankeyf tütünü): 150 cm kadar yükseklikte, bir yıllık bir bitkidir. Yapraklar 30 cm kadar uzunlukta ve buruşuk yüzlü. Çiçekler yeşilimsi sarı renkli ve 1,5 cm kadar uzunluktadır. Güneydoğu Anadolu'nun bazı bölgelerinde (Gaziantep ve Kahramanmaraş) yetiştirilmektedir. Yapraklarından çiğneme tülünü, pipo tütünü ve nargile tütünü (Tömbeki) hazırlanmaktadır. Nikotin miktarı *N. tabacum* türününkinden daha yüksektir.

ENFİYE: Tütün yaprağının özel bir şekilde fermente edildikten sonra kokulandırılıp toz edilmesi ile elde edilen bir üründür. Burna çekilmek suretiyle kullanılır: Keyif verici ve aksırtıcıdır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde enfiye İstanbul'da devlete ait tesislerde hazırlanır ve satışa çıkartılırdı. Kaçak olarak gelen malların satışı şiddetle yasaklanmıştır. 1800 yıllarında İstanbul'da 40 kadar enfiyeci dükkânı bulunuyor ve enfiye satışından devlet önemli bir gelir sağlıyordu. Sonraları enfiye imal ve satışı Tekel'e devredilmiştir.[662] Osmanlı döneminde İstanbul'un ünlü tütün ve enfiye

satıcıları "Tiryaki çarşısı" denen sıra dükkanlarda (Süleymaniye Camiinin karşısı) toplanmışlardı.[663]

MARAŞOTU (burunotu): Kurutulmuş deli tütün (*N. rustica*) yapraklarının ceviz içi, meşe odunu külü, mazı ve nane veya tarçın ile birlikte dövülmesi sonucu elde edilen bir karışımdır. Enfiye gibi burna çekilerek veya ön dişler ile dudak arasında emilerek, keyif verici olarak kullanılır.[664] Doğu illerinde (Gaziantep, Kahramanmaraş) kullanılışı yaygındır. Karışımın muhafaza edildiği madeni kutuya "ot çanağı" denir.[665]

ÜVEZ KURUSU

Fructus Sorbi domesticae

Sorbus domestica L. (Rosaceae) türünün kurutulmuş meyveleridir. Bu tür genellikle 5-10 m yükseklikte, kışın yapraklarını döken, beyaz çiçekli bir ağaçtır. Yapraklar tüysü, 7-11 çift yaprakçıklı, yaprakçıklar dişli kenarlı, meyve 15-20 mm çapında, küre veya armut biçiminde, yeşilimsi sarı, kırmızı veya esmer kırmızı renklidir. Kuzey Anadolu'nun Batı bölümü, Marmara bölgesi ve Trakya'da yabani olarak yetiştiği gibi, meyvesi için bahçelerde de yetiştirilmektedir.

Meyveler tanen (%1-2), uçucu yağ, organik asitler (%6-7) ve renk maddeleri taşımaktadır. Yapraklarda da tanen bulunmaktadır. Meyveler ve yapraklar kabız etkilerinden dolayı, infüzyon (%5) halinde dahilen kabız olarak kullanılmaktadır.

ÜVEZ YAPRAĞI (Folium Sorbi): Yaprakları, halk arasında infüzyon (%5) halinde, şeker hastalığına karşı da kullanılmaktadır. Laboratuvar deneyleri ile yaprakların kan şekerini düşürücü bir etkiye sahip olduğunu gösterilmiştir.[666] Zararsız bir ilaçtır.

S. *aucuparia* L. (kuş üvezi): Meyvelerinin küçük (6-10 mm) ve kırmızı renkli ve yapraklarının tüysü olması ile yukarıdaki türden kolaylıkla ayrılabilir. Kuzey ve Doğu Anadolu dağlarında yabani olarak yetişmektedir. Bu türün yaprakları hafif müshil ve göğüs yumuşatıcı etkilere sahiptir. Türkiye'de 11 kadar *Sorbus* (üvez) türü bulunmaktadır. Bunlar yaprak ve meyve biçimlerine göre birbirlerinden kolaylıkla ayrılabilir.[667]

ÜZERLİK TOHUMU

Lat. Semen Pegani, Semen Harmalae; Alm. Peganum Samen; Fr. Graine de peganum; İng. Peganum seed

Peganum harmala L. (Zygophyllaceae) türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 70 cm kadar yükselebilen, tüysüz, parçalı yapraklı, beyaz çiçekli, çok yıllık ve çalı görünüşünde bir bitkidir. Orta Anadolu'da geniş alanlar kaplar.[668]

Peganum harmala (üzerlik), çiçek

Dış görünüş: Meyve bir nohut büyüklüğünde ve çok tohumlu. Tohumlar 3-3,5 mm uzunlukta, hafifçe kanatlı, piramit biçiminde, üzeri pürtüklü ve kırmızımtırak esmer renkli, kokusuz ve hafif acı lezzetlidir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Sabit yağ ve %4-7 oranında alkaloit (harmin, harmalin, harmol ve diğerleri) taşımaktadır.[669] Tohum ve kök kurt düşürücü, adet söktürücü, uyuşturucu, terletici ve yatıştırıcı etkilere sahiptir. Dahilen infüzyon (%2-5) halinde alınır. Urfa bölgesinde tohumlar, kavrulduktan sonra, dahilen basura karşı kullanılmaktadır.

Meyvelerinin, sıra ile ipe dizilmesi ile değişik şekilli nazarlıklar yapılır. Bu nazarlıklar Orta Anadolu'da pek çok köy evinde bulunur.[670] Tohumları, nazara uğradığı sanılan kişilerin tütsülenmesinde kullanılan drogların başında gelir. Şahsı tütsülemek için bir miktar üzerlik tohumu ateşe atılır, nazara uğramış olduğundan korkulan kimse, başını, ayaklarını ve kollarını, meydana gelen dumana tutar. Küçük çocuklar annelerinin kollarında dumandan geçirilerek tütsülenir. Tohumlardan Cezayir'de 'Türkiye kırmızısı' ismi verilen ve kumaş boyamak-

ta, haslığı nedeniyle çok değerli olan, kırmızı renkli bir boyar madde elde edilir.[671]

Diğer isimler: Yabani sedefotu.

Peganum harmala (üzerlik) meyvelerinden yapılmış nazarlık (T. Baytop koleksiyonu).

ÜZÜM

Fructus Vitis minuta

Vitis vinifera L. (Vitaceae) türünün 'Sultaniye' denilen kültür formunun kurutulmuş meyveleridir. Sultaniye üzümü bilhassa Batı Anadolu'da yetiştirilir. Taneleri küçük, esmer sarı renkli ve çekirdeksizdir. Sofralık olarak az kullanılır. Kurutulduktan sonra ihraç edilmektedir. Memleketimizde üzüm güneşte kurutulur. Bu iş için meyveler olgunlaştıktan sonra salkım halinde toplanır, potasa çözeltisine (potasyum karbonat + zeytinyağı) batırılır ve kâğıtlar üzerine konularak kurutulur.

Kuru üzüm şekerler, organik asitler ve tanen taşımaktadır. İyi bir gıda maddesidir. Tedavide idrar arttırıcı, yatıştırıcı, müshil ve kuvvet verici olarak, dekoksiyon (%5) halinde kullanılır. Dekoksiyondan günde 3-4 su bardağı içilir. Tedavide kullanılan kuru üzümler iki cinse ayrılmaktadır: 1- Büyük kuru üzüm (Uva Passa major); 2- Küçük kuru üzüm (Uva Passa minor).

Tedavide taze üzüm de kullanılmaktadır. Genellikle taze üzümün sıkılması ile elde edilen usareler koyulaştırılarak kuvvet verici ve gıda olarak kullanılır. Üzümün sıkılması ile elde edilen usareye 'Şıra', bunun ısıtılarak koyulaştırılması ile elde edilen şekle 'Pekmez', bunun da kesifleştirilmesi ve renginin açılması ile "Bulama" elde edilmektedir.

ASMA YAPRAĞI (Folium Vitis viniferae): *V. vinifera* L. türünün kurutulmuş veya taze yaprağıdır. Bu türün birçok kültür formları Türkiye'de geniş bir şekilde yetiştirilmektedir. Siyah üzüm yaprağı, tanen miktarının yüksek olması nedeniyle, dahilen infüzyon (%5) halinde kabız ve kan kesici olarak, taze yapraklar haricen yara iyi edici ve çıban açıcı olarak kullanılmaktadır.

VANİLYA MEYVESİ

Lat. Fructus Vanillae; Alm. Vanille (Schoten); Fr. Fruit de vanille; İng. Vanilla fruit

Vanilla planifolia Andrews (Orchidaceae) türünün olgunlaşmadan evvel toplanıp, suda haşlandıktan sonra, özel olarak kurutulmuş meyveleridir. Bu drogu veren bitki birçok tropikal bölgede (Meksika, Madagaskar, Java vs.) yetiştirilmektedir.[672] Drog hemen hemen yalnız kültür bitkilerinden elde edilir.

Dış görünüş: 15-25 cm uzunluk, 5-10 mm genişlikte, yassı, iki uca doğru incelmiş, parlak siyahımsı renkli ve üzerinde vanillin kristalleri görülen meyvelerdir. Kokusu özel ve kuvvetli, tadı acıdır.

Bileşim, etki ve kullanılış: Sabit yağ, rezin ve vanillin (%1-4) taşımaktadır. Midevi, uyarıcı ve cinsel gücü arttırıcı etkilere sahiptir. Bu etkileri, merkezi sinir sistemini uyarması sonucu meydana gelmektedir. Bugün bilhassa koku verici olarak gıda (meyve veya vanillin) endüstrisinde kullanılmaktadır. Günde birkaç defa, 0,2-0,3 g, hap halinde alınır. Yüksek miktarlarda alındığında kusma yapar.

Diğer isimler: Çubuk vanilya.

VENÜSSAÇI

Lat. Herba Capilli-veneris; Alm. Frauenhaar; Fr. Herbe de capillaire de Montpellier; İng. Venushair

Adiantum capillus-veneris L. (Adiantaceae) türünün sonbaharda toplanmış toprak üstü kısımlarıdır. Avrupa ve Türkiye'de yetişir. Genellikle rutubetli duvarlarda, kuyu duvarlarında aydınlık mağaralardaki rutubetli kayaların çatlaklarında yetişir. Çiçeksiz bir bitkidir.

Dış görünüş: Yaprak parçalı, loplar üçgen biçiminde ve uçları dişli. Yaprak ve lopların sapı siyahımsı esmer renkli. Hafif özel kokulu ve acımsı lezzetlidir.

Bileşim, etki ve kullanılış: Acı madde, müsilaj ve tanen taşır. Balgam söktürücü ve öksürük kesici olarak solunum sistemi hastalıklarında kullanılır. İnfüzyon (%2-3) bal ile tatlandırıldıktan sonra, günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Karabacak (Muğla).

BALDIRIKARA (Herba Adianti): *Asplenium adiantum-nigrum* L. (Aspleniaceae) türünün kurutulmuş toprak üstü kısımlarıdır. Bitki, Güney Avrupa ve Türkiye'de eski duvarlar ve kayalar üzerinde yetişir. 10-40 cm uzunlukta parçalı bir yaprak görünüşündedir. Yaprak ve lopların sapı, parlak siyahımsı renklidir. Venüssaçı yerine kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Bağrıkara, karabaldır.

DUVAR BALDIRIKARASI (Herba Rutae-murariae): *Asplenium ruta-muraria* L. (Aspleniaceae) türünün toprak üstü kısımlarıdır. Avrupa ve Türkiye'de duvarlar ve kayalar üzerinde yetişir. Küçük bir eğrelti olup yaprak sapının yeşil renkli olması ile yukarıdaki türlerden ayrılır. Venüssaçı yerine kullanılır.

YALANCI BİBER

Fructus Schini mollis

Schinus mollis L. (Anacardiaceae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür 5-10 m yükseklikte ve kışın yaprak dökmeyen bir ağaççıktır. Dalları ince ve sarkık, yapraklar bileşik. Her bir yaprakta 15-30 yaprakçık bulunur. Çiçekler beyaz. Meyve 6-7 mm çapında, kırmızı renkli. Vatanı Orta ve Güney Amerika dağları olmakla beraber Güney Avrupa ve Akdeniz bölgesi ülkelerinde süs ağacı olarak yetiştirilir. Antalya'nın park ve yollarında rastlanmaktadır.

Meyveler reçine, uçucu yağ (%3-5) taşımaktadır. İştah açıcı, hazmettirici, antiseptik ve idrar söktürücü etkilere sahiptir. Toz günde 1-2 g infüzyon (%2) halinde günde 2-3 bardak kullanılır. Yapraklar diş ve ağız hastalıklarında, antiseptik olarak, ağızda çiğnenir. Baharat olarak da karabiber yerine kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Amerikan biber ağacı.

YAPIŞKANOTU

Lat. Herba Parietariae; Alm. Glaskraut, Fr. Herbe de pariétaire; İng. Wallwort

Parietaria officinalis L. (Urticaceae) ve buna yakın türlerin kurutulmuş çiçekli dallarıdır. Bu tür Güney ve Doğu Avrupa ile Türkiye'de bulunan çok yıllık otsu bir bitkidir. Eski duvarların üzerinde, kayalıklarda ve viraneliklerde yetişir.

Dış görünüş: Yapraklar 3-10 cm uzunlukta, uzunca oval şekilli, tüylü, kısa saplı, koyu yeşil renkli, tam kenarlı, kokusuz ve tatsız.

Bileşim: Potasyum tuzları, tanen, flavon türevleri, müsilaj ve bir alkaloit[673] taşımaktadır. İdrar arttırıcı ve haricen yumuşatıcı etkilere sahiptir. Halk arasında dahilen şeker hastalığına karşı kullanılmakta ise de, doğrudan doğruya kan şekerini azaltıcı bir etkisi bulunmadığı gösterilmiştir.[674] İnfüzyon (%5) halinde günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Bereotu, duvarfesleğeni.

P. officinalis türü bir Avrupa bitkisidir. Türkiye'de çok nadir olarak bulunur. Bu nedenle memleketimizde bu tür yerine, Türkiye'de çok yaygın olan, *P. judaica* L. türünden elde edilen drog kullanılmaktadır.

YASEMİN ÇİÇEĞİ

Flos Jasmini

Jasminum officinale L. (beyaz yasemin, adi yasemin) (Oleaceae) türünün çiçekleridir. Bu tür yaprakları karşılıklı ve 5-9 yaprakçıklı, çiçekleri beyaz renkli ve kuvvetli kokulu olan tırmanıcı bir bitkidir.

Vatanı Batı Asya olmakla beraber Akdeniz bölgesi ülkelerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Çiçekleri uçucu yağ taşır. Bu yağda jasmon, linalol, geraniol ve bilhassa benzil asetat (%45-75) bulunmaktadır. Uçucu yağ bilhassa parfümeri endüstrisinde kullanılır. Çiçeklerinden hazırlanan infüzyon (%5) dahilen göğüs yumuşatıcı, sinir yatıştırıcı ve kabız olarak kullanılmaktadır. Çiçekler koku vermek için çaya da katılmaktadır. Osmanlı döneminde İstanbul bahçelerinde bol miktarda yetiştirilir ve çiçeklerinin 6 hafta zeytinyağı içinde tutulması ile elde edilen karışım, haricen sinir ağrılarına karşı friksiyon şeklinde kullanılırdı.

Jasminum officinale (yasemin)

Sigara içmekte kullanılan yasemin ağızlıklar bu türün dallarından yapılmaktadır. Yasemin ağızlık yapmakta kullanılan dallar, Çoruh nehri vadisindeki bazı köylerde (Artvin yakınındaki Fıstıklı köyü) elde edilmektedir.

Diğer isimler: Türk yasemini.

J. grandiflorum L. (İtalyan yasemini): Vatanı Hindistan dağları olan bir türdür. Çiçekte kaliks parçalarının kaliks tübünün iki misli uzunlukta olması ile yukarıdaki türden ayrılabilir. Memleketimizde (Antalya bölgesi) uçucu yağ elde etmek için yetiştirilir. Taze çiçeklerden, organik çözücü ile tüketme yoluyla, uçucu yağ elde edilmekte ve bu uçucu yağ dış ülkelere satılmaktadır.

J. fruticans L. (sarı yasemin, yabanyasemini): 0,5-4 m yükseklikte sarı çiçekli ve çalı görünüşünde bir bitkidir. Güney Avrupa ülkeleri ve Anadolu'da yabani olarak yetişmektedir. Çiçekli dallarından hazırlanan infüzyon (%5) dahilen idrar verici ve kurt düşürücü olarak kullanılmaktadır.

J. sambac (L.) Aiton (Arap yasemini): 1-3 m yükseklikte, yaprakları karşılıklı ve basit, çiçekleri beyaz renkli ve kuvvetli kokulu olan bir türdür. Çiçekleri katmerli olan bir kültür formu memleketimizde süs bitkisi olarak yetiştirilir ve "ful" ismiyle tanınır.

Plumeria acutifolia Poiret (Syn: *P. acuminata* Aiton) (Apocynaceae) (Amerikan fulu, Hint yasemini): Bu tür gövde ve dalları etli, yaprakları mızrak biçiminde, çiçekleri beyaz ve orta kısmı sarı, kokulu ve büyük olan bir bitkidir. Vatanı Meksika'dır. Kıbrıs'tan Güney Anadolu'ya getirilmiştir. Halen bu bölgede süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

YASEMİN KÖKÜ

Radix Gelsemii

Gelsemium sempervirens Ait. (Loganiaceae) türünün kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bu tür, sarı çiçekli, kışın yapraklarını dökmeyen tırmanıcı bir bitkidir. Amerika Birleşik Devletleri'nin güney bölgelerinde ve Meksika'da yetişir.[675]

Rezin, uçucu yağ ve alkaloitler (gelsemin ve diğerleri) taşımaktadır. Köklerden hazırlanan tentür veya ekstre, dahilen sinir ağrılarını azaltıcı (romatizma ve yüz ağrılarında) ve antispazmotik olarak kullanılmaktadır. Bu drogun Türkiye'de yetişen yasemin türleri ile ilgisi yalnız isminden ibarettir.

Diğer isimler: Sarı yasemin kökü.

YENİBAHAR

Lat. Fructus Pimentae; Alm. Piment; Fr. Poivre de la Jamaïque; İng. Pimento

Pimenta officinalis Lindl. (Myrtaceae) türünün henüz olgunlaşmadan önce toplanıp kurutulmuş meyvesidir. Bitki Orta Amerika ve bilhassa Jamaika'da yetişen ve yetiştirilen 5-10 m yükseklikte, kışın yaprağını dökmeyen bir ağaçtır.

Dış görünüş: 5-8 mm çapında, küre biçiminde, uç kısmında 4 dişli bir kaliks artığı bulunan bir meyvedir. Kokusu karanfili andırır, lezzeti batıcıdır.

Bileşim, etki ve kullanılış: Tanen, rezin ve uçucu yağ (%3-4) taşır. Uçucu yağda %60-75 arasında ögenol bulunmaktadır. İştah açıcı ve kabız etkilere sahiptir. Koku verici olarak bazı içkilerin terkibine girer. Memleketimizde bilhassa baharat olarak kul-

lanılmaktadır. Toz 0,5-1 g hap halinde, günde 2-3 defa alınır.

Diğer isimler: Jamaika biberi.

YERELMASI

Radix Helianthi tuberosi

Helianthus tuberosus L. (Compositae) türünün toprak altındaki yumrularıdır. Çok yıllık otsu bir bitkidir. Vatanı Kuzey Amerika'nın doğusu olmakla beraber Avrupa ve Türkiye'de sebze bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Karbonhidrat miktarının düşük (%15) olması nedeniyle şeker hastaları için faydalı bir yiyecektir. Süt arttırıcı, safra söktürücü, idrar arttırıcı ve kuvvetli afrodizyak etkilere sahiptir. Haşlanarak sebze olarak yenilir.

YENİDÜNYA PELESENGİ

Balsamum Copaivae

Değişik *Copaifera* türlerinden (*C. officinalis* L., *C. langsdorffii* Desf., *C. guyanensis* Desf. ve diğerleri) (Leguminosae) elde edilen bir oleorezinadır. Bu türler tropikal Amerika'da yetişen büyük ağaçlardır. Yenidünya pelesengi sarımsı renkli, berrak, oldukça kıvamlı, baharlı kokulu, keskin ve acı lezzetli bir sıvıdır.

Rezin (%60) ve uçucu yağ (%40) karışımıdır. Eskiden solunum ve idrar yolları antiseptiği olarak kullanılırdı. Bugün bu şekilde kullanılışı azalmıştır. Halen bilhassa boya ve cila endüstrisinde kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Kopahu balsamı.

YILANYASTIĞI YUMRUSU

Rhizoma Aronis

Arum italicum Miller ve buna yakın türlerin (Araceae) kurutulmuş yumrularıdır. *Arum* türleri genellikle 30-50 cm yükseklikte, çok yıllık, yumrulu ve otsu bitkilerdir. Yapraklar ok biçiminde, uzun saplı ve koyu yeşil renkli. Çiçekler özel bir çiçek durumu meydana getirirler. Bu durumda dişi çiçekler altta, erkek çiçekler ise üstle bulunur. Çiçek durumu külah biçiminde bir yaprak (spata) ile sarılıdır. Meyveler sonbaharda olgunlaşır. Bezelye tanesi büyüklüğünde ve kırmızı-turuncu renklidir. Birçoğu bir arada, mısır koçanını andırır bir durumda toplanmışlardır.

Türkiye'de 10 kadar *Arum* türü bulunmaktadır. Başlıca türler şunlardır. *A. dioscoridis* Sm. (Muğla, Antalya bölgesi), *A. italicum* Miller (Karadeniz bölgesi) ve *A. orientale* Bieb. (Karadeniz bölgesi ve Batı Anadolu).

Bileşim: Taze yapraklar ve yumru zamk, müsilaj, nişasta, saponin ve bir alkaloit (konisin) taşımaktadır. Kurutulmuş yaprak ve yumrulardaki saponin ve alkaloit oranı eser miktardadır.

Etki ve kullanılış: Taze yapraklar ve yumru, hayvanlar ve insanlar için zararlıdır. Hayvanlar bu bitkinin yapraklarını yemezler. Kurutulmuş ve suda kaynatılmış yumruların zehirliliği bulunmamaktadır. Bu nedenle bazı yörelerde bu bitkinin yumruları gıda olarak kullanılmaktadır.[676] Kurutulmuş yumrular dahilen balgam söktürücü ve müshil, taze yapraklar ve taze yumrular haricen çıban açıcı, yara iyi edici (basura karşı) ve kanı cilde toplayıcı olarak kullanılır.

Kullanılış şekli: Dahilen kuru yumru günde 1-2 g infüzyon halinde verilir. Haricen taze yaprak veya taze yumrudan kesilmiş olan dilimler, yara iyi edici olarak, cilt üzerine konulur ve sık sık değiştirilir.

Basura karşı kurutulmuş yumru veya meyveleri (yılanboncuğu adı verilir) toz edilir, kakao yağı yardımıyla süppozituvar (şaft) haline getirilir ve elde edilen süppozituvar makata konulur.

A. dioscoridis Sm. Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Adana, Gaziantep, Urla) gavurpancarı, sarmalık veya yılanpancarı" ismiyle tanınmakta ve yaprakları sebze olarak kullanılmaktadır. Sebze olarak kullanmak için yapraklar önce kaynar suda haşlanmakta ve haşlama suyu atılmaktadır. Bu şekilde zararlı maddelerinden kurtarılmış olan yapraklar ile et dolması yapılmakta veya kıyılarak özel yemekler hazırlanmaktadır. Adana bölgesinde bu türün yaprakları ile hazırlanan bir yemeğe "Tırşık" ismi verilmektedir.

A. italicum Miller (arkolahanası, domuzlahanası): Yumruları süs bitkisi olarak ihraç edilir.[677]

Toksikolojik etki: *Arum* türlerinin taze yaprak, meyve ve yumruları insanlar ve hayvanlar için tehlikeli ve zehirlidir. Zehirlenmeler ölüm ile sonuç-

lanabilir. Taze bitkiyi yiyenlerde ağız ve boğazda yanma hissi, dil şişmesi, mide ağrıları, kusma, ishal, gözbebeği genişlemesi ve kalp atışlarında intizamsızlıklar görülür. Aynı familyadan olan ve hayvanlarda zehirlenmeler yaptığı bilinen türler şunlardır:

Arisarum vulgare Targ.-Tozz. (yılanekmeği): Yapraklar mızrak biçiminde, çiçek durumu ilkbaharda meydana gelir. Akdeniz bölgesine yayılmıştır.

Biarum bovei Blume: Yapraklar mızrak biçiminde, çiçek durumu sonbaharda meydana gelir. Güney Anadolu bölgesine yayılmıştır.

B. tenuifolium (L.) Schott: Yapraklar mızrak biçiminde, çiçek durumu yaz sonunda meydana gelir. Batı Anadolu bölgesinde yaygındır.

Dracunculus vulgaris Schott (Syn: *A. dracunculus* L.) (yılanbıçağı): 100 cm kadar yükseklikte, çok yıllık otsu bir bitkidir. Yapraklar tabanda, uzun saplı, yaprak ayası daire biçiminde ve parçalı. Çiçek durumu ilkbaharda meydana gelir. Spata büyük, dış yüzü yeşil, iç yüzü koyu kırmızı renkli. Anadolu'da yaygın bir bitkidir.

Yumruları (Radix Aronis vulgaris, R. Dracunculi) ve yaprakları (Folium Dracunculi), lapa halinde, haricen basur memelerine karşı kullanılır. Batı Anadolu'da kökünün süt içinde tutulması ve sonra bu sütün içilmesi ile akrep sokmasına karşı bir yıllık bir bağışıklık elde edildiği söylenmektedir.

Helicophyllum rauwolfii Blume: Yapraklar daire şeklinde ve parçalı, çiçek durumu ilkbaharda meydana gelir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunur.

Diğer isimler: *Arum* türlerine Anadolu'da yılanyastığı, yılanbıçağı, yılanekmeği, buzağıotu, filkulağı gibi isimler verilmektedir. Botanik kitaplarında bulunan 'danaayağı' ismi Fransızcadan çeviri olup halk tarafından kullanılmamaktadır.

YULAF

Fructus Avenae

Avena sativa L. (Graminae) türünün olgun meyveleridir. Bu tür 50-150 cm yükseklikle, bir yıllık, otsu bir bitkidir. Bütün Avrupa ve Anadolu'da birçok ırkları yetiştirilmektedir. Yabani yulaf (*A. fatua* L.) türünden elde edildiği sanılmaktadır.

Yulaf tanesi sabit yağ, azotlu maddeler ve karbonhidrat (%60 civarında) taşımaktadır. Orta çağdan beri gıda ve ilaç olarak kullanılmaktadır. Haricen yulaf lapası çıbanları olgunlaştırmakta kullanılır. Dahilen dekoksiyon (%5) halinde, idrar arttırıcı, müshil, kuvvet verici ve yatıştırıcı olarak kullanılır.

Küçük çocuklarda ve hastalık sonlarında kuvvet verici olarak hububat dekoksiyonu çok başarılı olarak kullanılabilir. Hububat dekoksiyonu bir litre su içinde, her birinden 2 çorba kaşığı olmak üzere, yulaf, buğday ve arpa tanelerinin bir arada kaynatılması ve süzülmesi ile elde edilir. Sıvı kısım bal ile tatlandırılarak çocuklara ve hastalara içirilir. Bu karışım çabuk bozulduğu için her gün yeniden hazırlanmalıdır.

YÜKSÜKOTU YAPRAĞI

Lat. Folium Digitalis purpureae; Alm. Fingerhutblaetter; Fr. Feuille de digitale; İng. Foxglove leaf

Digitalis purpurea L. (Scrophulariaceae) türünün kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür 50-150 cm yükseklikte, tüylü yapraklı, kırmızı çiçekli, iki yıllık ve otsu bir bitkidir. Orta ve Batı Avrupa ormanlarında bulunur. Türkiye'de yabani olarak yetişmemektedir. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Dış görünüş: 10-30 cm uzunluk ve 5-10 cm genişlikte, oval biçimli, saplı veya sapsız, buruşuk ve tüylü bir yapraktır. Kokusu özel, lezzeti ise acıdır.

Bileşim: Primer ve sekonder glikozitler (digitoksin, gitoksin vs.), saponinler, tanen taşımaktadır. Digitaline ismi ile tedavide kullanılan bileşik, bu bitkinin yapraklarından elde edilen bir glikozit karışımıdır.

Etki ve kullanılış: Türkiye'de birçok *Digitalis* türü yetişmesine karşılık bunların halk arasında kullanıldığına rastlanmamıştır. Etkisi kalp ve böbrekler üzerindedir. İyi bir kalp kuvvetlendirici ve idrar arttırıcıdır. Çok etkili bileşikler taşıdığı için ancak hekim tavsiyesi ve kontrolü altında kullanılabilir.

Eski devirlerde de Anadolu'da bir kullanılışı bulunmuyordu. Eski Arap ve Grek hekimlerine ait tedavi kitaplarında da bu bitkinin kullanıldığına ait bir bilgi yoktur.[678] Yüksükotu yaprağının etkisi

ve kullanılışı hakkındaki ilk bilgiler Türkiye'ye Şânizâde Mehmet Ataullah (1771-1826) tarafından getirilmiştir.[679]

Kullanılış şekli: Eskiden bilhassa infüzyon veya tentür halinde kullanılırdı. 0,20-0,80 g yaprak 150 ml su ile infüzyon yapılır ve bu miktar 4-5 defada ve bir günde alınır. Bir günde alınabilecek en yüksek miktar 1 g yapraktır. Halen tedavide digital glikozitlerinden hazırlanmış preparatlar kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Kırmızı çiçekli yüksükotu, mayasılotu, parmakcıkotu.

Toksikolojik etki: Yüksükotu, taşıdığı kalp üzerine etkili glikozitler nedeniyle, insan ve hayvanlar için zehirli etkilere sahiptir. 10 g kuru veya 40 g taze yaprağın alınması insanlarda ölümle sonuçlanan zehirlenmeler meydana getirir. Hayvanlarda 25-140 g taze yaprak ölümle sonuçlanan zehirlenmeler yapmaktadır.[680]

Yüksükotu bitkisinin yenilmesi ile meydana gelen zehirlenmelere memleketimizde rastlanmamaktadır. Bunun başlıca sebebi yüksükotu bitkisinin halk arasında ilaç hazırlamakta kullanılmamasıdır. Hayvanlar da yüksükotu yapraklarını yememektedir. Görülen zehirlenmeler yüksükotu etkili maddelerini taşıyan ilaçların yanlış veya uzun süre alınmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye'de 8 kadar *Digitalis* türü yetişmekte olup bunların yayılış alanları aşağıda gösterilmiştir.[681]

D. cariensis Boiss. ex Jaub. et Spach (Muğla yüksükotu): Güney Anadolu.

D. davisiana Heywood: Muğla, Isparta, Antalya.

D. ferruginea L. (pasrenkli yüksükotu); Karadeniz bölgesi.

D. grandiflora Miller (büyükçiçekli yüksükotu): Kırklareli.

D. lamarckii Ivan. (Syn: *D. orientalis* Lam.) (doğu yüksükotu): Kuzey ve Orta Anadolu.

D. lanata Ehrh. (yünlü yüksükotu): Trakya.

D. trojana Ivan. (Truva yüksükotu): Çanakkale ve Balıkesir.

D. viridiflora Lindley (yeşilçiçekli yüksükotu): Kırklareli.

Türkiye'de yetişen türlerden bazıları üzerinde morfolojik, anatomik ve farmakolojik araştırmalar yapılmıştır.[682]

Digitalis ferruginea (pasrenkli yüksükotu)

Digitalis lanata (yünlü yüksükotu)

Yapılan farmakolojik ve toksikolojik araştırmalar sonunda en aktif olan türün *D. lamarckii* Ivan. (Syn: *D. orientalis* Lam.) olduğu saptanmıştır.

Türkiye'de yetişen *Digitalis* türlerinin biyolojik aktivitesi[683]

Tür	Kedi için öldürücü doz, g/kg
D. davisiana	0,99
D. ferruginea	0,053
D. grandiflora	0,033
D. lamarckii	0,025
D. schishkinii	0,072
D. viridiflora	0,087

Bu türlerin kimyasal yapıları (glikozitleri) ve farmakolojik etkileri oldukça iyi bir şekilde bilinmektedir. Buna karşılık bunlardan hiçbiri memleketimizde ne halk arasında ve ne de ilaç endüstrisinde kullanılmamaktadır. Bunlar halen ancak zehirli bitki olarak bir öneme sahiptirler.

Türkiye'de doğal olarak yetişen *Digitalis* türleri üzerinde ilk inceleme Abdurrahman Naci Efendi (Louis Chanel) (1839-1924) tarafından yapılarak 1889 yılında, aşağıdaki sonuçlar ile yayınlanmıştır:[684]

"Bugüne kadar *digitaline* yalnız *D. purpurea* türünden elde edilmektedir. Biz, diğer türler ile birlikte Doğu türlerinin de, etken madde *digitaline* yönünden az çok zengin olduğunu düşünüyoruz. Académie de Médecine de Paris'de yapılan son sunumlara göre bu tür, tedavi etkisini içerdiği bu etken maddeye (*digitaline)* borçludur. Yalnız ciddi bir kimyasal inceleme bu sorunu açıklığa kavuşturabilir. Ümid ederiz ki, günün birinde, Doğu'da yetişen yüksükotu türlerinin de hakkı verilir ve bunlardan yararlanabiliriz. Böylece, bizimkilerden çok kere daha üstün olmayan, yabancı ürünlere sonsuza kadar para ödeme yükümlülüğünden kurtulabiliriz."

Zaman, Abdurrahman Naci Efendi'nin haklı olduğunu göstermiştir. Bir Balkan bitkisi olan *D. lanata* türünden elde edilen glikozitler, bugün *D. purpurea* glikozitlerinin yerine geniş bir şekilde kullanılmaktadır.[685]

Yukarıdaki sonuç Türkiye tıbbi bitkileri üzerinde çalışan araştırıcılar için bir hedef olmalıdır.

Abdurrahman Naci Efendi, 1874-1881 yılları arasında İstanbul'daki Yollar ve Köprüler Mektebi'nde (Turuk u Maabir) hocalık yapmış olan Fransız kökenli bir öğretmendir. Bilhassa, İstanbul ve Selanik bölgeleri bitkileri ile ilgilenmiştir. Bu bölgelerden topladığı örnekler ile oluşturduğu koleksiyona "Flore de l'Empire Ottoman" veya "Flora Turcica" adını vermiştir. Bu koleksiyon halen Lyon Üniversitesi Fen Fakültesi Herbaryumu'nda (LY) muhafaza edilmektedir.[686]

Selanik civarından (Çayırlı dağ) topladığı bir *Digitalis* türüne *D. Nadji* Heldr. et Nadji (*D. Charrelli* Heldr. ex Nadji) adı verilmiştir.[687]

Türkiye'de doğal olarak yetişen *Digitalis* türlerinden yararlanılarak, ülkemizin gereksinmesi olan digital glikozitlerini elde etme yönündeki görüşler uygulama olanağından yoksundur.[688] Türkiye'nin yıllık digital glikozitleri ihtiyacı çok düşüktür. 1980 yılında 3.400.000 TL. karşılığı 27 kg digital glikoziti dış ülkelerden getirilmiştir. Bu kadar az bir miktar için bitki kültürü yapmak ve ekstraksiyon tesisleri kurmak verimlilikten uzaktır. Eğer olanaklar elverir ve alıcı bulunabilir ise glikozit eldesinde kullanılan, *D. lanata* türünü dağ köylerinde yetiştirmek ve elde edilen yaprağı kuruttuktan sonra dış ülkelere satmak bugün için en uygun yol olarak görülmektedir.[689]

ZAKKUM YAPRAĞI

Lat. Folium Nerii, Folium Oleandri; Alm. Oleanderblaetter; Fr. Feuille d'oléandre; İng. Oleander leaf

Nerium oleander L. (Apocynaceae) türünün taze veya kurutulmuş yapraklarıdır. Bu tür Akdeniz bölgesi ülkeleri ile Türkiye'de, sulak yerlerde, yabani olarak yetiştiği gibi süs bitkisi olarak park ve bahçelerde de yetiştirilir. Pembe çiçekli, kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaççıktır.

Dış görünüş: 10-15 cm uzunluk ve 2-3 cm genişlikte, mızrak biçiminde, derimsi, üst yüzü koyu, alt yüzü ise açık yeşil renklidir. Kokusuz ve keskin lezzetlidir.

Nerium oleander (zakkum)

Bileşim, etki ve kullanılış: Glikozitler (oleandrin) taşımaktadır. Dahilen idrar arttırıcı ve kalp kuvvetlendirici etkisi vardır. Tıbbi miktarın üzerinde alındığı zaman kalp yetmezliği, kusma ve ishal ile kendini gösteren ağır zehirlenmeler yapar. Tehlikeli bir drogdur. Dahilen ancak hekim kontrolü altında kullanılabilir. Haricen zeytinyağındaki maserasyonu vücut parazitlerine (bilhassa uyuz parazitine) karşı kullanılır.

Kullanılış şekli: Haricen zeytinyağındaki maserasyonu cilde sürülür. 10 g kaba toz edilmiş yaprak 100 g zeytinyağı içinde bir hafta bırakılır. Sonra bezden süzülür ve sıvı kısım vücut parazitlerine karşı kullanılır.

Toksikolojik etki: Bütün bitki zehirlidir. Zehirlenme mide ve bağırsak bozuklukları, solunum güçlüğü ve nabız yavaşlaması gibi belirtiler ile ortaya çıkar. Kalp yetmezliği ölüme sebep olur. Bir gram kuru yaprak insanlarda tehlikeli zehirlenmeler yapar. Zehirlilik kurutma ve kaynatma ile ortadan kalkmaz. Dal ve yaprakların suya konulması sonucu etkili maddeler suya da geçer ve bu suyun içilmesi zehirlenmelere sebep olur. Bu bitkiyi yiyerek ölmüş olan hayvanların etleri de zehirlidir.

Diğer isimler: Ağıçiçeği, kan ağacı (Muğla), zıkkım ağacı.

ZAKKUM VE KANSER: Opr. Dr. Ziya Özel'in zakkum yapraklarından hazırladığı bir sulu hülasayı zerk suretiyle kullanarak bazı kanser türlerinde başarılı sonuçlar aldığı 11 Şubat 1988 günü, TRT 1'de 28 dakika süren bir haber ile kamuya duyurulmuştur. Bu açıklama üzerine ilgili hekimler konuyu tartışmaya başlamış, leyhte ve aleyhte birçok görüş ileri sürülmüştür.

İstanbul Üniversitesi Deneysel Tıp Araştırmaları Merkezi'nde (DETAM) fareler üzerinde bazı deneyler yapılmış ve sonuçta merkezin yöneticisi Prof. Dr. Sevim Büyükdevrim, Dr. Özel'in hülasasının (NO ekstresi) farelerde kanseri %100 önlediğinin saptandığını açıklamıştır. Buna karşılık Cerrahpaşa Tıp Fak. Onkoloji Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Uğur Derman, DETAM'ın bu tür araştırmaları yapacak bir güçte olmadığını belirtmiştir.[690]

Konunun önemi nedeniyle, 31 Mart 1988 tarihinde. Ankara'da toplanan VII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı'nda "Bitkilerin Kanser Tedavisindeki Yeri ve Nerium oleander" konusu ele alınmış ve bu toplantıya 22 bildiri sunulmuştur.[691]

Songül Türköz bu toplantıya sunduğu bildiride, Dr. Özel tarafından 1966 yılından beri yapılan uygulamaları iyi bir şekilde incelemiş ve gerekli araştırmaların bilimsel düzeyde yapılmadığı için Dr. Özel'in iddialarının inandırıcı olmadığı sonucuna varmıştır.[692]

Meydana gelen tartışmalara bir açıklık getirmek için Y. Fincancı ve A. Aydın, Dr. Özel ile uzun bir konuşma yaparak, iddiaları "Zakkum Dosyası" adı altında 7 bölüm halinde yayınlamışlardır.[693] Konunun Türkiye'de çözümlenmesinin mümkün olmadığının anlaşılması üzerine, Prof. Dr. K. H. C. Başer (Eskişehir) aracılığıyla, konu Münih Eczacılık Enstitüsü hocalarından Prof. H. Wagner'e verilerek, kansere karşı etkili olabilecek bileşiklerin, saptanması istenmiştir. Bu araştırmacının 2 yıl süren çalışmaları sonunda da etkili madde saptanamamış ve ilaç, üretimi için gerekli patentin alınamamış olması nedeniyle konu terk edilmiştir.[694]

Bu konu, bir bitkiden etkili bir bileşik elde edip ilaç haline getirilmesinde uygulanması zorunlu incelemelerin[695] (analitik, toksikolojik, farmakolojik ve klinik) yapılmadan yola çıkılmasının hüzünlü bir hikâyesidir. Yeterli bilgi, beceri ve tesise sahip bulunmadığımız için girişim emek, para ve zaman kaybıyla sonuçlanmıştır.

TÜRKİYE BİTKİLERİ ÜZERİNDE YAPILAN ANTİTÜMOR MADDE ARAŞTIRMALARI: Prof. Dr. Ayhan Ulubelen (1931-2020) 1968 yılından itibaren Türkiye bitkileri üzerinde antitümor madde araştırmaları yapmıştır. Bu araştırmalar

bitki örneklerinden hazırlanan alkol hülasalarının Amerika'daki NIH (National Institute of Health) merkezine yollanarak, fareler üzerinde yapılan deneyler ile antitümor bir etkiye sahip bulunup bulunmadığının saptanmasından ibarettir.[696] Bugüne (1999) kadar yapılan deneylerde antitümor etkisi olan ve tedavi maksadıyla kullanılabilecek özelliğe sahip bulunan etkili bir bileşik saptanamamıştır.

ZAMBAK SOĞANI

Bulbus Lilii albi

Lilium candidum L. (ak zambak) (Liliaceae) türünün taze soğanıdır. Bu tür 90-100 cm yükseklikte, beyaz çiçekli ve çok yıllık bir bitkidir. Çiçekler kuvvetli kokulu, soğan ise sarımsı beyaz renklidir, Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirildiği gibi Batı Anadolu'da (İzmir, Karaburun, Söke-Bafa gölü, Marmaris-Bozburun) yabani olarak yetişir. Taşlık ve kayalık yerleri sever.[697]

Dahilen, infüzyon halinde (%2), idrar arttırıcı ve balgam söktürücü, haricen ise çıbanları olgunlaştırıcı olarak kullanılmaktadır. Çiçeklerinden kokulu maddeler elde etmek için, eski Yunanlılar döneminde, Batı Anadolu'da geniş mikyasta yetiştirilirdi. Bugün bilhassa süs bitkisi olarak yetiştirilmekte ve soğanı dış ülkelere ihraç edilmektedir.

Zambak suyu: Zambak çiçeğinin su buharı distilasyonu ile elde edilir. Haricen cilt lekelerinin ve sivilcelerin tedavisinde kullanılır.

Zambak yağı: Zambak çiçeğinin bir müddet zeytinyağı içinde tutulması ile elde edilir. Koku verici olarak kullanılır.

Diğer isimler: Akzambak, Bey zambağı (Marmaris), beyaz zambak, mis zambağı.

L. martagon L. (İstanbul zambağı, Sultan zambağı): Çiçekleri pembe renklidir. Batı Karadeniz bölgesi ormanlarında (İstanbul, Bolu, Zonguldak, Kastamonu) yetişir. Yumruları Bolu çevresinde müshil, idrar ve safra söktürücü olarak kullanılmaktadır.

ZENCEFİL KÖKÜ

Lat. Rhizoma Zingiberis; Alm. Ingwer; Fr. Rhizome de gingembre; İng. Ginger root)

Zingiber officinale Roscoe (Zingiberaceae) türünün kurutulmuş rizomlarıdır. Bu tür 100 cm kadar yükseklikte, kamış görünüşünde, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklar mızrak biçiminde, sivri uçlu, tarçın kokulu çiçekler birçoğu bir arada ve sarı renkli. Vatanı Güney Asya olmakla beraber birçok tropikal ülkede (Hindistan, Güney Asya adaları, Batı Afrika vs.) ekilir. İstanbul'da seralarda süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

Dış görünüş: 7-15 cm uzunluk ve 1-1,5 cm kalınlıkta, dallı, yassı ve esmer gri renkli parçalardır. Kokusu kuvvetli ve hoş, tadı ise batıcıdır.

Bileşim, etki ve kullanılış: Nişasta, rezin ve uçucu yağ (%1-3) taşımaktadır. Yatıştırıcı ve gaz söktürücü etkilere sahiptir. Halen bilhassa baharat olarak kullanılmaktadır. 'Curry powder' tipindeki birçok baharat karışımının terkibine girer. Son yıllarda müstahzar ilaç halinde (Ginger, 250 mg, Adeka) mide bulantısı ve taşıt tutmasına karşı kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli: Toz günde 0,25-1 g infüzyon (%1) halinde günde 1-2 bardak alınır.

ZERAVENT KÖKÜ

Radix Aristolochiae

Bu isim altında bazı *Aristolochia* (Aristolochiaceae) türlerinin kurutulmuş rizomları kabul edilmektedir. Bu türler çok yıllık, otsu veya çalı biçiminde ve tırmanıcı bitkilerdir. Toprak altı kısmı küremsi, uzunca oval veya silindir biçimindedir. Yapraklar genellikle kalp biçiminde, saplı veya sapsızdır. Çiçekler zigomorf (pipo biçiminde), değişik büyüklükte ve renktedir. Türkiye'de 25 kadar tür yetiştiği bilinmektedir. Tedavi kitaplarında genellikle aşağıdaki 3 türden elde edilen rizomlar kayıtlıdır.[698]

A. clematitis L.: Kökler silindir biçiminde, yapraklar saplı. Türkiye'de Kuzey Anadolu bölgesinde, yetişir.

A. longa L.: Rizom uzunca oval, yapraklar saplı, Türkiye'de bulunmayan bir Avrupa bitkisidir.

A. rotunda L.: Rizom küremsi biçimli, yapraklar hemen hemen sapsız, Türkiye'nin yalnız Trakya bölgesinde (Edirne, Tekirdağ) bulunmaktadır. Rizomlar tanen, şekerler, uçucu yağ, rezin, aristolohik asit ve az miktarda alkaloit taşımaktadır.

Zeravent kökü, Dioskorides döneminden beri, âdet getirici, idrar arttırıcı, müshil ve romatizma ağrılarını azaltıcı etkilerinden ötürü tedavi alanında kullanılmaktadır. Dahilen infüzyon (%1-2), bal ile tatlandırıldıktan sonra, günde 2-3 bardak içilir. Kök ince toz edildikten sonra bal ile macun haline getirilerek de alınabilir. Günde alınacak miktar 4-8 g arasındadır.

Haricen cerahatli yaralar, egzama ve buna benzer deri hastalıklarının tedavisinde kullanılır. Eller ve bacaklarda meydana gelen egzama ve diğer allerjik deri hastalıklarının tedavisi için, hasta kısımlar %10 oranında hazırlanmış zeravent dekoksiyonunda 10-20 dakika tutulur ve yaralı yerler aynı dekoksiyona batırılmış tülbent ile sarılır.

Köke verilen isimler: Adi zeravent (Radix Aristolochiae longae vulgaris, Rhizoma Clematidis), uzun zeravent (R. Aristolochiae longae), yuvarlak zeravent (R. Aristolochiae rotundae).

Bitkilere verilen isimler: Kabakulakotu, kurtluca, loğusaotu, pipoçiçeği, zeravendotu (Arapçadan), karaasma (*A. clematitis* için).

Eskiden bu drog yerine *Corydalis bulbosa* (L.) DC. (Syn: *C. cava* (L.) Schweigg. et Koerte) (Radix Aristolochiae cavae) ve *Cyclamen* türlerinin yumruları (Tubera Cyclaminis) kullanılırdı.[699]

A. serpentaria L. veya *A. reticulata* Nutt. türlerinin kökleri eskiden engerek kökü, yılan kökü (Rhizoma Serpentariae) ismi altında kuvvet verici, iştah açıcı ve uyarıcı olarak kullanılırdı.

ACIKÖK (Radix Aristolochiae hirtae): *A. hirta* L. türünün kurutulmuş köküdür. Bu tür silindir biçiminde, 3-4 cm çapında, uzun bir kökü olan, tüylü, yaprakları saplı, çiçekleri küçük, siyahımsı kırmızı renkli ve üzeri tüylü, çok yıllık bir bitkidir. Batı ve Güney Anadolu'da (Bursa, Balıkesir, İzmir, Antalya) yetişmektedir.

Kökler uçucu yağ, acı madde, tanen, nişasta, şekerler, renk maddeleri ve rezin taşır. Dahilen yara iyi edici (sivilce, basur, çıban vs.) ve kan temizleyici olarak kullanılır. Kurutulmuş kökün dövülmesi ile elde edilen toz biraz şap ile karıştırılır ve hap halinde kullanılır. Uzun zaman kullanılması bazı zehirlenme arazlarının görülmesine sebep olmaktadır. Muğla bölgesinde, kökten hazırlanan infüzyon, dahilen akrep ve yılan sokmasına karşı kullanılmakta, mide ağrılarına da iyi geldiği söylenmektedir.

Diğer isimler: Yılanotu (Muğla).

ZERDALİ TOHUMU

Semen Armeniacae

Armeniaca vulgaris Lam. (Syn: *Prunus armeniaca* L.) (zerdali) (Rosaceae) türünün kurutulmuş olgun tohumlarıdır. Bu tür 3-15 m yükseklikte, yatık dallı bir ağaçtır. Yapraklar basit, saplı, dişli kenarlı ve sivri uçludur. Meyve olgunlukta turuncu renkli, üzeri hafif tüylü ve tatlı lezzetlidir. Tek bir tohum taşır. Tohum acı lezzetli ve özel kokuludur. Vatanı Kuzey Çin (Pekin civarı) dağlarıdır. Halen bütün Akdeniz ülkeleri ve Türkiye'de meyve ağacı olarak yetiştirilir. Büyük meyveli ve tohumu tatlı lezzetli olan kültür formları 'kayısı' ismini alır. Bu formlar, zerdali üzerine aşılama ile üretilir. Zerdali çekirdeği yağ (%41) ve amygdalin taşır.[700] Tedavide şeftali çekirdeği gibi kullanılır. Meyve müshil etkilidir.

Zerdali ve kayısı meyvesi kolaylıkla kurutulabilir ve besin değeri yüksektir. Eski devirlerde gıda olarak büyük bir rol oynamıştır. P. Zhukovsky bu hususta şunları yazmaktadır:[701]

"Kayısı kültürü Anadolu bahçeciliğinde hemen hemen hâkim bir mevki işgal eder. Orta Anadolu'nun en fakir bahçelerinde kayısı ağaçları bulunur. Eskiden kervan yolları memleketin hayat damarlarını teşkil ederdi ve yolcu, muhafazası kolay, ucuz, lezzetli ve bozulmayan yolluk gıda maddesi olarak kuru kayısıdan geniş ölçüde istifade ederdi. Böylece kayısı besi maddesi olarak halkın beslenmesinde büyük rol oynardı. Arabistan, Mezopotamya ve Güney İran'da kuru hurmanın oynadığı rolü burada kuru kayısı oldukça büyük mikyasta oynardı."

İbn Batuta ise *Seyahatname*'sinde Anadolu kayısısı için şöyle demektedir: "Buranın bağ ve bahçeleri çoktur. Meyveleri ise pek nefistir. "Kamereddin" denilen bir çeşit kayısı pek lezzetli olduğu gibi, çekirdeği de tatlıdır Bu meyve kurutulduktan sonra Mısır'a gönderilir ve orada pek makbul sayılır".[702]

Malatya kayısılarında toplam şeker miktarı %48-73 arasında değişmektedir.[703] Kayısı ağacının

odunu, çok sert olması nedeniyle, bilhassa kaval yapımında kullanılmaktadır.

Diğer isimler: Mişmiş tohumu.

Bkz. Şeftali tohumu.

KAYISI YAĞI (Oleum Armeniacae): Zerdali veya kayısı tohumlarından elde edilen sabit yağ. Sarımtırak renkli ve özel (benzaldehid) kokuludur. Cilt bakımında, göz kenarlarında oluşan kırışıklıklara karşı kullanılır.

ZERDEÇAL

Lat. Rhizoma Curcumae longae; Alm. Kurkuma-Fingern; Fr. Racine de curcuma; İng. Turmeric-Finger

Curcuma longa L. (Zingiberaceae) türünün, kaynatıldıktan sonra, kurutulmuş rizomlarıdır. Bu tür vatanı Hindistan olmakla beraber birçok tropikal ülkede yetiştirilmektedir. Sarı çiçekli, büyük yapraklı, rizomlu ve çok yıllık bir türdür.

Dış görünüş: Bitki yumurta veya armut biçiminde olan esas rizom ve parmak biçiminde olan yan rizomlar meydana getirir. Esas rizomdan elde edilen droga "yuvarlak zerdeçal", yan rizomlardan elde edilene ise "uzun zerdeçal" ismi verilir. Drog bilhassa yan rizomlardan ibarettir.

Drog genellikle 3-7 cm uzunlukta, parmak biçiminde, sert, üst yüzü sarımsı veya esmer, iç yüzü sarı veya sarımsı esmer renkli olan parçalar halindedir. Çiğnendiği zaman tükürüğü sarıya boyar. Kokusu özel, tadı acımsıdır.

Bileşim, etki ve kullanılış: Uçucu yağ (%3-5), rezin ve kurkumin isimli sarı renkli bir boyar madde taşımaktadır. Midevi, gaz söktürücü ve safra arttırıcı etkilere sahiptir. Bugün bilhassa gıda maddeleri, tuvalet malzemesi, ipekli kumaşlar ve ince derilerin boyanmasında kullanılmaktadır.

Kullanılış şekli: Toz 0,25-0,50 g günde birkaç defa alınır. Dekoksiyon (%2-5) halinde günde 2-3 bardak içilir.

Diğer isimler: Hint safranı, safran kökü, sarıboya, zerdeçav, zerdeçöp.

ZEYTİN YAPRAĞI

Folium Olivarum

Olea europea L. (Oleaceae) türünün yapraklarıdır. Memleketimizde bu türün iki varyetesi bulunmaktadır:

var. *europea* (aşılı zeytin): Yapraklar 4 cm'den daha uzun, meyve 35 mm kadar büyüklükte, dikensiz bir bitki.

var. *sylvesrris* (Miller) Lehr. (delice, erkek zeytin, yabani zeytin): Yapraklar 4 cm'den daha kısa, meyve 15 mm kadar büyüklükte, alt dallar dikenli. Ege ve Akdeniz bölgesinde yabani olarak yetişmektedir.

Aşılı zeytin, 10-20 m kadar yükseklikte, dalları dikensiz, meyvesi uzunca ve büyük, beyaz çiçekli bir ağaçtır. Akdeniz bölgesi ülkelerinde yetiştirilir. Soğuğa dayanıklı değildir. Sümerliler devrinden beri yetiştirilip yararlanılan bir bitkidir. Uzun ömürlüdür. 1000-2000 yıl yaşadığı sanılmaktadır. Yapraklar tanen, uçucu yağ, organik asitler ve rezin taşır.

Yapraklar ve gövde kabuğu, infüzyon halinde (%5) iştah açıcı, idrar verici, kabız, ateş düşürücü etkilere sahiptir. Şeker hastalığına karşı da kullanılmaktadır. Haricen cerahatli yaraların temizlenmesi ve pansumanında kullanılır.

ZEYTİNYAĞI (Oleum Olivarum): *O. europea* L. (Oleaceae) türünün olgun meyvelerinden sıkma yoluyla elde edilen bir sıvı yağdır. Bilhassa oleik asit gliseritlerini (%75) taşımaktadır. Ayrıca vitaminler (A ve E) ve az miktarda fitosterol taşır.[704] Dahilen müshil ve safra söktürücü, haricen ise yumuşatıcı ve yatıştırıcı olarak kullanılır. Kabızlığa karşı, sabahları aç karnına 1 veya 2 çorba kaşığı alınır. Safra kesesi tıkanıklıklarında safra söktürmek için sabahleyin aç karnına 50-150 g alınmalı ve bu tedaviye bir hafta devam edilmelidir.

ZİFT

Pix Atra, P. Navalis, P. Nigra

Çam katranının (kara katran) ısıtılarak su ve uçucu kısımlarından kurtarılması ile elde edilir. Çam katranı gibi, Toros dağlarının yaylalarında elde edilmektedir.[705] Siyah renkli, soğukta sert ve

kolaylıkla kırılabilen, 37 derece civarında yumuşayan, kaynar su içinde tamamen sıvı hale gelen, çam katranı kokulu bir maddedir.

Merhem (Unguentum Picis Pini) halinde haricen bazı deri hastalıklarına (uyuz, egzama, mantar hastalıkları gibi) karşı çok eski devirlerden beri başarı ile kullanılmaktadır. Kara sakız merhemi, 2 kısım kara sakız, 1 kısım sarı balmumu ve 1 kısım sarı vaselinin hafifçe ısıtılarak karıştırılması yoluyla kolaylıkla elde edilebilir. Kara sakız yerine çam katranı da kullanılabilir.

Bazı aktarlar, çam katranı zifti yerine, petrol zifti (asfalt) satmaktadırlar. Bu zift kokusunun gazyağını andırması ile çam katranı ziftinden kolaylıkla ayrılabilir ve tedavide kullanılmaz.[706] Deniz vasıtalarının kalafatlanması işinde eskiden çok kullanılan bir madde idi.

Diğer isimler: Kara sakız.

ZİVİRCİK TOHUMU

Semen Anagyridis foetidae

Anagyris foetida L. (Leguminosae) türünün kurutulmuş tohumlarıdır. Bu tür 100-300 cm yüksekte, kuvvetli kokulu bir çalıdır. Yapraklar 3 yaprakçıklı ve saplıdır. Yaprakçıklar basit, tam kenarlı, üst yüz çıplak, alt yüz tüylü, açık yeşil renklidir. Çiçekler, 2-12 çiçekli kısa salkımlar halindedir. Korolla kelebek biçiminde, sarı renkli; bayrakçık siyah lekelidir. Meyve çıplak, 10-20 cm uzunlukta, 3-8 tohumlu bir legümendir. Yapraklar ve gövde kabuğu, hoş olmayan, kuvvetli bir kokuya sahiptir. Ege ve Akdeniz bölgelerinde yaygındır.

Tohumlar alkaloitler (cytisin, anagyrin ve diğerleri) taşımaktadır. Müshil, kusturucu ve kurt düşürücü etkilere sahipse de çok zehirli olduğundan tedavide nadiren kullanılır. Silifke bölgesinde tohumların yağ ile dövülmesi sonucu elde edilen merhem, haricen çıbanlara karşı, yara iyi edici olarak kullanılmaktadır.

Toksikolojik etki: Bütün bitki ve bilhassa tohumlar zehirlidir. Çocuklar tarafından, fasülye tanesine benzetilerek yenmesi tehlikeli zehirlenmelere sebep olmaktadır.

Salvia fruticosa

(adaçayı)

Kaynaklar

1. Georg Dragendorff, *Die Heilpflanzen der verschiedenen Völker und Zeiten* (Stuttgart: Ferdinand Enke, 1898) (reprint München 1967); "Inventory of Medicinal Plants: Selection and Characterization" *WHO Chronicle* 33, 2 (1979): 56-57; Guiseppe Penso, *Index Plantarum Medicinalium Totius Mundi Eorumque Synonymorum (INPLAMED)* (Milano: Organ. Ed. Medico Farmaceutica / OEMF, 1983).
2. Turhan Baytop, *Türkiye'nin Tıbbı ve Zehirli Bitkileri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1963).
3. Ralph Stefan Solecki, *Shanidar: The Humanity of Neanderthal Man* (London: Allen Lane, 1972); Turhan Baytop, "Tıbbi bitkiler hakkında Anadolu halkı arasındaki bilgilerin kaynakları," *New Trends and Methods in Natural Products' Research - Proceedings of the XII International Symposium on Plant Originated Crude Drugs, Ankara 20-22 May 1998*, yay. haz. İhsan Çalış, Tayfun Ersöz ve A. Ahmet Başaran (Ankara: 1999) içinde,1-10.
4. Peter Hadland Davis, *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, 9 cilt ve Supplement 1 (c.10) (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1965-1988); P. H. Davis, *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, Supplement 2 (c.11), yay. haz. Adil Güner, Neriman Özhatay, Tuna Ekim, K. Hüsnü Can Başer (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000); P.H. Davis, *Resimli Türkiye Florası*, yay. haz. Adil Güner (İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı / Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014).
5. *Flora Europaea,* 5 cilt, yay. haz. Thomas Gaskell Tutin, V. H. Heywood ve ark. (Cambridge: Cambridge University Press, 1964-1980). Gözden geçirilmiş 1.cilt Linnean Society tarafından 1993'te yayınlanmıştır.
6. Georg Arends, *Synonymen Lexikon* (Leipzig, 1891).
7. Turhan Baytop, "Mekteb-i Tıbbiye-ı Şahane döneminde (1839-1908) eczacılık araştırmaları," *Tıbbi Etik Yıllığı* 2 (1992): 43-52.
8. Turhan Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1994, 1997, 2015), 155.
9. Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1976), 17.
10. E. Weil, P. Jaeger ve P. Duquesmois "Empoisonnement mortel d'un couple d'adultes à la suite de l'ingestion d'un plat de feuilles de colchique (Colchicum autumnale L.)," *Annales de Médecine Légale* 42, 1 (1962): 58-67.
11. Ali Rıza Gürgen, *Türkiye Zehirli Nebatlarının En Ehemmiyetleri Üzerine Kimyevi Araştırmalar* (Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Çalışmaları Sayı 138, 1943); Turhan Baytop, "The genus Colchicum in European Turkey," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 12 (1976): 163-165; T. Baytop ve Günay Özcöbek, "Recherches sur les alcaloïdes de Colchicum chalcedonicum, micranthum, szovitsii et turcicum / Colchicum chalcedonicum, micranthum, szovitsii ve turcicum alkaloitleri üzerinde araştırmalar," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 6, 1 (1970): 21-26; T. Baytop ve Hans Jürgen Leep, "Türkiye için yeni iki Colchicum (Liliaceae) türü," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 13 (1977): 29-32; T. Baytop, Nurhayat Sütlüpınar ve John David Phillipson, "Alkaloids from Colchicum turcicum," *Planta Medica* 39 (1980): 273-274; Begüm Orhon, "Colchicum bivonae Guss. Yumrularının Alkaloitleri Üzerine Araştırmalar" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1982); N. Sütlüpınar, "Türkiye'nin sonbaharda çiçek açan Colchicum türleri üzerinde araştırmalar," *Doğa Bilim Dergisi* (Seri A - Temel Bilimler) 7 (1983): 355-359.
12. Sütlüpınar, "Türkiye'nin sonbaharda çiçek açan," 355-359.
13. Aynı yayın.
14. Aynı yayın.
15. Gürgen, *Türkiye Zehirli Nebatlarının.*
16. Sütlüpınar, "Türkiye'nin sonbaharda çiçek açan," 355-359.
17. Nicolas Leméry, *Dictionnaire ou Traité universel des Drogues simples*, 4. bs. (Rotterdam: Jean Hofhout, 1727), 257.
18. Peter Mikhailovich Zhukovsky, *Türkiyenin Ziraî Bünyesi (Anadolu)*, çev. Celâl Kıpçak ve Haydar Nouruzhan (İstanbul: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 1951), 603.
19. Ayhan Ceylan, "Salvia officinalis L. (Tıbbi adaçayı) üzerinde bir çalışma," *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 13, 3 (1976): 283-288; Ayhan Ceylan, Menhure Yurtseven ve Yalçın Ozansoy, "Salvia officinalis L.'nin agronomik ve teknolojik özelliklerine azotlu gübrelemenin etkisi üzerinde araştırma," *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 16, 3 (1979): 83-96.
20. Engin Şarer, "Anadolu'da yetişen bazı Salvia (Labiatae) türlerinin uçucu yağları üzerinde araştırmalar I: Ankara çevresi Salvia türleri," *IV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 27-29 Mayıs 1982, Eskişehir, Bildiriler*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No. 1, 1983), 149; E. Şarer, "Anadolu'da yetişen bazı Salvia (Labiatae) türlerinin uçucu yağları üzerinde araştırmalar II: Ege bölgesi Salvia türleri," *IV. Bitkisel Ilaç Hammaddeleri Toplantısı, 27-29 Mayıs 1982, Eskişehir, Bildiriler*, yay. haz. K. H. C. Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No. 1, 1983), 151; E. Şarer, "Anadolu Salvia'larının uçucu yağları üzerinde araştırmalar I - Salvia candidissima Vahl. subsp. occidentalis," *Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi* 13, 1-2 (1983): 146-151; *Essential Oils for Perfumery and Flavors, Proceedings of an International Conference, 26-30 May 1990, Antalya Turkey*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer ve Necati Güler (İstanbul: 1993), 18.
21. Turhan Baytop, yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.
22. Ulrich Leiner, "Salvia triloba L. Bitkisinin Eterde Münhal Maddeleri" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Okulu, 1954).
23. Carl Heinz Brieskorn ve W. Biechele, "Zur Unterscheidung von Salvia officinalis und Salvia triloba" *Deutsche Apotheker Zeitung* 111 (1971): 141-142.
24. Asuman Berk [Baytop], "Elma Yağı, l'Essence de Salvia triloba L. f.," *Farmakoloğ* 21, 5 (1951): 198-200.
25. Turhan Baytop, yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.
26. Ali Rıza Gürgen, "Türkiye'nin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar I," *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi* 6, 2 (1946): 301-346.
27. Paul-Victor Fournier, *Le Livre des Plantes médicinales et vénéneuses de France*, c. 3 (Paris: P. Lechevalier, 1948), 392.
28. Asuman Baytop, "Salvia virgata Jacq., la plante et l'essence," *Folia Pharmaceutica* 3 (1954): 3-6.
29. Edmond Boissier, *Flora Orientalis*, c. 4 (Genevæ et Basileæ: Apud H. Georg, 1879), 291.
30. Türkmen Parlak, "Adam Otu," *Türk Folklor Araştırmaları*

18, 346 (1978): 8329.

31. Asuman Baytop ve Nevin Tanker, "Yalancı iki adamotu," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 1, 1 (1965):1-8.
32. Antonio Imbesi, "La "Scille" depuis l'époque des pharaons à nos jours, une plante médicamenteuse de tradition bien lointaine," *Hamdard* 25, 1-4 (1982): 180-198; A. Süheyl Ünver, "Türkiye'de (Scille) adasoğanı ilacı tarihi hakkında," *Tedavi Seririyatı ve Laboratuvarı Mecmuası* 3 (1933): 193-196.
33. Baytop ve Tanker, "Yalancı iki adamotu," 1-8.
34. Rita Jaspersen-Schib, "Unsere toxischen Garten- und Zimmerpflanzen," *Schweizerische Apotheker-Zeitung* 117 (1979): 389.
35. Henri Leclerc, *Précis de Phytothérapie - Essais de Thérapeutique par les Plantes françaises* (Paris: Masson 1976), 195.
36. Turhan Baytop ve Arslan Terzioğlu, "Über die osmanischen Ambra-Tabletten," *Beiträge zur Geschichte de Pharmazie* 30, 2 (1978): 14-15; Turhan Baytop, "Forever ambergris," *Cornucopia* 21 (2000): 42-44.
37. Arapça "Amirbaris" kelimesinden.
38. *Agrostemma githago* L. (Caryophyllaceae) türüne de "karamuk" ismi verilmektedir.
39. Müjgan Üçer, "Karamuk (Berberis crateginae DC.)," *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı* (1977): 295-304.
40. O. Fikret Helvacıoğlu, "Yurdumuzda anason," *Folia Pharmaceutica* 5 (1954): 5-6; Kamil İlisulu, "Ekim, mesafe ve aralıkların anasonun önemli özellikleri ve tohum verimi üzerindeki etkileri," *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı* 17, 2 (1968): 251-278.
41. İhsan Arsoy, "Yeşilova'nın kır ve sulak tarlalarında Çeşme anason tohumuyla yapılan deneme ekiminin analitik etüdü," *Tekel Enstitüsü Raporları* 7 (1956): 84-85; Vamık Tayşi, Annelise Vömel ve Ayhan Ceylan, "Neue Anbauversuche mit Anis (Pimpinella anisum L.) im Ege-Gebiet der Türkei," *Zeitschrift für Acker-und Pflanzenbau* 145 (1977): 18.
42. Nevin Tanker, "Major components of Pimpinella volatile oils," *Essential Oils for Perfumery and Flavors Proceedings of an International Conference, 26-30 May 1990, Antalya Turkey*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer ve Necati Güler (İstanbul, 1993) kitabında yer alan Metin Tanker ve arkadaşlarının "Results of certain investigations on the volatile oil containing plants of Turkey" başlıklı makalesi (s.16-29) içinde s.16.
43. Sezai Deymer, "Rakı ve havi olduğu anason esansı miktarının tayini hakkında," *Kimya Annali* sayı 20-21-22 (1939): 27-44.
44. Zhukovsky, *Türkiye'nin Zirai Bünyesi (Anadolu)*, 537.
45. B. L. Luzina, "Türkiye'nin yeni anason cinsi, Anizet," P. M. Zhukovsky, *Türkiyenin Zirai Bünyesi (Anadolu)* içinde, 538.
46. Muzaffer Selik ve Hubert Ziegler. "Der Zucker- Erweiss- und Vitamingehalt des Beerenzapfensaftes von Juniperus drupacea Labill. (Andız pekmezi)," *Qualitas Plantarum et Materiæ Vegetabiles* 17, 4 (1969): 265-272.
47. Turhan Baytop ve Afife Öztekin, "Türkiye'nin bitkisel katran çeşitleri üzerinde araştırmalar," *V. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 15-17 Kasım 1984, Ankara, Bildiri Kitabı*, yay. haz. Ekrem Sezik ve Erdem Yeşilada (Ankara: Güven Yayıncılık, 1987) içinde, 112-114.
48. Canan Karamenderes ve Ulvi Zeybek, "Türkiye'de doğal yayılış gösteren bazı Inula L. türleri üzerinde araştırmalar," *New Trends and Methods in Natural Products' Research – Proceedings of the XIIth International Symposium on Plant Originated Crude Drugs, Ankara 20-22 May 1998 – Posters*, yay.haz. İhsan Çalış, Tayfun Ersöz ve A. Ahmet Başaran (Ankara, 1999) içinde, 138-144.
49. Tony M. Quisenberry ve Gunnar Gjerstad, "Poterium spinosum, a potential cure for diabetes?," *Quarterly Journal for Crude Drug Research* 7, 1 (1967): 957-967; E. F. Steinmetz, "Eine aufsehen-erregende Droge, Poterii spinosi cortex radicis, Neues Mittel gegen Diabetes," *Selecta* 1/1962. Bu yayın için ayrıca bkz. G. M. Hocking, "A sensational drug - Poterii Spinosi Cortex radicis (Poterium spinosum rootbark) - New agent against diabetes," *Quarterly Journal of Crude Drug Research* 4, 1-4 (1964): 582-588.
50. Asuman Baytop, "Quelques notes sur la flore de la Turquie d'Europe IV / Trakya florası üzerinde bazı notlar IV," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 8, 2 (1972): 109-114.
51. Asuman Baytop ve Nevin Tanker, "Juniperus nana Willd. meyvası üzerinde farmakognostik araştırmalar," *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 23, 1 (1960): 113-127.
52. Nevin Tanker, "Major components of Juniperus communis var. nana," *Essential Oils for Perfumery and Flavors, Proceedings of an International Conference, 26-30 May 1990, Antalya Turkey*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer ve Necati Güler (İstanbul, 1993) kitabında yer alan Metin Tanker ve arkadaşlarının "Results of certain investigations on the volatile oil containing plants of Turkey" başlıklı makalesi (s.16-29) içinde s.17.
53. Baytop ve Tanker, "Juniperus nana Willd. meyvası üzerinde farmakognostik araştırmalar," 113-127.
54. Besalet Pamay, "Türkiye'de ardıç (Juniperus L.) türleri ve yayılışları," *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi* (Seri A) 5 (1955): 91-120.
55. Malik Zafir, "Huile de Cade hakkında," *Farmakoloğ* 16, 10-11-12 (1946): 132-135.
56. Alexandre Synvet, *Traité de Géographie générale de l'Empire ottoman* (Constantinople: Typographie et Lithographie Centrales, 1872), 190; Kamil İlisulu, "Türkiye'de aspir ziraatı hakkında incelemeler," *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı* 19, 4 (1970): 733-753.
57. Turgut Yazıcıoğlu, "Türkiye'nin nebati yağ zenginliği, Türkiye'nin yağ tohum ve meyvelerile nebati yağları üzerinde tecrübi araştırmalar," *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi* 2 (1945): 680-783; Şükrü Hazım Emiroğlu, "Türkiye'nin bitkisel yağ açığında tütün ve aspirin yeri," *1974 Türkiye Yağ Semineri* (İstanbul: İstanbul Sanayi Odası, 1974), 129.
58. Bijen Kıvçak ve Özlem Çizmecioğlu, "Aesculus hippocastanum L. bitkisinin tohumlarında Essin'in optik densitometrik bir yöntem ve YBSK ile miktar tayini," *XII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı - XIIth International Symposium on Plant Originated Crude Drugs, May 20-22, 1998, Ankara, Abstract Book* (Ankara: Hacettepe University, 1998) içinde, 88.
59. Turhan Baytop ve Elçin Gürkan, "Türkiye'nin bazı Equisetum türleri (E. palustre, E. ramosissimum, E. telmateia) üzerinde farmakognozik araştırmalar," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 8, 1 (1972): 63-74.
60. Turgut Yazıcıoğlu, "Adana'da yetiştirilen avokato meyvesi ve bundan elde olunan yağın vasıf ve konstantları üze-

rinde bir araştırma," *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı* 2, 4 (1952): 292-295.

61. Orhan Altınkurt ve Rümeysa Sunal, "Avokado'nun farmakolojik etkileri hakkında ön çalışma," *Akdeniz Üniversitesi Antalya Tıp Fakültesi Dergisi* 1, 2 (1984): 197-203.
62. Engin Şarer ve Gamze Kökdil, "Avakado uçucu yağı üzerinde farmakognozik araştırmalar," *VIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, İstanbul, 19-21 Mayıs 1989, Bildiri Özetleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Ana Bilim Dalı, 1989) içinde, 73; E. Şarer ve G. Kökdil, "Avakado uçucu yağı üzerinde araştırmalar," *Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi* 20,.1-2 (1990): 18-24.
63. Yazıcıoğlu, "Türkiye'nin nebati yağ zenginliği," 680-783.
64. Walter Siehe, "Styrax officinalis in Kleinasien," *Mitteilungen der Deutschen Dendrologishen Gesellschaft* XIIIb, 32 (1922): 227 ve levha 14A.
65. Leméry, *Dictionnaire ou Traité universel*, 525; Friedrich August Flückiger ve Daniel Hanbury, *Pharmacographia. A History of the Principal Drugs of Vegetable Origin, met with in Great Britain and British India* (London: Macmillan, 1879), 276.
66. Necmettin Zeybek, *Ein Bericht über den echten Storaxbaum (Styrax officinale L.)* (İzmir: Ege Üniversitesi Fen Fakültesi İlmi Raporlar Serisi No. 13, 1963); N. Zeybek, "Liefert Styrax officinalis L. ein Harz?" *Berichte der Schweizerischen Botanischen Gesellschaft* 80 (1970): 189-193.
67. Ali Rıza Gürgen, *Türkiye'nin Önemli Zehirli Bitkileri* (İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1946), 61.
68. Yazıcıoğlu, "Türkiye'nin nebati yağ zenginliği," 680-783.
69. Turhan Baytop ve Ali Meriçli, "Über die Verfälschung der Mandelöls in der Türkei," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 17 (1981): 27-33.
70. Selçuk Es, "Konya'da şeker hastalığı sağlatma ilaçları," *Türk Folklor Araştırmaları* 18, 359 (1979): 8685.
71. Osman Şevki Uludağ, "Bursa kadifeleri," *Belleten* 1, 3-4 (1937): 753-760.
72. Rıza Zafir, *İktisat Vekâleti, Merkez Zirai San'atlar Laboratuvarı Yıllık Çalışma Raporu* (İstanbul: İktisat Vekâleti Neşriyat Müdüriyeti, 1929).
73. Müjgân Üçer, "Tıp tarihi ve tıp folklorunda bal," *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 3, 2 (1981): 117; M. Üçer, "Folklorumuzda bal," *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bursa, 22-28 Haziran 1981) Bildirileri*, c. 5 (1983) içinde, 255-270.
74. Rıza Zafir, *İktisat Vekaleti, Merkez Zirai San'atlar Laboratuvarı.*
75. Necmettin Ülker, *Türkiye Ballarının Mikropları Öldürücü Değeri*, Vakıf Gureba Hastanesi Mikrobiyoloji Laboratuvarı Çalışmalarından (İstanbul: Vakıf Gureba Hastanesi, 1964).
76. Kurt Krause, "Über den giftigen Honig des pontischen Kleinasien," *Naturwissenschaften* 24 (1926): 976-978.
77. Ksenophon, *Anabasis - Onbinlerin Dönüşü*, çev. Tanju Gökçöl (İstanbul: Hürriyet Yay. No. 88, 1974), 146; Ksenophon, *Anabasis – On binler'in Dönüşü*, çev. Ari Çokana (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi, 2015).
78. Ahmet Mithat Bucak, "Zehirli Bal I," *Farmakoloğ* 8, 4-5-6 (1938): 33-40. Yazarın aynı konudaki diğer makalelerinde zehirli balın toksikolojik analizi ve tüketilme sonrası zehirlenme belirtileri açıklanmaktadır: "Zehirli Bal II," *Farmakoloğ* 8, 7-8-9 (1938): 71-75; "Zehirli Bal III," *Farmakoloğ* 8, 10-11 (1938): 112-114.
79. Abdullah Ungan, "Şimali Anadolu'nun zehirli balı," *Türk Hijyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi* 2 (1940): 161-169; Paul Pulewka, "Andromedotoxine ihtiva eden bal ve bunun zehirliliğini tayin için biyolojik bir metot hakkında," *Türk İjiyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi* 9, 3 (1949): 7-17; Pierre Apéry, "A propos des miels vénéneux," *Gazette médicale d'Orient* 61 (1916-17): 169-170.
80. Ungan, "Şimali Anadolu'nun zehirli balı," 161-169: Pulewka, "Andromedotoxine ihtiva eden bal," 7-17; Apéry, "A propos des miels vénéneux," 169-170; Orhan Altınkurt, "Andromedotoxin'in (Delibal'ın) kolinerjik etkileri," *Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 2 (1972): 77-88.
81. Ali Esat Karakaya, "Zehirli balın Grayanotoksin içeriği ve Rhododendron türleri ile ilişkisinin araştırılması," *Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 7 (1977): 111-115; A. Cemal Omurtag, Bülend Evliya, Asiye Aydın, Ahmet Akın, Nurten Erinç ve Yurdagül Dolgun "Yurdumuz zehirli ballarının laboratuvar diyagnostiği üzerinde araştırma," *Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 3 (1973): 55-70; Nurhayat Sütlüpınar, Afife Mat ve Yurdagül Satganoğlu, "Poisoning by toxic honey in Turkey," *Archives of Toxicology* 67, 2 (1993): 148-150; Ungan, "Şimali Anadolu'nun zehirli balı," 161-169.
82. Sütlüpınar, Mat ve Satganoglu, "Poisoning by toxic honey," 148-150.
83. Ungan, "Şimali Anadolu'nun zehirli balı," 161-169.
84. Bernard Camille Collas, *La Turquie en 1861* (Paris: Librairie A. Franck 1861), 191.
85. Gürgen, *Türkiye Zehirli Nebatlarının.*
86. Giorgio Della Sudda, "Deux cas d'empoisonnement par la Coque du Levant avec quelques considérations sur cette substance," *Gazette médicale d'Orient* 2 (1859): 186-188.
87. Yazıcıoğlu, "Türkiye'nin nebati yağ zenginliği," 680-783.
88. A. El-Hamidi, M. Saleh ve S. S. Ahmed, "Hibiscus sabdariffa L." *Journal of Chemistry of the United Arab Republic* (Cairo) 9, 1 (1966): 127.
89. Gürgen, *Türkiye Zehirli Nebatlarının.*
90. Daim Dirican, "Çocuklarda kazai zehirlenmelerin önemi ve Van sosyalizasyon bölgesi grup hastahanesinde rastladığımız Atropa alkaloitler ile zehirlenmeler," *Şişli Çocuk Hastanesi Tıp Bülteni* 8 (1974): 183-188; Turhan Baytop, Asuman Baytop, Afife Mat, Sadi Sun, *Türkiye'de Zehirli Bitkiler, Bitki Zehirlenmeleri ve Tedavi Yöntemleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1989), 51, 151.
91. Asuman Baytop, "Anadolu'nun yabani Solanaseleri," *Eczacılık Bülteni* 3 (1961): 136-151.
92. Turhan Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c.2 (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1974), 263.
93. Turhan Baytop, yayınlanmamış bir çalışmanın sonuçlarına göre.
94. *British Pharmaceutical Codex* (London, 1944), 1453.
95. Gürgen, "Türkiye'nin önemli eteri yağları I."
96. Baytop, Baytop, Mat ve Sun, *Türkiye'de Zehirli Bitkiler*, 97.
97. Heber Wilkinson Youngken, *Textbook of Pharmacognosy* (Philadelphia: The Blakeston Company, 1948), 187; Mustafa Güley, "Özel respirasyon işareti veren Delphinium, Delphinium staphisagria L. (Ranunculaceae)," *Ankara*

Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi 8, 3 (1961): 255-268.

98. Güley, "Özel respirasyon işareti veren Delphinium," 255-268.
99. Orhan Altınkurt, "Glaucium flavum (Sarı gelincik) ve Glaucium rubrum (Kırmızı gelincik) un farmakolojik, insektisit ve antibiyotik vasıfları," *Türk Hijiyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi* 29, 2 (1969): 113-120.
100. Tekant Gözler, "Glaucium cappadocicum üzerinde botanik araştırma," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 13 (1977): 121-124; Tekant Gözler ve Serpil Ünlüyol, "Glaucium flavum Crantz (Papaveraceae) çiçeklerinin alkaloitleri," *Doğa Bilim Dergisi* (Seri C – Tıp) 5 (1981): 25-26; T. Gözler ve S. Ünlüyol, "Glaucium leiocarpum Boiss. toprak üstü kısımlarında Glaucin, Isocorydin ve Corydin elde edilmesi," *Doğa Bilim Dergisi* (Seri C – Tıp) 6 (1982): 21-23; Tekant Gözler, "Alkaloids of Turkish Glaucium species," *Planta Medica* 46 (1982): 179-180.
101. Altınkurt, "Glaucium flavum (Sarı gelincik)," 113-120.
102. Selçuk Es, "Konya'da şeker hastalığı sağlatma ilaçları," *Türk Folklor Araştırmaları* 18, 359 (1979): 8685.
103. William Dallimore ve Albert Bruce Jackson, *A Handbook of Coniferae, including Ginkgoaceae* (London: Edward Arnold & Co, 1948), 179.
104. Arapça "gidwar" kelimesinden.
105. Nurhayat Sütlüpınar, yayınlanmamış olan bir araştırmanın sonuçlarına göre (yayınlanmamış olduğu Ağustos 2020'de yazar tarafından doğrulanmıştır).
106. Tevfik Eşberk ve Mustafa Harmancıoğlu, "Cehri (Rhamnus tinctorius Wald. et Kit.)," *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı* 1 (1951): 67-79.
107. Bernard Camille Collas, *La Turquie en 1864* (Paris: E. Dentu, 1864), 219.
108. Pierre de Tchihatchef, "L'Asie mineure et l'Empire ottoman - État actuel et richesses naturelles de l'Asie mineure," *Revue des Deux Mondes* 6, 3 (1er Mai 1850): 716-718; Tuncer Baykara, "Cehri üzerine notlar," *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi* 8, 16 (1967): 160-164.
109. Turhan Baytop ve Nurhayat Sütlüpınar, "Rhamnus oleoides L. subsp. graecus (Boiss.et Reut.) Holmboe kabuklarındaki Antrasen türevleri üzerinde araştırmalar," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 13, 1 (1977): 1-6.
110. Hasibe Koçak, "Birkaç Galenik Preparat Meselesi Hakkında" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Okulu, 1951).
111. İhsan Çalış ve Tayfun Ersöz, "Gentiana olivieri ve Gentiana gelida üzerinde karşılaştırmalı bir çalışma," *VIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, İstanbul, 19-21 Mayıs 1989, Bildiri Özetleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Ana Bilim Dalı, 1989) içinde, 39; İ. Çalış ve T. Ersöz. "Gentiana olivieri ve Gentiana gelida üzerinde karşılaştırmalı bir çalışma," *VIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, İstanbul, 19-21 Mayıs 1989, Bildiriler*, c. 2, yay. haz. Bayhan Çubukçu, Günay Sarıyar ve Afife Mat (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No. 64, 1993) içinde, 149-154.
112. Tevfik Eşberk ve Mustafa Harmancıoğlu, "Ceviz (Juglans regia L.)," *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı* 2 (1952): 41-50.
113. Nuri Refet Korur, *Türkiye'de Nebati Boyalar* (Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Çalışmaları Sayı 41, 1937), 31.
114. Yazıcıoğlu, "Türkiye'nin nebati yağ zenginliği," 680-783.
115. Asuman Berk [Baytop], "Contributions à l'Étude Pharmacognosique de 4 Espèces Alpines d'Achillea" (Doktora tezi, École Polytechnique Fédérale, Zürich, 1949); Ali Kamil Yürekli ve Behiye Güral, "Achillea genusunda bulunan laktonik seskiterpenler," *IV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 27-29 Mayıs 1982, Eskişehir, Bildiriler*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No. 1, 1983) içinde, 105.
116. Asuman Berk [Baytop], "L'Achillea micrantha M. B., la plante et l'essence," *Farmakolog* 21, 6 (1951): 242-244.
117. Metin Tanker ve Şenay Küsmenoğlu, "Achillea wilhelmsii C. Koch uçucu yağının gaz kromatografisi ile incelenmesi," *V. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 15-17 Kasım 1984, Ankara, Bildiri Kitabı*, yay. haz. Ekrem Sezik ve Erdem Yeşilada (Ankara: Güven Yayıncılık, 1987) içinde, 115-119; Gerhard Schmaus, Ernst Joachim Brunke, Franz-Josef Hammerschmidt, K. Hüsnü Can Başer, F. H. Caster ve Atilla Akgül, "Volatile Constituents of Rhus coriaria and Achillea wilhelmsii from Turkey," *Essential Oils for Perfumery and Flavors, Proceedings of an International Conference, 26-30 May 1990, Antalya Turkey*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer ve Necati Güler (İstanbul: 1993) içinde, 178-183.
118. Adnan Berkel ve Savni Huş, "Kızılçam (Pinus brutia) dan meşcereyi ve ağacın teknik vasıflarını koruyan modern metotlarla reçine istihsali araştırmaları," *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi* 6, 2 (1956): 101-135.
119. Hayrettin Kayacık, *Orman ve Park Ağaçlarının Özel Sistematiği*, c.1 (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi, 1980), 182.
120. A. Topçuoğlu, "Fıstık çamı ormanlarından faydalanma," *Orman Genel Müdürlüğü Teknik Haberler Bülteni* 5, 19 (1966): 55-73.
121. Ludwig Seligsberger, "Die Türkische Kieferrinde und ihr Extrakt," *Der Gerber* (1937): 57; Otto Gerngross ve E. Gülbaran, "Gerbstoffanalytische Untersuchungen an den Borken türkischen Kiefernarten Pinus nigra, Pinus silvestris, Pinus pinea und Pinus brutia," *Das Leder* 3 (1952): 169.
122. Turhan Baytop ve Afife Öztekin, "Türkiye'de elde edilen bitkisel katran çeşitleri üzerine araştırmalar," *V. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Ankara 15-17 Kasım 1984, Bildiri Kitabı*, yay. haz. Ekrem Sezik ve Erdem Yeşilada (Ankara: Güven Yayıncılık, 1987) içinde, 112-114.
123. İbrahim Mecit Okay, *Türkiye'de Kızıl Çam (Pinus brutia) Terabantini Üzerinde Araştırmalar* (Ankara: Ankara Ziraat Enstitüsü Çalışmaları No. 106, 1940); İ. M. Okay, "Odun terebantin yağı istihsali üzerine bir araştırma," *Ankara Ziraat Enstitüsü Dergisi* 3 (1944): 1-8; İ. M. Okay, "Untersuchung des türkischen Terpentins von Pinus silvestris," *Communications de la Faculté des Sciences de l'Université d'Ankara* (Seri B) 7 (1956): 20-27; İ. M. Okay, "Studien über türkische Balsamterpentinöle," *Communications de la Faculté des Sciences de l'Université d'Ankara* (Seri B) 13 (1966): 5-21; Leopold Rosenthaler, "Über türkische Terpentinöle," *Folia Pharmaceutica* 1, 5 (1950): 57-58.
124. Louis Reutter, *Traité de Matière médicale et de Chimie végétale* (Paris: J.-B. Ballière, 1923), 80.
125. A. Doğan, "Kızıl Çam "Pinus brutia Ten. yaprakları uçucu yağı üzerinde araştırmalar." *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı* 27 (1977): 105-117.
126. Şevket Raşit Hatipoğlu, *Türkiye'de Çay İktisadiyatı* (Anka-

ra: T.C. Ziraat Vekâleti, 1939); Sait Tahsin Tekeli, "Rize'de çay yetiştirme işleri ve Rize çayları," *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi* 1 (1943): 66-73; S. T. Tekeli, "Rize'de çay yetiştirilmesi ve Rize çayları üzerinde araştırmalar," *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi* 5 (1946): 347-387; S. T. Tekeli, "Rize çayları üzerine araştırmalar," *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı* 1 (1951): 80-92; S. T. Tekeli, "Rize bölgesinde çay yetiştirme ve işletmesinin bugünkü durumu ve meseleleri," *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı* 7 (1957): 258-302; A. Fethi Açıl, *Türkiye Çay İşletmeleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Çalışmaları No. 79, 1957).

127. Leopold Rosenthaler ve Necdet Göknar, "Über Teekultur in der Türkei," *Pharmaceutica Acta Helvetiae* 18 (1943): 649.

128. Tevfik Bigat, "Türk çay tohumu yağı," *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası* (Seri C) 28 (1963): 62-70; T. Bigat, "Türk çay tohumu yağının kimyasal ve spektral özellikleri," *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası* (Seri C) 29 (1964): 170-180; L. Bilecan ve T. Bigat, "Türk çay tohumu yağının kağıt kromatografi ile tetkiki," *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası* (Seri C) 29 (1964): 181-187.

129. Tevfik Bigat, "The preparation, purification and some of the physical and chemical properties of Rize tea seed saponin," *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası* (Seri C) 23 (1958): 173-195.

130. Ekrem Sezik, Çay Artıklarındaki Kafein'in Değerlendirilmesi, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, Proje TBAG-146 (Ankara, 1975); E. Sezik, Erdem Yeşilada ve İhsan Çalış "Çay artıklarındaki kafeinin değerlendirilmesi" *Pharmacia JPTA* 27, 1 (1987):17-22.

131. Turgut Yazıcıoğlu, "Memleketimizde çay tohumundan yağ üretilmesi ve bu yağın kullanılması olanakları," *1974 Türkiye Yağ Semineri* (İstanbul: İstanbul Sanayi Odası, 1974), 145.

132. Türkân Ülkütaşır, "Ülkemizde çayın milli servet olarak kabulü ve yetiştirilmesi," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 9, 52 (1972): 20-23.

133. Turhan Baytop ve Marianne Berghmans, "Sur les alcaloïdes quaternaires du Thalictrum lucidum L.," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 11 (1975): 58-64.

134. K. Hüsnü Can Başer, "Thalictrum minus L. var. microphyllum Boiss. alkaloitleri," *Doğa Bilim Dergisi* (Seri A - Temel Bilimler) 5 (1931): 163-171; K. H. C. Başer, "Thalimicrinone - Thalictrum minus L. var. microphyllum Boiss. yapraklarından yeni bir alkaloit," *IV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 27-29 Mayıs 1983, Eskişehir, Bildiriler*, yay. haz. K.H.C. Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay. No.1, 1983)içinde, 111.

135. Turhan Baytop, "Izgın ve burç hakkında," *Farmakoloğ* 18, 1-2 (1948): 19-22.

136. Turhan Baytop, "Büyükdere çınarı," *Türk Biologi Dergisi* 9, 3-4 (1959): 89-90.

137. Brian Mathew, *The Crocus* (London: B.T. Batsford, 1982), 59; Turhan Baytop ve Brian Mathew, *The Bulbous Plants of Turkey* (London: B.T. Batsford ve Alpine Garden Society, 1984), 33.

138. Mathew, *The Crocus*, 59.

139. Michèle Nicolas, "La fête des Crocus," *Fêtes du Monde (Europe)* (Paris: Ed. du Moniteur, 1980), 23.

140. Mustafa Selçuk Ar, "Etilerde bahar bayramı törenleri," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi* 2, 1 (1943): 57-63.

141. Bu hususta bana bilgi veren değerli dostum Prof. Dr. Hayrettin Kayacık'a (İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi) tekrar teşekkür ederim. T. Baytop.

142. Yaşar Yücel, *1640 Tarihli Esâr Defteri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 1982), 49.

143. Turhan Baytop, yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.

144. 2019 baharında Bitlis'te kilosu 6 TL fiyat ile satılmaktadır: "Çiriş otu fiyatıyla cep yakıyor" *Doğru Haber*, 26.4.2019. https://dogruhaber.com.tr/haber/595334-ciris-otu-fiyatiyla-cep-yakiyor/

145. Gustave Neyron, "Recherches sur le Principe fermentescible des Tubercules d'Asphodèle" (Doktora tezi, Paris Üniversitesi, 1930).

146. Ömer Çolak ve Haluk Soran, "Çirişotu (Asphodelus sp.) ve sığır gübresinin biyogaz verimi yönünden karşılaştırılması," *Doğa Bilim Dergisi* (Seri A – Temel Bilimler) 7, 3 (1983): 469-472.

147. Kavut: Buğday ve buna benzer tanelerin kavrulup dövülmesi ile elde edilen yiyecek. Anadolu'da toplantılarda çerez olarak yenilir.

148. *Pistacia terebinthus* L. türüne de bazı bölgelerde Çitlenbik ağacı ismi verilmektedir.

149. Alexandre Synvet, *Traité de Géographie générale de l'Empire ottoman* (Constantinople: Typographie et Lithographie Centrales, 1872), 190.

150. Leméry, *Dictionnaire ou Traité universel*, 282.

151. Üner Eyüboğlu, Itır Okaygün ve Füsun Ertuğ Yaraş, *Doğal Boyalarla Yün Boyama* (İstanbul: Uygulamalı Eğitim Vakfı, 1983), 60.

152. Mehmet Koyuncu ve Itır Özer, "Vaccinium arctostaphylos L. bitkisi meyvelerinin antosiyanozit ve tanen yönünden incelenmesi," *VIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, İstanbul, 19-21 Mayıs 1989, Bildiri Özetleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Ana Bilim Dalı, 1989)içinde, 51 (Bildiri kitabında da özet yayınlanmıştır).

153. Baki Kasaplıgil, *Sapanca Çayı* (İstanbul, 1944); Kadri Tomur ve E. N. Arsan, "Anadoluotu (Vaccinium arctostaphylos) nun özellikleri ve tanınması hakkında bazı tesbitler," *Tekel Enstitüsü Raporları* 3 (1944): 147.

154. Gürgen, *Türkiye Zehirli Nebatlarının*.; Bilge Şener, Songül Türköz, Muhammed Iqbal Choudhary ve Atta-ur-Rahman, "Veratrum album L. bitkisinin alkaloitleri üzerinde araştırmalar," *X. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 20-23 Mayıs 1993, İzmir, Bildiri Özetleri* (İzmir: Ege Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1993) içinde, 99.

155. Armenag K. Bedeviyan, *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names* (Cairo: Argus & Papazian Presses, 1936), 13; Mehpare Heilbronn, "Eski Mısır Çarşısı hakkında," *Türk Eczacıları Birliği Mecmuası* 2, 3 (1959): 10- 17; Ayşegül Demirhan, "Mısır Çarşısı Drogları" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi, 1975), 138.

156. Avrupa kökenli droglar *H. niger* L. türünden elde edilmektedir.

157. Turhan Baytop ve Gülsel Malkoç, "Helleborus orientalis Lam. var. hirsutus (Schiffn.) Hay. kökleri üzerinde araştırmalar," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 1, 1 (1965): 18-31; Wilhelm Wissner ve Horst Kating, "Botanische und phytochemische Untersuchungen an

den europaeischen und klenasiatischen Arten der Gattung Helleborus II. Vergleichende phytochemische Untersuchungen der Herzglykosid- und Saponin-Fuhrung," *Planta Medica* 26 (1974): 228-249.

158. Nurettin Öktel, *Türkiye'de Kullanılan Ev İlaçları ile Bunların Farmakolojik Tesirleri ve Tedavice Ehemmiyetleri* (Ankara: Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Çalışmaları No. 67, 1939).
159. İzzet Kantemir ve Esin Temelli, "Helleborus orientalis bitkisi ile mukayeseli araştırmalar," *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 16, 1 (1963): 25-36.
160. Mustafa Güley, "Memleketimizde yetişen Helleborus'lar," *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 7 (1960): 114-123.
161. Ali Rıza Gürgen, "Türkiyenin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar II," *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi* 9, 2 (1948): 332-360.
162. Bilge Şener, "Composition of Echinophora tenuifolia subsp. sibthorpiana volatile oil," *Essential Oils for Perfumery and Flavors, Proceedings of an International Conference, 26-30 May 1990, Antalya Turkey*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer ve Necati Güler (İstanbul, 1993) kitabında yer alan Metin Tanker ve arkadaşlarının "Results of certain investigations on the volatile oil containing plants of Turkey" başlıklı makalesi (s.16-29) içinde s. 23.
163. K. Hüsnü Can Başer, Fatma Zerrin Erdemgil ve Temel Özek, "Echinophora tenuifolia L. subsp. sibthorpiana (Guss.) Tutin uçucu yağının bileşimi," *X. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 20-23 Mayıs 1993, İzmir, Bildiri Özetleri* (İzmir: Ege Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1993) içinde, 46.
164. Evelyn Lyle Kalças, *Food from the Fields* (Bornova: Bilgehan Matbaası, 1980), 33.
165. Gürgen, "Türkiye'nin önemli eteri yağları II."
166. Arthur Huber-Morath, "Gypsophila L.," Davis, *Flora of Turkey*, c. 2, 149; Y. I. Barkoudah, "A Revision of Gypsophila, Bolanthus, Ankyropetalum and Phryna," *Wentia* 9 (1962): 1-203.
167. Turhan Baytop, "Sur l'origine de Radix Sponariae albae," *Comptes-rendus des Séances et Rapports et Communications, Section 14, 15 et 16, Huitième Congrès International de Botanique* (Paris, 1954), 31-33; Ekrem Sezik, "Türk Çöveni'nin menşei ve kalitesi," *Ankara Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 12 (1982) : 41-64.
168. Ekrem Sezik, Nuran Yuluğ ve Y. Bora Özer, "Bazı saponozitlerin antifungal etkileri üzerinde araştırmalar," *IV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 27-29 Mayıs 1982, Eskişehir, Bildiriler*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay. No. 1, 1983) içinde, 137.
169. Ekrem Sezik ve Gülendam Toker, "Bazı triterpenik saponozitlerin ince tabaka kromatografisi ile ayırımı," *IV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 27-29 Mayıs 1982, Eskişehir, Bildiriler*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay. No. 1, 1983) içinde, 147-148 ve *Eczacılık Bülteni* 24, 3 (1982): 38-42; E. Sezik ve Songül Türköz, "Bazı triterpenik saponinlerin kolon kromatografisi ile ayırımı," *IV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 27-29 Mayıs 1982, Eskişehir, Bildiriler*, yay. haz. K. H. C. Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay. No. 1, 1983) içinde, 145; E. Sezik ve S. Türköz "Separation of some triterpenic saponins by column chromatography," *Acta Pharmaceutica Turcica* 29 (1987): 87-94.
170. Ekrem Sezik, Ruhi Alaçam ve İclâl Saraçoğlu, "Bazı triterpenik saponozitlerin antiviral aktiviteleri," *IV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 27-29 Mayıs 1982, Eskişehir, Bildiriler*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay. No. 1, 1983) içinde, 139-140; E. Sezik, R. Alaçam ve İ. Saraçoğlu, "Herpes Simplex Tip I ve Tip II virüslerine karşı bazı triterpenik saponozitlerin antiviral etkileri," *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Araştırma Dergisi* 2, 2 (1984): 170-174; E. Sezik, R. Alaçam ve İ. Saraçoğlu, "Veziküler stomatit virüsüne karşı bazı triterpenik saponozitlerin antiviral etkileri," *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Araştırma Dergisi* 3, 2 (1985): 127-129.
171. Sezik, Yuluğ ve Özer, "Bazı saponozitlerin antifungal etkileri," 137.
172. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Türkçeleştiren Zuhuri Danışman, c.5 (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1970), 119.
173. Tutya (Arapça, Farsça), ham çinko oksittir. Eskiden beri, çözelti halinde göze damlatılarak kullanıldığı gibi haricen toz, merhem, yakı halinde yara iyi edici olarak kullanılmıştır. Evliya Çelebi'nin bahsettiği drog için "bitkisel tutya" adı uygun düşer.
174. Nedime Ergenç, "Daphne pontica L. üzerinde kimyasal araştırmalar," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 4 (1968): 72-76.
175. Ekrem Sezik ve Nurten Ezer, "Türkiye'de halk ilâcı ve çay olarak kullanılan bitkiler üzerinde morfolojik ve anatomik araştırmalar I. Sideritis congesta P. H. Davis et Hub.-Mor.," *Doğa Bilim Dergisi* (Seri C - Tıp) 7 (1983): 163-168; E. Sezik ve N. Ezer, "Sideritis congesta'nın diterpenleri ve diğer Sideritis türleri ile karşılaştırılması," *IV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Bildiriler*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay. No. 1, 1983), 103; E. Sezik ve N. Ezer. "Türkiye'de halk ilâcı ve çay olarak kullanılan bitkilerin kimyasal yapısı üzerinde araştırmalar I. Sideritis congesta Davis et Huber-Morath'ın flavonoitleri," *Eczacılık Bülteni* 26, 1 (1984): 4-10.
176. Ekrem Sezik ve Gülendam Tümen, "Ziziphora taurica subsp. taurica'nın uçucu yağının kimyasal yapısı," *IV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Bildiriler*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay. No. 1, 1983), 101-102; E. Sezik ve G. Tümen, "Türkiye'de halk ilâcı ve çay olarak kullanılan bitkiler üzerinde morfolojik ve anatomik araştırmalar II. Ziziphora taurica Bieb. subsp. taurica," *Doğa Bilim Dergisi* (Seri C - Tıp) 7, 1 (1983): 98-103.
177. K. Hüsnü Can Başer, Gülendam Tümen, Ekrem Sezik, Mine Kürkçüoğlu, Temel Özek, "The volatile constituents of Ziziphora species growing in Turkey," *Doğa - Turkish Journal of Pharmacy* 2, 1 (1992): 7-16.
178. K. Gökçe ve A. Doğan, "Marmara bölgesi kokulu bitkilerin eteri yağları üzerinde araştırmalar," *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı* 20, 3 (1971): 632-663.
179. Atilla Akgül, Merih Kıvanç ve Ali Bayrak, "Chemical composition and antimicrobial effect of Turkish laurel leaf oil," *Journal of Essential Oil Research* 1 (1989): 277-280.
180. Turgut Yazıcıoğlu, "Türk defne (Laurus nobilis L.) meyvelerinin terkibi ve bu meyvelerden elde olunan yağlar üzerinde araştırmalar," *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı* 2 (1952): 51-59.
181. S. Öztürk, "Defne yaprağı ve yağı üretimi ve satışı," *Or-*

man Mühendisliği 16, 4 (1979): 26; Hülya Tanrıverdi, Muzaffer Tuncel ve K. Hüsnü Can Başer, "Defne meyvesi yağının ekstraksiyonu ve kalitesinin arttırılması çalışmaları," *VIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Bildiri Özetleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Ana Bilim Dalı, 1989) içinde, 78; H. Tanrıverdi, M. Tuncel ve K. H. C. Başer. "Defne meyvesi yağının ekstraksiyonu ve kalitesinin arttırılması çalışmaları." *VIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, İstanbul, 19-21 Mayıs 1989, Bildiriler*, c.2, yay. haz. Bayhan Çubukçu, Günay Sarıyar ve Afife Mat (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No. 64, 1993) içinde, 333-343.

182. A. Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1940), 5.
183. Fatma Tosun, Metin Tanker ve Ali Tosun, "Tribulus terrestris L. bitkisinin alkaloitleri," *X. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Bildiri Özetleri* (İzmir: Ege Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1993) içinde, 105.
184. Turhan Baytop, "Ephedra major Host var. procera (Fisch. et Mey.) Stapt üzerinde farmakognostik araştırmalar," *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 24 (1958): 518-526.
185. Turhan Baytop, "Contribution à l'étude pharmacognostique de l'Ephedra campylopoda C.A. Meyer," *Folia Pharmaceutica* (İstanbul) 3 (1954): 21-25.
186. Annelise Vömel ve Ayhan Ceylan, "Untersuchungen über Wirkstoffgehalt und Ertrag von Mariendistel – Herkünften (Silybum marianum Gaertn.) bei Anbau im Ege-Gebiet," *Uluslararası Tıbbi Bitkiler Kollogiumu, Bildiriler* (İzmir, 1975) içinde, 76; J. Hölzl, "Abhängigkeit der Wirkstoffzusammensetzung bei Silybum marianum von ökologischen Faktoren und Herkünften," *Uluslararası Tıbbi Bitkiler Kollogiumu, Bildiriler* (İzmir, 1975) içinde, 81; A. Vömel ve ark., "Der Fett-und Flavonoidgehalt der Früchte von Silybum marianum Gaertn. unter extrem varierten ökologischen Bedingungen," *Zeitschrift für Acker- und Pflanzenbau* 144 (1977): 90; Ali Meriçli, "Türkiye'de Silybum marianum," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 19 (1983): 57-63; A. Meriçli, "Türkiye'nin değişik bölgelerinde yetişen Silybum marianum türlerinin meyvelerinin flavonolignan bileşikleri yönünden incelenmesi," *Doğa Bilim Dergisi* 8, 2 (1984): 203-213.
187. Saib Ragıp Atademir, *Yerli Tıbbi Müstahzarlar* (Konya: Atademir Yayınevi, 1947), 46.
188. K. Hüsnü Can Başer, "60 yıllık bir Türk bitkisel ilacı Lityazol Cemil," *Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Bülteni* sayı 7-8 (1993): 13-18.
189. Turhan Baytop, *Laboratuvar'dan Fabrika'ya* (İstanbul: Bayer, 1997), 96.
190. Ayhan Ceylan ve N. Aydem, "Ammi visnaga (L.) Lam. üzerinde bir inceleme," *Bitki* 2, 2 (1975): 178-183.
191. Turhan Baytop, "Ammi visnaga (Dişotu) bitkisinin meyvaları üzerinde araştırmalar," *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 23 (1961): 703-712.
192. Turhan Baytop, "Ammi visnaga Lam. meyvalarından elde edilen hülasaların yer solucanları üzerindeki tesirleri," *Folia Pharmaceutica* (İstanbul) 1 (1949): 32-36.
193. Salah Ramadan, "The Ammi majus plant," *Hamdard* 25, 1-4 (1982):32.
194. Dietrich Frohne ve Hand Jürgen Pfänder, *A Colour Atlas of Poisonous Plants* (London: Wolfe, 1984), 61.
195. Kalças, *Food from the Fields*, 56; Mahir Çolakoğlu ve Sumru Tömek, *Ege Bölgesinde Bazı Yenebilen Otların Bileşimi* (Bornova-İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yay. No. 228, 1975), 16.
196. Mehmet Ziya Mocan, "Kriminal abortusta ebegümecinin (Malva sylvestris) etki mekanizması," *Dirim* 58, 5-6 (1983): 131-132; *Flora Europaea* c. 5, yay. haz. Thomas Gaskell Tutin ve ark. (Cambridge: Cambridge University Press, 1980), 269.
197. Asuman Baytop, "Türkiye'de Acorus calamus," *Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 9 (1979): 12-17.
198. Nevin Tanker ve Engin Şarer, "Anadolu'da yetişen Acorus calamus L. uçucu yağının monoterpenik hidrokarbonları," *Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 9 (1979): 60-63.
199. A. Baytop, "Türkiye'de Acorus calamus," 12-17.
200. Tanker ve Şarer, "Anadolu'da yetişen Acorus calamus L.," 60.
201. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, 63.
202. Zhukovsky, Türkiye'nin Ziraî Bünyesi (Anadolu), 779.
203. Giorgio Della Sudda, "Empoisonnement par le Hochaf," *Gazette médicale d'Orient* 2 (1858): 132-133. Cemiyet-i Tıbbiye-yi Şahane'nin 13 Ağustos 1858 tarihli toplantısında yapılan konuşmadır.
204. Turhan Baytop, "Anadolu'da bulunan erkek eğreltiotu (Aspidium filix-mas Sw.) nun morfolojik ve kimyasal vasıfları," *Farmakolog* 16 (1946): 12-17.
205. Mustafa Güley ve Tülin Söylemezoğlu, "Karadeniz bölgesinde yetişen eğreltiotu, Dryopteris filix-mas ekstresi üzerinde toksikolojik araştırma," *Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 6, 2 (1976): 214-236.
206. A. Mahir Pamukçu, Erdoğan Ertürk, J. M. Price ve George T. Bryan, "Lymphatic leukemia und pulmonary tumors in female Swiss mice fed bracken fern (Pteris aquilina)," *Cancer Research* 32 (1972): 1442-1445.
207. Ekrem Sezik, Safa Kaya ve Nilgün Aydan, "Ecballium elaterium meyvelerinin sinüzite etkisi," *Eczacılık Bülteni* 24 (1982): 33-36; E. Sezik, S. Kaya ve N. Aydan, "Ecballium elaterium meyvelerinin sinüzite etkisi," *IV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Bildiriler*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No. 1, 1983) içinde, 153; E. Sezik, "Acı Hıyar: Sinüzite karşı kullanılan bir halk ilacının değerlendirilmesi," *Yeni Tıp Dergisi* 1, 4 (1984): 61-64.
208. Asuman Baytop ve Nevin Tanker, "Yalancı iki adamotu," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 1 (1965): 1-8.
209. Zhukovsky, *Türkiyenin Ziraî Bünyesi (Anadolu)*, 795.
210. Yazıcıoğlu, "Türkiye'nin nebati yağ zenginliği," 680-783.
211. Gabriel Garnier, Lucienne Bézanger-Beauquesne ve Germaine Debraux, *Ressources médicinales de la Flore française*, c.2 (Paris: Vigot Frères, 1961), 954.
212. Asuman Baytop ve Mustafa Sabri Saraçoğlu, "Systematic studies on annual Papaver species of Turkey," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 18 (1982): 25-44.
213. Turhan Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1994), 118-119 (4. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2015, 118-119).
214. Necmettin Zeybek, "Kuzey-Doğu Anadolu'da bulunan iki Lycopodium türü (L. clavatum L. ve L. chamaecyparissus A. Br.) üzerinde incelemeler," *Biyologi Dergisi* 9 (1959): 7.
215. Pierre Apéry ve Charles Bonkowski, "Falsification de Ly-

copode," *Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople* l (1879): 203-205.

216. Ida Panovna Mandenova, "A revision of Rosa in Turkey," *Notes Royal Botanic Garden Edinburgh* 30 (1970): 327-340.

217. Turhan Baytop, "Türkiye'de eski bahçe gülleri," *Essential Oils, in Honour of Prof.Dr. K. Hüsnü Can Başer on his 50th Birthday (Uçucu Yağlar, Prof. Dr. K. Hüsnü Can Başer'e 50. Yaş Armağanı)*, yay. haz. Neşe Kırımer ve Afife Mat (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1999) içinde, 87-96; Turhan Baytop ve Michèle Nicolas, "Les roses anciennes en Turquie," 27-29 Mayıs 1999'da Lyon'da düzenlenen 8. Uluslararası Eski Güller Konferansına (8ème Conférence Internationale des Roses Anciennes) sunulan bildiri.

218. Turhan Baytop, "Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu'da yağ gülü yetiştirilmesi ve gül yağı," *Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Bülteni* 4 (1990): 8-10; Charles Bonkowski, "De la fabrication de l'essence de roses en Asie Mineure," *Revue médico- pharmaceutique* 1, 4 (1888): 53-57; T. Baytop, "The production of oil-bearing rose and rose oil in Anatolia during Ottoman Empire," *Essential Oils for Perfumery and Flavours, Proceedings of an International Conference, 26-30 May 1990, Antalya, Turkey*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer ve Necati Güler (İstanbul, 1993): 54-57; T. Baytop ve K. H. C. Başer, "On essential oils and aromatic waters as medicine in Istanbul, Turkey, between 17th and 19th centuries," *Flavours, Fragrances and Essential Oils (Proceedings of the 13th International Congress of Flavours, Fragrances and Essential Oils, Istanbul, Turkey, 15-19 October 1995)*, c.2, yay. haz. K. H. C. Başer (Istanbul: AREP Gıda Aromaları ve Uçan Yağlar Sanayicileri Derneği, 1995) içinde, 99-107; K. H. C. Başer, "Turkish rose oil," *Perfumer & Flavorist* 17, 3 (1992): 45-52; K. H. C. Başer, Mine Kürkçüoğlu ve O. Zeki Konur, "The production and properties of Turkish rose oil," *Essential Oils for Perfumery and Flavours, Proceedings of an International Conference, 26-30 May 1990, Antalya, Turkey*, yay. haz. K. H. C. Başer ve N. Güler (İstanbul, 1993), 63-68.

219. Agop Zakaryan, *Gül ve Mahsulatı* (İzmir: Ziraat-ı Ameliye Kütüphanesi, Vilayet Matbaası, 1311/1895); Mehmet Tayfur [Karlovalı], *Gül Yetiştirmek ve Yağ Çıkartmak* (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1313/(1897); Ahmet Tevfik, *Gülcülük ve Itriyat* (Mamuretülaziz, 1337/1921); Zhukovsky, *Türkiye'nin Ziraî Bünyesi* (Anadolu), 532; Kurt Krause, "Rosenölgewinnung und Duftpflanzen in südwestlichcn Kleinasien," *Bericht der Schimmel & Co. Aktiengesellschaft Miltitz Bz. Leipzig über Ätherische Öle, Riechstoffe usw.* Ausgabe 1926, 267; Hüsnü Işık, *Isparta'da Gülcülük ve Gülyağcılığı* (Ankara: Güney Matbaacılık, 1953); Asuman Baytop, "Isparta ve Beyşehir havalilerinde bir botanik gezi," *Biyologi* 7 (1957): 1-11; Turhan Baytop, *Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri*, 197; George Igolen, "The Turkish rose," *Soap, Perfumery, Cosmetics* 39, 6 (1966): 461; Abdulgafur Acatay, *Gül ve Gülyağı* (İstanbul: Özaydın Matbaası, 1969); "La culture de roses en Turquie," *Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople* 15, 777 (1899): 370; T. Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c. 2 (1974), 140; Olcay Anaç, "Türkiye'de ve Dünya'da gülyağı üretimi," *Doğa ve Bilim* 2, 10 (1982): 30-32; Ali Rıza Gürgen, "Untersuchung über türkische Rosenöle," *Communications de la Faculté des Sciences de l'Université d'Ankara* (Série B) 14, 1 (1967): 1-21; Nevzat Gözaydın, "Isparta'ya ait gülyağı ve camii rivayeti," *Türk Folklor Araştırmaları* 13, 265 (1971): 6056-6057; T. Baytop, *Türkiye'de Eski Bahçe Gülleri* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001); A. Baytop, "Osmanlı dönemi yayınlarında uçucu yağlar," *Essential Oils, in Honour of Prof.Dr. K. Hüsnü Can Başer on his 50th Birthday (Uçucu Yağlar, Prof. Dr. K. Hüsnü Can Başer'e 50. Yaş Armağanı)*, yay. haz. Neşe Kırımer ve Afife Mat (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1999) içinde, 68-86.

220. T. Baytop, *Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri*, 197.

221. Zakaryan, *Gül ve Mahsulatı*; Mehmet Tayfur [Karlovalı], *Gül Yetiştirmek ve Yağ Çıkartmak*; Asuman Baytop, "Isparta ve Beyşehir havalilerinde bir botanik gezi," *Biyologi* 7 (1957): 1-11; T. Baytop, *Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri*, 197.

222. T. Baytop, *Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri*, 197; Acatay, *Gül ve Gülyağı*.

223. T. Baytop, *Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri*, 197.

224. Muhammed et-Tancî, *İbn Batûta Seyahatnamesi*, sadeleştiren Mümin Çevik, c.1 (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1983), 162.

225. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c.2, 229 ve c.6, 19.

226. T. Baytop, *Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri*, 199.

227. Zakaryan, *Gül ve Mahsulatı*.

228. Petko Ivanovich Orozoff, *The Rose - Its History* (Kazanlık: P. I. Orozoff et fils, 1906).

229. T. Baytop, *Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri*, 199.

230. T. Baytop, *Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri*, 199; Bonkowski, "De la fabrication de l'essence de rose," 53-57.

231. Ernest Guenther, *The Essential Oils*, c. 5 (New York: D. Van Nostrand Company, Inc., 1952), 35; Mark P. Widrlechner, "History and utilization of Rosa damascena," *Economic Botany* 35, 1 (1981): 42-58; Igolen, "The Turkish rose," 461.

232. Bonkowski, "De la fabrication de l'essence de roses," 53-57.

233. "La culture de roses en Turquie," *Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople* 15, 777 (1899): 370.

234. Asuman Baytop, "Osmanlı dönemi yayınlarında uçucu yağlar," 68-86.

235. İlhame Öztürk, "Geleneksel yöntemle gül yağı üretimi," *Türk Etnografya Dergisi* sayı 19 (1991): 137-148.

236. Tevfik E. User, "Memleketimizde Orta ve Kuzey Anadolu'da yetişen kuşburnunun C vitamini bakımından durumu, bununla ilgili halk gelenekleri hakkında bir araştırma," *Türk Hijiyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi* 27 (1967): 39-60.

237. Ayşe Can, Nuriye Akev ve Nurhayat Sütlüpınar, "Effect of Rosa hips on blood glucose level," *Acta Pharmaceutica Turcica* 34 (1992): 17-22.

238. Semra Kurucu ve Canan Kesikoğlu, "Gümüşhane çevresi kuşburnu (Rosa) türleri meyvelerinin bitkisel çay olarak değerlendirilmesi üzerinde çalışmalar," *VIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 19-21 Mayıs 1989, İstanbul, Bildiri Özetleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Ana Bilim Dalı, 1989) içinde, 46; S. Kurucu ve C. Kesikoğlu, "Gümüşhane çevresi kuşburnu (Rosa) türleri meyvelerinin bitkisel çay olarak değerlendirilmesi üzerinde çalışmalar," *VIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, İstanbul, 19-21 Mayıs 1989, Bildiriler*, c.2, yay. haz. Bayhan Çubukçu, Günay Sarıyar ve Afife Mat (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay. No. 64, 1993) içinde, 237-241.

239. Maksud Coşkun, Semra Kurucu ve Murad Kartal, "Türkiye'de yetişen bazı Rosa türlerinde YBSK metoduyla askor-

bik asit miktar tayini," *X. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 20-23 Mayıs 1993, İzmir, Bildiri Özetleri* (İzmir: Ege Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1993) içinde, 58-59.

240. Asuman Baytop, "Anadolu'nun yabani Solanaseleri," *Eczacılık Bülteni* 3 (1961): 136-151.
241. Ali Rıza Gürgen, *Türkiye Zehirli Nebatlarının en Ehemmiyetlileri Üzerinde Kimyevi Araştırmalar* (Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Çalışmaları 138, 1943); Turhan Baytop ve Nüshet Güner, "Une étude sur la teneur en atropine et en scopolamine des Solanacées de Turquie," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 19 (1983): 47-55.
242. Gürgen, *Türkiye Zehirli Nebatlarının.*
243. Castaldi, "Considérations sur un cas d'empoisonnement par la Belladone," *Gazette médicale d'Orient* 4 (1860): 79-82.
244. Ayhan Ceylan, Yalçın Ozansoy ve N. Kaya, "Atropa belladonna L.'de morfogenetik ve oniogenetik varyabilite," *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 14, 1 (1977): 131-136; Ayhan Ceylan, Menhure Yurtseven ve N. Kaya, "Atropa belladonna L., de diurnal varyabilite," *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* (Vamık Tayşi özel sayısı) (1979), 125-130; Ayhan Ceylan, Annelise Vömel, Menhure Yurtseven ve N. Kaya, "Menemen ekolojik koşularında azotlu gübre dozlarının ve biçim zamanının Atropa belladonna L.'de verim ile alkaloid oranına etkisi," *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 17, l (1980): 43-57; A. Ceylan ve Annelise Vömel, "Untersuchungen über Ertrag und Alkaloidgehalt von Atropa belladonna L.. Tollkirsche, bei Anbau in İzmir. Türkei," *Herba Hungarica* 19, 2 (1980): 11-16.
245. Pierre Apéry, "Êtude sur les myrobalans," *Gazette médicale d'Orient* 30 (1887): 92.
246. Aynı yayın.
247. Mahir Çolakoğlu ve Sumru Tömek, *Ege Bölgesinde Bazı Yenebilen Otların Bileşimi* (Bornova-İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yay. No. 228, 1975), 16.
248. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, 156.
249. Fethi İncekara, *Türkiye'de Haşhaş Çeşitleri ve Bunların Tohumu ve Afyon Bakımından Değeri*, (Ankara: Toprak Mahsulleri Ofisi, 1949); F. İncekara ve Celal Tarıman. *Türkiye Haşhaşlarının Tohum ve Afyonları Üzerinde Bazı Araştırmalar*. Ankara: Ziraat Vekâleti, 1954.
250. N. Levy, "Relation de deux cas d'empoisonnement," *Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople* 1 (1879): 311.
251. Turhan Baytop, *Türkiyenin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri*, 149; Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolusu'nun Florası* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1974), 19.
252. Robert T. Gunther, *The Greek Herbal of Dioscorides*, 2. bs. (London, New York: Hafner Publishing Company, 1968), 456.
253. Ibn al-Baytar, *Traité des Simples par Ibn el-Beithar*, Arapçadan Fransızcaya çev. Lucien Leclerc, c.1 (Paris: Imprimerie nationale,1877), 106.
254. Şemseddin Ahmed bin Süleyman (Kemalpaşazade), Risale fi Beyan Tabiat al-Afyon. Yusuf Ağa Kütüphanesi (Konya Karatay), No. 7242/23.
255. Turhan Baytop ve Günay Sarıyar, "The Islamic contribution to the knowledge of opium and Papaver species," *The Third International Conference of Islamic Medicine, Istanbul, 28th September – 2nd October 1984, Abstracts* (İstanbul, 1984) içinde, 96.
256. Giorgio Della Sudda, "Note sur les opiums employés à Constantinople pour les préparations pharmaceutiques," *Gazette médicale d'Orient* 7 (1864): 167- 169; Fayk Bey [G. Della Sudda], *Monographie des Opiums de l'Empire Ottoman Envoyés à l'Exposition Universelle de Paris* (Paris: Imprimerie Poitevin, 1867).
257. Hüsnü Sarım [Çelebioğlu], "Über die Opiumgewinnung in der Türkei und die Entwicklung der Milchsaftschläuche bei Papaver somniferum," (Doktora tezi, Berlin Üniversitesi, 1932); Turhan Baytop, "Türkiye'de yetişen Papaver türleri üzerinde yapılan araştırmaların tarihi," *Türkiye'nin Papaver Türleri Üzerinde Araştırmalar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay. No. 34, 1982).
258. Hüsnü Sarım [Çelebioğlu], "Haşhaşın tarihi," *Farmakoloğ* 4 (1934): 777-778; "Haşhaşın tarihi" 4 (1934): 779-783; "Haşhaşın tarihi - Türkiye'de haşhaş ve haşhaşda süt usaresi borularının suret teşekkül ve muayeneleri" 4 (1934): 821-26; "Haşhaşın tarihi" 4 (1934): 863-866; "Haşhaşın tarihi" 5 (1935): 965-972.
259. Muhammed et-Tancî, *İbn Batûta Seyahatnamesi*, c.1, 193 ve 222; Reşat Saka, *Uyuşturucu maddeler (Ayfon, Morfin, Eroin, Esrar, Kokain) Hakkında Milli ve Milletlerarası Hukuki ve Sosyal Durum* (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1948), 37; Özcan Köknel, *İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları* (İstanbul: Gelişim Yayınları, 1976), 52.
260. Nicolas Lémery, *Pharmacopée universelle*, 3. bs. (Paris: Chez Laurent D'Houry, 1734), 624; *Codex, Pharmacopée française* (Paris: Béchet, 1837), 397; François Dorvault, *L'Officine ou Répertoire général de Pharmacie pratique* (Paris: Labé (Ancienne Maison Béchet Jeune), 1844), 820.
261. Demetrius Alexandre Zambaco [Paşa], "Le morphinisme ou empoisonnement chronique de la morphine." Congrès médical d'Athènes, 18 Nisan 1882.
262. Ernst Bosc de Vèze, *De l'Opium et de la Morphine* (Paris: H. Daragon, 1908), 19.
263. X. Landerer, "Opiumbereitung in Kleinasien," *Arch. Pharm.* 113 (1850): 63 ve 293; Sydney Herbert Maltass, "On the production of opium in Asia Minor," *Pharm. Journal* (London) 14 (1855): 395; Collas, *La Turquie en 1861*, 175.
264. Collas, aynı yayın, 175.
265. A. Üner Turgay, "Ottoman-American trade during the nineteenth century," *Osmanlı Araştırmaları* 3 (1982): 195.
266. "Les fraudes en opium," *Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople* 18, 918 (1902): 249.
267. Giorgio Della Sudda, "Note sur les opiums employés à Constantinople pour les préparations pharmaceutiques," *Gazette médicale d'Orient* 7 (1864): 167- 169.
268. René-Raymond Paris, Hélène Moyse ve Marie-Louise Paris, "Le Musée de Matière Médicale de la Faculté de Pharmacie de Paris," *Revue d'Histoire de la Pharmacie* 22, 224 (1975): 299- 306.
269. Turhan Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c.2 (1974), 126.
270. *T.C. Resmi Gazete*, sayı 13881, 30 Haziran 1971.
271. Münür Osman, "Haşhaş yağı (Huile d'oeillette)," *Türk Eczacı Alemi* 5, 3-4 (1931): 13-16.
272. Yazıcıoğlu, "Türkiye'nin nebati yağ zenginliği," 680-783.
273. Azmi Güleç, "Haşhaş tarlasında yanık emine," *Türk Folklor Araştırmaları* 15, 304 (1974): 7138-7140; Gül Dur-

muşoğlu, "Senirkent yöresinde haşhaştan yapılan yemekler," *Türk Folklor Araştırmaları* 15, 305 (1974): 7172-7173.

274. Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre*, 19.

275. Asuman Baytop, "Türkiye'nin çok yıllık Papaver türleri," *Türkiye'nin Papaver Türleri Üzerinde Araştırmalar*, yay. haz. Turhan Baytop (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay. No. 34, 1982) içinde, 15-21; A. Baytop ve Mustafa Saraçoğlu, "Türkiye'nin tek yıllık Papaver türleri," *Türkiye'nin Papaver Türleri Üzerinde Araştırmalar*, yay. haz. T. Baytop (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1982) içinde, 28-32.

276. Turhan Baytop ve Günay Sarıyar, "Les alcaloides des espèces de Papaver, Section Macrantha," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 13, 1 (1977): 7-9.

277. John David Phillipson, A. Scutt, Asuman Baytop, Neriman Özhatay ve Günay Sarıyar, "Alkaloids from Turkish samples of Papaver orientale and P. pseudo-orientale," *Planta Medica* 43, 11 (1981): 261-271; Turhan Baytop, "Türkiye'de yetişen Papaver türleri üzerinde yapılan araştırmaların tarihi," *Türkiye'nin Papaver Türleri Üzerinde Araştırmalar*, yay. haz. T. Baytop (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay. No. 34, 1982) içinde, 3-6; G. Sarıyar, "Türkiye'de yetişen Papaver türlerinin alkaloitleri üzerinde araştırmalar," *Türkiye'nin Papaver Türleri Üzerinde Araştırmalar*, yay. haz. T. Baytop (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay. No. 34, 1982) içinde, 11-14.

278. Naşid Baylav, "Türkiyenin boya bitkileri ile Türkiye'de kullanılmış olan yabancı memleket boya bitkileri ve boyaları," *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri* 1 (1963): 732-744.

279. T. Baytop, *Türkiyenin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri*, 326; V. P. Papageorgiou, "Naphthaquinones from roots of Macrotomia cephalotes DC." *Planta Medica* 37 (1979): 259-263.

280. Zhukovsky, *Türkiye'nin Ziraî Bünyesi (Anadolu)*, 670.

281. Süleyman Arısoy, "Folklor ve doğum," *Türk Folklor Araştırmaları* 15, 304 (1974): 7133-7137.

282. Ali Rıza Gürgen, "Türkiye'nin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar I."

283. Turhan Baytop, yayınlanmamış bir araştırma sonuçlarına göre.

284. Zhukovsky, *Türkiyenin Ziraî Bünyesi (Anadolu)*, 611.

285. Davis, *Flora of Turkey*, c. 5, 627.

286. Nil Sarı, "The drug Hindiba," *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* sayı 4 (1998): 11-54.

287. H. Öğe, "Hindiba kahvesi üzerine denemeler," *Tekel Enstitüsü Raporları* 4 (1946): 31

288. Bu isim *Vulgaria* Dahlst. seksiyonunda bulunan bir grup tür için kullanılmaktadır.

289. Mahir Çolakoğlu ve Sumru Tömek, *Ege Bölgesinde Bazı Yenebilen Otların Bileşimi* (Bornova – İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No. 228, 1975), 16; Kalças, *Food from the Fields*, 80.

290. A. Süheyl Ünver, *Hindiba Risalesi, Buharalı İbn Sina* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1937).

291. Yazıcıoğlu, "Türkiye'nin nebati yağ zenginliği," 680-783.

292. Ayten Altıntaş, "1853 yılında Adana ve Tarsus'ta yetişen bir bitkinin değerlendirilmesi," II. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri" toplantısına (Tarsus, 23-26 Mayıs 2001) sunulan bildiri.

293. Turhan Baytop, ve Mithat Bucak, "Yerli hintyağı tohumlarındaki yağ miktarları," *Farmakoloğ* 18, 3 (1948): 87-88.

294. G. Zannétidès, "Introduction d'une plante vénéneuse dans les feuilles de bourrache amère," *Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople* 1 (1879): 339-341; Désiré Bois, *Les Plantes alimentaires chez tous les Peuples et à travers les Âges. Histoire, Utilisation, Culture*, c.1 (Paris: Paul Lechevalier, 1927), 315; Charles Henry, "La bourrache orientale employée comme légume," *Revue Horticole* 79, 4 (1907): 81-82.

295. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c.8, 157.

296. Metin Tanker ve Gülnur Toker, "Türkiye'de Tilia L. türlerinin farmakognostik açıdan karşılaştırılması," *V. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 15-17 Kasım 1984, Ankara, Bildiri Kitabı*, yay. haz. Ekrem Sezik ve Erdem Yeşilada (Ankara: Güven Yayıncılık, 1987) içinde, 129-130.

297. Alaeddin Akcasu, Gülsel Kavalalı ve H. Eyüboğlu, "Urtica dioica L. bitkisinin antikoagülan etkisi," *IV. Bitkisel Ilaç Hammaddeleri Toplantısı, Bildiriler*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay. no.1, 1983) içinde, 135.

298. Gülsel Kavalalı, L. Dandik, H. Tuncel ve H. A. Aksoy, "Urtica pilulifera L. bitkisinin tohum yağı ve anti-enflamatuvar etkisi üzerine bir çalışma," *X. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 20-23 Mayıs 1993, İzmir, Bildiri Özetleri* (İzmir: Ege Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1993) içinde, 78.

299. K. Boukef, "Urtica pilulifera L." *Essaydali de Tunisie* No. 68 (1998): 39.

300. Ibn al-Baytar, *Traité des Simples*, c.1, 146

301. Kokulu bezelye çiçeğine (*Lathyrus odoratus* L.) de 'Itırşahi' ismi verilmektedir.

302. Kalças, *Food from the Fields*, 51.

303. Zhukovsky, *Türkiyenin Zirai Bünyesi (Anadolu)*, 764

304. Feridun Nafiz Uzluk, *XVIII. Yüzyıl Türk Hekimlerinden Bursalı Ali Münşi'nin İpecacuanha Monografisi* (Ankara: Ankara Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1954), 7.

305. Turhan Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, 4. Bs. (2015), 284.

306. Aynı yayın, 278.

307. Konstantini İvanoviç Pangalo, "Anadolu'nun bahçe-bostan kültürü," Peter Mikhailovich Zhukovsky, *Türkiye'nin Ziraî Bünyesi (Anadolu)*, çev. Celâl Kıpçak ve Haydar Nouruzhan (İstanbul: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 1951) içinde, 620.

308. Zhukovsky, *Türkiye'nin Ziraî Bünyesi (Anadolu)*, 644.

309. Halil Sahillioğlu, "II. Süleyman'ın teçhiz ve tekfini," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 4 (1968): 66-74.

310. René-Raymond Paris ve Hélène Moyse, *Précis de Matière médicale, Tome III, Pharmacognosie spéciale, Dicotylédones (suite).* (Paris: Masson & Cie, 1971), 136.

311. "La culture du caféier en Turquie," *Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople* 15, 781 (1899): 402.

312. A. Süheyl Ünver, "Türkiye'de kahve ve kahvehaneler," *Türk Etnografya Dergisi* 5 (1963): 39-84.

313. Bertrand Bareilles, *Constantinople, ses Cités franques et levantines (Péra - Galata - Banlieu)* (Paris: Bossard, 1918), 249.

314. "Le café de figues," *Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople* 16, 797 (1900): 113.

315. Halit Ongan, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iye Sicili* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1958), 121.

316. Edmondo de Amicis, *İstanbul (1874)*, çev. Beynun Akya-

vaş (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981), 82.

317. Louis Planchon et Philippe-Marie Bretin, *Précis de Matière médicale*, c. 1, 5. bs. (Paris: Maloine, 1946), 397.

318. Arapça 'kanturyon' kelimesinden.

319. Jean Giroux, Jean Susplugas ve Hasibe Koçak, "Étude des propriétés pharmacologiques du Paliurus australis," *Travaux de la Société de Pharmacie de Montpellier* 13, 1 (1953): 43-48.

320. Nurhayat Sütlüpınar, yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.

321. Munir Abdel Nour Mikhail, "Chufa Habb el'Aziz, Cyperus esculentus L." *The History of Medicinal and Aromatic Plants*, yay. haz. Abdallah Adly (Karachi: Hamdard Foundation Press, 1982) içinde, 60-66.

322. Ulvi Zeybek, J. Jurenitsch, W. Kubelka ve K. Jentzsch, "HPLC-Bestimmung des alkaloidgehaltes in verschiedenen Galanthus-arten," *Scientia Pharmaceutica* 50 (1982): 282-284.

323. Necmettin Zeybek ve Erhard Sauer, *Türkiye Kardelenleri (Galanthus L.) I - Beitrag zur Kenntnis der türkischen Schneeglöckhen (Galanthus L.)* I. (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Basımevi, 1995).

324. Baytop ve Mathew, *The Bulbous Plants of Turkey*, 21.

325. Doğu Anadolu dağlarında bulunan *Phelypaca coccinea* (Bieb.) Poiret (Orobanchaceae) türüne de kan kırmızısı renkli çiçekleri nedeniyle "kardeşkanı" ismi verilmektedir.

326. N. Lévy, "Relation de deux cas d'empoisonnement," *Journal de la Societé de Pharmacie de Constantinople* 1 (1879): 311.

327. Gunther, *The Greek Herbal of Dioscorides*, 57; Ibn al-Baytar, *Traité des Simples*, c.2, 330.

328. Ali Kemal Yiğitoğlu, *Türkiye İktisadiyatında Ormancılığın Yeri ve Ehemmiyeti* (Ankara: Ziraat Vekâleti, 1941), 112.

329. Yiğitoğlu, aynı yayın, 112; Ali Kemal Yiğitoğlu, "Katran ve ziftin suret-i istihsali," *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası* sayı 48-51 (1331/1913).

330. Savni Huş, "Ormanlarımızdan katran ve zift çıkarılması imkânları," *Orman ve Av* 17, 6 (1945): 176-180.

331. 1933 yılına kadar 44 okka olarak kabul edilen kantar, bu yıldan itibaren 100 kg olan kental üzerinden hesaplanır.

332. Yiğitoğlu, *Türkiye İktisadiyatında Ormancılığın Yeri*; Yiğitoğlu, "Katran ve ziftin suret-i istihsali"; Huş, "Ormanlarımızdan katran ve zift çıkarılması imkânları."

333. Akseki yaylalarında katran elde edilişi hakkında bize bilgi veren, katran ve katran elde edilen ağaçlardan örnekler getiren Beyşehirli eczacı Reha Bilir'e tekrar teşekkür ederim. T. Baytop.

334. Turhan Baytop ve Afife Öztekin, "Türkiye'nin bitkisel katran çeşitleri üzerinde araştırmalar," *V. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 15-17 Kasım 1984, Ankara, Bildiri Kitabı*, yay. haz. E. Sezik ve E. Yeşilada (Ankara: Güven Yayıncılık, 1987) içinde, 112-114.

335. "Ardıç katranı," *Türk Kodeksi*. 2nci tabı (İstanbul: T.C. Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, 1940), 535.

336. Baytop ve Öztekin, "Türkiye'nin bitkisel katran çeşitleri üzerinde araştırmalar," 112-114.

337. "Kavak merhemi," *Türk Kodeksi*, 2nci tabı (İstanbul: T.C. Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, 1940), 696-97.

338. Aytekin Temizer, Fatma Sayın, Gülnur Toker ve Turhan Baykal, "Türkiye'de yetişen Capparis türlerinin total flavonoit miktarlarının diferansiyel puls polarografisi ile tayini," *X. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, İzmir, 20-23 Mayıs 1993, Bildiri Özetleri* (İzmir: Ege Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1993) içinde, 104.

339. Zhukovsky, *Türkiyenin Ziraî Bünyesi (Anadolu)*, 773.

340. Kamil Karamanoğlu ve Mehmet Koyuncu, "Türkiye'de yetişen Valeriana (Kediotu) türleri üzerinde sistematik araştırmalar," *Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 4 (1974): 149-178; M. Koyuncu, "Türkiye'de yetişen Valeriana (Kediotu) türleri," *Uluslararası Tıbbi Bitkiler Kollogiumu, İzmir, 18-21 Nisan 1974 Bildirileri* (İzmir: Ege Üniversitesi, 1975), 98-101; M. Koyuncu, "Türkiye Valeriana (Kediotu) türlerinin kök ve rizomları üzerinde anatomik çalışmalar," *Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 6 (1976): 207-213.

341. Egon Stahl ve W. Schild, "Über die Verbreitung der aequilibrierend wirkenden Valepotriate in der Familie der Valerianaceen," *Phytochemistry* 10 (1971): 147-153.

342. Onnik Boulouthian (Bouloutian), "Les essences de menthe et d'origan produites en Anatolie," *Revue médico-pharmaceutique* 3, 6 (1890): 99-100.

343. Ali Rıza Gürgen, "Türkiyenin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar I."; T. Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c.2 (1974), 249.

344. Ali Rıza Gürgen, "Türkiyenin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar I ve II."; Engin Şarer, "Origanum species, their essential oil content and the main components of oils," *Essential Oils for Perfumery and Flavors, Proceedings of an International Conference, 26-30 May 1990, Antalya Turkey*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer ve Necati Güler (İstanbul, 1993) kitabında yer alan Metin Tanker ve arkadaşlarının "Results of certain investigations on the volatile oil containing plants of Turkey" başlıklı makalesi (s.16-29) içinde s.20.

345. Süleyman Aydın, K. Hüsnü Can Başer, Yusuf Öztürk "The chemistry and pharmacology of Origanum (Kekik) water," *Proceedings of the 27th International Symposium of Essential Oils. Vienna, 8-11 September 1996*, yay haz. C. Franz, A. Mathe ve G. Buchbauer (Vienna: Allured Publ., 1997) içinde, 52-60.

346. Ayhan Ceylan, "Origanum smyrnaeum L.'da verim ve ontogenetik varyabilite," *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 13, 2 (1976): 139-143.

347. Eduard Gildemeister, "Über smyrnaer Origanumöl" *Archiv der Pharmazie* 233 (1895): 182; Gürgen, "Türkiyenin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar I ve II."

348. Turhan Baytop, Yayımlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.

349. Gürgen, "Türkiyenin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar II," 332-360.

350. Gülsel Kavalalı, "Isolation of cymarin from Adonis aestivalis," *Lloydia* 36, 4 (1973): 426.

351. Gürgen, *Türkiye Zehirli Nebatlarının*; Turhan Baytop ve Yorgi Saviç, "Estimation quantitative du THC dans les races de Cannabis sativa cultivées en Turquie," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 11 (1975): 129-137.

352. Anna de Pasquale, "Notices historiques sur le chanvre indien," *The History of Medicinal and Aromatic Plants, Proceedings of the Second International Congress, Alexandria 15-19 December 1980*, yay. haz. Abdallah Adly (Karachi: Hamdard Foundation, 1982) içinde 110-143; Reşat Saka, *Uyuşturucu maddeler (Ayfon, Morfin, Eroin, Esrar, Kokain) Hakkında Milli ve Milletlerarası Hukuki ve Sosyal Du-*

rum (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1948), 73.

353. De Pasquale, "Notices historiques sur le chanvre indien."
354. Gündüz Artan, "Tire'de urgancılık," *Türk Folklor Araştırmaları* 8, 174 (1964): 3278.
355. Saka, *Uyuşturucu maddeler*, 73.
356. Hükümet kararı ile 1864 yılında aktarların esrar satmaları yasaklanmış ve ancak tedavi amacıyla ve reçete karşılığı eczacıların bu maddeyi vermeleri kabul edilmiştir. Bkz. [Aktarların esrar satmasının yasaklanması], *Gazette médicale d'Orient* 7 (1864): 145.
357. Turhan Baytop, yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.
358. Saka, *Uyuşturucu maddeler*, 73.
359. Asuman Baytop, *Bitkisel Drogların Anatomik Yapısı*, 6. bs. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1981), 184.
360. Turhan Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c.1 (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1970), 83; Pierre Duquénois ve Hassan Negm Mustapha, "Sur une réaction colorée caractéristique du haschich," *Bulletin des Sciences pharmacologiques* 45 (1938): 203-205.
361. Baytop ve Saviç, "Estimation quantitative du THC."
362. Remziye Hisar ve Şazile Edesen, "Esrarın tetkiklerine iştirak" *Kimya Annali* 3 (1938): 167-193.
363. Paul Pulewka, "Türk kenevirlerinin nisbî müessiriyeti üzerine tecrübeler," *Türk İlyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi* 10, 3 (1950): 281-292; *The Botany and Chemistry of Cannabis,Proceedings of a Conference organized by the Institute for the Study of Drug Dependence at the Ciba Foundation, 9-10 April 1969*, yay. haz. C. R. B Joyce ve S. H. Curry (London: J. & A. Churchill, 1970).
364. Şükrü Kaymakçalan, "Esrar ve türevlerinin farmakolojisinde ve tedavide kullanılmalarında yeni gelişmeler," *Sandoz Bülteni* 2, 6 (1982): 4-10.
365. Oğuz Kayaalp, *Rasyonel Tedavi Yönünden Tıbbı Farmakoloji*, c.1 (Ankara: Garanti Basımevi, 1978), 272.
366. Cahid Özen ve Hayri Sözen, "Türkiye ve Doğu ülkelerinde esrar problemi üzerinde araştırmalar (Ölümle sonuçlanan bir esrar zehirlenmesi münasebetiyle)," *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası* 32 (1969): 543-562.
367. Turhan Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c. 2 (1974), 85; Ayşegül Demirhan, "Geçmişten günümüze esrar ve halk arasında kullanılışı," *Farmasötik Bilimler Ankara Derneği Bülteni* 5, 2 (1978): 36-40; Köknel, *İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu*, 110.
368. İhsan Sarıkardeşoğlu, "Tıp ve Hukuk Gözü ile Esrar ve Haşişomanlarda Diabet ve Heredite Üzerine Araştırmalar," (Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1962).
369. Mazhar Osman [Usman], "Ateh-i kabl-el miâd ile dai'l-haşiş arasındaki münasebet," *Şehremaneti Şişli Müessesesinde Emraz-ı Akliye ve Asabiye Müsamereleri* sayı 2 (1332/1916): 31-32; Mazhar Osman [Usman], "Haschichomanie et démence précoce," *Extrait des Comptes-rendus du Congrès des Médecins aliénistes et neurologistes (Lyon, 16-21 Juillet 1934)*, 12 s.; Fahreddin Kerim [Gökay], "Les troubles psychiques dus à l'emploi du haschisch," *L'Hygiène mentale* 25, 3 (1930): 93-106; Fahreddin Kerim [Gökay], "Durch Missbrauch von Heroin und Haschisch entstehende Geisteskrankenheiten in der Türkei," *Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie* 158 (1937): 428-436; Akil Muhtar Özden, *Tıp Müfredatı, Farmakodinami ve Tedavi Dersleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1943), 355; Kaymakçalan, "Esrar ve türevlerinin," 4-10.
370. İhsan Abidin Akıncı, Rıza Erten ve Hamdi Dik, *Şarkta Ziraatın İnkişaf Tarihi ve Amilleri*. 'Türk Tarihinin Ana Hatları' Eserinin Müsveddeleri, Seri III, No. 10 (İstanbul: [Türk Tarih Kurumu], 1936).
371. Ahmet Refik [Altınay], *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)* (İstanbul: Türk Tarih Encümeni, 1930), 83.
372. Ahmet Refik [Altınay], *Eski İstanbul* (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1931), 39.
373. Louis Mongéri, "Études sur l'aliénation mentale en Orient, Causes de la folie - l'esrar," *Gazette médicale d'Orient* 8 (1864): 69-75 ve 102-107.
374. Pascal Brotteaux, *Hachich, Herbe de Folie et de Rêve* (Paris: Vega, 1934), 47.
375. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c.2, 284.
376. Muallim Şövalye Hasan Bahri, *Esrarkeşler* (İstanbul: Şems Matbaası 1331/1915). Bu kitap, Süha Ünsal tarafından bugünkü dile çevrilerek 1997 yılında Ankara'da yayınlanmıştır. Onur Gezer, *Hayaller Sancağının Kuru Sarhoşları - Osmanlılarda Esrar ve Esrarkeşler* (İstanbul: İletişim, 2020).
377. Besim Ömer [Akalın], *Mükeyyifat ve Müskirattan Afyon, Kahve, Çay, Esrar* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1890); Demirhan, "Geçmişten günümüze esrar," 36-40; Köknel, *İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu*, 91.
378. Kamil Karamanoğlu, "Kenger. Gundelia tournefortii," *Türk Biologi Dergisi* 14, 3 (1964): 5-9; Kerim Yund, "Kenger ve Silifke'de kenger kahvesi," *Türk Folklor Araştırmaları* 9, 186 (1965), 3623-3625.
379. Désiré Bois, *Les Plantes alimentaires*, c. 2, 527.
380. Giorgio Della Sudda, "Etudes sur les falsifications pharmaceutiques, II: Farine de graine de lin," *Gazette médicale d'Orient* 2 (1858): 159-160.
381. Aynı yayın.
382. Yazıcıoğlu, "Türkiye'nin nebati yağ zenginliği," 680-783; Turhan Baytop, "Izgın ve burç hakkında," *Farmakoloğ* 18, 1-2 (1948): 19-22; Zhukovsky, *Türkiyenin Ziraî Bünyesi (Anadolu)*, 528.
383. Zhukovsky, aynı yayın, 528.
384. Ian Charleson Hedge, "Eruca Miller," P. H. Davis, *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, c.1 (Edinburg: Edinburg University Press, 1965), 269.
385. Edmond Boissier, *Flora Orientalis*, c. 1 (Genevæ et Basileæ: Apud H. Georg, 1867), 396.
386. Kerim Yund, "Silifke'deki kınanın düşündürdükleri," *Türk Folklor Araştırmaları* 7, 153 (1962): 2688-2689.
387. Turhan Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c. 2 (1974), 207; Gülsel Kavalalı, "Ülkemizde ithal edilen kına yapraklarının teşhisi hakkında," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 10 (1974): 21-32.
388. Suat Vural, Abdullah Akın, Mualla Partal ve Ülkü Doğan, "Kına ve dermatofitler," *Edirne Tıp Fakültesi Dergisi* 1, 1 (1979): 113-119.
389. A. L. Tat ve N. Erbakan, "Kınanın dermatomycose'lar ve kültürleri üzerindeki etkileri," *Türk Hijiyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi* 24 (1964): 95-100.
390. Feridun Nafiz Uzluk, "Die Monographie über die Chinarinde von Ali Münschi aus Bursa" *Acta Medica Turcica*

/ *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 7 (1955): 67-91; Feza Günergun ve Şeref Etker, "From Quinaquina to 'Quinine Law': A Bitter Chapter in the Westernisation of Turkish Medicine," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 14 (2013): 41-68.

391. Antoine Séput, "Sur le sulfate de quinine," *Gazette médicale d'Orient* 10 (1866): 28-29 (Société de Pharmacie de Constantinople'un 30 Aralık 1864 tarihli toplantısında okunan bildiri).
392. Gürgen, *Türkiye Zehirli Nebatlarının*.
393. Naşid Baylav, *Eczacılık Tarihi* (İstanbul: Yörük Matbaası, 1968), 177; İsmail Baykal, "Buhur suyu" ve "Kırmız" imali hakkında," *Türk Tıp Tarihi Arkivi* 6, 19 (1942): 16-24; Marc A. Picipio (Marko Paşa), "De quelques médicaments populaires," *Gazette médicale d'Orient* 5 (1861): 17-21.
394. Baykal, aynı yayın.
395. Halit Ongan, *Ankara'nın İki Numaralı Şer'iye Sicili* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1974), 14.
396. D. Christidès, "Cas de substitution du kermès minéral par le kermès vétérinaire," *Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople* 1 (1879): 157-158.
397. Gürgen, "Türkiye'nin önemli eteri yağları üzerine araştırmalar I."
398. Aziz Ekşi, "Kızılcık suyunun doğal kimyasal bileşimi üzerine araştırma," *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı* 30, 3-4 (1980): 443-449.
399. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c.5, 119.
400. Bu bitki muhtemelen *Berberis* türü olmalıdır. Bu bitkide bulunan sarı renkli 'berberine' maddesi dişleri sarı renge boyar.
401. Johann Martin Honigberger, *Thirty-five Years in the East*, c. 2 (London: H. Ballière, 1852), 381.
402. Şerafettin [Tevfik Tertemiz], *Tıbbî Nebatlar - Botanique Médicale*, 2inci tabı (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1932), 169.
403. Karaman İlçesi (Konya) Bizanslılar döneminde "Laranda" (Osmanlı döneminde Larende) adı ile tanınıyordu. Bazı droglar (Karaman kimyonu, Karaman mahmudesi, Karaman mazısı, Karaman zamkı gibi) bu bölgenin adını taşımaktadır. Osmanlı döneminde önemli bir drog merkezi olan bu bölge tıbbi bitkileri yönünden araştırılmalıdır.
404. Laser (Grekçe Silphion) Antik Çağ'da Kuzey Afrika'da elde edilen bir 'gummi-resina'ya verilen Latince isimdir. Bu drog, zamanında çok kıymetli olup, değeri ağırlığınca altın olarak ölçülürdü. Drogun elde edildiği bitki tartışmalıdır. Bazılarına göre bir *Ferula* türünden (*F. silphium* (Oersted) Thellung), bazılarına göre ise bir *Thapsia* türünden (*T. silphium* Viv.) elde edilmekte idi. Halen ticarette bulunmayan bu drogu veren bitkinin şekilleri Antik Çağ'da basılmış, Kuzey Afrika ülkelerine ait bazı gümüş paralarda rastlanmaktadır.
405. Turhan Baytop, yayınlanmamış bir çalışmanın sonuçlarına göre.
406. Collas, *La Turquie en 1864*, 224.
407. Saffet Rıza Alpar ve Suat Esin, "Mahlep yağı hakkında," *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası* (Seri A) 13 (1948): 199-204; Remziye S. Hisar, "Mahlep üzerinde bazı incelemeler," *Türk İjiyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi* 12 (1952): 227-240; Ekrem Sezik ve Ahmet Başaran, "Prunus mahaleb L. üzerinde farmakognozik araştırmalar," *IV. Bitkisel Ilaç Hammaddeleri Toplantısı, 27-29 Mayıs 1982 Eskişehir, Bildiriler*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay. No. 1, 1983) içinde, 129; E. Sezik ve A. Başaran. "Türkiye'de mahlep ve mahlep yağı." *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 21 (1985): 121-127.
408. Nuriye Akev, Ayşe Can ve Nurhayat Sütlüpınar, "Effect of Cerasus mahaleb seeds on blood glucose level," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 26-28 (1992): 47-54.
409. Turhan Baytop, "Kitre zamkı, Erciyes dağında yapılmakla olan istihsal hakkında," *Türkiye Eczacıları Birliği Mecmuası* 2, 1 (1959): 7-11; Asuman Baytop ve Tekant Gözler, "Türk kitre zamkının menşei ve terkibi hakkında (On the origin and the composition of Turkish gum tragacanth)," *İstanbul Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 7 (1971): 56-65; Mustafa Kuttaş, "Gevenciler ve geven otu," *Türk Folklor Araştırmaları* 16, 309 (1975): 7292-7293.
410. Turhan Baytop, "Kitre zamkı," 7-11.
411. [Kitre zamkı fiyatları] *Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople* 16, 783 (1900): 8.
412. Baytop ve Gözler, "Türk kitre zamkının menşei," 56-65.
413. İsfendiyar Esat Kadaster, "Birkaç yardımcı yem üzerinde incelemeler," *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi* 5 (1948): 103-168.
414. Remziye Hisar, "Sebze ve meyvelerimizdeki C vitamini miktarının tayini," *Türk İjiyen ve Tecrübi Bioloji Dergisi* 6 (1946): 5-80.
415. M. Koray Sakar, M. Ziver Berkman ve İhsan Çalış, "Arbutus adrachne L. (Ericaceae) üzerinde fitokimyasal araştırmalar," *VIII. Bitkisel İlaç Ham Hammaddeleri Toplantısı, İstanbul, 19-21 Mayıs 1989, Bildiri Özetleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Anabilim Dalı, 1989) içinde, 69.
416. Tevfik Eşberk ve Ömer Köşker, "Kökboya (Rubia tinctorum L.)," *Ankara Üniversitesi Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi* 4 (1945): 376-384; Emin Kuzucular, "Şarkışla'da çorap ve çorapçılık," *Sivas Folkloru* 4, 40-41-42 (1976): 12-16, 16-18, 18-20; Harald Böhmer, "Chemical and botanical investigation of the colours in Anatolian rugs," *Rugs of Peasants and Nomads of Anatolia*, yay. haz. W. Brüggemann ve H. Böhmer, (München: Kunst & Antiquitaten, 1983) içinde, 88-118.
417. Hasan Sabri [Atayolu], *Boyacılık Tarihinde Türkler*. 'Türk Tarihinin Ana Hatları' Eserinin Müsveddeleri, Seri II. No. 8/a) (İstanbul: [Türk Tarih Kurumu], 1934); H. S. Atayolu, "Türk Kırmızısı," *Türk Folklor Araştırmaları* 7, 162 (1963): 2951-2855.
418. Tuncer Baykara, "Kökboya," *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi* 7, 14 (1964): 221-226; Collas, *La Turquie en 1861*, 173; Collas, *La Turquie en 1864*, 219.
419. Alexandre Synvet, *Traité de Géographic générale de l'Empire ottoman* (Constantinople: Typographie et Lithographie Centrales,1872), 190.
420. Evelyn Lyle Kalças, "İzmir 250 years ago: A famous botanical garden," *Garden History Society Journal* 6, 2 (1978): 26-28.
421. Gürgen, *Türkiye Zehirli Nebatlarının*.
422. Kamil Karamanoğlu, "Kudret helvası (Manna)," *Biyologi Dergisi* 11 (1961): 114-119.
423. Alfred Ebert, "Beiträge zur Kenntnis einiger seltener Mannasorten und verwandter Körper," *Zeitschrift des Allgemeinen österreichischen Apotheker-Vereines* 46 (1908): 427-429, 439-440, 447-50, 459-460, 467-470, 479-481,

491-492, 503-504, 515-516; Alexander Tschirch, *Handbuch der Pharmakognosie* (Leipzig: 1935): 214.

424. Friedrich August Flückiger, Daniel Hanbury ve J.-L. de Lanessan, *Histoire des Drogues d'Origine Végétale*, c.2 (Paris: Octave Doin, 1878), 57; Ibn al-Baytar, *Traité des Simples*, c.1, 308; M. Sadegh Moghadam, "Étude Historique, Botanique et Biochimique des Mannes de Perse" (Doktora tezi, Paris Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Paris 1930); M. S. Moghadam, *Les Mannes de Perse* (Paris: Grande Librairie Universelle, 1930).
425. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c.6, 105.
426. William Dymock, C. J. H. Warden ve D. Hooper, *Pharmacographia indica: A History of the Principal Drugs of Vegetable Origin*, c. 1 (Bombay: Educational Society's Press, 1980) (Tıpkıbasım: Hamdard National Foundation, 1972).
427. Naşid Baylav, "Momordica charantia (kudret narı)'nın memleketimizde kullanılması hakkında," *Eczacılık Bülteni* 4 (1962): 182-183.
428. İlhan Gürbüz, Çiğdem Akyüz, Bilge Şener ve Erdem Yeşilada, "Effect of Momordica charantia L. fruits of ethanol-induced ulcerogenesis in rats," *XII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı - XIIth International Symposium on Plant Originated Crude Drugs, May 20-22, 1998, Ankara, Abstract Book* (Ankara: Hacettepe University, 1998) içinde, 141.
429. Turhan Baytop, "Türkiye'nin Aconitum türleri üzerinde bazı gözlemler," *Herba Medica* sayı 2 (1997): 2-7.
430. Leopold Rosenthaler, "Notiz über Pontakonitin," *Pharmaceutica Acta Helvetiae* 17 (1942): 194-195; Turhan Baytop ve Metin Tanker, "Anadolu Aconitum'larının alkaloitleri üzerinde araştırmalar," *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası* 25 (1962): 157-169.
431. Turhan Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c.2 (1974), 90; Bilge Şener, Meral Başgül, Fatma Akar ve İlker Kanzık, "Türkiye'de yetişen bazı Rumex L. türlerinin antrakinon türevi bileşikler yönünden incelenmesi," *VI. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Ankara 16-19 Mayıs 1986, Bildiri Kitabı*, yay. haz. B. Şener (Ankara: Gazi Üniversitesi, 1987) içinde, 345-350; İ. Kanzık, B. Şener, F. Akar, Şule Satıroğlu ve Hülya Karakoç, "Influence of Some Rumex L. Extracts on Histamine and Prostaglandin Levels in Rat Gut," *International Journal of Crude Drug Research* 26, 3 (1988): 173-177; M. Başgül, "Türkiye'de Yetişen Bazı Rumex L. Türlerinin Antrakinon Türevi Bileşikler Yönünden Karşılaştırılması" (Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1986).
432. Ibn al-Baytar, *Traité des Simples*, c. 1, 378.
433. Joseph Pitton de Tournefort, *Relation d'un Voyage du Levant*, c.1 (Paris: Imprimerie royale, 1717), 76.
434. Bilge Şener, Songül Türköz, Gülnur Toker, Turhan Baykal. "Türkiye'de yetişen Cistus türleri üzerinde farmakognozik araştırmalar," *VI. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Ankara 16-19 Mayıs 1986, Bildiri Kitabı*, yay. haz. B. Şener (Ankara: Gazi Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1987) içinde, 381-386.
435. Gürgen, "Türkiye'nin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar I."
436. Engin Şarer, "Some Lavandula species, their essential oil content and the main components of the oils," *Essential Oils for Perfumery and Flavors, Proceedings of an International Conference, 26-30 May 1990, Antalya Turkey*, yay. haz. K. Hüsnü C. Başer ve Necati Güler (İstanbul, 1993) kitabında yer alan Metin Tanker ve arkadaşlarının "Results of certain investigations on the volatile oil containing plants of Turkey" başlıklı makalesi (s.16-29) içinde s. 20.
437. Gürgen, "Türkiye'nin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar I."
438. Ibn al-Baytar, *Traité des Simples*, c.1 (1877), 58.
439. Rengin Dramur [Bütün], "1838-1908 Yıllarında Osmanlılarda Eczacılık ve Deontolojisi," (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, 1984).
440. Gürgen, "Türkiye'nin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar I."
441. Turgut Yazıcıoğlu, "Turunçgillerin kıymetlendirilmesinde limon tuzu istihsali," *Ziraat Dergisi* 6 (1945): 47-51; T. Yazıcıoğlu, "Turunçgil meyvelerimizin terkipleri üzerinde araştırmalar," *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı* 4, 3 (1954): 121-139.
442. Yazıcıoğlu, "Turunçgil meyvelerimizin terkipleri üzerinde," 121-139.
443. Hüseyin Ünal, *Türkiye Turunç Eteri Yağının Bileşimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yay. No. 153, 1959).
444. Gürgen, "Türkiye'nin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar I."
445. Mahmude ismi Arapça al-mahmuda kelimesinden gelir.
446. Sydney Herbert Maltass, "On the production of scammony in the neighbourhood of Smyrna," *Pharmaceutical Journal* (London) 13 (1854): 264-268. Ayrıca bkz. *American Journal of Pharmacy*, 26(1854): 139-146.
447. Flückiger ve Hanbury, *Pharmacographia*, 438; Salaheddin Bey, *La Turquie à l'Exposition Universelle de 1867* (Paris : Librairie Hachette et Cie, 1867), 53.
448. Fayk Bey [Giorgio Della Sudda], *Notice sur les Scammonées de l'Empire ottoman envoyées à l'Exposition universelle de Paris* (Paris : Imprimerie Poitevin, 1867), 16 s.
449. Collas, *La Turquie en 1861*, 179.
450. Kamil Karamanoğlu, "The species of Convolvulus in Turkey," *Communications de la Faculté des Sciences de l'Université d'Ankara* (Série C) 9 (1963-1964): 225-251.
451. Turhan Baytop, yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.
452. Fournier, *Le Livre des Plantes médicinales*, c.2, 437.
453. Mustafa Ataman, "Mamıza yalamak üzerine," *Türk Folklor Araştırmaları* 15, 290 (1973): 6742.
454. Flückiger, Hanbury ve de Lanessan, *Histoire des Drogues*, c.2, 28.
455. *Derleme Sözlüğü*, c.9 (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1977), 3115.
456. Ibn al-Baytar, *Traité des Simples*, c.2, 28.
457. Flückiger ve Hanbury ve de Lanessan, *Histoire des Drogues*, 28.
458. Turhan Baytop, "Doğu Karadeniz bölgesinin tıbbi ve zehirli bitkileri," *Herba Medica* 5 (1999): 3-11.
459. Annelise Vömel ve Ayhan Ceylan, "Viola tricolor L. üzerinde araştırma," *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 16, 3 (1979): 97-104.
460. Gürgen "Türkiye'nin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar II."
461. Sermet Erlaçin ve Erçin Erciyas, "Myrtus communis L. (Mersin bitkisi) yapraklarının tanen yönünden incelenmesi," *Doğa Bilim Dergisi* 2, 1 (1978): 75-79.

462. Münir Ahmet Öztürk ve Yusuf Vardar, "Distribution and economical prospects of Myrtus communis L." *Bitki* 1, 1 (1974): 100-107.

463. Nuri, *Türklerin Deri Sanayiine Yaptıkları Hizmetler* – "Türk Tarihinin Ana Hatları," Seri III, No. 9 (İstanbul: [Türk Tarih Kurumu], 1936).

464. Collas, *La Turquie en 1864*, 220.

465. Turhan Baytop, yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.

466. Kayacık, *Orman ve Park Ağaçlarının Özel Sistematiği*, c.2, 62; Ali Topçuoğlu, "Meşe kabuğu istihsali ve kıymetlendirilmesi," *Orman Genel Müdürlüğü Teknik Haberler Bülteni* 2, 6 (1963): 83-92.

467. Faik Yaltırık, *Türkiye Meşeleri Teşhis Kılavuzu* (İstanbul: Tarım, Orman ve Köy İşleri Genel Müdürlüğü, 1984).

468. Pierre Lieutaghi, *La Plante Compagne* (Arles: Actes Sud, 1998), 37-38.

469. John Gordon Parker, "Valonea. A visit to Smyrna and the Valonea district," *Tanners' Year-Book (1912)*, 133; N. Holmes, "Valonea in Asia Minor," *Journal of the American Leather Chemists Association* (1929): 585; Ludwig Seligsberger, "Die türkische Valonea-Extraktindustrie," *Gerber* (1935): 60; Otto Gerngross ve Cahit Öncü, "Türkiye ve Yunanistan palamutları üzerine I," *Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası* 1 (1948): 59-88; O. Gerngross ve Envare Ünseren, "Türkiye palamutları üzerinde çalışmalar II," *Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası* 3 (1950): 87-142; Selâhattin İnal, "Türkiye ve Yunanistan palamut meşesi ve ekonomik önemi," *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi* 2, 1 (1952): 107-119; S. İnal, "Türkiye'de tarih boyunca palamut meşesi (Quercus aegilops) ve sağladığı faydalar," *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi* 8 (1958): 1-48.

470. Guillaume Antoine Olivier, *Voyage dans l'Empire Othoman*, c. 3 (Paris: Henri Agasse, 1807), 486.

471. Turhan Baytop, "De la composition chimique de la racine et du suc de réglisse d'Anatolie," *Materiae Vegetabiles* 1, 4 (1954): 369-371.

472. A. Süheyl Ünver, "Misk'in faydaları," *Tıp Tarihimiz Yıllığı 1* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yay. No. 52, 1966) içinde, 51.

473. Ulusay Koryak, "İslâm dünyasında misvak," *Ankara Dişhekimliği Bülteni* 1, 1 (1966): 34-35.

474. Ibn al-Baytar, *Traité des Simples*, c. 1, 48.

475. Remziye Hisar, "Gıdai zehirlenmelerden lathyrisme. Memleketimizde Anamur civarında Fiğ denilen Burçak danelerinin zehirliliği," *Türk İjiyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi* 9, 2 (1949): 78-87; Orhan Altınkurt, "Vicia ervilia (L.) Willd. (Burçak)'nın kolinerjik etkileri," *Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 2, 1 (1972): 66-76.

476. G. Ünsal, ve A. Han, "Bir lathyrisme vak'ası münasebetiyle," *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 9, 1-2 (1956): 3-4.

477. Mualla Yenen ve Ufuk Çoknaz, "Memleketimizde yetişen Sambucus türlerinin rutozit ve antosiyunozit içeriği açısından değerlendirilmesi," *VIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, İstanbul, 19-21 Mayıs 1989, Bildiri Özetleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Ana Bilim Dalı, 1989) içinde, 81; M. Yenen ve U. Çoknaz. "Memleketimizde yetişen Sambucus türlerinin rutozit ve antosiyunozit içeriği açısından değerlendirilmesi." *VIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, İstanbul, 19-21 Mayıs 1989, Bildiriler*, c. 2, yay. haz. Bayhan Çubukçu, Günay Sarıyar ve Afife Mat (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No. 64, 1993) içinde, 355-360.

478. Asuman Baytop, "Une drogue peu connue en Turquie," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 22 (1986): 54-60.

479. Turhan Baytop ve Nurhayat Sütlüpınar, "Characteristics of "Nanahan" cultivated in Anatolia and its volatile oil," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 22 (1986): 73-76.

480. L. Planchon, P. Manceau et P. Bretin, *Précis de Matière médicale*, c. 2 (Paris: Librairie Maloine, 1946), 1515.

481. Gürgen, "Türkiye'nin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar I."

482. Turhan Baytop, yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.

483. Semra Kurucu, "Properties of Mentha volatile oils," *Essential Oils for Perfumery and Flavors, Proceedings of an International Conference, 26-30 May 1990, Antalya Turkey*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer ve Necati Güler (İstanbul, 1993) kitabında yer alan Metin Tanker ve arkadaşlarının "Results of certain investigations on the volatile oil containing plants of Turkey" başlıklı makalesi (s.16-29) içinde s. 24.

484. Ayhan Ceylan, *Menemen Ekolojik Koşullarında Mentha piperita L. ve Mentha spicata L. Türlerinin Bazı Agronomik ve Teknolojik Özellikleri Üzerinde Araştırma* (Bornova – İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yay. No. 379, 1978).

485. Chlodwig Franz, "Arzneidrogen. Qualitätssicherung durch Anbau Züchtung," *Deutsche Apotheker Zeitung* 122 (1982): 1413-1416.

486. Onnik Bouloutian (Bouloutian), "Les essences de menthe et d'origan produites en Anatolie," *Revue médico-pharmaceutique* 3, 6 (1890): 99-100.

487. Turhan Baytop, yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.

488. Gürgen, "Türkiye'nin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar I," 326; Günsel Bayraktar-Alpmen, "Bazı Mentha aquatica L. ve M. longifolia (L.) Hudson numuneleri üzerinde gaz kromatografisi ile yapılan çalışmalar," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 13 (1977): 178-183; Münir Ahmet Öztürk ve Güven Görk, "Batı Anadolu Mentha türlerinin korolojisi ve ekonomik değerlendirilmesi üzerine bir inceleme," *Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Dergisi* (Seri B) 2, 4 (1978): 339-356.

489. Bayraktar-Alpmen, "Bazı Mentha aquatica L.," 178-183.

490. Gürgen, "Türkiye'nin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar I," 326; Bayraktar-Alpmen, "Bazı Mentha aquatica L."; Öztürk ve Görk, "Batı Anadolu Mentha türlerinin."

491. Bayraktar-Alpmen, "Bazı Mentha aquatica L."

492. Gürgen, "Türkiye'nin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar I," 325.

493. Metin Tanker, Semra Kurucu ve Gülçin Çitoğlu, "On the volatile oil of Mentha spicata L. subsp. spicata cultivated in Turkey," *Doğa - Turkish Journal of Pharmacy* 1, 2 (1991): 117-120.

494. Öztürk ve Görk, "Batı Anadolu Mentha türlerinin," 339-356.

495. Ayhan Ceylan, "Ekolojik faktörlerin farklı kökenli Mentha çeşitlerinin verimlerine, uçucu yağ miktarı ve bileşimine etkileri," *Uluslararası Tıbbi Bitkiler Kollogiumu, İz-*

mir, 16-21 Nisan l974, Bildiriler (İzmir: Ege Üniversitesi, 1975) içinde, 68-75.

496. Gürgen, "Türkiye'nin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar I," 327.
497. Gürgen, "Türkiye'nin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar II."
498. Turhan Baytop, yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.
499. Carl Heinz Brieskorn ve Mustafa Keskin, "Über das Vorkommen van Triterpenen in der Stammrinde der Fruchtschale und Blatt von Punica granatum L.," *Pharmaceutica Acta Helvetiae* 29 (1954): 338-340; Nazire Özkal ve Serpil Manav, "Nar (Punica granatum L.) meyve kabuklarını eczacılıkla değerlendirme açısından Türkiye'de yetişen doğal ve kültür nar çeşitlerinin karşılaştırılması," *VIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, İstanbul 19-21 Mayıs 1989, Bildiri Özetleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Ana Bilim Dalı, 1989) içinde, 67; N. Özkal ve S. Manav, "Nar (Punica granatum L.) meyve kabuklarını eczacılıkla değerlendirme açısından Türkiye'de yetişen doğal ve kültür nar çeşitlerinin karşılaştırılması," *VIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, İstanbul, 19-21 Mayıs 1989, Bildiriler*, c.2, yay. haz. Bayhan Çubukçu, Günay Sarıyar ve Afife Mat (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No. 64, 1993) içinde, 295-298.
500. Baytop ve Mathew, *The Bulbous Plants of Turkey*, 24.
501. M. Helm, "Recherches sur trois échantillons d'arrow-roots," *Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople* 1 (1879): 71.
502. Gürgen, "Türkiye'nin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar I."
503. Engin Şarer ve Gamze Gökdil, "Melissa officinalis L. subsp. inodora uçucu yağı üzerinde araştırmalar, *VIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, İstanbul, 19-21 Mayıs 1989, Bildiri Özetleri* (İstanbul: Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Ana Bilim Dalı, 1989)içinde, 74.
504. Mecit İbrahim Okay ve Ali Rıza Gürgen, "Türkiye ökaliptus yağları üzerinde bir araştırma," *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi* 5 (1945): 127-147.
505. Turhan Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c. 2 (1974), 211.
506. Turhan Baytop, yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.
507. Asuman Baytop, "Helichrysum graveolens M. B. üzerinde araştırmalar," *Folia Pharmaceutica* 5, 1 (1963): 594-597 (Doçentlik tezi).
508. Turhan Baytop, yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre.
509. Ali Hikmet Meriçli, Bayhan Çubukçu ve Taner Dortunç, "Flavonoids and athocyanins of Helichrysum sanguineum," *Fitoterapia* 55, 2 (1984): 112-115.
510. Yazıcıoğlu, "Türkiye nebati yağ zenginliği," 680-783.
511. Necmettin Zeybek ve Feriha Şekerci, "Mayıs papatyası (Matricaria chamomilla L.) toplanması ve ihracında önemli bilgiler," *İzmir Eczacı Odası Bülteni* (Ocak 1983): 12-15.
512. Erendiz Atasü, "Components of Matricaria chamomilla volatile oils," *Essential Oils for Perfumery and Flavors, Proceedings of an International Conference, 26-30 May 1990, Antalya Turkey*, yay. haz K. Hüsnü Can Başer ve Necati Güler (İstanbul, 1993) kitabında yer alan Metin Tanker ve arkadaşlarının "Results of certain investigations on the volatile oil containing plants of Turkey" başlıklı makalesi (s.16-29) içinde s. 22.
513. Chlodwig Franz, "Arzneidrogen. Qualitätssicherung durch Anbau Züchtung," *Deutsche Apotheker Zeitung* 122 (1982): 1413-1416.
514. Atasü, "Components of Matricaria chamomilla," 22; Franz, "Arzneidrogen," 1413.
515. Franz, "Arzneidrogen," 1413; M. Koray Sakar, "Mayıs papatyası (Matricaria chamomilla L.)'nın etken madde, farmakolojik etkisi bakımından Türk ilaç sanayi ve dış satım yönünden değeri," *İzmir Eczacı Odası Bülteni* (Eylül 1983): 26-30.
516. Chlodwig Franz ve Annelise Vömel, "Ökologisicher Vergleich von Kamillenkultivars," *Uluslararası Tıbbi Bitkiler Kollogiumu (İzmir, 16-21 Nisan l974), Bildiriler* (Bornova-İzmir: Birlik Matbaası, 1975) içinde, 62-67.
517. Sakar, "Mayıs papatyası," 12-15.
518. Turhan Baytop, yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarına göre. 1989 ve 1990 yıllarında, Fransa'dan getirilen çelikler ile Maltepe'de (Kartal, İstanbul) ekim yapılmış ve iyi kaliteli ürün alınmıştır.
519. Asuman Baytop'un 1951 yılında yaptığı yayınlanmamış çalışmasının sonuçlarına göre.
520. Yazıcıoğlu, "Türkiye'nin nebati yağ zenginliği," 680-783; Turgut Yazıcıoğlu, "Pelemir tohumlarında fiziksel, kimyasal araştırmalar ve bu tohumların buğday un ve ekmeğinin vasıfları üzerinde etkisi," *Ziraat Dergisi* 10, 95 (1949): 14-22; T. Yazıcıoğlu, "Pelemir ve yağı," *1974 Türkiye Yağ Semineri* (İstanbul: İstanbul Sanayi Odası, 1974), 157; T. Yazıcıoğlu, Jale Gökçen ve Artemis Karaali, Pelemir Tohumu,Yağı ve Küspesi Üzerinde Bir Araştırma TÜBİTAK Marmara Bilimsel ve Endüstriyel Araştırma Enstitüsü Beslenme ve Gıda Teknolojisi Ünitesi, 1977.
521. Gürgen, "Türkiye'nin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar I."
522. Bazı kitap ve sözlüklerde 'yavşan' ismi *Veronica* türlerine de verilmekledir. Anadolu'da yavşan ismi yalnız *Artemisia* türleri için kullanılır. Yavşan tuzlası, Yavşan düzlüğü, Yavşan höyüğü gibi yer isimleri Anadolu'da yaygındır.
523. Kasım Cemal Güven, "Türkiye'nin Artemisia türleri üzerinde çalışmalar II. Artemisia campestri L.," *Folia Pharmaceutica* (İstanbul) 5 (1963): 586-591.
524. Kasım Cemal Güven, "Türkiye'nin Artemisia türleri üzerinde araştırmalar I. Antemisin fragrans Willd.," *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası* 23 (1960): 431-438.
525. Gürgen, "Türkiye'nin önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar I."
526. Flückiger, Hanbury ve de Lanessan, *Histoire des Drogues*, c. 1, 194.
527. Turhan Baytop, "Oltu tozu," *Folia Pharmaceutica* (İstanbul) 4 (1958): 357-359.
528. F. İpekoğlu ve S. Aksu, "Yerli pireotu üzerinde araştırmalar," *Tekel Enstitüsü Raporları [İnhisarlar Tütün İnstitusu Raporları]* 3 (1943): 36; Anonim, *Pireotu Nasıl Yetiştirilir* (İstanbul: Tütün Enstitüsü Neşriyatından, B serisi. No. 14, 1944).
529. Asuman Baytop, "Taxus cinsi hakkında," *Herba Medica* sayı 4 (1999): 15-19.
530. Nurgün Erdemoğlu, "Türkiye'de Yetişen Taxus baccata L. Bitkisinin Taksan Türevi Bileşikleri Üzerinde Araştırmalar," (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Eczacılık Fakültesi,

Ankara 1999).

531. Gülsel Kavalalı, "Taxol (Paclitaxel) kimyası ve etki mekanizması," *Herba Medica* sayı 4 (1999): 12-14; Mustafa Özgüroğlu ve Bülent Berkarda, "Paklitaksel (Taxol) genel bir bakış ve klinik kullanım," *Herba Medica* 3 (1999): 3-11.
532. Yaşar Yücel, *1640 Tarihli Es'âr Defteri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1982), 8.
533. Hayati Zade Mustafa Feyzi Efendi, *Yabani Bitkiler Sözlüğü*, c.1, çev. Hadiye Tuncer (Ankara: T C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 1978), 146.
534. Turhan Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c.2 (1974), 90.
535. Ibn al-Baytar, *Traité des Simples*, c.2, 190.
536. Turhan Baytop ve Leyla Öztürkmen, "Researches on volatile oils of some umbelliferous fruits grown in Turkey (Türkiye'de yetişen bazı Umbelliferae türlerinin meyvelerinin uçucu yağları üzerinde araştırmalar)," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 23 (1987): 79-81.
537. Kalças, *Food from the Fields*, 30; Mahir Çolakoğlu, Sumru Tömek, *Ege Bölgesinde Bazı Yenebilen Otların Bileşimleri* (Bornova - İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No. 228, 1975), 16.
538. Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre*, 81.
539. Collas, *La Turquie en 1861*, 176.
540. Sarım H. Çelebioğlu, "Safran-II," *Farmakoloğ* 10, 1-2-3 (1940): 14-17.
541. Turhan Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c. 2 (1974), 59.
542. Strabon, *Coğrafya (Geographika)*, çev. Adnan Pekman, c. 14 (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1981), 52.
543. Turhan Baytop, "Türkiye'de Safran," İstanbul, 1998 (yayınlanmamıştır).
544. Halit Ongan, "Ankara'nın eski esnafını açıklayan bir vesika," *Türk Etnografya Dergisi* 2 (1957): 56-61; Çelik Gülersoy, *Kapalıçarşının Romanı* (İstanbul: İstanbul Kitaplığı, 1979), ekli plan.
545. Muhammed et-Tancî, *İbn Batûta Seyahatnamesi*, sadeleştiren Mümin Çevik, c.1 (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1983), 215.
546. Mübahat S. Kütükoğlu, "1009 (1600) tarihli Narh Defterine göre İstanbul'da çeşitli eşya ve hizmet fiyatları," *Tarih Enstitüsü Dergisi* 9 (1978): 1-86; Yaşar Yücel, *1640 Tarihli Es'âr Defteri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1982), 8.
547. Eylül 2020'de Mısır Çarşısı'nda menşei İran Safranı olarak kaydedilmiş 1 g Safran 35 TL'ye satılmaktadır. İspanya menşeli olduğu kaydedilmiş Safran bulunamamıştır (1984'te 1 Ata Altını yaklaşık 2000 TL, Ekim 2020'de 1 Ata altını 3250 TL'dir; 1 Ocak 2005'te TL'den 6 sıfır atılmıştır.)
548. Sarım H. Çelebioğlu, , "Safran-II," 14-17; Turhan Baytop, "Sur une nouvelle falsification du safran," *Pharmceutica Acta Helvetiae* 25 (1950): 337-338.
549. Turhan Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c. 2 (1974), 58.
550. Kamil Karamanoğlu, "Türkiye'nin önemli liken türleri," *Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 1, 1 (1971): 53-75; Necmettin Zeybek, "Likenler ve sanayide önemi," *IV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 27-29 Mayıs 1982, Eskişehir, Bildiriler*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay. No. 1, 1983) içinde, 91-95.
551. Turhan Baytop, "Türkiye'de sakız (Mastix) elde etme imkânları," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 4, 1 (1968): 31-35.
552. Yiğitoğlu, *Türkiye İktisadiyatında Ormancılığın Yeri*, 115.
553. Karl Heinz Rechinger, "Anacardiaceae," *Flora Iranica*, yay. haz. K. H. Rechinger, No. 63: 4 (Graz: Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, 1969) içinde, 4.
554. Beyaz sakız hakkında bilgi veren meslektaşım, Tahran Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Yaghoub Aynehchi'ye tekrar teşekkür ederim. T. Baytop.
555. Clifford Charles Townsend ve Evan Guest, *Flora of Iraq*, c. 4, kısım 1 (Baghdad: Ministry of Agriculture of the Republic of Iraq, 1980), 499.
556. Ataollah Daneshrad ve Yaghoub Aynehchi, "Chemical studies of oil from Pistacia nuts growing wild in Iran," *Journal of the American Oil Chemists' Society (JAOCS)* 57, 8 (1980): 248-249.
557. R. Caputo, L. Mangoni, P. Monaco, G. Palumbo, ve ark., "Triterpenes from the bled resin of Pistacia vera," *Phytochemistry* 17 (1978): 815-817.
558. Sydney Herbert Maltass, "Note on some products of the terebinth (Pistacia terebinthus)," *Pharmaceutical Journal and Transactions* (London) 17 (1857-1858): 540-542; Stiepowich (Dr.), "La vérité sur la térébenthine de Chio," *Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople* 2 (1880): 116-118.
559. Mahmur Ayfer, "Bazı önemli Pistacia türlerinin meyvelerinde yağ miktarı ile yağ asitlerinin çeşit ve oranları ve bunlardan biyokimyasal sistematikte yararlanma olanakları üzerinde araştırmalar," *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı* 23 (1973): 126-140.
560. Aynı yayın.
561. Yazıcıoğlu, "Türkiye'nin nebati yağ zenginliği," 680-783; Turgut Yazıcıoğlu, "Über die Zusammensetzung der Früchte der türkischen Pistazienarten und die Eigenschaften ihrer Samenöle," *Fette und Seifen* 52, 1 (1950): 6-9.
562. Ayfer, aynı yayın.
563. Turhan Baytop ve Ekrem Sezik, "Türk salep çeşitleri üzerinde araştırmalar," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 4, 2 (1968): 61-68; T. Baytop, "Çayır salebinin menşei," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 4, 2 (1968): 69-71; E. Sezik, "Türkiye'de Orchidaceae familyası," *IV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 27-29 Mayıs 1982, Eskişehir, Bildiriler*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay. No. 1, 1983) içinde, 77-83; E. Sezik, *Orkidelerimiz: Türkiye'nin Orkideleri* (İstanbul: Sandoz Kültür Yay., 1984), 141.
564. E. Sezik, "Türkiye'de Orchidaceae familyası," 77; Sezik, *Orkidelerimiz*, 141.
565. Bu deneme Ahmet Attila tarafından Samandıra'daki (İstanbul) bahçesinde yapılmıştır. Verdikleri bilgiler için kendilerine teşekkür ederim. T. Baytop.
566. Kamil İlisulu, "Salep çeşitleri, özellikleri, adaptasyonu ve ziraatta faydalanabilme olanakları hakkında araştırma," *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı* 23, 4 (1974): 393-419.
567. Sezik, *Orkidelerimiz*, 141.
568. Baytop ve Sezik, "Türk salep çeşitleri üzerinde araştırmalar," 61-68.
569. Ekrem Sezik ve Turhan Baykal, "Maraş salebinin menşei," *Doğa - Turkish Journal of Pharmacy* 1, 1 (1991): 10-16.
570. Sezik ve Baykal, "Maraş salebinin menşei," 10-16.
571. Flückiger, Hanbury ve de Lanessan, *Histoire des Drogues*,

c.1, 363 ve c. 2, 371.

572. Turhan Baytop, "Anadolu saparnası (Smilax excelsa L.) üzerinde araştırmalar," *Folia Pharmaceutica* (İstanbul) 2, 12 (1953): 237-239.

573. Halit Ongan, *Ankara'nın 1 numaralı Şer'iye Sicili* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1958), 24, 64.

574. Kâzım Bayraktar, *Sebze Yetiştirme*, c.2 (Bornova – İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi, 1970), 57.

575. Nevin Başoğlu ve Mehmet Pala, "Investigation on the production parameters of garlic essential oil," *Essential Oils for Perfumery and Flavors, Proceedings of an International Conference, 26-30 May 1990, Antalya Turkey*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer ve Necati Güler (İstanbul, 1993) içinde, 165-177.

576. Arslan Terzioğlu, "İlk Budist, Hıristiyan, İslâm hastaneleri ve birbirleriyle olan ilişkileri," *VII. Türk Tarih Kongresi, 25-29 Eylül 1970, Ankara, Bildiriler*, c.1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972), 299.

577. Pierre Delaveau, M. Lorrain, C. Rivolier, R. Schweitzer ve F. Mortier, *Secrets et Vertus des Plantes Médicinales* (Paris, Bruxelles, Montréal: Selection du Reader's Digest, 1977), 306.

578. Kâzım Bayraktar, *Türkiye'de Yetiştirilen Başlıca Soğan Çeşitleri Üzerinde Araştırmalar*, (Bornova – İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi, 1958).

579. K. Hüsnü Can Başer, M. Koşar ve Mehmet Koyuncu, "Türkiye'de yetişen bazı Allium türlerinde alliin ve allisin miktarlarının belirlenmesi," *X. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, İzmir, 20-23 Mayıs 1993, Bildiri Özetleri* (İzmir: Ege Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1993), 24 (Bu başlık aynı zamanda Müberra Koşar'ın 1990-1992 yılları arasında Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Farmakognozi Anabilim Dalı'nda yapmış olduğu Yüksek Lisans tezinin başlığıdır).

580. Sıtkı Soylu, "Önemli bir yiyecek: Acı soğan üstüne," *Türk Folklor Araştırmaları* 15, 290 (1973): 6753-6754.

581. Helmuth Maximilian Böttcher, *Wunderdrogen, Die abenteuerliche Geschichte der Heilpilze* (München-Zürich: Droemer/Knaur, 1963) 35, 41; Terzioğlu, "İlk Budist, Hıristiyan, İslâm hastaneleri," 299; Bois, *Les Plantes alimentaires*, c.1, 500.

582. Satı Ekinci, *Özel Sebzecilik* (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1976), 61.

583. Baytop ve Mathew, *The Bulbous Plants of Turkey*, 52.

584. Süreyya İpek ve Nurhayat Sütlüpınar, "Aloe vera (L.) Burm. fil. bitkisinin yapraklarındaki antrasen türevleri," *XI. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Bildiri Kitabı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay. No.75, 1997)içinde, 247-250.

585. Turhan Baytop, "Doğu Karadeniz bölgesinin tıbbı ve zehirli bitkileri," *Herba Medica* sayı 5 (1999): 3-11.

586. Annelise Vömel, Ayhan Ceylan ve Menhure Yurtseven, "Ruta grayeolens L.'te tohum verimi üzerinde araştırma," *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi Vamık Tayşi Özel Sayısı* (1979): 107-108.

587. Turhan Baytop, *Türkiye'nin Tıbbı ve Zehirli Bitkileri*, 245.

588. Leclerc, *Précis de Phytothérapie*, 97.

589. Arthur Huber-Morath, "Die türkischen Verbasceen," *Denkschrift der Schweizerischen Naturforschenden Gesellschaft* 87 (1971), 1-166.

590. Adnan Berkel ve Savni Huş, "Sığla ağacı ormanları ve sığla yağı üzerine araştırmalar," *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi* 3, 5 (1944): 9-28; S. Huş, *Reçine ve Sığla Yağı Elde Etme Metodları* (İstanbul: Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yay., 1947), 43.

591. Berkel ve Huş, "Sığla ağacı ormanları ve sığla yağı," 9-28; Huş, Reçine ve Sığla Yağı, 43; Asuman Berk [Baytop], "Sığala ağacı (Liquidambar orientalis Mill.) ve Sığala yağı (Styrax liquidus)," *Farmakoloğ* 17, 4-5-6 (1947): 73- 81; Turhan Baytop, "Sur le Styrax liquidus," *Pharmaceutica Acta Helvetiae* 25 (1950): 60-63; Constantin von Regel, "Liquidambar orientalis orman sahasında 3 gün," *Türk Biyologi Dergisi* 12, 2 (1962): 61-66; Adil Pamukçuoğlu, "Memleketimizde Liquidambar orientalis orman sahası," *Türk Biyologi Dergisi* 14, 2 (1964): 71-76.

592. Berkel ve Huş, "Sığla ağacı ormanları ve sığla yağı," 9-28; Erendiz Atasü, "Storax," *Essential Oils for Perfumery and Flavors, Proceedings of an International Conference, 26-30 May 1990, Antalya Turkey*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer ve Necati Güler (İstanbul, 1993) kitabında yer alan Metin Tanker ve arkadaşlarının "Results of certain investigations on the volatile oil containing plants of Turkey" başlıklı makalesi (s.16-29) içinde s.21

593. Dorvault, *L'Officine*, 1601.

594. Gürgen, *Türkiye Zehirli Nebatlarının*; Hüseyin Anıl, "Cyclamen neapolitanum Ten. saponinlerinin yapısı," *Doğa - Bilim Dergisi* 1 (1977): 148-151.

595. F. İpekoğlu, "Zararlı hayvanlara karşı mücadele vasıtası olarak kullanılan nebatlardan Kırmenekşesi (Topalak) – Cyclamen," *İnhisarlar Tütün Enstitüsü Raporları* 2 (1938): 81-83.

596. İsmail Baykal, "Buhur suyu ve kırmız imali hakkında," *Türk Tıb Tarihi Arkivi* 6, 19 (1942): 16-24.

597. Doris E. Saunders, *Cyclamen, the Genus in the Wild and Cultivation* (London: Alpine Garden Society, 1975).

598. Ibn al-Baytar, *Traité des Simples*, c.2, 64.

599. Metin Tanker ve Turhan Baykal, "Pelargonium endlicherianum Fenzl üzerinde farmakognozik araştırmalar," *V. Bitkisel Ilaç Hammaddeleri Toplantısı, 15-17 Kasım 1984, Ankara, Bildiri Kitabı*, yay haz. Ekrem Sezik ve Erdem Yeşilada (Ankara: Güven Yayıncılık, 1987), 123-128; Kasım Cemal Güven, "Elbistan solucanotu," *Farmakoloğ* 19, 9 (1949): 317; Turhan Baytop ve Şükran Tarcan, "Kurt düşürücü bir bitki (Pelargonium endlicherianum Fenzl) üzerinde ilk araştırmalar," *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 25 (1962): 269-373.

600. Ahmet Şentürk, "Malatya'da ot, çiçek ve meyvalardan yapılan ilaçlar," *Türk Folklar Araştırmaları* 13, 270 (1972): 6196.

601. Cahit Öncü, *Türkiye Sumakları ve Ekstraktları Üzerinde Deneysel Araştırmalar* (Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yay. No. 28, 1951).

602. G. Schmaus, E. J. Brunke, F. J. Hammerschmidt, F. H. Kaster ve Atilla Akgül, "Volatile constituents of Rhus coriaria and Achillea wilhelmsii from Turkey," *Essential Oils for Perfumery and Flavors, Proceedings of an International Conference, 26-30 May 1990, Antalya Turkey*, yay. haz. K. H. C. Başer ve N. Güler (İstanbul, 1993) içinde, 178.

603. A. Topçuoğlu, "Sumak yaprağı istihsali," *Orman Genel Müdürlüğü Teknik Haberler Bülteni* 1, 2 (1962): 11-15; M. Pirdal ve M. Öztürk, "Sumak," *Ormancılık Araştırma Enstitüsü Dergisi* 29, 57 (1983): 27.

604. Orhan Altınkurt ve Sevinç Heper, "(Rhus coriaria) Sumak'ın farmakolojik etkileri," *Türk Hijyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi* 30, 1 (1970): 41-46.

605. Tevfik Eşberk ve M. Hamamcıoğlu, "Boyacı sumağı (Cotinus coggyria Mill. veya Rhus cotinus) ve elde edilen renklerin haslık derecesi," *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı* 3, 1-2 (1953): 1-22.

606. Yiğitoğlu, *Türkiye İktisadiyatında Ormancılığın Yeri*, 110.

607. Johann Andreas Buchner, *Repertorium für die Pharmacie*, 85 (Nürnberg: Johann Leonhard Schrag, 1844): 169.

608. Turhan Baytop, Gaziantep (Sof dağı. Aceroba köyü) kökenli bir materyal üzerinde yapılan ve yayınlanmamış olan bir araştırmanın sonuçlarına göre.

609. Bilge Şener, "Components of Orthurus heterocarpus volatile oil," *Essential Oils for Perfumery and Flavors, Proceedings of an International Conference, 26-30 May 1990, Antalya Turkey*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer ve Necati Güler (İstanbul, 1993) kitabında yer alan Metin Tanker ve arkadaşlarının "Results of certain investigations on the volatile oil containing plants of Turkey" başlıklı makalesi (s.16-29) içinde s. 23; M. Tanker ve B. Şener, "Öjenol kaynağı olarak Orthurus heterocarpus (Boiss.) Juz. bitkisinden yararlanılması," *VI. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Ankara 16-19 Mayıs 1986, Bildiri Kitabı*, yay. haz. B. Şener (Ankara: Gazi Üniversitesi, 1987) içinde, 217-219.

610. Yazıcıoğlu, "Türkiye'de nebati yağ zenginliği, 680-783.

611. Henry Limet, "Pharmacopée et parfumerie sumériennes," *Revue d'Histoire de la Pharmacie* 25, 238 (1978): 147-159.

612. Selçuk Es, "Konya'da şeker hastalığı sağlatma ilaçları," *Türk Folklor Araştırmaları* 18, 359 (1979): 8685.

613. Yazıcıoğlu, "Türkiye'de nebati yağ zenginliği," 680-783.

614. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c.4, 243.

615. Bakras = Pagrac = Kabaağaç: Kırıkhan Antakya yolu üzerinde, Batı kısımda, ana yola 4 km uzakta, kale ve şehir. Eskiden Bağras da denilirdi. Haçlılar döneminden önce kalesi, akarsuları ve bahçeleri ile meşhur idi. Haçlılar seferinden sonra harap olmuştur. Bugün bir köy halindedir.

616. Musavver Sümbülname, 1149/1737. Topkapı Sarayı Kütüphanesi No. H. 413.

617. Kılıç şeklindeki yapraklarının fena ruhların gökten mezara inmesini önlediği inancı Müslümanlar arasında yaygındır. Bu nedenle bu bitki bilhassa Müslüman mezarlıklarında görülür. Mezarlar üzerine bilhassa, hacılar tarafından Mekke'den getirilen *I. albicans* Lange türü (Ak süsen) ekilmektedir.

618. Gürgen, *Türkiye Zehirli Nebatlarının*.

619. Ibn al-Baytar, *Traité des Simples*, c. 1, 19.

620. Yaghoub Aynehchi ve N. Kiumehr, "Chemical examination of Euphoria tinctoria Boiss.," *Acta Pharmaceutica Suecica* 11 (1974): 185-190.

621. Turhan Baytop, "Radix Senegae yerine kullanılabilecek yerli Senega kökleri hakkında," *Folia Pharmaceutica* (İstanbul) 1 (1950): 59-61.

622. Ekrem Sezik ve Erdem Yeşilada, "Radix Senegae yerine kullanılabilecek yeni bir kaynak," *Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 13, 1-2 (1983): 1-11; E. Sezik ve E. Yeşilada, "A new saponin from the roots of Polygala pruinosa ssp. Pruinosa," *Fitoterapia* 56, 3 (1985): 159-163.

623. Bilge Şener, "Türkiye'de yetişen Fumaria L. türleri ve bu türlerin alkaloitleri üzerinde araştırmalar," *IV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 27-29 Mayıs 1982, Eskişehir, Bildiriler*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay. No. 1, 1983) içinde, 109.

624. David Hooper ve Henry Field, *Useful Plants and Drugs of Iran and Iraq* (Chicago: Field Museum of Natural History, 1937), 120.

625. Gunther, *The Greek Herbal of Dioscorides*, 504.

626. Kasım Cemal Güven, Turhan Baytop, Alaeddin Akçasu, "Paeonia decora yumruları üzerinde araştırmalar," *Folia Pharmaceutica* (İstanbul) 5 (1964): 15-22.

627. Erdem Yeşilada, Alev Mutlugil, Bilge Şener ve Ekrem Sezik, "Paeonia daurica Andrews ve P. peregrina Miller'in antienflamatuar aktivitesi," *VIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 19-21 Mayıs 1989, İstanbul, Bildiri Özetleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Ana Bilim Dalı 1989) içinde, 82; E. Yeşilada, A. Mutlugil, B. Şener ve E. Sezik. "Paeonia daurica Andrews ve P. peregrina Miller'in antienflamatuar aktivitesi," *VIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, İstanbul, 19-21 Mayıs 1989, Bildiriler*, c. 2, yay. haz. Bayhan Çubukçu, Günay Sarıyar ve Afife Mat (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No. 64, 1993) içinde, 361-364.

628. Fethi İncekara, *Endüstri Bitkileri ve Islâhı*, c.2 (Yağ Bitkileri ve Islahı) (İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi, 1964), 148.

629. Kamil İlisulu, "Türkiye'de yeni kolza (Rapiska) çeşitlerinin üretilmesi olanakları," *1974 Türkiye Yağ Semineri* (İstanbul: İstanbul Sanayi Odası, 1974) içinde, 115.

630. Bois, *Les Plantes alimentaires*, c.1, 33.

631. Fournier, *Le Livre des Plantes médicinales*, c.1, 387.

632. Orhan Altınkurt, "Brassica oleraceae varyete capitata (Morlahana)'nın farmakolojik etkileri," *Türk Hijyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi* 31 (1971): 153-158.

633. Kayacık, *Orman ve Park Ağaçlarının Özel Sistematiği*, c. 3, 169.

634. A. Zeki Akkoyunlu, "Şerbetçiotu (Hublon) üzerinde 1940-42 çalışmaları," *Tekel Enstitüsü Raporları* 3 (1943): 23.

635. Oğuz Kılıç, "Ülkemizde yetişen şerbetçiotlarının acı asitleri üzerinde yüksek basınçlı sıvı kromotografisi ile bir araştırma," *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı* 30 (1980): 211-223.

636. N. Iqbal, "Bitkisel harika bir ilaç: Asafoetida," *Türk Folklor Araştırmaları* 15, 295 (1974): 6902 (A. Demirhan tarafından Türkçeye çevrilmiştir).

637. Turhan Baytop, "Ferula meifolia (Fenzl) Boiss. bitkisinin kökleri üzerinde ilk araştırmalar," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 1, 2 (1965): 157-162.

638. Aynı yayın.

639. Turhan Baytop, "Ferula türleri üzerinde kimyasal araştırmalar II - Ferula communis L.," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 3, 1 (1967): 47-52.

640. Arapça "Gavaşir" kelimesinden.

641. Besim Atalay, *Dîvânu Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks"* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1943), 213.

642. T. Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, 2. bs. (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1997), 161.

643. A. Üner Turgay, "Ottoman-American trade during the nineteenth century," *The Journal of Ottoman Studies / Osmanlı Araştırmaları* 3 (1982): 189-246; Collas, *La Turquie en 1864*, 225.

644. Louis Reutter, *Traité de Matière médicale* (Paris: Librairie J.-B. Baillière et fils, 1923), 657. Gustav Hegi, *Illustrierte Flora von Mittel-Europa* (München 1926) adlı eserinde taflan ağacının (*Laurocerasis officinalis*) ilk defa 1546'da

Belon tarafından Trabzon'dan Avrupa'ya getirtildiğini kaydetmiştir. A. Baytop'a göre, bu kayıtta iki yönlü bir hata vardır: Belon bu ağacı tanımakla beraber ve onu, daima yeşil kalan ağaçları konu alan genel bir bahis içinde "kiraz taşıyan bir Trabzon ağacı" şeklinde adlandırmasına rağmen Belon hem Trabzon'a gitmemiştir hem de 1546'da Trabzon'da bulunmasına imkan yoktur, zira Doğu gezisi için Venedik'ten 24 Şubat 1547'de hareket etmiştir. Bkz. Asuman Baytop, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları* (Ankara: TÜBİTAK, 2004), 12.

645. Sabahattin Özbek, "Karayemiş (Prunus laurocerasus L.)," *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı* 2, 4 (1952): 309-314.

646. Flückiger, Hanbury ve de Lanessan, *Histoire des Drogues*, c. 2, 224.

647. Gürgen, *Türkiye Zehirli Nebatlarının*; Turhan Baytop ve Nüshet Güner, "Une étude sur la teneur en atropine et scopolamine des Solanacées de Turquie," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 19 (1983): 47-55; T. Baytop ve Yorgi Saviç, "Türkiye'de yetişen Datura türlerinin alkaloitleri üzerinde araştırmalar," (yayımlanmamıştır, bkz. T. Baytop, *Farmakognozi Ders Kitabı*, c. 2 (1974) içinde, 264 dipnot 38).

648. Baytop ve Saviç, "Türkiye'de yetişen Datura türlerinin alkaloitleri üzerinde araştırmalar."

649. Henri Leclerc, *Précis de Phytothérapie. Essais de Thérapeutique par les Plantes françaises* (Paris: Masson, 1976), 306.

650. Leclerc, aynı yayın, 306; Antoine Laurent Apollinaire Fée, *Cours d'Histoire naturelle pharmaceutique*, c.2 (Paris: Chez Corby Libraire, 1828), 434.

651. Turhan Baytop, Asuman Baytop, Afife Mat ve Sadi Sun, *Türkiye'de Zehirli Bitkiler, Bitki Zehirlenmeleri ve Tedavi Yöntemleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1989), 50.

652. Paul Pulewka, "Tatula (Datura stramonium) ile vukua gelmiş nadir bir halk zehirlenmesi," *Türk İjiyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi* 8, 2 (1948): 123-129.

653. Asuman Baytop, "Anadolu'nun yabani Solanaseleri," *Eczacılık Bülteni* 3, 8 (1961): 136-151; A. Baytop, "Datura L." P. H. Davis, *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, c. 6 (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1978) içinde, 451.

654. Selçuk Es, "Konya'da şeker hastalığı sağlatma ilaçları," *Türk Folklor Araştırmaları* 18, 359 (1979): 8685.

655. Satı Ekinci, *Özel Sebzecilik* (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1976), 48.

656. Terzioğlu, "İlk Budist, Hıristiyan, İslâm hastaneleri," 299.

657. S. Aksu ve S. Enercan, "Türk tütünlerinin kimyasal bileşim karakterleri," *İnhisarlar Enstitüsü Raporları* 6 (1954): 256; 7 (1956): 43; 8 (1958): 185.

658. A. Zeki Akkoyunlu, "Tütün tohumlarından yağ istihsaline ait çalışmalar," *İnhisarlar Tütün Enstitüsü Raporları* 3 (1943): 1.

659. Joseph Marie Jouannin, *Turquie* (Paris: Firmin Didot Frères, 1848), 202.

660. Pierre Apéry, "Le tabac, étude au point de vue historique, médical et social [I-IV]," *Revue médico-pharmaceutique* 25, 11-14 (1912): 123-125, 135-137, 147-148, 159-160.

661. Edmondo de Amicis, *İstanbul*, çev. Beynun Akyavaş (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981), 102.

662. Muzaffer Erdoğan, "İstanbul'da enfiyecilik," *Türk Folklor Araştırmaları* 4, 93 (1957): 1477-1478.

663. Turhan Baytop, "Tiryaki Çarşısı," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1994), 271.

664. Aydın Erenmemişoğlu, Yalçın Tekol, Murad Kartal ve Semra Kurucu, "Yurdumuzda dumansız bir tütün kullanımı: Maraşotu," *IX. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 16-19 Mayıs 1991, Eskişehir, Bildiriler*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Tıbbi Bitkiler Araştırma Merkezi Yayın No. 1, 1992) içinde, 292-297; A. Erenmemişoğlu, Y. Tekol, M. Kartal, S. Kurucu, "Yurdumuzda dumansız bir tütün kullanımı. Maraş Otu," *Doğa - Turkish Journal of Medical Sciences* 16 (1992): 867–76.

665. Turhan Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, 2. bs. (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1997), 87.

666. Zeliha Yazıcı ve Alaattin Akcasu, "Sorbus domestica L. bitkisinin yapraklarının içerdiği aktif maddelerin tavşan ve farelerde kan şekeri düzeyine etkilerinin araştırılması," *IV. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 27-29 Mayıs 1982, Eskişehir, Bildiriler*, yay. haz. K. Hüsnü Can Başer (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay. No. 1, 1983) içinde, 133.

667. Alp Gökşin, *Türkiye'de Doğal Olarak Yetişen Üvez (Sorbus L.) Taksonlarının Yayılışları İle Önemli Bazı Morfolojik ve Anatomik Özellikleri Üzerinde Araştırmalar* (Ankara: Ormancılık Araştırma Enstitüsü Yayınları Teknik Bülten Seri No. 120, 1982).

668. N. Elgin, "Les caractères morphologiques et anatomiques du Peganum harmala L.," *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası* (Seri B) 15 (1950): 333-361.

669. Hüsamettin Kutlu ve Hayriye Amal, "Türkiye'de yetişen Peganum harmala L. üzerinde kimyasal araştırmalar," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 3 (1967): 133-147.

670. Abdülkadir Emeksiz, "Kültürümüzde Üzerlik," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 28 (1998): 229-242.

671. Fournier, *Le Livre des Plantes médicinales* c.3, 191.

672. Flückiger, Hanbury ve de Lanessan, *Histoire des Drogues*, c.2, 466.

673. Remziye Hisar, "Parietaria officinalis (Yapışkan otu) üzerinde araştırmalar," *Türk İjiyen ve Tecrübî Biyoloji Dergisi* 11, 2 (1951): 172-183.

674. Aynı yayın.

675. Flückiger, Hanbury ve Lanessan, *Histoire des Drogues*, c.2, 93.

676. G. de Souhesmes, "L'Arum italicum (Le pain des pauvres)," *Gazette médicale d'Orient* 32 (1890): 98, 114, 146.

677. Turhan Baytop, "Doğu Karadeniz Bölgesinin tıbbı ve zehirli bitkileri," *Herba Medica* 5 (1999): 3-11.

678. Fournier, *Le Livre des Plantes médicinales*, c. 2, 71.

679. Feridun Nafiz Uzluk, *Şâni Zade Mehmet Ataullah* (Ankara: Örnek Matbaası, 1951).

680. Fournier, *Le Livre des Plantes médicinales*, c. 2, 74.

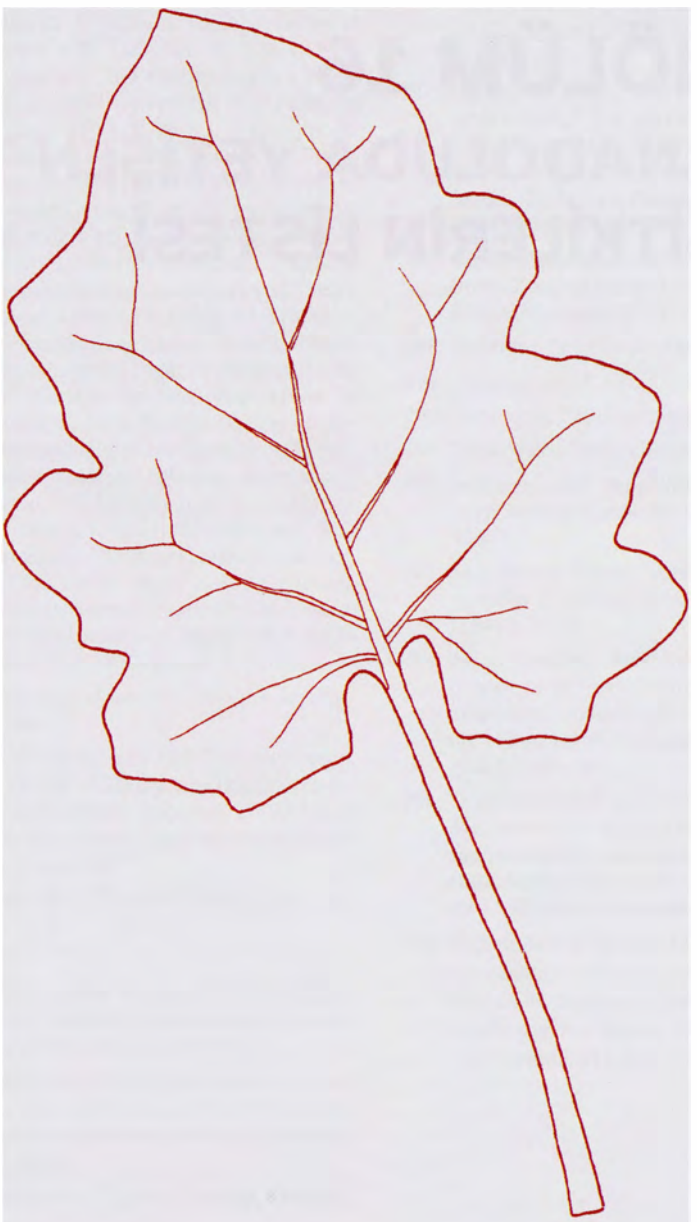
681. Turhan Baytop, "Anadolu'da yetişmekte olan Digitalis türleri," *Folia Pharmaceutica* 2, 9 (1953): 161-170; T. Baytop, "Türkiye için yeni bir yüksükotu: Digitalis vindiflora Lindley," *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 22 (1959): 1364-1368; Abd-ur-Rahman Nadji, "Les digitales d'Orient," *Revue médico- pharmaceutique* 2, 8 (1889): 125-126.

682. Nebahat Yakar, "Les caractères morphologiques et ana-

tomiques de Digitalis ferruginea L.," *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası* (Seri B) 9 (1944): 134-170; Fahire Yenal, "Pharmakognostische Monographien türkischer Arzneipflanzen, III - Digitalis orientalis Lam.," *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası* (Seri D) 11 (1946): 181-215; Asuman Baytop, "Sur une différenciation microscopique des feuilles de Digitalis ferruginea, lanata et trojana," *Pharmaceutica Acta Helvetiae* 36 (1961): 1-5; Bilgin Tözün, "The anatomy and morphology or Digitalis davisiana Hey.," *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Dergisi* (Seri B) 26 (1961): 41-74; B. Tözün, "Morphological and anatomical characteristics of Digitalis viridiflora Lindl.," *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Dergisi* (Seri B) 26 (1961): 111-123; Reşat Garan, "Digitalis ferruginea'ya dair farmakodinamik tedkikler," *Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı Dergisi* 9 (1939): 159-163; R. Garan, "Digitalis ferruginea'ya dair farmakodinamik incelemeler II," *Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı Dergisi* 10 (1943): 99-110; Gürgen, *Türkiye Zehirli Nebatlarının*; Kâzım Türker, "Memleketimize has bir Digitalis türü (Digitalis davisiana)'nün farmakolojik tetkiki," *Türkiye Tıp Encümeni Arkivi* 10 (1961): 97-118; Gültekin Sunam, Turhan Baytop ve Ayhan Köseoğlu, "Activité biologique des digitales de Turquie," *İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 5 (1969): 27-33; T. Baytop, "Türkiye'nin doğal kaynaklarından yararlanarak Digitalis glikozitleri elde edilmesi," TÜBİTAK Tıp Araştırma Grubu Yürütme Komitesi Sekreterliği'ne verilen 22.09.1982 tarihli rapor; Neşet Kuyumcu, "Düzce yöresinde Digitalis lantana kültürü," *Uluslararası Tıbbi Bitkiler Kollogiumu (İzmir,16-21 Nisan 1974) Bildiriler* (İzmir: Ege Üniversitesi, 1975) içinde, 102-107.

683. Sunam, Baytop ve Köseoğlu, "Activité biologique des digitales de Turquie," 27-33.
684. Nadji, "Les digitales d'Orient," 125-126; Turhan Baytop, "Abdurrahman Naci Efendi ve Türkiye'nin Digitalis türleri," *X. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 20-23 Mayıs 1993, İzmir, Bildiri Özetleri* (İzmir: Ege Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1993) içinde, 18.
685. Baytop, "Abdurrahman Naci Efendi ve Türkiye'nin Digitalis türleri," 8
686. Aynı yayın.
687. Abd-ur-Rahman Nadji, *Empire ottoman, Geographie botanique. Faits nouveaux relatifs à la Province de Salonique* (Salonique: Imprimerie de S. Muratori, 1892).
688. Turhan Baytop, "Türkiye'nin doğal kaynaklarından yararlanarak Digitalis glikozitleri elde edilmesi," TÜBİTAK Tıp Araştırma Grubu Yürütme Komitesi Sekreterliği'ne verilen 22.09.1982 tarihli rapor.
689. Kuyumcu, "Düzce yöresinde Digitalis lantana kültürü," 102-107.
690. Uğur Derman, "Fare Deneyi İnandırıcı Değil." *Milliyet*, 17 Şubat 1988.
691. *VII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı (Ankara, 31 Mart 1988) Bildirileri – Bitkilerin Kanser Tedavisindeki Yeri ve Nerium Oleander Semineri*, yay. haz. Metin Tanker ve Ekrem Sezik (Ankara: Türk Eczacılar Vakfı, 1988).
692. Songül Türköz, "Nerium oleander'in kansere karşı etkisi üzerinde Türkiye'de yapılan araştırmalar," *VII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı (Ankara, 31 Mart 1988) Bildirileri – Bitkilerin Kanser Tedavisindeki Yeri ve Nerium Oleander Semineri*, yay. haz. M. Tanker ve E. Sezik (Ankara: Türk Eczacılar Vakfı, 1988) içinde, 211-221.
693. Yurdakul Fincancı ve Asuman Aydın, "Zakkum dosyası," *Milliyet*, 13-19 Mart 1988.
694. Mehmet Aktan, "NO şimdilik kullanılamaz," *Milliyet*, 19 Temmuz 1990.
695. Turhan Baytop, "Bitkilerin ilaç olarak kullanılma koşulları," *VII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı (Ankara, 31 Mart 1988) Bildirileri – Bitkilerin Kanser Tedavisindeki Yeri ve Nerium Oleander Semineri*, yay. haz. Metin Tanker ve Ekrem Sezik (Ankara: Türk Eczacılar Vakfı, 1988) içinde, 11-14.
696. Ayhan Ulubelen, "Türkiye'de antitümor etkili bitkilerle araştırmalar," *VII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı (Ankara, 31 Mart 1988) Bildirileri – Bitkilerin Kanser Tedavisindeki Yeri ve Nerium Oleander Semineri*, yay. haz. Metin Tanker ve Ekrem Sezik (Ankara: Türk Eczacılar Vakfı, 1988) içinde, 199-201.
697. Kamil Karamanoğlu, "Türkiye'de doğal olarak yetişen Lilium (Zambak) türleri," *Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Mecmuası* 2 (1972): 31-36.
698. Fournier, *Le Livre des Plantes médicinales*, c. 1, 109.
699. Aynı yayın, c.1, 112.
700. Yazıcıoğlu, "Türkiye'nin nebati yağ zenginliği," 680-783.
701. Zhukovsky, *Türkiye'nin Ziraî Bünyesi (Anadolu)*, 786.
702. Muhammed et-Tancî, *İbn Batûta Seyahatnamesi*, sadeleştiren Mümin Çevik, c.1 (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1983), 194.
703. Sait Tahsin Tekeli, "Türk kuru meyveleri üzerinde araştırmalar I," *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi* 10, 19 (1948): 37-50.
704. Mecit İbrahim Okay, "Marmara ve Ege bölgeleri zeytinlerinin ve zeytinyağlarının kimyasal bileşimi üzerinde bir araştırma," *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi* 1, 2 (1944): 474-486; Yazıcıoğlu, "Türkiye'nin nebati yağ zenginliği," 680-783.
705. "Katran ve ziftin sureti istihsali," *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası* sayı 48-51 (1331/1913); Yiğitoğlu, *Türkiye İktisadiyatında Ormancılığın Yeri*, 112; Savni Huş, "Ormanlarımızdan katran ve zift çıkarılması imkânları," *Orman ve Av* 17, 6 (1945): 176- 180.
706. Turhan Baytop ve Afife Öztekin, "Türkiye'nin bitkisel katran çeşitleri üzerinde araştırmalar," *V. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Ankara 15-17 Kasım 1984, Bildiri Kitabı*, yay. haz. Ekrem Sezik ve Erdem Yeşilada (Ankara, 1987) içinde, 112-114.

BÖLÜM 16
ANADOLUDA YETİŞEN TIBBİ BİTKİLERİN LİSTESİ

Hyoscyamus albus
(beyaz banotu)

ANADOLUDA YETİŞEN TIBBİ BİTKİLERİN LİSTESİ

Avrupa'da tıbbi amaçlar için kullanıldıkları halde memleketimizde pek tanınmayan ve buna karşılık Anadolu'da da yetişen bitkilerin bir listesini hazırladık. Bundan amaç Avrupa ülkelerinde kullanılan birçok drogun Türkiye'den elde edilebileceğini göstermektir. Bu şekilde drog dışsatımı yapacaklara bir yardımımızın olabileceğini düşünüyoruz.

Avrupa ülkelerine özgü tedavi kitaplarında kayıtlı[1] olan bu bitkiler Latince adlarına göre alfabetik sıraya konulmuş ve başlıca tedavi özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu listeye az kullanılan bazı yerli bitkiler de alınmıştır.

Acanthus hirsutus Boiss. (ayıpençesi); Yapraklar yara iyi edici, balgam söktürücü ve kabız. *A. dioscoridis* L. türü de aynı maksatlar için kullanılmaktadır.

Agave americana L. (agav, sabırlık): Kökleri idrar verici ve terletici. Bitki çit olarak kullanılır.

Agrimonia eupatoria L. (koyunotu, kızılyaprak, kasıkotu, fıtıkotu): Kökleri kabız ve idrar arttırıcı, çiçekli dallar dahilen fıtığa karşı.

Agrostemma githago L. (katırçiçeği, karamuk): Kökler kabız, tohumlar idrar arttırıcı, balgam söktürücü ve kurt düşürücü.

Ajuga reptans L. (dağ mayasılotu): Çiçekli dalları kabız, ateş düşürücü, kuvvet verici ve idrar arttırıcı.

Alchemilla pseudocartalinica Juz. (fındıkotu, yıldıznişanı): Yaprakları kabız, idrar arttırıcı ve kuvvet verici.

A. arvensis (L.) Scop. (arslanayağı, arslanpençesi): Kök ve yapraklar kabız, idrar arttırıcı ve kuvvet verici.

Alisma plantago L. (susinirliotu): Kök ve tohumları kabız ve idrar arttırıcı.

Alliaria petiolata (Bieb.) Cavara et Grande (Syn: *A. officinalis* Andrz.) (kuşekmeği, sarımsakhardalı, sarımsakotu): Çiçekli dalları ve tohumu idrar arttırıcı, terletici ve balgam söktürücü. Usaresi haricen egzamaya karşı.

Alnus glutinosa (L.) Gaertner (adi kızılağaç): Yapraklar idrar arttırıcı, kabuk kabız ve kuvvet verici.

Amaranthus graecizans L. (ohraşan): Çiçekli dalları İstanbul pazarlarında satılır ve sebze olarak kullanılır.

Anagallis arvensis L. (bağırsakotu, farekulağı, sülükotu): Çiçekli dallar balgam söktürücü ve idrar arttırıcı.

Anemone albana Stev. (Syn: *Pulsatilla violacea* Rupr.) (rüzgârgülü): Çiçekli dallar balgam söktürücü ve idrar arttırıcı.

A. coronaria L. (dağ lalesi, Girit şakayığı, güllâle): Çiçekli dallar balgam söktürücü ve idrar arttırıcı.

A. nemorosa L. (beyaz dağ lalesi): Çiçekli dallar balgam söktürücü ve idrar arttırıcı.

Antennaria dioica (L.) Gaertner (kediayağı): Çiçekli dallar safra söktürücü, basurda kabız ve öksürük kesici.

Anthriscus cerefolium (L.) Hoffm. (frenkmaydanozu): Çiçekli dallar idrar arttırıcı, hazmettirici, balgam söktürücü ve kuvvet verici.

A. sylvestris (L.) Hoffm. (yabani frenkmaydanozu): Çiçekli dallar veya tohum hazmettirici, idrar arttırıcı ve gaz söktürücü.

Anthyllis vulneraria L. (yaraotu, çobangülü): Çiçekli dallar yara iyi edici ve kabız.

Apocynum venetum L. (Syn: *Trachomitum venetum* (L.) Woodson) (köpekzehiri): Çiçekli dallar idrar arttırıcı.

Aquilegia olympico Boiss. (hasekiküpesi): Çiçekli dallar kabız, idrar arttırıcı, terletici (Trabzon: Hamsiköy).

Arachis hypogaea L. (yerfıstığı, Amerikan fıstığı): Yağı yumuşatıcı. Tohumları dövülür ve balla karıştırılarak kuvvet verici olarak kullanılır.

Armoracia rustica (Lam.) Gaertner (Syn: *Cochlearia armoracia* L.) (bayırturpu, eşekturpu, yabani kaşıkotu): Çiçekli ve yapraklı dallar idrar arttırıcı.

Asperula odorata L. (kokulu yapışkanotu): Çiçekli dallar idrar arttırıcı, kabız ve kuvvet verici.

Ballota nigra L. (Syn: *B. foetida* Lam.) (kara yerpırasası, köpek otu): Çiçekli dallar idrar arttırıcı, hazmettirici, kurt düşürücü, adet söktürücü.

B. saxatilis Sieber ex J. et C. Presl, türünün çiçekli dalları Konya ve Mersin bölgelerinden (Anamur, Ermenek ve Gülnar dağları) toplanmakta ve *Origanum onites* L. türünün dalları ile karıştırılarak 'kekik' adı altında satılmaktadır. Bölgede bu türe 'balotu' adı verilmektedir.

Barbarea vulgaris R. Br. (nicarotu): Yapraklar yara iyi edici ve idrar verici. Genç yapraklar salata olarak yenir.

Bellis perennis L. (koyungözü, çayırpapatyası): Çiçekler idrar arttırıcı, terletici, müshil ve göğüs yumuşatıcı olarak kullanılır.

Beta vulgaris L. (yabani pancar, çükündür): Yaprakları deri yanıklarının tedavisinde yara üzerine konulur.

B. vulgaris L. var. *cicla* (pazı): Tohumları kan kesici, yapraklar kuvvet verici.

B. vulgaris L. subsp. *rapa* f. *rubra* (kırmızı pancar): İdrar arttırıcı. Sebze olarak kullanılır.

Betonica officinalis L. (kestere): Çiçekli dalları yara iyi edici, midevi, uyarıcı ve kuvvet verici.

Betula pendula Roth (Syn: *B. verrucosa* Ehrh.) (huş ağacı): Yaprakları idrar arttırıcı ve romatizma ağrılarını dindirici.

Cakile maritima Scop. (denizteresi): Çiçekli dallar idrar arttırıcı, iştah açıcı ve uyarıcı.

Calamintha officinalis Moench (tıbbi misk otu, yabani oğulotu): Çiçekli dallar uyarıcı, hazmettirici ve antiseptik.

Calendula arvensis L. (öküzgözü, altıncık, ölüçiçeği): Çiçekler terletici ve adet getirici.

C. officinalis L. (tıbbi öküzgözü, tıbbi nergis, nerkis): Çiçekli dallar kabız, yara iyi edici. Tohum idrar arttırıcı.

Caltha polypetala Hochst. (bataklık nergisi): Çiçekli dallar ve kök, yatıştırıcı. Çiçeklerinden sarı renkli bir boyar madde çıkarılır. Zehirli bir bitkidir.

Campanula rapunculus L. (büyük köklü çançiçeği): Yapraklar yara iyi edici ve kabız.

Capsella bursa-pastoris (L.) Medik. (çobançantası, çıngıldaklıot): Çiçekli dallar kabız, idrar arttırıcı.

Cardamine bulbifera (L.) Crantz (Syn: *Dentaria bulbifera* L.) (dişlikök, sinanotu): Kök kabız.

Carex arenaria L. (ayakotu, kındıra, Nemse saparnası): Kök idrar arttırıcı ve terletici.

Carlina vulgaris L. (domuzdikeni): Kök idrar arttırıcı, adet getirici, kusturucu, müshil ve egzamaya karşı.

Casuarina equisetifolia Forst. (demir ağacı): Yaprakları yatıştırıcı ve kabız.

Chenopodium album L. (ak pazı, ak kazayağı, sirgen, sirken): Çiçekli dallar idrar arttırıcı ve müshil.

Chlora perfoliata L. (sarıot): Çiçekli dallar hazmettirici, iştah açıcı, kuvvet verici. Haricen yara iyi edici.

Cionura erecta (L.) Griseb. (Syn: *Marsdenia erecta* (L.) R. Br.) (babrik): Zehirli bir bitkidir.

Cirsium arvense (L.) Scop. (köygöçerten): Çiçekli dalları kuvvet verici ve iştah açıcı.

Clematis vitalba L. (akasma, filbahr, filbahri, fukaraotu, peçek): Yaprakları haricen romatizma ağrılarına karşı kan toplayıcı.

Clerodendrum foetidum Bunge (valiortancası): Yaprak ve meyveleri müshil ve idrar artırıcı.

Coix lacryma-jobi L. (düğmeçiçeği, gözyaşıotu, tesbihotu): Uyuza ve göz hastalıklarına karşı.

Corchorus olitorius L. (mühliye, Yahudi ebegümeci): Adana bölgesinde yetiştirilir ve yaprakları sebze olarak kullanılır.

Coronilla emerus L. (bahçetacı, yalancı burçak): Zehirli bir bitkidir.

C. scorpioides (L.) Koch (akrepkuyruğu): Zehirli bir bitkidir.

Corydalis solida (L.) Swartz (kazgagası): Yumru âdet getirici, kurt düşürücü, veremde kuvvetlendirici.

Crithmum maritimum L. (denizteresi): Çiçekli dallar idrar arttırıcı, iştah açıcı ve uyarıcı.

Cuscuta europaea L. (bostanbozan, cinsaçı, eftimon, gelinsaçı): Çiçekli dalları idrar arttırıcı, müshil, gaz ve safra söktürücü.

Cynanchum acutum L. (panzehirotu): Kökü kusturucu.

C. vincetoxicum (L.) Pers. (Syn: *Vincetoxicum officinale* Moench) (kırlangıçkuyruğu, panzehirotu): *C. acutum* gibi kullanılır.

Cynoglossum officinale L. (köpekdili): Çiçekli dallar kabız, yumuşatıcı ve yatıştırıcı.

Cytinus hypocistis L. (yernarı): Bitki kabız.

Dictamnus albus L. (akgiritotu, gazelotu): Çiçekli dallar midevi, uyancı, ateş düşürücü ve kuvvet verici.

Diplotaxis tenuifolia (L.) DC. (yabani roka): Çiçekli dallar idrar arttırıcı.

Dipsacus laciniatus L. (fesçitarağı, fırçaotu, çobantarağı, fesçidikeni, çırpıcıdikeni, süzek): Kök idrar arttırıcı ve egzamaya karşı.

Doronicum orientale Hoffm. (Syn: *D. caucasicum* Bieb.) (kaplanotu): Taze kökleri İzmir bölgesinde kısırlığa karşı kullanılır.

Drosera rotundifolia L. (güneşgülü, çiğotu): Bitki idrar arttırıcı, terletici ve yatıştırıcı.

Echium vulgare L. (engerekotu): Bitki idrar arttırıcı, balgam söktürücü.

Empetrum nigrum L. (kargaüzümü): Bitki idrar arttırıcı.

Epilobium angustifolium L. (yakıotu); Yaprak ve kök kabız.

Epimedium pubigerum (DC.) Moren et Decaisne (keşişkülâhı): Kökü terletici.

Erigeron canadense L. (Kanada şifaotu): Bitki idrar arttırıcı, kabız ve kan kesici.

Erodium cicutarium (L.) L'Hérit. (dönbaba, saatotu, iğneli, çobaniğnesi): Bitki kan kesici ve kabız.

Euonymus europaeus L. (iğ ağacı, papazkülâhı): Meyve idrar arttırıcı, müshil ve kusturucu.

Eupatorium cannabinum L. (haşişe-yi ebu Ali Sina, İbn Sina otu, koyunpıtrağı): Çiçekli dallar idrar arttırıcı, terletici ve kusturucu.

Euphrasia pectinata Ten. (gözlükotu, gözotu): Çiçekli dallar yara iyi edici.

Fagus orientalis Lipsky (kayın ağacı): Kabuk kabız ve ateş düşürücü.

Filago vulgaris Lam. (Syn: *F. germanica* L.) (pamukotu): Bitki, idrar ve safra arttırıcı.

Filipendula ulmaria (L.) Maxim. (Syn: *Spiraea ulmaria* L.) (çayırkraliçesi, keçisakalı, ergeçsakalı, tekesakalı): Çiçekli dallar idrar arttırıcı, terletici, kabız.

F. vulgaris Moench (Syn: *Spiraea filipendula* L.) (kandilçiçeği): *F. ulmaria* gibi kullanılır.

Fritillaria imperialis L. (şahtuğu, ağlayangelin): yumru zehirli. Süs bitkisi olarak yetiştirilir.

F. persica L. (Acem şahtuğu): yumru zehirli. Süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Galega officinalis L. (keçisedefotu, unkutotu): Çiçekli dallar süt arttırıcı ve şeker hastalığına karşı.

Galeopsis ladanum L. (kedibaşı): Bitki, balgam söktürücü.

Galium aparine L. (yoğurtotu, çobansüzeği, sünnetliceotu): Bitki iştah açıcı, idrar arttırıcı.

G. cruciata (L.) Scop. (haçotu): Bitki, idrar ve safra arttırıcı.

G. verum L. (sarı yoğurtotu): Bitki idrar ve safra arttırıcı, kabız, yatıştırıcı.

Geranium robertianum L. (turnagagası, leylekgagası, leylekkakacı): Bitki kabız, kan kesici, idrar arttırıcı, kuvvet verici, midevi ve şeker hastalığına karşı.

G. sanguineum L. (kanrenkli turnagagası): Otsu kısım kabız, kan kesici.

Gladiolus atroviolaceus Boiss. (mor çiçekli glayöl): Yumru afrodizyak ve kusturucu.

G. italicus Miller (Syn: *G. segetum* Ker-Gawler) (yabani glayöl, kargasoğanı, keklikçiğdemi, kılıçotu): Yumru *G. atroviolaceus* gibi kullanılır..

Glechoma hederacea L. (yersarmaşığı): Bitki dahilen balgam söktürücü ve kuvvet verici. Haricen yara iyi edici.

Globularia alypum L. (küçük küreçiçeği): Bitki idrar arttırıcı, müshil, midevi, kuvvet verici.

Gratiola officinalis L. (hudaverdiotu, fukaraotu): Bitki idrar arttırıcı, müshil ve kusturucu.

Helianthemum nummularium (L.) Miller (altınotu): Bitki kabız ve kan kesici.

Heliotropium europaeum L. (aygünçiçeği, bozot, siğilotu): Bitki safra arttırıcı, ateş düşürücü ve yara iyi edici. Usaresi siğillere, yılan ve akrep sokmasına karşı kullanılır.

Heracleum sphondylium L. (tavşancılotu): Kökleri ishal ve dizanteriye karşı kullanılır.

Herniaria glabra L. (kasıkotu, atyaran, Türkotu): Bitki idrar arttırıcı, kabız. Karaciğer ve safra kesesi hastalıklarının tedavisinde kullanılır.

H. hirsuta L. (tüylü kasıkotu): *H. glabra* gibi kullanılır.

Hesperis matronalis L.: Bitki idrar arttırıcı, terletici ve balgam söktürücü.

Hieracium pilosella L. (farekulağı, şahinotu. tırnakotu): Bitki idrar arttırıcı, kabız ve yara iyi edici.

Hydrocharis morsus-ranae L. (kurbağazehiri): Bitki yumuşatıcı.

Hyssopus officinalis L. (zulfaotu): Bitki uyarıcı, gaz söktürücü, midevi.

Ilex aquifolium L. (çobanpüskülü, ışılgan): Yaprak yumuşatıcı, idrar arttırıcı. Meyve müshil, idrar arttırıcı.

Impatiens noli-tangere L. (yabani kınaçiçeği): Bitki idrar arttırıcı, müshil ve kusturucu.

Lampsana communis L. (şebrek): Yaprak yumuşatıcı, yara iyi edici.

Lathraea squamaria L. (gizliot): Bitki yatıştırıcı, uyutucu.

Leonurus cardiaca L. (arslankuyruğu): Bitki kabız, kuvvet verici, balgam söktürücü, kalp kuvvetlendirici.

Ligustrum vulgare L. (kurtbağrı): Yaprak kabız, yara iyi edici. Meyve müshil.

Linaria elatine L. (büyük nevruzotu): Bitki idrar arttırıcı, müshil. Haricen lapa halinde basura karşı ve yara iyi edici.

L. vulgaris Miller (nevruzotu): Bitki idrar arttırıcı, müshil, yara iyi edici.

Liriodendron tulipifera L. (lâle ağacı): Vatanı Kuzey Amerika olmakla beraber İstanbul'da süs ağacı olarak yetiştirilir ve kabukları kabız ve kuvvet verici olarak kullanılır.

Lithospermum arvense L. (taşkesenotu): Bitki idrar verici.

L. officinale L. (tıbbi taşkesenotu, inciotu): Meyve safra kesesi ve mesanede meydana gelen taşların düşürülmesinde kullanılır. Bitki idrar arttırıcı.

Lonicera caprifolium L. (bahçe hanımelisi): Yaprak kabız, meyve müshil ve kusturucu.

Lotus corniculatus L. (boynuzlu yonca, yalancı bezelye, gazelboynuzu): Bitki yatıştırıcı.

Lycium europaeum L. (tekedikeni, sincandikeni, yalancı yasemin): Meyve müshil, idrar arttırıcı ve yatıştırıcı.

Lycopersicum esculentum Miller (Syn: *Solanum lycopersicum* L.) (domates): Meyve sebze olarak yenir. Hafif müshil.

Lycopus europaeus L. (kurtayağı): Bitki kabız, kan dindirici ve ateş düşürücü.

Lysimachia nummularia L. (kargaotu): Bitki balgam söktürücü, ateş düşürücü ve yara iyi edici.

L. vulgaris L. (adi kargaotu): *L. nummularia* gibi kullanılır.

Lythrum salicaria L. (tıbbi hevhulma): Yaprak kabız, kan dindirici, basura karşı ve egzamaya karşı.

Maclura pomifera (Rafin.) C. K. Schneider (Syn: *M. aurantiaca* Nutt.) (Hint portakalı): Meyveler zehirlidir. Bahçelerde çit olarak yetiştirilir (İstanbul).

Magnolia grandiflora L. (manolya ağacı, magnolya ağacı): Çiçekler ateş düşürücü ve terletici. Kabuk midevi ve balgam söktürücü.

Marrubium vulgare L. (bozotu, itsineği, köpek otu, kukasotu): Çiçekli dallar idrar arttırıcı, gaz söktürücü ve göğüs yumuşatıcı,

Melia azedarach L. (Hint leylâğı, yalancı tesbihağacı): Yaprak yara iyi edici. Meyve romatizmaya karşı ve böcek uzaklaştırıcı.

Melilotus officinalis (L.) Desr. (koçboynuzu, pireotu, tıbbi kokuluyonca): Çiçekli dallar kabız, yatıştırıcı ve gaz söktürücü.

Mercurialis annua L. (parşen, parten (Trabzon), sultanotu, yerfesleğeni, yabani fesleğen): Çiçekli dallar müshil ve idrar verici.

M. perennis L. (çokyıllık yerfesleğeni): *M. annua* gibi kullanılır.

Millium effusum L. (yabani darı): Meyve idrar arttırıcı.

Mirabilis jalapa L. (akşamsefası, gecesefası): Kökleri müshil ve kurt düşürücü.

Muscari comosum (L.) Miller (Arap sümbülü, morbaş, yalancı sümbül): Yumru balgam söktürücü, midevi ve idrar arttırıcı.

M. moschatum Willd. (misk soğanı, müşkülüm): Yumru *M. comosum* gibi.

Myosotis arvensis (L.) Hill (boncukotu, kuşgözü, unutmabeni): Bitki afrodizyak, lapa halinde göz hastalıklarında kullanılır.

Myricaria germanica (L.) Desv. (Alman ılgını): Yaprak ve kabuk idrar arttırıcı, iştah açıcı ve kabız.

Nuphar lutea (L.) Sibth. et Sm. (Syn: *Nymphaea lutea* L.) (sarı nilüfer): Çiçekleri afrodizyak. Kök, kabız ve uyarıcı.

Nymphaea alba L. (beyaz nilüfer, sugülü, suzambağı): Kök kabız. Çiçek yatıştırıcı ve uyuşturucu.

Oenanthe aquatica (L.) Poiret (surezenesi): Meyve idrar arttırıcı, ateş düşürücü. Bitki zehirli.

Oenothera biennis L. (eşekotu): Kökü kabız ve yatıştırıcı.

Opuntia ficus-indica (L.) Miller (firavuninciri, frenkinciri, Hint inciri, kaynanadili, martyemişi): Meyve yumuşatıcı ve çerez olarak yenir.

Orobanche aegyptiaca Pers. (baklakıran, canavarotu, veremotu): Bitki kabız.

O. epithymum DC. (Kekik canavarotu): Bitki kabız.

Oxalis acetosella L. (ekşiyonca): Bitki idrar arttırıcı.

Parnassia palustris L. (yürekyaprağı): Bitki kabız, idrar arttırıcı ve kuvvet verici.

Passiflora caerulea L. (mavi çarkıfelek): Çiçekler idrar verici ve yatıştırıcı.

Pastinaca sativa L. (yabani havuç, karakök): Bitki idrar arttırıcı, gaz söktürücü ve yatıştırıcı.

Periploca graeca L. (ipekfidanı): Kabuk uyarıcı. Bitki zehirli.

Petasites officinalis Moench (Syn: *P. hybridus* (L.) Gaertner) (vebaotu, kelotu): Kök idrar arttırıcı, terletici ve kabız.

Peucedanum longifolium Waldst. et Kit. (domuzrezenesi): Kök adet getirici, midevi, idrar arttırıcı ve terletici.

Phillyrea media L. (akçakesme, kesme): Yaprak idrar arttırıcı ve âdet getirici.

Phyllitis scolopendrium (L.) Newman (Syn: *Scolopendrium officinale* (L.) Lam. et DC.) (gazeldili, geyikdili): Yapraklar hafif idrar arttırıcı ve kabız.

Pinguicula balcanica Casper (Uludağ yağotu): Bitki yatıştırıcı, müshil ve kusturucu.

P. crystallina Sibth. et Sm. (yağotu): Yukarıdaki tür gibi kullanılır.

Portulaca oleracea L. (semizotu, tohmegan): Bitki idrar söktürücü. Tohum kurt düşürücü. Yaprak lapa halinde basura karşı. Sebze olarak yenilir.

Potentilla erecta (L.) Räuschl (Syn: *P. tormentilla* Neck.) (beşparmakotu, incibar kökü, sarı tabusluk, yediyaprakotu): Bitki *P. reptans* türü gibi kullanılır.

P. reptans L. (sürünücü beşparmakotu, büyük hastalıklar otu): Bitki kabız, ateş düşürücü ve kuvvet verici.

Prunella vulgaris L.: Çiçekli dallar balgam söktürücü.

Psoralea bituminosa L. (ballık, katranyoncası, zilfürotu): Yaprak ateş düşürücü, adet söktürücü ve yatıştırıcı.

Pulicaria dysenterica (L.) Bernh. (Syn: *Inula dysenterica* L.) (dizanteriotu): Kök ve yaprak kabız ve idrar arttırıcı. Dizanteriye karşı kullanılmıştır.

Pulmonaria obscura Dumort. (akciğerotu, karaciğerotu): Çiçekli dallar idrar arttırıcı ve göğüs yumuşatıcı.

Pyrola secunda L. (Syn: *Orthilia secunda* (L.) House) (keklik üzümü): Bitki idrar arttırıcı, kabız ve yara iyi edici.

Ranunculus acer L. (düğünçiçeği): Bitki haricen yakıcı ve tahriş edici.

R. asiaticus L. (kebikeç, kırmızı düğünçiçeği): Yukarıdaki tür gibi.

R. sceleratus L. (zehirli düğünçiçeği): Bitki süt arttırıcı, âdet söktürücü. Haricen yakıcı. Çok zehirlidir. Bu nedenle eski kitaplarda "haşişe-yi katil-i bakar" (Sığır öldüren ot) ismi verilmiştir.

Reseda lutea L. (sarı muhabbetçiçeği, Yemensafranı): Kök idrar arttırıcı, müshil. Çiçekler kumaş boyamakta kullanılır.

R. odorata L. (kokulu muhabbetçiçeği): *R. lutea* gibi.

Salicornia europaea L. (Syn: *S. herbacea* L.) (kurşunotu, denizbörülcesi): Bitki idrar arttırıcı ve kuvvet verici. Dalları sebze olarak yenir.

Sanguisorba minor Scop. (büyük aptesbozanotu, çayırdüğmesi): Bitki ve kok idrar arttırıcı, kabız, midevi ve iştah açıcı.

S. officinalis L. (tıbbi çayırdüğmesi, sincanotu): Etkisi *S. minor* gibidir.

Sanicula europaea L. (devekulağı, yaraotu): Kökü ve yaprakları kabız, midevi ve yara iyi edici (Trabzon: Hamsiköy).

Santolina chamaecyparissus L. (lavantin, kurtotu, selviotu): Bitki kurt düşürücü, âdet söktürücü ve yara iyi edici.

Saxifraga paniculata Miller (taşkıranotu): Bitki kabız, idrar arttırıcı ve taş eritici.

Scabiosa argentea L. (gıcıkotu, mayaotu, uyuzotu, kavurtotu): Bitki kabız, idrar arttırıcı ve yara iyi edici.

S. columbaria L. (küçük uyuzotu): Bitki *S. argentea* gibi etki eder.

Scrophularia nodosa L. (sıracaotu): Bitki idrar arttırıcı, yara iyi edici. Bilhassa basur memelerine ve deri hastalıklarına karşı kullanılır.

Scutellaria orientalis L. (kaside): Bitki kabız, kan kesici, yara iyi edici ve kuvvet verici.

Sedum acre L. (acı damkoruğu, kayakoruğu): İdrar arttırıcı ve müshil.

S. album L. (damkoruğu): Yapraklarının ezilmesi ile elde edilen usare haricen yara iyi edici.

S. telephium L. (büyük damkoruğu, yaraotu): Yapraklar kabız ve yara iyi edici (bilhassa basur memelerine karşı).

Sempervivum tectorum L. (herdemtaze, keçilahanası, kulakotu, nasırotu): Bitki dahilen kabız, kan kesici ve idrar arttırıcı. Yapraklar haricen nasıra karşı.

Seseli tortuosum L. (horozgözü): Meyveleri gaz söktürücü ve âdet getirici.

Sideritis stricta Boiss. et Heldr. (dağ çayı): Yaprak ve çiçek durumları iştah açıcı ve gaz söktürücü.

Sison amomum L. (yalancı kereviz); Meyve idrar arttırıcı, gaz söktürücü ve midevi.

Sisymbrium officinale (L.) Scop. (bülbülotu. çalgıcıotu): Bitki ve tohumu idrar arttırıcı, balgam söktürücü ve uyarıcı.

Smyrnium olusatrum L. (yabani kereviz): Meyve midevi ve nefes darlığına karşı. Yaprak ve kök idrar arttırıcı. Rozet yaprakları, İstanbul'un gezici çiçekçileri tarafından, çiçek demetlerini süslemek için kullanılır. Bu nedenle de bazı çiçekçiler bu bitkiye "Yeşillik" adını vermektedir.

S. rotundifolium Miller (yabani kereviz): Etkisi *S. oluastrum* gibidir.

Soja hispida Moench (Syn: *Glycina max* (L.) Merr.) (soya fasulyesi): Bitki kabız. Tohumlar yağ elde etmekte kullanılır. Kültür bitkisi.

Solidago virgaurea L. (altınasa, altınbaşak, Yahudiotu): Bitki idrar arttırıcı, gaz söktürücü ve antiseptik.

Sonchus oleraceus L. (eşekgevreği, eşekmarulu, sütotu): Yaprakları süt arttırıcı, kuvvet verici, idrar arttırıcı ve ateş düşürücü. Ege bölgesinde, salata halinde, sebze olarak yenir.

Sophora alopecuroides L. (otsu sofora): Tohum, kurt düşürücü.

S. japonica l. (sofora ağacı, şemsiye ağacı): Çiçek tomurcukları ve meyve kabız ve kanamalara karşı. İstanbul'da süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Spergularia rubra (L.) J. et C. Presl (kumotu, remilotu): Bitki idrar arttırıcı, antiseptik ve yatıştırıcı.

Stachys officinalis Trevisan (Syn: *Betonica officinalis* L.) (kurbağaotu, tıbbi kestere): Bitki midevi, uyarıcı, nefes darlığım giderici, kuvvet verici ve yara iyi edici.

Statice limonum L. (Syn: *Limonum vulgare* Miller) (kırmızı behmen, kırmızı kuduzotu, denizlavantası): Kök kabız, midevi ve iştah açıcı.

Symphytum officinale L. (tıbbi karakafesotu): Kök ve yapraklar kabız. Dahilen basura karşı kullanılır.

Syringa vulgaris L. (leylak ağacı): Yaprak kabız, iştah açıcı, ateş düşürücü, kuvvet verici. Çiçek ateş düşürücü, kurt düşürücü.

Tamarix tetrandra Pallas (ılgın): Yaprak ve kabuk iştah açıcı, kabız, idrar arttırıcı.

Thapsia gargarica L. (deryas): Kök dahilen müshil, haricen kızartıcı.

Thuja orientalis L. (mazı ağacı): Meyve kabız ve idrar arttırıcı. Yaprak balgam söktürücü, terletici ve romatizma ağrılarını dindirici.

Thymelaea tartonraira (L.) All. (çobanyastığı, küçük yalancıdefne): Dallar müshil. Boyar madde elde edilir.

Trapa natans L. (gölkestanesi, sukestanesi): Meyve kabız.

Trifolium arvense L. (yonca): Bitki kabız.

T. pratense L. (kırmızı yonca, çayır tırfılı): Çiçekler balgam söktürücü, antiseptik ve yatıştırıcı.

T. repens L. (beyaz yonca): Çiçekli dalları kuvvet verici ve romatizma ağrılarını dindirici.

Trollius ranunculoides (Smith) Steam (Syn: *T. caucasicus* Stev.) (altıntop); Bitki zehirlidir.

Ulex europaeus L. (dikenli katırtırnağı): Bitki idrar arttırıcı.

Ulmus campestris L. (kara ağaç): Kabuk idrar arttırıcı, terletici ve kabız. Yaprak şeker hastalığına karşı kullanılır.

Umbilicus erectus DC. (göbekotu, venüsgöbeği): Bitki dahilen idrar arttırıcı. Yaprak haricen çıbanlarda yara iyi edici.

Utricularia vulgaris L. (sumiğferi): Bitki idrar arttırıcı.

Valerianella locusta (L.) Laterrade (frenksalatası): İdrar arttırıcı. Salata halinde sebze olarak yenir.

Verbena officinalis L. (mine çiçeği, güvercinotu): Bitki kabız, ateş düşürücü, uyarıcı ve kuvvet verici.

Veronica beccabunga L. (atteresi, yavşanotu): Bitki *V. officinalis* gibi etki eder.

V. officinalis L. (çıbanotu): Bitki dahilen idrar arttırıcı, haricen yara iyi edici.

Vinca major L. (büyük Cezayir menekşesi): Bitki *V. minor* gibi etki eder.

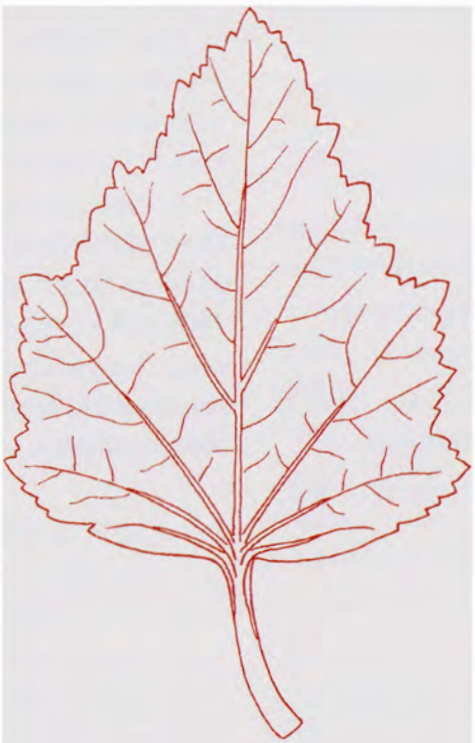
V. minor L. (küçük Cezayir menekşesi): Yaprak kabız, idrar söktürücü, ateş düşürücü ve iştah açıcı.

Withania somnifera (L.) Dunal (yalancı güveyfeneri): Bitki yatıştırıcı, uyuşturucu. Meyve uyutucu, idrar arttırıcı, ateş ve kurt düşürücü.

Zygophyllum fabago L. (balduz, Karaman kimyonu, Suriye kimyonu, yabani kimyon, yalancı kebere): Bitki kurt düşürücü, romatizma ve nefes darlığına karşı.

Kaynaklar

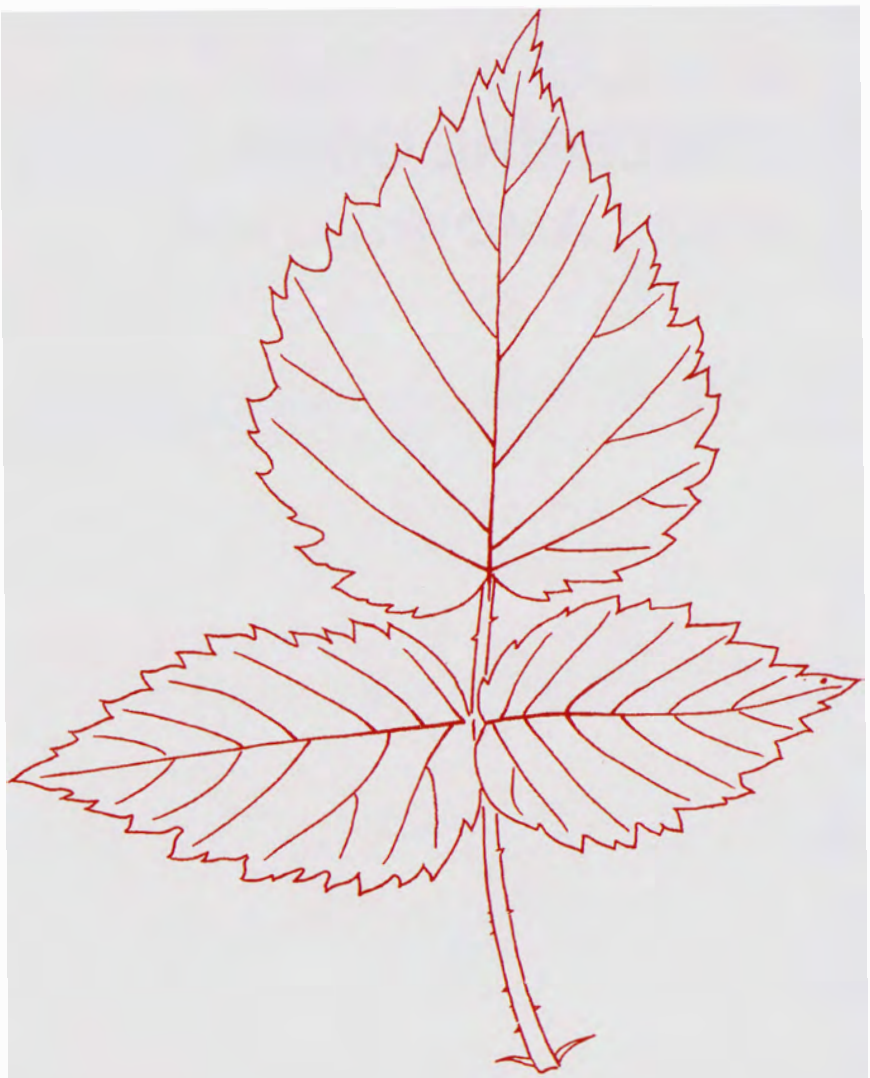
1 Gabriel Garnier, Lucienne Bézanger-Beauquesne ve Germaine Debraux, *Ressources médicinales de la Flore française*, 2 cilt (Paris: Vigot, 1961); Paul-Victor Fournier, *Le Livre des Plantes médicinales et vénéneuses de France*, 3 cilt (Paris: Paul Lechevallier, 1947-1948); Otto Gessner, *Gift- und Arzneipflanzen von Mitteleuropa* (Heidelberg: Winter, 1974); Hans Flück, *Unsere Heilpflanzen* (Thun: Ott Verlag, 1978); Viola Severino, *Piante Medicinali et Venenose della Flora Italiana* (Roma: Edizioni Artistiche Maestretti, Instituto Geografico de Agostini, 1979); *The Encyclopedia of Herbs and Herbalism*, yay. haz. Malcom Stuart (London: Book Club Associates, 1979); Heinz Müller-Dietz, Kurt Rintelen ve Eva-Maria Kraus, *Arzneipflanzen in der Sowjetunion*, 7 fasikül (Berlin, 1960-68); A. I. Shreter, D. A. Muravyova, D. A. Pakalin ve F. B. Yefimova, *Medicinal Flora of Caucasus* (Rusça) (Moskova, 1979).

Althea officinalis

(hatmi)

BÖLÜM 17
BİTKİLERİN TEDAVİ ETKİLERİNE GÖRE SINIFLANDIRILMASI

Rubus idaeus

(ahududu)

BİTKİLERİN TEDAVİ ETKİLERİNE GÖRE SINIFLANDIRILMASI

Bitkiler, Anadolu halkı tarafından yaklaşık 50.000 yıldan beri tedavi amacıyla kullanılmaktadır. Şanidar mağarası (Hakkâri'nin güneyinde) bulunan Yontma Taş Devri mezarlarda saptanan bitki türleri bu olgunun sağlam bir kanıtıdır.[1] Elimizde bulunan ikinci kanıt son yıllarda Ebla (Halep'in güneyinde) yakınında bulunan kraliyet arşivindeki tabletlerdir.[2] Çivi yazısı ile yazılmış olan bu tabletlere göre, bitkiler en az 5.000 yıldan beri tedavi alanında kullanılmaktadır. P. Delaveau ve J.-M. Pelt son yayınlarında[3] tıbbi bitkilerin geçmişi ve bugünkü değeri hakkında çok ilgi çekici bilgileri bir araya toplamışlardır.

Anadolu tıbbi bitkileri ile ilgili bilgilerimizin kökenleri Hititler dönemine kadar dayanmaktadır. Bu dönemde Anadolu'da bazı tıbbi bitkilerin yetiştiğini[4] ve bazı drogların (Haşhaş başı, kitre, mazı ve safran gibi) dışsatımının yapıldığını biliyoruz.

Kitaplarda bitkisel droglar değişik şekillerde (alfabetik, botanik; farmakolojik, kimyasal gibi) sıraya konulmaktadır. Bölüm 15'te Türkiye'de kullanılan droglar Türkçe adlarına göre alfabetik sıraya konulmuştur. Bu bölümde ise bitkisel drogların kullanılmasını kolaylaştırmak ve hastalığa uygun olanın seçilmesini sağlamak amacıyla, drogların tedavi etkilerine göre bir sınıflandırılması yapılmıştır.[5]

Listemizde her bir hastalık için birkaç bitkisel drog gösterilmiştir. İlgili, bunları deneyerek, kendi bünyesine ve hastalığına en uygun olanı seçecektir. Listeden seçilen drog kullanılmadan önce, etkileri ve kullanılış şekli hakkında bilgi edinmek için, drog ile ilgili bölüm dikkatli bir şekilde okunmalıdır.

Her drog en etkili olduğu grupta gösterilmiştir. Droglar genellikle birkaç tedavi etkisine birden sahiptirler. Bu nedenle bazı droglar, etkilerine göre, birkaç grupta gösterilmiştir. Bu listede çok kuvvetli farmakolojik etkiye sahip olan droglara yer verilmemiştir. Çünkü bunlar tehlikesizce ancak bir hekim tarafından kullanılabilirler.

Bitkisel droglar ile genellikle hafif hastalıklar tedavi edilebilir veya tıbbi tedaviye yardımcı olunabilir. Ağır hallerde daima bir hekime başvurulmalıdır. Diğer taraftan bazı ciddi hastalıkların ilk belirtileri oldukça zayıftır. Bu nedenle bitkisel tedavi ile kısa zamanda iyileşmeyen arazlar (devamlı karın ağrıları, ishal, baş ağrıları, terleme, devamlı öksürük vs.) bulunduğunda hemen hekime müracaat edilmelidir. Zira bu arazlar bazı ciddi hastalıkların ilk belirtileri olabilir.

BASİT DROGLAR

ÂDET SÖKTÜRÜCÜ

Çöplemecik kökü
Kanaryaotu
Kara ardıç yaprağı
Maydanoz meyvesi
Pelinotu
Safran
Sedef otu

AĞIZ AĞRISI (Aft)

Ayva meyvesi
Böğürtlen yaprağı
Gül çiçeği
Hatmi yaprağı
Karadut meyvesi
Limon suyu

AĞIZ KOKUSU

Adaçayı
Ardıç meyvesi
Eğir
Kekik
Nane
Ökaliptus

AĞRI KESİCİ
Banotu yaprağı
Güzelavrat otu yaprağı
Haşhaş başı
Kenevirotu
Köpeküzümü
Nane yaprağı
Papatya çiçeği
Tatula yaprağı
Yabanyasemini

ARPACIK
Asma yaprağı
Ceviz yaprağı
Meyan kökü
Mürver çiçeği
Papatya çiçeği
Peygamberçiçeği
Sinirliot yaprağı

ATEŞ DÜŞÜRÜCÜ
Centiyane kökü
Eğir kökü
Enginar yaprağı
İğde çiçeği
Kokar ağaç kabuğu
Ökaliptus yaprağı
Papatya çiçeği
Pelinotu
Peygamberçiçeği
Söğüt kabuğu
Zeytin yaprağı

BAĞIRSAK PARAZİTLERİ
1- Solucan düşürücüler
Acı badem tohumu
Horasani
Nane yaprağı
Pelinotu
Sarımsak başı
Solucanotu
Solucanotu (Elbistan)
2- Şerit düşürücüler.
Erkek eğrelti kökü
Felfelek tohumu
Kabak çekirdeği
Nar ağacı kabuğu

BALGAM SÖKTÜRÜCÜ
Meyan balı
Meyan kökü

BASUR
1- Haricen
Ceviz yaprağı
Civanperçemi
Mürver çiçeği
Servi kozalağı
Sığırkuyruğu yaprağı
2- Dahilen
Asma yaprağı
Atkestanesi kabuğu
Devedikeni tohumu
Ebegümeci yaprağı
Kavak tomurcuğu
Selvi kozalağı
Tavşanmemesi kökü
Sığırkuyruğu yaprağı

BAŞ AĞRISI (Migren)
Arslanpençesi
Biberiye yaprağı
Çarkıfelek çiçeği
Ihlamur çiçeği
Kediotu kökü
Kekik
Kereviz tohumu
Nane yaprağı

CİNSEL ARZUYU YATIŞTIRICI
Kediotu kökü
Marul yaprağı
Nilüfer çiçeği
Söğüt kabuğu
Şerbetçiotu
Genellikle bütün yatıştırıcılar

CİNSEL GÜCÜ KUVVETLENDİRİCİ
Adaçayı yaprağı
Antep fıstığı
Boğadikeni
Boyotu tohumu
Fındık meyvesi
Kara ısırgan tohumu
Lahana tohumu
Mahlep
Maydanoz meyvesi
Mührüsüleyman kökü

Nane yaprağı
Pırasa
Pırasa tohumu
Roka yaprağı
Safran
Salep
Sater
Soğan tohumu
Tarçın kabuğu
Termiye tohumu
Vanilya meyvesi
Zencefil koku
Genellikle bütün uyarıcılar

ÇARPINTI

Alıç çiçeği
Ihlamur çiçeği
Kediotu kökü
Nane yaprağı

DAMAR SERTLİĞİ

Alıç çiçeği
Civanperçemi
Enginar yaprağı
Kocayemiş yaprağı
Pırasa
Sarımsak başı
Zeytin yaprağı

DERİ ÇATLAMASI

Ayva çekirdeği
Böğürtlen yaprağı
Haşhaş yağı
Meşe kabuğu
Tatlı badem yağı

EGZAMA (Mayasıl)

Ayrık kökü
Çobanüzümü yaprağı
Çöven kökü
Domuzdikeni kökü
Fesçitarağı
Hercai menekşe
Karabaş lavanta çiçeği
Kayışkıran kökü

GAZ SÖKTÜRÜCÜ

Anason meyvesi
Kakule meyvesi
Kimyon meyvesi
Kişniş meyvesi
Rezene meyvesi

GÖĞÜS YUMUŞATICI (Balgam söktürücü)

Baldırıkara
Çam kozalağı
Çuhaçiçeği kökü
Gelincik çiçeği
Hatmi çiçeği
İpeka kökü
Mersin yaprağı
Meyan balı
Meyan kökü
Ökaliptus yaprağı
Öksürükotu yaprağı
Sığırkuyruğu çiçeği
Sütotu
Venüssaçı

İDRAR SÖKTÜRÜCÜ

Ardıç kozalağı
Atkuyruğu
Ayrık kökü
Çay yaprağı
Funda
Güveyfeneri meyvesi
Hercai menekşe
Hodan
Kasıkotu
Kayışkıran kökü
Kereviz tohumu
Kiraz sapı
Kuşkonmaz kökü
Maydanoz tohumu
Mısır püskülü
Mürver çiçeği
Ölmezçiçek
Rezene meyvesi
Soğan
Yapışkanotu

İSHAL (Sürgün)

Adaçayı
Böğürtlen yaprağı
Çobanüzümü
Gül çiçeği
Kocayemiş yaprağı
Meşe kabuğu

Nar kabuğu

İŞEME (Gece)

Servi kozalağı

İŞTAH AÇICI

Acıağaç
Acıyonca
Afat
Centiyane kökü
Enginar yaprağı
Güvercin kökü
Hindiba kökü
Kantaron çiçeği
Karamuk kökü
Kısamahmut otu
Pelinotu
Peygamberçiçeği
Roka yaprağı
Şerbetçiotu çiçeği
Tarhun
Turunç kabuğu

İŞTAH AZALTICI

Kediotu kökü

KABIZ

Atkestanesi kabuğu
Ayva meyvesi
Ceviz yaprağı
Çay yaprağı
Çilek kökü
Çobanüzümü meyvesi
Gül çiçeği
Işgın kökü
Kaşu
Kızılcık meyvesi
Kocayemiş yaprağı
Labada kökü
Mazı (Meşe)
Meşe ağacı kabuğu
Muşmula meyvesi
Ratanya kökü
Servi kozalağı
Üvez kurusu

KALP KUVVETLENDİRİCİ

Alıç çiçeği
İnci çiçeği
Keklikgözü

KAN ÇIBANI

Duvar sarmaşığı
Keten tohumu

KANSER

Kanser cinslerine karşı etkili olan bir bitkisel drog bilinmemektedir. Bazı türlerden (Taxus, Vinca gibi) elde edilen bileşikler (pacitaxel, vinblastin gibi) bazı kanser cinslerin tedavisinde başarı ile kullanılmaktadır.

KANSIZLIK

Badem
Boyotu tohumu
Fındık meyvesi
Havuç kökü
Ispanak yaprağı
Lahana (Kırmızı)
Maydanoz yaprağı
Soğan

KISIRLIK

Adaçayı
Buğday
Pırasa
Yulaf

KOLESTEROL

Biberiye
Enginar yaprağı
Karahindiba
Limon suyu
Üzüm suyu

KURDEŞEN

Isırgan
Menekşe

KURT DÜŞÜRÜCÜ

Bakınız: Bağırsak parazitleri.

KUSTURUCU

Azuron kökü
İpeka kökü
Kardelen yumrusu
Kumzambağı yumrusu

KUVVET VERİCİ

Boyotu tohumu
Centiyane kökü
Ceviz yaprağı
Civanperçemi

Eğir kökü
Ginseng kökü
Hindiba kökü
Pelinotu
Salep
Tarhun
Temriye tohumu

MİDEVİ

Anason meyvesi
Kimyon meyvesi
Kişniş meyvesi
Oğulotu yaprağı
Nane yaprağı
Pelinotu
Rezene meyvesi
Turunç kabuğu

MİDE BULANTISI

Anason meyvesi
Ihlamur çiçeği
Nane yaprağı
Oğulotu yaprağı

MİDE ÜLSERİ

Fesleğen
Hatmi yaprağı
Ihlamur çiçeği
Oğulotu yaprağı
Papatya çiçeği
Meyan balı
Meyan kökü

MÜSHİL

Acı karpuz
Badem yağı (tatlı)
Barut ağacı kabuğu
Demirhindi
Erik meyvesi
Eşekhıyarı
Hint yağı
Hıyarşember
İncir meyvesi
Karnıyarık tohumu
Kepek
Keten tohumu
Kudrethelvası
Mahmude kökü
Ravent kökü
Sarısabır
Sinameki meyvesi
Sinameki yaprağı
Yalancı sinameki yaprağı
Zerdali meyvesi

NASIR

Duvar sarmaşığı
İncir
Kırlangıç otu
Soğan

NEFES DARLIĞI (Astma)

Kâfurotu
Kediotu kökü
Lavanta çiçeği
Melekotu kökü
Nane yaprağı
Nergis çiçeği
Saparna kökü
Sığırkuyruğu çiçeği
Süsen kökü
Tatula çiçeği
Tatula yaprağı

NİKRİS (Gut)

Eğir kökü
Güveyfeneri meyvesi
Sapara kökü
Tavşanmemesi kökü
Bütün idrar arttırıcılar

ÖKSÜRÜK KESİCİ

Anason meyvesi
Badem yaprağı
Ebegümeci çiçeği
Fesleğen
Gelincik çiçeği
Hatmi çiçeği
Hünnap meyvesi
İncir (Kuru)
Kekik
Kestane yaprağı
Marul yaprağı
Mercanköşk
Meyan balı
Meyan kökü
Nilüfer çiçeği
Öksürükotu yaprağı
Sütotu kökü
Taflan yaprağı

Bütün göğüs yumuşatıcılar

ROMATİZMA

Ayrık kökü
Banotu yaprağı
Biberiye esansı
Güveyfeneri meyvesi
Hodan
Huş ağacı yaprağı
Isırganotu yaprağı
Kamış kökü
Katırtırnağı çiçeği
Kavak tomurcuğu
Maydanoz tohumu
Mısır püskülü
Söğüt kabuğu
Tatula yaprağı
Terementi esansı

SAÇ HASTALIKLARI

1-Saç çıkartıcı
Civanperçemi
Isırgan yaprağı
Kekik

2- Saç dökülmesini önleyici
Çam yaprağı
Çöven kökü
Fesleğen
Kekik
Lavanta çiçeği
Melekotu kökü
Nergis çiçeği
Ökaliptus yaprağı
Şimşir yaprağı

3- Kepeklenmeyi önleyici
Isırgan yaprağı
Katran
Kavak ağacı kabuğu
Kekik
Kestane yaprağı
Meşe kabuğu
Nilüfer kökü

SAFRA SÖKTÜRÜCÜ

Akasya çiçeği
Biberiye yaprağı
Enginar yaprağı
Lavanta çiçeği
Nane yaprağı
Ölmezçiçek
Papatya çiçeği
Sarısalkım çiçeği
Şimşir yaprağı
Zerdeçal
Zeytinyağı

SARA

Çekem yaprağı
Mercanköşk
Şakayık kökü
Şimşir yaprağı
Turunç kabuğu
Yoğurtotu

SARHOŞLUK

Azaron kökü
Lahana (kırmızı) yaprağı

SARILIK

Ayrık kökü
Boğadikeni
Hindiba kökü
Güveyfeneri meyvesi
Sabunotu
Tavşanmemesi kökü

SEDEF

1- Haricen
Çobanüzümü yaprağı
Çöven kökü
Isırgan yaprağı
Karakafesotu yaprağı

2- Dahilen
Hercai menekşe
Söğüt kabuğu

SIKINTI (Üzüntü)

Alıç çiçeği
Çarkıfelek çiçeği
Ihlamur çiçeği
Kediotu kökü
Kuşburnu
Nane yaprağı
Oğulotu yaprağı
Tarçın kabuğu

SİGARA TİRYAKİLİĞİ

Sigara yerine aşağıdaki bitkilerin yapraklarından hazırlanan sigaralar içilir.

Kavak yaprağı

Marul yaprağı
Mürver yaprağı
Öksürük otu yaprağı
Söğüt yaprağı

SİNİRLİLİK

Bakınız: Yatıştırıcı

SİĞİL

Siğil üzerine, günde üç defa aşağıdaki bitkilerin sütü veya usaresi sürülür.

Damkoruğu
İncir yaprağı
Kırlangıçotu
Lahana yaprağı
Soğan (kırmızı)
Sütleğenotu

SİVİLCE

Aşağıdaki droglar ile hazırlanan lapalar sivilce üzerine konulur. Günde birkaç defa değiştirilir.

Duvarsarmaşığı yaprağı
Hatmi yaprağı
Kenevir yaprağı
Kepek
Papatya çiçeği
Pırasa (Beyaz kısmı)
Sığırkuyruğu yaprağı
Zambak soğanı

SOLUCAN DÜŞÜRÜCÜ

Bakınız: Bağırsak parazitleri.

SÜT ARTTIRICI

Anason meyvesi
Dereotu meyvesi
Kimyon meyvesi
Rezene meyvesi
Sütotu

ŞEKER HASTALIĞI

Hastalar tıbbi tedavi görmeli ve gıda rejimine tam olarak uymalıdırlar. Bitkisel ilaçlar ancak bir ölçüde tıbbi tedaviye yardımcı olabilir.

Adaçayı yaprağı
Aptesbozanotu
Boyotu tohumu
Böğürtlen yaprağı
Ceviz yaprağı
Çobanüzümü yaprağı
Dulavratotu kökü
Dut (Kara) yaprağı
Sarımsak başı
Soğan
Üvez yaprağı
Zeytin yaprağı

ŞERİT DÜŞÜRÜCÜ

Bakınız: Bağırsak parazitleri.

ŞİŞMANLATICI

İştahsızlık nedeniyle, yeterli gıda alınamama durumlarında, aşağıdaki droglar faydalıdır.

Boyotu tohumu
Centiyane kökü
Pelinotu
Şerbetçiotu
Tarhun
Turunç kabuğu

TANSİYON DÜŞÜRÜCÜ

Alıç çiçeği
Anason meyvesi
Çekem yaprağı
Karamuk kökü
Kediotu kökü
Sarımsak başı
Şahtereotu
Zeytin yaprağı

TAŞ (KUM) DÜŞÜRÜCÜ

İdrar arttırıcı droglar kullanılır. Aşağıdaki bitkiler faydalıdır.

1- Mesane ve böbrek taşları.

Alıç çiçeği
Ayrık kökü
Bakla çiçeği
Güveyfeneri meyvesi
Karamuk kökü
Kereviz tohumu
Kral eğreltisi kökü
Kuşburnu
Mısır püskülü
Tavşanmemesi kökü
Yapışkanotu

2- Safra kesesi taşları.

Dağ lâlesi
Hodan
Zeytinyağı

TERLETİCİ

Defne yaprağı
Dulavratotu kökü
Hercai menekşe
Ihlamur çiçeği
Hodan
Kara ağaç yaprağı
Sabunotu kökü
Saparna kökü
Şimşir yaprağı
Yabanyasemini

TER KESİCİ

Adaçayı yaprağı
Atkuyruğu
Hodan
Meşe kabuğu
Mürver çiçeği

UNUTKANLIK

Biberiye
Oğulotu yaprağı

UYARICI

Adaçayı yaprağı
Anason meyvesi
Biberiye yaprağı
Boyutu tohumu
Civanperçemi
Kahve çekirdeği
Kakule meyvesi
Karabiber
Karanfil
Kekik
Kimyon meyvesi
Kişniş meyvesi
Mercanköşk
Nane yaprağı
Rezene meyvesi
Safran
Tarçın kabuğu
Vanilya meyvesi
Yarpuz
Zencefil kökü

UYKUSUZLUK (Uyutucu)

Alıç çiçeği
Çarkıfelek çiçeği
Defne yaprağı
Gelincik çiçeği
Haşhaş başı
Ihlamur çiçeği
Kediotu kökü
Marul yaprağı
Nilüfer çiçeği
Oğulotu yaprağı
Söğüt yaprağı
Şerbetçiotu
Turunç çiçeği
Üzerlik tohumu

UYUZ

Bütün vücut arapsabunu ile iyice yıkanır. Elbiseler kaynatılır. Aşağıdaki bitkiler (taze) ile vücut oğulur.

Kekik
Nane yaprağı

VARİS

Genellikle bacak damarlarında (toplardamarlar) görülen bir hastalıktır.

Asma yaprağı
Civanperçemi
Atkestanesi kabuğu
Fındık yaprağı
Karamuk kökü

YANIK

1- Yanık yeri üzerine aşağıdaki yağlar sürülür.

Badem yağı
Bezir yağı
Binbirdelikotu yağı
Haşhaş yağı

2- Aşağıdaki drogların ezilmesi ile elde edilen lapa yanık üzerine konur.

Duvar sarmaşığı yaprağı
Havuç kökü
Ispanak yaprağı
Kavun
Lahana yaprağı
Patates yumrusu

YATIŞTIRICI

Alıç çiçeği
Çarkıfelek çiçeği
Fesleğen
Gelincik çiçeği
Ihlamur çiçeği
Kâfur
Kasnı

Kediotu kökü
Lavanta çiçeği
Marul yaprağı
Nilüfer çiçeği
Oğulotu yaprağı
Şeytantersi
Söğüt kabuğu
Şerbetçiotu
Taflan yaprağı
Turunç çiçeği
Zencefil kökü

ZAYIFLATICI

Alıç çiçeği
Ihlamur çiçeği
Şahtereotu

DROG KARIŞIMLARI

Birkaç drogun etkisinden birlikte yararlanmak için tedavide drog karışımları kullanılmaktadır. Bu karışımlara Envâ (Latince Species) ismi verilir. Envâ doğrudan doğruya kullanılacak ise karışım ince doğranmış veya kaba toz edilmiş droglar ile hazırlanır.

İnfüzyon veya dekoksiyon hazırlamak için kullanılacak karışımlarda droglar kaba veya orta incelikte doğranmış olmalıdır. İnfüzyon veya dekoksiyonlar genellikle % 2-5 oranında hazırlanır. Yani 100 kısım su için 2-5 kısım envâ (drog karışımı) alınır.

k = kısım

AĞIZ KOKUSU

1- Anason meyvesi 1 k.
Kimyon meyvesi 1 k.
Rezene meyvesi 1 k.
Süsen kökü 1 k.
Dekoksiyon, günde 3 defa gargara.

2- Adaçayı yaprağı 2 k.
Kakule meyvesi 1 k.
Lavanta çiçeği 2 k.
Dekoksiyon, günde 3 defa gargara.

ARPACIK

Gül çiçeği 1 k.
Mürver çiçeği 1 k.
Papatya çiçeği 1.k.
İnfüzyon, günde 3 defa göz banyosu.

AYAK TERLEMESİ

Adaçayı yaprağı 2 k.
Çam kozalağı 1 k.
Meşe kabuğu 1 k.
Dekoksiyon, ayaklar banyo yapılır.

BAŞ AĞRISI

1- Biberiye yaprağı 1 k.
Limon kabuğu 1 k.
Oğulotu yaprağı 1 k.
İnfüzyon, günde 2-3 fincan.
2- Ihlamur çiçeği 1 k.
Kediotu kökü 2 k.
Lavanta çiçeği 1 k.
Oğulotu yaprağı 1 k.
İnfüzyon, günde 2-3 fincan.

DİŞ AĞRISI

1- Karanfil esansı
Diş çürüğünün içine 1-2 damla konur
2- Papatya çiçeği 1 k.
Nane yaprağı 1 k.
İnfüzyon, ağız sık sık çalkalanır.
3- Haşhaş başı 1 k.
Hatmi kökü 2 k.
Dekoksiyon, ağız sık sık çalkalanır.

GAZ SÖKTÜRÜCÜ

1- Anason meyvesi 1 k.
Kimyon meyvesi 1 k.
Kişniş meyvesi 1 k
Rezene meyvesi 1 k.
İnfüzyon, günde 2 bardak.
2- Civanperçemi 1 k.
Kimyon meyvesi 2 k.
Nane yaprağı 2 k.
Sarımsak başı 1 diş
İnfüzyon, günde 2 bardak
3- Nane yaprağı 1 k.
Oğulotu yaprağı 1 k.
Papatya çiçeği 1 k.
İnfüzyon, günde 2 bardak.
4- Anason meyvesi 1 k.
Kimyon meyvesi 1 k.
Pelinotu 1 k.
Rezene meyvesi 1 k.
Dekoksiyon, günde 2 bardak.
5- Eğir kökü 1 k.
Kakule meyvesi 1 k.

Kediotu kökü 2 k.
Nane yaprağı 3 k.
Papatya çiçeği 3 k.
İnfüzyon, günde 2-3 fincan.

HAZIMSIZLIK

1- Centiyane kökü 1 k.
Melekotu kökü 1 k.
Oğulotu yaprağı 1 k.
Papatya çiçeği 1 k.
Dekoksiyon, günde 3 fincan.
2- Adaçayı yaprağı 2 k.
Kişniş meyvesi 2 k.
Meyan kökü 1 k.
Pelinotu 1 k.
İnfüzyon, günde 1 bardak.

İDRAR ARTTIRICI

1- Ayrık kökü 1 k.
Hatmi kökü 1 k.
Meyan kökü 1 k.
Rezene meyvesi 1 k.
Dekoksiyon, günde 2-3 bardak.
2- Anason meyvesi 1 k.
Ardıç kozalağı 4 k.
Hercai menekşe 2 k.
Meyan kökü 4 k.
Dekoksiyon, günde 2-3 fincan.

İŞEME (Gece)

1- Binbirdelikotu 1 k.
Civanperçemi 2 k.
Meşe kabuğu 1 k.
İnfüzyon, günde 2 fincan
(10 yaşından büyük çocuklarda)
2- Civanperçemi 1 k.
Servi kozalağı 2 k.
İnfüzyon, günde 2 fincan
(10 yaşından büyük çocuklarda)

İŞTAH AÇICI

1-Devedikeni 1 k.
Kırmızı kantaron 1 k.
Kısamahmut 1 k.
İnfüzyon, günde 2-3 fincan.
2-Centiyane kökü 1 k.
Eğir kökü 1 k.
Kimyon meyvesi 1 k.
Dekoksiyon, yemeklerden 1 saat önce 1 fincan.
3-Centiyane kökü 1 k.
Enginar yaprağı 1 k.
Dekoksiyon. yemeklerden 1 saat önce 1 fincan.
4-Melekotu kökü 1 k.
Nane yaprağı 1 k.
Pelinotu 1 k.
Dekoksiyon, yemeklerden 1 saat önce 1 fincan.
5-Kırmızı kantaron 2 k.
Mübarekdikeni 2 k.
Pelinotu 2 k.
Peygamberçiçeği 2 k.
Turunç kabuğu 1 k.
İnfüzyon, günde 2-3 fincan. Yemeklerden önce.

KABIZ (İshale karşı)

1- Böğürtlen yaprağı 2 k.
Eğir kökü 1 k.
Meşe kabuğu 1 k.
Dekoksiyon, günde 3 fincan.
2- Böğürtlen yaprağı 1 k.
Çobanüzümü yaprağı 1 k.
Mürver çiçeği 1 k.
Nar (ekşi) kabuğu 2 k.
İnfüzyon, günde 3 fincan.

KALP ÇARPINTISI

Biberiye yaprağı 2 k.
Eğir kökü 1 k.
Gül çiçeği 2 k.
Kediotu kökü 2 k.
İnfüzyon, günde 2-3 fincan.

KANSIZLIK

Adaçayı yaprağı 1 k.
Ceviz yaprağı 1 k.
Huş ağ. yaprağı 1 k.
Isırgan yaprağı 2 k.
İnfüzyon, günde 2 fincan.

KUSMA (Çocuklarda)

Anason meyvesi 2 k.
Kimyon meyvesi 2 k.
Nane yaprağı 1 k.
İnfüzyon, 2-3 çorba kaşığı.

KUVVET VERİCİ

1- Hindiba kökü 1 k.
Kuşburnu 1 k.
Nane yaprağı 1 k.
İnfüzyon, günde 3 fincan.

2- Adaçayı yaprağı 1 k.
Hindiba kökü 1 k.
Kuşburnu 1 k.
İnfüzyon, günde 3 fincan.

MİDE BULANTISI (Hamilelerde)

Oğulotu yaprağı 3 k.
Kediotu kökü 2 k.
İnfüzyon, günde 2-3 fincan.

MÜSHİL (Kabızlığa karşı)

A- Yumuşatıcı müshiller

1- Karnıyarık tohumu 5 k.
Rezene meyvesi 1 k.
İnfüzyon, günde 3 bardak.
2- Keten tohumu 1 k.
Meyan kökü 1 k.
Rezene meyvesi 1 k.
Dekoksiyon, günde 3 bardak.

B- Kuvvetli müshiller

1-Anason meyvesi 1 k.
Mürver çiçeği 2 k.
Sinameki yaprağı 3 k.
Rezene meyvesi 1 k
İnfüzyon, günde 2-3 bardak.
2-Anason meyvesi 2 k.
Krem tartar (Potasyum tartarat) 1 k.
Mürver çiçeği 2 k.
Rezene meyvesi 1 k.
Sinameki yaprağı 4 k.
İnfüzyon günde 2-3 bardak. Bu karışım "Sağlık çayı" ismiyle ün kazanmış olup, müzmin kabızlıkta çok yararlıdır.
3- Eğir kökü 1 k.
Kekik 1 k.
Nane yaprağı 1 k.
Papatya çiçeği 2 k.
Sinameki yaprağı 3 k.
İnfüzyon, günde 1-2 bardak.
4- Eğir kökü 4 k.
Ravent kökü 2 k.
Sinameki yaprağı 4 k.
Dekoksiyon, günde 1-2 bardak.

ÖKSÜRÜK KESİCİ (Balgam söktürücü)

1-Anason meyvesi 2 k.
Hatmi kökü 8 k.
Meyan kökü 3 k.
Öksürükotu yaprağı 4 k.
Sığırkuyruğu çiçeği 1 k.
Süsen kökü 1 k.
İnfüzyon, günde 3 fincan içilir.
2- Meyan kökü 1 k.
Öksürükotu yaprağı 2 k.
Dekoksiyon, günde 2-3 fincan.
3- Adaçayı yaprağı 1 k.
Hatmi çiçeği 1 k.
Öksürükotu yaprağı 1 k.
İnfüzyon, günde 2-3 fincan.
4- Anason meyvesi 2 k.
Kekik 1 k.
Meyan kökü 4 k.
Rezene meyvesi 1 k.
Dekoksiyon, günde 2-3 fincan.
5- Hurma (çekirdiği çıkartılmış) 1 k.
Hünnap (çekirdeği çıkartılmış) 1 k.
İncir (kuru) 1 k.
Üzüm (kuru ve çekirdeksiz) 1 k.
Dekoksiyon, günde 2-3 bardak.

SİNİR YATIŞTIRICI

1- Gül çiçeği 1 k
Kekik 1 k.
Biberiye yaprağı 1 k.
Lavanta çiçeği 1 k.
Nane yaprağı 1 k.
İnfüzyon, günde 3 fincan.
2-Kediotu kökü 1 k.
Oğulotu yaprağı 1 k.
İnfüzyon, günde 3 fincan.

SOLUCAN DÜŞÜRÜCÜ

Horasani 1 k.
Papatya çiçeği 1 k.
Pelinotu 1 k.
Soluncanotu 1 k.
İnfüzyon, günde 2 bardak.

ŞEKER HASTALIĞI

1- Böğürtlen yaprağı 1 k.
Çobanüzümü yaprağı 3 k.
Keten tohumu 1 k.
Mübarekdikeni 1 k.
İnfüzyon, günde 3 fincan.
2- Atkuyruğu 2 k.
Bektaşiüzümü yaprağı 1 k.
Çobanüzümü meyvesi 2 k.
Çobanüzümü yaprağı 1 k.
İnfüzyon, günde 3 fincan.

TERLETİCİ

1- Anason meyvesi 1 k.
Gelincik çiçeği 2 k.
Hatmi kökü 8 k.
Meyan kökü 4 k.
Öksürükotu yaprağı 4 k.
Sığırkuyruğu çiçeği 2 k.
Süsen kökü 4 k.
İnfüzyon, yatarken 1 bardak.

2- Civanperçemi çiçeği 1 k.
Ihlamur çiçeği 1 k.
Mürver çiçeği 1 k.
Papatya çiçeği 1 k.
İnfüzyon, günde 3-4 bardak.

UYKUSUZLUK

1- Dereotu meyvesi 1 k.
Nane yaprağı 1 k.
Rezene meyvesi 1 k.
Dekoksiyon, yatmadan önce 1 fincan.

2- Kediotu kökü 1 k.
Limon çiçeği 1 k.
Oğulotu yaprağı 1 k.
Şerbetçiotu 1 k.
İnfüzyon, yatmadan önce 1 fincan.

3- Ihlamur çiçeği 2 k.
Limon kabuğu (taze) 1 k.
İnfüzyon, yatmadan önce 1 bardak.

YATIŞTIRICI

1- Civanperçemi çiçeği 1 k.
Kediotu kökü 3 k.
Limon kabuğu 2 k.
İnfüzyon, günde 2-3 fincan.

2- Fesleğen 1 k.
Kediotu kökü 1 k.
Lavanta çiçeği 1 k.
Limon kabuğu (taze) 1 k.
Oğulotu yaprağı 1 k.
Şerbetçiotu 1 k.
İnfüzyon, günde 2-3 fincan.

Kaynaklar

1 Ralph Stefan Solecki, *Shanidar: The Humanity of Neanderthal Man* (London: Allen Lane, 1972), 176.

2 Robert Biggs, "The Ebla tablets: an interim perspective," *The Biblical Archaeologist* 43 (1980): 76–87; Luigi Cagni, *La Lingua di Ebla, Atti del Convegno Internazionale (Napoli, 21-23 Aprile 1980)* (Napoli: Istituto Universitario Orientale, Seminario di Studi Asiatici, 1981).

3 Robert Delaveau, *Histoire et Renouveau des Plantes médicinales* (Paris: Albin Michel, 1982); Jean-Marie Pelt, *La Médecine par les Plantes* (Paris: Fayard, 1982).

4 Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerine göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1974), 172; Hans G. Güterbock, "Oil plants in Hittite Anatolia," *Journal of the American Oriental Society* 88, 1 (1968): 66-71.

5 Auguste Héraud, *Nouveau Dictionnaire des Plantes medicinales*, 3.bs (Paris: Baillière 1896); Akil Muhtar Özden, *Tıp Müfredatı, Farmakodinami ve Tedavi Dersleri*, 5. bs. (İstanbul: Marifet Basımevi, 1943); Paul-Victor Fournier, *Le Livre des Plantes médicinales et vénéneuses de France*, 3 c. (Paris: Paul Lechevallier, 1947-1948); Gérard Debuigne, *Dictionnaire des Plantes qui Guérissent* (Paris: Larousse, 1972); Henri Leclerc, *Précis de Phytothérapie, Thérapeutique par les Plantes françaises*, 5. bs. (Paris: Masson, 1976); Pierre Delaveau, *Plantes médicinales* (Paris, 1980).

BÖLÜM 18
KAYNAKLAR

Viburnum opulus

(gilaburu)

KAYNAKLAR

Bu bölümde tıbbi bitkileri konu alan genel kaynaklara yer verilmiş, özel kaynaklar ise ilgili oldukları yerlerde dipnot olarak bölümlerin arkasında toplanmıştır.

Adly, Abdallah (editör). *The History of Medicinal and Aromatic Plants.* Karachi: Hamdard Foundation Press, 1982.

Ahmed Issa Bey. *Dictionnaire des Noms des Plantes en Latin, Français, Anglais et Arabe.* Le Caire: Ministère de l'Instruction publique d'Egypte, 1349/1930.

Amirdovlat d'Amasée. *Inutile aux Ignorants ou Dictionnaire des Substances médicales.* Yayına hazırlayan Karabed Jakob Basmadjian. Vienne: Imprimerie des P.P. Méchitaristes, 1926.

Ammar, Sleïm. *Médecins et Médecine de l'Islam*. Paris: Editions Tougui, 1984.

Anawati, Georges Chehata. *Drogues et Médicaments dans l'Antiquité et le Moyen-Âge.* Le Caire: 1959.

Anderson, Frank J. *An Illustrated History of the Herbals.* New York: Columbia University Press, 1977.

Ange de Saint Joseph (Joseph de la Brosse). *Pharmacopoeia Persica, ex idiomate persico in latinum conversa.* Paris: 1681.

Arends, Georg. *Synonymen Lexikon, Eine Sammlung der gebräuchlichsten gleichbedeutenden Benennungen. Ein Hand- und Nachschlagebuch für Apotheker, Chemiker, Drogisten u. A.* Leipzig: F. Pfau, 1891.

Bacqué-Grammont, Jean-Louis ve Paul Dumont (editörler). *Économie et Sociétés dans l'Empire ottoman (Fin XVIII-Début du XXe Siècle).* Paris: Editions du CNRS, 1983.

Başer, K. Hüsnü Can. "Essential Oils of Anatolian Labiatae: A Profile." *Acta Horticulturae* 333 (1993): 217-238 (1993).

Başer, K. Hüsnü Can. *Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin İlaç ve Alkollü İçki Sanayilerinde Kullanımı.* İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 1997.

Başer, K. Hüsnü Can, Gisho Honda ve Wataru Miki. *Herb Drugs and Herbalists in Turkey.* Tokyo: Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, 1986.

Başer, K. Hüsnü Can ve Neşe Kırımer. "Essential oils of Lamiaceae plants of Turkey." *Acta Horticulturae* 723 (2006): 163-171.

Başer, K. Hüsnü Can ve Neşe Kırımer. "Essential Oils of Anatolian Lamiaceae – An Update." *Natural Volatiles and Essential Oils (NVEO)* 5, 4 (2018): 1-28.

Baylav, Naşid. *Eczacılık Tarihi.* İstanbul: Yörük Matbaası,1968.

Baytop, Asuman. *Tıbbi Bitkiler Atlası*, 2. bs. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1985.

Baytop, Asuman. *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları.* Yayına hazırlayan Feza Günergun. Ankara: TÜBİTAK, 2004.

Baytop, Asuman. *Bitkilerin Bilimsel Adlarındaki Niteleyiciler ve Anlamları.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1995.

Baytop, Asuman. *İngilizce-Türkçe Botanik Kılavuzu.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1998.

Baytop, Asuman. *Farmasötik Botanik Uygulamaları.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi,1993.

Baytop, Asuman. *Farmasötik Botanik Ders Kitabı,* 6. Baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1991.

Baytop, Turhan. *Farmakognozi'ye Giriş. İstanbul:* İsmail Akgün Matbaası, 1966.

Baytop, Turhan. *Farmakognozi Ders Kitabı,* 2 cilt, 2.bs. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1972 (c.1) ve 1974 (c.2).

Baytop, Turhan. "The Turkish names of plants." *Codex Vegetabilis, 2. bs. Yayına hazırlayan* E. F. Steinmetz. *Amsterdam:* 1957.

Baytop, Turhan. *Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1963.

Baytop, Turhan. "Tıbbi bitkiler hakkında Anadolu halkı arasındaki bilgilerin kaynakları." *New Trends and Methods in Natural Products's Research - Proceedings of the XIIth International Symposium on Plant Originated Crude Drugs, Ankara, Turkey, May 20-22, 1998.* Yayına hazırlayanlar İhsan Çalış, Tayfun Ersöz ve A. Ahmet Başaran, 1-10. Ankara, 1999.

Baytop, Turhan. *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü,* 4. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2015 (1.bs. 1994, 2.bs. 1997, 3.bs. 2007).

Baytop, Turhan. "Doğu Karadeniz Bölgesi'nin tıbbı ve zehirli bitkileri." *Herba Medica* sayı 5 (1999): 3-11.

Baytop, Turhan. *Türkiye'de Eski Bahçe Gülleri.* Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001.

Baytop, Turhan. *Bir Bitki Avcısının Gözlemleri - Anadolu Dağlarında 50 Yıl,* İlaveli 2. bs. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2001.

Baytop, Turhan, Asuman Baytop, Afife Mat ve Sadi Sun. *Türkiye'de Zehirli Bitkiler, Bitki Zehirlenmeleri ve Tedavi Yöntemleri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1989.

Baytop, Turhan, Günay Sarıyar ve Afife Mat. *Türkiye'de Farmakognozi Araştırmalarının Eriştiği Düzey.* Bornova-İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1993.

Baytop, Turhan ve Brian Mathew. *The Bulbous Plants of Turkey.* London: B. T. Batsford & Alpine Garden Society, 1984.

Bedevian, Armenag K. *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names in Latin, Arabic, Armenian, English, French, German, Italian and Turkish Languages.* Cairo: Argus & Papazian Presses, 1936.

Belger, Metine. "Tarihte ilâç nakliyatında Türkiyenin ehemmiyeti." *Pratik Doktor* 2, 12 (1937): 6-11.

Belger, Metine. "Un aperçu des matières animales, végétales et minérales employées comme médicament par le peuple turc." *Liječički Vjesnik / Revue médicale Croate* 60, 9 (1938): 527-529.

Berk, İlhan. *Şifalı Otlar Kitabı.* İstanbul: Karacan Yayınları, 1982.

Berkel, Adnan. *Orman Mahsullerinden Faydalanma Bilgisi.* İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1948.

Bézanger-Beauquesne, Lucienne, M. Pinkas ve M. Torck. *Les Plantes dans la Thérapeutique moderne.* Paris: Maloine, 1975.

Al-Biruni's Book on Pharmacy and Materia Medica, 2 cilt. Editör ve İngilizceye çeviren Hakim Mohammed Said. Karachi: Hamdard National Foundation 1973.

Bois, Désiré. *Les Plantes alimentaires chez tous les Peuples et à travers les Âges. Histoire, Utilisation, Culture,* 4 cilt. Paris: Paul Lechevalier, 1927-1937.

Boissier, Edmond. Flora Orientalis, 5 cilt. Genevæ et Basiliæ: Apud H. Georg, 1867.

Bozkurt, Yılmaz, Faik Yaltırık ve Metin Özdönmez. *Türkiye'de Orman Yan Ürünleri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi, 1982.

Candolle, Augustin Pyramus de. *Essai sur les Propriétés médicales de Plantes, comparées avec leurs Formes extérieures et leur Classification naturelle.* Gözden geçirilmiş ve ilaveli 2. bs. Paris: Chez Crochard, Libraire, 1816.

Cazin, François-Joseph. *Traité pratique et raisonné des Plantes médicinales indigènes et acclimatées: avec un Atlas de 200 Plantes lithographiées.* Henri Cazin tarafından genişletilmiş ve gözden geçirilmiş 5. bs. Paris: Asselin & Houzeau, 1886.

Chrysanthis, K. "Medicinal plants of Cyprus (wild and cultivated)." *Cyprus Medical Journal* 3 (1950): 462-466.

Collas, Bernard Camille. La Turquie en 1861. Paris: Librarie A. Franck, 1861.

Collas, Bertrand Camille. La Turquie en 1864. Paris: E. Dentu, 1864.

Çelebioğlu, Sarım. *Farmakognozi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1949.

Çubukçu, Bayhan. *Türkiye'de İmal Edilen Bitkisel İlaçlar.* İstanbul: Açı Tasarım, 1989.

Çubukçu, Bayhan, M. Atay, Günay Sarıyar ve Neriman Özhatay. "Aydın İli Halk İlaçları." *Geleneksel ve Folklorik Droglar Dergisi* 1, 1 (1994): 1-60.

Davis, Peter Hadland. *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, 9 cilt ve Supplement 1 (cilt 10). Edinburgh: Edinburgh University Press, 1965-1988.

Davis, Peter Hadland. *Flora of Turkey and the East Aegean Islands,* Supplement 2 (cilt 11). Yayına hazırlayan Adil Güner, Neriman Özhatay, Tuna Ekim ve K. Hüsnü Can Başer. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000.

Davis, Peter Hadland. *Resimli Türkiye Florası.* Yayına hazırlayan Adil Güner. İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı / Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Deichmann, William B. ve Horace W. Gerarde. *Toxicology of Drugs and Chemicals.* New York & London: Academic Press, 1969.

Delaveau, Pierre. *Plantes médicinales.* Paris, 1980.

Delaveau, Pierre. *Histoire et Renouveau des Plantes médicinales.* Paris: Albin Michel, 1982.

Ad-Dinawari. Bkz. Hamidullah, M.

Derman, Emin. *Şifalı Bitkiler ve Tatbik Edildiği Hastalıklar*, İzmir: Halk Sağlığı Kitapları, 1966.

Dioskorides. Bkz. Gunther, Robert T.

Dorvault, François. *L'Officine ou Répertoire général de Pharmacie pratique.* Paris: Labé (Ancienne Maison Béchet Jeune), 1844.

Dragendorff, Georg. *Die Heilpflanzen der verschiedenen Völker und Zeiten.* Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, 1898 (Tıpkıbasım München: W. Fritsch, 1967).

Ducros, H. A. *Essai sur le Droguier populaire arabe de l'Inspectorat des Pharmacies du Caire.* Mémoires de l'Institut d'Egypte, cilt 15. Le Caire: Imprimerie de l'Institut français d'Archéologie orientale, 1930.

Duquénois, Pierre ve Hassan Negm Mustapha, "Sur une réaction colorée caractéristique du haschich." *Bulletin des Sciences pharmacologiques* 45 (1938): 203-205.

Dumensil, René. *Histoire illustrée de la Médecine.* Paris: Plon, 1935.

Enézian, Garabed M. *Les Connaissances médico-pharmaceutiques de l'Antiquité et du Moyen-Âge à travers les Manuscrits arméniens.* Rheinfelden: Enézian, 1982.

Ergene, Nuri. *Ev İlaçları.* İstanbul: İnkilap ve Aka Kitabevleri, 1962.

Ertem, Hayri. *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1974.

Essential Oils for Perfumery and Flavors, Proceedings of an International Conference, 26-30 May 1990, Antalya Turkey. Yayına hazırlayanlar K. Hüsnü Can Başer ve Necati Güler. İstanbul, 1993.

Essential Oils, in Honour of Prof.Dr. K. Hüsnü Can Başer on his 50th Birthday (Uçucu Yağlar, Prof. Dr. K. Hüsnü Can Başer'e 50. Yaş Armağanı). Yayına hazırlayanlar Neşe Kırımer ve Afife Mat, 68-86. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1999.

Etessami, Saïd. "Contribution à l'Étude de la Matière médicale de l'Iran." Paris Eczacılık Fakültesi Doktora Tezi. 1949.

Evliya Çelebi, Seyahatname, Türkçeleştiren Zuhuri Danışman, 15 cilt. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1969-1971.

Eyüpoğlu, İsmet Zeki. *Anadolu Halk İlaçları.* İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1977.

Fahmy, Ibrahim R. "The Medicinal Plants of the Middle East." *La Revue Pharmaceutique Libanaise / Lebanese Pharmaceutical Journal* 4, 1 (1956): 12-56.

Flückiger, Friedrich August ve Daniel Hanbury, *Pharmacographia. A History of the Principal Drugs of Vegetable Origin, met with in Great Britain and British India.* London: Macmillan, 1879.

Flückiger, Friedrich August, Daniel Hanbury ve J.-L. de Lanessan, *Histoire des Drogues d'Origine végétale,* 2 cilt. Paris: Octave Doin, 1878.

Fournier, Paul-Victor. *Le Livre des Plantes médicinales et vénéneuses de France,* 3 cilt. Paris: Paul Lechevallier, 1947-1948.

Friedlander, G. "Plantes médicinales du Proche-Orient dans l'ancien temps et de nos jours." *Folia Pharmaceutica* (İstanbul) 2 (1952): 87-106.

Garnier, Gabriel, Lucienne Bezanger-Beauquesne ve Germaine Debranx. *Ressources médicinales de la Flore française,* 2 cilt. Paris: Vigot, 1961.

Gessner, Otto. *Gift-und Arzneipflanzen von Mitteleuropa,* 3. bs. Heidelberg: Winter, 1974.

Grossheim, Alexander Alfonsovich. *Flora Kavkaza* (Rusça), 7 cilt, 2. bs. Bakü, Leningrad, Moskova: Akademii Nauk SSSR, 1934-1967 (1. bs. 4 cilt, 1928-1934).

Gunther, Robert T. *The Greek Herbal of Dioscorides,* 2. bs. London, New York: Hafner Publishing Company, 1968.

Güley, Mustafa. *Samsun ve Trabzon Bölgesi ve Tıbbi ve Zehirli Bitkilerinin Başlıcalarının Farmakodinamik Etkileri ve Tedavideki Önemleri.* Ankara: Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayın No. 49, 1953.

Günergun [Baytop], Feza. "Osmanlı Yükseliş Devrinde (14.-17. yy.) Kullanılan Anorganik İlaçlar ve Elde Ediliş Metotları." Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi, 1984 (özel basım, İstanbul 1986).

Günergun, Feza. "Asuman Baytop'un özgeçmişi, botanik gezileri, bitki koleksiyonu, kitapları, yayın listesi." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 9, 1-2 (2009-2010): 5-34.

Günergun, Feza. "Turhan Baytop (1920-2002): Araştırarak, toplayarak, yazarak geçen bir ömür." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 4, 1 (2002): 1-22.

Gürgen, Ali Rıza. *Türkiye Zehirli Nebatlarının En Ehemmiyetlileri Üzerinde Araştırmalar.* Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Sayı 138, 1943.

Gürgen, Ali Rıza. *Türkiye'nin Önemli Zehirli Bitkileri.* İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1946.

Gürgen, Ali Rıza. "*Türkiye'nin en önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar I.*" Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi 6, 2 (1946): 301-346.

Gürgen, Ali Rıza. *"Türkiye'nin en önemli eteri yağları üzerinde araştırmalar II."* Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi 9, 2 (1948): 332-360.

Hamidullah, Muhammed. *Le Dictionnaire botanique d'Abû Hanifa ad-Dinawari (Kitab an-nabat).* Le Caire: Institut français d'Archéologie orientale du Caire, 1973.

Hanbury, Daniel. *Science Papers Chiefly Pharmacological and Botanical.* Yayınlayan Joseph Ince. London: Macmillan, 1876.

Hartwell, Jonathan L. *Plants Used Against Cancer - A Survey.* Massachusetts: Quarterman Publications, 1982.

Hayati Zade Mustafa Feyzi Efendi. *Yabani Bitkiler Sözlüğü,* 2 cilt. Çeviren Hadiye Tuncer. Ankara: T C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 1978.

Heilbronn, Alfred. *İspençiyari Nebatat (Pharmakobotanik). Angiospermlerin (Bilhassa Tıbbi Nebatların Sistematiği.* Çeviren Sâra Akdik. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1940.

Herail, Joseph. *Traité de Pharmacologie et de Matière médicale.* Paris: Baillère et Fils, 1901.

Honigberger, John Martin. *Thirty-five Years in the East,* 2 cilt. London: H. Baillière, 1852.

Hooper, David ve Henry Field. *Useful Plants and Drugs of Iran and Iraq.* Chicago: Field Museum of Natural His-

tory, 1937.

Hüseyin [Sabri], *Düsturü'l-edviye.* İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, 1291/1874.

Ibn al-Baytar, *Grosse Zusammenstellung über die Kräfte der bekannten einfachen Heil-und Nahrungsmittel von Ibn Baithar,* 2 cilt. Arapçadan çeviren Joseph von Sontheimer. Stuttgart: Hallberger'sche Verlagshandlung, 1840-1842.

Ibn al-Baytar. *Traité des Simples par Ibn el-Beïthar.* Arapçadan Fransızcaya çeviren Lucien Leclerc, *Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque nationale*, cilt 23 (Paris, 1877), cilt 25 (Paris, 1881), cilt 26 (Paris, 1893).

İncekara, Fethi. *Endüstri Bitkileri ve Islâhı*, 4 cilt. İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi, 1963-1964.

Jean-Blain, Claude ve Michel Grisvard, *Les Plantes vénéneuses - Leur Toxicologie.* Paris: La Maison rustique, 1973.

Kalças, Evelyn Lyle. *Food from the Fields.* Bornova: Bilgehan Matbaası, 1980.

Karamanoğlu, Kamil. *Farmasötik Botanik Ders Kitabı.* Ankara: Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1973.

Karamanoğlu, Kamil. *Türkiye Bitkileri*, cilt 1. Ankara: Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1976.

Kayacık, Hayrettin. *Orman ve Park Ağaçlarının Özel Sistematiği*, 3 cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi, 1963-1980.

Keskin, Halit. *Gıda Kimyası.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kimya Fakültesi, 1975.

Al-Kindi. *The Medical Formulary, or Aqrabadhin of Al-Kindi.* Çeviren Martin Levy. Madison: The University of Wisconsin Press, 1966.

Köknel, Özcan. *İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları.* İstanbul: Gelişim Yayıncılık, 1976.

Kremers, Edward ve George Urdang. *History of Pharmacy.* Philadelphia, London, Montreal: Lippincott, 1945 (Güncellenmiş 4. baskı: Madison, Wisconsin: American Institute of the History of Pharmacy, 1976).

Kunkel, Günther W. H. *Plants for Human Consumption. An Annotated Checklist of the Edible Phanerogams and Ferns.* Koenigstein: Koeltz Scientific Books, 1984.

Kurtoğlu, Faik. *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış.* İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.

Leclerc, Henri. *Précis de Phytothérapie. Essais de Thérapeutique par les Plantes françaises.* Paris: Masson, 1976.

Leméry, Nicolas. *Dictionnaire ou Traité universel des Drogues simples,* 4. bs. Rotterdam: Jean Hofhout, 1727.

Lémery, Nicolas. *Pharmacopée universelle*, 3. bs. Paris: Chez Laurent D'Houry, 1734.

Levey, Martin. *Early Arabic Pharmacology.* Leiden: Brill, 1973.

Levey, Martin ve Noury al-Khaledy. *The Medical Formulary of al-Samarqandī*. Philadelphia: Univeristy of Pennsylvania Press, [1967].

Limet, Henry. "Pharmacopée et Parfumerie sumériennes." *Revue d'Histoire de la Pharmacie* 25, 238 (1978): 147-159.

Al-Samarqandī. Bkz. Levey, Martin ve Noury al-Khaledy.

Maghami, Parviz. *Culture et Cueillette des Plantes médicinales.* Paris: Hachette, 1979.

Mességué, Maurice. *Hayat Veren Şifalı Otlar.* Çeviren Burhan Günaysu. İstanbul: Millliyet Yayınları, 1982.

Meyerhof, Max. *Un Glossaire de Matière médicale de Maïmonide.* Mémoires de l'Institut d'Egypte, cilt 41. Le Caire: Imprimerie de l'Institut français d'Archéologie orientale, 1940.

Mieli, Aldo. *La Science arabe et son Rôle dans l'Évolution scientifique mondiale.* Leiden: E. J. Brill, 1966.

Mitev, A. A. ve S. M. Popova. *Bulgaristan'ın Tıbbi Bitkiler Atlası* (Bulgarca). Sofya, 1982.

Müller-Dietz, Heinz, Kurt Rintelen ve Eva-Maria Kraus, *Arzneipflanzen in der Sowjetunion*, 7 fasikül. Berlin, 1960-68.

Osman Hayri Mürşid bin Halil Tarsusî. *Kenzü's-Sıhhatü'l-Ebdaniye, Eser-i Mürşid-i Osmaniye.* İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1298 (1880-81).

Özden, Akil Muhtar. *Tıp Müfredatı, Farmakodinami ve Tedavi Dersleri,* 5. bs. İstanbul: Maarif Basımevi, 1943.

Özhatay, Neriman, Mehmet Koyuncu, Sema Atay ve Andrew Byfield. *Türkiye'nin Doğal Tıbbi Bitkilerinin Ticareti Hakkında Bir Çalışma.* İstanbul: Doğal Hayatı Koruma Derneği, 1997.

Öztığ, Fevzi. *Faydalı Bitkiler - Ekonomik Değeri ve Morfolojik Özellikleri Yönünden Bitki Cinsleri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi, 1959.

Paris, René ve Georges Dilleman. "Les plantes médicinales des régions arides considérées surtout du point de vue pharmacologique." *Les Plantes médicinales des Régions arides,* 57-94. Rennes: UNESCO, 1960.

Paris, René-Raymond ve Hélène Moyse. *Précis de Matière médicale*, 3 cilt. Paris: Masson & Cie, 1965-1971.

Parsa, Ahmad, *Dârû-Nâme* (Bitkilerin Farsça İsimleri ve Kullanılışları) (Farsça). Teheran 1325 (1946)

Parsa, Ahmad. *Flore de l'Iran,* 10 cilt. Teheran: Muséum d'Histoire Naturelle, University of Tehran, 1943-1981.

Parsa, Ahmad, *Flora of Iran*, cilt 1 ve 2. Teheran: Mi-

nistry of Science and Higher Education, Ministry of Culture and Higher Education, 1978-1986.

Parsa, Ahmad. *Medicinal Plants and Drugs of Plant Origin in Iran.* Den Haag: Uitgeverij Dr. W. Junk, 1959.

Parsa, Ahmad. "Contributions to the knowledge of the useful plants and plant raw material of Iran." *Qualitas Plantarum et Materiae Vegetabiles* 2 (1957): 174–183.

Pelt, Jean-Marie. *La Médecine par les Plantes.* Paris: Fayard, 1982.

Penso, Giuseppe. *Index Plantarum Medicinalium Totius Mundi Eorumque Synonymorum (INPLAMED).* Milano: Organ. Ed. Medico Farmaceutica / OEMF, 1983.

Perrot, Émile. *La Culture des Plantes médicinales, Description, Culture, Préparation, Usages.* Paris: Presses universitaires de France, 1947.

Perrot, Émile et René Paris. *Les Plantes médicinales*, 2 cilt. Paris: Presses Universitaires de France, 1971.

Planchon, Louis, Pierre Manceau et Ph. Bretin. *Précis de Matière médicale,* 2 cilt. Paris: Librairie Maloine, 1946.

Al-Rawi, Ali ve H. L. Chakravarty. *Medicinal Plants of Iraq.* Baghdad: Government Press, 1964.

Regel, Constantin von. "Probleme pflanzlicher Rohstoffe in der Türkei." *Zeitschrift für Pflanzenzüchtung* 40, 4 (1958): 346-352.

Reutter, Louis. *Traité de Matière médicale et de Chimie végétale.* Paris: J.-B. Ballière, 1923.

Sezik, Ekrem. *Orkidelerimiz: Türkiye'nin Orkideleri.* İstanbul: Sandoz Kültür Yayınları, 1984.

Sezik, Ekrem. "Traditional medicine in Turkey I. Folk medicine in Northeast Anatolia." *Journal of Ethnopharmacology* 35, 2 (1991): 191-196.

Sezik, Ekrem. "Traditional medicine in Turkey II. Folk medicine in Kastamonu." *International Journal of Pharmacognosy* 30, 3 (1992): 233-239.

Solakian, Archak. *Les Richesses naturelles et économiques de l'Asie mineure.* Constantinople: Grande Librairie mondiale,1923.

Solecki, Ralph Stefan. *Shanidar: The Humanity of Neanderthal Man.* London: Allen Lane, 1972.

Steinmetz, E. F. *Codex vegetabilis. Botanical drugs and spices. Trade-dictionary in 5 languages (Latin, Dutch, German, English, and French).* Amsterdam: Steinmetz 1947 (2. bs. 1957).

The Encyclopedia of Herbs and Herbalism. Editör, Malcolm Stuart. London: Orbis Publishing, 1979.

Plants in the Development of Modern Medicine. Editör, Tony Swain. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1972.

Swanker, A. W. "Türkiye'deki Zehirli Bitkiler." *Tıp Dünyası* 32 (1959): 684.

Şehsuvaroğlu, Bedii N. *Eczacılık Tarihi Dersleri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1970.

Şerafettin Tevfik [Tertemiz]. *Tıbbi Nebatlar - Botanique médicale*, 2 inci tabı. İstanbul: Milliyet Matbaası, 1932.

Esad Şerefeddin [Köprülü]. *Nebatat-ı Saydelaniye.* Dersaadet: Matbaa-i Kader, 1328 (1912).

Esad Şerefeddin [Köprülü]. *Nebatat-ı Tıbbiye Dersleri.* [İstanbul] 1325 (1909).

Şerefeddin Magmumi. *İlm-i Nebatat.* Kahire 1328 (1912).

Şerefeddin Magmumi. *Kamus-ı Tıbbi (Dictionnaire encyclopédique médical Français-Turc),* 2 cilt. Kahire: Osmanlı Matbaası, 1910.

Tabata, Mamoru, Gisho Honda ve Ekrem Sezik. *A Report on Traditional Medicine and Medicinal Plants in Turkey 1986.* Kyoto: Kyoto University Faculty of Pharmaceutical Sciences, 1988.

Tankabuni, Muhammed Mu'min. *Gunyetu'l-muhassilin fi tercemet-i Tuhfetü'l-Müminin.* Türkçe'ye çeviren Ahmed Sani ibn Hasan. 1733 (elyazması).

Tanker, Metin ve Nevin Tanker. *Farmakognozi*, 2 cilt. Ankara: Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1985-1990.

Tanker, Nevin, Mehmet Koyuncu ve Maksut Coşkun. *Farmasötik Botanik.* Ankara: Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1998.

Tchihatchef, Pierre de. *Asie Mineure. Botanique.* 2 cilt. Paris: Gide, 1860.

Tchihatchef, Pierre de. *Le Bosphore et Constantinople avec Perspectives des Pays limitrophes.* Paris: J.-B. Baillière et Fils, 1877.

Tekeli, Sait Tahsin. "Türk meyve ve sebzelerinde C vitamini miktarları ve işlemede olan değişiklikler." *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı* 18 (1968): 525.

Tschirch, Alexander. *Handbuch der Pharmakognosie: Abt. 1-3. Allgemeine Pharmakognosie.* Leipzig: B. Tauchnitz, 1930.

Usher, George. *A Dictionary of Plants Used by Man.* London: Constable, 1974.

Üsküp, Şeref. *Şifalı Otlar ve Kuvvet Macunları.* İzmir, 1973.

Vardar, Yusuf. "Aromatic plants, potential, economic importance and the characteristics of the Aegean Macchia of Turkey." *International Meeting of Applied Botany, Parma, 3-6 October 1980, Tebliğler*, 77.

Wehmer, Carl. *Die Pflanzenstoffe*, 3 cilt. Jena: Gustav

Fischer Verlag, 1929-1935.

White, Charles. *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks*, 2 cilt. London: Henry Colburn, 1845-46.

Wood, Horatio C. *The Dispensatory of the United States of America*, 23. bs. Philadelphia: J. B. Lippincott Co., 1943.

Wren, R. C. *Potter's New Cyclopaedia of Botanical Drugs and Preparations*. Bradford: Health Science Press, 1980.

Yakar, Nebahat. *Renkli Türkiye Bitkileri Atlası*, Fasikül 1-3. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1964-1966.

Yalçın, Ayhan. *A'dan Z'ye Şifalı Bitkiler, Ev İlaçları, Şifalı Sular Ansiklopedisi*. İstanbul: Geçit Yayınları, 1981.

Yardımcı, İlhan. *Şifalı Otlar ve Halk İlaçları*. İstanbul: Sağlık Folkloru Araştırmaları, 1968.

Yazıcıoğlu, Turgut. "Türkiye'nin nebati yağ zenginliği, Türkiye'nin yağ, tohum ve meyveler ile nebati yağları üzerinde tecrübi araştırmalar." *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi* 2 (1945): 680-783.

Yiğitoğlu, Ali Kemal. *Türkiye İktisadiyatında Ormancılığın Yeri ve Ehemmiyeti*. Ankara: Ziraat Vekâleti, 1941.

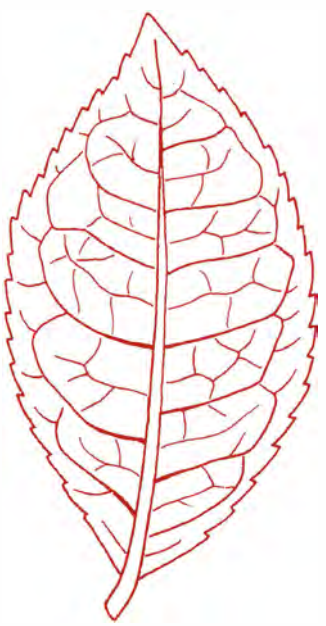
Zeven, A. C. ve Jan M. J. De Wet. *Dictionary of Cultivated Plants and their Regions of Diversity*. Wageningen: Pudoc, 1982.

Zeybek, Necmettin. *Türkiye'nin Tıbbi Bitkileri I – Kuzey Anadolu Bölgesi*. İzmir: Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1960.

Zeybek, Necmettin, Levent Tuğrul ve Ulvi Zeybek. "Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında katkısı olabilecek bazı bitkisel hammadde kaynakları." *TÜBİTAK V. Bilim Kongresi Tebliğleri*. İzmir, 1975.

Zeybek, Necmettin ve Ulvi Zeybek. *Farmasötik Botanik - Kapalı Tohumlu Bitkiler (Angiosparmae) Sistematiği ve Önemli Maddeleri*. İzmir: Ege Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1994.

Zhukovsky, Peter Mikhailovich. *Türkiyenin Ziraî Bünyesi (Anadolu)*. Çeviren Celâl Kıpçak ve Haydar Nouruzhan. İstanbul: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 1951.

Thea sinensis

(çay)

BÖLÜM 19
LATİNCE DİZİN

Malva silvestris

(ebegümeci)

LATİNCE DİZİN

A

Abelmoschus esculentus 157
Abies cilicica 254
  nordmanniana 28, 254
Abutilon avicennae 24, 192
  theophrastii 24, 192
Acacia catechu 230
  verek 148
  senegal 148
Acanthus 69
Acanthus dioscoridis 365
  hirsutus 365
Acantholimon 183
Acer pseudoplatanus 220
  tataricum 220
Achillea 169
  aleppica 169
  armenorum 169
  biebersteinii 169
  kotschyi 169
  micrantha 169
  millefolium 169
  multifida 169
  nobilis 169
  ptarmica 179
  setacea 169
  wilhelmsii 169
Aconitum anthora 257
  cochleare 257
  nasutum 257
  napellus 257
  orientale 257
  ponticum 257
Acorus calamus 192
Adiantum capillus-veneris 331
Adonis aestivalis 236
  annua 236
  cyllenea 236
  vernalis 236
  wolgensis 236
Aesculus hippocastanum 150
Agallochum officinale 282
Agathis australis 165
Agave americana 365
Agrimonia eupatoria 365
Agropyron cristatum 152
  repens 152
Agrostemma githago 364
Ailanthus glandulosa 252
Ajuga chamaepitys 246
  reptans 365
Alcea lavaterifolia 210
  pallida 210
  rosea 210
  setosa 210
Alchemilla arvensis 365
  pseudocartalinica 365
Alhagi camelorum 255
  mannifera 255
  maurorum 255
  pseudalhagi 255
Alisma plantago 365
Alkanna orientalis 211
  tinctoria 210
Alliaria officinalis 365
  petiolata 365
Allium 5, 303
  akaka 304
  ampeloprasum 304
  atroviolaceum 304
  baytopiorum 7
  cepa 303
  eldivanense 7
  macrochaetum 304
  porrum 303
  rotundum 304
  sativum 303
  schoenoprasum 304
  scorodoprasum 304
  stearnianum 7
  subhirsutum 304
  trifoliatum 304
  vineale 304
  zebdanense 304
Alnus glutinosa 365
Aloe 50, 304
  africana 304
  arborescens 305
  barbadensis 304
  capensis 304
  ferox 304
  hepatica 304
  lucida 304
  spicata 304
  vera 304, 305
Aloexylum agallochum 282
Althaea cannabina 210
  officinalis 209
Amaranthus graecizans 365
Ambra Grisea 51, 145
Ammi majus 190
  visnaga 189
Amomun 266
  granum paradisi 167
  meleguetta 167
Amygdalus communis 153
  persica 319
Amylum 281
  marantae 47, 281
  maydis 282
  oryzae 282
  solani 282
  tritici 282
Anacyclus pyrethrum 281
Anagallis arvensis 365

Anagyris foetida 341
Anamirta cocculus 157
Anastatica hierochuntia 211
Anchonium elichrysifolium 319
Anchusa 307
officinalis 307
Antidotum Mithridaticum 137
Andricus quercusramuli 271
Anemone albana 365
coronaria 365
nemorosa 365
Anethum graveolens 188
Angelica archangelica 267
sylvestris 267
Antennaria dioica 285
Anthemis 287
altissima 287
arvensis 287
auriculata 287
chia 287
cotula 287
hyalina 287
nobilis 286
pyrethrum 281
tinctoria 287
Anthriscus cerefolium 365
sylvestris 365
Anthyllis vulneraria 365
Apis mellifera 154
Apium graveolens 241
nodiflorum 241
Apocynum venetum 365
Aqua Amygdalae amarae 154
laurocerasi 323
rosae 49, 125, 201
Aquilaria agallocha 282
Aquilegia olympica 365
Arachis hypogaea 365
Arbutus andrachne 251
unedo 251-52
Arctium tomentosum 190
Areca catechu 230
Arisarum vulgare 334
Aristolochia clematitis 338
hirta 339
longa 338
reticulata 339
rotunda 338
serpentaria 339
Armeniaca vulgaris 339
Armoracia rustica 366
Arnebia densiflora 211
Artemisia abrotanum 289
absinthium 288
annua 289
campestris 289
cina 288
dracunculus 289
fragrans 289
maritima 289
santonicum 389
vulgaris 289
Arum dioscoridis 333
dracunculus 334
italicum 333
orientale 333
Arundo donax 226
phragmites 226
Asarum europaeum 153
Asparagus acutifolius 258
officinalis 258
Asperula odorata 366
Asphodeline tenuior 7
Asphodelus aestivus 177
microcarpus 177
Asplenium adiantum-nigrum 331
ceterach 144
ruta-muraria 331
Astragalus aureus 250
baytopianus 7
brachycalyx 250
gummifer 250
kurdicus 250
microcephalus 250
sarcocolla 251
Atractylis gummifera 189
Atropa belladonna 99, 203-04
Avena fatua 334
sativa 334
Avicenna 21
Azalea pontica 252

B

Bacillus acidi lactici 161
kefir 161
Ballota foetida 366
nigra 366
saxatilis 366
Balsamea myrrha 274
Balsamodendron gileadense 266
Balsamum 89, 290
Aegyptiacum 267
Constantinopolitanum 266
Copaivae 333
Gileadense 266
Judaicum 267
Meccae 266
Orientale 266
Peruvianum 89, 289
Syriacum 267
Tolutanum 326
Verum 266
Barbarea vulgaris 366
Bellis perennis 366
Berberis crataegina 99, 145
vulgaris 145
Beta vulgaris 366
Betonica officinalis 366
Betula pendula 366
verrucosa 366
Biarum bovei 334
tenuifolium 334

Bifora radicans 250
testiculata 250
Bongardia chrysogonum 244
Borago officinalis 215
Boswelia carteri 202
frereana 202
serrata 202
Brassica napus 318
nigra 205
oleracea 318
rapa 318
Brugmansia candida 325
Bryonia alba 143
Bulbus 89
Allii cepae 303
Allii sativi 302
Colchici 136
Colchici variegati 138
Croci 175
Hyacinthi 315
Leucoji 172
Lilii albi 338
Ornithogali 143
Scillae 47, 89
Scillae albus 142
Scillae rubrae 142
Buxus sempervirens 322

C

Caesalpina echinata 154
sappan 154
Cakile maritima 366
Calamintha niveae 279
officinalis 366
Calamus draco 229
Calendula arvensis 366
officinalis 366
Callitris quadrivalvis 301
Caltha polypetala 366
Calystegia sepium 265
soldanella 265
Camelia sinensis 399
Campanula rapunculus 366
Camphora 49, 222
Camphorosma monspeliaca 223
Cannabis sativa 236-237
Capparis ovata 233
spinosa 233
Capsella bursa-pastoris 366
Capsicum annuum 245
Cardamine bulbifera 366
Carduus benedictus 297
marianus 188-89
Carex arenaria 366
Carlina gummifera 189
vulgaris 366
Carrageen 49, 187
Carthamus lanatus 150
tinctorius 150
Carum carvi 248
copticum 277
Caryophyllus 228
Cassia acutifolia 310
angustifolia 310
corymbosa 311
fistula 311
floribunda 311
Castanea sativa 241
vulgaris 241
Casuarina equisetifolia 366
Catechu 148, 229
nigrum 230
Cedrus libani 231
Celtis australis 178
glabrata 178
Centaurea behen 290
calcitrapa 290
cyanus 290
iberica 290
jacea 290
Centaurium erythraea 226
pulchellum 227
spicatum 227
Centranthus angustifolius 234
longiflorus 234
ruber 234
Cephalaria syriaca 287
Cera alba 156
flava 51, 89, 156
Cerasus avium 249
mahaleb 249
microcarpa 249
padus 249
trapezuntina 323
vulgaris 249
Ceratonia siliqua 99, 233
Ceterach officinarum 144
Chamaemelum nobile 286
Cheiranthus cheiri 319
Chelidonium majus 244
Chenopodium album 366
Chlora perfoliata 366
Chondrilla juncea 174
Chondrus crispus 187
Cibus Deorum 321
Cichorium byzantium 212
constantinopolis 212
endivia 213
intybus 212
Cicuta virosa 156
Cinchona calisaya 243
officinalis 243
succirubra 243
Cinnamomum camphora 222
cassia 323-24
zeylanicum 323
Cionura erecta 366
Cirsium arvense 366
Cistus creticus 260
ladanifer 260
laurifolius 260
salviifolius 260

Citrullus colocynthis 138
lanatus 139
melo 138
trigonus 138
vulgaris 139
Citrus aurantium 262
limon 261
limonum 261
medica 263
sinensis 262
Claviceps purpurea 172
Clematis vitalba 366
Clerodendron foetidum 366
Cnicus benedictus 275
Coccionella 245
Coccus 245
cacti 245
ilicis 271
Cochlearia armoracia 366
Coffea arabica 223
liberica 223
Coix lacryma-jobi 366
Colchicum autumnale 136
baytopiorum 8, 137
burttii 8
cilicicum 301
macrophyllum 137
speciosum 137
turcicum 138
variegatum 138
Colophonium 50, 171
Colutea arborescens 311
cilicica 311
Commiphora myrrha 274
opobalsamum 266
Conium maculatum 156
Consolida orientalis 162
regalis 162
Convallaria majalis 219
Convolvulus arvensis 264
scammonia 263
sepium 265
soldanella 265
Copaifera guyanensis 333
langsdorffii 333
officinalis 333
Corchorus olitorius 366
Coriandrum sativum 249
Coridothymus capitatus 235
Cornus cilicica 247
mas 247
sanguinea 247
Coronilla emerus 366
scorpioides 366
Cortex 89
Ailanthi 252
Aurantii 262
Berberidis radicis 165
Cascarillae 255
Cerasi 249
Chinae succirubrae 243
Cinchonae 243
Cinnamomi 323
Cinnamomi cassiae 323
Cinnamomi zeylanici 323
Citri 261
Corni 247
Granati 280
Granati fructuum 280
Hippocastani 150
Mezerei 184
Mori radicis 191
Pini 171
Platani 174
Populi tremulae 232
Poterii spinosi 149
Quillajae 285
Querci 271
Rhamni catharici 166
Rhamni frangulae 105-06, 166
Salicis 313
Styracis 203
Thymiamatis 309
Tiliae 216
Corydalis bulbosa 339
cava 339
solida 366
Corylus avellana 196
colurna 196
maxima 196
Cotinus coggyria 313
Cotoneaster mummularia 256
Crataegus monogyna 144
orientalis 144
oxyacantha 144
pentagyna 144
tanacetifolia 144
Crithmum maritimum 367
Crocus 136, 137, 175, 295
abantensis 8
adanensis 8
asumaniae 8
baytopiorum 137, 175
cancellatus 8, 175
esculentus 175
flavus 8
kotschyanus 8, 175
olivieri 8
pallasii 8
reticulatus 8
sativus 295-96
speciosus 8
Croton eluteria 255
tiglium 254
Cucumis dudaim 212
flexuosus 212
odoratissimus 212
sativus 212
Cucurbita maxima 222
moschata 222
pepo 222
Cuminum cyminum 247

Cupressus sempevirens 307
Curcuma longa 340
zedoaria 165
Cuscuta europaea 367
Cyclamen cilicium 8
coum 309
persicum 310
Cyclotrichum niveum 279
Cydonia oblonga 153
vulgaris 153
Cynanchum acutum 367
vincetoxicum 367
Cynara cardunculus 193
scolymus 198
Cynodon dactylon 152
Cynoglossum officinale 367
Cyperus aureus 228
esculentus 228
rotundus 228
Cytinus hypocistis 367
Cytisus laburnum 305
scoparius 230

D

Dactylopius coccus 245
Dactylorhiza 299
Daemonorops draco 229
Dalbergia 290
Daphne mezereum 184
oleoides 184
pontica 184
Datisca cannabina 240
Datura arborea 325
innoxia 325
metel 325
stramonium 324
tatula 324
Daucus carota 211
Delphinium ajacis 162
consolida 162
staphisagria 162
Dentaria bulbifera 366
Dianthus barbatus 228
caryophyllus 228
Dictamnus albus 367
Digitalis 266, 334, 335-36
cariensis 335
davisiana 335, 336
ferruginea 99, 335, 336
grandiflora 335, 336
lamarckii 335, 336
lanata 335, 336
nadji 336
orientalis 99, 336
purpurea 334, 335, 336
schishkinii 336
trojana 335
viridiflora 335, 336
Diospyros ebenum 135
kaki 136
lotus 135
Diplotaxis tenuifolia 367
Dipsacus laciniatus 367
Dorema ammoniacum 170
Doronicum caucasicum 367
orientale 367
Dorystoechas hastata 185
Dracunculus vulgaris 334
Drosera rotundifolia 367
Dryopteris filix-mas 99, 194

E

Ecballium elaterium 141
Echinophora sibthorpiana 182
tenuifolia 182
tournefortii 182
Echium vulgare 367
Elaegnus angustifolia 218
Eletteria cardamomum 225
Elymus repens 152
Empetrum nigrum 367
Ephedra campylopoda 188
major 188
nebrodensis 188
Epilobium angustifolium 367
Epimedium pubigerum 367
Equisetum arvense 151
ramosissimum 151
telmateia 151
Eremurus spectabilis 176
Erica arborea 197, 324
manipuliflora 197
verticillata 197
vulgaris 197
Erigeron canadense 367
Eriobotrya japonica 265
Erodium cicutarium 367
Eruca cappadocica 242
sativa 242, 295
Eryngium billardieri 163
campestre 163
maritimum 163
Erythraea centaurium 226
ramosissima 227
spicata 227
Eucalyptus camaldulensis 283
globulus 283
rostrata 283
Eugenia caryophyllata 228
Euonymus europaeus 367
Eupatorium cannabinum 367
Euphorbia aleppica 316
amygdaloides 316
apios 220
biglandulosa 316
chamaesyce 316
helioscopia 316
hierosolymitana 316
lathyris 316
macroclada 316
peplis 316
resinifera 316

tinctoria 316
Euphorbium 316
Euphrasia pectinata 367
Evernia prunastri 297
Exogonium purga 165
Extracta 96

F

Faba vulgaris 154
Faex Medicinalis 161
Fagus orientalis 367
sylvestris 171
Ferula assa-foetida 321
communis 322
elaeochytris 321
galbaniflua 322
meifolia 321
orientalis 322
persica 322
rigidula 4, 322
szowitslana
Ficus carica 219
Filago germanica 367
vulgaris 367
Filipendula ulmaria 367
vulgaris 367
Flos 89
Althaeae 49, 209
Althaeae roseae 210
Aurantii 263
Balustiae 280
Carthami 150
Caryophylli 228
Cerasi 249
Chamomillae romanae 286
Chamomillae vulgaris 285
Cheiranthi cheiri 319
Cinae 288
Cinnamomi 324
Crataegi 144
Cyani 290
Daturae metel 325
Dianthi barbati 228
Elaeagni 49, 218
Fabae 154
Genistae tinctoriae 163
Gnaphalii 285
Granati 50, 280
Helichrysi 50, 99, 284
Hibisci 48, 157
Hibisci rosa-sinensis 158
Hibisci sabdariffae 158
Hippocastani 151
Humuli lupuli 320
Jasmini 331
Lamii albi 157
Lavandulae 260
Lavandulae romanae 260
Malvae 192
Narcissi tazettae 281
Pedis cati 285
Primulae 183
Pyrethri dalmatini 291
Pyrethri rosei 291
Rhoeados 49, 197
Robiniae pseudoacaciae 47, 143
Rosae 49, 200
Sambuci nigrae 276
Spartii juncei 230
Tiliae 49, 89, 125, 216
Tiliae cum bractea 216
Tiliae sine bractea 216
Tunicae hortensis 228
Verbasci 307
Foeniculum vulgare 4, 294
Folium 89
Aceris pseudoplatanus 220
Arbuti 251
Arctostaphyli 178
Althaeae 89, 210
Arbuti 251
Arctostaphyhli
Aurantii 263
Aurantii amarae 50
Belladonnae 203
Berberidis crataeginae 145
Brassicae oleraceae 318
Buxi 322
Calaminthae niveae 279
Caricae 49, 219
Castaneae sativae 241
Celtis 178
Cerasi 249
Cichorii endivae 213
Cicutae virosae 157
Coluteae 311
Coryli 196
Cydoniae 153
Cynarae scolymi 193
Digitalis 30
Digitalis purpureae 334
Dracunculi 334
Eriobotryae 265
Eucalypti 50
Eucalypti globuli 283
Farfarae 283
Hennae 242
Hippocastani 151
Hyoscyami nigri 158
Juglandis 49, 168
Lauri 49, 186
Laurocerasi 323
Lawsoniae 50, 242
Malvae 49, 191
Melissae 50, 282
Menthae 50
Menthae crispae 279
Menthae piperitae 277
Menthae viridis 279
Menyanthidis 168
Mori albi 191
Mori nigri 49

Myrti 50, 269
Myrtilli 178
Nerii 336
Nicotianae 327
Oleandri 336
Olivarum 340
Papaveris 208
Plantaginis 50, 311
Rhododendri pontici 252
Rhois coriariae 50, 125, 312
Rhois cotini 313
Ribis nigri 196
Rosmarini 48, 159
Rubi 48, 99, 164
Rubi idaei 164
Rumicis 99
Salicis 313
Salviae 47, 125
Salviae officinalis 139
Salviae trilobae 139
Sennae 50, 310
Sennae alexandrina 310
Sennae tinnevelly 310
Sorbi 329
Spinaciae oleraceae 217
Stramonii 324
Taxi baccatae 292
Theae nigrae 172
Urticae 216
Verbasci 308
Vitis viniferae 330
Xanthii spinosi 291
Fragaria vesca 176
Frangula alnus 166
Fraxinus excelsior 255
ornus 255
Fritillaria imperialis 367
persica 367
Fructus 89
Agni-Casti 212
Ajowan 277
Alkekengi 99, 203
Ammi majus 190
Ammi visnagae 189
Amomi 167
Anethi 188
Anisi 47, 125
Anisi vulgaris 145
Anisi stellati 146
Apii 49
Apii graveolentis 241
Aveňae 334
Berberidis 100
Berberidis crataeginae 100,145
Cannabis 125, 240
Capsici 50, 125, 245
Cardamomi 49, 225
Caricae 219
Carvi 248
Cassiae fistulae 49, 311
Ceratoniae 125, 233
Cocculi indici 157
Colocynthidis 138
Coriandri 50, 249
Corni 50
Corni maris 247
Crataegi 143
Crataegi monogynae 100
Cubebae 49, 227, 324
Cucumeris melo 139
Cumini 50, 125, 247
Cupressi 50, 307
Cydoniae 153
Cynosbati 50, 202
Cynosbati cum semine 202
Dactylus 215
Dauci carotae 211
Ecballii 195
Elaterii 50, 195
Foeniculi 50, 294
Hordei 149
Hoveniae 319
Jujubae 49, 215
Juniperi 48, 148
Juniperi drupaceae 146
Laseri 49, 248
Lauri 49, 89, 186
Lolii186
Luffae cylindricae 50, 222
Mahaleb 125
Mespili 275
Milii 49, 185
Momordicae 50
Momordicae charantiae 256
Mori nigri 190
Myristicae 50
Myrobalani 204
Myrobalani citrinae 50, 204
Myrobalani nigrae 204
Myrti 269
Myrtilli 106
Paliuri 49, 227
Papaveris 125
Papaveris immaturi 206
Papaveris maturi 206
Perseae gratissimae 151
Petroselini 50, 266
Pimentae 50, 332
Piperis albi 227
Piperis longi 49, 227
Piperis nigri 49, 227
Pistaciae terebinthinae 298
Prangi pabulariae 293
Pruni domesticae 193
Pruni spinosae 194
Rhamni cathartici maturi 166
Rhamni petiolari 100, 165
Rhois coriariae 313
Ribis nigri 196
Ribis uva-crispae 196
Rosae caninae 202
Rubi idaei 165

Sennae 311
Schini mollis 331
Sorbi domesticae 50, 329
Terminaliae 204
Tribuli 187
Urticae piluliferae 217
Vanillae 50, 330
Viburni opuli 198
Visci albi 49, 174
Vitis minuta 330
Fumaria officinalis 317
Fungus ignarius 232
Furfur 241

G

Galanthus elwesii 229
latifolius 229
nivalis 229
Galbanum 49, 322
Galega officinalis 367
Galeopsis ladanum 367
Galium aparine 367
baytopianum 8
cruciata 168, 367
verum 367
Gallae 125
Halepensis 270
Nigrae 270
Quercinae 50, 270
Smyrnensis 270
Turcicae 270
Gambir 229
Gambir-Catechu 229
Garcinia hanburyi 214
Gelsemium sempervirens 332
Gemmae Capparidis 233
Populi 232
Genista lydia 163
tinctoria 163
Gentiana asclepiadea 168
cruciata 168
lutea 167
olivieri 168
Geranium robertianum 367
sanguineum 367
Geum heterocarpum 314
rivale 314
urbanum 313
Gigartina mamillosa 187
Gladiolus atroviolaceus 367
italicus 367
segetum 367
Glandes Terrestres 276
Glandulae Lupuli 321
Glaucium corniculatum 163
flavum 164
Glechoma hederacea 367
Globularia alypum 367
Glycina max 370
Glycyrrhiza echinata 273
glabra 272
Gnaphalium dioicum 285
Gomma turca 249
Gossypium depuratum 285
hirsutum 285
Grana Chermes 244
Flava 165
Grisea 245
Kermes 244, 271, 320
Negrilla 245
Tinctorum 244, 271
Gratiola officinalis 367
Grindelia squarrosa 199
Guaiacum officinale 290
sanctum 290
Gummi 89
Ammoniacum 49, 170
Arabicum 47, 148
Asa foetida 321
Benzoe 48, 150
Catechu 229
Cerasi 249
Chondrillae 174
Euphorbiae 316
Galbanum 322
Gundeliae 49, 240
Guttae 49
Gutti 214
Mastix 297
Myrrhae 274
Olibanum 202
Sagapenum 322
Sandarac 301
Tragacanthae 50, 89, 250
Gutti 214
Gundelia tournefortii 240
Gypsophila 99, 182
Gypsophila arrostii 182
bicolor 182
baytopiorum 8
eriocalyx 182
perfoliata 182
venusta 182

H

Haematoxylum campechianum 154
Haschisch 237
Hedera colchica 191
helix 191
Helianthemum nummularium 368
Helianthus annuus 151
tuberosus 333
Helichrysum 284
arenarium 284
armenium 284
graveolens 284
italicum 284
orientale 284
plicatum 284
sanguineum 284
siculum 284
stoechas 284

Helicophyllum rauwolfii 334
Heliotropium europaeum 368
Helleborus orientalis 99, 180
vesicarius 181
Heracleum sphondylium 368
Herba 89
Absinthii 50, 288
Adianti 49, 331
Adonis 236
Ajugae chamaepitys 247
Anastaticae 211
Anchusae 50, 307
Artemisiae 48, 89
Artemisiae camphoratae 49
Asperulae odoratae 99
Basilici 195
Boraginis 215
Buglossi 307
Cannabis indicae 236
Capilli veneris 331
Cardui benedicti 275
Cardui mariae 188
Carduus 69
Centaurii 49
Centaurii minoris 226
Centranthi rubri 234
Ceterachi 144
Chamaedrys 50, 246
Chamaepitys 247
Chelidonii 244
Chicorii 213
Cisti 260
Conii maculati 48, 156
Convallariae majalis 219
Datiscae 240
Dracunculi 289
Ebuli 277
Echinophorae 182
Ephedrae 188
Equiseti 50, 151
Ericae 197
Erucae 295
Eryngii 163
Euphorbiae 316
Fumariae 50, 317
Galanthi nivalis 229
Gei urbani 314
Genistae tinctoriae 163
Glaucii 163
Grindeliae 199
Hederae helicis 191
Hyoscyami 159
Hyperici 160
Isatis 178
Lactucae sativae 265
Lactucae serriolae 266
Lepidii sativi 315
Lippiae 50, 263
Lycopodii 199
Majoranae 268
Menthae pulegii 279
Micromeriae 280
Millefolii 169
Musci arborei 297
Nasturiii aquatici 314
Nepetae 279
Origani 49, 125
Origani heracleotici 235
Origani smyrnaei 235
Parietariae 50, 331
Pelargonii 312
Petroselini 266
Polii 47, 246
Polygalae vulgaris 317
Polygoni avicularis 258
Poterii spinosi 148
Rumicis acetosellae 258
Rutea-murariae 331
Rutae 50
Rutae graveolentis 306
Sabinae 149
Salviae sclareae 140
Satureja 49
Satureja hortensis 305
Scolopendrii 198
Senecio vulgaris 226
Sideritis 49
Silene vulgaris 198
Solani nigri 254
Stellariae mediae 258
Tanaceti 292
Teucrii chamaedrys 246
Thymbrae 236
Thymi 235
Thymi capitati 235
Violae 99
Violae odoratae 267
Violae tricoloris 50, 267
Visci albi 174
Ziziphorae 185, 280
Hermodactylus 138
Herniaria glabra 368
hirsuta 368
Hesperis matronalis 368
Hibiscus abelmoschus 158
esculentus 157
rosa-sinensis 158
sabdariffa 158
syriacus 158, 210
Hieracium pilosella 368
Hippomarathrum cristatum 182
Hippophae rhamnoides 218
Hordeum distichon 149
vulgare 149
Hovenia dulcis 319
Humulus lupulus 320
Hyacinthus orientalis 315
Hydrocharis morsus-ranae 368
Hyoscyamus 204
albus 159
aureus 99, 159
leptocalyx 159

muticus 159
niger 69, 159
pusillus 158, 159
reticulatus 99, 159
Hypericum 70
calycinum 161
empetrifolium 161
pamphylicum 8
perforatum 160
scabrum 161
tetrapterum 161
triquetrifolium 161
Hyssopus officinalis 368

I
Ilex aquifolium 368
Illicium verum146
Impatiens noli-tangere 368
Indicum 178
Indigofera tinctoria 178
Infusa 95
Inula dysenterica 369
helenium 147
heterolepis 147
viscosa 147
Ipomoea acuminata 223
orizabensis 264
purpurea 223
stolonifera 223
violacea 223
Iris albicans 360
germanica 315
persica 175
pseudacorus 315
stenophylla 8
xanthospuria 8
Isatis tinctoria 178

J
Jambosa caryophyllus 228
Jasminum fruticans 332
grandiflorum 332
officinale 331
sambac 332
Jatrorrhiza palmata 203
Juglans regia 168
nigra 169
Juniperus communis 148
drupacea231
foetidissima 149
nana 148
oxycedrus 149
sabina 149

K
Kephir 161
Kino Malabaricum 248
Koelreuteria paniculata 152
Krameria argentea 293
ixina 293
triandra 293

L
Laburnum anagyroides 305
Lactuca sativa 265
scariola 266
serriola 266
viminea 266
Lactucarium 266
Ladanum 260
Lagenaria siceraria 222
vulgaris 222
Lamium album 157
maculatum 157
purpureum 157
Lampsana communis 368
Lappa tomentosa 190
Laser trilobum 248
Lathraea squamaria 368
Lathyrus cicera 276
odoratus 276
sativus 275
tuberosus 276
Laurocerasus officinalis 323
Laurus nobilis 99, 186
Lavandula angustifolia 260, 261
cariensis 99
spica 260
stoechas 99, 260
Lawsonia alba 242
inermis 242
Leontice leontopetalum 244
Leonurus cardiaca 368
Lepidium sativum 314
vesicarium 315
Leucojum aestivum 172
Lichen Quercus 297
Lignum 89
Agallochi verum 282
Aloes 282
Aquilariae 50, 282
Campechianum 154
Dalbergiae 290
Ebeni 135
Flavum 313
Guaiaci 290
Guaiaci patavii 136
Haematoxyli 154
Juniperi 89
Pernambuci 154
Quassiae 47, 136
Quassiae Jamaicense 136
Sanctum 290
Santali 50, 301
Santali album 48, 301
Santali rubrum 50, 301
Sappan 154
Ligustrum vulgare 368
Lilium candidum 338
martagon 338

Limonum vulgare 370
Linum usitatissimum 242
Linaria elatine 368
vulgaris 368
Lippia citriodora 263
triphylla 263
Liquidambar orientalis 308
Liriodendron tulipifera 368
Lithospermum arvense 368
officinale 368
Lolium temulentum 186
Lonicera caprifolium 368
Lotus corniculatus 368
Luffa cylindrica 222
vulgaris 222
Lupinus albus 326
termis 326
Lupulinum 321
Lycium europaeum 368
Lycopersicum esculentum 368
Lycopodium 199
Lycopodium clavutum 199
Lycopus europaeus 368
Lysimachia nummularia 368
vulgaris 368
Lythrum salicaria 368

M

Macis 48, 259
Maclura aurantiaca 368
pomifera 368
Macrotomia cephalotes 211
Magnolia grandiflora 368
Majorana hortensis 268
onites 235
Malva neglecta 191
rotundifolia 191
sylvestris 191
Mandragora autumnalis 99, 140, 141
officinarum 141
Manna 255
Alhagi 255
Quercina 255
Siciliana 255
Maranta arundinacea 281
Marrubium vulgare 368
Marsdenia erecta 366
Matricaria chamomilla 131, 285
Matthiola incana 319
longipetala 319
Mel 154
Melia azedarach 368
Melilotus officinalis 368
Melissa officinalis 282
Mentha 5, 278, 279
aquatica 277, 278
crispa 279
incana 278
longifolia 278
piperita 277, 278
pulegium 278, 279
rotundifolia 279
spicata 277, 279
suaveolens279
sylvestris 278
viridis 279
Menyanthes trifoliata 168
Mercurialis annua 368
perennis 368
Mespilus germanica 275
Micromeria fruticosa 280
myrtifolia 280
Millium effusum 369
Mirabilis jalapa 369
Momordica balsamina 256
charantia 256
Morus alba 191
nigra 190
Moschus 51, 274
moschiferus 274
Muscari comosum 369
moschatum 369
Myosotis arvensis 369
Myricaria germanica 369
Myristica fragrans 259
Myrobalanus chebula 204
citrina 204
Myroxylon pereirae 289
toluiferum 326
Myrrha 14, 274
Myrtus communis 99, 269, 270

N

Narcissus jonquilla 281
papyraceus 281
poeticus 281
pseudonarcissus 281
tazetta 281
Nasturtium officinale 314
Nepeta baytopii 8
cataria 279
mussinii 279
Nerium oleander 99, 336-37
Nicotiana glauca 328
rustica 328
tabacum 327
Nigella arvensis 181
damascena 181
sativa 181
Nonea pulla 8
Nuphar lutea 369
Nymphaea alba 369
lutea 369

O

Ocimum basilicum 195
minimum 196
Oenanthe aquatica 369
Oenothera biennis 369
Olea europaea 99, 340
Olea Aetherea 89

Aromatica 96
Fixa 89
Medicata 96
Pinguia 89
Volatilia 89
Oleum 89
Aethereum myristicae 259
Aethereum rutae 306
Amygdalae 48, 89, 153
Amygdalae aethereum 89
Anisi 146
Armeniacae 340
Aurantii 86
Basilici 196
Cacao 49, 225
Cameli 51
Caryophylli 228
Chamomille 286
Cheiranthi 319
Cinnamomi 324
Citri 86, 262
Coryli 49, 196
Crotonis 255
Erucae 242
Eucalypti 283
Fagi 171
Geranii 217
Gossypii 285
Guaiaci 290
Hyperici 160
Juglandis regiae nucum 48, 168
Juniperi oxycedri 149
Lauri 49, 86, 89
Lauri expressum 186
Lavandulae 86
Lavandulae romanae 261
Limonis 262
Lini 242
Majoranae 268
Maydis 273
Menthae 50, 86
Menthae piperitae 278
Menthae pulegii 279
Menthae viridis 279
Morrhuae 51
Myristicae 50, 259
Myrti 86 269
Napi 318
Nigellae sativae 49, 181
Ocimi 196
Olivarum 340
Origani 49, 86
Origani smyrnaei 235
Origani smyrnaeum 268
Papaveris 208
Patchouli 326
Pelargonii 217
Pini 172
Ricini 49, 213
Rosae 49, 86, 89, 200
Rosmarini 160
Rutae 306
Salviae 47, 86
Salviae trilobae 139
Santali albi 301
Sesami 314
Templini 172
Terebinthinae 125, 171
Theobromatis 225
Thymi 235
Truttae 51
Ursi 51
Olibanum 47, 202
Onobrychis cornuta 183
Ononis spinosa 232
Onopordon 69
Onopordon acanthium 189
tauricum 189
Ophrys 299
Opium 106, 206
Opuntia coccinellifera 245
ficus-indica 369
Orobanche aegyptiaca 369
epithymum 369
Orchis 299
Orchis anatolica 299
italica 299
mascula 299, 300
purpurea 299, 300
simia 300
Origanum 5, 99, 235, 268
dictamnus 268
heracleoticum 235, 268
hirtum 235
majorana 268
onites 235, 268, 366
sipyleum 268
smyrnaeum 268
vulgare 268
Ornithogalum 143, 301
comosum 143
lanceolatum 143
latifolium 143
nanum 143
pyrenaicum 143
sibthorpii 4, 143
umbellatum 143
Orthilia secunda 369
Orthurus heterocarpus314
Oryza saliva 282
Osmunda regalis 195
Oxalis acetosella 369

P

Paeonia 318
decora 317
mascula 317
officinalis 317
peregrina 317
Paliurus spina-christi 227
Panax ginseng 199
Pancratium maritimum 142

Panicum miliaceum 185
Panis porcinus 309
Papaver 197, 208, 209
macrostomum 209
orientale 209
pseudo-orientale 209
rhoeas 63, 197
somniferum 19, 206-08
Parietaria judaica 331
officinalis 331
Parnassia palustris 369
Passiflora caerulea 369
Pastinaca sativa 369
Pedunculi Cerasi 249
Peganum harmala 99, 329-30
Pelargonium 218
endlicherianum 312
graveolens 217
hybridum 218
odoratissimum 218
peltatum 218
radicula 218
roseum 217
Pericarpium Citri 261
Pericarpium Juglandis nucum 168
Periploca graeca 369
Persea gratissima 151
Persica vulgaris 319
Petasites hybridus 369
officinalis 369
Petroselinum crispum 266
sativum 266
Peucedanum longifolium 369
Phalaris canariensis 185
Pharmacopoea Persica 30
Pharmacopoea Castrensis Ottomana 52
Phelypaea coccinea 352
Phillyrea media 369
Phlomis 184, 185
armeniaca 185
lunariifolia 185
lycica 185
Phoenix canariensis 215
dactylifera 215
theophrasti 215
Phragmites australis 226
communis 226
Phyllitis scolopendrium 198
Physalis alkekengi 203
Physeter macrocephalus 145
Phytolacca americana 245, 320
decandra 320
pruinosa 320
Picnomon 69
Picrasma excelsa 136
Pigmentum Indicum 51, 178
Pili Gossypii 285
Pilulae 95
Pimenta officinalis 332
Pimpinella 146
anisetum 146
anisum 145
saxifraga 146
Pinguicula balcanica 369
crystallina 369
Pinus 170, 171
brutia 99, 170-72, 231
halepensis 170
mugo 172
nigra 170, 172
pinea 170
pumilo 172
sylvestris 28, 170-72
Piper cubeba 227
longum 227
nigrum 227
Pistacia atlantica 298
khinjuk 299
lentiscus 99, 297
terebinthus 298
vera 298, 299
Pix 89, 230
Atra 240
Cedria 231
Juniperi 89
Juniperi drupaceae 146
Juniperi oxycedri 147, 149
Liquida 49, 171
Navalis 340
Nigra 340
Plantago 311
afra 312
arenaria 312
coronopus 311
lanceolata 311
major 311
media 311
ovata 312
psyllium 312
scabra 312
Platanus orientalis 174
Plumbago europaea 257
Plumeria acuminata 332
acutifolia 332
Pogostemon heyneanus 326
patchouli 326
Polygala anatolica 317
pruinosa 317
vulgaris 317
Polygonatum multiflorum 276
Polygonum aviculare 258
bellardii 258
bistorta 257
cognatum 258
orientale 258
Polypodium australe 159
vulgare 159
Polyporus fomentarius 232
Populus nigra 232
tremula 232
Portulaca oleracea 369
Potentilla erecta 369

reptans 369
tormentilla 369
Poterium spinosum 147
Prangos pabularia 293
Primula elatior 183, 184
officinalis 183
veris183
vulgaris 184
Prunella vulgaris 369
Prunus amygdalus 153
armeniaca 339
avium 249
cerasus 249
domestica 193
laurocerasus 323
mahaleb 249
persica 319
spinosa 194
Psoralea bituminosa 369
Pteridium aquilinum 194
Pterocarpus marsupium 248
santalinus 301
Pulicaria dysenterica 147
Pulmonaria obscura 369
Pulpa Cassiae fistulae 311
Pulpa tamarindorum 187
Pulsatilla violacea 365
Pulveres 95
Punica granatum 280
Pyracantha coccinea 144
Pyrethrum cinerariifolium 291
roseum 291
Pyrola secunda 369

Q

Quassia amara 36
Quercus 4, 271
aegilops 271
cerris 271
coccifera 244
ilex 271
infectoria 99, 270, 272
ithaburensis 271
libani 256
macrolepis 272
persica 256
robur 271
vallonea 256
vulcanica
Quillaja saponaria 285

R

Radix 89
Alkannae 49, 210
Alkannae orientali 211
Althaeae 49, 210
Angelicae sylvestri 267
Apii graveolentis 241
Aristolochiae 338
Aristolochiae cavae 339
Aristolochiae hirtae 339
Aristolochiae longae vulgaris 339
Aristolochiae rotundae 339
Aronis vulgaris 334
Asparagi 258
Asparagi acutifolii 258
Asphodeli 177
Bamiae157
Berberidis 145
Bryoniae albae 143
Bryoniae nigrae 190
Carlinae gummiferae 189
Caryophyllatae 313
Chinae ponderosae 302
Cichorii 49, 212
Chichorii intybi
Cicutae virosae 156
Colombo 203
Dentelariae 257
Dracunculi 334
Eremuri 49, 176
Eryngii 163
Ferulae meifoliae 321
Ficariae 159
Fragariae176
Gei urbani 313
Gelsemii 332
Gentianae 49, 100
Gentianae luteae 167
Ginseng 199
Gundeliae 49
Helenii 147
Helianthi tuberosi 333
Hellebori 49
Hellebori orientalis 180
Ipecacuanhae 219
Ipomoeae 264
Iridis pro infantibus 315
Lapathi 259
Lappae 190
Liquiritiae 50, 89, 125, 127, 272
Mandragorae 100, 140
Ononidis 232
Orthuri 314
Paeoniae 100, 317
Panax ginseng
Patientiae 199, 259
Petroselini 266
Phragmites communis 226
Phytolaccae decandrae 320
Pimpinellae albae 146
Plumbaginae 257
Polygoni bistortae 257
Poterii spinosi 148
Primulae 100, 183
Pyrethri romani 50, 281
Raphani nigri 327
Raphani radiculae 327
Raphani raphanistri 327
Ratanhiae 293
Rubiae tinctorum 48, 252

Rusci aculeati 325
Salicis 313
Saponariae albae 49, 125, 182
Saponariae rubrae 295
Sarsaparillae 50, 301
Scammoniae 263
Scammoniae mexicanae 264
Scorzonerae 220
Senegae 317
Tami 190
Taraxaci 213
Tragopogoni 221
Valerianae 49, 234
Violae albae 172
Ranunculus acer 369
asiaticus 369
ficaria 159, 300
sceleratus 369
Raphanus raphanistrum 327
sativus 328
Reseda lutea 370
odorata 370
Resina 89
Abies cilicica 254
Agathis 48, 165
Benzoe 150
Benzoe Siam 150
Benzoe Sumatra 150, 165
Colophonia 171
Guaiaci 290
Jalapae 165
Ladani 260
Nigra 50
Pini 89
Solida 171
Rhamnus alaternus 166
cathartica 99
catharticus 166
frangula 166
infectorius 166
oleoides 167
petiolaris 166
tinctorius 166
Rheum officinale 293
ribes 4, 99, 294
Rhizoma 89
Aronis 333
Asari 153
Calami 49, 100, 105, 106
Calami aromatici 192
Clematidis 339
Curcumae 51
Curcumae longae 340
Filicis maris 194
Graminis 48, 89, 152
Graminis italici 152
Iridis 50, 267, 315
Iridis pseudacori 193
Osmundae 195
Polygonati 276
Polypodii 159
Pseudacori 315
Rhei 50
Rhei ribi 294
Rhei sinensis 293
Scirpi 306
Serpentariae 339
Sigilli salomonis 276
Thalictri 173
Typhae 205
Veratri albi 50, 179
Zedoariae 51, 165
Zingiberis 50, 338
Rhododendron 155, 156, 252
Rhododendron caucasicum 155, 252
flavum 252
luteum 252
ponticum 99, 252
Rhus coriaria 99, 312, 313
cotinus 313
Ribes nigrum 196
orientale 196
rubrum 196
uva-crispa 196
Ricinus communis 213
Robinia pseudoacacia 143
Rosa alba 200
banksiae 200
canina 202
centifolia 200
damascena 200
gallica 200
moschata 200
Rosmarinus officinalis 159, 160
Rubia peregrina 253
tinctorum 252
Rubus anatolicus 164
caesius 164
idaeus 164
sanctus 164
Rumex acetosella 258
alpinus 259
conglomeratus 259
crispus 259
obtusifolius 259
patientia 259
pulcher 259
scutatus 259
tuberosus 259
Ruscus aculeatus 325
colchicus 326
hypoglossum 326
Ruta chalepensis 307
graveolens 306
montana 307

S

Saccharomyces cerevisiae 161
kefir 161
Sagapenum 322
Salicornia europaea 370
herbacea 370

Salix alba 106, 313
babylonica 313
caprea 313
cinerea 313
excelsa 313
fragilis 313
purpurea 313
viminalis 313
Salvadora persica 274
Salvia 5, 139
aethiopis 140
dichroantha 140
forskahlei 140
fruticosa 139
horminum 140
multicaulis 140
officinalis 139
sclarea 140
tomentosa 140
triloba 99, 139
verbenaca 140
virgata 140
viridis 140
Sambucus ebulus 277
nigra 276
Sandaraca 301
Sanguis Draconis 49, 229
Sanguisorba minor 370
officinalis 370
Sanicula europaea 370
Santalum album 301
Santolina chamaecyparissus 370
Santonica 288
Saponaria officinalis 295
vaccaria 295
Sarcocolla 47, 251
Sarcopoterium spinosum 147
Sarothamnus scoparius 230
Satureja cuneifolia 306
hortensis 305
spicigera 306
thymbra 306
Saxifraga paniculata 370
Scabiosa argentea 370
columbaria 370
Scammonium 29, 264
Scammonium smyrnense 264
Scammonium aleppense 264
Scariola viminea 266
Schinus mollis 331
Schoenocaulon officinale 162
Scilla maritima 142
Scirpus lacustris 306
Scolopendrium officinale 369
Scolymus hispanicus 189
Scorzonera hispanica 220
latifolia 220
mollis 220
rigida 183
suberosa 220
Scrophularia nodosa 370
Scutellaria orientalis 370
Secale cereale 172
cornutum 172
Sedum acre 370
album 370
telephium 370
Semen 89
Abelmoschi 158
Allii porri 303
Amomi paradisi 49, 167
Amygdali amarum 47, 153
Anagyridis foetidae 341
Arecae 49, 230
Armeniacae 339
Basilici 50, 196
Brassicae oleraceae 319
Cannabis 49
Cardamomi 225
Cardui mariae 49, 188
Cephalariae syriacae 287
Ceratoniae 234
Cicutae virosae 157
Coffeae 49, 223
Coffeae tostum 224
Colchici 100, 136
Contra 288
Crotonis 214, 254
Cucumeris melo 139
Cucumerus sativi 212
Cucurbitae 49, 222
Cydoniae 48, 153
Cynarae 49
Cynarae scolymi 193
Cynosbati 202
Dauci 49
Erucae 295
Fabae 154
Foenum-graeci 49, 164
Gossypii 50
Harmalae 329
Helianthi annui 48, 151
Hipppocastani 48, 151
Hordei 149
Hyoscyami 159
Ipomoeae 223
Iridis pseudacori 193
Laburni anagyroides 305
Lagenariae 222
Lathyri 48, 275
Lini 50, 89, 125, 242
Lupini 326
Mespili 275
Milii 185
Myristicae 259
Nigellae 181
Nigellae arvensis 181
Nigellae damascenae 181
Nigellae sativae 49, 181
Panici miliacei 49
Papaveris 49, 125, 208
Pegani 50, 329

Persicae 319
Persicarium 319
Pinearum 170
Pini pineae 170
Pistaciae verae 299
Pruni mahaleb 50, 249
Psyllii 49, 312
Psyllii flavum 312
Psyllii nigrum 312
Querci 50, 271
Quercus tostum 271
Rapae 50, 318
Raphani 327
Ricini 214
Sabadillae 48, 50, 162
Secalis 172
Sesami 50
Sinapsis 49
Sinapis albae 205
Sinapis arvensis 205
Sinapis nigrae 205
Staphisagriae 50, 162
Stramonii 324
Strychni 49, 229
Styrax officinale 152
Tiglii 254
Urticae piluliferae 49
Sempervivum tectorum 370
Senecio jacobaea 226
vulgaris 226
Sesamum indicum 314
Seseli tortuosum 370
Setaria italica 185
Sherardia arvensis 253
Sideritis 5, 99, 184, 185
arguta 185
argyrea 185
bilgerana 185
congesta 185
hispida 185
libanotica 185
perfoliata 185
pisidica 185
stricta 370
syriaca 185
tmolea 185
Silene pendula 198
vulgaris 198
Silybum marianum 188
Sinapis alba 205
arvensis 205
nigra 205
Sison amomum 370
Sisymbrium officinale 370
Smilax aspera 302
china 302
excels 302
febrifuga 301
medica 301
ornata 301
Smyrnium olusatrum 370
rotundifolium 370
Soja hispida 370
Solanum alatum 254
dulcamara 254
luteum 254
lycopersicum 254
melongena 254
nigrum 254
tuberosum 254
Solidago virgaurea 370
Sonchus oleraceus 370
Sophora alopecuroides 370
japonica 370
Sorbus aucuparia 329
domestica 329
Sorghum bicolor 185
technicum 185
Spartium junceum 230
Scoparium 230
Spergularia rubra 370
Spinacia oleracea 217
Spiraea filipendula 367
ulmaria 367
Sporae Pini 171
Stachys baytopiorum 8
lavandulifolia 184
officinalis 370
recta 185
Statice limonum 370
Stellaria media 4, 258
Stercus Diaboli 321
Sternbergia Candida 8
Stigmata Croci 50, 295
Stipites cerasi acidi 100
cerasorum 249
dulcamarae 254
salvadorae 274
visci 100
Storax 309
Strobuli lupuli 320
Strychnos nux vomica 229
Stylus Maydis 273
Styrax benzoin 150
liquidus 125
officinalis 152
solidus 309
tonkinensis 150
Succus 89
acaciae 148
citri 262
liquiritiae 50, 106, 125, 273
papaveris 206
Summitates Cannabis 237
Symphytum officinale 370
Syringa vulgaris 371

T

Tamarindus indica 187
Tamarix tetrandra 371
Tamus communis 141, 143, 190
Tanacetum balsamita 292

cinerariifolium 291
coccineum 291
parthenium 292
vulgare 292
Taraxacum officinale 4, 213
Taxus baccata 292
brevifolia 292
Terebinthina Chia 298
communis 170
cypria 298
Terminalia chebula 204
citrina 204
Teucrium 246
chamaepitys 246
divaricatum 246
flavum 246
montanum 246
officinale 246
polium 246
scordium 246
Thalictrum aquilegifolium 173
flavum 173
foetidum 173
lucidum 173
minus 173
Thapsia gargarica 371
Thea sinensis 172, 173
Theobroma cacao 225
Thuja orientalis 371
Thuya articulata 301
Thymbra spicata 185
Thymelaea tartonraira 371
Thymus capitatus 235
longicaulis 235
praecox 235
Tilia argentea 216
cordata 216
platyphyllos 216
rubra 216
tomentosa 216
Tinctura opii crocata 207
Toluifera balsamum 326
pereirae 289
Trachomitum venetum 365
Trachyspermum ammi 277
Trachystemon orientalis 4, 215
Tragacantha 125, 250
Tragopogon dubius 221
majus 221
porrifolius 221
pratensis 221
Trapa natans 371
Tribulus terrestris 187
Trifolium arvense 371
pratense 371
repens 371
Trigonella foenum-graecum 164
Triticum aestivum 241, 282
repens 152
sativum 282
vulgare 282
Trollius caucasicus 371
ranunculoides 371
Tuber 236
Aconiti napelli 257
Cyperi 49
Cyperi rotundi 228
Jalapae165
Jalapae brasilensis 165
Jalapae mexicanae 165
Tubera 89
Cyclaminis 309, 339
Leontici 244
Salep 50, 89, 299
Turiones Pini 171
Tussilago farfara 99, 283
Typha australis 205
domingensis 205
laxmannii 205

U

Ulex europaeus 371
Ulmus campestris 371
Umbilicus erectus 371
Uncaria gambir 229
Unguenta 96
Uragoga ipecacuanha 219
Urginea maritima 99, 142
Urtica dioica 4, 216
pilulifera 217
urens 216
Usnea barbata 297
Ustilago maydis 273
Utricularia vulgaris 371

V

Vaccaria pyramidata 295
Vaccinium arctostaphylos 99, 178
myrtillus 99, 178
vitis-idaea 179
Valeriana alliariifolia 99, 234
dioscoridis 234
officinalis 234
rubra 234
Valerianella locusta 371
Vanilla planifolia 330
Veratrum album 179-80
Verbascum 99, 307-308
densiflorum 307
olympicum 308
phlomoides 307
sinuatum 308
thapsiforme 307
thapsus 307
Verbena officinalis 371
Veronica beccabunga 371
officinalis 371
Viburnum lantana 198
opulus 198
Vicia ervilia 276
faba 154
sativa 276
Vinca major 371
minor 371
Vincetoxicum officinale 367
Viola odorata 267
tricolor 267
Viscum album 174
Vitex agnus-castus 212
Vitis vinifera 330

W

Wiedemannia orientalis 157
Wisteria sinensis 275
Withania somnifera 371

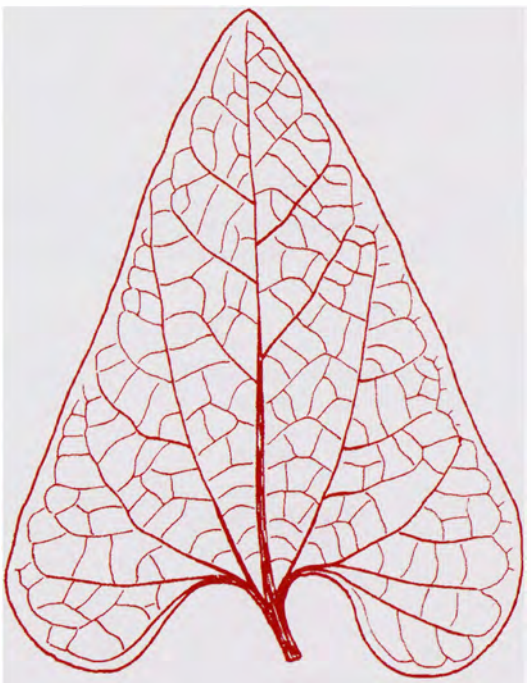
X

Xanthium spinosum 291
strumarium 291

Z

Zea mays 273, 282
Zingiber officinale 338
Ziziphora capitata 185
clinopodioides 280
taurica 185
tenuior 185
Zizyphus jujuba 215
lotus 216
Zygophyllum fabago 248

BÖLÜM 20
TÜRKÇE DİZİN

Aristolochia hirta

(tüylü lohusaotu)

TÜRKÇE DİZİN

A

Abanoz odunu 135
Abdesbozanotu 148 (bkz. Aptesbozanotu)
Abdullah Bey 63
Abdülleziz 228
Abdülhak Molla 31
Abdüsselamotu 141
Abızambak 325
Abuzambak 325
Acayip elması 256
Acem kimyonu 248
Acıağaç 47, 136, 378
  Jamaika acıağacı 136
  Surinam acıağacı 136
Acı badem suyu 46, 154
Acı badem tohumu 47, 319, 323, 376
Acı bal 156
Acı cehre 166
Acıbakla 326
Acıçiğdem 46, 136-38
  Türk acıçiğdemi 138
Acıçiğdem tohumu 136
Acıdülek 195
Acıdüvelek 195
Acıelma 138
  yağı 86, 139
Acıkarpuz 138
  Türk acıkarpuzu 138
Acıkavun 195
Acıkök 339
Acımık 288
Acıot 258
Acı yavşan 246
Acıyonca 168
Acur 212
  hıta 212
  tüylü 212
Adaçayı 5, 37, 375, 377, 378
  Anadolu adaçayı 139
  büyük çiçekli 140
  misk 140
  tıbbi 139, 140, 342
  tüylü 140
  yabani 140
  yağı 47
  yaprağı 47, 125, 139, 185, 376, 381-85
  yeşil 140
  yünlü 140
Adamotu kökü 100, 116, 140-42, 190
Adana ökaliptusu 283
Adasoğanı 14, 46, 47, 142, 343
Ademotu 141
Afat 168, 378
Afrika bamyası 158
Afyon 15, 22, 29, 31, 46, 114, 124, 165, 206, 207, 350, 353
  alkaloitleri 3, 206,
  bıçağı 208
  ruhu 207
  içicileri 207
  katıştırma 266
  koleksiyonu 208
  marul afyonu 266
  ticareti 207- 208
  yasaklama 208, 353
Afyonkeş 138, 207
Agav 365
Ağaç, balı 249
  hatmi 158
  mantarı 232
  pisi 249
  püsü 249
  zamkı 249
Ağaççileği 165
Ağaçkavunu 263
Ağıçiçeği 337
Ağlarağaç 313
Ağlayangelin 367
Ağu 156, 305
  kara 155
  sarı 155
Ahirkarha 6
Ahududu yaprağı 164
Ak amber 51, 145, 260
Akasma 366
  kökü 143
Akasya çiçeği 47, 143, 380
Akbaşlı 169
Ak behmen 290
Akcasu, Alaeddin 115
Akciğerotu 369
Akçaağaç 297
  dağ 220
  Tatar akçaağacı 220
Akçabardak 172
Akçakesme 369
Akçöpleme 180
Akdiken, erkek 166
  yalancı 166
  meyvesi 144, 166
Akgiritotu 367
Akhindiba 174
Akkız 189

Akrepkuyruğu 366
Akri 292
Aksedefotu, 246
Aksoğan 142
Akşamsefası 369
Aktar 16, 17, 33-35, 58, 59, 104
  Anadolu'da 38
  dükkânı 35, 39, 41, 42, 43, 46, 47, 48, 52
  İstanbul'da 34, 35, 41, 52
  narh defterlerinde 34
Aktarlar, üstad 34
  gezici 34
  ince 34
  Yahudi aktarlar 34, 41
Aktarlarda satılan droglar 34, 47-51, 52, 86
Aktarlarda satılması yasak droglar 46
Aktarlık erkânı 36
Aktaş 229
Akyıldız soğanı 143
Alacehri 166
Alayaprak 310
Al-Baithar (bkz. İbn Baytar)
Al-Antaki, 25
Al-Cüzcani 21
Al-Gafiki 24, 25
Al-İbrî 24
Al-Zahravi 28
Alıç meyvesi 100, 143
Ali Münşi 30, 57, 244, 351
Alkaloitler 85
Alman papatyası 47, 74, 286, 287,
Alman rakısı 165
Altın ağaç 166
Altınasa 370
Altınbaşak 370
Altıncık 366
Altınçiçeği 284
Altındikeni 189
Altınkökü 46, 220
Altınotu 144, 247, 284, 368
Altıntop 371
Altınyağmuru 69, 305
Alyanak 188
Amber 145, 223,
  ak 145, 260
Amber ağacı 309
Amberçiçeği 158
Amber, hatmisi 158
  kabuğu 255
Ambergris 343
Amberparis kökü, 145
Amerikan biber ağacı 331
Amerikan fıstığı 365
Amirdovlat 29, 57
Anababa kekiği 246
Anababa kokusu 246
Anadolu drogları 124
Anadoluotu 179, 346
  çay yapraklı 179
Anason, adi 34, 37, 47, 73, 124, 125, 295, 343
  esansı 146
  iki yıllık 146
  meyvesi 145, 146, 293, 377, 379, 381-386
  Mısır anasonu 190, 277
  taş 146
  yıldız 146
Anatomik araştırmalar 114, 347
Anber 145
  şekeri 35
Ancur 212
Andız, ağacı 147, 231
  katranı 231
  kaya 147
  kozalağı 146
  kökü 147
  pekmezi 146, 343
  yapışkan 147
Andızotu kökü 147
Anduz kökü 147
Ange da la Brosse 30
Antep fıstığı 299, 376, 420
Antep nanesi 279
Antibiyotikler 86, 105
Anzarot 251
Anzarut 47, 251
Anzer balı 155,252
Anzerut 251
Apéry, Pierre
Aptesbozanotu 381
  kabuğu 147, 420
  büyük 370
Arak 274
Arabistan zamkı 35, 148
Arap mantarı 236
Arapsaçı 4, 295
Arap sümbülü 369
Arap zamkı 47, 95, 124, 148
Araştırma merkezleri 118
Ardıç, adi 148
  cüce 148
  esansı 149
  kara 47, 149
  katran 149
  katranı 36, 89, 147, 149
  kokar 149
  kozalağı 148
  meyvesi 14, 73
  odunu 89
  tohumu 48, 148
  yağ 149
Arıçiçeği 284
Arıotu 280

Arkolahanası 333
Arpa 149, 154
çok sıralı, 149
iki sıralı 149
Arpacık salebi 300
Arslanayağı 244, 365
Arslandişi 213
Arslankulağı 244
Arslankuyruğu 368
Arslanpençesi 365, 376
Asel 155
Asfalt 341
Asilbent 48, 124, 150, 310
Siyam asilbenti 150
Sumatra asilbenti 150
Asma yaprağı 330, 376, 382
Aspir 297, 343
çiçeği 150
yünlü 150
Aspur 150
Aşotu 198
Aşuti 250
Atdili 326
Atelması 141
Ateş yaprağı 312
Ateşdikeni 144
Atılma 91
Attila, Ahmet 296, 358
Atkestanesi, ağacı 150
kabuğu 150, 376, 378, 382
tohumu 48, 151
Atkuyruğu otu 151, 377, 382, 385
Attar 33-37, 46, 58-59
Atteresi 371
Atyaran 368
Avcar 248
Avcıüzümü 179
Avokado meyvesi 151, 344
Avşarotu 153
Avukat armudu 151
Ayakotu 366
Ayçiçeği tohumu 151
Aygünçiçeği 368
Ayıd 212
Ayı çileği 204
Ayıdanası 169
Ayıfındığı 152
Ayıgülü 318
Ayıkulağı 140, 184, 308
Ayıpençesi 365
Ayısoğanı 142
Ayıt 212
Ayıüzümü 178
kırmızı meyveli 179
yaprağı 178
Aykut, Mehmet Akif 33, 111-113
Aylandız ağacı 252
Ayrık, büyük 152
otlak 152
Ayrık kökü 48, 89, 152, 377, 380, 381, 384
Ayva, çekirdeği 153
meyvesi 153, 375, 378
yaprağı 153
Ayvadana 169
Azakeğeri 193
Azaron kökü 153, 380
Azıotu 277

B

Babrik 366
Babunç 286
Badem, acı 153
tatlı 377
yağı 89, 96, 131, 153
Badiyane 146
Bağa yaprağı 312
Bağırsakotu 365
Bağrıkara 331
Bahar 269
Baharat 5, 36-37, 67, 123
Bahçetacı 366
Bakam odunu 154
Hindistan bakam odunu 154
kırmızı 154
mor 154
siyah 154
Bakkam 154
al 154
Bakla, çiçeği 154
tohumu 154
Baklakıran 369
Bal 154
acı 156
Anzer balı 155
arısı 154
deli 155
tutar 156
Balbaşı 185
Baldıran otu 156
subaldıranı 156
Baldırıkara 331
duvar 331
Balduz 371
Balıkotu 46, 308, 319
meyvesi 157
Ballıbaba 157
beyaz 157
kırmızı 157
lekeli 157
çiçeği 157
Ballıdarı 219
Ballık 369

Ballıkot 185
Ballıkotu 157
Balmumu 36, 39, 51, 124, 156, 296, 298
esmer 156
sarı 34, 156, 341
çamuru 156
Balotu 366
Balsıra tomurcuğu 172
Bamya 157-58
Afrika bamyası 158
kara 158
çiçeği 48, 157
kökü 157
Banotu 158-159
altın renkli 159
beyaz 159
cüce 159
deli 159
Mardin banotu 159
Mısır banotu 159
morçiçekli
sarı 159
siyah 159
yaprağı 158
Bardacık 219
Barsamaotu 169
Barut ağacı 99, 166, 379
Basfayic 159
Basurotu 159
kökü 159
Başer, K. Hüsnü Can 52, 118, 126, 127, 182, 185, 337
Bataklık nergisi 366
Batalomba 214
Batalumba 214
Batbatotu 159
Bayırturpu 366
Baylav, Naşid Rifad 23, 28, 35, 47, 112, 113
Baytaran 169
Baytarname 24
Baytop, Asuman 7, 8, 23, 85, 114, 175, 189, 202
Baytop, Turhan 23, 112, 175
Behmen, ak 290
kırmızı 370
Bektaşiüzümü 196, 385
Belon, Pierre 33, 323, 361
Benefşe 267
Beng 240
Bengildek 159
Beniş 221
Berç 159
Bereotu 331
Bernard, Karl Ambros 33, 68, 111
Besbase 48, 245, 259
Besbaye 159
Bespaye 159
Besfayic 159
Beşbıyık 275
Beşparmakotu 369
sürünücü 369
Beyazdiken 144
Beyaz, dut ağacı 191
gül 200
kamış 226
komar 252
kurtluca 189
sakız 298
soğan 142
yaban kabağı 143
Bezelye, kokulu çiçeği 276, 351
yalancı 368
yumrulu 276
Bezir yağı 242, 288, 382
Bıdım sabunu 299
yağı 299
Bırçalık 220, 316
Bıtım sabunu 299
yağı 299
Biber, beyaz 227
Hint biberi 246
Jamaika biberi 333
kara 21, 22, 34, 37, 67, 131, 167, 314, 331
kırmızı 50, 125, 131, 245
kuyruklu 227
Macar biberi 246
Türk biberi 246
uzun 34, 227
yalancı 331
Biberiye, esansı 160, 262, 380
yağı 160
yaprağı 48, 159-60, 376, 378, 380, 382-85
Binbirdelikotu 69, 160, 384
büyük çiçekli 161
küçük çiçekli 161
yağı 160, 282
Binbiryaprakotu 169
Binkulaç 143
Biraçiçeği 321
Bira mayası 161
Birûni, ebu Reyhan 20, 21, 26, 55
Bise 231
Bitkisel droglar 3, 13-16, 20, 26, 30, 31, 33, 34, 52, 54, 70, 85, 89-91, 103-07, 111, 115, 118,123-27, 353, 375.
Bitki isimleri 13, 18, 67-69, 135
Bitki koleksiyonları 63, 208
Bitkilerin teşhisi 63, 64
Bitkisel drog araştırma ve üretim merkezleri 117-118
Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantıları 117
Bitkisel, kermes 245
sünger 222

Bitotu 47, 48, 162
tohumu 162-63
Bocur 318
Bodurot 247
Boğadikeni 163, 376, 380
Boğanotu 257
Boğazköy tabletleri 14
Boğumlucaotu 276
Bohçaotu 181
Boissier, Edmond 33, 111, 242,
Bokrat 15, 31
Boncukotu 369
Boruçiçeği 48, 73, 74, 325
Bostanbozan 367
Bostan hindibası 213
Bostanotu 253
Botanik bahçesi 111
Botanik hocaları 33
Boya, çili 253
çubuk 253
kızıl 253
kökü 253
otu, kızıl 253
pürçü 253
yumurta 253
Boyacı, aspiri 150
dikeni 166
katırtırnağı 163
kökü 253
sumağı 360
Boyar madde 5, 17, 29, 34
Boynuzlu gelincik 163
sarı 164
Boynuzlu haşhaş 164
Boynuzlu yonca 368
Boynuzotu 180, 181
Boyotu tohumu 164
Bozot 368
Bozotu 368
Böğürtlen, yaprağı 48, 99, 164, 375, 377, 381, 384, 385
Anadolu böğürtleni 164
kökü 164
Buğday 14, 241, 300, 334, 346, 378
nişastası 282, 300
Buğday delicesi 187
Buhur 38, 150
kabuğu 48, 203
kara 309
suyu 310, 354, 359
Buhurcu 34
Buhurumeryem 309, 310
Burç 119, 174
Burçalak 174, 316
Burçak 276, 356
tohumu 48, 276
yalancı 366
Burunotu 329
Buttum, ağacı 299
yağı 299
Buyotu 164
Buzağıotu 334
Bülbülotu 370
Büyü 7, 9
Büyük hastalıklar otu 369
Büyük kantaron 168
Büyüotu 325

C

Cadı 246
Calapa, yumrusu 165
Brezilya calapası 165
Meksika calapası 165
Calinos 18, 27, 31 (bkz. Galenos)
Cambırt 137
Canavarotu 369
kekik 369
Cavi 150
reçinesi 48, 165
Cebel-i hindi 34
Ceduvar 165
Cedvar, uzun 165
yuvarlak 165
Cehni 166
Cehre 166
Cehri 165
Cenger 174
Cennet biberi 167
Cennet yemeği 321
Centiyan / Centiyane 14, 167
kökü 73, 80, 82, 100, 167, 168, 376, 378, 381, 384
mavi 168
sarı 168
Ceviz 69, 168-69, 329, 345
kabuğu 48, 168
kapçığı 168
kara 169
yabani 252
yağı 48, 168
yaprağı 49, 168, 169, 243, 376
Cevizbevva 259
Cevz-i, bevva 34, 259
fülfül 230
masil 325
mukayyi 229
Cezayir menekşesi, büyük 371
küçük 371
Cıcılık 218
Cırcır 314
Cırtatan 195
Cırtlak 195

Ciğerotu, ak 369
kara 369
Cinsaçı 367
Cintiyâne 168
Civanperçemi 169, 376-78, 380, 382-84, 386
beyaz 169
sarı 169
Clementi, Giuseppe 212
Cub-ı çini 34
Cüce mürverotu 277
Cücek, 148

Ç

Çadırçiçeği 265
Çadıruşağı 49, 124, 170, 309
Çağşır 4, 322
Çakal eriği 194
Çakçakotu 315
Çakıldak 152
Çakırdikeni 148
Çakşırotu 321
kökü 321
Çalba 185
esas 185
gerçek 185
Çalgıcıotu 370
Çalıdikeni 227
Çalıtohumu 227
Çatlıdikeni 227
Çam, fıstık 170
Halep çamı 170
kara 170
kızıl 170
sarı 170
Toros çamı 170
Çam, fıstığı 170
kabuğu 171
katranı 171
poleni 171
reçinesi 171
sakızı 170
soymuğu 171
terementisi 170
terementi esansı 171
tomurcuğu 171
yaprağı esansı 172
Çançiçeği, büyük köklü 366
soğanı 172
Çarıkdikeni 187
Çarkıfelek, mavi 369
çiçeği 376, 380, 382
Çâşır 322
Çaşur 322
Çatlakotu 244
Çavdar 172
mahmuzu 3, 172, 223, 274
Çavşır 322
Çay çalbası 185
Çayüzümü 179
Çay yaprağı 172, 377, 378
Çayırdüğmesi 370
tıbbi 370
Çayırkraliçesi 367
Çayırpapatyası 366
Çayırsedefi kökü 173
Çayırsümbülü 172
Çedene 240
Çehri 166
Çekem 174
tohumu 174
Çelebioğlu, Hüsnü Sarım 8, 112, 113, 207, 208
Çemen 164, 246
tohumu 49
Çemenotu 164
Çengel sakızı 174
Çengelotu 174
Çenger 174
Çeşmezen 49, 227
Çetnevir 240
Çetükotu 153
Çevgen 183
Çıbanotu 371
Çıçırgan 218
Çınar kabuğu 174
Çıngıldaklıot 366
Çıngır çiçeği 284
Çırpıcıdikeni 367
Çıtlangıç 298
Çıtlık 178
Çıyancık 257
Çıyanotu 257
Çibriska 49, 306
Çiçek, boyası 245
pazarı 44, 228
suyu 262, 263
Çidem 175
Çiğdem, Baytopların 175
pilavı 137
yumrusu 137, 175
Çiğotu 367
Çilek kökü 176, 378
sapı 176
Çin, anasonu 146
gülü 158
saparnası 302
zamkı 248
Çingenesakızı 221
Çiriş 4, 39, 131
beyaz 177
iğdasor 4, 177
kökü 176, 177
otu 4

sarı 177
yalancı 177
Çişkan 218
Çitlenbik, ağacı 298, 346
tohumu 224
yaprağı 178
Çit sarmaşığı 265
Çivit 38, 51, 178
bitkisel 178
lahur 178
mazı 270
Çivitotu 178
Çobançantası 69, 366
Çobançökerten 187
Çobandüdüğü 153
Çobanekmeği 258
Çobangülü 365
Çobaniğnesi 367
Çobankaldıran 290
Çobanpüskülü 368
Çobansüzeği 367
Çobantarağı 367
Çobanüzümü 178
Çobanyastığı 371
Çomak 137
Çöğen (bkz. Çöven)
Çöğre yağı 181
Çöp malı 301
Çöp salebi 424
Çöpleme 13, 15
beyaz 46, 179, 180,
ak 180
kara 47, 181
kökü 179
Çöplemecik kökü 180, 375
Çöpüçini 34
Çördük 182
Çörekotu 34, 74, 181
adi 181
ekilen 181
kara 181
Şam çörekotu 181
yabani 181
tohumu 49, 181
yağı 49, 131, 146, 181
Çörtük 182
dikenli 182
Çörtükotu 182
Çöven, dağ 183
dişi 183
helvacı 183
şark183
tarla 183
Çöven kökü 49, 80, 125, 182, 183
Çövenotu 183
Çövürdük 182
Çöyürotu 182
Çubritsa 306
Çubriza 306
Çubuk boya 253
Çubuk vanilya 330
Çubukçu, Bayhan 118
Çuhaçiçeği kökü 183, 377, 425
Çükündür 366

D

Dafne kabuğu 184
Dağ çayı 5, 184, 185, 257, 280, 370
Dağ kekiği 306
Dağ lalesi 365, 381
beyaz 365
Dağ muşmulası 256
Dağ nanesi 49, 279
Dağ reyhanı 185
Dağdağan 49, 69, 159, 185
Dağdığan ağacı 198
Dalakotu 145, 246
Dam koruğu 370, 381
acı 370
büyük 370
Danaayağı 334
Danabağırtan 181
Danagöbeği 310
Danakıran 181
Darçın 34, 35, 323
Darı 49, 67, 185
ak 184
boza 185
dağdağan 49, 185
dağınık 185
dardane 49
kirpi 185
konak 185
kum 185
kuş 185
saçak 185
süpürge 185
yabani 369
Darıfülfül 49, 124, 227
Darülakakir 52, 59
Davis, Peter Hadland 64, 185, 280
Dedemene 214
Defne 14, 47
meyvesi 89, 186
sabunu 186
tohumu 49
yağı 49, 86, 125, 126, 186
yaprağı 125, 126, 186, 382
Defneyezit 168
kökü 49
Dekoksiyon 13, 95-96, 383
Deli, bal 155-56, 252

batbatotu 159
havuç 316
pürçek 316
salep 301
tütün 328
Delice 186-87, 340
Delicebakla 326
Deligonca 237
Della Sudda, Francesco 114, 124
Della Sudda, Giorgio 111, 114, 207-207
Demir ağacı 366
Demircik 247
Demirdikeni 187
Demirhindi 22, 35, 37, 49, 187, 379
Denizbörülcesi 370
Denizkadayıfı 187
Denizlavantası 370
Denizsarmaşığı 265
Denizteresi 366, 367
Denizüzümü 188
Derekirazı 326
Dereotu meyvesi 188, 381, 386
Deryas 371
Devâhâne 52
Devecidikeni 163
Deveçökerten 187
Devedikeni 69, 163, 188, 384
beyaz 189
tohumu 49, 188, 189, 376
Devedili 308
Deveelması 163
Devekengeri 189
Devekulağı 370
Develikotu 184
Devetabanı 310
Dışsatım için drogların hazırlanması 126
Dışsatımı yapılan droglar 100, 125-126
Dikenli, çörtük 182
haşhaş 150
sıracaotu 291
sarmaşık 302
Dikenotu 302
Dikenüzümü 145
Dineveri, ebu Hanife, 20-21, 25, 26
Dioskorides 14, 16-20, 22-25, 31, 116, 138, 143, 177, 179, 205, 206, 213, 217, 230, 266, 295, 317, 322, 339
Dişbudak ağacı 255
çiçekli 255
Dişhilali 190
Dişlikök 366
Dişotu 14, 139, 189, 257
yalancı 190
meyvesi 189
Dişpaklayıcı 274
Dizanteriotu 369
Dokuztepeli 180
Domalan 236
Domates 254, 368
Domuzağırşağı 310
Domuzdikeni 366
kökü 377
Domuzekmeği 310
Domuzelması 236, 310
Domuzlahanası 333
Domuzrezenesi 369
Domuzturpu 310
Dönbaba 367
Döngel 275
Dövenotu 257
Dövülmüşavratotu kökü 190
Drog 89
basit 375
dışsatımı 126
etki düzeni 90
etki ve kullanılış 89
etkili madde 90
hazırlanması 79-82
karışım 383
nakliyatı 123
sınıflandırma 90
tedavi değeri 91
ticareti 123
Duhan 328
Dulavratotu kökü 190, 381, 382
Duman 240
Duquénois, Pierre 115, 239
Durakotu 188
Dut, meyvesi 190
yaprağı 191
Duvarfesleğeni 331
Duvarsarmaşığı 191, 381
Kafkas 191
Düğmeçiçeği 366
Düğünçiçeği 369
kırmızı 369
zehirli 369

E

Ebegümeci 4, 191-92
büyük 191
karagöz 191
küçük 191
Yahudi ebegümeci 366
Ebegümeci, çiçeği 192, 308, 379
yaprağı 6, 49, 191, 192, 376
Ebemekşisi 259
Ebers papirüsü 14,
Ebucehil karpuzu 15, 47, 124, 138
Ebulfeyz Mustafa Efendi 29
Ebülmülük 169

École Impériale de Médecine de Constantinople 63
Eczacılık Fakültesi, İstanbul Üniversitesi 112, 114, 117
Eczacılık öğretimi 111-114
Eczacı sınıfı 103
Edirne kırmızısı 253
Edran 144
Edrefil 49, 167
Edviye-i müfrede 22, 27
Eftimon 367
Eğir 192, 375
  kâzip 193
  yalancı 193
Eğir kökü 13, 49, 100, 192-93, 241, 376, 379, 383, 384, 385,
  yalancı 193
Eğlik kökü 211
Eğrelti, kartal 69, 194, 195
  kaya 159
  kökü, erkek 194, 376
  kral 195, 381
Eğrelti otu 16
Eğrelti rizomu 82
Ekşi muşmula 144
Ekşikulak 259
Ekşiyonca 369
El-Kindi 26
Elma çalbası 139
Elma yağı 139
Emir Çelebi 29
Endiv 213
Enfiye 179, 328-29
Enger 241
Engerek kökü 339
Engerekotu 367
Enginar 68, 193
  diken 193
  yabani 193
  tohumu 49, 193
  yaprağı 193, 376-78, 380, 384
Enir 326
Enison 146
Enzerot 251
Erez 187
Ergeçsakalı 367
Erik 193
  çakal eriği 194
  meyvesi 193, 379
  zamkı 194
Erkek akdiken 166
Erkek eğrelti kökü 194
Erkurtaran 246
Esad Şerefeddin [Köprülü] 33
Esanslar 52, 85, 89
Esrar 46, 47, 207, 237, 238-240
Eşekçayı 185
Eşekdikeni 189
Eşekgevreği 370
Eşekgülü 318
Eşekhıyarı 69, 195, 379
Eşekmarulu 370
Eşekotu 369
Eşekturpu 366
Ethem Pertev 104-105
Evelik 4, 259
Evliya Çelebi 31, 32, 34-35, 43, 183, 192, 201, 205, 215, 240, 247, 256, 315
Evvel baharotu 184

F

Fadime Ana otu 212
Faik Paşa (Francesco Della Sudda) 111, 114, 124
Faik Paşa (Giorgio Della Sudda) 114, 207-08
Farbium 317
Farbiyun 317
Faredikeni 326
Farekulağı 365, 368
Farfaraotu 283
Farmakognozi
  araştırmaları 111
  dersleri / öğretimi 33, 111, 112
  Enstitüsü / Kürsüsü 8, 10, 112, 117
  hocaları 111- 113
  ilk Türkçe kitap 112
Farmakolojik araştırmalar 115
Farmasötik Botanik 7, 10, 63, 112, 114,
Felçotu 184
Felfelek tohumu 230, 376
Fenerçiçeği 203
Ferbiyon 316
  müshil 316
  ratineci 317
Ferbiyun 317
Ferfelek tohumu 230, 376
Fesçitarağı 367, 377
Fesleğen 195, 379, 380, 382, 386
  esansı 196
  küçük 196
  saksı 196
  tohumu 196
  yabani 368
Fesliyen 196
Fıçıotu 316
Fındık, meyvesi 376, 378
  yağı 49, 196
  yaprağı 196, 382
Fındıkotu 228, 365
Fındık turpu 327
Fırçaotu 367
Fıstık, Amerikan 365
  Antep fıstığı 299

Şam fıstığı 299
yabani 299
yer 365
Fıtıkotu 365
Fiğ 276, 356
Filbahr 366
Filbahri 366
Filiskin 279
yağı 279
Filistin gülü 212
Filkulağı 334
Firavuninciri 369
Firde 250, 251
Flora of Turkey 7, 64, 112, 135,
Flora Orientalis 33, 111
Folklor araştırmaları 115
Frenk gülü 200
Frenkinciri 369
Frenkmaydanozu 365
yabani 365
Frenksalatası 371
Frenküzümü 196
Doğu frenküzümü 196
kırımızı 196
Fudeng 268
Fukaraotu 366, 367
Ful, Amerikan 332
Fulya 281
Fülfül yağı 6
Funda 197
ağaç 197

G

Galeden 137
Galenos 16, 18, 20, 22, 24, 25, 27, 31
Gargan 261
Gavurbaklası 326
Gavurhaşhaşı 69, 159
Gavurpancarı 333,
Gayak odunu 290
Gaze-elefî 256
Gazelboynuzu 368
Gazeldili 369
Gazelotu 367
Gebre 233
Gecebiten 228
Gece-gündüz çiçeği 319
Gecesefası 369
Gelincik çiçeği 49, 63, 197, 245, 308, 377, 379, 382, 386
Gelinfeneri 203
Gelinküpesi 326
Gelinsaçı 367
Gence 240
Geneç 240
Genegerçekotu 214
Gerdeme 314
acı 314
Gerendikeni 148
Gerengu 32, 256
Germişek 198
Gevele 174
Geven 92, 183, 250-51
ak 251
boz 69
pişik
püs 251
zamk 251
Geven balı 251
Geven kökü 183, 250
Gevher Nesibe Sultan Şifaiyesi / Darüşşifası 26, 27
Geviş 144
Geyikdikeni 144, 166
Geyikdili 69, 198, 369
Geyikotu 306
Gezengevi 256
Gıcıkotu 370
Gıcır 49, 302
Gıda 3, 4
Gıvışganotu 198,
Gilaburu meyvesi 198
Gilikşeker 178
Ginseng 199, 379
Girit, kekiği 268
sateri 306
şakayığı 365
Gizliot 368
Gizven 299
Glayöl, mor çiçekli 367
yabani 367
Glikozitler 85
Goftigoda 220
Gonce 237
Göbekotu 371
Göbektozu 199
Gökçe 174
Gölkestanesi 371
Gövelek 174
Gövez 154
Gözdikeni 163
Gözenek 175
Gözler, Tekant 164
Gözlükotu 367
Gözotu 367
Gözyaşıotu 366
Grindelya çiçeği 199
Guddemeçiçeği 284
kırmızı 284
Gulik 177
Gül, beyaz 200
çiçeği 200

Frenk gülü 200
Isparta gülü 200
katkatı 200
kırmızı 200
kurusu 200
menekşe 200
misk 200
Sadberk gülü 200
sakız 200
Şam gülü 200
Van gülü 200
yabani
yağı 200
Gül esansı 201
Gül suyu 24, 38, 201, 245, 310
Gül yağı 124, 200, 201
ince 201
kalın 201
katı 201
Gülâb 34
Gülbeşeker 200
Gülburnu 202
Gülelması 202
Gülfatma 164
Gülhatmi 210
Güllâle 365
Gülük 177
Gümüşdüğme 292
Gün çiçeği 213
Gündöndü 152
Günebakan 152
Güneşçiçeği 284
Güneşgülü 367
Güneyik 213
Günlük 6, 34, 126, 202, 308
ağacı 309
ak 47, 124, 202, 203
kara 124, 202, 203
yağı 124
Yahudi günlüğü 203
Günnük 203
Gürgen, Ali Rıza 7, 115
Güşadotu 168
sütlü 168
Güvelek 174
Güveotu 284
Güvercin kökü 203, 378
Güvercinotu 371
Güveyfeneri, meyvesi 99, 203, 377, 379-81
yalancı 371
Güveyotu 268
Güzçiğdemi 137
Güzelavrat otu 73, 203, 204, 325, 376

H

Habb el-müluk, 214, 255
Habb el-selatin 255
Habbülleziz 228
Hacılarotu 141
Haçotu 317, 367
Hakiki melisa otu 263
Halile 204
kara 204, 205
küçük 204
sarı 50, 204
Haltis 321
Haltit 321
Hanımeli, bahçe 368
Hanımsallandı 258
Hanzal 138
Hap 95
Harbak, beyaz 180
ebyaz 180
siyah 181
Hardal 13, 14
beyaz 205
deve tüyü 205
eşek 205
kara 205
siyah 205
yabani 205
Hardal esansı 327
Hardal tohumu 49, 205
Harnup 69, 233
Harrâ tohumu 214
Hasalban 160
Hasekiküpesi 365
Hasır 205
Hasır otu kökü 205
Haşhaş 13, 14, 15, 19, 31, 32, 47, 63, 69, 73, 100, 198, 206, 375
adam 209
boynuzlu 164
dikenli 150
doğu haşhaşı 209
kör 206
yabani 209
Haşhaş, başı 206, 376, 382, 383
kabuğu 206
kellesi 125
şurubu 198
tohumu 49, 73, 125, 208
yağı 96, 377, 382
yaprağı 208
Haşiş 240
Haşişe-yi lâyemut 284
Haşişe-yi ebu Ali Sina 367
Haşişe-yi katil-i bakar 369
Hatmi, ağaç 158
sarı 192
Hatmi çiçeği 37, 49, 158, 209, 210, 377, 379, 385
beyaz 158

mor 210
tıbbi 209, 210
yabani 210
Hatmi, kökü 49, 210, 383, 384, 385, 386
yaprağı 89, 210, 375, 379, 381
Havacıva kökü 49, 210, 298,
sarı 211, 224
Havadana 184
Havuç 68
deli 316
kökü 378, 382
meyvesi 211
tohumu 49, 211
yabani 220, 369
Havva Ana eli 211
Hayatizade Mustafa Feyzi 29
Hayıt, meyvesi 212
tohumu 212
Hazambel 193
Hazanbel 193
Hazır ilaç 46, 51, 103, 104
Heilbronn, Alfred 112-14
Heliz 322
Helizan 322
Helvacı çöveni 183
Helvahane defteri 17
Herbaryum
İstanbul Üniv. Eczacılık Fak. (ISTE) 7, 8, 63, 114
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane 111
Hercai menekşe 267, 377, 380, 382, 384
Herdemtaze 284, 370,
Hevhulma, tıbbi 368
Hezaren 163
Hıltan 190
Hınzır ekmeği 309
Hırnık 136
Hırva 214
Hıyar tohumu 212
Hıyarcık 195
Hıyarşember 311
Hil 226
Hiltit 321
Hindiba 4, 39
ak 174
Avrupa hindibası 212
bahçe 213
bostan 213
büyük 212
kara 213, 378
İstanbul hindibası 212
kökü 49, 212, 378, 380, 384, 385
yabani 212, 213
yaprağı 213
Hindiba-i berri 213
Hindiba-i efrenc 212
Hindiba-i kebir 212
Hindiba Risalesi 213
Hindistan, kinosu 248
bakam odunu 154
ödağacı 283
Hindistan cevizi çiçeği 259
Hint baklası 214
Hintçiçeği ağacı 214
Hint inciri 369
Hint keçiboynuzu 311
Hint portakalı 368
Hint reçinesi 214
Hint yağı 36, 49, 194, 213, 222, 280, 288, 316, 379,
tohumu 47, 214, 254-55
Hippokrates 15, 20, 27, 31, 203, 318
Hitit, tababeti 14
reçeteleri 5, 14
tanrıları 15
Hiyarşembe 34, 311
Hiyarşember 49, 311, 379
Hocayemişi 251
Hodan 4, 215, 377, 380, 381, 382
acı 215
Doğu hodanı 215
Horasani 34, 288-289, 376, 385
Horozgözü 370
Hülasa 96
Hurma 215, 320, 385
eriği 136
deli 215
kara 135
kuru 339
meyvesi 215
şarabı 215
Yahudi hurması 136
Huş, ağacı 366
yaprağı 380
Hüdaverdiotu 367
Hünnap, ağacı 215, 216
meyvesi 215, 379, 385
Hüsnü Sarım (bkz. Çelebioğlu)
Hüsnüyusuf çiçeği 228

I

Ihlamur, büyük yapraklı 216
gümüşî 216
Kafkas ıhlamuru 216
küçük yapraklı 216
Ihlamur 37
çiçek 47, 49, 89, 125, 126, 216, 376, 377- 79, 380, 382, 383, 386
yapraklı 216
kabuğu 216
Ilgın, Alman 369
Isırganotu, büyük 216
küçük 216

dikenli 217
Isırgan, kara 376
yeşil 217, 219
Isırgan, tohumu 217
yaprağı 380
ISTE 63, 114
Ispanak yaprağı 32, 68, 217, 378, 382
Ispıt 215
Işgın 4, 68, 294
kökü 294, 378
Işılgan 368,
Itır 218
yağı 217
Itırşahi 276
yağı 201, 218
Itrıfil 167
Izgın yağı 242

İ

İbiş-gıbış 198
İbn Batuta 31-32, 201, 297, 339
İbn Baytar 24-25, 26, 27, 30, 31, 68, 116, 138, 177, 205, 206, 236, 274, 294
İbn Sina 20, 21-24, 25, 27, 28, 31, 116, 213, 259, 294
İbn Sina otu 367
İdris ağacı 249
İfteri 195
İğ ağacı 367
İğdasor çirişi 4, 177,
İğde, çiçeği 49, 218, 376
yalancı 218
yabani 218
İğneli 367
İkikardeşkanı 229
İlaç 5, 89, 103, 104
İldon 260
İnce aktar 34, 47
İncibar kökü 369
İnciçiçeği otu 219
İnciotu 368
İncir, meyvesi 14, 36, 124, 219, 224, 369, 379, 385
şurubu, 219
yaprağı 6, 49, 219, 243, 381
İndus kökü 147
İnfüzyon 95
İngiliz nanesi 278
İnsanotu 141
İpeka kökü 153, 219-20, 377, 378
İpekfidanı 369
İrziyan 295
İsadikeni 227
İsfendan, çınarı 220
yaprağı 220
İshak bin Murad 27-28
İskorçina, kökü 220
beyaz 221
kara 220
sarı 221
İskorçine 220
İsot 246
İstanbul kekiği 235, 268
İtboğan 137
İtburnu 202
İthıyarı 195
İtkabağı 143
İtsineği 368
İttaşağı 141
İtüzümü 254
İzmir kekiği 235, 268

J

Jamaika 290, 301, 332
acıağacı 136
biberi 333
Japonüzümü ağacı 320

K

Kabak (âlet) 207
Kabak, asma 222
bal 222
helvacı 222
kantar 222
kestane 222
lif 222
sakız 222
su 222
testi 222
yaban 143
Kabak, çekirdeği 49, 212, 222, 376
pelesengi 327
Kabakulakotu 339
Kâdıhindi 230
Kadım ağacı 292
Kadımalak 258
Kadıntuzluğu 145
Kâfur 22, 26, 34, 123, 160, 170, 222-23, 261, 283, 382, 288
ağacı 222
yeşil 223
Kâfurotu 49, 289, 379
Kahkaha tohumu 223
Kahve 34, 39, 46, 69, 150, 157,193, 213, 223-25, 241, 328
ağacı 223
çekirdeği 49, 223-25, 382,
kenger kahvesi 241
menengiç kahvesi 299
Kakao 123
ağacı 225
yağı 49, 225

Kakule 34, 69, 225, 254
meyvesi / tohumu 49, 225, 377, 382, 383
Kakuleli kahve 225
Kaldıran 215
Kalkgit 137
Kambelotu 203
Kambilotu 203
Kamış, beyaz 226
kökü 226, 380,
masura 226
su 206
süpürge 226
Kan ağacı 337
Kanada şifaotu 367
Kanaryaotu 226, 375
Kanavcıotu 236
Kanburuyan 211
Kandilçiçeği 169, 367
Kandilotu 203
Kandilsakızı 221
Kankurutan 141
Kanotu 161
Kanser 116, 119, 378
Kanser ve bitkiler 217, 292, 305, 337, 378
Kanser ve zakkum 337
Kantaron 49, 227
kırmızı 37, 227, 234, 384
küçük 227
sarı 37, 161
Kantaron, çiçeği 226, 378
yağı 96, 160
Kantaron-ı kebir 168
Kânûn fi't-tıbb 22, 28
Kapari 233
Kaplanboğan yumrusu 257
Kaplanotu 367
Kaplumbağaotu 265
Kara, ağaç 371
ağu 155
ardıç yaprağı 375
buhur 309
ısırgan tohumu 217
Karaasma 190, 339
Karabacak 331
Karabaş kekik 185, 236
Karabaş lavanta çiçeği 260, 377
Karabaş lavanta otu 261
Karabaldır 49, 331
Karabaşotu 49, 260, 261
uçucu yağı 261
Karabiber 21, 22, 34, 37, 67, 131, 167, 227, 382
Karabitotu 162
Karaca 303
Karaca kökü 181
Karacaot 37
yağı 181
Karacaotu 181
Karaceviz ağacı 169
Karaçalı meyvesi 227
Karadiken 227
Karadut ağacı 190
kökü 191
Karahindiba 378
kökü 213
Karahurma 135
Karakafesotu 370
Karakavuk 213
Karakavut 174
Karakök 369
Karaman, kimyonu 248, 354, 371
mahmudesi 354
mazısı 354
zamkı 249, 354
Karamuk 365
Karamuk ağacı 145
meyvesi 100
kökü 378, 381, 382
Karamukdikeni 145
Karanfil 228
bahçe 228
bostan 228
çiçeği 228
Çin karanfili 228
esansı 228
kökü 228
yağı 228
Karaot 181
Karasakız 221
Karatohum 303
Karatopalak 228
Karayemiş ağacı 323
Kardelen 69, 229
yumrusu 378
Kardeşkanı 34, 49, 229
Kardomot 314
Kargaayağı 311
Kargabüken 22, 47
tohumu 49, 229
Kargadüveleği 195
Kargaotu 368
Kargasoğanı 367
Kargaüzümü 367
Kargı 226
Karnıyarık tohumu 49, 312, 379, 385
Karpuz 15, 139
Kartal eğreltisi 69, 194, 195
Kartopu 198
Kasıkotu 365, 368, 377
tüylü 368
Kaside 370
Kasnı 49, 124, 322, 382
at 322

dişi 322
erkek 322
Sivas 322
Kaşalot balığı 145
Kaşıkotu, yabani 366
Kaşu 229, 378
sarı 229
Seylan kaşusu 229
siyah 229
Katalomba 47, 214
Kathindi 49, 148
Katırçiçeği 365
Katırtırnağı, adi 230
dikenli 371
süpürge 230
çiçeği 230
Katıştırma 131
Katran 89, 149, 230
andız 146, 149, 231
ardıç 36, 89, 147, 149
bitkisel 171
çam 49, 149, 171, 231, 340, 341
ince 231
kalın 171, 231
kara 171, 231, 340
sarı 231
sedir 149
ağacı 231
köpüğü 232
ruhu 171
Katran ardıcı 149
Katran eldesi 231
Katranyoncası 369
Kauri 165
Kav mantarı 232
Kavak, kara 232
titrek 232
tomurcuğu 232, 376, 380
Kavak ağacı kabuğu 380
Kavak inciri 219
Kavak yaprağı 380
Kavalak 283
Kavalalı, Gülsel 118
Kavlan 175
Kavun 15, 138-139
yabani 139
Kavurotu 370
Kaya eğreltisi 159
Kayakoruğu 370
Kayık çiçeği 233
Kayın ağacı 367
Kayısı 14, 249, 339, 340
yağı 340
Kayışkıran kökü 232, 377
Kaynanadili 245, 369
Kazayağı 4
ak 366
Kazgagası 366
Kebabiye 22, 49, 227, 324
Kebere 233
yalancı 371
Keçiboynuzu 21, 125, 126, 233
deli 234
Hint 311
tohumu 234
Keçilahanası 370
Keçisakalı 367
Keçisedefotu 367
Kedi nanesi 279
Kediayağı 285, 365
Kedibalı 249
Kedibaşı 367
Kediotu 49, 153
kırmızı 234
kökü 83, 234, 376, 377, 378-80, 382-86
rizomu 82
Keditırnağı 233
Kefir 161
sütü 161
Kekik 13, 15, 37, 47, 49, 125, 185, 235
ak 236
beyaz 235
Girit kekiği 268
İstanbul kekiği 235
İzmir kekiği 235
kara 236
karabaş 185
peynir 236
suyu 235
yabani 235
yağı 36, 49, 86, 212, 235
Keklikçiğdemi 367
Keklikgözü otu 236
Keklikotu 268
Keklik üzümü 369
Kelbaş 315
Keleve 220
Kelotu 369
Keme 236
Kemi 236
Kemmon 248
Kendir 125, 237
Kenetohumu 214
Kenevir 236-40
meyvesi 240
tohumu 49, 124, 238, 240
yalancı 240
yaprağı 381
Kenevirotu 236, 237, 376
Kengel 189, 241
Kenger 4, 224, 240-41
deve kengeri 189

kökü 49
sakızı 49, 240
uslu 189
Kengiotu 241
Kengir 241
Kepek 241, 379, 381
Kepirotu 161
Keraviye 248
Kerdeme 314
tatlı 241
Kereviz 6, 15
kökü 193, 241
tohumu 49, 193, 241, 376, 277, 381
yabani 370
yalancı 370
Kermes 244-45
Kermes meşesi 244, 271
Kesme 369
Kestane yaprağı 241, 379, 380
Kestere 366
tıbbi 370
Keşişkülahı 367
Keşişotu 261
Keşür 211
Keten tohumu 14, 50, 89, 124, 205, 217, 242, 378, 379, 385,
Ketirhindi 230
Keyf 240
Kıbbun 189
Kılıçotu 161, 367
Kılır 190
Kımız 161
Kına 38, 47, 50, 131
esmer 243
yeşil 243
yakmak 243
yaprağı 242, 243,
Kınaçiçeği, yabani 368
Kınakına 30
ağacı 243
şarabı 243
şurubu 40
Kınakına, kabuğu 50, 243-44
esmer 243
kırmızı 243
sarı 243

Kındıra 366
Kınnapotu 237
Kral eğreltisi 433
kökü 381
Kırat 234
Kırkbaş yumrusu 244
Kırkkilitotu 50, 151
Kırlangıçkuyruğu 367
Kırlangıçotu 244, 381
Kırmenekşesi 310
Kırmız 244
madensel 245
saray 245
Kırmızı bakam odunu 154
Kırmızı biber 37, 47, 50, 125, 131, 245
Kırmızı gül 200
Kırımızı kök 253
Kırsafranı 150
Kıryasemini 254
Kısacıkmahmut 246
Kısamahmut otu 50, 246
dağ 246
kırmızı çiçekli 246
sarı çiçekli 246
şurubu 198
tüylü 246
Kıvırcık nane 279
Kızılağaç, adi 365
Kızıl boya 253
Kızıl boya otu 253
Kızıl kök 253
Kızılcık 247
dişi 247
erkek 247
kurusu 50
meyvesi 247, 378
Kızılencik 211
Kızılmenekşe 310
Kızılyaprak 365
Kibritotu 199
Kimyaotu 347
Kimyasal araştırmalar 114
Kimyon 34, 37, 50, 67, 124, 125, 131, 247, 377-84
Acem kimyonu 248
dağ 248
Ermeni kimyonu 248
Frenk kimyonu 248
kara 250
Karaman kimyonu 248, 371
Kefe kimyonu 49, 248
Nemse kimyonu 248
siyah 181
Suriye kimyonu 371
yabani 371
Kimyon-ı berrî 248
Kino zamkı 248
Kiraz 249, 328
kuş 249
çöpü 37, 249
ağacı kabuğu 249
sapı 249, 377
yabani 249
zamkı 249
Kirbâs tohumu 242
Kişniş 14, 37, 50, 131, 249, 377, 379, 382-84,

sükkeri 35
şekeri 39, 40, 250
Kişnişotu, küçük 250
tilki 317
yabani 250
Kitab al-Haşayiş 17
Kitre 13, 34, 37, 124, 126, 250-51, 375
feskân 249
firde 251
yaprak kitre 250
zamkı 89, 124, 125, 234, 250-51
Kocabaş 189
Kocayemiş, meyvesi 252
yaprağı 251, 377, 378
Koçboynuzu 368
Kokarağaç kabuğu 252
Kokarot 162
Kokarotu 162
Kokulu menekşe 267
Kokulu yağ 96
Kokuluyonca 368
Kola 282
Kolza 318
Komar 155
beyaz 155, 252
yaprağı 252
Konya salebi 301
Kopahu balsamı 333
Koşkoz 276
Koşnil böceği 245, 271
Kovanotu 282
Kovri 165
Koyungözü 366
Koyunkıran 161
Koyunotu 365
Koyunpıtrağı 367
Köftün 242
Kökboya 124, 124, 214, 252-53
kırmızı 34
yabani 253
Kökçüler 34, 41-42, 46-47, 74
Kökenfiye 50, 179, 180,
Köknar, reçinesi 254
sakızı 254
Kömüren 304
Köpekdili 367
Köpek, gülü 202
otu 366, 368
soğanı 304
üzümü 254, 376
zehiri 365
Köprülü, Esad Şerefeddin 33
Kördiken 167
Körmen 303-04
geyik 304
keçi 304
Köstüköpeği 310
Köşni 190
Köygöçerten 366
Kral eğreltisi 195, 381
Kroton, tohumu 47, 254
yağı 47, 255
Kudrethelvası 255-256, 379
Acem kudrethelvası 255
Diyarbakır kudrethelvası 256
Meşe 255
Türk kudrethelvası 256
Kudretnarı 50, 74, 256
yağı 96, 256
Kuduzotu 257
kırmızı 370
Kukasotu 368
Kulakotu 370
Kullanılış şekilleri 95
Kumacıotu 246
Kumotu 370
Kumsarmaşığı 265
Kumzambağı 142, 378
Kunar 227
Kunduz kökü 180
Kurbağaotu 211, 370
Kurbağazehiri 368
Kurşunotu 257, 370
kökü 257
Kurtayağı 199, 368
Kurtbağı 184
Kurtbağrı 368
Kurtbaklası 326
Kurtboğan 22, 47
yumrusu 257
Kurt böğürtleni 204
Kurtluca 189, 193, 246, 339
Kurtotu 169, 370
Kurtpençesi 199
kökü 257
Kurtum 150
Kuru karanfil 228
Kurucu, Semra, 278
Kurutma 79
Kuskusa 310
Kuşalıcı 144
Kuşburnu 202, 380, 381, 384-85
kokocu 202
Kuşdili 160
Kuşekmeği 258, 365
Kuşgözü 369
Kuşkirazı 249
Kuşkonmaz 258
dişi 326
kökü 258, 377
yabani 258
Kuşotu 4, 258

Kuşyemi 185
Kuşyemişi 144
Kutalampa 214
Kutnu 140
Kuzu kestanesi 241
Kuzu sarmaşığı 264
Kuzukıran 161
Kuzukulağı 4, 40, 258-59
Kübabe 227
Küçük Hindistan cevizi 34, 50, 123, 259
yağı 259
uçucu yağı 259
Kül miktar tayini 131
Küllüceotu 226
Külür 276
Kürdanotu 190
Küreçiçeği 367
Kürt reyhanı 140

L

Labada, büyük 259
çayır 259
dağ 259
güzel 259
kıvırcık 259
yabani 259
kökü 259
Laden 260
Ladenotu yaprağı 260
Lahana, başlı 318
kara 318
kırmızı 318, 378, 380
tohumu 319, 376
yaprağı 318, 381, 382
Lâle ağacı 368
Lavanta, çiçeği 50, 74, 260, 379, 380, 383, 385, 386
karabaş 260, 261, 377
yağı 86
Lavantin 370
Lavoisier, Antoine-Laurent 85
Lazkirazı ağacı 323
Lazüzümü 323
Leylak, ağacı 371
Hint leylağı 368
Leylekgagası 367
Leylekkakacı 367
Likaba 179
Liken 297
meşe 297
sakal 297
Likoser 138
Limon, esansı 262
kabuğu 50, 261, 383, 386
suyu 262, 375, 378
Limon nanesi 282
Limonotu yaprağı 263
Lityazol Cemil 189
Loğusaotu 339
Lokman Hekim 41
Loteşirsoğanı 142
Lök 154
L.S.D. 223
Lupen 326
Lupulin 321

M

Macun-i Tiryak-i Faruk 17
Macun-i Mesrititus 17
Macuranotu 268
Madımak 4, 258
Mahlep tohumu 50, 249
Mahmude 15, 22, 29, 124, 264
kökü 165, 263, 379
Halep mahmudesi 264
İzmir mahmudesi 264
Meksika mahmudesi 264
Mahmudiye 264
Mahmurçiçeği 137
Mahmuzçiçeği, kırmızı 234
Mahmuze 264
Mahrut 137
Malt hulâsası 150
Maltaeriği yaprağı 265
Mamıza 116, 265
Mamıza yalamak 116, 265
Mamuza 265
Manolya ağacı 368
Mantuvar çiçeği 284
Maraşotu 329
Margariti 287
Markosakızı 221
Marsamaotu 169
Marsuvanotu 292
Martyemişi 369
Marul, acı 14, 266
afyonu 266
bostan 266
eşek 370
has 266
tohumu 266
yabani 266
yağ 266
yağı 266
yaprağı 265 376, 379, 381-83
Masura kamışı 226
Materia Medica (Dioskorides) 17
Mat, Afife 7
Mattioli, Pietro Andrea 18
Mayana 37, 295
Mayaotu 321, 370
Mayasılotu 161, 246, 247, 266, 335
dağ 365

Maydanoz meyvesi 375, 376
tohumu 50, 266, 377, 380
yaprağı 266, 378
Mazı ağacı 371
Mazı 5, 14, 50, 80
beyaz (ak) 34, 270
çivit 270
eldiven 271
Halep mazısı 270
İzmir mazısı 279
kara 270
kırmızı 270
menengiç 298
meşesi 13, 21, 32, 85, 124, 125, 126, 270
siyah 34
suyu 253
pamuk 271
yeşil 270
Mehmed Ali Paşa 33
Mehmet Akif (bkz. Aykut)
Mehmet bin Ali 30
Mehrocan 302
Mekke pelesengi 14, 266
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane 31, 33, 46, 63, 68, 103, 111, 114
Melaikeotu 267
Melekotu 267
yabani 267
Melem 249
Melevcan 302
Melisa alkolası 282
Melisaotu 282
hakiki 263
yaprağı 50
Menekşe 267
gülü 200
hercai 267, 377, 380, 382, 384
kokulu 267
kökü 50, 267, 315
şurubu 198
Menengiç
ağacı 298
kahvesi 299
mazısı 298
meyvesi 298
sakızı 298
Menevşe 267
Mercan Ana 212
Mercanköşk 268, 379, 380, 382
Mercengüş 268,
Merhem 96
Merkez Efendi 17
Mersin 269, 270
aşılı 269
esansı 269
meyvesi 269, 270
suyu 269
şurubu 198
yağı 86, 269
yaprağı 269, 377
Meryem Ana 212
Meryemana dikeni 189
Meryemotu 246
Mesir macunu 17
Mesirotu 146
Mesteki 298
Meşe 32, 232, 255, 256, 270-71, 297
kasnak 271
kermes 244, 271
kabuğu 271, 377, 378, 380, 382, 384
kırmız 271
kudrethelvası 255
likeni 297
mazısı 13, 21, 85, 270, 378
palamut 271-72
palamutu 4, 85, 271
pırnal 271
saplı 271
Türk meşesi 271
Meşecik 246
Mevzek tohumu 34, 50, 162
Meyan, acı 273
dikenli 273
Meyan balı 50, 89, 125, 273, 376-77, 379
Meyan kökü 6, 14, 50, 80, 82, 89, 95, 100, 124-27, 199, 272-73, 376-77, 379, 384-86
özü 273
Meyan şerbeti 273
Meyhaneciotu 153
Mezda 254
Mezdeği 254
Mezeriyon 184
Mezevek 162
Mezvek 162
Mısır anasonu 190, 277
Mısır baklası 326
Mısır Çarşısı 6, 17, 41, 42-48, 199, 200, 328
Mısır karası 273
Mısır kömürü 274
Mısır, anasonu 190, 277
papirusları 14
püskülü 37, 50, 152, 273, 377, 380-81
yağı 273
Mısır yanığı 274
Mia pelesengi 309
Miai sail ağacı 309
Mikroskopik inceleme 131
Mine çiçeği 371
Mirra 274
Mirrisafi 274
Misk 6, 26, 34, 51, 123, 135, 158, 274
adaçayı 140

gülü 200
kavunu 139, 212
keçisi 274
nanesi 278
otu 289, 366
soğanı 369
Misvak 36, 50, 274
Mişmiş tohumu 340
Mithridates VI, Eupator 17, 18, 136, 137
Mitridatikum 17, 22
Morbaş 369
Morca 137
Morfolojik araştırmalar 114
Mor salkım 275
Mosfak 274
Mucize elması 256
Muhabbetçiçeği 370
kokulu 370
sarı 370
Murt 269
Muşmula 275, 378
çekirdeği 275
dağ 256
ekşi 144
tohumu 6
Mübarekdikeni 275, 384, 385
Mücerrebname 28
Müdürmük tohumu 275-76
Mühliye 366
Mührüsüleyman kökü 276, 376
Mürrüsafi 274
Mürver, cüce 277
çiçeği 276
kara 277
yabani 277
yer 277
Müsellin 140
Müstahzar 46, 104-06
Müşkülüm 369
Müzüdek 162

N

Nahil çiçeği 198
Nakil çiçeği 198
Nanahan 277
Nane 13, 15, 37, 74, 198, 277, 279, 375
Antep nanesi 279
bahçe 277, 278
biber 278
dağ 49
fülfüli 278
İngiliz nanesi 278
kedi 279
kır 280
kıvırcık 279
limon 282
misk 278
ruhu 36, 85, 185
rumi 279
su nanesi 278
şurubu 198
taş 280
tüylü 278
yabani 278
yeşil 279
esansı 85, 278
suyu 278
uçucu yağı 278
yağı 50, 86,
yaprağı 6, 50, 277, 376, 377, 379, 380, 382-86
Nar (meyve), ekşi 281
tatlı 281
Nar ağacı kabuğu 280, 376
Nar (meyvesi) kabuğu 13, 14, 50, 280, 281, 378
Narh Defteri 293
Nasırotu 370
Navruz çiçeği 175
Nebatat hocaları 33
Neblulotu 316
Nefes 240
Neft yağı 171, 172
Nemamulotu 235
Nemse saparnası 366
Nene 279
Nergis 68, 281
bataklık nergisi 366
beyaz 281
çiçeği 281, 379, 380
sarı 319
şurubu 198
tıbbi 366
Nerkis 366
Nevruz çiçeği 175
Nevruzotu 368
büyük 368
Nezleotu 280
kökü 281
Nicarotu 366
Nilüfer 32
beyaz 369
çiçeği 376, 379, 382, 383
kökü 380
sarı 369
Nişasta 50, 85, 95, 131, 281
ararot 281
buğday 282
mısır 273, 282
patates 282
pirinç 282
Noë, Friedrich Wilhelm 111
Nuteşirsoğanı 142

O

Oğulotu, şurubu 198
yabani 366
yaprağı 282, 379, 380, 382-86
Ohraşan 365
Olivier, Guillaume Antoine 33, 272
Oltu tozu 291
Organik asitler 85
Orman sarmaşığı 191
Ormanlardan drog elde edilmesi 126
Osuruk ağacı 252
Ot bulucular esnafı 34

Ö

Ödağacı 50, 223, 282, 310
Hindistan ödağacı 283
Ökaliptus 283, 375
Adana ökaliptusu 283
esansı 160, 283
şurubu 198
yağları 357
yaprağı 50, 283, 375-377, 380
Ökseotu 100, 174
Öksürükotu yaprağı 283, 377, 385-86
Öküzgözü 287, 366
tıbbi 366
Ölmezçiçek 284-85
İtalyan ölmezçiçeği 284
kokulu 284
Ölüçiçeği 366
Ölüsoğanı 142
Ömerotu 321
Özden, Akil Muhtar 115
Özdikeni 301
Özhatay, Neriman 7

P

Palamut 6, 50, 80, 100, 124, 126, 271-72
kadehi 124, 125, 126, 270, 271-72
kahvesi 271
meşesi 271-72
özü 272
tırnağı 125, 126
Palıt 271
Palut 271
Pamuk 285
mazısı 271
tohumu 50, 285
yağı 253, 285
Pamukotu 367
Panama kabuğu 50, 285
kışrı 285
Pancar, kırmızı 366
yabani 366
Panzehir 17, 137, 149, 173, 207, 224, 247
Panzehirotu 391,
Papağan yemi 150
Papara 256
Papatya 79, 285
adi 286, 287
Alman papatyası 47, 74, 285-87
beyaz 131, 287
boyacı 287
çayır 366
çiçeği 50, 82, 285, 379-81, 383-86
eşek 287
İzmir papatyası 287
köpek 287
mayıs 285, 286
rumi 287
sarı 287
sığır 287
tıbbi 131, 286, 296
tozu 296
yabani 287
yağı 96, 286
Papazkülahı 367
Papazotu 47
tohumu 50, 162
Parçalak 220
Parmakçıkotu 335
Parşen 368
Parten 368
Patates 254, 282
nişastası 281, 282
Patlakotu 181
Patlangaç 244
Patlıcan 69, 254
Frenk patlıcanı 254
inciri 219
Patluk 311
Patpatı 244
Pazı 32, 366
ak 366
Peçek 366
Pelemir tohumu 287-288
Pelesenk 290
Doğu pelesengi 266, 267
hakiki 266
İstanbul pelesengi 266
kabak 327
Kabe pelesengi 266
Mısır pelesengi 267
odunu 290
Suriye pelesengi 267
Tolu pelesengi 326
Yahudi pelesengi 267
yağı 290
Pelin, acı 288
ak 288
büyük 288

erkek 289
kara 289
şurubu 198
Pelinotu 14, 50, 74, 89, 288, 375-76, 378-79, 381, 383-85
Pelit 32, 256, 271
Pertev Müstahzarat İmalâthanesi 104-105
Pertev Şurubu 104
Peru, balsamı 290
belsemi 290
pelesengi 289-90
Peryavşan 246
Peslan 196
Pespase 259
Peygamber ağacı odunu 290
Peygamberçiçeği 290, 376, 378, 384
çayır 290
Peygamber süpürgesi 289
Peynir kekiği 236
Pırasa tohumu 303, 377
Pıtrak, büyük 291
yaprağı 291
Pipoçiçeği 339
Piren 197
Pireotu 169, 291, 368
Dalmaçya pireotu 291
Pirinç nişastası 282
Pişik geveni 183
Piyan 251, 273
Porsuk ağacı yaprağı 292
Potuk 258
Poy 164
Pörçüklü 211
Prangos nıeyvesi 293
Pulevka, Paul
Pülüskün 279
Pürçelik 220
Püren, ağacı 161, 292
sarı 161
Püs 251
Püse 231

R

Radika 213
Rapiska 318
Rapistra 318
Ratanya kökü 293, 378
Ravend-i rumi 35, 293
Ravent 22, 69, 293
Anadolu ravendi 293
Çin ravendi 293
kökü 293, 379, 385
şurubu 293
Raziyane 37, 50, 295
Raziyane-i rumi 146
Reçine 50, 99, 126, 170
çam 171
Hint reçinesi 214
köknar 254
Reçineli bileşikler 86, 89
Remilotu 370
Revgan-ı suğla 309
Reyhan 37
dağ 185
Kürt reyhanı 140
tohumu 50, 74, 196
Reyhanotu 196
Rezene 4, 13, 15, 37, 50, 69,
meyvesi 294, 377, 379-86
tatlı 295
Roka 242, 295
yabani 367
yaprağı 377, 378
Rosenthaler, Leopold 115
Ruhlar 52
Rumipapatya 287
Rüzgargülü 365

S

Saatotu 367
Sabırlık 365
Sabit yağlar 85
Sabuncuoğlu, Şerefeddin 28
Sabunotu 295, 380
inek 295
kökü 295, 382
Safran 295-97
Hint safranı 340
kökü 340
yalancı 150
Sakal likeni 297
Sakız 14, 22, 35, 50, 124, 297
beyaz 298
dağ 266
damla 37, 298
fıstık sakızı 298
kara 50, 221, 341
menengiç 298
mezeke 298
yakı 220-21
Saklama 82
Salep 37, 50, 69, 80, 89, 124, 126, 131, 143, 299-300
adi 300
arpacık 300
çöp salebi 301
deli 301
Konya salebi 301
Maraş salebi 301
şehriye 301
sun'i 300
yetiştirilmesi 300

Salih bin Nasrullah 30, 74, 103
Salih Efendi, hekimbaşı 33
Salkım çiçeği 143
Salsifi 222
Samak 148
Sancıotu 246
Sandal ağacı 251
Sandalos, sakızı 301
yağı 301
Sandalus 301
Sandarak 301
Sandarus 301
Sapanca çayı 179
Santal, odunu 301
ak 301
beyaz 301
kırmızı 301
sarı 301
yalancı 154
Saparna, Anadolu 302
Çin saparnası 302
Nemse saparnası 366
kökü 50, 301, 379, 382
Sarayçiçeği 163
Sardunya 218
sakız 218
Sarıağaç 145
Sarıboya ağacı 313
Sarıcan 313
Sarıçiçek 284
Sarıdiken 189
Sarı, çalı 145
gentiyan 168
iskorçina 221
kantaron 37, 160, 161
kök 313
odun 145, 313
sarmaşık 321
süsen 193, 315
tabusluk 369
Sarımsak 6, 14, 15, 302, 376, 381, 383
beyaz 302
kaya 304
köpek 304
siyah 302
taş 304
Sarımsakhardalı 365
Sarımsakotu 365
Sarı nergis 319
Sarıot 366
Sarısabır 14, 22, 50, 123, 304, 379
Sarısabur 305
Sarı salkım 305
çiçeği 380
tohumu 305
Sarıyar, Günay 209
Sarmalık 333
Sarmısak (bkz. Sarımsak)
Sater 305-306
Girit sateri 306
yabani 235
Satir 235
Saymuk 171
Saz kökü 306
Scheele, Carl Wilhelm 85
Seçilerotu 257
Sedefotu 306
ak 246
bahçe 306
büyük 307
dağ 307
yabani 330
uçucu yağı 306
yağı 96, 306
Sedir ağacı 231
Seherotu 316
Sehharotu 325
Selçuklu eczaneleri 25-26
hastaneleri 26
Selsepetsakızı 221
Selvi ağacı 307
Selviotu 370
Semerci kozalağı 205
Semercisazı 206
Semerotu 206
Semizkabak 143
Semizotu 369
Senaver 254
Serçedili 258
Serçeotu 258
Servi kozalağı 307
Sezik, Ekrem 52, 183, 300, 317
Sıçandikeni 326
Sığırdili 307
Sığırgözü 287
Sığırkuyruğu, çiçeği 307-308
yaprağı 308, 376-77, 379, 381, 385-86
Sığır öldüren ot 369
Sığla ağacı 86, 309
Sığla yağı 22, 86, 125, 126, 203, 298, 308, 309
Sıra 248
Sıracaotu 291, 370
Sırımağu 184
Sırımbağı 184
Sıtma ağacı 283
Sıtmaotu 257
Siğilotu 268
Sihirbazotu 325
Siklamen yumrusu 309
Silcan 302
Simaruba kabuğu 252
Sinameki 21, 37, 39, 310

Alman sinamekisi
erkek 311
İskenderiye sinamekisi 310
Hindistan sinamekisi 310
kara 311
yabani 311
yalancı 311, 379
yaprak 311
meyvesi 311, 379
yaprağı 50, 104, 124, 187, 310, 379, 385
Sinanotu 366
Sincandikeni 368
Sincanotu 370
Sinirliot 311
beyaz 311
büyük 311
dar yapraklı 311
Sinirli yaprak 312
Sircan 302
Sirgen 366
Sirken 366
Sirmo 304
Sivas kasnısı 322
Sivri çayı 185
Sivri kökü 168
Siyabu 322
Siyah kimyon 181
Siyelek 242
Skamonya kökü 264
Skoridos 17, 31
Sofora, ağacı 370
otsu 370
Sofur 254
Soğan 4, 6, 14, 15, 89, 303-04, 377, 378, 379, 381
çiçek 32, 73-74, 229
kırmızı 303, 381
kabuğu 168, 303
lakerda 303
köpek 303
yabani 303
tohumu 35, 303, 377
Solmaz sarıçiçek 284
Solmazçiçek 284
Solucanotu 292, 312, 376
Elbistan solucanotu312, 376
Somak 125, 312
boyacı 313
meyvesi 313
yaprağı 312
Sorgun 313
Sorkun 313
Soya fasülyesi 370
Soymuk, çam 171
Söğüt 313
ak 313
bağ 313
boz 313
erguvani 313
gevrek 313
kabuğu 85, 313, 376, 380, 383
keçi 313
kökü 313
salkım 313
sepetçi 313
yaprağı 6, 313, 381
yüksek 313
Stetter, Rudolf 115
Suçiçeği 184
Su miktar tayini 131
Subaldıranı kökü 156
Su'd kökü 228
Sugülü 369
Su kabağı çekirdeği 222
Su kamışı 206
Sukaranfili kökü 313
Sukerdemesi 314
Sukestanesi 371
Sulandıkotu 283
Sultanböğürtleni 165
Sultanotu 368
Sumak 37, 126, 243, 313 (ayrıca bkz. somak)
debbağ 313
derici 313
ekşisi 313
yaprağı 50
Sumancası 314
Sumiğferi 371
Surezenesi 369
Susarımsağı 246
Susam 6, 37, 50, 69, 314
kökü 314
yağı 96, 314
Susinirliotu 365
Suteresi 314
Suut kökü 179, 180
Suyoncası 168
Suzambağı 369
Süleymanın mührü 276
Süleymaniye darüşşifası 52
Sülükotu 365
Sümbül, Arap 369
soğanı 68, 315
yalancı 369
Sünnetliceotu 367
Süpürgeçalısı 197
Süpürge kamışı 226
Süreyya Bey 104
Sürincan 137, 138
Süsen 315
ak 360
bataklık 193
kökü 21, 267, 315, 379, 383, 385-86

mezarlık 315
mor 315
sarı 193, 315
Sütleğen 15
ağaç 316
sarı 316
Sütleğenotu 316, 381
Sütlü güşadotu 168
Sütlüceotu 316
Sütlükengel 189
Sütlüpınar, Nurhayat 155
Sütotu 317, 370, 377, 379, 381
Süzek 367

Ş

Şahinotu 368
Şahtereotu 317, 381, 383
Şahtuğu 367
Acem şahtuğu, 367
Şakayık kökü 100, 317, 380,
Şalba 140, 185
Şalgaba 142
Şalgam 69, 318
tohumu 50, 318
yağ şalgamı 318
Şamama 139, 212
Şanidar mağarası 3, 13, 375
Şanizade, Mehmet Ataullah 30-31, 335
Şarer, Engin 260
Şebboy 68, 319
bahçe 319
çiçeği 319
yağı 274
Şebrek 368
Şebrem 316
Şeftali 68, 194, 249
ağacı 319
çekirdeği 50, 319, 339
tohumu 154, 319, 340
Şehriye salebi 301
Şehsuvaroğlu, Bedii N. 31, 46
Şeker ağacı 319
Şekerciboyası 245
kökü 320
Toros şekerciboyası 320
Şener, Bilge 314
Şener, Cemil 189
Şenhıyar 138
Şerafettin Tevfik [Tertemiz] 33
Şerbetçiotu 73, 320, 376, 382-83, 386
çiçeği 320-21, 378, 381
Şevketibostan 275
Şevketotu 275
Şevkülmeryem 189
Şevkülmubarek 275
Şeytanelması 325
Şeytankeleği 195
Şeytanpisliği 321
Şeytanşalgamı 143
Şeytantersi 321, 322, 383,
Şırlağan yağı 314
Şırlan yağı 314
Şillan 202
Şimşir 36, 322
ağacı 124
odunu / yongası 322
yaprağı 322, 380, 382
Şirik yağı 314
Şingiyar 138
Şirkhişt 256

T

Tabusluk, sarı 369
Taflan 323
esansı 47
suyu 47, 154, 323
yabani 184
yaprağı 323, 379, 383
Tağşiş 131, 150, 176, 218, 249, 260, 264, 288, 296, 311
Tahtacıotu 268
Tanenler 85
Tanılama 63
Tankabuni 30
Tanker, Nevin 146, 148
Taranjabin 255
Tarçın 14, 22, 39, 47, 67, 123, 131,
çiçeği 324
esansı 324
kabuğu 50, 89, 245, 323, 377, 380, 382
kabuğu, Çin tarçını 323
kabuğu, Seylan tarçını 323
tohumu 37, 324
Tarhanaotu 182
Tarhun 289, 378, 379, 381
Tarla sarmaşığı 265
Taşkesenotu 368
Taşkıranotu 370
Taşnanesi 280
Tatala, tatalacı 325
Tatar akçaağacı 220
Tatari 313
Tatula 47, 324
ağaç 325
çiçeği 379
tüylü 325
tohumu 324-25
yaprağı 82, 324, 376, 379, 380
Tavşancıl 260
Tavşancılotu 368
Tavşanelması 144
Tavşankulağı 310
Tavşanmemesi kökü 325-26, 376, 379-81

Tedavi değeri 91
Tefarik yağı 326
Tefarük yağı 326
Tehnel yaprağı 186
Tekedikeni 368
Tekesakalı 222, 367
Tekri ağacı 313
Temirhindi 187
Temreotu 244
Tengeldikeni 163
Tentür 96
Tere 314
Terebantin 170
Terebentin 170
  sakızı ağacı 298
Termiye 326
  tohumu 326, 377
Tereotu 188
Tesbih ağacı 152
  yalancı 368
Tesbihlik 152
Tesbihotu 366
Testere bitkisi 305
Teşvik uygulamaları 73
Tetri 313
Teofrastos 15-16, 296
Tıbbi adaçayı 139
Tıbbi bitkiler, araştırmalar 111
  bileşim 85
  tanınma 63
  toplantılar 117
  yetiştirme 74
Tıbbi Bitkiler Araştırma Merkezleri 118
Tıbbi yağ 96
Tıfıl 167
Tırfıl, çayır 371
Tırnakotu 368
Tırşık 333
Tilki kişnişi 317
Tilkikuyruğu 169
Tilkiüzümü 254
Tilkişen 258
Timurdikeni 290
Tirimli 313
Tirmis 326
Tiryak Çarşısı 207, 329, 240
Tiryak macunu 17, 22, 28, 207
Titrek kavak kabuğu 232
Tohmegan 369
Tolu, balsamı 327
  pelesengi 326
  şurubu 327
Tomalan 236
Topalak 228, 310
Toplama 79
Topuk çayı 280
Toskafakavunu 141
Tournefort, Joseph Pitton de 33
Toz 95
Tömbeki 239, 328
Trabzon, çayı 179
  hurması 136
  kekiği 306
  kirazı 323
Tragakanton 250
Tuhfetü'l-Müminîn 30
Turakotu 188
Turnagagası 367
  kanrenkli turnagagası 367
Turp 303, 327
  kara 327
  kırmızı 327
  yabani 327
  tohumu 318, 327
Turpotu 4, 205
Turunç, ağacı 262
  çiçeği 263, 382, 383
  kabuğu 50, 262, 378-81, 384
  yaprağı 50, 263
Turunçotu 282
Tutar bal 156
Tutya çiçeği 183-84
Tükrükotu 143
Türk, acıkarpuzu 138
  kırmızısı 253
  zamkı 249
Türk Standartları Enstitüsü 126-127, 131
Türkçe bitki isimleri 18, 67-68
Türkiye florası 97
Türk tababetinde bitkisel droglar 103
Türkiye kırmızısı yağı 214
Türkiye'de kullanılan tıbbi bitkiler 111
Türkotu 368
Tütün 73, 123, 239, 310, 325, 327-28
  deli 328
  Hasankeyf tütünü 328, 329
  yabani 328
  yaprağı 327
Tüylüboya 211

U

Uçgun 294
Uçucu yağlar 26, 85
Ud Hindî 283
Uluavratotu 190
Ulubelen, Ayhan 337
Unkutotu 367
Unutmabeni 369
Uşak ağacı 170
Uyuzotu 370
  küçük 370

Ü

Üdülkahr / Üdülkahrı 35, 50, 281
Ülüngür 143
Ünver, Ahmet Süheyl 17, 18, 21, 33, 52, 74, 104, 116, 213, 224
Üvez 329
  kurusu 329, 378
  kuş 329
  yaprağı 329, 381
Üzerlik tohumu 6, 50, 223, 329-30, 382
Üzüm 14, 32, 124, 299, 320, 330, 378, 385

V

Valiortancası 366
Vanilya, çubuk 330
  meyvesi 50, 330, 377, 382
Vargit 137
Vebaotu 369
Venüsgöbeği 371
Venüssaçı 331, 377
Veremotu 369
Veriliş yolları 90
Vişne 249
  sapı 100
Vitaminler 86

W

Wieting, Julius 104

Y

Yabanasması 254
  ayvası 152
  mersini 178, 326
  yasemini 254, 376, 382
Yabani, gül 200, 202, 215
  gül meyvesi 202
  elma 4
  hardal 205
  havuç 220
  hıyar 50
  hindiba 212
  hünnap 216
  kavun 139
  kereviz 241
  kınaçiçeği 368
  kiraz 249
  roka 367
  taflan 184
Yağ, kokulu 96
  sabit 85
  tıbbi 96
  uçucu 85
Yağlıçiçek 159
Yağotu 369
  Uludağ yağotu 369
Yahudi, baklası 326
  günlüğü 203
  hurması 136
Yahudiotu 370
Yakıotu 367
Yakı sakızı 174, 220-21
Yakupotu 226
Yalamık 171
Yalancı, biber 331
  defne 371
  dişotu 190
  safran 150
  santal odunu 154
Yalovamercanı 326
Yandak 233
Yantak 233
Yapışkanotu 331
  kokulu 366
Yaprak sinameki 311
Yaraotu 161, 365, 370
Yarpuz 279, 382
  kaya 280
Yasemin 332
  Arap yasemini 332
  adi 331
  beyaz 331
  çiçeği 331
  Hint yasemini 332
  İtalyan yasemini 332
  sarı 332
  Türk yasemini 332
  yaban 332, 376, 382
  yalancı 368
  kökü 332
Yavşan 289
  acı 246
  deniz 289
  kara 289
  kokulu
  yayla 246
Yaylaçayı 5
Yaylaçiçeği 284
Yaylagıç 212
Yediyaprakotu 369
Yelliceotu 314
Yemensafranı 370
Yemişen 144
Yenibahar 50, 245, 332
Yenicami 42-43
Yenidünya 265
  pelesengi 333
Yerbademi 228
Yerçamı 246
Yeregeçen 211
Yerelması 141, 333
Yerfesleğeni 368

Yerfıstığı 365
Yerineği 211
Yerlemesakızı 221
Yermeşesi 246
Yernarı 367
Yerpalamudu 246
Yerpırasası, kara 366
Yersarmaşığı 367
Yerselvisi 247
Yersomunu 310
Yılan, bıçağı 334
avı 51
boncuğu 333
çiçeği 169
dili 169
ekmeği 334
gömleği 43, 51
kökü 257, 339
otu 156, 339
pancarı 333
sokması 28, 138, 174, 220, 247, 339, 368
yastığı 333-34
Yılancık 140
Yılancık taşı 51
Yıldıznişanı 365
Yoğurt çiçeği, 287
Yoğurtotu 287, 367, 380
sarı 367
Yonca 371
acı 168, 378
beyaz 371
ekşi 369
kırmızı 371
katranyoncası 369
kokulu 368
suyoncası 168
Yulaf 334, 378
Yabani 334
Yumrulu bezelye 276
Yumurta boyası 253
Yüksükotu 334-35
büyük çiçekli 335
Doğu yüksükotu 335
kırmızı çiçekli 335
Muğla yüksükotu 335
pasrenkli 335
Truva yüksükotu 335
yeşil çiçekli 335
yünlü 335
Yürekyaprağı 369

Z

Zaferan Manastırı 297
Zaferan-ı kâzib 150
Zağferan 296
Zahter 235, 236
Zakkum yaprağı 336-37
Zalumba kökü 165
Zambak 68, 315
ak 15, 338
Bey zambağı 338
beyaz 338
çiçeği 338
İstanbul zambağı 338
mis zambağı 338
Sultan zambağı 338
soğanı 338, 381
suyu 338
yağı 40, 338
Zamk-ı çini 248
noktî 214
Zater 185, 236, 306
Zatrin 235
Zehirli bitkiler 7, 17, 114, 115, 117, 156, 162, 184
Zehirliçiğdem 137
Zembil 205
Zembil otu 206
Zembilçiçeği 215
Zencefil kökü 314, 338, 377, 382, 383
Zeravendotu 339
Zeravent, adi 339
uzun 339
yuvarlak 339
kökü 338, 339
Zerdali 68,154, 194, 319, 339
çekirdeği 339
dikeni 290
meyvesi 379
tohumu 339
yağı 340
Zerdeçal 5, 51, 340
Zerdeçav 340
Zerdeçöp 340
Zerrin, yabani 281
Zcrrinkadeh 281
Zeybek, Necmettin 229
Zeyrek tohumu 242
Zeytin yaprağı 340, 376, 377, 381
Zeytinyağı 96, 340, 380
Zıkkım ağacı 337
Zımbara 306
Zidvar 165
Zifin 252
Zift 298, 340
çam katranı zifti 341
petrol zifti 341
Zilfürotu 369
Zira 248
Zirmek 326
Zivan 187
Zivircik tohumu 341
Zulfaotu 368
Zurumbaz 165

Asuman ve Turhan Baytop

Elinizdeki kitabın hazırlanmasının dört nedeni bulunmaktadır:

1. Tıbbi bitkileri tedavi amacıyla kullananlara yardımcı olmak, yani hekimlere, eczacılara ve halka bitkisel drogların özellikleri, etkileri ve kullanılış şekilleri hakkında bilgi vermek.
2. Halen Türkiye'nin birçok bölgesinde kullanılan ve fakat kentleşme nedeniyle unutulmaya başlayan tıbbi bitkiler ve bunlarla yapılan tedavi yöntemleri hakkında bilgilerin yok olmasını önlemek.
3. Türkiye tıbbi bitkileri üzerinde araştırma yapanlara, bugüne kadar yapılmış olan araştırmaların sonuçlarını sunarak, yardımcı olmak.
4. Türkiye'de kullanıldıkları halde, yayınlarda haklarında noksan, yanlış bilgi bulunan veya hiç bilgi bulunmayan droglar hakkında, kişisel gözlem ve araştırmalarımıza dayanan bilgiler vererek bunların tanınmasını sağlamak.

Turhan Baytop

MERKEZ
ANKARA NOBEL TIP KİTABEVLERİ
Adres: Sağlık 1 Sok. No: 17/D Sıhhiye / ANKARA
Tel: 0 312 434 10 87 - 0 312 434 05 17
Faks: 0 312 434 02 99
E-mail: info@ankaranobel.com

ŞUBE
İZMİR NOBEL TIP KİTABEVİ
Adres: Kazım Dirik Mah. 186/1 Sok. No: 3D Bornova / İZMİR
Tel: 0 232 343 10 50 - 0 232 343 60 20
Faks: 0 232 343 30 60 • **E-mail**: info@ankaranobel.com

ŞUBE
ANKARA NOBEL TIP KİTABEVLERİ
Adres : Süleyman Sırrı Cad. No: 16/1 Sıhhiye / ANKARA
Tel : 0 312 432 05 18
E-mail : info@ankaranobel.com

ŞUBE
İSTANBUL NOBEL KİTABEVİ
Adres : Rasim Paşa Mah. Rıhtım Cad. Derya İş Mrk. No: 28/18 Kadıköy / İSTANBUL
Tel : 0 216 550 09 07
E-mail : info@ankaranobel.com

Online Satış: www.ankaranobel.com

ISBN 978-625-7146-86-9